ספר

אבן ספיר השלם

א־ב

ספורי נוסעים עבריים (ג)

אבן ספיר

יסבב

אדמת חם (מסע מצרים) ים סוף, חדרי תימן, מזרח הודו כלו, ארץ החדשה אוסטראליא ותשובתו הרמתה ירושלים עה״ק תובב״א.

הארצות אשר סבבתי ותרתי ארבע שנים ותשעה ירחים וכתבתי על הספר לזכרון, מצב ותואר אחינו ועמינו, המוסרי התורי והמדיני, ואת העוברות והמוצאות אותם מאז עד היום, ונלוה אליהם ספורים ועניני תורנים וחקירות והערות ישרות וציוני רשימות מצבות עתיקות והערות עליהם, ושירי קדש ובקשות ומעשים נפלאים, דבר השוה לכל נפש. נעשה על טהרת לשוננו הקדושה, רבים ישוטטו בם ויתענגו על רוב טובם. אקוה כי רוב דבריו יהי רצוי לרוב אחיו ולישועתך קויתי י״י!

מעוז ישועות

יעקב ספיר הלוי

מתושבי ירושלים עה״ק תובב״א.

בשנת רני ושמחי לפ״ק.

חלק ראשון.

יוצא לאור בפעם ראשונה

ע״י חברת

מקיצי נרדמים.

Iben Safir.

Lyck, 1866.

Herausgegeben im Selbstverlage des Vereins M'kize Nirdamim

(L. Silbermann.)

Schnellpressendruck von Rudolph Siebert in Lyck.

נדפס מחדש ירושלים, תשכ"ז
במהדורת צילום מצומצמת

Printed in Israel

הקדמה.

אחי ורעי! אלופי ומיודעי! הנה שמעתי בקולכם נמצאתי לאשר בקשתוני לכתוב על הסדר את אשר ראיתם בספר זכרונותי (מפוזר ומפורד) זכרון מסעותי כארבע שנה ותשעה ירחים אשר סבבתי בגלותי במצרים, ים סוף תימן הגדו המזרחות עליונה והתחונה ומדינות אוסטראליא מיום צאתי מירושלם י"ג תמוז הרח"י עד שובי אליה לשלום ט"ו אייר הרכ"ד. ואנכי לא אבתי למלאות רצונכם כי רבו עלי המלאכות ומדת ימי טפוחות. רובם יגון ואנחות לשבר רעבון בית יעקב ולתת חלק לה׳ העונה אותי ביום צרתי. וכי מששתי כל כלי ולא אמצא בם דבר חכמה ומדע הראויות לבא בקהל ה׳ ולמה זה הבל איגע? אבל כי חזקו עלי דבריכם ואמרתם: „מצאנו בהם תועליות טובות עם אלהים ואנשים היאות לבא בקהל קדושים. ואם קטן הוא בעיניך רב בעינינו ולעיני אנשים בערכנו במדינו מהם ידיעות רבות נאותים לדעת לכל יוצאי ירך יעקב אבינו הזקן ולכלל דת ותורת ישראל סבא!" למענכם קרבתי אל המלאכה. ויעבוד יעקב בלא"ה והנה מתלאה כשעה שאינה לא יום ולא לילה אישון חושך ואפלה ובחפזון בלי מתון. וקרבתי הנפרדים עצם אל עצמו והיו לאחדים כגולם וצלמו. ועל כן אל תבקשו ממני גדולות ולא תחפשו בספרי המליצות והגיונות או דברי חכמות נצורות ורמות. ואתם ידעתם את אחיכם כי קטן יעקב. איננו לא חכם ולא חוקר לא רב ולא בוקר מלמד אנכי וסופר ולא למדתי חכמה ודעת נבונים אמצא? ידעתי כי לא אמצא ידי ורגלי בין החכמים ובהבל פיהם ישרפו גליוני ואכוה בגחלתם. אך לעשות רצונכם חפצתי ועליכם להגן בעדי. ואקרב אל המודעה ואומר:

יען כי בגרותי זאת היתה שליח מירושלם עה"ק ת"ו בתואר חכם רב או מורה והוה במקומות שעברתי עליהם מהם כבדוני ומהם הקילוני. ודעתו של אדם לכבד מכבדיו ולהקל מקיליו. השוחד מעור עיניו והמתן מכהה את שניו. לזאת אגיד לכם כי בטרם קרבתי אל המלאכה שמתי לנגד עיני נר לרגלי מאמר חז"ל בב"ר פ"ז ה"ל: „שאלה מטרוניתא את ר׳ יוסי אפשר יוסף בן שבע עשרה שנה היה עומד בכל חומו והוא עושה דבר זה? (לנום מאשת אדוניו אשר אתו בבית) הוציא לפניה ספר בראשית והתחיל קורא לפניה מעשה ראובן ובלהה מעשה יהודה ותמר אמר לה ומה אלו שהם גדולים וברשות אביהם לא כסה עליהם הכתוב זה שהוא קטן וברשות עצמו על אחת כו"כ?" הורונו חז"ל אשר תוה"ק לא חסה לכסות דבר פשע גם על אחינו בשרינו ולהוציאם ולכבוש דבר אמת אם כגים הדברים. גם מצוה לספר בצדקת וישרות לבב כל איש אבינו או אחינו.

ולא נאמר שזה כמחניף או מגדיל לתועלתינו או תפארת אומתינו. וכן מצינו לכותבי הדורות בחזון קדש נביאינו הראשונים והאחרונים בתלמוד ובמדרשים (לא אציין עליהם כי ידוע לכל קורא בהם) לא מנעו מלספר צדקת הצדיקים מגדולת מעשיהם ויקרת מופתיהם. כן לא כחדו תחת לשונם מלהגיד אם שמץ דבר נמצא בם (במקרה) אף על גדולי ישראל נזר הקדש ותפארתם בלי משא פני גדול ושוחד אהבת אחיהם ועמיהם לא עורה עינם האמת ואנכי לא אתפאר (חלילה לי) שבדרכיהם הלכתי ולא נטיתי מעקבותיהם אף שעל? ומי זה יעשה בנפשו שקר לעשות כמעשיהם. ודבר ה׳ בפיהם אמת ואנחנו רק כחמורים מתחממים באוכף שלהם. על כן לא לבי נפתה עלי שלבי זך ונקי מבלי נטות אחרי מיטיבי ומכבדי ולסור מבטי ממריעי ומקילי ואיך ישא בעיני בן אנוש הרעות והטובות במאזנים יחד. אך אבטיח לכם כי לא התרחקתי הלאה מדרך הזה ולא ספרתי דברי רק באשר הוא בלי נטות לפנייתי. לא נשאתי פני מטיבי ולא טפלתי עון על מריעי. תארתי כל מקום וכל איש באשר הוא שם לנגד עיני וה׳ אלהים אמת ינחני בדרך אמת.

ואם גם אחרי המודעה הזאת יבא מי שהוא ויאמר: „ולא היא! נדבה או כבוד רצה מהם ולא נתנו לו!״ אף אני אומר לו: „ברוך אתה לה׳ שתלית העון כי ולא בעיר או משפחה או שבט מישראל״. כאשר כן מצינו לחז״ל (קדושין ע״ב א׳) „שוני׳ וגובי׳ רציצורא תבילתא דתביל ימא (מיוחסים הם). אר״פ והאידנא איערבי בהו כותאי. ולא היא איתתא הוא דבעי מינייהו ולא יהבו לי׳ „ועי״ש כפירש״י ר״א ר״פ בעא מנייהו אתתא ולא יהבו לי׳ לכך היה מוציא עליהם שמץ פסול וקשה בעיני לומר כן״ ועי״ע שם בתוס׳. וראו נא כי רש״י ותוס׳ לא דחו זה הפי׳ בשתי ידים (ואספוהו אתם) אבל אמרו וקשה לומר כן כי פשט לשון הגמרא וסוגיא דעלמא נוטה לזה הפי׳. ודוגמתו בשבת ק״מ ב׳ אר״פ מאן דאפשר לי׳ למשתא שיכרא ושתי חמרא עובר על בל תשחית ולא היא כו׳ ופיי הרש״א בח״א „כי לטובת עצמו היה אומר כן לפי שהיה עושה שכר למכור׳״ וכן ב״מ ס״ב א׳ אר״פ שכראי לא פסיד חזי לא צריכנא (להתיר הריבית) א״ל ר״א מאי חזית דאזלית בתר דידך כו׳ וכלל גדול הוא מוטב לתלות הסרחון ביחיד מלדבר תועה לחייב להוציא לעז על הרבים (הן אל כביר לא ימאס) ואנא ידידי הקורא אם תכעוס עלי שקרבתי הפי׳ שהרחיקו רש״י ותוס׳ ז״ל (ה׳ יודע ועד כי לא במרד ובמעל ח״ו) אבקשך אל תוציא עלי את כל רוחך בחימה שפוכה. ואף אתה אמור עלי כאשר אמרו רש״י ותוס׳ על הי״א וקשה לומר כן ולא נהירא כו׳״ ודיו. ואנכי חלילה לי לשנוא אותך בלבבי על זה ואשפטך לצדק. אך הראיתיך לדעת שהמרשא״ה ז״ל אשר עיני כבודו כבר חזו מ״ש רש״י ותוס׳ הנ׳ ובכל זה פי׳ כשבת הנ׳ מה שפירש ומה שלא נזכר בגמרא כלל שום רמז מזה. גם אתה סלח נא ומחל לעון יעקב סלה.

ועתה אודיעכם אה אשר עשיתי לספורי אלה. ראשית ותכלית ספורי הוא רק מאחינו היהודים במקומות שעברתי עליהם כפי שדרשתי וחקרתי והתבוננתי היטב על מהותם איכותם וכמותם אי מזה באו וגלגולי סבותיהם ומקריהם ואת אשר נודעתי מזה בעליל או מהגדה וספור בהתחקות על שרשיהם אותם זכרתי ורשמתי.

אם

אם ראיתי דבר חדש או מוזר אספתי. ולפעמים למדתי מזה איזה הלכה או פשט או הבנה לזכרון חקתי. ואחריהם אם הביאני הענין זכרתי בדרך קצרה מאד גם מטבעי המדינות ודרכי הגוים אשר היהודים יושבים בקרבם. כי גם מזה יוצא לפעמים איזה תועלת לדורשי רשומות או לחוקרי קדמוניות. וכל אלה הדברים בררתי בלה"ק צח (כאשר חנני ה') לשון המקרא ובקצור נמרץ כאשר ינוע בכברה הנעתי כל לשון עודף ויתרון כי קשה עלי האריכות. ורעיונות משל וחידה אין עמדי. גם כי כבדה עלי ההוצאה והזמן יקר ביותר וכל מלה ומלה שקלתי בפלס מחירה. ואם משתוקא (בלשון) בסלעים תרין הלא במכתב בארבע ובדפוס בשמונה. ובזמננו כי רבו המבקרים בששה עשר.

גם ספורי מהלך נסיעתי ומקרים ואסונים לא זכרתי בזה אחת מני אלף כי אם כל רגעי ימים יהיו לא ישפיקו לכתוב ולספר. ואפס קצה מנהם אשר נגעתי בקצה עטי הוא רק לאות זכרון בין עיני לזכור חסדי ה' וצדקתו עם יעקב או להכיר ולהוקיר טובת איש חסד עמדי כאשר נצטוינו. ולכן לא תפללו למצוא בספורי אלה מבואות והקדמות ומליצות חרות לכל מעשה ומקרה ועל כל שעל ומדרך כף רגל (כאורח כותבי מסעיהם זולתי) כי אין מגמתי להרבות עלי הספר ולעבתהו (כהלצת כחו וניעו להרחיב הדרוש) רק לספירת דברים אשר בקשתם למצוא ממנו תועלת. ואקוה שכן תמצאו בם חפצכם. ולוא לא הצרכתי להעביר מנחה כזאת על פני לפניכם וזכיתי לשבת בבית ה' לבלות אלה הארבע שנים והשעה ירחים (עלי היו כולנה!) בחצרות בית ה' בביהמ"ד כשאר אחי וחברי אשר בזמן הזה מלאו כרשם מעדנים בש"ס ופוסקים ונשארו טהורים ובדרך רחוקה לא היו והייתי זוכה לכתוב חדושי הוה"ק מאשר יחנן המחונן ית"ש או אז שמחתי לקראתכם להרחיב דברי. אך! לא בפטפוטי דברים כאלה אשר הם על אפי ועל חמתי. ואשר ידעתי מראש כי גם כבוד לא אנחל מזה. המתחסדים יקראו אחרי: מתחכם! והמתחכמים יחשבוני לפתי וסכל. ואני (ככל בן אדם כוזב בדעתו וטועה בשכלו) בעיני לא זה ולא זה. ידעתי ערכי עלי. גם לא אצפה למלאות ממחירו כסף באמתחתי בידעי כי מעט אנשים אשר כגילכם ימצאון לאסוף הספר הזה אתם. ולמה זה הבל איגע להרבות פטפוטי אמרים. על כן דלגתי מעיר לעיר וממדינה למדינה וקטפתי יונקותיהם מראש אמיר לאכול לשבעה ועזבתי הפרט והעוללות ולא אשיב ידי כבוצר על סלסלות.

ועתה אנא אחי ומיודעי! הנאמנים והנעימים הואילו נא וקבלו מנחת ספורי הקצרים האלה במנחה טהורה מסולת הצחות בלולה בשמן המליצה על מחבת הציורים והרעיונים. והחונן לאדם חן וכבוד יתן חני בעיניכם ותברכוני נפשיכם. גם נפשיכם תיקר בעיני ה'. ולישועתך קויתי ה'! תתן אמת

ליעקב ספיר הלוי סלה.

שמות האנשים המדינות והערים שבארצות הקדם כתבתי באותיות שכותבים אותם בערבי ולא כאירופיים. למשל העיר מיכה יכתבו האירופים מעקקע בטעות ואצלי העין פתח חזק ורחב כבערבי והקוף והכף יש להם שני מובנים וכן יחליפו צדי בסמך כמו העיר צנעא יכתבו האיירופאים סינה בטעות כי המה העתיקו מספרים אחרים לפי מבטאם ואני כתבתי כפי שהם נקראים ונכתבים. וכן בכולם.

הסכמות.

הסכמת הרב הגאון הגדול פאר הדור והדרו, נזר ישראל וישרו, הנודע ביהודה ובישראל גדול שמו בחבוריו הקדושים והמסולאים כבוד מוהר״ר מאיר ליבוש מלבים יצ״ו.

קראתי את ספר המסע „אבן ספיר" של הרב החכם השלם מו״ה יעקב ספיר הלוי ירושלמי אשר כתב תהלוכות וקורות צוקות וצרות אחינו יושבי ארץ תימן בלחמם קרבו נודד ללחם ובדמעתם השקו כוס תנחומים לאבילי ציון וירושלים. ספוריו ספיר גזרתם במקום נאמן מתאחדים עם ספורי נוסעים אחרים אשר נגעו בקצה תימן. וכל נדיב לב יתמוך ידיו להוציא ספרו לאור להודיע ביעקב עניני אחינו הנדחים והנאנחים יושבי בארץ צלמות ולא סדרים. וגם יעשו חסד עם ספיר הלז מבני ציון היקרים אשר היה כעוף נודד מקנו וכו׳ כו׳.

תשרי תרכ״ה פאריס.

מאיר ליבוש מלבים.

הסכמת הרב הגאון המפורסם החכם הכולל כש״ת מוהר״ר זלמן אולמאן זצ״ל רב ואב״ד במדינת צרפת ואפריקא ואיי הים אשר להקסרית צרפת.

הנה עבר עלינו הרב הרב המופלג מו״ה יעקב ספיר הלוי נ״י ובידו חבור כתיבת יד כולל ספורי המסעות אשר נסע בארצות תימן לחפש אחרי בני עמינו לתור את כל המקומות אשר יושבים אחינו היהודים ולדרוש את כל המוצאות אותם את מצבם בין העמים הסובבים אותם והמושלים בהם את מעמדם המדיני ואת משפטיהם למעשיהם בעניני הדת והאמונה. ועל הכל שם עיני שכלו רשפוט שפוט באמת וצדק. ומיום שומו לדרך פעמיו עד שובו לביתו אשר בירושלים סבל צרות רבות וענוים קשים ומבהלים נפש הקורא. עבר נתיבות נוראות דרכי אופל וצלמות והכניס את עצמו בסכנה לא פעם ולא שתים. רק הרבה לבא במצוקות בלי יראה ופחד כי נוכח ה׳ דרכו ולא שב מפני כל כדי להוציא תעלומיה לאור. גם מחשבתו הטובה עלתה בידו כי אסף וקבץ דברים יקרים ונחמדים ראוים להתפרסם והצליח להעלותם על הספר בטוב טעם ודעת במליצה נעימה וצחה את אשר עיניו ראו ולא זר ובתוך הספורים הביא לפי דרכו ענינים תוריים וחקירות ופירושים יגדילו חין ערך הספר אשר שמו יאות לו **אבן ספיר** כי הוא מלא דברים יקרים כאבני חפץ. ויען כי רצון המחבר להפיץ דבריו בישראל ולהוציא ספרו בדפוס אמרתי אהיה לו גם אנכי למליץ ישר להפגיע בעדו לכל אוהבי הדת ושוחרי תושיה שיתמכו בידו ויעשו לטבתו כל מה שבכחם ויכלתם למען יוציא כונתו הרצויה אל הפועל ויקבל משכורתו על כל התלאה אשר מצאתהו. ובאשר היתה ראשיתו מצער כן אחריתו ישגה מאד. כ״ד המדבר לכבוד האמת פה פאריז יום ה׳ י״ג תשרי ש׳ התרכ״ה לפ״ק.

הק׳ **זלמן אולמאן** רב בק׳ סענטראל למדינת צרפת.
הק׳ **אליעזר איזידאר** רב דק״ק פאריז.

ואלה דברי הרב החכם הגדול נזר החכמים ועטרת הנבונים כש"ת מו"ה שלמה מונק יצ"ו יושב בשבת תחכמיני בע"ת פאריז

נקראו לפני כמה פרקים מהס' **אבן ספיר** ומוצא אני את עצמי מחויב להגיד כי תועלת גדולה מגיע על ידו להחכמה בצאתו לאורה. מחברו ר' **יעקב ספיר** איש ירושלים אשר ידיעתו בהורניות רחבה מאד. השקיף בשום שכל על מנהגי ישראל ומדותיהם בארץ תימן אשר לא נודעו לנו כלל זה שנות מאות. כל ידיעותיו אשר יודיע לנו מהם נושאים על גבם חותם האמת ואף כי יש לדון על קצת מסברותיו. אבל הענינים אשר יספר לנו הם רבי תועלת למען דעת דברי ימי היהודים השוכנים בין הערביאים אשר ידיעתינו מהם מועטה מאוד עד כה והיהודים חהם עוד עד היום הזה מתנהגים על דת הרבנית כמשפט אבותיהם אשר לפני שבע מאות שנה חתליפו איגרות עם בן מיימון. לא שינו את לשונם לא החליפו את מדותיהם ויגברו לאמונה אומן ולאמונת הכל. ככחם אז באלה כן כחם עתה. וכאז כן עתה עוד נרדפים על צואריהם כי בקצה הארץ חהיא המיושבת מאנשים פראים עוד לא הלכה רוח העת לפנים והזמן ההוה הוא פירושו של ספר תולדות העכר שם. לכן אני נכסף בכל לב כי מצא ימצא הרב ר' יעקב ספיר את האמצעיים ההכרחיים ונצרכים לו להוציא את ספרו הנכבר הזה לאור לתועלת הרחבת ידיעתנו בקורתינו. פאריז יום ב' נובימביר שנת 64 למספרם.

שלמה מונק.

מליצת ידי"נ הרב החכם השלם חרוץ ושנון מוכתר בנימוסין כש"ת מו"ה שניאור זאקש יצ"ו בע"ת פאריז יע"א.

כבוד מעלת הרב השלם המופלג בתורה ומופלא בהפלאת הכמים מוהר"ר יעקב הלוי נ"י אבן ספיר אבן יקר מיקירי ירושלים תוב"ב. כבר יצא לו מוניטין בעולם התושיה על ידי מגלות העפות כתבי העתים היקרים אשר לעמינו. המגיד הגיד חכמתו, המבשר בשר צדקתו וזכרו כיין לבנון בלבנון ידיו רב לו בדקדוק ושם לו על פני חוץ במליצה. כלוי כדוכנו יודע גם הלוי הזה פרק בשיר וכבר בילדותו נשאו רוחו עלי כנפי רננים ובעלומי ימיו נשא משא גיא חזיון; ועל הכל יתגדל ויתרומם כי האחרון הכביד הגדיל והפליא לעשות זה ספר תולדות אדם יקר בחכמה ותורה אשר כתב בו פרשיות מרובות פרשיות אלה מסעותיו אשר נסע מירושלם מצרימה ומהורו ועד כוש. ומי לא יודה לו על זה מי לא ישבחנו ולא יפארנו? כי שם נפשו בכפו ונשא רגליו ללכת אל ארץ התימני כי באהבתו את עמו אמר: את שלום אחי אנוכי מבקש ויעבור עלי מה! ענה בדרך כחו בארץ ציה ומלחה ארחות תמא הליכות שבאים פראי אדם שוללים שודדים וחומסים רעב גם צמא. תעה במדבר בישימון עזב את ביתו ואת נחלתו בארץ הקדושה נטש את אשתו ובניו. ויסע משלם ויחן בתרדה ויסע מנחת דרך ממנוחה ויחן בדפקה. ולא ראה עוד אף חצי המנחות ויסע ממתקה ויחן במרה. ואנחנו נודה לה' על חסדו ונפלאותיו אשר עשה להרב החו"ב המחבר נר"ו כי ממצוקותיו הוציאו והצילו ויבא יעקב שלם אלינו להחיותו כהיום הזה להיות לנו לפליטה גדולה דברים עתיקים אשר העתיק ממקומות ההם ולמען יספר לנו כל הגדולות והנוראות אשר ראה בארץ שבא היא אלימן והגד יגיד באזנינו את כל התדשות והנצורות אשר שמע מאחינו בני ישראל שם ובשאר הארצות אשר עבר בהן. כי כמה מההולכים שמה לא ישובו אל ארץ מולדתם. תמימים ירדו שם שאולה וימותו בענין רע כי הדרך

שם

שם מסוכן מאוד משני פנים מפני הארץ אשר משכלת הוא מפאת אוירה המיוחד לה וחומה החזק ועצום מהכיל לאנשי א י ר פ ה (ילידי חרפת) ומפני רעת יושביה אשר יולדו על דרכי שוד וגזל ונתגדלו ונתרבו בקשת וכמה נחשב להם אדם אשר נשמה באפו? אשה על כל אלה צעדי נוסע שאול שם יתמכו ועל כל פסיעה מפסיעותיו כפשע בינו ובין המות. וכמה נוסעים תמימים ירדו חצר מות כאשר קרת להחכם היקר אשר לא מבני עמנו הנוסע המפואר Seetéren אשר מדי ירדו גם הוא חדרי תימן ירד חדרי מות כי המיתוהו הפראים בי־דינאי בסם המות. הוי בני הגר גרים הבאים שם מארצותינו לא יחוננו ובני קטורה קטורה לא ישימו באפינו. ואף כי לנו בני ישראל לא תיקר דמינו ונפשותינו בעיניהם כי שנאה כבושה ישנאו עוד עד היום הזה בני האמה את ילידי הגבירה ונקם ינקמו נקמת ישמעאל מזרעו של יצחק. לכן עלינו לשבח מאד את כבוד הרב התו״ג נ״י כי חרף נפשו והשליכה מנגד למען אהבת עמו ונודה לאלקינו כי צוה ישועות י ע ק ב.

וכל אוהב וחובב עמו באמת ובלבב שלם ותמים תכסוף נפשו לשמוע שלום אחיו במרחקי ארץ וקצוותיה. בכל מקום אשר נפזרו שמה שה פזורה ישראל בגלות החל הזה ותכל נפשו לצאת אליהם. מה שמח מאורן של כל ישראל אדונינו הרמב״ם זצ״ל בשמעו תהלות אחינו יושבי ארץ תימן (הארץ אשר עבר בה כבוד ידידנו הרב המחבר הי״ו) טוב טעמם במדות ומנהגם על דת התורה הכתובה והמסורה עד שחתם דבריו בענין זה בברכה לאמר! „ברוך ה׳ אשר לא השבית מקימי תורה ושומרי חוקים באיים הרחוקים!״ (אגרת תימן). אפס אינו דומה שמועה לראיה כי כבוד הרב ס פ י ר נ׳ לא כמשמע אזניו יוכיח רק למראה עיניו ישפוט כי רשם בכתב אמת על ספרו היקר בקוראי שמו אבן ספיר וספיר גזרתו כל תהלוכות בני עמנו בתימן מנהגם כבית ובשדה, במקח וממכר בחנויות ובשוקים ורחובות מקנה קנינם ומשלח ידם ומעשי אצבעתיהם. דרכי מוסרם והלכותיהם בדרך ארץ ומעלותיהם ומצבם בתורה ועמדתם בחכמה. עד כמה המה אמונים על ברכי אמונת אומן ככל שלומי אמוני ישראל ובמה כחם גדול בדקדוק לשונינו במבטא שפתינו ודרכי הקריאה בה. מנהגיהם בדת משה וישראל לכל החוקים והתורות אשר יעשה אותם האדם הישראלי וחי בהם כל ימי חייו מיום בואו בבריתו של אברהם ע״ה עד יום חתונתו. והשירים אשר ישוררו בהם לנשואין וטופסי כתובות וגיטין וכו׳ ומגינן לשטרות עוד עד היום הזה ולא לחשבון היצירה גם לא יחריש מהודיענו גם ממעמדם בזכיות המדינה כי ברע הוא עוד בעונינו. וה׳ יודע עד מתי עוד עליהם להתחנן ולהתנפל לפניו ולאמר כתבנו בספר זכיות כל אדם באשר הוא אדם! אף על זאת שפתי ישבחונהו להחכם המחבר הנכבד נ״י כי יתקור חקירות יקרות שונות ומדי יספר לנו המנהגים השונים אשר ינהגו בהם הערבאים ולפיהם גם היהודים אשר בתוכם המה יושבים, ישכיל לבאר על ידם כמה מקראות מכתבי הקדש במועצות. ודעת ולפרש בשום שכל גם הרבה מדברי רז״ל כי בארצות קדם לא ישנו הענינים בהשתנות הזמנים. ואין לגרוע מדבריו באלה הענינים כי אם יש להוסיף עליהם. למשל יספר לנו הרב החכם המחבר נ׳ כי אחרי שוב האנשים האלה הביתה עיפים ויגיעים מדרכם מנהגיהם לסוך ולמשוח את רגליהם בחמאה מהותכת והנקראת אצלם „שמניה״ ואם נצרף לדבריו אלה גם מה שמספר לנו גם החכם הנוסע המהולל אשר ל מבני עמינו Barckhart ממנהגם של אנשי ב ר ב ר למשוח את בשרם בחמאת וכי הוא נסה בעצמו למשוח בחמאת את חזהו את אצילי ידיו ואת ארכובות רגליו כחום היום או למשוח בה את רגליו בבואו עיף מן הדרך והוקל לו מאד כי הנסיכה והמשיחה בחמאה נותנת ליעף כח; או אז נבין גם המעשה המסופר לנו מרבותינו ז״ל בספרי על פסוק וטובל בשמן רגלו כיון שבא לביתו (איש יהודי פלוני בגוש חלב מקום ריבוי השמן) קרא לשפחתו אמר לה באי ורחצו רגליו במלא ספל שמן ורחצה

להם

להם רגליהם לקיים מה שנאמר וטובל בשמן רגלו. ובזה נבין באמת גם ענין הברכה הזאת בפסוק הזה מעצמו וכן נראה בזה לדעת ולהבין דבר איוב (כ״ט וה׳ ו׳) ברחוץ הליכי בחמה יצוק עמדי פלגי שמן. אמר כי בימי עלומיו כאשר סר אלקים אל אהלו והצור חנה סביבו אז היה טוב לו כי משרתיו (נעריו) רחצו רגליו אשר יהלוך בהן ויעמוד עליהן בשובו ע״פ מדרכו בחמאה או יצקו עליהן שמן. אשרי לו להמחבר נר״ו כי זכה להיות בעיר הבורה צנעא. היא אחת העירות היותר נושנות שהזכירה יחזקאל הנביא ע״ה והנקראת על שם הששי מבני יקטן כמסופר בתורתנו הקדושה. וכבר כתב ר׳ שמואל שולם ביוחסין (ד״ק ד׳ קל״ה ע״ב) ובני יקטן י״ג וכלם שכנו ממשא והיא הנקראת בלשון ערבי מכה. והולך ומתפשט מלכותם עד אל ימן ועד היום היהודים אשר שם קורים לצנעא אשר היא ראש מלכות ימן אוזל וכן חצר מות נקרא כן עד היום.״ וכן ראינו מבעלי המסעות אשר לא מבני עמינו וכן נחזה מהנוסע שלנו המחבר היקר נ״י כי כן נקראו המקומות עד היום הזה. אשרי לו כי זכה להיות בארץ מולדת הספר הנשגב ונורא הוד ס׳ איוב ספר מליצת המליצות: אשרהו! כי היה בארץ אשר לא קטורה לבדה שם את זמר״ן הערבי כי גם מבני ישראל יצאו שם לפנים כל מלכי זמרי בלשון ערב הנערב. באשרו! כי לקת מזמרת הארץ ההיא בלשונינו הקדושה גם בדורות האחרונים והורידה לנו. ועל כלם באשרו כי הביא אלוה בידו שם התנ״ך הנפלא עם המסורות היקרות בגליונותיו אשר מלבד כי חזון יקר הוא במאד מאדם לראות מעשה ידי אמן לא קם כמוהו מעשה הכתב כתיבה תמה ושלימה בכל מיני השלימות והמעלות עם הציורים והפתוחים הדקים בתכלית הדקות אשר רק בעזרת זכוכית מגדלת מאד את המוחשים נראה לדעת כי חכם ואמן כבצלאל היה המכתב והמפתח הזה וידע לצרף אותיות ופסוקים ופרשיות שלימות משירים שונים אשר בספרי קדשינו וגם ספרים שלמים מספרי תהלות דהמע״ה שבהם נבראו ציורים ופתוחים אלה עד כי לא יאומן כי יסופר כי יש לאל ידי בן אדם לעשות זאת בחרט אנוש. וגם נפלאת בעינינו אם מאת השמש היתה זאת תוי אורה חרותים על הלוחות! גם אנכי לא האמנתי לדבר הזה לולי עיני ראו ולא זר כי לא השמש זרחה על הקלפים של התנ״ך הנפלא הזה לאקויה יצאו עליהם ויכתבום במכתב אלהים תוי שדי לפי חוק תולדות שמים וארץ אשר נגלה בדורותינו כי אם ידי אדם קרוץ מחומר כמונו ולא אל ובדורות הרבה שלפנינו. ואם אמנם לא אנוש כערכנו היה, על איש אשר רוח אלהים בו כזה יאמר אין זה ילוד אשה! ומלבד יקרת התנ״ך ההוא מפאת צורתו בשלימות מלאכת הכתיבה והציור עוד ייקר בעינינו הרבה יתר מאד מפאת חומרו אשר הוא לעזר ולהועיל במאד מאד לחכמת המבינים בספרי קדשינו ודורשי נוסחאותיהם השונות והמכוונות כי המצא ימצא בו חלופים לא מעט הן באותיות והן בנקוד ואף כי דברי המסורה הכתובים לפני התנ״ך ההוא ולאחריו והוא עתק יומין בלי ספק ואם כי (מעטים אשר אין פה המקום לזוכרם) לא אאמין בקדמות היתירה והנוראה אשר יקדימנו כבוד המחבר הנוסע המפואר הזה יחי׳ ושמא יקדימנו אתר ג״כ שעור רב כזה ונמצאים נותנים מכשול לדורשי קורות הדורות חלילה כאשר לא אאמין ג״כ כי בעדן (אדען) מקדם קדמתן של המצבות אשר מצא כבוד הרב הנוסע הנעלה הזה יחי׳ שם כי לבי נכון בטוח אשר הרבה שנות שמטה נשמטו בידי כל חוצב באדם את מצבות הקברות כי מאהבת הקצור לא נתנו האלפים והמאות להמצבות השחיתו בעבור השערה מאה ואחד ירדוף אלף וכתובות המצבות היו לאחדים ולעשרות ועל כזה ועל כיוצא בו ראוי להזהיר מאד את כל דורשי רשומות הציונים והתמרורים פן יקרה אותם כמקרה כל מקדימי בשגגה ספרים מאחורים את הסופרים האחרונים ישימו ראשונה את הילדים יעבירו לפני האבות ושונין אפרות שיצא מן הביצה עד לא שנו ביצה שנולדה ונמצא שם האמת מתחלל כאשר כן הוא לדעתי דבר המצבות הנמצאות בחצי או קירים. וכל זה לא יכחש מאומה ח״ו לא את מעלות המחבר נר״ו לא את מעלות נסיעותיו ולא

מעלת

מעלת ספר מסעותיו היקר מאד באמת. והנה התנ״ך הנפלא ההוא מצא כבוד הרב המחבר נר״ו בתימן אצל אחד מבני משפחת ע ר א ק י והוא מיוצאי חלצי האדם תור המעלה ר׳ שלום עראקי כ״ץ זצ״ל אשר אדותיו והעתים אשר עברו עליו זכר האיש השוע ונכבד ר׳ יחזקאל רחבי ז״ל מקושין באגרתו הנדפסת במאסף חדש סיון תק״ן ונכנסו במאמר תוספות דברים על מאמר מגיד חדשות (עיין שם עמוד רס״ג) וכן החכם אשר לא מבני עמינו הנוסע המהולל מאד הארון Niebuhr אשר דבר עמו והגיד ישרו (שם עמוד רע״ד ועמוד רע״ה).

והנה ר׳ יחזקאל רחבי הנ״ל יספר באזנינו גם הוא על אדות אחינו בתימן, לאמר: „ויש בהם חכמים רבנים וכלם בעלי מלאכות ויש חסרון פרנסה להם.״ (שם עמוד רס״ג). וזה ממש כאשר יספר לנו כבוד הרב הנוסע המפורסם שלנו. ורבינו עובדיה (ירא) מברטנורה זצ״ל יספר לנו בספר מסעותיו (אגרת שניה עמוד רכ״ב) ויאמר: „ובימים האלה באו פה יהודים מארץ עדן (ארען).״ ואין להם ספרי תלמוד כ״א רב אלפס ופירושים עליו והרמב״ם ז״ל וכלם מגדולים ועד קטנם בקיאים בהרמב״ם כי אינם עוסקים אלא בו.״ הדברים מסכימים גם כזה עם דברי החכם והנוסע שלנו יחיה שפה אחת ודברים אחדים. מכל זה נראה איך אהבו אחינו יושבי ארץ תימן ללכת בדרכי משה רבינו בן מימון ז״ל להגות בתורתו ולהחזיק במדתו הטובה לאהוב את המלאכה ולומר טוב תורה עם דרך ארץ. באחת ידו עושה במלאכת הרפואה למען לא יהנה מכתרה של תורה ולא יעשיה קרדום לחפור בה ואחת מחזקת השלח למלחמתה של תורה וחכמה וממנו כאו וכן עשו גם המה ה מ א ר י ם המורים שם בתימן „חצי נערי נפשותם עושים בכל מלאכה וחצים מחזיקים בתורה הרגלו בדרכים הטובים האלה מאז הגיע אליהם מארץ מרחק השמע הטוב של הרמב״ם ז״ל ע״י תלמידו ידידו החכם הנבון ר׳ שלמה סגן הכהנים אשר בא לשם.״ ומה גם אחרי בוא אליהם דבר הרמב״ם באגרתו הנפלאה הידועה בשם „אגרת תימן״ וכבדוהו כראוי לו כי באמת אם לו לא בא לעולם המורה לצדקה הזה רק לכתוב את האגרת הזאת לבדה, האגרת הנהדרת ונאדרת בקדשה דיינו! כי באגרת ההיא המזהירה כזהר הרקיע הצדיק רבים בתימן והשיב בה רבים מעון. ואלמלא כתב רבינו משה זה רק אותה לבדה ולא כתב לנו רובי תורתו היתה דיה להראות לנו את גדלו בתורה ואת ידו החזקה בחכמה. דיה היתה להגיד לנו את עוצם קדושתו ותוקף טהרתו וחוזק אמונתו בדתו וכוסף נפשו הנמרצת וכליונה לקיום אומתו ואמונתו בכל מקומות מושבות בני ישראל! ומי יתן וכל בני ישראל בכל הארצות ובכל הדורות יהפכו ויהפכו בה ולא יחדלו לעולם מהגות בה וישנו וישלשו בה כי הכל כה! — ומי הוא זה ואיזה הוא הצר ואויב להרמב״ם, זכר צדיק וקדוש לברכה, אשר מלאו לבו עוד אחרי קראו את ספר אגרת תימן הזאת (נקראת אגרת ונקראת ספר נפלא באמת!) לדבר עתק על צדיק כזה. והרמב״ם ז״ל בעצמו ראה עולמו בחייו כי ידע את כל הנעשה בתימן רב טוב לבית ישראל על ידי אגרתו וחבורו היד החזקה ושמח על זה בצדקתו שמחה גדולה כי הועיל לאחיו תועלת גדולה. ואמר באגרתו לחכמי לוניל הנדפסת מחדש (אוצר נחמד מחברת שניה עמוד ד׳) וככל תימן מעט עוסקין בתלמוד אבל אינם מבינים אלא הדרוש וקבל שכר לפי שבקצות הן וכבר נתנדבו מהם אנשים בעלי ממון יברכם אלינו ושלחו שלוחים וקנו שלש נוסחאות מן החבור ונתנו נסחה בכל גבול וגבול הוא ש ה א י ר ע י נ י ה ם ותקן מעשיהם עד הודו.״ וגם בריש אגרתו לקהל מ ר ש י ל י א העיד הרמב״ם בעצמו שנתפשט חבורו בתימן. וכן במאמר תח״המ אמר שבסבת התפשט חבורו בקצוות הגיעה אליו שאלה מתימן בענין תחית הגופות ואחרי הדברים האלה הנחמה על מה ששמענו מאיש אלקים קדוש הרמב״ן זצ״ל: „והנני מעיד עלי לפני רבותי שמים וארץ כי שמענו ממגידי אמת שבכל ארצות מלכות תימן קהלות רבות עוסקין בתורה ובמצות לשמן והיו מזכירים שם הרב בכל קדיש וקדיש בחייכון וביומיכון

ובזומיכון ובחיי דרבנא משה בן מימון אשר האיר עיניהם בתורה והעמידן בקרן אורה וכו'. ספור הזה של הרמב"ן מסכים עם ספור הנ"ל של הרמב"ם בכבודו ובעצמו.

ואנחנו הרואים מכל זה מה יקר היה דבר הרמב"ם בעיני אחינו בתימן גם אז בעודנו חי. ואף כי אחרי מותו ועד היום הזה! — וגם מה שמתעסקים בני תימן בהלכות הרב אלפס זצ"ל, גם זאת מידו של הרמב"ם היתה להם. ובודאי יעץ אותם כזאת באחת מאגרותיו אליהם. כי הוא בעצמו חלק לו להאלפסי כבוד גדול בכל מקום אשר יזכיר את שמו. עיין ביחוד בשו"ת פאר הדור סימן י"א בתשובתו לתלמידי רבינו אפרים זצ"ל. וכך ציוה להלמידו ר' יוסף בר"י עקנין ז"ל הנ"ל, ואמר: ולא תתעסק כי אם בהלכות הרב ותעריכו אותו עם החבור כו' וכן יעיד על עצמו בתשובתו לדיין אלכסנדריא ר' פנחס ז"ל. כי יש זמן אשר למד עם רוב תלמידיו כל ההלכות של הרב כמה פעמים. ודע, כי ר' אלי' בעל אגרת חמודות (כ"י אצל הגביר האדיר השלם המהולל כבוד מהר"ן גינצבורג נ"י) זכר ג"כ דברי ר' עובדיה הנזכרים מענין קביעות הלימוד של בני תימן בחבור הרמב"ם. וישבחם על זה. והננו רואים גם כן כמה חביבה היתה התורה על אחינו אלה. והחבה היתרה אשר הודיע לבעליה. כי בשביל האהבה הרבה להתורה הטריחו על עצמם את כל הטורח הרב הזה, לשלוח צירים בדרך רחוקה ומסוכנת כל כך אף בהליכה בשיירה, לקנות תורת הרמב"ם במחיר רב. כי לא נקלה היתה ההוצאה, ואף כי בימים ההם, לשלם בעד הקלפים היקרים, ושכר סופרים בעד כתיבת שלשה ספרים מחבור גדול כחבור הי"ד. (מי יתן ויגל זה למוסר אזנם של בני דור החדש, הטהור בעיניו אשר על סופריו לא ירחמו ואת ספריה' לא יחוננו.) זכר הישרים האלה נדיבי עם אלהי אברהם לברכה לעולם! ובכ"מ אשר נזכיר לברכה את שמות אחינו בתימן, המתים ינוחו על משכבותם בשלום, והחיי' אשר הם חיים עודנה, ה' עליהם יחיו! והיה בכל המקום אשר נזכי' את שמותם לברכה גם היה יהיה זכור לטוב לנצח! כי באמת, מה רבה התועלת אשר הועיל להם בחבורו הגדול! ולולא הוא ע"ה כי עתה, כבר אבדה האמונה ונכרתה התורה ח"ו, אחרי אשר ידיעתם בהלמוד היתה מעטה מאד. ואף גם זאת רק בחלק האגדות ממנו, על פי המובן הפשטי וההוראה הראשונה... והוא ז"ל זכה שם את הרבים, ונתפשט על ידו שם לימוד ההלכות עד אשר נמצא שם כהיום הזה גדולי ההוראה אשר יש בידם כח להחיות את התורה שבע"פ. וכפי הנראה, גם מבלעדי האגרת הידועה בשם אגרת תימן, הרבה להשיב להם הרמב"ם תשובות על שאלותיהם כן סבבו בני תימן את פני הדבר, שיחבר להם המאמר היקר הנודע בשם תחית המתים, כי כאשר יגיד לנו הרמב"ם בפתיחת המאמר ההוא, יצאו אנשים בתימן חוץ לשטה, ולא האמינו בהחזרת הנשמות לפגרים מתים. מתוך שלא הבינו את דרכיו בחבוריו ותלו את קלקלתם בו ז"ל. ועל דבר זה הגיעה אליו שאלה מתימן והוא השיב להם כהוגן וכהלכה. אבל אחרי שנשאלה אותה השאלה עצמה גם לראש הישיבה שבבבל אז, והראש ההוא כתב להם מאמר מתואר בשם: תחית המתים, על כן הוכרח גם הוא ז"ל לחבר נקוב בשם הזה עצמו, כדי לדחות כל הספיקות בענין זה, ולמען תכל מעליו כל תלונה לא נכונה וכל הענין הזה זכר הרמב"ם גם באגרתו הנ"ל לתלמידו הנ"ל. אפס אם הועיל הרמב"ם לאחינו אלה לדורות עולם בחבורו המופלא ובאגרותיו היקרות, בכל זאת אף חכמתו לא עמדה לו, להורות להם דרך אמונה צרופה וטהורה, רק הוראת שעה. אגרתו המפוארה לתימן, הנקראת פתח תקוה היתה אל פתח תקוה, כי על ידה ילכו להם מעמק עכור ההזיות ויסורו מדרכם האמורי, כאשר הזהיר באגרת הנזכרת את ר' יעקב אלפיום לאמר: כל זה (הבטת הככבי' וקבוציהם) הסר אותה מלבך ונקה דעתך ורחץ שכלך כמו שרוחצים הבגדים המטונפים מטנופם!" האמנת דיני הכוכבים אולת קשורה היא בלבות בני תימן מדורות עולמים, הזקינה שרשה ולא תמות גזעה ולא תסור מהם! לכן עוד עד היום הזה

אחינו אלה ארוקים ודבוקים באמונות הבליות וטפליות כאלה. עד היום יתנו באובות ובידעונים, ולא ימושו ממקומם. ה' יוציאם משם ויאיר את עיניהם! ורעה עוד מזאת וצרה אחרונה מרה מכל כי עוד עד היום הזה כבימי הרמב"ם ז"ל נפתים שם הם בני ישראל לכל רוח שקר, לכל תועה ומתעה את עמו לאמר: קמתי היום לנביא עליכם משיח ה' גואל ישראל" ורב מאמין כסימן, משה אחר איננו עומד לגאול אותם מידי גואלים מגאולים כאלה ולהצילם מרתי כי רק למען הדבר הזה חרד רבינו משה ז"ל את כל החרדה הגדולה הזאת, אל דבר אחינו ב"י בתימן ואל טובם ושלומם ושלותם באגרתו הנ"ל. אך זאת נחמתינו, כי אם אמנם אחינו אלה עוד הם משמרים הבלי שוא כמקדם, אבל גם חסדם לא יעזובו. עוד ילכו בכח הנדיבות הצדקה החסד הרחמים החמלה והחנינה ככחם אז בימי הרמב"ם ז"ל, אשר באגרתו הנ"ל זכר להם אז גם את חסד נעוריהם, בין השבחים האחרים אשר הוא משבח אותם בהם ומסיים בענין זה מאמרו בזה הלשון: „וכי הם (יושבי ארץ תימן) לדל נותני לחמו, מסעד לעשיר מקדימי שלומו, הליכות שבא קוו למו. וידם לכל עובר דרך פתוחה, וביתם פתוח לרווחה ועמם מצאו הכל מנוחה, ונסו יגון ואנחה, ע"כ. וכן עוד עד היום הזה הם אוחזים מעשה אבותיהם הטובים האלה בידיהם כאשר יספר לנו הרב הנוסע שלנו נר"ו. אשריהם וטוב להם! שבחי אחינו בתימן אשר הרב ז"ל הוא מונה שם באגרתו, הם בלי ספק על פי מה שהודיע התלמיד ר' שלמה ז"ל הנ"ל באגרתו מתימן אל הרב הגדול הזה ז"ל, ור' שלמה זה הלך לשם על מנת לחזור כאשר ברך משה רבינו באגרתו זו את תלמידו זה ואמר ויהיה כגן פורח, ויחזירהו אלינו שלם ושמח. ואנחנו לא נדע לאיזה תכלית הלך לשם התלמיד חכם החשוב ההוא, אם היה ציר שלוח לדבר מצוה, או הלך לשם לסחור את הארץ תימן, כי כן יאמר הרב שם: והסוחרים כלם יחד לשואליהם עונים כי מצאו מטע יפה ונעמן . . . מסעד ל ע ש י ר וכו' משמע מזה שעשו חסד עם תלמידו הסוחר והעשיר, כי בעצתם הנחו אותו בדרך טובה. ואולי הלך לשם ולהודו במסחרו של רבו, כי רבו הרמב"ם עסק בפרקמטיא ע' אגרתו להדיין ר' יפת בס' דברי חכמים ואולי יש יחס לענין שספר הרב ז"ל באגרתו לר' יפת עם ענינו של ר' שלמה זה בתימן.

וחכל על אבדון האגרות אשר כתב ר' שלמה לרבו הרמב"ם בדבר אחינו בתימן, אשר בודאי האריך שם בענינם. ומי יתן והיתה בידינו גם האגרת הארוכה אשר כתב ר' יעקב אלפיומי משם להרמב"ם. כי אגרת רחבה כתבו אחינו בני תימן להרמב"ם ע"י ר' יעקב הזה כאשר יספר הרמב"ם בעצמו ככתב תשובתו לחכמי מרשיליא: ואמר „וכתבו אלי אחינו שבארץ תימן כתב גדול. וכו' ומכתב תשובתו זו למרשיליה ראינו. גם אחרי כתב תשובתו לתימן, נכתב לו משם עוד על אודות אחינו בתימן. ועל דבר אחרית דבר המשיח השקר שם. ובודאי כן ע"י ר' יעקב הנ"ל וביותר עוד ע"י תלמידו הנ"ל ומי יתן והיו בידינו כל המכתבים הללו עם הכתבים הרצים ושבים מאנשי תימן והרמב"ם ומהם ור' שמואל הבבלי על דבר המחלוקת בענין תחית המתים! והמורה הגדול בתימן אז, ר' יעקב אלפיומי זה. אולי היה מארץ מצרים ואולי יצא ממשפחת רם ר' סעדיה גאון ז"ל הנקרא ג"כ פ י ו מ י, על שם מקומו, ואשר לזאת סמך עצמו הרבה יתר מדאי בענין זה (עיין אגרת תימן). וזכר לדבר כי הרמב"ם בראש כתבו אליו הוא משבח גם את שרש יחוסו ומקור משפחתו: על שרשי האמת יעידו גזעיהם, ועל טוב המעינות ישהידו נובעיהם, ואמנם כי משרש האמת פרח נעמן, וממעין החסד נחל גדול נמשח בארץ תימן." ומאז ועד עתה אין חזון נפרץ עוד מתימן, ע"י נוסעים מאחינו אנשי בריתנו. ואם כי כפעם בפעם באו שמה איזה שלוחי מצוה, כגון הרב ר' יהודא ב"ר עמרם דיוואן ז"ל בעל חוט המשולש, אשר היה שד"ר מירושלים צפת וחברון לפרס ומדי אנאדול ותימן. אבל שלוחי עמינו בית ישראל אלה מעה"ק ומארצינו הקדושה תובב"א, לא חשו לדבר נקל ונבזה בעיניהם כזה

לכתוב

לכתוב דברי מסעותיהם על ספר, ולהודיע לנו עניני אחינו כ"י במרחקי ארץ, אשר קירות לבנו הומים אליהם. לכן מצאו טוב אשר יפה מזה, לכתוב ולהדפיס דברי דרשותיהם, אשר דרשו בדרך אשר עברו, ולא זכרו כי לגבי משה רבינו ע"ה וגם לגבי קב"ה לא הוית מילתא זוטרתא לכתוב את מסעי בני ישראל על פי ה' וכן כמה מגדולי הרבנים והחכמים והחסידים רחבו עניני מסעיהם על ספר דברי ימיהם, ולא חשבום לדברים בטלים או שאלו בשלום אסירי ציון ועדריה הנפוצים בארבע כנפות הארץ, שאלו בשלום אחיהם יושבי קצוות ואיים רחוקים לאנשים אחרים, מיד כל איש אשר קוו למו, כי יש לאל ידו למלאות משאלותם דרשו. הנשיא ר' חסדאי, דרש שלום אחיו מיד מלך הכוזריים. ר' בנימן מטודילא כתב מסעותיו על ספר. וכן עשה ר' יהודא חריזי בספר התחכמוני. אף רבינו יהודא החסיד זצ"ל לא החשיב דברים כאלה לפטפוטי מלין בעלמא כי על פי ציוויו נכתב סבוב ר' פתחיה. בשנת פר"ח שגר המקובל החסיד וחכם ר' אברהם הלוי מירושלים זצ"ל אגרת (כנראה לחכם באטליא), בדבר היהודים אשר בתבוש (והוא כתב יד ביד תלמידי הגביר האדיר וטוב לבב כמ"ר אורי גינצבורג יחי'). איש אמונים מארץ הצבי, כתב קונטרוס מסעות (כן משמע מדברי המאור עינים פרק ב'ו) כן נכתב בדורות שעברו ס' גלילות ארץ ישראל. ובגלל אשר אמרו המחברים עם הספר ההוא, כי יש עוד נזר לבית יהודה וישראל, היה למאכולת אש מצרי יהודה וישראל, וחלק ממנו הוא כאוד מוצל מאש בס' המתועב של הצורר איזינמינגער. מלוקטים ממנו יבואו בס' סה"ד ועיר שם ועיר שם. ואף כי רבני וחכמי אטליא, אשר מלבד כי ברוכה תורתם, הנה ברוך גם חכמתם ומליצתם מאז, הנה המה הרבו לכתוב בענינים האל. ככה עשה המפרש למשנה רבינו עובדיה (ירא) הנודע בשם הרב זצ"ל כתב דברי מסעותיו ושלחם לאביו הזקן ולאחיו. וכן עשה גם חכם וחסיד אטלקי אחר בימיו, לא נודע שמו ושתי המסעות האלה נדפסו ביחד מקרוב בשנת רפ"ג ורפ"ד כתב איש צדיק וחכם מליוורנו (כנראה איש סוחר, ושמו לא נודע ג"כ) את מסעותיו, והנה נדפסות בס' שבחי ירושלים. החכם ר' אברהם פריצול ז"ל חקר על דבר אחיו הרחוקים בספר אגרת ארחות עולם. הגאון ר' משה באסולה ז"ל (בעת הפסק על אדות היתר הדפסת ס' הזהר וחבר לר' גדליה בנו של הרב קורדיבירו ז"ל) כתב קונטרים מהלכיו (מאור עינים פרק ר' שם). ובדור העבר חכם ומליץ אטלקי כתב מסע בערב הס' המפואר ואחרים אשר אי אפשר לי לפורטם כאן. הנה גם ר' יצחק עקריש ז"ל בקול מבשר ור' מנשה ן' ישראל ז"ל, במקוה ישראל, חקרו ובדקו ודרשו על דבר נדחי ישראל ואין צורך להעיר כי לדברי כותבי מסעות מאחינו ב"י על דבר אחינו ב"י יתר שאת ויתר עז על דברי כותבי המסעות אשר לאחינו הנוצרים על אדות ב"י; כי הכל יודעים אשר לב"י יש יתרון הכשר חכמת ישראל הבנת לשון קדשנו, הן לשון תורה והן לשון תלמוד, ידיעת כל מנהגינו, לא כן התכמים אשר לא מבני עמינו. בכל חכמתם בלשונות ובמדעים, ואף גם בלשונינו, גם אם חנן ה' אותם נוסף על ידיעתם, גם לב טוב, לב תום ותום לאהבה אותנו, בכל זאת לא יוכלו לעלות לעולם אל גרם מעלות ההשתדלות בידיעת הדרכים הדרושים לחפץ נוסע וכותב מסעותיו על תהלוכותינו ועניניגו. כי תמיד ישארו שערים רבים סגורים לפניהם לעולם לא יפתחו, והמה פתוחים לפני איש יהודי מלידה מבטן ומהריון.

אחרי כל הדברים והאמת האלה אלופי ומיודעי אחי ורעי! בואו ונחזיק טובה לכבוד הרב השלם המחבר נר"ו, על ספרו היקר והנכבד הזה ספר המסעות אשר כתב, ועל מגמתו הטובה להוציא אותו לאור בקרוב, ולא את הדרשות אשר דרש בכל מקום מדרך כף רגליו. והוא ספר כתוב וחתום בחותמו של הקב"ה. כי נכרים דברי אמת אשר יצהירו מבין שורותיו, ספר כתוב במליצה נעימה ושהורים אמרי נועם ובלשון צח וקל למען ירוץ כל קורא בו ספר כתוב במועצות ודעת

ודעת ובחריצות ושכל. עד אשר גם מפנים האלה יש לאמר על ספרו זה: לא בא ככושם הזה בישראל למן היום נראה הספר המהולל: משא בערב. אמנם אנכי לא קראתי בספרו רק החלק הגדול והנכבד, אשר פיו יקבנו בשם חדרי תימן ועל כן רק על דבר אחינו בתימן נשאתי מדברותי פה. אך החלק הזה חלק טוב יעיד על הכל. ולא אפונה כי כל אשר עשה הרב המחבר יחי' הנה הוא טוב מאוד מי יתן ופעלו זה בקרב ירחים יחיה ויראה אור! ותרב תועלתו לא לנו לבדנו כי תשבע נפשינו השוקקה לדעת דברי אחינו הרחוקים ותתענג רוחנו בצחצחות אמריו כי אם זה יש תקוה טובה כי יהי' דבר תוצאתו לאור גם לתועלת גדולה אל אחינו אלה הרחוקים ממנו, כי יגיע אליהם הספר הזה, ויראו כי יש שופטים גם בארץ על כל מעשה איש ועם, או אז בטובם אשר בידם יחזיקו ולא ירפו, ואת הרע לא יקבלו עוד כי יראו מעל הספר הזה המשפט החרוץ עליהם, יראו יקחו מוסר, ויתבוננו על דרכיהם, ושבו מכל דרך לא טובה ורפא להם. לכן אליכם אישים בישראל נדיבי יעקב! אקרא בחזקה צאו נא לישע אחינו החכם הנוסע והמחבר המופלא נ"י ותנו לו שכרו שכר הליכה בדרכים מסוכנים. חזקו נא ידיו באלקים וכתבו וחתמו לקוות את א ב ן ס פ י ר בכסף מלא ושכרכם יהי' רב כי יצא על ידיכם במהרה לאורה ספר טוב ערב ומועיל כזה! וה' יאיר עליכם אור חדיש ויברך אתכם בכל ויתן לכם שלום ושלום על כל ישראל שלום לרחוק ולקרוב! אמן! אלה דברי הצעיר בעמו

שניאור בלא"א מו"ר הרב הגאון המנוח מו"ה **צמח זקש** זצוק"ל.

הכותב וחותם פה פ א ר י ז יום ג' לסדר לך לך והיה ברכה!
שנת כתרה של תורה לפק.

דברי אב"ז רש"ף.

אמר הצעיר א ב ר ה ם פ י ר ק א ו ו י ץ בר' ש מ ו א ל זצ"ל. אמרו חז"ל כבוד האיש לעשות רצונו. להיות שנתכבדתי מאת אהובי רעי החדש ידידי הרב המחבר זה הספר אבן ספיר חדרי תימן להעביר עליו עין בקרת ולאמר דבר עליו כאשר עם לבבי בלי משא פנים. לעשות רצונו חפצתי בכל לבבי. אמנם מלאכתי הרבה מלאכת הקדש אשר אני עושה פה עה"ק ירוש' תו' במקדש מעט הקרמון אשר לנו בני מקרא מורשה מימי רבנו ענן הנשיא. מנעתי להשתעשע בספרו רק רגעים אחדים וגם זה לא בעיון רב רק בהעברת עין על דבריו דברי סופרים לכן לא אוכל לאמר עליו רק דברים אחדים בדרך כלל.

לשפת יתר הוא לי להאריך בשבחי זה הספר היקר ובשבח מחברו כי ידעתי נאמנה כי כל חכמי דורנו דור דעה זו שלמים וכן רבים וקדושים אשר בארץ המה ישאו קולם יקראו בפה מלא שבחות והלולים תלי תלים כי את אשר לא סופר להם בדברי בנימין הראשון בו יראו. ואת אשר לא שמעו מפי בנימין השני וספרו בו יתבוננו. וזאת שנית כי זה החכם המפואר והרב המובהק והמפורסם כמוה"ר יעקב בחר לו יה ספיר שמו וכשמו כן הנו ותנו ברוך יהיה לא כתב כהראשונים הנ"ל דברי שמועות כהרבה מקומות בספריהם שהחוש הבריא יכחישם כי אם את אשר ראו עיניו ולא זר ושמעו אזניו מפי הרואים ממש ולא מפי עד אחר כי הוא שם לו משפט לקו לכתת את רגליו בכל מושבות תפוצות שה פזורה ישראל עתרי בת פוצי הנדחים בארץ תימן והאובדים. במזרח הודו להתחקות על שרשי רגליהם איפה הם רועים ואיכה הם מרביצים פזר את כספו ענה את גופו צער את נפשו לאהבת ישראל עמו בהיותו ציר נאמן לשולחיו.

הוא פתח את שערי חדרי תימן גלה את מסתוריו והוציא שם הרבה דברי

חפץ

חפץ לא שערום שני הנוסעים הנ"ל כאשר עיני הקוראים הנכבדים תחזינה משרים בספרו הלזה חדרי תימן.

הוא מצא בעיר הגדולה צנעא בירת תימן את התנ"ך היקר הנקרא בשם כתר שהובא שם ממקום אחר וגם עלה בידו להשיגו והנה תחת ידו לא ישקל כסף מחירו ואני עברתי על טוב ציורו והדרו עיני לא שבעו והתפלאתי על טובו ויפיו ועיני ראו בו ולא זר חלופים רבים בבקרתי אותו והגדול שבהם הוא בישעי' ס"א א' רוח אדני ידוד אלהים עלי בשלשה שמות תחת שהוא בכל הספרים הקדמונים אשר מצאתים בדרשותי בשני שמות אדנות ואלהות רק קונינקוט מצא בחמש נוסחאות ידוד אלהים ונפלא בעיני במאד מאד ובעליו ידידי הרב החוקר נ"י מצא בו חלופים לרוב גם באותיות גם בנקודות וטעמים והעלה אותם על ספר בטוב דיוקנו ועתיד להוציאם לאור העולם בעזה"י*) וכו' וכו' ובסוף הכתר נמצא עוד קונטרס כתב יד סופר מוקדם ומשונה מן הראשון בצורת האותיות וכחשו בפניו יענה שהוא כ"י ישן נושן יותר מן הכתר ובו כל חלופי בן אשר ובן נפתלי ומערבאי ומדינחאי כו' כו' והנני לברך את כבודו מלב ונפש לפני ה' אלהי פה עה"ק ירושתו יהיה אלהיו עמו ויצליח בכל דרכיו ויחזירהו לשלום בהקפת רצון וישמיענו זמירות מכנף הארץ ישמעני אלהי. כה דברי אוהבו ומוקירו ומכבדו בלא לב ולב. עבד ישראל אנכי

אברהם בר' אבא שמואל השופט זצ"ל דמתקרי אבן רש"ף.

אור ליום ד' א' לח' אדר שני תרכ"ד לפ"ק פה עה"ק ירושתו אמן.

---

*) החכם המופלא השר המסכים הזה נ"י האריך הרחיב לדבר בכאן על ענין הזמן והסופר של הכתב הנפלא הזה. וגם מאמר נכבד בענין הזמנים ותקון הגליונים והמצבות שמצאתי בעדן ואין כאן מקומם. ויבא דבריו אי"ה בחלק שני כי שם ביתו.

לוח התקונים.

מפני כי לא הייתי במקום ההדפסה להגיה ולבדוק יפה בעתו ובמקומו עשיתי אח"כ לוח התקון הזה (פה פפר"מ) עד מקום שידי מגעת ואת היותר כל הקודם זכה ואינו חייב להכריז! גם סימני הנקודות החסרים יסמן כל קורא לעצמו.

דף	עמוד	שורה	שגיאות	תקונים
ג	א	7	ביתי	ביתו
"	ב	35	יחיאל	יחיא
ה	א	2	חתת	חתת'
ו	ב	29	אף	וטף
ח	א	27	גבור	גביר
ט	א	14	נקראת	אחת נקראת
"	ב	בסוף	ורזפאי האי	רופאים (ר"ל מאיירופא)
י	ב	6	התעטפה	התעטפנה
"	"	28	אליו	עליו
יא	ב	4	צדים	צדיק
"	"	21	המסוכר	המסודר
יג	א	14	עשו	יעשו
יד	"	21	שבמקרא	שבקראקא
"	"	"	צריכה או	צריכה למחיקה או
"	ב	5	ומשפיו	ומשפטיו
"	"	12	מתוך	מתוק
טו	א	19	לך	והלך
יז	א	(בתח' ההערה)	ובכל	ובבל
יח	א	12	נחלת	תפלת
"	"	21	השיבות	הישיבות
"	ב	16	בן יהודה דוד יצחק	(ר"ל בן דוד בן יצחק ובן כלם)
"	"	20	הראון	הראשון
יט	א	19	בנו	בן בנו

" ב אחר שורה 16 צ"ל (הערה. בפירוש המשנה להרמב"ם ז"ל מנחות פי"ג וז"ל הכהנים ששמשו בבית חוניו לאו בית עכו"ם הוא אלא שעבר כו' ונאספו עליו כת שקורין קבטצר עם כל הגלוים אליהם וקרב אותן לעבודת השם כו' וגדל ענינו ביניהם ומנוהו כהן כו' והיו המצריים עובדים בו לשם ומקריבים כו' ונתקיים דבר ה' ע"י ישעיה ביום ההוא יהיה מזבח לה' בארץ מצרים וגו' ועמד הבית ההוא מאתים שנה כו' עכ"ל. והנה מ"ש כת שקורין קבטצר הוא ט"ס וצ"ל קבט מצר והם הקאפטי אשר במצרים עד היום (גיפטי בלשון המשנה ובערבי קאפט אל מצר) וקבלו עליהם דת הנוצרית בתחלתה ודתיהם שונות משאר הנוצרים ויש מהם מלים עצמם עד היום ועוד כמה מנהגי ישראל שקבלו עליהם מתחלה ויכול להיות שהבית הזה היה בידם גם אחרי בני ישראל ואח"כ כשבא נביא הישמעאלים והבאים אחריו אשר הרעו מאד והשחיתו והצירו לאלה הקאפטים והכניעום תחתם לקחו מהם גם הבית הזה ועשו להם בית מסגדם עד היום.

דף	עמוד	שורה	שגיאות	תקונים
יט	ב	19	ושלמון לחוד)	גם בן בויאעא איננו שם עצם פרטי לאיש אבל זה שם כנוי המשפחה כאשר אמר הנודע בן בויאעא, וכידוע.
כ	א	14	ימסרו	ימכרו
"	"	21	על עתיק	אל עתיק
"	"	23	הביניניס	הבנינים
"	ב	16	אם	אים
כב	ב	7	והראב"ד	והראב"ע
כד	א	25	סוף	סואף
כו	א	37	מחללתו	מחצלתו
"	ב	3	ראינו	ראוני
ל	א	2	אתם ממנו	טובים אתם
"	ב	25	המדברים	המדבר
לג	א	35	מלך	מהלך
"	ב	6	ואדיאלעריש	ואדי אל עריש
"	"	33	מארץ מן	מארץ מצרים מן
לד	א	18	אל נחל	אלא נחל
לה	ב	8	כי ודאי	ודאי אל עריש
"	"	20	הוא תמיד.	נקרא תמיד
לז	א	10	אשר דן	אשר לדן
"	"	"	כי מבאר	כי הוא מבאר
מ	ב	18	זצ"ל פני	זצ"ל על
מא	א	11	ממקום	ממקומם
"	ב	20	אשר	אשרי
"	"	32	את	אם
מה	ב	2	השיות	הזאת
מו	א	5	להתוגרמים	והתוגרמים

לוח התקונים

דף	עמוד	שורה	שגיאות	תקונים
"	ב	24	לעשות	ללכת
מז	ב	17	יגסף	יגסק
מט	א	30	שיק	שוק
"	ב	31	כל	אל
נ	א	7	היהודיה	היהודים
"	א	23	בנוית	בנויות
"	"	"	גל	על
נב	א	34	וכל בן	ועל כן
"	ב	1	ונראה	ונאה
"	"	11	ודבר לחוק	ודבר זה
נד	א	2	בית לאו	בית רפה
"	"	"	כף לקוף	כף דגושה
"	"	8	חיו לסמך	חיו רפה
"	"ה	29	בלימוידים	בלמודים
"	"	38	הנאהבים	הנאהבים (ר"ל דקדוק הלשון בערבי)
"	"	14	החיק	החיך
"	"	19	אליף לעיין	אלף לעין
נו	ב	בהערה 4	זה	מה
נז	א	32	ואחת	ואחד
"	ב	16	מחרוק	מרחוק
נח	א	9	כום	כוסות
"	"	17	בטעמים	שבמטעמים
סא	א	12	כי ספרי יקר	ספרי הדפוס יקר
סב	א	2	שנו	ישנו
"	ב	2	חלי	מחלי
"	"	12	ומאה ושבעה	ומאה ושבעים
סג	ב	20	אמר נחמן	רב נחמן
סד	א	12	החמשה	הששה
"	"	13	אל	על
סה	א	18	מגייאת אן	חיין
סו	א	21	מארץ	בארץ
"	ב	9	ונעלי והלכנו	ונעלי ברגלי
סז	ב	18	מאהבר	מאהבה
"	"	27	של נר	שן נר
סח	ב	24	אח ידך	אל ידך
סט	א	5	לב השכון	השכין
"	"	32	הלעולם	הלעולמים
עב	א	2	לאדרכי	ואדרכי
עג	א	6	בית אביו	כבית אביו
עד	ב	9	אך	אין
עז	ב	18	Schom	(Schwom)
"	"	21	גם	כם
עח	א	25	עד מגריס	עדאן עד
פ	ב	15	נבית שלית ראסול	אלל נבית ראסול
פה	ב	25	עין	עון
פו	ב	31	ל"ל כאכבאן אל-	al Coco-ban
פח	ב	10	הרג כתוגרמי	כתוגרמים
"	"	14	חסק	חסך
"	"	21	בעיר עזלי	לעת מנחת ערב
פט	ב	8	כמולה	כמגולה
צא	א	20	אל שיק	אל שיך
צה	ב	18	המעון	המעין
צו	א	15	ללדת	ללכת
צח	א	33	ת"ו	תי"ו
צט	ב	בהערה ש' ה'	נחלת שמרון	נחלת שמעון.

בדף ל"ו בהערה למטה שורה ג' למטה „עיה ובנותיה וזה בית אל." כאן חסרה שורה אחת מהכ"י ה"ל: אחרי תבת „וזה": „נכון מאד, ואפ"ל שהיא עיה (ישעיה י' כ"ח) באו על גת וג' למכמש יפקיד כליו. ומצינו בשמואל א' י"ג במכמש ובהר." ע"כ החסר.

אבן ספיר.

א.

בואי לא"הק. — צאתי מירושלים עה"ק ת"ו. — יפו והים.

בן עשר שנים ושבעה ירחים הייתי עת הביאוני אבותי היקרים מפולין לאה"ק עיר צפת ת"ו*) יום הושענא רבא שנת התקצ"ג לב"ע. ולא ארכו ימי חייהם שמה. אבי הצדיק מוהר"ר נתן הלוי זצ"ל נפטר יום י"ג חשון התקצ"ד ואמי הצדקת מרת טויבא נ"ע בעשרה בכסלו אחריו נאספו שניהם לב"ע בירח אחד תקצ"ה ובאותה שנה מחרת חג השבועות נבוזה עה"ק ת"ו מהמורדים בני העיר והכפרים והערביאים מסביב אשר מרדו נגד ממשלה העצומה והישרה מחמד עלי מלך מצרים אשר שלט בימים ההם גם בסוריא ופלשתינא. התלאות אשר מצאו אותי עם כל היהודים בעת ההיא עצמו מספר. גויתינו ורכושינו היו לביזה ולשבי ביד הפראים המורדים ואך נפשינו היתה לנו לשלל שברחנו ערומים ויחפים בלי התמהמה לכפר עין זיתון מהלך שעה וחצי מהעיר. והרב הגאון תפארת ישראל זצ"ל מצא חן וחסד בעיני שיך (זקן) הכפר וכל הנבראים עמו חיו בצלו. שלשה ימים לא אכלנו כל מאומה. ואחרי כן נתנו לנו עוגת רצפים קטנה ליום תמים אך לקיום הנפש. וישבנו שם ארבעים יום באימת מות בידי השודדים. רכושינו לנגדנו בידי זרים ולא האמננו גם בחיינו והניגונו ערום ועריה כי גם בגדינו הפשיטו מעלינו והריקו כל אשר בבתינו לא השאירו פכים קטנים דלת וחלון. עד אחר ארבעים יום באו חיל המלך מעם הדרוזין והבריחו המורדים

ותזרנו

---

*) כבר כתבו כותבי גלילות א"י באין זו העיר צפת שבמקרא (שופטים א' י"ז) כי היא היתה בחלק יהודה לשבט שמעון בדרום א"י אצל עזה ואשקלון כנראה שם מהכתובים וזאת היא בגליל. (שכן נקראת גם היום גליל העליון) בנחלת מטה נפתלי ובדה"י של ר"י הכהן ד' כ"ז במלחמת שאלאדינו בגליל אומר מבצר שאפיט והרב ר' עובדי' ז"ל ברטנורה במסעותיו שנת רכ"ה (הנדפס זה מקרוב) קורא אותה שאפיטה כי גויי הארץ יקראו לה צאפאת מלעיל והברת הצדי להם כמו סמך אצלינו. אך שיהיה השם צפת קראוה האחרונים אשר הגדילו ישיבתה בקדם. וקרוב לה בעיר הגוים (סוואיקה) יש מגדול מבצר חרב ואומרים שהוא יורפת הנזכר ביוסיפון ובקנות של ט"ב כהן יורפת. ובעל הקינות יאמר שם צפת.

ותזרנו איש לביתו החרבות והשוממות אשר נהיו למעון תנים ומערת חיתו יער ונמרים. הגזירה הנוראה הזאת נודעה אז בשערי תבל ויאריכו הדברים. בשנה האחרת ר"ח אלול התקנ"ו עליתי לירושלם עה"ק ת"ו. פה נשאתי האשה אשר הוכיח לי ה' אשת נעורים אם הבנים והבנות חמודי לבבי יחיו היא פייגא לאה תחיה בת הרב ר' זלמן כהן ז"ל ותמותי הצנועה חכמת לב מרת עלקא נ"ע אשר היתה לי לאם. העוברות עלי מני אז עד היום לא אוכל אספרם. אם אגמי יאורי מי שיחור פשתים יגדלו ולחבלים יפותלו לא ימדו את כל הסבות והתלאות אשר מצאתני. ושטף גלי מרורות עם הות-נפש ומגינת לב אשר שטפו ועברו על ראשי מהעת ידעתי נפשי דבר חרב רעב ומגפות ותלאים רח"ל עם שנאה וקנאה חמת עוררי מדנים ורגלי עומדים בתוככי ירושלם לא הניעותים הלאה עד היום הזה.

י"ג תמוז התרח"י אשר הרות מאת המשגיח העליון ית"ש על כל צעדי בני איש עבר על פני ויוציאני במלאכות סגל חבורה קדושה עדה הנכבדה פה עה"ק ירושלם ת"ו ק"ק אשכנזים פרושים יצ"ו על מחית נפשם ועל בנין בית הכנסת הגדולה הבנויה לתלפיות בחצר חורבת רבינו יהודה חסיד ז"ל ועל תלמוד תורה של תשב"ר הנוסדה פה על טהרת הקדש האגרות הכללות ומכתבי המליצות והתוארים הרבים אשר תמכוני בהם ארוכים הם מאד להעתיקם בזה. ואציגה נא רק שמות הרבנים הגדולים וזקני העדה יקירי ירושלם החתומים עליהם לזכר עולם יהיו. הרה"ג מוה' ישעי' במוה' יששכר בער זצ"ל. הרה"ג מוה' יוסף זונדל מסאלאנט יצ"ו. הרה"ג מוה' שמואל סלאנט יצ"ו. הרב מוה' יעקב ברלין יצ"ו. הרב מוה' אורי שבתי זצ"ל. הר"ר ארי' הנאמן יצ"ו. הר"ר משה האסלאוויטש יצ"ו. הרב מוה' שאול בנימין הכהן יצ"ו גבאי מת"ת. הר"ר צבי יצחק ליפשיץ ז"ל נאמן דת"ת. הרב הצדיק מוה' משה בוימגארטין יצ"ו. הרה"ג מוה' חיים ניסים אבואלעפיא זצ"ל ראשון לציון דק"ק ספרדים. הרב החסיד מוה' עבדאללה זצ"ל. הח"ר אברהם ח"ר משה חיים הי"ו.

ובנסיעה שני' תרכ"ד תמכוני בכתבי תעודה ומליצה גם הרב הגאון האמיתי חסידא קדישא מוה' משה יהודה זצוק"ל שהי' אבד"ק קוטנא ויבדל לחיים הרב הגאון הגדול צדיק נשגב מוה' מאיר אוירבאך יצ"ו שהי' אבד"ק קאליש. והרב המאוה"ג הצדיק מוה' נחום ני' והרב כו' מוה' יעקב יהודה ני' ועוד זקני ונכבדי מיקירי ירושלם ת"ו.

עזבתי את ביתי אשת נעורי נטשתי פרי בטני בני ובנותי מחמדי עיני ולבבי ונפרדתי מאלופי ומיודעי אחי ורעי. מה קשה היה עלי היום הזה!! כיום פרידת הנשמה מהגוף. רעיתי וילדי אנקו דום ודמעתם על לחיים כמעין נובע. אנכי בלי דרך נשים לי התאפקתי אבל מי יתאפק? גם לב הארי ימס גם בת עיני לא תדמה ולשוני נאלם לאמר היו שלום. אחר הצהרים יצאתי משערי העיר בלוית חן וכבוד מיקירי ירושלם ובשעה העשירית לעת ערב עזבתי חומת ירושלם.

ירושלים

ירושלים! עיר חפצי בה — באנחת מתנים ופני מערבה מול ים הגדול. לאור הירח הגענו ללון בשדה כפר קאלאניה (היא מוצא) (סוכה פ"ד ה"ג וע"ש בפי' הר"ב ובגמ') אשר משם היו מביאים ערבי נחל לשמחת החג בזמן שביהמ"ק היה קיים תובב"א*) בטרם נרדמנו הסוסים אך אכלו דיס הקימונו בעלי האורחה ללכת הלאה. רכבנו לנוגה הירח ועברנו בקעת וואד-עלי. ובזרוח השמש הגענו לעיר ראמלא. פה ירדנו לנוח מעט ולשתות קאהוואה ובעוד שלש שעות הננו בעיר יפו (על שם יפת בן נח) חוף הים הגדול גבול המערבי לא"י והיא לשבט דן. מעניני ארה"ק תהלוכותיה ויושביה כבר קדמוני בעלי אסופות רבים וכן שלמים ואנכי שמתי לי קו לבלתי אעבור עטי על אשר ראיתי רשום בספר מזולתי. ומאשר לי לרבות דברים לא מעט אעשה להם חדר לבדנה בשובי לירושלם בעזה"י.

ליל מוצאי ש"ק ט"ז תמוז עליתי באנית הקטור ההולכת אליכסנדריאה. בכל רגשת נפש הגיתי תפלת הים. פה יפו לפני אלפים ושש מאות שנה ירד הנביא בן אמתי לברוח מפני יד ה' אשר היתה עליו חזקה ואנכי היום פה! אנא ה'! לפניך הלא נגלו כל התעלומות לא בורח מתגרת ידך ירדתי הנה אנה מפניך אברח? ואנה מרוחך אלך? עיניך הלא משוטטות על כל וידך תמשול בכל. גם לא משנאתי העיר אשר בחרת בה פניתי עליה עורף. עשרים ושמנה שנה מתקו לי רגבי שממות חורבותיה חננתי קדש עפרה נשקתי טהרת אבניה עד כי עוללתי בעפר תלאותיה קרני ואורי. ה' אלקים אתה ידעת! גם לא מטוב לבב עזבתי את ביתי נטשתי מחמדי עיני פרי בטני אך אתה ה'! אתה צוית ליסרני בצדקתך ותנופת ידך כי פגעתני עד כי הביאני קשה יומי לעבור ארחות ים הזה עדי תשוב תרחמני ומירכתי ארץ תשוב תעלני אל הר ציון קדוש משכן אלקי יעקב סלה. אנא ה'! אל תשליכני מצולה אל בשלי תחולל סער וסופה. גער בים ויחשו גליו ועל משבריו תנהלני לשלום. אנא ה' הצליחה נא דרכי למען זכות הרבים כי נכאם דרכי והשב שבות יעקב מהרה אל המקום הזה ואודה שמך כי טוב סלה.

הלילה אור ולבי ער השמים זכים במערכותם הכוכבים נוצצים במסלותם גם עופפים כברק בברק חציהם ועיני משוטטות על פני הרקיע להתענג במחזה התכלת היפה לעינים. המית גלי וקול אופני מרכבות האניה הרדימוני בשכבי ושנתי ערבה לי. הקיצותי כאור בוקר. אך השמים ממעל ומי תהום רבה מתחת התחזה עיני כה לילה השנית כל פגע ואסון לא נגע בנו בדרך הזה ית"ש. ואחר הצהרים יום שני באנו אליכסנדריא של מצרים לחיים ולשלום וירדתי הנה באנית דוגה.

פה

---

*) ועתה אין שם ער.י נחל רק אתרוגים הרבה ופירותיה טובים ומימיה קלים ומתוקים.

ב.

אלכסנדריאה היא נא אמון.*)

פה אניות רבות בעלי כח וקיטור מכל קצות תבל כן תרנס יתראה אל עין צופה מחלוני עליתו כיער עבותה תחת רקיע השמים. משלש רוחותיה הים הגדול ולדה הרביעי ברכת מי הנילוס (מאחמודיאה) המשתרע לצפון ועל שפתו טירות ובירות כלילות יופי אשר רגעי הארץ ואציליה ישכנו שמה בקיץ וכל טוב הארץ בידם. מהעיר המעטירה הזאת כלילת יפים ומסחרה הגדול מרכז הארצות כבר דברו אודותיה עוברי ארחות ותארוה בחוג ציוריהם. לא נופלת היא מאחת הערים הגדולים והמפוארים שבאירופיא בתי משוש והיכלי עונג גני חמר ופרדסי רצון והמון אדם רב עגלות מרקדות סוסים חמורים וגמלים רצים ושבים וקול הקריה הומה. פה עשיתי ארבעים יום. ואלה הדברים אשר כתבתי ממנה לביתי לירושלם עה"ק ת"ו. בשם ה' ב"ך מנחם אב תרח"י לפ"ק. מני אליכסנדריה בת מצרים ליכי אחותי ציון עיר הקדש וירושלם**) שלום כנהר קחי ותנחמי בכפלים. ואתם בית יעקב! הנאנחים והצפיעות מחמדי לבבי הדבוקים בהצלעות גם אתם אחי ורעי אלופי ומיודעי הנני שולח לכם עטרת שלום ואמת ליעקב סלה.

יקירי! מאז כתבתי לכם בראשית בואי הנה נסתם חזיוני אליכם ואין מענה בפי עתי כפעם בפעם. לבי יודע במר לבבם וכמו נער

שער

---

*) לדעת כותבי הגלילות ובפי היהודים באגרותיהם ובשטרותיהם בכתובות ובגיטין כותבים פה נא אמון והוא עפ"י התרגום יב"ע (נחום ג' ח') והרדי"א שם בפירושו ע"פ התיטבי מנא אמון היושבת ביאורים מים סביב לה אשר חיל ים מים חומתה כתב וז"ל: אולי הי' מלך אחד ים סוף ומלך אחד הים הגדול ים יפו כו' והמתרגם תרגם נא אמון אלכסנדריא רבתא ותמהני ממנו ומרש"י שנמשך בזה אחריו לפי שאלכסנדרי' של מצרים אלכסנדרוס מוקדן יסדה ובנאה בכמו תשעים שנה אחרי מות נבוכדנצר כו' ע"ש. ואחרי הרדי"א בא החכם האדומי במ"ע ומילא את דבריו בפי"ב בדברים רבים ע"ש. ואני תמיה מהרדי"א ז"ל איך יאמר מלך אחד ים סוף כו' ולא קרב זה אל זה כי הים סוף בקצה גבול מצרים המזרחי וים הגדול בצפונה וכל הארץ מפסיק ביניהם והרואה תכונת אלכסנדרי' יראה בעיניו המציאות שדברי התרגום ורש"י נכונים ומובנים עפ"י המציאות כי אלכסנדרי' מוקפת משלש רוחותי' בים הגדול ומים סביב לה ומצד האחד המחובר אל יבשת מצרים שם חפירת הנילוס אשר עשה מקרוב מחמד עלי פאשא וכן היה אולי מאז ומלפנים. ובראש מד"ר רבי הושעיא רבה פתח והיי' אצלו אמון כו' כו' כמא דתימא התיטבי מנא אמון ומתרגמינן האת טבא מאלכסנדריא רבתא דיתבא בין נהרותא וכן הרמב"ם ז"ל בתשובותיו ובאגרותיו קורא אותה נא אמון וכן הר"י הלוי בשיריו להחבר ר' אהרן באלכסנדרי' (כאשר הוא אתי בכתובים) קורא אותה נא אמון שכן אומר בבית השני משיר המתחיל פעמון זהב ורמון. „אלמו בנא אמון כי בניתם ארון" ובשיר אחר להגז' יאמר בו יאתה נאוה לנא המון כו' גם לא שכול תדע ולא אלמון. ומי יגיד לנו שאלכסנדר מוקדן לא בנאה במקום שהיתה נא אמון עומדת לראשונה והוסרה מעיר ונעשה מעי מפלה כמדבר ובנאה והגדילה שנית והסב שמה על שמו. והתרגום שהיה קרוב לזמן ההוא ידע יותר מהרדי"א והאדומי. ויען כי רגילה ומפורסמת ומקובלת בפי היהודים לקרותה נא אמון אין להוציא לעז על הגיטין ח"ו מפני טענות האחרונים הגז' והנח להם לישראל.

**) סוטה מ"ז.

שער בנפשי אך לא במעל חלילה לי ולא מעצלתים ומרפיון ידים אבל— אור עיני ומחלת ראשי ומעי אשר הקיפוני ותקפוני בהשתנות האויר החם פה בימות הקיץ לא נתנוני השב רוחי והשב ידי להחיות רוחכם בבשורה טובה ולתאר לפניכם מהות ואיכות העיר הזאת אשר תחכו להודע ממני כהבטחתי. כל הימים הייתי חבוש בטמון מפני השרב והחום בבית מדרשו של ידי"נ הרב המובהק החכם הכולל חסיד ועניו מוהר"ר נתן עמרם יצ"ו אשר אספני אל ביתו והייתי אצלו אמון שעשועים או בבית ידי"נ הגביר היקר ירא ה' מכובד כהר"ר אברהם היימאן יצ"ו (ז"ל) אשר על שולחנו אני אוכל תמיד ומאין פנותי לדעת עניני העיר ונאותיה. אך זה מקרוב השכרה הרגילני לתור בעיר לעתותי ערב ולרגלה לרגל המלאכה אשר עמדי. על כן לא אעבור בקולמסי רק על אודות אחינו היהודים פה מטרת מגמת חפצי וחפציכם.

רוב היהודים אשר הם היום פה — אליכסנדרי' — הם גרים ותושבים. כי לפני שלשים שנה היו יושביה אך מעט מזער *) יען מושב העיר הי' רע ובלי מים טובים לשתות כי מי הבארות מלוחים ונהר נילוס היה רחוק כעשרה מילים. גם מסחרה היה לא למרבה כי רוב אניות המסחור אשר למצרים הלכו לעיר ראשיד ודימיאט ושם ישבו יהודים הרבה. וכאשר חזקה הממשלה בידי הפחה הגדול מחמד עלי ואבראהים בנו הנסיך הגדול אשר מלכו במצרים בתוקף וגבורה הביא נהר הנילוס לתוך העיר אליכסנדרי וחברה עם מי הים הגדול— (נקרא על שמו מאחמודיה) — עד כי עתה שם אניות קטנות יהלוכון במישור לכל גלילות מצרים ועד קיירא ומצרים העליונה (פתרום) תחת אשר מלפנים לא יכלו לעבור באניות מאליכסנדרי' אל קיירא רק ביבשה על דבשת גמלים. או הלכו דרך ים הגדול לראשיד ומשם על הנילוס. עוד הביא מי הנילוס הטובים בצינורות לכל רחובות העיר והרבה והגדיל בניניה והרחיב רחובותיה והעצים מגדליה על מנהגי ערי אייראפי ומסחריה רבו עד להגדיל. אז נהרו אליה היהודים מכל הסביבות וכל תושבי עיר ראשיד אשר ישבו שמה מאז ומלפנים שנות מאות רבות נאספו לאליכסנדריה ולא נשארו עתה בראשיד רק שתי משפחות עד שאין להם מנין להתפלל והביהכ"נ הישנה נשארה שמה ושאיה. וכן מדימיאט ושארי העירות וגם מטראבלוס וטונים ומערי טורקיה ואיטאליא באו רבים. עתה ימצא פה כאלפים יהודים תושבים לבד הבאים לרגלי המסחור מאפריקא וטורקיה דמשק ואחליב אלה באים ואלה שבים. — פה שתי בתי כנסיות קדומים לאחוזת נחלה בתוך העיר. אחת כניס אל עזוז קטנה ועל מנהג הקדש

ובצדה

---

*) גם בשנת הרמ"ז יספר הרב ר' עובדי' ברטנורה ז"ל במסעותיו מאיטאליא לירושלם שעבר באליכסנדרי' ובה כחמשה ועשרים בע"ב יהודים ושתי כנסיות קדמוניות. האחת גדולה מאד וחרבה קצת וקטנה האחרת ממנה ורוב הקהל מתפללים בקטנה כי היא מיוחסת לאליהו הנביא היינו שנגלה בה ואותה פינה היא דרומית מזרחית מדליקין בה נר תמיד גם עתה מקרוב פחות מעשרים שנה אומרים שנגלה בה אליהו לזקן אחד וברוך היודע האמת.

ובלדה חורבות להכנסת אורחים ואחת כניש סארדיהיל*) גדולה ובנויה לתפארת עם בית תלמוד תורה למעלה לתשב"ר ולומדים גם לשונות ולימודיית אחרים לרוח הזמן. וכנגדה עוד ביהמ"ד קטון עם מעט ספרים. לירא"י ד' וחושבי שמו. ועוד כמאה משפחות יהודים איטאליינים ולהם ביהכ"נ יפה לבדם על פי מנהגם. וכחמשים איש מרוסיא ופולין גאליציא וואלאכיא ולהם ביהכ"נ לבדה כמנהגם. ועוד מניניס נפרדים למערביים ולאורחים הסוחרים במגרש העיר אצל הים [סמוך להעמוד הנפלא העתיק שקורין אל מסילה ר"ל המחט שהוא עמוד אבן אחת גבהו כחמשים אמה והוא מרובע וקו ששה אמות יסוב אותו וחד מלמעלה והוא עומד כנס וסביבתו מכתב קדומי הנקרא כתב החרטומים וכבר ידוע הוא בספרי התרים] היה לאזרחים בית הכנסת ישן נושן וקוראין לה כנסת אליהו הנביא (כי שם נגלה לראשונים) ונחרבה עד היסוד [עיין בספר אדרת אליהו לרב מאליכסנדריה שהיה מוכיחם על בזותם המקום הק' הזה שהיו יוצאים שם לטייל לאכול ולשתות ולהתענג ונבא להם שעתיד לחרב וכן היה]. וזה כשלש שנים ברבות הטובה ורבו יושביה שמו הגבירים עינם לחומלה על הביהכ"נ הקדומה הזאת ובנאוה מחדש בגאון הוד הדרת קדש לתלפיות כבוד ואן גדולה ורחבה ועמודי שיש ורצפת אבני שיש מרוקמים והיכל כלילת יופי וכסאות עץ יקר משוח בששר וחלונות מרוחים שקופות בזכוכית יקרה כתפארת בתי כנסיות שבהיכלי כבוד באיירופי ויתר שאת עם גן נחמד ופרדס נעים סביב לה. ובשבת קדש נכנסים מעשירי העיר להתפלל שמה ובימות הקיץ יבאו מעשירי העם לשבת שם במגרש וסביבותיה לרוח הנח.

רוב היהודים פה בעלי מסחור וקנין ומהם עשירים גדולים ונכבדים. רוב מסחרם בשולחנות (באנקירם) וחילוף מטבעות יען פה עוברים ושבים כל מיני מטבעות של כל המדינות ומחירם מתחלפות בכל עת אין להם מחיר קצב ותמידי עולים ויורדים ויד מי תחרוץ בכל אלה יותר מהיהודים? וביותר תפרוץ פה המסחר בצמר גפן תוצאות הארץ ובמשי. גם בעלי מלאכה בכל מלאכה ועבודה ואף גם עניים ואביונים דלים ורשים גרים ותושבים לא תחסר בה. להם היה לראש האדם הגדול הנודע בשערים לגאון ותפארת הרב הכולל מו"ה דוד חזן נ"י (ז"ל) ועתה הרב הגדול צדיק נשגב כמוהר"ר נתן עמרם יצ"ו ומגבירי וראשי העדה ה"ה הגביר הנכבד הישיש נדיב לב מו"ה חיים רוסאנא יצ"ו ובניו היקרים ה"ה משה יצ"ו ואחיו ואתם הסופר החו"ש ירא ד' מכובד כהר"ר יחיאל מזרחי יצ"ו והגביר הנכבד ה"ה משה נחמן יצ"ו והגבירי' כהר"ר מנחם סאוואראם יצ"ו וכהר"ר ראובן אבו גאנת יצ"ו ובניו וסי'

---

*) בביהכ"נ הזאת יש ספר כתיבת יד שקורין קדמון סגור בהיכל קטון אצל ארון הקדש ואין מניחים לנגוע בו ולראותו ולא יכולתי לדעת מה ענינו כי גם להרב הגדול מו' דוד חזן שהוא פה רב וראשון לא הניחוהו לפותחו ולראות בו. ברור לי שגם הוא ככל המון הספרים העתיקים אשר בכל ערי מצרים אשר תראו עינים הלאה.

וסי' יוסף אלכוס יצ"ו. היהודים יושבים פה שלוים ושקטים בחופש ודרור על כל מעשיהם. וביותר חפשים הם אלה אשר תחת מחסה צירי ממלכות איירופי כי לא יבצר מהם מאומה.

מנהגם בתפלה ובביהכ"נ ומבטא שפתם בלה"ק. ובמוסר ודרך ארץ ועבודת ד' ככל אחינו הספרדים במדינות ההם. דלת עם הארץ מחזיקים במנהג אבותיהם לאכול בידיהם כפות ידם לכף ואצבעותיהם למזלגות. שבתם ושכתם על יריעות האדמה. גם במלבושיהם ועטיפות ראשיהם ככל מנהגי ארצות הקדם. לא שינו לשונם בגדיהם ושמותיהם. ועשירי העם גם מהאזרחים למדו לעשות כמשפטי אנשי איירופי במאכלם ומשתם ישיבתם ושכתם בכל מהלכם. רובם גם החליפו בגדיהם המה נשיהם ובניהם גם לשונם ירגילו לדבר בשפת איטאלקית המתהלכת בארצות אלה בין רוב הגרים והתרים ובבתי הצירים והמסחרים והוא פה לשון כללי יותר משארי לשונות איירופי. בכל בתי העשירים ימצאון שתים שלש שפחות כושיות מקנת כסף לעבדות עולם (יש שפחה במחיר עשרת אלפים פייאסטר שני אלפים פראנק) היאותה עפ"י חוקי המדינה באין מעצור. אבל עבדים לא יאספו בעתים האלה אשר כתב הדת נגלה העבד הבורח מאדוניו אין עליו משפט או כי יצא יומו לעמוד בצבא יוצא במצות הממשלה. וגם כי רובם ככולם הם מאמונת מחמאדי ולא ישרה נפשם בהם ולכן טוב להם לשכור משרתים שכיר חדש או שנה הנות להם מעבדי הכושים. וגם אלה השכירים אינם צריכים לשבות אצלם ביום השבת כעבדי עולם והשפחות מקנת כסף שהן במצות המנוחה בשבת. דרך כלל אבטיח לכם כי פה דת היהודית עודינה זורחת בכל תוקפה וגבורתה. וביתר שאת מזמן הקדמוני (הרמב"ם ז"ל בפאר הדור סי' קנ"ב הרדב"ז ז"ל ח"א וח"ג רב"ל אשכנזי שו"ת סי' ג' כו' כו' אשר בימים ההם פרצו כמה גדרים ויעבורו גם בגופי הדת) ואין מבני העיר האזרחים אשר יעשה ביד רמה נגד התורה והמצוה. וביד הרב חכם פאשא גם מקל חובלים לענוש עושי רשעה וסלף בוגדים ולהקים הדת על תילה.

אך על זאת אשתומם ואשוב אתפלא בהתבונני על קדמות היהודים בעיר הזאת משנות אלפים ומספרם הרב והעצום מימי קדם כפלים כיוצאי מצרים (סוכה נ"א גיטין י"ז) גם בזמן הרמב"ם ז"ל וגאוני בתראי היו כפלי כפלים מאשר הם גם היום. וזה שלא כמנהג העולם אשר ההמון הולך ורב ומה הגיע אליהם? אמנה כי מיעטו וישוחו מעוצר רעה ויגון בתגרת יד מלכי רשעה בחימה שפוכה אבל לא נדע פרטי העוברות עליהם כי אין ביד אזרחי הארץ ספר דברי הימים אף אפס קצהו לקורות חייהם ומקריהם גם משנים מועטים אי מזה באו ומה הי' להם. ואולם גם אם נשארו מעט מהרבה הלא זה רבות בשנים יושביה לבטח באין מחריד? אם לא כי יד ה' עשתה זאת בורא עולם ומנהיגו יוצר חלד ויושביה ית"ש אשר פה במצרים שם לו חק לא נשוב בדרך הזה והארץ משכלת והדברים עתיקים (ראה מצרים).

הודעתיכם

הודעתיכם היום את אלה דברי המעטים לבל אצא ריקם להכזיב תוחלתכם או לשקר הבטחתי. ובזה יתמו דברי פה כי קשה יומי בזה לא יתכוני לדרוש ולחקור ולהתחקות על שרשיהם כחפצי. ובפקודת הרופא הנני נאלץ לעזוב העיר הזאת ומחר בעזה"י אני נוסע מזה והיה זה שלום. ונוצר נפש האדם ית"ש ישמרני בדרך זו אלך.

יעקב סל"ה.

ג.

סאמאנות. — מרמה. — מאנצורה. — בית גאמאר. — זיפתא.

יום כ"ה אב בבוקר השכם עזבתי אליכסנדריאה ונסעתי בעגלת הקיטור על מסלת הברזל. עברנו גם גשר ברזל המתנשא על הנהר נילוס. גם מעברות דוגה בכפר זאיאת [ועתה גם ברוחב הנהר הזה נעשה גשר גדול רחב ידים] ובאנו בשעה התשיעית (או שלישית) אחר הצהרים לעיר סאמאנות העומדת על שפת הנהר מערבה למצרים ולנסיעתי לעיר מאנצורה צריכים לעבור עוד מפה בספינה ערביאית רוחב הנהר ולארכה ונסב הגבול כמהלך ארבע שעות מזרחה. בימים האלה חג גדול למצרים בעיר טאנטא (תראנה עוד הלאה) מקום שם קבר סייעוד אחמאיד אל בידיב"י מקדמוני קדשיהם. וביום י"ב לחדש ... הוא יום הולדת שלו. ועל קברו בית תפלה רחבת ידים ושם ינהרו ויתאספו גם ממרחק המון אדם רב אלפי רבבות אנשים נשים וטף רגלים רוכבי גמלים סוסים וחמורים. ועגלות הקיטור והאוהלים רבים לא יספר. נוסעים ושבים ששים ושמחים בתופים ובמצלתים שירים ומחולות ושוק גדול שמה בעת הזאת שמונת ימים ועוד שמונה ימים להמפגרים לבא ומאחרים לצאת כל סוחרי ארץ מצרים ומשארי ארצות יתאספו שמה. מוכרים וקונים כל איש מצוק ורע לב וקשה יום יבא טאנטאה. פה כל גנב כל עושי רמיה כל עושי עול כל תועבה וכל טמא לנפש פה טאנטא ימצא חית ידו ישיג תועבתו ישביע תאותו ומאומה מאיש לכל חפצו פה לא יבצר. עם המון נוסעים מאלה המתקדשים ליום הכסא (מולד) ארחתי בנסיעה הזאת אשר העגלות היו מלאים מהם ועל הגגות עומדים צפופים וקול המולה מצלצל אזנים כי לא סדרים בנסיעה הזאת. ומי יעצור ברוח האמונה החזקה בסער נורא? ובירידתי פה סאמאנות על דרך טאנטא וכל כלי בשני ארגזים היו בעגלות נושאות המשאות והסחורות. ובטרם פתחתי עיני לראות אנה אני בא והעגלות הפכו פניהם עם כל הכבודה על המסילה הפונה טאנטאה. כי אך לו הדרך מפני העגלות הבאות מנגד ובלבול ההמון הרב וכי אך זה מקרוב כלתה מלאכת הדרך הזה ועוד לא סדרים להנה וגם כלי בארגזי חלפו עמהם. בין כה וכה ויהי ערב נשארתי ללין פה. העיר סאמאנות צרה להכיל בקרבה כל המון הנוסעים אלה ההולכים וחוזרים דרך עליה. על כן המה שטוחים על פני כל הארץ חוץ לעיר

בטח. אלה באוהלים ואלה תחת מתוח אהל הרקיע באין פחד משודדי לילה ואורבי יום. כי תחת הממשלה ומשפטיה הטובים והישרים תעבור בעד כל עמל ביתר שאת גם מארצות אייראפי. שם שכנתי גם אני בטח בדד יעקב בלי חברת יהודי ואין מכלים דבר.

אלמדה נוסעים דרכי מרמה של המצריים (ציגיינר) הנודעים לשם עולם. ואת הידיעה הגדולה אשר קניתיה בכסף מלא ומגישת לב אתנה לפניכם מתנת חנם בעין יפה עמדו ושמעו! החושך כסה ארץ. רקיע השמים ממעל לראשי זכים טהורים. אך הכוכבים כבדולח נוצצים ועפים במסילותם. ולהבות אש בינות המשפחות הנספחות לאגודות כה וכה המבערות עצים וקוצים כסוחים לבשל ולאפות מן הבא בידם האירו פני החלקה הטובה. קול המולה תוהם בין המחנה הכבודה. אלה מפה מפזזים ומכרכרים לקול תופים ומצלתים שרים ושרות. אלה יחוגו וינועו בלהבת אש אמונתם בתפלתיהם. ושם שעיד אל בידיב"י אל בידיב"י לא ימוש מפיהם. ואלה מפה מריבות ומצות חרפות ונאצות. קול ענות אנכי שומע. ערכתי משכבי גם אני בין ההמון כי צרור כספי היה בחיקי ושמתי כרי וכסתי תחתי וסביבותי ואשב מסב להתבונן על המראה הגדול הזה ומקטרתי בידי להעלות עשן הטאבאק ולבי מתמרמר על ארגזי לא אדע אנה הלכו. והנה איש מצרי קרב אלי עטוף בטליתו וישב לרגלי בענוה. ברכני סלאם עלייכום יא סידי! (שלום עליכם הא אדוני)! עלייכום סאלאם מיסיכום אל כיר ערבך טבא (מאת ערבך טבא גר אדוני בארץ! מאיזה עם ומדינה? עברי אנכי פראנגי (איש אייראפי) עבדך אנכי עבד אלקים מה נפשך לקנות להשיב נפשך הלילה ואביא לפניך מהשוק. אין מחסור דבר אם אבטיח קרוב לנו פה הא לך קשיטה ולך הביא ונאכל. יהי לך הקשיטה הנה מוכן אתי. אין חנפים וערומים כמצרים *) מיהר והביא אבטיח אדום כדם ויסעדהו. אכלנו בין שנינו ונתתי לו הקשיטה (פייאסטער) ערבה לי חברתו בספורים והגדות מעשי נסים מהקדוש שעיד אל בידיבי ודת הימים והשוק והמסחר הגדול. הקולות חדלו ההמון דממו ונרדמו גם הוא הולך ושב ויאמר לי דבר סתר לי אליך אדוני אך לך אגלה. „דבר". הנה בכפר סמוך לפה אשה אלמנה שכנתי אשר מצאה אוצר בבטן האדמה מטבעות כסף טהור עתיקות מאד מלא פך ומיראתה לגלותם מפני הממשלה הנם טמונים תוך אהלה ואיש לא ידעם בלעדי. ואדוני כי פראנגי אתה מוסר הממשלה לא יגע עדך הלא תקנם במחיר מועט ולך יהי' למנה. טוב תדבר אבל כסף אין עמדי (כי יראתי להגיד שיש בחיקי מעות) זאת לא תהיה לשטן אני אעבור עמך למאנכורה ושם תתן לי אך איש אל ידע. מחר יהיה הדבר הזה. והוא הולך ובא ומגבב דברים ומורה אל המטרה לתפוש לבי אל המציאה הגדולה הזאת. בבוקר השכם עודני מתפלל

*) מד"ר בשלח כ"ב אמ"ר אלעזר בר"ש ערומים היו המצרים לפיכך הוא מושלן כשועלים (אחזו לנו שועלים).

מתפלל והתפילין בראשי ובזרועי והוא ערב לבו ונגש אלי לאמר לי לבא עמו אל הכפר הקרוב אך שני מילים. לא אוכל אמרתי בתקותי על העגלה לבא עמה טאנתאה לחקור על הארגזים כי אינם ואולי עוד יבאו. עוד היום גדול בא נא עמי אל תרחק ללכת ובטרם יבאו העגלות ואדוני פה. לא אוכל ללכת עמך אם אתה תבא אלי הנה ואראה מה. אביא לך ארבעה וחמשה מהם למראה ואתה תשפוט. מהר ולך ואל תעכבני. הלך עד בוש שעה אחת והביא לי חמשה בהחבא. הוליכני אל תחת אילן מוצל והראני מטבעות כסף עתיקות מאד חלודות בחיק האדמה ואבינה בהם היטב — ידעתי מה המה. נקיתים וטיהרתים בסלע ובעור ואחד רקעתי עד אשר דק והנהו כסף מזוקק כן האחרים. עוד לא האמנתי להשען על תבונתי ולקחתי אחד ובאתי העירה אל הצורף וגם הוא נסה בהולם פעם על המקבה ואמר כסף טהור ואם רצוני יתן לו מחירו ... חזרתי אליו תחת האילן וקניתי ממנו באמרי פי במחיר רבע מערך שויו להתיכם באש והוא מיהר ללכת להביא כל הנמצא. הוא רץ והעגלות באו. פעם ראשונה לא פניתי עוד ללכת אתם. עתה אעשר פעם אחת כי גם מטבעות עתיקות כאלה כפלי כפלים במחירם. אני יושב תחת העץ בעינים כלות על המלאך (המצרי) המצליח דרכי. לא אחר מעט והוא בא עיף ויגע עטוף באדרתו אך נשמתו בו ומתחת למדיו שק עם ארבע מאות ועשרה מטבעות מאלה אשר עוד מהם בידי למשמרת. כולם מעשי ידי אומן אחד. גם עוד הרבה מאלה אשר הביא בחנתי על האבנים ושחקתי על העצים ובעפר וכולם שוים לטובה. נתתי לו מחירם מטבעות זהב עובר לסוחר. לא בקשתיו עוד ללכת עמדי מאנצוראה גם (באקשיש) מתנה לטרחתו. הוא נס וימלט ולבי שמח בכל עמלי. כל עכבה לטובה חשבתי בלבי לו לא התמהמתי כי עתה לא באתי לכל העושר להשתכר על אחת שבע. לטובתי נחלפו העגלות ולא מצאתי ארגזי. יום הששי עש"ק היה לא הואלתי עוד ללכת טאנתאה עם העגלות השניות לעת ערב ונכנסתי לשבות בעיר הזאת באחת בתי אורחים והודעתי ע"י הטעלאגראף לאלכסנדריא על דבר הארגזים כי אינם. פה בחדרי לבדי פתחתי אוצרי הטוב להתבונן עליהם ולשמוח בחלקי ואת הכסף המתוכן על שלימות המנין והנה חסרים מהמספר שנים ועשרים ובמנותי אותם פעמים ושלש ושוחקם יחד נראו לעיני על אחדים מהם מראה ירקרקות (געלבליך) ועוד אחרים ואשוב אבינה ואתפלא בהם עד כי לבי מלא ספק אם הם כסף ואקחם אלה עם החמשה הראשונים אשר בחנתים היטיב הדק והלכתי אל הצורפים בשוק ואשאלם אחת אחת צרפו ובחנו באש והנה גם אלה גם הראשונים נחושת סיגים אשר לא יצלחו לכל. משוש לבי נהפך לתוגה ושמחתי לדאגה. ברכתי דיין האמת בלב תמים. לא התענגתי עוד בשבת הזה מברכים ר"ח אלול. ריקם נשארתי מחפצי וכספי קויתי לאור בוקר יום ראשון ונסעתי לטאנתא ומצאתי כל כלי אין מחסור בם וחזרתי לסאמאנוד עם העגלה ועברתי בנהר נילוס בספינה ולמחרתו באתי

באתי לשלום עיר מאנגורא. היהודים פה נחמוני כי לא ראשון אנכי להתנזק בדבר זה. שולחנים מבינים וסוחרים יודעים נפלו פעמים רבות במצודת רמייתם זאת כי יודעים הם באחיזת עינים או במלאכת הכימייאה עד שאין להבחין מראשית ואלם כבר נודע תרמיתם ולא יקחו מהם כסף עד ישליכום באש הוא מצרף לכל. ואשר יבואו אחרי גם עליהם יעבור כום התרמית ולא אהיה אחרון.

והנה סוף מעשה אלהים חשבה לטובה ומאתו ית"ש לא תצא הרעות. האדם אך תמם יהלוך נפל אשת לא ידע מה שלפניו ואשר יהיה אחריו מי יגיד לו? ומה יתאונן אדם על הרע בעיניו אם אבן למוסדות טובתו ירה המגיד מראשית אחרית והנה עליה אושרו טובו והצלחתו ומברכים על הרעה מעין הטובה. אין חכם כבעל הנסיון (כאשר תראו עוד ממני רב מזה) כן המחסור הזה הביאני להתגודד בארץ התימן אחרי לא היה לו די הוצאות הדרך במיסור להודו מטרת נסיעתי מראש אשר משם שאבתי ידיעות רבת החמידות והשגתי הסגולות תקות נפשי גם שכר טוב בעמלי ראיתי ומה לי עוד כאשר תראו עוד הלאה.

ד.

מסע השנית קיץ תרכ"ד. — טאנתא.

(וזאת אשר ראיתי ונודעתי מנהגים וספורים בעיר טאנתא הנז' בהיותי שנית בארץ מצרים קיץ תרכ"ד קראתי מהדורא תנינא) העיר טאנתא אומרים שהיא צוען מצרים שכן תרגם יב"ע תאנים מצרים. והיא באמצע הדאלתא יושבת על נהר נילוס וסביבותיה כר נרחב מלא דשן ושמן. עתה היא עיר גדולה וסוחרת גם כל השנה לגמר גפן ובה בתי מלאכה (פאבריקען) לסוחרים רבים וגדולים גם מאירופא. הפעם הזאת חשבתי דרכי להיות בה עת המולד זמן היריד הגדול אשר התחיל שנה זו י"ב תמוז וישבתי פה שבעה ימים כי לא יכולתי לנסוע מזה מפני רוב ההמון וגודל הדחק בעגלות הקיטור עד שגם שטר הסילום (ביליעט) אין להשיג וגם אסון גדול בהעגלות וכמה אנשים נהרגים בהם בכל שנה. ביום ובלילה מלאת כאן אדם כארבה לרוב ואיש את אחיו ידחקון. בעת הזאת כל בתי העיר וכל רחובותיה מלאים אנשים ונשים אף עד שאין לעבור ברחוב רק בדוחק מאד מהלך מאה אמה (שני מאות רגל) במשך חמשה מינוטין כאשר בחנתי. לפנים לא ישבו פה יהודים בתמידות כי קדושה היא בעיני המוסלמאנים רק בעת המולד באים לרוב מכל המקומות ועתה ב"ה יושבים בה כעשרים יהודים כאזרחים ועשו להם גם ביהכ"נ ושוחט כמנהג כל הקהלות ומהם עשירים ונכבדים. מסחרם שולחנות וצורפים אבל העיר הזאת טמאה השם לא תניא מדה טובה. קסם הוא על שפתי היהודים בארץ מצרים שכל

הבא

הבא בעיר התועבה הזאת בא תוך שער החמשים משערי טומאה. ואני אמרתי בהללה אם מצרים ערות הארץ טאנתא ערות מצרים היא.

קבר נביאם הזה הוא תוך העיר ושם בנין גדול ומפואר מאד ועתה זה שבעה שנים עוד בונים ומוסיפים על הקדמוניות עד שאין כבנין הזה בכל ארץ מצרים ולה ארבעה שערים בארבעה רוחותיו. ושם עושר גדול סגולות ואוצרות מלכים מרוב הנדרים והנדבות אשר יפל ושנה שנה מכל הבא לסחור ולהתטהר בה. הסעיד אחמאד אל בידי"בי הזה חי בשנת ארבע מאות לחשבון הישמעאלים (אשר תשבונם בכמו 584 אחר תשבון הנוצרים אשר ימנו היום 1281) ככתוב על מצבת קבורתו וקדוש הוא להם מכל נביאיהם אשר היו אחרי המחוקק דתם ואותותיו ונפלאותיו בחייו ובמותו עצמו מספר. ולו היה תלמיד אחד נזיר (דארוויש) פרוש מתענוגי העולם ולא נשא אשה מימיו וגם הוא קבור אצלו ועושים לו בכל שנה חופת נשואים על קברו. שומה היא בפיהם כי החופה הזאת מרצה על עוברי עברה בזנות והוא חטא רבים ישא כי לא נשא אשה ולכן יבואו מכל הארץ להתטהר פה מעונותיהם ותועבותיהם אכן יגדילו יתעיבו עלילה עד כי נהיתה להם למצוה חובה לבא להטמא פה. וכל איש ואשה הזוכים להתטמא עוד בחצר הכבוד הזה וסמוך לקברו הרי זה משובח. יש נשים שאינן מולידות תחת בעליהן ונודרות לבא פה עת המולד למען תנאפנה ובזכות זה יפקדו בזרע אנשים על כן כל הקדשות מכל הארץ באות הנה במועד החג הזה. וכל אשה יודעת איש באין מכלים כי במקום הזה הותרו כל העריות. ואם עד אחר המועד לא תמצא תאותה הוא תתן נדה ואתנן למען לא תשוב ריקם לביתה והאת כל השמים תזנינה ולא תכלמנה. תוך העיר לא תכיל אף אחד ממאה האנשים הבאים בימים האלה ושכר הבתים מהחודש הזה יקר מכל השנה ומה גם החנויות והקרונות והאצטבאות אשר במדת טפח יושכרו. ומחוץ לעיר עד שני מילים סביב יעשו אוהלים וצריפים ומלונות לדירת אנשים וחנויות לסחורות ובתי קאהווא ולכל משקה יין וי"ש לרוב ובתי משחק מהוללים ומהוללות מחוללים ומחוללות וגם על האניות הקטנות ובסירות דוגה על כל אורך הנהר מלאים אדם כילק. ובאלה הימים אין חושך ואין לילה. כל הבא הנה איש או אשה ילכו להשתטח על קבר הנביא הזה ותלמידו הדארוויש וידור כמתת ידו. מובן שלא על נקלה ומיד יוכלון להכנס שמה וכמה ימים יעמוד על המשמר עד יוכל להגיע עד הקבר.

היהודים ספרו לי מופת גדול אשר שמעו שנעשה בימים האלה לאחד מוסלימאן הבא להתקדש פה. כפרי אחד ממהלך יום בא רוכב על חמורו והלך להשתטח על הקבר והניח אתונו אצל פתח השער בין ההמון והוא דחק ונכנס. אחרי התפללו יצא ולא מצא חמורו כי נגנב. חזר על הקבר והתקצף ואין עונה הלך אצל שכנו מהכפר אשר גם הוא בא בחמורו ושאל ממנו שישאילנו חמורו וילך וישוב לביתו ויקח עמו חמורו אחר ויחזור אליו מכירו עשה עמו החסד ונתן לו חמורו

ללכת

ללכת ולבוא. הוא יצא מן העיר לא הרחיק ללכת ונפשו עגמה ויגעה ירד מהחמור לנוח כחום היום ויקשור רסן החמור ברגלו ושכב והוא נרדם ויעף הגנב בא ויחתך הרסן מרגלי האיש וילך לו. אחרי הקיצו ראה כי גם החמור השאול נגנב. תלש בשערו ויחרד חרדה וילך הלוך ובכה על הקבר בקצף ובאלות וידבר קשות אל הנביא השוכב פה זה שמונה מאות ואחד ושמונים שנה ויגד לו כי אם לא ימצא חמוריו לא יבוא עוד אליו ויזהיר גם כל יודעיו למנוע רגלם ממקום הזה. עודינו מתמרמר ומדבר על לבו נתנמנם מעט אך עיניו נסגרו ולבו ער והנה איש מראה לנגדו עטוף לבן וקוצותיו תלתלים על כתפו ומראהו נורא וקדוש ויאמר לו מה לך פה כי תעתיר דבריך. איך לא אתקצף ואקלל וכה וכה קרה לי בעבור כי באתי לשם ולכבוד... "חמור שאמלאכי יא סידי„! סלח לי אדוני אמר לו האיש הנורא "שאמלאכי יא סידי„! אל תדאג לך לרחוב הנוצרים ושם מבוי מימין ובשמאלו חצר פלוני תכנס תוך החצר פלוני ותדפוק על דלת פתח בית פלוני בקרן הימנית ותקרא בשם האשה פלונית ותאמר לה בשליחות בעלה זה שמו.... שתתן לך החמור שהביא אמש זוגה החמור אשר הביא היום ואמור לה אלה ואלה הסימנים שהגיד לה בעלה והיא תתן לך מיד שני החמורים ואף מהנה (באקשיש) לא תבקש ממך. והאיש הזקן נעלם ממנו והוא הקיץ וישא את רגליו אל הרחוב והמקום ההוא ועשה ככל אשר צוה עליו הנביא ולקח שני החמורים וילך שש ושמח וחזר אל הקבר ונדר נדרים לבא עוד בכל שנה ולהרבות כבודו בכל אשר תשיג ידו. המופת הגדול הזה עשה לו כנפים ומלא את העיר מפה אל פה.

ידעתי אלופי ומיודעי כי המשכילים שבכם לא תאמינו אף תמלאו שחוק פיכם גם אני לא אבטיח לכם ולא אשבע אם אמת נכון הדבר אך כזאת שמעתי גם מפי היהודים אשר גם הם אך שמעו מהמושלימאנים הנשבעים בד' ובנביאם ובסייעיר אחמאד אל בידיבי אכן לשקר שבעו? לא אלאה אתכם עוד בהגדות וספורים אותות ומופתים עוד רבות וגדולות מאלה כי מי בכם יאזין ויאמין. ואולם למען תדעו ממרחק שמץ דבר מאמונתם וכח דמיונם החזק אציגה נא בזה עוד מעשה קטנה ויפה אשר שמעתי. אחרי שבעה ימים לשבתי פה דחקתי בעגלת הקטור בעמל רב והלכתי לסאמאכות ומשם באתי בספינה קטנה ללכת בית גאמאר. הספינה היתה מלאה גברים נשים וטף מחוזרי החאג בשמחה ושירים. וישבתי בירכתי הספינה אצל רב החובל כי ראיתיו איש מבין ונשתעה על אודות הנביא הזה ומעשיו והוא מפליא להשתעות ברוב חשק והתלהבות. אמרתי ומדוע יטמאו מקום הקדוש הזה בכל התועבות והטומאות אשר גם לכם לעון פלילי ולחטאת גדולה יחשב ואנחנו ידענו כי כל עץ תוציא פרי למינהו וכל ענף תוציא יבול משרשה איה קדושתו ואיפה טהרתו? "אף הוא השיב אמריו„ אספר לך את אשר קרה כבר לפנים. הפעם בא איש ישר ממרחק מהלך שלשים יום לשם הנביא הזה דחק ונכנס להתפלל על קברו ובהכנסו ראה נואף ומנאפת חבוקים

ויחר

ויחר לו מאד והתקצף ויאמר אין זה מקום קדוש כי אם בית זונות ומערת פריצים ויפן וילך לו אל ארצו. בצאתו את העיר והוא רוכב על פרדתו על שפת היאור ועמדה הפרדה והטילה מי רגלים וירד אל מימי היאור. והנה איש גבור חיל יוצא מהיאור וחרבו שלופה בידו ויאמר לו מה עשית כי טמאת את היאור במי רגלי פרדתך? ועתה או תאסוף מי הרגלים מן היאור או תתן ראשך תחת חרבי החדה ומורטה למענך והאיש בכה והתחנן לו האוכל להסיר מי הרגלים מן מי היאור הגדול אשר כבר נתערב ונתמלא? אמר לו הגבור אחת דברתי אם אינך מסיר הטומאה מהיאור אסיר את ראשך מעליך היום. האיש כי ראה כי כלתה אליו הרעה אמר לו הלא תגיד לי אדוני הגבור היוכלו מי רגלים המועטים לטמא את מימי היאור הגדול הזה השוטפים בכח חלפו ויעבורו הלא כאין הוא הטפה בתוך הים? אמר לו הגבור ומה תוכל טומאת הטמאים המועטים לטמא קדושת הים הגדול של איש קדוש ונורא? אז הבין האיש האורח כי שגה וטעה בדמיונו על משפטו ובקש סליחתו וחזר להתפלל על הקבר הזה וידור נדר לבא עוד בכל שנה ושנה׃ ידעתי מליצי רעי! כי גם בזה לא תאמינו ולכם המשפט אך אל תשיתו עלי עון כי הבאתי לפניכם ספורים כאלה כי אולי ימצאו איש או זמן אשר יצטרך גם לזה ואין לכם בזה דבר לבטלה.

ביום השמיני כשנפטרין הוא חג גדול, ביום הזה ירכיבו את הנשיא (השיך) המושל על הבית הזה והוא ממשפחת הנביא הזה ובידו כל טוב המקום וגם הוא קדוש להם וכבוד גדול יעשו לו. הוא יושב על סוס דוהר הדור ומקושט להפלא מעוטף ירוק (גרון) בלבושי יקר הוד וגדולה רחבים וארוכים ואחריו רבים גדולים ונכבדים ולפניו בכלי שיר וזמרה ויפנו דרך לפניו בקול שמחה ויסבב כן בכל חוצות ורחובות העיר. ביום הזה שכר הסוס והחמור רבה מאד אין כסף נחשב וילבשו הגברים שמלות נשים ונשים שמלות אנשים גם הטף ילבשום בגדי כבוד ויסבבו בעיר רוכבים רבים בכל מיני צחוק. יצביעו פניהם וכל גופם ויתחפשו כחיות ובהמות להרבות השחוק. אין קץ לכל השמחה וההוללות אשר יעשה ביום הזה והאורחות היוצאות והבאות ילכו על הגמלים והסוסים והחמורים כולם בתופים ומחולות ומצלתים כי יבואו הם ונשיהם וטפם ואהליהם וכל כלי ביתם. הערים והכפרים אשר במהלך שנים שלשה ימים סביב לעיר הקדשה הזאת ישארו ריקם מיושביהם כל הדלתות בשוק יסגרו דממה שוקטת בכל רחובות ואך הדרכים מלאות אדם כילק בקול המון שירי זמרה והגמל ההולך ראשונה עם כבודת הבית מקושט ומזויין בכל מיני צבעונים ותכשיטי כסף ואדרת שער איש כפי אשר תשיג ידו. אחר שלשה חדשים יש עוד חג בעיר הזאת לנביא הזה והוא נקרא מולאד קטן וכן בכל ערי מצרים מקום שם קבר מי מנביאיהם יקדשו המקום לצאת יום אחד בשנה לשמחה והוללות ושוק גדול לסוחרים במקומות ובימים ההם וראיתי מהם גם במצרים העליונה אשר שם לרוב.

אז זכרתי ימים מקדם בהיות ישראל ויהודה יושבים לבטח על אדמתם ומקדש הקודש בנוי לתלפיות בתוככי ירושלם עיר הקודש באמת ומזבח ה' על מכון מקדשו מה גדלה אז ורבתה ההוד והכבוד הצבי והתפארת החן והדר הששון והגיל בעלותם לראות את פני האדון ה' צבאות שלש פעמים בשנה ונותן התורה ית"ש מבטיח לעולי פעמי רגל ולא יחמוד איש את ארצך בעלותך לראות את פני ה' אלהיך. ומה נהדר היה אז עיר קדשנו ותפארתינו בהקהל אליה רבבות אלפי ישראל בעוז הוד הדרת קדש בהתלהבות שלהבת יה קדושה וטהרה ורוח הקודש אשר שאבו כל איש ישראל ממעיני מי הקדש היוצאים ממעין בית ה' אלקינו. הכהנים והלוים משרתי אלהינו בעמדם לשרת בקדש הנביאים והחוזים מטיפים חזיונות ומראות אלהים קדוש ללמד להבאים בחצרות בית ה' מוסר השכל תורה ומצות ומנעימים שירות והללויה במליצה נעימה ורגשת קדש. לזכר זאת ידעתי להבדיל בין קדש לחול ובין טמא לטהור. יה"ר שיבנה בית קדשנו ותפארתינו ותחזינה עינינו בשוב שכינתו לציון כימי עולם וכשנים קדמוניות בב"א.

נשוב למסע הראשונה.

העיר מאנצורה יושבת על שפת הנהר הפונה קדמה למצרים על דרך עיר דימיאט (אשר אצל הכפר איזיבה שלש שעות צפונית לדימיאט נופל הראש הקטון של נילוס הנקרא (שירקייה-מזרחי) בים הגדול) ומאנצורה עיר גדולה ומסחרה רב בצמר גפן היוצאים ממנה באניות ועגלות הקיטור לאלכסנדריא. יהודים בה מעט כארבעים משפחות מעט מזעיר מתושבי העיר לפנים ורובם מאזרחי מצרים ודימיאט אשר לרגלי המסחור שנתרבה פה באו לגור הנה ונתמלאו מחורבות דימיאט כי עתה בדימיאט מתי מספר. היהודים פה טובים ביותר שאת מבכל יושבי ארץ מצרים בכל עניניהם. רובם עשירים סוחרים שולחנים גומלי חסד טובי לב ומחזיקים בתורה ומצות. ועליהם אלוף לראש איש יקר ונכבד ורב חסד הן גבור ויראת ה' אוצרו כהר"ר חביב חאסון יצ"ו חכם לב וקובע עתים לתורה והגביר הנכבד טוב עין ויקר רוח סי' סעיד היימאן (ז"ל) וא"א האברך הגביר טוב לב ונדיבת רוח סי' אברהם היימאן יצ"ו והגביר היקר ירא ה' באמת כהר"ר מאיר חפץ יצ"ו וכל העדה הק' טובים ונעימים זה לזה באהבה וה' שמה. להם ביהכ"נ קטנה ושו"ב וחכם ירא ה' מחכמי ירושלם ת"ו כי המה מבקשים ומוצאים תמיד שו"ב חכם ויר"א יותר מבכל ארץ מצרים.

יום ו' אלול נסעתי משם בספינה ערביאית אל הנהר ההוא ולמחרתו באתי לעיר בית-גאמארי עיר סוחרת כמאנצורה אך קטנה ממנה ובה כעשרים בתי יהודים. ובראשם האחים הגבירים היקרים כהר"ר אברהם וכהר"ר סלימאן מואהב יצ"ו ובבית אברהם הזה בית הכנסת נאה לכל בני העיר וגם להם שו"ב מחכמי ירושלם ושם

מעבר

מעבר רוחב הנהר עיר זיפתא*) רבת המסחור וגם חמשה בתי יהודים סוחרים ושולחנים.

משם הלכתי באניה על הנהר לעיר באנהיי רבת המסחור בנמר גפן בנויה על תילה לתפארת מזמן קרוב על ידי מסחרה ועגלות הקיטור העוברת שמה. גם כעשר יהודים והגביר אברהם וואהב נשיא עליהם ובביתו ביהכ״נ קטנה וס״ת וחכם. בדרך עברינו על הנהר ראיתי הארמון הנשגב הבנוי כמו רמים על שפת הנהר צדו האחת. עומדת תוך המים בנין גדול וחזק עד להפליא וסביבותיו גנות ופרדסים מכל עץ נחמד ונעים כגן ה׳ והרבה בתי מלאכה פאבריקען — ומבשלות צוקער ועבודה רבה וכל תענוגות בני אדם אשר יסדה ובנאה הנסיך הגדול מושל עריץ ויסר מחאמחד עלי פאשא בימי מלכו וגבורתו מלך במשפט העמיד וכנן ארץ מצרים. בכל הכפרים בדרך הזה ראיתי מגדלים אפרוחים תרנגולים ויונים רבים מאד לאין חקר ע״י תחבולות אנשים המוציאים האפרוחים מהבצים בלי חימום תרנגולת חופרים גומץ באדמות עפר חול חם ומניחים שם הרבה בצים יחד בחיק האדמה לעין השמש ומכסים עליהם זבל ועפר לחמם מחום היום ואחר עשרה או ט״ו יום מסבבים על ערימת העפר ושורקים ומצפצפים כתרנגולת קא קא ככה ימים מועטים ומסירים המכסה והבצים מתבקעים מאליהם והאפרוחים ישרצו על הארץ ומגדלים אותם לאט לאט. על כן בכל ארץ מצרים תרנגולים ויונים לרוב יותר מכל הארצות ובזול אבל האפרוחים הנולדים על אופן הזה קטנים בגדלם מאלה הנולדים תחת כנפי התרנגולת וגם לא שמנים ומסורבלים בשר ואף מהם לא יצליחו לגדל זרע אחריהם**) וגם הבצים המה פה בזול.

מבאנהיי נסעתי בעגלת הקיטור שלש שעות ולעת ערב ט״ו אלול באתי אל קיירא (קאהרא) של מצרים הנקראת מצרים החדשה.

ח.

קאירא של מצרים — כל מנהגי היהודים והבי״הכנ.

העיר העתיקה אשר כל חוקרי תבל ותרי הארצות אספו אליה אמרים וספורים תמרים והוציאו ממנו גנזי מסתרים ולכולם שערים חדשים אשר ימצאו עוד מאה שערים ומה יכולתי עשות בהם ואם אמרתי לבקר אחריהם אין זאת מטרתי גבר במסילתו יעלה ולא יעבטון ארחותם. ואנכי אתנהלה לעטי לרגל המלאכה אשר לפני מעניני היהודים

---

*) ר׳ בנימין במסעותיו מספר בויסתא כמו אלפים יהודים אבל הוא בלבל את הערים כאשר תראה עוד הלאה.

**) עי׳ בזה ד׳ בישת דסמנא מדרשת למתן כו׳ למאי נ״מ כו׳.

היהודים ואת אשר ראו עיני ואשר קרני ויתר דברים אספרה בקצרה כאשר יביאני הענין ואיך מבין יטעם לו. פה כשש מאות משפחות יהודים מאזרחי הארץ מלפנים ומעט איטאלקים תוגרמים בבליים סוריים אשר כולם בשם ספרדים נקראו וכששים בע"ב ויחידים מרוסלאנד פולין גאליציאן כו' אשר בשם אשכנזים נקראו (ולהם ביהכ"נ לעצמם) וכמאה וחמשים בתי אבות קראים ברחוב מיוחד אצל רחובות היהודים ובית הכנסת גדולה לעצמם כדתם ומנהגם ובין היהודים לא יתחשבו. רובם בעלי מלאכה צורפים בכסף וזהב ומהם עשירים ומכובדים להם מורה וחכם ר' משה הלוי נ"י מירושלים והנשיא הגביר אלישע נ"י (אדבר עוד הלאה מהם ומספריהם*) ליהודים ברחובותיהם עשר בתי כנסיות ישנים מאד בנויות על מנהג ארצות הקדם עומדות במעמקים בירכתי הרחובות והחצרות עם חלונות וארובות קטנות לא תואר ולא הדר בהבנאם עת יד הגלות והמדהבה היתה כבדה עליהם. ועתה ב"ה כבר תקנו כמה מהם ומהם הורסים ובונים מחדש נקראת כנסת ר' ישמעאל בנויה על תילה בה מתפללים רוב אנשי פראנקום והרה"ג האב"ד נ"י. העתיקה שבהם כנסת מצרים עמדה לנפול והרסוה ובונים אותה מחדש בהרחבה גדולה ותהיה בעזה"י לתפארת בכל חוסן ויקר. גם כנסת פורטיגיזים הרסוה ובונים מחדש ברוב יופי. כנסת רב משה להרמב"ם ז"ל עומדת על תילה. בה בצד דרום חדר קטון ונר תמיד דולק בה ואומרים ששם שכב הרמב"ם ז"ל שבעה ימים אחר פטירתו קודם שהוליכוהו לאה"ק להקבר. כנסת רב זמרא להרדב"ז ז"ל. כנסת רב חיים להרב ר' חיים כפוסי ז"ל. (תראנו הלאה) כנסת בעל הנס לא ידעתי מי הוא. כנסת טורקיא ישנה מאד ובה מתפללים הרבה מנינים זה אחר זה מתחילים בהשכמה כאור בוקר וגומרים ובאים אחרים ואחרים עד שליש היום. גם אצל כנסת ר' ישמעאל בית ספר גדול לתשב"ר יתומים ובני עניים בסדר נכון והשגחה טובה מנכבדי העיר ותחת פקודת הרב האב"ד נ"י וילמדום כתב ולשון עברי ערבי איטאלקית וחשבון וגלילות הארץ ועוד כמה בתי ספר (סקאלים) מאנשים מלמדים פרטיים לכל אשר ירצה למלא ידו בכתב ולשון. אך על לשון אמנו שפת קדש אין דורש ואין מבקש כמו בכל הארצות יושבת שפת יהודית בירכתי ביתה אבלה ושממה בבגדי אלמנותה ואין מי סר לשאול לשלום לה.

רוב

---

*) הרב ר' עובדי' ז"ל יספר משנת רמ"ו (בארץ מצרים היום כשבע מאות ב"ב יהודים חמשים מהם שמרונים הנקראים כותים ומאה וחמשה הקראים והשאר כולם רבנים) ומספר שם עוד מעניני השמרונים שנואי נפש היהודים שהם מזבחים ומקטרים אל הר גריזים ורבים מהם נסעו עמו ממצרים ללכת בהר גריזים לזבוח את הפסח שיש להם שמה מקדש ואינם שומרים את השבת רק מחצות יום ששי עד חצות יום שביעי ונשארו מעט מהרבה כי לפי השמע אין מהם היום בכל העולם חמש מאות ב"ב והם היותר עשירים שבמצרים והיום ספו תמו גם ממצרים. ואין זכר למו בכל העולם רק בשכם נמצא עוד מהם כששים נפש בשפל המצב שומרים כל יום השבת ואין פה המקום לספר מהם. הרב הנ' יספר שם הרבה גם מעניני הקראים ודתם ומנהגם ואינו מדבר בגנותם וכבר ידועים לכל.

רוב היהודים יושבים בחלק מהעיר לבדם והיא אחוזת נחלתם מימי קדם ושם כל בתי כנסיותיהם וראשי רחובותיהם ננעלות בלילה ושומרים עליהם כמו רוב רחובות העיר הקדמונית ומעט מזער מהעשירים יושבים גם ברחובות חוצה לה וברחוב החדש לחפשית האויר גם מסחור היהודים וחנויותיהם סמוך לרחובותיהם. מובאות היהודים דלים צרים ורעים מהם אשר שני אנשים לא יוכלון הלוך זה נגד זה ומהם גם מקורות ועליית עליהם ובלתי מורצפות מלאות עפר ואבק ואשפתות אבל בתיהם מרווחות וגבוהות. טהרה ונקיות תשתרר בהם כן בבתיהם גם בבגדיהם וגוויותיהם. האנשים והנשים לבנים (כאנשי איירופי) ויפים ובעלי צורה ודעת טובי לב ואנשי חסד נדיבי רוח ובעלי צדקה מכבדים ומכובדים. גם פה רוב היהודים יסחרו ישאו ויתנו במעשי השולחנות (מחליפי מטבעות) באנקירם ומלוי בריבית כי זאת למסחור גדול בארץ הזאת שכל מטבעות מלכי הארצות כולם יוצאים פה כי היא מרכז כל המדינות ואיי הים ידה בכל ויד כל בה ואנשים מכל המדינות ומכל האומות עוברים ושבים בכל יום לרבבות. ולהמטבעות שני ערכים ערך חוק המלך וערך הסוחרים ועולים ויורדים וחריצות גדול לחשוב חשבונותיהם ורוב העסק הזה ביד היהודים עם נבון וחכם ומהם עשירים גדולים כגבירי אירופי וסוחרים למרחבי ארץ לכל המדינות בבגדים וצמר גפן ומשי ובכל מקח וממכר ולהם יד ושם גם בבית הפחות והסגנים וכל טוב הארץ בידם כי דרך כלל יש היום פה דרור וחופש גדול להיהודים בכל דרכיהם ונכבדים לכל דבריהם ובהשפטם לפני השופטים יצאו צדיקים וזכאים ומהם מלומדים בתורה וסופרים בכתב ולשון ערבי שהוא לשונם ובשארי לשונות ודור החדש רובם ככולם יודעים היטיב כתב ולשון ערבי איטאלקית גם ענגליש מעט מזער בעלי מלאכה ואומני יד וחלושי כח המה גם עניים רבים נמצאים מעונים ומדוכים כי תחלואי הארץ ומכותיה רבו כמו רבו חולפים ועוברים בכל עתותי השנה רק בימי הסתיו ישיבתה טובה מאד. בחדש ניסן ואייר ישב רוח חזק קטב מרירי המזיק הנורא קוראים אותו אלכאמסין בחדש סיון מתחיל עלות היאור ויתחזק החום והרוח יחלוף עתים שונים והמים יתעכרו ויתדלחו אין רגע בלי פגע ולרופאים ורוקחים שכר גדול בארץ הזאת כל האומר רופא אני ימלא אמתחות זהב. רוב יושבי הארץ מוכים בעורון עין אחת או שתים כאבי עינים בכל מיני תחלואים כמעט אין נקי בכל שנה נוטפות נוזלות אדומות נמוכי הראות אשר לא יראו חוטמיהם. לפני הבתי כנסיות וברחובות ישבו ויסבבו כמה עורים גם ברחובות אגודות אוחזי יד בכתף רעהו ונער קטון נוהג בם צועקים ללחם. וזה מפני החום הקודח ואבק דק פורח וגשם אין להשקיט השרב ולהשכיב האבק והרוח חם מנשב מנגד פניהם והארץ כולה מישור באין הרים לעמוד נגד הרוח הצורר בכנפיו אבק דק וחול. גם מאכליהם חדים ומבושמים ובשמן שומשמין המזיק מאד לעינים גם אנכי לא נמלטתי מהמכה המהלכת הזאת ורופאי האי

רופאים לא מצאו לי רפואות תעלה עד שהעלו תבלול על שתי עיני והכוני בעורון עד שלא יכולתי לראות גם את עין הארץ ונואשתי ממאור עיני ובחמלת ה' עלי נתנני לרחמים לפני איש יהודי רופא עינים היקר והנכבד סי' רחמים יצ"ו איש בוגדאתי הרופא אשר לְהפחות ובטובו רחמני והביאני אל ביתו ובאבק סמים וכחול יקר עם פנינים ואבני יקר אחרי יסורים קשים ומכאובות מרים העביר התבלול מבת עיני ואורנה יגמלהו ה' כצדקו מעשי ידיו יבורך וצדקתו עומדת לעד. גם פה קשה להכיר בין ישראל לישמעאל כי לשונם ערבי ובגדיהם הארוכות כמוהם כמנהג יושבי הארץ ובעוד אשר בשאר מדינות טורקיא לא יצנפו היהודים ראשיהם בעטרת בגד לבן סביב לצנפתם האדומה מקנאת הישמעאלים פה רוב היהודים אך לבנים יצנפו בחול כבשבת ואין מכלים דבר. כן פאתי ראשיהם אך המדקדקים יניחו מעט שערות (אחרי התגלחם כל ראשם) ארבעים במספר (כדעת הרמב"ם ז"ל) וכדי לכוף ראשן לעיקרן והמה מכוסות תחת המצנפת היורדת עד גבות עיניהם כי אפילות הנה. וזקנם (היראים) מגודל כהישמעאלים יושבי הארץ ומגולח מעט על לחייהם ותחת הגרון. ודור החדש מהם החליפו מלבושיהם בלבוש חדש טורקי מכנסים רחבים מאד ואזור רחב מלמעלה ועליה לבוש קצר עד הטבור יגיע ועל ראשם אך מצנפת קטנה אדומה אשר ציצית משי שחור סרוח מאחריו בין כתפיו ושערות ראשם גדל פרע ומוקף סביב. פאה וזקן אין ומהם גם בבגדי אירופי כולי. דלת העם מתנהגים בישיבתם ואכילתם וכל עניניהם כמנהגם הראשונים בארצות הקדם והעשירים ינעם להם מנהגי אייראפי ולא יבצר מהם מאומה.

סדר תפילותיהם ומנהגם בביהכ"נ כמנהג הספרדים כן מבטאם וניגוניהם באין הבדל כלל. בליל שבת ק' או במועדים יאמר הש"ץ ברכת השבע שבתפלת לחש אתה קדשת או אתה בחרתנו בקול רם*) מפני עמי הארץ שאינם יודעים בעל פה ואינם יכולים להתפלל בלילה מתוך הספר וכל הקהל מתפללים אחריו בלחש עד סוף הברכה. עת יכניסו בן זכר לברית קדש יובילוהו לביהכ"נ בשירים בכלי זמר תוף חליל וכנור וינגנו כל משך עת המילה ובקריאת השם תצלצלנה הנשים העומדות למעלה בעזרת נשים בלשונן מכה על החיך הנשמע כמו לֻו לֻו פעמים רבות מצלצל האזנים וזאת תרועת שמחה בכל ארצות הקדם. על סעודת מצוה זאת לא יעלה מאכלי בשר רק חמאה גבינה דגים ומיני מתיקה אף אם עושים לחם רב.

סדר נשואיהם הקידושין והחופה ושבעת ימי המשתה כמנהג כל הספרדים. בביהכ"נ יש מקום אצל הבימה מושב לחתנים וכתוב על הקיר באותיות גדולות „חתנים" וחופת פרוכת פרושה על עמודים ממעל לראשם כי לא יעשו חופה בעת הקדושין כאשכנזים רק יפרשו טלית

מצויצת

---

*) לא כאשר כתב נוסע אחד מפני שלסטים לא היו מקבלים שבת מבערב רק מן הבוקר לפיכך עשו אח"כ זאת לזכרון ומלבו בדה זאת לא הי' כזאת בישראל.

מצוילת על החתן ועל הכלה ויאמרו ברכת אירוסין ושבע ברכות. הנשים גם הבתולות בזול מאד בארץ הזאת. אין די למוהר ומתן אשר צריכים האבות לתת לבנותיהם ואם אין לא במהרה תנשאינה. הנשים בצאתן החוצה יתעטפו כל גויותיהנה בשמיכה גדולה שחורה של משי מכף רגל ועל ראשו ועד גבות עיניהן. תחת אשר בשאר ארצות תוגרמה תתעטפה לבנים. ועוד מטפחת שחורה מכוסה על פניהן היורדת עד החזה אשר אך שתי עיניהן הכחולות ונקרעות בפוך יוצאות ממנה לראות את הדרך. וכן כל נשי הארץ לבד אלה מבנות העשירים מדור החדש אשר בחרו בבגדי חופש אירופי. וכי ימות להם מת (יבולע המל"נ) יעשו מספד גדול ואבל כבד תקרחנה תמרוטנה באין מעצור מענות ומטפחות. וזאת ראיתי פה מנהג חדש וטוב בניחום אבלים. בכל יום קה"ת יבא האבל לביהכ"נ בבוקר ולהאבלים יש מקום מיוחד בראש ביהכ"נ*) וכתוב על הקיר באותיות גדולות אבלים ואיש לא ישב שם מפני הניחום ואחר התפלה יבא החזן וכל המתפללים שם אצל האבל למקומו ואומר לו החזן בעמידה האבל וכל הקהל המקום ינחם אותך כו' לא יבוא עוד שמשך וגו' נחמו נחמו וגו' ועוד כמה פסוקי נחמה מתנ"ך וילך לביתו וביום השבת בבוקר יתאספו לביהכ"נ שמתפלל בה האבל כל קרוביו ומיודעיו ומכבדיו והרב וכל החפצים במצוה ובאים להתפלל אצלו. ויכריזו בביהכ"נ פ' יש ניחום אבלים עד שהביהכ"נ מלאה מפה אל פה ואחר התפלה יעמדו אצל האבל הרב והחזן וראשי הכנסת ויאמרו לו הניחום ופסוקי נחמה כנז' ואח"כ ילך החזן ומיודעיו עם האבל אל ביתו ועושים גם שמה כסדר הזה לשאר האבלים אשר בביתו ואז יגדל המספד והבכי**) בעש"ת הלכתי על הבית הקברות בחברת ירא' ה' על עגלת סוסים כי רחוקה מהעיר כמהלך שתי שעות במדבר חול וגדול מאד ישן נושן. שם ינוחו על משכבותם צדיקי יסודי עולם מני דור ודור אבל אין עליהם ציונים ומצבות מפותחות רק המקובל להם מפה אל פה. פה ראיתי מקום שם קבר עליו גל אבנים גדול וכולו רטוב בשמן מהנסכים אשר ינסכו אליו כל איש ואשה אשר להם כל תפלה כל תחנה ואינם הולכים על קברו במנעלים. ומרחוק יחלצו מנעליהם וזוחלים עד הקבר על הידים ועל הברכים. קדוש הוא להם מאד. גם שמעתי מהם תמיד כשנשבעים שבועה חמורה משביעים בשמו ר' חיים וגם גויי הארץ מיקרים ומכבדים שמו להשביע את היהודים בשמו. ושאלתי מה הציון הקודש הלז? ואמרו לי מעשהו אשר כתוב וידוע להם לזכרון עולם. הוא היה לריין במצרים בזמן הרדב"ז ז"ל. וכן נמצא ממנו שו"ת בת' הרדב"ז בחותמו חיים כפוסי וכהו עיניו מראות לא ראה עין הארץ והיו נדברים בו שהשוחד עור עיניו כמנהג הארץ לאמר. וכאשר נודע לו הדבר הפעם קרא עצרה לדרוש להם ביום השבת

---

*) וזהו ואשב בראש כאשר אבלים ינחם (איוב כ"ט כ"ב ברכות ...)

**) והוא שאמרו (שבת לג) בקושי התירו לנחם אבלים בשבת.

השבת ודרש להם דרוש נאה. אחר הדרוש אמר ידעתי רבותי שיש אנשים מרננים אחרי וה' יודע ועד כי נקי אנכי מעון הזה ולא בי הוא. ועתה אם יש ביניכם מי ומי אשר לקחתי מידו מאומה או הטיתי הדין יענה בי נגד ה' ונגד כל הקהל הקודש. ולמען תהיה לי לעדה אני מחלה פני ה' אלהי המשפט שאם אמת הדבר ובי העון יקומטו עצמותי בזה ולא אוכל לרדת מהבימה. ואם חף אנכי מהפשע יהי רצון שיפתחו עיני ויחזור לי מאורי לעיני השמש וידעו כל הקהל כי יש אלהים שופט צדק ואמת. ומיד נפתחו עיניו והאיר לו אור יקר והביט אל כל סביביו וקרא לכל אחד בשמו וירד מהבימה ונתן שלום לכל אשר פגע בו בשמו ותוארו. ומאז והלאה היה חותם שמו ה' ניסי חיים כפוסי וביהכ"נ שלו נקרא על שמו כנסת רב חיים עד היום הזה (הבט למעלה) והרב הגדול מוהר"א האב"ד נ"י אמר לי שיש אצלם החתימה שלו מקודם המעשה ואחר המעשה והדברים אמתים והגאון רב חיד"א ז"ל בשה"ג מזכירו לשבח ורמז ג"כ על זה המעשה.

מעט מזעיר העושים פה סוכות החג בין כי רב ההוצאה עליהם גם מאפס מקום בבתיהם הצרות והדחוקות. וגם היראים העושים סוכה בחצרם או על הגג לא ישנו בהם כי יראים מהרוח והזבובים העוקצים אשר גם בבית לא ישנו בלתי אוהל כילי סביב המטה. אנכי אשר למוזר היה לי בלי לישון בסוכה כי לא הסכנתי מעודי וישבתי בסוכת הגביר היקר החכם והצדיק כהר"ר יעקותי יעבץ יצ"ו (ז"ל) אשר על שולחנו אכלתי לחם תמיד כל ימי היותי פה ולו סוכה נאה באחת החדרים בביתו מיוחדת לסוכת החג. קמתי בבוקר וכל בשרי מעשי מחט חדודין מזבובי מצרים ובין לילה הייתי הדיוט (הרמ"א תרל"ט ו') אבל גם כל הימים שישבתי במצרים הייתי הדיוט בזה. אתרוגים ולולבים הדס וערבה יש להם די בארץ הזאת אבל אתרוגים אין להם פיטמת בראשה ומעטים המה ושאר המינים לרוב.

אלוף וראש לכל קהלות מצרים ולהערים סביבותיה זולת אליכסנדרי הלא הוא הרב הגדול החכם הכולל הישיש הנכבד כמוהר"ר אליהו ישראל בכ"ר יצחק יצ"ו מחשובי חכמי ירושלם וכתר הרבנות הולמתו כי ידיו רב לו בתורה ובחכמה ובדרך ארץ והנהגת הבריות ולו אות הכבוד (נישאן) גם מהשולטאן הגדול שבקונשטאנ' ונכבד אצל נסיך הארץ והפחות והשרים. ובידו גם מקל חובלים ושבט מושלים להעמיד הדת על תילו. בנו הרב המופלא החכם הכולל כמוהר"ר יום טוב יצ"ו איש משכיל חרוץ ושנון וידיו רב לו בכל ונכבד מאד לכל והוא מהיושבים ראשונה בבית המשפט (מייזלים) אשר להממשלה פה על כל דבר חק ומשפט עם יתר נכבדי ושרי עם ועם הנבחרים מהממשלה ומהעם ושכרם מלא מאוצר המדינה ובנו השני החכם השלם והכולל סופר מהיר כמוהר"ר יצחק יצ"ו סופר הקהלה ומשגיח בית הספר וכל צרכי העיר נתמכין ע"י הרב ובניו ופרנסי הק"ק ועוד דיין שני ונאם דורש הרב המופלא הדרשן היקר כמוהר"ר יוסף נ"י מחכמי ירושלם ת"ו.

מגדולי

מגדולי נכבדי העיר הפרנסים והגזברים והגבאים ה"ה הגביר הנעלה והנכבד הישיש הצדיק כהר"ר יעקב שלום יצ"ו (ז"ל) הגביר היקר הזקן הנכבד הצדיק כהר"ר יעקותי יעבץ יצ"ו (ז"ל) ובניו היקרים המסולאים זרע ברך ה' הגביר החכם איש צדיש תמים כמ"ה יוסף יעבץ יצ"ו ואחיו כהר"ר חיים יצו השר הנכבד הגביר האדיר כהר"ר יעקב קאטאבי יצ"ו האחים הגבירים הצדיקים המפורסמים כהר"ר סעדי' יצ"ו והחכם כהר"ר אברהם יצ"ו לבית רוסאנה החכם השלם הגביר הנכבד כמוה"ר יצחק ניגרין יצ"ו החכם השלם הגביר היקר כמהר"ר ראובן יצ"ו ואביו הישיש הנכבד כמו"ה יעקב ראללי יצ"ו השר הגביר האדיר כה' יעקב בוגדאדלי יצ"ו הגביר היקר סי' נחמן מתתי' יצ"ו הגביר היקר כה' משה מוצירי יצ"ו החכם הגביר ירא ה' כהר"ר חיים גריין יצ"ו ואחיו כמוהו כהר"ר שאלמין יצ"ו. וכמוהם עוד חכמים וגבירים ועובדי ה' יוסף ה' עליהם. ודרך כלל היהודים פה (העולם נידון אחר רובו ועיר ומשפחה וכל האדם (קדושין מ' א') שומרים דת תוה"ק והולכים בעקבות אבותינו הראשונים ובכל מנהגי ישראל הקדמונים ומצרים עוד רד עם אל ועם קדושים נאמן. עוד לא יזיד איש יהודי (מהאזרחים) לפתוח חנותו בשבת או לאכול מאכלות אסורות ויין משתיהם ביד רמה. עוד לא ישא בת נכר בקהל ולא ינאף בשאט נפש.

בכל יום ובפרט בשבת ק' כל העשר בתי כנסיות מלאות אנשים שחרית וערבית וביום השבת יודעי ספר ויראי ה' מתאספים אל הבתים המיוחדים ללמוד תורה ומוסר כפי המסובר להם שקוראים לה משמרת ואיש את אחיו יעזרו ושלום על ישראל..

ו.

דברים עתיקים וחקירות על תנ"ך כ"י ישנים שבמצרים. ארם צובא ותימן. — ובן אשר והנשיאים.

בכל בית הכנסת בקאהרה יש היכל קטון אצל ארון הקדש של הס"ת ובו מונח ספר כתיבת יד עתיק בדפוס ולא בגלילה וקוראים לו קדמון אשר קדוש יאמר לו יותר מהס"ת. והוא כרוך ומתותל בכמה מעילים ומטפחות ונר דולק לפניו תמיד ואיש לא יגע בו כי בנפשו הוא. ואין מוציאים אותו רק בליל יום הכפורים והוצאתו נמכר בכסף מלא. ואני בהיותי משתוקק ונכסף לראות כתבי יד העתיקות יומין האלה ואולי אמצא במו דבר מה שהיה נעלם או נסתר וביותר כלתה נפשי לראות אם אמצא התנ"ך המדוקדק כ"י היקר של בן אשר אשר זכר הרמב"ם ז"ל בה' ס"ת פ"ח שהיה לו לעינים להעתיק ממנו ס"ת כדינו. ורציתי לפתוח איזה מהם ולא הניחוני עד שלקחתי רשות מידי"נ הרה"ג הארב"ד יצ"ו ונלאה בידי לראות ולבדוק ולחקור על רובם ככולם אשר

לא

לא שזפתם עין רואי עד כה. והנה תנ"ך שלם בכל אלה לא מצאתי. כולם חסרים פנים ואחור ואמצע. מהם כתובים לבד. ומהם נביאים לבד וכל חדש אין בהם ואינם עתיקים הרבה. בבית הכנסת אחת (לא אפורטס) מצאתי אחרי יגעי להסיר עשר המעילות והמטפחות ואחרי טרחתי כמה ימים עם הגבאי והשמש לפתוח לי ספר היד להרמב"ם ז"ל חלק שלישי בכתיבת יד על נייר וכבר בלוי וחסר פנים ואחור. ובאחת מצאתי ספר נביאים ראשונים דפוס ווינציא ראשון עם פרש"י ורלב"ג. רק בביהכ"נ רב משה (הרמב"ם ז"ל) ראיתי עם ידי"נ הרב החכם האמיתי כמוהר"ר יום טוב יצ"ו שהוא מתפלל שם חומש שלם פסוק מקרא ופסוק תרגום והכתיבה מכתב תמה אשכנזית. על השער ציורים נאים חדשים וכתוב שם שם הסופר מרדכי הלאלי וזמן היום והשנה לא נכתב רק על השער (שנעשה כמו שערי ספרי הדפוס) מלמטה כתוב תחת ממשלת הסולטאן סלימן וידענו שהסולטאן הזה מלך במצרים שנת הרפ"א לב"ע. ואולם בסופו בעמוד השני של דף האחרון כתוב „נכתב שנת ד' אלפים כת"ר לב"ע„ וזה שקר ומזויף בסופו כי זה הכתב חדש הוא ולא מכתב יד הסופר של החומש כי זה הוא כתב אשורי ספרדית ואני הכרתי באמת בט"ע הכתב המזויף למי הפסולים והחותמת וידעתי ברור שאחד מסופרי ירושלם היה במצרים לפני ט"ו שנה ועסק פה במלאכתו לכתוב ולהגיה ספרים והוא כתב התאריך הזה למען כחש.

ואמנם התנ"ך של בן אשר שהגיה ממנו הרמב"ם ז"ל כתב הרדב"ז ז"ל בשו"ת שהוליכוהו לארם צובא והוא עודנו שם עד היום הזה. ולפני שבע שנים היה באר"צ איש חכם אשכנזי ממיודעי והוא נאמן רוח ר' יעקב זאב נ"י והעתיק את הכתוב על התנ"ך הזה ושלח לי (אכתוב הלאה) גם שלחתי אז רשימה מהרבה תיבות נקודות וטעמים מלא וחסר מה שלקטתי מחילופי נוסחאות חדשים גם ישנים לרי"ז הנז' שיראם להרב החכם והגביר הנכבד כמוהר"ר מנשה סתהון נ"י נשיא באר"צ והוא גם מדקדק גדול ובקי במסורות שיעיין בזה התנ"ך וירשום בצד הרשימה שלי כן או לא כן ויחזירנה לי וכן עשה בדק היטב על כל אלה החילופים שרשמתי וכתב בצדם כאשר בקשתי והוא עודנה עמדי*) וזאת אשר כתב לי החכם רי"ז הנז' מארם צובא (אחליב) בביהכ"נ של עיר העליזה ארם צובא יש שם מערה ובכניסת המערה יש ארגז אחד אשר מונחים בה כתרים של תורה שכך קוראים אותה כ ת ר ת ו ר ה**) וכולם נכתבים בגלים ופרחים במיני צבעונים כמין שרשרות ועל

---

*) והם קצתם נדפס במ"ע הלבנון אשר הוציא נאור בירושלם ת"ו אחיי המופלג השנון חכם וסופר מוה' יחיאל בריל נ"י [ואחרי אשר כרתו קומת ארזי הלבנון בירושלם עתה חסן ה' מגלית בידו בקמ"ר פאריז יע"א] וכל זה אינו אחד ממאה מאשר מצאתי אח"כ בהתנ"ך כ"י ישן נושן שהבאתי מארץ התימן (תראנו הלאה) עם הרבה מסורות חדשות ומתוקנות והערותי עליהם אשר יחדתי להם ספר מלא לבדנה.

**) הנה בכל ארצות הקדם קוראים היהודים לחומש או תנ"ך כתיבת יד בדפוס עם נקודות וטעמים

ועל אחד יש פרט קרוב לת"ר שנה. ויש עוד אחד כתוב כנז' תנ"ך שלם והוא העיקר ובפתיחתו כתוב בזה"ל קודש לה' על ישראל הרבנים השוכנים בעיר הקדש לא ימכר ולא יגאל לעולם ולעולמי עולמים. ובזה העמוד למטה כתוב בלשון ערבי זה"ל (אפרשנו הלאה) אנתקל באלאפתכאק מן נסב ירושלם עיר הקדש תבנה ותכונן לקהל מצרים לכנישת ירושלם תבנה ותכונן בחיי ישראל ברוך שומרו וארור גונבו וארור מוכרו וארור ממשכנו לא ימכר ולא יגאל לעולם ועד. ואחר כך מתחילין כללי הנקודות והטעמים בצחות ההגיון [1]) ואחר זה תנ"ך עם כל נקודותיהן וסתומות. וזה מה שכתוב בסופו בזה"ל: זה המצחף השלם של עשרים וארבעה ספרים שכתב אותו מרנא ורבנא שלמה הנודע בן בויאעא [2]) הסופר המהיר רוח ה' תניחנו ונקד ומסר אותו באר היטיב המלמד הגדול החכם הנבון אדון הסופרים ואבי החכמים וראש המלמדים [3]) המהיר במעשיו המבין במפעליו היחיד בדורותיו מר רב [4]) אהרן בן מר רב [5]) אשר תהי נפשו צרורה בצרור החיים עם הנביאים והצדיקים והחסידים. הקדיש אותו השר הגדול האדיר האביר מרנא ורבנא

וטעמים בשם „כת"ר" ובמצרים קוראים קדמון וטעמו של דבר לא נודע. ובארץ תימן קוראים לזה „תאג", ולרבים תיגאן שהוא בערבי פתרון של כתר. וכן כתר המלכות נקרא תאג וכן הוא בארמית תגא (ודאשתמש בתגא) ועל כן כל החומשים ותנ"ך שבכ"י קוראים התימנים תיגאן כתרים וההקדמה אשר לפניהם בעניני הדקדוק והחילופים והמסורות קוראים מחברת התיגאן. וכן העתקתי אני מחברת התגאן מכ"י תימני קדמון והוא כתובה עברית וערבית ובו כל כללי הדקדוק וחילופי מלות ונקודות בדרך ישר מאוד לא שערום האחרונים. וכנראה בראיות ברורות שהוא ספר הדקדוק של רבינו רס"ג ז"ל אשר לא נראה עוד ע"פ חוצות. והרב בעל מ"ש מזכיר כמה פעמים ספר התיגאן והאחרונים חשבו שהוא ספר בפ"ע נקרא כן בשמו ולא כן רק הוא חמש או תנ"ך כ"י תימן. גם מה שקראו חז"ל לציוני זיוני שעטנ"ז ג"ץ בשם תגין הוא ג"כ לכונה הואיל שהם ככתר על האותיות. וכן המקובלים הכניסו התגין בספירת כתר.

[1]) החכם הכותב הזה אין לו יד וידיעה בדקדוק ומסורות על כן לא חשש להאמין להעתיק כל ההקדמה והכללים האלה, וזה מקרוב עתה היה שם שנסע מפה ירושלם א"ז החכם המפורסם ר' אברהם הקראי נ"י מכונה אבן רש"ף ואף שבכל השתדלותו לא הצליח לראות התנ"ך הזה בעיניו אבל במחיר כסף והתאמצות העתיקו לו את כל הכתוב מלפניו ומאחריו וראיתי הכל בית ידידי החכם הזה והם מר' אהרן בן אשר והוא ברוב טובו אל הכלל ישתדל להדפיסם ולהפיצם בישראל עם פירוש מספיק כיד ה' הטובה עליו. כי הדברים האלה הם קשה הבנה כדרך הראשונים אשר הסתירו במדות והטמינו ברמז. גם מחר למו הלשון שהשתמשו בשם גדולי הסופרים ההם. ובדור הזה צריכים הם לפתרון וביאור כאשר אראכם לדומה את מעט הדברים בענין זה שהעתקתי במצרים מספר כ"י ר' משה בן אשר הקודם בכמו מאתים שנה לר' אהרן בן אשר הזה כאשר תראו עוד הלאה.

[2]) החכם אבן רש"ף הנז' בטרם יצא מירושלם לנסוע לארץ נתתי לידו מכתב העתק הרי"ז הנז' שיראה שמה אם כנים הדברים. ובחזירתו לירושלם החזיר לי המכתב עם מעט חילופים שהגיה בו הוא עפ"י אשר העתיקו לו בארץ או עפ"י עצמו (כי לא ראה בעיניו) והצגתי גם הגהותיו. במקום „בן בויאעא' הגיה „בן ירוחם" ולא אדע איך נחלף להרי"ז המעתיק הראשון שני השמות אלה אשר אין להם דמיון? ואולי מפני שנמצא בספרי חכמי הקראים סלמון בן ירוחם הידוע לאיש מלחמות הרס"ג ויל חשב אבן רשף כי הוא זה? אבל אין זה טעות המעתיק כי כן כתיב בויאעא גם אין זה שם. אבי רק שם הכנוי כמו שאומר הנודע בן בויאעא ומובן.

[3]) היטיבה. [4]) אין כתיב רב. [5]) אין רב.

ורבנא ישראל תפארת כל ישראל החכם והנבון החסיד השר הנדיב
ידים ה׳ דגלו ויציץ נזרו ויגביה עוזו ממדינת בצרה בן מר רב[1])
שמחה בן מר רב סעדיה בן מר רב[2]) אפרים רוח ה׳ תניחם לירושלם
עה״ק עם[3]) זרע ישראל קהלות יעקב עדת ישורון בעלי המדע סגולת
החכמים השוכנים בהר ציון אלקים יכוננה עד עולם סלה קדש לה׳
לא ימכר ולא יגאל על מנת שלא יצא מתחת ידי שני הנשיאים הגדולים
כבוד גדולת קדושת הוד הדר הנשיא יאשיהו והנשיא יחזקיהו בני כבוד
קדושת הנשיא דוד[4]) בן הנשיא בזעתה[5]) נפשם צרורה בצרור החיים
בג״ע תחת עץ החיים כדי שיוציאוהו אל הישיבות[6]) ואל הקהילות
שבעיר הקדש בשלשה[7]) רגלים חג המצות וחג השבועות וחג הסכות
לקרות בו ולהתבונן וללמד[8]) ממנו כל אשר יחפצו ויבחרו ואם יראו[9])
שני הנשיאים הגדולים מר[10]) רב יאשיהו ויחזקיהו יחיים נורם בדרך
ההצלחה[11]) שיפקדו אותו עם[12]) שני אנשים צדיקים ונבונים וידועים
יראי אלהים אנשי אמת שונאי בצע עשו בחכמתם ובחזקתם[13]) ואם
יתפוץ איש מכל זרע ישראל מבעלי השנה[14]) מהרבנים בכל ימות השנה
לראות בו דבר יתר או חסר או סתור[15]) או סדור[16]) או סתום
או פתוח או טעם מהטעמים האלו יוציאוהו אליו לראות[17]) ולהשכיל
ולהבין לא[18]) לקרות ולדרוש ויושיבוהו[19]) למקומו[20]) ולא יתדבקו
בו איש אין בו אמונה וה׳ אלהי ישראל ישים אותו סימן טוב סימן
ברכה[21]) עליו ועל זרעו ועל כל ישראל ויתקיים עליו מקרא שכתוב
כי אצק מים על צמא ונוזלים על יבשה אצוק רוחי על זרעך וברכתי על
צאצאיך וצמחו בבין חציר כערבים על יבלי מים זה יאמר לה׳ אני וזה
יקרא בשם יעקב וזה יכתוב ידו לה׳ ובשם ישראל יכנה וכל הברכות
האמורות בו[22]) יחולו ויבואו ויאחזו ויאגורו[23] עליו ועל זרעו[24])
ועל כל הנלוים עליו ועל כל מי ישמע[25]) ויאזין ויקשיב ויעשה כדברים
האלה ולא יחליפם ולא ימירם לעולם ולעולמי עולמים ברוך ה׳ לעולם
אמן ואמן.

והנה יצאתי מגבול מצרים על גבול סוריא לדבר אודות התנ״ך
הנפלא שבא״צ לא אוכל עבור מעליו עד אם דברתי דברי על אשר
כבר קדמוני מבקרי זמנינו להעיר על חומש כ״י כמוהו אשר בק״ק
קראקא בביהכנ״ס של רבינו הרמ״א ז״ל אשר שלח לו מרן הב״י ז״ל
מעה״ק צפת ת״ו שקנה שם בעבורו במאה אדומים זהב. וראיתי במ״ע
המגיד

---

[1]) אין רב [2]) ר׳ [3]) על. [4]) שלמה בן הנשיא דוד. [5]) בעז תהא ט׳ וזה קרוב מאד שטעה הרי״ז והנכון לאבן רשף שהיה אולי נמחק ונדחה ונראה כתיבה אחת שכן הוא עפ״י הרב בכ״י הראשונים שתי מלות קרובות ונראות כאחת והקדים גם הזיין לעין וכתב בזעתה [6]) המושבות?
[7]) בשלש. [8]) וללמוד. [9]) יצאו אלה. [10]) מר אין כאן. [11]) לעשות דרכם. [12]) בידי.
[13]) בחזקתם אין. [14]) הבינה. [15]) כתוב. [16]) קרוע? ובעלי המסורה יקראו סדור המקום שאינו לא פתוחה ולא סתומה רק כסדר כל התורה כנודע. [17]) בו. [18]) להם לא לא.
[19]) וישיבוהו. [20]) וישמרוהו. [24]) על מר שמחה. [22]) בתורה. [23]) יבאו ויחולו ויגורו.
[24]) כימו. [25]) שישמע.

המגיד שנה ה' נומ' 47, 48 אשר אחד מחכמי הדור החכם מו"ה ני' העתיק גם כן את הרשום על החומש שבקראקא אבל הרבה תיבות נמחק שם או לא ידע לקרותם ונקד נקודות במקום המחק גם מלות הערביות לא הבינם על כן יצא משפט מעוקל והרוצה לראות העתקתו (נגד ההעתקה הנכונה הנז') ידרשנו בהמגיד הנז'. והחכם מו"ה המעתיק הנז' כתב שם אח"כ ומי יתן וישים לב אחד החכמים המגלים שפוני טמוני קורות בני עמינו באור חקירתם להוציא אור תעלומות אלה מי ומי הנשיאים יאשיהו ויחזקיהו? ובאיזה זמן היו? ומה ענין קהל מצרים וכניסת ירושלם? והמושבות והקהילות שבעיר הקדש וכהנה כו' ובהמגיד נומ' 50 בא רעהו השיש הר"ר ב"ג ני' וחקרו ואלה דברי הרב המגיד שם: למלאות חפצך היקר כו' דע חכם וסופר! כי ברות נמוכה ולב נשבר הננו ממלאים בזה חובת הרעדאקציאן וקרוב ונראה גם חובת נשנו שהוא האמת בהציענו לפניך בזה דברי סופרינו החכם הנעלה הר"ר ב"ג מפרים ני' וז"ל כו' על דבר התיקון סופרים אשר הובא בהמגיד כו' הנה הוא נכתב ע"י חכם קראי המשפחה הנשיאים וגדולים הכתובים בראש וסוף הספר כולם קראים ובכל מקום נקוד וטלוא בכתבים היה כתוב שם קראי (?) ונמחק או מחקו בכונה (?) עכ"ל. ואף כי אין אתנו בזה ספרים הנדרשים לחקירות כאלה הידועים בשמותיהם לכל חוקר משכיל בכל זאת תספיק השקפה קלה בדברי המחברת דוד מרדכי וביחוד במחברת ההולכת אחריה בשם אורח צדיקים לראות כי לא עבר המטרה וז"ל האחרונה [נ"ד כלל ב' ד"ה ואלה שמות חכמינו כו' כו'] הר"ר בועז [אולי צ"ל תחתיה הר"ר שלמה] הר"ר דוד הנשיא הר"ר יאשיהו הנשיא הר"ר יחזקיהו הנשיא ע"כ התריכים נכון (?) התראה מי המה אלה לפניך כו' עוד כותב המגיד שם מהרב גו"ר ז"ל שהקראים מנקדים הס"ת שלהם ובעל הד"מ אומר וקריאת בן נפתלי אנו סומכים בקריאתינו כך קבלנו כו' ע"כ בקצור מלשון הרב המגיד הנז'. ובשנה שניה נומ' 16 הוסיף החכם מו"ה הנז' וכתב ז"ל והנה בת"ם הזה וגם בהס"ת אשר כתב הרמ"א ז"ל על פיו נמצאים י"ד שנוים נגד כל ס"ת בקהלות ישראל כו' א) בראשית ב' ג' מנשא ח"ו. ב) נח ז' א' מעינת ח"ו. ג) שם ט' כ"ט ויהיו מ"ו. ד) וישלח ל"ו ט"ו תומן והוא תמורת יוד.*) ה) וישב ל"ט כ"ב האסורים בואו. ו) מקץ מ"א י"ד וירצהו ח"י. ז) ויגש מ"ו ו' מקנהם ח"י.**) ח) בא י' ט' ובזקננו ח"י. ט) תצוה כ"ט כ"ו האפד ח"ו. י) שם כ"ט

---

*) בס' קרית ספר כ"י להרב המאירי ז"ל (תראנו בחדרי תימן) שהביא מהרמ"ה ז"ל מה שהעתיק מהכ"י של הרמב"ם ז"ל חסירות ויתירות של זה התנ"ך מבן אשר ומוסיף מדיליה כל חסירות ויתירות ופתוחות וסתומות שבכל התורה והוא אומר מקציהם מ"י וברשימתי שכתבתי מזה לא נרשם זה ותומן בוא"ו הוא טעות סופר כי אין זה בשום ספר.

**) ברשימתי מהר"ל מפורש מ"י וכן כתב שם המאירי שבספר הרמב"ם שהועתק במצרים הוא מ"י.

כ"ט ט"ו אהרון מ"ו[4]) יא) במדבר אלף י"ז בשמות א"ו[5]) יג) ראה י"ג י"ב ויראון מ"ו[6]) יג) תצא כ"ג ב' דכא בא' תחת ה' יג) האזינו ל"ב ל"ד הלוא מ"ו[7]) ואלה לא תחמוד אין בה סתומה וישנה אלו ועלו הצפרדעים[8]) והקופין הדבוקים במלות בקמיהם הפקודים[9]) ובסוף אומר החכם הנז' ועתה יבחנו נא חכמים עפי"ז אם אמת הדבר כי קראי אחד הכינו גם בחנו והחכם היקר אשר החליט בזה (נומ' 50) עליו להביא ראיה כי גם הקראים כותבים ספריהם על הדרך הזה' והן לו יהי כדבריו כי הנשיאים המקדישים אותו אשר נקבו בשמות בסופו לא היו מהרבנים שמהם נשתלשל הנגידות במלכות מצרים (עי' שו"ת הרדב"ז ח"ג סי' תק"ט) בכ"ז לא יגרע כבודו והדרו אשה היכא דקאי אשה שמו עכ"ד הרממו"ת נ"י.

ואני אבא אחריהם ולא למלאות דבריהם אף לא לסתור הכל. אך אביא עוד רשימות מכ"י עתיקים אחרים אשר יהיו לנו לעינים לראות מי המה גם אלה ומה משפט הספר היקר הזה ואל מי ניחסהו לרבנים או לקראים? ובראשית אומר שהמשפט אשר חרץ החכם המופלא הר"ד ב"ג נ"י בלא עדים ובלא ראיה שבכל מקום נקוד וטלוא בכתובים (בכ"י שבקראקא) היה כתוב שם קראי ונמחק או מתקו בכונה הוא משפט מעוקל. כי הנה התיבות המחוקות והמטושטשות אשר בתומש בקראקא הלא המה מפורשות יוצאות באר היטיב בכ"י התנ"ך השלם אשר בארם צובא (ממנה הועתק הרשימה שבמקרא) בזיונן ובציונן ואין בהם מקום לטעות ולאמר שהי' כתוב שם רבני או קראי שהי' צריכה או לחילוף ותמורה ולבסוף אפרש כל הרשימה הזאת. שארי' ליה מארי לידידי החכם הזה כי שגה ברואה ופק פלילה אך העתקת החכם הר"ר מו"ח נ"י הביאו לדון שלא כהלכה. ואם היו עמו בדין הזה עוד סנהדרין היו באים דמות דיוקנם של אבותיהם של הסופרים והמקדישים והנשיאים חלילה להשתטח לפניהם שלא למנותם בקראים או ירדה אש מן השמים ולחכה בספסליהם (סנהד' ק"ד ב').

ועתה אציגה לפניכם את אשר מצאתי רשום על ספר כ"י על קלף נביאים ראשונים ואחרונים חסר בתחילתו ואמצעיתו בביכ"נ של
הקראים

---

[4]) אגלי לא נרשם ולא במאירי אך בגדו כתב המעתיק מצאתי בכמה חומשים אהרן מ"ו ולא ידעתי אם הדין כך ותמה אני אם הדין הוא כך למה השמיטו המחבר (המאירי) ואולי הוא חסר במספר.

[5]) לא נזכר במאירי ולא אגלי.

[6]) כן הוא בכל הספרים ואין חידוש.

[7]) לא נרשם אגלי גם המאירי לא הביא זה רק הראשון פסוק ו' וזה מלא בכל הספרים וג' שהוא ט"ס או המעתיק טעה בין הלוא ראשון שבפ' ו' לזה שבפ' ל"ד.

[8]) המאירי מביא שני סתומים אלו לא תחמוד ואלו ועלו הצפרדעים אין סתומה.

[9]) ואני אוסיף עוד מרשימתי (אשר המגיהים לא שתו לבם) באר"צ כתוב תֵעָשֶה (תרומה כ"ה ל"א) חסר יוד שבכל ספרינו מ"י והוא ו' של שלום (פינחס כ"ה י"ב) איננה קטיעה לבד השינוים בנקודות וטעמים.

הקראים במצרים אל קאהרא והוא העתיק הישן שבכל ספרי כ"י הרבים אשר להם פה [ובכולם לא מצאתי תנ"ך שלם ישן נושן ואחד שלם ואינו נושן שכתוב בגליונו פרשים של הרד"ק] והוא כתב אשורי ספרדית אותיות גדולות (גם גדול וכבד מאד בכמותו) נקוד ומוטעם ומסור ככל הלכותיו ומשטיו ובסופו אחר תרי עשר מצד השני עמוד א' כתוב עליו בכתב יד הסופר בעצמו ובדיו שלו בזה"ל אות באות: אני משה בן אשר כתבתי זה המחזור של מקרא על פי כיד אלהי הטובה עלי באר היטב במדינת מעזיה טבריה העיר ההוללה כשהבינו עדת נביאים בחורי ה' קדושי אלהינו המבינים כל נסתרות והמשפירים סוד חכמה אילי הצדק אנשי אמנה לא כיחדו(?) דבר ממה שניתן(?) להם ולא הוסיפו מאמ' על מה שנמסר להם והעצימו והגדילו המ"ק עשרים וארבעה ספרים וייסדום באמונתם בטעמי שכל בפירוש דבור בחיך מתוך ביופי מאמר יהי רצון מלפני יוצרנו שיאיר עינינו ויגיה לבנו בתורתו ללמד (?) וללמד ולעשות בלב שלם ובנפש חפצה ולכל ישראל אמן. נכתב לקץ שמונה מאות ועשרים ושבע שנים לחורבן הבית השני שיאמר יוצר נשמות וישוב עליו ברחמים ויבנהו באבני אקדח וספיר וכדכד בנין שלם בנין מקויים שלא ינתש ולא יהרם ולא ינתץ לעולם ולעולמי עולמים במהרה בימינו ובימי כל כל ישראל אמן. ובעמוד השני בזה הצד כתוב בזה"ל: וכל המשנה מן המחזור הזה או מן הנשתון הזה דבר או מוחק ממנו אות או קורע ממנו דף אלא אם כן יבין וידע שיש בו דבר שטגינו בו בכתב או בניקוד או במסרת או בחסר או ביתר אל יהי לו לא מחילה ולא סליחה ואל יחזה בנועם ה' ולא יראה בטוב הצפון ליראיו ויהיה כאשה נדה וכמצורע מוסגר לכתת אבריו ולשבור גאון עוזו ולכלות בשרו מראי ולשפות עצמותיו שלא יראו אמן. הקורא ישמע והשומע יבין והרואה ישכיל שלום.

ובצד השני מעבר לדף כתוב גם כן בכתב יד הסופר ההוא בזה"ל. זה הדפתר (ר"ל בערבי הספר) מה שזכה יעבץ בן שלמה הבבלי נא נפש ועשה אותו לעצמו להגות בו מעמלו ומיגיע כפו ומזיעת אפיו לכבוד אלהי ישראל שיאמר יוצר נשמות ויזכהו להגות בו ולנצור ולשמור כל דבר שיש בו ויתן לו חלק טוב וגורל נעים בעולם הזה ושכר טוב לעולם הבא ויזכה יעבץ בן שלמה נות נפש לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו ויתן לו אלהי ישראל בנים ובני בנים הוגים בתורה ועסוקים במצות וכל הברכות הכלולות בתורה ובכתובים יחולו על ראשו ועל זרעו וכל ישראל בכלל ברכה אמן.

ובעמוד השני כתיבה אחרת ג"כ אשורית ועתיקה כמוה בזה"ל זה הדפתר אשר הקדיש יעבץ בן שלמה ללקראין בירושלם עיר הקדש לא ימכר ולא יגאל ולא יעבט ולא יוציא אותו מביתו וארורים הם בשם ה' אלהי ישראל כל מוכרו וכל קוניו וכל מוציאיו מחצר יעבץ בן שלמה בעל הדפתר הזה ולא יאבה ה' סלוח לו כי אז יעשן אף ה' וקנאתו בהם ורבצה בם כל האלה הכתובה בספר הזה ומחה ה' את שמם מתחת השמים והבדילם ה' לרעה מכל שבטי ישראל וכל הקללות הכתובות

בכל

בכל ספר המקרא ידביקו בם ובזרעם אמן וברוכים הם בשם ה' כל שומריו והקוראים בו באמת יחיו ויראו ישועות ישראל אמן.

עוד שם בדף אחר ומכתב אחר בזה"ל זה הדפתר שמנה נביאים שהקדיש אותו יעבץ בן שלמה בירושלם עה"ק אלהים יכוננה עד עולם סלה ללקראין העושים את המועדים על ראית הירח יקראו בו כולם בשבתות ובחדשים ובמועדים לא ימכר ולא יקנה וכל מי שיגנוב אותו או ימכור אותו או יקנה אותו או יעבוט אותו ארור הוא לאלהי ישראל וכל מי שישמור אותו ויקיים מצות יעבץ בן שלמה בעל הדפתר הזה ה' ישמרהו ויחייהו ואושר וכו'. עוד שני בכתב הנז' בזה"ל זה הדפתר הנביאים שהקדיש אותו יעבץ בן שלמה אל כלפי בירושלם עיר הקדש אלהים יכוננוה עד סלה ללקראין אשר יעשו את המועדים ביראת(?) הירחים(?) יקראו בו כולם ולא ימנע אחד מהם מלקרות בו במקום אשר הוא מונח בו בשבתות ובחדשים ובמועדים ולא ימכר כו' כו'.

בדף קודם לאלה בכלות הספר בזה"ל מכתב יד הסופר משה בן אש, אלו הן הנביאים שנתנבאו על ישראל כו' ומונה אותם אחד לאחד בזמניהם הנביאים והנביאות (אין בזה המקום לפורטם) ובסוף בזה"ל כל נביאי ישראל ומשה רבינו איש האלהים ראש הנביאים ואבי הסופרים עד דניאל ומלאכי מאה ושבעה עשר (וחשיב בהדייהו שבעים זקנים אלדד ומידד הכל עפ"י סדר חז"ל) מכן לך ולחתום חזון ונביא מכן והלך הט אזנך ושמע דברי חכמים ע"כ וזה לקוח מס"ע רבא ומאמרי חז"ל בתלמוד עיין עליהם. והנה החכם הבחור בהקדמה השלישית לס' מסהמ"ם אומר ומאז והלאה (אחר חתימת התלמוד שהוא ג' אלפים תתקפ"ט וזה טעות שהי' שנת ד' אלפים רס"ה (הי' לשון הקדש הלוך וחסור עד זמן בעלי המסורת(?) והם אנשי טבריה היא מעזייא והיו חכמים גדולים ובקיאים במקרא ונקי לשון מכל שאר היהודים אשר היו בדורות ההם ואחריהם לא קם כמוהם כו'*) וכן הראב"ע כו' וז"ל

כן

*) הלשון הזה אומר שאנשי טבריה אשר היו שנים רבות אחר חתימות התלמוד יסדו המסורת והניקוד וכן כתב בספרו טוב טעם הטעמים והנקודות לא היו מושמים עם האותיות עד אחר חתימת התלמוד שקמו בעלי המסורת אשר בטבריה המדינה (?) והמציאו זאת החכמה ובמח"כ שגה הרבה מאד (וכבר השגוהו כתרוהו זולתי על כל דבריו ואני לא באתי עתה אלא לדבר הזה) והבאים אחריו ובדורינו הפריזו עוד על מדתו גודש מ"א עד שאחד מיוחד בדורינו זקן בית החכמה שרוב חכמי וסופרי הדור מסכימים לפתח דבריו כתב למרות עיני האמת בזה"ל אחרי התברר אצלינו במופתים אין להם מדחה כי הנקודות והטעמים לא היו ולא נבראו עד אחר חתימת התלמוד כו' והוסיף עוד שם הלא ידוע בלי ספק כי בעלי המסרה לא קמו רק שנים הרבה אחר בעלי הניקוד כו' והרמב"ם בה' ס"ת פ"ח לא סמך על בעלי המסורת וסמך על ספר שהגיהו בן אשר הורה בזה כי בן אשר קודם לבעלי המסורת בזמן ובחשיבות וזה אמת אין ספק בו. וכן עתה אחרי הודיע ה' אותנו מי זה בן אשר הראשון והשני וזמניהם כאמור למעלה בפנים יתאמץ לבבי לראות דברים מבולבלים כאלה אשר אין להם שחר יוצאים יוצאים מפי (עט ברזל ועופרת) איש חכם מופלא וחוקר גדול כמוהו. כי הנה אחד מחכמי טבריה מעזיהו הרי הוא לפנינו ר' משה בן אשר אשר בחותמו זכה לו שחי בכמו שלש מאות שנה אחר חתימת התלמוד

התלמוד

כן מנהג חכמי טברי' וזה העיקר כי מהם היו אנשי המסורת ומהם קבלנו כל הנקוד עכ"ל. וכן בתנ"ך כתב יד העתיק שלי כתוב בגליון פ' תבא ע"פ כי תכלה לעשר במחזרא רבא לְעַשֵּׂר הַשּׁוּת ובטבריה קורין לַעְשֵׂר לַהְשׁוּת ומדינת מעזיה לא ראיתי ולא שמעתי בלתי בזה.

והבחור

התלמוד וכששמעו מהבחור שגם עליו יהי' שנתו שאמר ב פומו אחר חתימת התלמוד זי' הלוך וחסור עד זמן בעלי המסורת ואנשי טבריה כו' הרי שלא היו מיד רק אחרי זמן כביר וגם הוא אומר שם עוד והאמת כי בעלי המסורה היו למאות ולאלפים דור אחר דור כמה שנים ולא נדע זמן התחלתם (כאן התהפך כחומר חותם). עכ"פ זאת ברור שר' משה בן אשר היה אחד מהם אם בתחלה או בסוף לכ' דבריו שהיה בימים ההם ובמקום הזה. אבל ר' אהרן בן אשר לדעת כל קוראי הדורות חי יותר ממאתים שנה אחריו שהיה במאה התשיעית לאלף החמישי. והבחור בעצמו אומר שם אבל הפלוגתות דבן אשר ובן נפתלי שאינן אלא בנקודות וטעמים אין ספק (זה אמת) שנכתבו אחר שהוסדו הנקודות והטעמים שם האחד יעקב בן נפתלי ושם השני אהרן בן אשר וכתב הרמב"ם ז"ל כו' וספר שסמכנו עליו כו' הידוע במצרים שהיה כולל כ"ד ספרים שהי' בירושלים כמה שנים להגיה ממנו כו' לפי שהגיהו בן אשר כו', והוא הספר שבאר"ל וכתוב עליו מפורש מר רב אהרן בן מר רב אשר כו'. ועתה התשפוט אחי יקירי הקורא! כי ר' משה בן ר' אשר מטבריה או אשר היו לפניו מעט יסדו הנקודות והטעמים והמסורה כדברי הבחור? הלא ספרו של ר' משה הזה שכתבו במעזיה של טבריה הוא עודנו חי עמנו היום בבהכ"נ של הקראים במצרים וכל אדם יחזו בו כמוני והוא מנוקד ומוטעם ומסור מכתב ידו ככל התנ"ך שלנו כדמותם וכצלמם והוא מעיד כתבתי זה המחזור כו' כשהכינו או כשהבינו (ר"ל כמו שהבינו או הכינו) עדת נביאים בחורי ה' (ר"ל אנשי כנה"ג) כו' כו' וייסדום באמונתם בטעמי שכל בפירוש דבור בחיק מתוק ביופי מאמר כו' (מי לא יודה שכיון בזה על הטעמים והנקודות) וכל המשנה כו' אלא אם כן יבין וידע שיש בו דבר ששגינו בו בכתב או בניקוד או במסורת הו'. ועתה מי יעקר עין האמת ויאמר שהוא או הקודמים לו מעט בדו מלבם הנקודות והטעמים והמסרת. (ובהמסרת שם מובא ג"כ כמה פעמים נקודות וטעמים כמו המסרה שבידינו) והוא צועק שקדמו לו כל זאת מעדת נביאים בחורי ה' כו' אשר כונתו ודאי על אנשי כנה"ג עזרא וסיעתו. אם גם אליו לא נאמין והיינו ככל הגוים בית ישראל? כי עתה אבדה האמונה ונכרתה ח"ו.

ועוד ראיה קדומה מזה הוא הספר הללי שהרד"ק והיוחסין מעידים שראו אותם בעיניהם. והיוחסין אשר חי בכמו ה' אלפים ר"ן אומר בשנת ד' תתקנ"ו בא' למנחם הי' שמד גדול במלכות ליאון ואז הוציאו משם ספר הארבע ועשרים אשר נקרא הביבליא שכתב אותם ר' הלל ומשם היו מגיהים כל הספרים. ואני ראיתי חלק מהם שנמכרו באפריקא ובזמני היה תשע מאות שנה שנכתבו והיה נכתב אם כן בכמו חמשים שנה אחר חתימת התלמוד, ואם תאמר מי יגיד לנו שגם הוא מנוקד ומוטעם ומסור? הרי לפניך התנ"ך הכ"י העתיק שלי ועוד כמה תנ"ך כ"י שנכתבו בטוליטולא שמביאים בגליונותיהם חלופי נוסחאות ובתוכם מזכירים כמה פעמים בהללי כך וכך והחילוף הוא גם בניקוד וטעם ומתג ודגש למשל בפרשת ויצא: **ולבן הלך לגזז** בהללי ולבן פת'. בפרשת תרומה: **הברבים** בהללי **הברבים** דג'. בפרשת מסעי ים כִּנֶרֶת בהללי כַּנֶרֶת פתוח. בפרשת דברים וַתֵּרָגְנוּ בהללי וַתֵּרָגְנוּ (המתג תחת התיו) בפרשת ואתחנן אתם **מלפניך** בהללי **לפניך** רפי (נחום א' י"ב) **אֲעַנֵּךְ** בהללי **אֲעַנְךָ** שם ב' א' הִנֵּה בהללי הַנֵּה (מלבד שיש לי קובץ כ"י על קלף ישן נושן מכל חילופי ב"א וב"נ מערבאי ומדינחאי וחילופי טעמי התורה ופי' כתיב וקרי ודברים רבים עוד וכו גם החילופים והמחלוקות ומלא וחסר מכל התורה שבהללי וירושלמי אשר הי' נעלם גם מראשוני') ועתה היעמוד לב חכם או ימלא יד סופר לכתוב בלי ספק שבן אשר קודם לבעלי המסורת בזמן ובחשיבות יען שהרמב"ם הגיה ממנו ולא מהמסרת? ועינינו הרואות בעליל שר' אהרן בן ר' אשר זה שהגיה ממנו הרמב"ם הי' יותר משני מאות שנה גם אחר ר' משה בן אשר מטבריא אשר גם

ספרו

והבחור שאומר טבריה היא מעזייא לא כיון יפה כי מעזיה היה שם המדינה כמו גליל או טבריה אחרת היתה. ועל שם בן אשר ראיתי יש קוראים אותו אהרן בן אשר ויש כותבים משבט אשר ויש קוראים משה בן אשר ויש אהרן בן משה בן אשר. ואנחנו נדע עתה מאלה הכ"י שר' משה בן אשר לאוד ושהיה מתושבי טבריה במדינת מעזיה ושחי בשנת שמונה מאות עשרים ושבע לחורבן בית שני שהוא ד"א תרכ"ז לב"ע ולא משבט אשר הי' רק אביו הי' שמו אשר כמפורש בהרשימה בכתב ידו ממש. ור' אהרן בן אשר היה בירושלם וזמנו מאוחר הרבה שלדעת

ספרו נקוד ומסור כקבלתו. וכן התנ"ך של ר' אהרן ב"ר אשר ואיך יאמר הוא קודם לאלה בזמן ובחשיבות? ומה שהרמב"ם לא סמך על המסורת לא מפני שאין בהם חסן ואינם כדאי לסמוך עליהם אדרבה אין לנו על מי לסמוך יותר מעל המסורה שגם הם סמכו רק עליה וידוע מ"ש התוס' והפוסקים בכמה דינים שאנו סומכים על המסורה אפי' נגד המפורש בתלמוד. אבל באמת נאמר שאין בכל המסורה מסור על כל החסרות ויתרות ולא מפתוחות וסתומות אפי' אחת ולכן במקום שהי' ספק ואין מסור בהמסלה סמך על ר' אהרן בן ר' אשר בעל מלאכה זו שיגע בה שנים רבות ונראה מהאחרים שכתבו עליו בימים ההם על התנ"ך הזה וגם הבחור מודה בזה שפלוגתו' ב"א (ובן אשר הזה לא הוא ר' אהרן בן אשר כאשר כתב הבחור והבאים בעקבותיו כי הרבה קודם לו ולפניו כבר היו חילופי גרסאות של ב"א וב"נ כאשר אביא לך ע"י עדים נאמנים במ"א ואולי הוא ר' משה בן ר' אשר הראשון שהי' שנת תתכ"ז אחר החורבן ככתוב לעיל ואולי גם קודם מלפניו ובמ"א יוטבו הדברים) וב"נ היו אחר שנוסדו הנקודות והטעמים וזה נכון אבל מה שמביא ר"יה מחילופי מערבאי ומדינחאי שהם בתיבות ואותיות קו"כ ומו"א ולא בנקודות וטעמים כי נכתבו קודם שהוסדו הנקודות והטעמים לא נקח ממנו כי זה כלל גדול לא ראינו אינו ראי' או לא שמו לבם רק על הגדולות בתיבות ואותיות ומה יענה שגם על התורה לא נחלקו בתיבות ומלא וחסר מה שיש הרבה עוד היום כי לא נחלקו רק בנ"כ האם יאמר שנכתבו קודם מתן תורה?

וראה נא עוד זה מצאתי בהתנ"ך העתיק שלי בפרשת האזינו הלי"י מלא חדא ובמס"ג שם בזה"ל הלי"י חדה כתיב בתורה לרב יהודה בן יחזקאל הל י"י כתיב ולסוראי ה' לחוד לי"י לחוד ובספר' אחרינא הלי"י כחדא ובתנ"ך כ"י ישן על קלף בפאריז ראיתי במס"ג וז"ל בספרא דסוראי ה' לחוד לי"י לחוד ובספרא דבי ילאה הל' לחוד וי"י לחוד ובספרא אחרינא הלי"י כחדא מילתא ובאות להר"מ לונזאני בזה"ל מצאתי בס"ם הלי"י תיבה אחת ובמס' א' מהשוביהם בזה"ל לסוראי ה' לי"י כתיב לנהרדעי הל י"י למערבאי הלי"י מלה חדא ובמנים אשובים אחרים מצאתי כך הלי"י מלה חדא כתיב בתורה רב יהודה בר יחזקאל הל י"י לסוראי ה' לי"י ובס"א הלי"י כחדא גם הרב מ"ש מביא בזה פלוג' מתלמוד ירושלמי ע"ש.

(רב יהודה בר יחזקאל זה ידוע תלמיד שמואל ירחינאה נולד יום שמת רבינו הקדוש (עשרה יוחסין) והי' חסיד גדול (ברכות תענית) שמואל קוראהו שיננא ליה דין בר נש (חגיגה) והיה מדקדק שאפי' ספיקא דגברא גרים (לא רשמתי הדפים כי פחד יצחק לא היה לי) ממעשיו עם ההוא עבדא כשהלך לרב נחמן וילתא (קדושין ע') נראה שהיה מדקדק בתום הטערה והיה ראש ישיבה בנהרדעא וע"כ נאות לו לדקדק גם בתיבה זאת והסוראי נ"ל שהוא רב הונא שהיה ראש ישיבה בסורא אותו הזמן ובר פלוגתי'. עכ"פ רואים אנו שעוד ראשי גדולי חז"ל האמוראים נחלקו בדברים קטנים כאלה והם כתובים על ספרי המסרת. ומה יגער לאמר כי עוד בימיהם היה המסרת והניקוד והטעמים ומה שלא נזכר מזה בתלמוד (כאשר הוכיחו הממאנים) כי התלמוד אין ענינו רק להלכות ואגדות ולא למקרא ומסרת וללמודים אלה היה להם ספרים מיוחדים ולא הגיעו לידינו כי בעלי מלאכה זו אחינו אלה בעלי מקרא מועטים הם בכל דור כמותם היום כמאם או שאינם אלא שומרי התורה והתלמוד להלכה ולמעשה הוא התורה בגורה אשר היה לנו למחסה עוז מעולם ועד עולם.

שלדעת קורא הדורות והיוחסין כו' כי היה במאה התשיעית לאלף החמישי יותר ממאתים שנה אחריו. וגם אביו הי' שמו מר רב אשר (ואולי היה מבני בניו) ושכן הוא זמן הנשיאים הכתובים בהרשימה זאת של ארם צובא כאשר יבואר הלאה.

ואם נציג את ר' משה בן אשר הזה לכסא משפט לפני חכמי לב לדעת מה היה רבני או קראי? יתיצבו עליו מימינים ומשמאילים. כי זאת עינינו רואות שיעבץ בן שלמה אל כלפי הבבלי תושב ירושלם בעל המחזור (נביאים) אשר ברכו האיש משה בן אשר בכל הטובות ובכל הברכות הי' קראי ככתוב בו מפורש שהקדיש אותו בירושלם לקראין העושים את המועדים על ראיית הירח. אמנם אם נפן מעט לצד ימין יש לנו לשפוט בצדק כי הואיל משה הלוך אחרי דברי חז"ל בתלמוד ומדרשים בכל דבריו. א) מסדר וממספר הנביאים וחתימת החזון ווה הלשון אומרת מכן והילך הט אזניך ושמע דברי חכמים אשר הם לקוחים מתלמוד ולשון ס"ע רבא. ב) המליצה וכמצורע מוסגר לקוח מלשון המשנה (מגילה פ"א) אין בין מצורע מוסגר. ג) עוד כתוב שם בדף אחר בזה"ל סדר המקרא תורה האשמרת הראשנה קדמניות וסדוריו כתורה משנה תורה כתורה סיום התורה כתורה (ר"ל שגם ח' פסוקים האחרונים משה כתבם עיי' סופ"א דב"ב) סדר הנביאים האשמרת התיכונה שילום התורה כמעמד התורה ולומדים ממנו הורייה כתורה (ר"ל שמדברי נביאים לומדים הדינים כמדברי התורה כי כתובים נקראו דברי קבלה ודברי תורה מדברי קבלה לא ילפינן (ב"ק ד') כאשר אמר לקמן על סדר הכתובים) משיבי נפשות צירי אמונה שלוחי מצות עומדים במגדול מעל לעם וכל אחד ואחד דבר אמת בפיו באשמרת התיכנה יושבים בכבוד סדר הכתובים והאשמרת האחרונה קבלה של אמת (איוב משלי תהלים) וזכרון ראשונות (דב"הי דניאל עזרא נחמיה) ושמותן מלמדים עליהם על היחוד בראשיהם ועל הכלל על גבוליהם תורה נב' וכתו' וכל זה להודיע לכל באי העולם כבוד קדושתם וגודל שבתה ועוצם תפארתם שכל הברוי(?)וכל העליונות והתחתונות והעתידות והקדמוניות והחדשות שהן על סידורן ועל חלקם ועל גבולם וכל העליונים והתחתונים אם רבו בשמות ובמיניהם הם שבים לסידור הזה בבית קדש הקדשים והקדש וחצר אהל מועד עכ"ל לא רציתי להאריך בפתרונו כי את מי אין כמוני לפותרו. עכ"פ שכל הישר יבין כי הדברים האלה סדורים. ובנוים עפ"י דברי חז"ל ולשונם על לשונו ואמונת הרבנים היא אמונתו. ד) הנה מצאתי ראיתי בו על הגליון שמביא י"ח מלין תיקון סופרים וחכמ'*) כמו (שמואל ג' י"ג) מקללים להם כתוב בגליונו י"ח מלין בקר' תיקון סופרים וחכמי' (מלאכי ג' ח') קבעים אתי י"ח מלין תיקון כו' וכן בשאר המקומות שבנביאים (כי אינו רק נביאים) וידוע כי מקור החי' מלין

*) בס' אכלה ואכלה י"ח מלין תיקון עזרא ואין כל המסרת שוין בהם אבל כולם אומרים י"ח ואכמ"ל בזה.

מלין ת"ם הוא מהמכילתא ומדרשי חז"ל. והראב"ע כתב שלפי עומק פשט המקראות אין צורך לתיקון ומבוארים יפה כמו שהם כתובים לפנינו (ובפרט המקרא הזה במלאכי כי אתם קבעים אתי) והקראים הרודפים אך את הפשט הפשוט ומדרשי חז"ל מוזר למו לא יעלו אלה הי"ח הק"ם על ספריהם [אף כי מסרה קדומה הוא] ומדוע טרח זה האיש משה בן אשר לכותבם בספרו? אם לא כי רבני היה והאמין לכל דבריהם וזכר לדבר גם ממה שכתב מנין זמנו למנין אחר החורבן כמצות חז"ל (ע"ז ט' ע"א) מכאן ואילך לא וחשוב כמה שנים אחר חורבן הבית כו' ופירש"י ז"ל והבא למנות סדר חכמים וחייהם או שני שט"ח או שום מעשה המאורע ימנה לחורבן הבית. וכן עשה זה האיש משה בן אשר כאשר העתקתי למעלה: „נכתב לקץ שמונה מאות ועשרים ושבע שנים לחורבן הבית השני" והארבעה עדים כשרים ונאמנים יבאו ויגידו צדקתו כי נאמן רוחו עם הרבנים ולבבו נכון במדרשי חז"ל. ובכל זאת לא יקשה בעינינו על הברכות אשר ברכו להקונה יעבץ בן שלמה בעל הספר שהיה קראי (מלבד הטעם אשר יענה את הכל) שהם חיו כמו חמשים שנה קודם הרס"ג ז"ל ובימים הראשונים אחר ענן ושאול בנו עוד לא פרצה השנאה בין הרבנים והקראים החדשים ההם ולא יצאו לקראת נשך בנקם נקם לאיבת עולם. גם לא נתרחקו הקראים מהרבנים מרחק גדול ולא היה עוד רב הדרך ביניהם רק בדברים אחדים כמו קדוש החדש עפ"י הראיה והדלקת נר בשבת אשר יצאו למתחסדים יותר על הרבנים. אבל לא התירו אגודת האחוה ולא נמנעו מלשא ולתן יחד ולברך איש את רעהו כאשר היו מאז ומלפנים*) איך שיהיה! הראיתם

לדעת

---

*) אם לא פרצה המחלוקת העצומה אח"כ בימי הגאון ז"ל במצרים ובכל אשר פרצו גדר ויעבורו והקראים נתרחקו מעל גבול ישראל הלאה ובנו במות לעצמם גרעו והוסיפו ולא החזיקו גם בדרכי ראשיהם הראשונים מי יודע אם לעת כזאת כבר שבו והיינו לעם אחד ולא נפקד שבט מישראל. ובירושלם לא נדע אם היה מעולם מחלוקת עצומה ביניהם ורודפים אלה לאלה והרב כפתור ופרח פ"ה בדבריו שם על הקראים והוא קורא אותם צדוקים (ולא כן אומר הר"י הלוי בכוזרי) וז"ל: והנה תמצא עמנו היום בארץ הצבי הרבה צדוקים סופרים והרבה ספרים נאים מכתיבתם בתורה נביאים וכתובים ועל ס"ת מסתברא שבמה שאינו ניכר שאין ראוי לסמוך עליהם בעבוד לשמה וכתיבת אזכרות לשמן כו' הרי שספרי תנ"ך היו קונים מהם ומוכרים להם ועד היום הזה הקראים שבירושלים מתקרבים ומתאחוים להרבנים יותר מהקראים שבמצרים ובשאר ארצות והם מתי מספר ונער יכתבם. ומאשר אני מכירם זה ל"ג שנה עוד אינם למנין עשרה וכן זה מספרם רבון בשנים כנודע (והדברים עתיקים) בעוד שהרבנים נוספו בירושלם על אחד ארבעה יה"ע ואך יד השלום עשתה זאת. ולעולם זאת על ישראל בכל עת תצא מאתם כתה חדשה אם ירדפוה עד חרמה או אז יתעצמו ויתאמצו הנרדפים ויהיו לחומה עזה אשר לא עוד מהרה עמודיה יתפלצון ואם יניחום יכלו מעליהם כשלו ונפלו ורודף אין יבושו וישובו כי גם במרד ובמעל הגדול של ירבעם בן נבט בכונה רעיה הזהיר ה' ע"י איש האלהים שמעיהו לא תעלו ולא תלחמו עם אחיכם בני ישראל! כי אז אם שמעו אל דברי הנביא לא ארכה ממלכת ירבעם ושבו אל אדוניהם בית דוד כדבר אחיהו השילוני לירבעם ואענה את זרע דוד למען זאת אך לא כל הימים ואת לא נתקיים כי לא שבה עוד מלכות בית דוד שנטלו כולם? אבל רחבעם לא שמע אח"כ בהתחזקו במלכותו לנבואה הזאת גם אביה בנו ומלחמה היתה בין

לדעת! שבימים ההם מי שהקדיש איזה ספר על הקהלות ההם היה כותב על ספרו מפורש אם לרבנים אם לקראים ובגזירות וחרמות וקללות שלא ימכר ולא יגאל כו' ולא ישונה מדעת המקדיש. ועתה נשובה ונראה את הרשום בכתב אמת על התנ"ך שבארם צובא ואפתרנו ואבארנו באר היטיב נעלה מכל ספק. בדף הראשון בפתיחתו כתוב הדר מפורש קודש לה' על ישראל הרבנים השוכנים בעיר הקדש לא ימכר ולא יגאל כו'. הנה לפניכם ברור נכון שהוקדש להרבנים לא להקראים (כאשר מפורש על המחזור הדפתר של יעבץ בן שלמה הנז') ובזה העמוד למטה בשפת ערבי וז"ל אנתקל (נעתק ממקום למקום) בחכם (ברשות) אל אפתכאק (הנשיאים) מן נהב (מהשלל) ירושלם עיר הקדש ת"ו לקהל מצרים לכניסת ירושלם (בארצות האל המנהג שכל ביהכ"נ יש לה שם כמו היום במצרים כנים מצרי כנים טורקי כנים פורטיגיזי כו') והחכם מו"ה העתיק: „כן נעתק בעזהי"ת ונתקן" וזה טעות המעתיק הראשון כי אנתקל בערבי פתרונו בעברי נעתק ושייך על העתקה ממקום למקום גם מכתב ומלשון ללשון וכאן פתרונו ממקום למקום מירושלם למצרים ותיבת בעזהית"ש כתוב למעלה כדרך כל התחלה ומנהג מאוחר הוא והכנים זה בפנים והוסיף ג"כ ונתקן לחזק ההעתק ובמקום בחכם בערבי שפתרונו בעברי ברשות כתב מחכם תואר הכותב וזאת הביאו לנקוד נקודות תמורת התיבה אל אפתכאק בערבי הנז' שפתרונו בעברי הנשיאים יהוא חשבה לשם החכם הסופר והוא שם פלאי לא ידע מי הוא זה שם חדש או לא ידע לקרותו. וכל זה הוליכו לטעות עוד לכתוב במקום מן נהב בערבי שבעברי מן שלל העתיק וכתב כדי לחבר המובן ובזה יש שגגת גם המעתיק הראשון. וכל אלה הביאו להחכם הרב"ג לדרוש מה שדרש. ובאמת אין כאן לא שם הכותב והמעתיק והמקדיש לא רבני ולא קראי רק הודעה אחרונה בעת שהובא למצרים שהיתה ברשות הנשיאים ולא נשתנה מדעת המקדיש אשר השבע השביע ועל זמן השלל הזה אשר יצא הכתר בגולה מירושלם למצרים ברשות הנשיאים אין מגיד לנו אך קרוב ונראה שהי' זה שנת ד"א תתקמ"ב עת כבש הסולטאן שאלאדינו קאליפו מלך מצרים את עה"ק ירושלם מיד הנוצרים ואז היתה ירושלם לביזה ולשלל כליון חרוץ (וגם יהודים דרו בירושלם בזמן ההוא כאשר יספר הרב בעל המסעות שהי' בירושלם ערך שנת ד"א תתקל"ג שהיו בה מאתים יהודים דרים תחת מגדול דוד בפאת המדינה. כי הרבה שנים אחרי זאת לא היו יהודים בירושלם כי גם הרמב"ן ז"ל שבא לירושלם שנת הא' ז"ך לא מצא רק שני יהודים צובעים ואז הובא הכת"ר הזה למצרים ברשות הנשיאים ובאותו הזמן היה הרמב"ם

יהודה ובין אפרים כל הימים וצררו אלה לאלה. ואת היתה הנסבה כי מארחקו ישראל מעל ה' ומקדשו ועשו להם אלהים אחרים וגם יהודה שם קליר לו גם את הרשות למד ממלכי ישראל עד כי עלתה מה שעלתה היא שחרבה עירנו ושמם מקדשנו ובכל הארץ פזורינו ועדיין מרקד בינינו בכל מקום ובכל זמן ה' יברכנו בשלום.

הרמב"ם ז"ל במצרים וכשראה התנ"ך המדוקדק הזה החזיק בו והעתיק ממנו ס"ת שלו עפ"י הכתוב בו והרמב"ם ז"ל הי' בירושלם ד"א תתקכ"ז אולי ראהו אז בירושלם ולפיכך ידע ממנו שהוא מוגה שהגיהו ממנו בירושלם*) ואח"כ הלך זה הכתר בגולה לארם צובא לא נדע מאיזה סיבה ועודינו שם עד היום הזה בכבוד גדול.

בסוף הכת"ר כתוב בזה"ל זה המצחף (ר"ל הספר) השלם של עשרים וארבע ספרים שכתב אותו מרנא ורבנא שלמה הנודע בן בויאעא הסופר המהיר רוח ה' תניחנו. על הסופר הזה אין לי לע"ע עדים וראי' מי היה אך מהברכה רוח ה' תניחנו אין לשפוט שהיה קראי כאשר כתבו אחרים שהברכה הזאת ירושה היא אך להקראים ושקר נחלו שכל הספרדים כותבים כן ונוסח נחלת קדומים היא להם מימי עולם. וכן מתחיל נוסח ההשכבה של הספרדים תראו בסדוריהם.

והמנקד והמסיר המלמד הגדול כו' כו' מר רב אהרן בן מר רב אשר כו' האיש הזה כבר נודע ומפורסם מני אז ועד היום לרבני וכן חזותו מוכיח מר רב שהרבנים כותבים כן. והרמב"ם ז"ל שהי' סמוך לו לאחריו כמאה שנה מזכירו לטובה וסמך עליו אחר כל עמלו וטרחו והזכירו לטובה ואין ספק שרבני הי'. ועכ"פ אין להוציא איש מחזקתו רק בעדים נאמנים וגם כי רוב ישראל רבנים הם והוה רובא וחזקה שהיה מר רב אשר רבני.

עוד שם כדי שיוציאוהו אל הקהלות ואל הישיבות שבעיר הקדש בשלש רגלים כו' לקרות בו ולהתבונן וללמוד ממנו כל אשר יחפצו ויבחרו כו' זה פתרונו. כי יש בירושלם בתי כנסיות מעותדים אך לתפלה והם נקראים קהלות עד היום כמו קהל ציון קהל ת"ת קהל סטאמבולי. ויש עוד ישיבות רבות מעותדים ללמוד בהם כל הימים והלילות ויש גם בהם ארון וס"ת ולפעמים מתפללים בהם בשבתות ובמועדים ומנהג ישראל מאז ועד היום שבאים ועולים לירושלם מכל המדינות מסביב מדמשק ואר"ל וסביבותיהם מקושטא וארץ תוגרמה וממצרים לעשות בה בשלש רגלים זכר לעליית הרגל בזמן שביהמ"ק היה קיים תובב"א ועושים בה גם יו"ט שני כד"ת כי דעתם לחזור ואז מוציאים כל הספרים הנמצאו בבתי כנסיות הנקראות קהלות ובהישיבות ועושים הקפות ומראים לעולי רגלים ובזה יובן כל הכתוב על הספר בזה.

עוד שם. ואם יחפוץ איש מכל זרע ישראל מבעלי הבנה (או הבינה) מהרבנים בכל ימות השנה לראות בו דבר כו' יוציאוהו אליו לראות בו כו' לא לקרות ולדרוש כו'. הכונה שבכל ימות השנה אין רשות לקרות בו ולדרוש וללמוד כמו בשלש רגלים כנז' רק כדי להגיה ממנו ודוקא מבעלי הבינה מהרבנים. והנה כמדומני שלא נשאר עוד שום ספק בפה ובלב שהכתר תנ"ך כ"י הזה אך להרבנים שהיו בירושלם וממנו כי גם המקדיש היה רבני בן אדם לדומה לו. עתה

---

*) ולפי שמדברי התחכמוני נר' שלא היו יהודים בזמן ההוא בירושלם אין לסמוך ע"ז כאשר אבאר בח"ב אי"ה בבואי לירושלם.

עתה נחקרה לדעת מי המה האחים הנשיאים יאשיהו ויחזקיהו בני (שלמה בן) בן דוד בן בזעתה (או בועז) אולי יעלה בידינו להכירם ממקום אחר ולשפוט עליהם. ולדבר הזה אני צריך להעתיק את הרשום על התנ"ך כ"י הנפלא שהבאתי מארץ התימן הכתוב אחרי י"ג דפים המצויירים מהאותיות הפניניים קודם התחלת התורה (בכתב מאוחר ספרדית חצי קולמס) וז"ל: זה נוסח כ"ד ספרים שלמים טהורים בחונים ומזוקקים שבעתים והוא ליקרת מעלת גדולת קדושת מורינו ורבינו אבן בוחן נזר ועטרת כליל וכותרת צנצנת המן אור עם לא אלמן לכל טובה מזומן יחיד הרוב (או הדור) עומד בפרץ רוש הנגידים וגדול ליהודים משנה למלכים מבחר הנסיכים הקצין הגדול המעוז המגדל אשר חכמתו כדניאל ולעם ה' מושיע וגואל חותם תעודה ונצר התעודה בימיו תושע יהודע הוא מורינו ורבינו ואדונינו כהר שר שלום הנשיא אשר ליהודה קונה כל מדה חמודה הסמוך מפי אדונינו ר' שלמה הנשיא ראש גלות יש' מולא נפוש אנדלוס ואלדין (ר"ל תולדות כמו בני) כהר מורינו ורבינו ר' פינחס בן יאשיהו בן יהודא בן עוזיהו בן שלמה הנשיא בן זכאי בן יהודה, דוד, יצחק, שלמה, חסדאי, בוסתנאי, כנפאי, מור זוטרא, רב הונא, חנינא, מרימר, מור זוטרא, דהנא, הונא, אבא, עוקבא, נחמיה, נתן, ענן, שפט, יוחנן, יעקב, חזקיה, שמעיא, שכניא, עובדיה, ישעיה, חסדאי, ברכיה, חנינא, משולם, זרובבל, שאלתיאל (ומונה והולך כל סדר היחש עד דוד המלך ועד אדם הראשון לא אאריך בהם ובביאור) ואלה שמותם לתולדותם (ר"ל אלה שמות בניהם) ר' מלכי צדק הבחור המכונה נוגא (ר"ל כמו נשיא בערבי ופרסי) כליפא הנשיא ומשנהו פרי עץ הדר פנחס המכונה נוגא בירע אל אמן והשלישי יחזקיהו המכונה נוגא כזור גמהב והרביעי יאשיהו יסעדהו המלך אשר בידו נפשות החיים אלהי ישראל יזכהו ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולהבין כל דקדוקה לקרוא מה שכתוב לא ימושו מפיו מעתה ועד העולם אמן. נכתב ונחתם ביום ז' לאדר שנת ויכתב משה את השירה הזאת ליצי' (אשר לפי חשבון האותיות שהקו משוך עליהם עולה תשס"ב או תשפ"ג מנין כולם).

והנה במקומו אפרש את הכל בעזה"י. והצריך לחקירתנו בזה הוא לדעת שזה הרב שר שלום הנשיא ור' שלמה הנשיא וריש גלותא אחים היו בני ר' פינחס כו' ור' שר שלום נסמך לנשיא מאחיו ר' שלמה הנשיא שהיה גם ריש גלותא. ואלה הארבעה הם בניהם ואולי שנים הראשונים לר' שר שלום הכתוב ברא"ש והשנים האחרונים יחזקיהו ויאשיהו לר' שלמה. איך שיהיה גם פה מצאנו יחזקיהו ויאשיהו אחים נשיאים גם שלמה גם דוד כו' ואלה ברור שהיו מהרבנים כי לא נתיחשו לשאול וענן. ואם תאמרו שאין הסדרים שוים בתנ"ך שלי עם התנ"ך של אר"צ? הלא גם עם ספרי הקראים אינו שוה שהרי בעל ד"מ ואור"צ אינם חושבים ליאשיהו וחזקיהו אחים ולא בנים לשלמה בן דוד בן בועז. גם אומר שם קודם שר' יפת פי' בתחלת אלף הששי מסר

לרבנא

לרבנא בועז הנשיא בן רבינו שלמה הנשיא בן רבינו דוד הנשיא בן רבינו חסדאי כו'. וזה חסדאי מפורש אצלם במקום אחר שהיה בן חזקיהו בן בועז יהושפט יאשיהו שאול כו'. ובמ"א הם מונים יחזקיהו בן דוד בן בועז ומהם מוסיפים עוד ומהם גורעים וביחוס של זה הכתר חסר ג' דורות חסדאי יחזקיהו דוד נגד היחש הנז' גם סדר היחש מר' בוסתנאי ומאלה הם גורעין ומוסיפים ומהפכים הסדר נגד כל ספרי קוראי הדורות ונגד התנ"ך שלי. והאמת שאין לנו ולהם סדר אמיתי נכון ביחוס תולדות הנשיאים האלה. כי בדברים הנתלים באילן הכבוד רבו הטעות בזדון או בשגגה על כן הם שונים ומשונים זה מזה. עכ"פ יותר יש לסמוך על הסדר מרב האי גאון ז"ל המובא ביוחסין והכתוב בתנ"ך שלי הנראים לאמת יותר והם קודם במעלה ובזמן. כי יחוש הנשיאים אשר בס' דד מרדכי וארחת צדיקים להקראים הם בעצמם כותבים שם שקראי אחד מליטא היה במצרים שנת ה' אלפים ארבע מאות וראה שם על ברית מילה שכתבו שמו בספר היחש של הנשיאים ישועה בן ברוך כו' ומשם הביא להם כל הסדר ועל זה ניקום ונסמוך? ואין פה המקום להשתעות מזה אך ראה שם טעות קל שהד"מ אומר שרב ענן נשיאם הי' ד"א ת' (אשר באמת היה ד"א תקכ"ג) ואח"כ מביא ר' בוסתנאי אבי אביו שהיה ד"א ארבע מאות וארבעים. ארבעים שנה אחר בנו? ואמנם על הס' דד מרדכי וארח"צ ניתי ונסמך ומהם נקח ראי'? אשר כל דבריהם אינו אלא לקנתר ולתת דופי להגדיל המדורה ולהוסיף פחם לגחלי התבערה*) והרי הם מונים גם יהודה
בן

*) אשר לא כן היה דרך רבני וחכמי הרבנים האמיתים. ראו נא מ"ש רבינו הרמב"ם ז"ל באגרותיו וז"ל: כי אלה הקראים השוכנים פה בנוא אמון ובארץ מצרים ובדמשק ובשאר ארץ ישמעאל וזולתם ראויים הם לחלקם מחלקי הכבוד להתקרב אלים במעשי יושר ולהתנהג עמהם במדת הענוה ובדרך האמת והשלום כל זמן שגם הם ינהגו עמנו בתמימות ויסירו מהם עקשות פה ולזות שפתים ונלדבר תועה על חכמי הרבנים שבדור וכ"ש כשישמרו לשונם מלהלעיג ומהתלוצץ בדברי רז"ל הקדושים התנאים חכמי המשנה והתלמוד שבדבריהם ובמנהגיהם הקבועים לנו מפיהם ומפי משה מפי הגבורה אנו הולכים. וכזאת יכון לנו לכבדם וללכת לשאול בשלומם אפי' בבתיהם ולמול את בניהם ואפי' בשבת לקבור מתיהם ולנחם אבליהם ופלגינן להו יקרא כו' דדילמא נפיק מנייהו זרעא מעליא והדרא בתשובה והכי אשכחן לרבי' האי גאון זצ"ל ור' יהודה ז"ל דאמר הכי ולענין מילה כו' ואין מעבירין עליהם כל אלה הענינים נוהגים בבבל ובדמשק ובא"מ מפני שמלין כדת חכמים ז"ל ופורעין ומוצצין ובמוהל הממונה ע"פ ב"ד ומתכנסין לבתיהם ת"ח ומתפללין כמנהג שלנו ואין משנין כלום ע"כ ותני' מפרנסין כו' כ"ש אלה שהם מתולעת יעקב ויינם לפי שכלי אין בו צד איסור שהרי יין כותים היתה בחזקת היתר עד שמצאו להם דמות יונה כו' אבל הקראים אין ביינם שום איסור ואע"ג דלית להו ולפני עור וגו' מהימני אחמרי כ"ש היכא דאינהו שתי מיני' דשרי לי' לבר ישראל למשתי מיניה דתנן כו' דהא בדילי אינהו ממגע א"י ועפי מזהר כו' עכ"ל. ולאו נא רבותי כי דברי חכמים דברי נבואה ובעבור האמת והשלום אשר קרבו הרבנים להקראים חזרו למוטב וקראים עוד אינם שם. לכו נא וראו ובקשו בחוצות דמשק ורחובות בבל וארם צובא ונוא אמון וכל גלילותיהם אם תמצאו שם עי' קראי כי חזרו כולם לרבנות ואין שוד זולת כשלשים בע"ב על יד נהר פרת הנקראים אל היט ורואיתי שנים מהם בירושלם וגם הם מבקשים מפלט למו ממקום ההוא והחכם הקראי ר'
אברהם

בן טבאי ושמעי' ושמאי ור' אליעזר הגדול כו' ורב ענן כו' כו' הידועים בתלמוד למקבלי שלשלת הקבלה מתורה שבע"פ והם אומרים שלנו הם ועל דעתם קוראים להם קראים? אין כאן מקומו להאריך בזה אך מחסר הביאני הענין. ואם לא הנאוק הוא העדות שמביא שם לבזות את שמעון בן שטח מנער בן שבע עשרה שנה משה בשיילי שאמרו לו באליכסנדרי' והראו לו המקום אשר שמעון בן שטח בעת ברח מפני ינאי לאליכסנדרי בנה שם ביהמ"ק ומזבח והקריב קרבנות בחוץ ובשעת איסור הבמות ואחר כך לקחוהו הישמעאלים לבית תפלתם עודנו עד היום באליכסנדרי ובזו העדות מצאו מקום להתגולל ולהתנפל על התנא שמעון בן שטח ז"ל בדברים שאין להם שחר ואנכי מה אשר אתבע עלבון שמעון בן שטח ושארי עלבונות מהספרים ההם אבל אחזק עדות הנער משה הנז' אמת נכון הדבר שהיה באליכסנדרי ביהמ"ק ומזבח בחוץ בשעת איסור הבמות והוא עתה ביד הישמעאלים אבל לא שמעון בן שטח עשה זאת חס חלילה רק חוניו בן שמעון הכהן כמסופר בתלמוד סוף מנחות ונחלף לו שמעון בשמעון ולא ידע מהתלמוד הנז' ואשם בעדות שקר.

ואולם אם כנים הנחת החכם אבן רש"ף נ"י אשר הגיה בהעתקת הרי"ז נ"י באר"ל במקום שלמה בן בויאעא הסופר "בן ירוחם" וזה אשר נקרא ר' סלמון בן ירוחם (לא שלמה וסלמון לחוד) והוא ודאי קראי היה מראשי אבות חכמיהם וסופריהם הוא אשר נלחם ביד חזקה ובחימה שפוכה בנקם נקם נגד רבינו סעדיה גאון ז"ל. ואני לא אוכל להעיד מה שעיני לא ראו אך החכם ר' יעקב זאב נ"י המעתיק הנז' עיניו לו ראו הוא ישב באר"ל וידיו העתיקו מתוך הכת"ר עצמו הוא ולא אחר ונאמן עלי כמאה עדים שלא ישנה. וגם שבעת העתיקו לפני תשע שנים עוד לא עלה על לב איש לחקור ולדרוש מי הוא זה הסופר ומה אמונתו וגם איננו מהחוקרים והמבקרים ומסיח לפי תומו כזה אין לחשוד בשום זיוף. ואם נאמר שמזייף ועומד הוא מקדמת דנא (כי החכם אבן רשף כמדומני שלא ראה גוף הכתב שלא הראוהו ואם ראה בעיניו יבא ויעיד ויבחנו דברי שניהם ודבר מי יקום?) הלא לאלהים פתרונים וה' יודע ועד*).

אמנם מה ששאל החכם מו"ה נ"י (בהמגיד שם) לראות ולדעת אם גם הקראים כותבים ספריהם על הדרך הזה (ב"יד השנויים שנמצאו שם ראה למעלה) על זאת אשיב שאין זאת אבן בוחן כלל. כי

מלבד

אכריס אבן רשף נ"י ביקש להושיבם בירושלם ודשו נא וראו אם לא יד ה' עשתה זאת כאשר הזידומו חז"ל בלי לדחות אבן אחר הנופל. **והאמת והשלום אהבו.**

*) כמש"כ של הגא"ך כ"י שלי בס' בשלח ע"פ ה' ימלך לעולם ועד נמסר בזה"ל כל סה' (ר"ל הענין של ועד בסגול) במ"א כמו ואנכי היודע ועד (ירמי' כ"ט כ"ג) (ר"ל שהענין בגדי) ונגר' שהמס' מפרש גם זה כמו לעולם ועד ולא מלשון עדות ונכון כי אחרי שאומר ואנכי היודע הוא טוב מהעד? אבל יאמר שאנכי יודע לעולם ועד ותרגמו עד בפתי פוק עד וע"ש ברא"ב"ד.

מלבד שנוסחאות אלה קדומים הם וכל ספרי ארץ התימן כן הוא (ראה חדרי תימן) ידענו שאין להקראים ספרים מיוחדים לעצמם בחילופי נוסחאות מהרבנים ואף אין לכולם נוסח אחד ואין שום הפרש בספרים רבני או קראי וכמו שנמצאו אצל הרבנים ספרים מחולקים בחסר ויתר וניקוד וטעם ככה הוא אצל הקראים*) גם רוב ספריהם מהרבנים. סוף דבר תורה שבכתב אחת היא לרבנים וקראים ואין לקחת מזה שום עד וראיה. ואף כי אמר בדוד מרדכי שהם סומכים על קריאת בן נפתלי (ואם הי' בן אשר קראי איך יעזבוהו?) לא ידע מאי קאמר הלא ידוע שכל חילופי ב"א וב"נ הוא רק בקצת טעמים משרתים ומתגים ומוקפות ולא אחת מהם בתיבות ואותיות מלא וחסר פתוחות וסתומות. וכן אמת כי עפ"י הרוב הם קוראים בבית הכנסת בשבת ויום טוב בחומשים או תנ"ך הכתובים בדפים נקוד ומוטעם. וזאת מפני שאין להם עתה ספרי תורה כהלכתה שאין להם סופרים והרבנים לא ימסרו להם רק במחיר גדול ואם יש להם ספר תורה כשרה קוראים בס"ת כהרבנים וכבר השיב הרמב"ם ז"ל באגרותיו ובשו"ת שאם אין בבית הכנסת ספר תורה כשרה מותר לקרות אף בחומש ולברך כדינו אף כי רבים לוחמים לו על זה הם קבלו בזה דעת הרמב"ם בבואכם עמדי לחדרי תימן אודיעה לכם עוד מזה. ועתה אשובה אל אחי אשר במצרים ועיר אל קאהרה אשר אני נאחז בה היום.

ז.

מצרים העתיקה ובית הכנסת של עזרא.

מצרים העתיקה וכן בערבי מצר על עתיק רחוקה מרחובות היהודים מהלך שעה על החמור אץ ברגליו. עתה כמעט חוברו שתי העירות יחד ע"י הבינינים והטירות הנתוספים תמיד י"א שהיא צוען מצרים ונקרא פאסטאט אל מצר. שם ישב הרמב"ם ז"ל כאומר באגרותיו אני שוכן במצרים והמלך בלקאהרה. גם האר"י ז"ל נתגדל פה כמסופר בתולדותיו. עתה יושבים בה כשנים עשר בע"ב יהודים ובקיץ יוצאים הרבה מעשירי היהודים לשבת פה לרוח היום ולחפשית האויר בהיותה על שפת היאור המשתפכת פה ברחבת עוזה ושם אניות יהלוכון (חוף האניות) פה הצר גדול אחוזת נחלה ליהודים מקדם קדמתה עם חורבות

רבות

---

*) ראיתי במצרים בבית הכנסת הקראים חומש כ"י על קלף ישן נושן מאד וחסר כתוב בגליון על פסוק גם דור עשירי לא יבא להם בקהל ה' בבבלי מחוק יבא לכם? והוא פלא. ונשמט מלים כיוצא בזה (יהושע כ"ג י"ב) והתחתנתם בהם ובאתם בהם והם בכם ובאיכה אשר צוית לא יבאו בקהל לך.

רבות ובתוכם ביהכ"נ*) גדולה אומרים של עזרא הכהן הראש הסופר המהיר ספר דתא זכרו לנצח יבורך לאמר כי הוא יסדה ובה היכל אחד למעלה בחור הקיר מזרחה אשר שם ס"ת שכתב עזרא (לפי הגדת ההמוני) גם העיר הזאת והבהכ"נ בקרתי פעמים רבות. זה אך מקרוב נתנו אחינו יושבי מצרים אל לבם לרפאות שבריה כי מטה ולחזק בדקיה כי רבו וללבנה וליפותה בהדרת קדש ולהעלות ערך נרותיה והרבה נדרים ונדבות יתנדבו לביהכ"נ הזאת ונר תמיד תוקד בה לא תכבה. מעט היהודים היושבים במצרים העתיקה נכנסים להתפלל בה בשבת ויום טוב והשמש איש וביתו דרים באחת מבתי החצר לשומרה ולנקותה ולהעריך נרותיה. ובכל ר"ח יבואו אנשי מצרים לבקרה אנשים נשים וטף וגבאי מיוחד יושב שם כל היום לקבל הנדבות. ובר"ח חדש אייר יום טוב גדול להם שמה ורוב יושבי אלקאהירה ומשאר עיירות סביב יבואו אל הבית הכנסת הזאת ומדליקים שמן למאור ומתנת ידם כי כל המדליק פתילה נותן נדבה זה מבעיר וזה מכבה והיום קדוש לאדונינו עזרא. אני הלכתי שמה בעשרת ימי תשובה [ובנסיעה השנית הייתי גם בר"ח חדש אייר ובר"ח חדש סיון ותמוז ובשארי ימים] ואין איש עמדי רק השמש. ברחובות צרים ומובאות אפילות הביאוני אל חצר רחבת ידים סביבותיה חורבות ישנות נוטות לנפול ומהם מתוקנות מחדש. ואולם אחד גבוה עשרים אמה. משם ירדתי בשלש מעלות לבית הכנסת. גבהה כהאולם ארכה ורחבה כשלשים רגל. שממון ותמהון רובצת בה. הלוחות ושברי לוחות אשר היו על קירותיה מסביב ובנגד מזרח על ההיכלות והחגורות סביבות הבימה מלמעלה אשר היו חרותים עליהם פסוקי תהלים ושמות אנשים נדיבים וזמנים שונים הורדו ממקומם עת תקנו הבית והניחום במקום מיוחד בעליה והנם ישנים מאד בלים ומתולעים עד שאין להוציא מהכתיבות והחרותות ענין שלם. רק סביבות ההיכלות הניחו מעט מהקרשים המפותחות במקומם וכן המוטות אשר יחגרו הבימה הניחו מהישנות ובהם מפותחות חרות על הלוחות אותיות

כתב

---

*) הרב ר' עובדיה ברטנורא ז"ל בהיותו במצרים שנת הרמ"ח יספר כדברים האלה במצרים העתיקה יש ביהכנ"ס יפה מאד בנוי על גבי העמודים גדולים ונאים הוא מיוחס גם לאליהו הנביא ז"ל כי אומרים שנגלה בו אליהו לחסידים בקרן דרומית מזרחית שבו ושם מדליקין נר תמיד ובקרן מזרחית צפונית יש מקום מיוחד גבוה למעלה ששם היה מונח הס"ת של עזרא הסופר ואמרו כי זה שנים רבות בא יהודי אחד מארץ מערב וקנה אותו מיד השמש מהכנסת אשר בעת ההיא ובא לו לאליכסנדרי' להוליכו אל ארצו ובאתו עם הספינה מאליכסנדרי' לא הרחיק נטבעה הספינה ונאבד הוא והס"ת מתוך הקהל והשמש אשר מכרו לו במאה פרחים זהב בשנה ההיא המיר דתו ומת והלך לאבדון והנרתק של הס"ת ההיא נשאר עדיין בביהכ"נ ההיא ומדליקין לפניו נר תמיד ובשנה שעברה רצה המלך לקחת העמודים אשר ביהכ"נ ההיא נכון עליהם ולשום אותם בפלטרין שלו כי יפים הם וגדולים ופדו אותם היהודים באלף פרחים זהב ולפי שהם השנים אשר נמצא כתוב בחומת בית הכנסת ההיא שלשים ושמנה שנה קודם חורבן בית שני. וקרוב לו יש בית הכנסת אחר יפה וגדול אך לא כמוהו ומתפללים בכל שבת בבתי כנסיות אלו אשר במצרים העתיקה ומשכירים היהודים שמש להתישב שם לשמרם.

עתה אין במצרים העתיקה רק ביהכ"נ אחת ישנה מאד והשני' לא נדע.

כתב אשורי ולשון יהודית כנראה מפסוקי תהלים ברוך הבא בשם ה' פתחו לי שערי צדק כו' וכדומה. ולא יכולתי להעתיק ענין שלם כי נרקבו ונפלו. ובלי ספק הי' כתוב גם זמן הבנותו והבונה והמקדיש. קירות הבית הכנסת מאבנים ולבנים וגגה קורות עצים וקרשים והיא עומדת על שנים עשר עמודים שיש בשתי שורות וקשתות אבן עליהם והקורות מונחות על הקשתות. דמות תבניתה בכלל על סדר וערך בנייני הקדמונים המפוארים. באמצע ביהכ"נ סמוך נגד ההיכל שבו ס"ת אשר במזרח עולים להבימה בשלש מעלות בנין עצים ולבנים עומדת על ארבעה עמודים העולים עד עשר אמות למעלה וגם אותה תקנוה ויפוה מחדש. העמודים ישנים מאד וחוט שנים עשר יסוב אותם והמוטות אשר יחגירום מלמעלה סביב כולם מפותחות בכתב אשירות כאמור. במזרח הבית נבוב גדול בקיר חמש אמות גובה ושלש רוחב שם ההיכל עם שלשה ס"ת אשר בם יקראו לעת האסף מנין לקרות ולהתפלל. בצד ימין בקרן מזרחית דרומית מערה קטנה ונר דולק תמיד יקראו מערת (לשון מושאל) אליהו כי שם נגלה לראשונים ואיש לא יבא בו רק אחר הטהרה והקדושה. ובקרן מזרחית צפונית למעלה עוד היכל נבוב קטון בקיר גבהו כשתי אמות ועולים לה בסולם בת חמש מעלות. שם ס"ת של עזרא (ראה להגאון חיד"א בשה"ג ח"ב מ"ש בזה כי איננה) ואני אוסיף להתפלא אם היה שם ס"ת של עזרא למה סמך הרמב"ם ז"ל על התנ"ך שהגיהו בן אשר בירושלם להעתיק ממנו ס"ת שלו ולא סמך על הספר הזה של עזרא בעצמו? אם גם לפני הרמב"ם ז"ל לא פתחו ולא ראהו? או כי ירא לנגוע בו ולפותחו ולראות בו כי בנפשו הוא ולא ישלים שנתו. בכל חשק לבבי התאמצתי לעלות בסולם ולפתוח גם ההיכל הקטון הזה והשמש מנעני באהבתו לחיי נפשי פן יקראני אסון עדי בקשתיו הפצרתיו ופתיתיו כי טהור אנכי אשה עגורה לי והיום טרם בואי טהרתי במי מקוה. ואמר לי נקי אנכי ממך אם יקראך אסון ראה העידותי בך היום. טוב טוב וצלחה לי לפתוח דלתות ההיכל הזה. שם עומדת ס"ת גדולה ארכה ששה טפחים תוך תיק עץ מצופה נחושת קלל כהה מראיה ככל ספרי הספרדים. פתחתי וראיתי ס"ת פשוטה כתב אשורית בבלית ישנה מאד בלה ונרקבת כי לא תפתח לרוח. האותיות נמותו ונמחקו ואם יד תגע בה תפתת לפתיתים. ואמרתי להשמש יפה הזהירו שאסור לנגוע בה כי יפרחו האותיות ושם תהי' גניזתה כד"ת. ותה"ל זה חמש שנים מאז נגעתי בה ועודני חי כה לחי. ואולי העורון בעיני הבא לי שמה אחר סיבות הי' לי מזה? ראו ב"ה כי אורו עיני. ברוך פוקח עורים ולא הביט און ביעקב.

במסע השנית קיץ תרכ"ד חזרתי ובקרתי פה כמה פעמים. על הביהכ"נ עולים מבחוץ במעלות דרך מבוא התאים ועזרת נשים ושם גניזה לספרים בלואים וקרועים וכי הגידו לי כי ישנה היא מאד בית מלא גנזי ספרים משנים קדמוניות. רציתי לחפש שמה אולי אמצא דבר מה והלכתי שמה יום ב' דר"ח אייר אשר אז יושב שם הגבאי והשמש

והביהכ"נ פתוח כל היום ובקשתי להראות לי הגניזה ולא רצו באמרם כי סכנה גדולה ונחש כרוך עליה. ובאתי עוד בר"ח סיון ואמרתי להם שיש לי רשיון מהרב האב"ד נ"י והם שחקו עלי ואמרו היתכן שיסכן אדם בנפשו על לא דבר כי גם לא ישלים שנתו. התחננתי לפניהם והראתי להם שיש עמדי מזוזה קטנה לשמירה מעולה גם ידעתי לחש לנחש ולהשמש הבטחתי מתנה להביא לי סולם עד שאמרו לי לפני האנשים שהיו שם עדים אתם היום כי העדנו בהאיש הזה לבלתי יסכן בנפשו לעלות ולאחוז בהגניזה ואנחנו את נפשנו הצלנו. גם מהתראה הזאת לא נפל לבי ואמרתי טוב טוב עדים אתם היום. השמש הראה לי דרך העליה גם הביא לי הסולם למעלה כי הגניזה בבית מרובע על גג הביהכ"נ וסתום מארבע רוחותיה באין פתח בצדה והגג פתוח מלמעלה אשר שמה יניחו או יזרקו בלויי וקרועי הספרים. ועליתי בסולם והיא מלאה גובה שתי קומות וחצי אבל בעת תיקנו הביהכ"נ הניחו שמה מלמעלה גם כל הלוחות ושברי לוחות וגם ערימות עפר ואבנים וצרורות שנשפך שמה מהגג שנפתח. ואחרי עמלתי שני ימים ומלאתי אבק ועפר בררתי והעליתי כמה דפים מספרים שונים ישנים וכ"י ולא מצאתי בם תועלת וידיעות ומי יודע מה יש עוד למטה כי נלאתי לחפש אבל גם נחש שרף ועקרב לא מצאתי ואסון לא נגע בי ברוך המציל.

כחמשה רגל רחוק מהבימה באמצע ביהכ"נ בנין עץ כמו מטה מרובעת גדורה סביב ארכה ארבע רגל ורחבה שלש פרושה בסדין לבן ונקי ועליה אוהל על עמודי עץ בקרנותיה כסוכה. במקום הזה אומרים ישב ירמיה הנביא וקרא הקנות על חורבן ירושלם ת"ו ואיש לא ישב שם כי בנפשו הוא. אך נשים מקשות לילד אם יבאו שמה תמלטנה ילדיהן על נקלה. לא הרהבתי עוז לשבת שם ועוד הרבה מעשי נסים מספרים לביהכ"נ הזאת.

בנסיעה השנית הייתי גם בעיר מכאיילה אל גביר כ"ה מילין מעיר טאנתא הנז'*) היהודים קוראים היום לעיר הזאת תחפנחס וכן כותבים בה בכתובותיהם. ולדעתי לא זו הדרך ולא זו העיר. כי לפי הנראה מסיפורי ירמיה מ"ג היתה עיר תחפנחס תחלת מצרים בדרך הבאה מבית לחם ביבשה ומכאילה היא בתוך הדלתא מעבר הנילוס מזה. היום ימצא בה יהודים כעשרים בע"ב ולהם חצר גדול אחוזת נחלה מימי קדם כי עיר ישנה היא להיהודים ושם ביהכ"נ נאה וס"ת עתיקה מאד בהיכל קדוש. והס"ת הזאת יקר וקדוש להם במאד מאד ותמיד אחר חג השבועות נאספים אליה יהודים רבים מכל גלילות מצרים לחוג שמה ולהעלות נרות לפניה והרבה נדרים ונדבות יגיעו אליה

---

*) הר"ב במסעותיו מדמתקל"א יספר ומשם (מיכאת ראה למעלה) לדמירה ד' פרסאות ושם כשבע מאות יהודים (לא נדע עתה ואין שם איש) ומשם חמשה ימים למחלה (היא מכיילה) ושם חמש מאות מישראל ואולי אז היו כן אבל זה ידענו שאנימה רחוקה רק חצי יום מיספאת ואולי גם ארץ מצרים ארץ נבי?

אליה בכל שנה ושנה והשדלקות נמכרים לכל המוסיף במחירה ולפעמים יעלה מחיר השדלקה הראשונה לאלף פיאסטר (מאתים פראנק) ומאלה הנדבות יעשו תכשיטים להס"ת ותיקוני פאר הבית הכנסת אשר כמעט נחרבה ותיקנוה וייפוה ולפרנסת עניים העוברים ושבים ולקרן קיים. והגביר הנכבד הי' מתתיה נחמן נשיא עליהם ועל כל צרכי הבית והוא הגדיל לעשות עם הביהכ"נ והס"ת הזאת. ושאלתי מה יתרון לס"ת זאת מכל ס"ת שבישראל ומה היה לה ואין מגיד לי דברים ברורים אבל קבלה בידם כי קדמון הוא מאד ואיש אלהים קדוש וטהור כתבה והרבה נסים נעשו בה רופא חולים ומתיר אסורים כו' כו'. ומוציאים אותה לקרות בה ברגלים ובימים נוראים. ואולם ידעתי שהרב הגדול החכם והחוקר מו"ה משה חזן ז"ל שהיה אב"ד באליכסנדריא בא לדרוש ולחקור על הס"ת הזאת ובדקה והגיהה ואמר להם שאסור לברך עליה כי נפסלה מרוב ימים ויהי כמצחק בעיניהם וחשבוהו לכופר על כן לא הרהבתי עוד עוז לבודקה ולחרוץ משפטי אך ראיתיה בהסתכלה קטנה ברגע קדם ספר תורה גדולה על גויל באותיות אשורית ספרדית מכתב אלהים יפה מאד. וכבר אמרו רבותינו ז"ל הכל תלוי במזל ואפי' ספר תורה שבהיכל.

ח.

הנהר פישון שיחור הוא הנילוס. — עליתו וירידתו, עילתו וסבתו.

אלה דברי האחרונים אשר כתבתי ממצרים לירושלם. בעזה"י יום טו"ב חשון התרת"י.

בית יעקב! היו שלום בטחו בה' אחי ורעי אלופי ומיודעי, ה' עמכם!

אל תתמהו על הימים עברו ואין חזון ממני כפעם בפעם. הידעתם את אביכם ואחיכם כי אין ידו טמון בצלחת אם בת עינו זורחת ודרכו נוכחת. אך אם אריב אל אל כי לא נחת ביעקב יסר יסרני יך וירפאני ועד כה מכתוב עצרני. ברכו בית יעקב! את ה' פוקח עורים ומחזיר אור ליסרים. בכל משמר לא נמלטתי ממכות הארץ ותחלואיה וכבר הכינותי דרכי ללכת עיר סוויים (Svés) סוען — לנסוע משם לאדען באניות גדולות המביאות נחלי-אבן וחוזרות משם דרך. עדן. וזה חודש עשיתי חוזה עם רב חובל אחד שהיה פה להכין לדרך היה צידו. ואחרתי מועד צילה אחת במסילת הברזל אשר עדין לא נגמרה ואין סדר למהלכה והוא עבר לפני נסע וילך ואחרתי עד כה. יה"ר שיהי' העבבה לטובה. והרופאים אמרו עלי להגלל מאויר המקום הזה המעור והמחלים והלך לי אל הים ואי"ה בעוד יומים אשים לדרך פעמי כי ארכו לי פה הימים ונפשי נחלה ויהי מה ארוצה. אין די כסף בחיקי לנסוע באנית

הקטור

הקיטור והלך אל אשר יהיה הרוח ללכת. חסדי ה' כי לא תמנו וידו בכל משלה. ויען ידעתי כי אזניכם פתוחות לשמוע ממני חדשות מה (ואין כל חדש עמדי עתה) אספרה לכם מעשי ה' הגדול אשר ראיתי על נהר נילוס. יאור מצרים הוא פישון מארבע הנהרות היוצאות מעדן גן אלהים הנברא בראשית ברא ה' אלהים שמים וארץ וכל צבאם ונקרא פישון מלשון רבוי כמו ופשו מימיו שהוא עולה ומתרבה בזמנו ובמועדו ונקרא גם שיחור שמימיו שחורים בעת עלותו. והראב"ד אומר שבמקום שנופל בים נקרא שיחור ששם יתגעשו המים בשפע ונראים יותר שחורים. והערביאים יקראו לו באכר אל-ניל ים התכלת כי צבע האינדיח נקרא בערבי אל ניל כי באמת המים בכל השנה תכלת כניל והתכלת משותף לשחור.

ימים אחדים אחרי בואי הנה מצרימה היתה עלית היאור יום הכנסי בשער העיר הנקרא פום אל כליג. קרוב שמה הארמון הגדול קאסיר אל ניל והוא בנין גדול מפואר עומד על שפת היאור ואומרים ששם מונח כל כתבי חוק ומשפט הנהר תוצאותיו ומובאותיו בין בולאק ובין מצר אל עתיק. מי כמוני נמצא פה לעת כזאת וימשול ברוחו בלי לרוץ כאיל להתענג במחזה נעימה ונורא הזאת הנחמדת לעין כל רואי והממלאת נעימות עריבות כל לב ושרעף בהתבונן על מפעלות מפלאות היוצר עולמו ופליאותיה ית"ש. ואף כי חכמי הטבע וחוקרי תבל הסבו עיניהם ממעשי נסים ופלא והראו לדעת כי הכנת הטבע פשוטה היא גם להנהר הזאת להיותה עולה במעלות עת האסף אליה מימי הגשמים העצומים מתמצית ההרים אשר סביב קרוב למוצאו בארץ כוש. (כי במצרים אין מטרות עוז) וזרועות השטף ימלאוה על כל גדותיה עד כי שטף ועבר גבולה מסביב כאשר עינינו הרואות גם בבאר א יוב אשר בעמק יהושפט קרבת ירושלם תו'. עת מטרות עוז ירויון ההרים סביב לה תעלה גם מי הבאר יוב על גדותיה עבר ושטף על פיה ותהי לנחל שוטף שואן ברעש וככה יקרה לכל נהרות תבל. אבל הידמו אל נהר פישון? היערכו אל מי שיחור? כל הנהרות חוק וזמן אין להם מתי יעלו וירדו אף לא מדה וקצב. פעם ישטפו ארץ ומלואה פעם לא ירימו ראשן ובעמדם יעמודו גם ידללו ויחרבו כי הגשם והשלג הרם וילדם ולפיהם יגדלו וימעטו כאשר הבאר יוב לעינינו בירושלם. פעם בר"ח שבט יעלה על כל גדותיו שטף ועבר ופעם גם בניסן ישקוט ינוח ומימיו לא נאמנים. ואולם הנהר הזה פישון! כי ברכה בו פליאי תכונותיו מה יקרו? יקרת מערכותיו מה נורא? כל הנהרות לפניה יכרעון כל היאורים אליה תשתחוינה חק וזמן נתן לה כשמש בצאתו וכירח במלואה לא תעלה ברעש לא תגביה עוף תשקה הארץ במעלותיה מחוגות הארץ אשר בשפל ישבו לא תכסם במשאון אך ברחמים תשביע ארץ ומלואה ואשר בגובה יעמודו גם עליהם תשא כום ברכתה להרות ערוגות מטעיהם כל חבל במנת גורלם ישבעון מטובה. ואחרי השקתה ורויתה כל ארץ מצרים בשלשה חדשים חצי סיון תמוז אב אלול תשוב

בדרך

בדרך אשר באה בה תרד מעט מעט עד המקום אשר היה גבולה בתחלה. ככה שנה שנה. מה רבו מעשיך ה'! ילאו כל חכמי הטבע גם יחד להגיע עד אפס קצה דעת יצוריך. יום יתבשר כי עלו המים למעלה עד המקום הידוע בקנה המדה יסבבו המבשרים ברחובות עיר בקול שירה וזמר וכל בני העיר יוצאים בחדות לבבם אל המקום ההוא (פום אל כליג) אשר שם יפתח צנור הברכה הגדולה להכניס המים לבריכות העיר בחוצותיה העשויות יאורים יאורים מקצה העיר עד קצהו קול המון חוגג. לפנים היו משליכים נערה בתולה בעדי קשוטי כלה אל תוך הנהר לקבל ברכת המים קרבן כליל לאליל מצרים אשר אמר לי יאורי. עתה אין זכרון למנהג הרע הזה. אנשים רבים יעמדו במגרפותיהם ויחפרו סביבות היאור לפניה לפנות לה הדרך. וההם אשר אינם זהירים ונשמרים לברוח מהשטף עד מהרה והמים הנגרים ברגש מרוצתם תכסם עליהם ויאבדו מתוך הקהל. הפחה נסיך הארץ וכל השרים ואנשי הצבא עומדים שמה. לשעשוע הנאספים ולברכת השנה משליך הפחה מטבעות כסף לפזרם בין העניים העומדים על שפת היאור והחופרים והמה יפשטו על החוף לאספם וכל דאלים גבר ילקוט פי שנים. ופעם גם עליהם תעבור הכוס של ברכה ויבואו במים אדירים ואין מציל מזרם הנהר אשר ישטוף בכח גדול. אין שנה אשר כמה אנשים נגללים ותהי להם למשחק. השנה גם נער יהודי ירד לרחוץ ביאור והזרם שטפהו ונאבד ואחר יום נמצא בחוף באלאק. פעם אחת (בשנים קדמוניות) לא עלו המים ולא יכלו להביאם העירה והיה עת צרה וגזר המלך על היהודים להביא המים והם התפללו וחפרו ובאו המים לרגלם ומני אז חוק הוא להיהודים פה לפתוח בראשונה מעבר הבריכה לבא הברכה לרגלם כאשר באה לרגלי אבינו הזקן יעקב ע"ה בבואו למצרים לפני פרעה *).

נוספות

---

*) רש"י ז"ל פ' ויגש ע"פ ויברך יעקב את פרעה מביא בשם התנחומא ומה ברכה ברכו שיעלה נילוס לרגלו לפי שאין מצרים שותה מי גשמים אלא נילוס עולה ומשקה ומברכתו של יעקב ואילך היה פרעה בא אל נילוס והוא עולה לקראתו ומשקה את הארץ. ולכאורה עדיין אין אנו יודעים מה ברכה ברכו? כי ודאי גם מקודם הי' הנילוס עולה ומשקה את הארץ וכך היתה תחלת בריאתה מיום בראה ה' ואין כל חדש בברואה תחת השמש ואולם כן הוא ולכן מעולם לא היה רעב במצרים כשאר ארצות אשר ימנעו מהם רביבים ומלקוש לא יהיה וגם לחם אין לעם הארץ. לא כן ארץ מצרים כגן ה' כי לא ימטיר ה' על הארץ והיאור פישון עולה ומשקה לא יחסר המזג פעם בשובע פעם ברצון. ע"כ ויהי רעב בארץ וירד אברהם מצרימה גם יצחק אל תרד מצרימה וכן הוא מעולם לא נשמע רעב ללחם כבשאר הארצות וכמאמר יוחנן בן קרח כי ארץ מצרים נרד ושם נשבע לחם כו'. אשר על כן לא יכלו חכמי חרטומי מצרים לפתור חלום פרעה לשבע שני רעב (שהוא קרוב מאד אל החלום לכל חכם לב גם בלא רוח אלוה ממעל) כי זאת לא יעלה על לב איש לחשוב כן בהקיץ או בחזיון לילה וחלום לא החולם ולא הפותר אך הפעם מאת ה' היתה זאת נפלאות לנגלל על ידה סבת ירידת אבותינו למצרים לסדר המערכה ולעצור באלה השנים גם במי פישון לבל יעלה להשקות את הארץ כמשפטה ויראו כל עמי הארץ כי יד ה' עשתה זאת ויוסף אשר רוח אלקים בו יהיה המשביר והמושל

וכשבא

נוספות מנסיעה השנית כאשר עברתי עוד בארץ מצרים תחתונה ועליונה בקיץ תרכ"ד ושלשה חדשים שבנתי ותרתי בארץ פתרוס (בלאד אל סעיד) במהלך הנילוס עד למעלה מאסוואן הוספתי והגדלתי חקירתי על אורות הנהר שנותיו ועילותיו סבוביו ומהלכיו וכל מקרהו ועניניהו והנה מצאתי עוד שלשה דברים נפלאים במעלותיהו לא יכלו להגיד סבתם כל חוקר ודורש בטבעיות אם לא כי יד ה' עשתה זאת מראש הכינו עפרות תבל ונהרות שם לו חוק ומשפט ולא יעברנהו הוא שם ממדיה על פיו יצאו ועל פיו יבואו עולים ויורדים במאמרו כי הוא צוה ונבראו.

א) יש יום קראו הערביאים יום הנוקדה (ר"ל התקופה) והוא יום שנים העשר לחדש באונה שהוא חדש העשירי לחדשי הקאפטים (גיפטים) המתחילים ראש שנתם מחדש טאט (וזה מנין שמות חדשיהם 1 טאט, 2 באבא, 3 האטור, 4 כיאק, 5 טובא, 6 אמשיר, 7 באַרימהאט, 8 באַרימודא, 9 באשימס, 10 באונה, 11 אביב, 12 מצרי, והם מונים לעולם כל החדשים של שלשים יום בשוה וארבעה ימים בסוף השנה אינם עולים להם בחשבון השנה ובמספר ירחים אל באים ונשארו הארבעה ימים פנוים בלי חשבון. ותהי אצלם ימות השנה כל השנים שוים שס"ד ימים לעולם) אשר בליל הנוקדה הזאת חוק הוא ולא יעברנהו לא העביר מועדו אשר מתחיל לעלות מימיו מדי שנה בשנה עד כי גאו המים. ואת יגידו מלפנים החכמים יודעי בינה לעתים בלוחותיהם ליל פלוני יהיה הנוקדה ולא יעבור. בפעם הזאת הייתי בחדש סיון בעיר אל מינייה אשר במצרים העליונה (אבער עגיפטין) ולא יכולתי לחזור משם לעיר אלקאהרא דרך הנהר בספינה אף קטנה כי היתה סוף העת אשר המים מועטים בזעיר ויש מקומות שאין בעמק המים רק ארבעה טפחים והספינה תבוא שם תוך החול ותעמור ויאריך הנסיעה מאד וביבשה לרכוב על חמור קשה מאד בחום החזק והחול ואורך הדרך כמה ימים. וישבתי בעיר הזאת כשלשים יום עד יגברו המים. והגידו לי רבי הספינות והמלחים יום י"ב בחדש הזה יתחיל הנילוס לעלות וימים אחדים אחרי העלותו נוכל לנסוע. יום הי"ב לחודש באונה לגיפטים היתה בשנה זו התרכ"ד יום כ"ג לחדש סיון למנין היהודים. בערב היום הזה יצאתי על שפת היאור ומדדתי עומק המים וגם תקעתי יתד במקום נאמן אשר יכלו מימי היאור על שפתו. וקמתי למחרתו ומדדתי המים במקום ההוא וגם ראיתי את היתד שתקעתי והנה נתוספו המים בלילה ההוא כחמש אצבעות. וכן נסיתי ומדדתי המים בכל ערב ובוקר כי כל עלות תגבורת המים בהיאור הוא בלילה. אך

לא

וכשבא יעקב אבינו הזקן לפני פרעה ברכו כשיצא הוא אל הנהר יעלה לקראתו וישקה האדמה כמאז ומקדם וכן היה שאחרי כן ורעו וכלה הרעב (כפירש"י שם) והיתה הברכה מועלת לשעם הזאת שיהות עלית היאור על ידי פרעה כאשר היה בתחילה ואחרי כן חזה פשוט מאוד. ולא הארכתי להאריך לפרש אלא מפני ששמעתי מרבים עתה עם הארץ שמפרשים פרק מברכת יעקב והלאה עלה הנילוס וקודם לא עלה ואינו כן כמובן ואין כל חדש.

לא כל הלילות והזמנים שוים פעם חמש אצבעות ופעם עשר ופעם שלש ולא כל החדשים שוים כי עד חמשה לחדש אביב שלהם (שהיה השנה הזאת אצלינו תמוז) נגבדו בחוזק ועד ראשון למצרי (שהוא אצלם השנים עשר) מעט מעט ועד שבעה עשר לחדש טאט (הראשון שלהם כנז') תעלה בכח גדול ואז תעמוד מלדת.

את כל זאת ראיתי וידעתי בחנתי ונסיתי כי יודעים האותיות לאחור ומגידים עוד כמה ימים לפנים מתי תעלה היאור ולא יחטיאו. ואיה איפה אם כן סבת ועילת מטר ארץ כוש וזרם הרים לעליית הנילום? אשר אמרו החוקרים. יעמדו נא הוברי שמים הטבעיים וישמיעונו כזאת? אם לא יד ה' עשתה זאת. או יבואו התרים והחוקרים ינסו ויבחנו כמוני אם על פני כחשי יענו ויאמרו לי כזבת גם כחשת!

ב) הבארות אשר יחפרו בכל ארץ מצרים בערים ובחצרות הבתים להוציא מים נובעים מבטן האדמה יוציאו מים מלוחים בלי טובים לשתיה רק לרחצה ולצורך שתיה ואכילה אך מימי הנילום ידיאו או ימשיכו. והנה גם מי הבארות המלוחים האלה בעלות מי הנילום יעלו גם המה ובירידתם ירדו ובעת מי הנילום מעטים גם מי הבארות מועטים ועמוקים ובעלות הנילום גם מי הבארות עולים ואבל הדלי למופת ואות אמת. גם מעלות הסולם מהמקואות אשר ליהודים אצל בתי הכנסת יוכיחו שבעת הנילום מעט באמצע הקיץ כמה מעלות ירדו הטובלים עד אשר יגיעו אל המים ובסוף הקיץ יעלו עשר מעלות הגבה למעלה ומי המקוה רבים שאין לירד למטה ולעמוד על שוליה ומי הבארות האלה רחוקים המה מאד מהיאור גם כמה אלפים אמית ואבור אין להם עמה ומטר סוף או גשם שוטף אשר בארץ כוש לא יגיע אליהם ולא יוסיפו את כוחם אל הבארות האלה. אין זאת רק אשר התהום מתחת עולה ומשקה כל עפר הארץ או עפר האדמה תוצא מימיה וליחותיה כי תזק עליהם החום הגדול באמצע הקיץ וימשכו אל כל מקום אשר ימצא שם מים כטבע המים למים וימצאו מין את מינו.

ג) גם את זה נסיתי לדעת האמת כמו שהגידו לי שמה דבר הפלא ופלא. והנה לקחתי בערב קודם ליל הנוקדם מעט עפר חול משפת היאור בכלי חרש לבן חלקה ושפכתי עליהם ממימי היאור ועשיתי כמו עסה קשה וגם יבש מעט בחמה והנחתי הכלי עם העפר קשה תחת אויר הרקיע כל הלילה עד אחר רדת הטל בבוקר והנה מצאתי בהכלי סביב עסת העפר מים בגובה שתי אצבעות. אז ידעתי כי עפר הארץ בכל מקום שהיא תוצא המים למינה (כאשר תגדל הארץ בטבעה פרי האדמה ופרי העץ) ותשטוף אל כל אשר תמצא שמה מנוח.

הנה נתתי לפניכם שלשה עדים נאמנים אשר לא יכזבו מימיהם אל טבע מי הנהר הרבים והעצומים האלה אשר יעלו על כל גדותיהם בעתם ובזמנם. אך לא כל השנים שות בברכת המים (כאשר לא כל השנים שות ביבול האדמה) ישתבח יוצר כל ית"ת עושי מעשה בראשית מלבד הידוע דברי החוקרים ומודדי התבל שאדמת מצרים תגביה עפרה

שנה בשנה ונתנו על זה מופתים ועדים נאמנים. גם מהבניינים הגדולים הקדומים (פארי העמודים) אשר האדמה תכסה עליהם מעט מעט מדי שנה כי האדמה תעלה מעלה בעת אשר הנילוס עולה.

ט.

נסיעה במצרים העליונה. — ארץ פתרוס. — הדרך העולה כושה. — ספורים בודדים.

עתה אספר בקצרה מסעותי במצרים העליונה (אבער-עגיפטען) עם מעט מהערים אשר עברתי עליהם ואשר חזיתי בהם. ויען כי יהודים אין בכל אלה המקומות ואין לי מה לספר מהם לא אאריך בזה. במצרים העתיקה לדרום אלקאהרא עומדים ביאור ספינות קטנות למאות ההולכות ובאות למצרים העליונה המוציאות משם חטים ושעורים פולים ועדשים ובצלים דבש וחמאה וכל מאכל כי מצרים העליונה יותר מבורכת בפרי האדמה ויותר גדולה. גם בעיר בולאק למעריב אלקאהרה ושיא יותר גדולה ממצר אל עתיק ויותר נאה בבניניה ורב מסחרה שם אניות קטנות לאלפים וגם אניות קטור קטנות אשר להפחות של מצרים להממשלה לעבודת הנסיך ההולכות לכל פנות מצרים לאליכסנדרי' ראשיד דימיאט. מהעבר מזה ימה הגדול ולמצרים העליונה עד אוסוואן ובלאד סודאן. ואני הלכתי עם אנית-קטור קטנה מבולאק לעיר ביינהסווייף עיר גדולה אשר בה שר ואנשי חיל מהלך יום אחד. ועל הדרך למעריב הנהר כפרים רבים ועירות קטנות הנקראים בלאד אל פול (ר"ל ערי הפולים הגדלים שם לרוב) ושם כפר מאחארא אשר שם פארי עמודים הידועים בספרי התרים וראש ספינקא אשר הערביאים יקראו לה ראש פרעון ועיר כפר עיאת ואסטא זאווית אל פיום אשר משם מהלך יום ביבשה לעיר הגדולה אל פיום. ועל הדרך אליה יש פאר עמוד גדול מאד יותר מאלו של גיזע ואקארא והיא עגולה (לא מרובעת כהאחרים) מלמטה עד הראש ואין פתח בצדה כהאחרות והטיח אשר עליה לא נפל על כן אינם יכולים לעלות על ראשה ולדעת ענינה.

על עיר פיום הזאת יאמרו כי היא פיתום*) שבתורה ורעמסס ידוע במצרים התחתונה. עתה אין יהודים בכל ארץ פתרום אשר היא

נגבה

---

*) וכן כתב הר"ר בנימין במסעותיו ולא ידעתי מנין לו. ואומר עוד ועד היום הזה נראה שם מהבנין שבנו אבותינו כונתו אל הפאר עמוד הנז' למעלה וזה ככל אשר שגו אחרים שפארי העמודים הם הבנינים שבנו אבותינו וטעות בידם כי כבר נודע שאלה הבנינים הם קברי מלכים קדומים עוד בטרם באו אבותינו למצרים והם בנאו ערי מסכנות לפרעה ולא קברים ועמודים. רבינו סעדיה גאון ז"ל הי' מעיר פיום שכן נקרא אל פיומי וקוראי הדורות כתבו ג"כ שהנשיא בן זכאי מבבל הביא את הרס"ג מעיר פיום במצרים ובאגרת התימן להרמב"ם ז"ל לה׳ רב.

מגבה למצרים לנגד כוש לא למערב הנהר ולא למזרחה. ובעיר פיום זה מקרוב דר שם איש יהודי אחד וביתו אשר גר לרגלי מסחרו בצמד גפן ולו שם נחלת שדה מכמר צפן והארץ רחבת ידים ועבודה רבה.

מעיר ביינהסוויפ נסעתי עוד באניה קיטור לעיר הגדולה אלמיניה מהלך יום אבל אנחנו הלכנו בדרך הזה שמנה ימים כי עתה (בחדש אייר) מי הנהר מועטים והספינה תלך ותעמוד על קן לא תלך אך לאט לאט. והאיש אשר קנה המדה בידו עומד בראש הספינה ומודד בכל רגע לא ינוח וצועק הסו! וועט אש! מעט פשן! עמודנו! ביום השני לנסיעתנו לא נזהר למוד יפה והספינה באה תוך החול ותעמוד והארבעה ספינות הקשורות אליה מאחריה אשר בהן המשאות והסחורות וכלי מוכניות גם הנה נמשכו אחריה והעמודנה. רב החובל וכל המלחים עמלו כל היום ההוא ברוב אונים ותחבולות שונות להוציא הספינות מן החול ולא יכולו ונלן שם. בבוקר שלח להודיע אל שר העיר פאשנה אשר היתה קרובה אלינו. ויאסוף שני מאות איש מהכפרים העושים בעבודת המלך (כי כולם עבדי עולם להממשלה) נשאנו עינינו והנה עם רב ערומים כיום הולדם באו מהיבשה וקפצו אל היאור אנים עמדו אצל הספינה גביהם אל צדיה ואנים הלכו מרחוק וחבלות עבות ארוכות הקשורות בשני עמודים באמצע הספינה בידיהם אשר קשרום בקליהם השנית בעמוד גדול אשר הניקו ביאור הלאה. ככה עמלו בכוח גדול וקולות עצומות משונות על המים עד השמים עד אחר ארבע שעות. ויהי בצהרים ועלתה להם להוציא אנית הקטור לראשונה ותהי קול שמחה והארבעה הקשורות בה מאחוריה המשיכום בקל לאחור וישבום דרך אחרת עד הביאום אל המרחב ונעבור. לא הרחקנו ללכת ונבוא במקום צר ומנגד אחד סלעים ורב המלחים אשר באחת הספינות הקשורות מאחרינו לא נזהר בלות המישר אשר בידו והיא נדחפה אל הסלע ויעש בה שני נקבים את הנחושת המצופה ואת הקרשים ויבא בה המים ותרד מעט מעט בהכבד עליה המים ותהי צעקה גדולה ותשקע האש והענן כלה מספינת הקטור ונעמדנו. וכל המלחים מחמשת הספינות מהם מיהרו אל המים לסתום הנקבים (כי סחבוה אל החוף) בחומר ובזפת. החמר אשר יעשו מחול היאור שמנה היא מאד וחזק כמו השעוה וזה והתמרה בחומר ובזפת. ומהם חרדו עם דליות ומומפות לשאוב המים מבפנים. ככה עמדנו עוד ארבע שעות עד כי חשבו שעלתה ארוכה להמכות והלכנו. אבל זרם המים הפיל כל טיח ותפל כי לא נתיבש ועוד נקבים אחרים נראו בגדם ובאו בם עוד מים רבים עד שעמדו והריקו מעט מהמשאות אל הספינות האחרות ודללו מעט מהמים וחזרנו לעיר אל פאשנה ונלן שם. למחר הריקו כל שהיה בספינה המשאות והכלים והמים וביום השני תיקנוה כדת ועמדה יום תמים להתיבש וביום השלישי עברנו משם ובאנו לעיר גינדיה, שמה הורידה כלי מוכינה אשר לעבודת המלך ולעת ערב באנו עיר בינס ואחד למזרח היאור ולנו שמה. גם פה הורידה כלי מוכינה ולמחר הלכנו

לעיר שיך פאגל אשר הרבה מכלי מכונה היה להוריד פה ועמדנו יומים. וביום השביעי עברנו משם על עיר שאמאלוד ועל גלאשינא וכפרים ועירות למעריב הנהר ועל גיבל אלתיר (הר התורים) בעבור התורים אשר יקננו שמה למזרח היאור וקולם ערב להולכי היאור. ולמחרת בוקר יום השמיני באנו לעיר הגדולה אלמינייה עיר משפט שר ואנשי חיל וקרית מסחור וכפרים רבים סביב לה ומלאכה גדולה ועבודה רבה יש להפחה הגדול המושל האדיר בכל ארץ מצרים איש-מאעין פאשא בארץ הזאת. לו שמונה מאות אלף פאדאן אדמה. כל פאדאן ששים קנים והקנה שלשים אמה העושים חטים שעורים פול ועדשים שומשמין ויערות דבש (קני צוקער) ורובם העולה על כלנה נמר גפן אשר עלה מחירה בימים האלה על אחת חמש וחמשה בתי מלאכה (פאבריקן) העושים צוקער לבן יפה ונקי מאד הנעשה כמו באייראפי וטוב משם והכל ע"י מוכינת עשן כן עבודת האדמה להשקותה מן היאור תחת אשר לפנים היו משקים ברגליהם ועל ידי גלגלים וכדים המתגלגלים במשיכת שורים סוסים וגמלים. עתה יעשה בכל המקומות מוכינות קיטור המביאות זרמי מים רבים ביאורות רחבים על כל השדמות וערוגות מטעיהם ולכל המוכינות בנינים גדולים רבים ועצומים מאבן ולבנה וכולם נעשים על ידי אומנים ואדרכלים חכמים ומהירים מאנשי ענגלאנד צרפת ואשכנז ובכסף מלא כטוב בעיניהם. הפחה הגדול הזה מגדיל ומפליא לעשות מכל אשר לפניו. לו עושר כבוד וגדולה ואהבה אשר לא היה כמוהו ומתנהג בחסידות וענות חן וחסד עם כל יושבי ממשלתו באין הבדל בין דת אומה ולשון ואהוב לכל בני ארצו. אין עתה ממשלה וממלכה (הנודעים לנו) אשר המשול בלי גבול והמלוך בלי חשך כממשלה הפחות על אדמת מצרים ועל יושביה גם יחד וכל האמור בפרשת משפט המלך (שמואל א' ח' כו' כו') הם עושים לא יפילו דבר ועוד נוסף עליהם כהנה וכהנה רק במקום אשר כתוב שם 15 14 ונתן לעבדיו ונתן לסריסיו ועבדיו הם יקחו לעצמם אך לא חנם אין כסף כי ישלם שכר עבודת כל איש העושים עמו במלאכתו אחד פיאסטער וחצי (הוא שלישית הפראנק) ליום תמים. אין קץ לכל האנשים העושים במלאכתו ובעבודתו בעבודת האדמה ופועלי הבנינים הרבים והעצומים חוצבים באבן ומלבנים בלבנים חוטבי עצים ושואבי מים ומלחי הים (לבד מספר הרב והעם העובדים בצבא למלחמה) וכולם חליפות בחדש שבועות ימים כאשר יוצא ע"פ הסדר לכל העירות והכפרים ושופטים ושוטרים עליהם ונגושים עוד עליהם. השופטים והשוטרים יקח רק מאנשי תוגרמה (טורקי') המדברים שפת טורקי ובעלי תואר ונורא יותר מהמצרים למען הפיל עליהם אימה ופחד.

בעיר מינייה הזאת ישבתי אחד וארבעים יום (מאיזה סיבות אשר הי' לי) גם נהייתי ונחלתי שמה ימים מספר. וסבבתי על איזה כפרים הסמוכים ועל כל המלאכות אשר להפחה הגדול הזה כנ' והתבוננתי על אלפי אנשים ורבבות מצריים מהכפרים ועירות העושים בלבנים והנה

עומדים

עומדים ערומים גדולים וקטנים נשים וטף תחת חום היום הקודר שם אחד רומסים בטיט חומר בחפירת עפר אשר יוציאו ויכברום בכברות והאבק דק יעור עיניהם ויושיבום אל בור החפירות ומושכים עליהם מים מן היאור ועומדים עד חצים בוססים תוך. הטיט והחומר ומלבנים לבנים ושוטחים על פני השדה ליבשם ואח"כ שורפים לשרפה תוך הכבשונות. ובעמדי מתבונן משתאה על העבודה הקשה ומלאכת הפרך הזאת והשוטרים עומדים עליהם במקלות חובלים ולהכות באגרוף לכל מתרפה במלאכתו (כי שכירי יום הם א פייאסטר וחצי ליום תמים כנז') זכרתי ימים מקדם שנות אלפים שלשה ושלש מאות. ככה עבדו אבותינו שבטי יה רבבות ששים בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה במרר חיי גופות ונפשות ואף גם רתיהם היו שוטות וירדפום ויגשום באף ובחימה ואת מתכונת הלבנים היו עושים ואם לא מצא להם וימלאום במספר גויות פרי בטנם מחמדיהם הנשארים בחיים משצף קצף היאור!! ואל היאור שמתי פני והנה נדמה לי למו דימון מלאו דם עוללים ויונקים בני אבותינו העובדים בפרך! עיני נמלאו דמעי דם ולבי אנחה ומתני חלחלה. באזני צללו קול אבותינו נאנקים ונאנחים מן העבודה הקשה והמרה: אנא אל שדי! אלהי אברהם יצחק וישראל אבותינו! ראה את הלחץ והושיעה נא!

עתה תה"ל בני האבות הנכאבות ההם יושבים בכל הארץ הזאת לבטח והם סוחרים עשירים מלאים כל טוב עושי מסחר וקנין ועמוד אש ההצלחה מאיר הולך לפניהם. חופש ודרור על כל דרכיהם. רודים בנוגשיהם ואדונים לעובדיהם כי גואלם חזק ה' צבאות שמו אהיה אשר אהיה זה זכרו לדור דור.

בבית המלון (כאן) אשר ישבתי פה אצל תא עלייתי היו שכני אשר ארחתי עמהם לחברה בספינה אשר באנו בה ממצרים שלשה נוצרים קאפטים סוחרי חטים. אחד מהם מלומד וחכם גירגי שמו וארבעה מצרים מושלמנים ג"כ סוחרים פולים ועדשים ובצלים אשר הזקן שבהם איש חסיד להם ומלומד חאג עלי שמו. היינו כולנו יחד באהבה ואותי כבדוני מאוד להיותי יהודי יחידי פה גר בארץ גם פראנגי (איש איירופי) אשר כבוד ויראה לו. בלילה לא היינו ישנים איש בעליתו לגודל החום אשר פנימה כמרחץ באין חלונות פתוחות לאויר החוץ רק נקבים נקבים וארובות כמנהג הקדם וחורב שממה על האדמה ועל הקירות והרהיטים וכל שרץ וזבובי מצרים מלאים את החדרים. רק לפני הבתים והעליות חצר ומרפסת רצופות אבנים ומעקה סביב גם כסוי אהל מלמעלה ואילן נותן רוח בתיך. שם ישנים בלילה איש לפתח חדרו הנעול על מחצלתו ואדרתו הפרושה לו ובלילה רוח צח משיב למשיב נפש עיפה מחום היום והיינו נעורים עד שעות ארבע בלילה (הוא שעה קודם חצות בקיץ) יושבים מוסבים על הקירות ואיש כלי מקטרת עשנו בידו משתעים מספרים ומתוכחים עדי נרדמנו. ומה היה רוב ספורינו? בעניני הדתות והנהגות המדינות. הלילה התוכחו

חאג

חאג עלי המוסלימאן וגירגי הטומרי הקאפטי לאי השליטה קרבת היהודי. המוסלימאן אמר כי קרוב היהודי אליהם, כי אל כמוהם מתפלל פעמים שלש ביום כהם (כי ראשית מתפלל בוקר מנחה וערב והמוגרבי בדרך והוא למקומו לא יתפלל) גם האוני מברך על הירח ותיסר בעיניו גם המוסלימאנים קודים ומברכים את הירח בהתחדשו ועוד ועוד א"נ לפרט. והקאפטי השתאמץ להוכיח שהיהודים מתקרבים אליהם יותר במנהגותיהם ונימוסיהם ובאמונת שמקבלים דת הראשונה (הישנה) אשר המוסלמאנים אינם יודעים ולא מאמינים בהתנ"ך שלש גם על האחדות שהם מתפארים שאמונתם אחדות גמור כאמונת היהודים בזה הוכיח לו מתוך תפלותיהם שהם משתפים ג"כ אלהות אחר (אין פאן המקום להאריך בזה): אמר לו חאג עלי סלא היהודים! אינם מאמינים במשיח שלכם כמו שאינם מאמינים בנביאנו השליח ואנחנו מאמינים בו כמוכם ושנולד מהרוח בלי אב אבל אתם כופרים ואינם מאמינים בנביאנו. גירגי מתוך וכוחו יאמר היהודים לא יאמינו בבן מרים אף כי היה משלהם ואיך יאמינו במחמד הרחוק מהם? חאג עלי בשמעו כי מרים מזרע היהודים נעק מרי מה תאמר? יהודי היה בן האוני שהיה מזרע דוד מלך ישראל כמכתב בראש ספר האינגיל. ומי דוד הנביא ישראל היה? נעק חאג עלי. כן הוא! חאג! גם אתם מספר יהודי אין לי עוד עסק עמך וקפץ עליו קצף גדול ולא יכל עוד דברו לשלום.

בלילה השנית לא ישבו עוד אצלנו וישב מרחוק עם חבריו ודבר עמי מהחוק והסכנה ארץ סוריא כי הוא היה שר חמשים בחיל אברהים פאשה בטבריה עת גרשוהו משם וסבב כל הארץ ההיא. שאלני אם הייתי בטבריה (כי ידע שמירושלים אנכי) "כן אנוכי", "הראית בחמי טבריה, כן, "אדונינו אברהים פאשה בנאם וחדשם ומימיו מן הגן עדן המה יוצאים "ידעתי" וישם אל המסובים פניו ויספר להם, כי חמי המרחץ אשר בטבריה פעלם אדונינו הנביא סוליימאן בן אדונינו הנביא דאוד (עליו אל סלאם) (ע"ה) ומי הוא סוליימאן? הנביא דאוד היה לו תשעים ושנים בנים ותשעים ושתים בנות שנולדו לו מאשתו בת-שבע והשיאום כולם בלילה אחת. לבניו נשא נשים ובנותיו נתן לאנשים והיתה שמחה רבה וגדולה מאד ועל כן הכניסו אל הגדול ית' ומתו כולם גם כן בלילה אחת והיתה אשתו מתאבלת ומצערת מאד מאנה להתנחם ובא אליו הנביא ואמר לו אתן לך בן אחד אשר יהיה טוב לך משנים ותשעים בנים ובנות. לתקופת השנה נולד לו לו סוליימאן אדונינו הנביא ויהי חכם ומשכיל מאין כמוהו ונתן אותו אל בית הספר גדול והצליח. אשה אלמנה עניה ובניה יתומים לא היה להם לחם בשנת הרעב אשר היה בימים ההם ודוד היה איש חסד ובעל צדקה. הלכה האלמנה לבקש ממנו לחם ונתן לה סאה קמח לקחה הסאה קמח על ראשה והלכה לה. עודה בדרך בא רוח חזק והפיח כל הקמח מעליה. והלך האלמנה הלוך ובכה כי יראה לחזור עוד אל דוד. ופגע בה

סוליימאן

סולימאן בן המלך בלכתו חצית הספר ואמר לה למה תבכי? כזה וכזה היה לי ואני ובני היתומים הקטנים נמות ברעב. לכי אל אבי (אמר לה סולימאן) ואמרי לו שיעשה לך משפט על הרוח שגזל ממך הקמח ואם ישאל לך אבי מי הגיד לך כן כי לא תוכלי עשוהו תאמרי לו בנך סולימאן מורי כן. היא הלכה וצעקה אל המלך לעשות לה משפט לרוח ויאמר: הכי התחת אלהים אני למשול ברוחות ומי ישמע אלי? אמרה: סולימאן אדוני אמר לי כי ביד המלך לעשות משפט. ויקרא לבנו סולימאן ויאמר לו מה אמרת להאלמנה הזה קשת יום ורוח? כן אדוני אבי אם מלך אתה הלא תמשול בכל ועתה תנה נא לי חותמך וכתרך שבטך וכסאך ותראה את המשפט אשר אעשה. דאוד שמח ונתן לו ככל אשר שאל וישב על כסא המלכה. כן בא לפניו כל העליונים והתחתונים וישתחוו לו יחי אדונינו המלך שלמה. שלח לקרוא לרוח מזרח ויעמוד לפניו. מדוע גזלת הקמח מהאלמנה? ויען רוח המזרח לא אדוני המלך לא יצאתי היום ממחיצתי. קרא לרוח מערב לרוח דרום ויענו כדברים האלה. קרא לרוח הצפון למה עשית כה כו ויען רוח הצפון אמנם אדוני המלך כי אני העון. אבל אניה גדולה מהודו באה עם אנשים רבים על הים סוף (ים האדום) ללכת מיכה (מעקקה) לחוג את החג ונעשה בה חור והאניה חשבה להטבע במצולה ומהרתי להצילם ולקחתי הקמח הזאת תבלתי עמה וסתמתי החור ונצלו כל אלה הנפשות היקרות. ויברכהו וילך מאתו בשלום. ולאביו צוה לתת לה שלש קמח אחרת זה הבריכה סולימאן נזה: והביאו מים מהגן עדן למרחץ טבאריא הזאת ואני רחצתי בה פעמים רבות ושמעו דברי פלא. כבוא איש לרחוץ בהמים והמה חמים מאד לא יוכל לסבול יכה כף אל כף ויאמר יתקררו המים ויהיה כרצונו. ואם קרים המה ורוצה חמים יכה כא"כ ויאמר יחמו המים ויהיו כדמנו ואני עשיתי ונסיתי ויהי כן. ככה ספר החאג הזה. ואם לא תאמינו קוראים חכמים קראו ותגלו ספריהם ותראו עוד גדולות מאלה. או ארחו לחברה עם חכמיהם ומלמדיהם ותשמעו עוד רב מזה. גירתי הקפטי אמר לי למחרת: ראה ספתי הזה יספר כי דוד ושלמה חיו אחרי החאג במיכה? והם קדמו לו כמו אלף וחמש מאות שנה. החשם ידעתי.

חני יום מפה עם אנית הקטור עיר גדולה בה שר ואנשי חיל עיר מאנפאלור. סמוך לה עיר דארות ושם יוצא לשון אחד מהיאור ונמשך עד עיר פיוס והלאה בין ההרים. וקוראים לו באכר יוסף (ים יוסף). לאמר שהוא עשהו. ובעת ירבו המים יצא גם פה מים רבים. עד שספינות הולכות עליו עד סמוך לאליכסנדריא שם הוא חוזר אל היאור אבל מניסן עד עלות היאור הלשון הזה יחרב ויבש וזורעים במקומו קשואין ואבטיח-ימים. במקומות ההם יושבי שבט גדול מהערביאים שנקראים ערב אל גרבי (מערביים) יושבי אהלים והם עשירים וגבורי כח למלחמה אנשי נורא גבולי קומה. ובריאי בשר לבנים ומגדלי זקן ואימתם על יושבי הכפרים המצריים. ימים רבים עשו הפחות הקודמים מלחמה:

מלחמה עמהם ולא יכלו להם. והפחה סעיד עשה שלום עמהם. עת יבשו המים מהיאור יוסף הזה והערביאים לא היה להם מים לשתות ולבהמתם רק מזה היו מכריחים לאנשי הכפרים ההם לחפור צנור ביאור ולהביא להם המים והיו קושרים אותם בסוסיהם והם חופרים עתה בהיות להפחה הגדול איסמעאין מלאכה גדולה ועבודה רבה בפיום ובכל הסביבות הוא מביא המים לכל המקומות ההם ושלום לו עם אלה הערביאים. הרבה מהם עם השיך (הנשיא) הגדול שלהם הגבור נורא ראיתי פה ומפילים אימה. מפה לעיר ראדע מהלך יום בספינה וגם בה מוכנות ומלאכה גדולה להפחה והיא עיר גדולה ונציבי (קאנזולום) איירופי יושבים בה. חצי יום לעיר מאלווה וגם פה שר ואנשי צבא ומשם עוד שבעה ימים עם אנית הקטור קטנה לעיר הגדולה אסוואן*) אשר פה ירדו הולכי באניות לבלאד סודאן (מדינת השחורים) כי הספינות וגם אנית הקטור לא תוכל לעבור פה על היאור ורוכבים על דבשת גמלים שבעה ימים עד עיר הגדולה אדמור בירת מדינת השחורים הנז' אשר גם זאת לממשלת מצרים כי מאסואן עד אדמור הנהר מסוקל באבנים גדולות והמים עזים מאד ולבן כמו חלב ממש והמים אינם יורדים במשור רק במקום אחד גבוה כמו הר גדול ונופלים אח"כ לעמק נורא ועמהם יורדים אבנים גדולות ונשברים כשיורדים עם המים אל העמק וזה נקרא בערבי שאלאל. וככה יש בשבעה מקומות רק בעת הנהר עולה ילכו ספינות קטנות ורובם בסכנה ויש אשר השיכים (נשיאי הכפרים) מקבלים עליהם אחריות הספינות להעבירם בשלום שהם מביאים עבדים רבים וקושרים הספינות בחבלים עבים על התורנים וממשיכים אותם בשני עברי הנהר [וכן יעשו כל הספינות ההולכות על הנהר הזה עת יעמוד הרוח בין ההרים או יבואו במקום צר וכדומה יעלו המלחים אל היבשה וממשיכים הספינה בחבלים] וזה בהוצאה מרובה על כן יבחרו רוב הנוסעים ללכת ביבשה עד אדמור ושם יורדים עוד בספינה ואין עוד משם ספינות קטור. ומשם שבעה ימים עד וואדי בארבאריה ומואדי שבעה ימים עד דונגאלי ומדונגאלי ארבעה ימים עד חארטום העיר הגדולה בירת כל הברבריה ומסחרה רב מאד בסחר נפש אדם עבדים ושפחות וצמר גפן ובהמה רבה ונוצות

היענים

---

*) היא סונה (יחזקאל כ"ט) במפלת מצרים ונתתי את ארץ מצרים לחרבות חרב שממה ממגדול סונה ועד גבול כוש עוד שם ל' ממגדול סונה כי היא הדרך העולה ללובים וכוש ושם מצרים עתיקים גדולים וע"ז העירני חתני המופלג השנון המליץ מוהר"ר יחיאל בריל נ"י בעל הלבנון ונכון מאד ואח"כ הראוני שכן כתב ג"כ החכם הנוסע מיללער והר"ב במסעותיו מזכיר ג"כ ארץ אסואן אבל מבלבל הערים והמדינות כדרכו כי לא ראה בעיניו רק כתב מפי השמועה וז"ל ומשם (מעדאן) לארץ אסואן מהלך עשרים יום במדבר סבא על נהר פישון היורד מארץ כוש והוא קורא אלימן סבא וראה היה עדן ושבא ואיפו כוש ואסוואן כמהודו ועד כוש כי הים סוף והגילום מפסיק ביניהם ולא זו הדרך. כן כל הכתוב באותו ענין שם מהופך ומבולבל. ואומר עוד בקץ המדינה תחלת מצרים ובה כמו שלשים אלף יהודים. ולא שמענו זאת מעולם ואנה הלכו?

היענים שמן חמאה ודבש וסוחרים רבים ממצרים יבואו אליה אחרי רוב עמל וטורח אבל יראו שכר גדול בעמלם וגם החום גדול פה והאויר קשה ורוב כהכל מהאנשים הגרים סובלים חולאים רבים ממיני הקדחת כי לא יכולים שאת החום והאויר העכור. פה יושב משנה להפחה שבמצרים המושל גם בכל הארצות האל. גם יהודים סוחרים יבואו פה לעתים רחוקים אבל כי הוגד לי באליכסנדרי' עפ"י מגידים כומרים שנמצאו באלה המקומות יהודים רבים קדומים שבטים שלמים. וזאת הביאני לחקור עליהם עדי נתברר לי שאין פה רגל יהודי אבל יש שם שבטי נוצרים שונים בדתיהם ומדותיהם ואולי באיזה מנהגים יתדמו ליהודים. וזו היא הדרך העולה כושה (האבשיניא) אשר גם לזאת שמתי מטרת נסיעתי בזה כי מחארטום הזאת הולכים עוד אחד עשר יום בינשה עד סוואקין העיר הגדולה ומשם עוד אחד עשר יום לעיר תאכא ראשית ממלכת כוש ושם מתחיל וואדי אל חאבאש עמק הכושים ולפני ארבעה שנים כשיצאו הכושים להלחם עם המצריים באו עד חארטום ועשו מלחמה מערכה מול מערכה ואח"כ השלימו ביניהם באופנים ידועים. ועתה הדרך פתוחה ובטוחה ממצרים לכוש בדרך הזה אשר אמרתי גם לא רחוקה היא. ותחת אשר לפנים הלכו בדרך הזה ששה חדשים עתה יכולים ללכת בארבעים יום. אבל בדרך סוויס ועל הים סוף עד מסַוּעַ וסוואקין יותר בטוחה וקרובה כאשר אכתוב עוד הלאה.

במדינת נרבריה הקטנה הזאת נמצאים הרבה חיות מדבריות ובפרט אריות לרוב ופילים ודובים ונמרים ונחשים גדולים וחיה קטנה כחתול וקרן אחת במצחה והיא הורגת להפיל הגדול והעצום בקרנה האחת וכוחה רב שתוכל להגביה את הפיל בקרנה. ויש עופות גדולות כגמל וחרטומן ארוך והם נוקרות עיני בני אדם*) מכשפים ומכשפות רבים מאד בארץ הזאת אשר לא יסופר. ראיתי אצל העיר מינייה הנז' הרגו הדייגים (תאמסאח) קארקידאל גדול**) ארכו כעשר רגל וחתכוהו ומצאו בתוכו צפרנים של אנשים רבים ושנים ועצמות קשים ותכשיטי כסף של נשים אשר זמן רב היה בנהר הזאת וכמה אנשים ונשים נאבדו מתוך הקהל עד אשר נאספו צידים ודיגים וארבו עליו והרגוהו בקני שרפה הממית והורגת את כל והתאמסאח הזה ממית את האיש בזנבו שמכהו בו ותותכו לשתים.

השנה

---

*) הם עורבי נחל אשר (במשלי ל' י') יקרוהו עורבי נחל כי שאר העורבים אינם נוקרים עיני בני אדם.

**) החכם הגדול תורני וחוקר מדעי בעל שבילי עולם בהערה כ"ד הביא את הרדיא ז"ל מטרה לחצי מההלותיו והעתיר עליו על שפירש הצפרדע שבתורה, תמסאח, קארקודאל, עד שכתב לבסוף ומה יענה להמשנה השרץ והצפרדע בר"ה ונגע באחד מהם כו' (טהרות פ"ה מ"ד) ומי שלח ידו לנגוע בהתאמסאח ונקה? וברוב דבריו לא יחדל גם החכם ומליצתו על הרדי"א אל חיקו תשוב ואיך חכם תורני כמוהו לא שת לבו שהמשנה הזאת במתים דברה שאז השרץ מטמא במגע ולא בעודו חי כי בעלי חיים אינם מטמאים בחייהם לעולם ומקרא מלא הוא בתורה.

השנה הזאת היה דבר גדול על הבהמות בגמלים בסוסים בחמורים הבקר והצאן בכל ארץ מצרים ולא נשאר אחד מהם אין גמלים למשא ואין סוסים וחמורים לרכוב לא בקרים לחרישה ולא צאן לטבח. ויעלו הבהמות גם מארץ סוריא וסביבותיה ותהי דמי גמל או שור אשר היה נקנה באלף פיאסטער (מאתים פראנק) היום בחמשה עשר אלף גם בעשרים ולא נמצא והכבש אשר היה בחמשים נעשה בחמש מאות כן בכל גבול מצרים. ובמקומות אחרים באו לרגלי דבר הבהמות גם דבר באדם והלכו סוחרים רבים להביא בהמות ממרחק ממדינת הברברי' גם המה עמדו אתנו בבית המלון ימים אחדים. הקאפטי הנז' אמר לפי תומו בהלצה מכת דבר הזה ידועה פליטה היא למצרים מהעשרה מכות שהביא האל ע"י משה לפרעה בימים ההם.

אמנם באשר נשים לב על מכות ארץ מצרים ותחלואיה נמצאם בהם רשמי תיו ושארית פגע מהמכות אשר הלכו בימים ההם. כי כאשר יהיה מום באדם פגע וחבורה אף כי נרפאת המכה לא אבדה זכרה ונמחה שמה ותמיד המקום הזה עלול בכל עת לכל מקרה פגע ונגע כן הארץ הזאת וכן העם הזה.

י.

מסע ראשונה. — מעט ידיעות מהיהודים בארץ כוש (האבאשיני').

זה לא כביר בא לפה מצרים אשה זקנה מהיהודים אשר בכוש ופניה מועדות ירושלימה ובידה מכתב מליצה להרב אב"ד נ"י דפה כתוב בכתב ולשון כושי. ואחר הטורח נעתק המכתב לערבית. ובטרם תשמעו פתשגן הכתב הלא תזכרו שלפני שנה בא לירושלם ת"ו איש אחד מהם עם בנו זה שמו דניאל בן חנניה ובנו משה, אשר קראו לאביו על שם בנו אבו משה מראיתם שחרחורת חומי (חצי כושיי). שערותם קצרות מסולסלות כילידי הארץ היא וערומים מכל לקח חכמה ודעה. וגם אחרי החקירה והבקורת לא יכולנו להתברר ולהציל מפיהם דבר ברור מעניניהם כי לא יכלו דבר זולת שפת הכושיי (אמהרי) אשר אין מכיר בה בירושלם ואיזה מלות מלשון ערבי למדו בדרך נסיעתם ומלשון הקדש לא ידעו מאומה אף תמונת האותיות כי אין אתם. ואחרי ישב בירושלם ששה ירחים ולמד מעט להתפלל ויאסוף איזה ידיעות אשר קלט בהבנתו שב לעירו ומדינתו לספר לאחיו את אשר ראה ולמד. וידענו ממנו שיש להם ספר התורה או תנ"ך שלם בכתב ולשון כושיי ומשארי דתיהם ומנהגיהם ועניניהם לא נדע עד היום. ונתנו בידו אגרות ותעודה ובקשוהו שיתחקה על שרשי מוצאם ומובאם תורתם והנהגתם ולשוב עוד לירושלם להחזיר להם תשובה על כל אשר יעדו עמו עד אשר נדע במה יעבדו את ה'. והלך לעירו וסיפר לכנסיה

שלהם

שלהם את אשר ראה והבין בירושלם. עתה כתב הנשיא (ע"י האשה הזקנה הזאת) אלה הדברים לשם הרב של מצרים וראשית מחלה פניו לעזור להאשה על הוצאות הדרך לירושלם כי עניה היא ונוכח ה' דרכה לעה"ק ירושלם ת"ו אח"כ אומר יען כי שמענו שיש הרבה יהודים בירושלם ובמצרים ודתיהם ומנהגיהם שונות מאתנו על כן מהראוי שתשלחו אלינו אנשים מבינים מאתכם אשר נלמדם עיקרי דת ישראל המקובל אצלינו ויורה לכם את הדרך אשר תלכו בה וחתם שמו **אברהם הנשיא**.

ואם לא הצחוק היה האגרת הפתיות הזאת? אנשים אשר לא יודעים בין ימינם לשמאלם (כאשר ראינו מדניאל הנז') ותורת ה' אין אתם בכתבה ובלשונה הנתונה מורשה לקהלת יעקב מהר חורב ולא קבלת נביאי האמת בחזיון קדש ואנשי הרוח אשר קמו באומתינו מדור דור וערומים מכל חכמה ודעת ירהיבו עוז לאמר בואו אלינו וחסו בצלנו ותורה תבקשו מפינו ונודיע דברינו אתכם. כל השומע יצחק! בימים ההם התעורר הרב הגאון מו"ה נתן אדלער הכהן כ"י האב"ד דק"ק לאנדאן לשלוח אנשים חכמים אל היהודים אלה שבכוש וכתב אל הרב הגאון מו"ה משה חזן ז"ל אב"ד דק"ק אליכסנדריי' להתחבר עמו בזה כי מאליכסנדרי' הדרך יותר קרובה ואנשים מכוש נמצאים שמה ויכול להתברר את הדרך אשר ילכו בה. ויבחר הוא משם אנשים חכמים אשר יהיו ראוים לשליחות מצוה הזאת והיה אז שם איש חכם נכבד ירושלמי אשר נטל עליו הנסיעה והשליחות הזאת. אך הרב חזן ז"ל הנז' לא מילא אחרי דעת הרב אדלער הנז' באמרו שלדעתו הם כולם מכת הקראים (כי ראה מ"ש הרדב"ז ז"ל עליהם) ואינו כדאי להטפל עמהם וע"כ הוסג אחור.

ועתה אספרה נא את אשר נודע לי מהם בשובי לירושלם ת"ו קיץ תרכ"ג ופתשגן האגרת אשר באה לידי מהנשיא שלהם בכתב ולשון האמהרי (כושיי) והעתקתיו ללה"ק וכבר כתבתי מזה מאמר ארוך במ"ע הלבנון שיצא אז בירושלם וכי נכבד ויקר הענין להיות לזכרון לדור אחר אכתוב בזה אך ראשי הדברים מאת אשר כתבתי שמה.

ימים רבים יושבים רבבות אלפי זרע בית ישראל נפוצות וכלואות ונדחות בארץ כוש ועקבותיהם לא נודע לאחינו הגלוים ונודעים בתבל. ומי משלנו אין גם אחד ירהיב לבבו או יחלץ חוש להודע ולהגלות מה היה לאלה אשר בכוש במצב דרך ארץ ואיכה יעבדו המה את אלהינו? מה שורש מדברי תורתינו הק' נמצא במו ובמה יודע איפה כי מימי יהודה יצאו. אך חברת המסיאנארי השולחים ציריהם לכל פאתי תבל ופינותיה נסו לשלוח צירים וחבלים גם שמה ומהם נתגלה לנו אפס קצה מהם מהמהם ומנהגיהם לא אעתיק דבריהם רק אגידה עם הספר ידיעה קטנה אשר על ידה יובנו דברי האגרת השלוחה מהם (היא הבאה הלאה). הצירים ההם מודיעים ומספרים שנמצאו יהודים בארץ כוש כשני מאות וחמשים אלף הנקראים שם בשם **פלשה** (אולי על

תולאותם מארץ פלשתים) ורחוקים המה מאד מחברת עמי הארץ ההיא. נוצרים שונים דבר אין להם עמהם כי הגוים ירחיקום ויתעיבום זרה הלאה ושפלים המה ונבזים בעיניהם עד כי לא יוכלו יגעו במלבושיהם ויבשו לדבר עמהם סורו טמא קראו למו על כן רובם ככולם עניים ודלים באין להם מסחור וקנין עם עמי הארץ ההם וכל עבודתם לבדם בשדה ובמקנה ומתפרנסים זה מזה. ספר התורה בכתב ולשון הקדש אין להם רק יודעים את התורה בכתב ולשון כושי (האמהרי) פרטי מנהגיהם בשמירת התורה והמצוה לא נוכל להתברר כי גם הצירים ההם (אשר מטרתם למגמתם) עוד לא יוכלו להתחקות (בראשיתם) על שרשיהם ואף לכנוס לבתיהם ולדבר עמהם בשער כי כל הנכנס לבית פלשת כלימות עולם ישיג מהגוים ונסוגים גם מזנו. והצירים האלה יתנכרו ויתחפשו שמה לאמר שהם נוצרים כמוהם כי המלך אינו מניח לעשות חדשה בארצו בלעדי אמונות הישינות שכבר באו. וזה מקרוב נסו הצירים דבר גם אל הפלשת וידיתו כמה מהם לאמונתם (ככה יתפארו).

והנה עדיין הפלשת עושים סדר הקרבנות האמורים בתורה וזובחים על הבמות לאלקי אמת ויש להם כהנים ונזירים מתבודדים בבתי תפלות מיוחדות לעבודת ה'. ואחרי אשר הביאו הצירים איזה מהפלשת במסרת ברית החדשה התקרבו גם אל הכהנים להתוכח עמהם בשער וטענו להם על הקריבם באיסור הבמות ובחו"ל ובהתוכחם קפץ הציר המדית ונשבע בחיי המלך שאסור לזבוח לה' חוץ למקדש ה' אשר בירושלם. וזה דבר החוק שמה שמי שנשבע בחיי המלך מחוייב לברר ולאמת דבריו בפני המלך או לחייב את ראשו. וכאשר הגיע הויכוח לפני המלך ואחרי כל התעצמות והתאמצות הכהנים וזקני הפלשת לא יוכלו להגיד שיש מצוה בתורה להקריב קרבנות בחו"ל והמלך השבית סדר עבודתם בהקרבנות והפלשת מתעצבים מאד על הדבר ועודם מתבוססים בדיעותיהם ומתהפכים בתחבולות למצוא יסוד למנהגם זה מן התורה.

גם זכור תזכור הקורא את האיש דניאל אבו משה שהי' בירושלם וחזר אליהם אשר כתבתי למעלה. גם תדע שהכומר הראשי של המסיאנארין היושב עתה בירושלם ישב כמה שנים לפנים שם בעיר גענעא והי' קרוב אל הפלשת ההם ועפ"י הדברים האלה תבין דברי האגרת שכתב הנשיא של הפלשת מעיר הנז' לירושלם ת"ו ונתנו שמה ביד הצירים לשלחו תוך מכתביו. ובהגיעו לירושלם לידם הסתירוהו ולא נתנוהו אל היהודים ואני השגתיו עפ"י השגחת השם אשר נקוה להעלות להם ארוכת הדת ומרפא האמונה. וזה נוסחו אשר עמלתי להעתיקו ללה"ק דבר בדבר.

ברוך ה' אלהי ישראל אלהי כל בשר ואלהי הרוחות זה המכתב שנשלח מן אבא טלאהגנא נא שיגיע אל הכהן שבירושלם כאהה יוסף (?) הכהן הגדול של כל העברים (?) לו יגיע לידכם על ידי ... הָה אחי העברים שלום יהיה לכם מכתב הראשון שלחנו אליכם על ידי דניאל בן חנניא אבו משה. אנחנו שואלים אם בא העת אשר אנחנו צריכים לחזור אליכם לארצנו היא ארץ הקדושה ולירושלם עיר הקדש כי אנחנו עם דל ואין

אתנו

אתנו לא שופט ולא נביא ואם הגיע העת באמת תשלחו לנו מכתב אודות זה כי על נכון אתם מונו הגידו לנו מה יקרה בעת הזאת כי באה בקרבנו הרגש גדול בלבבינו. יען יש אומרים שהעת הנה באה להיות מופרדים מאת הנוצרים וללכת לעירכם ירושלם ולהתאחד עם אחיכם ולהקריב קרבנות לה' אלהי ישראל בארץ הקדושה. ואתה ... בעבור האהבה שאהבנו לך שלח לנו זה המכתב מאת אחינו. שלום יהיה לכם שלום יהיה לכם במאד מאד שלום יהיה לכם אחינו אשר הם בארץ אשר נתן ה' למשה עבדו בהר סיני. אני אבא טצאגגא נשיא שלחתי לכם זאת האגרת בחדש השני לשנת הבריאה 7354 (?) [הקאפטים מונים שנות הבריאה עד זמן תחילת מנינם להנוצרים 5508 ויש עודף ע"ז החשבון 17 שנים].

מכתב הדל והרזה הזה תעיד על תומת לבבם וחוזק אמונתם בה' ועמו ועירו וארצו ועל מערומיהם מתורה וחכמה וידיעת התבל ועל דלות נפשם ושפלות מצבם. ולפי השערה שאחרי נתועדו עם אלה המצירים רוח אחרת היתה את הנשיא ההוא (מזה שכתב לראשונה ע"י הזקנה להרב של מצרים) וראה לדעת אחרי החקירה שהמה תועים מדרך השכל ואת הישרה יעקשו. אבל מדברי הצירים לא נחה דעתם כי חזקים המה באמונת ביאת הגואל ואשר תורת משה לא תתנשח לא תומר ולא תופר ולא תתחלף לעולם. ועל כן המה רוצים בין המשפתים ותפצים לשמוע מה בפי הכהנים אשר בירושלם. ומי יתן ויתעוררו שלומי אמוני ישראל להתחבר בעוז אהבת ה' ועמינו ויבחרו שנים שלשה בני חיל (כי לא על נקלה להגיע אליהם רב הדרך כשלשים יום ביבשה על דבשת גמלים מערי מאסאווא סואקין ממשלת הסולטאן תורגמה ירה"ה אשר על הים סוף נפוכה. ועיר מאסאווע כעשרים יום בספינה מעיר סוויים גבול מצרים תחילת הים סוף דרומה. וזו הדרך יותר קרובה ובטוחה מעל דרך הנילוס וברבריא אשר שם גם החום רע ומר לאנשים גרים) גבורי כח בתורה ויראה וחכמה לבא לאחינו אלה האובדים הנדחים להודיעם דבר ה' ולהביא רבבות אלפי ישראל התועים כשיות אובדות בישימון דרך אל התורה והמצוה בטרם יודח עליהם הרעה ח"ו מרוח אחרת הסוער עליהם בחזקה ובטרם יולכדו ברשת ופח יוקשים הטומנים לרגלם ולא יוכלו לצאת ולבא עוד ח"ו הנקל זאת לזכות ארחות יושר לנדחי ישראל אלה? כאשר כבר עשו אחינו ברוסיא וזכו לנדחי ישראל בבוכארי' דאגיסטאן וקאפקאז וגלילותיהם אשר היו ערומים מכל. ואך זה שנים לא כבירים שלחו להם ספרי תורה וספרים ומלמדים ועתה תה"ל גדלו והצליחו וכולם יודעים את התורה ומהם חכמים וסופרים אשר לא יבושו בשער בין כל קהל עדת ישראל. ומי יודע אם גם לאלה אשר מעבר לנהרי כוש (עתרי בת פוני) הגיע העת לזרוח עליהם אור התורה ונר המצוה אשר יקראו כולם בשם ה' אחד לעבדו שכם אחד כי בא העת לעת ערב ויהי אור ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד ויאספו נפוצות יהודה ופזורי ישראל.

ישראל לה' בהר הקדש בירושלם אמן. ה' צבאות עמנו משגב לנו אלהי יעקב סל"ה.

אלה הדברים אשר כתבתים אז ואח"כ בארוכה והתעוררות דברים יוצאים מן הלב הכו שורש בלבבות כמה גדולו ישראל. ומ"ע אשר לאחב"י באשכנז העתיקו דברי בכל לשון והתלהבו והוסיפו משלהם ורבים מגדולי ישראל וביחוד הרב הגאון מו"ה עזריאל הילדעסהיימר נ"י אב"ד דק"ק אייזענשטאדט וחברת כל ישראל חברים בפאריז נתנו ידים להתאמץ בכל עוז ומבקשים אנשים ואופנים להוציא הדבר לפעלו. יהי נועם ה' עליהם וחפץ ה' בידם יצליח.

יא.

חקירה והערה על היתר ישיבות מצרים בזמה"ז.

ויהי בימים אשר הוכתי בעורון ואור עיני עזבוני (ברוך פוקח עורים) וארבעים יום הייתי כלוא במאסר בית אפל לא ראיתי עין הארץ אמרתי נגזרתי לא אוסיף להביט יושבי חלד חדל ממני טוב התבל ואהי כנפל אשת לא חזה שמש עולם. פניתי לבי לפשפש או למשמש במעשי. באותם הימים הצדקתי עלי את הדין גם על דבר העון שיצאתי מירושלם ולא הייתי רעב ללחם. ושאר השכרחיים לנו לעת כזאת מי יגיד לי שהם נקרא אונס. והנה נזכרתי מ"ש הרב כפתור ופרח ז"ל בפ"ה וז"ל: ושמעתי במצרים מפי הר"ר שמואל מבני בניו של הרמב"ם ז"ל שכשהר"מ ז"ל היה חותם שמו באגרת שלוחה היה מסיים הכותב העובר בכל יום שלשה לאוין פלוגי. אמרתי לו דרך אני נתמה שמא הרב ז"ל היה מוכרח לעמוד שם שהרי היה רופא למלך מצרים וכענין כו' לספר קומי מפני קרובים למלכות. ויש מפרשים שמה שאסרה התורה לשוב בדרך הזה עוד אינו אלא דרך המדברים ים סוף כמו וזה לכם כו' ע"ש. ונתתי שמחה בלבי כי פלטי לי מתרתי כי אונם שלי יותר גדול מאד ידע אינש בנפשו. וגם כי רבים היו עמדי שיצאתי בשליחות הכלל ונפישא זכותייהו. וזאת שנית כי באתי דרך הציה בלב ים הגדול שהוא ממערב א"י למערב מצרים ולא דרך המדבר ים סוף שהוא מדרום א"י למזרח מצרים. ואחרי שובי לאיתני ומאור עיני חזר בעזה"י נתתי אל לבי להבין בספרים ולבא עד חקר תכלית הלכה הזו. ואחרי בינתי הי' לי דברי הרב כו"פ ז"ל כדברי ספר החתום ושמועתו זאת צר לבי מקוצר דעתי להבינה כולה כמו שהיא כי זה לשון הרמב"ם ז"ל פ"ה מה' מלכים ומותר לשכון בכל העולם חוץ מארץ מצרים כו' בג' מקומות אמרה תורה שלא לשוב למצרים שנא' לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד לא תוסיף עוד לראותה לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם. והנה

תחלת

התחלת המקרא של לא תוסיף עוד לראותה (דברים כ"ח כ"ח) הוא
והשיבך ה' מצרים באניות בדרך אשר אמרתי לך לא תוסיף וגו' שהוא
אחד מהג' לאוין והכתוב אומר באניות א"כ אינו דרך המדבר ים סוף
כאשר אמר הרכו"פ בשם י"מ גם באו דלא תוסיפו (שמות יד יג)
אינו כתוב בדרך רק מצרים ולפי זה כל הדרכים אסורים. וגם חפוש
לב איש קצר רוח להאמין שהרמב"ם ז"ל יכתוב בידו ויעיד על עצמו
שעובר בכל יום ג' לאוין? וממנ"פ אם היה אנוס בדבר אונס רחמנא
פטרי' או היתר אחר הרי לא עבר ואם לא היה אנוס ובלי שום היתר
איך בשאט בנפש יעבור ח"ו ג' לאוין בכל יום ויתפאר בהם? אם כהתל
באנוש יהתל? וכי חשוד רבינו משה נותן משנה התורה מבלי משים
על לב לעמוד ימים רבים בג' לאוין ולא בכל יום אלא בכל שעה ויחשוב
אולי כי יאלאו ימי יקלטני א"י במותי? ומה גם שכמה אגרות הרמב"ם
ז"ל ושו"ת רבות בעברי ובערבי הנם עוד אתנו היום ולא נמצא אף
באחת מהם דברים אלו. על כן אמרתי לתור לי דרך אחרת סלולה
לפני הרמב"ם ז"ל אולי ישר בעיניכם כי ראיתי גם להגאון חיד"א ז"ל
בברכ"י אשר אסף כעמיר גורנו הערות רבות מראשונים ואת אחרונים
ובן גרנו לא דשם בחריצת שכלו ולסבר הבר במזרה רוחו הכביר ועוד
עודינו נבוכים בארץ הזאת סגר עלינו המדבר ע"ש. ואמרתי אביא
בעניי רוח נא חרישית אולי ה' אתי לברר מעט אוכל והיה לי לבדי
לאכול לשבעה ואם יכשר גם בעיניכם קחו נא ברכה.

הגהת מיימוני שם (פ"ה) כתב בזה"ל ויש תימא על קהלות השוכנים
שם (במצרים) וגם רבינו המחבר עצמו הלך לגור וליכא למימר שטעמו
מפני שבא סנחריב ובלבל את העולם כדתניא בתוספתא דקדושין שאמר
לו ר' עקיבא למנימין גר מצרי שהרי בפ' החליל אמרינן ואליכסנדרי'
מ"ט איענש משום דעברו אהאי קרא לא תוסיפו לשוב*) וגם בתוספ'
דידים אמרינן למצרים נתן הכתוב קצבה שנ' יחזקאל כ"ט מקץ ארבעים
שנה אקבץ את מצרים מן העמים אשר נפוצו שמה ואין לנו טעם
להתיר אם לא שנפרש כפי' רא"ש שפי' לא תוסיפו לא אסרה תורה
אלא בדרך הזה כלומר מא"י למצרים אבל משאר ארצות מותר ע"כ**)
ולא אוכל להבין מה יועיל גם זאת להרמב"ם שכתב מפורש ומותר
לשכון בכל העולם חוץ מארץ מצרים וכן בס' המצות בהקדמתו כ שלא
לשכון בארמ"צ הרי שאסור השכונה שהיא הישיבה בתוכה ולא זכר הדרך
אשר בא בה וטעמו מבואר מהשלשה לאוין שחושב שם אשר בשנים מהם
לא נזכר בדרך הזה ובהאחרון לא נזכר דרך כלל ומה יושיענו א"כ אם
בא מא"י או מחו"ל?

האמנם

---

*) ולא מנו השלשה אזהרות שמנה הרמב"ם ז"ל רק זה וראה עוד הלאה.

**) הנראה שהרב כו"פ לא ראה דברי הגמ' אלא כי הוא אמר פי"מ שאינו אסור אלא דרך המדבר ים סוף ולפי דבריו בשאר דרכים מותר אפי' מא"י. והרא"ש והמרדכי אמרו דוקא מחו"ל מותר אבל מא"י לעולם אסור אפי' בשאר דרכים כאשר הוכחתי למעלה מהכתובים עצמם.

האמנם נכונים ד' הגמיי' אלה אליבי' דהרא"ש ז"ל מובא בטור אבה"ע סי' ד' וז"ל כ' הרמב"ם ז"ל האידנא בין מצרי בין עמוני מותרין מיד שעלה סנחריב ובלבל כל האומות וכל דפריש מרוב' כו' וא"א הרא"ש ז"ל כ' שעמוני ומואבי ואדמי מותרין מיד אבל מצרי גם עתה הוא אסור עד דור שלישי ע"כ. ושם בד"מ מציין על דברי הרא"ש בהטור וז"ל ותימא הואיל ומצרים לא נתבלבל האיך מותר לדור במצרים וי"ל דלא אסרה תורה לשוב אלא בדרך זה דהיינו מא"י למצרים אבל משאר ארצות מותר. וזה כהגמיי' הנז' ובמרדכי ס"פ הערל. ולענ"ד כי יען שלא נמצא מראה מקום בש"ס שלנו לאלה הג' לאווין ומדרך הפשט אין כאן אלא לאו א' דלא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד (דברים י"ז ט"ז) שמביא הרמב"ם ז"ל בראשונה והיא כתובה בתורה אחרונה אלא שהוא העיקר הנאמר באזהרה ממש וה' אמר לכם אבל שמקרא לא תוסיפון לראותם עוד ע"ע (שמות יד) לא נאמר רק דרך ברכה והבטחה וכן המקרא והשיבך כו' בדרך אשר אמרתי לא תוסיף עוד לראותה (דברים כ"ח) נאמר דרך עונש וקללה ח"ו ולא באזהרה מיוחדת. וע"כ ודאי שמהאזהרה דלא תוסיפון הנז' נוכל יפה לפרשו שאינו אסור רק מא"י למצרים ולא משא"ר כנז'. אבל להרמב"ם ז"ל שמונה והולך שלשה אזהרות מהשלשה מקראות ולפיכך אין לנו לחלק בדרכים וכל הדברים וכל הדרכים אסורים בין מא"י ובין מחו"ל. ועל כן כתב הרמב"ם שתמה שאסור לשכון בארץ מצרים מאיזהו מקומן שיבא שמה ואיך יעבור על דעת עצמו?

ואולם לדעת הרמב"ם ז"ל אין אנו צריכים לדחוק ולחפש ולתור אחרי דרך היתירים אחרים אחרי שהוא פסק בה' א"ב כר' עקיבא (דתוספתא דקדושין פ"ז) דהאידנא גר מצרי מותר מיד שעלה סנחריב ובלבל ואין אנו יודעים המצרים אנה הלכו ואין אנו רואים אותם עוד בעולם שלא אסרה תורה רק האומה החוטאת שהעבידו בני ישראל בפרך גם החטיאום בגילוליהם אבל האדמה מה חטאה. לגזור עליה שלא ישב בה אדם מישראל? הארץ לא תשא עון יושביה וסדנא דארעא חד הוא. ולכן לענ"ד להרמב"ם ז"ל אין היום איסור כלל לשכון בארץ מצרים אחרי שנתבלבלו המצריים. וא"ת למה פסק הרמב"ם בעצמו בה' מלכים שאסור לשכון בא"מ? אף אנו נאמר שהרמב"ם ז"ל אשר העלה ואשר הביא בידו החזקה כל דיני התורה והמצוה גם מה שאינו נהוג בזה"ז והלכתא למשיחא ומה שהיה נהוג מלפנים הביא גם זאת שכתוב בתורה וגם כי הנביא נבא עליהם שישובו באחרית הימים ואז יחזרו לאיסורם הראשון כשנדעם ומצרי בכלל. וכאשר בה' א"ב הביא מתחילה דין איסור מצרי אדומי עמוני ומואבי ואחר כן כתב דהאידנא מותרין ובא דין ההיתר זה ולימד על מצרים כולה. וכן הבין בפשטא הרב בד"מ על הטור כנז' שאינו מתמיה על ישיבת מצרים רק להרא"ש ולא להרמב"ם כמ"ש ותימא הואיל ומצרים לא נתבלבל האיך מותר לדור במצרים וזה להרא"ש כמו שמציין שם אבל להרמב"ם שגם המצריים נתבלבלו אין איסור

כלל

כלל בזמה"ז מאיזהו מקומן שיבא לדור שם כי אפס המצרי מן הארץ ורשעים עוד אינם. ולא תקשי ג"כ תמיהת הגמיי' מתוספת' דידים שלמצרים נתן הכתוב קצבה כו' כי זהו לדעת הרא"ש שפוסק כר' יהודה שבתוספת' זו. אבל הרמב"ם על כרחינו לא סביר לי' כתוספת' דא (ראה נימוקי הלאה) שהוא פוסק הלכה כר' עקיבא דתוספת' דקדושין שאמר למנימין גר מצרי מותר אתה מיד שבלבל סנחריב. וזה כלל גדול שהלכה כר' עקיבא מחבירו ומכש"כ נגד ר' יהודה תלמידו.

אך זוהי שקשה עדיין (הגמיי' הנז') מפ' החליל ואלכסנדרי' מ"ט איענש משום דעברו אהאי קרא דלא תוסיפו לשוב ופירש"י שם שהלכו למצרים בימי יוחנן בן קרח וזה היה אחר בלבול סנחריב ולמה נענשו? לדעת הרמב"ם ז"ל. ואולם בעזה"י גם התמיה הזאת תסור עד מהרה כי הר"ש ז"ל בפי' המשנה פ"ד דידים מביא מן התוספת' דתרי בלבולים היו סנחריב התחיל ונבוכדנצר כלה עשה וזה מוכרח אחד מן הנבואות עצמם הלא נראה בירמי' מ"ו שם נבא למצרים על חיל פרעה נכה וגומר אשר הכה כ"נ וגו' בשנת הרביעית ליהויקים שם כל החזון וזה היה מאה וחמשה שנים אחר סנחריב שנהרג בימי חזקיהו מלך יהודה [ומצינו שעוד אחרי מאה שנה לבלבול סנחריב (שמנה עשרה שנה קודם גלות צדקיהו) עדיין הי' מצרים בתוקף עוזה ובמלכותה שעלה למלחמה על מלך אשור (מדינת סנחריב) על נהר פרת שאז המית ליאשיהו מלכים ב' כ"ג דהי"ב ל"ה]. וגם אז לנבואת ירמיהו הנז' לא היתה לכלה כי בירמי' מ"ג כאשר הלכו למצרים אחרי גלות צדקיהו כתוב ולקחתי את נבוכדנצר וגומר ובא והכה את ארץ מצרים וגומר ואז כליון חרוץ נבא עליהם ושם מ"ד הנני נותן את פרעה חפרע וגומר כאשר נתתי את צדקיהו וג' ביד כ"נ וגו' ושם עוד לבני עמון וגו' לאדום וגומר. הרי מפורש שגם אחרי סנחריב שנים רבים מאה ושלשה ועשרים עדיין ישבו אלה הממלכות שקטים על שמריהם ולא נתבלבלו והסכרת לנו לאמר שסנחריב התחיל למשול עליהם והוא אמר ואסיר גבולות עמים וגו' שהסיר גבולות המדינות להיות כולם תחת ממשלתו אבל לא העביר אותם לערים ממדינה למדינה ונבוכדנצר עשה כלה ונתרצה והגלם כולם מארציהם אל ארץ אחרת כיום הזה.

הנה עינינו הרואות ברור מהכתובים כמ"ש הר"ש מהתוספת' שעיקר הבלבול וגלות כל האומות היה ע"י נבוכדנצר ומאז והלאה הותרו כל האומות גם מצריים לדעת הרמב"ם ז"ל וכשירדו היהודים עם יוחנן בן קרח למצרים עדיין היו המצריים שקטים על שמריהם ויושבים על מקומם כמפורש במקרא ואז ודאי היה אסור להם בלאו לרדת למצרים [ולכן דקדק רש"י ז"ל לפרש שהלכו למצרים בימי ירמי' עם יוחנן בן קרח ומה איכפית לנו מתי הלכו? אלא להגיד שאז היו עדיין באיסורם אבל ההלכוא אח"כ אין איסור] וגם הלכו בהדרך שאסור גם להרא"ש והרא"ם היינו מבית לחם לתחפנחס שהוא דרך המדבר כנז'. והנביא ירמיהו כיהה בהם והעיד בהם בשם ה' ולא שמעו ועל כן נדקו

מאד

מאד דאמרו בפ' החליל ואליכסנדר' מ"ט אענוש משום דעברו אהאי קרא כו' וכפרש"י ז"ל כי הלכו בעוד האיסור היה במקומו ומעתה סרה גם תמיהת הגמיי' וקושית הרא"ש על הרמב"ם מתוספת' דידים שלמצרים נתן הכתוב קצבה שנאמר מקץ ארבעים שנה וגומר (והרמב"ם לא פסק כותי') שזה הפסוק נאמר ביחזקאל כ"ט י"ג והיא נבואה קודמת בשנה העשירית לגלות המלך יויכין ואח"כ בעשרים ושבע שנה נבא שניה על מצרים ועל פתרום (היא מצרים העליונה שישבו בה היהודים הבאו עם יוחנן בן קרח) ביד נבוכדנצר ואז לא קרא לה עוד נוחמה כי אם כלה ונחרבה עד עולם שנאמר שם והפיצו את מצרים בגוים וזרותי אתם בארצות וגו' ותקומה לא היה להם עוד ואבד זכרם מן הארץ כיתר כל העמים.

ומעתה דברי רבותינו הרמב"ם והרא"ש ז"ל נדקו גם שניהם ואיש אל עבר פסקו ילכו. להרמב"ם שפסק כר' עקיבא בתוספתא דקידושין הותר גם גר מצרי וישיבת מצרים מיד מטעם בלבול סנחריב ונבוכד:צר כנז' ומותר אליבי' לבא לדור במצרים גם מא"י ומכל הדרכים. ולהרא"ש שפסק כר' יהודא מהוספת' דידים ומש"ס דפרק החליל שמצרים חזרו לנויהם גר מצרי אסיר וישיבת מצרים אינו אסור רק בדרך הזה אבל משאר ארצות מותר ומא"י אסור לעולם. והרדב"ז ז"ל ביקש לי מנוח לדור במצרים להתיר מטעם אחר שכ' בת' ת"א ע"ג לענין יו"ט שני שאם איש וביתו ירדו למצרים אף שדעתו לחזור צריך לנהוג יו"ט שני וז"לאע"פ שכולנו דעתינו לחזור ולדור בא"י דעל זה הטעם אנו סומכים לדור במצרים אע"פ שהתורה אסרה לא תשוב בדרך הזה עוד כיון שאין אנו יורדין להשתקע*) אלא לגור וכאשר תמצא ידינו נלך לא"י אין אנו עוברין עכ"ל ואכן מה נעני אבתרי' שרי לן מארי מלכא דכולא עלמא.

יב.

דברי ידי"נ הרב הגדול חכם הכולל מו"ה אליהו ישראל יצ"ו האבד"ק אלקאהרא והמדינה.

בהיותי עוד במצרים במסע השנית קיץ תרכ"ד הגדתי דברי אלה לידי"נ הרה"ג הנז' מארי דארעא דמצרים ואמר לי שיש אתו דברים בגו הענין הזה אשר כבר רשם וכתב לזכרון לפניו וישלחם אלי לאספם אתי פה על הספר לעמוד לזכרון ואלה דבריו אשר כתב לי אחר כך כתובים באצבע אי"ש (זה חותם שמו הטוב אליהו ישראל) ומלתו על לשונו לשון הזהב.

ידידי רב רחומאי הרב החכם החוקר מבני לויה כמהור"ר יעקב ספיר

---

*) בירושלמי סנהדרי' לישיבה אית תוור אבל אתה חוזר לפרקמטי'.

ספיר הי"ו נ"י וחי לעולם כיר"א. אחדשו"ט יאר פניו אתנו לעמוד על מה שזה זמן רב אנכי נבוך במה שראיתי רבנן דפקיע שמייהו נבוכים הם על דירת בני ישראל בארעא דמצרים דלכאורה קא עברי על ג' לאוין האמורים בתורה ואתיא מכללא הרב כפתור ופרח בפ"ה עמד וימודד דברים האסורים המפו' שאין רוב העולם נזהרין הביא גם כן איסור דירת מצרים ולא די לנו זה הצער אלא שהביא ג"כ מה ששמע מפי הרב שמואל ז"ל מבני בניו של הרמב"ם שכשהיה חותם הרמב"ם ז"ל באגרותיו היה כותב העובר בכל יום שלשה לאוין וכו' והוא לימד סניגוריא עליו דשמא היה מוכרח וכו' ע"ש וכן כמה מהמפ' ביקשו זכות כל אחד לפי דרכו עי' בס'. וכשאני לעצמי בעיני יפלא יקר ההדותא דנא ומי יאמין כי איש קדוש אלהים כהרמב"ם המפורסם וידוע כי כל מה שכתב בחבוריו פוסק ונאה מקיים כל מ"ש בחבוריו וכן העידו רבני המגורשי הובא בדרשות הרב ר' שלמה לבית לוי כידוע ואיך יתכן דזה יכתוב בידו העובר על ג' לאוין כמקנטר ולא כמתמרמר ומצטער הא ודאי אויבים אפיקו לקלא ואותם הידועים שכ' על מצבת קבורתו מה שכתבו גם היו כותבים על הרמב"ם העובר וכו' ואפילו אם נאמין לעדות זו אפשר שהי' כותב זה בהיותו באלכסנדריא ולא במצרים זה אשר הוא בעבר הנהר ידועה בשם ארץ הפלשתי מתחומי ארץ ישראל כאשר נבאר ומצאתי הנא דמסעי' לן הוא הרב שבילי עולם *) בח"ב ד' פ"ט דכתב וז"ל ולבבינו יתחמץ על עדות זה יען בידינו כמה אגרות שו"ת להרמב"ם ז"ל ולא מצאנו חתימה כזאת יעש"ב ובפה מלא אימנא ולא מסתפינא מקום הניחו לי להתגדר וכבוד הראשונים והאחרונים במקומו מונח.

ואתהלכה ברחבה לבאר שרשן של דברים. בריש כל מראין בפ' לך לך וה' אמר אל אברם בהבטחת הארץ נתתי לזרעך מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת וידוע דרז"ל והביא רש"י בחומש לזרעך נתתי אמירתו של הקב"ה כאילו היא עשויה הנהר הגדול וכו' ובמלת נהר מצרים לא פליגי דלדעת התרגום ירושלמי הוא הנילוס וכן פירש הראב"ע נהר מצרים שיחור ולא היאור ופי' דבריו המפ' החולקים עליו הוא שיחור ר"ל נילוס מצרים ולא היאור ר"ל נילוס יפרד ליאורים רבים אתאן בפ' מסעי בתחומי א"י כתי' ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאותיו הימה ובמלת נחלה מצרים רבו עליה דלדעת התרגום יב"ע כתבו בפירוש שהוא נילוס והוא היאור וכן רש"י ז"ל כתב וז"ל הנחל מצרים היה מלך על פני כל ארץ מצרים שנא' ביהושע מן השיחור אשר על פני מצרים ומפסיק בין ארץ מצרים לא"י וביהושע סי' י"ג כ' עוד רש"י ז"ל שם הוא נילוס הוא נחל מצרים הוא סמוך לתחום מקצוע דרומית מערבית כמ"ש שם בפרשת מסעי וכו' וכ"כ שם הרד"ק

מן

*) ראיתי זה הספר הנפלא שבילי עולם וגם הוא הרחיב לדבר בענין הזה אבל לא דרכיו דרכי ומחשבתי הראשונה לא זזה ממקומי של"ה.

מן השיחור הוא נילוס נחל מצרים וכו' עד הנילוס הוא תחום עזה ע"ש ועי"ע בישעי' סי' כ"ג ובירמיה סי' ב' ברש"י ורד"ק שכ"כ וכן הרא"ם ז"ל שם בפ' מסעי צייר תחומי א"י מנילוס מצרים כמ"ש רש"י וכן בדין הואיל והשבועה היתה מהחילה מנהר מצרים שהוא הנילוס ולא איש אל וכו' ולא נמצא חולק בזה כ"א לגאון ר"ס פיומי ז"ל שכ' בפ' מסעי נחל מצרים הוא ווארילאלעריש וכ"כ הרדב"ז בס' יקר הפארת בפ"א מה' תרומות שכ' שכל מי שאומר שנחל מצרים הוא הנילוס הוא טועה ואינו אלא וואדאלעריש וכ"כ בשו"ת הישנות סי' ל' נמצא שהנחל מצרים הוא הנילוס במחלוקת שנויה דלדעת הרב סעדיה ז"ל והרדב"ז הוא וואד אל ערים ולשאר המפ' הוא נילוס עצמו וכן אמר לי בני יומא טבא דרבנן שראו לו כתוב בפירוש הירושלמי של מוהר"ש סיריליית (הזכירו הרב שה"ג ח"א אות כ"ח) ז"ל בפי' על מס' זרעים שסרטט וכתב תחומי א"י גלילות הפלשתים מעבר הנהר מנחל בולאק עד עזה מתחומי א"י וכן ראיתי בתשו' הרדב"ז בח"ה סי' ס"א הנ' שהביא משם הגאון רבו שהיה אומר שכל מי שדר במצרים הוא כדר בא"י והא ודאי שגם הגאון זה נמשך אחרי ס' התרגום יב"ע ורש"י ורא"ם והרד"ק שמנהר נילוס מעבר זה של קאהרא עד עזה הוא תחום א"י הכתוב בפ' מסעי ומ"ש הרדב"ז שם בח"ה סי' ס"א ד"ו דמהה שצוה בעת פטירתו שיוליכוהו לירושלם דנראה שחזר בו ע"ש אנא דאמרי דלדבר זה יספלא אדוני דמזה אין ראיה שחזר בו ואולם מי לא ידע שהגם שזאת העיר אלקאהר היא מתחומי א"י אבל מעולם אין לה קדושה כא"י ומכ"ש כירושלם שאפילו בירושלם לא כל המקומות שוים וכש"כ בפ' עשר קדושות כידוע.

איך שיהיה מכל הכתוב הוראת לדעת דדעת רש"י היא היפך דעתו של הגאון ר"ס ז"ל ובהכי אתה תראה דאין מקום למ"ש הרב כפתור ופרח בפי"א ד' נ"ט דרש"י ודס"ג קיימי בשיטה אחת העלמה מכל מה שכ' רש"י ביהושע י"ג ובשאר מקומות נמצא אתה למד שעיר מצרים שקורין העולם מצרים הישנה וגם עיר אל קאהרא הסמוכה לה שקורין אוהה הגוים מצד היא מתחומי א"י עד עזה.

והדר אנפין ונחזי אנן ד' הרמב"ם ז"ל כמאן ס"ל אי כס' הגאון ר"ס ז"ל או כרש"י ודעימי' הבט להרב מהריק"ש בס' ערך לחם ח' א"ה סי' קנ"א הביא לשון הרמב"ם דפ"ה מה' מלכים וז"ל הרמב"ם ומותר לשכון בכל העולם חוץ מארץ מן הים הגדול ועד המערב ד' מאות פרסה על ד' מאות פרסה כנגד ארץ כוש וכנגד המדבר הכל אסור להתישב וכ' הרב ז"ל וז"ל ונראה מדבריו שסובר שנהר נילוס מפסיק בין ארץ מצרים האסורה ובין ארץ פלשתים אלקאהרה העיר הידועה מארץ פלשתים וכן דעת רש"י והתוס' ורוב הפוסקים שראיתי דבריהם שנחל מצרים האמור בתורה בפ' ואלה מסעי הוא נילוס וכן אנו רואים שבאים אנשים ביבשה מנא אמון או מארץ כוש או מהמערב צריכין לעבור את הנהר לכנוס לעיר אלקאהרה ונוא אמון על חוף הים היא

יושבת

יושבת ומהים הגדול מתחיל האיסור. הנז' כ"ד הרמב"ם אבל רס"ג אל פיומי ז"ל כתב שנחל מצרים הוא הנקרא בערבי וואדי אל עריש ולדבריו ז"ל שעיר אלקאהרה היא מארץ מצרים האסורה וכו' וגם ראיתי גדולי עולם שדרו ושכנו בעיר אלקאהרה ולא חששו לג' לאוין האמורים באיסור החזרה למצרים וכו' ע"ש בד"ק.

ואחרי הודיע אלהים אותנו כל זאת מי שם פה לאמר על הרמב"ם ז"ל שהיה כותב העובר בכל יום ג' לאוין מאחר שהוא כתב שמצרים האסורה היא דוקא אותה שהיא מן הים הגדול ועד המערב וחזי מאן גברא רבא מסהיד עלי' הרב מהריק"ש ז"ל שהוכיח כן מלשון הרמב"ם ודבריו בהירין כשמש בצהרים ואדרבה ס' הרב ס"ג ז"ל בפרשת מסעי נראית זרה ורחוקה שנהר יחרב ויבש אל הרוב זה הוואד אל עריש הוא נחל מצרים אתמהא ומה מאד תמיהני למ"ש הרדב"ז בתש' ח"ה סי' ש"א ד"ו שהביא לשון הרא"ש דפ' מסעי שצייר כמ' רש"י והוא כתב עליו שצייר מה שלא ראה והרי המהריק"ש שהיה ממצרים ורב גדול בזמנו של הרדב"ז ז"ל והכריח שעיר אלקאהרה זו היא מתחומי א"י גלי' הפלשתים והוכיח כן מלשון הרמב"ם ומשאר הפוסקים ועוד תמיה אני בד' שכתב שם לדעת רש"י דמדלא הזכיר בכל הגבולים נילוס אל נחל מצרים משמע שהוא סובר דנחל מצרים לחוד ונילוס לחוד וכמה תמוהים דבריו שבפי' כ' רש"י ז"ל בפ' מסעי נחל מצרים והביא פ' מיהושע סי' י"ג ושם כתב נחל מצרים הוא נהר נילוס הוא האמור בפרשת מסעי וכ"כ בכמה מקומות ואיך נוכל לומר על רש"י שלא כתב שנהר נילוס הוא נחל מצרים ומה שנסתייע מהרב כפתור ופרח הא נמי כבר כתבנו שבטעות יחס כ' רש"י בהרס"ג וראיתי בס' כה"ע לרב חביבאי כמוהר"א פאלאג'י הי"ו הכי קרא שמו שמע אברהם ושם בסי' ג"ל הביא כת הסו' דג' לאוין אמורים בחזרת מצרים והביא דברי המהריק"ש הנז' בסי' קכ"ח תא"ה ומילתא דתמיהא איך לא העמיק בד' הרב מהריק"ש דאדרבה מדבריו יוצא דזו עיר אלקאהרה אינו ממצרים האסורה ואילו עיין יפה לא היה טורח לבקש זכות על שוכני מצרים הנז' כי אם על כ"א דוקא לבד זה הנאני שהביא דברי הרי"ף דפ"ק דסוטה דכתב להדיא דמצרים שבתורה אינה זו של עכשיו והיא היתה למעלה מזו על שפת היאור השוכב אצל ים סוף באותו מקום היתה ארץ מצרים הכתובה בתורה וזו של עכשיו איכא ג' ימים מיאור מצרים עד ים סוף עכ"ד והרואה יראה דנדקו ד' הרי"ף כמו שכ' והיא כד' המהריק"ש ז"ל ועי"ע בתשו' הרדב"ז עצמה בחדשות ח"א סי' רכ"ב שכ' וז"ל מצרים עיר חדשה היא שאין זו מצרים שיצאו ישראל ממנה ולזה קורין הישמעאלים אלקאהרה ולפי דבריו אלה לא הי' לו ליתובי דעת השוכנים בארץ מצרים כמו שהוכרח לכתוב בתשו' הישנות סי' ע"ג ע"ש*) וכ"כ הריטב"א בחי' ליומא על ד' ל"ח וז"ל ומיהו

תמיהא

---

*) לא קשה מידי כי לא העיר לבדה אסורה וכל הארץ היא ד' מאות פרסה עדמ"ש

תמיהא מילתא על מה סמכו העולם לגור בזמה"ז במצרים כגון הרמב"ם ז"ל וכמה גדולים אחרים וי"א שאותן עירות כבר נתבלבלו ונחרבו ואלו אחרות הן שנתישבו אח"כ עכ"ל ואמת הוא כן דאותם המקוואות רחוקים מאלקאהרה זו ג' ימים מעבר הנילוס זה דאנן קיימין בה באופן שעל פי האמור אין מקום למ"ש הרב כו"פ ז"ל אחר דלחיכנא עפר מתותי רגלוהי ועהס"ר ע"כ הגיעו דברי אליך הידיד ואתה חכם לבב תקרא ותבחר ואם יש לך להשיבני הודיעני והנני מפזר וזורה לרוח כל מ"ש ושו"ט ישגו א"ם כו"ת ומשרת צאן קדשים בתוך עמי מצרים הצעיר אליאו ישראל בכר' יצחק ס"ט: ניסן שנת רני ושמחי בת ציון לפ"ק.

יג.

תשובתי על זה.

והנה ברשות כבוד הרב נ"י אשר הרשני בסוף דבריו אני נכנס להעיר ולהשתעשע בחמדת חקירתו במה שנראה לענ"ד וראשית אכתוב בקצור תחומי מצרים והשתפכות היאור עד ישתפך הימה הגדול ומעט מתחומי א"י להיות לנו לעינים על היאור ועל השיחור ועל נחל מצרים גבול א"י.

ארץ מצרים לגבולותיה נודעים מאז ומלפנים שהים הגדול (או התיכון) גבולה מצפון וארץ הלובים מדרום הים סוף מן המזרח [אצל עיר סוויים סועץ המקום שמתחבר ערביא באפריקא] ומדבר לוביא מן המערב והיאור נילוס יוצא מן הדרום מארץ כוש לובים וכושים הם שכנים למצרים מן הדרום (דהי"ב י"ב ג' לעם אשר באו עמו ממצרים לובים סכיים וכושים) דרך הלובים ומצרים העליונה פתרוס ובא עד עיר מצרים העתיקה ומתרחבת עד עיר בולאק הסמוך לה אשר משם מתחיל מצרים התחתונה ומשם יפרד לשני ראשים הראש הגדול פונה מערבה ונקרא בערבי באכר אל גארבי' ונופל בים אצל עיר ראשיד וראש השני הקטון פונה קדמה בערבי אל שירקי' ונופל בים אצל עיר דימיאט בכפר איזובי' שתי שעות מדימיאט והבא מאלכסנדרי' לאלקאהרה צריך לעבור רוחב שתי יאורות אצל העיר כאפאר זאייאת הרוחב הגדול ואצל עיר באנהיי רוחב הקטון כאשר יש שם היום שני גשרים תחת מסלת הברזל ההולכת מאלכסנדרי' למצרים תחומי א"י מפורשים בתורה באר היטב ים הגדול גבולה מן המערב ים כנרת ים המלח והירדן מן המזרח מהר ההר עד חצר עינן מן הצפון ממדבר צין (סין) עד נחל מצרים מן הדרום ועל הנחל הזה נחלקו א' מקומו

אם

ואם חדשה היא ואם בתוך הגבול היא אסורה ולהרדב"ז בתוך גבול מצרים הוא בכל מקום שהוא ועי"כ גם דברי הריים שהביא אינם מעלים לה ארוכה.

אם הוא הנילוס היאור הגדול הידוע בארץ מצרים ההולך למרחבי ארץ כנז' או ואדיאלעריש הוא נהר קטן בעמק שולח מהלך יום וחצי מעזה בתחלת המדבר כשהולכים מעזה למצרים וגם הוא ידוע בשם הזה לכל הולכי ארחות המדבר הזה ונודע גם הוא עוד לראשונים. והוא רחוק מאד מהנילוס רב הדרך ביניהם יותר מכל רוחב ארץ ישראל בכללה.

הים הגדול הוא גבול המערבי לא"י ארץ פלשתים וצפוני לארץ מצרים כי מהור ההר שהוא מקצוע צפונית מערבית לא"י הים הולך במישור כל צד המערב עד להלאה מעזה (אשר היא ראשונה מחמשת סרני פלשתים מן הדרום) אצל ואדיאל עריש ומשם הים נעקם כמין כף פשוטה מונח לארכה והולך על פני כל ארץ מצרים עד להלאה מאלכסנדרי' כמנא במקום שכלה הים גבול א"י מערבה הוא מקצוע צפונית מזרחית למצרים וכ"כ רש"י ז"ל וכל המפר' שמצרים מערבית דרומית לא"י ולפי זה נלענ"ד שפי' הרס"ג ז"ל אשר נחל מצרים הוא ואדי אל עריש מוכרח מן הכתובים ומן המציאות ומן השכל א' זה דבר ברור שים הגדול גבול מערב לא"י והים הזה הולך מצפון לדרום אשר על שפתו זה תמת בירות צידון צור עכו יפו אשדוד אשקלון עזה וכמהלך יום וחצי מעזה מערבי' דרומית הוא ואדיאלעריש תחילת המדבר ומשם הים נכנס ומתעקם והופך פניו והולך מן המזר' למערב עד להלאה מאלכסנדרי' ששם גבול מצרים צפונה אשר על שפתו זה העיר דימיאט שסמוך לה ב' שעות צפונית אצל הכפר איזוביה נופל לשון הנילוס בים ועיר ראשיד שגם שם נופל הלשון הגדול בים והנה הכתוב אומר (מסעי ל"ד ג') והיה לכם גבול נגב מקצה ים המלח קדמה ונסב לכם הגבול מעצמון נחלה מצרים והיה תוצאותיו הימה וגבול ים וגומר (ר"ל כי גבול מזרח מחצר עינן עד קצה ים המלח הגבול מתואר במישור ומקצה ים המלח הולך באלכסון ומסבב לצד מערב על כן הוא אומר ונסב שמסבב והולך) ואם היה נחל מצרים הזה יאור הנילוס הבאה מאמצע מצרים העליונה מן הדרום ועוברת מצרים העתיקה בולאק סביב הדאלתא עד הים הגדול כנז' לא היה צריך הכתוב לאמר ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים אלא והיו תוצאותיו או יעבור נחלה מצרים כי מעצמון הלך הרצועה במשור עד הנילוס ראה במפת הארץ אך ראש ים סוף אשר עברו בני ישראל בחרבה יפסיק ביניהם והיל"ל ונסב ים סוף והיו תוצאותיו נחלה מצרים אבל האמת יורה דרך הרס"ג ז"ל שנחל מצרים הוא ואדיאל עריש העומד אצל קרן מזרחית דרומית של הים הגדול קרוב. להמקום שמתעקם והופך פניו מערבה כנז' ולכן הוא אומר ונסב הגבול [כמו שאמר אצל גבול נגב כשמתחיל להסתבב מים המלח גבול קדמה] מעצמון שהוא סוף גבול נגב וסובב חוזר לצפון עד נחלה מצרים שהוא גם כן במערב ותוצאותיו הימה ומתחבר עם גבול הים הגדול מערבה ויהיה אורך א"י שהוא מצפון לדרום חציו אצל הים הגדול מהר ההר עד להלאה מעזה נגד ואדיאל עריש וחציו ביבשה מואדי אל עריש שהוא

נחל

נחל מצרים עד עצמון ובזה יצא כמין חומר ביאור המקרא שם אחריו וגבול ים והיה לכם הים הגדול וגבול זה יהיה לכם גביל ים אשר לפי ההשקפה הוא מחוסר הבנה שנאמר ונשנה ונשלש בזה הפסוק ג׳ פעמים גבול ים ולא ידענו מה? ומה זה שאמר באמצע המאמר וגבול? שאין לו מקום ומה זה והיה? והיה די לאמר וגבול ים יהיה לכם הים הגדול אבל לפי האמור כך שיעורו שמתחילה מתאר גביל המערב הדרומי שהוא מעצמון במקצוע הדרום עד נחלה מצרים (ואדיעריש) שהוא גבול המערב ביבשה ואמר והיו תוצאותיו הימה ר״ל לים הגדול כי ודאי אל עריש נמשך עד הים ולכן אומר והיו תוצאותיו הימה שימשך הגבול עד הים שכנגדו ואמר עוד וגבול ים אין פירושו כהשני גבול מערב אך גבול ים ממש ים הגדול ר״ל שיהיה תוצאות נחלה מצרים עד הים וזה הים הוא ג״כ הגבול ואח״כ מבאר כל יתר גבול המערבי והיה לכם הים הגדול וכל זה הגבול מעצמון נחלה מצרים והים זה יהיה לכם גבול ים ר״ל מערב כל גבול המערבי וזה הפי׳ לענ״ד אמת ויציב ונכון אין לו סתירה משום צד ומתישב על אפנו.

ונחלה מצרים זה אין פירושו נהר כי באמת איננו נהר תמידי אשר לא יכזבו מימיו ובסוף הקיץ מימיו לא נאמנו ונהר יחרב ויבש אבל פירושו עמק כמו ויחן בנחל גרר נחל אשכול נחל איתן ורבים עוד על פני כל המקרא ואדרבה מזה לקח הרס״ג לראי׳ שאינו הנילום כי הוא תמיד יאור או נהר ולמה שינה כאן לכתוב נחל וכן בכל מקום שזוכר זה הגבול קוראהו נחל ולא נהר (יהושע ט״ז מ״ז. מלכים א׳ ט׳ ס״ה מלבא חמת עד נחל מצרים) אלא מפני שאיננו הנילום הנהר רק עמק שוה והוא העמק אשר למצרים כי בדרך הזה הולכים עוברי ארחות מארץ פלשתים לארץ מצרים ואין דרך לנטות מזה הנחל ואדיאלעריש והוא מפסיק בין ארץ פלשתים לארץ מצרים עד היום הזה ומלפנים וכן בדבה״י של ר׳ יוסף הכהן אומר ששם היו יושבים צבאות חיל מצרים לשמור הגבול כי שם גבול מצרים.

ועתה נפן ונלך לספר יהושע (ט״ז מ״ז) בערי נחלת יהודה וגבולו עזה בנותיה וחצריה עד נחל מצרים והים הגדיל וגבול פה מהחיל למנות ערי יהודה מן הדרום [שכל גבול הנגב ממזרח למערב הי׳ ליהודה] אל גבול אדום הנגבה ומונה כל הערים אשר נחלקו גם העומדים סמוכים וקרובים במהלך שעה אחת כאשר אנו רואים במציאות ובזה אם נאמר שנחל מצרים הוא ואדיאלערים יהיה מעזה עד נחל מצרים מהלך יום וחצי ובנות עזה אולי הגיעו עד הנחל הזה אבל אם נאמר שנחל מצרים הוא הנילום אשר מעבר לאלקהרה עוד עירות רבות ומדינות גדולות היו לו למנות? רבים וגדולים מאלה ובפרט העיר אלקאהרה או עיר הקרומה אשר עודה שם בשמה? כי השטח הזה אשר מעזה לבולאק הנז׳ יותר גדול כפלים מכל ארץ פלשתים ושבעה עממים.

ומן המציאות נדע שבכל הימים והזמנים והלשונות קראו ויקראו לא״י פלישתני עד זה הנחל הואדי ומשם והלאה יקראו אל מצר כאשר

כתבתי למעלה גם מעדות ר"י הכהן כל הדאלתא ואלקאהרה ואליכסנדרי' עד סודאן ובלאד עביד ערי העבדים הוא ברברי' הקטנה לכולם יקראו היהודים הערביאים התוגרמים הפרסיים וההודיים וכל לשונות קדומים מדינת אל מצר והאייראפיים יקראו לה עגיפטין על שם האומה שישבו בה לפנים גיפטים (קאפטים) ואיש אין בארץ שיקרא לאלקאהרה וסביבותיה פלישתיני' כאשר קרא לה הרב מהריק"ש ז"ל ואין לחלוק על המקובל והמורגל.

ומן השכל הנה ידענו שאבותינו ישבו במצרים בארץ רעמסס וגושן ובנאו ערי מסכנות פיתום ורעמסס (העיר) ואלה הם במצרים התחתונה בתוך הדלתא ושם רעמסס עוד לא נשכח זכרם משם והזכירום תרי הארץ [וקרוב לשמוע ולהאמין שהם הבנינים הגדולים והערים החרבות שמוציאים שיום במקומות שחופרים הצרפתים לחבר ים התיכון עם הים סוף והם שני ערים גדולים שני ימים לדרום דימיאט ויום ואחצי מזאגיזיק ושמותן תאמסה הוא הצפרדע קראקידאל וגירים. אבל כמה טעו האמרו שפארי העמודים אשר אצל גיזא ואכארה פיום הם פיתום ורעמסס שבנאו אבותינו בפרך ולפיכך אומרים שגיזא הסמוכה היא גושן ופיום היא פיתום ובאמת לא זו הדרך ולא זו העיר כי כבר נדע שאלה פארי העמודים הם קברי מלכי קדם בטרם באו אבותינו למצרים והם לא בנאו בית הקברות רק ערי מסכנות אוצרות המדינה] איך שיהיה זה נראה ברור שאבותינו ישבו בזה הצד מן הנהר בתוך הדלתא ולא במצרים העליונה הנקרא פתרוס מעבר הנהר למערב כי אם ישבו שמה לא היו יכולים לבא אל הים סוף רק אחרי עברם את רוחב הנהר נילום כי הים סוף הוא למזרח מצרים והן בלילה ההוא יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים שש מאות אלף רגלי גברים לבד מנשים וטף מבן עשרים ומטה שלא נמנו ולבד מבן ששים ומעלה שלא נמנו אשר בין הכל היו מחנה כבד יותר ממאה רבבות ואולי יותר משתי מאות רבבות לבד כל מקניהם קנינם ורכושם ולבד אשר שאלו וינצלו ואיך עברו בלילה ההוא את היאור? אם בספינות הקטנות? אם את כל ספינות ארץ מצרים יאסף להם ומצא להם? ואם נעשה להם נס ועברו ברגל? איך העלם יעלים התורה גם הנס הגדול הזה? הן ודאי שישבו למטה במזרח הנהר תוך הדלתא ויכלו להגיע במישור עד הים סוף אצל עיר סוויים ואם כן איפה איך נאמר שגם זאת הארץ לפלשתים תחשב ולארץ ישראל נחשבה הוך גבולה? ונתנה לבני ישראל לנחלה ולמה יצאו כולם ממנה ולא נאחזו גם בתוכה? וה' אמר צאו מתוכה עמי! ולא תוסיפו לשוב בדרך הזה עוד אם כן התורה אסרתה מפני שהוא ארץ מצרים.

הנה זאת תקרנוה כן הוא לענ"ד שעיר אלקאהרה וכל הדאלתא הכל לארץ מצרים תחשב אף היא. ויפה כתב הרדב"ז ז"ל על הרא"ש ז"ל שצייר מה שלא ראה בעיניו. גם אמת נכון מ"ש עוד שכל המפרש נהל מצרים נילום הוא טועה וגם על הרד"ק ז"ל תמיה שכ' מן השיחור

הוא

הוא נילום נחל מצרים כו' עד הנילום הוא תחום עזה ולא קרב זה אל זה כאמור גם עזה איננה מסוף גבולי הארץ לכל הדיעות.

אך בכל זאת לא נוכל לדחות בשתי ידים גם פירש"י והראב"ע והרד"ק ז"ל שנחל מצרים הוא השיחור ושכן מפורש ביהושע י"ג מן השיחור על פני מצרים ואינו מזכיר נחל וכנראה שהוא הוא. ומצינו גם בירמי' ב' י"ח מה לך לדרך מצרים לשתות מי שיחור רק נדקדק תחילה מה זה הלשון אומרת אשר על פני מצרים ומה הי' מקרא חסר אם אמר מן השיחור של מצרים? כן ידוע שבכל מקום שנאמר פני הוא מזרחה של המדובר בה ועוד מה ענין לשיחור הנילום עם עקרון שהיא בצפון א"י? לכן נ"ל שגם אלה אשר יפרשו נחל מצרים ,הוא השיחור נילום גם הם לא יחשבו על היאור נילום שבתוך ארץ מצרים כמו אלקאהרה כי בפירוש אמר הראב"ע כי השיחור איננו היאור רק יפרשוהו על לשון היאור הקטון הנופל בים דימיאט אשר הוא במזרח כפת ארץ מצרים כאשר כתבתי למעלה שלשון היאור הזה נקרא בערבי על שירקיה המזרחי. ובמקום שנופל בים נקרא שיחור (היאור נקרא בערבי ניל שהוא תכליית כנ"ל) כי שם מימיו יותר שחורים שנכנס בים ברעש וזעף ויתגעשו מימיו עכורים ודלוחים וזה שאמר מן השיחור. איזה שיחור? אשר על פני מזרח מצרים לא לשון המערבי הנופל בים הלאה אצל ראשיד שהוא המערבי בכפת מצרים(אל גארבי) ולכן אמר מן השיחור עד עקרון ששם כל חמשת הערים הגדולים אשר לחמשת סרני פלשתים על שפת הים הגדול עזה אשדוד אשקלון ידועים בשמותם אלה עד היום. גת היא כפר גתה אצל יפו או חיפה גת החפר. עקרון היא קסרין קסארי' עד היום ועקרון תעקר*) או עכו שנקרא בפי האומות עכרון ומעקרון עד

הר

---

*) הרב החכם המפורסם מוה' יוסף שווארץ נ"י בתבואות הארץ מביא מ"ש הרב כפו"פ שקסרי היא עקרון וסמוך ללוד כו' מראיית הש"ס מקסרי ללוד ע"ש והוא אומר שא"א לומר שכונת התלמוד שעקרון היא קיסארי' הלא רחוק ממנה כמהלך יום וחצי ועקרון בגבול יהודה וקסאריא בגבול הגליל א"כ מוכח שאין עקרון וקיסאריא עיר אחד. ועל מה שאמרו במגילה ו' עקרון תעקר זו קיסרי בת אדום שהיא יושבת בין החולות כו' הטריח א"ע בפירוש זר וזר ע"ש. ולדעתי פשוט שעקרון היא קיסאריא כפשוטה ובמקומה עומדת וראשית דבר לנו לדעת שכל גלילות הפלשת היה אצל הים והם חמשת הסרנים עזה אשדוד אשקלון גת עקרון והם מדרום לצפון. וביהושע י"ג ב' ג' זאת הארץ הנשארת כל גלילות הפלשתים וכל הגשורי מן השיחור אשר על פני מצרים ועד גבול עקרון וגו' חמשת סרני פלשתים העזתי והאשדודי האשקלוני הגתי והעקרוני והעוים. מתחיל מגבול דרומית של א"י מנחל מצרים והולך לצפון על הסדר וכולם על חוף הים [ומספר ערי יהודה שם פ"ז מ"ה מונה מצפון לדרום זה הסדר מהופך ע"ש] ואלה לא נכבשו עדיין כי אבותינו באו לא"י מעבר הירדן מצד מזרח א"י וכבשו בתחילה מה שלפניהם. אבל אלה לצד מערבה לא הגיעו עדיין עליהם אם מצד שבועת אאע"ה לאבימלך שעוד לא כלה הזמן כדברי חז"ל או שלפי דרך הטבע אלה שעל שפת הים היו גבורים יותר בעלי גבורה עזה למלחמה ויורדי הים באניות ואבותינו עוד לא נסו דרך מלחמה בים ועזבום עד עת תהיה הממלכה נכונה בידם. וכתבתי למעלה שהערים האלה ידועים עד היום ועקרון מוכרחת שהיא עיר התחתית לצפון והיא קיסאריא להלאה מעכו אצל דור (דארדורא) ויושבת שם בין החולות שעל חוף הים כי סביבות עכו ודארדורא חול גדול והוא נפונה ארץ פלשתים וסיפה ואחר כך העוים ואם אמנם

שעקרון

הר ההר צפונה לעוים תחשב כאמור שם ולפי זה יהי' גבול א"י מזה סוף הנילוס אשר אצל דימיאט צפונה אבל לא כל אורך הנילוס שבתוך הארץ. ונראית בזה קרן אחת קטנה במצחה של מצרים מזרחה להכניסה בגבול א"י בהמשך קו המדה מעצמון עד הראש הזה של השיחור (ראה במפת הארץ) אבל הרס"ג מאן גם בזה ואולי גם הראב"ע כי מה ימנענו לפרש שגם השיחור הוא וואדאלעריש כמו נחל מצרים? שגם בוודאי

יש

שעקרון נחשבת בתוך ערי יהודה וחלקו היה לדרום א"י? אבל הלוא מצינו עיר עקרון גם בחלק דן (יהושע י"ט מ"ג) ושם אמר עם הגבול מול יפו ובזה יש לומר או שתי עקרון היו או שמתחלה כבשוה יהודה כאשר כבש חלק גדול מא"י ואח"כ נחלו בתוכו גם בנימין ושמעון ודן כידוע. איך שיהיה עקרון היתה לשבט הדני וגבול דן הי' אצל הים הגדול על שפתו מאשדוד עד דאר והם כל חבל הפלשתים (רק עזה תחילת הדרום היתה ליהודה ועכו שאצל עקרון היתה לאשר שהיא כרצועה כפ"ע) וקסאריא שהיא עוד לדרום דאר כשלש שעות היא ודאי בגבול דן ואחרי כי ידענו בבירור כי עקרון היתה לדן וגבולו על הים מדוע לא נאמין להמציאות כפשוטו של התלמוד עקרון תעקר זו קסרי בת אדום שהיא יושבת בין החולות כו' ונתקיים בה דברי חז"ל שהיא חרבה ושממה ערה עד היסוד בה עד היום. וכדומה שלא זכר יוסף השר! שעקרון גם בגבול דן תחשב כי גם לא חשבה בין הערים אשר: דן ודלגה ואולי יען שכבר החליט שעקרון היא כפר אקאר שמצא בחלק יהודה בדרום לא שת לבו גם לזאת? ול"נ שאין לנו לקחת עדים וראיה משמות עירות וכפרים שקוראים להם הערביאים יושבי הארץ היום שנתבלבלה אומתם ואמונתם ולשונם פעמים אין מספר ומי יודע לעת כזאת?

עוד כתב שם הרי"ש נ"י „העוים כעת לא נמצא שם זה בארץ אכן אין ספק שישבו בחלק הדרומי ארץ פלשתים והתפשטו עד מחוז קדש ברנע כו' לדרום עזה כו' והוא מחוז עוים היושבים בחצרים „ולעיל שם כתב "רפיח" (הדברים ב' כ"ג והעוים היושבים בחצרים עד עזה מתורגם ברפיח) בין עזה ובין הכפר אל עריש על שפת הים חורבות ראפיאח. הנה מוכח שהעוים התפשטו עד שם ולדרום הארץ. עוד שם וחצרון ונ"ל שמחוז ההוא הוא מחוז העוים היושבים בחצרים עד עזה. ובזה טעה בשתים כי אמר שהעוים בדרום ובקרא הנז' (יהושע י"ג) מפורש העוים אחר עקרון לצפון א"י כי מונה והולך מעזה וגו' שהוא מדרום לצפון וחושב והעוים לבסוף וכן שם ט"ז מה' מונה מצפון לדרום בהיפך כנז'. וראייתו מהכתוב והעוים היושבים בחצרים עד עזה שהוא לדרום מביא ראי' לסתור. והרב החכם החוקר הזה שדרכו לדייק בשמא ומצא חורבות שם ראפיאח בערבי שהוא תרגום החצרים רצה להושיב בה העוים ועיות את הכתובים ולא שפל לסיפא דקרא כי מבאר והעוים היושבים וגו' שהם יושבים עתה בזמן שדבר עמהם משה עוד ישבו שמה אבל אח"כ אומר כפתורים היוצאים מכפתור השמידום וישבו תחתם. וברש"י שם כי העוים הם מפלשתים ומפני השבועה וכו' ונעזרו בכפתור ע"ש. עכ"פ הכתוב אומר והעוים היושבים בחצרים שמלפנים ישבו בה קודם שנכנסו אבותינו שם והכפתורים גרשום משם לטהר את הארץ לבני ישראל כאשר אמר שם על הרפאים והחורים ויכול להיות שהנשארים משמד הכפתרים נמלטו לגור אצל אחיהם לצפון א"י אצל עקרון כאשר כן מפורש עוד בקרא יותר ועד גבול עקרון צפונה. ובימי יהושע עוד ישבו שם העוים שלא כבשום בני ישראל כאשר חמשת סרני פלשתים ומשה אמר שכבר נשמדו. הלא פשוט שהכפתורים השמידום ממקום הקודם שבדרום ובאו אל הצפון תוך אחיהם הפלשתים מצד זה. ובעמדי על הפרק לא אכרית כל זכר ולא אמנע מכם הטוב הרשום אצלי. הנה עזה ראיתם כמה פעמים שהיא לדרום א"י בחלק יהודה כמרחק שעה מחוף ים הגדול. ובדהי"א ז' כ"ח ואחוזתם (לבני אפרים) וגו' שכם ובנותיה עד עזה ובנותיה והוא פלא כי לא קרב זה אל זה וכל ארץ יהודה ובנימין מבדיל ביניהם ומה ענין עזה של יהודה לשכם של אפרים? אבל בתנ"ך שלי כ"י הנפלא בכתבו ובהגהתו כתוב שם דה"י הנז' עיה ובנותיה וזה בית אל. עוד שם ויחנו במכמש קדמת בית און וזה הי' בית אל בהר אפרים שנקרא גם בית און כידוע והיה עיה ומכמש לאפרים. גם ביהושע ט"ז כתוב בין ערי אפרים מכמתת ואולי היא היא.

יש מים רוב עתותי השנה וכל השנים שהם בסדרן מטר לברכה. והמקרא (ירמיה ב"ת י"ח) מה לך לדרך מצרים לשתות מי שחור מסעייהו כי וואדיאלעריש הוא בדרך שהולכים עוברי ארחות המדבר מא"י למצרים לא ישו מני הדרך הזה ובכל הדרך מדבר חול ומים אין לשתות רק מה שממלאים כליהם מים מזה הנחל ואינם יפים ולכן מוכיחם הנביא שילכו למצרים לעזרה מה לך לדרך מצרים שתצטרך לשתות מי שיחור מהנחל סוואדי הזה הרעים, אבל מי היאור הנילום אין כמוהם בכל הארצות קלים ויפים ובריאים.

ממוצא הדברים נראה לענ"ד שאין מקום למש"כ מהריק"ש ז"ל במחכ"ת שעיר אלקאהרה היא מארץ פלשתים ונהר נילום מפסיק בין א"י למצרים ודברי הרמ"ג והרדב"ז ז"ל שרירין וקיימין מכל הצדדים ובענין היתר ישיבת מצרים בכללה עליונה ותחתונה כבר מלתי אמורה מה שנלע"ד והבוחר יבחר!

הן ארכו הדברים יצאתי מגדר מספרים ונכנסתי בגבול מחברים. כתרו לי זעיר אחי הקוראים ואשוב לדרכי. בעוד שלשת ימים אשים בעזה"י לדרך פעמי לגבול מזרחית דרומית עיר סוויים אשר על ים סוף יצליח ה' דרכי. העתירו בעדי אחי ורעי! כי רב ממני הדרך אך אני לבדי ואין איש מבני ישראל עמדי. בך ה' חסיתי להשיב שבות יעקב סלה.

יד.

שפת ים סוף. — הר סיני. — מרחץ משה. בריכת פרעה.

יום עשרים בכסלו יצאתי ממצרים על מסילת הברזל ובאתי ביום ההוא עיר סוויים (סועץ) העומדת על שפת ים סוף *) העיר הזאת קטנה מאד ויושביה מעטים מימיה מלוחים ולחם אין וכל דבר ביוקר כי יושבת היא על ארץ מלחה ומדבר חול היא מדבר שור. אך בחדש ניסן עת האסף האורחות ישמעאלים ללכת למיכא (Mekka) ימצא פה המון אדם רב אין מספר אשר לא יכילם עשרים ערים כאלה ויעשו להם אוהלים שטוח על פני השדה סביב סביב מהלך כמה מילים. ועתה יביאו אליה מים מאלקאהרה בעגלת הקיטור על מסילות הברזל. ובליל מוצש"ק כ"ב כסלו ירדתי בספינה ערביית בעלת תורן אחת ללכת עיר גידא

---

*) לא יתכן כדעת האומרים שזועץ (סוויס) היא עציון גבר (ואלה הלאה עקן) כי לא קרב זה"ז כנראה מהכתובים ובפ' מסעי והיא פי החירות או בעל צפון. והנה עפ"י המדרש שמות ל"ם והתלמוד היה בימים ההם היאור נילוס מחובר עם הים סוף (כאשר עושים היום האמפתים) כי אמרו שם ע"פ ותשם בה את הילד ר' אלעזר אומר ים סוף מגיע עד נילוס. וכן מספר ר' בנימין במסעיו משנת דתתק"ל וים סוף רחוק מהר סיני דרך יום והוא זרוע פיס הודו ויחזור לדימיאט.

גידא (Gidda) כי לא מצאתי ספינה גדולה ההולכת במישור לעדאן. ורוח הצפון נשב מאחרינו לדרכנו ובנא למחרת אחר הצהרים לכפר טור (Tur) מקום ערביאים. פה השליכה איל הברזל ועמדה לקחת מים מתוקים לשתי' כי מי עיר הזאת מלוחים והאנשים מביאים מים מהרים רחוקים. פה מעט בתי אבנים ורבים אהלים ובתים של עצים ובגדים. פה השתלמו שנים מאחינו היהודים. אך אני ישנתי בספינה. מפה שם אנחנו בלכתנו בין הרים וצוקים גבוהים ותלולים. אם שני הכפרים אנחנו לעלות אל הר סיני מהלך יום ביבשה דרך רוכבי הרים ועד היום קוראים לו טור סיני. בראש ההר הזה בנין גדול כמו מבצר דלתים ובריח מפחד הערביאים אשר סביב במדבר הזה ונותנים להם גם מתן ומכס. שם בית תפלה לנוצרים ובתים לכומריהם וברגלי ההר בית מסגד (מיסקיטא) לישמעאלים (מוסלמנים). במרחק שני מילים מפה רכבנו על חמורים עם עוד נוסעים לרחוץ במים חמים מהמעין הנובע מההר כמו חמי טברי' וקורים לה חמאם מוסא (Chamam Musa) (מרחץ משה) ושפת הים הלזה קוראים בירכת פרעון (בריכת פרעה) באמרם שפה נטבע פרעה ואילו בים סוף ברדפם אחר בני ישראל. ולא רחוק הוא על פי סדר מסעי ישראל. כי בצאתם ממצרים בדרך הזה נסעו. פה עברו אורך הים סוף באלכסונה וחזרו אל יבשת מדבר שור וביום השלישי באו מדבר סיני אשר גם הוא במדבר שור (ראה הראב"ע ז"ל פ' בשלח ופ' מסעי). גם ממצרים יכולים ללכת ביבשה להר סיני אבל רב הדרך כשבעה ימים במדבר. ברגש קדש וזכרון נוראות נפלאות מעשי נסים אשר נעשו לאבותינו במקום הזה ברכתי בלב מלא רעיונות נשגבות ברכת שעשה נסים וכו'. בקרבת הכפר הזה עיר אלים (Elim) סביבותיה תמרים רבים ועינות מים הרים רבים משתרעים מהחוף הזה נגבה וקדמה אל המדבר וההרים האלה יתאחדו ונעשים לשני הרים הנראים גם מרחוק לדורכי באניות ים והערביאים יקראו להם טור ולהמיוחד שבהם סיני עד היום. ההרים האלה ערומים מבלי לבוש ירק דשא וכל עשב [אומרים שמאז נוה ה' הצאן והבקר אל ירעו לא יעלה בם כל עשב והם שכחו אל מול ההר כתיב] וכל עשב וכל צמח ועצי אילן נהפכו והיו לאבן. לא אתחקה על שרשי הספורים והגדת עמי הארצות הערביאים ואגידה לכם רק מאשר ראו עיני ומששו ידי.

במקום הזה ירדנו כולנו לבית משתה קאהווא ערביאית ומוכרי לחם דוחן תמאה ודבש והמלחים ימלאו כליהם לבור הספינה מים זכים. אנכי עומד היום במקום אבותינו שבטי ישורון אחרי עברם מי ים סוף ברגל שרו בגאון רוח קדשם שירו לה' כי גאה גאה. ואני קרבת אלהים לי טוב התרחקתי מעט לעלות בהר ולהתבונן על ההר חמד אלהים להנחיל משם דברות אש-דת-קדש לזרע ישראל אוהביו להאמירם לעם סגולתו. פה נגולו כספר השמים להראות לעם קדושו כי אין כל תמונה בשמים ממעל ועל הארץ מתחת. פה השמיעם הוד קולו לנסותם ולתת

יראתו

יראתו על פני אבותינו המתקדשים מגאולי מצרים. פה עמדו אבותינו רבבות אלפי ישראל וקול אחד נשמע מעם אחד פה אחד **נעשה ונשמע.** פה עמד רועה הנאמן משה עבד ה' (זכרו לנצח יבורך) ארבעים יום וארבעים לילה ושני לוחות הברית כתובים באצבע אלהים (פעמים) ומסר קדש זו חוצבו.

ילדי עשתונותי! הנה פניכם מועדות? התעפילו לעלות ברגש קדש אל הר האלהים? אם ידרכו פעמיכם מקום אדמת קדש? של נעליך! קרא מתוך הסנה לעניו מכל האדם בחיר ה' אל תקרב הלום ויסתר פניו ואתם תקרבו? אל נא בני סרעפי! אל תגביהו עוף במופלא מכם אל תדאו על כנפי נשרי שמים אם עד תכלית שדי תמצאו? אל תתבוננו מה היה בהגלות נגלות שוכן עד וקדוש לפני אחד ושלשים מאה (מאה ושלשת אלפים שנה) להגיד לעם בחירו **אנכי ה' אלהיך** דברות קדשו הנתנו בלהבי אש. הנה והנם עוד אתנו על ספר חוקה ועד עמודי שמים לא ירופפו אות אחת מהם לא תעדר מלה אחת לא תומר ומצוה אחת לא תופר שמרו ופקדו לעבדם ולשמרם.

הנביא המקנא על ברית קדש (הוא מלאך הברית) מנקרת הצור בהר זה רכב על סוסי אש בסערה השמימה להעיר בצדק על שומרי בריתו כי נאמנו את אל רוחם. נפשי! פה לרגלי הר זה סיני שפכי כמים לבך. גם את לפנים [כל נשמת ישראל עד נצח עמדו פה אז זוהר ח"א נ"א] בין רבבות קדש עמדת ואזניך פקוחות תשמענה דבר אלהים ובתוך העונים פה ולב אחד נעשה ונשמע היית כאחד מהם. שמרי וזכרי!!

נכון יספר הנורבוני בפי' למורה פ' ס"ו שראה אבן הסנה ושברו לפתיתים ובכל פיתים מצא צורת סנה ועל כן אמרו המפרשים שעל שם נקרא ההר ס י נ י. ואני אוסיף עליהם בעדות נאמנה (ולא כדבריו ממש) שכל ההרים האל עשבם וצמחם ויערם הכל מעשה מקשה אבן סנה. וכן שמה גם בערבי עד היום עוץ סיני. גם בתיהם שמה ראיתי בנוים מכפיסי עץ ארוכים כאילנות תמימות שכובות לאורך הקירות ועל הגגות וכאשר מששתי בהם ראיתים והמה אבנים מגודלים כעצי יער. ובשוחי על פני השדה בעלותי ההרה ראיתי עשבות הרים ופרחים רבים אמוצים וירוקים בגובה טפח וטפחים ושריגיהם מפוצלות מסתעפים הנה והנה ונדמו לי כפרי האדמה קוצים ודרדרים. ואחרי דרכה רגלי עליהם נשברו תחת כפות רגלי ושמעתי קול שבר אבנים. ופניתי עליהם והנם כולם אבן מקשה דומם וכל צומח אין בהם ובמקום השברים יראו עורקים מפוצלות כאשר יתראו בעצי זית (ולא צורת הסנה) שמחתי עליהם וקטפתי ולקטתי מהם מלא חצני ואמתחותי כאשר יכולתי שאת ולעת ערב עליתי בספינה.

בלילה ההוא נדדה שנתי. גם מקום מנוחה אין לי בין המוסלימאנים הקדשים ואשי שוכב בירכתי הספינה על העבותות ומפרשי הספינה המורדות מטה בכל לילה ואמתחתי תחת מראשותי. ורוח חקירתי

תהדפני

תהדפני מדחי אל דחי לא אוכל הבין מה נבהל משה רועה הנאמן עמד
משתאה על המראה הגדול והנה הסנה בוער באש והסנה איננו אוכל?
[המפרשים לא ידעו מה הוא סנה כי אין לו אח במקרא זולת ורצון
שוכני סנה הבא מכוחו. וגם התרגום יאמר אסנא ופירשוהו מין קוצים.
וכנודע לי עתה ולהראב"ע ונרבוני מלפנים הסנה הוא אבן דומם ולא
יער צומח עצים] והרי הוא אבן והוא לא נתן למאכולת אש ומה
יתפלא? והמית רוחי כהמות ים לגליו יהמיון שנתי נהיתה. כמעט חצות
לילה עברה והירח יצאה בענני השמים תהיל ביפעתה. קמתי לקחת
התנ"ך הקטון מתחת לראשותי בילקוטי ואבינה במקרא והנה לפני כולה
מקשה אחת. מתחילה אמר וירא והנה הסנה בער באש (אך) הסנה
איננו אוכל שאיננו כלה למאכולת להב האש כתרגומו מתאכיל והיה א"כ
תמיהתי מה שהסנה איננו אכל ולא מה שהיה בוער כי לשון הבערה נופל
לתחלת אחיזת האש בדרך מה והדלקתה אחר שיסולק ממנה יד המבעיר
את הבערה ולשון אכילת האש הוא לסוף מעשה הדלקה אשר כלה יעשה
מקומה וזה כלל גדול בכל המקרא. ואין סתירה מן ויבער מגדיש עד קמה
(שופטים ט"ו ה') כי שם הוא בכבד שהוא מענין ביעור וכליון ואיך
יאמר אח"כ אסורה נא ואראה את המראה הגדול הזה מדוע לא
יבער הסנה? והלא הסנה היה בוער! וגם זאת לא היתה נפלאת
בעיניו רק מה שהסנה איננו אוכל והיל"ל מדוע לא יאוכל או יתאכל
הסנה כאשר אמר בתחילה. עוד חסר שם הפועל שהיל"ל לא יבער
האש הסנה או היל"ל יבעיר בהפעיל כי יבער בקל הוא פועל עומד.
גם לא הבנתי מה העיר רוח משה לעמוד ולהתבונן על המראה? וכי
אם יראה איש תוצאות אש ביער או בשדה קוצים נאחז בסבכי אילן
או בדרדרים האם יעמוד מרחוק משתאה לראות אחרית האש אם כלה
יעשה מקומו או פליטה יהיה לה? ומדוע עמד משה לראות סוף המעשה
הכי חדש הוא אם יבער אש בעצי יער או תאחז קוצים כסוחים?
ולא מצאתי און לי לפרשו כפשוטו אשר יוסרו כל ההערות האלה.
ואמרתי יפה בעיני לפנות דרך לעצמי (וידעתי כי יהיה לזרא בעיני
רבים בהשקפה ראשונה) באופן זה. משה תמה בראותו הסנה בוער
באש והוא אבן דומם ואש לא תשרפנו אך על זאת התפלא והוא הפלא
ופלא אשר יעורר כל עין רואי וכה יהי' שיעור הכתובים וירא (בהשקפה
ראשונה בראיה בעלמא) והנה הסנה (שהוא אבן דומם ולא עץ) בוער
באש? (והלא) הסנה איננו אכל (דבר שהאש יאכלנו) ויהיה סוף
המקרא ביאור לתחילתו מה היתה תמיהתו. ולכן בהשקפה ראשונה
בראותו זאת מיד התעורר ועמד מחריש משתאה לדעת מה זה [לא כן
אם התראה אליו מלאך ה' מתוך עץ ואילן לא היה משה סר לראות
סוף מעשה אם ישרף או לא] ויאמר משה אסורה נא ואראה מדוע?
(הוא בטעם טפחא המפסיק ר"ל מה הוא סבת הדבר כטעם כל מדוע
מה דוע לדעת סבת הפועל וכל לאה לדעת התכלית שהסנה בער באש
הלא) לא יבער הסנה (האבן הסנה איננו מקבל אפילו תחלת הבערה)

ולכן

ולכן סר לראות ולדעת סבת הפליאה הזאת אשר לא היה עושה כן אם ישרף יער צומח עצים. והנה אם יפלא בעיניכם שהרחקתי מלת מ ד ו ע לעצמו ועשיתי לו ביאור לבד ראו נא שגם הרדי"א בפירושו שמה בארוכה באופן אחר הרחיק מלת מדוע הרחק מאד. וכבר אמרו הקדמונים אין חכם ומבאר כבעל הטעמים הלכה למ"מ ואם הוא הרחיק גם אני רשאי לרחק. וידעתי אחי ורעי! שדברי אלה יהי' למוזר בעיני רובכם ולכן אבקשה נא מכם אל תמחו ביאורי זה מספרי אשר כתבתי אולי יבא יום או איש אשר יקבלנה ברצון והיה זה שכרי.

טו.

הנסיעה לגידא והערים אשר על שפת ים סוף.

כאור בוקר למחרתו תורן הספינה פרשה נס וכזרות השמש הרימו אל המעגן ותקם ללכת. הספינה הקטנה הזאת מלאה כצאן אדם מושלימאנים ועמהם גם נשים וטף ההולכים לחוג חג ומהם להקדיש כל ימי חייהם קדש בעיר מקדשה מיכה מעקקא [ויהי מושבם ממשא באכה ספרה הר הקדם (בראשית י' ל') מתרגם הרס"ג מן מיכה אלי מדינה גיבל נאקום] אשר שם בית מדרש נביאם ומחוקקם···. ושם הבאר לחי רואי אשר חוק הוא להישמעאלים מימות עולם גם בטרם לדת חוק מחוקקם להתאסף שמה לחג וכ"כ הראב"ע בפ' לך לך כי בכל שנה היו חוגגים הישמעאלים אל הבאר הזאת גם היום יקרא באר זמזם אלה הנוסעים קדש יאמר להם עטרת ירוקה בראשיהם ויתקדשים ומתטהרים וזכרון נביאם אשר יקראו לו מחמד רסול אל אללאה (משרת האל) לא ימוש מפיהם. ומהגדת ספורי גדולת מעשיו ונפלאותיו נוראותיו וגבורותיו לא יבלו שפתותיהם ולא תמלא בטנם. בלילה שלמחרתו יום הששי יקראו בספר (מעז אבן גיבל) פ ט י ר ת ה נ ב י א זכרון יום מותו ואיך הלקחו השמימה בא אליו המלאך גבריאל והעלהו על כל השבעה רקיעים והראהו הגיהנם והגן עדן ומושב כל הצדיקים אבות העולם והנביאים אשר עמדו עוד בחוץ לשער הגן עדן ולא יכלו להכנס לשבת במקומם עד שהוא הפגיע והמליץ טוב בעדם ובאו אז על מקומם בשלום וכאלה דברים אין קץ ובעת יקראו בזה יתלהבו ברגש רוחם יחוגו וינועו*) עד תסור מהם כמעט ההתגשמות ויתנפלו כמשפטם ויפלו לארץ כמתנבאים. אף גם שם היהודי.... יקללו אז אשר עמד לשטן לו להפיק כל זממו ויחרפו גם הנוצרי שהוא

כופר

---

*) לזאת נקראו אלה הקדשים הא"נ כי זה דרכם בהתפללם נבוא עליהם הרוח... להשגועע אנה ואנה ולמד ברגלם בכח גדול יחוגו וינועו כשכורים וילכו במחול סביב אחוזי יד ורגל או בשבתם לארץ בעגול סביב עד יפלו על פניהם לארץ וקצף רוק יצא מפיהם כחולה הנכפה.

כופר באחדות האל ויתנוהו לשמה כי אך המה מנעו כל טוב העולם כי אז אם הביאו נוארס תחת עולו כי עתה כבר שנה אליו כל מלכות השמים?

אך למותר להאריך לשון למבינים איך הייתי לקוץ מכאיב בעיניהם בהכירוני כי עברי אנכי סורו טמא (ניגים) קראו לי אל תיגע בנו כי תקדשנו בלי יכולתי לגעת בכל אשר להם ולא לשתות מכליהם או לשאוב בכלי מים מבור הספינה וגם כי שלמתי חלקי בהמים אך עבד הכושי בטובו למען מתן (הבאקשיש) היה ממלא כל בוקר מעט מים בכליו ושופך מלמעלה הלאה לתוך כליי בלי לנגוע בקנהו. לא אחת ולא שתים אמרו להשליכני מצולה בלב ים ואני הייתי כשה נאלמה ונשמרתי לבלתי אפגשם ואנגעם. וישבתי תמיד לבדי בירכתי הספינה וספר קטון בידי ותפלתי זכה וקנרה בעלות השחר בטרם יכיר בעוד לא העירו משנתם. אם בא רוח חזק או נעדר הרוח כולם פה אחד לחטאת היהודי הקורא בספרו ומנעוני מהחזיק ספר בידי. ואמרתי להם מַזמוֹר דאוד הוא (תהלים) ורעמו עוד יותר מה ליהודי חלק בדוד? לאן ולכבוד היה לי אם עבדי עולם הכושים היו מספרים עמדי למען השג להם מתן (באקשיש) או גליל לחם חטה מאשר עמדי אשר אכלום בהחבא. כל מאכל אדם בערים האל ועל הספינות הוא לחם דוחן אדום. פה ידעתי כי הדוחן איננו מה שקוראים באשכנז ורוסיא הירז כי הוא מין בפני עצמו כמו מין דורא שבארץ ישראל. ויש מזה שני מינים לבן ואדום והוא גדול על קנים ארוכים מאד בגובה שמונה או עשר אמות. וזה שמו בערבי דוחן ועושים ממנו לחם כמו מחטים ושעורין ומערבים גם בקמח חטים ושעורים ופולין*).

ר"ח

---

*) יחזקאל ד' ט' ואתה קח לך חטין ושעורים ופול ועדשים ודחן וכסמים ונתתה אותם בכלי אחד ועשית אותם לך ללחם ובברכות לז' ע"א פת אורז ופת דוחן כו' מברך עליו במ"מ ולבסוף כו' מעין שלש כו' ורמי שם מברייתא אחרת ומסיק ותני גבי אורז ולבסוף אינו מברך ולא כלום (רק בנ"ר) ע"ש וע"ש בתוס' ד"ה תיובתא ובהרא"ש בשם הרי"ף דרק על אורז מברך תחלה במ"מ ולא אדוחן וברכתו שהכל. ומפרש ר"י הטעם דר' יוחנן בן נורי לא אמר רק אורז מין דגן ואף דלית הלכתא כוותי' בזה אבל מצינו מזה שיש מעלה לאורז על הדוחן וכן בברייתא דהכוסס את האורז כו' שתנו אפלו ט' במ"מ כי לא נזכר רק אורז ולא דוחן והרא"ש והגאון ז"ל כ"ל דדוחן שוה לאורז שגם הדוחן מחן זיין כאורז ע"ש ומרן ב"י בשו"ע סי' ר"ח סעיף ז' ח' פסק (כדרט) כהרי"ף והרמב"ם דעל אורז מברך תחלה במ"מ ועל דוחן שהכל ובט"ז שם ס"ק י"א כ' הטעם דאין דרך לעשות פת מדוחן. והנה כאשר עינינו הרואות בכל הארצות האל ובתימן ממגרים עד הודו הגדולה עושים לחם מדוחן והוא להם פת מדינה יותר נאות לקדות מין דגן לדוחן מן האורז ועי"כ נלענ"ד עיקר כדעת הגאון והרא"ש ז"ל דעל דוחן יש לברך במ"מ ור' יוחנן בן נורי דאמר אורז מין דגן וכ"ש דוחן דלא מיבעי קאמר (גם הטעם שאמרו דאורז מתבשל כמו שהוא והדוחן צריך טחינה לענ"ד היא הנותנת דעדיף לה כי הוא מין דגן) ומ"ש הר"י משום דריב"נ לא אמר רק אורז מין דגן ולא דוחן והנה בפסחים ל"ה ע"א מובא עוד ברייתא אחרת ר' יוחנן בן נורי אוסר באורז ודוחן מפני שקרוב להחמיץ הרי שלריב"נ שניהם מין דגן ותימה דלרבנן דהילכתא כוותיהו דאינם מין דגן ומברכים במ"מ שניהם שוים וכסברת הרא"ש שם והא דמזכרי רק אורז לאפוקי מריב"נ והמקרא דיחזקאל הנ' מסייעו שמדוחן היו עושים לחם.

והנה

ר"ח טבת אחר הצהרים נהיה רוח סועה וסער מתחולל ענן גדול וגשם ויחתרו להשיב אל היבשה לנוח בלילה כמנהגם ולא יכולו כי הים הולך וסוער ונתרחקנו נדוד אל רוחב הים תועים בדרך. אז היינו באסון נורא. ירכתי הספינה נשברו כן תרנה נעה ונדה כקנה והנה מפרשי הספינה נקרעה לקרעים. הספינה מלאה מים מגלי הים מתחת אשר ישטפו יעברו ירומו כמו נד וממעל לראשינו יריקו והגשם מן השמים דלף טורד מאין הפוגות. בית מנוח אין בספינות האלה ולא בתי אוצרות מטה רק ימלאוה משאות סחורות מלמטה עד למעלה ועליהם ישבו ישנו הנוסעים והמלחים באין מחסה מזרם מטר ומשרב חום היום זולת חדר אחד מאחריה למטה לרב החובל לכלי הספינה וליקירי נכבדי הנוסעים העשירים או לנשים המרבים במחירה. וגם שמה איש את רעהו ידחקון. בלילה ההוא גדלה הצעקה לחרדת אלהים. המה צעקו וקראו בקול חיל „יא חי אללאה לא אללאה מחמד ראסול אללאה" (אהה אלהים חי אין כאל ומחמד השליח וכו') קול המולה מאין הפוגות. אני שכבתי גלמוד לוטה באדרתי וסביבותי מי ים סוף חבוש לראשי עוד מעט תהום יסובבני ח"ו. הלא תבינו ידידי רעי! מה היה אז עם לבבי מה היה מוצא שפתי אנה פנו עשתנותי? לחרדת אלהים נרדמתי ותמונת אאמ"ו הצדיק מוה' נתן זצ"ל פני חלף עבר. במחזה אשר חזיתיו כרחם אב על בנו יחידו אשר אהבתו נפלאה. ידעתי כי זכותו עמדה לי להציל חייתי ממצולות ים סוף [כאשר עוד ראיתיו בחלום כהקיץ עת צרות אחרות אשר היתה לי תקוה טובה אח"כ ואחרית שלום] ובבואי אל עיר גידא כתבתי לביתי לעשות ערך נר וצדקה לנשמת הצדיק אאמ"ו זכרני לברכה הנראה אלי ביום צרתי. חצות לילה עבר גם הענן כלה וילך והגשם חלף הסער' קמה לדממה והים עמד מזעפו. כאור בוקר עמדו הנוסעים הקדשים ויריבו בחזקה עם רב החובל כי הדיח עליהם הרעה בהביאו אתם איש יהודי טמא לקדשם בנסיעתם זאת המתקדשת ומתטהרת. כזוללי בשר אדם לבשו אכזר לתפשני ולהשליכני מצולה בלבב ים. אך רב החובל אשר הפקדתי על ידו מאיש סוחר ונכבד בעיר סוויס אשר פקד עלי וגם ערב בעדי לשמרני לבל יאונה לי כל רע גם ידע כי איש איירופי אנכי ובידי תעודות הקאנזול ונקה לא ינקה החזיק בי בכל עוז ולא נתנני טרף לשיניהם. אבל אימה מות נפלה עלי ופחדתי לנפשי כל רגע. מאז והלאה לא קרנו עוד אסון. אבל גם רוח צפונית הצריכה לנו לא נשבה להצלחת דרכנו רק בבוקר עד קרוב צהרים ולעת ערב ואז עמדה ללון. ככה עברנו על כמה עירים וכפרים וביום שנים העשר באנו לעיר גדולה של ערביאים הנקראת יאמבא (Jambo) ועמדה שם ביום תמים. פה הוריד כמה משאות של סחורות

פה

והנה אורז הוא רייז בל"א כפי' התוס' שם: וכך שמו בערבי אל רוז (ריש סרוקה) ודוחן כך שמו דוחן (דאל' סרוקה) ואינו מיל בצרפת שהוא הירז בל"א ומין אחר הוא שאינו ידוע באייראפי.

פה ירדו כמה מהנוסעים ללכת שלשה ימים ביבשה עד עיר רבתי אל מדינה היא ספרה כאשר תרגם הרס"ג ממשא בואכה ספרה מן מכה אלי מדינה מקום שם קבר נביאם ומחוקק דתם הקוראן מחמד ומשנהו עמאר וחותנו אבובאכר [אומרים שהיה יהודי באגדאדי לפנים שמו בישראל בכור ומעלתו גדולה אצלם כידוע מספריהם] היא קרית מלך רב מושל החיים והמתים אשר בידו היה גם נפשות הראשון אדם חנוך נח והאבות יוסף ישי דוד ושלמה ומשיח אשר בעלותו חיים לשמי מרום הושיבם אצלו לכסא כבוד בג"ע להתעדן על כל טוב תענוגי בני האדם שהם בהמה המה להם אלף נשים עלמות ופילגשים אין מספר כו' כו' כידוע מהבליהם. ואולם לא אכחד כי אמונתם אמונת אימון לא ישוגו מפני כל ויכוח וכל חקר לא ידיחום ממקום. ולא אכחד תחת לשוני כי כאשר בנתי על כל עניניהם ראיתי כי בכל שגעונותיו הועיל להם הפרא הזה תועלת רבות ומדות נכבדות בתתו להם אמונת היחוד בשלימות (וכאשר העיד הרמב"ם ז"ל באגרותיו) גם נתן להם חוקים טובים ומשפטים ישרים אם ישמרום כראוי. אף גדר בעדם דרך החקירה והעיון ואסר בפניהם כל חכמה וכל למוד תבונה בתבנית העולם. על הקוראן ישענו ועל מפרשיו יסמכו. בו כל דעת וכל לקח בו כל מעינם וזולתו הכל הבל. הם יאמינו כי כל הקורא בהקוראן יהיה מאיזה דת ואומה ידבק ויתקדש באמונתם ודתם.| הפעם ספרתי להם דבר מהקוראן ואמרתי שקראתיו וידעתי כולו. לא האמינו היתכן אמרו איש יקרא הקוראן ולא יאמין בו אמונת אימון? גם בעיני יפלא איש יקרא הקוראן ולא יבין...? מהעיר מדינה לעיר מיכא מהלך שנים עשר יום ביבשה. כל הארץ הזאת נקראת אל אחגג (מקודשת) פה גדול והצליח בכל מלחמותיו ונפלאותיו.

לעיר הזאת יאמבא לא הניחוני רב החובל לרדת לקנות אוכל להשיב נפש ולנוח בה מעט לשאוף רוח היבשת כי אמר פן יבלעני יושב הארץ בהכירני כי לא ידרוך בה כף רגל יהודי ונוצרי. וישבתי בספינה והוא הביא לי צרכי. מאנשי העיר הביאו אל הספינה למכור מאכל לחם דוחן דגים ובצים ורציתי לקנות גם אני. שאלתי על המחיר והשיבוני כמנהגם תן מה תתן. ואם אומר כך וכך יאמרו עוד תוסיף ואמרתי זה די אמר „צלי עלי ניבי" (שאל לשלום הנביא) והשומע צריך לענות עלוהי אסאלאם (עליו השלום) וכאשר לא עניתיו בראשונה והוא נחש ינחש להגיד לי כזה עוד הפעם ולא עניתיו אלה המלות כעס עלי ויאמר לי למה לא תברך שלום הנביא. והמלח העומד אצלינו אמר לו הוא יהודי. כשמעו כעס עליו ויקללהו קללה נמרצת מדוע הביאני עמהם ותפש בסכין הארוכה התקועה בחגורתו לשלפה עלי. וימהר המלח וידחפני אל חדר רב החובל וסגר הדלת אחריו ולא יצאתי החוצה עד הלילה ועד הלכה הספינה למחרת הייתי נחבא אל הכלים.

טז.

עיר גידא והמהפכת והנסיעה לחודידה.

ביום השמונה עשר י"ב טבת באנו לעיר גידא (21 מעלותיו ברוחב 65 באורך) היא העיר הגדולה האוספת אליה כל מחנות ואורחות הישמעאלים ממצרים ואפריקא צפונית מכוש וכל גלילות הודו מטורקי' אסוריא מבאגדת מכל הממלכות אשר יאמינו שם מוסלימאנים (זולת מוסלימאני עגים (פרס) המאמינים בנביאם עלי לא יניחום. לבא שמה) יתאספו לתוך גידא אל הקיץ ללכת בקול המון חוגג לחוג ולהתקדש בבית מדרש נביאם ומחוקקם הנקרא בית אללאה (בית אלהים) היא עיר מיכא ולהקריב הקורבן (Kurban) על ההר מחוץ לעיר ושמה יתבודדו אחר הקורבן שלשה ימים אח"כ קדש (חאג) יאמר לו. אנשים לרוב אשר לזקנותם או לעצלותם ישארו שמה להקדיש כל ימיהם במדרשם בעיר הזאת כי שמה יאכלו את חוקם לחם אנשים דבר יום ביומו מפת בג ההקדשות והכנסות אשר יפלו למקום הזה בכל שנה למרבה ושמה בתי מבשלות להם ונזיד לאיש חוקו ארוחת תמיד. מרוב אדם ובהמה ואויר החם ומאכלות הכבדות ומזוהמות ושארי סבות אשר לא טהורות ישלוט בהם דבר ומגפה להמעיטם וזאת יקרה לעתים קרובות תמיד אבל המת אצלם במגפה קדש הוא להם כי לא יראה עוד פני גיהינם ובשגם במקומות הקדשים האלה מיכא מדינה (Medine) אשר הנביא ישיבנו לימינו אשר הזוכה למות שם במגפה הזאת. ושמעתי אחד קדש מהם ספר לפי טומאו לעדת מרעיו שלפני שלש עשרה שנה בא עם אביו הזקן לחאג ואחרי חגגם גם בעיר מדינה היה בם מגפה גדולה עד אפס מקום לקוברם והיו משליכים כמה יחד בבור אחד. והעשירים והמיוחסים קונים להם מקום קבר בכסף מלא בבית הקברות הישן סביב מערות הנביאים שלהם. וגם אביו הזקן זכה ומת במגפה ההיא. גם איש עשיר נכבד אשר קנה לו מקום יקר אצל הנביא ובהחפזם להוליך ולקבור איש העשיר ההוא השליכוהו באחת הבורות וישובו אל המתים הנשארים והוא נשא גם את אביו לקברו באשר ימצא ובראותו את אשר עשו להעשיר נתן שכר אנשיו הנושאים את אביו א' שקל כסף לאיש והוליכו את אביו וקברוהו בקבר העשיר אשר כרה לו אצל הנביא ותהי למופת. בספרו המעשה נהלו פניו והשומעים התפלאו ואמרו כמה מאושר אביך ואשריך בן יקיר! בשנה הזאת באה את המלך הסולטאן הגדול עבד אל מאגיד מקושטא עם החאג. ואחרי חגגה במיכה הלכה משם על דבשת גמלים בשממות ציה (עם כל הכבודה) לעיר מדינה ולא עצרה כחה הרכה וענוגה והמגפה הדביקתה ותמת שם בדרך והביאוה למדינה ותקבר שם וכבוד גדול עשו לה.

טרם ירדו הנוסעים ויציגו כפות רגלם על יבשת גידא ירחצו כל גופם במי מקוה אשר בכפר מחוץ לעיר ויפשטו את בגדיהם אשר לבשו בם (הקדש לעניים) ואך בשמלה לבנה ארוכה כשמיכת המטה יאגרו

את

את מתניהם. עד שתותיהם. וראש השני יעלו על החזה והכף ויהיו הולכים כן ממתניהם ולמעלה ערומים בלתי החזה והכתף וזרועותיהם חשופות*) וראשיהם מגולות. כי גם העיר הזאת גידא מקודשת להם בעבור עצמות אחד קדש עאמאר אבן אל קטאף שנקבר בה אצל שער מיכא ועליו בית מסגד גדול בנין קדוש יפה ושם גם בית מבשלות לעניים ובית האסורים לנכבדים. ומבה ילכו ערומים עד בואם לעיר מיכא ושמה יפשטו השמלה הזאת ויתעטפו באחרת. גם בעיר הזאת (פתת מיכא) יזבחו זבחי שלמים (קורבן) ולפנים לא הניחו יהודי ונוצרי לרדת אליה ואחת דתו להמית או להמיר דתו ואך זה מקרוב ישבו בה (בלא מרגוגם) שר ציר צרפתי ובריטאניא בעבור ספינות וסוחרי הודו אשר לענגלאנד וצרפת יבואו שמה בכל שנה ולרגליהם באו עוד סוחרים נוצרים לגור בה ופתחו גם בית משתה ולא ארכו להם הימים. ובת' אלול התרי"ח עת האסיף אורחות החוגגים מצאו עלילה על השר בריטאניא אשר הוריד ושבר דגל התוגרמי על ספינת בריטאני' ונקבצו עליו וסבבו ביתו והרגוהו אותו ואשתו וזרעם. ואח"כ הלכו בחימה שפוכה זאת ועשו כן להשר צרפתי ולכל הנוצרים הסוחרים כשלשים וחמשה איש ואשה ועשו בהם שפטים בשצף קצף שללום ובזזום בקנאת אף וחימה וישחטום מתים בכל חוצות העיר ונתחום לנתחים לפני הכלבים ועוף השמים כטבעם המר והנמהר אשר לא יבינו לאחריתם כי מרה תהיה כאשר היה להם. גם הפחה התוגרמי ואנשי הצבא אשר היו בעיר לא יכלו להצילם ביום החרון (וכי גם נתעצלו ולא הוציאו חרבם מתערה) כי המון רב נמצאו אז שם מעם הארץ ויד השרים והכומרים היתה במעלה ראשונה לעשות נקמה בנוצרים הבאו שעריהם. רק חמשה נוצרים נצולו לחיים בחכמתם אשר עמדה להם (עת באו עליהם בחרב ובחנית לקחת את נפשם) לזעוק לעזרת נביאם מחאמאד אשר זאת להם לאות מקבלת דת מוסלימאני אז הניחום חיים ויבואום אל הכומר הגדול הקאהדי ומל בשר ערלתם ויהיו מוסלימאנים. כן יהודי אחד ואשתו היו שם בימים ההם מדי עברם להינדי' וגם עליהם עבר הכוס ובעצת הנוצרים החיו את נפשם גם הם עד אשר נעשה שפטים בשופטיהם. וגם בת הציר הבריטאני' עלמה בת טו"ב שנים אשר חמל עליה נער בחור מוסלימאני שכנם ויפול עליה בין עדת הרוצחים אשר פרצו בבית והוכה בעבורה מכת חרב עד צלחה לו להביאה אל ביתו ולהחביאה בצל קורות בית אמו אשר איש לא יבא שם. ואחרי ימים לא כבירים בהודע הדבר בעיר עדאן ממשלת ענגלאנד באו משם שתי אניות מלחמה בריטאנית וצרפתית. ובטרם חקור דבר ועשות משפט

שרפו

---

*) מנהג קדום ויסודו גם הוא בגדיו וגו' ויפול ערום וגו' (שמואל י"ט כ"ה) וזרועך חשופה ונאמר (יחזקאל ד' ז') ואולם כבר ביאר הרמב"ם ז"ל באגרתו לבנו כי בא המשל בהם במליצות כאמור הסירו הבגדים הצואים מעליו וגו' בכל עת יהיו בגדיך לבנים וגו' לא כן אלה והוא להיפך.

שרפו כל הספינות ערביאות אשר עמדו שם על החוף עם הון עתק אשר בתוכם גם חלק לפונית מהעיר החריבו עד אשר ברחו כל העיר לנפשם על ההרים ולמיכא. ובת הציר העענגלי ושלשה נוצרים והיהודי ואשתו אשר הומרו באונס הובאו אל האניות ונצלו. וזאת היה אך בנקמת תימה בטרם הובא המשפט לפני כסא השולטאן אשר בקושטא' והמלכים האדירים. אחרי כן גמולם הושב בראשם ושילמו גם בעד הנפשות נפש בנפש גם בעד הביזה אשר לא יוכלון נקיון עוד. בבואי שמה מצאתי רוב העיר ריקה ושממה אשר אנשיה ברחו ועוד לא נעשו סדרים. עשרה מגדוליהם נתפשו ע"י ערמה והנם במאסר כי עוד לא נחרץ משפטם. וחמשה ושלשים הלכו לקושטא' לעמוד להצטדק לפני כס השולטאן (ולא ינקו) והנשארים עוד חורקים שן ופערו פיהם לאסוף מחנות ערביאים ולעמוד על נפשם נגד מתקוממיהם. אבל אך דבר שפתים ולבם כבר נפל והרך ביודעם כי נכונים להם ימי חושך.

ברדתי אל החוף הכירני מוסלימאן אחד חלילי חברוני סוחר בעיר הזאת והביאני בצל קורתו. שמונה ימים ישבתי בביתו בפחד ורעדה עד שמצאתי ספינה קטנה ערביאית ללכת עמה עיר חודידה (Chudeda) תימנה. פה נודעתי לישמעאל זקן נכבד ועשיר אשר מסחרו להינדי' עם היהודים הגבורים בכלכתא וקרבני גם הוא ודבר אתי טובות. והוא ספר לי שהאורחות הבאות מתימן למיכא משלמים מס עובר לשבט ערביאים הנקראים יהוד אל חיבר*) ואם לא ישלמו להם המס לא יניחום לעבור כי הם גבורים מאד ואין עומד נגדם (וראה עוד בחדרי תימן).

טו.

אודת יהודי חיבר.

מנסיעה השנית. אחרי שובי מדרכי מקץ ארבעה שנים והייתי בעדאן כוננתי לנסוע עוד משם בדרך אשר באתי בה בראשונה בחשבי אולי אוכל לבקר עוד את אחינו בפנים ארץ התימן ובאתי לחודידה (ראה הלאה) ומצאתי שנתעוררו מלחמות בין פחה התוגרמי ליושבי ההרים ולא יכולתי ללכת פנימה בשום אופן. וירדתי בספינה ובאתי לעיר הזאת גידא עוד הפעם וישבתי בה שמונה ימים לדרוש ולחקור על יהודי חיבר והערב אשר הוגד לי מאז ואשר שמעתי וראיתי בספרי

המסעות

---

*) בס' מסעי ישראל החדש יספר בשם נוסע מפורס' כמוהו שיהוד חיבר ושבטי יהודים יושבים במרחק י"ב יום מעיר דשעדאה (גידא) על הדרך העולה למעקקא (מיכא) וכדרכו בכל הספר מגבב דברים לא ידע שקרם כי מגידא למיכא רק מהלך ח"י שעות והדרך לא תטות מעובר ומשב כמיפו לירושלם וביותר עת האסיף האורחות הם כארבה לרוב. וברור בעליל שאין שם גם איש יהודי אחד בכל המחת ההוא. ואולם אולי הנוסע הנז' אשר נבא עליהם הוא על האופן שאכתוב עוד אי"ה (הלאה בחדרי תימן) ראה שם.

המסעות. ודרשתי וחקרתי כאשר היה באפשרי כי עתה העיר הזאת יושבת שלוה ושקטה וחפשי. ונודעתי פה לאיש רופא אונגארי שהיה יהודי ונמלט במלחמת המרידה שנת 48 לקושטא ונכנס בצבא התוגרמים. והוא היה במיכא ובעיר מדינה ועבר בכל הארץ הזאת חאגאג עד קצה הישוב מזרחה וצפונה מהלך שנים עשר יום. וכן נודעתי לאיזה מאנשי הצבא ושר הרכב אשר סבבו בכל הארץ הזאת תימנה מזרחה וצפונה. וכמסיחי לפי תומם ספרו לי מכל תהלוכות הארצות האל ויושבי הערים וההרים והמדבר ומעיר מדינת אל חיבר וסביבותיה. והנה אמת נכון וברור בעליל שאין עתה יהודי גם אחד בכל הארץ הזאת הנקראת חאגאגא עד עיר נאגראן (Nagran) (ונקראת גם עיר התמרים בערבי*) שהיא מזרחית דרומית והעיר אבו אל ערים (סוכות) למערבית דרומית אשר משם ימצאון יהודים הנחשבים לתימנים (ראה הלאה) והעיר מדינת אל חיבר היום חרבה ושממה מאין יושב כי נביאם מחמאד החרימה וערה יסודה והרג וגירש כל היהודים מכל הארץ הזאת אשר לפנים ישבו בה רבים מהם. וסביבות חיבר גנות ופרדסים וכרמים טובים והם לנחלה ליושבי ההרים מהעבר המדבר מזה ולהיושבים על יד נהר פרת מעבר השני ועבדיהם הכושים יושבים שם שומרים השדות והכרמים ואך שם יהוד אל חיבר נשאר אל המושלימנים הערביאים פה לקללה ולכלימת עולם כאשר שמעתי בכל רגע בחרפם איש לרעהו יקראהו יהודי חיבר! שהוא סוף כל הבזיונות והגידופים כי ימים רבים עשו מלחמה עם נביאם והרעו לו מכל שאר האומות אשר נלחם עמהם כי גבורים היו ואנשי לחם ביום קרב ולא נכנעו תחת ידו לקבל עול מלכותו ודתו עד אשר הכריתם מן הארץ ככתוב בספר מלחמות מחאמאד בלשון ערבי. ואולם עוד יש הרבה יהודים ערביאים בין שאר שבטי הערביאים אשר למזרח תימן צפונה כאשר תראו הלאה ב ח ד ר י ת י מ ן. וכן סיפרו לי שני יהודים קראים מן אל היט הנקראים ערב אל היט אשר על יד נהר פרת שראיתים בירושלם עה"ק זה מקרוב בחורף התרכ"ד והם סמוכים ג"כ להיהודים הנקראים ערב אל ע נ ז י והם יהודים רבנים. מקומם ידוע לכל הנוסעים מארם צובא לבגדת דרך ארץ קורדיסטאן שעוברים על יד נהר פרת ויסורו גם אל היט אבל להיהודים אל ענזי לא יבואו כי רחוקים המה מהדרך כשלשה ימים והדרך מסוכן מאד ואנשי היט יגיעו אליהם. אלה ואלה יושבים תחת כובד משא מושלי המושלימאנים ואין להם מנוחה. יהודי ענזי הם כשבעים משפחות ושומעים בכל דיני התורה להרבנים אשר בבבל (בגדאת) ולא יסורו מכל אשר יורו להם ורחוקים מבבל כשמונה ימים. ובכל אשר יצטרכו שוחט ומורה יבאו ויעמדו לפני הרב ובד"צ שבבגדאת. ואלה הקראים שבהיט רחוקים המה מאחיהם הקראים שבירושלם וגם המה עניים ורק כשלשים משפחות רובם אורגים וחרשי עצים והמה

ברעה

---

*) ראה שופטים א' ט"ז ותבונת ארץ מדין לא רחוק ממקום הזה.

ברעה גדולה. וביקשו לעזוב את מקומם ולבא לדור בירושלם. ודברתי עם שנים החשובים שבהם אם נמצאו עוד יהודי' בין הערביאים שביבותם ועל יהודי חיבר וגם המה אמרו באמת שיודעים מהערביאים המוסלימאנים אשר סביבותם שהולכים בכל שנה לחוג במיכא ועוברים דרך מדינת אל חיבר וגם יש להם שם גנות וכרמים ועבדיהם וכולם פה אחד שאין שם יהודים בכל הדרך עד מיכא רק יודעים מפי השמועה שמלפנים בזמן נביאם ישבו הרבה יהודים בכל אלה המקומות אי מזה באו ואנה הלכו אינם יודעים. והרופא האונגארי הנז' ושר הרכב ושארי תוגרמים בגידא סיפרו לי כי עוד יש זכרון רחוב ובתים ובית הקברות בעיר מיכא ידוע להיהודים מלפנים. ועל כן נפלאות זאת בעיני כל הספורים אשר יגידו ויכזבו בעלי המסעות מעניני היהודים שבחיבר ובפרט ר' בנימין מטודולא אשר יספר גם הוא מה שלא ראה וז"ל „וכיבר עיר גדולה מאד ושם כמו חמשים אלף מישראל כו' וכו' וברור שגם בימיו (ד"א תקלג) לא היו עוד יהודים בכיבר. ומי יודע איזה שמועה שמע אולי מזמן ששה מאות לפניו כמו כל הספורים מארץ התימן אשר יגיד שמה שהם גוזמאות ודברי הבאי שאינם אפי' כדברי חלומות כאשר עוד תראו בחדרי תימן אכן בימים ההם אשר היה ארץ צרפת (מקום ר"ב הנז') רחוקה מתימן וארצות הקדם מהלך שנים וירחים והיה כל המרבה לספר גדולות וגבוהות הרי זה משובח והיא שגרמה לאחרונים להוסיף שמועות על שמועות ומה לא יעשו אז שגם בימינו אשר כל הארץ ימים אחדים וגם היום אהבו כן. ואנכי אודה לה' אשר נתן אמת ליעקב בקהל משקרים אל יחד כבודו ובסוד מגזמים אל יבא אשר חזיתי אספרה ואשר ידעתי ברור אדברה.

יד.

הנסיעה לחודידה והערים אשר בתוך.

יום עשרים בטבת עליתי בספינה הקטנה. ואחר שלשה ימים הרוח עבר מאחרינו ויבא מלפנינו (כן הוא ברוב עתותי השנה אשר עד כה יפה הנסיעה על הים סוף לדרום ורוח צפונית ישב כהלכתו ומפה והלאה הים יסוב מזרחה וגם רוח צפונית לא ישב עוד ויבא רוח מערב) ובאנו עיר גדולה קונפידה (Kunphide) גם בה מושל ואנשי חיל תוגרמים. פה עמדה הספינה כיום תמים מחכה על הרוח וירדתי אויר היבשת. העיר מוקפת חומה אשר שועלים יפילוה תחתיה והיא למגן אך מקנה טריפה ומפני הערביאים אשר יבאו למלחמה. ורוב תושביה דרים מבחוץ בבתי צריפים. הספינה תעמוד הלאה מהחוף כשני מילים ובדוגה קטנה הולכים עוד מעט ותעמוד ויורדים אל המים עד הברכים והולכים במים וביבשה עד שער העיר. כן הוא עד הצהרים ואחר הצהרים יגברו המים ומשער העיר צריכים לעבור במים מי ברכים

עד

עד נכנסים בקרוב למירות דוגה עד הספינה. גם בכל החוף שפת ים סוף כן הוא בטבעו שמהבוקר עד אחר הצהרים מי ים סוף יתמעטו עד ת"ק ואלף אמה ויעברו שם ברגל ואחר הצהרים יעלו על כל גדותיו עד למעלה ראש. אבל פה יותר ויותר מכל חוף הערים אשר ירדתי בהם*) יום עש"ק הייתי בעיר לקנות מחסרי ולתור העיר וחוצה לה ולערב יצאתי מן העיר לעלות ללון בספינה. לא יכולתי מפני השבת להוחיל על רב החובל והמלחים אשר יעלו גם הם בספינה קטנה שלהם עם חשכה ותפשתי אחר דוגה קטנה להעלות אותי לבדי ונכנסתי במים עד צואר ומצאתי דיג בדוגתו פורש מכמרת ושכרתיו להוליכני עד הספינה וזה אין מקום רק לאיש אחד כי המה עשויות מעץ אחד כעריבה שלשים בה לחם. הלילה פרשה כנפיה והרוח נשב בחוזק יד והדוגה נהפכה ונפלתי אל תוך הים. הדיג בידעו לשוט הציל אך את נפשו. ובהיותי סמוך להספינות המה ראו איש צולל ולא ידעו כי עברי אנכי ומיהרו להוציאני ממצולה אשר עוד רגע לא נותרה בי נשמה. בהכירוני כי יהודי אנכי אולי חרה להם אך המתן יכפה אף והביאוני אל ספינתי אך רוחי בקרבי. ברוך הגומל לחייבים טובות.

בשובי מדרכי אחר ארבעה שנים בראש חדש ניסן התרכ"ג באתי ג"כ למקום הזה וברכתי ברוך שעשה לי נס במקום הזה. בעת ההיא באתי מחודידא תימנית ג"כ בספינה קטנה שהיתה מלאה אנשים נשים וטף אשר באו ממיסקוט ומחצר-מות ללכת גידא ולחוג במיכא ואני ישבתי עתה למעלה עם הנכבדים בתואר איש סוחר כי הרבתי בסחרה והייתי גם נכבד להם. השנה הזאת היה החדש הצום (ראמאזאן) שלהם בחדש אדר שלנו וצמו גם בנסיעתם בספינה. רק איזה מהזקנים והנשים אשר פגרו איזה ימים מהצום כאשר היה רוח חזקה ונחלו חולי הים. ר"ח אדר היתה שנה הזאת יום ה' ו' ור"ח ניסן יום ז' ובאנו לעיר הזאת קונפידא יום ה' לעת ערב ורב החובל היה מתושבי העיר הזאת והם חשבו שלמחר יכלו ימי הצומות ובלילה יפטירו**) לאכול ויתחיל שלשת ימי החג שאחר הצום והם צמים שלשים יום תמימים והיו בהם חילוקי דעות כי שכחו מתי התחילו להתענות. מהם אמרו שצריכים עוד

להתענות

---

*) מה נעמו ונאמנו דברי הראב"ע (פ' בשלח ט"ו כ"ז) שאמר כי בשגעון דבר חוי הכלבי י"ע שאמר כי משה ידע עת מיעוט (עבבע) הים בדלתו ועת רבותו (פלוט) בעלותו בהמשכו והוא העביר עמו במיעוט המים כמשפטו ופרעה לא ידע מנהג הים ע"ד טבע. וע"פ טעם הראב"ע המתוק. ואני אוסיף מעט דבש הנה עינינו הרואות טבע מי ים סוף אלה שבלילה מתגברים ועולים ובבוקר הם מתמעטים ויורדים ומשה העביר בני ישראל בלילה בתגבורת הים סוף ופרעה נטבע במים האלה לפנות בוקר עת יבש הים ויחרב והיה זה אם כן היפך הטבע ולשון הכלבי לא יתרץ משפט.

**) בערבי יקרא סעודת הבוקר או סעודה הראשונה שאחר הצום „פאטור" והגיוי איפטר ויבא גם בפועל לזמניהם גם עוגות מצות כי לא אמן יקראו פטיר וחג המצות איד אל פטיר בעבור המנהג לאכול בבוקר רקיקי מצות הנעשה חם מעיסה שגילושה בלי שאור. ומזה במשנתינו אין מפטירין אחר הפסח והבן.

להתענות שני ימים ומהם אמרו יום אחד וחשבו שיראו הלבנה החדשה ליל יום ו' כי הם מקדשים החדש ע"פ עדי (שקר) הראיה. המה מחזיקים את היהודים ליודעי בינה לעתים. ושאלוני מה דעתי. פתחתי את הלוח ואמרתי להם המולד יהיה ליל ו' ו' וא"כ לא יוכלו לראותה אולי עד ליל ז' והמה צריכים להתענות עוד שני ימים. היראים שבהם האמינו לי וחשבו גם הם כמוני. ואחרים שחקו איכה יסמכו על היהודי? ולמחרת יום ה' ירדו לעיר וישאלו ואמרו היום יודע שיגיעו להם השלוחים מעיר גידא להודיעם מתי יחוגו. ובאותו יום כן באו ובישרו להם שהלילה יחוגו. וקול נשמע מהתותח וקנה רובה אשר במבצר העיר כמנהגם לאות כי שלמו ימי הצום בלילה יחוגו. אבל בעלי המדע שהיו עמי בספינה לא שמעו להם כי חשבו שלשים יום מיום שהתחילו להתענות וצמו גם ביום ו' ועשו חג יום ז' כמשפט. בימי החג לא רצה רב החובל לנסוע והוא גם החמיר והתקדש לעשות החג חמשה ימים בביתו אצל אשתו ומשפחתו. ולולא הנוסעים המכובדים אשר היה להם זה כששים יום בספינה מאז עזבו עירם וימהרו גם לבא זה החדש למיכא לעשות שמה הקורבן היה מתעצל עוד לשבת בביתו. אבל הם העמידוהו למשפט ויאלצוהו לנסוע הלאה. אנכי אשר זה לי ד' שנים וחצי מאז יצאתי מביתי ועתה אני שב ללכת לעשות הפסח בביתי בירושלם ת"ו הלא אץ לי הדרך ויום לשנה נחשב כי ימי הפסח קרובים בכל זאת לא ארכו לי ימי שבתי פה אף כי בדד ישבתי באין ריע ומודע. אנכי היהודי היחידי לבדי הדורך בארץ הנשמה הלזו וערי הפראים האלה מזמן שנות מאות רבות מאד. בדד בספינה לא ישבתי להתענג על מחזה השמים והמים בשכבר שבעה עיני מהם. וישבתי כל הימים בעיר וחוצה תוך ההמון החוגגים. תמונת העיר הזאת ויושביה תראה הלאה בין כל ערי החוף אשר על שפת ים סוף היושבים בבתי צריפים פרזות על פני הבקעה חוץ לחומה הבצורה להם. בימי החג האלה יעשו מחוץ לעיר חנויות מכל מאכל ובתי משתה קאהוואה ובמות משחק כמנהגם שתי עריסות תלויות על קורה גבוה המונחת על שני קרשים עומדים כמו שער ואנשים יושבים בתוכם ויעלו וירדו כמו במאזנים ומגלגלים אותם כגלגל זה עולה וזה יורד וכמוהו באופנים שונים. וכל אנשי הכפרים אשר סביבותם יתקבצו פה וגם ערב רב משכניהם. אבל העולה על המשחקים והתענוגים הוא הזמירות והניגונים והריקוד במחול. כולם לבושי חרב וחניתות וסכינים בחגורותיהם ושושנים או עלי אלנות ירוקים תקועות במצנפת אשר בראשיהם. וכמו עשרים אנשים אחוזי יד ורגל יסבבו במחולות ושירי זמרה בפיהם ותוף וחליל מכה לפניהם. כה כל הבקעה מלאה צאן אדם ומשחקים ומחולות בכל עבר ופינה. פה ראיתי שמחה בלא בשר ויין. גם נשים לא יתראו בכל הככר רק אנשים וטף. אף כי הכירו-בי כי עברי אנכי לא נגעו בי לרעה. כי פה נמצאו אנשי חיל ושרים מצבא התוגרמים עומדים שומרים מרצח גזול וגנוב. ושמתי אני מושבי אצלם והייתי ביום ביבשה ובלילה בספינה.

ביום

ביום הרביעי ה' ניסן נסענו מזה והרוח לא נשבה לנו עוד כמקודם גם בא אלפנינו והיינו בצער מסער הים גם בסכנות. בספינה הקטנה הזאת היו כשלש מאות וחמשים איש לכן הרבה מהם ירדו ביום הששי אל כפר קטון ומשם הלכו ביבשה עד גידא ואני והנשארים באנו לגידא יום א' תשעה בניסן [ראה למעלה בגידא].

יום א' בבוקר נסענו מקונפידא ובאנו לעת ערב עיר קטנה גיזאן (Gisan) ולננו פה על הספינה. מפה מהלך יום תמים למזרח בהרים עיר אבו ערים (Abu Aris) (סוכות) ושם נמצאים מעט יהודים תימנים. ועוד משם והלאה עוד כפרים רבים עם מעט יהודים עד עיר הגדולה חיידאן ובה כמאה משפחות יהודים ולהם ארבעה בתי כנסיות (תראה בחדרי תימן) ולא עליתי עליהם כי אין לעבור בדרך הזה. בספינה הזאת לא היה לי צער ומועקה כי לא היו בה נוסעים זולתי ורב החובל הוא בעל הספינה והמלחים שהם עבדיו השחורים כבדוני בתקותם למתן כמנהג. אך צער וחולת הים הי' לי מרוח החזק אשר נשב תמיד לנגדינו והספינה ריקה וקלה על פני המים נדחפת לאחורה ובגלדים תעלה שמים ותרד. ואחרי טו"ב ימים לנסיעתינו מגידא באנו לעיר גדולה אל לאחייה אשר בעל הספינה הוא מתושבי העיר הזאת ובאליו גם הוא מטורח הדרך עמד להנפש בביתו וישבתי פה חמשה ימים תמימים.

העיר רב מסחרה לערי תימן פנימה ואנשי ההרים בקאהווא הטוב (אל יאמאני) ותבואות הארץ. פה מוצא הבדולח (פעריל ובערבי לולו) (Lulu)*) אשר נמצא לרוב בשפת ים סוף הזה והערביאים יעודום בסירות דוגה במכמורות כצידת הדגים. אבל אומנים אין להם
לנקבם

*) הבדולח שבמקרא יאמרו המפר' שהוא המרגלית לבן שנוקבים אותם ותולים בחרוזות הנקרא באייראפית פעריל ובערבי לולו מהם תולדות הים כנודע וכאשר ראיתי פה בעיני שמוציאים ברשת דגים האם שלהם (פעריל מוטטר) כמו שתי עריבות ובתוכה נמצא שרץ מים ובתוכו המרגלית או בתוך האם עצמה יש מוציא ריקם ויש מעט ויש הרבה והמזל גורם והוא אינו מין אבן ועל כן לא כתיב אבן הבדולח כמו אבן השהם והוא אינו מאבני האפד כמתורגם בלועזית אייראפית ולא בתרגום הערבי להרס"ג שתרגם „יאקות אחמאר חמרד ואגפד כחלי ומהא ובהדמאן גזעלי וסבג ופירוזג אזרק ובלור ויסף" והמרגלית (פעריל) (לולו) אינו מאחת מאלה לדברי הכל (אף שהראב"ע אמר על פי' הגאון כאלה שאינו דברי קבלה) ועי' ברבינו בחיי פ' תצוה ובתרגום שה"ש ע"פ ידיו גלילי זהב שהם קרובי' להרס"ג כי אינו מין אבן כו' וגם אינו מוכשר לפתח עליהם פתוחי חותם ובלי שום ספק כי המרגלית לא היה באבני האפוד. ולא אוכל להבין מ"ש חז"ל ב"ב דקל"ג יוסף בן יועזר היה לו בן כו' אזיל נסיב בת גדיל כלילא דינאי מלכא כו' זבין לה ביניתא קרעה אשכח בה מרגליתא כו' אמטי לגבי גזברי כו' שמוה בתליסרי עליאתא דדינרי כו' ופי' רשב"ם ז"ל לגזבר של הקדש ויקחנה לאבני אפוד כו' ע"ש ובשבת קי"ט גבי יוסף מוקיר שבי כו' בלעי' לכוורא כו' זבני' קרעי' אשכח בי' מרגניתא זבני' בתליסר עליתא דדינרי דדהבא. ואולי הוא מעשה חדא. ואולם האמת שהמרגלית או מרגניתא הנזכר בכ"מ בתלמוד ומדרשים אינו דוקא שם עצם פרטי להמרגלית המורגל בפי העולם פעריל לולו אבל הוא גם שם המין לכל ומין אבן טובה ויקרה וכן תרגם יונתן על מלואת אבן דמרגלא טבאן והאבנים ומרגלייתא. בתרגום שה"ש ס' ידיו תרי עשר מרגליתא ובירושלמי תרגם על ישפה ומרגליתא ולא אבין כי שם הפרטי הוא כפי המורגל פעריל לולו וכמו עבד נוקב מרגלית וזה ודאי לא היה באפד.

לנקבם ולחרזם וסוחרי הודו הבניאנים יושבים בה ויסחרו לבאמביי בהודו אשר שם יתקנום. גם עיר הפיות תחת ממשלת הסולטאן התוגרמי ובה פחה עם מעט אנשי חיל יושבים במבצר דל אשר בנאו למגן ומחסה מפני הערביאים יושבי ההרים המתנפלים עליהם תמיד. גם חומה קטנה מלבנים ועפר סביב העיר ודלתותיה נעולות בלילה אשר הוא אך לחומה נגד קנה רובה וקשת של הערביאים ולא תעמוד בפני פי התותח (קאנאן) ואם יעלה שועל ויפרוץ בחומה אשר גם הגשם הרבים יפילה תחתיה תמיד. כשלשה ימים מפה על ההרים לצד מזרח עירות גדולות ובצורות וביניהם גם יהודים נפוצים על ההרים. והאחת הגדולה אל חאגי (תראנה בחדרי תימן) ולא יכולתי לבא אליהם מדרך הזה כי רבה הסכנה. אחר חמשה ימים בא הרוח מהצד מעט ומהרנו לנסוע ואחרי יומים ער"ח שבט באנו לעיר הגדולה חודידה.

יט.

העיר חודידה ומעשה נסים.

העיר חודידה גדולה וראש לכל ערי החוף ים סוף כי רב מסחרה לכל ערי התימן מאז תקע בה יתד תקוע סולטאן התוגרמים והציב בה פחה גדול עם אנשי צבא תמיד ורוב הקאהוואה הטוב יצא אליה מכל ארץ התימן המבורכה הזאת הנקראת עדן תימן גם עלי סינעם אשר לרפואות ומיני בשמים ופרי עץ שקדים ואגוזים וצמוקים ודוחן וכל תוצאות הארץ וירדו בספינות לשאר ארצות. ואולם הערים אשר על יד החוף אין ברכה בהם ארץ מלחה לא תזרע ולא תצמיח רק דקלים בודדים או אגוזים יתראו הנה והנה ולחם אין להם רק מדוחן אדום אשר יובא מפנים המדינה. גם מים טובים אין לשתות ומרחוק יובא על הגמלים בנאדות וימכר במלא פי פך ויושבי הארץ פנימה ישאבו סחורתם למלבושיהם וכלי נשק ושאר צרכי בני האדם אשר אין להם בתוכם ויובא להם ממדינת הים דרך העיר הזאת. ואין בתי מלאכות גדולות לבגדים בהמדינה רק בעיר זאביר (Sebid)*) מהלך יום מפה ביבשה דרך תימן שם בתי מלאכה רבים לאריגות בגדי צמר גפן בצבע תכלת (אינדיגו) הנמצא גם בארץ הזאת.

הפחה הגדול עם אלפים אנשי צבאותיו אשר פה נלחמים תמיד עם יושבי הערים כי אין לו ממשל רק עד מהלך יום מקיר העיר וחוצה והם הולכים לכבוש פנימה ועולים בההרים ומחזיקים איזה עיר ומבצר אבל

---

*) ר"ב מטילטולא במסעותיו מזכירה שלא במקומה ואומר שהיו שם יהודים מעטים ומשם מהלך יומים להרי אגוש עירות וכפרים רבים ויהודים לא מעטים נפוצים שמה כב"ל ארץ התימן ור"ב הא' מזכירה ג"כ שלא במקומה שכתב ח"ל שם (אלימן) חונים היהודים הנקראים בני ריכב (?) אגוש תימא ונ"ל חימא רמה הלאה בחדרי תימן.

אבל לא יארכו להם הימים עד יבואו יושבי הארץ ויגרשום וירידום למטה כשעירי עזאזל. זה חמשה עשר שנה מאז הניבו להם התוגרמים יד ושם בהערים האל אשר על שפת ים סוף וארץ התימן פנימה עודינה פרועה יפרואה עזובה ונטושה באין מלך שר ושופט. וכל הר ובקעה לבדה תמשול להתוגרמים לא יוכלון להם זה ג׳ שנים נלחמים על הר מילחון ולא יכלו לה והשנה שלמו עמהם לתת להם מס מעשר בכל שנה אבל לא זכו להציב להם שר ושופט מהתוגרמים. והיהודים שמה בכלות עינים מיחלים להושע על ידי חסדי ממשלת השולטאן ונעשה להם תוחלת ממושכה. ורק שני כפרים קטנים אצל חודידה מהלך יום אשר שם מעט יהודים כבשו ורוח להם.

כל יושבי הערים אשר על יד ים סוף דרום בבתי צריפים קנים ותבן הדוחן העב כקנה מרוב החום ומגודל העניות פרזות ישבו על פני הבקעה זולת הסוחרים העשירים (כפי עושר המדינה) והחנויות הם בעיר החומה פנימה אבל מחוץ לחומה אין מניח הפחה לבנות בית חומה אבן או לבנה מפחד הערביאים ויושבי ההרים אשר יבואו עליהם למלחמה ולא יהיה להם גגות הבתים למגדלים לירות עליהם בקנה שרפה תוך העיר והמבצר. אין בכל הערים האל בית מלון אורחים כבשאר ארצות (כי לא יבואו אורחים עוברים ושבים) ואם במקרה יבא מי מיושבי הארץ יתארח בבית הקאהוואה אשר לא אוכל לתאר בחרט הגוש תארה דמותה ותמונתה כי לא ראיתי כהנה בכל הארצות אשר עברתי. סוכה גדולה קירותיה קורות עצים וקנים מסולבים ותפור במחבלאות ומקורה בסכך תבן ומחבלאות. סביב הקירות עומדות ספסלים ארוכים מכותל לכותל (מעשה ידי אומן)? אשר בהשען עליהם ימוטו לארץ. גם כסאות קטנות בעלי שלש רגלים עומדות בתוך, הקרקע מרוצפת בטיט ואשפה. הכירים עומדות למעלה ושם יבשלו הקאהוואה. והבית מלא עשן וריח גללי אדם ובהמה אשר יבערו בהם (באין להם עצים לשרפה) וקול הסירים אשר ידליקו בהם תצללנה אזנים ואור נר שמן בפתילה דקה בכלי חרש קטנה עומדת בקרן אחת אצל הכרה המאירה לכל כבודת הבית. הקאהוואה אשר ישתו בכל הארץ הזאת הוא מי הקליפה בעוד הקליפה רכה יש בה ליחות ומתיקות וככה יבשלום (קלוי ובלתי קלוי) ומימיהם אדום וקל ויפה לבריאות מהקאהוואה עצמה ומתבשלת בפך חרש ארוכת הצואר מחזקת כשלש מאות דרהם ופיה סתום בצמרת התמר אשר מתוכה יזלל הזך והיא למשתה איש אחד יביאוה לפניו על הכסא בת שלש רגלים עם שני כוסות חרש קטנים והאיש מיסב על הקיר נטוי וממלא שתי הכוסות ישתה אחת ועד יתקרר השנית ימלא הראשונה או יכבד בה גם למרעהו אשר בשכנתו עד יתום הכל. לעת ערב אחר תפלת אל מוגריב (מעריב) יתאספו הכל אל בתי קאהוואה אלה איש כלי מקטרת הטובאק ארוכה כקומת איש בידו ומעלה עשן כקטור הכבשן ופך הקאהוואה לפניו. שם יתנו צדקות נביאם ומעשים רבים נסים ונפלאות. שם יוצא חשבונות

רבות מעשי איש ופקודתו. פה שירים ומליצות זמירות והוללות. פה נבלות קללות נמרצות גם מריבות ונאצות אף מהלומות והכות אגרוף. אך אחרי הפרוץ המריבה והמכות כנחל שוטף יצא בעל הבית עם עוד רודפי שלום וישביעום בחיי הנביא למחול איש לרעהו. וכאשר ינוחו מרוגזם ויתעשתו על הריב או המכות יקללו השטן והיצר הרע אשר הסיתם לזה. כה עד שעה רביעית בלילה (לחשבונם שהלילה מתחיל לעולם שעה י"ב). הבתים אלו מלאים אנשים ועשן וקול ענות ופה הוא גם מלון אורחים הישנים על המחצלאות בלואות אשר יפרשו להם על הארץ או על הכסאות ואחרי ילכו האנשים איש לביתו. יקדמו פני האורחים בנשיקות אהבה הכנים והפרעושים הרבים אשר פה משכנם ועקיצתן עקיצת עקרב. גם אנכי בכל העירות אלה אשר ירדתי אליהם עת עמדה הספינה ולעתים כמה ימים היה משכני ומלוני בבתי הקאהוואה ודבר מכלי ומכל אשר לי לא נחסר גם כבוד ויקר נתנו לי כדרכם הטוב לכל אורח וגר בארץ והכסף יענה את הכל. אבל חלילה להתראות כעשיר עם צרור כסף כי אז לא ינקה וגם את ראשו יסכן.

פה מצאתי סוחר נוצרי אחיו של הסוחר הגדול ציר צרפתי המוכה בג'ידא ביום הרג רב (למעלה) ועמו שני סוחרים נוצרים ואחד מהם איש דמשק אשר ראני בירושלם והכירני פה (זולתם אין בכל ערי החוף לא נוצרי ולא יהודי) אנשים נכבדים וישרים מקרבים לכל עובר אורח גר בארץ ובראותם אותי קרבוני בטובם וגמלוני רב חסד. אספוני אל ביתם ודברו אתי טובות. בביתם ראיתי איש בריטאני מתגורר אצלם. הכרת פניו ענתה בו לאיש נכבד ומלומד אחרי נודעתי הכרתיו. הוא רב החובל מאניה גדולה בריטאנית אשר ראיתיו לפני מאה יום בקאהירא מצרים ועשיתי עמו חוזה לעשות אתו באניתו ההולכת עדאנה. ובין לילה אחרתי מהלכי לסוויים (ראה מצרים) והוא הקדימני ועבר ונסע. גם יהודי א' אשר ארח אז לחברתי מיהר לפני והדביקהו ונסע עמו. ואני נשארתי לבדי במצרים בכעס ורוגז לב. הוא נסע באניתו מסוויים לפני כחדש ימים ושבעים יום הלכו בלב ים סוף כי לא היה להם הרוח עד אשר כלה מהם הלחם והמים שהכינו לדרכם ער עדאן ועשרה ימים שתו ממי הים המלוחים ומרים לצמאם עד אשר נלאה לרב החובל להביאם לחוף עיר אלחאייא הנז'. שמה עמדו וינוחו וימלאו כליהם מים חיים ויכינו להם צדה לדרך. הפחה התוגרמי מושל העיר יעץ להם אל נכון לבלתי יסע מזה לבדו מבלי יקח לו מורה דרך הים (פילאט) מחובלי הערביאים בערים האל היודעים להשמר מאיי צורי מכשול אשר סביבות החוף במקומות האלה. אבל גאות לב הבריטאני לא נתנוהו לשמוע עצת הפחה הטובה (או חפץ במזיד להביא אסון על ספינתו שהיתה ישנה ומובטחת בחברת הבוטחים) (סיגורטא) ויסע לבדו. לא הרחיק ללכת עד הביא האניה על הצור שם עמדה ונקב חור בצדה והמים עלו על גדותיה. הנוסעים מיהרו וירדו אל הספינה הקטנה שעומדת שכן אחריה וקראה לעזרה מרחוק אל ספינות העוברות עדי

נגולו

נצולו בחיים וכל אשר באניה היה לשלל הים. המה חזרו לעיר אל אחיו והפחה ברחמיו וחסדיו שלחם ביבשה על דבשת גמלים עם שומרים מחיילותיו עד העיר הזאת חודידה מהלך שלשה ימים כי זאת היא עיר גדולה וסוחרת ויבואו אליה לפעמים גם אניות גדולות. גם היהודי הנז' נצל בעור שניו ובגפו שב למצרים על ידי רחמי הסוחר הנוצרי הזה אשר חמל עליו ושלחו בספינתו ערביית לסוויים עם המלחים של הספינה אשר נמלטו לחיים. ורב החובל עודינו יושב פה מצפה לאניה גדולה בריטאנית המיועדת לבא הנה דרך מהלכה מגידא לעדאן. הרימותי ידי לה' ית"ש אשר מנעני הלוך בלילה ההוא מקאהרא ופדה את נפשי מכל צרה. גם הלום ראיתי כל עכבה לטובה ברוך הפודה ומציל.

למחרת באה האניה ועמדה מרחוק הרחק מאד כי לא יוכלון האניות לגשת אל החוף (כי המים מעטים ואבני נגף רבים). רב החובל בחור כארזים וסגן האוצר עם חמשה מצבאות החיל ירדו ותהום העיר מפחדם אשר נפלה עליהם וירדו אל הפחה אשר קבלם בכבוד גדול ומורא איומה (כי אנית גדולה עם אנשי צבא היתה) והזהירוהו לפקוח עין על הסוחרים הנוצרים ואנשי הינדי' היושבים בעיר הזאת שהם תחת ממשלת בריטאניא לבל יקרם האסון אשר קרה בגידא כי עוד לא שקטה חמת הישמעאלים יושבי הערים האלה כי לא נחרץ עוד משפט גידא (ראה למעלה) ולעת ערב עלו לאניה. הסער מתחולל מאד ולא יכלו לנסוע הלאה. גם גחלי-אבן לא היה להם למרבה להלוך נגד הרוח יעמדו על מצפה עד יעמוד הים מזעפו. למחרת ירד הסגן לקנות אוכל לחם ובשר ומים כי הרבה אנשי חיל היו באניה והכין להם מאשר מצא בעיר שורים וכבשים עופות ובצים וינצלו את העיר וישב כל היום בבית הסוחר הזה אשר הכין להם כל אלה. הסוחר הבטיחני לבקש מהסגן שיוליכני עמו באניה עד עדאן כי אמר לי שאם לא אלך בזה לא אוכל עוד ללכת עד עבור עוד שני חדשים כי עתה סערות הים תמיד ואין לעבור באבאל מינדיב שער הים אשר בין מוכא לעדאן שהם מתלכד הים סוף (ים האדום) עם ים הודו בין רוכסי הרים והדרך צר אשר אין לעבור שם רק ברוח צפונית חרישית וכל ימות החורף. עד עבור אלי ניסן לא תלך אניה גדולה או קטנה מפה והלאה רק יבאו ולא יחזרו זולת אנית הקטור ההולכת גם נגד הרוח ולא יבאו הנה כי דרך אחרת להם. הסגן לא היה יכול לעלות לאניה בערב ההוא ולן שמה ודבר עמו הסוחר על אודותי. בעלי האניה לא יכלו לדבר זולת שפת ענגלים אשר הסוחר לא ידע והמליץ בינותם איש הינדי' (ביניאן) אשר גם הוא לא יכין לדבר והיה דבריהם אך במחוג והבטיחוהו הסגן לדבר עם השר רב האניה. למחרת יום הששי בבוקר והסערה דממה מעט ומיהר לקחת עמו כל הכבודה אשר הכין בספינה קטנה מהעיר וגם אותי לקח עמו ועלינו אל האניה בשמחה ואנשי הצבא קבלו פני הסגן בכלי שיר וזמר כמנהג ואני ישבתי עם כלי שני ארגזים קטנים בירכתי הספינה. עוד מעט והשר רב האניה ראני

בבגדי

בבגדי ישמעאל ויחשבני מהם ושאל עלי מהסגן ולא אבה השר להוליכני. לשוא התחננתי אליו בשפתים אלמים כי מעט היתה ידיעתי בשפת ענגלית והוא צוה עלי לשוב העירה עם הספינה הקטנה אשר עודנה קשורה שם. אמרתי גם זו לטובה. לקחתי כלי וירדתי. לא הרחקנו ללכת ורוח סערה התנשאה ותרומם עלינו גלי הים אז היינו באסון גדול מכל אשר עבר עלי עד כה. ועד הצהרים יגענו ובאנו אל החוף מכוסים במים עזים. הסוחר ואנשיו הטובים הצטערו עלי מאד ורגזו על כובד לב השר אשר הסיבני וינחמוני „שב אתנו חדש ושתים וכל מחסורך עלינו" אבל נוחם יסתר מעיני ואיך אנחם? מה לי פה ומי לי פה אבל כבר נוסתי ומרגלא בפומי לאמר כל עכבה לטובה.

אחר הצהרים עת צאת המוסלימאנים מבית המסגד ביום הששי יצאתי לראות ולסבב בחוצות העיר וההמון. ראיתי איש שיבה זקנו יורד על פי מדותיו ונכבד מאד בבגדי כבוד לבנים ארוכים ורחבים ועטרת ירוקה בראשו והוא עובר לפניהם (שפיל ואזיל ועינוהי מטייפין) כהליכתם בנעימה וגאות לב עקב בצד גודל וכל המחנה סביבותיו. כל הקרוב אליו יאחז בכנף מעילו או בבית יד בגדו ומריח באפו. לא יגע בידו ובבשרו ולא ינשק במו פיו רק יתבשם מריח בגדיו אשר ברכו אבותיו*) הוא נקרא אצלם סייעיד מזרע הנביא מחוקקם וכל כבוד לא ישוו לו. אני הלכתי סר וזעף ועברתי על פניו ולא חשתי להריח בכנף מעילו וחרה לו. שלח אחד מההולכים לפניו לקרוא לי כי ראני גר בארץ ולעמוד לפניו מדוע לא באתי אלי? שאלני ומי אדוני? שאלתיו אני האיש סייעיד אשר כולם יקומו מפני ומריחים בי. סלח נא אדוני יהודי אנכי בלעדיך [ר"ל הרחק ממך חוץ מכבודך כן צריך לאמר כל המזכיר שם יהודי בפני מיסלמאני כמו על כל דבר טמא שמזכיר איש בפני חבירו וכן אמר יוסף לפרעה בלעדי] ואין לי חוש הריח. שחק מכאב לב ופטרני לשלום. המנהג הזה ראיתי אח"כ עוד אצל כל כומריהם הגדולים בארץ הזאת שלא יגעו העם רק בבגדו או בבית ידו ומריחים בה. אז אמרתי להבין מה שאמר אבינו הזקן יצחק ליעקב בנו עליהם השלום אחרי ויגש וישק לו. וירח את ריח בגדיו וגו' ראה ריח בני וגו' אשר ברכו ה' ויברכהו (בראש' כ"ז) וכן והריחו ביראת ה' (ישעי' י"א) המובטח למשיח אלקי יעקב. כי מי אשר בו יראת ה' באמת נרדו יתן ריחו לאף המתבושם ביראת ה' ולחן ולכבוד להאציל מריחו הטוב והטהור להדבקים באמונתו ולקבל ברכתו**) אבל נשיקת הפה הוא נחשב אי

---

*) ככה יספר גם ר"ב מטילוטילא שהמלך הגדול אל עבאסי שהיה בבג־דאד ממשפחת הנביא ונחשב להם כנביא היה מניח כנף בגדו מן החלון ובאים התועים ונושקים בבגדו.

**) ואפ"ל לענ"ד בריוח יותר שיעקב הריח בגדי יצחק שהוא הנשיקה שאמר קודם וקרב ש'עורו ויגש וישק לו וירח (יעקב) ריח בגדיו (של יצחק) אז ויברכהו ויבא על נכון ויתן לך שהיא תחילת הברכה ואמר (יצחק) ראה! ריח! בני! שהוא טוי הדומה להמקור בצורת נע"ו אף כי לא מצאוהו בקל רק הריח בכבד אבל בערבי הצווי רִיחַ בקל וראה הוא מקור כמו ראה דבריך טובים (שמואל ב' ט"ו).

אי-כבוד רק לאהבה בין אנשים דומים. וגם בדברי חז"ל מצינו נשקו על ראשו (שבת פ"א) כי הוה אתי מבי רב הוי מנשק להו כו' אבי ידייהו שהוא יותר מנשיקות פה אל פה והישמעאלים לא ינשקו כ"א על היד או על הכתף.

כ.

הנסיעה להיהודים בחדרי תימן.

אחרי ישבתי פה ששה ימים ונואשתי מנסוע דרך ים לעדאן ולא ביבשה כי רוצחים וגוזלים בדרך המדבר הזה. שמתי עצות בנפשי להכנס פנים במדינת התימן מדרך הזה אשר שם רבים מאחינו נפוצים על ההרים ויהי מה אעבורה. הסוחר הזה בחסדו שכר לי גמל מאת מכיריו אשר ילך עמדי עם האורחה הגדולה ההולכה ליום השוק (אל רבוע) המועדה במהלך שלשה ימים מפה ברגלי ההר צאפאן (Zaffan) אשר שמה יורדים גם יהודים מההרים סביב במלאכתם וסחורתם ושם יצא גם איש סוחר עשיר ונכבד אשר יצא פעמים בשנה גם לחודידה ממכירי הסוחר הנוצרי הזה ובעל הגמל העמיד ערב נכבד מבני העיר אשר יוליכני לשלום ויסגירני ביד הסוחר היהודי בלי אסון. ויען כי הדרכים האלה דרכי חושך עושק וגזל ובשגם איש זר ולבן אשר בעודו מרחוק יכירוהו ויבלעוהו כי לא יניחו איש נר לבא בגבולם מדרך כף רגל באמרם כי מרגל הוא ושמתי עצות להתחפש ולבא. וכל אשר לי כלים חפצים ספרים וכתבים חלקתים לשתים. האחת הנחתי בפקדון למשמרת אצל הסוחר הזה והאחת לקחתי עמדי מצנפתי האדומה מעל ראשי הסירותי. הרימותי העטרה הסובבת עליה ונעלי האייראפיים ובתי שוקים שלפתי פני משחור השבתי ולבשתי בגדים שחורים צואים ומטולאים כמנהג המדינה ביום שני יצאתי מחודידא. פה הניחוני לרכוב על הגמל כי עד דרך יום מפה תמשול יד התוגרמים בכפרים ועירות הסמוכות. שלשה ימים הלכנו בארץ ציה ושממה עפרות חול עד הברכים ארץ לא זרועה והשמש קודר כחום היום גם מים אין לשתות רק מאשר הבאנו בכלינו אבל רוב מהלכנו היה בלילה אצל שוכנים בכפרים ובחום היום עמדנו תחת צאלים אשר צללו כאהלים סביבות המחנה ובבוקר יום הרביעי באתי לשלום למקום השוק ההוא.

תמונת השוקים והחנויות וסדריהם בארץ הזאת כן הוא. ארץ התימן כולה היא הרים ובקעות גבעות עולם עד לב השמים הרי נשף צורים סלעים גבוהים ורמים. ועל ראשי ההרים ערי מבצר חומות גבוהות דלתים ובריח ומגדלים גבוהים עליהם ומגרשי עריהם שדי תבואות כרמי חמד גנות ופרדסים סביב עינות ותהומות יוצאים בבקעה ובהר. ובכל שפלת בקעה אשר בין ההרים מקום מיועד ליום השוק בכל שבוע. שמה יתקבצו איש איש ממלאכתו ומרכולתו. שם דמות חנויות בנויות שים אבן על אבן (לא גזית כפיסין) וספון במקלות עצים וקנים

לא

לא דלתים ובריח ומנעול ולא משמר ונצור. הסוחרים יביאו סחורתם על חמוריהם או בכפיהם ויכניסום באלה החנויות וההמון שוטחים ממכר ידיהם מלאכתם ומרכולתם על פני הבקעה. ולעת ערב בכלות רגל השוק יטענו חמוריהם או ישאום על כתפיהם ויעלו ההרה לעריהם מהלך חמשה וששה שעות לרגל מהלכם במרוצה. ושמות השוקים על שמות הימים אשר ישוקו בהם נקראים.

השוק הראשון אשר פגשתי בו היום יום הרביעי נקרא "שוק אל רבוע„ עוד גבול קרוב מהשוק הזה תתחיל ממשלה חדשה אחת נסיך הנקרא בערבי אימאם (כהן ומלך) כממשלת הכהנים ברומי עלי אל מוקרימי שמו מלך של חסד להיהודים החוסים תחת ממשלתו. גם האימאם האלה מושלים על החיים והמתים לא בחיל ולא בכח כי אם ביד האמונה וזרוע הדת אשר לאיש קדוש נחשב להם ויראהו על פניהם. גם קוסם קסמים חוזה בכוכבים מעונן ומנחש בשמים ממעל ועל הארץ מתחת ויעבדוהו מאהבה ומיראה. הוא יקח המעשר מכל העזבונות של מתי אנשי דתו ועשירי העם עודם בחייתם יתפשרו עמו על חלקו להניח ברכה לבניהם ובעבור זאת נותן להם האימאם מכתב תעודה להשוער השומר בשער הגן עדן שיכניסוהו בכבוד ויתן לו מקום בראש הקרואים ולפי כבודו ומעשהו. ובלעדי תעודתו לא יובא אל הג"ע פנימה ויהיה נע ונד בארץ בלי מנוח. היהודים ספרו לי בהלצה את אשר קרה בימים עברו לאחד מבני העשירים. איש הי' בארץ הזאת שבע ימים ושבע עושר אשר למען העניק עזבון ברכתו עושר שמור לבנו יחידו אשר אוהבו התפשר טרם מותו עם אדוני הארץ האימאם ושלם לו חלקו במוטב. וגם הוא כתב בספר וחתם לו תעודתו בחן וכבוד לתת לו מקום בראש (אל קיבלי) נוכח הקובה (בית אל) אשר במיכה. ויניחה בין סגולת גנזיו למשמרת לעת מצוא. גם קרא לבנו יחידו ויצוהו על ביתו ועל יקרת מכתב תעודתו אשר הוא סוף כל האדם. כי בא יומו וימות עשה לו בנו את כל הכבוד והוא משל בכל מכמני יגיעי אבותיו כרצונו. הבן יקיר עודינו נער לא הלך בדרכי אביו. גם ארח לחברת מרעים ופיזר לרוח ולתענוגי בני אדם כל אשר אצרו אבותיו. לא ארכו הימים ואבד כל הון אביו בענין רע עד הגיע לככר לחם. הפעם חפש בנרות ובדק בארגזי וגנזכי הבית הנשארו ריקם אולי עוד ימצא אבן יקרה או רצי כסף וזהב להשביע רעבונו. ויהי הוא מחפש ובודק במחבואי התיבות והנה מצא מכתב התעודה אשר קנה אביו בחייו מהאימאם בכסף מלא כי שכח לתתה ביד אביו עת קברוהו. ויהי כראותו מת לבו בקרבו מה עשה לו האלהים את כל הון אביו אבד וגם מנוחה בגן עדן לא היתה לו והוא נע ונד בארץ מדחי אל דחי בלי מרגוע. קרע בגדיו ולבבו וכותם נסתר מעיניו איכה ישא פניו אל אביו ובמה ילפרנו. לא יועיל עוד כל הון. וילך אט סר וזעף במרירות נפשו. ויפגשהו רעהו אשר כנפשו והוא תועה בדרך כאיש נדהם ויאמר לו מדוע פניך רעים וזעפים מה לך רעי יום מיומים ועצבונך עברו תארך אל תכחד ממני

אחי

אחי הגידה נא לי כל בלבביך אולי אוכל הקל מעליך ונשאתי אתך חי הנביא! כה וכה „מה תושיעני אחי?" אמר הנער בשבר רוח ויליל. כל יגיע אבותי אבדתי בענין רע גם את נפשו מני שחת לא פדיתי. גם כסא בג"ע אין לו והנהו נע ונד בארץ. ראה זה מצאתי טמון בתחתית הארגז כי נשיתי לתת תעודת האימאם בידו". רעו איש חכם להרע השתומם כמו רגע נהלו פניו ויאמר לו „אחי! אם אתה לו שומעני איעצך נא עצה אשר יטב לך. הן אביך הלך בדרך כל הארץ. מה נעשה לו שמה מי ירד משמי רום ויגד לנו? או מי חזר מאבר מות ויספר לנו מה היה לו? אל תדאג ליום אחרון. וזאת אשר בידך עוד פליטת ירושה לך אשר ממנה עוד תעשה חיל ברצות ה' קום ועלה אל האימאם. החזק לבך ואמור לו דבר לי אלהים אליך אדוני כהן ומלך! אבי בא אלי בחלום הלילה אך עפעפי סוגרו ולבי ער נבהלתי מראהו. פניו לבשו קדרות ותארו חשך משחור ויאמר לי (כאוב מארץ קולו) כי תעודתך אדוני לשר הגן (חי הנביא כי קשרתיה כחותם על יד ימינו בלי ינתק) לא אבה לקבלו ולג"ע לא הכניסו ומני אז נודד הוא בעולם התוהו ולא מצא מנוח והביא לי תעודתך עם חותמך ופתילך (כאשר עיניך הרואות) להחזירם לאדוני. ועתה השב נא את עשרת אלפים שקלי כסף אשר נתן אבי לאדוני למען אבקש לו מנוח אשר יטב לו. וגם אנכי לא אגלה הסוד יהיו לך מזולתי את אשר לך." הנער לא אחר לעשות עצת אוהבו אחי-תופל הטובה כי ישרה בעיניו ויחזק את לבבו וילך אל האימאם וידבר כן. והכסף השיב לו בבושת פנים גם הנער שמר אמונת הבטחתו ולא גילה הסוד אבל! הנעלם מיהודי דבר? וסוד ה' ליראיו. גם יושבי בישיבה של מטה בין תנור וכרים יגידו אשר קרה למלך בחדרי משכיתו ועל הרוב קסם אל שפתם כי לא יחטיאו. גם אתם מליצי רעי! שאו נא חטאתי הפעם אם לצתי מעט בטרם אכנס עמכם חדרי תימן בין אחינו אלה אשר אך אנחת לב תשמעו ואנקת רוח תאזינו. אל נא ירך לבבכם ואל תרפו ידי עד שובי לשלום בעזה"י.

כא.

מחזה היהודים ועלות ההר.

פה שיך אל רבוע הואלתי כשעה וירדו מעט יהודים להשיק. בראותי אותם מרחוק עומסים משאם הכרת פניהם ענתה בם כי יהודים המה. פאתי ראשיהם אשר יקראו להם סימנים (כי סימן טוב הוא לישראל) ארוכות עד החזה. זקניהם אם לא ארוכות המה ומגודלות כרוב יושבי הארץ הזאת אשר מראית חזותם שחרחורת שזופי שמש והדרת פנים בזקן מגודל אין להם אבל לא נגעה בם יד תער ומספרים. ראשם מגולח ומכוסה אך במצנפת שחורה בלי נגופה בעטרה טבולה בשמן

סיכה אשר ימשחו ראשם וכל גופם בחמאה מבושלת (בערבי סמנה) גם מלבושיהם שחורות תכליות ושמן לא יחסר. טלית עבה כאדרת שחורה מצוילת כפולה על כתפיהם מתחת למשאם והציצית סרוחות על הארץ כי היא כסותם ואדרתם. וכל רואיהם יכירום כי הם מבני אברהם יצחק ויעקב.

בהכירנו איש את אחיהו שמחה וגיל עוררה מחדרי לבב כמשוש חתן. ונשיקות שפתות ולבבות פתחה מקור בת עין להזיל דמעות חדוה ממעיני אהבת עם סגולה. אות אמת ומופת נאמן הלא לנו הוא כל זרע בית ישראל כי מצור אחד חוצבנו ואב אחד לכולנו. לא יעשה כן בכל גוי ולאום להתאחד איש רגע שתי גויות אשר עד כה רחוקות היו מקצה ארץ עד קצהו ולא ראו איש את אחיו ולפתע אך במחזה יתאחדו והיו לבשר אחד. מי ישוה לנו זרע קדש מאצבינו ומצבתנו ישראל גוי אחד בארץ.

עוד מעט והנה איש החסד ר' יחיא אל עומיסי נ' עמוס בתורה ויראת ה' באמת ירד מירכתי ההר עם בנו היקר משה נ' מחמרים אחרי חמוריהם וינוחו. נתן לי שלום בתום לבב ויחבקני „לבדך באת אדון! ואין איש משרת אתך? שאלני" „אנכי המשרת לא אדון" אמרתי האח! באתה אדוני בימים שאין בהם חפץ. לה' הישועה. קרבני בימין צדקו האכילני מפת בגו ומשתה קאהווא ותחי רוח יעקב. הוא מיראתו לעכבני פה ביום השוק בין המון עריצי גוים המביטים עלי זר בתוכם בעינים לטושות מיהר לשלחני אל ביתו ואמר לי ברח לך אל מקומי לביתי. חפצך וכליך הנח פה עמדי ואתה לבש בגדים כמוני. הרם המכנסים הלבנים ותכסם בשמיכה שחורה לבל יראו החוצה. והנה הנער ילך עמך להביאך אל ביתי בראש ההר ההוא ומרחוק הראני את המקום. גם צידה לדרך נתן ביד הנער שהלך עמדי. תמהתי הלא מצער היא הדרך דמיתי אך מהלך שעה ואלך בכח האכילה הזאת והרגשת נפשי אשר כָּמָה זה כמה בתיקף עוזה לעלות ולראות אחינו ועמינו. אלה אשר עוד לא הודיעו לנו דורשי רשומות מהם ומעניניהם.

אחר הצהרים נשאתי את רגלי ומקלי בידי ואמרתי ארוצה. כן רצתי כמו שעה עדי הגעתי לרגלי ההר. כמעט נלאיתי כי לא נסיתי. אבל חשק רוחי נשאני על כנפיו כעב קל. על ידי ועל רגלי התחלותי לעלות בסולם ההר. שני סלעים וצורי גבעות נגפו רגלי עדי נפצעו והנער לפני רוקד כאיל מהר לגבעה מסלע לצור יחף בלי נעל ומשא כבד על כתפו אשר הביא מהשוק לא יעף ולא יגע. ואם נעלה הר והנה הר ההר לעומתי וראשו לעב יגיע. איש לא פגענו גם רועה ועדרי צאן לא השמיעונו שריקותם כי אין מרעה ולא יעלה בם כל עשב וכי גם גשמי ברכה לא היה עליהם. כל עת אשאל הנער איה המקום איפו אנוח? עוד שעה עוד רגע (הם קוראים לשעה זמנית מעלה ולעת מה שעה) השיבני. לא פעם ושתים נפלתי לנוח בין חרול וכסות והשמש מכה על ראשי בכשיל וכלפות. השמש קרבה לבא

וכתי

וכוחי כשל אחד אבל התחזקתי בהתקוה המרחפת על פני צפונה דרך לפני כמלאך הברית. כי רד היום הגענו קרוב עד הראש שם בית יהודי צורף בכסף יהודה שמו. סמוך לכפר אשר גנות ופרדסים סביבותיה גנני הקאהוואה נתנו אלי ריחם הטוב וכל הארץ ירוקה לפני כגן עדן. הנער הביאני אל בית האיש הוא וכל ביתו שמחו לקראתי והשיבו נפשי במי בישול קליפת הקאהוואה החדשה ובליל לחם דוחן חמה והפציר ללון אצלו כי חשך הלילה ועוד עיר היהודיה רחוקה לפני וברכי כשלו. אבל הנער שמר פקודת משלחו וגם נפשו נקשרה בי ולא עזבני. גם אני אמרתי ויהי מה ארוצה עד העיר ושם אנוח. אחר שעה והלילה כסה אופל אך הירח נגהה ביפעת חצי אורה מעבר השני להר. הגענו אל בית האיש יחיא הנז'. הביא לי מים לרחוץ פני ידי ורגלי גם שמנה למשוח ארכובותי היעפות ופרשו לי יריעת עלי תמר ורבצתי עליה בחדר החיצון. העיר הומה חכם בא לעיר! בביהכ"נ אשר בחצרו עוד לא התפללו ערבית כי לא באו האנשים מהשוק ומנין אין. אחר שעה ואני בא גם האיש ובנו אחרי חמוריהם מהשוק כי המה עזבו השוק בפנות היום לערוב וקבלוני כמלאך אלהים. ישלם ה' פעלם. מה נעמה לי הלילה הזאת איה חרט אנוש יצייר על הגליון. איפה לשון מדברת יספר יביע נעימות ידידות הלילה הזאת.

כב.

עיר גירואה. — הרב המארי. — יושביה וקציניה.

העיר גירואה בהר נאפאן תחת ממשלת האימאם עלי אל מוקרימי הנז' מלך של חסד. עיר הגוים גדולה ומבצר חזק בראש ההר וחומה לה סביב. והיהודים כמשפטם יושבים בשפל הרחק מהעיר ובתיהם בנוית במעלות צד ההר מהעבר מזה זו למעלה מזו. רחוב העליון גל גגות התחתון בלי סדרים אחת הנה ואחת הנה. קירות הבתים מאבני ההר וטיח טיט והגגות בדי עצים קנים ומחצלאות. פתחיהם קטנים עד השכם והחלונות קצרות כחצי אמה מפחד רוצחי לילה ושודדי יום. בעיר הזאת כחמשים משפחות יהודים וביהכ"נ קטנה בחצר האיש היקר קצין עם ר' יחיא עומיסי הנז' והיא קטנה מהכיל כל בני העיר ואורחים רבים הבאים פה פליטי חרב נמלטי מכות שרידי ערומים מחמס המציק בעיר צנעא. ויבואו להחסות בצל המלך הזה ולדפוק על פת לחם בבתי היהודים השקטים במקומות אלה והאיש הצדיק הזה לעולם יחיא עומיסי נ"י מפליטי צנעא גם הוא אשר הצליח במעשיו פה. וצדיק באמונתו יחיה. ביתו פתוח לרוחה לחמו יתן מימיו נאמנים. רוחו נדיבה ולבו מלאה חמלה. העניים בני ביתו אין מכלים דבר. כן הוא כן רעיתו החסידה למינו ובניו היקרים זרע ברך ה' ושמעם הטוב

הולך

הולך למישרים בכל ארץ התימן. טוב עין הוא יבורך וחפץ ה' מצליח בידו ובכל דרכיו משכיל ואהוב אחד גם בעיני הגוים. כי באמונה כל מעשיו. לו שדי תבואות ופרדסי קאהווא גם סחורות. בגדים ומרכולת בשמים אשר בהם יצא להשוקים פעמים ושלש בשבוע משא צמד חמורים והוא ושני בניו הגדולים משה ויוסף יצ"ו מחמרים אחריהם. והקטון הנחמד והאהוב פרי ישוה לו פרי עץ אבות המשכיל אהרן נ"י שוקד על לימודו ואין לו עוד עסק עמהם. ואם כי האיש עשיר וקנין עם לא יראה ממלבושיו ומנהגיו רק כאחד ממוצאי אשפתות בשארי מדינות. כן הוא כן כל העשירים (לפי דרכם אשר מי שיש לו אלף שקלי כסף (טאהליר) נחשב לאיש עשיר כי באמת לפי ערך צרכיהם בלי המותרות שבמדינותינו שנהיו לנו הכרחיות ולפי מצב הארץ ואנשיה אשר שם עניות יהלוכין ומטבע זהב לא נראה בכל הארץ נחשבו אלף טהליר לעושר רב) שיותר גדול יוהר מתרושש ומתעני כי אך בזאת יאותו לשבת בארץ הזאת מקנאת גויי הארץ והממשלה.

העיר המצערה הזאת לה רב גדול (בארצות האלה יקראו להרב מארי) הוא המורה הוא הדיין והדורש הוא השוחט והבודק גם חזן ושמש ומכל אלה אין לו מחית נפשו לשליש ולרביע גם במצער צרכי חייהם ופרנסתם. על כן גם המארי מסובל תחת עול המלאכה והעבודה אם נקלה אם נכבד. הרב הזה מארי יוסף בן סעדי (סעדיה) יצ"ו מלא תורה יראה וחכמה ורוח דעת. בקי במקרא וביאוריו עד להפליא. בקי בתלמוד ברמב"ם ועד אחרונים כאחד המורים הגדולים בארצותינו וידיו רב לו בחכמת הקבלה בשנין גדול הזוהר וכתבי האריז"ל למודים על לשונו בעליל כל עלה ועמוד וכח זכרונו רב מאד וחובר חבורים בקבלה ומפליא לעשות גם בקבלה מעשיות ואצטגנינות כמעשה הראשונים ויד לו גם בסגולות ורפואות וקמיעות וגורלות עד כי הגוים באים לשאול בעצתו ולדרוש ממנו רפואות וסגולות וגורלות (כי יודע גם בכתב ערבי) ויצא שמו בכל הארץ וגדול גם בעיני השרים ועבדי המלך. ועל כל אלה גדלה ענותנותו ואהבת בני אדם. עם פנים שוחקות מדברותיו נאוה בחלק שפתיו ומליצות אמריו ודברי תורה וחכמה נוצצים בכל דבריו והוא כבן ארבעים שנה. מהלכו מנהגו ומלבושיו כמנהג המדינה וזר הרואהו יחשבנו לאיכר או רועה צאן. אבל מלאכתו תטה עליו חן ונזר כבוד תעטרהו. הוא חרש ברזל לעשות כלי נשק אתים מחרשתים מקבות קרדומות מגרפות כל כלי האיכרים (מנעולי ברזל וחרושת המעשה אין בארץ) לו חנות אצל ביתו בחור ההר כמו מערה. לו שם פחם כרים ומפות. אביו הזקן ר' סעיד נ"י ואחיו הקטון ממנו גם המה חכמים ויודעים את התורה וביחוד זוהר וקבלה עוזרים עמו במלאכתו. הוא יושב על האבנים מחזיק הברזל או העשת להבעיר באש ואביו עומד על המפות (הוא נאד מעור עז) ואחיו עומד להכות במקבת על הסדן. גם בעשותם בעבודה הקשה הזאת מצאתים נדברים יחד בדברי תורה חכמה ומוסר. ופה בחנות יורה ידין ויועץ בכל דברי הקהלה.

בפנות היום יקח כלי המלאכה בטנא על כתפו ויעלה אל ביתו הסמוכה כי אין משמר ונטור ליזו תוך החנות הזאת. וילכו לביהכ"נ לתפלת המנחה וערבית והלימוד כמנהגם אחרי התפלה. גם בלילה בביתו לא ישכב לבו והיה לו הלילה למשמרת התורה והחכמה. מעמל נפשו יראה טוב גם בחיי עוה"ז. הוא יושב בחומת ביתו עם כמה חדרים מוצעים אחתים ושנים מלאים כל טוב ספרים רבים ויקרים לאוכל הנפש ולכל צרכי הגוף חטים ושעורים כוסמין ודוחן פולים ועדשים צמוקים ויין דבש וחמאה (סימנה) קאהווא אגוזים ושקדים אין מחסור דבר לצרכי האדם. לו שלש נשים אבל בנים רבים אין לו זולת בן יחיד מאשתו השלישית ונקרא על שמו יוסף (זאת מנהגם לסגולה מי אשר לא יקיימו בניו רח"ל יקראו לבנו בחייו כשמו וזכור הדבר כי נצרך!) עושות בכל מלאכת הבית. טוחנות אופות מבשלות מביאות עצים מלקטות מהשדה ממלאות מים מהמעינות אשר למטה בבקעה או בהר השני כובסות רוחצות מנקות ומלבנות אף מחזקות בדקי הבית קירותיהם ורהיטיהם וכל צרכי חיי נפשות בטהרה נקיות וקדושה. לזאת קראתי ט ו ב ת ו ר ה ע ם ד ר ך א ר ץ. אשריהם בעוה"ז ובעוה"ב.

הפעם נכנסתי לחנותו מן הבוקר. אביו ואחיו עוד לא באו כי דרים רחוק מהעיר בכפר ואיכר גוי אחד אץ עליו לכלות מלאכתו המחרשת לצאת השדה ואין איש אתו לעזור עמו במלאכתו וקרא שתים מנשיו לעזור עמו. ותהי האחת עומדת לנפות על המפח והאחת מובלת הפחמים על האש וילד הקטון על זרועותיה. והוא מכה במקבת על הסדן והאיכר נוגש עליו כלה מלאכתך. בבואי „צפרא דמארי טב טבא הוא וטבא ליהוי" ושפתיו מלאו שחוק בהבינו כי אשתאה על המראה. „הניחה לי מארי לקחת המקבת הגדולה ואכה גם אני" אמרתי לו. אף הוא ענני בהלצתו הנעימה „אם אדוני החכם לו ישמעני הניחה שליחותך והשתכר אצלי לפועל." מכאב לב ומשבר רוח עניתיו אשריך מארי יוסף שפחמי אתה ואוי... להמתנהגים ברבנות. לוא רציתי עשות כמוך כי עתה לא גליתי ממקומי בטלטלה גבר ולעזוב אם על בנים נוטשה. המה דואגים עלי לא ידעו אנה אני ולבי כוה וכמה אחריהם לא אדע העודם חיים — יחיו.

מארי סלימאן אל טעיזי גם הוא גבאי ומנכבדי העיר איש יקר חכם בתורה וירא אלקים והוא מגיד שיעור ברמב"ם בביהכ"נ אחר תפלת ערבית. הוא צורף בכסף ומתפרנס בכבוד מיגיע כפו. אברהם עדני מראשי העדה איש סוחר עשיר ונכבד ויר"א. הקהלה המצערה הזאת רובם ככולם יודעים את התורה ומתפרנסים בכבוד ושבעים נחת. השבת קדש הנעים לי מאד וערבה התענוג בשמרם אותו כראוי (ראה צנעא) גם כבדוני לעבור לפני התיבה קבלת שבת ומוסף היום. ואף כי לא הסכנתי בנוסחתם והכרת לשונם ומנגינתם ערבה להם סדר תפלתי כי ממקום קדוש ירושלם הנני. ששה ימים ישבתי בעיר הזאת ולבי שמח על ארחתי בחברת יקירי אחינו אלה. ונפשי מבוהלת ומשתוממת על שפלות מצב אחינו תמימי דרך הנתונים בסתר המדרגה.

בהר

בהר הזה יש עוד חמשה כפרים אשר שם יהודים נחיתים זעיר שם כעשר וכט"ו בכל כפר אבל לא יכולתי לסבב עליהם מעינוי הדרך בהרים הרמים אשר לא הסכנתי עוד. פה שכרתי משרת מורה דרך ונושא המשא לפני [כי ברוב המקומות אך במקלי עברתי כי אין לרכוב על ההרים אשר גם החמור לא יוכל לפנות לו דרכו מלבד שהגוים אינם מניחים לרכוב גם בארץ המישור] בחור בן תורה וירא שמים סעיד שמו אשר יסבב עמדי על ערי ישראל. מלאכתו תופר נעלים ומסבב למוכרם בכפרים ובשוקים. ואני נתתי שכרו בערך מלאכתו והיה לו זאת גם לכבוד לשרת את החכם הירושלמי ויאכל באשר אוכל וילין באשר אלין.

כג.

מצב היהודים דרך כלל.

טרם יעבור עין הקורא על פרטי ספורי הארץ הלזו אעתיק בפניכם בזה את המכתב אשר כתבתי אז מפה לירושלם ת"ו ואשר הוספתי עוד אחרי עברתי ותרתי ארכה ורחבה.

לישועתך קויתי ה'! פה ק"ק גירואה בהר נאפאן ארץ התימן ט"ו שבט ה"ר קדש"י לפ"ק עטרת שלום וברכה כו'... עמדו נא אחי! ואשמיעכם סדרי אחינו היהודים הנאנחים והאנקים בארץ אויביהם הלזו, גלותם ושפלותם תורתם אמונתם מלאכתם ואומנתם מהלכם מנהגם וקורתם אשר אספתי במעט הימים שאני חוקר ומבקר רואה ושומע למען תבקשו עליהם רחמים.

היהודים יושבי הארץ הזאת (תימן בכלל) שנות מאות רבות או אלפים (תראו עוד אי"ה בבואכם עמדי לעיר צנעא הגדולה כי שם תמצאו באר היטיב) כעת המה בשפל המצב ובסתר המדרגה נכבשים תחת אדונים קשים פרא האדם אכזרי ולא ירחמו הקוראים לעצמם גוי קדוש מתקדשים ומטהרים (כאשר ידעתם מעט מאלה שבארצינו ואלה עוד מתקדשים יותר הרבה) וליהודי סורו טמא קראו למו אל תיגש אלי ואל תיגע בי ואך את דמך אדרוש כי טהור הוא. כספך וזהבך לי הוא וכל יגיעך אלי תביא ואם לא ולקחתי בחזקה. על כן לא יניחו להיהודים לשבת עמהם יחד בערי מגוריהם ולהתערב עמהם שלא יטמאו מחניהם ולא יהיה עמל רכוש היהודי וחייו נשמר ונצור רק ירחיקום מקיר העיר וחוצה ויושבים בדד מחוץ למגוריהם פרזות על פני חוצות. כן בכל הארץ היהודים יושבים גלמוד בבתי אופל כבבתי כלאים מאבנים או לבנים כמערות ונקרי צורים פתחים וחלונות קטנות מפחד גוזלים ושודדי לילה. ומי שיש לו צרור כסף או חפץ סגולה יטמון בארץ במחבואות שיש להם בבתיהם ולא יראו החוצה. ובעלי הסחורה והרוכלים שוכרים חנוית בעיר מגור הגוים בשלירות ומה וביום יושבים שמה בחנות ובלילה ישובו לבתיהם וכל יגיעם נשמר שם

אך

אך דרך גם כי גם אם יגנב אין דורש ומבקש ואין אומר השב. ואם יגנב מבית יהודי משודדי לילה ויתודע אל השופט יביא את בעל הבית הנגנב בפלילים ויגזור עליו להביא את הגנב או להגיד מי הוא למען יבער הרע מן הארץ ואם לא יגיד כי לא ראהו ולא ידעהו או יודע וירא להגיד פן בלילה השנית יגזול גם את נפשו אז יתנהו במאסר ואם לא ימצא הגנב כי אין דורש יתן עונש כסף על הנגנב יותר מאשר יוכל שאת נוסף על הגניבה ואף אם הולך ככלי ריק עוד ישא עונו ונקה לא ינקה. כי גם המכות ישלמו תחת כסף ועל כן אם יקרה ליהודי גנבה או גזלה ישים מחסום לפיו וחלילה לו להשמיע בחוץ קולו ויבקש גם משכניו להסתיר ולהכחיד שלא יגיע לאזני השופטים. אך אין נסתר בארץ כי לפעמים הגנב בעצמו מודיע מפה אל פה וגם רבו המלשינים בארץ בכל מקום אשר אין משפט וצדק. ואם יעלילו על יהודי ונקרב אל השופט אין מרחמים בדינו. על כל דבר פשע קטון וגדול יעמיסו עליו עונש כסף אשר לא יוכל שאת. וכאשר ימאן לתת או כי אין לו ברזל יבא נפשו ובכבל ידיו ורגליו ובכל יום מכות אכזריות. ובטרם יענש ידבר אליו הכומר (הקאהדי) ראש השופטים דברים טובים ויעודי תוכחת מוסר למען ימיר דתו ויהיו כל פשעיו מחולים לו בזה ובבא וכבוד והדר יעטרוהו. וכאשר ימאן יוסיפו עוד עון על עונו כי תילל גם אמונתם. פה מבינים היטיב מה שאמרו חז"ל (שבת פ"ב) העולה למטה כאילו עולה לגרדום כו'.

אין ליהודי דין ומשפט על המוסלים אשר יגזלהו יחרפהו או יכהו כי דמי היהודי כספו ורכושו הותרה להם ואך לחסד ורחמים נחשב להם בהניחום לגור בארצם חיים ולאכול ולשתות. היהודי פסול לעדות ולשבועה ואין לו צדקה לזעוק אל השופט להצילו מעושקו בלתי אם ישלם המתת הנוסף על המס וכסף הגולגולת אשר אך אז יש לו רשות לסחור בארץ מהלך יום לבד סביב למגורו. ואם יגזל תוך מהלך יום זה יכול לקבול ולזעוק לפני השופט (אף כי לא להועיל) וגם זה הוא רק תחת ממשלת מלך החסיד הזה.

היהודי בפגוש ישמעאל אם נקלה אם נכבד חייב להקדים לו ברכת שלום בלשון אדוני והוא ברצותו יענהו בשפה רפה נפרך או ערבך טבא. והישמעאל לא יקדים שלום ואף לא ישיב שכן כתוב להם לא תדרוש שלום יהודי. ואם היהודי לא יקדים לו שלום בלשון אדוני יכהו בלי חמלה כאדון בעבדו מקנת כספו כי כן נשרש בלב כולם אשר היהודי עבד עולם הוא לכל אשר בשם מחמד יקרא. וכל כן לא יניחו ליהודי לרכוב על כל בהמה ואף על חמור בשגם על הגמל הקדוש להם. וצריכים להלוך כעבדים על הארץ גם אומרים שאין ליהודי לצער חיי הבהמה הטובים ממנו. כן לא יניחו ליהודי ללבוש בגדי לבן אדום וירוק שזה לבוש בני חורים. רק בשבת ויו"ט כשהם לבדם בעריהם ואין ישמעאל ביניהם לובשים לבנים. היהודי לא יוכל לעטר ראשו במטפחתו סביב למצנפתו כמנהג הישמעאלים שהוא עטרות אדונים רק מצנפת אחת

שחורה

שחורה ולא מכנסים. וגם עשירי עם לא יעלו עליהם בגד טוב ונראה כי גדלה קנאתם בראותם יהודי נאה בבגדי כבוד ויתעוללו עליו עלילות ברשע עדי יציגוהו ערום מכל עמלו. ולזאת צריכים להשפיל עצמם ולהתראות אביוני אדם בכורי דלים נבזים ונכנעים כעבדים לאדוניהם. בעירות הגדולות יש להגוים מרחצאות אשר יחמו באש. ולא יניחו ליהודי לרחוץ בהם לבל יקדשו המקום והמים. אך זאת חובה על היהודים לעשות. המרחצאות יחמו בתבערת גללי צאת אדם מהבתי כסאות כי עצים וגללי בהמה יקר להם לאפות ולבשל וכי בזיון גדול הוא להם ללקוט צואת אדם מהבכ"ס ליבשם ולהסיק בהם על כן העמיסו הקיקלון הזה על היהודים וכמו מס תמידי נטל עליהם אשר הקהל מחוייבים לשכור אנשים יהודים מתוכם לעשות דבר התועבה הזאת ודבר לחוק לא יפרה ולא יגאל בכל מתן למען בושת פניהם. תסמר שערות בשרי לראות ולשמוע את כל העשוקים הנעשים בארץ הזאת. ותקצר עטי ועתי לספר לכם אפס קצתם. הן גם בארצינו הק' רב עמל והלאה ראיתי לפני שלשים שנה. אבל כחפשית ממלכה אחשבה נגד סבל התלאות והעבדות במדינה הזאת שהיהודי הוא משולח ונעזב כבהמות יער אשר לא אדונים לאלה וכל מוצאיהם יאכלום ויאמר ברוך. והעושק והחמס היא המטרה לחיצי משטמתם ושטנותם. ואולם גם זאת מדה טובה להם שכל יהודי המכניע עצמו תחת יד אדון ישמעאלי כפי נימוסיהם שמשים ידו תחת חגור הישמעאל ואומר לו עבדך אנכי ברשותך על אדמתך אז הוא שומרו ומצילו מכל עושקיו וחומסיו ויוצא בעבורו גם לקראת נשק. ולעומת זה אם האדון צריך איזה מלאכה ועבודה חובה היהודי לעשות לו בכל עת יקראנו ושכר פעולתו כטוב בעיניו וכלבבו יתן לו.

הגוים יושבי הארץ אינם יודעים לעשות מלאכת מחשבת ולא כל מלאכה גם עצלים ורפה ידים ויש להם שדות וכרמים גנות ופרדסים גם עושים מסחור וקנין או גוזלים וחומסים והיהודים רובם ככולם בכל הארץ בעלי אומניות במלאכת שונות צורפים חרשי ברזל ועץ מעבדי עורות תופרי מנעלים חייטים (מלאכת החייטות פה עפ"י הרוב הוא רק בגדי נשים ומכנסיהם מעשי רוקם סביב בתי השוקים למטה אשר זאת כל תכשיטיהם אבל חייטים לבגדי אנשים אינם צריכים כי כתנות פשוטים המה ואינם צריכים למעשי אומן) תופרי לבוש מעורות כבשים ועזים ועבודת קדרים לכל כלי חרש עושי אבק שריפה אבק שאיפת הטאבאק היוצא לרוב פה וכל מלאכה גם סוחרים ורוכלים ובעלי שדות וכרמים מעט מזעיר ואינם עושים בעצמם עבודת האדמה. ועל כן לכל דבר מלאכה אשר יצטרכו הגוים לכל צרכי האדם יבואו אל היהודים ולא יכונו להם בלעדם. וזאת היא המחזקת ישוב היהודים פה בין הפראים האלה. ועולה על כולנה יעוד הבטחת נותן התורה ית"ש אשר דבר בקדשו. וגם בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים וגו'.

וכן דרך כלל רוב גויי הארץ אינם שונאים תכלית שנאה ליהודים.

רק האומות אשר ביניהם שקוראים להם עמלק עמונים גאבייל (יושבי ההר) ודת מחמד לכולם ושונים בדיעותיהם ובמדותיהם שהם מאומות שונות. אבל המושלים והשופטים הם המכבידים עולם כנטל החול לשאוף כגמים חיל היהודים ולרדותם בפרך ועינם לא תשבע. ובכל שנה מתחלפים זה יורד וזה עולה וכולם עוללים ויונקים דמן של ישראל.

בכל עיר וכפר מיהודים יש להם מארי הוא הרב הדיין והשו"ב גם מלמד תינוקות ונשיא אחד יבחרו מתוך העדה אשר יעמוד לפניהם אצל מושלי ושופטי העיר על המסים והעלילות החמס והגזילות ולשאת את עון העדה לכל דבר פשע אשר יעמיסו עליהם. ולכן ברוב המקומות לא יעמיס עליו איש נכבד ועשיר את משא הנשיאות הזאת. רק אחד מדלת העם בעל דברים ינשאוהו לנשיא והוא תחת הקהל ישא לשבת במאסר גם למכות ועונשים ושכרו מהקהל שאינו נושא בעול המסים וההערכות וגם בכפו ידבק מאום. ולעתים יחניף להמושל להכביד עולו על הקהל למען יקח חלק בהחמס. ועל כן תרבה פה המלשינות והשטנות (בעוה"ר) גם בין בני אחינו ועמינו והדג מראשו יתן באשו ותעל צחנתו. יתמו חטאים ויעלו לציון מושיעים.

טו.

תורתם. — מבטא שפתם.

היהודים בכל הארץ הזאת רובם ככולם אינם ערומים מתורה. מבינים במקרא ויודעים בהלכות ואגדות אומרים בזוהר ועוסקים בקבלה ונוטריקין וגימטריאות. אבל בתלמוד ועיון בפוסקים מעט מזעיר. אחד מני אלף יודע צורת התלמוד כי איננו נמצא בארץ (זולת ספרי עין יעקב אשר מקרוב באו) גם עתותיהם טפוחות באין להם עתים קבועות לעיין ולפלפל. ספרי הדפוס יקר בארץ הזאת כי לא יבואו רק לעתים רחוקות אבל מלאכת הכתיבה בזול. ויש ביניהם סופרים מהירים אבל לא נאים. ותנ"ך כ"י יקראו תאג (כתר) (ראה מ"ש ע"ז למעלה במצרים) הישנים מדויקים מאד ולא החדשים (ראה הלאה). פה ראיתי מוכרים תפילין עם רצועות בשמינית השקל (שפאנים טאהליר) אבל אינם מעשי אומן כי לא ידעו ובכלל יש כמה שאין להם תפילין מדלית איסר. עיקר למודם הוא בספר הי"ד להרמב"ם ז"ל ופוסקים דיניהם ומנהגיהם רק עפי"ד הרמב"ם ז"ל ולא יסורו ממנו בין לקולא בין לחומרא כי רק אותו קבלו עליהם למורה ודיין. הם אומרים שקודם הרמב"ם היו פוסקים דיניהם רק מהתלמוד ועפ"י קבלתם ואחרי ששלח להם הרמב"ם אגרת תימן הידוע עם ספרו הי"ד הלכו אנשים חכמים מהם למצרים לנסותו וראו ושמעו גודל חכמתו וחסידותו קבלוהו עליהם ועל זרעם לרב ומורה צדק לפסוק בכל מקום הלכה כמותו. וידוע שהיו אומרים

בקדש ובחיי רבנא משה בר מיימון. ועד היום הזה רוב למודם רק בס' הי"ד ולכן אין להם יד ושם בתלמוד ופוסקים אחרים. כן אין אתם סדר העיון והפלפול לעומקא דדינא רק מקופיא רואים הלכה למעשה ודיו. הם מחזיקים מאד בתרגום הערבי של רבינו סעדי' גאון ז"ל ובפירושיו ואומרים שהי' אצלם או משלהם. והגם כי ידענו מסופרי קורא הדורות מראש שהרס"ג ז"ל היה ממצרים וכן נקרא אל פיומי היא העיר פיום הנודעת עד היום במצרים העליונה (ראה שם) אבל גם באגרת תימן להרמב"ם בראשיתו כתוב „לכבוד גדול וקדוש מר ורב יעקב כו' בן כבוד מר ורב נתנאל ז"ל בן אלפיומי". ויכול להיות שבעת הורד ע"י המחלוקת עם בן זכאי הלך מבבל לתימן או אחד מבניו הלך לשם כי נתפשט שם תפסיר ערבי שלו בכל בתי ספר וגדול שמו מאד בכל המדינה.

הישמעאלים פה אינם אוכלים משחיטת יהודי [אף לא יגעו בכליהם לשתות וכי יבא גוי אל בית יהודי וירצה לשתות קאהווא כי חוק הוא להם לאכול ולשתות מיהודי המתוק לחכם יש לכל אחד מוכן בילקוטו כלי שתיה ואכילה משלו] וכל בהמה אשר ישחט מיהודי אם יטרף לכלב ישליכו כי לא ימכר לנכרי. על כן המה מקילים מאד במיעוט הסרכות ושארי בדיקות פנים ושברים ומקלו יגיד לו. ואף כי הבשר בזול אבל הכסף ביוקר ועל המקום הזה יפה שיערו הפסד מרובה בכבד עוף. בעירות הקטנות יקחו כמה בתי אבות שה או עז וישחטו לכבוד שבת ואם יטרף לא יביאו עוד. על כן היהודים פה אינם מסובלים בבשר רק תבואות ותוצאות האדמה לרוב וכל פרי האדמה ופרי העץ כמו בא"י ובסוריא. גם הכוסמין מין חטים וטוב ממנו הרבה בארץ הזאת אשר לא ראיתי ממינו בשאר ארצות וכך שמו בערבי. דגים אין בכל הארץ כי אין נהרות ואגמים מגדלי דגים ורחוקה היא מהים סוף אשר בה דגים לרוב מאד. אבל מי יביא להם הדגים המלוחים אשר בהעירות על יד ים סוף חינם אין כסף.

כולם יודעים קריאת התורה בתנועותיה ונגינותיה בדקדוק היטיב. כי עוד פה המנהג הקדוש שעפ"י דין הנכון שכל מי שעולה לתורה קורא בעצמו הפרשה ולא החזן. ומי שאינו יודע לקרות בעצמו לא יקראוהו לס"ת. על כן ילמדום מקטנותם ראשית כל למוד לדעת קריאת כל התורה על פה ממש. וכן אצלם עדיין המנהג הקדוש הטוב לתרגם כל פסוק בצבור ונער קטון כבן תשע ועשר עומד אצל הבימה ומתרגם כל פסוק היוצא מפי הקורא בס"ת. וכן בהפטרה ובניגון יפה אף נעים. ומדקדקים מאד בקריאתם בין במקרא בין בתרגום בין בלמודם בשאר ספרים על כל תנועה ונגינה וקוץ ובנעימות שהיה לנו מימי קדם.

מבטאה באותיות ותנועות ונגינתם בהטעמים עפ"י יסודי הלשון ואמתה. אין בהם מעלגת לשון הספרדים ולא מאין-בינת שפת האשכנזים (ראה במג"ע להגאון יעב"ץ ז"ל בעלית הלשון) כי אלה ואלה שגו במבטא האותיות תעו בהגה התנועות פקו טעם הנגינות. אלה ואלה שיחתו

הקריאה

הקריאה הנכונה. בין רפיון בג"ד כפ"ת לחזקן לא יבדילו. בין אלף לעין בין בי"ת לוא"ו בין חי"ת לכ"ף בין כ"ף לקו"ף בין טי"ת לתי"ו בין תי"ו לסמך לא יפרישו ותהי לנו מחלית האותיות כלשוא עשה עט סופרים חו'. כן עם התנועות איש לדרכו יפנו וינועו. אלה הקמץ יפתחו והצרי יסגלו והחולם יקמצו האבות והבנים יחדיו [כי הראשונים אבות והשניים תולדות] לא ישאו פנים לאבות ותולדותיהן כיוצא בהם ואלה ימירו חולם בצרי ושורק בחיריק קמץ בשורק וחיריק בסגול. ובשבאין איש הישר בעיניו יעשה. יניחו ויניעו יחטפו וינודו ובכללים בלולים יעלו וירדו והיה התנועה קלה (של הרז"ה) לתפארת והחסון (של אהל משה) לנעורת. ובנגינות מהגים ומצפצפים בגלגלי שברים תרועה. תחת משרת כי ימלוך והשרים משרתים הנסמכים יכרתו והנפרדים ידובקו וכחוללים שרים זה ישפיל וזה ירים. ותחת כי סימני הנגינות טעמים יקראו כאמרם ז"ל ויבינו במקרא אלו פסקי טעמים (מגילה ג' נדרים ל"ז) להבין על ידם בשום שכל ביאורי המקראות והמאמרים ואנה המלות פונים לאחור או לפנים ותהי להיפך להפריד בין הדבקים ולקרב הרחוקים. גם מהפכים מלעיל ומלרע האומרים לרע עלה ולעיל רדה ואולם שתים הנה קוראותינו אשר נבלה שפת קדשנו וכהו עיניה מזוקן. אחת היא פזורינו בארצות הלשונות החדשות הרחוקות מאד מלשון עברי ולא יתדמו אליה במבטא האותיות והתנועות. גם חסר להם כמה אותיות ותנועות שבעברי ואף אחר ההרכבה לא יוכלו להשוותן כידוע. וכ"כ הראב"ע ז"ל ביסוד מורה שער י"א על ה"ע וה"א „שהם כבדים על כן לא ימצאו במכתב הערלים ולא יוכל לבטא בהם מי שאינו רגיל מנעוריו." ואנחנו בלשון המדברת בינותינו קבלנו הלשון המהלכת בארץ מגורתינו. וזאת עמדה לנו לשטן לעזוב ולשכוח יסוד מבטא לשון יהודית. וזאת שנית מיעוט ההשגחה והחינוך מנעורינו בקריאתינו במקרא קדש. כי הנער בן ארבע וחמש שנים בטרם ידע לקרות המלה בשלימות יעמיסו עליו למודים שונים רמים ונשגבים ממנו ובהם ישימו כל מעינם משאם ומתנם. אלה בלימודי ה' ישרים בביאו' המקרא לחבר המלות ובביאוריהם ואחר כך לתלמוד ולעיונים. ואלה בלימודים זרים וילדי נכרים לשונות העמים הרבים. וישבעו משוד האמה הזרה עד אשר דדי אמנו הגבירה יהיה למו שדים צומקות ולזרא ובין כה וכה ישארו ערומים ויחפים מלקרות אף סדר התפלה על מכונה רק שפתימו נעות ואין בהם תבונה.

לא כן אחינו אלה יושבי תימן אשר שם תמשול לשון הערבי בת העברי ואחות הארמי (וכן כתב הרמב"ם ז"ל באגרתו לר' יהודה אבן תבון „ויהיה מהיר כמו כן בלשון ערבי שהיא ודאי לשון עברי שנשתבשה מעט" ומי נאמן כמשה בשתי אלה הלשונות) בכללותיה ובפרטותיה הנאהבים המדוקדק. והם יושבי הארץ מלפנים מאז גלו אליה בראשונה ולא הורקו מגולה אל גולה כנראה מהנהגותיהם עתה כבימים הקדמונים וכפי קבלתם (תראה הלאה). גם מגדלים בניהם

מנעוריהם על המבטא העברי והדקדוק והטעמים עד אשר תשוב לו כלשון אמו. על כן עמד טעם הלשון בם וריח השפה הנאמנה לא נמר מאתם. אנכי אשר עד כה דמיתי היותי קורא מדקדק ודובר צחות והרבה עמלתי מני אז על מבטא האותיות והתנועות והיה בראשית בואי הנה חשבתי לאחינו אלה עלגי לשון. והם צחקו עלי ואמרו „אתם עלגים ואנחנו הצחים ולנו לשון העברי למורשה.” וכמעט לא הבינו דברי בדברי אתם בלה״ק. רק אחרי עמל והטות אזן קשבת ולאשר (תה״ל) קראתי לאמת אהובה אגידה ואספרה שאחרי בנתי היטיב הודיתי להם שהם בעלי הצחות ולא נבלה שפתם וקריאתם נכונה בכל. הסכת ושמע.

אותיות ב ג ד כ פ ת כילם מרפים ומחזיקים בדרך ישרה. גם הגימל והדאל (כך הם קוראים לו) אשר כבר נשכח מאתנו במה יבדל חזוקם ורפיונם המה עוד מורשה למו. גימל החזק יבטאו כמו בערבי דזימל (בין סוף החיך והשנים). וכמה מוזר היה לי בראשונה לשמוע אומרים „האל הדזדול הדזיבור” או „חכם דזדול” או כאשר נדברנו מהמחוקק של הישמעאלים והמה מפחדים ואינם רוצים להעלות את שמו על שפתם קוראים לו משודזע (משוגע כאשר כן הוא נקרא גם בפי הר״מ ז״ל באגרת תימן) והדאל הרפה ג״כ כבערבי שהוא כתאי זיין מסוף הלשון כשמכה על השנים התחתונים. מפרידים בין אליף לעיין, בין חית לכ׳ רפה. הראשון מסוף הגרון והשני מאמצע החיך. ובין כ׳ חזק לקוף [כאשר גם אחינו הספרדים יושבי סוריא ובגדאת יודעים להפריד ביניהם. כי זה כלל גדול אשר היהודים האמונים על שפת ערבית צחים בעברית יותר מאלה הנתונים בלשונות המערביית] בין ב׳ רפה לואו בין תיו חזק לטית ובין תיו רפה לסמך אשר לא אוכל להבינכם כל אלה בכתב כי לא יבדלו רק לאוזן שומעת.

ואחרי ראיתי כל זאת הייתי בעיני כמתעתע שאף מלה אחת לא יכולתי לבטא בשפתי על נכון בלי חילוף מוצאיהם. ויהי כאשר שאלוני מה שמי אמרתי להם „יעקב”. ראיתים מתלוצצים. אמרתי מה הצחוק? אמרו ישמע לאזנינו יאכו (באלף כ׳ ואו) שאלתים אם זה המלך טוב לכם? הבינו המלח טוב. ואם אמרתי הנה צאת הכוכבים צחקו מאד כי נדמה להם הקואוים. וכן בכל דברי הייתי לצחוק בעיניהם וזכרתי המקרא נלעג לשון אין בינה. על קצת מאלה יגעתי ומצאתי לקרות כמוהם. ועל קצתם עמלתי ולא עלתה בלשוני כי אך הלמוד עם ההרגל מנוער מטביע הלשון בפה המדבר.

כב.

התנועות והנגינות.

קריאתם בהתנועות כן הוא: קמץ ופתח כאשכנזים, כי שני הפכים

המה

המה. הראשון בקמיצות הפה והשני בהפתחו. גם החולם כאשכנזים (פולנים) להבדילו מקמץ קטון תולדתו והצרי כהספרדים הדומה לסגול אבל הסגול כפתח צר להבדילו מאביו. וכן נקרא אצל המדקדקים הראשונים פתח קטון מלאפום שרוק קובץ חיריק כמונו.

השבא נע יניעו באופנים שונים א) אם השבא לפני אותיות הגרון (אחה"ע) יקראוהו כמו הנקודה שתחת אות הגרון שאחריו אם קמץ חולם חיריק: למשל וְאָמְרוּ כמו וָאָמְרוּ, רְחוֹקָה כמו רוֹחוֹקָה, וְאִם כמו וִאִם וכן על זה הדרך בכל הנקודות. ב) אם השבא לפני יוד יצא לעולם בחיריק כמו בְּיַד בִּיַד. ג) שאר שבאין הנעים כפתח קל לעולם. ואולם גם ביניהם יש שלא שמשו כל צרכם ומעקשים הקריאה הישרה וקורים הסגול דומה לפתח רחב באין הבדל למשל מֶלֶךְ כמו מַלַךְ עד שנולד מזה עוותות רבות לאיזה סופרים דלא דייקא להמיר בנקדם ספרי כתיבות ידיהם (חומשים ותפלות). הסגול בפתח והפתח בסגול כי נדמה להם בהברתם [שים זאת על לבך וזכרהו] וכן ירחבו קריאת השבאים נעים יותר מהמדה עד שנשמע כתנועת מלך. ועל כן קשה להבין קריאתם לשאינו רגיל עמהם.

ניגוני הטעמים משונה מאד גם מספרדים גם מאשכנזים. ודרך אחרת להם בהמשך טעמי המפסיקים לפי ערך מעלתם זה למעלה מזה ולקצר בהמשרתים כפי סדר יחוסם זה לזה. והמשכות האלה במדה במשקל ובנעימות עריבות אשר אך אם יודע איש פירוש המלות במקרא יוכל להתבונן מתוך ניגון המשך הקריאה גם ביאור חבור המקרא והבנתו ומראה באצבע כי זה הוא כפי יסוד הנחת בעל הטעמים להבין במקרא. ויש להם לקריאת התורה ניגון לבד לנביאים לבד וכתובים לבד וטעמי אמ"ת (ששכחו מהאשכנזים) לבד. וכן ניגון מיוחד לתרגום לתפסיר ערבי להלכה*) לאגדה לזוהר וספרי מוסר והכל בהמשכה וקול ערב לעורר הכונה. והנה מראש כאשר שמעתי קריאתם בתורה אמרתי אך נעדרי הטעמים המה כי שכחו הניגונים בלי יודעים להרים קול תרועה בפזר ושלשלת הפונה למעלה ולעשות עגלה שלישיה בזרקא. לפנות אחור וקדם בקדמא ואזלא. ולנפנף כאוב ברביע ודומיהם. אשר אצלינו כל המרבה לגלגל בגרון הרי זה משובח. ואלה לא כן אתם. אמנה אחרי נתתי את לבי ללמוד ולהבין ראיתי כי לזאת יקרא קריאה נכונה ועל אדני הבנת המקרא הטבעו. אבל מה קשה למי משלנו להתלמד בניגוניהם אלה בטעמיהם. וכל יגיעי לא עמדה לי לקרות כמותם. כי אך הנער מבן ארבע או חמש שנים יתחיל להתלמד ולהתרגל על כל מלה בתורה נגינתה ונטיתה ערכו וארכו עד כי תשוב לו כלשונו המדבר והוא עודינו לא ידע שמות התנועות והטעמים כי לא יתחילו ללמוד הנער שמות האותיות או התנועות והטעמים רק הקריאה כמו שהיא

---

*) תוס' (מגלה ל"ב) „והשונה בלא זמרה" שהיה רגילין לשנות המשניות בזמרה לפי שהיו שונין אותו על פה ועי"כ הי' מוכרך יותר.

ההיא. למשל אות זה אָ קורים כן וזה אַ קורים כן וע"ז הדרך כל האותיות והנקודות והטעמים וכן במלות שלימות למשל בְּרֵאשִׁית זאת המלה נקראת ונמשכת כן וכן כל סדר המקרא. ומה נקל להנער לדעת אחר כך שמות האותיות הנקודות והטעמים בפעם אחת מהרה ועד הנסיון. ולפיכך כאשר איש מהם צריך להגיד לחבירו או לתלמידו מקרא מתנ"ך בעל פה דרך הגדה או הבנה אומר אותו בניגונו וטעמו בלי עמל וטורח כאשר ידבר איש אל רעהו בלשון עמו. כי כן הוא מורגל בה ולא ידע לאומרו בלי ניגונו ורובם ככולם בקיאים בזה למקטנם ועד גדולם. וכמו כן רבה בקיאותם והרגלם בתרגום על כל תנועה וקוץ. ורבים מהם מורגלים לדבר בלשון ארמית כאשר ידבר הבקי ומורגל בלה"ק.

ואולם בכל בקיאותם במקרא לא מצאתי בהם חכם בחכמת הדקדוק ובכללותיה הרבים והעצומים כי יספיקו רק בקבלתם בקריאה ולא יבינו בטעמי הדברים. וכי גם ספרי הדקדוק מעטים אצלם. ואם אמרתי להם כלל וטעם בדקדוק חשבו כתורה חדשה. ובספרי תנ"ך כ"י (תאג) שלהם יש ספר דקדוק קצר כמו הקדמה לתנ"ך ונקרא מחברת התיגאן (ראה מ"ש למעלה במצרים) שם מחברו לא נדע. אך ישן נושן הוא והעתקתיו אלי ומצאתיו ישן מלא חדש מועט מחזיק את המרובה. רוב כללי הדקדוק ותילופי המלות והאותיות והתנועות זה בזה ובינת המקרא על עומק הפשט כדרך הראשונים. ובאיזה דברים צריך ביאור רחב. ואחרי בנותי בו ידעתי בעדים נאמנים שהוא מהרס"ג. ואם יגזור ה' בחיים אוציאנו לאור עיני כל ישראל ואור חדש על הדקדוק יהיל גם בכל קריאתם ובקיאותם בתנ"ך לא ידעו דרך הפשט ורודפים רק אחר הדרוש וביותר הרמז והגימטריא. ועוד יותר כל מעינם בדרך הסוד וכל עתותיהם הטפוחות ומדודות ללמוד התורה הוא בזוהר וקבלה. ואנכי אשר עוד לא מצאתי כרסי בש"ס ופוסקים ועל סף בית חכמת הקבלה והסוד לא נסיתי הצג כף רגלי (ואם אמרתי לפעמים בזוהר הי' רק לצאת ידי חובת הקריאה) והיה בבואי הנה באו לשאלני או לנסותני בחדות סתומות וסודות חתומות בזוהר במקדש מלך ובכתבי האריז"ל (אשר בא להם זה מקרוב) וכאשר לא פתרתי להם כי לא ידעתי לא חשדוני בלא יודע. היתכן חכם מירושלם לא ידע בעליל כל הזוהר וכתבי האר"י גם בתנומות עלי משכב? אבל חשבוני למונע בר או שאינם ראוים בעיני לגלותם סודות נסתרות. ואחרי ימים ושקידה נטפלתי עמהם כי נפתלתי עם יודעי חן (במעט הכללים אשר אספתי לי) והראתים לדעת כי מי שלא עמל ויגע על הנגלות לנו גם בנסתרות ימשש כעור וילאה למצוא הפתח. כי רק השכל הישר יפתח כל סגור אמנם זאת תקנתם לבלי יעבטו אורחותם.

לולא ידיעתי (המעט היא אם רב) במקרא ובהלכה לא מצאתי ידי ורגלי ביניהם. הפעם ברכתי ברכה אחרונה של בורא נפשות והמה מטים אזן קשבת על כל דבור ומלה היוצא מפי ומביטים בעין לטושה

על

על כל דרכי ופסיעתי. והנה שמעו שסיימתי ברוך חֵי העולמים בצירי כרגיל אצל האשכנזים ואמרו לי „מחילה מכבודך חכם! הרי זה כמחרף כו' ח"ו כי חֵי הוא לשון רבים וצריך לומר חַי בפתח שהוא אחדות גמור. וסימן לדבר מקרא אחד: חַי ה' וחֵי נפשך (מלכים ב' כ"ב) וכן בכל המקרא אצל ה' נאמר חַי ואצל ב"א חֵי. ואנכי התאמנתי בכל עוז ולא נתתי כבודי לכלימה למען הצל כל סדורי תפלות האשכנזים הכתובים בחֵי גם בברכת ישתבח. וזכרתי מ"ש המ"א סי' ר"י „חי העולמים בצירי שהוא דבוק (פי' כי הנפרד הוא חיים כמו מים וכמו שנאמר מן מים בסמיכות מֵי יש סוף כן מן חיים בסמיכות חי ומים אינו לשון רבים וכן חיים) וכ"כ בתוי"ט סוף תמיד ע"ש והראתי להם מקרא מלא (דניאל י"ב ז') וישבע בחֵי העולם. ואולם כל זאת לא הי' לי רק כסות עינים בפניהם אבל פשטיות לשון הרמב"ם ז"ל בה' יסודי התורה פ"ב הוא אומר חַי ה' בפתח לפי שאין הבורא וחייו שנין כחיי הגופים החיים כו' ולפיכך אומר חֵי פרעה חֵי נפשך עכ"ל ומבואר שאין שייך לתאר להקב"ה רק חַי בפתח כמו שמצאנו בכל המקרא [ולענ"ד שחיים בנפרד הוא לשון רבים ואינו דומה למים והשני יודי"ן יוכיחו והראוי בנפרד חיי כמו חיי שרה ולפעמים יפול יוד השורש. גם כונת וישבע בחי העולם אינו כנוי להקב"ה בורא העולם רק בחיי העולם ממש שהם הנבראים או במי שנותן חיים לעולם והוא פעל כמו וחי אחיך עמך שפי' תן לו חיים אבל ברוך חי העולמים הוא שם תוארו ית"ש ולא יתכן לומר חי בצירי שהוא ריבוי] והם הקיפוני בחבילות ראיות ע"ד השור אשר לא יכולתי עמוד. ובכל הסידורים שלהם חדשים גם ישנים בכ"י ונוסח הספרדים כולם כתוב חי בפתח. וכן נר' שהי' ג"כ נוסחת האשכנזים מלפנים. והנוסח של חי בצירי מקרוב אלינו מהגאון בעל תוי"ט ז"ל וכבר כתב בא"ר ששמע שהגאון בעל תוי"ט חזר בו בסוף ימיו. ומאז והלאה למדתי לשוני לומר חַי כי לא כל השומע ישאלני טעם ואתוכח ואהיה בעיניהם כע"ה. כן שמעתי הם אומרים תְּחָיַת המתים החית קמוצה. וחשבתי בראשונה שטעות הוא בידם ואחרי שובי דרשתי והנכון אתם יען הוא שם מבנין הקל שורש חָיָה בתוספת תיו האמנתיו. ואף שנמצא ג"כ ונפשו לא חִיָּה (תהלים כ"ב) שם הוא מהכבד ליוצא ואין ענינו לעומד בקל ותחִיַת המתים בחריק משמע שהמתים הם מחיים אחרים אבל תְּחָיַת בקמץ משמע שהמתים יחיו בעצמם. ובעל אוצה"ש אמר שהוא ע"מ תפלה ואינו כי תפלה שרשו פלל מהכבד ואם ראה או שמע שבתימן אומרים תְּחָיַת המתים לא כתב כן וכמוהו הרבה שבושים הורגלנו בהם (בפרט בלמוד התלמוד וספרים שאינם מנוקדים) עד כי שבה בעינינו ליושר והמעקשים למישור ואם נשמע מאחרים בשפה ברורה ידמה לנו מכוערה.

הם מורגלים מאד בשבועות בטוי על כל דבר קטון וגדול ומיד קופצים ונשבעים דָת משה או דָת ישראל*) והיה בעיני לזרא גם ענין השבועה

*) מרגלא בפומא דרב ספרא משה שפיר קאמרת (סוכה ל"ט) והם פירש"י ז"ל גדול הדור

השבועה אשר לא כדת גם השבטה דָת בקמץ שהרגל לנו לומר דַת משה וישראל בפתח אבל מה לא יאמרו כְּדָת אם בכל המקרא נכתב ונקרא בקמץ גם במוכרת ובלתי נסמך. בתרגום המקרא ובתלמוד אומרים גְברא בקובץ הגימל ולא בפתח כהרגלנו וכן הוא בכל דניאל ועזרא וכמוהו הרבה בתרגום ובתלמוד.

הם מורגלים מאד כאשר יספר איש לרעהו צערו או תקותו לאמר לו בנחמה „אהיה אשר אהיה" או „אל שדי" וזאת לא תמוש מפיהם (ושמעתי מהם על ספור ארוך מבני משה ואין כאן מקומו) על כל דבור ואמירה אומרים ברוך תהיה או ברוך אתה לה' ואינם מקפידים על לא תשא. המה קורים לאיש כילי עני נפש. (לא ידעתי מקום המליצה) כשמזכירים איש חי לשבח אומרים „עליו השלום" אשר הי' נדמה לי בתחלה לקללה ולא לברכה כי אנחנו אומרים כן על המת ועל המת הם אומרים „זכרו לברכה" או לתחְיָה ולכן אין להביא ראיה אם אנו מוצאים בספר קדמון אם יזכיר איזה חכם וכותב עליו „עליו השלום" שכבר היה נפטר בימיו שאולי הוא ברכת החיים כמנהגם ולא ברכת המתים כמנהגינו. גם זאת ראיתי ובחנתי שכות זכרונם גדול מאד יותר מבשאר ארצות ואם יראה דבר פעם ושתים יזכרנה על פה לימים רבים.

המלמדים כשמלמדים התינוקות סימני הטעמים בהמשכתם בנגונים מראים להם באצבע היד פשוטה לפניה או לאחריה שיעור ההמשכה העליה והירידה ומבינים ברמז הזה וקול המלמד לא ישמע ומורגלים בזה המלמדים ותלמידיהם כאשר הורגלו היום באירופי בסימני קוי ונקודי המוזיקא המצויירים בספר הנאטען. והבנתי בזה מה שאמרו ז"ל (ברכות ס"ב ע"א) אין מקנחין בימין מפני שמראה בה טעמי תורה אשר הי' לי מאמר סתום עד ראיתי פה המנהג הזה בעיני ורש"י ז"ל פירוש שם גם כן כזה וכו' ראיתי בקוראים הבאים מארץ ישראל אשר כן כמה מליצות בספרי הקדש ובתלמוד ומדרשים אשר הם כחדות סתומות בעינינו מפני שלא נדע המליצות והמנהגים שהי' בימיהם אשר לפיהם נאמרו ונכתבו.

הדור ובשבת ק"א וחולין צ"ג פי' כלומר רבינו בדורו כמשה בדורו ובבילה ל"ח פירש"י ביקרא דמשה קא משתבע ע"כ וכן מצינו בירושלמי דמגלה ע"ב בפסקא מתקינין כהן אהר תחתיו כו' אמר ר' תני' משה! דאינך מיחדך ליה. וכ"ה ביומא ובהוריות וע"ם במפרש שפי' בשבועה וזה שכ' הרמב"ם ז"ל בספר המצות מ"ע ז' וח"ל וע"ז הלד השבע אומתנו בשם משה רבינו זה נכבד שמו כאלו השבע נשבע באדון משה או במי ששלחו עיי"ש הנה גם הרמב"ם ז"ל דבר בהוה ורגיל בימיו לשבע במשה ועל הדרך שנשבעים עוד היום בתימן כמ"ל אבל המכן בדת משה ונ"ל ע"ד מ"ש בנדרים במשנה עודר במוהי וגירסת הרמב"ם שם במשנה במוהא וכן הגי' במשניות וע"ם במפרש והר"ן ז"ל מביא מהירושלמי שהוא בנדר משה, ואפל' שנ"ל במוהא שכן בערבי וסורא קורין וכותבין למשה מוסא (כידוע) או מוהי הוא כנוי למשה כמו שמואל שבואל וכו' עיי"ש במשנה.

כח.

סדר תפלתם.

נוסח התפלה לחול לשבת ויו"ט הוא עפ"י סדוריהם כתבי יד ישנים מעורב ספרדית ואשכנזית. הודו קודם ברוך שאמר ברכת השחר כסדר הרמב"ם ז"ל. בקדיש ויצמח פורקני' ויקרב משיחי' ויפרוק עמי'. גם בקדושה דחול אומרים ממקומך מלכנו תופיע כו' כאשכנזים בשבת ויו"ט גם לדור ודור נגיד גדלך. ובמנחה שלום רב. נופלים על פניהם כל יום אחר תפלת ח"י בפישוט ידים ורגלים בישיבתם על הארץ כמו ביום הכפורים. ונוסח התחנה הם פסוקי רחמים מלוקטים הכתובים בס' התפלה להרמב"ם ז"ל. במעריב אומרים הח"י פסוקים ברוך ה' לעולם או"א עם הברכה על כל מעשיו כאשכנזים. סליחות ופיוטים הובאו להם ממחזורי ספרדים גם יש להם קדמוניות בסידוריהם. וס' הושענות פיוטים יפים מאד קדמונים שלא ראיתים בשום מחזור ספרד ואשכנז והמה להם בכתובים מאז. קריאתם בהלל מתוק לחיך ונעים לאזן. החזן קורא בנעימה חצי פסוק והקהל מלחשים אחריו ועונים פה אחד קול אחד „הללויה". וכן אחר כל חצי פסוק בשפה ברורה ובנעימה קדושה קטון וגדול מצלצל אזנים. ועונים קמ"ז פעמים הללויה כנגד שנותיו של יעקב ואינם כופלים פסוקי אודך כו' אנא כו'. ומנהג זה כבר נזכר בתלמוד (סוכה פ"ד) מקום שנהגו לכפול כו' עונים אחריו כו'.

כולם משכימי קום לביהכ"נ בטרם עלות השחר בקיץ ובחורף וכל אחד מביא עמו צפחת מי קליפת קאהווא חמה המוכן להם מבעוד לילה (כאשר הראיתיך תמונתה למעלה) עם צלוחית קטנה שותים וקוראים ומזמרים ומכבדים זה לזה בצלוחית קאהווא. וכשהאיר מעט פני המזרח ממהרים להתפלל ועוד לא נגה החמה גמרו תפלתם מפני שממהרים לצאת למלאכתם שעל הרוב מלאכתם בחוץ בכפרים בין הגוים או בשוקים הרחוקות (כדי שיוכלון לשוב לבתיהם בערב) אבל התפלה אינה בחפזון ובמרוצה רק בהמשכה ובנעימה. ש"ץ קבוע אין להם וכל החפץ ימלא ידו כי כולם יודעים להתפלל ולקרות. רובם ככולם מתפללים על פה ובלחש רק הש"ץ משמיע קולו מראש עד סוף וכל הקהל שומעים באזן קשבת (גם שותים הקאהווא) או מהגים אחריו בלחש רק בקריאת שמע עונים ואומרים כולם יחד בקול. אחר התפלה קודם עלינו לא יצאו מביהכ"נ עד שלומדים מעט בנביאים בכתובים בהלכה או אגדה אשר ראש הכנסת מגיד לפניהם ולזה קוראים שילוש. ובעש"ק יקראו שנים מקרא ואחד תרגום. ואח"כ אומרים עלינו ויוצאים. אינם נכנסים לביהכ"נ במנעליהם רק יחפים (כי בתי רגלים אין להם) וחולצים נעליהם אצל הפתח מבחוץ (הם קוראים למנעלים „חוץ" דרך כבוד שמנהגם לחולצם בחוץ גם בכניסתם לכל בית גדול כמנהג כל ארצות הקדם תחת אשר בארצות איירופי יסירו הכובע מעל ראשם ולהם בזיון גדול להסיר המצנפת ולעמוד בראש מגולה לפני הגדולים אשר יחשב לקלות ראש ועזות). לעון פלילה יחשב אם ישכח איש לבא במנעליו תוך

הביהכ"נ. ומפחד הגנבים יש בכותלי ביהכ"נ מבחוץ חורים בקיר עם דלתות נעולים. והכבדים אשר נעליהם ברגליהם יניחום שמה על מסגר בבואם ובצאתם יוציאום. ישיבתם בביהכ"נ כבבתיהם הוא על הארץ ורגליהם כפופות תחת ירכותיהם: ראשי העדה ואציליה יושבים סביב סביב אצל הקירות על יריעות קשים או עורות כבשים ועזים והאחרים יושבים שורות שורות לרגליהם. וכל הרוצה לשבת על יריעה מביא עמו עור כבש או עז תחת אצילי ידיו וישב עליה ומחזירה עמו בצאתו. המכובדים יביאו בידם גם בקבוק נחושת קטון שפיה רחב ונוארה צר לרוק בה כי אין לרוק בשבתם על הארץ.

התיבה (אשר בערך הביהכ"נ) עומדת באמצע אשר עליה יקראו בתורה והש"ץ מתפלל אצל הכותל והמה מתפללים נפונה נגד ירושלם כי הם בדרומה. מעט במספר ספסלים קטנים כמדת חצי אמה ימצאון בבהכ"נ אצל מושב הגדולים אשר עליהם יניחו ספר התפלה והלמוד. מספר קטון המונח על ספסל קטן*) הזה ילמדו כמה אנשים יחד ועד עשרה בני אדם היושבים מרחוק סביב הספסל מלפניו ומלאחריו ומהצדדים ומביטים בו מרחוק עד ארבע אמות ואין יד אדם נוגע בהספר רק בעת יהפוך העלה וכולם קוראים פה אחד בקול ובנעימה אחת. ורגילים לקרות מהספר גם כשהוא מהופך כי הנער מקטנותו ילמדנו לקרות בספר מהופך עד שאין להם הפרש אם הספר מונח לפניו ישר או הפוך. וזאת מגד שהספרים יקרים וחביבים להם מאד בין מיוקר מחירם והמצאם ובין מיקר ערך עצמם שמכבדים את התורה וכל ספר לוטה בכים נאה לבדו ובשמירה יפה. והם אינם מעמידים הספרים בעמידה כמנהגינו רק מניחים אותה שוכבים**) דוקא. הבטת עיניהם בהיר מאד לראות מרחוק הלאה עד מהלך יום ובהרים פי קורעים בפוך עיניהם הוא כחול תכליי***) בכל יום בבוקר ובערב אנשים ונשים וטף אחר שמושחים כל פניהם ועיניהם בחמאה מבושלת (סימנה) שלא יזיק להם חום השמש וזה מועיל הרבה מאד לחידוד הראות.

רוב ישיבתם בביהכ"נ ובבתיהם בלמודם אכילתם ושתיתם הוא בהסיבה על שמאל ולהם כרים קטנים מרובעים ממולאים צמר או בלאות קשה ומניחים שנים או שלשה זה על זה ונשענים עליהם וזה דרך הכבוד

---

*) וצ"ל מה שאמרו (ברכות פ"ה) „הסוא יומא אתוספו כמה ספסלי בביהמ"ד" אין הכונה לישיבה כי לא היו יושבים על הכסאות רק על הארץ כידוע בכמה מקומות בש"ס גם אין אנו יודעים כמה תלמידים ישבו על ספסל אחד אבל הכונה על אלו הספסלים הקטנים שמניחים עליהם הספרים שנתוספו בביהמ"ד בעבור שנתרבו התלמידים וספריהם והיו ידוע להם כמה תלמידים יקראו בספר אחד סביב הספסל.

**) וכן היה מנהג התלמוד שאמרו (ב"ב פ"א) לא יניח נביאים ע"ג תורה וכתובים על נביאים כו' דמשמע שהיו מנהגם להניח הספרים זה על זה.

***) וכן אמרו בכ"ד פ' נ"ה „בני דרום עיניהם כחולות וכוחם יפה לתלמוד תורה ואין להם משום לא תלבש גבר וגו' שכן מנהג המדינה גם בגברים וגם בגוים."

הכבוד ונחת תענגים*) לעת ערב יצאו איש איש ממלאכתו נכנסים לביהכ"נ מתפללים מנחה וערבית יחד אחר זה אחר בהתרסה גם אחר תפלת ערבית לא ימהרו לצאת עד שלומדים שיעור בהלכה או אגדה אשר ראש הכנסת מגיד בראש והולכים לבתיהם וסועדים בערב כמנהגם.

כו.

אכילתם, שתיתם, שנתם, רפואתם, ומלבושיהם.

קודם האכילה מביאים שולחן קטון ועליה אגן עגול מקלעת-קש ועליה מיני פירות וזרעונים ובקבוק חרש עם יין שרף לפתוח מאכל תאוה. שותים מהי"ש כוס קטנים ואוכלים מהפירות והזרעונים מספרים ומשתעים איש איש לפי ענינו בתורה או בדרך ארץ עד אשר תכלה בקבוק הי"ש והפירות והזרעונים אז יסירו מהר הריקים וגיביאו לחם וסעודת הערב**) נוטלים לידיהם ויבצעו. הלחם נאפה בכל יום לכל סעודה פת חמה רקיקים דקים לחים מחיטים או כוסמים ושעורים גם מעורב בפולין ודוחן והלחם הנאכל עם התבשיל הוא מקמח דוחן שנטחן בלול במים וספוגי נאפה על המחבת ולטיבול עושים תלתן (בערבי חילבה) והוא מר מאד מבושם בפלפל חד ובשמים עד שגורף השפתים והלשון ואחת להם המובחר בטעמים עד שלא יטעם להם כל מאכל אם אינם בטיבול החריף הזה. מאכלם ותבשילם אינם כלאים ומורכבים כמאכלי הבבליים והתוגרמים רק מין אחד לבד כמו שהוא בשר או מיני פרי אדמה קשואים אבטיחים עם מרק אבל מבושם ומאד מאד בבשמים שיש להם לרוב ונאכל עם הלחם אם רך ודק. כף ומזלג אין בכל הארץ רק עץ פארור מעץ להפוך התבשיל בהדוד. הלחם והבשר אוכלים באצבעות ידיהם (המזלג אשר חנן להם היוצר) וטובלים בהמרק כולם בקערת חרש אחת והנשאר בהמרק ישימו בכפות גדולות עשויות מדלעת יבשה (אשר יש להם בית יד מגידולם מעשי יוצר) שמניחים אותם ליבש ונעשה קשה כעץ ונוקבים מלמעלה ומנקים התוכיות ונשאר ריקם כבקבוק ובזה ישימו מים גם יין ושמן וכל משקה ושארי תשמישים***) גם חותכים לשנים באורכם והיו להם לשאוב מים מהחבית ולשתו' ולכפות לשתות בהם המרק הנותר. ואחר כל אכילה בקבוק מי קליפת הקאהווא

---

*) לדעתי הוא ביסתרקא האמור בב"ק פ"ו ובערבי נקרא מדכא שם הגזור מהפעולה "טכה, שהוא הסיבה בערבי והלוי איטכי כי הערבי עושה מהפעולה שם ומהשם פעולה וז"ל מה מה מה שאמרו (יבמות פ"ק) „על מדוכה זו ישב חגי הנביא„ ומה ענין מדוכה זו לכאן? ונ"ל שנ"ל מדכה זו והיא הכר שהיו מסובים עליה בישיבתם וגם היא תעמוד ימים רבים.

**) עיי' הסדר הזה יובן כל מעשי הסדר בליל שמורים.

***) האבן שבדלויה (שבת ק)

הקאהווא ועשן טובאק בשופפרת ארוכה המעלה עשן דרך מים אשר בכד או בדלעת. איש לא נעדר מזה.

מלבושיהם שונות מכל עם. האנשים לא ילבשו מכנסים (כי לא יניחום הגוים ולא מנהגם) ולא בתי שוקים רק יחתלו בסדין (פוטא) ממתנים עד למטה מהארכובה ועליה יחגרו אזור בגד או עור ברוחב טפח ועל גויותיהם מלמעלה כתונת מראה תכלת מן הצואר עד למטה מהירכים ועליה עוד אחרת כדמותה, רק פתוחה מלפניה כולה. ויראי ה' המארי ילבשו עוד בגד ארבע כנפות מצוינת תחת הכתונת העליונה ועל גביהם מלמעלה שמלה (כן יקרא גם בערבי) שחורה או קוי שחור ולבן מצויר עב רבוע בארבע קצות אשר תכסה ראשם וגויתם עד למטה ובארבע הכנפות יתלו הציצית כדת ומתכסים בה כל היום והציצית נגררת ארצה (בן ציצית הכסת) גם בלילה יתכסו בה או מציעה תחתיו. ויעשה לכל מלאכה להביא בה ממכרו ומקנתו מהשוק גם משא ועצים*). ובחום היום יכפלו השלמה לארכה וינשאה על כתפו האחת. בחורף ויום סגריר ילבשו גם אדרת עור כבשים ועזים (ובחום היום ילבשוהו מהופך השער למעלה) הזול ונמצא לרוב בארץ וכל מציעיהם וכסוייהם מעורות כבשים ועזים וישנים על הארץ באין להם מטות. ובשכבם בלילה יפשטו את בגדיהם אלה עד עור בשרם ויעלו עליהם שק גדול לבן העולה עד ממעל לראשם וגם פי השק יקשרו בתקות חוט הנמשך בכפל שפת פיה מבפנים עד שנמצא כולו מכף רגל עד למעלה משערות ראשו בתוך השק פנימה. ואם השק גדול מכניס עמו לתוכו גם מי מילדיו ויהיו שנים בכיס אחד (כן יקרא לה גם בערבי) וזה להגן מהפרעושים והזבובי' וגם מחמם. ובעת קור יתכסו גם בשמלה ועור שער. וכן בלכתם בדרך יביאו עמהם הכיס כי לא ישנו בלעדו. בבוקר יצא מהכיס ויסגור מתניו בסדינו וילבש חלוקו והשק יעלה עליו כפול להתחמם ולהתנאות בו ויצא עמו גם לשוק ולביהכ"נ והוא אצלם מלבוש נכבד ולא ישימו בו ציצית כי הוא מיוחד לכסות לילה.

הם רגילים בסיכה ומושחים ידיהם ורגליהם וכל גופם בחמאה מבושלת (סימנה) וביותר הולכי דרכים ורגליהם עיפות יסוכו וימשחו בחזקה לחזק הרגלים והירכים גם פניהם וקדקדם ופאתי ראשיהם (הקוראים סימנים) הארוכות וזקנם עד שמראה פניהם השחרחורת מבהיק כנחושת ועיניהם קורעים בפוך בכל יום ובכל שעה. וכל אחד בחיקו ישא השופפרת והמכחול שזה מגין ומועיל מחום היום ומשרב השמש שלא יזיקום בהיותם כל הימים על פני חוצות. רובם ככולם נושאים על זרועותיהם אצעדה של ברזל גם טבעת ברזל על גודלי רגליהם באמרם שמועיל לאמץ כח הזרוע והרגל. והקטנים נושאים
על

*) תענית כ"ג ע"ב דרי ציבא ומרא אחד כתפא וגלימא אחד כתפא אמר להו טלית שאולה היתה להכי שאלי ולהכי לא שאלי.

על צואריהם אצעדה עגיל של ברזל עב יורד עד החזה והעגיל הזה נעשה מתשעה מיני ברזל שמקבלים מסמרות מתשעה בתים ועושים אותה בשעה ידועה על סדר המזלות ובלחשים ידועים אומרים שמועיל לעה"ר ולכשוף והעיגול הזה ישאו הזכרים והנקבות עד יום חתונתם ואחר ימי המשתה יסירום מעליהם.

רופא אין בכל הארץ. ואם יחלה איש באיזה מחלה וכאב או נגע וצרעת לא ידרשו ברופאים ורפואות תעלה אין להם. מהקזת דם הזרוע לא ידעו. עלוקות המוצצות דם ותחבושת זבוב הודי (שפאנים פליג) לא שמעו. אך יודעים להוציא דם מהעורף בקרן הפרה כאשר אנו עושים בכוס זכוכית והכאב בזה רבה מאד. ואיזה סגולות מעשבים וראש לכל מרעין ומדוה יאמרו כי הוא זה כשוף שניזוק ממעשי שדים וכשפים אשר שונאים הניקוהו או מקרה רעה ועל כן ידרשו להסיר המחלה על ידי מכשפים ומכשפות בסגולות ולחשים וקמיעות.... (גם בהעצר השמים ולא יהיה מטר אומרים שמכשפים עצרוהו ויש להם על זה נוסח היתר כשפים והשבעות ותפלות ראה לנעא) וביותר מלומדים בזה חכמי היהודים ולהם יד ושם בכל אלה עשר ידות עד שגם הגוים יבואו לדרוש מאתם. וחכמתם (או תרמיתם) תעמוד להם להטות לב פתאים להאמין בשוא נתעה ויש להם בזה ספרים הרבה אין קץ. וסיפרו לי שיש מהם גם מקטרים ומזבחים לשעירים (ה' יכפר בעד אמונתם והבטחתם באלה הדברים יותר מהמדה הדרושה לאמונתינו הקדושה) גם ספורי מעשיות להם מקדמוניהם אשר פעלו ועשו ע"י שמות וקבלה מעשיות ענינים גדולים ונוראים אספרם מחול ימים ירבה ויכבד. ובעת הזאת המשכיל ידום מלהשתעות בכאלה כי לא ימלט מהקרא פתי או כופר והשנים אין עמדי בעזה"י אך אחת אמרתי אספרה ואת חטאי אזכיר אולי אכפרה. בבואי לארץ הזאת כאשר שמעתי את כל הגדולות וגבוהות בעלי השמות ופעולתיהם נתתי את לבי היות כאחד מהם (כי טבע יצר לב האדם חושק משתוקק וחומד לדבריהם כאלה) אספתי לי ספרים רבים מאלה הנמצאים בארץ הזאת בכ"י כל מחיר לא יקר לי וכל עמל לא כבד עלי לקנות ולהעתיק ללמוד ספרים ולשמש חכמיהם גם ספרי גורלות למיניהם גורל החול וגורל הקדש. וכל מעייני בהם שבת וחודש וכל אשר שאלו עיני לא אצלתי מהם ובכל אשר התהלכתי דרשתי וחקרתי אחריהם עדי יגעתי ומצאתי את שאהבה לבי. שמח לבי אף רוחי בקרבי דמותי אז בנפשי אני קהלת הייתי מלך מולך בכפה על העליונים והתחתונים ובידי כלי נשק כלים מכלים שונים. כל המלאכי מעלה אגודים במופי וכל הרוחות צרורות בכנפי אקרא בשמותם והם יענו. אגזור אומר ואחרי דברי לא ישנו. תחת האבנים יביאו זהב ומתוך המים יוציאו להב. ארחה ואין רואני ארכב על עב קל ורוח ישאני. היום בתימן ומחר בירושלם. אפקוד על המתים ואפח בהם נשמת חיים. העוברות על כל בשר יגלו לפני גם את העתידות לא יכחד ממני. אף בכור מות לא יגע חרבו בדמי ואהי גבר אצלת כל

ימי

ימי. עוד הייתי בעיר גדולה של חכמים וסופרים. ושמעתי שם אחד קדוש פועל ישועות ושמו נודע בגוים לנפלאות. לפניו נגלו כל תעלומות והוא איש מזמות ונודעתי גם אליו. חלק לי מכבודו וסמכני בחזקת ידו הרבה ממנו למדתי סגולות רבות ורפואות שמות עצומות מספריו העתקתי. כל נתח טוב וירק שמן העביר לפני וכתב לי עבור מזומן. הפעם נכנסתי לבית גנזיהו החדר אשר שם יתבודד לעשות זר מעשהו. ובו יבואו כל איש אשר לו רוח וכשוף מעונה ומדוכא כתות ונשיף וברוש שפתיו יגרש לץ ויוניא רוחות. בקמעותיו יטהר כל טומאה ויורה אנחות גם ימלא משאלות חושקים לאהבה או ירחיק דבקים ויטיל ביניהם איבה. וכולם שמחים בצאתם כי נמלא משאלותם. בעל השם הזה אך יצא לברך את היונא מביתו בשמחה והניח ספרו פתוחה כי לא נשמר ממני. ואני בשארתי לבדי מהרתי לעבור בין בתרי הספר ומצאתי בו השבעה אחת בלשון ערבי גדולה ונוראה. תסמר שערות בשרי. שמות מלאכים אשר עוד לא ראיתי וביניהם שם ישוע בן מרים. כי ראיתיו אחזתני השבץ ונשמה לא נותרה בי, הוא חזר אלי ורצתי אליו בחמת רוחי „מי הגיד לך מחרי אלה השמות?" שאלתיו „הם אצלי בקבלה, ענני". ומי הוא זה פב"פ? עמד מהרים משתאה אמרתי לו „הלא זה הוא" „לא ידעתי אדוני" ענני „כי אין אנחנו פה יודעים מזאת התמונה שאינה בכל גבולינו וכל הכתוב בזה העתקתיו מספר כ"י ישמעאל כתוב בערבי כמו שהוא ולא בדקתי אחריו." אז אמרתי לו „שמעני מארי עד כאן תחוס שבת תזור בך ואני ואתה נספוק כף על ירך ונכה באגרוף על לבבינו. חטאנו העוינו והרשענו". ואני אז שלחתי את הספרים השעירים מעל פני ואת המלאכה הנמבזה השלכתי לעזאזל. נאי טמאה אשה הזמה וקברתיה תחת האלה מימין בית און אשר משמאל קברות התאוה הלא היא בקצה ארץ התימן קדמה מזרחה. ולא יספתי עוד לדעתה. ברוך המקום שהאיר עיני ואלך תמים בטח עין יעקב כי לא קסם ולא נחש ביעקב.

כז.

מלאכת הנשים הליכתן והנהגתם.

גם הנשים משכימות קום קודם אור הבוקר בקיץ ובחורף וזאת מלאכתן. מנהג המדינה כל איש יש לו בביתו רחיים ורכב תנור וכירים לטחון לאפות ולבשל. והנשים מלקטות עצים מן השדות ומן היערים מביאות משא לעיפה על ראשיהן גם מגפיעי הבקר וחמורים עושות גללים עוגות ומיבשות בחמה בשדה או דבוקים בקירות הבתים מבחוץ והמה להסיק ולהבעיר. תחלת עבודתן בקומן השכם לטחון ברחים חטים שעורים פול וכוסמין לעשות לחם חם ודוחן טחון בלול במים למעשי מחבת. אח"כ נושאות כדן ויורדות אל המעין ואם רב הדרך

בהר

נהר או בעמק וממלאות מים מביאות על ראשיהן או על שכמן ולשות בצקן טרם יחמץ עושות עוגות דקות ורכות נאפות על הגחלים ובצדי התנור אשר הוא כמו קדרה גדולה נחפרת בארץ. ורקיקי דוחן הנשפכות על המחבת יבשה או משוחה בחמאה (שימנה) אח"כ מבשלות שם בבקבוקי חרש (אשר הראיתיך למעלה) את קליפת הקאהווא (יאמאני) הטוב והמובחר שבכל הארצות. והקליפה בהתחדש יש בה לחות ומתיקות ויפה ללב ולחזק לראש ולמות מזכך הדם ומיטב ראות העין אבל מצוקער לבן לא ידעו מה הוא אף שיש להם יערות דבש (קנה צוקער) וכל זאת יכינו בבוקר השכם בטרם יבואו אנשיהם מביהכ"נ ימצאו סעודת הבוקר מוכן. אוכלים פתם חמה בחמאה חם רותת ושותים הקאהווא לרויה ויוצאים למלאכתם עדי ערב. העושים מלאכתם בבתיהם אוכלים גם בצהרים איש לפי יכלו אכלו והיוצאים למלאכתם בעיר הגוים בכפרים ובשוקים איש משאו וכליו על כתפו ובילקוטו יכין לו גלילי לחם ועוגות מאלה עם קליפת הקאהווא גם הבקבוק לבשל והפך לשתות כי הגוים לא יניחום לבשל ולשתות בכליהם ומורגלים מאד בהקאהווא לא יזוחו ממנו גם רגילים מאד במעלה עשן הטובאק משפופרת ארוכה המעברת העשן דרך בקבוק מים המחובר לשפופרת.

הנשים כל היום כבודן בבית פנימה. עוסקות במלאכת ידיהן וטרף ביתיהן לא ינוחו מעבודתן והנה צנועות במלבושיהן. שערות ראשן לא יראו החוצה. צעופות בצעיפים ורדידים עד פדחתן ותחת צואריהן וסרח העודף על לבביהן לכסות דדיהן ובגד שחור או תכלת ארוכה עם בתי ידים ארוכות ורחבות לכסות את גויותיהנה עד למטה לארץ. גם הבתולות כן תכסינה שערותן*) וכל גופן והולכות יחפות רגל גם (אחרות) בלי נעלים כהאנשים אך מכנסים להנה המכסות עד העקב ולמטה ומעשי רקמה או מוזהב שזאת להם לתכשיט גדול. הנשים אם כי לא מלומדות הנה להתפלל ולקרות מתוך הספר בכל זאת (ואולי זאת תועיל) יראת ה' חופפת עליהן בכל דרכיהן ורעה לא תמצא בהן ורגיל על לשונן כמה מלות לשון הק' ומבינות הרבה. נושאות עבודת הבית בעול כבד ונאמנות לבעליהן אמונת אומן. ואמנה גם קנאת ירך חברתן וצר צרתן תביא רקב בעצמותן כי הרבה להנה צרתן בנדן לאיש שתים גם שלש נשים ומקנת כסף הנה לבעליהן כי כן מנהג הארץ אשר נשותיהם בכסף יקחו (כמוהר הבתולות) מאביהן לפי משפט הבנות הטובה היא אם יפת תואר אם מיוחסות לפיהן יתן האדם הנדה לאביה או לאמה ואחיה הגדולים אם יתומה היא (כאשר לפנים בימים קדומים) ואביה כטוב בעיניו יעשה מהנדה אם לתתם בחיקו (כאכזר) ויאמר ברוך ה' אשר יתן לי בנות ואעשיר. ואם כלב רחמן הוא יעשה

מזה

---

*) שאלוני על מנהגינו בזה אמרתי הנשואות יכסו ראשיהן והבתולות מגולות, תמהו הלא שער באשה ערוה גם להבתולות (אף שזה רק לתורה ולתפלה) ואמרתי להם משנה ערוכה (כתובות פ"ב) סימן לבתולה יוצאת בהינומא וראשה פרועה אמלו אדרבה משם ראיה שרק ביום חתונתן פרעו ראשן להגיד כי בתולה הנה ולא זולת ואינו מוכרח.

מזה קשוטין לבתו הכלה ויהיו נערכים עם כסף כתובתה. אבל חרפה היא לבתולה שתנשא בלי מוהר ומתן לאביה. כי נראה שאינה יפה וכשרה ואין לה ערך דמים. כן עוד המנהג אצלם (עפ"י הרוב) לקדש ארוסותיהם בעת השידוכין. והנשואים ירחיבו עד עת וזמן שיעריכו שניהם כל צרכיהם. ואם קודם הנשואים לא תמצא חן בעיניו יפטרנה בספר כריתות גט ארוסה (ראה הלאה) כדת. והכל ביד האב לעשות עם בתו כרצונו. ימכרה יקדשנה גם בעודה קטנה גם יקבל גיטה או תמאן באין לה אב ואם יתומה היא בלי גם אם היא ברשות אחיה יורש הנחלה. וכמה פעמים יצא מזה ריב ומצה כאשר ראיתי בעיני עד הגיע עד השופטים. כי גם מנהג הישמעאלים כן והם ישפטו גם בדברים כאלה והכסף יענה. הבחורים יקחו נשים בעת אשר יגדלו ויהיה כח בידם לשלם מוהר הבתולה כמשפט ולהביא טרף לביתו. ואשר לא תשיג ידו לא במהרה ישא אשה ההוגנת לו כי (ע"פ הרוב) האבות לא יתנו מוהר ומתן לבניהם כדי להשיאם ומעמל נפשו יראה חיים עם האשה אשר ישרה בעיניו. אבל הבנות יתארסו גם בקטנותן ואף בפחות מעונת הפעוטות פן יקדמנה אחר ואביה מקבל כסף קדושיה (גם ספר כריתותיה) כדת והארוס ממתין לה עד שתהיה ראויה לאיש (בת י"ב שנה) ואז עושים החתונה. האיש אשר אשתו לא תמצא חן בעיניו או כי לא ילדה לו או כי זקנה אשת נעוריו ורוצה לקחת לו אחרת עליה צריך לרצותה בדברים וברצי כסף. ואם לא תתרצה נושא בלי רשותה או יגרשנה בעל כרחה (והדיינים והגיטין מוכנים בנקל ובזול) ויקח אחרת, על כן טוב לה לשבת יחדיו שתיהן ואף כי לא רבים וטובים עושים כן ולא ישרים ונכבדים עוברים דרך המוסר אבל השער פתוח וקלים נבערים יבאו בו. ולכן אימה הגדולה נופלת על כל הנשים להוקיר בעליהן לעיניהם כי האמנם לא זו הדרך להביא אהבה מנוחה ונופש לאיש חפץ בחיי אושר על הארץ. שקר חן אדמו שפתים מאודם אם הלב שחור כעורב. מה לשפתים דולקים ללב רע? מה לעינים מפיקות אהבה ותוכה נחר לגחלי נקם? וכבר שומה מסורה זו בפי קדמונים „ולו שתי נשים ולו הכין כלי מות" כי לעולם לא ינוח ממרורות ולא ישקוט ממאורות. וסוף דבר תכלית שנאה שתיהן ישנאוהו. אשרי האיש אשר נפל חבלו בנעימים אשר הוכיח לו ה' אשה כלבבו ולא יוסיף שנית עמה עליה בחייה.

כח.

יום השבת וקה"ת. — תפלתם ומנהגם.

המה שומרים יום השבת כהלכתו. והיה ביום הששי אחר הצהרים יבואו איש ממלאכתו ויכינו עצמם לקבלת שבת. וילכו לטבול במקוה מים ויגלחו ראשם בכל ערב ש"ק וכולם יודעים זאת המלאכה. ולפני הטבילה (אצל המקוה) יגלחו איש את רעהו. אח"כ ילכו לביהכנ"ס להתפלל

להתפלל מנחה גדולה והולכים לבתיהם. אוכלים מעט ולובשים בגדי לבן של שבת (כי אז אין עוד נכרי ביניהם) בגדי שבת כבגדי חול רק כולו ספך לבן*) זולת הטלית העליון (השמלה) אשר בו הציצית כל השחור ועב ה"ז משובת. ולא ילבשו טליתות לבנים ושפה תכלת כשלנו כי היא כסותה כל היום וכל הלילה. רק אחד ראיתי בביהכ"נ אחת בצנעא אשר אחד חכם מא"י זה ימים רבים הניחה שם ושומרים אותה למשמרת לחופת חתנים. וכבר אכלוה סס ועש והיא אצלם לסגולה. ומתאספים לביהכ"נ ועוד היום גדול מזמרים שיר השירים בנעימה בקול יחד ואומרים בזוהר בנעימה קדושה כאחד עד זמן קבלת שבת ואומרים (רק) לכו נרננה ומזמור לדוד הבו לכה דודי מ"ש ליום השבת. וזה מקרוב באו הנה סדור נוסח ספרד החדשים ושם השירה החדשה בר יוחאי. ופה כי ספרי יקר אין נפרץ בימים לפנים יחשבו כל דבר אשר הועלה בדפוס קדוש אמת ונכון שאין להרהר אחריו כהלכה למ"מ [ואף דברי מינות ח"ו אם בדפוס הוא לא יבקרו אחריהם ובשגם בקבלה כאשר ראיתי פה ספרי נחמי' חיא חיון בקבלה ודרוש אשר ביערום מן הארץ במדינתינו ואצלם קדוש וברוך יאמרו] גם כי רוב עסקם בזוהר וקבלה יחשבו שזה השיר נתחבר גם כן מהרשב"י ז"ל או מתלמידיו. על כן השיר הזה בליל התקדש שבת קדש קדוש יאמר לו עד כי נקל להם למצוא בו תילי תילים רמזים וסודות תעלומות חכמה. ולכן זקן חכמת הקבלה יקום ויעמוד מעוטף בשחרות טליתו ברגש קדש ובמורא איומה והתלהבות עצומה ומזמר זה השיר בגודל שלהבתיה וכל הקהל עונים; בר יוחאי! אחר כל חרוז בנעימה רבה ומתפללים ערבית עם צאת הכוכבים ויוצאים. הקידוש והסעודה כמנהג.

כשלש שעות קודם אור היום (הייתי בחורף) יקומו כולם עפ"י קריאת השמש ומתאספים לביהכנ"ס לאמר זוהר ותיקון רחל ושירים מיוחדים להם. כל אחד מביא עמו בקבוק חרש עם קאהוואה חמה הנטמן בהכירה מאתמול. שותים ומכבדים זה לזה ואומרים ומזמרים עד עלות השחר ומתפללים שחרית ועוד לא יצא השמש. אחר קדושת שחרית נשמטים אחד אחד לבתיהם (אשר לא רחוק מביהכ"נ) לסעוד לבבם אחר קדוש במאפה מרחשת הטגונה בחמין והש"ץ גומר תפלתו בחזרה וחוזרים לביהכ"נ לשמוע קריאת התורה. ובקה"ת מאריכים יותר משתי שעות שכל אחד מהקרואים קורא הפרשה בעצמו וממשיכים מאד בקריאתם ונעימתם. ונער קטן כבן תשע (חליפות בכל שבת) עומד אצל הבימה ומתרגם כל פסוק ומאריך ג"כ כמשפטו. המתרגם ממתין עד תום כל הברת המשכת הקורא והוא ממתין כן על המתרגם. וכן סדר ההפטרה עפ"י תרגום כ"י שיש להם והוא מעורב גם בדרוש. וגם תרגם המקרא בכ"י. ומדקדקים מאד על הקורא ועל המתרגם

בכל

*) שבת פ"ב ר' יהודה בר' אלעאי ערב שבת כו' ורוחץ כו' ומתעטף ויושב בסדינין המצויצין כו'.

בכל תנועה וטעם. כבר הגדתי למעלה כי רבה בקיאותם במקרא ובתרגום עד שיודעים אותה כמעט בעל פה. ועתה אתן לכם עד נאמן על זה. הנער המשרת אשר שכרתי לי בזה (הראיתיך למעלה) והוא כבן ח"י שנה מלאכתו תופר נעלים ומסבב למוכרם בשוקים ובכפרים. ויהי ביום ש"ק פ' מצורע היינו בעיר קטנה תילא (Tilla) ובני העיר ברחו מפני נוגשי המלך החדש (ראה הלאה) ובדוחק היה לנו מנין להתפלל בביהכ"נ וקראו בס"ת והרגום כמנהגם. ובהגיענו להפטרה לא היה התרגום (כי בחומשים הנדפסים אין תרגום להפטרה ואמנם כל התרגומים בכ"י ועל תרגום התורה אמרו מחומש הנדפס) כי הנשיא החביא כל הספרים מביהכ"נ מפני חמת המציק. ואך ס"ת אחת הביאו ביום השבת ועמדו מתעצבים לדעת מה יעשו. אז עמד הנער משרתי סעדי' תופר נעלים (ראה למעלה) ואמר קראו לפני ואני אתרגם על פה. וכן היה. המפטיר קרא המקרא מהחומש והוא תרגם כל פסוק ופסוק על פה כמתכונתו בניגונו ודקדוקו ועוד יותר מזה שזאת ההפטרה „וארבעה אנשים" כי רבה היא יש לה עוד פתיחה גדולה בתרגום שלהם כמו דרוש מי היו הארבעה אנשים כו' ועל מה כו' והכל קרא בעל פה על הסדר. לולא ראיתי לא האמנתי. גם זאת מצאתי שכח זכרונם רב מאד ככח מראית עיניהם אשר לא ראיתי כמוהם בשאר ארצות. וכן ראיתי כמה מהשוחטים יודעים הלכות שחיטה וטריפות מהרמב"ם ז"ל על פה ממש.

והנה בס"ת שלהם נמצא כמה שנויים בחסר ויתר כמו מנשא ח"ו מעינות (שתיהם) ח"ו ויהיו כל ימי נח (נח ט' כ"ח) בואו לאחרונה תעשה (תרומה כ"ה ל"א) ח"י חדשיכם (בהעלותך י' י') מ"י וכן בצורת שירת הים ובאיזה סתומות*) וראיתי שכל ספריהם הקודמים כן הוא.

אחר תפלת מוסף ראש הכנסת מגיד לפניהם שיעור בהלכה או

הגדה

*) את חטאי אני מזכיר היום כי הבאתי עמי ס"ת מכתיבת סופרי תימן וכאשר הגהתיה מצאתי בה השנויים הנז' ועוד (לבד איזה טעות סופר) ותיקנתיה עפ"י ספרים שלנו. ובהיותי אח"כ תשרי תרכ"ה בפאריז ראיתי בבית עקד הספרים של הגביר האדיר החכם הנכבד מו"ה הירץ גינצבורג נ"י השעומדת תחת יד ידי"נ הרב החכם המפואר מוהר"ש זאקס נ"י ספר כ"י יקר להרב המאירי ז"ל קרית ספר: שמו על כל דיני ס"ת כתיבתו וקריאתו ומציין בו כל החסרות ויתרות ופתוחות וסתומות לא הניח דבר קטון וגדול שלא העלה בספר הזה והוא מפליא לעשות מכל אשר לפניו ולאחריו. ואעתיק בזה בקיצור ריש מילין מפרק אחד הנצרך לענינינו וז"ל „והריני כותב כאן כתב שלחו הרב הנזכר (הרמ"ה ז"ל) לחכמי בורגים שמרתו על זה (בהגהת ס"ת) עם ספר הידוע להלל הזקן שנקרא ביניהם הללויה [היוחסין כ' וז"ל „ובשנה ד"א תתקג"ו בא' למנחם הי' שמד גדול במלכות ליאון ואז הוציאו משם ספר הארבע ועשרים נקרא הבבליא שכתב אותם ר' הלל ומשם היו מגיהים כל הספרים ואני ראיתי חלק מהם שנמכרו באפריקא ובזמני הי' תשעה מאות שנה שנכתבו (והיוחסין ה"א ר"נ) והקמחי אמר בחלק הדקדוק בפ' למען תזכרו שהחומש היה בטוליטולא] ובספרים ישנים לגאונים הראשונים של רב שרירא ורבינו האיי וכשבאו ספרי רבינו משה (הרמב"ם ז"ל) אצלם וראו סדריו בענין זה שלחו לו (להרמ"ה) והשיב להם אחרי המליצות והשבחים כו' כו' וז"ל ועתה אמת אגיד לכם כי כל הספרים אשר הגיעו לידינו

מספרי

הנדה ויוצאים וכבר עבר שליש היום והולכים לבתיהם אוכלים ושותים כמנהגם פירות זרעונים וחמין. אחרי שני מעט מתאספים כולם עוד לביהכ"נ מקטנם עד גדולם ולומדים בחבורה שאינו יודע שומע ושואל או ראש הכנסת מגיד ודורש בסדר היום. וסדר למודם כבר אמרתי. ויושבים בביהכ"נ עד נטות היום לערוב ומתפללים מנחה ויוצאים לסעודה שלישית ומתענגים בה כמנהגם. וקודם כל סעודה שתות יי"ש פירות וזרעונים ומתפללים ערבית בביתם.

פה בערי היהודים (היושבים לבדם) רואים הבת קול המכרזת: שבת היום לה'! שבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו כי יום השבת נכר פה לכל. שקט ושאנן ברחובות. החנויות והבתים סגורות. אין איש בחוץ. הנשים והטף יושבים כלואות בבתיהם והגברים והנערים

בבית

מספרי רבינו משה ע"ה בענין הפתוחות והסתומות כולם היו מוטעים טעיות משונות זה מזה מפני דברי הספר שהיו מסותאים והמעתיקים ממנו באו להכריע מדעתם והוסיף כל אחד וגרע כפי הכרע דעתו והשחיתו את הספרים בדברים אשר בדו מלבם ואשר הכריעו מדעתם ואני הוצרכתי לחקור ולדרוש כו' וכו' ושלחתי למארסילי' לחכם המובהק שמואל אבן תיבון הרופא ובקשתי ממנו לשלוח לי נוסח הפרשיות הסתומות והפתוחות מן הספר המועתק מספר הרב שבא עמו למארסילי' שהרב זכרונו לברכה חתם עליו בחתימת ידו וגם זה מן הספר שכתבתי אני שלא בפני אני משה בר' מיימון הספרדי וכן עשה ושלחם אלי בזריזות ומצאתי בפתשגן הכתב כו' את כל הדברים אשר הכרעת דעתי כי אמת הי' כו' ושארי הדברים המסותמים לא נתבררו לי מן הספר ההוא עד אשר הוצרכתי לשוב ולחקור ולדרוש כו' ונתגלו לי שאריתם בעזרת החונן לאדם דעת והנם כתובים בקונטירס הזה השלוח אליכם כו' פתוחות וסתומות לא פתוחה ולא סתומה אלא סדורה כ"י וכן כתבתי לכם צורת שירת האזינו בשני סימנים אחד בשמות התיבות שבראש כל שטה ואחד בשמות התיבות שבראש כל שטה האחרון [א"ם והם בששים ושבע שיטין כמו בהתג"ך כ"י שלי וברמב"ם כ"י הראשונים והארכתי בזה במ"א] אך ענין ויבא משה לא יכולתי להכריע בו דבר ותמה אני אם אינו טעות סופר ואני בספרי לא כתבתי כן אלא כאשר נמצא בכל הספרים הישנים המדוייקים הנמצאים בארצות האלה שהם ויבא. העם. הדברים. לכותבם. אשר. התורה. כו' שירת הים כו' כו' מאת המיוסר בתוכחת מוסר לא בשוטים כי אם בעקרבים עד שהוצרך להודיע צערו לרבים אולי יבקשו עליו רחמים מאת בעל הרחמים כותב לידידיו ורעיו מאיר הלוי בר' טודרוס" וכותב עוד שם הרב המאירי ז"ל שבטוליטולא הי' ספר נקרא ספר עזרא וספר אחד שנעתק מספר הרמ"ה הנז' והוגה פעמים רבות בחריצות נפלא ע"י כמה סופרים וחכמים בעיר הנז' בפרחה והולאה מרובה והגיע אח"כ לידו עם כל העדיות של המגיהים והסופרים ועל פיו כתב בספרו זה קרית ספר כל מלה חסרה ויתירה פתוחות וסתומות בשנת גלות צרפת היא שנת המשת אלפים ושסים ושש לבריאת העולם עכ"ל והנה מצאתי ראיתי בזה הקרית ספר כפי הכתוב בספרי תימן (ראה למעלה במקרים שהארכתי בכל פרטיהם) ובחינם מחקתי ותקנתי ואם ראיתיו קודם לא נגעתי בה יד והוא רחום יכפר עון. וכן הם רוב השינויים שמצא החכם מו"ה בח"ם שבקראקא אשר הבאתי למעלה ע"ש. ומה נענה על השינוים הרבים שנמצא בספרים קדמונים מאד ובפרט בספר הללויה הנז' אשר למוזר הם בעינינו. ואם נבא להגיה יהיה זה כותב וזה מוחק. ופליאה גדולה ראיתי בחומש כ"י ישן נושן מאד אצל הקראים באלקאהרא על הפסוק (כי תצא כ"ד ט') בנים אשר יולדו להם דור שלישי יבא להם בקהל ה' כתוב בצדו על הגליון בזה"ל בבבלי מתוקן יבא לכם ולפי הנראה שכן יותר נכון אל הפשט. וכן כתוב (יהושע כ"ג כ"ב) ובאתם בהם והם בכם. ומפורש יותר (איכה א' י')אשר צויתה לא יבאו בקהל לך ואם אנחנו נמצא ס"ת אשר נכתב בה לכם הלא נפסלוה בודאי ונתן להם. ומה יעשו הבבליים ההם בס"ת הכתובה להם ויתקנו לכם? ועל כן יפה אמרו קדמונים יד להגה' תקצץ אם אך נמצא כן בספרי קדמונים כי מאן ספין להכריע.

בבית הכנסת. אך סביב הביהכ"נ (שקוראים מאעלימה ר"ל בית תלמוד) נשמע חצי הלילה וכל היום קול תורה ותפלה. ראיתי ושמח לבי ששם הריכוני. אשריכם ישראל.

כט.

הכתב ומנין השנים לשטרות.

הכתב שכותבים בה פ"ת הוא אשורית מרובע והכתב המהלך באגרות ודבר חול הוא הנקרא חצי קולמס מעורב במעשיטי. רוב אגרותיהם וחשבונותיהם בלשון ערבי ובעלי הלשון הכותבים מליצות ושטרות כתובות וגיטין ומעב"ד עפ"י הרוב בלשון ארמי שמורגלים בה יותר מאחות לה"ק ומאריכים בה הרבה. מנין השנים בכל כתביהם הוא לחשבון שטרות כבזמן התלמוד והגאונים, השנה (שהיא שנת התרי"ע לב"ע) מנו שני אלפים ומאה ושבעה לשטרות והסימן בק"ע ורובם אינם יודעים מנין שנות העולם שאנו מונים רק הרבנים והסופרים. וכשרואים על ספרים הנדפסים שנת שהדפסה לא ידעו לחשבם וגם בכתובות וגיטין כותבים לשטרות.

נוסח הגט כולו בלשון ארמית. וזה נוסח גט ישן שלקחתי עמי מצנעא והוא גט ארוסה:

„בתרי בשבא עסרין וחד יומא לירחא סיון שנת תרין אלפין ומאה ותלתין ותלתא לשטרא למנינא דאנן מנין כאן מאתא קעא ביר אל עזאב דיתבא על מי מעינות ומבירי דמיא מספקא אנא אברהאם בן אהרון וכל שום אחרא ותניכה דאית לי ולאבהתי ולאחרי צביתי ברעות נפשאי בדלא אניסנא ופטרית ושבקית ותרוכית יתיכי ליכי ארוסתי נגרה בת יחיא העומדת היום במאתא קעא ביר אל עזאב הנזכרת וכל שום אחרא ותניכה דאית ליכי ולאבהתיכי ולאחריכי דהוית ארוסתי מקדמת דנא וכדו פטרית ושבקית ותרוכית יתיכי ליכי דיתיהביין רשאה ושלטאה בנפשיכי למהך להתנסבא לכל גבר דיתיצביין ואנש לא ימחא בידיכי מן שמי מן יומא דנן ולעלם והרי את מותרת לכל אדם ודן די יהוי ליכי מנאי ספר תרוכין ואגרת שבוקין וגט פטורין כדת משה וישראל

סאלם בן יוסף עד.
סלימאן בן מוסה עד."

והיא כתובה אשורית על ניר קטון. ואינם מדקדקין בו כ"כ בסדורו ובכתיבתו כאצלינו ואף גם זאת ראיתי שיש להסופר (אחד מהדיינים) טופסי גיטין מוכנים וכשבאים איש ואשה להתגרש לוקח טופס מוכן וכותב בו התורף (הזמן והשמות) והעדים חותמים וניכר בהגט שינוי הכתב והדיו מן הטופס להתורף כי יבואו אותיות התורף יותר גדולות וארוכות למלאות מקום הריקם שהניח תלק. גם אין שואלים מהאשה כלל מפיה מסירות מודעותיה וכדומה כי האשה מתגרשת בע"כ. גם

לא

לא ראיתי ומצאתי שיכתבו המכונה או דמתקריא רק כפי השם שקוראים לו עתה בעיר לא שם העריסה ועלי' לס"ת למשל שם העריסה אברהם וקוראים אבראהאם (כבערבי) וכן כותבים. שם העריסה זכריה קוראים לעולם „יחיא" וכן כותבים אהרן „האורון" משה „מוסה" סעדיה „סעיד" וכן בשמות הנשים ורובן בלשון ערבי „נגרה" הוא כוכב המאור (נזמה) כוכב לולו מרגלית חאסינה יפה חאמאמה יונה. ורוב שמות האנשים המורגלים אצלם (ראה הלאה בנגעא).

והנה פה מקום אתי להעיר בקצרה על מנין השטרות הנודע בקרב עמינו אשר כבר קדמוני בזה ראשונים ואחרונים חכמים וחוקרים (כי הוא אבן פינה לכמה יסודי התורה בחקירות שונות) והמיוחדים שבהם החכם האדומי במ"ע ובא רעהו הרב בנ"ד וחקרו הלא בספרהם. ויסוד הדבר שתחלת המנין היה משנת שש למלכות אליכסנדר (עי' ע"ז דף ט' י') שהוא ארבעים שנה לבנין ב"ש וש"פ שנים קודם החורבן. זאת היא לדעת חז"ל בתלמוד ע"ש. ונחלקו בזה שלשה דיעות אצל חכמינו הראשונים. האחד ר' אברהם הנשיא המובא במ"ע פכ"ג מתחיל מנין השטרות משנת ג"א ת"ן לב"ע. הראב"ד (בקבלתו אומר ובאותו הזמן (ג"א תמ"ט) נפטר עזרה הסופר וחזומ' ונסתלקה נבואה מישראל ונעשה כו' הנם הגדול ע"י שמעון הצדיק והדברים מעורבבים) ור"י הישראלי והכפתור ופרח מתחילים מג"א תמ"ט ובעל הנ"ד ז"ל מתחילים למנות מג"א תמ"ח. והקראים והקאפטים שבמצרים מונים מג"א תמ"ז. והדברים עתיקים וארוכים. ונשאתי לעצמי מה אני צריך להביא ממרחק עדים וראיה אחרי שעיני רואות ואזני שומעות פה בכל ארץ התימן עד היום הזה שמונים רק לשטרות אף בכתובות וגיטין וכל ספרי כתיבת יד ספריהם העתיקות (חדשים גם ישנים) ולא נפסק מהם המנין הזה מאז שהתחילו בו ושנת ה' חלפים תרי"ט לב"ע שהייתי פה מנאו הם שני אלפיה ומאה ושבעים לשטרות סימן לדבר ב ק ע לגולגלת. וכן בלוח השנים שבידי מעיר העתיקה קוגין (במלבר הודו) משנת התרי"ח כתב בה התרי"ח לב"ע היא שנת בקס"ט לשטרות ר"ל ב' א ומאה וששים ותשע והם שני עדים נאמנים ויהי' לפ"ז היא התחלת המנין משנת ג"א ד' מאות וחמשים (ג"א ת"ן) לב"ע נא וחשוב וכן הדעה נותנת כי תחלת מלכות אליכסנדר היה בשנת ג"א תמ"ב ועפ"י הרוב לא מלך ביום ר"ה רק באמצע השנה ואותה השנה לא יעלה במנין כי מתחלה היינו מונין מניסן שהוא ר"ה לחדשים ולשנים שכן אמרו חז"ל (ר"ה ב') למלכי ישראל מניסן מנינן (וכן כשהיו מונין ליציאת מצרים היה כל ר"ה ניסן כמפורש בקרא וכידוע) ולמלכי אומה"ע מתשרי מנינן. והיה לפי"ז התחלת מנין מלכותו מג"א תמ"ג. ושית שנין דמלכו בעילם דלא קא חשיב כמ"ש שם ונשלמו בתמ"ט שאז בא לירושלם והבטיחוהו להתחיל מנין השנים מאותו השנה לזכרון בואו לירושלם לזכר עולם (ראה הלאה). ומסתמא לא התחילו רק בהגיע ר"ה שאז העבירו קול לכתוב בכל השטרות „שנה ראשונה" כי לא יתחילו באמצע השנה שאז

יהיו

יהיו כל השטרות מעורבבים זה כה וזה כה ויתעותו הדינים ויתקלקלו הזמנים עפ"י דין הנז' שלמלכי אומ"ה מתשרי מנינן. ולפי"ז התחילו מנין השטרות (שהוא למלכות יונים) מתשרי שנת ג"א ת"ן לב"ע תחת אשר מתחלה מנו כל השנים מניסן בין ליציאת מצרים בין למלכי ישראל וכן מוכח מהכתובים (זכריה ט') צום הרביעי כו' ועי' בר"ה ד' בפלוגתא דר"י ור' עקיבא ופשוט. ולפי זה היתה שנת ה' אלפים שנ"ב לב"ע שנת אלף תתק"ג לשטרות לא תתק"ד כאשר חשב הרב בצ"ד. ומ"ש שם שקודם לזה היו מונים ליציאת מצרים ולשנות המלכים ולא מצינו שמנו לבריאת העולם (וגם למאמר חז"ל בפ"ק דע"ז במתניתא תנו אחר ד' אלפים ומאתים ושלשים ואחת שנה לבריאת עולם אם יאמר אדם כו'. לא שת לבו כי חלקת לשון האדומי משכהו לדעתו אם כי לא אבה שמוע לו שלא הי' ידוע בישראל מנין שנות הבריאה עד אחר זמן הגאונים?) ואם אמנם כן הוא שמעת התחילו למנות למלכות יונים שהוא מנין השטרות כמעט עזבו מנין שנות הבריאה ויציאת מצרים ולא ידעוהו רק הרבנים והסופרים וכמו שכ' שם ד' ט' א' מכאן ואילך צא וחשוב כמה שנים אחר חורבן הבית ופירש"י שם: והבא למנות סדר חכמים וחייהם כו' ימנה לחורבן מעכשיו כך וכך שנים לחורבן הבית. וכן הי' מנהג הסופרים הקדמונים וכאשר הראיתיך למעלה (במצרים) מה שכתב על ספרי ר' משה בן אשר" נכתב לקץ שמונה מאות ועשרים ושבע שנים לחורבן הבית השני כו'. ושם בדף י' אמר נחמן בגולה אין מונין אלא למלכי יונים. וכן אנחנו רואים ומוצאים מטבעות כסף עתיקות ליהודים מפותחות אותיות שומרונית (ליבונאי) וראיתי כמה מהם מצד אחד אלעזר הכהן ומצד השני שמעון הכהן גם יהודה הכהן הגדול שנת ב' או ג' ד' (כי כמה מהם ראיתי באופנים שונים) „לחירות ציון או לגאולה ישראל או לחירות ישראל" או לגאולת ירושלם„ אשר לפי הנראה המה המכביים בעת פרקו מעליהם עול היונים (ובמ"א כתבתי באופן אחר) אבל לא ארכו ימי שלותם וחזרו לעבודתם. ובמנין ספירות השטרות נראה שלא פסקה המנהג שהחזיקו בה למנות למלכי יונים שיהיו כל השטרות עולים למנין אחד והיו כותבים כך וכך לשטרות (לא למלכות יון) כמו שמצאנו בספרי הקדמונים ובדברי חז"ל בכמה מקומות וכאשר הוא עוד היום בכל ארץ התימן כנז'. אבל מי הגיד להם שקודם לזה לא ידעו שנות הבריאה בזמן שלא היה להם מלכים מיהודה ומישראל (ואף בזמן המלכים וישראל יושבים על אדמתם היו צריכים לדעת שנות הבריאה למנין השמיטות והיובלות והמולדות לחגים ולמועדים) ואתה תחזה ליוסף בן מתתיהו בספרו הקטן קדמות היהודים נגד אפיון בפ"ב וז"ל„ ועד נאמן אליכסנדר מוקדן כשרצה לשום צלמו במקדש לזכרון בואו לירושלם ואנחנו מנענו אותו אבל אמרנו לו כו' נעשה לך שתי זכרונות האחת שנכיח חשבון בריאת העולם ונחשוב לזמנך והשנית שכל הכהנים הנולדים בשנה הזאת יקראו אליכסנדרוסים„ הלא דעת שפתיו ברור מללו שקודם לזה היו מונים

לבריאת

לבריאת עולם ומשנת בואו לירושלם הבטיחוהו לו לזכרון עולם לחשוב לשמו. ועתה עוד מי יש לו פה לאמר כמש"כ שם „והראב"ד והרדי"א כו' ואחרים זולתם שהכה"ג נדר למלך שמיום ההוא והלאה יתחילו למנות מספר השנים למנין שטרותיהם מביאתו שמה„ ואמר מ"ע בהלכתו„ ואעבור והנה איננו לא בפ"ק דר"ה כו' ולא בפ"ק כו'. גם היוסיפון לרומים כו' לא זכר מזה כל מאומה. ועתה ראו נא זרוע כח המאמר המאמר המפורסם לא ראינו אינו ראיה (אשר החכם הזה רגיל תמיד לבטל דעת חז"ל בלא ראינו) ואת אשר הרחיק בזרוע הנהו קרוב ונראה לעין כל רואה ביוסף בן מתתיהו הנז'. ולזה אמרו חז"ל שיתא שנין דמלכו בעילם לא קא חשיב„ אשר החכם הנז' בדא בה והודא והוא נכון מאד. יען כי לא הבטיחוהו כן רק בעת בואו ובבם ירושלם שאז עשו לו יום הזכרון הזה כנז' וזה היה אחר החמשה שנים למלכו בעילם ואכמ"ל. ואתפלא אל הרב בנ"ד אשר נהירין לי' שבילי דרקיע ודארעא וכל ימות עולם נגלו לפניו ותושב חשבונות רבות ובמקום הזה קצרה ידו למשוך בשבט סופר ולדקדק בחשבונו? הנה אמר „מ"מ תדע כפי מה שהתבאר כו' ומדברי הרמב"ם ז"ל כו' ומקבלת הראב"ד כו' כולם יעידון יגידון לנו שתחילת מנין השטרות היא משנת ג' אלפים ת' מ' ח' שהוא אלף ליציאת מצרים ושנת ארבעים לתחילת בנין בית שני וש' פ' שנים קודם חורבנו באופן שהתברר לנו ששנה זו שהוא חמשת אלפים וש' כ' ב' היא שנת אלף ת' ת' ק' ד' לשטרות„ עכ"ל. הנה נתן לנו סימן בתוך סימן ועקבות חשבונו לא נודעו. כי אם נסיר ג' אלפים תמ"ז (אשר מבריאת העולם עד זמן ג"א תמ"ח שממנה התחילו למנות לשטרות לדעתו) משך ה' אלפים שכ"ב לבריאת עולם השנה שעמד בה ישאר לנו אלף תתק"ה למנין השטרות לחשבונו· והוא אמר אלף תתק"ד.

אבל באמת אמרו בקבלת הראב"ד והרב כפתור ופרח שתחלת מנין השטרות הוא משנת ג"א תמ"ט. וכן נכון בחשבון כי חורבן הבית הי' (לדעת רבים) בשנת ג"א תתכ"ח חסר ע'ק' ב' לד' אלפים לב"ע הסר מהם ש"פ שנים לאחור כמ"ש חז"ל שהתפשטה מלכות יון על ישראל קודם החורבן (הוא השנה שבא אליכסנדר מוקדן לירושלם) ישאר ג"א תמ"ח קודם מנין השטרות והתחילו למנות מג"א תמ"ט ששנה הזאת תמ"ט מנו שנה ראשונה לשטרות. אבל הרב בנ"ד חשב לאחור ולא לפנים שהתחיל חשבונו משנת הארבעים לתחילת בנין בית שני (כמ"ש חז"ל ל"ד שנה בפני הבית מלכות פרס ושית שנין דמלכו יונים בעולם דלא קא חשיב) ובנין הבית היה בשנת ג"א ת"ח ונשלמו הארבעים תמ"ז שכן דקדק לומר „ושנת ארבעים לתחילת בנין בית שני" והתחילו מנין השטרות מתמ"ח אבל ארכבה אתרי רכשא כי הדר כתב תוך כדי דבור „וש"פ שנה קודם חורבנו" כו' ולפי חשבון זה יתחיל המנין מתמ"ט כאמור ובאמת כתבו התוס' ע"ז ט' ב' ד"ה האי „ובשנת ארבעים ואחד (לבנין הבית) התחילו למנות למלכות יון" ע"ש כי נכונים דבריהם.

ועתה

ועתה לך עמי אל מקום אחר ואראך שהרמב"ם ז"ל מתחיל חשבון השטרות משנת ג"א ת"ן ליצירה (ולא כאשר העיד עליו הרב בנ"ד מתמ"ח) כי בפ"י דשביעית אומר נמצאת למד שהשנה שחרב בה הבית באחרונה שתחילתה משנה שאחר החורבן כשני חדשים שהרי מתשרי הוא המנין לשמיטין וליובלות אותה השנה מוצאי שביעית היתה כו'. ולפי חשבון זה שנה זו שהיא אלף ומאה ושבע לחורבן שהיא פ"ז ואלף וד' מאות למנין שטרות שהיא ל"ו ותה"ק וד' אלפים ליצירה היא שנת השמיטה וכו'". לא וחשוב מזה שהרמב"ם מתחיל מנין השטרות מג"א ת"ן כי אם נסיר אלף תפ"ז לשטרי מד"א תתקל"ו ליצירה ישאר לנו ג"א תמ"ט שהם השנים העברו מיצירה עד מנין השטרות והמנין לשטרות התחיל מת"ן שנה שאחריה. וכן כ' בסו"פ י"א מקדה"ח „ליל חמישי שיומו יום שלישי לחדש ניסן משנה זו שהיא שנת י"ז ממחזור ר"ס שהיא תתקל"ח וד"א ליצירה שהיא שנת תפ"ט ואלף לשטרות שהיא שנת ק"ט ואלף לחורבן בית שני וזו היא שאנו קורין אותה שנת העיקור בחשבון זה עכ"ל*) וזה כמנהג אחינו בני תימן עד היום וברור שהרמב"ם ובני תימן מנו שנותיהם כאחת כי הריצו אגרותיהם זה לזה והם כותבים בראש אגרותיהם זמן השטרות ובודאי עמדו למנין על הדין ועל האמת. ולפי זה היתה שנת השנ"ב (של הרב נ"ד) אלף תתק"ג לשטרות.

ואשוב אתפלא על הנ"ד איך אמר שלהרמב"ם היא אלף תתק"ד? אחרי דאברהם כלפי לאי אם לפי חשבונו שהמנין מתחיל מתמ"ח הי' צ"ל

---

*) ואמנם אל תטעה אם ראית בפי' ר"ה להרמב"ם ז"ל אשר יצא לאור זה מקרוב במ"ע הלבנון בקמ"ר פארית ושם כתוב בזה"ל העתק מכתיבת אדוננו הנגיד רבינו דוד נין רבינו משה .... רבינו משה נולד לאביו רבינו מיימון ז"ל בחדש ניסן יום י"ד שנת א' ת' מ' ו' לשטרות והיא ליצירה ארבעת אלפים ושמונה מאות ותשעים ושלש ונפטר מן העוה"ז חכה לחיי העוה"ב בשנת אתקי"ו לשטרות בליל שני בשבת עשרים לחדש טבת ואני כו' אשר לפי זה יהי תחלת מנין השטרות מג"א שמ"ח כהנ"ד דהא ודאי בדותא או טעותא. כי אותה השנה אתמ"ו שנולד בה הי' ד' אלפים תתצ"ה ליצירה. אבל באמת הוא תוספת מאיזה מעתיק אחרון שהרי החכם האדומי המדקדק ה"ק היטיב במ"ע פכ"ה מביא ג"כ דברים אלה שראה בספרי הרמ"ע מפאנו ז"ל ובדיוק יותר בזה"ל. „רבינו משה ע"ה בעל ספר זה נולד לאביו בחדש ניסן יום י"ד שנת אלף תמ"ו לשטרות בקורטובא מתא ונפטר שנת אתקי"ו לשטרות יום שני כ' טבת נמצא שהאיר עיני הגולה שבעים שנה פחות פ"ג ימים ואבא מרי בנו נולד אתנ"ו לשטרות ונפטר אתקס"ו לשטרות ואני דוד בן בנו של הרב זקני ר"מ נולדתי לאבי במצרים אתקל"ד, עכ"ד הנה עיניכם הרואות שלא נזכר כאן שנות היצירה כלל ובנו ונכדו עדים שגם אלם לא נזכר שנות הבריאה ועד נאמן יותר ממאה עדים שטעות הוא כי אם תוסיף שני חייו שבעים שנה על ד' אלפים תתצ"ג שכתב המעתיק יהיה פטירתו שנת ד"א תתקס"ג ליצירה ובאותו שנה לא היה כ' טבת יום פטירתו ביום שני בשבת ככתוב מפורש כי הקביעות של ד"א תתקס"ג היה סימן בש"ה ור"ח טבת הי' יום ז' א' והיה כ"ט טבת ביום השבת אבל שנת ד"א תתקס"ה היה הקביעות סי' השי"א והיה ר"ח טבת יום ג' ד' והיה עשרים בטבת יום ב' בשבוע ככתוב נמצינו למדים באמת ברור בעליל שהרמב"ם ז"ל נולד ד"א תתצ"ה ליצירה והי' לשטרות אלף תמ"ו לא ותשוב ותמצא נכון ובודאי אחד מעתיק מאוחר רצה לפרש ולהודיע מתי נולד הרמב"ם ז"ל לחשבון שנות היצירה הרגיל בזמנו שמנין השטרות כבר נשכח וחשב לאחור משנת ג"א תמ"ח כהרב בנ"ד וטעה בשתי שנים ואדרבה מכאן ראיה שגם רבינו דוד הנגיד התחיל מנין השטרות מג"א ת"ן כזקנו הר"מ ז"ל.

נ"ל אלף תתק"ה. ואם לפי חשבון הרמב"ם הנז' היה נ"ל אלף תתק"ג אבל תתק"ד לא שמענו רק לפי החשבון של הראב"ד והכפתור ופרח שמתחיל מתמ"ט.

אבל מעט זכות יש לי ללמוד ולצדד על הרב נ"דשחשב א' תתק"ד (ולא אתתק"ג) בהרמב"ם ולא אתתק"ה לפי חשבונו והוא מאמר רב פפא (ע"ז ט' א') אי טעי תנא ולא ידע פרטי כמה הוי (היחידות שאחר חורבן בית שני) לשיילי' לספרא כמה כתב (למנין השטרות) ונטפי עלייהו עשרין שנין (מחשבין ש"פ עד ח' שלפני החורבן) ומשכח לי' לחומרייהו כו'. ואי טעי ספרא לישיילי' לתנא כמה חשיב ונבצר מנייהו עשרין שנין כו'.. וכן עוד שם לענין שני אלפים תורה שנחסר מנין עקב מהחורבן עד סוף ד"א ע"ש. אשר הכלל היוצא ממאמר הגלוי הזה שלעולם צריך שיהיו מספר היחידות (הנוסף על המאות והאלפים שבמנין השטרות ובמנין החורבן) שוין ואם יש ביחידות שלאחר החורבן מספר ד' יחידות צריך לחשוב כן גם במנין השטרות וכן חמש חמש מאחד עד עשר וכן להיפך. והנה שנת ה' אלפים שנ"ב ליצירה (שכתב הנ"ד) היתה אלף ותקכ"ד לחורבן שבית שני שנחרב שנת ג"א התכ"ח תחבר אלף תתקכ"ד עם ג"א תתכ"ח יוצא לך ה' אלפים שנ"ב אבל אם יחשוב התחלת מנין השטרות מג"א תמ"ח יהי' שנת השנ"ב אלף ותתק"ה כאשר כבר חשבנו למעלה ויהי' זה ד' וזה ה' וכן אם יחשוב מג"א תן יוצא שנת השנ"ב ליצירה אלף ותתק"ג לשטרי ויהי' זה ג' וזה ד' ולא בא לעמק השוה עד שסתם חשבונו אלף ותתק"ד שיהיה שוה לשנות החורבן אלף תקכ"ד משנת ג"א תתכ"ח כנז' וזה מנגד לחשבוני יעמוד.

אולם לא עלי תלונתך כי אם על הרמב"ם ז"ל שחשב שנת ד' אלפים תתקל"ו ליצירה היא אלף וק"ז לחורבן שהוא אלף ותפ"ז לשטרות (פ"י משביעית) (וכן בפי"א מקדה"ח ד"א תתקל"ח ליצירה היא אלף תפ"ט לשטרות ואלף ק"ט לחורבן). ולפי החשבון שהחורבן הי' בשנת ג"א תתכ"ח היה ד' אלפים תתקל"ו ליצירה שנת אלף וק"ח לחורבן ואלף תפ"ז לשטרות שלא כפי הכלל של ר"פ. ונאמר לו מסה טעית? או מה נעשה לאחינו בני תימן אשר שמעתי אצלם בביהכ"נ בעיר הבירה צנעא (Zanah) (היא אזל) שהחזן הכריז בקול בכי ונהי אחרי כבה הנרות בליל תשעה באב שנת התרי"ט ליצירה שהם מנו שנה זו בק"ע לשטרות שני אלפים ומאה ושבעים כנז' „הלילה הזאת היא שני אלפים ושני מאות ותשעים לחורבן בית ראשון ואלף ושבע מאות ותשעים לחורבן ב"ש"! (ראה שמה בצנעא) ולפי חשבון הנז' היה שנת התרי"ט ליצירה שנת אלף ושבעה מאות ואחד ותשעים לחורבן בית שני אבל לא על הרמב"ם ובני תימן בלבד עותה החשבון הזה כי אם על כל הלוחות הנפוצות בישראל אשר נראשיתם דברי הימים (קראניק) מאת כל פרסת העבר. וראו שמה משנת ה' אלפים כת"ר ליצירה נרשם „1791 לחורבן בית שני תובב"א". וע"ז הדרך כל השנים לפניו ולאחריו עד השנה הזאת ה"א תרכ"ה). ולחשבון הנז' שהחורבן היה בשנת ג"א תתכ"ח ליצירה

יהיה, שנת ה' אלפים כת"ר (1792 לחורבן בית שני) וכולנו טעינו בשנה אחת?

ואחרי ראותך כל זה תחזק לבבך והט אזניך עוד לדבר הזה ופקח נא עיניך וראה בתוס' ע"ז ט' ב' ד"ה האי מאן כו' דבשנת תכ"א לבנינו חרב הבית כדמוכח הסוגיא בהדיא בעירובין י"ב כו' וגם רש"י פי' שם כן וגם הרשב"ם אומר דבודאי בשנת תכ"א חרב הבית כו' והתנא מונה אותם בהדי שני דקם ביתא ולא עם שנות החורבן כו' ע"ש. וכן כתב הרמב"ן ז"ל בדרשותיו „בשנת תכ"א גלו" ולפי זה נחרב הבית בשנת ג' אלפים תתכ"ט ליצירה והתחילו למנות שנה ראשונה לחורבן משנה שאחריה שהיא ג"א תת"ל ליצירה (כמשפט) הוסיף עליהם אלף תש"ב יוצא לך ה"א כת"ר ליצירה היא השנה הזאת ככתוב בכל הלוחות וכמו שהכריזו בליל תשעה באב.

אבל מה יושיענו זאת להרמב"ם ז"ל שהוא כתב בפירוש בפרק י' דשבועות ות"כ שנה עמד הבית (והיה זה ג"א תתכ"ח ליצירה) ואף עפ"כ חשב שנת ד"א תתקל"ו ליצירה היא שנת אלף וק"ז לחורבן וצ"ל לחשבון הנז' אלף וק"ח לחורבן (וגם לא יהיה מספר היחידית שוה לשטרות שהיתה אלף תפ"ז לדעתו כמ"ש שם). ועוד לבי נוקפי שגם התוס' שם אח"כ מגמגמים בדבר זה שבתכ"א חרב הבית ושדו בה נרגא שהוא נגד הסוגיא דע"ז שם (ובסוגיא דעירובין הגיהו גרסה אחרת ע"ש) וגם הרא"ש שם אחרי הוכיח מתחילה שבתכ"א חרב הבית חזר בו לגמרי ופסק להלכה שבתכ"א חרב ע"ש ומה נענה אבתרייהו? ואולם! אתה תחזה שכבר עמד על זה הרב בדרישה חו"מ סי' ס"ז עיין שם. והעולה מדבריו שחשבון התלמוד הוא ליצירת אדם הראשון (שהוא מולד וי"ד וכמש"כ הרמב"ם מפורש שם מקודם ומאימתי התחילו למנות כו' כמנאות אומר בשנת שלש ות"ק ואלפים ליצירה מר"ם מאחר מולד אדה"ר שהיא שנה שניה ליצירה כו') והם כלים ד"א תתקל"ה ומ"ש אח"כ תתקל"ו הוא לחשבון היצירה שאנו רגילין לחשוב ממולד בהר"ד שמקדימין שנה אחת (והעולה מתוך פלפולו הגדול של הגאון בתומים שם שחשבון הבית הוא מניסן כמו ויציאת מצרים ומלכי ישראל (ככתוב מפורש במקרא מלכים) ומנין השמיטין והיובלות ובריאת העולם הוא מתשרי ולפעמים שנה אחת חשבינן לכאן ולכאן). והגר"א מווילנא ז"ל הסברא לן שגם חשבוננו הוא מיצירת אדה"ר שהוא מולד וי"ד ומה שאנו חושבים מבהר"ד לא מפני הד' ימים שנתלו המאורות קודם בריאתו (שזה דוחק באמת) אבל מפני שבשנת המבול לא שמשו המאורות וצריך להוסיף ד"א תתע"ו לענין המולדות שנה אחת כמשפט אבל למנין השנים עולה יפה. עכ"פ דברי הרמב"ם וחשבונו נדקו גם יחד שנות היצירה והשטרות והחורבן כאשר כתב מפורש בשתי המקומות. ומדבריו למדנו שתחילת מנין השטרות הוא משנת ג' אלפים ת"ן ליצירה. ותחלת מנין החורבן הוא משנת ג' אלפים תת"ל ליצירה לחשבונינו ואז יתקיים בידינו כללא דרב פפא. ואף שבאמת (לדעת הרמב"ם והרא"ש) נחרב

הבית

הבית בשנת ת"כ לבנינו וצריך לחשוב מג"ת תתכ"ט אבל זה לחשבון התלמוד למולד וי"ד ולחשבוננו שהוא מברס"ד אנו צריכין להוסיף שנה כנז' ולפי זה היתה שנת ה"א שכ"ב ליצירה שנת אלף תתק"ג לשטרות (לא תתק"ד כהרב נ"ד) ושנת אלף ותקכ"ג לחורבן הבית ת"ו. והשנה הזאת ה' אלפים תרכ"ה ליצירה היא שנת שני אלפים ומאה וששה ושבעים לשטרות (כמו שמונין היום בתימן) ואלף ושבע מאות וששה ותשעים לחורבן בית שני דתמיר לן. תתכונן ותבנה ועינינו תראינה בשוב אליה כבוד השכינה בב"א.

הנה שלחתיך אחי! לבקש לך תשובות רבות למען תתי לך רוח בין עדר לעדר שתשכח מעט מאת כל התלאות אשר קראת עד כה ותחלוף כח לראות ולשמוע עוד את אשר לא פללת. ואחרי תראני שבתי לשלום בריא אולם תברך שהחיינו ומחיה המתים.

ל.

נסיעה על הרי חאראז. — מחנה עיר האגרה (Hagara)

עתה נשובה לדרכנו הלאה. הפלך הזה שהיא כמהלך שלשה ימים הרים גבנונים ותלתלים. הענן יכסם תמיד כלבוש וערפל חתולתם. עליהם וביניהם ערים וכפרים רבים ולממשלת חסד ורחמים יחשב. גם גויי הארץ לא ירעו ולא ישחיתו היהודים בחוזק יד בגלוי ועלילות ברשע כי צריכים המה להם למלאכתם ופועל כפיהם והיהודים נעתרים להם ונוחים לסבול משאם וטרחם ועבודתם. גם יראת המלך אל מוקרימי עליהם בפקודתו בלי לחמוס ולגזול היהודים היושבים לבטח אתם ונושאים בעול עבודת המלך מארץ מגוריהם. ובכל זאת ספרו לי שזה ימים אחדים נאבדו שם שני יהודים רוכלים שסבבו על הכפרים והרגישו בהם שיש להם מעות בחיקם והרגום והחביאום ולא נודע עד היום כי מה שנעשה בסתר אין דורש ואין מבקש. השנה הזאת הרעב חזק בכל הארץ כי לא היה גשם. גם שתי שנים מקודם אך מעט מזעיר מטר היה עד כי גם מעיני מים יבשו. על כן אל תתמהו אם באיזה עירות נשאתי חרפת רעב וצמאון מים. ועל כולם גברה עתה העניות גם מעול משא מלך ושרים ושואלים לחם הולכים מגבול לגבול את אשר לא היה לפנים ביהודים בארץ הזאת. ה' ירחם.

מליצי רעי! אתה השאלכם מי האיש הירא ורך הלבב? אל יעבור עמדי מפה והלאה בתלאות העצומות והנוראות פן ירך לבבכם ופן בדמעי עיניכם תמסו את לבבי גם את ספרי. רק האיש אשר לבבו כלב הארי ועיניו כנחושה לא יחת ולא יחוש מפני כל הות ילך עמי. נעלה ונרד על ההרים בין המצרים ועד השברים ונשרט את עורינו ובשרינו באבני המעמסה אשר על דרכנו זאת ואשר הפגרו ללכת שבו

בא בזה. הואילו עד אשר נשוב אליכם לשלום בעזה"י מקצה תשעה ירחים.

יום ט"ו בשבט קמנו השכם כשתי שעות קודם אור בוקר וסעדנו לבבינו (אני והמשרת הנז') לחם חטה חמה בחמאה מבושלת אשר הכינו לנו עם שתיה משקה הקאהווא לרויה. ובעל הבית איש חסיד ר' יפיא עומיסי עומד עלי מצוה לאמר „סעוד לבך חכם! כי רב ממך הדרך" גם צדה נתן ביד סעיד המשרת. אחר אכלנו ושתינו סעיד לקח על כתיפו ילקוט עור אשר מלאתיה ספרים בגדים טלית ותפלין וצרכי נסיעתי גם צרור כספי נתתי בחיקו ואני אך מקלי בידי ונעלי והלכנו. אור הירח לנוגה לנו ממולינו ובעל הבית יחי' ובניו ואהובים נכבדים הולכים עמי ללויני עד רגלי ההר ולתמוך בידי בל ימוטו פעמי בארחות עקלקלות בסתר ההר בין אבני נגף וצורי מכשול חרולים ודרדרים אשר מאז לא דרכה רגלי נתיבות כאלה. בכל צעד ושעל דמיתי נופל לשוחה עמוקה. אז זכרתי דרכי ציון האבלות לדרך המלך ואורח מישור. סעיד ממהר לפני עם משא חמור על כתיפו באין כושל בלי ליאות כהולך על רצפת בהט ושש. ברגלי ההר ברכוני המלוים כי מלאכיו יצוה לך וגומר כו' ויצוו עלי את המשרת וישובו לביתם כי קרבה זמן התפלה. ירדנו אל העמק אין מישור לפנינו אך גבעה רמה מתנשאת לעומתינו ועלינו במשעולים מפותלים עד האיר לנו פני המזרח. עמדנו בצד הדרך להניח תפילין וסעיד ירט בדרך להתפלל בהליכה כהרגלו עד נבוא עד הראש ושם נפוש עד מעט. בהגיע עד הראש אשר פללתי כי בשמים היא ועוד ראש אחר רם ונשא וגבה מאד ורגלי כבר בצקו. חום היום החלה להכות על קדקדי התחננתי לפניו לסור מן המסילה תחת צל סלע כבד לנוח. ישבנו וסעדנו לבבינו ועיני משוטטות על ההרים סביבותי ובקעי העמקים כולו מדבר שמם צחיח סלע. אך בראשי ההרים למרחוק נראים ערי מבצר גדולים ועצומים גם כפרים ופרזים וירק דשא אלונים וזרעונים ושדי תבואות סביבותם. אחרי הרגעי שמנו פעמינו לדרכנו. שבעה הרים סבבנו עולים ויורדים עד הגיענו אחר הצהרים להר חַרָאז (Charas). שם מבנה עיר גדולה ובצורה בראש מרום הר הרים הַמַגְרַבָה שמה וחוצה לה ברחוק כשלש מאות רגל בשולם ההר עיר היהודים. דלתי הבנינים רחוקים אחת אל אחת כנקרי צורים והמשעולים צרים מפותלים ובחשכה יתהלכו. צבורי אשפתות מלאה חלאה אך רוח צח מעל כל שפאים ההרים והעמקים עטופי בר ישיב עלימו להפיח רוח חיים. פה כששים בתי אבות יהודים וביהכ"נ קטנה אשר לא תכיל מספר מעט האנשים. פתחוה לפני לסור אליה ונסור. רבצתי על יריעות קש ועורות עזים הפרושות על הארץ במושב הזקנים. אחר שעה הביאו לנו מי קליפת הקאהווא עם רקיקי פת דוחן להשיב רוחינו ותחי נפשי.

מארי יחיא הֶבֶה נ"י חרש ברזל הוא המורה והשו"ב איש חכם בתורה ויראת ה'. ואיש יקר וחכם ר' אהרן איש תם נ"י צורף בכסף הוא הנשיא. אחרי נוחי בא אלי מארי יחיא הנז' לביהכ"נ וברכני בשלום

ובקש

ובקש סליחתי בלי יוכל להאריך עמדי כי נחוץ הוא למלאכתו בחנותו סמוכה לביהכ"נ. ירדתי לראות מעשהו והחנות מלאה גוים איכרים עומדים עליו למהר כלות מלאכתו קרדומות ומחרשתות ומבהלים אותו. גם החנות הזאת לא נופלת היא מהחנות אשר ראיתי להרב הקודם וכמעשהו עת מנחת ערב התאספו כל העדה הק' הנמצאו בעיר לביהכ"נ לתפלת מנחה וערבית גם יחד. אחר התפלה והלמוד אספני מארי יחיא אל ביתו ולסעיד המשרת הביאו לבית נדיב אחר. סעדתי עמו גם שנתי ערבה לי בחדר העליון אשר הכין לי מצע וכסוי אחרי עיפות הדרך. למחרת בקשוני ללכת אתם לנחם אבלים בעיר קרובה אליהם. כי כטיול נחשב להם מהלך שעות אחדים מעיר לעיר כמרחוב לרחוב. כן נאספו כמה אנשים נשים גם טף ממיודעי האבלים ונלכה לקרית אל עמיר על דרך עיר קטנה חירבה (Chirba) אשר גם בה מעט היהודים ונלוו אלינו. בקרבנו לעיר האבלים ומרחוק ראו את המנחמים יצאו נשים לקראת נשים וקול יללות מתופפות על לבביהן נשמעו משתי החוברות אשה אל אחותה קנים ונהי על אשה זקנה שהלכה בדרך כל הארץ. אחרי ישבנו שקטה היללה. הביאו הקאהווא וכלי עשן המקטרת דרך בקבוק מים. ואחר אכלנו שם בצהרים וברכנו בזימון וברכת האבל והרחמן כדין התלמוד. שם ראיתי ספר ישן נושן כ"י פירוש על התורה בלשון ערבי ועברי מעורב בו מחכם קדמון ר' ישעיה שמו. כך אמרו לי ואני לא ראיתיו כי חסר תחלתו וסופו ולא יכולתי לעיין על זמן התחברו ומחברו. שם הספר בערבי „אלנור ואלצולם" (ר"ל האור והחושך) ובחפשי בו בהחפזי הנה והנה למצוא מה חדש מצאתיו מרמז בפסוק „וארביתי אתו במאד מאד' (בראשית י"ז כ') גימט' מחמד אשר הרמב"ם ז"ל באגרת תימן מצר ודואג על הרמז הנבער הזה ומרחיקו ומבטלו. והספר הזה נחשב אצלם טהור וקדוש אשר לא יכולתי להשיגו. המה חזרו לעירם טרם בא החרשה ואני כשלון ברכי לא נתנוני לקום ולכתי שמה. משחו ארכובותי בחמאה ורחצתי רגלי העיפות ולמחרתו שבתי ההגארה.

פה ראיתי מנהג הכנסת בן שמונה לברית קדש. לא יקדימו קודם הצהרים עד אשר יאספו קרוביהם ומיודעיהם מעירות וכפרים הסמוכות. וכאשר טענתי להם מוישכם אברהם בבקר ולמאמר שזריזים מקדימין למצות השיבוני מבעצם היום הזה נמול אברהם וגו' ופשוטו של מקרא ומדרש חז"ל בעצומו של יום. בצהרים הובא הילד מחתל בשמיכה על אגן מקלעת תבן והניחוהו על המחצלת בארץ (בבית אבי הילד) והסנדק לקחו אחרי הניחיהו על כסא קטון לאליהו הנביא זכור לטוב על ברכיו כפולות בשבתו לארץ והמוהל היושב ממולו פשק רגלי הילד ובמהירות מעשי ידי אומן מל פרע ומצץ ומפזר אבק מרפא ורטיה והכל בישיבה למטה לארץ. יקום ויברך על ההדס ועל היין. כורת הברית והברכה להילד ולמולידיו בלשון ארמית כמנהגם. ומזמרים שירי ברית שחוברו להם מאז. כל נעימות שירי זמירותיהם לשבת ויו"ט לברית קדש לחתונה הם עברי

וערבי

וערבי מעורבים. ורוב שיריהם מאים חלקים קדוש ואחר שאלים אל שיבזי מעיר טעיז ועל דרך הסוד. כאשר עוד תראנו הלאה ושיריו. ואכתוב גם בזה איזה משיריהם בלה"ק אשר ישוררו בהכנסת בר"ק כי ערבים לי ולא שמעתים עד כה. אך לכם לדעת כי לכל שיר וזמר יש להם ניגון מיוחד אשר ידעוהו מעת שחברה לה יחד ואז ינעמו יותר לאזן שומעת:

מר לי מיקשן, מר לי מרישן, הם ובני כושן, עולה תוך שושן, העשן מבשן
מר לי מיקשן.

יום אחשוב קצי לביאת גואלי, יתר לבבי לרוע מזלי, כמה איחל לצור פועלי ימחל עונותי וירפא מחלי, תער בשטן ידין משפטן, גדול עם קטן מבטן בן יקטן.
מר לי מיקשן.

חתום צרור פשעי בחסדך סלח, הן שערי דמעה לפניך פתח, ופדה אסיר תקוה ועין לו פקח, ובנה לעיר קדשך ואליה שלח, משפט ארמונן שירת דוכנן מצב מעמדן קרבנן בענן. מר לי מיקשן.

יציץ מרי שיחי פרי טעמו כמן, ריחו כריח מור וריח קנמון, יטב כשור ומריא בשיח נאמן, דולה כל מעין יום בא אל מדין, מבין כל ענין בין קנין סוד מנין.
מר לי מיקשן.

ארון שלח אורך לנפש רחבה, ולעם אשר עובדים לך מאהבה, משתחוים נגדך בשירה ערבה, תכניע מוקשן נחש הכישן, עם עמקי לישן מקדשן הלבישן.
מר לי מיקשן.

לך נכספה נפשי לשחר ביתך, אראה הדר קדשך ואשיר עוזך, לראות שכינתך בקרב חיקך, בנין דבירך וגם היכלך מעשי ידי אומן, אל חי מתימן בין עם לא אלמן, הן סימן עת וזמן מר לי מיקשן.

השיר הבא הזה מצאתי ראשי הבתים סימן ישר וסיגנונו להרב ר' ישראל נאגאר. ומצאתיו אצלם הבתים מהופכים ואני עשיתיו ישר לסימן ישראל וברוך היודע. גם ביאורו בצדו שמתי.

יחרק של צד דולק[1]
הלום לב הולם
יום יום מעי דולק[2]
קלם צר קלם[3]
עמון ועמלק
עילם גם יעלם
יאכלוני בילק
ירדתי פלאים בבית כלאים
שומם אשב שבי נכלם

[1]) מלשון רדיפה כי דלקת אחרי.
[2]) מלשון שריפה והדלקה.
[3]) הראשון מלשון שריפה אשר קלם מלך בבל באש (ירמי' כט) והשני מלשון חרפה וכח מקלה אביו ואמו (כי תבא).

נכלם דך נכלם[4]
אעמוד לפני איבי
נאלם גם נאלם[5]
עד אן צור משגבי
ישלם צר יושלם
שוב ושכון בקרבי
און לבב נדכאים בשמך נקראים[6]
ראה כי צר הכביד
עולם עד עולם[7]
ובפרך העביד
כולם עד כלם[8]
נתש והאביד
אולם סוף אולם[9]
אנה העלה רביד
על צואר נשיאים.

פה נמצא משפחת כהנים וגם הם מפליטה נכבא נקראים בית אל פינחס המתיחשים עצמם לזרע פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן. המנהג בכל הארץ הזאת אשר בעש"ק ועל סעודת מצוה יפרשו שתי חלות מעיסתם. האחת ישרפו באור והאחת יתנוס לכהן ויאכלם בטהרתו ומברך אקב"ו על אכילת חלה. וכן ראיתי על סעודת הברית הניחו לפני הכהן שתי ככרות על החלה שלו בירך על אכילת חלה ועל השנית של חולין המוציא וחלק ממנו להמסובין היוצאים בברכתו כי המסובין לא יברכו המוציא לעצמם (כדין התלמוד) ומהחלה יאכל הוא והכהנים המסובים עמו.

בבית הכהן פינחס ממשפחה המיוחסת הזאת נתכבדתי ביום השבת איש זקן עשיר ונכבד עם שלשה בנים זרע ברך ה'. לעונג ולנחת הי' לי יום השבת. וראיתי לכתוב גם פה איזה זמר לשבת ולמוצאי שבת ששמעתי פה יקר ונעים מאד.

השיר הזה ראשי בתיו סימן יהודה ואולי הוא ר' יהודה הלוי כי לו יאתה השיר הנפלא הזה.

יקר יום השבת תגדיל
בברית שלום וחיים

וקדשתו

---

[4]) הראשון מלשון מאסר ובית כלא והשני מלשון בושה כבקרא חז"ל.
[5]) הראשון מלש' אלם ושתיקה נאלמתי דומיה והשני מלשון אסור ונאגד כמו מאלמים אלומים או מלשון שבל ואלמון ישעי' מ"ט כי לא אלמן ישראל (ירמי' נ"א).
[6]) מלשון אונים ועצמה.
[7]) הכבידו עול שלהם עד עולם.
[8]) העבידו עם כולם עד לכלותם.
[9]) הראשון מלשון חזק כמו גבר אלם בתלמוד [ולדעתי גם במקרא פלוני אלמוני גבר אלם מקום פלוני אלמוני מקום חזק להסתר שמה] והשני מלשון אולם השער ואולי משורש אחד יצאו.

קדשתו ויהי מבדיל
בין ישראל לגוים
האומרים אך דבר לשון
לדמות ימיהם ליום קדשי
אדום מקדים ליום ראשון
עֲרָב מאחר ליום ששי
תעתוע קדר ורשן
איך בעלי האמת ישיא
ירמו עדים לעדיים והכתים אל החיים
ומה לשכניו המבקשים
לעלות לכסא ממלכה
מנוחת אלהים ואנשים
ושם צוה את הברכה
תחלה למקראי קרושים
מימי בראשית נמשכה
פרי מצותו עץ חיים בצלו נחיה בגוים
דגולה בשמך מ:הנת
ושמך בידה למשענת
היתה בחיקה מקננת
ועל שולחנך מרננת
שבעה במן מעדנת
ועוד הוהירה צנצנת
מודעת זאת באיים ויצא לה שם בגוים
הוסיף את ידך שנית
לחדש מלוכה קדמונית
להולכת קדורנית
פזורה שמאלית וימנית
והשיב כהונה אהרונית
ובושה ערבית ויונית
ונקדש במתנה היום שמך המהולל בגוים.

וזאת למוצאי ש"ק וראשי בתיו סימן אברם (ואולי הוא לראב"ע כי גם לו יאתה).

אם דרך מעמדי אתבונן קול שמועה
אולי בא לי מבשר טוב משמיע ישועה
בשביה אעבורה
קול מגיד מחלתי
איך באה הצפירה
שהחריבה נותי
הוסרתי מגבירה

וימלוך בן אמתי
ולעולם מעבידי בבלי און רצועה
פעם שרתי ועשר פרעות פרועה
רחק דודי ונעוה—
לב השכון בחצרו
ואני גולה במדוה—
הנפש בעבורו
לא אשאל אך אקוה
עד עת בא דברו
ישיב שבות נדודי ישית גפני נטועה—
מטע קדש והסר היתר התקועה
מחמדי צר ישדם
ועדי מחלצותי—
מני יעדם ויעדם*)
וארבה צעקותי—
אל אל ושמו אקדם
אך באמונת אבותי
את מיעודי ועדי באת בברית ידועה
את בנך עת תיסר תזכור לו השבועה.

עוד אחת אגינה לפניך כי ישרה היא בעיני ושמתי לה מקום בזה.

לדוד נדד שנה ידד מבת עיני
חמק עבר והתעבר כי נשני
ישב עמי באולמי אבל עתה
שכן רומה ושוממה — עזבני
שיחי ארים לנם שומרים הראיתם
אנה פנה ידיד תנה — תוך משכני
רק בקשתיו לא מצאתיו להפציר בו
אולי יבא אל מסבו — יזבלני
אתם ראו אם תמצאו לו אמרו
כי חולת אהבה אני יושבה עד ירצני
אם יתמהמה דוד רב עצמה לו אצפה
עד קץ ימים הלעולם — יזניחני
לו אתחונן עד יכונן בית מקדשי
קול יקשיב ולי ישיב — אל מכוני
הוא יפרח צאן מאיש לצון
יחיש עלצון גם רצון יעטרני.

---

*) מפני יסטיעס התכסיעס ולגסס.

לא.

עיר מוצמאר (Meudmar). — מאנאכה. — ראיית פני הרב מארי יחיא אל קארא נ"י.

גם אחר השבת לא יכולתי לנסוע מפה והלאה עד יום הרביעי הלכתי לעיר מוצמאר הקרובה כשתי שעות. שם בערי היהודים כשלשים וחמשה בתים וביהכ"נ. להם מורה ושו"ב איש ירא ה' מארי יוסף יהושע נ"י תופר נעלים ואשתו מעבדת העורות כמנהגם. והנשיא איש יקר לוי אל חמדי. לו חנות בעיר הגוים מרכולת בשמים כו'. למחרת בנטות היום יצאנו לקבל פני הרב הגדול חסיד ועניו מארי יחיא אל קארה אחיו ומשנהו של הרב הגדול האב"ד דק"ק צנעא הבירה וכל ארץ התימן. האדם הגדול הזה מגדולי היהודים בכל ארץ התימן איש מלא תורה וחכמה ויראת ה' וענותנותו הגדולה עולה על כולנה. ומפני חמת המציק וכובד העתים הוכרח לנוד ולנוע ממקומו אל הנופהזה בין מכיריו ומיודעיו וביחוד מכון שבתו ועזרתו בגלותו בבית האיש היקר והנכבד אשר שמעת תהלתו ר' יחיא עומיסי נ"י בק"ק גירואח הנז' המלמד שם תורה ויראת ה' לבניו האהובים יחיו. וכי נכבד הרב הזה ואהוב לכל יצאו נכבדי העיר הזאת והעיר מאנאכה לקדם פני כבודו בעברו דרך הנה. ויצאתי גם אנכי עם הנשיא לוי חמדי הנז' בתוך היוצאים.

גם העיר הזאת יושבת בראש ההרים וירדנו בסתר ההר מזרחה על דרך המלך (חשבת דרכי המלך בארצות הקדם כבר ידועים לכם ודרכי מדינה הפרואה ופרועה הלזו עוד חושך ואפלה על כולנה) על יד דרך ישבנו על שני הגורים מצפים לביאתו ויודעי דרך בואו ועיניהם למו לראות מרחוק כחיתו יער התקוממו כל רגע לראות הבאים מרחוק עד עת והנה אומרים דמות אורחים יהודים חמשה אנחנו רואים יורדים ברגלם מצלע ההר אשר ממולינו ומארי יחיא ביניהם. המה ירדו מההר לנגדינו ואנחנו התנהלנו לאט לעומתם עדי נפגשנו יחד. הרב נ"י איש קומה ובעל צורה. זקנו החלה להתהפך לבן (אף כי צעיר לימים הוא כבן ארבעים וחמש שנה) ואשר לא נסה רגליו מנעוריו לדלג על ההרים אך עתה מצוקת הזמן הניקתהו לעזוב את ביתו לנוד ולנוע. ויהי גם הוא אץ ברגליו כאחד מהאורחים. רק משאו הניחו על חמור אחד מהם (כי חמורו אשר היה לו לרכוב או למשא עת יסוב על ערי וכפרי צנעא לשופטם שם כמנהגם זה מקרוב מת או נגנב) ומקלו בידו והמה גם משאם על כתפם.

בהודענו איש את אחיהו נאמנים היו נשיקות פינו וחבוקינו. גם לבבינו התאגדו והיו לאחדים. ונצעד לאט במעלה ההר הלוך ודבר בלי הרגשנו אבני נגף אשר נגפו רגלנו והיום רד מאד ולא הגענו עוד לעירנו. וסרנו מן המסילה להתפלל מנחה במנין עשרה שהיו אתנו והלכנו לדרכנו אל מקום האיש היקר לוי אל חמדי הנשיא אשר נתכבד להביאו קורות ביתו והכין לנו ארוחה כמשאת ידו. בלילה בני העיר

כולם

כולם באו לבקרו ולהשתעשע בספורים ושמועות ממנו וממני ומלאו את הבית ואנשי חסד נאספים ואיש כלי מקטרת הטובאק בידו עם בקבוקי קאהוואה כמנהגם והבית מלא עשן ושיחות שונות. רגלי הרב אשר בנקו במהלכו זה שלשה ימים משחו וסכו בחמאה מבושלת (סימנה) בכח יד זמן רב לחזק עורקיו ובשרו. וכל אחד זוכה במנוה. עד קרוב לחצות לילה פנו איש לביתו. אני והוא הלכנו לחדר משכבנו לבדנו משתעשעים על ד"ת וספורים עד קרוב לעמוד השחר. כן עבר גם הש"ק יחדיו היינו כתאומי בטן אחים מלידה ומהריון.

יום ראשון בבוקר הוא חבש כתפו וישא את רגליו לדרכו אל העיר גירואת בעלי בריתו ומכבדיו ואגרת מליצה יקרה נתן בידי לבד"צ דק"ק צנעא. ויעצני לבלתי אכנוס כעת לצנעא כי כבד הרעב וגם כי קם מלך חדש אשר עוד עומדים מפניו בין פחד לתקוה ואמר לי צר לי עליך אחי כי באת בימים אלו אשר אין בהם חפץ כי לא נוכל לכבדך. ונפרדנו בעצבון רוח. ואני ומשרתי הלכנו לשבת בפתח עינים על דרך עיר מאנאכה לפגוש שמה ידי"נ ר' יחיא עומיסי נ"י אשר בא יבוא שמה לשוק יום ראשון. בפגשי האיש ובניו הולכים ברגלם אחר משא צמד חמורים מסחורות ידם עליתי עמהם לעיר היהודים (אצל העיר הגדולה מאנאכה (Manache) אל ביהכ"נ קטנה אצל איש נכבד מארי יחיא אל חמדי נ"י והוא עלה לחנותו אשר בעיר הגוים היושבת בראש מרום הר הרים הר גדולה ובצורה ושם בית ממלכה כעיר הבירה.

פה כארבעים וחמשה בתי אבות יהודים שוכנים בטח בדד מחוץ לחומת עיר הבצורה ושתי בתי כנסיות קטנות (מפני המחלוקות) והשני' בבית מארי נאלית יהודה נ"י. יושבי הערים הזאת מתפרנסים בכבוד ממלאכתם וסחר ידם כי יום שוק גדול פה לכל הסביבות בכל יום ראשון וכפרים רבים סביב לה.

ברדת היום וההמון מעטו עליתי לראות בהשוק את אחינו יושבי העיר והבאים ממקומות אחרים קרובים ורחוקים. דמות אחד להמה ומעשיהם תאומים יתלכדו והם שבים ללכת איש לעירו ולביתו. זה משאו על כתפו נעלים ונאדות וכל מעשי עור זה מרכולתו פלפל קנה בשם ומחטים כו' וזה אתו מחרשתו וקרדומו מפעל ידיו חרש ברזל הוא או טבעת כסף סגים משובץ באבני המקום (יאקיק יאמאן) אצעדה וצמיד צורף בכסף הוא. שם איש עשיר וחמורו טעון משאו סחורות בגדים שמלות חריטים ומעטפות וכל אורגת צמר גפן או חמור נושא כלי חרש פועל כפי בעליו אשר פי שנים במשאו על כתפו. הכרתים והכירוני. שם בקרתי בחנותו האיש הזקן שקנה חכמה ונשוא פנים זקנו יורד על פי מדותיו אשר לא רבים כדמותו ראיתי בארץ הזאת מארי יחיא אל חמדי נ"י גדול העיר. וכולם בוכים מפני אני הרעב זה שנתים ומודים לה' כי לא כבדה אנחתם מתוקף הגלות אשר לאחיהם בצנעא וסביבותיה. אך המה נמלטים אליהם לעזרה ויצר להם. פה ישבתי בבית כלאים שני ימים כי לא היה לי אורחה וחברת יהודים ללכת עמהם צנעא לדרכי.

יום

לב.

עלית הרי חימא. — לינת הדרך והגניבה.

יום השלישי בבוקר קמנו השכם כי נקרו ויאתיו לרגלינו שני יהודים ואשה אחת הולכים עיר יאפיד (Jafid) בהרי חימא אשר להם הוא מהלך יום מעלות השחר עד שתי שעות בלילה. אני אמרתי לבעל ביתי הנז' רב ממני הדרך ללכת ברגלי ואשכור לי חמור לרכוב עליה והוא ומשרתי אמרו אך למותר הוא כי רוב מהדרך הזאת הרים תלולים גבעות עולם וחתחתים בל אוכל לרכוב ואיגע עוד לחמר אחר החמור ובארץ המישור אהיה אך ברגלי כמוהם. גם פחדו פחד ולא גילו אזני שאין מניחים עוד ליהודי לרכוב שם כי עוד מעט מזה תמשול יד מלך קשה אשר תכבד ידו על היהודים. והגוים עזים ואכזרים. ואפת להם ללכת ברגלי כי גם השקל יקר הי' עמדי וסעדתי לבי היטיב בארוחת הבוקר וצדה לדרך נתנו ביד משרתי סעיד עם אשר קניתי אני מהשוק מעט תמרים ודבש. והאורחים אשר עמדי להם משא חמור קטון כמראה עז טעון סחורתם ומשא שני חמורים על שכמם. גם האשה סל גדול משא לעיפה על ראשה ורגליה יחפות בלי נעל. המה השכימו ועברו לפנינו כי מיהרו ואני וסעיד התמהמהנו בין כה וכה והשמש עלתה כחצי מעלה. מיהרנו לרדוף אחריהם והמה ממהרים עלינו כי אחרו פעמיהם להוחיל עלי בלי יוכלו להגיע לביתם עד הלילה.

מנעלי אשר הבאתי עמי כבר בלו ואינם. ולהליכה כזאת יעצוני לקנות נעלים כמנהג הארץ. משרתי אשר זאת מלאכתו הכין לי למדת רגלי עור מרובע כמדת כף הרגל וממנה לפניה שתי מיתרי עור העולות ונכנסות בין בוהן לאצבע ומשם יפרד ומקיפים הרגל ונדבקות לעור העקב מאחוריה. רגלי אשר לא נסו באלה ובשגם בלא בתי רגלים ולא נסככו גלדי עורי לשחיקות מיתרי העור המדאיבות עד שפך דם הובאו כבסד תוך מנעלים האלה. עזבנו העיר ונרד בסתר ההר סביב הצורים והתלולים בעקלתון כי ההר מוצב כחומה דרך עוד לא עברתי וקרני השמש ביפעת עוזה יורו חציהם על פני ועיני נגד דרכינו מזרחה. כחצים שנונים דקרו עיני הרכות אף כי משחתים ומלאתים בפוך ויחרכו גם ראשי ידי ורגלי. שלש שעות ארכו לנו עד ירדנו העמק. ומשם השתרע עוד גבעה רמה והלכנו בצלע ההר עולים ויורדים בו. שממות עולם וחרדת אלקים רובצת על הגבעות והעמקים אשר עברנו עליהם ערומים מכל צמח ועשבות הרים. אין קול אדם גם קול כנף לא נשמע רק קופים גדולים וקטנים רוקדים על רוכסי ההרים ועולים על עצי הטלֶח הבודדים אחת הנה והנה לאכול מפריים ולהחסות בצלם. לא נגענום ולא נגעו בנו. וחברי הזהירנו לבלתי גער בם לבל יעמדו להלחם נגדינו.

עדי הגענו אל ארץ מישור ארץ זרועה ודמות כפרים ומרעה צאן ועדרי עזים מהעברים על ראשי גבעות גבנונים. ונעבור בין גדרות צאן וקני דוחן המבשלים פריים ועל מבועי מים ותחת צאלים שדי חמד ועצי טלח (הם תפוחי יער קטנים וגרעין אבן גדול בתוכו). משממון

לבבי

לבבי ופחד נפשי לא הרגשתי עד כה בכאב רגלי ועלף ארכובותי ולא הורדתי עיני על דם נגפה אצבעותי הנוזלים מבין הבהונות תחת מותריהם. פה דמיתי לנוח תחת אחד השיחים ולחתול רגלי. כמעט שנפלתי וחברי אלצוני לקום באמרם. פן יקראנו אסון במקום לא אימון הזה. והצהרים קרובה ועוד לא הגענו לחצי דרכנו ואיפה נלון. עוד כברת ארץ לפנינו מקום מועד לכל הולכי דרך לסעוד שם ארוחת הצהרים ושם נפושה. לשוא התחננתי להם הניחוני עדי רגע והם עברו לפני עם הכבודה. גם משרתי הפחידני ואירא ואקום לרדוף אחריהם. בכל כחי ועיני נוטפות אגלי דמע ודם וברכי כשלו. שבע נפלתי וקמתי. רגזתי ושחקתי ואין נחת. והלכתי בחמת רוחי קודר. מורשי לבבי נתקו מהתבונן עוד על צדי הדרכים והנה אני בא לפי שאול או לפי פחת. השמש בחצי השמים ועוד לא הגיעו למקום המועדה להם (בסבתי) ורגזו עלי. עוד פסקו רגליהם לרדוף גם החמור לא עצר כח לרדוף אחריהם ושמחתי. השמש מעלה אחת והננו אצל חורבה בצלע הר על שן סלע. שני גמלים רועים סביב לה ואשה ערביאית צועקת לרעותה להשקות הגמלים. „לא זה המקום למרגוע" אמרו חברי „נטה מן הדרך במורד שם בית מנוח לנו ממכירנו". סבבנו גדר קוצים בין חרולים כסוחים ובאנו אצל מערה מכפלה המלאה עשן ותלאה ואשה ערביאית מלקטת עצים וגללים לבער האש לעשות צליל לחם דוחן ולבשל קאהוואה. שאלוה לפרוש מחצלת ורבצתי עליה. לא ידעתי נפשי איפו אנכי וארכובותי נכפו ואין פושט דומו כאבן. סעיד הביא חמאה וימשחם בכח עדי נרדמתי ואישן. והמה מיהרו ויורידו מן החמור ובכליהם אשר הביאו בשלו קאהוואה סעדו לבם. גם החמור ויעירוני לסעוד לבבי בהנמצא אתי רקיקי דוחן ודבש ולמהר מהלכי. נסיתי רגלי לקום ואין איל גם לעמוד. בקשתים לשכור לי חמור לרכוב ויהי מה. ונפוצו הנה והנה מצאו אחד ואין משכיר ליהודי לרכוב פתוני ויאלצוני לקום ללכת אחריהם לאט אולי נמצא חמור בדרך מהלכנו מאנשים הבאים מהשוק הקרוב וישכרו מהם בכסף ובתחנונים. בכל כחי קמתי ומשרתי מנהלני אט וחברי אצים ללכת. אחרי עלינו הר קטון וירדנו בקעה מצאו גוי (לא אימון בו) אשר נאות לבקשתם (שלא כדת) להרכיבני על חמורו אשר רכב עליו במחצית השקל (שכרו ליום תמים) עבור שלש שעות. הרכיבוני ובעלו מאחר אחרי בבושת פנים למטה. פגענו עוברים ושבים וגערו בו על הנבלה שעשה. אך משרתי עובר לפני ומתחנן לפניהם כי חולה אנכי ואומר בקול קורא לפני „עללא ראייאק" ברשותך. אם כה יאמר וירחמו ועברו להם. פה מישור נחמד ארץ פוריה וענפה עצי קאהוואה לרוב שתולים על פלגים יבלי מים שוטפים נוזלים מירכתי ההרים ונאספים ליאורים תחת רגלינו.

כי פנה היום הננו עוד בין הרים גבוהים אשר ראשם מגיע השמימה והשמש נטה לערוב. פה מקום שוק גדול ליום הרביעי והמתאספים מערי וכפרי ההרים וסביבותיהם. שלשה וארבעה טורי חנויות (כתבנית אשר הראיתיכם למעלה) מאבנים עצים וקוצים אחת הנה ואחת הנה

והנם

והנה שמים מאין יושב בהם זולת יום השוק. ושלשה ארבעה בתים כדמותם בצלע ההר מערות ונקרות צורים שדרות אבנים בלי חומר וטיח ומקורות בקנים פתחיהם בגובה חצי קומת איש גם ארובה אַין ואנשים בה מעט רק מלון אורחים ומבשל קאהואה. פה עמד החמור ויורידוני אל מערת המלון תחת גדר הדחוים.

מפה עולים במעלות הר הרים גבוהים ועצומים מהלך שלש ארבע שעות עד עיר יאפיד שם בית האנשים אשר עמדי. המה הבטיחוני כי אין עוד פחד לעיני להשאר ללון פה עם סעיד משרתי וכי לא אוכל לעלות עמהם בלילה ולמחר ירדו יהודים מכל הסביבה להשוק ואשתעשע עמהם וישלחוני לאחת מהערים הקרובות. אף רגזו וכעסו עלי כי לולא התמהמהו עבורי כי עתה כבר קרבו לביתם. ועתה נחוצים הם ללכת לילה. ומי יודע אם יפתחו להם שערי עיר חימה לעבור דרך עליהם לעיר היהודים אם לא ישחדו השוערים ובתחנונים גדולים ולא יכולתי לעקבם. ובקשו מבעל המלון לשום עלי עין לתומלה כי גר אנכי וגם אשלם במיטב (וזאת היה לתבוסה) ופנו עורף ויברחו מעלי ואינם. אני וסעיד נשארנו לבדנו והוא אף כי מילדי הארץ הוא אבל לא בא עוד בדרך הזה כי עודנו נער גם עיף ויגע וירא. בין כה וכה ויהי ערב. פרשו לנו יריעות קש בחוץ ונאכל (בלא אור נר) מאשר הצטידנו ובשל לנו קאהואה ומשח רגלי בחמאה מבושלת אבל לא יכולתי עמוד. אנשי המקום והאורחים נאספו עלי בראותם גר מארץ אחרת אשר לא ראו מימיהם כי לא עבר זר בתוכם. השק של עור עם כלי אשר הי' על שכם משרתי שמתי בין צדי שנינו מפחד בלילות והנאספים מביטים עלי ועל כלי בעינים לטושות. כבדנו אותם. בקאהואה ותמרים קבלו בשמחה והלכו להם. אך זה יוצא וזה בא וכמרגלים נדמו לי. ואמרתי לסעיד עת לפקוח עין. טרם שכבנו בא בעל המלון ואמר לנו „השמרו בנפשיכם ואל תניחו כליכם אצליכם בחוץ פן גם ראשכם תחייבו ובתוך הבית אין לנו מקום ללון רק לי ולאשתי ולבני. אך בצד ביתי עוד מערה אשר שם מונח גם כלי גם כלי סחר אורחים וסוחרים. על כן עצתי אמונה לתת גם כליכם על ידי תוך החדר הזה ואתם תשנו אצל הפתח מבחוץ". ותיטב עצתו בעיני סעיד ויעש כן.

אנכי באין איל נפלתי כשדוד ושנתי ערבה לי תחת רקיע השמים באויר חפשי. מתוקה היתה שנתי אחר עבודת היום הזה. ומשרתי גם הוא עיפה נפשו והרדמת אלקים נפלה עליו שכב וירדם. אחר חצות לילה שמעתי קול מתהלך סביב להמערה וקראתי לסעיד ואין מקיץ והמהלכים דמו. ואנכי פחדתי גם לא יכולתי לקום ושכבתי. כאור בוקר הקימותי למשרתי להביא לי הטלית ותפילין להתפלל בטרם יקומו אנשי המקום. ויהי הוא קם וקרא לבעל המלון לפתוח דלת המערה שהי' המנעול אתו ונכנס לפנים לקחת השק עם כלינו ואינם! ויחפשו כה וכה ופתאום התפחד בעל המלון וצעק הה! הנה חור בקיר ושודדי לילה באו במחתרת וגנבו הכלים (גם כלי סוחרים אחרים) צעק ובכה

על שקר כי רק את כלי לקחו והשאר שלם. לא נשאר אתי בלתי אם גויתי כותנתי לאדרתי אשר כסיתי בה והיא שמלתי לבדי. לשוא התחננתי אליו לבקש ולמצוא ויחפש ולא מצא והנם טמונים בתוך ביתו. היהודים ירדו להשיק ועמלו גם הם לחקור ולבקש ויבטיחוהו מתן ואני אמרתי לתת לו המחצה. וללא הועיל אחרי אשר היתה לו כולו למנה ואני נשארתי עירום גר בארץ נכריה ואין לי מכיר ואף מכתב תעודה לא נשאר לי ומאומה אין בידי כי גם צרור הכסף עם כל אשר היה לי הכל הניח סעיד תוך האמתחת בשמירה מעולה הזאת כי פחד להניח אצלו. עתה נשיתי תלאותי אשר קדמוני וברכתי לה' אשר נתן לי נפשי לשלל כי עודני חי. לשוא עמלנו עד חצי היום למצוא פשר דבר יגענו ולא פעלנו. היהודים הנמצאו בשוק סעדוני בפתיתי להם דוחן מן הבא בידם ויעצוני להמלט ההרה אל אחת מערי ישראל יאפיד.

אחר הצהרים (בראותי כי אין תקוה) נשאתי את רגלי וסעיד עמי לעלות גבעות עולם. עתה לא נשאתי את עיני אל ההרים לתארם בשרד התרים ולתור אחריהם אם הם עקרים או רבים ופרים ואם המים מתוקים או מרים. עיני צופיות מטה לשמור רגלי היחפות מאבני נגף הנוקפים אצבעותי בכל שעל. אך חצי השמש המורים על ראשי בשננת מדקרותם המה רדפוני כצבי מודח לעלות ולרדת בין חרול כסוח למצוא מנוח.

לג.

חימא, — יאפיד, — השופט.

כי רד היום נכנסנו בעיר בצורה וגדולה במבנה מגדלים רבים הוא אל חימא (Chema)*) העומדת בראש ההרים חומה בצורה ודלתים היא עיר מושב הגוים ולראש מדינה תחשב. עברנו בה משער לשער (כי אין דרך לסבב אותה כאשר עמקי מורד וסלעי מצוק גם גנות ופרדסים יסובבוה סביב) וירדנו במשעול צר בעמק על בריכות ומעינות מים אשר כמעט יבשו. עוד עלינו בדרך צר ומצוק ופתלתל. ברמה הזאת פגשנו לעת ערב נשי היהודים נערים ונערות יוצאות לשאוב מים בכדן על ראשן מן המעינות הנוטפות אך כפי צר בהעצר עליהם

---

*) אולי זאת היא תימא שכתב ר"ב בעל המסעות לראש ממשלה להיהודים שבתימן (שבא) ור' חנן הנשיא המושל עליהם. ועיר טילימאס שכתב שם היא ג"כ אולי היא עיר אילי אשר עוד תראה הלאה וראש המדינה תנאי היא עיר תינאים שתראה עוד. ובכלל כל דבריו שם מתמיהים ומפליאים ונגד המציאות. כי לא כתב רק מפי השמועה או מה שהי' לפני ת"ר שנה לפניו. כי כן שמעתי שם גם אני שלפני נביא הישמעאלים היה להם כן וכן. תראו עוד הלאה באורך. אבל בזמן הר"ב הנז' שהי' בשנות ד"א תתק"ל בזמן הרמב"ם ז"ל כבר היו מועטים ובשפל המצב כאשר היום. ור"ב הנז' עוד הרחיק את הערים ובלבל האומות וערבב את המדינות והדרכים והגזים מאד בדברים שאין להם שחר. שארי לי' מארי.

עליהם השמים ממטרות וגשם אין. נתתי מעט מרוגזי ולצמאי ישקוני מים במדה. ועליתי עמהם עיר היהודים „יא פ י ד" הבנויה בתלתלים זה למעלה מזה בגובה ההר השני. רחובות צרים כרוחב שני צעדים. דמות הבנינים ותכנית הבונים והאמרכלים לא אדע אערכה לעיניכם. והנני עומד תוך עיר ההוללה הזאת ואין איש מאסף אותי הביתה.

הלילה פרשה עלי חשכת אפלותה ותבוא בי הרוח הקר השולט שם בלילה והשבץ אחזתני. סעיד עומד ברחוב התחתון עמדי קורא בחיל „אנשי העיר! אנשי סדום! חכם בא מירושלם והנהו גוע ברחובות קריה"! ואיש בא מן השדה ויאמר אליו „ישוב לביהכ"נ עד אשר יעלו האנשים מן השוק ויתנו לכם ארוחת הלילה." הביאוני לביהכ"נ קטנה ואפלה לא אור נר אך קול רחים מתחת לארץ ונפתח חלון קטון והבית הכנסת נמלא עשן מחצר התחתון אשר יטחנו שם ואשר יבערו שם גללי בהמה וקוצים לאפות ולבשל. הבית הכנסת ערומה מכל כאחת החורבות השוממות גם ס"ת אין שם וההיכל ריקם מפחד שודדי לילה והס"ת שמורה בבית המורה. וביום קה"ת יביאוה לביהכ"נ ואחר התפילה יחזירוה. וביום ילמדו בה ילדי בית הספר. על ערימת עפר האדמה שכבתי ואין מחריד. ומפני גיאות עשן לעיני הרכות והשזופות מני חורב הלטתי פני באדרתי אשר היתה לי לפליטה ובכיתי לקשה יומי. הפרעושים מאדמת עפר הקיצו לקראתי ומיהרו לבקרני ולאבקני. סבוני גם סבבוני. וכדבורים עקצוני כי לא טעמו מימיהם בשר ודם איש איירופי ודמי אף כי רותחו וקדחו היה לברות למו. אבל מהמונם לא חתתי. כמעט שנרדמתי והנה סעיד נוגע בי ועמו בחור מבני העיר ויאמר לי „קום נא חכם! האיש הנכבד ר' אברהם אל חארזי עתה בא מן השוק והנהו קורא לך לסעוד עמו." לא אביתי לקום בחרתי הסתופף בבית אלקים כי פללתי בא הקץ לסגור יומי. ובכל כחם הקימוני והניגוני על רגלי ולא יכולתי עמוד. ויוליכוני תחת אצילי ידי באישון לילה ואפלה בדרך אשר נדמה לי כי הוא האורח המוליך לחצר-מות או לעמק רפאים ח"ו אשר שם אחדול רוגז או אקום למשפט נורא. בית האיש ברחוב העליון — עוד מעט הנני בית האיש הנכבד הנותן לי ברית שלום ומקבלני באור פנים ולב שמח ויושיבני לימינו: „אל תשת עלינו חטאת אמר האיש היקר אברהם חארזי כי עתה עלינו מהשוק. השר כעס מלבך וה' יהי' בכסלך ונתאמץ בכל עוז לעזרך מאשר יהי' לאל ידינו בשכבר הוגד לנו טובה שמעך עתה סעד עמי ויטב לבך." ברוך אתה לה' כי נחמתני. „צר לי מאד עליך (הוסיף לאמר) כי באת אלינו בימים האלה אשר לא נוכל כבדך. הרעב כבד בארץ זה שנתים אין זרע וקציר כי לא המטיר ה' על הארץ וגם מים אין לשתות ונפשינו קצה מחמס המציק מושל עריץ האוכל בשר עמינו עד כי דלונו מאד ואין לנו על מי להשען כי אם על אבינו שבשמים. „ה' ירחם."

העיר הזאת יושביה כחמשים ושתים בתים יהודים ולהם שתי

בתי כנסיות ושני מורים (שוחטים) כי לא יתאחדו. האחד והוא הראש ברחוב התחתון הרב הישיש חכם משכיל ושנון אחרי שלימאן אל עמראני נ"י. מלאכתו במרכולתו עם שני חמורים לו ולבניו השנונים. והוא עשיר מתרושש. והשני ברחוב העליון אברך תם וישר ירא ה' אחרי יחיא בן איש תם וישר יקר ונכבד לכל אברהם אל אלראזי נ"י הנז' והוא וביתו עודם בית אביו. זה השני קרבני בימין צדקו ובטוב לבו והייתי טוב בעיניהם. והנשיא בתוכם איש לשון ערום ויחף ובעל תורה יוסף שמו. המה יעצוני למחרת לעלות ולזעוק לפני מושל העיר ובנותיה (השין) והשומר הראש (אל קאהדי) על גזלתי והמה יעזרוני. כן עליתי עם סעיד משרתי ודברתי כל דברי והמה מיהרו לכבוד ירושלם הקדושה גם להם קוראים לה אל קודש אבל למען בוצע בצע לשלוח משרתים להביא בעל המלון. הוא נחבא ולא נמצא (כן אמר השליח) והביאו למחרת את בנו והוא חולה בעל הכרס ופניו לבן ונפוח כמובל לקבר והגיד דבריו לפני השופטים השומר והמושל: „לא ראיתי ולא שמעתי ולא ידעתי„! הקאהדי חרץ משפטו עפ"י דת הקוראן כי ישבע ויפטר וקפץ ונשבע בשם... ובשם... אבל המושל אשר במשפט יעמיד ארץ אמר כי לא יוכל להתפטר בשבועתו כי שומר שכר הוא ועל ידו נתתי לשמור וחייב באחריות גם אם נגנב או נגזל. לא מצדקתו ויושר לבבו חרץ משפט אמת נגד דתו אבל מיהר וכתב פסק דין על זה ויצוני לשלם שכרו (בידעו מראש כי אך דבר שפתים הוא והגזלה לא תשוב) ואני בתומי אמרתי לו „למה לי פסק דין יוחזר לי הגנבה ואתן כהנה וכהנה. בפנים נזעמים הביט עלי ואמר „טוב טוב." אני אאסור אותו במשמר עד ישלם. ואסר אותו לעיני. ולמשרתי אמר: „אם אין להקודשי הזה לשלם שכר הפסק דין אני אחשוב על הנשיא שלכם גם שכר שני אנשי צבא ששלחתי להביאו עם שכר בית הסוהר." כה משפטם. כמעט שנחמתי על הכנסי במשפטיהם (הידועים לי גם במדינות הטובות מאלה) וטוב לי כי נואשתי. ואמרתי בחמת רוחי לפני השופטים: לא ארצה בתעודת המשפט אבל בטחוני כי הגזלן ימות בשנה הזאת. מדעתי כי הגוים האלה מחשיבים לחכמי היהודים ובשגם קודשי (ירושלמי) לבעלי חשבון והשבעות. (וכמו קסם היה על שפתי שאחרי ימים לא כבירים בא דֶבֶר גדול במדינה לרגלי הרעב החזק ובעל המלון ואשתו ובנו מתו כולם במגפה ההיא. אבל לי לא הועיל עוד כי חפצי כבר נמכרו בשוקים ולא נגולו מהם זולת תנ"ך וש"ע יו"ד וילקוט קטון ופינקסי החתום וחותמי שקנה יהודי והשיב לי והשאר הכל אבד). הגנב בעל הכרס כמעט פחד לדברי כי כבר הוא חולה ירקון רח"ל. וביקש זמן לחקור הדבר והשופט אך בזאת חפץ ולמחרתו שלחו לנפשו לחפש אחר הגזלה או להעמיק מחבואתו. ותעודת המשפט נתן ביד סעיד וישלחני. והיהודים שלמו את הקנס ואם מעט. אחרי ימים שלשה ואחר עוד הלכתי לשאול מהשופט ודחני מיום אל יום עד אמרתי נואש.

אבל היהודים כולם ענתם אמונה הנה קם מלך חדש בתילא

(אף שהגוף הזה מושלת לעצמה אך כשקם זה המלך נתנו כולם ידיהם תחתיו לשמוע דבריו מטוב לבב) באמרם לי איש ישר הוא ובמשפט יעמיד ארץ ועושה חסד לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחות מלאכי אש ומים משרתיו עושי רצונו ולכל אשר ישלחם ילכו ואחרי דברו לא ישנו אם לשבט אם לחסד. קוסם קסמים ובעל חשבונות רבות (ככה יקראו פה לבעל-שם בעל חשבון כי צריך לדעת חשבון העתים והמזלות) אין כמוהו. מגלה צפונות מסתרים וכל סתום לא עממוהו. אבנים יהפוך לזהב אופיר וכתם לעפר כי הוא מואס בבצע מעשקות ויודע גם מעשי אנוש ותחבולותיו ויגיד לאדם שיחו. ואשר יעשה אדם בחדרי משכיתו נגלה לפניו. וכהחכם מכל האדם דורש משפט אמת וצדק וכל הארץ חתים וחלים מפניו. אין ספורות למופתים הרבים מבהילים (מסבילים) אזן שומעת לכל מעשי תקפו וגבורתו אשר הגידו לי עליו גם היהודים בתומת אמונתם ויפתוני ללכת אליו ולזעוק לפניו כי הוא באין תפוגה ישיב לי את הגזלה. מכון שבתו לעת עתה בעיר תילא (Tilla) מהלך יומים מפה לפי מהלכם. ואנכי לא אצתי להתפתות אחריהם. אבל סעיד משרתי מבני הארץ המאמינים לכל דבר וגם מכליו ותפיליו נגנבו חזקו את לבבו למהר ללכת להגיש משפטו אל המלך הגדול המושל בכל ובידו גם הפסק דין ממושל העיר הגדול הזאת ובטח לא ישוב ריקם. אחרי יומים עזבני ונשא סעיד את רגליו היתפות וילך תילה אל המלך החדש בן שלשה ירחים למלכו. ואנכי לא מלאתי אחריו ולא מהרתי לרוץ ברגליו ונשארתי פה לבנות מעט מעצבי ומרוגזי בעיר הקטנה הזאת לראות מה יעשה ה' עמדי. שלשים יום ישבתי בעיר המצער כאסור במצור. דבר אין לי עם אדם כי אנשי העיר בטרם עלה השחר ימהרו התפלה האכילה והשתיה ואינם. איש איש למלאכתו ומרכולתו (פה רובם עשירים) ילכו מחוץ לביתם ולשוקים וכל היום איש אין בעיר היהודים. ולעת ערב יבואו וכל יום השבת. ואז למדתי מעט עם המורה השני והראיתי לו סדר הלמוד והעיון בפוסקים ונפקחו עיניו באו"ח ומ"א. אך אמרו לי: „אילו דייקינן לא גרסינן." מלמד התינוקות אשר גם הוא אורח פה השגיח עלי בטוב לבבו לתור לי לחם חוקי לקיום הנפש יום כה ויום כה וביתו של היקר אברהם חאראזי פתוח לרוחה. ומנוחתי בלילה ויום על אדמת קדש הביהכ"נ העליונה אצל האיש היקר הזה ברחוב העליון. והוא גמלני אך טוב וחסד. יגמלהו ה' כצדקו.

בעיר הזאת מצאתי שני ספרים יקרים אשר היו לי לשעשועים לקוצר זמני בישיבתי המתמרמרת. ספר יקר בקבלה לרבינו שמואל החסיד זיע"א פי' על התפלה של כל השנה על דרך הסוד. הספקתי בו רב ספק (והוא אצל ר' אברהם הנז') וספר המורה להר"מ ז"ל בלשון ערבי. הקשבתי ממנו רב קשב. והוא אצל הרב מארי סלימאן הנז'. ואף כי לא רב ידיעתי ותבונתי בשני אלה זה לעומק המושג אשר לא הרגלתי חך לקוצר ידיעתי בערבי עד כי לא ארכו לי ימי שבתי פה זה שלשים יום.

ראיתי

לד.

הבוגד. ומעשי שדים.

ראיתי נכון לפני לספר לכם רעי אהובי שתי מעשיות ראיתים בעיני למען תשפטו גם מזה מצב אחינו יראי ה' אלה בדיעות ובמדות. איש עשיר מבני נכבדי העיר אברך כבן כ"ד שנה זה מקרוב נשא אשה קטנה כבת טו"ב שנה. ולדודו מגדולי העיר בת יפת תואר בתולה כבת ח"י שנה אשר מאז מיאן אביה לתתה לו כי לא ישרה נפשו בו. וישם הדבר בלבו ונשא לו האחרת אחר ימים. בא איש חכם מעיר אחרת אשר חפץ בו אבי הבתולה לתתה אליו. ויקנא בו בן אחיו הנז' ויבקש עוד מדודו לתתה לו כי לו יאתה בהיותה שאר בשרו הקרובה אליו. וימאן דודו ומה גם עתה בשכבר נשא אחרת. והלך וצעק לפני השופטים כי גם בדיניהם מיועדת היא לו בתתו מוהר הבתולות לאביה וכי נכבד הוא אצל השופטים אשר שרים. . . ישפטו גם שוחד לו לקח ושלחו אחר אבי הנערה ודברו אליו ולא שמע גם אליהם. ויניחוהו במשמר עד שהתרצה לקחת מבן אחיו החמשים שקל כסף מוהר בתו הטובה היא ולתת לו בתו בחיקו באופן שיבנה לה בית חדש לה לבדה ויעשה כל דירתו אצלה וכן עשה. עזב את הראשונה אלמנה חיה אבלה בבית אפלה. בגד באשת נעוריו ובנה בית חדש לאשתו החדשה ושמח אתה. ותהי לו זאת לגברת והראשונה כפילגש. וכאשר השתוממתי על המראה הייתי לצחוק בעיניהם ואמרו לי מעשים בכל יום. ועוד תשוב תראה בכל מדרך כף רגלך.

אחת שנית לאות ולמופת שהייתי פה בעל נס ואיש מופת. זה שנתים בהעצר השמים ולא היה מטר לברכה עד כי יבשו גם המעינות ומים אין לשתות. והעיר הזאת יש לה מעינות סמוכות בדרך ההר מהעבר מזה והם דללו חרבו. ועוד לה מעין רחוק כחצי שעה מעבר השני מזרחה המשותף גם עם דרי כפר אחרת בהר השני והם ישמעאלים. וליהודים יושבי העיר יאפיד הזאת ספר מקנה מאז ומלפנים שלעת הצורך יכולים למלאות מים גם משם. ובזה החודש כאשר שבו כליהם ריקם מהמעינות אשר לפניהם הלכו לאחריהם לשאוב משם. ויושבי הכפר ההוא חשבו מחשבות למונעם מזה. ויהיו מסתתרים בין הסלעים והצורים על ראשי ההרים סביב דרך העמק אשר בתוך ומשליכים אבנים על כדי המים אשר בראש הנשים והנערות בנשאן ומשברים הכדים. לא אחת ולא שתים לא עשרה ולא עשרים ונושאי הכדים יביטו על כל סביבן ואין איש ואין קול ואין קשב. רק בעלת הבית אשר הייתי מתגורר שמה איש החסד אברהם אל תאראז נ"י לא קרה להן כל אסון והיא ובתה וכלתה ירדו תמיד לשאוב משם והביאו כדיהן מלאות ושלמות. ככה כמה ימים בוקר וערב ואין רואה מי הם המשברים ומשליכים האבנים. רק אבנים פורחים אל הכדים וכל נזק בגופן לא נגע. ובאשר חסרו ודרשו מתושבי הכפר ההוא העוברים דרך עליהם

כחשו

כחשו ונשבעו בה' (ובנביאם) שאין זאת מעשי ידיהם ובפה חלק (כדרכם) הדיחום: „כי המה שכניהם הטובים ודורשים שלומם וטובתם כאשר הזהירם נביאם „שָׁכֵן עד עשרים בתים גמלהו חסד." ומדוע יעשו להם רעה והמים ברכת שמים." על כן גזרו אומר שאין זאת (אי נביאם) רק מעשי שדים ורוחות רעות השוכנים בנקרת צורי ההרים וסוקלים אותם באבנים רק לשבור הכדים ובגויותיהנה לא יגעו לרעה שכן דרך השדים והלצנים. ועל כן נאספו עלי לקבץ אלי מנין ולהחרים את השדים לאסור ידיהם שלא ירגמו אותן באבנים. ואני אמרתי אל תתעהעו נפשיכם בדברי הבל אך זאת אך שכניכם הרעים מתחבאים בין שני הצורים לשבר כדיכם לבל תשורו אליהם לקחת מימיהם„ והם לא האמינו לי באמרם „מדוע לא יעשו כן לבעלת הבית הזאת היוצאות ונכנסות בשלום? ואמרתי להם „לא בזכותי אבל כי הם אנשי חסד ומכבדים שכניהם ומהנים אותם הבאים לביתם תמיד על כן לא יגעו בהם לרעה. אבל לא הרפו ממני. וקראתי למארי סלימאן הנז' ידעתיו לאיש חכם ומשכיל על דבר וגם הוא אמר כדברי אבל לא יאמינו בו שמוחזק אצלם לפילוסוף ובלתי מאמין (כי קורא הוא בספר המורה שבערבי) ולא יכולתי להתפטר מהם עד שאמרתי„ סוף חדש הירח היום ולא יצליח לעשות מאומה עד יגיע הירח למלואו ונראה מה לעשות בתשועת ה'. ובין כך לכו והתרצו עם הגוים." ומארי סלימאן הלך לצעוק אל המושל הגדול בעיר אל חימאת הנז' מפני רעת שכניהם שמידם היתה זאת באמת. ושלח לקרוא לנשיא (שיך) הכפר וזקניו והמה השיבו „איכה יוכלון לצעוק עלינו ולחשוד אותנו בנבלה כזאת והיהודים בעצמם אומרים שהם מעשי שדים המסתתרים בראשי ההרים כי שם דרים. כי אינם רואים כל דמות בן אדם ולא ביד איש יורגמו. ושאל המושל את פי יהודים אחרים והם לתומם אמרו שיכול להיות מעשי שדים כי נושאי הכדים בעצם היום רואות אבנים מעופפים על ראשיהן ואינן רואות כל תמונה. אז הפכו הגוים ותבעו עלבונם וצעקו אל המושל על הרב והיהודים שחשדום וביישום וענש המושל את היהודים עשרה שקלי כסף כי הכלימו אנשים מוסלימאנים על לא חמס בכפיהם. זאת דיעות אחינו בארץ הזאת וזה מדת מנת גורלם.

ויהי למחרת יום הששי עש"ק ומים אין בעיר להכין צרכי שבת רק בהבית שאני מתאבק בגדה. והנה נאספו עלי עוד בבכי ובתחנונים שארד עמהם אל עין המים לראות מה יקרה להם אולי יפחדו השדים ממני עד לא יכולתי להחלץ מהם ובקשתי בנו השני של ר' אברהם הנז' ללכת עמי למועד עת הצהרים שהמוסלימאנים חוגגים יום הששי ועצורים בתפלתם ארוכה בבית תפלתם (צלאעת אל דוהר) תפלת הצהרים ואין איש בחוץ. ונתקבצו אחרי כל נשי העיר נערים ונערות ולקחתי מקלי בידי וירדתי לפניהם לאט לאט ובאנו אל מוצא המים מקום צר בין רגלי שני תאומים הרים והמה נובעים מתחת לאבנים בין בצעי אגמים ואצלות קטנות סביב ומלאו כולנה כדיהן ועליתי לפניהם. לא

הרהיבה אשה בחור ובתולה לעבור לפני עד הגיענו קרוב לעיר הזאת על פרשת הדרכים. וכל השרים ומלאכי חבלה התחבאו או נאסרו ידיהם (כי כל המוסלמאנים היו נעצרים בבית מסגדם) לא זזה אבן ממקומה ולא נדדה מרגמה עדי עלינו לשלום אל העיר וכל אנשי העיר עלו על הגגות ובראש דרך לראות הנס אשר יעשה ה' לנו. ותהי לאות ומופת. ומני אז והלאה כמעט נחה שקטה תגרת יד שכניהם מעליהם עד כי ריחם ה' עליהם בחדש אדר השני ונתן מטר לברכה. והנס הגדול הזה עשה לה כנפים בכל הארץ סביב. ואמרתי כמה לא אלי ולא מרגיש גברא דמאריה סיעי' ה' יכפר בעדי.

לה.

הליכה לעיר קרית אל גיבל. — אנשיה ומקריה.

שלשים יום חלפו. ר"ח אדר ב' עבר ומשרתי סעיד שהלך לזעוק אל המלך היודע נסתרות חמק עבר ועקבותיו לא נודעו. ושמתי פני ללכת אחריו לבקשו. בני העיר הזאת אשר רב טוב גמלוני בשבתי אתם זה חדש הלוו אלי איש הולך להורות לפני הדרך לעיר קרית אל ג י ב ל מהלך יום תמים לפי מהלכם ואנכי אשר כבר ידעתי שלא אוכל ללכת ברגלי מהלך יום תמים כזה הפצרתי בהאיש לחצות עמדי את הדרך. ובדרך נלוו אלינו עוד שני יהודים והעבירוני סביב ללון הלילה בכפר יהודים באמצע הדרך. ובאנו לעת ערב עיר קטנה „ק ר י ת אֵ ל ב ק ע ה". בה כעשרים וחמשה בתי אבות ואספוני לבית אָבל אשר היום כלה השבעה לפטירת אמו הזקנה ועשו סעודה לכל בני העיר והשכנים הבאים מכפרים או עירות הקרובות לחם רב רקיקי דוחן ובשר מבושל במרק מתובל בפלפל ובושם ומטובל באצבעות הידים מוסבים לארץ. אכלתי עמהם וברכתי ברכת האבל כמנהגם עד היום. גם שנתי ערבה לי מתלאות ההליכה מעלות ומורדות אך על מים רבים הלכנו והארץ טובה יערים קטנים וירק דשא.

האיש אשר בא עמדי נשאר במלאכתו פה. ובני העיר הזאת שלחו עמי נער אחד חכם ומבין ללכת עמי עד עיר הגדולה קרית אל גיביל כי למד שמה מלאכת ודיני השחיטה. וכאור בוקר בטרם יכיר איש רעהו שלחוני וצדה לדרך נתנו בילקוט הנער החרוץ ההולך אתי. אז הלכתי בטח בלי פחד. מאומה אין בידי. עורי צפד על עצמי בלי יופשט וכותנתי תלבש קרעים וטלאים לא תגלה לכל. מצנפתי שחורה כעורב ומנעלי החופה אך כפות רגלי לא יראה החוצה. גם מקלי איננה מפוצלת מלוז וערמון ולמה זה אירא? הייתי כקהלת עת נהדף הלאה ממלך בלהות וכבן ישי נעים זמירות ברעותו מעט הצאן. בלב טוב הלכתי הלוך ומשורר נח ומשתטח עולה ויורד ולא הד הרים. ערים

רבים וגולות מים עברנו ארץ פוריה וענפה כרמים וכל עץ עושה פרי תנובה עדי הגענו (עש"ק) עת מנחת ערב לעיר קריה. שאלני האיש "אנה נכנס?" בית ה' נלך". נכנסנו לביהכ"נ והיא מלאה אנשים וכבר התפללו מנחה כי מקדימים בעש"ק. ומהם הלכו להכין עוד צרכי שבת. ומהם נשארים בביהכ"נ אומרים זוהר ושותים קאהווה. בבואו ראוני כאורח נכבד בשכבר שמעו קורותי ויכבדוני בפך קאהווה ונחתי שמה.

העיר הזאת צפונית לעיר הבירה צנעא מהלך ארבע שעות לרגל מהלכם. והיא בקרן שמן מאד שדי תבואות כרמי חמד וכל פרי עץ גנות ירק וזרעונים גולות מים עילית ותחתית ורוח נח מעל כל ספאים. ומקום מבצרים בראשי ההרים אשר ראיתים מסביב בנינים עתיקים חזקים וגבוהים והמה שוממים אשר הם מהבנינים והמבצרים אשר החזיקו חיל התוגרמים עת כבשו הארץ הזאת לפני ארבע מאות שנה ולא ארכו להם פה הימים וגורשו מהארץ. גם מקום מקנה וקנין כי רבים יושביה וגם מסביב יסחרו בה. כאשר נכנסתי במגרשי העיר אף כי הייתי נחפז ללכת כי קרוב יום השבת התבוננתי (וגם אחרי כן פעמים) על דרכיה בהליכתי בינות גדרי הכרמים על חלקת הסלעים והמתנגנים בין המשאבים ועקלת השבילים והתחתחתים דמיתי כי הולך אנכי בסביבי חברון באה"ק והנני בקרבת קרית הארבע בארץ יהודה. והעיר אשר לפני מגדלות מסגדי הישמעאלים ובניני הבתים הגבוהים עליהם כעיר כאליל (ככה יקראו הישמעאלים לעיר חברון על שם אברהם אבינו ע"ה המכונה אצלם כאליל האהוב בעדבי בעבור אברהם אוהבי) לא קרית אל גיביל בארץ התימן. כתאומי נביה יוצרו מרחם יוצר כל ית"ש אשר לא נכר זה מזה.

מאז נשבתה ממלכת תימן ובטלה ממלכת צנעא מהיות בירת מלכותה ונקרעה לקרעים רבים היתה העיר הזאת קריה לנסיכת לברנה. פעמים תתאחדנה אם מושלי צנעא טובים לה ופעמים תתחלקנה. ועל כן היתה לעיר מקלט לפליטי חרב צנעא. כן הרב הגדול מארי סלימאן אל קארא כ"י האב"ד דעוב"י צנעא וכל מדינת תימן בהיותו עשוק ורצוץ ממושלי צנעא האכזרים ברח מחמס המציק עם עוד רבים ונכבדים עמו ובאו להחסות בצל מושלי העיר הזאת אשר הבטיחו למו (לא בחינם) להיות עלימו למגן ומחסה. כאשר הודעתיכם כבר ממנהגי הארץ הזאת איזה אופן יוכשר לזה ובנו להם בתים ועליות מרווחות כמו היה להם בצנעא והביאו כל בני ביתם וישבו בה. והרב הגדול הזה בתוכם ובית דינו יושבים בצנעא לשפוט את העם וכל הדבר הקשה יביאו אליו הנה אל קריה. אנשי צנעא הברחו וגרו פה בהיותם כשבעים בתי אבות לבד מיחידים ההולכים ושבים עשו להם ביהכנ"ס גדולה חדשה לעצמם ונפלגו מהיהודים תושבי העיר לפנים. כן בכל מקום אשר ברחו בני צנעא נוהגים סלסול בעצמם להיותם חכמים ומיוחסים (זאת תורת היחש אשר עינם בכל הארץ אלה בני שם אלה בני חם) בעלי מרה ואנשי שם. ובשבתם בשלותם בעיר הבירה היו

כאדונים

כאדונים לאלה בני העירים והכפרים אשר המעט להם תורה חכמה יחוס ותואר. ועל איזה מהם אמרו שהם מבני העבדים והגרים מראשית באו לארץ הזאת ואף לא התחתנו עמהם. ועתה כאשר מצוקות הזמן הגלתם מבית תענוגיהם אל הכפרים והעירות להעזר מהם הריעו אלה ראשיהם עליהם להחשיבם כגרים עמהם ואלה לא יכלו לשכוח עוד שלותם ומחרותם ולכוף ראשם אליהם לאכול משחיטתם (אף כי לוקחים סמיכה מב"ד נגעה) או לשבת עמהם בביהכ"נ בשפל הישיבה. ולכן בכל מקום יתאספו כמה בתי אבות מהם יתאמצו לעשות ביהכ"נ וקהלה לעצמם ונקראו קהל נגעה ומה גם בעיר הזאת קריה? אשר רבים ונכבדים והרב עמהם ישבו בה ובני העיר גם המה קשים בני גרויה [שמעתי אומרים שבני העיר ישבו מלפנים בגד אחד מההר ובתוך העיר מהעבר מזה ישבו אנשים ישרים לבדם והיה מלאכתם עושי קדרות (כאשר עוד היום כל מלאכת תושבי העיר הזאת היא) ואלה אשר ישבו בה מלפנים מצאו בחפירתם בטיט חומר מקום לזהב יזוקו ובעת יתנו הקדרות לכבשן האש לשורפן היו מוציאים ככרי זהב שהי' נצרף מהחומר. ובהתודע זאת לאלה אשר ישבו מהעבר השני מההר הלשינו עליהם אל המלך. ואלה כי ראו הרעה אשר נשקפה עליהם ברחו כולם בלילה מהעיר עם נשיהם וטפם לעיר עדן והסביבות. ועד היום הם מסכימים עליהם בחרם בכל ליל יום כפור] ורבה המחלוקות ביניהם עד שהגיעו דבריהם אל שער המושל ונפרדו לשתי קהלות וקהל נגעה בראש. הרב הגדול מארי סלימאן נ"י זה שנים אשר לא יוכל להכנס בעיר הבירה כי ארבו עליו לתופשו ולאוסרו. וישב בקריה הזאת כאסיר אל בור. וזה מקרוב כאשר קם המלך החדש וגנב לבב כל יושבי המדינה גנב גם לבב היהודים האמולות וקרא להם לשלום בהבטחות יעודים טובות וגם לקח מהם יועצים לחוזי בכוכבים ולעונן בעתים. מתי ימלוך. מתי יכנס בעיר פלוני ופלוני. עם מי ילחום ועם מי ישלים. (תראנו עוד הלאה). ראש היועצים איש חכם מפורסם להם מארי שאלם אל מאנגורי אשר חכמתו באלה עמדה לו להיות יועץ למלך. והיהודים כולם שמחו לקראתו וחשבו שבימי המלך החסיד הזה תושע יהודה. והוא פקד שכל פליטי נגעה יכולים לשוב לשבת בבתיהם באין מכלים דבר ולא תאונה להם כל רע. והיה גם הרב הזה (מאז יצאה פקודתו זה כשני חדשים) נכנס ביום ראשון לנגעה ויושב בהחבא לעשות דין ומשפט וצרכי ביתו. וביום עש"ק ישוב הנה לביתו וזרעו והאיש עשיר ומתנהג ברבנות. אותו מצאתי פה בא על השבת. וביום השבת אחר התפלה קראני אל ביתו לסעודת שחרית. בית גדול שבנה מחדש ורחב ידים עם הרבה חדרים מצעות וכרים כמנהג עשירי ארצות הקדם. ומנכבדי העיר באו לכבדני ולבקרני עם בקבוקי יין שרף ומיני פירות שקדים אגוזים וזרעונים כמנהג המדינה לאורח נכבד ושמחו עמי. גם המה הבטיחוני פה אחד כי אם אעלה אל המלך ישיב לי את הגזלה במאמר פיו (כי רבה אמונתם בו). לא נפתה לבי על הבטחתם

בידעי משפטיהם לארצותיהם בכלל ודיני המדינה הזאת בפרט ואשר עליהם ביחוד אמר בנו רבינו הנשיא (אשר אין גדול ואהוב ממנו בבית הקיסר החסיד) שאין מקרבין לו לאדם אלא לצורך עצמן (אבות פ"ה ג') אבל אמרתי מה אני חסר וארוצה לראות גם אני את המלך הנפלא והנשגב הזה.

בשבת הזה נחמתי על כל תלאותי העצומות נספרם לפני מאת כל התלאות אשר עברו על היהודים יושבי הארץ ההוא בכלל ובעיר צנעא בפרט ואשר עוד תמיד יעבורון עליהם בכל עת ובכל שעה ומעשים רבים מני אז ומופתים רבים מגדולי ישראל שמה לא יכילם ספר. וכבר הגדתי לכם אתי ומיודעי שבדברים כאלה אני קשה לשמוע ומהר לאבד. וביום השבת לא רשמתים בפינקסי על כן שכחתים מלספרם דברים כהויתן ואין מזה נפקותא לדינא.

הרב הזה (הוא אחיו הגדול של הרב מארי יחיא אשר ראית למעלה במאמאר) חכם גדול בתורה וביראה ובחכמה הקבלה וגם מידיעות הנהגת העולם ומוסרי דרך ארץ והנעשה על פני תבל אינגו ערום גם כי רחוקים המה מאד מיושבי תוגרמה ומה גם מיושבי אירופא ודבר אין להם עם סדרי המדינות האל. והוא מתנהג בסלסול רבנות כראוי לאיש גדול היושב על כסא דין לכל הארץ הזאת. גם נמצא אתו ספרים רבים יקירי הערך אשר אצרו אבותיו הרבנים ואשר אסף גם הוא. גם כתבי יד פסקי הלכות ודרשות מגדולי הארץ ההיא לדרכיהם. שם ראיתי ספר כ"י בשם מדרש הגדול על כל התורה והוא מחזיק פי שנים ממדרש רבה שבידינו ואינו לפי דרכו. לשונו צח ונקי כלשון המשנה. בראש כל פרשה מליצה בשיר חרוזי הנסמך על הפסוק אשר עליו ירה פנת הדרוש. ועל כל פסוק כמה פשטים ודרשות ורמזים בלשון „דבר אחר" וגם פסקי הלכות ודינים וכל דרשותיהם ממנו. הם מיחסים אותו לר' אברהם החסיד הנגיד בנו הרמב"ם ז"ל ואני מצאתי בראשי חרוזות אחדים שם „ישעיה".

הרב היקר הזה מצאתי את לבבו נשבר מאד כי על כל תלאותיו אשר יצא בראש גולים מביתו מטובו וגדולתו קרה לו עוד אסונות נוראות רת"ל. לו חמש בנות (ובן אין לו). האחת אלמנה והשנית זה מקרוב הלך בעלה בסחורה משא צמד חמורים מעיר לעיר ונהרג בדרך מידי מרצחים. את הסחורה והחמורים שללו וגויתו השליכו בא' המערות והיא יושבת באלמנות חיות בבית אביה כי עוד לא נדע איהו. וחתנו השלישי ממיוחסי צנעא איש יקר ונכבד ר' יוסף הלוי אל שיך יושב אצלו פה בהחבא בל יוכל להראה החוצה (סוף מעשה תראה הלאה בעדן) כי הוא צורף מעושי מלאכת המטבע בבית המלך והעלילו עליו וברח לנפשו ואחת נשואה לבן אחיו איש חסיד ועניו מארי אברהם כ"י אברך יקר ודל הוא. והחמישית כבר בגרה ואין בידו להשיאה להגון לה. ולעתים הללו אשר הרעב כבד בארץ ונודד הוא ממקומו גם הכנסותיו התמעטו ודואג על המחיה ועל הכלכלה.

כאשר

כאשר השביעוני במרורים ממצוקותיהם ולוחציהם אמרתי לו מדוע לא ישלחו אנשים מאתם אל השולטאן החסיד התוגרמי היושב בקושטאנ׳ יר״ה ואל חסדי מלאכת בריטאניא האדירה יר״ה העושה חסד לאלפים והם שכני המדינה משני עבריה התוגר יושב על שפת ים האדום מערבי בכל ערי החוף עד מוכה והבריטאני יושב בעדאן מערבית דרומית ואימת שני המלכים האדירים האלה נופלת לכל סביבם ודבריהם נשמעים לכל קצוי ארץ ומלכי תבל אולי יעזרו לכם על מכתביהם למושלי הארץ. בשמעו חרד ורגז לדברי ואמר „הס כי לא להזכיר״. והזהירוני שלא ישמע עוד הדבר על פי כי בנפשי ובנפשם הוא ח״ו. ואמר כי גם בלי עשו זאת כבר העלילו עליהם בשקר לפני שנתים בהיותו בצנעא. ושלא אחריו מלך חדש שקם אז והראה לו אגרת כתובה ערבית (מזוייפת) ששלח הרב וגדולי העיר ציר מיוחד עם זאת האגרת לבקש עזרה מהפחה הגדול התוגרמי היושב בחודידה. והוא (המלך) השיג האגרת מהשליח (לא היו דברים מעולם) ואסרום במשמר. ואחרי כל ההתגללות והשבועות הענישם במאתים שקלי כסף. ומה אם יעשו כן באמת לא יהיה למו מפלט ח״ו. וכל דבר אין נסתר שם כי בעוה״ר גם מאחינו שמה אינם נקיים ממלשינות כאשר המקום והמשפט גורם. ומני אז שמתי ידי למופי.

עוד ספרו לי אשר זה כשנתים בא אליהם אחד מצירי כת המשלחת (מיסיאנארין) שטערין שמו והוא יהודי מומר. גם הוא בא דרך חודידה על פי מכתב תעודה מהפחה הענגאלי (גובערנער) שבעדאן להפחה התוגרמי שבחודידה והפחה הזה נתן בידו מכתב ואזהרה למלך אל מוקרימי הנז׳ ולמלך צנעא כי שלום היה אז ביניהם. ובא תחלה להרי נאפאן תהראז הנז׳ והביא אתו כמה תיבות עם ספרי תנ״ך לאנגלאן וברית חדשה ושארי ספריהם בלשון הקודש. ויהי בראשית בואו חשבוהו היהודים שגם הוא יהודי חכם ועשיר בא למכור ספרים ולסחור את הארץ וקבלוהו בכבוד גדול ובאהבה רבה. ואחרי חלק להם התנ״ך וספריהם והתחיל להתוכח עמהם הכירוהו וידעו שהוא בן דת אחרת (עד היום כמעט לא ידעו בתימן מה אמונתם כי אין בכל הארץ אף אחד מהאמונה הזאת) וכאשר הכירוהו וידעו נתרחקו ממנו וצוו לשרוף אל כל הנמצא מספריו ולא ידבק בידם מאומה. והלך משם במישור עם עזר מהמלך (ואין כסף נחשב) לעיר הבירה צנעא. שם כבר שמעו מי הוא ולא נתנו לו בית לשבת בין היהודים ושכר לו בית בעיר הגוים בפקודת המלך. והיה בא בכל יום לעיר היהודים לחלק ספריו ולהתוכח עם החכמים והמורים עד שגזרו איש לא יקח ממנו אף ספר תנ״ך ולא ידבר עמו מטוב עד רע. ובראותו שלא נעשתה עצתו הלשין עליהם אל המלך שבא לעשות טובות לישראל ואינם שומעים לו וגם גרשוהו מאתם בבזיון. וקרא המלך להרב והנשיאים בעדה ודבר אתם משפט שאינם שומעים לאיש חפץ חסד כו׳. והם אמרו שאינו מבני אמונתם. אך המלך (כי תאנה הוא מבקש למצוץ דמם) אמר „כבר הביא לי מכתב

העודם ומליצה מעדאן ומאודידה כי דורש טובתכם הוא" ועכשם מאה שקל כסף, והאומר פנה מהם וחזר לחודידה. „ואיך נוחיל לעזרה ממלכות אדום (כן יקראו שמה לכל ממלכת הנוצרים) „אמר לי הרב" שככה אתה מספר בשבח ומגדיל חסד בריטאני נרפת השכנו כו' ורב טובם לבית ישראל! שככה עשה לנו המלומד הזה ניר שלוח מאסלתם? (ובבואי אח"כ לעדאן דרשתי על הכוכב (סטערין) מאדים הזה ואמרו כי בשובו שמה התפאר וגם הודיע בכתבי העתים שעשה רב טוב וחסד עם האומללים ההם. ישלם ה' פעלו ומשכורתו שלימה??)

לו.

הליכת שבאם ותילי. — המטר. — המלך והמשנה.

ביום הראשון חבש הרב את חמורו כי האיש בא בשנים וכבד מאד ולא נסתה כף רגלו עלות הרים ולירד במעברות ההמה קנה לו חמור לרכוב ואותי אך אותו יפיתו לרכוב לעלות לצנעא. ואני בקשתיו ללכת אחריו כי נואשתי מהגולה ונכספתי לבקר את אחי אשר בצנעא הבירה. אבל הוא מנעני באמרו כי הרעב חזק בעיר ועוד לא יצאה תבואת שנה החדשה וגם תלוים בין פחד לתקוה מהמלך החדש וטוב לי לעלות עתה אל המלך ולסבב בהכפרים עד הפסח. עוד לא היה די כח ללכת מזה מהלך יום תמים ונחתי שמה. ולמחרת יום שני לוו אותי אל איש אחד יהודי שהלך במשא חמורו ובאתי לעיר שבאם (Schom) ואתה משאם התנהלו לאט ואתנהלה גם אנכי אחריהם לאטי. בבוקר השכם יצאנו ובפנות היום באנו לעיר שבאם ברגלי הר הגדול כאכאבאן (Kokoban). ובדרך עברנו על שנים שלשה כפרים אשר גם כמאה כעשר וכע"ג יהודים ונפשנו מעט שמה.

גם פה שבאם נחלקו ונפלגו לשתי קהלות ובתי כנסיות ואין איש מאסף אותי הביתה (אין בכל המדינה בתי מלונות לאורחים כבשארי מדינות כי אין אורחים עוברים ושבים משארי מדינות ובאת לעתים רחוקות מזו המדינה מעיר לעיר על איזה ימים יבוא בית איש ממיודעיו ומכיריו) רובם עוד לא באו ממעשיהם ומלאכתם מעיר הגוים והכפרים. ואמרו לאיש הבא עמי להוליכני אל הב"הכנ של קהל צנעא. יושבי העיר כולם כשמונים בתים. רובם בעלי מלאכה ומסחור ומעמדם לא ברע הוא. המארי השו"ב מבני העיר הוא ר' אהרן ואביו ר' יחיא זקן ונשוא פנים הוא הנשיא. ושניהם סוחרים ונכבדים. והמארי והשו"ב של קהל צנעא איש זקן ר' יוסף שעטאל נ"י חרש ברזל ועל ידו מארי שמואל אל ערוסי נ"י סוחר ואורג. והוא איש חכם זכרן גדול ובעל מדות טובות. הלילה הכינו לי סעודת הערב לביהכ"נ ולנתי שמה. לבד מהתושבים והנושבים ימצאון פה אנשים יחידים נכבדים מפליטי צנעא גולים ומטולטלים וכולם פה אחד מהללים ומברכים המלך החדש ומצפים להשועה על ידו ונחתי למחרת מעיפות הדרך וביום הרביעי עליתי עם אחד מבני העיר אל עיר

הבצורה

הבצורה תילי היושבת בראש מרום הרים ועל אבן הראשה באמצע העיר מגדול ומבצר חזק מאד. שם מושב המלך החדש האימאם „סידי אל האדי" אשר מבית הסורים יצא למלוך מעצמו ונאספו אליו ריקים ופוחזים וכל איש מצוק ומר נפש ויום יום יגדילו שמו וכבודו ותהי ראשית ממלאכתו בעיר טווילא (Twile) רחוק יומים מפה מזרחית צפונית. גם היא עיר מבצר. וזה מקרוב בא הנה ומפה ישים פניו לצנעא הבירה לכונן שמה כסא מלכותו. כי יועציו חוזי בכוכבים אמרו לו וכן ראה גם הוא באיצטגנותו שאין עת עדיין לבא בעיר הבירה כי לא תמלא עד עבור חדש הצום (ראמאדאן). שלש שעות הלכנו עד עלינו ובאנו אל עיר היהודים אשר מחוץ למבצר. ומצאתי את סעיד משרתי שהלך זה חדש מתגולל בצערו כי לא פעל מאומה ולריק היתה יגיעתו וגם רעב ללחם. הענקתיו מאשר היה בילקוטי ותחי רוחו. שם פגעני מטר סוחף ואין לי כסות בקרה רק השמלה של ציצית כמנהגם בגד צמר עב היא שמלתי לבדי לעורי וכסותי ליום ולילה וגם צל קורה עוד לא מצאתי. אבל מה יקר ומה נעים היום ההוא אחרי חכו וקוו עליו זה ימים רבים ולשונם לחכם דבקה גם גרונם נחר מזעוק ומהתפלל. והיה היום יום תשועה.

פה תילא*) כשלשים וחמשה בתי יהודים רחוק מעיר הגוים כמטחוי קשת ולהם ביהכ"נ קטנה ונשיא אחד (יחיא שמו) עליהם. ומארי ושו"ב אין להם כעת כי דלים הם ואין להם לשלם גם שכר מועט. ולעתים כשרוצים לאכול בשר בשבת יקחו מעיר שבאם הנז'. ומאז בא הנה המלך החדש וכונן כסא מלכותו פה (עד עת אמן) עם משרתיו ואנשי צבאו וכמה ריקים ופוחזים נופלים עליו בכל יום אך לאכול פת לחם כי אך בערמה גנב לב אנשי הארץ בהבטחת יעודים טובים להחזיר ממלכת תימן כבראשונה מגבול עד מצרים ולגרש את הבריטאני מעדאן והתוגרמי מכל חוף ים סוף. ועל כן רבים ממושלי הארץ הקטנים נתנו ידיהם אליהם והגדילו שמו ונפלאותיו בגוים ויהודים. ועד ממרחק באו לדרוש שלומו ולברכו והביאו לו מנחה ושלחו לו מתנות עד מגידא ובחלקת לשון ומראות כשפים משך אליו לב הפתאים עדי רגע. וכי עני הוא (כי מבית האסורים יצא למלוך) ולרש אין כל לתת לחם חוק אנשי צבאו והאורחים הבאים לראות פניו ולדרוש שלומו הטיל פת בגם (בכל מקום בואו) על בני העיר ומי בראש? הלא היהודים האומללים! ולכן ברחו לנפשם**) להחסות בצל מושלי עירות אחרות כמנהגם להחבא כמעט רגע עד יצא המלך מפה כי פניו מועדות לעיר הבירה צנעא ועזבו בתיהם ריקם ומה להם בבית? ומלאכתם קדרים עובדי עורות עושי נעלים חרשי ברזל ובכל מקום בואם ימצאו חית ידם לעשות מלאכתם זאת. ונשארו בתי היהודים ריקם. גם הבית הכנסת סגרו. ומהם הניחו נשיהם ובניהם הקטנים לשמור הבית. ומהם

כל

*) ראה למעלה אצל חימה בהערה.
**) ב"צ פי' אמר להם ערוקו כו' פקע כלילא.

כל היום מסבבים בכפרים ובאישון לילה יבואו כגנב אל בתיהם ובטרם אור בבקר הם שבים ללכת. והיהודים הצורפים מצנעא העושים במלאכת המטבע יושבים בחצר המלך במבצר הגויים כי משמרת המה שמה. וביום השבת ירדו לעיר היהודים.

לא מצאתי היום בעיר רק יהודי אחד מצנעא „יוסף אל תירי" העושה אבק שרפה לצבא המלך ישב לו באחת חורבות היהודים. ויביאני אליו והוא כרחים אספני אליו והשיב את נפשי בגליל לחם שעורים ודאג עמדי על מרי צרתי וקשה יומי. אף הוא הבטיחני לעזרה על ידי מכיריו רואי פני המלך. וביום השבת כשירדו הצורפים לשבות פה אדברה עמהם בשם הרב הנז' כי הגדול שבהם הוא אחי חתן הרב והם אנשים אפרתים מיקירי הארץ. ובטובם ברור בעליל יוציאו לאור משפטי. דבריו היו לי כטל מן ונופת צופים. למחר הלך עמי לכתוב בקשה אל המלך ולהביא הפסק דין של המושל מעיר חימא שחיב להגזלן לשלם. אבל משרתי שלקח הפסק הזה עמו כבר נתנוהו אל המשנה כי לא יכל להגיע עד המלך והמשנה אמר שכבר שלח שני שלוחים להביאם (אולי שקר) והתנצל שכבר נשבעו אל הקאדי ונפטרו ובבואם עם הפס"ד אל השופט המחייב לקח מידם (שכבר לקח שכרו) תעודתו ואמר שישלח הגנב אחר ימים אחדים או אחר עבור החדש הצום (ראמדאן) ועוד לא באו וכבר הוציא עליהם שלשה שקלים (אולי גם זה שקר) ועלי לשלם ובכן נבקה עצתינו. בכל זאת ערך הסופר (כי רצה בשכרו) הבקשה אל המלך בשמי ואמר לי לעלות אל המצודה באמצע העיר אשר שם טירת המלך ולתת מכתב בקשתי אל שומרי ראש המלך. החדש הזה חדש הצום למושלמאנים. הם מהפכים יום ללילה. כל הלילה אוכלים שותים ומתענגים החנויות פתוחות וכל הדינים והמשפטים אך בלילה ישפטוהו וכל היום ישנים שרועים על ערשותם וסגורים בבתיהם. באתי אל שער המצודה ונתתי אגורת כסף להשוער והכניסני באמרי לו „דבר משפט לי אל השופטים". בפנים אין איש וכולם ישנים על הגגות ובחורבות ומצאתי שם נער אחד משוטט נתתי לו קשיטה והראני את הדרך במעלות העולות אל הראש. עליתי בהמעלות השוממות לחורבות ומהחורבות לאולמות ומהאולמות לסולמות שנים ושלישים ורבעים דמיתי הנני עולה במגדול שנער הארבה זה כארבעת אלפים שנה ועוד ראשו לעב יגיע. השופטים הוזים שוכבים תוך החורבות הפתוחות באין דלתות והמשרתים ישנים בחוץ ועל הגגות ואין מקיץ. עד אחר רבע שעה עליתי ברום המעלות אשר שם חצר רחב ידים וממנו חדרים ותאים רבים חדר לפנים מחדר עם החורבה התיכונה אשר שם ישן המלך האדיר הקודש והמשנה והשופטים היועצים הגדולים בחורבות החיצונות שומרים ראש המלך כולם ישנים אך מעט מהמשרתים יושבים חרש. כמעט הקיצו מתרדמתם עת קינדי (הוא פלג המנחה בין הצהרים למוגריב (השקיעה) שהוא זמן תפלה להם) זה קם וזה נופל זה נכנס וזה יוצא ומראיהם רע מצום היום ואכילת הלילה. שאלוני „מה תבקש" עניתי „כה וכה".

ויגוני לשבת על האבנים והעמודים השוכבים לאורך הקירות הנוטות לנפול וערוות עפר תכסה עליהם מלמטה וקורי עכביש לחופה וגל יומם. רק מזה ידעתי כי היכל מלך הוא אשר ראיתי שוממית רבות תתפסנה בכל בתי הממלכה. הנני יושב ומשרתי אצלי היוצא והבא שואלים זה לזה „הזה הירושלמי" (אל קודשי) הנגזל בשוק אל רבוע אל חימי? ואף כי הייתי לבוש בבלויי סחבות כמוהם הכירוני ומתבוננים בי כי לא ראו כמוני ואבותיהם לא סיפרו להם.

עד מעט השמש רד ונעלם מעבר להררים הרמים ממולינו הגיע מעריב (מוגריב) זמן תפילתם ויקומו להתפלל ולהשתחוות נפונה (אלקיבלה) למיכה ומעל מגדלי המסגד נשמע קול חזניהם אלל אללאה כו' ברגש מרעים מרעיד מכל עברים. והם מיהרו וינשכו מרקיקיהם אשר הכינו בידיהם ולשאוף עתר ענן הטאבאק מכלי מקטרתם אשר בידם השנית מוכן עם הגחלת (כי המה ביום הצום גם עלי הטאבאק לא יעשנו ואבק הטאבאק לא ישאפו באפם) עוד מעט החושך כסה ארץ ושני נקים מאז הבוקר. חשתי גם אני לרוץ משם לעיר היהודים חוצה והדרך מוכאב באבנים (כדרך המלך). באתי לבית האיש יוסף אל תירי הנז' עיף רעב וצמא מה עמדי (אמר האיש) גם אני לבדי גר אנכי פה וכמוך כמוני כרסי ריקם בא ונסבב על הבתים אולי נמצא באחת הבתים מה מהנשאר פתיתי לחם דוחן ופולין ונחיה את נפשותינו גם אתה והמשרת גם אני בזכותך כי חכם אתה אולי ירחמו זה בכה וזה בכה עדי אשה זקנה אשת הנשיא אשר ברח מהעיר והלילה לא שב לביתו ברחמנותה אמרה „הנה הנשאר לאישי ולא בא אם אותה קחו לכם להחיות נפשיכם" רק קליפת הקאהוואה הי' לנו למדי כי יש למכור בשוק ובאלה שפקנו תמיד.

בין הבאים לראות פני כבוד מלכם המקודש ואת יקר תפארת גדולתו בא גם יהודי מומר אשר לפני י"ג שנים המיר דתו באונס (שהי' נשיא ליהודים בק"ק צנעא) והמלך אוהבו. ובהיותי אתמול במגדול המלודה ראני והכירני מרחוק (ירושלמי) וגם דרש עלי מהיהודים וספרו קורותי. כהיום בא לבקרני בגל ביתי במחשך עם יהודי מכירו. אני ויוסף ושותפו ואחיו שבא אליו היום יושבים משתאים והוא נכנס וישב אצלי ושאל בשלומינו. האנשים כולם פחדו ורגזו ופניהם כחורו חשבם כי בעלילה בא (כי מומר הוא) ואני דמיתיו למיסלים בבגדי כבוד ומגבעת רחבה אשר לא יעלו עליהם היהודים ולא ידעתי מה. ויתקרב אצלי ודבר עמי בלה"ק נח ושאלות שלום של כבוד. התבוננתי עליו וידעתי כי מומר הוא אבל לא נפל לבי עלי והתחזקתי לדבר כל דברי. שאלני בשלום ירושלם ויושביה הישמעאלים היהודים הנוצרים ועל עניני הדתות והויכוח מי מהשלשה אמת יותר. „הדת שכולם מודים בו" עניתיו כדבר הכוזרי. היהודים היושבים ממולינו חלו ורגזו וקראו לי בעיניהם לשמור פי ולשוני. ואני לא חשתי ולא חתתי לענותו כאשר עם לבבי על כל שאלותיו. בכל אשר התהלכתי לא הרך לבבי לעזור

כת בזיכות עם יהי מי ולא כבשתי האמת נגד כל שואל ותה"ל ית"ש לא קרני אסון מזה אך כבוד וחן. שאלני כי כשל כוחו מהצום כבד עליו (כי היה חדש הצום) והוא תמיד מחמיר עליו להוסיף מן הלילה ולצום עד צאת הכוכבים לא עד הערב שמש מיגריב כשאר הישמעאלים אם יכול להקל בחלישותו לאכול בערוב שמש. אמרתי לו „נביאכם לא צוה לצום כל החדש ואונם גם הקוראן פטרו." שחק כי הוטב לו מליצתי ונתן לי ידו למשמש בדופקו ולהגיד לו מה חליו? בחשבו כל חכמי ירושלם לרופאים ובעלי שמות. התבוננתי היטיב ואמרתי לו כמתאונן ומתאנח מלב „הגוף איננו חולה. „ומה חליי שאלני" הנפש חולה מאד„ אמרתי. היהודים בבית כשמעם הדבר יצא מפי נרתעו וזעו וקמו לברוח חשבו כי יכני נפש. ואני בשפתים שותקות כפלתי אמרי „הנשמה תכבד מחליה מי ירפאנה? התדע לרפאות מחלתה?" אמר. „אם אדוני לו שמעני" ובזה סגרתי דברי והסחתי לדברים אחרים ובקשתיו על דבר הגזלה והבטחני לדבר עם המלך אחיו ולעשות כל אשר בכוחו. כהתימונו לדבר אמר לי „צא השדה לשוח." היהודים רמזו לי להנצל ממנו. ואני הלאתי אחריו ויצאנו שנינו לבדנו. כמעט בכה וספר לי כל קורותיו. יהודי אנכי ונשיא הייתי בצנעא ומחכמי העיר נחשבתי. כמה תלאות נשאתי עמהם. כשעיר המשתלח נשאתי עון כל העיר. כמה מכות הוכתי בעבור אחי ועמי. כמה ימים ישבתי במאסר למענם (כמנהג כל הנשיאים) הפעם לא יכולתי עמוד העלילו עלינו עלילות ברשע ושלשה ירחים נאספתי אל בור וביסורים קשים. לסוף ענשו אותי בעונש כסף לא יכולתי נשוא. האחרים אשר נאסרו עמי פדו את נפשם. ואני בהיות לי שם נשיא הכבידו עלי אכפם ונתנו לפני שני דרכים אם להסיר את ראשי או לתת את דתי (פה אומרים נתן הדת תחת המיר הדת) ואם לקחו ראשי בעת ההיא נתתיה בתם לבב וברכתי לה'. אבל השיבוני אל בור והוסיפו ליסרני על אחת שבע (אלמלא נגדוה לאמו"ע כר) וגם שכני גזלו ממני עדי הייתי כאיש נדהם וכמשתגע. ונאספו עלי הגדולים מהישמעאלים הנראים כאוהבים ופתוני גם יכלו לי בהיותי כגבר אין איל וכהנה יצא מפי „הן"! ועטרוני חסד ורחמים והרכיבוני על הסוס כל כבוד ויקר לא כבדה להם לעשות לי וגם אשתי היהודיה ובני הוצאת אלי. גם אשה מוסלימאנית נתנו לי ויש לי שתי בתים שדות וכרמים עד כי נשרשתי בדתם ומה אוכל עשות עתה?„ הרבתי לדבר על לבו להנצל בנפשו עד שבנפשי דברתי ואמרתי לו„ הנה עיר עדאן חפשית ודרור תחת ממשלת בריטאני שם יוכל כל איש למצוא מזור ורפואת תעלה לגויתו ונשמתו." „הרף ממני הפעם אמר לי עוד חזון למועד." והשביעני לסתום ולחתום הדברים בל יודע לאיש (ראה עוד ממנו בצנעא). בקשתיו עוד על הגניבה והבטיחני לדבר עם המשנה אבל צריך לתת בידו שני שקלים על הוצאות אם יש תחת ידי אתן לו (כי היה צריך לעצמו על הוצאות הלילה) אמרתי„ עיניך הרואות כי עירום אנכי ומאומה אין בידי אך אם המצא תמצא ותהי לך המתנה."

למחרת

לאחרית יום הששי בא עוד אלי וקראני לבא עמו והביאני אל בית איש להמתין שמה עד יצא המשנה מן המסגד אחר הצהרים וידבר עמי. שואלני בשעה והוא יצא ובא ודבר אלי. אחר שאלני כל הנעשה והבטיחני להשיב בלי ספק? נתן לי ידו למשש דופק העורקים כי חולה הוא (באמת) ולתת לו רפואה. האיש זקן ותשש כח ורזה ומראות הימים עם רוב האכילה בלילה תוסיף לו מחלת בקרבים עם ירקון הפנים. „מה עמדי רפואות תעלה לתת לאדוני? ובידי אין מאום בלא שמעתי ארוני!" אמרתי לו רק עצות נתתי לו באכילתו והנהגת חייו עם מיני פרחים ועשבים המלאו פה יפה לבריאות. הוא גם לבקש ממני קמיע (שיקרא להם מכל מזור ותרופה) אבל המומר אמרי נפרדתי מהמשנה בברכת שלום והבטחה גדולה? אמר לי אם אוכל לעשות זאת יהיה לי לטובה. אמרתי לו, גם סדר תפלה לא נשאר לי ואין אומן בלא כלים. ובבואי אי"ה לנגעת אראה אעשה כדברך„. המשנה טרם נפרד אמר לו להגיד לי להביא ביום ראשון שני שקלים עבור שני אנשי חיל שבלא עוד להביא את הגנב. „זאת אין בכל גבולי„ עניתיו והלכתי ולא יספתי עוד לראותו פה.

לעת ערב ירדו היהודים הטורפים המגבלר לשבות בעיר היהודים (כמנהגם) אנשים אפרתים ונכבדים עם נעריהם ומשרתיהם עד היינו למנין עשרה. להם הכינו נרכי שבת כראוי ושבתי אתם. (פה סי' מה שספרתי למעלה שמסרתי ספיד תרגם בעל פה כל ההפטרה של וארבעה אנשים) תהלת המלך בפיהם אין קץ לכל ידיעותיו מדקותיו וחסדיו וביותר לבני ישראל. המה ספרו לי שהמלך התפאר עליהם בתחלה שיתן להם כסף למחיר למלאכת המטבעות. כי ידוע מעשי הכיתאיה לעשות מבדיל כסף ונחושת זהב כו' וכן היה שנתן להם וראשית דמות כסף ועשו מטבעות אבל לא עמדה ימים רבה והיתה לסיגים. וכראותו שלא נעשה עלתו בקש מהם להשיב להם הלוחות שקלי כסף (הנספחאני אוסטרייכי) ולהתיכם ולהסיגם ולעשות מטבעות קטנים על שמו בערך ששים בשקל אוסטרייכי ונתרצו לעשות כן. ולעת עתה מצליחים ומרויחים (ומה היה בסופם רא"ל ראה הגלה בעדאן) והבטיחוני גם המה (אך דבר שפתים) לבקש המשנה על אודותי. אני כבר נואשתי אבל רציתי לראות סוף המעשה ואשב עוד שבוע זאת. ויוסף אתירי יועצי הנאמן יעצני גם הוא לזעוק אל המלך עצמו עת יצא לשוח בחוצות העיר ביום הששי השני אולי יועיל — באמונתם בו.

אחר השבת הכין לי עוד מכתב בקשה נאה להציגה לפני מלך גדול כמוהו. בכל יום עלינו לעיר המגבלר ועל המגדל וישבנו כל היום אולי יצא אבל בשבוע הזאת לא יצא מפתח ביתו כי בשבוע השניה להצומות יקשה עליהם התענית יותר מלפניה ואחריה. וינוחו על משכבותם עד עש"ק בצהרים עת יצא לבית המסגד כמשפטם ובצאתו יסבב בעיר לשוב לביתו דרך אחרת. אז מצאתי לבבי לעמוד על המשמר פתח בית המסגד אשר בו יצא ושם נאספו כל שרי החיל ואנשי צבאו ורגלי פני המלך.

השרים רוכבים על סוסים כאשר תמצא ידם לבנים שחורים אדומים אמונים ואנשי הצבא הולכי רגלים רובם יחפי רגל ובגד אחד לכולם היה עורם לשמלתם. ערומים עד חצים ואיזה בלאות תכסה עליהם וחגורים בשמיכה ממתנים ועד ירכים. ובאזורם תקועים סכינים ארוכים או חרבות תלויות בירכתיהם וקני שרפה קצרים או ארוכים שבורים וחלודים או חסרי סלע-אש על כתפיהם ופרע ראשיהם מהם מגולות וקצות תלתלי שערותם ארוכות פרועות פורחות על צואריהם ומהם ראשיהם כרוך בחבל צמר שחור כערביאים. ומהם צנופות ומעוטפות במצנפת בלויי סחבות. והם כשני מאות במספר וכעשרה סוסים חבושים להשרים וסוס לבן אשר ירכב עליו המלך חבוש הכן בתוכם. גם אנשי העיר הגוים הנשארים אשר לא ברחו נאספו והנשים נערים ונערות עומדים צפופים להביט באור פני מלכם.

כשעה אחר הצהרים יצא המלך מהמסגד אשר ישתחוה שם ואנשי החיל וכל הנצבים הריעו תרועה גדולה בקול גדול „יחי המלך יסעדהו אלהים חיים . . . . אל נביא שליח ראסול אל אללאה" ותהום כל העיר המלך לבוש בגדים ארוכים ורחבים מאד גם בתי ידים ארוכים ורחבים והם מכמה מיני צבעונים (כאשר אהבו) ועליהם בגד לבן ארוך ורחב ועל ראשו מגבעת מרוקמת בחוטי זהב וצנופה במצנפת לבנה ושתי קצותיה מוזהבות תלויות על ערפו (כמנהג נשי היהודים בפולין) וזאת היא כתר המלכות כי אין לאיש שר ושופט לצנוף ראשו באופן הזה.

המלך עלה על סוסו בעזרת משרתו הקרוב אליו. תואר פניו ירקרק מהצומות גם בנין גופו דל ורזה כי זה ימים מועטים יצא מבית מאסרו אשר ישב בו ימים רבים מידי מלך שקדמוהו. קומתו לא נעלה וזקנו הקטנה שחורה גם שיבה נזרקה בו. עיניו צופות בענוה ואימתו לא תבעתנו. משרתו הולך ברגליו אצל סוסו ונושא בידו אהל-צל*) (זוכן סאהר) גדול ממיני צבעונים ועל שפתו סביב תלויות ציצית משי שזור ומגלגל האהל סביבו למעלה מראשו המכסה אותו וסוסו וקורא בחיל פנו דרך לאדוני המלך! ושני רוכבי סוסים לפני המחנה הכבודה הזאת ולפניהם על הסוס לכל אחד שני תופים חצי עגול קדר חרש מצופה עור ומכים עליהם בשתי מקלות אשר בשתי ידיהם אחת הנה ואחת הנה ונשמע קולם „ד א ם! ד א ם!" כקול קורא להציל השרפה.
ואחריהם

---

*) אהל-צל הזה מנהג קדום הוא גם אצל המלכים הקדמונים והיא להם לאות עטרת-מלך כאשר נמצא על מטבעות עתיקות. וכן יש בידי מטבע של אגריפס המלך משנת שש למלכותו ועליה מצד אחד דמות שלשה שבלים (לסימן ברכת הארץ בתבואה) ומצד השני דמות אהל-צל כתבנית אשר ראית למעלה ושמו ושנת מלכותו למטה סביב והוא לסימן טוב כי המלך מגן ומחסה לעמו. וכן בהלוחות נחושה שיש להיהודים בק"ק קוגין במלבר הינדי' שנתן המלך שירא פרימאל ליוסף רבן בשנת ד' אלפים קל"ט לב"ע אשר כתוב שם חפשיות וחירות הרבה ליוסף רבן והיהודים שעמו ולמשול בעמים שונים והי' כמו נסיך מלך ראיתי שם אחת מאותות הכבוד „מגדל השורה צל (דאמאן בלשונם) חצוצרה ותף שמכה בשני צלים כו'". פרטי הדברים עד תבאו אי"ה בבואכם עמי לארץ הודו לק"ק קוגין.

ואחריהם כמאה אנשי חיל (אשר ראית למעלה) מנגנים בפיהם ושירי זמרה בלשונם כהולכי לקבור מתיהם ואנשי העיר מהחלונות והגגות עונין בגלגלי לשונן מתופפות על חכן ונשמע קולן לֻו לֻו עד עשר וט"ו פעמים כל עוד תאריך נשמתן. ואחריהם השרים רוכבי סוסים והמלך ביניהם. ואחריו כמאה אנשי הצבא וכל העם מקצה. והרחובות קצרים ומוכתבות באבני החורבות ידחקו איש את אחיו ויעלו גם על הגגות ועל החומות וכולם צועקים יחי המלך! אל חי ינצרהו ויסעדהו. אני התחזקתי לעמוד על עמדי אשר הכין לי יועצי יוסף אחירי הנז' ביודעו את המקום אשר יעבור שמה אבל הוא ירא לעמוד עמדי אצלי ויעמוד מרחוק. ויהי בעבור כבוד המלך על פני צעקתי בקול גדול „הושיעה אדונינו המלך החסיד!" וירץ אלי אחד מהרוכבים ויאמר לי מה לך? ונתתי בידו המכתב אשר הרימותי בידי מעל לראשי ויקחהו וישב לו לדרכו. אני נבהלתי מאד ויראתי עוד להשאר שמה השבת ומהרתי לברות עיר שבאה הנז' הקרובה מהלך אך שלש שעות שהיא תחת מלכות כאכאבאן ולא יספתי עוד לראותו.

לז.

סדר נשואין. — שירי מארי סאלם אל שיבזי ז"ל.

השבת הזה היה פ' זכור גם שבת של חתן. אחר קריאת ס"ת וההפטרה כמנהג הוציאו ס"ת אחרת וקראו להחתן בפ' חי' שרה פר' וה' ברך את אברהם בכל והנערים מתרגמים כל פסוק כמנהגם. שרו וזמרו כמשפטם. אחרי כן קרא ראש הכנסת השיר הנעים מי כמוך של הר"י הלוי לפורים הכתוב בסדורי הספרדים.

החתונה היתה לאחד מבני יקירי העיר ונכבדיה מפליטי נכעה מאחרי סעיד עמאר. והוא צורף בכסף ובשם עשיר יכונה פה. ולו בנים שלשה בני אפרתים חכמים ויראי ה' והקטון הוא החתן נושא בת הרב הגדול מארי יחיא אל בדיחי נ"י אבדק"ק כאכאבאן (תראנו הלאה) ואספרה לכם בזה סדר נשואיהם.

אור ליום שלישי בשבוע יתאספו קרובי החתן ובחורי מרעהו וצובעים ידיו ורגליו בצבע אדמדם „אלחינא" כי יחפים ילכו והוא לנוי ולכח ועושים משתה ושמחה יזמרו וירקדו כמשפט. בליל רביעי יעשו סעודה גדולה איש כמתת ידו ואחר הסעודה ילכו הקרואים לבתיהם. והקרובים המיודעים עם רעים האהובים והבחורים מרעי החתן ישארו שם לגלח את החתן ומרעיו והם ילבשוהו אחר הגלוח את המגבעת אשר שלחה לו הכלה והחתן נותן גם מגבעות לאחי הכלה ומיודעיהם. ישירו ירננו וירקדו ויתהלו. ככה יאריכו עד חצי הלילה אז יתאספו עוד הזקנים וראשי העדה לחדש השירים והריקודים ודולקים נרות

שעוה ולפידים (בלאות בגדים טבולות בשמן המורמות על הנסים) והולכים לבית הכלה עם החתן בנעימות זמירות וכל בני העיר נאספים לקול המולה. ושם ימצאו גם קרובי הכלה ונשים משמחות אותה. שם מברך החתן בעצמו (כדת) ברכת אירוסין על הכוס (אף אם כבר קדשה בעת השידוכין כמנהגם) וממלאים לו כוס שני לקדושין ולוקח בידו טבעת ומטבעות זהב כסף ונחושת (לסימן טוב) אבל עיקר הקדושין בהכסף ואומר עליו אל הכלה „מקודשת לי ומאורסת לי אנא חתנא פב"פ ואנת כלתא בתולתא (או מתרכתא ארמלתא) בחמרא דבכסא הדין ובכספא הדין דבהון תעלין לרשותא דידי כדת משה וישראל„ ומשקה אותה יין מהכוס ונותן בידה הכסף או הטבעת בפני העדים ולוקח בידו שטר הכתובה נכתבת כולה בארמית כמנהגם ואומר לה בתחלה בעל פה „הכי כתובתך . . . . וכל מה דחזי ליכי כתוב בגוה דבהון תעלין לרשותי לדידי כדת משה וישראל„ ומפרש לה בלשונם בערבי ונותן בידה הכתובה ומביאים עוד כוס יין וגדול הקהל אומר שבע ברכות ומזמרים ומברכים להחתן והכלה בשירים ובברכות הרגיל אצלם יצריך להעתיק את כולם ומזמרים: „הא מקסטא הא מגלחתא מימרא דשמיא ישוי תקנתא באורחא הדא יהא סימנא טבא ומעליא ירבו שמחות ורננים וגילים. כשיום הזה אליהו הנביא עם משיח בן דוד יבואו אלינו וישמחנו ישמח חתן בכלה וכלה תשמח בחתן יפרו וירבו גם שניהם בבנים ובנות. אב הרחמן יצליח לחתן הזה ולכלתו ויטע ביניהם שלום וכן יהי רצון אמן„. וראש המשוררים מזמר מזמור הללויה אודה לה' בכל לבב (תהלים קי"א) והמקהלה עונים אחר כל חצי פסוק הללויה והללויה! ! פעמים בקול נעימות ומזמרים עוד פסוקי רות יתן ה' את האשה וגומ'. עד סוף המגילה ובשמואל ב' וברך עלי את אלקנה וגו' ובסוף משלי אשת חיל וגו'. ועוד כמה פסוקים של ברכה נגד החתן והכלה. אחר כן יעמוד החתן ואומר (נגד הקהל המברכים) בקול רם „ברכתם אותי אלהים יברך אתכם. שמחתם אותי אלהים ישמח אתכם." ושותה הכוס וכל העומדים שם שותים מאשר יתן להם וחוזרים עם החתן בקול שירה וזמרה ואור נרות ופלדות לבית החתן. וסדר הזה יתארך עד זמן התפלה והולכים לביהכ"נ וחוזר החתן לביתו. ועד ליל שבת לא יראה עוד החתן פני הכלה ולא יבא אליה ובכל לילה עושים סעודה בבית החתן איש כיכולת ידו. בכל סעודה אחר יטלו ידיהם כל המסובים יעמוד החתן ויברך המוציא להוציא את כולם (כדין) ובוצע על הככר שבידו ומסבב ונותן פרוסה מלחם המוציא לכל המסובים ואח"כ ישב במקומו. הגדול שבקרואים מברך ברכות המזון על הכוס וגם אומר עליו שבע ברכות (כדעת הרמב"ם ז"ל) ובליל ש"ק יעשו הסעודה בבית הכלה ואז יביאו השושבינים ומרעי החתן וקרוביו את החתן לבית הכלה ונותן לה שם עוד מוהר ומתן ובלילה הזאת יתאחדו בראשונה. וביום השבת למחרת יביאו הכלה לבית החתן וכל שבעת הימים אח"כ ימי משתה ושמחה ואומרים שבע ברכות כדת.

מצאתי

מצאתי נכון להעתיק בזה מעט משיריהם וזמירותיהם אשר ישוררו בבית חתנים ושארי שירים אשר ראיתים במיטב השיר. ואולם יטיבו יותר על אוזן שומעת בשוררם על קול המדות והניגונים המיוחדות לכל שיר ושיר. וראו גם זה מצאתי כי מלת „פזמון" הרשום בסדורינו על על איזה פיוטים שלנו ולא נדע מה הוא נודע לי פשר דבר שהם שתי מלות „פז מון" (או מן) והם מלות הניגון שמנגנים בהם זה השיר (כאשר ראיתים באיזה שירים כ"י הרשום עליהם לחן פ' ר"ל בניגון פ') שאחר כל חרוז ראשון שמשורר המנגן עונים המקהלה „פז פז!" ואחר השני „מון! מון!" כאשר עיניכם תחזינה בזה.

רוב שיריהם מיחסים למארי סאלם אל שיבזי בן יוסף ואמו משחת ואני מצאתי בהדיוואן שלו כן גם כמה שירים מר"י הלוי ומר' ישראל נאגארה. האיש הזה גדול קדוש ונורא הוא להם. מספרים ממנו גדולות ונפלאות ומעשי ניסים ומופתים אשר עשה לישראל ועם המלכים האדירים האכזרים שהצירו והרעו לישראל בימיו (כי בימיו הגלו היהודים מצנעא ראו שמה עם הקינה שקנן עליהם והיה זה בערך הש"ל) כמו שמספרים על הרב המקובל ר' ליב שארעם שעשה לקיסר פ' ולא אספרם כי רבים הם. וכבר הגדתי לכם כי לא באתי להרבות עבי הספר בספורים שעל פי השמועה. והמשכיל בעת הזאת ידום. עיר מושבו וקבורתו בעיר טע"ז עשרה ימים מצנעא תימנה שלשה ימים מעיר מוכא אשר בחוף ים סוף ואורג היה מלאכתו. על מקום קבורתו יש ציון גדול ומערה בצדו ומקוה מים עם בית תפלה וס"ת מכתב ידו. ועל קברו מאיר נר תמיד לא תכבה. כי רוב נדריהם מכל המדינה הוא להם בעל הנס הזה ובית תפלתו. וכל היהודים היושבים בעיר הקטנה הזאת מתפרנסים מזה. ויקר שם מארי סאלם אל שיבזי גם בעיני הגוים מפני מעשה שהיה ונשבעים אך בשמו. כל יהודי תימן אשר לו מחלה וכל מקרה לא טוב אם כח בידו לבא שמה (כי לא על נקלה ללכת שם) יסכנו בנפשם ללכת להתפלל על קברו. ודרשתי וחקרתי מאנשים ההלכוא שמה וספרו לי גדולות (כמפורסם אצלם) באמרם אם החולה ירא ה' ומאמין בבעל הנס הזה אחרי השתטחו על קברו יכנס בהמערה לרחוץ ולקחת מהמים. והיה אם יזכה לרפואה ימצא מים נוזלים יקדימו פניו ועל המים החיים יראה קמיע, עלה, עשב ויקבלנה בשמחה ושב ורפא לו. ואשר איננו ירא ה' ולא זוכה לרפואה ימצא המעין יבש מים אין בו רק נחש כרוך על הפתח וכאשר בא כן ילך. אנכי בכל כוסף נפשי לא יכולתי ללכת שמה כי רב הדרך ואסון גדול. ספריו בכ"י ראיתי. סודות נצורות והפלות נעימות וקבלה מעשיות כמו ספר רזיאל. ולו היה בן מארי שמעון אל שיבזי ממלא מקום אביו וגם ספרו ראיתי בכ"י כהראשון. אומרים שבכל עש"ק היה עולה ע"י קפיצת הדרך לשבות פעם בירושלם פעם בצפת (שהיה בזמן האר"י ז"ל) פעם בטברי' פעם בחברון ותשובתו אל ביתו במוש"ק. כאשר כן כתוב בספרו (וראיתי בעיני) „הייתי בירושלם וראיתי מחזה כך וכך ובצפת כך וכך". גם ספר

השירים

השירים (דיואן) שלו ראיתי משורר רם ונשא עד להפליא וביותר בערבי אשר בזה הלשון הם רובי שיריו. גם מעורבים עברי וערבי. הדלת בעברי והסוגר בערבי או להיפך כפי אשר התלקח בו הרוממות עוז ואהבת הנשגב וכולם ע"ד הסוד על הספירות ושיעור קומה וזיוג עליון וגלגלי רוס מעלה חידות ומשלים מתוקים גם בשירי חשק כאשר תראו מן המעט שהעתקתי בזה אשר לקטתי מלשון הק' לבד. ומהשירים שמנגנים בבית חתנים אשר העתקתים מצאתי אח"כ איזה מהם כבר נדפסו בס' בנ"י להרשד"ל נ"י שהם לר"י הלוי. ולא אשנה להם רק זה האחד שחסר בהדיואן אשר ביד הרשד"ל אציגנו לפניכם ולא ימחה שמו מיהודה.

משקלו כ"ת ויתד וכ"ת ויתד וכ"ת בדלת וכן בסוגר. רק הבית השלישי מתחיל ביתד וכ"ת יתד וכ"ת.

חָתָן תְּנָה הוֹדְךָ עֲלֵי כַּלָּה
כָּלוּ לְךָ לִבָּהּ וְעֵינֶיהָ
וּרְאֵה עֲטֶרֶת תַּמְרוּקֶיהָ
הַנּוֹשְׂאוֹת רֵיחַ שְׁמָנֶיהָ
הֲדַסָּה דָּמְתָה סַהַר
וַעֲלֵי הָדָס נָתְנוּ עֲנָנֶיהָ (אין סדר למשקל זה)
מִלְאוּ רְחוֹבוֹת בַּאֲבַק רוֹכֵל
וְיִקְרְאוּ אַבְרֵךְ לְפָנֶיהָ.—

שירי מארי סאלם אל שיבזי ז"ל ע"ד הסוד.

לי צביה עלמה *) גם מלאה חכמה
היא דמתה סהר בה לבי בחר
או כנוגה חמה כי זקופת קומה
זרחה בבוקר היא ובעלת תואר.
פז, פז, מון, מון,

---

*) כל השבעה ועשרים שירים האלה מן „לי צביה על מה עד שם ה' קורים" כמעט דרך אחד להם שהם בנוים מארבעה טורים דלת וסוגר. בשלשה טורים הראשונים בכל בית הברה שוה הדלתות לבד והסוגרים לבד. והטור הרביעי הדלת והסוגר דרך אחרת להגה. בתשעה שירים הראשונים הדלתות ינעלו בהברת מה והסוגרים יסגרו ברים לבד וכאן חרם המשורר בשור וחמור כמו בחר תאר שחר יושר כו' ובחמשה שירים אחריהם הדלתות בקוף לבד והסוגרים בד"י כמו דופק מרחוק מסתופק המתוק כו'. וכן יתר השירים האלה מול, עובר, סוכר, והוא לא נשמר בטור הרביעי כי רצה לחבר כולם יחד בסופם. ואולי הוא בן דרך שירי הערבים אשר בדרכיהם הלך בכל השירים אף כי שירי קדש הם וכולם סודות ורמזים ולא בא עוד מהם בגבולינו. וכן אלה הבאים אחריהם.

דבקה בה נפשי
ואני לה עבד
שש ורקמת משי
עשתה לה מרבד
העלתה על ראשי
ציץ וכתר לעד
אמרה עוד כמה
תישני לשחר.
פ׳, פ׳, מ׳, מ׳.

בעלותך הדי
תינקה מטובי
תישנה עמדי
רק שסוד תפגעי בי
אם תגלה סודי
יהדה אף אבי
כי נעימה תמה
לי שלשים משמר
פז. פז. מון. מון.

ואני ערבתי
לך חמשה כוסות
כי בך בחרתי
תעלה המעלות
קום וצא לקראתי
תלכה במסילות
כי דרכי המה
תום והדך יושר
פ׳. פ׳, מ׳. מ׳׳

נהייתי נבהל
מראות עיניה
גם אני לא אוכל
לחזות פניה
מי בזה יתהלל
ידעה סודיה
כי סעדיה שמה
היא לבך נתחבר
פ׳. פ׳. מ׳. מ׳.

יערב לי קולך
תקראי רעיתי
אלכה אל ביתך
תרפאי מחלתי
אעלה מטתך
כי לזה תאבתי
טוב שתותי מימה
מהיותי בער.
פ׳. פ׳. מ׳. מ׳׳

גור ארי לתעודה
בן נתנאל הרב
כי מליצת חידה
ידעה הנשגב
לו אני מתודה
כי שמו לי יערב
ואני דוד מה
אשלחה לו זמר
פ׳. פ׳. מ״. מ׳.

זכרה לי עפרה
לי שלשה אחים
המה פני השורה
גם ואתם נראים
אם לבך תעורה
תרעה מה בפנים
תעלה הבימה
עוד ומעלות עשר
פ׳. פ׳. מ׳׳ מ׳.

דברו לו רעיו
כי אני עבד לו
אם לבד משמעיו
לא ראיתי אהלו
אך לבד מרעיו
הוגעה לי כולו
כי כפור למרמה
הוא לכל מה דבר
פז. פז. מון. מון

קול ידידי דופק
אפתחה לידידי
אענה מרחוק
אומרה אל דודי
אם תהא משתוקק
תינקה משדי
מדבש המתוק
מצרי גלעדי
פ׳. מ׳.

עמדה לפתוח
נטפה ידה מור
נשבה הרוח
כמן מור עובר
או כריח תפלח
מפרי עין סובר
או כנחל שורק
מפרי עין גדי
פז מן.

ושמרה תראני
עד אתקן עצמי
כי בני ענוני
הם וילדי אמי
נוטרה שמוני
לא נטרתי כרמי
כל כרמותי רק
אין מאום עמדי
פ׳ מ׳.

לפלח הרמון
אדמה רקתך
כגיבה הארמון
גבה קומתך
ומור עם קנמון
יפיחון מביתך
צביה עיניה
ללבי נקשרו
פז פז מן מן.

לי אריסים תשעה
עוותו את שדי
חלקו משבעה
נתנו על ידי
עם מריב ושבועה
והרצת עדי
והבאת חולק
יחלקה על ידי
פז פז מן מן.

לעני היונים
אדמה עיניה
כמו חוט השנים
דמות שפתותיה
ליפיה עם עינים
יבורך צוריה
לבבי ולבבה
באהבה נקשרו
פז פז מ׳ מ׳.

החשי רעיתי
אַתְּ נעימה תמה
אין בך מום בלתי
אַתְּ כגלגל חמה
תלכי נא אתי
אל חדר בית אימא
ענתה מרחוק
לכה נרוה דודי
פז פז מן מן.

דברה שמעתי
וקולה הערב
עד עפר שחתי
ובלבי אש צורב
וכמת נרדמתי
והנה קול ערב
ידידי התאפק
ורחמי נכמרו
פ׳ מ׳.

אבן   חדוי תימן   ספיר   פר

לבנה כסהר
מאירה כחמה
מדלגת בהר
אלי גבעה רמה
אני ארבה מוהר
תנו לי העלמה
לבבי עם רוחי
בידה נתחברו
פז פז מן מן.

שמחת בת מלך
עת ראתה דודה
חמקה ותלך
עת להשיג סודה
תמכה בפלך
כל שתים ידה
שש ושני כלך
עשתה ציורים
פ׳ פ׳ מ׳ מ׳.

חבצלת השרון
ושושנת עמק
נטויות הגרון
ועלי תתחסק
ותביא התרון
ללבי הנמק
רמיה הביאו
למכתי זורו
פ׳ מ׳.

ראתה עיני בה
אשמחה אגיל
ארעה סוד טובה
לה לבבי יחיל
פתחה את ניבה
היא לצורה תגדיל
השכינה תקביל
בחצר הטורים
פ׳ פ׳ מ׳ מ׳.

לי צביה תמה
מבני הישרים
מעלתה רמה
נכתרה בכתרים
משבו ואחלמה
מבחרות ספירים
מלאה כל חכמה
שבשיר השירים
פ׳ מ׳.

אמרה אל דודה
לחזות נוהו
פתחה את ידה
לאחוז ידיהו
מלאה לכבודה
מנשיקות פיהו
עם שנים עֲדה
נוצחים גבורים
פז פז מון מן.

יום סביבות סיני
נטפה מור עובר
כשלו רעיוני
מפני הדובר
כל עשרת בוני
קול כאחד חבר
נשמעו על אוני
רעשו ההרים
פז פז מן מן.

לבשה זיונה
שש ורקמת שני
אחזה מנסינה
אל גבול ארמוני
כנתה ציונה
על מקום קדמוני
הוא מקום עדונה
עם בני היקרים
פז פז מן מן.

השערים כולם
נפתחו לבונים
הם כלי קבולם
כלבוש לבשרים
פז פז מן מן.

נשאלה צורינו
יום ולילה תמיד

יענה אותנו
הישועה יעמיד
יעמיד מלכנו
שמו בן דויד
יקראו צדקנו
שם ה' קורים
פז פז מן מן.

מי נשקני ואני שכרת
ויתנה עלי לבוש תפארת. פז מן.
ויעדה אותי עדי זהב ופז
כולם מבושמים במור וקטורת. פז
סמים וקנמון וקדה נבחרה
מסוחרי תרשיש וים כנרת פז
פתח בדברי שיר נעימים
יחשוב ישנה ואני נערת פז
בקש למשכני בהבלי הזמן
ואני מכבסת ומטהרת „
נסתי ביום עברה ובאתי עד מקום
העומדים תמיד בראש אשמורת „
יומי ולילי אעבור את יוצרי
יצילני מיד מרעים פורשי מכמורת „
שמתי מגמתי להשיג מעלות
עשר ודלת מאד נסגרת „
רמים ונעלמים ומי זה יפתרם
מביף ות"ו רי"ש עד גבול צמרת „
אם תרעה שמרה לנפשך עד מאד
ועשה לשכלך כמו מסגרת „
לא תפרצה גדר ולא תשיג גבול
שוב לעבודתך לראש אשמורת „
אם תחפצה לידע שמי הוא נגדך
כתוב בראש השיר כמו מסורת.

מי נשקני ואני יושנת
ויאמרה לי את היי מוכנת. פז מן
ואומרה אל תינעה בי כי אני
מעם מקודשים ובת כהנת
סרו עונותי ולא אוסיף חטוא
כי להצר מלך אני מוכנת, פז מן

פן תכספה מדי הלוך ליסודך
ואני בבית אבי אהיה שוכנת
אוכל בבית אבי תרומות נבחרות
מקרבנות האל אהי נזונת
בין הקרושים אשכנה ואתחברה
בקהל קדושים גוגזי צנצנת
נכנע לבבי עת ראיתים לובשים
ואני ערומה אין מעיל וכתונת
ישאו לדגלי מלאכי רום אהבה
וזכות אבותי לי כמו משענת
שרים בקולם יענו לי בא ברוך
ואני במר בוכה ומתחננת
רבו פשעי וחטאי גברו
משערות ראשי בלי מתכונת
אבות בזמרה על עלמות יענו
ומקלסים תמיד בשיר על יונת
להם לבדם נתנה ארץ צבי
ביום ובלילה זמיר נותנת
תבנה להיכל קדשך הנחרב
כמה תאחר ואני ממתנת
נסים עשה עמי ואם אין לי זכות
זכרה לבנך ברית נושנת
צדקת אשר עקד יחידו האהוב
נפשו בעדן אמת נצפנת
בנים שנים עשר לנינו נתנו
דומים למרכבה עת שחנת
תקיף עליהם ענני כבוד ושם
להם שכינתו כמו אומנת.

מי נשקני ואני שוכבת
על כר ועל כסת ועל מצבת. פז מן
ואעמוד מנום והנה איש כמו
יוסף בעת רכב עלי מרכבת
סוסים חמש מאות לפניו עוברים
עת ילכו תראה כמו שלהבת
פחד לבבי נסגרו עיני בנום
ואחזה קולמס ויד כותבת
בניר כמו ברק ידידי קום עמוד
אל תישנה כי נפשך דואבת
נתחדשו לך טעמי תורה וסוד
גלגול עגלה ככדור סובבת
יומם וגם ליל בשירה תענה

תסוב כפרח על באר שואבת .
שמחה וצהלה תענה עת תהלך
נראית מהלכת והיא רוכבת .
רמה במעלתה ומי זה ידעה
הכל בסוף סולם והיא נצבת .
אימה ויראה מאתהים קבלה
כי בברואים תעשה צרבת .
לתת נקמה באנשים פושעים
המה יהיו בונים והיא מחרבת .
רחם לעדה בעונה נמכרה
כמה תהי לוקה ומתחייבת .
ימים אשר נמות בקרוב יגישו
כמה בגלותה תהא יושבת .
תחיש משיחך ותבנה קדשך
כי שערי ציון אני אוהבת פזמון.
מי נשקני ואני נגעלת

תוך אהלי קדר יקר זוללת .
שנה ביין לבי ונפשי פחדה
מעול זמן רוחק בחמא גבהלת .
תרצה תכסה יה פשעי נגדך
כי המתה רוחי בגוף צוללת .
אמנם בתוך תימן חטאי נברו
ולך יחידתי בחן סוגלת .
אל נא ידיד נפשי תגלה עין
שבים אשר דעתם לך נאצלת .
לבי בתימן רק נשמה פרחה
ארץ צבי הומה כמו אילת .
שפע חסדים על פזורים ינהרה
ויקררה את אש שמאל אוכלת .
בזכות אבות בעלי אהבה וחן
ממך יחידתי תהא נגמלת .
זכרון בני חדל לטוב יעלה
אל שערי בינה עון מוחלת .
יתאגדה לולב ערבה והדס
יחד בצל אתרוג ובה נכללת .
אחסה ואתלונן בצל אב רחמן
חסדו והפחד אני סובלת .
תכין צעדי לראות הדר
מלכות משיחך ומתנהלת .
הזה במי חטאת לגופות נטמאו
טהר גויתי שהיא נבשלת .

שלו״ם למודה על פשעיו לחוות
חפצו ומחשבתו בכל משאלת
פז מון.

מי נשקני ואני גולה וסר
הומה בתוך תימן ומתיפח פז מון.
שודי הדר יפיו שבוית מאסר
ואני בצל דודך ביום הצלח .
תראי הדרו רם עלי גלגל ושד
בין הדסים יעמוד שמח „
אורה כשמש יזרחה לא יחסר
חושך וצלמות בהוד נוצח ,
ארחות שנים עשר גבולים דת קשר
ובמחנות ארבע תהא זורח .
לקראת הדסה השרויה על
נשר מימי חסדך להמשח „
שמרה ברית לבן אשר כך נעזר
קבץ פזוריגו ביום הצליח „
בזכות נדיבים נבחרו סגני יקר
יציץ משיחנו בציץ פורח „
זכרון אשר נבא לך בנהר כבר
אזכור ואתבונן וחץ לוקח .
יום התחיה רוחך בי תעבר
אעלה להר ציון ושיר פוצח .
ואשמעה מפי ידידי מאמר
ינון ואליה אני שולח פז מון.

מי נשקני מנשיקות אהבה
בנוה חדר מלך גבולי נסבח פז מון.
שחר והנה בא ידיד נפשי בחן
ותהמי נפשי למולו קרבה .
לולא העירני בחמלה לעמוד
נתפרדו מני וגופי עזבה .
מה זה יחידתי מוני תרכבי
ואני גויתי בחסדך נצבה „
בינו שרידי הזמן התחברות
הגוף והנפש ביום ששגבה .
נתת בסוד תורה ומצות קנתה
שלימות גם שם טוב לשכלי הרהבה,
יום תכספה לחזור תסובב גלגלי
בין מלאכי דגל מטטרון שר צבא

ורוי דברים קבלה יה יוצרי
עבדך בעת רצון לחיים תכתבה
ספק לגורלי תומן לי בטוב
גם תאפן יהבי ושועי תקשבה
פודה ומציל לעניים כואבים
חון על ילוד משתא בפתחך יסובבה.
פז מון.

ראת תמונה בחלום ותאמרה
מי נשקני ואני נרדמת פז מון.
עת ידעה כי היא תמונתי אז
כחשה ונמה הן אני חולמת „
ואומרה אם הוא חלום מי זה
אשר נתן באצבע השמאל חותמת.
ותחריש כי ידעה כי נאמי
צדק וכי היו דברי באמת ,
אז לקחה מסוה ופנים כסתה
וארעה כי היא לזאת נכלמת ,
תעלים לחיה יאירון בעדי
צמה כמו חמה בעב נכלמת ,
אם תשאלה מה תארה הנה אני
אעיד ועדותי בזו קיימת ,
כי היא קרומת חן ויופי באשר
הדרת שמריה ליקום קודמת „
נגיד לשון דתו מאד צחה
בפיו ולשון אחרים בלעדו אלמת,
וימין יקר עוז נטויה על בני
דורו וימין בלעדו גדמת ,
נגיד שתום עין בדעת בוראו
ובתעלולי הזמן נסתמת פז מון.

לח.

הפורים. — ל״ל כאכאבאן. והדב. — ערי מקלט.

עשיתי פה שנאם גם ימי הפורים. קריאת המגלה בי״ד. סעודה ומשלוח מנות כמנהג כ״י. הנערים יעשו דמות המן מקלעת עצים וטוח טיט עליהם חומר גדול כתבנית אדם ומשוח בשער לבעים שונים. גם דמות מרדכי רוכב על הסוס והמן רץ לפניו. ותולים את המן בחצר

בחצר בית הכנסת על עץ גבוה וזורקים עליו בחצים ובאבנים עד שמנפצים לרסיסים. כה כל היום ההוא הנערים משחקים ומכים ומקללים להמן ומברכים ומשבחים למרדכי ואסתר זכר צדיקים וישרים לברכה. פה מנכבדי העיר איש יקר חכם וירא ה' ר' יעיש (ישעיה) נ"י ואיש טוב ומטיב ירא ה' מכובד ... הכהן לבית אל מיהודי והמשפחה הזאת מתיחסת להכהנים הראשים משמרת יהויריב (דבה"י כ"ד ז' תענית..) וגם הם ממיוחסי צנעא וברחו לפה מפני חמס המציק. יום עש"ק יום השוק לכל הסביבה ויבואו יהודים גם מעיר כאכבאן ואחר הצהרים בשובם לעירם עליתי גם אני עם איש זקן ר' יחיא חרש ברזל אשר ארחני לחברתו להלוך לאט לרגליו ומשא על כתפו. העיר הזאת גבוה מכל הארצות האל יושבת בראש מרום הר הרים והיא קרית מלך מושל לבדו. ההר גבוה ותלול ואין לעלות אליה רק בדרך אחד. והדרך נעשה מימי קדם קדמתה בחכמה ומלאכה גדולה. כל הדרך נעשה במעלות סולם חצובות בהר וגם בנין אבנים ולא במישור כי לא יוכלו לעלות רק בעקלתון לצדי ההר הנה והנה. ובמקומות רבות אשר ההר נצב כחומה או נחלק בגי-הרים נעשו גשרים וכפות אבן גדולות ועליהם גרם המעלות. כן עליתי מהלך שלש שעות עד סמוך לעיר ולפני שער העיר והמגדול גיא עמוק אחד ועליה גשר גדול מאבנים המוליך אל תוך שער העיר. העיר הגדולה ורחבת ידים מוקפת חומה גבוה דלתים ובריח מבצר חזק ומגדלים רבים. גם בניני הבתים מאבני גזית ומלבנים מפוארים וגבוהים עליות מרווחות שנים ושלישים. גם טירת המלך נאה מבחוץ כבנין טירת המלכים בארצות הקדם. והוא עשיר עם מעט אנשי צבא. כי חבל קטון ממשלתו ונוח לעמו ודבר אין לו עם אדם וכבוד מנוחתו. המלך הזה פחות במעלה מהמלך שבצנעא שאין לו רק חצי כתר מלכות שאינו יכל להוציא רק קנה אחת ממצנפתו (ראה למעלה בתילי) ולא לעשות מטבעות לעצמו על שמו ובעבור זה נותן לו מלך צנעא שוחד קצוב מדי שנה. ובאלה השנים אשר נשבתה ממלכת צנעא מרד גם הוא ורצה להטביע כסף על שמו. אולם כאשר קם המלך החדש הזה ונפל חיתתו על כל הארץ ויצא טבעו בעולם ההוא עודנו מחריש לדעת מה יהיה סופו כי לא נתן צוארו תחתיו. גם הוא חכם ויודע בינה לעתים.

אחרי עברנו העיר מקצה אל הקצה ויצאנו משער אחר (כי אין דרך לעבור לעבר השני רק דרך העיר) ועוד מעט ירדנו בעמק-קטון ועלינו גבעה קטנה והננו בעיר היהודים כתבנית כל הערים אשר עברתי עד כה. פרזות ישבו בתים קטנים מאבנים ולבנים. פתחים שפלות קומה וחלונות קטנות לתוך החצר. אך נקיות שוררת בפנים ורחב ידים כי הארץ לפניהם להרחיב גבולם.

פה כשבעים בתים. רובם מנברחי צנעא פליטי מכות חרב. גם שתי בתי כנסיות לאזרחי העיר ואנשי צנעא אבל כולם כפופים ונשמעים להרב הגדול חסיד ועניו מארי יחיא אל בדיחי נ"י. האדם הגדול הזה

הוא

הוא מגדולי מדינת תימן בתורה ביראה ובחכמה. הוא ואביו הזקן הישיש הנכבד מארי סעיד נ"י מיקירי ק"ק צנעא ועשיריה היה מעוסקי מלאכת המטבע בבית המלך הגדול אל מיהדי (בזמן ר' ברוך הנהרג ראה הלאה בצנעא) וכמקרה כולם קרה גם להם אשר העלילו עליהם ואסרו במשמר ימים רבים ויריקו כל אשר להם. אביו הזקן פדה נפשו בכופר אשר הושת עליו ובנפש בנו היקר הזה לא רצו כל כופר רק בשתים לתת ראשו לפני חמת מלאכי מות ימות לחרב או להמיר דתו כמשפטם. וה' ברחמיו עזרו וברח בעצם היום מבית מאסרו וכבלי ברזל אשר ברגליו נתקו ויברח לעיר הזאת אשר בה מלוך מלך אחר. והמלך הזה קבלו באהבה והיה עליו למגן ומחסה. אנשי המדינה מספרים שע"י השבעות ורואה ואינו נראה יצא מהמשמר. כי האיש גדול מאד בחכמת הקבלה ובמעשיות יען לא יוכל איש לברוח מבית האסורים ומן האזיקים אשר הושת ברגליו ואנשי צבא שומרים השערים ושערי חומות העיר והאיש נודע ונכר לכל בני העיר והשומרים. אין זאת כי אם נס ומופת ע"י קבלה מעשה. וזכר ראיות רבות לדבר אמרו לי (כי השערה אחרת לי) ואת פיו לא שאלתי על זה אבל ראיתי שהיום הוא מתרחק מאלה הענינים ואין לו עסק בזה עתה וידעתי כי אתו היתה ושלחה ומפני סבה הידועה גם לי שלחה מעל פניו. יישר חילו ויהי ה' אתו. ואח"כ באו גם אשתו ובניו היקרים אליו בזה ומלאכתם גם פה צורפי כסף ומצבם טוב ונכבדים בעיני כל היהודים וגם בבית המלך נשמעים דבריו לטובת היהודים. והנשיא בתוכם איש יקר ונכבד עוואץ שמו (עובדיה).

לעת ערב ש"ק בא הרב מחנותו אשר בעיר הגוים (כי צורף הוא) איש תואר ובעל צורה. פניו שוחקות ונעימות ידבר ויראת ה' חופף עליו והוא כבן חמשים שנה. בלילה בביהכנ"ס קבלני הרב הזה בכבוד ובאהבה ויושיבני אצלו אצל הקיר סמוך לפתח (כמנהגם) אבל האיש הזקן שבאתי עמו לא הניחני בלילה לסעוד בבית אחר וסעדתי ולנתי עמו ולמחרת ש"ק בבוקר אחר התפלה והלמוד הביאני הרב אל ביתו ונכבדי העיר באו לבקרני בבקבוקי יין שרף ומיני פירות וקליות כמנהגם. היהודים פה יושבים לבטח תחת חסדי המלך הזה אבל בהיות הרעב חזק בכל הארץ וגם הכרמים נלקו ונשדפו זה שנתים גברה העניות מאד. אמרו לי שמעולם לא ראו איש יהודי מסבב על הערים והבתים לבקש לחם כי כולם אכלו מיגיע כפיהם איש איש ממלאכתו כי בשנים הטובות רב ברכה בארץ שמונה מדות חטים או כוסמין בשקל ושנים עשר שעורים ופולין ודוחן והעת חצי מדה בשקל ואין. ועל כן גברה העניות מאד ורבים אשר אין להם מאומה יסבבו על הערים והבתים על פת לחם. כעשרים וחמשה עניים אורחים (או היו עשירים) באו על השבת הזה הנה כי בנוף הזה עוד נמצא מעט תבואות באוצרות הגוים אשר אצרו להם מכמה שנים והמטר ירד להם לברכה ויקוו לתבואה חדשה. שבועים ימים ישבתי בעיר הזאת לנוח מעצבי ומרוגזי

והרב

והרב נ"י כבדני במרבית ספריו האגורים עמו אשר הביא מצנעא והי' לי למנוחה. ושבתי שנית לעיר שבאם הנז'. שאלתי אם בא תשובה מאת המלך של תילא על בקשתי ואמרו אַין ושמחתי. גם המשרת בראותו כי אין תקוה עזבני וילך לבית אביו ק"ק תינעם מזרח לצנעא על הפסח וגם כי ארש לו שם אשה ולא לקחה וארכו לו הימים וישב למקומו. ואני רציתי לעלות מפה לצנעא ולא היו אורחה של יהודים ואמרו לי להוחיל עוד מעט עד שיעלו היהודים שבתילי והנמלטים פה על הפסח לביתם לצנעא ואלך עמהם.

בשבתי פה שבאם ספרו לי שיש עוד שני ערים יהודים קרובים להם במהלך שעות אחדות ואנשים בהם מעט האחת מהם (עיר סירי) היתה עיר מקלט לפנים ויושביה כולם לוים. ועל הדרך נמצא בצדי הדרכים אבנים גדולות כתוב עליהם מ ק ל ט מ ק ל ט כדין. ולא יכולתי האמין כי אין ערי מקלט קולטת בחו"ל ואף שלש הערים שהפריש משה בעבר הירדן לא קלטו עד שהפרישו השלש שבא"י (כמבואר בפ"ק דמכות וברמב"ם פ"ח מה"ר וז"ל „ואין עושין ערי מקלט אלא בא"י" וע"ש בכ"מ) אבל חזקו עלי דבריהם וגם האיש המקרבני איש חכם משכיל מארי שמואל אל ערוסי נ"י העיד לי שכן הוא כי קבלה בידם אשר בעת באו קדמוניהם הראשונים לארץ הזאת עוד לפני גלות הראשון (ראה הלאה) והיה להם ממלכה לעצמם וקדשוה כא"י והפרישו ג"כ ערי מקלט וזו אחת מהם. ועוד אחרת בנוף עמראן (תראנו שם) ולרוב חשקי וכוספי לדבר גדול כזה נפתתי ונגפתי את רגלי עם נער יהודי מראני הדרך. עברתי עיר אחת ולנתי שמה וגם הם הגידו לי כדברים האלה. ולמחרת הלכתי הלאה בדרך המקלט לעיר ס י ר י. חקרתי ובקרתי על האבנים ועל צדי הדרכים כי כל הדרך לרגל הר גדול המתנשא כחומה ישר וערום באין ירק עשב רק נחית סלע ואמרו שעל נחיתי הסלעים האלה היה כתוב מקלט מקלט. ואני לא זכיתי למצוא אף אות אחת*). האמת כי בני העיר סירי כעשרים וחמשה איש

*) ומה התפלא אחי? על בני דורות ראשונים בארצות הקדם המספרים שמועות כאלה לך נא עמי ארץ צרפת ראש חכמת תבל ואקחך עיר ליאון המעטירה אשר גם שם הוגד לי שמועה כזה וגדול מזה. עש"ק פ' שופטים התרכ"ד לעת ערב באתי ליאונה ושבתי בה יום השבת וספרו לי זקני העיר (בדברי על חכמי ליאון בימים מלפנים וגלותה ושלותה היום) אשר מצד השני מהעיר מעבר הנהר שמה יש רחוב אחת נקראת רחוב היהודים ועדיין נמצא על הקירות ועל השערים אותיות עבריות בלשון הק'. להגדתם זאת מלאו מתני כוסף ואחשק לרוץ קל מהרה לראות הדבר הגדול יקר וקדוש הזה בעיני (ואם הם לא התפעלו מזה) כי עכ"פ הוא ישן נושן כשבע מאות שנה. כידענו שגלות ליאון היה בערך דהקנ"ו. ובקשתי איש להראני הרחוב הקדוש לי הזה ואתבונן על המראה הגדול הכתב והמכתב אשר לא ישקל בדולח מחירם ולא מצאתי והייתי להם לצחוק כי לא יבינו; עד שהחזן השני אחר העתרת הפצרות הלך עמי לחנות גוי מכירו ובקשו שיכתוב לי בצרפת שם הרחוב ודרך הגשר. והלכתי לדרוש בזה וקרוב הוא עברתי גשר הנהר ובאתי בקצה העיר לרגלי ההר ושם רחוב נקרא כן ונכתב בצדי הרחוב כמנהג (rue de swife) והרחוב חדש ובנינים עתיקים אין כי לא יעמדו שם ימים רבים כאלה

איש כולם גוים ומלאכתם עושי קדר וחרשים ולמחרת שבתי עוד בדרך הזה והוספתי לחפש תאמין! יגעתי ולא מצאתי. יום ראשון קודם הפסח עליתי עם האנשים לק"ק צנעא. המה יצאו קודם אור בוקר ועמהם חמורים למשאם ולעת ערב באו צנעא ואני לא יכולתי לרוץ אחריהם על עקבם כי מיהרו לבדיקת חמץ. והאיש יוסף אתירי גמלני חסד להלוך עמי ברגלי לאט. ובאמצע הדרך רד היום ורחוקים אנחנו עוד מהעיר ונכנסנו לעיר גוים אשר היה לו מכירים שמה ולננו אצל איש בגורן ולמחר השכם הלכנו והגענו קודם זמן הבעור תוך העיר אל בית האיש.

לט.

פסח. — צנעא. — המצות והסדר. — השלל. — הרג בתוגרמי.

האיש יוסף אתירי נ"י לו אשה בת ובן אח ואחות (כולם עושים במלאכת אבק-שרפה) יושבים יחד בבית נאה ארבעה חדרים נקים וטהורים וצרכי הפסח הוכן כמשפט. הוא אספני אל ביתו ואני ערום ועריה עורי צפד על עצמי ותארי חשך משחור ואף חליפות כתונת לכבוד יום טוב אין עמדי. פה (רק פה) יש להיהודים מרחץ חמים ולפני בית הרחצה גילחתי קוצת שער ראשי אשר גדלתים מאז נכנסתי למדינה וחשבוני לנזיר אלקים ונכנסתי למרחץ. רחצתי וזעתי היטיב. ותמרות עשן גללי צואה המבעירים להסיק עלה באפי עד כי סר כחי ונתעלפתי ונשמה לא נותרה בי. הוציאנו החוצה הכוני פצעוני עד כי שב רוחי והעריתי ונשאוני הביתה. נרדמתי ונחתי מעט וקמתי ללכת בעיר ע ז ל י והלכתי אל הרב הגדול מארי יחיא אל קארה נ"י אשר ראיתיו בהרי חאראז כי שב לביתו על הפסח. כמעט לא הכירוני לשחרותי וחליפות שמלותי עד התבוננו עלי זלגו עיניו דמעות „מה הדאג מארי? (אמרתי) אם אליכם נמשלתי רב לי אם עודני חי!" שאלתיו על המצות ועל הסדר! אל תשית לבך (אמר לי) אכול אתנו מצה חמה הנאפת בכל יום כמנהג אבותינו. אל תדאג על הכשרות. אם אינם יבשות וישנות שלשים יום קודם הפסח? כבר קדמוך חכמים מירושלם וראו כי נשינו זריזות הנה ומהירות מאד בכשרות המצות. יום יום נאכל מצה חמה ונקיה ואין עונג יו"ט אלא בפת חמה. „שאלתי הנכון לסמוך על נשים במילתא דאית בי' טרחא יתירתא ובאיסור חמץ במשהו? ושמרתם את המצות כתיב" „הנח לנו ולמנהג אבותינו גם אנחנו מהדרין ומדקדקין ושומרים את המצות ואל תצדק הרבה". ונתן לי שלשה מצות

רכות

כאלה. ואפי' אות אחת בעברי לא ראיתי ולא מצאתי אחרי עברי הרחוב חמשה פעמים הנה והנה. וכשחזרתי ואמרתי להם אין כל ואין כתב אמרו גם הם עיניהם לא ראו כי המה חדשים נתישבו פה רק יודעים מפי השמועה. אח"כ ראיתי בהרבה עירות בצרפת רחובות שנקראו כן. כי באמת לפנים קודם השמדות הידועות ישבו היהודים ברחובות האלה לבדם כמנהגם אז.

רבות ונקיות אשר עשה בביתו להסדר ואמר לי: „אלה מצה שמורה מתבואה ישנה ותוכל לברך עליהם על אכילת מצה." כי בשנה הזאת רוב המצות אינם שמורים משעת קצירה (כי הרעב חזק בארץ ולקחו מאשר מצאו) ואצלינו הלכה פסוקה שאין לברך על אכילת מצה על מצה שאינה משומרת (אשר היה בעיני כתורה חדשה) ויען ידעתי את האיש מאז כי ידיו רב לו בתורה ביראה ובחכמה נתתי אימון לדבריו ואמרתי טוב יום טוב נדבר. קבלתי המצות והלכתי. גם חליפות שמלות שלח לביתי והגיד לי שחפצו היה להביאני אל שולחנו אל הסדר אבל האיש יוסף אחירי שהביאני אל ביתו וטרח עמדי לא ירצה להניחני והדרין עמו.

בלילה הביאני לביהכ"נ של בני משפחתו בנים בית אל הירי. אחר ערבית כמנהגם גמרו ההלל בברכה תחלה וסוף החזן קורא חצי פסוק וכל הקהל עונים כאחד ובנעימה אחת „הללויה" כאשר ראית למעלה. באנו אל הבית ערך השולחן כמנהג וישבנו על הסדר למטה לארץ אצל השולחן הקטון. מעשי הסדר כמנהג כל ישראל. אחד מבני הבית לוקח מצה וקושרה במטפחת ומניח על שכמו והולך בבית והאחרים שואלים אותו למה אתה עושה כן? והוא משיב כה עשו אבותינו בצאתם ממצרים בחפזון כו'. בעת יאמרו ההגדה יסירו מלפניהם השולחן הקטון שביניהם ובעת מזמרים הפיוט „אלו הוציאנו כו' דיינו" מחזירים השולחן. ובעל הבית קורא ואומר „אלו הוציאנו ממצרים כו' והמסובין כולם מחזיקים בשולחן ומגביהים אותו מעט וחובטים לארץ ואומרים דיינו בקול גדול וכן בכל פעם עד גמירא. בנוסח הקידוש יש להם פיוט ארוך נחמד וכל רואיהו יעיד כי נוסח קדמון הוא ומליצת אנשי כנה"ג על לשונו וזה נוסחו: ברוך אתה י"י אלהינו מלך „העולם אשר קדשנו מכל עם ורוממנו מכל לשון בחר בנו ויגדלנו רצה בנו ויפארנו תרומה הבדילנו מכל גויי ארץ חמדה הנחיל אותנו קידש את שמו בעולם כולו בגלל אבות שעשו את רצונו גבורות רבות עשה למענהו ואין חקר לנפלאותיו עדת קדושים אותנו קרא כרם חמדה נטע שעשועים ויקראם סגולה לשמו ראשית לקחה מכל גויי הארצות שהם משולים כגבה מרום ומכונים ככוכבי הרקיע ויהיו עליונים בקרב תבל ונכבדים על כל האומות זיו פניהם כזיו השמש ומראה דמותם כמלאכי השרת להם יראו מלכים וקמו שרים וישתחוו למען י"י אשר נאמן קדוש ישראל כי בם בחר כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך י"י ויקדשנו קדושת עולם ושמו הגדול עלינו קרא אותנו קרא עדה לשמו סגולה ונחלה מימות עולם ויקרבנו לפני הר סיני ויגישנו לפני חורב ויורישנו דברי חיים כתובים באצבע הדרו ויעש לנו נסין וגבורות ויפרקנו מצרינו ויגאלנו מכף אויב ויושיענו מיד שונא ויתן לנו י"י אלהינו מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון ויום חג המצות הזה זמן חירותינו בשמחה מקרא קדש זכר ליציאת מצרים ויבחר בו ביום הזה מכל הימים וירצה בו ויקדשהו מכל הזמנים להיות מהללים בו על פלאי מעשיו ולהיות מזכירין אותו בכל שנה ושנה להודיע

כי בו הוציא י"י את עבדיו ממצרים מכור הברזל אותנו מלט להודיע כי בו קבלו את מלכותו כרצונו ולעבדו בלבב שלם להודיע כי בו עשה נקמות באויביהם ובו שקע צריהם בים להודיע כי בו עשה י"י אלקינו נסין וגבורות לאוהביו ונפלאות רבות לבני ידידיו כי בנו בחרת ואותנו קדשת מכל העמים וגומר בא"י מקדש ישראל והזמנים." עכ"ל נוסח הקידוש. בפיוט: כמה מעלות טובות כו' אלו הוציאנו ממצרים כו' המה מוסיפין זה הנוסח: „ומכין שנתן לנו את ממונם שנא' וינצלו את מצרים עשאוה כמולה שאין בה דגה. למה מחבב הכתוב את ביזת הי' יותר מביזת מצרים אלא מה שהיה בבתים נטלו במצרים ומה שהיה בבתי תסיראות נטלו על הים כנפי יונה נחפה בכסף זו בזת מצרים ואברותיה בירקרק חרוץ זו בזת הים תרי זהב נעשה לך זו בזת מצרים עם נקודת הכסף זו בזת הים ואלו נתן לנו את ממונם וגומר עד ובנה לנו את בית הבחירה כפרה על כל עונותינו'. ההגדה מתרגמין בערבי להבין הנשים והקטנים. ועוד להם פיוטים בעברית וערבית נעימים וערבים. גם המצה ערבה לי חם רך ונקי וכן בכל ימי החג. אבל בכל שעשועי ותענוגי לא דמה בת עיני ודמעה כמעין מי נפתוח נגרים על לחיי וזקני. זה פסח ראשון אשר עזבתי את ביתי נטשתי שולחני סביבותי ילדי חן מחמדי נפשי תנומה על עפעפי אין ולא פוגת לבת עין. שיר השירים קראתי בו רותה מדמעתי וכל לבי עליה שפכתי. בני הבית התבוננו בי ולמולי בכו בכה רב. אכן רוח היא באנוש. התאפקתי ואבליג בלי תת לתאות לבי דיה. עת לשחוק אמרתי ואשיחה בפקודי ה' משמחים. גם אחי בעל הבית מיודעיו ושכניו נאספו אלי. שאלו ודרשו על מנהגינו ועניינו להשיח דאגתי ונשב עד עבור חצות הלילה.

אף הם זכרו בימי עניים ומרודם את כל מחמדיהם מימי קדם בהיותם שלוים ושקטים בהלו נר ההצלחה עליהם. וסיפרו (גם אחרים רבים) אשר לפני ארבעים שנה נהפך להם הלילה הזה ליל שחורים וכוס תמרורים שתו בתמצית שמרים מידי שודדים אכזרים. בימים ההם מרדו הערביאים יושבי קדר השוכנים במזרח במדבר הגדול ט"ו יום מפה במלך תימן אל מיהדי ונאספו עדרים ובאו על העיר לתפשה ולשללה חיל גדול והמון רבה ויד חזקה ולא היה לאל יד המלך לצאת להלחם כנגדם ולהבריחם. ויסגר בעיר כי מבצר חזק הוא חומה גבוה דלתים ובריח ולה שתי חומות. האחת עתיקה וחזקה תסובב עיר הגוים לבד והשנית חדשה וחלושה (הקיפה שש שעות) תקיף עיר היהודים והגוים יחד והערביאים תקעו אהליהם הרחק מעט מהחומה ולא נתנו לצאת ולבא ותבא העיר במצור ובמצוק. ויהי בליל פסח כי ידעו אשר היהודים חוגגים ליל שמורים וכל הכבודה לפניהם אשר הוציאו ממחבואותיהם לכבוד החג בגדיהם וכלי חמדתם כי עשירים היו גם כסף וזהב וקשוטים ונחושת לרוב והאויב הצורר שחדו שומרי החומה השוערים אשר בשער חומה החצונה אל רחובות היהודים ופתחו להם ונכנסו בבואם תוך עיר היהודים ויבואו בטח בבתיהם והמה יושבים

ספונים

ספונים על הסדר וכל יגיעם לפניהם ויבוזו כל אשר להם. וכל ימי הפסח ישבו בבתי היהודים ושללו ובזזו והריקו כל בתיהם ומחבואותיהם. גם בתי כנסיותיהם וספריהם וס"ת וכל מחמדיהם לא השאירו עוללות. והמלך לא יכול להצילם כי פחד לצאת ממקומו שלא יבואו גם בעיר הגוים ואין עומד כנגדם. היהודים אמרו לי: „לכל יש תמורה כמעט אחרי שנים מועטים חזרו אל כל יגיעם וברכת ה' באה להם ונתעשרו כמאז אבל לספרי תורתם וספריהם היקרים משנים קדמוניות לאלה אין תמורה." ואך מעט מהם אשר הצילו כי אחרי מלאו כריסם לקחו כל השלל הגדול וישובו למקומם. והנה נודע להם פה שבין הערביאים השודדים האלה היה גם מספר לא מעט משבטי בני ישראל השוכנים בין הערב רב ההם אשר יצאו עמהם למלחמה והמה פנו אל הספרי תורות והספרים וגם הצילו אותם מיד חביריהם הערב רב ובשובם בעברם על שאר ערי ישראל אשר לא בזזו אותם מכרו מהספרים אל היהודים והכירו בהם כי מבני ישראל יצאו. וכהודע הדבר להיהודים פה צנעא שלחו אליהם כתבים ביד שלוחים בבקשת רחמים וגם בקללות וחרמות שישיבו להם הספרים. מהם פחדו והשיבו ומהם אמרו גם הם יהודים וצריכים ספרים לקרות וללמוד בהם ואין יבאו להם ספרי ישראל והם לא גזלו רק הצילום מיד עושקיהם הגוים וזכו בהם. וכן לפני שנים עשר שנה בחג השבועות באו עליהם הערביאים ושללום ואינם יודעים אם גם אז היו מישראל עמהם כי לא נגעו בספרים ובבתי כנסיות. ושתי שבועות ישבו בעיר היהודים ולקחו את אשר מצאה ידם בבתיהם והלכו להם. אבל רוב רכושם וחפציהם אינם מניחים אצלם בבתיהם רק בעיר הגוים שיש להם חנויות בשכירות וגם שמה נשמרים בדרך נס.

למחרת בבוקר השכם הלכנו להתפלל בכנסת בית סעדיה ברחוב ההוא. ערבה לי תפלתם וקריאתם. אחר התפלה והלמוד קראנו איש נכבד מראשי הקהל עוואץ (עובדיה) סעדיה אל ביתו וכבדני מאד כברכת ה' עליו ולכבודי נאספו אליו אחיו ומיודעיו ושמחנו יחד. והוא כבדני ונתן על ראשי מצנפת אדומה של צמר טורקי כמו אשר נגזל ממני (כבר אכלוה סס ותהי נקבים נקבים) וספרו לי שלפני עשרה שנים היה פה מלך אשר ראה כי מלכותו לא תקום בידו כי רבו המורדים בו וגם הערביאים פשטו על הארץ והצירו לו. וימלך בלבו למכור המלוכה להפחה של התוגרמים מהסולטאן היושב בחודידה. והלך אליו ולקח ממנו שני אלפים שקלים (טהאליר) להביאהו בשלום עם אנשי צבאו להעיר הבירה הזאת בטח בלי מלחמה. הפחה שמע אליו ויתן עמו שר האלף עם אלף אנשי חיל רגלי ורוכבים מחצית מחניהו שהיה עמו. ויבואו בשלום ליום החמישי לצאתם מחודידה והכניסום תוך המבצר החזק אשר אצל ההר נאקום (הר הקדם) בראש העיר וישבו שמה אך יומים. אנשי הצבא פשטו בעיר כבדו ונתנו שלום לכל יפגעו בו גם לישמעאלים גם ליהודים. הדבר חרה מאוד לאלה

הגוים

הגוים כי יכבדו ליהודים וגם יקדימו ויאמרו להם שלום. עון פלילי? גם ירדו לעיר היהודים וביקשו אוכל למו וגם מהם שתו יין ויין שרף חטאת נפשם? ויחר להם מאד וביקשו עליהם תואנה כי כופרים הם. יום הששי חג לישמעאלים ויום הכניסה לשוק מכל הכפרים סביב אחר התפלה בירדם מבית מסגדם ואנשי הצבא עמהם נפרדו בעיר לקנות אוכל. פה מנהג המקום כאשר יבא איש לקנות מה מהמוכר וישאלהו „זה בכמה?" לא יבקש ערך מחירו רק יאמר „תן מה תתן" וכאשר יאמר „כך וכך אתן" יענהו „תוסיף" ואם יוסיף יאמר „עוד תוסיף" עד כי תשבע עינו ועל כל קשיטה ישמע על פיהם אלף שבועות בשלום הנביא השליח והנפש היפה תקוץ לשמוע ולראות קנין כזה על כל דבר קל. ואחד מאנשי החיל התוגרמי בא לקנות לפת בשוק ויעמוד על המוכר וישאלהו מחירה וכמשפט הזה ענהו. ויקצוף עליו כי לא נסה באלה ויקח הלפת והכהו על ראש המוכר (שכח כי הוא בצנעא) אז נעק הישמעאלי הקדוש בעיניו צעקה גדולה ומרה „אין עוד דת מחמד! כלה דין איסלאם! כופרים באו עלינו!" כו' כו' כמשפטם. והעיר מלאה רבבות אנשים ונאספו עליו אנשים אשר קנאת הדת תבער בם והכו לאיש החיל ואנשי חיל אחרים באו לעזרו ויכו גם אותם עד כי אנשי חיל המועטים הוכו לרגלם פגרים מתים. ותושבי העיר והכפריים עוללו אחר כל אנשי הצבא הנפזרים בעיר והרגו כל הבא אל ידם וכחמש מאות מהם נמלטו אל המבצר וסגרו בעדם ויורו בקנה שרפה אשר בידיהם על כל הקרוב אליהם וגם הרבה מבני העיר נהרגו. אבל כלי תותח גדולים לא היה להם בהמבצר ולא הביאו עמהם ואשר הי' בהמבצר מאז וולפנים ספו תמו נשברו נחלדו ואינם. אחד של נחושת קלל נשאר שם לזכרון וזה מקרוב עשו ממנו אגורות קטנות (אלף בשקל) להוצאות העיר כי לא היה להמלך נחושת ויתיכוהו [כי המטבע היוצא בהמדינה הוא רק שקלים טהאליר הושפאני או עסטרייכי וכל הנקנה ונמכר הוא לחשבון זה חצי שקל רבע שמינית חצי שמינית רבע שמינית ומטבעות קטנות יעשה כל מלך חדש הקם וזה פוסל מטבע של זה] וכי ראה שר האלף כי כלתה אליהם הרעה שלח לבקש מהמלך אשר הביאום שיעשה שלום ויעזבו את העיר וילכו לאחוריה. למחרת נתנו להם יד דרך לצאת החוצה ויצאו להם אבל בני העיר לא שמרו הבטחתם ויצאו מן העיר לרדוף אחריהם לכלותם לבלתי השאיר להתוגרמים שריד ופליט אבל בכל נרחב גברה יד אנשי הצבא וחילותיהם על סוסים מלומדי מלחמה. וברדפם אחריהם עמדו על נפשם והרבו מהם חללים על הדרך ונסוגו אחור. גם התוגרמים לא יספו עוד לבוא הנה.

אנשי הצבא הנהרגים מושלכים על פני חוצות העיר ובדרכים ואין מקבר כי לכופרים נחשבו להם וכל נוגע בם יטמא. ועל כי כבדו את היהודים גזרו עליהם שהמה יקברום ותשעה באב היה ונאספו היהודים לקוברם ויפשיטו גם איזה מבגדיהם אשר נשארו עליהם. אף האיש הנכבד עואץ נתפש גם הוא בין המקברים ופשט המצנפת

האדומה

האדומה מהם אבל לא יכול להראותה החוצה ואכלה עם והיום כבדני בה. בליל השני קראני אל הסדר אחיו של בעל הבית היקר ר' אברהם אתירי נ"י. מנין הספירה בלשון תרגום ארמי. כל ימי הפסח גם בחוה"מ מניחים לברכת המוציא מצה שלמה ופרוסה ללחם עוני ולא ידעתי מקור למנהג או דין זה.

מ.

עיר היהודים. — ועיר הגוים. — ומעשה שהיה.

כל ימי מועד הפסח בקרתי על ראשי העיר והזקנים אשר לכבוד הייתי בתוכם למשכני אחריהם. עיר היהודים נקראת „קע א ביר אל עזאב" ועיר הגוים נקראת צנעא מדינת אל שאם (על שם שם בן נח שבנאה) בפי הגוים והיהודים קוראים לה אוזל שכן פתר הרס"ג ע"פ ואת הדורם ואת אוזל ואת דקלה (בראשית י' כ"ז) דמאר וצנעא וצעדה. ועודם עומדים על תילם בשמותם זאת עד היום במדינה זו (דמאר היא כשלשה ימים לנגב צנעא וצעדה כעשרה ימים צפונה תראמו הלאה) וראיתי בסדורי תפלותיהם שמלפנים כאשר ישבו במגבר העיר קראו המגילה גם בט"ו לאדר בהיותה בספק מוקפת חומה מימות יהושע ב"נ ועתה הם קוראים כרוב העולם בי"ד.

בעיר היהודים כששת אלפים בתים ועשרים בתי כנסיות. ארבע מהם גדולות אשר האחת תכיל כאלפים איש בישיבתן לארץ והם כנסת בית מארי אהרן עראקי הכהן או בית אל קוסטא. הב' בית מארי יחיא צאליח. הג' בית מארי יחיא הלוי אל שיק. הד' בית אל ניאני והאחרים קטנים מהם. בכולם מתפללים בנוסח קדמון שלהם אשר ראיתם למעלה. רק בכנסת מארי יחיא שרעבי מתפללים נוסח ספרד כפי נוסח הסידורים שבאו להם. ושם ישיבה לת"ח הלומדים ש"ס ורמב"ם על הסדר. גם בכנסת הרב המקובל מארי יחיא אל כהן נ"י מתפללים על פי כוונת האר"י זכרונו לברכה אשר התחיל בה מארי יחיא נ"י זה מחדש.

העיר נחלקת לשתים ראש אל קעא (ראש הבקעה) וספאל אל קעא (שפלת הבקעה) ויושבי שני החלקים יחלקו תמיד ומבזים אלה לאלה ביחוס בית אבותיהם (חוק הוא לזרע יעקב המיוחסים בטרם יבא מלאך הברית להשיב לב אבות על בנים לקרב ולעשות שלום בעולם) לשנוא איש יהודי אחיהו על חנם! על כבוד המדומה על מהתלות הגיאות. כהיום רוב בתי העיר שממים יושביהם ברחו מפני חמת המציק ומחמס המצר. שאיה יוכת שעריהם ואין יושב. כמה מהבתי כנסיות אך בשבת ק' יתאספו בהם מנין להתפלל וחשך עלטה שוררת על כל העיר בתים רבים מאין יושב ובלהות צלמות בחוצותיה יילל ויושביהם קצרי יד בכל רחוב זעקת שבר יעערו. פה אלמנות חיות שוכנות לבדד. שם יתומים

ערומים

ערומים ויחפים מסבבים בעיר על פת לחם. פה אסירי עוני ולחץ. שם עטופי רעב ינוחו על משכבותם. פה זקנים וחכמים יתחבאו בנקרת בתיהם מפני משרתי העריצים המחפשים להביאם בפלילים. שם קול נוגש מרדף בחוצות שלמו כסף גולגלותיכם. אנחה בכל מתנים וכל פנים קבצו פארור. מה אעידך נגעה! ומה אדמה לך הבת אזל!? לא ראיתי כמותך בכל־הארצות לרוע. ישיעך ימין המושיע.

בתי היהודים בנויות פה בתבנית יפה מאבנים ולבנים תחתים ושנים עליות מרווחות גם בארות מים בחצריהם. לכל בית אב חצר מיוחד עם הרבה חדרים וכולם לבנים נקיים וטהורים מבפנים. פתחים וחלונות קצרי קומה מפחד גנבים ושודדי לילה. והחלונות שקופים אטומים באבני שיש דקים כעובי חצי אצבע המאירים כזכוכית. והשיש הזה נחצב מסלע ההר נאקום הר הקדם אשר אצל המבצר וגוררים אותם במגרה כלוחות אבן ואותם ישימו בחלונותיהם רבועים עגולים בעלי צלעות. מההר הזה יוציאו גם אבני יקר אדום וירוק הנקרא יאקיק יאמאני יקר הוא להישמעאלים לשבצם בטבעות.

כל ימי המועד לא יצאתי מקיר עיר היהודים השתעשתי עם אחי אלה ולהקיר ולדרוש על מנהגיהם מוצאיהם ומובאיהם (תשמעו עוד). שמחתי בהם והם בי. אחר המועד נכספתי לראות גם עיר הגוים והמבצר מסחרם קנינם ומלאכתם אף שכבר ראיתיה מרחוק וחוצה לה אך היהודים מנעוני מהלוך אתה לירואתם פן יקראני אסון ועלילה מהגוים אשר איש גר וזר לזרא בעיניהם כי לא יבואו בגבולם ויחשבוהו למרגל ורכיל. ובשגם כי עוד זכר גם חכם ברוך אל קודשי הנהרג מאת המלך לא נשכח מזכרונם (תשמעו הלאה) והנה ביום א"ח בא אלי לבקרני האיש המומר אשר בקרני בעיר תילה והביא עמו אשתו היהודיה אשר הובאת לו בע"כ ובנו ממנה לראות פני. נשקו ידי כמנהג היהודים ודרשו בשלומי. וכמבשר הגיד לי שהגנב בעל המלון וכל ביתו נגפו ומתו בימי אידיהם ויהי להם לאות ולמופת.

אף הוא שיחר פני לבא עמו לבקר את ביתו בעיר הגוים. גם חמורו הביא לי כי ילך עמי. בעל הבית קרץ לי בעיניו בלי לכת עמו ואנכי אך לזאת נפיתי. מי לא יכסף אף יתאמץ בכל עוז לראות ולהתבונן על עיר קדומים ראש לכל הממלכות המיוחסת לשם בן נח עתיקת יומין לכל ערי תבל ארצה? ומהרתי ללכת עמו ברגלי. אך כאלפים אמה הלכנו ובאנו דרך שער גדול לו דלתים ובריחי ברזל. השוערים שומרי החומות מתאבקים פתח השער הוא מבצר הגוים! דרך צדי דרכים ומשעולים קצרים ומפולתלים (כי לא יראוני תושבי העיר) הביאני אל ביתו רחבת ידים ועליות מרווחות. כל בני ביתו שמחו לקראתי כבדוני בקאהואה ומקטרת עשן טאבאקו. והעלני הגגה לראות את העיר והמגדלים. הראני טירת המלך החרבה וגן המלך השוממה באין יושב ומאין שומר. במת משחק חיות והשעשועים אשר היה למלכים הראשונים שעירים ירקדו שם. המבצר הנשגב הנבנה לתלפיות כמו

רמים

רמים ברום המעלות בקצה העיר מזרחה לרגלי ההר נאקום שאיה יוכה שעריה. "כל זאת נחרב מעת שנהרג פה חכם ברוך מירושלם„ אמר לי כמחניף.

אחרי ביקשני ללכת עמו לביתו האחרת כי אשתו הגויה היא חולת עינים אולי ארצה לרפאותה. הבית השני ברחוב אחרת הלאה בלכתינו פגשנו אנשים ונערים והביטו עלי אשר ידקרני בבת עינם המלאה זעם. דחפו זה לזה לגעת בי לדחפני. כל מוסר המומר ההולך לימיני לא הועיל למו ואנכי באמץ רוחי דחפתים מעלי וימצאו לבבם לקללני ולפגוע בי כי הכיתים. לא יכלו להניף עלי אגרוף רשע להכות כי המומר הפגיע בהם אבל לפתו בי להביאני בפלילים. וההולך עמי לא נתנום להרע עמדי אף אני אמצתי את לבי ואמרתי אני אעלה אל המלך ואודיעה דברי אתכם. עזבוני ופיהם מלא זעם וחרפה. על אף המומר היתה הליכתו עמי ובמרוצה ובהלה הכניסני לביתו השנית. התבוננתי אך מעט ואמרתי: „להשוק אני צריך לחנויות מוכרי הסמים לקנות רפואות תעלה„ כי רציתי עוד לראות תבנית ותוך העיר פנימה והשוקים. והוא ירא עוד ללכת עמי בעת הזאת ברדת היום אשר אז מתאספים המון רב בשוקים וברחובות פן יתעללו בי. ובראותו עוד אומץ רוחי ורוגז לבי (לא כאחי בני תימן) חשש גם מאסון ויאמר לי „אני אביא כל חפצך מהשוק." „לא אוכל להגיד לך הסמים והמרקחת עד אראה ואתבונן עליהם אם הם המה?" „טוב טוב אני אשלח עמך את בני" ואותו צוה להוליכני אורח עקלתון בנתיבות שאין אנשים עד יביאני אל השוק ואל החנויות אשר גם יהודים נמצאים שמה. כאשר עמדתי על אחת החנויות לשאול על מבוקשי סממנים ניר כחול צוקער כו'. והנה אלה מזה ואלה מזה סבוני גם סבבוני כדבורים צועקים אה קודשי! קודשי! (ירושלמי) עוד רגעים ואני בתוך המולה גדולה. כל הרחוב נתמלאה המון רב נדחקים עומדים צפופים לראות אותי מלפני והנערים בינות האנשים ידחקון לגעת בי לרעה לדקרני בידיהם ומקליהם. עוד רגע גם באבנים יסקלוני. הגדולים כצועקים עליהם בושו! בושו! והמה גם הכלם לא ידעו. בעל החנות הגיד לנער המומר מהרה והביא אותו אל אחת מחנויות היהודים הסמוכות ויחבא שמה כי היהודים ראוני מרחוק ולא יכלו לגשת אלי. בעזרת בעל החנות (אשר קניתי ממנו מה) אשר קם ממקומו במטהו ואחז בי והוציאני מתוך ההפכה והכנסני בחנות יהודי סוחר נכבד. ובלכתי גם אבנים פורחות על ראשי כמטר סוחף. הוא החביאני פנימה חדר בחדר עד כי רד היום ותחשך וכלתה רגל מהשוק ומהר להביאני אל ביתו עיר היהודים ולא יספתי עוד לדעתה.

הקריה הזאת עיר בירת ממלכת תימן (אשר שגבה מכל ממלכת ארצות תבל ולא הביאה צוארה בעול מלכים אדירים החונה לה ועוד לא תתן רגל זר לדרוך על במותיה) לא נופלת היא מיתר רעותיה ערי הממלכה אשר בארצות הקדם בכל חוקותיהם ומשפטיהם ועוד

נוסף

נוסף עליהם. חומותיה הנרות והעקומות מלאות תלאה נואש. על כל פינה ובראש כל רחוב נבלת בהמה חיה ושרץ וכל זוהמה. חורבות עתיקות נוטות לנפול. מכל עברים חורב שממה ודממה שוכנת מסביב. אך שאון נשרי שמים מאפילים עלטה יטושים עלי נבלת בהמות סוס וחמורים ונטושים עליהם לבקעם בעזות חימה ותעל צחנתם על אף כל עובר. רק העיר בתוך מקום שם שוק וחנויות שם קול המון מוכר וקונה ובתי קאהוואה עם כסאות קטנות על פני חוצה והיה כל הבא ויושב יושיטו לו המקטרת עשן וכף מי קליפת הקאהוואה. שם יתנו צדקת נביאם נוראותיו ונפלאותיו. וזאת חכמתם ובינתם נגד כל העמים.

אל תתמה על החפץ (שקרה לך היום) אמר לי האיש הסוחר. אספר לך השחוק שעשו פה שני בחורים אדומים (כה יקראו לנוצרי אירופי) לפני עשרה שנים להמלך שהיה אז פה. כן באו הנה שני בחורי חמד לבושי מכלול יפי תואר אשר חכמת לבבם נוגה מזוהר בת עינם ובינת שכלם תסתתר בין תלתלי שערות ראשם האמונות (לא ראו שערות כאלה לאנשים רק נשיהם הזקנות יצבעו לובן שערותן בצבע אדמדם אל חינא והאנשים הזקנים יצבעו זקנם) ובאו במלאכות מלכם עם מכתב מליצה אל המלך פה גם מהפחה שבחודידה לכבדם ולהניחם לשות ימים אחדים בעיר הזאת. המלך קבלם באהבה וכבדם לא על חינם. ונתן להם בית לבדם קרוב לביתו. ימים שנים שלשה שבו בעיר והתבוננו על כל הנעשה. והנה קמו כל השרים והשופטים על המלך שיהרגום כי אין לנוצרים לבא בגבולם ואך לרגל את הארץ באו. המלך ירא לעשות להם רעה ושלח להם לאמר שיברחו מהרה על נפשם פן יקראם אסון והוא לא יכול להצילם. המה עשו עצמם חולים. שתו משקה מרפה המעים ושכבו על מטתם ושלחו לו לאמר כי חולים הם. ויתן להם סוסים לרכוב. ענה להם המלך כי לא יוכלו לרכוב במקום הזה עפ"י משפט הארץ. ושלחו לבקש ממנו שישכור להם אנשים אשר ישאום במוטות על כתפיהם ויתנו שכר כל איש שקל כסף ליום (אשר לא ישתכר בשבוע תמימה) לדבר הזה נמצאו ששה עשר ישמעאלים וביניהם גם מיוחסים (סאעידי) מצאצאי נביאם אשר עטרה ירוקה בראשם והמה נושאים חליפות ארבעה נשאו לאחד וארבעה לאחד. אלה נשאו ואלה נחו. בחמשה ימים הביאום לעיר חודידה על שפת ים סוף אשר שם פחה תוגרמי. נתנו שכרם גם באקשיש (מתנה) עם מכתב למלך צנעא כתוב בה „לא הנחתנו לרכוב על סוסים רכבנו על ישמעאלים ואף על סאעידים אדונים קדושים." הם היו הראשונים והאחרונים אשר ראו העיר הזאת. גם שני אחים ביניאן מבאמביי היו פה צורפים עשירים סוחרי אבנים טובות ובדולח. והמלך נתן עיניו בהון רכושם והרגם ולקח כל יגיעם ואין דורש ומבקש. ואתה החכם נכנסת באסון לבא בעיר ערלים אלה? למחר תברך הגומל שיצאת בשלום.

פה

מא.

מעשה ר' ברוך מצפת שליח לבני משה. — ועשרת השבטים. — וחכם עמרם ור' דוד.

פה נודעתי ברור בעליל את כל הנעשה עם ר' ברוך ז"ל מעה"ק צפת אשר שלחו הרב הגאון מוה' ישראל זצ"ל לחפש אחר עשה"ש ובני משה שהרגו המלך פה צנעא כפי שספרו לי אנשי אמת שישב עמהם והכירוהו וידעו את כל הנעשה וכפי ששמעתי מאנשים אשר קברוהו בידם ומהרב החסיד מארי סעיד בהרב החסיד המקובל מארי יחיא אל אבאיץ הלבן הדיין אשר הלך עמו אל המדבר וראה כל הנעשה בעיניו.

ר' ברוך בר' שמואל מילידי עיר פינסק (Pinsk) בליטא עלה בשנת תקע"ט להסתפח בנחלת ה' בעה"ק צפת. והיה בעל תורה וגבר חכם מדיני. גם איש גבור חיל ואמיץ לב אשר גם בימים ההם עת עול הגלות כבדה באה"ק גבורתו וחכמתו עמדה לו לעשות לו חיל וקנה לו שם טוב. גם ידע ברפואות וסגולות עשבים וסמים. ובימים ההם הי' נחשב לרופא במדינות האלה. הגזרות אשר היו בחו"ל בשנת תק"צ העיר לבב כמה גדולים מאחב"י בליטא לבקש מהגאון תפארת ישראל ז"ל לבחור אנשים חכמים לחפש אחרי אחינו שבטי ישורון ובני משה. כי יסופר אשר בשנות קדם היה עת צרה לישראל ובאו אלה האובדים ויושיעום בצר להם ממצוקותיהם. ונתנו עיניהם בר' ברוך הנז'. וגם הוא מצא את לבבו נאמן וגויתו נכון לדרך הגדול והכבד כזה. אחרי דרשו וחקרו כל ההכנות והענינים הצריכות לנסיעה כזו ולאיזה דרך יפנה ואנה יחפש נתנו לו אגרת פאר כלילת יופי אשר העריך הרב הגאון מוהר"י הנז' (אשר ליופי שלימותו נדפס אח"כ באמשטרדם ע"י הרב הצדיק מוהרצ"ה לעהרין זצ"ל על כן לא העתקתיו בזה ואולם סוף המעשה הנדפס שמה בקצור אין אמת בו ככל הדברים המרחפים על כנפי רוח) והשביעוהו שבועה חמורה שלא ישית דעתו להתערב בענינים אחרים רק ישים כל מאויתו ומעינו בדבר הזה. ובחדש חשון תקצ"א עזב את ביתו בעה"ק צפת וילך למסעיו אל אשר פנו דרך לפניו. הוא ידע היטיב לשון ערבי ולהתחפש ולבא כאחד הערביאים לעת הצורך. ותהי ראשית נסיעתו דמשק אחלב קורדאיסתאן אשור באגדת דרך יבשה ומשם לבצרה אבישור מיסקוט דרך ים ומשם לעדאן ראש מדינת תימן נגבה. ודרך ט"ו יום ביבשה בא לעיר הגדולה הזאת צנעא בתחלת אב התקצ"ג. אז היתה העיר הזאת בשלוה כשנים הטובות והרב הגדול מארי יוסף אל קארה ובית דינו וגדולי העיר קבלוהו באהבה כבוד ויקר. ותישר הדבר בעיניהם ויאמרו לעזרו בכל מאמצי כח להוציא הדבר הגדול הזה לאור ברצות ה'. וארח עמו לחברה הרב החסיד המקובל ובעל מעשים טובים מארי יחיא אל אבאיץ (הלבן) הדיין השני גם ר' ברוך היה בידו ספרים מאלה ואשר מסר לו בכתב ובע"פ

הגאון מוהר"י ז"ל שהיה לו יד ושם בזה וגם בדרכו אסף עוד מלא חפנים סגולות ורפואות אשר היה לו לעזר ולהועיל במדינות אלה. בימים ההם מלך פה איש גדול מזרע המלוכה מאז ומלפנים ,א י מ א ם א ל מ י ה ד י" והיה חולה במחלה כבד אשר כל הרופאים שלו נואשו מחייו. והוא אהב את היהודים והיו להם מהלכים בחצרו ועושי מלאכת המטבעות. וכאשר נודע לר' ברוך מחלת המלך ועניניו אמר לשרב הנז' שיש לאל ידו לרפאות את המלך על נקלה. ובקש להתודע לפניו ולרפאותו. אבל השרב מנעוהו מלכת בגדולות ויראתם פן לא יוכל לרפאותו ויהיה עוד קצף על היהודים. ודחהו לאמר יען כי הוא מושבע מהמשלחים באה"ק בלי יסור מפי דרכו להתערב בענינים אחרים חלילה לו למעול בשליחותו ולבגוד בפקודת משלחיו ולא עזבו לעלות אל המלך. והכינו צדה לדרכם והלך עם הרב הדיין מארי יחיא הנז' למזרח צנעא אל המדבר הגדול אשר עפ"י הגדות וספורים ימצאון שמה משבטי בני ישראל. וילכו דרך נערים (היא דקלה) ועד חיידאן הוא סוף הישוב ט"ו יום ומפה אל המדבר ושם עוד נמצאים יהודים זעיר שם זעיר שם. ויכינו להם צדה ומים לכמה ימים ולקחו עמהם גוי תמל לנידם וישימו אל המדבר פניהם. שלשה ימים הלכו במדבר ערבה בישימון דרך ארץ לא עבר איש. ויהי הם הולכים ונשך נחש בעקב ר' ברוך ושלף חרבו אשר במתניו ובאבירות לבו כתח מקום הנשוך עם האדם ויזר תחבושת וישכב לנוח. והנה ראו מרחוק כבשה אחת תועה במדבר ולקחו הכבשה ויפתח את בטנה והניח רגלו בתוכה ואחז עלתה לו ארוכה. אחרי הוכח ורפא לו חשבו דרכם מאין בא להם הנה כבשה מן הצאן אם אין שם עוד עדר ורועה והלכו עוד הלאה ומצאו רועה ועדר. וישאלם על הכבשה ואמר לו ר' ברוך אני לקחתיה. ויקצוף עליו והגיד לו שעשה לרפואתו והראהו מכתו האנושה ויפצרהו אז שככה חמתו. ושאל להם מי המה אמרו לו „יהודים". ושאל מהם אות אמרו לו שמע ישראל כו' והראהו ציצית ותפלין. אחרי כי נתודעו זה לזה כי גם המה יהודים גדלה השמחה והאהבה ביניהם. אמרו לו את אחיט בני משה ושבטי יה אנחנו מבקשים והראה לו את המכתב מאה"ק וספר לו כל דבריו. אמר לו הרועה אני אין אני יכול להביאכם עמי. ואתם תנו לי מכתב עם אות ואלכה ואגידה לאחי ואתם שובו לעיר חיידאן ותשבו שמה עד אשר ישלחו לכם מענה. כן עשו וחזרו לחיידאן וישבו שמה ימים אחדים. והנה קרבו ימי ר"ה ועוד לא בא תשובה מהם. ויאמר ר' ברוך לשוב לצנעא על ר"ה ואם ישיבו דבר ישלחו היהודים מפה לצנעא ואחר החג ישובו הנה ואף אם אין מענה אחרי שנודע להם הדרך ילכו בה. ומארי יחיא הדיין אמר לשבת ולהוחיל על המענה אבל חזקו דברי ר' ברוך וישובו לפה. רגלוהי דבר אינש אינון ערבין לי' כו'. עברו גם ימי החג ולא הגיעו מענה. ור' ברוך התעשת עוד לרפאות את המלך כי עודנו חי וחולה בחשבו שע"י אשר ירפא למלך יתן לו עזר וסעד להוציא לאור מעשהו כי זרועו מושלה

לו לעשות כל. הרב נגד דנומו אמר לו „עשה כחכמתך" ומאת ה' היתה נסבה לשכל את מעשיהו למען יתקיים דבר החזון (ישעי' כ"ז י"ג) והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים וגו' אשר החזון הזה להומיה האובדה ולקבץ הנדחה יפי' רק ביום יתקע בשופר גדול בעת הקץ ולשוא יעמלו טרם הגיע זמנו האוכל בוסר שניו תקהינה והאוכל פגים לא יצלח. היהודים עושי מלאכת המטבע אשר למלך הגידו לו שיש אתם רופא ירושלמי מפליא לעשות בשכבר גילה חכמתו והראה מופתיו לרפאות כמה חולאים ויהי איש מצליח. וצוה המלך ויביאוהו לפניו ושמח בו ועשה לו רפואות תעלה ובימים מועטים נרפא המלך. ויכבדהו מאד ויאהבהו וישימהו רופא למלך ונתן לו בית אצל חצר המלך וסוס לרכוב עליו ותרב יקרה אשר לא נעשה כן ליהודי בארץ הזאת. ור' ברוך ישב בעיר היהודים ובכל יום אחר התפלה רכב על סוסו אל חצר המלך והיה מבקר את המלך כי עוד לא היה בריא אולם. גם נשים רבות היו לו ובנים ובנות והיה מבקר עליהם מי חלה מהם. גם שארי אולים השרים והעבדים וכל אשר עשה הצליח. החיה מתים פקח עורים טיהר מצורעים. לא הי' דבר שגבה ממנו כי היה משכיל בכל עניניו (ולא בידיעת חכמתו כי ידענו האיש ושיחו) מאת אלקים היא ויצא שמו לתהלה בארץ הזאת.

ויהי כחזקתו בעשרו וכבודו שכח את השבועה ולא שת לבו לבקש את אחיו (עד עת וזמן) אשר אולי בעבור הדבר הזה נשאו אלקים. האיש הזה גם בעניותו ושפלותו היה אמיץ לבו בגבורים ולא חשב אנוש ומה גם עתה? גם את המלך הישמעאל אשר כל כבוד איננו שוה לו לא חלק גם את הכבוד אשר לשפל אנשים ובבואו כל יום לבקרו לא כבדו בכבוד מלך רק כאשר ישאל איש בשלום רעהו. גם את משכב נשיו אסר בעדו אשר זאת היתה לתועלת חייו ורפואתו באמת. ובעיני המלך רע וחשב כי משנאה יהדפהו מתאוותו כי אך יהודי הוא ואין טובתו שלימה. וכן אמרו לו יועציו שהיהודי ימנעהו להקים זרע כי לעון נחשב להיהודים להרבות זרע ישמעאל? (אין זאת בכל ספרי ישראל) וכאשר לא שמע אליו והיה בבוקר בבקרו אותו הכיר בו כי לא טהור הוא ודבר אליו קשות ויבזהו ויקלהו עד שהמלך בז לו בלבו ונטר עליו שנאה (אחת טובה) אבל לא יכל לשלחו מעל פניו כי שומר נפשו היה וראה ממנו גדולות ונפלאות בחכמה וברפואה ועצתו היתה אמונה. ואולם גם בכבוד כל הישמעאלים הקיל מאד. והיה ברכבו על סוסו בכבוד במלבושי מכלול כאחד השרים וחרבו על ירכו וקנה שרפה כי היה גם מלומד מלחמה ופה עניים רבים הקיפו עליו לבקש צדקה ורדפו אחר סוסו צדקה! צדקה! כמנהגם היה מחרפם ומקללם ואף מכה על קדקדם בשבט אשר בידו הדבר אשר לא נסו ישמעאלי תימן ולא פללו לשמוע ולראות כזאת מאיש יהודי עד כי החרה אש קנאתם עד להשחית וכתבו אל המלך משטמה רבה ובתוכחות חמה „הבאת איש עברי טמא? לשחק בנו לקללנו ולחרף דתנו (זאת ראשית שטנותם

בכל

בכל מקום) והוא אך מתנקש להמיתך כי לרגל את הארץ במלאכות מלך מצרים הנלחם עמך להביא את כל הממלכה בידו". הדברים נכנסו בלב המלך אבל לא מצא את לבבו לצוות עליו תליה. בעת ההיא יצא הגבור הגדול איבראהים פחה מלך מצרים להלחם עליו ובא באניות עד עיר מוכא עיר גדולה בצורה וסוחרת על שפת ים סוף ראש ערי המסחור לכל המדינה וכבש אותה והניח שם מושל ואנשי צבאו וישם את פניו לשאר ערי החוף ולכנוס עוד לפנים במדינה. והמלך הזה לא עצר כח להלחם עמו כי גם היה חולה תמיד ולא יצא ממקומו. הפעם אמר ר' ברוך אל המלך „אם אדוני לו שמעני יתן על ידי עשרת אלפים אנשי חיל מצבאות תימן ואצא להלחם עם אבראהים פאשא את המושל והחיל אשר הניח במוכא ואגרשנו משם כי ידי רב לי להלחם עמו. ידעתי אבראהים פאשא ואילו שלא יעצרו כח נגדי כלה גרש אגרשנו מפניך רק אם תפקדני מושל בעיר מוכא תחת ממשלתך". ושם ישבו גם יהודים רבים כארבע מאות בתים עשירים וסוחרים. הדברים האלה הוסיפו פחם לגחלי המשטינים והמרגלים בו כי מרגל הוא ונתנו רגלים לשטנותם כי פיו ענה בו שיודע את אבראהים פאשא ויכול להתגרות עמו במלחמה הלא דבר הוא? אך למען הביא העשרת אלפים החיל אשר אמר אל תחת ידו ונוסף גם הוא על שונאיו. ומהיום ההוא היתה שומה בלבו להמית את ר' ברוך בסתר (ועוד מכתבי עמל ושטנה באים אל המלך יום יום על אשר גדלו ונשאו).

אהה לשון! הלא החיים והמות בידך נתנו? ומדוע אך במות תבחר ותקרב? כי רבו חלליך ומה עצמו כל הרוגיך? לא חללי חרב עשת ברזל ולא מותי נושקי רומי קשת (המה אך מקרוב חללים יפילו) ולשונך רכה נחת בשר חי גם עצם אין בך. וגם מרחוק מקצה ארץ עד קצהו תהרוגי בלי חמלה גוי ואדם יחד! גם בעלך תמית הרסך (בלי יתרון) כמו חמת נחש תשוך אדוניך (בלי כשרון) כמו שפיפון. אך מעט רפואות תְעָלָה תַעֲלֶה בתבל להחיות ומה רבו פגעיך? גם על ר' ברוך אשר עיני כל ישראל עליו יביטו להביא תשועה ממרחק ולגלות צפוני טמוני שבטי יה! גם עליו הנפת חרבך הקשה הורגת ולא חמלת? אהה לשון! שומר פיו ולשונו שומר מצרת נפשו (משלי כ"ב כ"ג).

בכל יום היה המלך אחר סעודת שחרית מוליך עמו את ר' ברוך לשוח בגנו אחורי ביתו פרדס גדול מכל עצי עדן ובתים מכל מיני חיות ועופות משחקים. ושם היו מנסים כוחם וחכמתם לירות חצים וכדורים בקנה שרפה וקשת אל המטרה אשר הציבו לקלוע אליה. ובכל עת היה ר' ברוך מלמד ידיו טוב מן המלך. ויהי היום בא' שבט שנת התקנ"ד ור' ברוך בא בבוקר לבקרו כיום ביום ושתה עמו הקאהווא. אחרי כלה מלאכתו לבקר בני הבית אמר לו המלך. „בא ונשוח בגן" ועבד כושי עמהם ובאו עד מקום המטרה אמר לו המלך „יור אתה לפני כי אתה תחכם ממני". ויור לפניו. אמר לו המלך „לך והבא הכדורים" תחת אשר לפנים היה עבד הכושי רץ ללקטם. ויהי אך עבר מלפניו

כשוגה

כשמונה רגל והמלך ירה עליו כדור מהקנה אשר בידו ויבא בין כתפי ר' ברוך ויצא מלבו. עוד לא נפל ארצה וחזר פניו נגד המלך ואמר לו „זאת הגמולך שהצלתיך ממות? ירא ה' וישפוט ידעתי כי לא תאריך ימים וגם ממלכתך לא תקום" ונער הכושי רץ אליו בחמת רוחו ושלף חרבו והתיז גם את ראשו. המלך נבהל מאד ואחרי עשה הכהו לבבו באין מעצור. ויבא אל ביתו סר וזעף וצוה על העבד הכושי למסר להשליכו לפני החיות אשר בגן למען יאכלוהו ולא יודע לאיש. העבד כן עשה. ולעת ערב שלחו המלך לראות מה נעשה בגויתו אם לא נשאר ממנו עצם ובא ואמר לו כי החיות לא נגעו בו ועודנו שלם. אז חרד חרדה גדולה ושנתו נדדה מעיניו. ובבוקר שלח אחר היהודים הצורפים העושים מלאכת המטבע בחצרו והכניסם בחדר בסתר ואמר להם „אל תגלו לאיש לכו אל הגן וקחו ושאו את גוית חכם ברוך וקברוהו בקברותיכם ואיש אל ידע". המה לקחו את גויתו וראשו ועשו לו כמשפט קרעו וספדו ובכו עליו רב בכה ויקברוהו בקברות היהודים ולא נודע לאיש. עברו יום יומים עשרה ימים ור' ברוך לא בא לביתו לעיר היהודים אשר זה דרכו מאז ללון בביתו ולהתפלל בביהכ"נ בכל יום ולבקר חולים ומה גם ביום השבת ולא בא. והתחילו לדרוש אחריו מעושי המלאכה ואמרו „הם כי לא להזכיר". גם השרים והעבדים הבאים אל המלך הבינו כי נעצב המלך על חכם ברוך שהרגו. שמחו וחגגו. והיהודים התאבלו מאד ותחשך כל העיר וכל איש בסתר אהלו תחת קורות ביתו בכו וקננו וספדו כמספד על היחיד ולא יכלו להזכי' שמו ברבים ולדבר ממנו מאומה מפני אימת המלך והגוים. והגוים הראו ליהודים אותות שנאה ואיבה עד כי לא יכלו להרים ראשם מפני היראה ועיניהם מפני הבושה.

המלך התעשת וניחם על הרעה וכמעט יצא מדעתו ושם חכם ברוך לא מש מפיו. ומני אז התקרב מאד אל היהודים ועשה עמהם חסדים טובים למען יתכפר עונו. וגם לבו נהפך עד שאם לא פחד היה מתיהד. והיה בא תמיד במחשך לעיר היהודים ביום השבת ולביהכ"נ ונכנס לבית מכיריו ולובש טלית מצוינת אוכל מפתם ושותה מיין קדוש (ומיסלים קדש היה מקודש) ובכל עת זכר חכם ברוך היה מתאנח בשברון מתנים. ולא ארך לו השנה ואחלתו (עם מגינת לבבו) כבדה עליו וימת בהשנה וימלוך בנו תחתיו הוא ידע את אשר עשה אביו בסוף ימיו בקרבתו אל היהודים והיה לו לבושת ולחרפה. והוא הרשיע לעשות והעניש את היהודים בעול מדהבה ועלל עלילות ברשע על עושי המלאכה ואסרם במאסר וביסורים עד שדלם ודלדלם ומהם ברחו לנפשם. אבל גם לו לא ארכו הימים ונתעורר עליו מלחמות מכל צד וכל שריו ועבדיו ואילו מרדו בו והורידוהו מכסאו ושללו כל אוצרות המלך ואשר אצרו המלכים הראשונים אבותיו. עושר גדול זהב וכסף ואבן יקרה אין חקר וכל בית נכאתו והוליכו למכור במוכא ובאודידה לאיל שרי אברהים פאשא. גם החריבו בית המלך והגן הנפלא לא השאירו לו שם ושאר. ונשי המלך גרשו מבתי תענוגיהן והנה מבקשות לחם. ומני אז נשבתה ממלכת

תימן ונקרעה לשבעים ושבעה קרעים. ועיר רבתי צנעה ירדה פלאים. בשנה השניה באו עליהם שודדים ערביאים מן המזרח ושללו ובזזו עיר היהודים והגוים ואחריהם בא רעב חזק ואחרי הרעב דבר נורא מאד אשר מחצית היהודים ושני שלישי הגוים נפלו שדוד לרעב ובדבר תמו. ועד היום היא הולכת ודלה וחסר צרות רבות ומצירות ספות שנה על שנה עד כי מיעטו ושחו מעוצר רעה ויגון. מי׳ אלפים יהודים שהיו אז לא נשאר היום הרבע. מהם ספו תמו מן בלהות רעב דבר ומדהבה ומהם גלו ונתפזרו לכל עבר לעירים ולכפרים עד אין מקום אשר לא ימצאון שם נדחי צנעה. תחת אשר מאז לא נסתה כף רגלם לצאת מהלך שעה חוצה ובתיהם מלאה מכל טוב הארץ. והנשארים בעיר המה ברעה ובצרה גדולה. וגם על הגוים באו צרות מציקות שתו כוס התרעלה עם שמריה ותרשיה ואין להם מנוחה מתגרת יד מלחמות מסביב ומושלים ומלכים יתחדשו לבקרים ויאכילום ראש ולענה. שומה היא בפי כל היהודים והגוים כי הריגת חכם ברוך היתה נסבה להיות צנעה מוסר מעיר וכתר מלכות תימן תרום ממנה ולהשבית זרע אל מיהדי ולא יהיה להם תקומה עד עולם. וה׳ ירחם על עמו.

אחרי נהרג ר׳ ברוך ז״ל ימים אחדים באו יהודים מחיידאן וספרו שאחר חג הסוכות באו שני ערביאים רוכבי סוסים אל המעון אשר מחוץ לעיר ושאלו איפה היהודי הירושלמי ואמרו כבר חזר לצנעה וגם הם הפכו פניהם והלכו לדרכם. הרב מארי יחיא הלבן הדיין אשר ארח לחברה עם ר׳ ברוך בתחלה כשמעו הדבר הזה ביקש לו איש כלבבו לשוב בדרך הזה עוד ולא מצא וישם את נפשו בכפו וילך לו לבדו ועקבותיו לא נודעו עד היום הזה כי לא חזר עוד. אלה הדברים בלי יתרון ותוספה שמעתי מהרב התמים מארי סעיד בן הרב הדיין מארי יחיא אל אבין הנז׳ ומהרב הגדול האב״ד נ״י ומהזקן המאושר מארי אל סעיד אל בדיחי ז״ל הפקיד מעושי המלאכה שהיו אז למלך אל מיהדי הנז׳ שקברו בידיו ומשאר זקני העיר וכולם מתאחדים בספור זה בסגנון אחד. ודרשתי על החפצים והספרים שנשאר ממנו אולי אמצא בם איזה רשימות מהמקומות שעבר שם במשך שנתים ומחצה אם שורש דבר נמצא בם להתחקות עליהם ולא יכולתי להשיג מאומה באמרם שהרבה מחפציו היקרים לקח המלך אחרי הרגו. והנשאר שלחו לעדאן לשלוח לאשתו ובניו בעה״ק צפת ת״ו. ובעדאן דרשתי ואמרו לא ראו ולא ידעו וגם לצפת לא הגיעו.

עוד ספרו לי שלפני שנים עשר שנה בא לפה יהודי ערבי לא ידעו מי הוא אך לבושו כערבי ושערות ראשו קוצות הלתלים ארוכות והראה אותותיו אותות ואמר שיעזרם מיד המלך הקשה ובא אל המלך לעליתו דרך החלון ודבר אתו קשות ולבסוף נעלם ולא נדע מקומו איהו?

בשנת התרי״ד התנדב עוד חכם עמרם מערבי מעה״ק צפת ת״ו איש גבור חיל ונבון דבר לחפש אחר עשרת השבטים ובני משה ועבר בארץ תאגאג ובעיר מיכה שהתחפש כישמעאל ביודעו היטיב לשון ערבי

לשון

(לשון אמו) וגם קריאתם והקוראן שלהם ותפלותיהם והי' נחשב אצלם למלומד ולא הכירוהו. ושם חקר ודרש על בני הרכבים (יהוד אל חבר) ולא מצא ומשם בא לארץ התימן ולפה ק"ק צנעא וסבב כמעט בכל הארץ הזאת והלך גם בעקבות ר' ברוך עד עיר חיידאן אבל לא חרף נפשו לצאת אל המדבר הגדול והנורא ההוא וחזר לביתו. וכאשר הלך כן בא ומאומה לא השיג בעמלו.

ובשנת תרי"ז התנדב עוד ר' דוד אשכנזי מירושלם לתור ולחקור אחר השבטים האלה וילך למסעיו בדרך אשר סלל להם ר' ברוך ויתכם עמרם הנז'. והאיש הזה אף כי שינה בגדיו וטעמו גדל פרע שער ראשו ולא עשה שפמו וזקנו מגודל ולבן והתחפש לבא כאחד מקדושי הישמעאלים (דאראוויש) הנעים ונדים בארצות אבל כי לא ידע היטיב לשון ערבי ומנהגיהם (אף שבאיזה מקומות עשה עצמו אלם) הכירוהו ושללוהו וחזר לעיר אל לאחיי על חוף ים סוף ומשם שם פניו למדינת כוש (האבאסינית) ועבר בים סוף לעבר השני עיר מסאווא באפריקא ללכת משם ביבשה לסוואקין עד עיר גאנדור מלכות כוש לחקור על היהודים שבכוש. אבל ידיו הריקניות ומעט חכמתו לא מלאו אחר עזתו ושב לעדאן ערב ר"ה תר"כ ושם ראיתיו. כאשר הלך כן בא ומאומה לא השיג בעמלו. רק תלאות רבות ועצומות ילאה מלספרם. וחזר לירושלם ובשורה אין בפיו.

סוף דבר מכל אשר דרשתי וחקרתי והתבוננתי והתחקיתי על שרשי ההגדות והספורים (לא יכילם ספר), ראה זה מצאתי דבר אמת וברור בעליל שיש בארץ התימן למזרחית צפונית צנעא במרחק חמשה ועשרים יום על דרך העולה מיכא יהודים רבים בינות הערביאים הישמעאלים יושבי כפרים ואוהלים ותמים יושבים שלוים ושקטים עם שכניהם אין עליהם שבט מושל וקול נוגש ולא ניכר יהודי לפני ישמעאל כי כולם חגורי נשק ומלומדי מלחמה ויוצאים לקרב על שכניהם גדוד אחד עם הערביאים היושבים לבטח אתם. והיהודים הבאים מצאהדה (דקלה) מהלך עשרה ימים לפונה מזרחה. ואני ראיתים בעיני ודברתי עמהם. מספרים (וידוע לכל) אשר פעמים בשנה יבואו אלה יהודי ערב אצלם ליום השוק הגדול וידועים הם אצלם ליהודים שלמים אבל לא התחקו על שרשיהם לדעת מנהגיהם תורתם ואמונתם ומשבט מי המה? כי לא יכילו לדעת זאת. ואולי עליהם יאמרו הגוים ההולכים לתאג מיכא שצריכים לשלם מס (כפאר) בעברם בדרך הזה וקוראים להם יהודי אל חיבר לבזיון וזולת זאת לא נודע לי דבר ברור.

משפחה אחת יש בצנעא קוראים לה משפחת הדני. ודברתי עם אנשים נכבדים מהם והגידו לי כי ראש בית אבותם היה משבט דן היושבים בארץ לא נודע. הוא ועוד אחד עמו משבט אשר היושבים עמהם תעו בישימון דרך ולא מצאו דרכם לשוב למקום שבתם ושבטם וילכו באשר התהלכו עד שהגיעו לפה צנעא. והאשרי מת פה אחרי בואו והדני נשא פה אשה והוליד בנים. ובנות והמה מבני בניהם ונקראים על שמו הדני עד היום הזה.

בעמרי

מב.

מכתב מבני משה ע"י החכם הדיין ר' ברוך גד שליח מירושלים ת"ו.
בשנת הת"ו.

בעמדי על הפרק ראיתי נכון להעתיק בזה את האגרת ששלחו בני משה לירושלם עה"ק ת"ו בשנת ה' אלפים ארבע מאות ושש לב"ע ואעתיק לפניכם את כל הדברים אשר מצאתי בפינקס הרב הצדיק מוה' אברהם שלמה זלמן זצ"ל הנודע לאיש אמונים מיקירי ירושלם ת"ו שהי' שד"ר באיטאלי' והעתיק כל הדברים האלה מהפינקס שבק"ק ריגייו עם הרב האב"ד ומו"ל דק"ק הנז' מוה' יעקב ישראל קרמי ז"ל הנודע לחכם משכיל. ולמפורסמות אין צריך ראיה. כזה מצאתי כתוב בפינקסו והעתקתי מלה במלה.

"אמוני בני ישראל קהלות גולת אריאל עובדים ומיחדים לאל אדוני אדונים נטעי נעמנים אילי הצדק ושלמים הלוקטים מחדק שושנים חסידים גומלי חסדים בני גומלי חסדים גזעי שלשלת האיתנים כל ימי היותם על אדמתם חגם חדשם ושבתם שִבתם וקיימתם כה משפטם חקתם ודתם. מתפללים במקהלות לאל אלקי הרוחות ברננים ובשבחות הוגי תושיות בשפה ברורה טהורה ונקיה בני עליה. הנה הנם מקהלות תהלות ישראל הנפוצים בגולה. עיר ועיר מדינה ומדינה כולם כאחד ובשלום יחיו עולם ועד כיר"א„.

"נדרשנו לשאלת החכם השלם המקובל כמוה"ר נתן שפירא הירושלמי נר"ו להעתיק לו טופס הכתב אשר בא אלינו מאחינו בני משה רבינו היושבים מעבר לנהר סמבטיון בשנת חמשת אלפים וארבע מאות ושש לבריאת עולם. ומאז הכתב הנז' הוא כמוס עמנו לא ראה אור. ולהפיק רצון השואל החכם השלם כמוה"ר נתן הנז' העתקנו לו ממנו מקצת מהכתוב בו. והשאר לא נוכל להעלותו על ספר כי הם דברים עתיקין אכן החכם השלם כמוה"ר נתן הנז' יגיד לכם פה אל פה כל הכתוב לחיים בירושלם. והכתב הנז' בא אלינו על יד החכם השלם הדיין המצויין כמוה"ר ברוך גד אשר הלך בשליחות ירושלם לערי מדי ופרס ובאו עליו לסטים ובזזו את כל אשר לו והניחוהו במדבר שמם ואת החמור הרגו בחרב ולא ידע אנה יפנה ואנה ילך. והיה מהלך כסומא יום אחר יום ברעב ובצמא כי אם מעשב השדה היה אוכל ומנקיקי הסלעים היה שותה עד משך עשרה ימים. ביום אחד עשר תשש כחו ונס ליחו ולא היה יכול עוד ללכת והיה מתעלף למות. וישא עיניו וירא והנה איש אחד גבור חיל קומתו גבוה מאד ורומח בידו והיה רוצה להרגו. ומפחד שאחזו קם וישב על רגליו. וישאלהו האיש בלשון הקודש ויאמר לו מאיזה אומה אתה? ויאמר לו „עברי אנכי" אמר לו מה עבודתך? השיבו „שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד"! וספור כל הקורות את השליח הנז' הרבה מאד. סוף דבר שהאיש הגבור הוא שמח שמחה רבה כמוצא שלל רב כאשר הגיד לו השליח הנז' שהוא מירושלם. והאכילהו

והשקהו

והשקהו מהמזון ואמת מים שהיה עמו. ויאמר לו אל תירא עברי אנכי משבט נפתלי. ושאל את פיו לאמר מי הביאך עד הלום? וספר לו את כל הקורות אותו. ויאמר לו אל תירא שבה פה עד אשר אלך ואגיד לשבטי. והכין לפניו מזון ומים. ויאמר לו. אדוני! מתירא אני מהלסטים ומחיות רעות רצוני ללכת עמך למקומך. ויאמר לו מקומי רחוק מאד ואתה עייף ויגע לא תוכל ללכת שם. ואני על ידי קפיצת הדרך אלך במהרה. וכתב לו שם משמות הקודש ונתן על צוארי השליח הנז' ויאמר לו הנה כתבתי לך אל תירא לא מלסטים כי אין שום אדם עובר בדרך זה ומחיות רעות ושאר המזיקין אל תירא כי הנה כתבתי לך שמירה מעולה עד בואי אליך. וילך האיש הנז' לשבטו. בתוך שלשה ימים הלך וחזר. וימצא את החכם הנז' במקומו בריא אולם. ויאמר לו מהלך שלשה חדשים הלכתי בשלשה ימים האלו. וחזרתי על כל השבטים וספרתי להם את כל אשר ספרת לי מהקורות אתכם ומשעבוד מלכיות שמשתעבדים בכם האומות והראיתי להם הכתב אשר נתת לי מאנשי קודש אנשי ירושלם ושנו את כל הכתוב בה מקנאת צרותיהם. וידאגו דאגה גדולה עד מאד. וגם הלכתי לבני משה אשר מעבר לנהר סמבטיון והודעתי להם. והראתי להם כתבך. וידאגו דאגה גדולה ויבכו בכי גדול ויתנו אלי הכתב הזה שתוליכהו עמך לאנשי ירושלם דברי שלום. ויאמר לו השליח הנז' הגידה נא לי מה שמך? ויאמר לו מלכיאל. ויאמר לו כן אעשה ויאמר לו בא אחרי. וילכו שלשת ימים במדבר אוכלים ושותים מעדני מלכים שהביא כהר' מלכיאל עמו. ביום הרביעי אמר ר' מלכיאל להחכם השליח הנז' לא אוכל לעבור מפה כי זה תחומינו. לך לשלום ובקרב שלשה ימים תבא אל ארץ שנער. ויתן לו מאכל ואמת מים קטנה וצרור זהב אחד וישקהו ויאמר לו לך לשלום אל תירא. שמור הקמיע הזה אשר על צוארך בקדושה ובטהרה. וכל זמן שיהיה עליך לא תירא לא מאדם ולא מחרב ולא מחלה ורוחות ולא מחיות ומזיקין בעולם. ויתפרדו איש מעל אחיו בבכיה גדולה. ויאמר לו ר' מלכיאל ה' צבאות יקבץ שה פזורה ישראל מארבע כנפות כל הארץ תוככי ירושלם אמן. ויבא החכם השליח ארץ שנער ולא רצה לגלות להם שום דבר ולא להראות להם הכתב כי כן צוה ר' מלכיאל לאמר כתב זה הנה הוא חתום אל תראהו כי אם לבני ישראל הדרים בירושלם. ויסע השליח הנז' ממקום למקום עד הגיעו פע"ה ירושלם. ונתן לנו הכתב הנז' חתום כאשר מסר לו ר' מלכיאל וזה טופס הכתב:

„אחינו בית ישראל שבטי יהודה ובנימין. בני אבות העולם אברהם יצחק ויעקב התמימים למלאכי אלהים דומין ובאוריתא קדישא עסקין לילין ויומין אומה קדושה וטהורה מכל עממין ולפני אל נערץ בסוד קדושים שופכין נהורין מרננים ומיחדין לאל נורא ואיום שלש פעמים ביום. יושבים על אדמת קודש לקרא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד אחד המיוחד בעולמו ה' צבאות שמו ויבנה בית אולמו ויקבץ את כל עמו מארבע כנפות הארץ א' א' ס' ס' ם' ועד.

„זאת מאתנו אחיכם בית ישראל בני משה רבינו ע"ה אשר מעבר לנהר סמבטיון להשמיע למעלת תהלתם משלומינו. ונפשינו מאד נענה מתאבלים ומתאוננים במדבר על חורבן בית קדשינו ותפארתינו ועל אורך גלותינו ושוממותינו במקומות הללו. ודאגה גדולה היתה בלבנו לאמר מה פשענו ומה חטאנו לה' אלקי ישראל הוא האלהים אין עוד מלבדו אשר דחפנו הדפנו אל המקום הזה. ואתם שבט יהודה ובנימין זכיתם לעלות ההרה הר הקדש ירושלם שאף משחרב הבית ובאו גוים בנחלתינו ושממו את היכל קדשינו שמו את ירושלם לעיים וערו ערו עד היסוד בה כותל המערבי נשאר קיים והשכינה לא זזה מכותל המערבי. ועל זה היה דוה לבנו לאמר למה נגרע מאחינו לשבת בארץ הלזו הנשמה. ואתם תשבו על אדמת קדש לפני השכינה. ויהי מימים בא אלינו גוי אחד ישמעאל מערי תוגרמא ששבוהו כושיים ומכרו לארבעה שבטים דן ונפתלי גד ואשר. והיה מספר להם את כל הקורות בהערים אשר סביבותיכם משאם ומתנם וקומתם ומחייתם ומספר ימי חייהם ומיתתם וקבורתם אומה ואומה כמנהגה .... שלחו את הגוי הנז' אלינו וספר לנו דברים מרים העוברים עליכם תמיד מדי יום ביומו רק רע כל היום וכשמענו כדברים האלה דאגנו דאגה גדולה עליכם והיינו מסופקים לאמר אם אמת הדבר אשר דבר הגוי הנז' אם לאו. ויהי היום ראה ראינו כתבכם אשר הובאת לנו מגילה עפה מספרת וממררת אמריה מהצרות אשר אתם עוברים עם האומות זרים אוכלים אתכם והיתם כשבוים ..... נתקבצנו והשמענו את כל דברי האגרת האוגרת מגור מסביב. ואותו היום היה מספד גדול ויללה כחולה. בכינו בכי גדול עליכם איך תוכלון שאת הרעה הגדולה הזאת ארציכם לנגדיכם זרים אוכלים אותה ומגדפים אתכם ואת דתינו הקדושה והטהורה ואינכם יכולים להשיב כי ישרפו אתכם באש. אוי לעינים שכך רואות ולאזנים שכך שומעות. ושמחנו שמחה גדולה לעצמינו. כי האלדים נתן לנו שאנו בני חורין ומלכות לעצמינו מושלים בכמה מקומות גדולים ואין בינינו שום אדם כי נהר סמבטיון סובב את כל גבולינו סביב והנהר ההוא אין בו מים כי אם אבנים וכל ששת ימי המעשה האבנים קולם ירעים ברעש גדול כגלי ים הגדול בזעפו וביום שבת קדש ישבות וינוח ואש תלהט סביבות הנהר מערב שבת עד מוצאי שבת ולא יוכל אדם לעבור בו כל יום השבת מפני האש המלהטת. ובמוצאי שבת יחזור לאיתנו הראשון. וכשבאים אחינו שבטי ישורון הארבעה שבטים לדבר אתנו עומדים על שפת הנחל מעבר אחד ואנחנו מעבר אחד ומדברים ויושבים לבטח בארצינו ואין בכל מקומותינו שום דבר טמא לא בהמה ולא חיה ולא עוף ולא שרצים ולא מזיקים בשום צד ואופן כלל. ושוכנים בבתים מפוארים ובניינים הדורים ומגדלים נאים ...... וכסף וזהב לרב מאד ואבנים טובות ומרגליות. ואין אנו צריכין בלילה לאור הנר כי יש לנו אבנים טובות אשר זוהרם כאור וזוהר הנר שבעתים. ומלבושנו בגדים נאים מכל כלי חמדה וצמר ופשתים ותולעת שני. וימי חיינו

על

על הארץ מאה ועשרים שנה. לא בן ולא בת תמות בחיי האב. ואנחנו עם רב ושגיא אין מספר לשמונינו. ארבעים כפל כיוצאי מצרים. וכל טוב הארץ נתן לנו ה' אלהינו בעבור שאנחנו שומרים תורותיו חקיו ומשפטיו. ואנחנו שונים תורה נביאים משניות הלכות ואגדות. ואין אנו נשבעין בשם ה' אלהינו בשום צד ואופן כלל. וכל הנשבע בשם ה' בתוך שלשה ימים ימות ואבד מן העולם. וכל משפטינו בארבע מיתות ב"ד ע"פ הזקן הגדול היושב בבית הכנסת. ואנחנו בכל יום ויום שומעים קולי קולות בת קול מן השמים ושמענו בת קול מכרזת ואומרת וגו'. ועוד ביום ששי שמענו בת קול מכרזת ואומרת וכו'...

„ואתם אחינו שבטי ישורן שבטי יהודה ובנימין אל תקוצו בתוכחת ה' אלקיכם כי את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה אתכם בקרוב. כי כבר הגדנו לכם אותות נפלאים כאשר שמענו כן נראה וה' אלקינו עושינו הוא יושיענו ככתוב כי כה אמר ה' רנו ליעקב שמחה השמיעו הללו ואמרו הושע ה' את עמך את שארית ישראל. ואל תתמהו לאמר מאחר שאנחנו והארבעה שבטים היושבים מעבר לנהר עם רב ושגיא מאד וממון לרוב למה לא נצא למלחמה להלחם עם האומות? ידיע ליהוי לכון כי אנחנו שבט בני משה אין לנו יכולת לעבור את הנהר עד עת קץ שיאמר ה' לאסורים צאו ולאשר בחשך הגלו. וכן הארבעה שבטים הנז' אין להם רשות לעבור את גבולם כי אם כשיוצאים עם מלכיהם למלחמה עם שבעה מלכיות אשר סביבותיהם. ואתם עם קודש בטחו בה' עדי עד כי ביה ה' צור עולמים. חזקו ויאמץ לבבכם כל המיחלים לה'. כה דברי אחיכם בני משה הבאים על החתום.

המלך אחיטוב בן עזריה. הנשיא יהוצדק בן עוזה.
הזקן אוריאל בן אביסף."

הועתק מגוף הכתב ששלחו בני משה. היום יום רביעי ט"ו לחדש מנחם שנת שיר יסודתו בהרר"י קדש לפ"ק פע"ה ירושלם תוב"ב אכי"ר.
יעקב צמח חיים. אברהם בן חנניה זלה"ה. נתן בכמוהר"ז גוטא זלה"ה. ניסים ן' כה"ר יעקב אב"ם זלה"ה ס"ט. יצחק ניסים ן' נאמיל. יצחק בוטין. שלום אבותבוט ס"ט. אהרן בארוך ס"ט. ברוך בכמוה"ר ישראל בנימין זכר צדיק לברכה. יוסף די שינורא ס"ט.

„העתק מגוף האגרת מחו"ר עה"ק ירושלם ת"ו הנכתב להסד"ר הרב המקובל כמוהר"ן שפירא זצ"ל (בעל המחבר ספר יין המשומר ומצות שמורים וטוב הארץ) בשנת ת"ו לפ"ק ובסופו העתיקו האגרת שבא להם מבני משה רבינו ע"ה הנכתב מעבר לנהר סמבטיון בשנת ת"ו לפ"ק כנז"ל והרב כמוהר"ן שפירא זצ"ל נתבקש בישיבה של מעלה פה קק"י רגייו יע"א בעש"ק א' לחדש אייר שנת תב"ד לפ"ק ונשאר גוף האגרת הנז' בגנזי הקק"י יע"א כנזכר במדבר קדמות להגאון רב חיד"א זצ"ל מערכת ת' דף פ"ו. ועפ"י דברי הרב הנז' בבואי הנה בשליחות עה"ק ירושלם ת"ו הלכנו אני עם אהובי ויד"ין רעי כאח לי מע' הרב המובהק החכם

הכולל

הכולל כל איסורין מו"ל דפה הי"ו הא"מ וחפשנו אחר האגרת הנז' במפתחות שבפנקס הקק"י. ועי"ז מצאנו אותו והעתקתיו בכ"י אות באות כדמותו וכצלמו. ומעט הנקרע מהגליון ונאבד הנחתי חסר לפי ערך החסר וציינתי הנקודות כמדת המקום החסר לא פחות ולא יותר ולהיות האמת גלויה ומפורסמת לכל אחב"י ח"ש ביום ד' כ"ו מנחם תקנ"ז לפ"ק פה ק"ק ריגייו יע"א ושריר וקיים הצעיר המלל"ה אברהם שלמה זלמן ס"ט שליח ציון תובב"א תולעת ולא איש העונה אמן בכל כחו והוא הצעיר יעקב ישראל קדמי ס"ט משרת בקדש פה ריגייו„. כל זה העתקתי מפינקס הרב הגאון מוה' אברהם שלמה זלמן זצ"ל מראשי יקירי ק"ק האשכנזים פעה"ק ירושלם תו'. ואתם אלופי ומיודעי! אם לבבכם נוקף על כל תוקף דברי האגרת הזאת אגידה לכם כי גם אנכי לא נפתה לכל דבר וגם לא אדע חנפה ומשא פנים בלתי אל האמת עיני ולבי כל הימים. ואגיד לכם שדברי הרא"ש זלמן ז"ל האלה כנים ואמתים כאשר ידעתיו לאיש אמונים אשר לא ישקר ואותם האמת חרות על ההעתקה הזאת ועמו הרב החכם כמוה"ר יעקב ישראל ז"ל הנודע לחכם חרפים ואיש אמת. גם אין לתת דופי ח"ו בגאוני חכמי ירושלם החתומים על העתקת המכתב למוהר"ן ספירא זצ"ל משנת תי"ז (ואשר גם הוא קודם צאתו בשליחותו מירושלם ראה המכתב בעיניו רק לא היה בידו העתקתו ועל כן כתב מריגייו לירושלם שישלחו לו העתקתו ושלחו) כי העשרה הרבנים גדולי חכמי ירושלם החתומים על אמיתות ההעתקה הנודעים לגדולי ישראל עד היום בספרי שו"ת וקבלה לא נחשדו ח"ו שהם בדו מלבם כל הדברים האלה ושלחו למוה"רן ספירא אשר בישראל גדול שמו בתורה ובחסידות להטעות כל ישראל במשאות שוא ומדוחים? חלילה לחשוב זאת. ובכל אלה אין להטיל שום ספק כלל וכלל. ואין לנו להרהר רק הם כנים דברי ר' ברוך גד ז"ל במעשה ר' מלכיאל אם הביא לו זה האגרת מבני משה מעבר לנהר סבטיון עם חתימות המלך והנשיא והזקן? כי גם לבי נוקפי מאד על סגנון הלשון והמליצות אם הם יצאו מאלה אשר הגלו שם עוד קודם חורבן בית ראשון ובחורבנו. וכמעט תפוג לבי מהאמין כי לשון זה (וגם תמונת האותיות והכתב לא הגידו איך ומה?) לשון קדומים הוא ושארי הקירות לא מעט אשר ראוי לאיש כלבב לשום עליהם עין ולב. ואם האמנתי באמונה שלימה שכל דברי האגרת הזאת באמת יצאו מפי ומיד המלך והנשיא והזקן מאחינו בני משה מעבר הנהר סבטיון הייתי מניף ידי שנית על כל דבור ומלה לנפותם בשלש עשרה נפה ואהי לומד ומלמד ממנו דברים רבים העומדים ברומו של עולם אבל זכרון ערמת אלדד הדני יביא חשד על ברוך הגדי כי את זה לעומת זה—וה' הטוב יכפר בעד. . . ואני עשיתי את שלי והעמדתי לפניכם הדברים כהויתן ואתם תשפטו כטוב בעיניכם ואשמעה מה יאמרו עוד גם חכמי הדור. ואחר נדבר ונשתעה יחד

קדמות

מג.

קדמות היהודים בתימן והעתים אשר עברו עליהם. — גדולי הדור ותבוריהם.

ואלה האמרים אשר אספתי בפעם הזאת קבלות והגדות ספורים של היהודים יושבי צנעא עיר ואם בארץ התימן יע"א. קבלה בידם שאבותיהם באו לגור בארץ הזאת שנים וארבעים שנה קודם חורבן בית הראשון. כשמעם נבואת ירמיה „היוצא מעיר הזאת וחיה“ נאספו ע"ה אלף מבני החיל והגבורים משועי יהודה אשר נגע יראת ה' בלבבם והכהנים ולוים עם עבדיהם וכל קנינם ורכושם ועליהם חמשה ועשרים שרי בתי אבות (אשר עוד יקראום בשמותם ע"פ א"ב) ויצאו מירושלם לתור להם ארץ מנוחה. ועברו הירדן ושמו אל המדבר פניהם ממקום שבאו לא"י שם שבו ללכת. אחד עשר יום הלכו במדבר עד באו ארץ אדום ושעיר ולארץ הזאת. וכמה ראו את הארץ טובה פריה וענפה כגן ה' כארץ ישראל אין מחסור דבר (כאשר עד היום נקראת גן עדן שבתימן) גם אגודתו על א"י יסדה שמצאו בה כל הארבעה מינים שבלולב ונאו שמה ויאחזו בה. וימליכו עליהם מלך מתוכם ושבו אל ה' בכל לבבם. גם בנאו שם המגדל החזק על ההר נאקום. והיו שם לממלכה עצומה והצליחו בעושר וגדולה. וכאשר עלה עזרא מבבל ושלח כתבים לכל ישראל לעלות עמו שלח גם אליהם ולא באו. ובא עזרא בעצמו ולא קבלוהו לעלות עמו. באמרם מראש שאין זאת גאולה שלימה כי לא הגיע הקץ ועוד יגלו בראש גולים שנית מירושלם ומדוע יעפילו לעלות בטרם הגיע קץ האמת. ויחר בהם אף הכהן הראש הוא עזרא והחרים אותם בחרמו הקשה. ואף הם הפכו עליו את הברכה שלא יקבר בא"י וקללת שניהם נתקיימה. הם אין להם שלום ומנוחה. מנויה וגמורה שגלותם והצלחתם איננה מתקיימת ומתמדת בידם. וכמה עשירים אדירים ושרים ימצאון אצלם בכל דור ודור ולא יניחו יתרם לעולליהם וגדולתם לבניהם אחריהם ואף לאורך ימיהם. כעוף יתעופף כבודם ומאומה לא ישאר בידם. וגם הוא לא נקבר בארץ הק' ומנוחתו כבוד במדבר בצרה. עד היום שונאים אותו ואינם קוראים בשמו לא נמצא בכל הארץ איש שמו עזרא (רק ילד אחד אצל ר' שמואל ערוסי בעיר שבאם בן שבע שנים שקראוהו עזרא כי נעשה לו נס קודם לדתו וקראו עזרא כי עזרו ה' והוא אחד ואין שני לו) תחת אשר בבבל ובצרה וגלילותיהם רוב שמותיהם עזרא על שמו. ופה רוב שמותם על שם השרים הראשונים שהביאום לארץ הזאת. (כאשר אמרתי) אין בית אשר אין שם שם י ח י א (הוא זכריה בערבי) ס ע י ד (סעדיה) ע ו ו א ז (עובדיה) (שהם קוראים הגדי בנקודה שעליה כאני דאל כערבי) יוסף, הארון מוסא דאוד (דוד) סאלם (שלום) סלימאן (שלמה) ואך אלה רוב שמותם והמה מתיחסים לשבט יהודה*) גם

מהכהנים

---

*) והנה אם יש רגלים לקבלתם זאת לבי אומר לי שהם משבט שמעון כי כתוב (דבה"א

מהכהנים יש שמתיחסים לפינחס בן אלעזר הכהן ונקראים בית פנחס וליהויריב ראש המשמרות ונקראים בית מוהורי כאשר כתבתי למעלה. כה האריכו במלכותם ושלותם עד שקם נביא הישמעאלים הידוע מרעיש הארץ מרגיז ממלכות ושלח גם להם לפתוח לו ולא פתחו. ימים רבים עשו חיילותיו מלחמה עמהם ולא יכלו להם. עד שבא הוא בעצמו בחרבו הקשה ויתיו שמו על משקוף שער העיר ונפתחו לפניו (הגדות רבות מספרים מענין המלחמה הזאת לא עת לספרם) ובחרב נוקמת הכריעם לטבח והרבה מהם הכריע להמיר דתם (כאשר עשה לכל הממלכות) ולקבל עול מלכותו ודתו. ועוד היום מראים על כמה עירות שהם מבני האנוסים ההם. ומני אז היו לו ולהבאים אחריו למס עובד. וגזירות ושמדות רבות הכבידו אפס עליהם אין ספורות למו אבל ישבו במקומם בעיר הזאת ובנתיהם ספונים על מרומי קרת אבל המבצר הגדול שבהר הנז׳ עד שכבש הסולטאן סאליס התוגרמי כל הארץ

ד׳ מ״ב) אלה הבאים (משבט יהודה) בשמות נשיאים וגו׳ וילכו למבוא גדר עד למזרח הגיא וימצאו מרעה שמן וגו׳ בימי חזקיהו מלך יהודה וגו׳ ומהם מן בני שמעון הלכו להר שעיר אנשים וגו׳ ויכו את שארית הפליטה לעמלק וישבו שם עד היום הזה. וזאת היתה בימי חזקיה המלך כמאה ועשר שנים לפני גלות ירושלים כעשרים שנה אחרי גלות שומרון. והם לא גלו עם עשרת השבטים כי נחלת שמעון היתה בתוך יהודה ובנימין. (בימי המלך החסיד חזקיהו עוד היתה התורה והמצוה נפרץ בישראל והחזיקו בה בכל עת ככתוב על ספרי הנביאים ובדחז״ל שהיו דור דעה ואלה שיצאו אז לשאר ארצות תורת ה׳ היתה אתם ורוח יראתו לא נמר מהם ואחזוה בתוכם עד היום הזה) הנה העיד עליהם עזרא הסופר כהן הראש כותב דבה״י אלה שבימיו עוד ישבו שם וידוע לכל יודע בגלילות הארץ שארץ תימן הזאת היא אצל הר שעיר וארץ אדום אצל הים סוף ארץ הרים וגבעות וסיני ופארן ותימן הם שכנים מקרא מלא בירמי׳ מ״ט ״לכן שמעו עצת ה׳ אשר יעץ אל אדום ומחשבותיו אשר חשב אל יושבי תימן וגו׳ בים סוף נשמע קולם, ובנבואת עובדי׳ שוכני בחגוי סלע וגו׳ ותבונה מהר עשו וחתו גבוריך תימן וגו׳ ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו״ (ע״ש בפי׳ הרדי״א) ובזאת הברכה „ה׳ מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן״ וסמכו לנבואת חבקוק ,אלוק מתימן יבא וקדוש מהר פארן״ וזה שמה עד היום בכל הלשונות תימן יאמאן ולמעלה בגידא הודעתיך שבארץ ההיא חאנאג אצל תימן ישבו בהם לפנים משבטי ישראל רבים ונביא הישמעאלים הכריתם והבריחם משם על כן לא רחוק לאמר שהרבה מבני יהודה ובנימין ושמעון שברחו מחרב הכשדים (גם לעמק) באו אל אחיהם אלה בדרך הזה הקרובה ונספחו עמהם והתנחלו בתוכם עוד להלאה וגם בזמן בית שני ידענו מהיוסיפון שהיו יהודים רבים וגבורים בארץ הזאת אשר יושבי ירושלים במלחמותיהם קוו עליהם לעזרה על כן לא נוכל לדחות קבלתם זאת שתוכל להיות נאמנה כולה או מקצתה [והנה בהיותי חורף תרכ״ה בפאריז הראני ידי״נ החכם המפורסם מוהר״ש זאקס נ״י בבכה״ע הקפ״ד מאמר ארוך מהרה״ג החוקר רש״ל רפאפארט נ׳ אשר העיר ודבר בחכמתו וחקירתו על אדות יהודי חבר וזכר גם משבט שמעון שכתבתי בזה. והנה רוב חקירותיו שמה נוסדו על יסוד נופל מספורים שונים וזרים ומטעות ר׳ בנימין אשר כבר כתבתי שאין להם שורש וענף ולמה זה הבל איגע לבלות זמן וניר לסתור ולבנות ומאשר ידעתי ברור כבר כתבתי למעלה בגידא] ובמד״ר ס׳ נשא י״ג „עורי צפון כו׳ רוח הדרום אומרת אני מביא גלות תימן וגלות הגרה (הגרי) וכל הדרום ורוח צפון אומרת אני מביא גלות צפון כו׳ לקיים מה שנאמ׳ אומר לצפון תני ולתימן אל תכלאי, הנה גלות הגרי הם הערב בני הגר אשר במדינת חאנאג סביב מיכה שהם קבלו לאחי רואי והם ההגראים שבדהי״א וגלות תימן והדרום הם אלה בני תימן עד היום,

הארץ הזאת והוא עוד הכביד עולם והורידם מהמבצר למטה בהעיר וגזר עליהם לשנות בגדיהם שחורים ובלי יעטפו ראשם ושארי גזירות ומסים ועול מדהבה כבד מאד כאשר ספרתי למעלה. אחרי ימים לא כבירים חזרה מלכות תימן לקדמותה ליושבי הארץ וישבו בטח בצל מלכי הארץ עד לפני שלש מאות שנה והם ישבו בעיר הבירה הזאת ובת המלך הרתה לזנונים והעלילו על איש יהודי שכן לחצר המלך ומרואי פניו. ולא שככה חמת המלך עד שגרש את כל היהודים מהעיר הזאת וסביבותיה והגלה אותם לנוף תהאמי מדבר שממה (מהלך עשרה ימים לנגב מעריב צנעא) בין מוכא לעדאן ארץ מלחה וחום נורא מאד והם היו רכים וענוגים. הרבה מהם מתו בדרך והבאים שמה לא יוכלו שאת אויר המקום ותחלואיה. שני חלקים מהם תמו נאספו וחשבו כי יתמו כולם בדבר ברעב ובצמא ת"ו.

וזאת הקנה אשר קונן עליהם מארי סאלם אל שיבזי זצ"ל (ראה למעלה) ממעיו.

ראשי החרוזות: „אני שלום".

אזיל דמעותי כמטר יזלו
על בני חמדה בגלות הלכו
נשו לטובתם וגם נתרלדלו
נסעו בחפזון בציה דרכו
יום גלתה אוזל*) וצרות סבלו
שמש וירח בצאתם נרעכו
שפעת בני אמה עליהם משלו
חימה גם קנאה עליהם שפכו
לכל יקר הכרת כבודם נחלו
ומעון כבוד האל להחריב נמלכו
מדרש וגם תלמוד ותורה בטלו
שוטר וגם זקן ידיהם משכו
עיש וגם כימה וסהר אפלו
גם כל מאורי אור מאורם חשכו
את כל נאות ביתם וכספם שללו
כל צר וכל מושל לקשתם דרכו
שמרה ארון עולם ידידים נסגלו
הדורם**) עדת האל אחריך נמשכו
ראשי ישיבתם לגלות סבלו
לעשות רצון האל ומצות ערכו***)
יגאל ארון עולם ידידים נחלו
תורה ותושיה ובה נתברכו

---

*) כאשר ידעתם שעיר צנעא הוא אוזל שבמקרא.
**) והדורם שבמקרא הוא עיר דמאר יומים דרומית לצנעא כאשר תרגם הרס"ג ז"ל.
***) קודם פסח גלו.

לכבוד כתב ידך שנקהלו
תזכור ותצילם בעת יתהלכו
שלום שטי כתוב בחרוזים נגעלו
שמתו בתורת אל ולשמו ברכו.

ובימי הגלות והאבדון האלה נאבדו מאתם כל מחמדיהם וספרי כתביהם וסגולות מחברותיהם שהיו להם מימי קדם. גם אני ראיתי בעיר הגוים בתי הכנסיות והמדרשות שלהם מלפנים. שממות עולם ושעירים ירקדו שם בעוה"ר.

ואולם חסדי ה' כי לא תמנו. לא האריך שם ימי גלותם כי שלח נגעים גדולים על המלך ועל ביתו (הם אומרים שהיה זה עפ"י הרב החסיד המקובל מו"ה מארי שאלם אל שבזי זצ"ל אשר הפליא מכות המלך האכזר הזה וינחם על הרעה ושלח לקרוא להם לשלום שישובו למקומם רק לא ישבו עמהם בעיר המבצר והמלוכה ונתן להם אחוזת נחלה גדולה מחוץ לעיר היא אל קעא ביר אל עזאב (המישור אצל בור עזאב) ובנו שם בתים למושבותם ועשה להם גם חומה סביב עד חומת העיר המבצר. ובימים לא כבירים עזרם ה' ובנו שם עיר גדולה ורחבת ידים. גם נתעשרו ועלו למעלה ורבים מאנשי הכפרים נאחזו ג"כ עמהם לדור בעיר עדי היותם לרבתי עם. ומארי יחיא הלוי היה אז נשיא בתוכם וראש גולה).

אנשי צנעא נוהגים שלשול בעצמם ואינם מתחתנים עם יושבי הכפרים ומה גם הכהנים. ואומרים על כמה מהכפרים שהם מבני העבדים או גרים שהביאו עמהם. עיר קטנה מהלך שעה מצנעא (בית פארו) שמה אומרים ברור שהיו עבדיהם ומרדו בהם והם פריצים עד היום. ואומרים שעד לפני מאתים שנה היה עוד לכל משפחותיהם ספרי יחוסיהם לכל משפחה ומשפחה. עד שבא להם איש חכם ועשיר ממצרים מארי אהרן עראקי הכהן זצ"ל והיה שולחני של המלך ויקר ונכבד מאד לפניו ועשה טובות רבות לישראל וישב שם ורצה לקחת מהם אשה לבנו מארי שלום ולא נתנו לו שלא היה לו ספר היחש ואמר להם הביאו לי ספרי יחוסיכם והביאו לו ואמר כל ישראל מיוחסים הם ושרף כל ספרי יחוסיהם לא נשאר רק למשפחה אחת „בית מארי צאלית" ועל ספר היחש הזה טרחתי מאד לראותו ולא יכולתי ואחד המיוחד שבהם מארי אברהם הסופר נ"י וראש הכנסת הזה (אשר ישבתי בביתו שבועות אחדים) הבטחני להראותו לי והוא טמון עם חפציו הטובים בהאוצר שיש לו במצבר עיר הגוים (שכן הבע"ב החשובים יש להם אוצרות חנויות או חנויות שכורות שמורות בהמצבר) ולעת מצוא יביא לי ועד שהלכתי הפצרתי בו ולא הביא כי באמת נטרפה השעה לכמה סבות אשר תשמעו עוד.

זה האיש מארי אהרן ארהקעי הכהן זצ"ל הי' גדול בעיני המלך והשרים לרוב עשרו וגודל חכמתו ונדבות רוחו ופיזר נתן והמלך והשרים קראוהו אל קושטא (המלמד הגדול) וזה השם נשאר לו גם בישראל. הוא בנה

בית הכנסת הגדולה הנק׳ בית אל ערקאי (או קושטא) וגם בנה בית המרחצה ליהודים (כי הגוים לא יניחו ליהודי לרחוץ עמהם) עם כמה בתים גדולים אשר הקדישם שהכנסות המרחץ והבתים יהיה להוצאות הביהכנ"ס ולהחזיק ידי תלמידי חכמים אשר ישבו בבהכנ"ס הזה על התורה והעבודה. הוא הרים קרן ישראל בארץ הזאת בעת ההיא.
גם בעיר מוכא על שפת ים סוף שהיתה אז עיר ואם בישראל בנה להם ביהכ"נ נאה בנין אבנים ולבנים ברשיום שישב שמה כמו מושל (כי מלפנים לא הניחום לבנות בנין אבנים בעיר היהודים שהוא חוץ לחומת המבצר מפני פחד האויב אשר יבא להלחם בעיר ולא יהי׳ להם הבנינים למגדלים להלחם בעיר וכל היושבים מחוץ לעיר היו דרים (וגם היום) בבתי צריפים. ראה למעלה ים סוף). והוא בנה שם בית הכנסת בנין אבנים חזק לתלפיות נגד מגדל המבצר ועודנה שם עד היום הזה (ראה הלאה מוכא). ועם כל טובותיו אשר עשה לישראל ולהגוים ורוב גדלו והצלחתו לא הניח יתרו לבניו ונהפך עליהם הגלגל. ואני ראיתי מבני בניו מבקשים לחם. וגם את התנ"ך היקר סגולת מלכים בכתיבת יד נפלא על קלף שהביא אתו ממצרים או מפרס (אדבר עוד ממני במ"א) גם אותו מכרו בני בניו בעניותם. ולפי מה שמצאתי כתוב על התנ"ך שפטתי שחי לפני מאתים שנה. ואלה היא.
„נחלתי מאא"ז זצ"ל אני הצעיר אהרן בן יחיא שלום אהרן הכהן ערקאי יש"ל׳ ר"ת יהי שמו לעולם. (והיה זה אהרן דור רביעי לאהרן הראשון ר"ל אהרן בן יחיא בן שלום בן אהרן כידוע במנהגם) ולמטה מזה כתוב בערבי בזה"ל „אתנקל (נעתק מרשות לרשות) לעבד ה׳ לדוד בן סעיד אל נארוס יצ"ו ובידה (ובידו) שטר מכירה מן אלבאיעין (מהמוכרים) אברהם ודוד עיאל (בני) הרון בן יחיא אלא אברהם אל מכזלי מעשה ביה דין יצ"ו מן אל מכזלי אלא דוד אל נארוס בחדש חשון בק"ז ועל זה אנו מעידים להחזיקו ביד דאוד אל נארוס והכל שריר וקים הצעיר יחיא בן יוסף . . . יחיא בן יודה בעדי יצ"ו. והנה הסימן בק"ז הוא שני אלפים ומאה ושבעה לשטרות למנינם שהי׳ ה׳ תקנ"ו לב"ע. והיה זה דוד הקונה האחרון כמו דור שביעי לאחרי אהרן הראשון שבא לצנעא. ואני קניתי זה התנ"ך מבני בניו של דוד אל נארוס שמם יוסף ומשה יצ"ו. וענין התנ"ך הזה תארו וכתיבתו וזמנו והנרשם עליו עם החדשות והחילופים והמסורות לכל הלכותיו יחדתי לו חדר לבדו. וברצות ה׳ אוציאו לאור ורבים יהנו מאורו.
גם הביהכ"נ של הנשיא וראש גולה מארי יחיא הלוי אל שיך זצ"ל גדולה ומפוארה מאד נקראת ביה אל שיך ומשפחתו הם ממיוחסי העיר ונכבדיה. בבהכנ"ס הזאת ראיתי תנ"ך מקרא גדולה מדפוס ראשון שנדפסה על קלף נאה ומהודר מאד. עוד בית כנסת גדולה ומפוארה של מארי יחיא צאלח זצ"ל. הוא היה פה רב ואב"ד לגאון ולתפארת וחבר כמה ספרים ראיתים בכ"י (כי אין דפוס בכל הארץ הזאת) שו"ת ופסקים על ארבעה טורים וחבור מיוחד על הלכות שחיטות

וטריפות „זבחי תודה" ונתקבל הוראותיו בכל המדינה (כמרן ב"י והרמ"א ז"ל) והי' גדול בחכמת הקבלה ובעל מופת לרבים גם סופר מהיר ואומן הי'. ראיתי ס"ת ומגילות כתב ידו נחמד למראה. והי' גם מדקדק גדול ובעל מקרא ומסרה ותרגום בקי מאד בכל תנועה נקודה וקוץ כאשר ראיתי חבור בכ"י דקדוק והגהות בתנ"ך ובתרגום יפה וברה. ועשה גם פירוש על סדר התפלה של כל השנה. נוסח התפלות באמצע ופירושים נחמדים מהלדדים עפ"י הפשט והדקדוק ונוסחאות ישנות וע"ד הסוד והכונות וכל הדינים והנהגות האדם מיום הולדו עד שובו לאדמתו ונקרא תיקלאלי (כל בו) ובו ראיתי שו"ת להגאון רב חיד"א ז"ל למצרים ותשובתו אליו על דבר סיום הברכה בערבית של חול בסוף הח"י פסוקים ברוך ה' לעולם או"א (שנוהגים פה לאומרם) וחותמין ברוך אתה ה' המלך בכבודו תמיד ועכ"מ. והרב מהרי יחיא ז"ל הביע דעתו ברחבה שאם חותמין בברכה זו שלא לחתום בברכת השכיבנו בא"י שומר עמו ישראל לעד או בזו ולא בזו רק באחת מהם. והגאון חיד"א הסכים על ידו ומרבה לספר בשבח הוראו ושמו גדול בכל ארץ התימן והולכים לאור פסקיו והכרעותיו כהלכה למ"מ. ובין פסקיו בשו"ת ראיתי הכרעתו שאין לברך „על אכילה מצה" על מצה מתבואה שלא נשמרה משעת קצירה לשם פסח (כאשר כתבתי למעלה) שאחרי בירר שיטת התלמוד ודיעות הראשונים אלה מזה ואלה מזה העלה שהוא ספק ברכה ואסור לברך (כדין ספק ברכה להקל) וכן קבלו עליהם. ומכלל דבריו בכל תשובותיו ראיתי כי עוד לא שזפה עין כבודו ז"ל שו"ת ראשונים ואחרונים הנמצאים בארצותינו ולא בדרכיהם הלך.

עוד ראיתי פה (ונתפשט בכל המדינה) חבור יפה בכ"י על שו"ע או"ח ויו"ד בשם שתילי זתים מרב גדול בזמן מהרי יחיא הנז' וזה מעשהו. העתיק בפנים כל דברי מרן הב"י ז"ל בשולחנו ומעט מהגהת הרמ"א ז"ל את אשר נראה לו והשאר השמיט. ועליהם עשה שני ביאורים. מצד אחד כדמות בא"ה"ג מראה מקומות בארוכות ומצד השני ביאור ופלפול כמו קיצור הט"ז ומ"א. והחבור הזה נתקבל בכל המדינה לפסק הלכה והוא בלשון נח וקל וסדר נאה. וכאשר עברתי בין בתריו אחת הנה ואחת הנה (לא מצאתי בו כל חדש) אמרתי להרב הישיש אדל גדול שהראני "תמיהני על הרב המחבר הזה אשר לענ"ד שגה מאד (במחכ"כ) בהמעיטו בכבוד מאור הגולה הרמ"א ז"ל כי אחת משתי אלה היה לו לעשות או שלא להעתיק בפנים מהגהת הרמ"א ז"ל ומה שהיה נראה להמחבר לפסוק כמותו היה לו להביא בביאורו כמו שהביא דעות גאונים אחרים להלכה או למעשה. או שהיה לו להעתיק בפנים כל דבריו כמו שהם והבוחר יבחר. אבל עתה שהעתיק בפנים אך מקצתם יבינו העולם שרק אך זאת עשה משה (הרמ"א ז"ל) בהגהותיו ורק על אלה הניף ידו לחלוק ולהגיה ובשאר הוא מסכים הולך למרן ב"י ז"ל והרי נגע בכבודו ואל עלם מעשהו„ ובטרם כלותי דברי ענני הרב חייך החכם! כנים דבריך. הרב המחבר הזה אחרי כלה מלאכתו בחלק

הראשון

הראשון על או"ח נסתמא עין ימיני ואמר וי וי הן זאת בעון שפגמתי ונגעתי באור מאור הגולה הרמ"א ז"ל (כאשר אמרת) ובא"ב על יו"ד במעשה הזה כבר העתיק יפה כל דברי הרמ"א ז"ל וגם נוה בגזרה על הסופרים הבאים אחריו לכתוב חבוריו שיעתיקו בפנים כל דברי הרמ"א גם בחלק או"ח לא ישאירו דבר. אבל הסופרים עצלים ואינם ממלאים דבריו וגורעים וכותבים כרצונם. עתה ידעתי כי איש חכם אתה ונבון דבר.

ספרי כ"י מתנ"ך עתיקי יומין הרבה לא מצאתי פה כאשר פללתי. כי גלותם וטלטולם האחרונים לא השאירו למו פליטה. והיותר ישנים הם כחמש מאות שנה והמדוקדקים שבהם הם מהסופר האומן המדייק בניה הסופר. ואומרים שארבע מאות ספרים כתב בחייו ? ואם לפלא בעיניכם גם בעיני יפלא. גם בת היה לו סופרת אומנת. והראוני מהנה חומש כ"י כתוב בסיפו „אל תשיתו עלי חטאת אם תמצאו בו שגיאות כי אשה מינקת אנכי מרים בת בניה הסופר". והוא מדויק וכתיבה יפה ומאושרת מאד.

מד.

הליכות שבאם. — עמראן וסביבותיהם.

עתה העיר נבוכה מאוד עומדים בן פחד לתקוה מהמלך החדש שמצפים לביאתו לשבת פה על כסא מלכותו אשר בעיר הבירה כאשר אמרו לו חכמיו וחוזיו שבחדש אייר בלילה פ' בשעה פ' אם יכנס הנה אז תתקיים ממשלתו ותקום ממלכתו לעד ? ואינם יודעים החדשות אשר יעשה בעיר אם לחסד ולרחמים אם למשפט ולשבט. גם הרעב חזק בעיר. כי מעט הגשם אשר בא לא בעתו ולא לברכה וצמח האדמה לא צלחה ואשר צמחה נשדפה. ועל כן יעצוני לעזוב את העיר הזאת נעמי? ולכתת רגלי למערבית צפונית המדינה אשר שמה עוד מעט שלוה וריוח ליהודים עד נראה איך יקום דבר. ותמכו בידי במכתבי מליצה תחת מכתבי ירושלם אשר נגזלו ממני ובלוית אנשים אשר עזבו העיר אחר הפסח והלכו כאשר התהלכו לבקש אוכל ומנוח מנוגשי המלך. הלכתי עמהם וחזרתי עיר שבאם הנז'. המלך החדש עזב מבצר תילה להתקרב לצנעא. ושלח מלאכיו אל המלך המשנה מכאוכבאן לבא אליו להתראות באהבה ולא מילא אחריו. גם הוא חכם וחוזה בכוכבים וראה באיצטגנינות שלו שלא יאריך ימים על ממלכתו ואין פחד מהדר גאונו. והלך לניף עמראן וגם משם שלחו לו לאמר „אל תקרב הלום פן בחרב נצא לקראתך! ויט מעליהם וישם פניו לקרית אל גביל וגם שם לא קבלהו באהבה. מעט מעט ירד עוז חתיתו מן ההמון. גם נפל מסוה האמונה מעל פניהם כי בעוד האמינו בו שירכיבם על במתי ההצלחה ויגרש את התוגרמים מתוגרמה ומכל ערי החוף שמעו כי הפחה שלח צבאותיו ביד

חזקה והנה נלחמים על גיבל (הר) מילחון מבצר חזק תוך המדינה ומשם יוכל לפנות לו דרך לצנעא וכמעט שגם עליהם והוריד עוז מבטחה. והמלך הזה אך בדבר שפתים יבטיח ואין ענוה וגבורה למלחמה. ומיראתו שגם בעיר הבירה לא יקבלוהו (כי גם המטבעות אשר הטביע על שמו לא נתקבל במחיר אשר השית עליהם) מיהר ללכת שמה.

בעשרה לחדש אייר הלכתי משבאם בחברת אנשים יהודים אשר הלכו ליום השוק לעיר גדולה עמראן כמהלך חצי יום (לרגל מהלכם). בטרם יכיר איש את רעהו יצאנו מן העיר. חושך וחתחתים בדרך. עלינו הרים ירדנו בקעות. כשעה קודם הצהרים הגענו לעיר הזאת. גם פה לא שמחו לקראת בואי ולא כשלל צבעים רקמה ידו עלי גורל מי יזכה בי תחלה. רגעים אחדים העמידוני אצל ביהכ"נ כי סגורה היא כל היום ואנשי העיר כולם סובבים בשוק הגדול בעיר הגוים עד הלך הנער והגיד להרב בחנותו: "חכם בא לעיר!" ושלח לאמר: "ישוב אל ביתי ושעדו לבו". הביאוני אל בית הרב והנשיא מארי סלימאן אל תינעמי נ"י. פה הנני בבית עשיר ונכבד מלא ברכת ה'. בית גדולה עם חדרים רבים נקיים וטהורים. לו שלש נשים שאננות עם זרע ברך ה'. שבוני באשישות קאהוא ומקטרת עשן טאבאק וסעדוני לחם חטה בחמאה ותחי רוחי. ואני מוסב על הכרים (מאדכה) ומישר את רגלי העיפות מני דרך ומנקה רטית עיני הרכות השזופות מני שמש עדי נרדמתי. כי רד היום בא האיש ממסחרו מהשוק איש קומה ובעל צורה. קשר מפתחות חנותו ובית אוצרו על שכמו*) מפה ומפה. זה להם דרך הכבוד להודיע כי איש סוחר הוא כמנהג ארצות הקדם להתכבד ברוב מפתחות. והתוגרמים החגורים באזור רחב על מתניהם ישאו מפתחותיהם תחובות בחגורתם בצדו האחת וקסת הסופר ארוכה מנחושת קלל בצדו השנית. ופה בתימן באין להם חגורה על בגדיהם ישאו המפתחות הנתונים בשלשלת מורכב על כתפם מזה ומזה לאות כי סוחר הוא ופקיד אוצרות. אחריו בא בנו הגדול אברך יקר מארי יוסף נ"י כבן כ"ה שנה. איש חכם ונבון דבר ויפה תואר לא ראיתי כמוהו בכל ארץ התימן (בן פורת יוסף) עם שלשלת מפתחות על כתפו שיושב בחנות לבדו. שאלו בשלומי והלכנו לביהכ"נ להתפלל מנחה וערבית יחד כי ערב היום. כבדוני במקום מושב אל הקיר. אחרי התפלה למד לפני הצבור שיעור הלכה והגדה כמנהג וחזרנו אל ביתו. המנעולים והמפתחות עשויות באופן הזה: המנעול הוא עץ ארכו שלשה טפחים ורחבו טפח ובאמצע ארכו נחתך בו נבוב עד חציו עביו ונדבק ארכו לאורך הדלת בשני מסמרים גדולים ובתוך הנבוב נכנס עוד עץ ארוך לרוחב הדלת (בשתי וערב) אשר בהסגרו נכנס בחור הקיר לעומת הסוגר הדלת עם הקיר. וזה נקרא כף המנעול. ובעץ הראשון (השתי) יש חמש שש

או

*) כראותי המנהג הבנתי מליצת הנביא (ישעיה כ"ב כ"ב) ונתתי מפתח בית דוד על שכמו וגו' שהוא אות לפקיד על האוצרות.

או שבעה נקבים למעלה ממקום הנגוב ובהם ומסמרים דקים אשר בעת יסגר הערב בחור הקיר יפלו המשמרים בנקבים אשר לעומתם בעץ הערב ולא יפתח עוד כי המסמרים אלו מעכבים להוציא עץ הערב מהקיר בלי המפתח אשר גם הוא עץ מרובע דק כמדת אצבעים בעביו וברא‌שו נתון משמרים כמספר המשמרים הסם והוא יובא בהחלל הארוך הנעשה גם בעץ הערב עד לעומת הנקבים ויגביהו המשמרות הנפלו בהנקבים ואז יפתח בהמשכו לעץ הערב מחור הקיר וחוצה דרך הנגוב שבעץ השתי. וכל מנעול יש לו מפתח מיוחד במנין וערך המשמרות והנקבים הנטועות בהם שאינם דומות זו לזו. ובלאת האיש מביתו ורוצה לסוגרו מבחוץ יש חור בהדלה אצל המנעול והמפתח עשוי כמין כף פשוטה בעלת שתי אצבעות*) ומכנים המפתח מבחוץ דרך התור הזה ומכניסו בחלל כפת המנעול. סוגרו ופותחו בו. ולפעמים יצלח ביד איש הרגיל בתהלוכות מנעול פתחו לפותחו גם בלי המפתח בהכנים ידו דרך החור ומנענע הנה והנה עד יגביהו המשמרות למעלה ויסור הערב מהשתי. וזהו: דודי שלח ידו מן החור (שה"ש ה' ד') [שבדלת נגד המנעול לנסות אולי יכול לפותחו בהמשך עץ הערב לחוץ] קמתי אני לפתוח וגו' וידי נוטפות מור על כפות המנעול [הוא עץ הערב הסוגר היוצא ונכנס ככף איש לפותחו אני בעצמי].

הרב הנכבד הזה הוא אחד מגדולי הארץ הזאת. חכם בתורה ועשיר. איש דברים ונכבד מאד בעיני הגוים ומושל הגוף הזה. ועל כן כל בני העיר נתונים תחת פקודתו ומנהלם במישור ע"ד התורה והמצוה. האיש הזה גם הוא מפליטי צנעא זה ט"ו שנה אשר ברח ומפני חמת המציק שהעלילו עליו ועל שני אחיו ובאו להחסות בצל המושל הזה ומצאו חן בעיניו וסחרו את הארץ וה' עזרם גדלו והצליחו ויושבים לבטח. גם הרבה מפליטי צנעא נמלטו ובאו הנה. אמרו לי שבעת בא הרב הנז' הנה היו היהודים יושבי העיר לפנים מעטים ורעים וגסים בתכונתם כעובדי אדמה אשר זה מלאכתם ולא ידעו מאום דרך ארץ וגם קלי הדעת בדת עד כי גם בשבת לא החליפו בגדיהם. וביהכנ"ס

קטנה

---

*) ובזה הבנתי המשנה (כלים פי"ד מ"ח) מפתח של ארכובה שנשבר מתוך ארכובתו טהור ר"י מטמא שהוא פותח בו מבפנים ושל גם שנשבר מתוך גומו טהור. היו בו חפין ונקבין טמא נטלו חפין טמא מפני נקבין כו'. ועיין שם בפירש הרב ותוספות יום טוב וקשה להבין. ובראותינו המנעול והמפתח בעינינו נבין מהרה שיש מאלה המפתחות עשויות כמו גם (שהוא כמו כף פשוטה) ומהם בשתי האצבעות נכפלות וכפופות זע"ז ע"י מסמר המדבקן וברצותו לפתוח מבחוץ פושט אצבע מחברתה ונפשט הגם (כף) ומכניס אצבע האחת אשר בה המסמרים בחלל כף המנעול ואצבע השנית בידו למשכו מחלל הקיר כמ' וכשהמפתח על כתפו או בחגורתו כופל שתי האצבעות זע"ז והוא מפתח של ארכובה. שפעמים פושט ופעמים כופל כארכובת בע"ח. ולפיכך כשנשבר אצבע האחת שבידו מטמא ר"י שעדיין ראוי למלאכתו לפתוח בו כשבע"הב עומד בפנים כי גם בתחלה לפעמים היה מכופל ונראה כאצבע אחת ות"ק מטמא שאינו עושה עוד מעין מלאכתו הראשונה לפתוח בו גם מבחוץ. אבל העשוי כמין גם ואינו נכפל לעולם ותמיד היה בעלת שתי אצבעות ונשבר מתוך גמו (כצ"ל לא גומו) בזה אפילו ר"י מטהר שאינו עוד כלי למעשהו.

קטנה וריקה ועול המדבר כבדה עליהם. עתה יושבים פה כמאה בתי אבות ושתי בתי כנסיות גדולות. רובם ככולם יראי ה׳ ומהם עשירים מביני מדע ומלבושי כבוד (לפי דרכם). רובם מתפרנסים בריות מסחר ידם, חייטים, תופרי נעלים, עושי עורות כבשים, עובדי אדמה, כורמים, חרשים, צורפים, ויושבים לבטח.

למחר אחר סעודת הבוקר אצל בן הרב מארי יוסף הנז׳ הם הלכו למסחרם בחנויותיהם אשר בעיר מגור הגוים ואני הלכתי לביהכ״נ לעשות מלאכתי לדרוש בספרים אשר פתחו לפני. והנה מארי יוסף עם אחד ממשרתי שר העיר בא ויאמר לי „הנה השר קורא לך לעמוד לפניו. אמרתי לו„ אם תלך עמי והלכתי„. „אל תירא חכם יעקב! (אמר לי) אני אבא אחריך„. אחד מהנערים שלא עמדי ומשרת השר הוליכני עמו. באתי לפניו עמדתי אצל הפתח ואקוד מרחוק (כמנהג המדינה) הנער העברי ישב במסדרונה בחוץ ואין איש עמדי. השר דבר עם יועציו ומשרתיו עומדים מימינו ומשמאלו והוא מביט עלי מרחוק בפנים נזעמים להפחידני. אחרי רגעים שאלני„ מאין תבא? „מירושלם„ עניתיו. „מדוע באת הנה?. „הלא ידעת אדוני אנשי ירושלם מסבבים בתבל לבקש אוכל למו„. ״איזה הדרך באת?„ ״דרך חודידה„. ״מתי באת?„. זה לי כארבעה חדשים„. ״הלא אספת כסף לרוב? תחייב לתת לי חמשים שקלים„. ״הלא שמעת אדוני כי בשוק אל תימא גזלו כל אשר לי ועתה לעבדך אין כל כאשר אדוני רואני ערום ויחוף והעולם בנער מאין לי שקלים?„ הוא עיניו מפיקות מורא ופיו מלא זעם. כמעט צוה להוליכני בית הסוהר. ושם אחד מאנשיו ישב אצלו שאלני „האתה זה היהודי אשר ראיתיך בחודידה עם האנגלאני הסוחר הנוצרי סטופאן?„ כן אדוני„. החזיר פניו אל השר ואמר לו „לא הכרתיו היום משחת מאיש מראהו שם ראיתיו כמו האנגלאני לבוש בגדי כבוד מצנפת אדומה ועטרת משי על ראשו כטורקי. גם היה עם האנגלאני אצל הפחה הטורקי וכבדם בקאהוות„. אז רפתה רוחו מעלי כי יראים הם מהפחה שבחודידה כי כל מסחרם שמה וצריכים לבא שם תמיד ואם יפגעו במי מהטורקיים ויודע להפחה יתפוש מהם כל הבאים שמה. ואמר למשרתו העומד אצלי אשר הביאני „הניחוהו וילך אני אדבר עם סלימאן (הוא הרב והנשיא)„. בצאתי פגעתי מארי יוסף בא לקראתי מרעיד. ספרתי לו כל הדברים. אמר „ברוך ה׳ שיצאת בשלום. אנחנו פללנו שנצטרך לתת עבורך כמה שקלים. זכות ירושלם!„

בעברנו על אחת החורבות השוממות הראני שבמקום הזה חפרו לפני שנה ומצאו בעבי האדמה לוחות נחושת חרות כתב ולשון לא ידעו וכמה צורות מפותחות גם מוצקות פסלי חיות ושרצים. הנראה שהיו לעובדי אלילים הקדמונים והתיכום ושברום לעשות מהם כלים אף שכבר נחלדו מרוב ימים. חקרתי אולי עוד נשאר מהם שלמים מהלוחות או הצורות כי היהודים קנאו ולא נמצא עוד מאומה כי לא ידעו מה הוא. פה נחתי עשרה ימים והלכתי בלוית אנשים מפה לערי ישראל

קטנים

קטנים הסמוכות בגוף הזה בלאד אל חמדי (ערי חמדי) בעיר אחת קטנה שולה מצאתי הרב החסיד מארי סאלם סגי נהור ומלא באור תורה וחכמה ויראת ה' הקודמת וביותר בקבלה גימטריאות ורמזים אין מספר בקי ברמב"ם נפלא מאד והיה חייט ועתה בניו היקרים מפרנסים אותו מזאת המלאכה. כמהלך חצי יום משם עיר קטנה אל קארה שם ס"ת ישן נושן קוראים אותה „אל מגאלתי". קדושה להם מאד. אין מוציאים אותה רק ביוהכ"פ. ורבים מהמדינה הזאת הולכים להתפלל שמה כל אשר לו חולי ומר נפש ונודרים מכל המקווה נרות שעוה ושמן לס"ת הזאת ושבועה חמורה משביעים בה. נגפתי רגלי לראותה ואין כל חדש. ס"ת ישנה מאד כתובה על גויל אדום גדולה באותיות גדולות וכבר נפסלה מרוב ימים שאין לברך עליה. ואמרו לי שכתבה בימים קדמונים איש אלקים קדוש בקדושה ובטהרה והרבה נסים נעשו בה וכמה פעמים נגנבה ונגזלה וחזרה למקומה מעצמה וגם הגוים מכבדים אותה. על חג השבועות חזרתי לעמראן. חוגגים שני ימים ד' וה'. היינו נעורים בלילה ולומדים כמנהג כל ישראל. התרי"ג מצות של הר"ש בן גבירול (האזהרות) קוראים ביום קודם קריאת התורה מחצה ביום ראשון ומחצה ביום שני. מגילת רות קוראים אחר הצהרים עת יתאספו לביהכ"נ כמנהגם. וכל אחד קורא פסוק או ענין והנערים מתרגום הכתובים גם בערבי יפה אף נעים.

מח.

מסבות עיר כוחלאן (Kuchlan). — חאגי. — ותורה.

אחר חג השבועות שמתי פני מערבית צפונית וגלוה עמי יהודי להלוך לעיר כוחלאן מהלך יום מפה. יצאתי ברגלי יום י"ג סיון קודם אור הבוקר והלכנו לאט לרגלי. בצהרים הגענו לעיר קטנה של יהודים ממין הדרך כט"ו בתי אבות כולם עושי קדרות וכדים ונפשנו מעט וקמנו ללכת. במהלכנו בדרך לבדנו ראה חברי והתבונן על ערבי אחד מביט אחרינו מרחוק ושומר ארחינו ומתחמק בין הסלעים פעם מתקרב פעם מתעלם כחפץ לשלל. אבל בכל עת פגענו אנשים בדרך עוברים ושבים וארחנו לחברה עם גוים אשר הלכו אחר משא חמוריהם ומיהרנו ללכת אחריהם. הפחד שכחוני לנוח ולזכור כי עיפה נפשי וגרוני נחר מצמאה עד באנו קרוב לעיר קטנה עוד ובה מעט יהודים במורד ההר וישבנו אצל בריכה ישנה ומים אין בה ולשוני לחכי דבקה. אמר לי חברי „אתה עומד פה ואני ארד לעיר היהודים להביא לך מים וגליל לחם אם אמצא מי מאנשי העיר בביתו„. הוא הלך ואני נשארתי לבדי. ופתאום והנה הערבי עומד אצלי„ תנה לי לחם„. „מאין לי להם? המתן עד שיבא חברי אולי דבר מה יביא ואתן לך„. החזיק בשמלתי

על

על שכמי ויאמר, תן כסף". "הכיס ריק, אמרתי לו כבר קלף וירש עלי במטהו. התחננתי לו "אין עמדי". "פשוט בגדיך". ידו אחת אוחזת במטה אשר בכפי ובידו השני מחפש וממשש בבגדי המטולאות. בין כה וכה ראיתי אנשים יורדים מההר ממולינו וצעקתי עליהם לעזרה ויענוני מרחוק. ויפן הגזלן ואיננו. ברעדה עמדתי כחצי שעה וחברי בא ובידו בקבוק מים ופת לחם שעורים. ספרתי לו את אשר קרני ואמרתי לא אלך עוד מזה הלאה כי רד היום ואנחנו לבדנו בדרך. "ומה נעשה פה כולם עניים מרודים ומה נאכל בערב?" "ויהי מה אמרתי. נסור ונלון פה בין היהודים כי עיף אנכי". שמע אלי ונסר מהדרך וירדנו במורד ההר לכפר הזה. ואחד בא מן השדה והביאנו אל ביתו". מחר יום השוק (אמר לנו) והשכמתם והלכתם לדרכם כוחלאנה עמי ועם חברי ההולכים לשוק. "אכלנו מלחמו בטוב לבבו ותחי רוחי יהי מבורך. למחר יום ה' בשליש היום הננו בעיר כוחלאן. עיר היהודים יושבת בשחר ההר במקום בלעים ואשפתות. גגה של זו מסלול ודרך לבית שברחוב העליונה. ככה נדמה לי מרחוק כקברי המתים שבהר הזתים. בדרך עקלתון יורדים אליה במעלות בית חורן עקב בצד גודל. אך מעט גשם היה ותהי לאגם מים לא יכולתי לשלוף נעלי מרפש וטיט חלאה והמה. עד באתי ברחוב התחתון לבית האיש החכם מארי יוסף ני' קרוב ממשפחתו לאיש הבא עמדי.

פה כשבעים בתי אבות. עיר ישנה מאד ומעט מאנשי צנעא בתוכה. גם פה חלק לבם לשתי בתי כנסיות. אחת גדולה ואחת קטנה וסבת מחלקותם על דבר שני שוחטים אשר נפסלו מהבד"צ דצנעא. אנשי העיר באו לזעוק אלי שעל חנם נפסלו והאחד מהם מומחה אם רצוני לבודקו ולסומכו. וגם השני איננו שומע להם ושוחט בחזקה. אמרתי להם, כי לא מן הדין הוא שאדייק אחר מעשה ב"ד הגדול של צנעא חלילה לי להתיר מה שאסרו גדולי המדינה. וגם פה לא אוכל בשר כי אפי' מהשוחטים המוסמכים אינני אוכל עד אבדוק בעצמי ורק לעוף; בבית מארי יוסף זה — הוא ואשתו חייטים ומתפרנסים בכבוד ירא ה' מכובד עשיתי שבת כאשר עשיתי. כל יום השבת הי' גשם שוטף עד לא יכולנו לצאת החוצה ובמוצאי ש"ק נאספו אלי ראשי נכבדי העיר וקראתי אליהם לשלום בין שתי המפלגות. ולפי שעה עלה בידי והשלימו ביניהם וברכוני.

למחרת יום א' בטרם יכיר איש רעהו נאספו רוב בני העיר ללכת אל השוק הגדול אשר בין הרי חאגי לפונה. גם בנו הגדול של מארי יוסף והלכתי עמהם. בכל אשר התהלכתי עד כה לא פגעתי בדרך קשה צרה ומסוכנת כזה. עלינו בהר גבוה עד חציו ועוד לא האיר היום ופנינו לארכו. והיה לימיני עמק חד וחרוץ אשר בהביטי מטה אחזתני שבץ ושער אחז ראשי. ומשמאלי הר גבוה ותלול צור מוצק נצב כמו נד והמשעול ביניהם צר כמלא רוחב העקב. ואם אתעיף עיני כמו רגע וארד דומה לרסיסים. שמתי נפשי בכפי ועיני אל דרכי

כל אטה מני אורח. אחר שעה יצאתי לאור מדרך חצר מות הלזו. החילותי לרדת בעמק. פה לא יכולתי לצעוד ברגלי פן אהיה כשעיר המשתלח. להר הזה קראתי עזאזל. והפכתי את פני זחלתי על בטני כזוחלי עפר. למטה בעמק התפללתי תפלה קצרה (הם כבר התפללו בנשף לילה) בעלות השמש מעלה אחת. שם מים מוגרים במורד' עברנו מכל המים ועוד הר תלול לקראתינו אשר לא יכולתי לעלות בו רק על ידי ועל רגלי. האנשים אשר ארחוני לחברתם קללו את יומם שהביאוני עמהם כי אץ להם השוק וכנבאים על פני המישור ירוצו ולא יעפו על כן עזבוני על יד נער אחד בהבטיחי לו שכרו להלוך אתי לאטי. עליתי גבעות ירדתי בקעות, ועל כל עברים פלגים יבלי מים וקול מים רבים הנופלי' מצורי הגבעות ונוזלי' על כל אפיקי'. פה עצי הקאהווא הטוב והשמן אשר תחת צליהם נחתי ונפשתי כל עת וממימיהם הקלים והמתוקים היו משיבת נפשי עד קרוב לצהרים באנו אל השוק הגדול בעמק שפלה בין רוכסי הרים גבוהים סביב לה מכל עברים. פה קול המולה גדולה והמון אנשים רבים מכל סביבותיה. וחנויות רבות (כהחנויות אשר ראית תארם כבר למעלה) מכל מיני ממכר ומרכולות. ורבים נפוצים על פני הבקעה ותחת הגדרים וצלי האלנות אשר מלאכת ידיהם ומסחרם שטוח על פני הארץ לפניהם. גם יהודים רבים מכל העירות סביב סוחרים בגדים ומטפחות רוכלים חייטים תופרי נעלים מעבדי עורות קדרים חרשי ברזל וצורפים עושי אבק הטאבאק ועושי כל מלאכה הנם פה וכולם רצים ושבים. הנער הבא עמי הכניסני לחנות איש עשיר ונכבד ר' אברהם אל כוחלאני מתושבי חאגי סוחר ורוכל ומוכר טאבאק. חנותו מלאה מפה אל פה קונים ומוכרים. נתן לי שלום שוב אל אחורי החנות שם עומד החמור ובני ומשרתי במלאכתם שב אתם ויסעדו לבך. „ברוך תהיה". השיבו נפשי בבקבוק קאהווא ומקטרת עשן וגליל לחם דוחן מעשי מרחשת ואנפש מעט. „אל תעמוד עמדי פה (אמר לי האיש) רבים עתה פה עם הארץ ואיש זר למוזר להם ואנחנו אך בפנות היום לערוב נעלה העירה ולא תוכל לרדוף אחרינו כי עוד רב ממך הדרך". ושכר נער מבני העיר לעלות עמדי גם שני גוים ממכיריו עלו אתנו ויחל פניהם לשום עיניהם עלי. ועליתי עמהם בין רוכסי ההרים שפלת עמקים והרים גבנונים גם מישור גדול עברנו ארץ טובה ושמנה גם חום קודח בזיקות בוערות כלפיד והיא שלשה ימים מהים סוף לחוף אל לאחיי ומפני חמי היום המזיק פה מאד כסיתי את ראשי בשמלתי אשר נשאר לי אדרת טורקי והיה רע בעיני הישמעאלים ההלכוא עמי כי לא יכול איש עברי לעטוף ראשו בשמלתו לפני הישמעאל כי חרפה היא לו. ואחד מהם מנעני בחזקת יד אף כי הטה עלי חסד לשמור דרכי ודבר אלי טובות כבקשת הסוחר הנכבד הנז'. בנטות היום הגעתי לעיר היהודים מחוץ לעיר הבצורה חאגי (Chagi). הכניסוני לבית הרב מארי שאלם בן יחיא כ' איש זקן שוכב על ערש דוי בחולי הכוון והוא עשיר מסוחרי הארץ

ועושי טאבאק השאיפה ובנו אחרי יחיא על הבית ואחנו אחרי יוסף סירי הלוי נ"י יקר ונכבד.

פה כששים בתים ושתי בתי כנסיות ושלות השקט ביניהם. רובם עשירים ויושבים לבטח ומושל נוף הזה מטה חסד על היהודים הנותנים לו המס וסוחרים את הארץ. מפה והלאה יראתי לחרף את נפשי ללכת הלאה לערי ישראל הקרובים והרחוקים השוכנים על ההרים ומרומי הגבעות. כי שמה ערילי גוים הקוראים להם „עמלק" „ובני עמון" (גאבאיל) יושבי ההרים*) גם חום היום קודר פה וישבתי שבועים בעיר הזאת. רוב יושביה מפליטי נגעא גם הם הרגילים במקומם באויר ממוזג ולא ופה חום בוער ואויר עכור. על כן לא יגיעם תאות מאכל בנהרים אם לא ירחצו ויטבלו בכל יום כל גופם במי מקוה קרה תחלה ואחר ישבו לאכול. גם פה ראיתי אנשים יהודים באו מעיר נהדה (דקלה) אשר הגידו לי באמת שעוד עד כ"ה יום רחוק מהם לפונה מזרחה יש יהודים יושבי אהלי קדר ופעמים בשנה יבואו אצלם ליום שוק גדול וקונים מהם גם ספרים והם יהודים גמורים ואין עליהם עול משא מלך ושרים והם מלומדי מלחמה ואין עליהם קול נוגש. הרב אחרי שאלם נ"י איש שיבה מלא רוח דעת ויראת ה' בעל מקרא גדול והלכות ואגדות וגם הוא מכפולות נגעא אבל מחלתו כבדה עליו זה שנים מחלת השבץ והכווץ אשר בעתות ידועות תאחזהו ותלפתהו ויהיה כגבר אין איל כן כמה ימים עד תרפהו והיה כאחד האדם. שומה בפיהם שבעל מריבה שהיה לו עם שותפו אשר עזבו עשה לו מעשה כשפים וזו חליו אשר רפואות תעלה אין לו. ובקשו אותי להסיר ממנו הכשוף (כי הרבה בעלי מלאכה זו הקילו לו מעט) ע"י השבעות וקמיעות אולם התבוננתי כי אויר העכור ותגבורת החום אשר לא הורגלו בו אנשי נגעא יוליד בהם תחלואים שונים. ומה גם לאיש בריא ושמן כמוהו ומאכלם הם מהאש יאכלו ומתובל במרבית בשמים וזנים וביחד הבושם היל שרגילים בו הרבה והוא חד ומר מאד. ואמרתי לו בשבועה לא אדע להשביע רוחות רעות והמזיקין אינם נזוקין מקמיעות שלי אך עצתי תקום אחלף השבעות לשתות בכל בוקר משקה מורקת ולא יאכל מאכלי חריפים וחדים מבושמים וחמים ויגרש הרוחות והמזיקין מכח דמיונו ורוח לאדוני. עלוקות המוצצות דם אין בכל הארץ. נראה שפאניה לא ידעו" מה הוא גם הקזת דם מהזרוע לא שמעו. אך בקרנים ימצצו דם מהעורף וגדול הכאב מאד. וזאת לא מנעתי ממנו כי במקום שאין זכוכית גם בקרן ימשך הדם. ובימים אחדים אשר ישבתי בביתו סר הכשוף ממנו והיה כאחד האדם. אחר שבועים לשבתי פה שכרתי חמור לרכוב מאיש יהודי עמרלאני השבים מהשוק עם סחורות תבואה וזרעונים ועורות וכדומה. יצאנו ביום שלישי בין הערבים מפני חום היום ולא שבנו בדרך אשר באתי בה והלכנו דרך המלך עם אורחה גדולה יהודים וישמעאלים

---

*) אשר מזה והגבלים (מלכים א' ה' י"ח) יושבי ההרים וכן זקני גבל (יחזקאל כ"ז ט').

וישמעאלים. רכבתי במקומות המישור יום ד' ויום ה' עד קרוב לצהרים יום הששי עש"ק לא רחוק מעמראן ירדתי באשר הרבה עוברים ושבים מהשוק ומדוע אהי' לזר בעיניהם ולא יורידוני? וכבר נסו כפות רגלי להלוך ובין הערבים נכנסתי בעיר. בעל החמור הביאני אל ביתו ושבתי אצלו. וביום השלישי חזרתי עם החוזרים מהשוק לעיר צנעא. פה התענגתי גם ש"ק בראות פני ידידי הרב הגדול החכם הצדיק מארי יחיא אל בדיחי נ"י אשר היה פה לדרוש שלום בואי. ואחר השבת ארחתי לחברת שני אנשים אשר הלכו לעיר קרית אל גאביל בדרך אשר באתי בה בתחלה.

בעשרה בתמוז באתי העירה. עתה תשמענה אזני קללות ובהלות נאצות מפלצות על המלך החדש אשר חשבוהו למשיח כי נהפך למשחית. ליל ט"ו אייר נכנס לצנעא הבירה וישב על כסא מלכותו ותהי ראשיתו רשעתו. למחרת קרא להנשיא של היהודים... ופקד עליו להביא לו מתנה מהיהודים שמנה מאות שקלים והנשיא הוסיף מדעתו עוד שבע מאות שזה דרכו ובאלה יחפוץ. הוי נשיאי ישראל! (יחזקאל . .) זולת המסים הקבועים וכסף גולגלת הנקחים פי שנים ע"י הנשיאים האחרים ומשרתי המלך. ורבים מהנכבדים אשר שבו לרגל חסדי הבטחת המלך החסיד המקוים לאור והנה חושך שבו לבית הסוהר ועל עושי מלאכת המטבעות הכביד עולו בהעלילו כי הסיגו כסף סיגים כי עמי הארץ לא קבלום במחיר אשר הושת עליהם. אז האמינו כי אין אמונה בו ולשוא בטחו בו וכי עוד נכונו להם שפטים אשר לא יוכלו שאת. ואלה אשר התנשאו את נפשם לשוב לשבת בבתיהם ולחיות בצלו נסוגו אחור וגרו באשר גרו. גם הרב הגדול מארי סלימאן נ"י האב"ד דק"ק צנעא נואש מלבא עוד העירה וישב כאסיר בעיר הזאת ופחד להכנס עוד בצנעא אף בסתר. גם הרעב חזק בעיר ואשר קוו לשנה טובה נאחה ולא לברכה והשדפון אכלה כל יבול ושדי תבואות אומללו. כל פנים קבצו פארור וכל לב תאנח בשברון מתנים. לא ידעתי נפשי אם אכנס עוד לצנעא אם אחדל. הייתי פה עד אחר תענית טו"ב בתמוז. השגתי בליל אחת לחם שעורים עם טבול הלתן (חילבא אשר ראית למעלה מה הוא) והיתה לברות לי הלילה שלפני התענית ולהשיב נפש אחר התענית.

ומפה הלכתי לעיר ראדא מהלך שלש שעות לדרום. בה כשבעים בתים יהודים תחת מושל קאהדי (כומר) אשר לא נתן צוארו עוד תחת מלך החדש אף כי קרובה היא אליו. רוב יושביה מפליטי צנעא אשר בנאו להם בתים וביהכ"נ גדולה וישבו בה. גם פה חלק לבם לשתי קהלות. תושבי העיר לפנים אנשים קשים בני נרויה. ופליטי צנעא אנשים יקרים ונכבדים והמה כפופים לרגלי התושבים הנבזים ושפלים אך נכבדים בעיני המושל במלשינות. מארי סאלם אל קאפיח איש יקר ת"ח וירא ה' הביאני אל ביתו וישבתי אצלו יום השבת. ומפני המריבה והקנאה שבינו ובין נשיא העיר התושב הודיעו להמושל הקאהדי

כי

כי באתי אל ביתו. ושלח אליו להביאני אצלו וענה „שבת היום" ולי לא הגיד לבלתי עכבני ביום השבת. ביום ראשון השכם אמר לי ברח לך לצנעא והוא בעצמו (כי לא מצא אחר) הלך עמי לשלחני בטרם יכיר איש רעהו למען יחזור לעירו בבוקר ולא יודע לאיש. מיהר מאד מהלכו והדרך ישר בין שדי תבואות גנות קוצים ודרדרים ואנכי לא ידעתי מה זה ממהר אך ראיתי כי בכל רגע מחזיר פניו ומביט מאחריו. הסיבני דרך אחרת וכשעה אחר יצא השמש ואני בשער צנעא. הביאני אך מול השער ויאמר לי „שאל לך בית מארי יחיא אל כהן". והוא חזר מפה בבהלה. הכומר ידע כי נמלטתי מיהר משרתיו לרדפני ולא השיגני ואחרי ידע כי האיש שלחני והצילני הביא בסד רגליו ונתן עליו עונש כסף.

מו.

פעם שני בצנעא. — קרוא עצרה. — סאוואן. — תינעם. — הר השקדים.

כ"ה תמוז שבתי לצנעא ובאתי לבית הדיין הראשון הרב מארי יחיא כהן נ"י (כי הרב האב"ד מארי סלימאן נ"י לא בא עוד העירה מפני הפחד) והוא איש זקן ושבע צרות יקר מאד לכולם והוא מתנהג בחסידות מקובל אלקי מארי דעובדין הורתי אומנתו סופר מהיר וחובר חבורים ורוב ימיו בעסק הקבלה ועבודת ה'. בבואי לבית מדרשו של הרב הזה מצאתי אסיפה גדולה ומשרתי המלך נוגשים עליהם. גם מסבבים על הבתים להביאם אל האספה וקול צוחה בעיר כל גבר ידיו על חלציו „ומה קול הצאן אשר אנכי שומע? כצאן לטבח יובל". המלך החדש העמים עליהם עוד מסים חדשים, חדשים לבקרים שכר הפתחים והחלונות עד כי קשה כח הסבל. מהם ברחו ומהם התחבאו ומהם ביתם ריקם ומהם הובאו במאסר והרעב חזק בעיר קוו לישועה ואין. עול המדהבה עוד הכבד. חכו לשנת ברכה והנה קללה. כי גם מה שנזרע וצמח אחר הגשם של ניסן נשדפה ויבש כי לא היה עוד גשם ומלקוש בסיון ותמוז. ולרגלי הרעב באו גם תחלואים ומיתה פתאומית רח"ל. והסכימו בהאספה לחלק המס הזה על הבתי כנסיות. להעביט ולמכור פליטת ההקדשות הנשארו בהם. ישבתי משמים בתוכם ואין איש פונה אלי לאספני בצל קורתו. ושם נמצא איש ירא ה' מארי אברהם נ"י מבני בניו של הרב הגדול מארי יחיא צאליח זצ"ל והוא סופר מהיר שו"ב וחזן הכנסת של זקנו הרב הנז' אשר ביתו בית ועד לחכמים מאז ומלפנים ובחסדו ריחם עלי והביאני אל ביתו. וישבתי עמו עד אראה איזה הדרך אשוב לשלום.

עש"ק רחצתי במקוה. משחתי ראשי וזקני וכחלתי עיני (כמנהגם ולעיני הרבות מצאתי בזה רפואות תעלה) ולבשתי מצנפת האדומה אשר היתה לי למנה בזה מהאיש (אשר פתוני ללובשו בש"ק בין היהודים

אשר

אשר אין גוי עמהם בעיר) גם נגפתיה במטפחת כמנהג ירושלם. ופה
עשיתי לי על חג השבועות בגד עליון ארוך ולבשתי פה היום. ויצאתי
ברדת היום מביתו עם מארי אברהם בעה"ב ללכת לביהכ"נ שלו הקרובה
ויהי אך יצאנו מפתח החצר פגשנו שני ישמעאלים ברחוב. הביטו עלי
בקנאה אמרו „זה טורקי". אחד נגש אלי ואחז במצנפת „למה זה הצנפת
כן? כי לא יעשה כן במקומינו". „כן אני מצניף בירושלם" „טורקי אתה"?
„לא יהודי אנכי" „ולמה תלבש כן?" „אני לא מיהודי תימן ובמקומינו
כל היהודים לובשים כן". „אבל פה לא תוכל ללבוש כן" „ולמה?" מארי
אברהם נפלו פניו ולבו והתחנן עליהם לעזבני ואנכי אומץ לבבי לא
עזבני ומדבריהם לא חתתי. הניח המצנפה ואחז בזקני אמר „זקנך
נאה" ועומד במקנא על הדרת פני ובגדי. אמרתי לו „אם אחזת בזקני
ואני בירושלם או במדינה אחרת הכיתי על לחייך כה וכה". אז חרה
אפו מאד ועזבני ואמר למארי אברהם „אני הולך להביא לו שמש (ראסול)
מהשופט שביזה אותי ככה ומידך אבקשנו". והלכו להם. הוא נרעד
ונרתת (כי המנהג פה שאם אחד שולח שמש לבעל דברו עוד לא נעשה
דבר. הנתבע משלם שכר השמש ונותן לו מאכלו ומשתהו כטוב בעיניו
וזה קודם המשפט) וירץ אחריהם לרצותם ונשק כנף מעילם ולא נשאו
פניו. ואני אמרתי „לכו גם אני אעלה אל המלך . . . אשר מכיר אותי
ואבקש משפט עליכם". בין כה וכה מהומה גדולה בביהכ"נ. החכם
בסכנה שכך דבר עם שני גוים וימהרו אל הנשיא שיעלה אחריהם
לרצותם ולא מצאם ויתעצבו מאד. ואמרתי להם אל תרהו ואל תשתעו
לא יקרנו אסון ה' עמנו. כן היה לא שלחו שמש והלכו בבושת פנים
ותהי למופת. ברוך שומר ומציל.

שבת קדש מברכים ר"ח אב לנחמה קראו עצרה (כי בימות החול
המה מפוזרים) ואחר סעודת הבוקר לא נחו בבתיהם לישן מעט ככל
השבת. ונאספו מקטון ועד גדול לארבעה בתי כנסת הגדולים (והאחרים
נסגרו) לזעוק לפני ה' על שלשת השפטים הרעים רעב, דבר, חמת
מלך! החלה אמרו מזמורי תהלים הפלות ותחנונים קראו בקול גדול
ונחלי דמעה מוגרים כעינות מכל עין בכל לב. אחרי כן קמו הזקנים
ומארי אברהם ראש הכנסת בית נאליא (שהייתי בה) ואמרו דברי
תוכחה וכבושין ממדרשות והגדות שברו כל לב והכפיפו כל קומה ויוסיפו
כל העם לבכות. התינוקת של בית רבם ישבו לארץ באמצע ביהכנ"ס
בעיגול נשענים זה על זה ומלמדיהם בתוך קוראים עמהם. ופנה הדורש
אל הילדים הצעירים ואמר להם „זרע קדש! מה אתם מחשים? קראו
אל אבינו הרחמן בחזקה! אולי קולכם יאזין הבל פיכם אולי יקשיב?
קול הצאן לא חטאו יעלה באזני אבינו הרחמן „אז פתחו המלמדים
והתלמידים אחריהם וצעקו בקול בכי ואנקה מר צורח „יא רבנא
אירחמנא"! (נא אדונינו רחמנו) וינועו קירות וקורות הביהכ"נ מקול
הקוראה. ככה בקול אחד כולם צעקו פעמים רבות עד כי נלאו וידמו.
כן האריכו בתפלות ובקשות והנערים אחריהם עד רדת היום והתפללנו

מנחה

מנחה ויצאנו מבית הכנסת עם צאת הכוכבים ולא יכולנו עוד לאכול סעודה שלישית.

יום ראשון שמתי פעמי עם מקלי לדרך מזרח צנעא אל ערי ישראל החונים הלאה עם בחור אחד מאנשי העיר אשר ארח לחברתי (בא בשכרו). יום א' ער"ח אב באתי לעת ערב עיר „אסוואן" בה כשלשים וחמשה בתי אבות מתוך למבצר הגוים. רובם קדרים ועובדי אדמה ועניים. לנתי שמה ולמחרת בבוקר הלכנו משם והלאה עם עוד שני יהודים מהעיר הזאת אשר הלכו למלאכתם בדרך צר ומר מאד הרים ועמקים דרך לא סלולה ותחתתים בדרך למען נוכל לנוח בכל שעה בבתי יהודים היושבים פרזות על פני השדה בבתי מערות בבתיהם אין כל עושי נעלים מעבדי עורות ומוכרים דברים קטנים לעוברים ושבים. לעת ערב באנו עיר תינעם. לפנים היתה עיר ואם בארץ התימן שניה לצנעא אשר עליהם אמרו המושלים: „כי מצנעא תצא תורה ודבר ה' מתינעם". כי רק בשתי הערים האלה היו בד"צ קבועים וסמוכים לדון ולגזור לכל המדינה. היום ימצא בה כשבעים בתי אבות רובם עניים ולהם לראש מארי שלימאן ספירה ואחיו ומארי יוסף ורובם ת"ח יושבי העיר מלפנים ופרנסתם ממלאכתם ומסחור האגוזים והשקדים ותבואה ושתי בתי כנסת להם ושלות השקט ביניהם. ישבתי פה גם השבת. דרך ומנהג אחד לכולם אין כל חדש. ביום ראשון עליתי גיבל אל לאז (הר השקדים) אשר מעט יהודים מפוזרים בהרים האלה זעיר שם זעיר שם. הרים גדולים וברכת יבול תכסם עצי שקדים ואגוזים המפיקים פרימו לכל המדינה ועד מרחוק גם מטעי כרמים ושדי תבואות אך לחום קודר השמש (כי לא המטיר ה' עוד בקיץ הזה) וגובה ההרים לא עצרתי כח ללכת ותזרנו על דרך צנעא בארחת אחרת ולננו בעיר סאוואן הנז' ולמחרתו ערב תשעה באב אחר הצהרים באנו לצנעא.

מב.

מחזה ליל ת"ב ויומו. — תענית צבור ותפלת הגשם.

אכלתי סעודה המפסקת עדשים ובצים. לא הצרכתי לחקור על מנהג אכילת בשר בין המצרים אם גם לחם לשובע אָין וגם בשבת אין בשר ויין. מחזה ליל תשעה באב נורא מראיה ואיום. אחר דממת תפלת ערבית כבו כל הנרות (בבית הכנסת בית מארי יחיא הלוי אל שיך) החושך כסה פני כולנו יאנקו דום. ראש הכנסת מארי יחיא אל מאנצורי איש זקן שקנה חכמה עמד וצוח בבכיה „אחינו! הלילה הזה שני אלפים ושני מאות ושמונים לחרבן בית המקדש ראשון ואלף שבעה מאות ותשעים לחרבן הבית השני ועוד לא נושענו. כל מי שלא נבנה ביהמ"ק בימיו כאלו נחרב בימיו". ועוד דברי כבושין וגעו כל העם בבכיה עצומה

ונוראה

ונוראה. והתחילו איכה וקינות כמנהגם. קול בכי ונהי מרירות ואנחות באין פוגות. זכרתי ת"ב אשתקד בהיותי באליכסנדרי' של מצרים ולא ראיתי קינות ואבלות מקוננת באלה אך פה חרבן הקדש אבלותה בכל שנה. אחרי גמרו ומהם הלכו לבתיהם ומהם נשארו עוד כל הלילה בביהכ"נ לעשות תיקון חצות ושלש משמורות. בבוקר לבשו הס"ת שחורים והניחו אפר וקלה עליה. בהוצאות ס"ת מההיכל אל הבימה הולך החזן לפניה ואומר הקינה „ספדי תורה כי חוללה תפארתך" כו' והקהל אחריו ומתרגמים הקריאה וההפטרה כמנהגם וגם בערבי בניגון עצב. אח"כ קראו קנות מלוקטות והאריכו עד הצהרים, ורובם נשארו עוד בביהכ"נ עם הקטנים וקראו באיוב שהקטנים קראו פסוקי עם התפסיר ערבי.

גם בשבת חזון קראו עצרה בארבעה בתי כנסיות הגדולות כמשפט שבת הראשון וגשם אין בארץ הרעב החזק מיום ליום. ותחת אשר בשנים הטובות היה בעת הזאת שמנה מדות חטים בשקל והיום אף חצי מדה אין להשיג רק שעורים ופולין. וגזרות ומסים מתחדשים בכל יום מהמלך החדש החסיד? כי גם לו יחסר לחמו ומאין יחמוס אם לא מהיהודים האומללים. גם נגף (הכאלירה) החולי-רע רח"ל החל בקצף גדול בעיר הגוים כמאתים מהם בכל יום עד שהמלך בכבודו יצא בלבוש שק אחר מטת אחד מבני ביתו כי נגע עד לבו. והוציא בשבט פיו להישמעאלים שישובו אל ה' בכל לבבם. כי אין גשם והולכים למות וגזר צום ועצרה שלשה ימים. ולא נתן אל לבו לשוב מן החמס אשר בכפו וגזלת היהודים בידו. אבל נס בין היהודים אשר עד כה לא נגע הנגע והתקנאו בהם הגוים עתה נדבקה מעט בקצה עיר התחתונה וגזרו צום ותרועה קראו עצרה על יום שני ט"ו באב. סוגרו כל הבתי כנסיות ונאספו באלה הארבעה הגדולות (ראה למעלה) מלאות צאן אדם. אחר התפלה והתחנונים והלמוד קמו כולם ונאספו יחד והוציאו ס"ת מבית הכנסת בית אל שיך הנז' אל הרחוב הסמוך להביהכנ"ס ושם גן גדול רחב ידים ונאספו מכל הבתי כנסיות להגן הזה אשר ירק דשא הלבינו ועשב השדה יבשו עלי האלנות נאורו ויבולו. בתחלה עשו התרת כשפים (כאשר ספרתי לכם למעלה שגם בהעצר השמים ולא יהיה מטר יאמרו שלפעמים הוא מעשי כשפים ויש להם על זה נוסח השבעה והתרת כשפים) וישבו על הארץ וקראו תהלים תחנות ובקשות ומזקני העדה וחכמיה קמו ודרשו דברי מוסר ודברי כבושין. ואחריהם המלמדים והתלמידים היושבים בעגולה באמצע קראו בקול גדול פעמים רבות „יארבנא ארחמנא" כנז' וכל המקהלה אחריהם. כמה מהזקנים אמרו תוכחת מוסר אשר המסו גם לב האבן. ככה שנו ושלשו והנערים אחריהם כאמור. אחד מהזקנים עמד ואמר „אחינו! השכחתם את שני הרעב אשר נחתו בנו לפני שלש עשרה שנה כי נשארנו מעט מהרבה. בואו ונכינה קברינו אצל קבריהם מי יודע ישוב ונחם ולא נאבד אנו נשינו וטפינו. המעט ממנו הרעב והדבר כי גם

קם עלינו אדם . . . לכלותינו להפשיט עורינו ולגרם עצמותינו היבשות עננו אבינו עננו! קדש את שמך בעולמך וידעו כי יש אלהים בישראל". לקול הקורא הזה רחפו כל עצמותינו וסמרו שערות ראשינו. מזרמי מי דמעה רוטבו עלי הגן ומדמי לבבות השקו כל צמח וכל עשב. גם הנשים העומדות סביב בחלונות ועל הגגות שפכו דמעותיהן מים מפכות על הקירות סביב. דלף מי בת עין טורד באין פוגות. ותעל שועתם אל האלהים. לקול שאונם נאספו גם גוים רבים ועמדו מרעיד משתומם עד קרוב לצהרים אשר הקדיח עליו השמש בחומו החזירו הס"ת לבית הכנסת והלכו לדרכם בשקם ותעניתם.

דמעת העשוקים והאנקים לא נפלו ארצה אבל נאספו נגבו קמו כמו נד לפני אבינו הרחמן ית"ש. והשמים התקדרו בעבים ומטר נתך ארצה ותהי גשם שוטף עד לא יכולנו לצאת מביהכ"נ אחר תפלת ערבית וכל הלילה ההוא. אז נתקדש שמו הגדול ית"ש והרבה מהגוים האמינו שהיהודים הורידו המטר בזעקם לה' ובאו לברך אותם. אחרי זאת ירד כמעט שער התבואות עד החצי שבעלי האוצרות הוציאו מאתבואותיהם. אבל מחלת הכאליריע כבדה מאד בין הגוים היתה לתבערת אש להבה וגם בפנת עיר היהודים נגעה ויום אחד מתו כט"ו נפש. וזאת המחלה הפעם ראשונה באה במדינה ולא ידעו במה להזהר (ואם ד' לא ישמור אך שוא השמירה בזה) ואנכי אשר כבר ידעתיה אחת ושתים רח"ל הורתי להם הזהירות והתימום והתבוך ביין שרף חזק עם חרדל ועשב הפילין הנמצאו פה והועיל ב"ה לאיזה אנשים.

יראתי להתמהמה עוד פה גם כי קרבו ימי החורף ויעבור עת האניות ושמתי פני ללכת עדאנה לדרום נגעא. עד עדאן מהלך ט"ו יום ובכל הדרך ערי יהודים על פני כל המדינה לאלפים יוסיף ה' עליהם (שני ימים מפה נגבה עיר גדולה דמאר (הדורם). בה כשלש מאות בתי אבות ושתי בתי כנסיות גדולות. ראשי הק"ק מארי אברהם אל קאפי נ"י ומארי אברהם אל נאדאף נ"י עוד שני ימים משם עיר דמאת כמאה בתי אבות וביהכ"נ אחת גדולה ומארי שאלם אל תארואזי לראש. ק"ק „פי ראדה" (Fi Rada) כשלש מאות בתי אבות וארבע בתי כנסיות ועליהם אלופים לראש הרב מארי שאלם מענא נ' ומארי עוזן סלימאן נ'. שני ימים למעלה מזו ק"ק שארעב (Schareb) העיר הזאת מלאה חכמים וסופרים יותר מכל ארץ התימן ואנשיה חריפים ונבי השכל וידם בכל. היא עיר מולדת הרב החסיד המקובל האלקי רבי שלום שארעבי זצ"ל שהיה רב החסידים בק"ק בית אל בעה"ק ירושלם תובב"א בזמן הגאון חיד"א זצ"ל כאשר יספר בשה"ג. ובק"ק נגעא הכרתי ממשפחתו אנשים חכמים וישרים וספרו לי סבת הליכתו לעה"ק. הוא היה נער יפה תואר וירא ה' בהגות ופרנסתו היה רוכל בעיר ובכפרים בבשמים ודברים קטנים ככל נערי היהודים במדינה הזאת הפעם עבר פה נגעא בעיר הגוים עם מלאכת רכולתו על כתפו וראתהו ישמעאלית עשירה מאילי העיר מבין האשנב ותקרא אותו

לעלות

לעלות אליה לקנות דבר מה. ופתחה לו הדלת והעלתהו לעליתה והדלת סגרה אחריהם ותבעתהו לעבירה ואם אין תכהו נפש. וכראותו כי אין מפלט לו אמר שצריך להסיך רגליו. ותראהו חדר בית הכסא והמתינה לו בחצר. מחדר הזה היה חלון קטן פתוח לחוץ וידחוק עצמו מהחלון ונפל לארץ גבוה שלשה בתים ולא התנזק וקם וברח. היא המתינה לו עד בוש ותרא כי אין איש זרקה מלתחתו החוצה. והוא נמלט משם וילך מעיר לעיר עד בואו לעדן ומשם נסע לבצרה ובבל ומשם לירושלם עה״ק ת״ו. ושם נפתחו לו שערי חכמת הקבלה ביפעת טהרתו וקדושתו כנודע מפרסת גדולתו וקדושתו וחסידותו ואשר הופיע אור יקר בחבוריו על הזוהר וכתבי האר״י ז״ל וכונת התפלות אשר עד היום בק״ק בית אל ומנוחתו כבוד בירושלם.

ואחרי דרשתי וחקרתי על דרך היבשה לעדאן ידעתי כי רבו השוללים והשודדים גם רוצחי נפש בדרך הזה עד בלתי אפשר לצאת לשלום מדרך הזאת. ועל כן יעצתי לשוב בדרך אשר באתי בה לחודידה ומשם דרך ים לעדאן.

בשבת ק׳ מברכים ר״ח אלול המנהג פה נגעא אשר הרב וב״ד מסבבים על כל הבתי כנסיות בבוקר עת התפלה ובידם אגרת תוכחת מוסר ואזהרות והתעוררות לימים הנוראים האלה וקוראים בו בכל הבתי כנסת לעורר העם לתשובה (וכן בשבת הגדול להורותם ולהזהירם על דיני חמץ ומצה) גם אני סבבתי עמהם (כי יקר בעיני המנהג היקר הזה) ולא יכולנו בבוקר לסבב על כל העשרים בתי כנסיות גם כי יאריכו בתפלת השבת מאז טרם עלות השחר עד שליש היום וגמרנו במנחה. לעת תפלת מוסף הגענו לביהכ״נ של הרב המקובל מארי יחיא כהן נ״י. שם בקשוני להתפלל להם מוסף כי הייתי נכון לנסוע מזה אחר השבת. גם אני בשברון לבי כי הגעתי בחזרת הש״ץ להבקשה: „יהי רצון שתעלנו בשמחה לארצנו ותטענו בגבולינו„ נפתחו קירות לבבי ולא יכולתי להתאפק מבכי ואקרא בכל כחי עד נסתם מוצא שפתי. וכל העדה הק׳ בהמית ענות רוחם ושברון לבם הורידו כנחל דמעה והיה לנו השבת ליום הכפורים.

יום ה׳ ב׳ אלול כשלש שעות אחרי הברכה ולוית חן מהב״ד ומיודעי וברא ם זה ידיד נפשי ולבבי הרב הגדול חסיד ועניו מארי יחיא אל קארה נ״י ובניו היקרים ואיש החסד בעה״ב מארי אברהם נאליא נ״י עד מחוץ לעיר ועבור קברות היהודים בקעה מלאה אבנים למצבות ואין עליהם ציונים ואותיות מפותחות. נפרדתי מהם מתוך דברי תורה ונשיקות אהבה ודמעות רחמים. על כן קראתי למקום ההוא „נחל דמעה" כי שם הוספנו לבכות. עזבתי עיר האבלה והשוממה אוזל בחברת איש מורה דרך ללכת ברגלי לאטי וספרי וחפצי וכל חשקי אשר אספתי פה בדמי נפשי שלחתי לפני עם האורחה ההולכת במישור לאחראז. ואנכי לא יכולתי להחזיק בדרך והעבירני מורה דרכי על דרך מושב יהודים למען אוכל להנפש בצהרים וללון בלילה בערי ישראל.

עש"ק לעת ערב באתי עיר יאפיד בהרי תימא עיר מגורי שלשים יום אחרי נגזלתי. ויבשרוני כי אחרי הלכתי למוצא המים לא נשברו עוד כדיהם (ראו למעלה מעשה שהיה) האמנם אמרתי כי היה גשם ונפתחו המעינות. והבטיחוני עוד שהגזלן בעל המלון איננו במלוכו (מלך שודדים) כי נגף הוא ואשתו ובנו והחפצים הנגזלו נמכרו בשוקים ומעט מהם קנו יהודים למעני בערי תארא וביחוד התפלין הטובים ואיזה ספרים ותותמי וישיבו לי. שמחתי עמהם בש"ק עד יום ד'. בבוקר השכם ירדתי עמהם לשוק הרביעי. משם שכרו לי חמור לרכוב בארץ המישור ובמקום שאין אנשים כי זכרתי וידעתי את התלאה אשר מצאתני בדרך הזה בבואי ואין יהודים באמצע הדרך הזה לנוח שם עד עיר מאנאכה. הדרך הזה כבר תארתיה ויראתיה לפניך אחי אשר לבך כלב האריה בכניסתי לארץ הזאת אשר באתי אליה אחרי חרדת פחדים כשלש שעות בלילה אשר מצאתי כולם ישנים בבתיהם תוך כיסהם ודפקתי על פתח בית איש ישר אשר הכירני מאז והביאני קורות ביתו. יהי מכירי ברוך.

עתה דמיתי שיצאתי מאפלה לאורה. פה תמשול ממלכת אל מוקריימי אשר למלך חסיד יחשב להם ומעמיד במשפט ארצו. כן עוד פה מעט פרנסה להיהודים והרעב לא הכביד אכפו כבארץ העליונה גם נגף החלי רע רח"ל לא בזה בגבולם (כה לחי) והמון עניים מגנעה יגברו הנה על פת לחם. למחרת הלכתי לעיר האגארה הקרובה כשלש שעות וישבתי פה עד יום א' והותלתי מחץ לעיר על אם הדרך אשר יעביר שם האיש החסיד והקצין ר' יחיא אל עומיסי אשר הכירני בתחלה בעברו אל שוק מאנאכה כדרכו. לא הכירני עוד כי חשך משחור תארי ונהפכתי לאיש ימיני כמוהם. בכה עמי ונחמני בדברים ערבים ונוני לשבת פה עד מחר כי ישוב מהשוק ויוליכני עמו לעירו ולביתו.

יום ב' י"ג אלול בצהרים באתי עמו לביתו בעיר גירואח בהר נאפאן מקלה שמנה חדשים אשר עזבתיה. פה מצאתי מעט החפצים אשר השארתי לפליטה עם אשר קנו מהשוק מגזילתי. פה ידעתי כי עודני חי. נחתי ונפשתי עד יום ד' כ"ב אלול. קודם עלות השחר השכמנו וסעדנו לבבינו די שבעה וירדנו באורחת יהודים וישמעאלים לשוק אל רבוע הוא השוק הראשון שפגשתי בו בראשית כניסתי לארץ הזאת. עתה בירדתי מההרים רקדתי כמו איל ועל כל מורד אהלל יה הודו לה' כי טוב כל"ח שיצאתי לשלום. כהולך בחליל הלכתי לפני האורחה. החלפתי כוח ולבי שמח. הנני יוצא מאפלת חדרי תימן לראות עוד פני חלד. הנני יורד מהרי חושך לאור באור חיי תבל.

בלילה ההוא בכלות רגל השוק שכר לי גמל ללכת חודידה עם האורחה הגדולה השבה מהשוק נושאת קאהווה בשמים ועלי סענעם ושארי פרי הארץ ומלאכת מעשי תימן. החסד גמלני האיש היקר הזה ר' יחיא אל עומיסי אין בפי מלה להגידה ושפתי הקצורה מלספרה. יגמלהו ה' כצדקו הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו

מד.

הליכה לחודידה. — מוכא והעוברת עליה.

גם הדרך הזה כבר ראית מראשית בואי. בליל ה' רכבנו כל הלילה באישון חושך ואפלה בין הררי חול ומדבר תלאובות. ירדתי מהגמל להסך את רגלי והאורחה עזבוני וגם גמלי רדף אחריהם ואני לא ידעתי אנה אני בא ותעיתי כשה אובד בדרך לא עברתי ואורח סלולה אין בין החולות עד שמעתי מאחורי קול אורחה אחרת באה אחרי והלכתי אחריהם עד אור הבוקר. שם בבתי צריפים יושבים מחיל הפחה התוגרמי שומרי הדרך ואורו עיני לראות גם בעל הגמל עם משאי מצפה עלי. מפה הארץ נושבת תחת ממשלת הסולטאן יר"ה אשר במשפט יעמיד ארץ ובצהרים עש"ק נפקחו עיני לראות שערי העיר חודידה ושומרי החומות. אור יקר הגיל עלי אחרי לא האמנתי לראות עוד ארץ החיים.

באתי לבית הסוחר הנוצרי חבאגי סטופאן מיכאל אשר אספוני וגמלוני חסד. ושמחו לקראתי בכל לב אחר התעלמי מהם תשעה ירחים לא שמעו ולא האמינו בחיי. השיבו לי בשמחה את הפקדון אשר הפקדתי אצלם תיבה סגורה בגדים ספרים ומצעות. ויעצוני למהר ללכת לעדאן בטרם יסגר שער הים. כי עתה סוף העת (מוסים) אשר עוד ספינה הולכות עדאנה. ובעבור זה החדש לא אוכל עוד ללכת. כן שלחו משרתם לדרוש והנה ספינה קטנה יוצאת הלילה לעדאן אבל שכרוה סוחרי הודו ישמעאלים השבים מגירא מחאג מיכה ולא רצו לקבלני אתם עד שבהתאמצות רב בטרחת הסוחר הנוצרי וכפל שכר נתנו לי מקום בירכתי הספינה ועליתי אותו היום ובערב פרשה נס ועזבה החוף.

הרוח לא מילא אחרינו והתנהלנו לאט עד יום ד' ער"ה בבוקר באנו לעיר מוכא. שם עמדה. כי הרוח הסב ממולינו ואין לעבור במקום צר אצל שער הים (באב אל מינדיב) אשר שם יתאחד ים הערב (האדום) עם ים הפרסי (הודי). ועתה סוף הזמן מרוח צפונית המנשבת אך בקיץ. ירדתי העיר ודרשתי על בתי היהודים והביאוני (בשכרו) מחוץ לעיר לבתי צריפים קש וקנים. שם בית השו"ב מארי יוסף סאלם נ"י.

לפנים היתה מוכא עיר גדולה באחת ערי הממלכה שבארצות הקדם. מבצר חזק וחומה גבוהות דלתים ובריח ובניני בתי העיר אבני גזית ולבנים תחתים שנים ושלישים ומגדלים מהודרים בנויות לתלפיות על חוף הים. תוך החומה מושב השופטים השרים הסוחרים הסולחנים ובתי אוצרות והחנויות ובתי המסגד. גם בית הקברות בתוך בין בתי המסגד ציונים ומצבות אבנים משוח בשיד כמנהג הישמאלים ומחוץ לחומה עיר הצריפים רחובות וחוצות בתים הרבה פרזות ישבו על פני השדה. הבתים מעשי עבות עצים קוצים קשים וקנים מהם מרובעים ומהם עגולים והגגות משופעים וראשם קצר וחד וגם המה מעשי ידי אומן חצר עם בתים וחדרים וכן הוא בכל ערי החוף. וזה

ומפני

מפני העניות ומיעוט אבנים ולבנים. גם יפה להם להחסות באהלי הצריפים מפני חום הגדול הבוער ומלהט כאש להבה. גם הממשלה לא תניחם לבנות בתי חומר אבנים ולבנים גבוהים מחוץ לעיר פן יבא צר ואויב להלחם בעיר ויהיה להם מקום להסתר ולעמוד על גגות הבתים להלחם עם שומרי החומות מנגד. בין חוצות החיצונות האהלה היו רחובות מיוחדות גם להיהודים אחוזת נחלתם מלפנים בתי קנים כאהלה. רק הבי״הכנ לבדה היא בנין אבנים ולבנים וכפה עליה. וזאת היתה להם על ידי פעולת איש צדיק השר הגביר אהרי אהרן עראקי הכהן זצ״ל שהזכרתיו לטובה למעלה (בבנעה) שהי׳ נכבד למלך תימן זה יותר ממאתים שנה וישב כמה שנים לשר ושופט בעיר הזאת תחת יד המלך והוא בנה הבי״הכנ הזאת ומני אז עומדת על תילה אך פנה זיוה הודה והדרה. אחת היא בנין בית חומה בכל עיר הפרזי הזאת.

אז היו פה כארבע מאות בתי אבות יהודים והיו עשירים סוחרים ואנשי מלאכה בהיות העיר הזאת ראשית ערי המסחור לכל מלכות תימן מהים ומהיבשה. וזה כמאה שנה היה דבר גדול בעיר (כאשר נמצא באהלה האחרונות) וכמחציה אנשיה מתו במגפה. אח״כ התעולל עליהם מושל העיר ושרף כל הרחובות שלהם. ורבים ברחו לערי ישראל אשר בהרים מהלך יומים שלשה ולא חזרו לשוב לשבת פה רק כמאה משפחות. וכן היו הלוך וחסור עד לפני ז״ך שנים שנלחם מלך מצרים אבראהים פאשא בכל ערי החוף ובעיר הזאת והבקיעם אליו והרס חומת העיר לנגד הים והחריב המגדל וכמה בתים והשבית סחר העיר והסבה לעיר חודידה. וגם עיר הצריפים נשרף עם רחוב היהודים ונתדלדלו מאד ומני אז מעטו. רובם הלכו לגור לערי ההרים ולעיר עדאן ומיסקוט. ועד לפני י״ב שנה היו בה עוד כחמשים בתים. ואחרי לקחה ממלכת בריטאניא׳ האדירה עיר עדאן ועשאה לעיר גדולה וסוחרת חפשית ותפארת נהרו אליה כל הסוחרים והעשירים מכל גויי הארץ ולא נשאר עוד שכר וסחר מאומה בעיר הזאת. עדאן מימין וחודידה משמאל נתמלאו מחורבנה של מוכא. וגם היהודים הנשארים הלכו להחסות בצל ממשלת בריטאניא בעיר עדאן. ועתה לא נשאר פה מוכא רק שמונה בתים של יהודים. ולא היינו היום ער״ה רק תשעה גברים עם הנערים ולא היה לנו מנין להתפלל בצבור בזה ראש השנה. ומלאכתם צורפים אורגים ועושי כורי מצרף מתיל החדמה הזאת הטובה לזה ויוצא לכל המדינות.

לטובתי ומנוחת ראש שנתי היה הרוח דרומית חזק לנגדינו ולא יכלו כן תרגס פרש נס ותעמוד שם. עשיתי פה ר״ה בבית השי״ב מאהרי סאלם והוא צורף בכסף ועושה כורים גם רופא לגוים ובעל סגולות. מנהגם ופיוטיהם כמנהג כל התימן. גם אצלו מצאתי איזה פיוטים ושירים למאהרי סאלם אל שיבזי אשר למעלה העתקתי הרבה משיריו. ואקח גם אחד מהמה ואציגנו לפניך ואם חכך טועם שירי ערב יערב לך גם השיר הזה:

ידד שנת עיני ואפעה כאני —
תוך ים תשוקתך ואלה אזכרה
לו אהיה יונק ואתה אומני
אינק שדי יפיך צמאי אשברה
לו אהיה שלח*) ואתה ואני —
נשב בצל גני ופריך אשמרה
לו אהיה רומח ואתה נותני —
תוך לבב משנאיך בדמם אשכרה
לו אהיה אהל ואתה שוכני
נתעלסה אהב בגיל נתאזרה
לו אהיה לשון ואתה מעני
אשקיט יקוד חשקך בשיר ואזמרה
לו אהיה עבד ואתה רוזני
אשאף עבודתך הדוד לא אבחרה.

*) מלשון שלחיך פרדס.

גם כי היה עמדי מן המוכן שופר של איל ותקעתי בו תוכת היום נסיתי לתקוע גם בשופר שלהם וכן הוא בכל ארץ התימן באין להם שופרות של איל או כי לא ידעו לעשותו הם תוקעים בשופר גדול של יעל ארכו כשתי אמות ומפותל כאשר הוא בראש היעל וקולו גדול ומרעיד יותר משל איל.

כן עיר החומה שמה ושממה רובצת עליה עדה ונהרסה ותהי לעי מפלה. בתים רבים אין יושב ושאיה יוכת שעריה. בתוכה יושב מושל טורקי עם מעט אנשי חיל לקחת מס מן מעט הסחרה והספינות העוברות על דרכה. מעט קאהואה יוצא ממנה המובא מההרים (אשר על שמה נקרא קאהואה מוכא כי מלפנים אך ממנה יצאו) ומגרש העיר היא ארץ מלחה גם המים מלוחים וממרחק יביאו מים לשתות. וסביב העיר מכרה מלח שכל אדמת עפרה מבהקת מלח. גם חופרים יהודים סביב הים ותכנס בהם המים וכזרוח עליהם השמש תיבש ותהי למלח. ועושים מהם ערמות וימכרו לספינות והמס להמושל.

יום שני של ר"ה לעת ערב הבהילוני רב החובל לעלות בספינה כי הסערה קמה לדממה והתקוה להחלף ברוח צפונית. יום השבת בבוקר הגנו אצל שער הים (באב אל מאנדיב) בין רוכסי הרים מימין ומשמאל וממולינו רק מעבר צר בדרך עקלתון. פה ספינות רבות עומדות מצפות זה ימים מספר עד יבא בהם הרוח צפונית. והנה באה ועברנו בשלום. פה מלאכה גדולה לתופשי נס ומשוט להחליף הנס להפוך המשוט נגד הסלעים ואיי הים וביום א' ד' תשרי שנת כת"ר הגנו אצל עדאן.

ספינות קטנות כאלה לא יעמדו מרחוק הלאה במקום הספינות הגדולות ואניות הקטור אצל הנמל בכפר טאוואהי וידחקו להכנס בין רוכסי ההרים והסלעים הגבוהים הנטועים בים ועוברים עליהם סביב

סביב. יחליפו הנסים פנים ואחור עד יגיעו להנמל הקרוב לעיר. פה יגדל האסון מכל הדרך. כמעט לא עבר כה אחד המלחים הכושים לתפוש בחבל הנס להפכה! וכרגע הפכה הספינה פניה והיינו כגוללים לולא מיהרו הספינות אשר סביבותנו העומדות וצעקו לעזרה להצילנו חתכו החבל והשליכו את האיל המעגן ונצלנו. ולעת ערב ירדנו יבשת עדאן לשלום.

תמו דברי חלק הראשון, בעזר נוצר נפש האדם אחרון וראשון.

ואם יתקבלו דברי אלה לפני אחב"י אוציא לאור בקרוב, ברצות ה', גם חלק השני אשר נכבדות ידובר בו.

אבן ספיר

ספר שני

יכלכל

בית עדן, הודו באמביי, בני ישראל, מאלבאר, קוגין הלבנים והשחורים, כלכתה, אפא-פענו, סינגאפור, יאווע באטאוויע, אוסטראליע, סידניי, מעלבורנע, נוי-זיילאנד, ציילאן, שיבת ירושלם.

ומסף על כל אלה

הערות רבות, דברי חפץ, העתק מספר הללי, וממחברת התיגאן מתימן.

ממני

צעיר הלוים יעקב ספיר איש ירושלם

כמראה אבן ספיר הראשון אשר האיר זה שמנה שנים והיה לאבן חן לכל חכמי לב ומביני מדע, כן אחיו השני הגדול ממנו, יכלכל דבריו באמת ואמונה.

מגנצא

בדפוסי ועל ידי יחיאל ברי"ל

חתן הרב המחבר ומו"ל „הלבנון"

שנת ברוך אתה לפ"ק

אמר ר' פנחס מעשה באדם אחד שהלך למכור ספיר ברומי אמר לו הלוקח על מנת לבודקו אקחנו נתנו על הסדן והתחיל מקיש עליו בפטיש נבקע הסדן ונחלק הפטיש והספיר עמד במקומו.

(מדרש חזית ומדרש איכה ע"פ זכו מיליה.)

„רבת צררוני מנעורי" יאמר יעקב. „רבים קמו עלי לבלעני, וה' לי בעוזרי — המה כרעו ונפלו, בושו ונכלמו, וספיר עומד במקומו!"

לזכר רב טוב, וברכה לשם הטוב

אלופי ומיודעי, הרב הגאון החכם הכולל הגביר המהולל

איש האשכלות רום המעלות

מוה׳ מתתיהו שטראשון הי״ו

ורעיתו האשה הגדולה חכמת לב ורוח נדיבה

מרת חנה מב״ת

בעוכ״י ווילנא יע״א

בשיר ר׳ יהודה הלוי [1]) אהודנו.

הַשַּׂר אֲשֶׁר מוֹשָׁבְךָ אֵיתָן
יוֹשֵׁב בְּגַן דַּעַת וּבֵית מַתָּן [2])
קַבֵּל שְׁלוֹם עֶבֶד אֲשֶׁר יָרַד
לַיָּם וּבֵיתוֹ עִם תְּהוֹם נָתַן
רָכַב עֲלֵי גַלִּים וְגַלְגַּלִּים
עַל בָּמֳתֵי אֶרֶץ וְלִוְיָתָן
וַיָּקָו כְּיוֹסֵף רַחֲמֵי צוּרוֹ
יוֹם מִשְּׁכֶם גָּלָה וּמִדּוֹתָן
לֵוִי וְאֵינוֹ מֵעֲדַת קֹרַח
קָרְחִי וְלֹא עָמַד בְּסוֹד דָּתָן.

מוגש בהדרת כבוד, מאתי

המחבר

[1]) השיר הזה נמצא כתוב בהדיואן של הגביר היקר כהר״ר דוד חי מגלית נ״י בבאמבי. (ראה בפנים צד מ״א). משקלו ב״ת ויתד ב״ת יתד וב״ת. — [2]) בהכ״י כתוב לאמר: „יושב בגן ביתן ובית חתן.

אלופי,

להביע זכר רב טובכם עמדי וגדולת חסדכם עלי מאז ידעתוני, לא יכילם הגליון כי רבות הנה. ומה גדלו חסדיכם עמי אז כאשר ארכובת רגלי הימנית נשברה (ליל ט״ו שבט התרל״ב), אז את בצרה הייתם לי, ולולא חסדי ה׳ ורחמיכם הרבים במשך השבעים וחמשה יום אשר שכבתי במכאוב אנוש על גבי, כי עתה לא יכולתי עמוד עוד על רגלי, או נגזרתי מארץ החיים, וספרי זה יחד עמי על עפר נחת.

ועתה, אחרי התפלה והתהלה לאל חיי הפודה ומציל ממות נפשי, אקריב תודתי וברכתי אליכם בראש ספרי זה. כי מבלעדי זאת חובתי ואעשנה, לכבוד אחשוב לי להחשב בין מיודעיכם הנושאים שם כבודכם עליהם לכבוד ולתפארת. ידעתי כי רב כבוד ויקר מוקטר מוגש לכם מגדולים וטובים ממני מרחוק ומקרוב, ומה יתן ומה יוסיף לכם הוד והדר מתולעת יעקב. אך בטוב לבבכם אשען כי תעשו גם החסד הזה לקבל ברצון מנחתי העניה אשר אגיש אליכם כהיום בזה.

גם ה׳ הטוב ישלמכם טובה, אורך ימים ישביעכם, בשלות השקט וחיים נעימים, יחדיו תהיו תמים, עד עמוד הכהן לאורים ותומים.

בעתירת עבדכם זוכר חסדכם מוקיר שמכם ומכיר ערככם, יעקב סל״ה

המחבר.

תעודת שני המאורות הגדולים הרבנים הגאונים הצדיקים ראשי אלפי ישראל בעה"ק ירושלם ת"ו*)

לאחד קראתי נועם דברים מאירים כספירים חלק ראשון מספר וספור אבן ספיר מעשה ידי אומן חרש וסופר ידי"נ הרב המובהק חו"ב כו' מוהר"ר יעקב ספיר הלוי נ"י הי"ו בידעו ומכירו זה רבות בשנים מיקירי ירושלם מחשובי ק"ק האשכנזים הי"ו. ובספרו זה עשה מטעמים לספירת דברים הוא דאתי על שה פזורה ישראל בכנפות הארץ אשר דרכו שמה פעמי רגליו בשליחות מצוה מהק"ק הנז' ואסף איש טהור מלא חפניו ידיעות תורניות ומדיניות. ומאשר חלק לו ה' בבינת תוה"ק הריב לו יד ושם בכמה מילי מעליותא אשר נהניתי מהם וערבה לי משנת ר' יעקב קב ונקי בשכל זך וישר. ודרך כלל הספר הזה שוה לכל נפש וכל איש מבין ימצא בו את הראוי לו.

ועתה הראה לי גם את החלק השני מספרו הנז', כמעשהו בראשון סובב הולך בתורה וחכמה ודרך ארץ ובלשון צחה ונקיה כיד ה' הטובה עליו, ורצונו להדפיס גם את זה ולהפיצו בישראל, ואמרתי לפעלא טבא ישר חילי' וגם ידי תכון עמו וזרועי תאמצנו כאשר ידעתי את האיש טוב לשמים ולבריות ומהראוי להטות עליו חסד ואמת ליעקב ולחלק לו את הכבוד הראוי לו על פי מדותיו ומעלותיו הטובות ולקבל מידו גם החלק השני בשמחה ובטוב לבב. כאשר אקבל אנכי אי"ה בצאתו לאורה. ואני מברכו חפצו בידו יצלח ויעקב יסע לדרכו לצאת ויבצע מעשהו הטוב ויחזירהו ה' לשלום נוה קדש. בתוככי ירושלם בח' אד"ר שנת לדודי למישרים לפ"ק.

הצעיר אברהם אשכנזי ס"ט ראשון לציון.

ויעקב הלך לדרכו אשר סלל לו לאחת קסת הסופר במתניו סופר מהיר וה"ה ידי"ן הרב המובהק תורה וחכמה בו מתאחדות אשכול השלמות כקש"ת מוה' יעקב ספיר נ"י מיקירי עה"ק ירושלם תובב"א, וכבר נתפרסם שמו הטוב כזית הנטופה בשעתה במכתביו הרבים בעלי כותבי העתים כי בפרי עטו תמצא ברכה, נוסף ע"ז בספרו אבן ספיר ח"ר יצא שמו לטוב בכל מדינות. עתה רוצה להדפיס חלק שני מספרו הנ"ל ואנכי ראיתי האבן הספיר הזה ומצאתי בו נופך ספיר ויהלום דברי פי חכם חן בחכמה ומדע וגם בדברי הלכה מהלך במישרים בדברים נמרצים הכל יפה בעטו. לזאת אמרתי לפעלא טבא יישר יהי ה' עמו ויפיק רצון מאתו לברך על המוגמר ויראה ברכה בפרי מעלליו. ומהראוי ליושרי לב להתמכו ולקחת ממנו בכסף מלא חבורו היקר כי ברכה בו. הנני המדבר בתום לכבוד התורה והחכמה והאמונה פה קרתא קדישא ירושלם תובב"א כ"ג כסלו תרל"ב לפ"ק.

הק' מאיר אויערבאך

ראב"ד דקהלות אשכנזים אשר בתוככי ירושלם לפנים אב"ד בק"ק קאליש.

---

*) הנני מבקש סליחה מאת הרבנים הגדולים ואנשי החכמים אשר נתנו מהודם עלי ועל ספרי כי לא אדפיס תעודותיהם לכבודי, כי הוצאת הדפוס רבו עלי וחד מנייהו מפקית.

ראש אמיר

אודה את ה׳ כי גבר עלי חסדו והביאני עד הלום לראות החלק הראשון נפוץ על פני כל הארץ. רבים יבקשוהו ואיננו עוד אתי, וגדולים וטובים חכמים ונבונים נתנו קטורה באפי ויהללוהו בשערים, ועשו לו שם כשם הגדולים, וגם בקשו פני להדפיס את השני, שהם הרהיבוני לקרבה אל המלאכה. ולעשות רצוני חפצתי, כי מה חפץ כל איש הלא להוציא רעיוניו ומפעליו החוצה, ע״ד שאמרז״ל יותר ממה שהעגל רוצה לינק״ כו׳.

ואולם יש שמחשבתו אך לשמים לתת טוב לטוב לפני האלקים. ויש שכונתו רצויה וגם מהכבוד אשר יקוה לנחול לא יניח ידו, ויש אשר יעשה גם לקרדום להביא ברכה אל ביתו. ואנכי כבר ידעתי כי שלשה אלה נפלאו ממני. עד הראשון לא באתי כי אין בזה תורה ומוסר וגם אינני ממצדיקי הרבים, גם את השני לא בי הוא, לא ארדפנו גם לא אשיגנו, ואולי נהפוך הוא. כאשר הכל יודעים את הכבוד אשר ישיגו המחברים והסופרים בישראל. אך גם את השלישי לא ידעתי. ואף שתה״ל אשר החלק הראשון אחרי נמכר שכר היה לי. אבל מעט אשר היה לי לפני ובכפי דבק מאום, ולא ראיתי ברכה. — וכמעט אמרתי נואש להדפיס את השני הזה. אבל המלתי על יגיעי ועמלי ונדודי שנים רבות אשר בעצב רב ילדתי אותו, לא יתואר בהרט הצירים וחבלים אשר אחזוני פעמים רבות חבלי מות ומצירי שאול. והסתי על בן אוני הזה אם שמו בחושך יכוסה. ופניתי אל נדיבי עמנו המה השרים הישרים ראשי חברת כל ישראל חברים בפאריז ומתוכם החכם הגדול ה׳ דירענבורג נ״י ראה פעולתי ותישר בעיניו, ומטובם האצילו לי ברכה לעזר ההדפסה. וזה כשתי שנים אשר החילותי להדפיסו ונדפס ששה גליונות ועמדתי מלדת. ואחר שנה חליתי גם פני הגבירים והחכמים ראשי חברת מפיצי השכלה בפעטערבורג וראו את הנדפס כי טוב הוא ויהיו למשען לי בנדבת לבם. ברוכים כולם לה׳ על טובם וחסדם! ואף כי כל זה לא הגיע עד החצי לא עזבתיו עוד עד שהביאותיו עד הנה, בעזה״י. ואתם יקירי אשר תקראו בזה הספר ותמצאו בו חפץ תזכירו לטוב גם את היקרים הנדיבים האלה, גם את חתני יקירי הרב החה״ש מוה׳ יחיאל ברי״ל נ״י מו״ל הלבנון אשר היה לי לעזר לא מעט בכל ההדפסה וההגהה כיד ה׳ הטובה עליו. וזכרו נא גם אותי להעניקני מברכת ידיכם — למען יברככם ה׳ — למען אוכל מעתה לנוח ולהנפש מעט אחרי שבעתי נדודים כשנות יעקב בשתי בנות הארמי, ועודני במקלי כאשר עבר את הירדן, ופצלות לבנות, גם הכתבים אשר הפרדתי לא עשו לי עושר אף לא הוציאוני מבור עוני וגם אחרי בלותי וראשי כולו הפך לבן והרני כ״ן שנה כבן שבעים ולא זכיתי לנחת שולחני לראות חיי שלוה ומנוחה לשבת בביתי בירושלם עם האשה והבנים זרע ברך ה׳, ועודני נורר זגולה כצפור לנוד בלי מנוח. ה׳ יראה בעניי וישיב שבות יעקב סל״ה!

ואל המבקרים אשים פני ואתחנן אליכם: אנא הוסו על עמלי, לאט לי לנער היולד. ואת השבטים אשר תתקעו בו אל תמשחו ברעל. דברו שלום לאבי־שלום, משפט וחסד שפטו בתום ויושר ותדונני לכף זכות, גם ה׳ ידין אתכם לזכות ויתן לכם כל טוב סל"ה.

ולמען תברכוני אתן לכם שיר יקר (לא ראה אור) מהמליץ הקדמון כהר"ר שלמה בונפיד. (ת׳ תגועה בדלת ובסוגל).

על חליפות הזמן על שוא הטבעו, ואדני תבל נצו גם נעו.

יזכור גבר בימי שבתו, על כס עשרו עת מפלתו
כי העולם, נמשל סלם, עת יעל איש יקוה רדתו
כי לא חילו, יקום גם לא, יאריך ימים על ממלכתו
גלגל חוזר, צוק עת אוזר, אך צור מפר אותות עתו
מי זה שואל, איך ידע אל, כשאות אפשר על מתכונתו
איך ישקיף צור, מעשי היצור, ובהירתו תלין אתו
איכה ישית, שכל בו סית, כציג עולם על סכמרתו
ידום משכיל, כי לא יכיל, סוד מדע אל קוצר דעתו
נשגב קדמון, בו כל המון, אין ראש וסוף אל ממשלתו
עלת הכל, וכמו אשכול, הלוי בזרוע תפארתו
מאין יש, חפצו חדש אך לא הידיש ראש מחשבתו
יחיד נמצא, דעו כסה כי הוא נשא אין צור בלתו
אכן נודע, כי הוא ידע, אפשר עתיד טרם געתו
הן איש מוכרח, לרוץ אורח, אל גזרת אל או מערכתו
הן בבחירה, לא בגזירה, יצלח כל גבר במלאכתו
חסד וגמול, אל עם יחמול, על איש מצרת ביתו
יד פותח, לאורח, יעמוד צדקו על משמרתו
סמכו זקן, שולח סכן, הולך בחוץ על משענתו.

תיקונים והשמטות

דף ב׳ שורה 4 אתה נ"ל עתה. 6 היהודי נ"ל ההודי. שם בהערה 1 שורה ב׳, אחר מלות „עד היום", נשמט: וזה שמה חכרה מאז היתה עד היום ולא אגע לריק בביאורים זרים שלא היו לעולמים". ה׳, 1 נ"ל בקעה. ז׳ 35: ולפנים, נ"ל ולפניה. ט׳ 20 יתר מלת סביב. שם בהערה במקום המלא נקודות נ"ל: פ׳ הספינה. דף י"ב 11 לספרי נ"ל לכפורי. כ"ב 30 נשמט: „ראה" פרושה מרחוק, ועוד רבים. כ"ג 12 נ"ל תחת „אקסאכער" נ"ל עשירי ליאגוואהר. נ"ד כ"ד 4 מהערות: הדיעה, נ"ל הידיעה. דף כ"ט 8 נ"ל יגע איש אל. מ"ו ברהם סי׳ י"ז נ"ל לפני חמש מאות שנים. כ"ד 12: אליה, נ"ל עליה. שם 20: מהאמינים נ"ל מהמאמינים. שם 31: הכילהם נ"ל הכליהם. נ"ה 34: עש"ק ויום השבת נ"ל יום השבת ויום הראשון. שם 38: יום השבת, נ"ל יום הראשון. דף ס"ד 1: איש הרים, נשמט פה ההערה הזאת: ראה ח"א דף מ"ז ובהערה שם. שם 10: על דאמאן, נשמט ראה בח"א דף פ׳ ובהערה שם. שם 11 בשני עלים, נשמט:

ראה בח"א שם. שם 21: בן, נ"ל כהן. ס"ז 11: השמטה, נ"ל המשטמה. ס"ט 2: קדושים, נ"ל קדומים. ע' 10 נ"ל וכלכלת. שם 20 נ"ל או אביו. ע"ו בהערה 4 נ"ל המאנסת. ע"ז 12 נ"ל עד מיר. פ"ב 9 נ"ל כנן. שם אחר שורה 26 נשמט: בנימין בן כבוד, כישפה להרביה, והוא יהי' לי עבד, והאם עלו לשלום. כי זרע וגו'. ס"ג 1: היו מגולי ספרד, נ"ל היו מספרד. שם 8 נ"ל כשכי. פ"ד 8 להראב"ע, נ"ל להשב"ג. צ"ב 5: נ"ל לכלכלת. שם 33 וגבוהם, נ"ל וגבוליהם. צ"ה 24: וההפרדו, נ"ל וההפזרו. צ"ט 6 שנה ושנה, נ"ל שנה שנה. שם 12: שנה נ"ל שנה. שם 15: נודע, נ"ל נודעה. לד ק' 33: ויעלו, נ"ל ועולות. לד ק"ב 14: בידי, נמחות. נ"ל בידי למחות. ק"ד 26 נ"ל השנונים. לד ק"ו 21 נ"ל לחדשים. לד ק"ח 7 נ"ל יכסון. לד ק"י 7 היתה נ"ל היו. שם 31 נ"ל ענגלאנד. שם 36 נ"ל יניסו. לד קי"א 13 נ"ל הימים. לד קט"ו 23: אורה, נ"ל אוירה. קט"ז 1 נ"ל ערביים. שם 12 נ"ל העיר. קי"ז 13 נ"ל ממלכות. קי"ח 6 נ"ל נראו. שם שם נ"ל וגסו. שם 12 נ"ל ועשהגוהינו. שם 28 נ"ל תוחרות. קכ"א 32 נ"ל אבל. קכ"ב 38 נ"ל יקרים. קכ"ג 18 נ"ל מהאללאנד. שם 24 נ"ל והיא על אחד האיים אשר אדמתו. שם 34 נ"ל שבתי שם. קכ"ד 24 נ"ל מעיינם. שם 31 נ"ל ובאלפי. קכ"ה 2 נ"ל לירע. קכ"ו 5 בהערה: ולא עשו נ"ל ולא עשה. שם 7: ניויל, נ"ל ניוול. שם 8 נ"ל יותר. שם 17 נ"ל המיהני. שם 18 נ"ל ובתלמודנו. קכ"ז 11 נ"ל יאחזם. שם 20: נ"ל הזאת. קכ"ח 9 נ"ל ארוך. שם 22 נ"ל מפרסת. ק"ל 3 נ"ל וככה הלכנו. קל"א 10 היהודים. קל"ג 8 נ"ל בראחיק. קל"ד 3 נ"ל סיעזרו. קל"ו 30 נ"ל למעלבורנע. קל"ז 27 נ"ל ישוב. קל"ט 5 נ"ל מאות. שם 20 נ"ל באו. קמ"א 11 נ"ל והרחוקים. קמ"ב 3 נ"ל כהיהר. שם 10: הנקו נ"ל נקו. שם 20 מלת יאהגנו מיוהרת. מאמי, נ"ל מאמתי. לד המתחיל: ברית, נשמט סימן הדף קמ"ג. קמ"ד 24 נ"ל מולדהם. שם 30 נ"ל ובכר. קמ"ה 2 נ"ל הים. שם 17 נ"ל האניה. קמ"ז 31 נ"ל לשמונה עשר אלף שקלי. קמ"ח 19 נ"ל זה את זה. ק"נ 7 נ"ל האים. קנ"ב 6 נ"ל מעיר. שם 20 נ"ל ועניי עמו. דף המתחיל לפה נ"ל מסומן קנ"ג. דף המתחיל לטובה נ"ל מסומן קנ"ד. דף המתחיל בבואי נ"ל מסומן קנ"ו. בדף הזה 9 נ"ל הוֹשַׁמְתָּ 10 נ"ל גְבִוּרֶיךָ, נוֹטְרֶיךָ. דף המתחיל ירושלם, נ"ל מסומן קנז. שם 3 נ"ל קרית אריאל.

שם 5 נ"ל עתמך. 7 נ"ל דמך. שם 20 נ"ל אימה יכתו מבוקר. שם 21 ההא במלת המון נ"ל בח"פ. דף המתחיל: לא, נ"ל מסומן. קנח, שם 8 וכעשהה נ"ל העי"ן בח"פ. שם 14 אריאל אריאל האלף נ"ל בח"פ. קנ"ט 10 נ"ל לציון. שם 15 נ"ל והכינות. ק"ס 32 נ"ל קדש. קס"ב 6 נ"ל היא. שם 12 נ"ל הגה. שם 25 נ"ל תהגי. קס"ד 4 נ"ל עליה. שם 38 נ"ל על. לד קס"ה 6 נ"ל: שהביא כן המ"ל בשם יכו'. שם 14 נ"ל אדוניו. שם 18 נ"ל החש. שם 34 אחר מלת „זולתו" יש להוסיף: ואה שדרשו (ילקוט בראשית קמ"ב, ועי' רד"ק) ע"פ על מכרם בכסף צדיק ואביון בעבור נעלים, שמכרו את יוסף בעשרים כסף וכל א' מהם נטל שני כספים לקנות מנעלים לרגליו. ר"ל כי שנאתם ליוסף היתה בעבור התנשאו למשול בם, וכשמכרוהו לעבד נעשו הם המושלים. ואת „בעבור נעלים". וזהו כונת הפייטן בסליחה אלה אזכרה: מלא בהימו נעלים ואמר איה אבותיכם אשר בעד נעלים מכרוהו", כי חשדם שגם ידם היתה במעל המרידה להיות אדונים לעצמם. לד קס"ו 5 נ"ל תמין. ק"ע 17 נ"ל הלאיתיו... אינון. 18 ואתם נ"ל ועתה. קע"ב 26 נ"ל הוקף. קע"ג 21 נ"ל ירושלם. קע"ה 25 נ"ל רב שר. 26 נ"ל רש"ש. קע"ו 10 נ"ל אמה. קע"ז 38 נ"ל עשתה. קע"ט 11 בהערות, נ"ל והרשימות. שם 17 נ"ל וערפתו. שם 23 נ"ל הוונות. ק"פ 10 בההערה נ"ל בבלות. קפ"א 10 נ"ל נ"ל תומם. שם 22 נ"ל נהתיה. לד 36 נ"ל לכהוב. קפ"ב 30 נ"ל עליהם. קפ"ג 18 נ"ל השבע. קפ"ו 18 נ"ל סל"ה. שם 28 נ"ל ומבשן שאול ועק. קפ"ז 26 נ"ל והתהוונים. ק"צ 5 נ"ל רפ"ב. קצ"ב 30 בהערה נ"ל השמדד. קצ"ו 4 נ"ל בהסר. שם 6 נ"ל בח"א. שם 19 נ"ל יקבל זאת. ר"ג 24 נ"ל ויתי. ר"ז 23: הקיטנה. ר"כ 24 נ"ל ירחק.

אבן ספיר

ספר שני

—

בית עדן

א.

עיר עדן וקדמוניותיה

פה עדן, ארץ התימן מזרחה על שפת ים סוף וים הפרסי אצל באב אל-מנדיב, אור חדש יפיק ברקיו. פה נגה ברק ממשלת בריטאניא תבהיק בגבורת יפעתה; פה שבתה מדהבה, נשבת המון קול נוגש הערביה; פה אך שבע־רצון תקביל פני שוחרי מרפא בכנפיה; פה אך שנאנות מבטחים בלב דורשי תושיה, וחוסן ישועות סגיניה.

עדן, ההיתה בימי מלכי ונסיכי הערבאים הפראים, כמדבר ציה, נהיתה בידי ממלכת ענגלאנד הנעימה לגן עדן. הרוח־משחית אשר היה קטב מרירי מעסק שאלה. רוח בער וזלעפות—נהיה תחת ממשלת בריטאניא לרוח צח, רוח חופש, רוח חיים. מטרות עוז (היורדים פה לימים רחוקים) ההיו לגשם שוטף בתים רבים אדם ובהמה יחד, החריבו הרים עיר ועסקיה — נהיו בידי מלכי הסד לגשמי ברכה, להשקות שדי תבואות ולמלאית בריכות מים מתוקים להחיות אדם ובהמה רבה.

על עיר עדן הזאת, אומרים יושביה היהודים התושבים פני אז שהיא „עציון גבר" הכתובה במקרא (דברים ב׳, ח׳. מלכים א׳, ט׳, כ״ו. שם כ״ב, מ״ט. דבהי״א ב׳ ל״ו), וכן כותבים באגרותיהם, כתובות וגיטין. ומראש כמו זר היה זה בעיני, כי הורגלנו לאמר אשר העיר סוויים, (סועץ Suez) העומדת בסוף גבול מצרים על שפת ים סוף ברצועה המחברת אסיא ואפריקא — היא עציון גבר, והעיר „עקאבה"(Acabe), אשר על חוף לשון י״ס השני, היא אילת. אבל כבר כתבתי בח״א שזאת לא יתכן: כי סוויים היא סמוכה למצרים על גבולה, והיא היתה מהמסעות הראשונות לצאת בני ישראל ממצרים קודם שעברו הים סוף [והקרוב בעיני שהיא בעל צפון או פי החירות], ועציון גבר היתה המסע הל״ב והיא אצל ארץ אדום, ככתוב (בדהי״ב ח׳ ט״ו) „אז הלך המלך שלמה לעציון גבר ואל אילת על שפת הים בארץ אדום" ע״ש, והיא באסיא, אבל „סוויים" היא באפריקא של מצרים.

ועל כן שבתי וראיתי גם בזה לקרב המציאות אל הקבלה — כאשר שמתי לי לחוק ומשפט מראשית הקירותי — ואומר בזה: הנה ידוע שעציון גבר היתה על שפת ים סוף אצל הר שעיר היא אדום ככתוב (דברים ב׳ ח׳) „ונעבור מאת אחינו בני עשו היושבים בשעיר מדרך הערבה מאילת ומעצין גבר „(ושיעורו כן: שעברנו מבני עשו ועברנו גם מדרך הערבה גם מאילת, גם עברנו מעצין גבר. כי „ונעבור" מושך עצמו ואחר עמו כמובן). ועל כל פנים נראה שעצין גבר עוד הלאה לדרום הר שעיר,

ובמלכים (א' ט, כ"ו) „ואני עשה המלך שלמה בעצין גבר אשר את אילת על שפת ים סוף בארץ אדום וגו', ויבואו אופירה ויקחו משם זהב"; ושם (כ"ב מ"ב) „יהושפט עשה אניות תרשיש ¹) ללכת אופירה לזהב ולא הלך כי נשברו אניות בעציון גבר". וכן בדהי"א (כ' ל"ו). ומה קרוב אתה אל המציאות כי עציון גבר היא עיר עדן הזאת העומדת על שפת ים סוף במקום שמתחבר עם ים היהודי אשר פה היא המעבר המוביל כל האניות לכל הארצות והימים אשר על ים הגדול הסובב כל הכדור, אשר שם הכסף, הזהב, שנהבים קופים ותכיים. אשר על כן לקחה לה לאחוזה ממלכת בריטאניא האדירה מושלת המדינות והאיים הרבים ההם. דרך פה עדן יעבורון לפרס, להודו, לאוסטראליא, להרי תקוה־טובה (קעפ־גוט־האפפנונג), והוור לאפריקא ואירופי. וגם פה עדן הוא המקום האסון והיותר בסכון העלול תמיד לשברון האניות אצל באב אל־מנדיב. ולפי המסופר (ובעיני לא ראיתי. והביאה גם הרב הרי"ש ז"ל בספרו תבוה"א) אשר שתי שעות מפה על הר גבוה (שכל הארץ הרים גבנונים) נמצאה אבן־סלע גדולה וכתוב עליה בכתב אשורי „אני שלמה בן דוד מלך ישראל באתי עד הנה". ואם אמת הדבר, היא ראיה שאין עליה תשובה. ואף כי רחוק מעט לפי הנראה בהשקפה ראשונה ²) לאמר שאבותינו עת נסעו ממצרים לא"י הגיעו במסעותיהם עד המקום הזה שהוא רחוק מאד מגבול מצרים (כי פה בב"נ מעלות רוחב ואלקאהרא—מצרים—בכ"ט מעלות). אבל מי יוכל לכוין באמת סבוב אבותינו בצאתם ממצרים, את הגבולות והמסעות ההמה והמדבר הגדול והר סיני והר שעיר וארצות העמים אדום עמון מואב ומדין וארץ סיחון ועוג, אשר עתה אין זכר להן ולא נדע מקומן איה. כי לא ארץ נושבת היא ורוב מקומות וארצות האלה היו כמהפכת סדום ובנותיה.

ואם לא לצחוק אהי, בעיניך ידידי החוקר, לך נא עמי עוד צעד ואגיד לך שהשם „עדן" הוא בעצמו השם „עצין". ואתה התוזה שבכל מקום בתורה נכתב „עצין" הסר וא"ו. וידוע שהערבי קורא הצד"י עם נקודה עליה צ̇

---

¹) ר"ל: כמו האניות הגדולות הנבנות בתרשיש, אבל לא שנבנו בתרשיש, כי תרשיש היא בארץ ספרד על חוף ים האטלנטי, כידוע עד היום, וא"א להביא הספינות מתרשיש הזאת על הים סוף לעציון גבר רק אחר סבוב חצי העולם, או אולי כבר היה אז מחובר ים האטלנטי עם הים סוף דרך ארץ מצרים כמו חפירת הקאנאל בשנים אלה האחרונות והיו קרובים לבוא גם מתרשיש בדרך קצר. והנה בח"א ד' ל"ז ע"ב בהערה שהוכחתי גם שכבר היה זאת לעולמים.

²) כבר ראיתי ונסיתי בדברים רבים אשר בהשקפה ראשונה הם נראים כהפלגה והגזמה רבה, ואח"כ נודעתי כי שורש דבר אמת נמצא בהם. על כן אמרתי טוב לי להאמין בגד מה ואף אם יקראני פתי, למען אגיד כי לא את אשר יצחק הכל בהשקפה קלה הוא מכוזב באמת. כאשר יש דברים רבים שבכל האומות יצחקו בהם, והנסיון היומי יקבעו בימין צדקו, והיה זה כאחד מהם.

כמו דאל, כאשר קורא הארמי הדאל במקום זיין בעברי כמו זהב, דהב, מזבח מדבחא וכו', וכן בכל שמות האנשים הערים והמדינות. העיר הצר־מות הקרובה לפה עדן, קורא הערבי הדר־מות Chadarmuth ביצה. בידה, כו'. וגם בזה השם תהי' היו"ד שבעצין במקום נקודת הצדי או להירק וצרי. גם כתבתי בח"א דף נ"ה שבתימן מבטאים הסגול כמו פתח. ותהי' הקריאה הנכונה נשמעה לאזן כמו עדן בדאל, והיא היא. וגבר, הוא גדולה בערבי: גביר — כביר (כי הערבי אשר לא יכול לבטא הגימ"ל יחליפנו בכ"ף). ובאשר יקראו לעיר דמשק „שאם אל־כביר" — „הגדולה" — שיש עוד קטנה, כן „עצין גבר" כמו „עדן הגדולה". שמצינו במקרא גם „ובני עדן אשר בתלאשר" (ישעי' ל"ז י"ב); „חרן וכנה ועדן" (יחזקאל כ"ז כ"ג). איך שיהי' לא נפלאת היא ולא רחוקה שעצין גבר היא העיר הזאת עדן, ועליה תסמוך הקבלה.

אבל כה נפלא ונעלם ממני הספור אשר יגיד לנו הרב ר' עובדיה ז"ל במכתב מסעותיו מאיטאליע לירושלם (הנדפס מקרוב..) משנת הרמ"ט. וז"ל „שבאו הנה (לירושלם) יהודים מארץ עדן היא הארץ אשר בה הגן המפורסם הידוע גן עדן והיא ארץ דרומית מזרחית נגד כוש כו' כו' ומשם [יוצא נהר מצרי יעב ?] עולה נילוס באב מרבוי הגשמים היורדים בארץ ההיא כו' ואנשיה נוטים אל השחרות מעט ואין להם ספרי תלמוד כי אם רב אלפס כו' והרמב"ם ז"ל וכולם מגדולם ועד קטנם בקיאים בהרמב"ם כי אינם עוסקים אלא בו" כו'. והנה אין ספק שכונתו אל העיר הזאת כמבואר שם בסימניו ובמצריו ומספוריהם המובא שם. ומה צר לי לאמר ברבים: כמה רחוקים הדברים האלה מהאמת, כרחוק גן עדן מגיהינם! פה עדן וסביבותיה החום בוער כתנור, וגשם לא ירד בה רק לעתים רחוקים בסוף ימי הסתיו כי אינה צריכה למטר להיותה ארץ גזרה על צחיח סלע, ארץ מלחה וערבה לא תצמיח ולא יעלה בה כל עשב, גם ירק דשא אין בה לא בקיץ ולא בחורף, ולא יער צומח עצים, וגולה וסביב לה הרים גבנונים גבוהים ורמים מכוסים באבנים שחורות, וגם מים טובים לשתיה אין לה, שכל הבארות מלוחים ומרים, וממרחק יום יביאו מים לשתות על החמורים; לא ראיתי בכל הארצות חלקה רעה נוף מכאיב כעדן הזאת, אין לחם ואין מים, לא יבול ולא תנובות שדה ולא בשר תאוה, ממרחק תביא לחמה ומהלאה מימיה, רק אשר לחוף ימים תשכון, והדגים יאכלו חנם וסוחרת עמים רבים לכל מדינת תימן פנימה וערי החוף על יד ים סוף, למצרים לכוש ולהודו. וממשלת בריטאניא חשקה בה להיותה פנת יקרת מעבר ופונה דרך לכל המדינות והאיים הרבים אשר תחת ממשלתה בים הגדול ובאזיע ואפריקא, והיה לה חוף הזה מקום מנוח להחליף כח ומעמד להאניות ולהניח פחמי אבן והכנת מאכל. והאיך נאמר שפה הוא חגן אשר ברכו ה', העדן אשר נתן אלקים למבחר ברואיו הראשון אדם יציר כפיו? וידוע (מהראב"ע והרמב"ן) שהגן עדן הוא תחת קו המשוה במבחר הארצות

יפה נוף משוש כל הארץ ואשר שם ראשית המים החיים מבחרי הנהרות הטובות. הזאת עדן אשר רגלי עומדות עליה? לא, אין זאת! ואיך אתפאר לאמר שהייתי בגן עדן, אם רואה אנכי פתחה של גיהינם לפני; והאיך יאמר עוד „שמשם ימשך מי הנילוס הסבורבות" — וכמה רחוק הנילוס מעיר עדן הזאת; כי עיר עדן היא באסיא במזרח ים סוף והנילוס יוצא מבין הרי כוש באפריקא במערב ים סוף והים ביניהם, ולא קרב זה אל זה. ועל שארי הספורים שמעתי רבות כמו אלה ואין קץ לשמועות ומעשיות, ואנכי — בעזה"י — אשר עיני חזו והחזינה אספרה, ואשר ידעתי אמת אדברה. עד האמת ועד התורה!

ב

תבונת העיר

בצאת האיש אל החוף אשר אניות קטנות רבות בעלי תורן אחת תעמודנה שמה [כי עתה יש הלאה מזה כמהלך שעה כפר הדש „טוואיאה" אשר הבינה זה מקרוב ממשלת ענגלאנד למעמד בטוח לאניות הגדולות וספינות הקטור. תמצאנו הלאה], יעלה ראש גבעה גבוהה, ועל פני הבקעה והגבעה מזה ומזה בתי צרופים ואוהלים לדלת העם ואנשי משמר מחיל המדינה. מראש ההר ירד לשפלת בקעה אשר סביבותיה בנתה הטבע הומה נשגבה ובצורה, המה ההרים הרמים והנשאים עד לב השמים, מכוסים בסלעים שחורים, ושממות עולם הופף עליהם, חום נורא כלהבת שלהבת בוער בה, ורוח צח לא יבא בה להשיב נפש. ארץ אדמתה מלחה לא יעלה בה כל עשב וכל צמח, והמים רעים ומלוחים.

פה היתה העיר עדן בנויה צלמות ולא סדרים בכפים ומערות ובתי צרופים קוץ ודרדר, ויושביה דלים ומרודים. גם יהודים לא מעט משנות אלפים מני דורות קדומים ישבו בה תחת מושלים נוגשים עריצי גוים ערביאים. עם ישראל ממושך ומורט נאנחים ונאנקים תחת עול כבד ויטו שכמם לסבול עול מלך ושרים ופראי אדם.

זה כשתים עשרה שנה בא הקץ להשכת אבלותה ושממותה. ה' צוה: תבנה עדן ותכונן עיר עצין נבר, ובני ישראל יראו אור במושבותם! היוצר תבל לשבת, העיר את לב ממלכת ענגלאנד האדירה לתקוע יתד נאמן בקרן בן שמם הזה (כי הוא מקום מעבר לאניות הקטור לים הודו כינא אוסטראליען כו' כו') ולשומה תהלה בארץ. היא פנתה דרך סלולה למרכבה ועגלה ללכת מחוף האניות הגדולות אשר אצל כפר קטן ודל הנקרא „טוואיה", העומד כחמש מלין הרחק מעדן העיר, אשר מאז יעלו הרים ירדו בקעות רכב המור רכב גמל — עתה הצבה ראש דרך בלב ההר, ורגלי הגבעות אשר משמאל הנכנס, קצצה ותשליכם הימה, עדי היתה מסלול ישר ודרך המלך לעבור במרכבה רתומי סוסים עד תוך העיר. גם סלע הגבעה שלפני העיר עדן אשר מלפנים היו עולים

ויורדים בו אל בקצת העיר, גזרה לשתים ותשם מעבר בתוך. וזה שער העיר: במחצב ההר בגובה יותר על מאה רגל חוצב בסלע כבד חמש מאות תל. תבהל עין רואי עד יורדים אל תוך העיר דרך סלולה, ושם דלתים ובריח ומצב אנשי חיל שומרים מבוא העיר. וכל העמק העבור הרחיבה לסיעור, ונבנתה העיר מחדש בקו המדה הוצות ורחובות מיושרות ורחבות כאתת עדי אירופי, ונטעו גנות ואילנות אל אשר נמצא והובא אדמת עפר לשלח שרשיה. ובכל זאת העיר נפרדה ונפוצה, כי על כל גבעה קטנה ועל כל מרום סלע בנוים בתים חדשים לרוח היום אשר שם ישבו עשירי עם והבאים מאירופי, לשאוף רוח צח עת ישב עליהם, ומעלות בשלבים עולים ויורדים על ראשי ההרים סביב הסובבים את כל העיר בחומה בצורה מידי היוצר כל ית"ש, ועליהם הומות מבצרים ומגדלים בכל כלי נשק. על כן היתה עיר נצורה ובצורה במדינות, קן סלע מהים ומהיבשת.

גם בתוך העמק הזה עשתה בריכות מים רבים עמוקות כמאת רגל, ומעלותיהנה סביב פנימה, אשר נבנו והתחזקו ישנות וחדשות בירכתי ההר בשפלת הבקעה מערבה, אשר שמה יתאספו מימי המטר מטרות עוז ומתמצית ההרים [היא ארץ לא גשמה רק לעתים רחוקים פעמים שלש בשנה, ובבואו, הנה בא בשטף מבול ישטוף ארץ ומלואה, ופעמים רבות שטף ועבר, ויהיו בתיהם — צריפיהם — קבריהם] הנגרים במורדי ויהיו למים חיים להחיות עם רב, וישפיקו מי הגשמים לכל המון יושביה לרוב עתותי השנה (לפי ברכת הגשם), והממשלה תמכרם בנאדות במעט מחיר. אין קץ לכל התקונים ומוסדות החסד והמלאכה הגדולה ואלפי רבבות ההוצאה (מרובה על ההכנסה) שעשתה ממלכת ענגלאנד המאושרה במקום הזה, לא תתואר בשרד עט סופר! על כן רבתה ישוב העיר וינהרו אליה מכל הגוים והלשונות, מתימן סביב, מכוש מהודו, מפרס, ממישקט, וממצרים, ונעשתה סחר עמים רבים, בתבואות הארץ, שמן חמאה דבש ודונג, (המובא לפה מערי החוף של האבישיניא, מאסאווא, וסוואקין, ממשלת שולטאן התוגר יר"ה, היושבות מול עדן מעבר השני של הים סוף), קאהווא לרוב וכל מיני בושם ואבן יקרה, ומלאכת יד. וגם לרוב תושביה הערביאים יערב להם החופש והדרור ומשפט צדק, ורבת המסחור ושכר אדם הבא לרגלי מלכי חסד האלה, ולא ינהו עוד אחרי מלכיהם הפראים הראשונים.

ג

מצב היהודים וכבוש העיר

כן אחינו היהודים האומללים היושבים פה התנערו מעפר שפלותם ודלותם, הרימו ראשם ויהיו לאנשים בני חורים, והמה סוחרים עושי מקנה

וקנין ובעלי עגלות ומרכבות, גם יחזיקו בהמלאכה הנהוגה אצלם מלפנים: צורפים אורגים חרשים כו', כו'. ולהם אחוזת נחלה שתי רחובות (של יהודים) באמצע העיר הבנויה, אשר היתה להם מלפנים, ודרים גם בכל העיר כאשר תמצא ידם, באין מפריע.

עוד יזכרו היהודים פה את יום השבת קדש פ' בשלח שנת הר"ח, יום נכנסו הבריטאנים להעיר הזאת. אשר בבוקר יום ההוא, העבידום בפרך שרי וחילי מלך הערביאים, המושל אז בארץ, לעבוד אתם במערכי המלחמה על ההרים הנשקפים אל עבר הים ויאלצום להעלות להם כלי התותח וכדורי קלע, והיהודים כאור בוקר התאספו ונקבצו לבית הכנסת — כמנהגם — ואמרו: יעבור עלינו מה ולא נצא ביום השבת לעבוד ולמשא! ובין כה וכה בטרם הצהרים, והנה רחובות העיר מלאים מחיל צבא ענגליש! לא בחיל ולא בכח, לא בכבוד מלחמה, לא בבלי רעם ולא בקנה שרפה, לא נפלו מגדלים ולא קול סואן ברעש ולא שמלה מגוללה בדמים. כי מראש לא בקשה ממלכת ענגלאנד לקחת לה העיר עדן, מידי מלך הערביאים, בחרבה ובקשתה ותושיע ידה לה. רק שאלה ממנו לתת לה בכסף מלא ובמחיר רב כברת ארץ קטנה בחוף הים על הכפר מוואיה לבנות לה שמה בית פרזות לאוצרות גחלי־אבן, אשר תעמודנה שמה אניות הקטור העוברות דרך עליה לים הודו ואמעריקא, וצריכות לעמוד ולהנפש פה לקחת גחלי אבן וצדה לדרך. ולא פעם ושתים בקשה ממנו דבר זה, ולהרבות במחיר אשר יושת עליה. והמלך כמעט נתרצה. אך שריו ויועציו ענו ואמרו: לא נתן להנוצרי. . . . מדרך כף רגל בגבולנו — אז נאלצתה לקחת לה ביד חזקה. ועל כן צותה לבלתי ישפכו דם חנם, וכן עשו. המלך כי ראה כי כלתה אליו הרעה, ולא יוכל עמוד, ברח לו מן העיר כאור בוקר לעיר אל־לאחאג, רחוקה מהלך יום מפה. כי שר האניות והיל בריטאניה אשר עמד הכן בים לכלות מעשהו שלח ביום הששי (עש"ק) התראה האחרונה להגיד להמלך, כי למחר בבוקר הוא וכל הילו יעמדו תוך העיר, ויהי כמצחק בעיני שריו ועבדיו, על כן אספו כל החיל וכל יושבי העיר עם כל כלי מלחמתם, עלו והעלו על ההר לשמור דרך הים. אבל הכו בסנורים ועלטה כסתה עיניהם, אשר מסבו הבריטאנים עליהם בענן כבד על הים וההר. כי העלו עשן גדול כעשן הכבשן מן הספינות ולא ראו העומדים על ההרים גם איש את רעהו וישימו מאפל לפניהם, והבריטאנים עלו מן האניות על ההר עם כל הכבודה, ועלו ובאו השערה כמבוא עיר מבוקעה באין עומד נגדם. אחרי כן פתחו הערביאים את עיניהם ונבהלו כי לא היה להם עוד מפלט ומנוס מפה ומפה. אז שלחו עוד הענגליזים לקרוא להם לשלום, שיניחו חרביהם וכלי נשקם וירדו מההר ולא יאנה להם כל רע. החכמים בהם החליטו ומהרו לעשות כן והזרו בבושת פנים לבתיהם, ואבירי לב עמדו שם בהר יום יומים עד כי ראו כי אבדה להם כל תקוה, ויעשו גם המה כהראשונים, ואיש אחד לא

נעדר משני הצדדים. ותהי ראשית דבר הענגליים לשאול לשלום היהודים והעמידו משמרות על הבית הכנסת שלהם ועל הבתים ברחובותיהם לבלי יאנה להם כל רע מזה ומזה. ככה יזכרו אותם היהודים תמיד לטובה.

המלך הנמלט בגפו לעיר אל־לאחאגו, כנן לו שמה כסא מלכותו, ונואש מעיר הבירה עדן. וממלכת בריטאניה בטוב חסדה תתן לו שכרו אשר לא עמד על חרבו לקרב, ועזב עיר מלכותו בלי קשת מלחמה — נגד רצון שריו ועבדיו — ותתן לו בכל שנה משאת וארוחה כיד המלך. ובעבור זאת ברית שלום ביניהם. והמלך הערבי הזה בבואו לעדן בירת מלכותו לפנים לא ידאג עליה; כי השר הגובערנער מושל העיר בשם ממלכת בריטאניה, יחלוק לו כביד ויקר, ואת פרשת הכסף המתוכן — אשר רק על זה ילטוש הערבי את עיניו — ולעומת זאת יתן גם הוא להענגליזים מדרך כף רגל ללכת מעדן עד העיר אל־לאחאגו ולא יפגעם אסון בדרך הזה. אבל רק בדרך המלך, לא יפנו ימין ושמאל ולא משם והלאה, כי אינם בטוחים עוד בחייהם. ובזאת יש יתרון ליהודי תימן על האנגליזים; כי היהודים מסבבים בכל הארץ ואין מחריד, אם עורם צפד על עצמם, כתנותם טלאות, ושמלותיהם בלאות, מנעל ברגל אין, לא תשורם עין, לא יגעו לריק, אם הבים רק. גם לשאר נשיאי — השעכים — הערביאים יחניפו הענגליזים בשוחד ומתנות תמיד לבלי יסתמו עליהם דרך היבשה, להביא להם מחיה ומזון לעדן המובא מתימן פנימה. ופעם אחת לא נתן להם המתנה כרצונם, וסתמו עליהם הדרך ולא היה מזון ומחיה בעיר, עד אשר נאבפו להשלים עמהם למלאות רצונם.

ד

מנהגי היהודים

כעת ימצאון פה מאחינו בני ישראל כמאתים וחמשים בתי אבות תושבים. מרביתם משאר ערי תימן, ומחורבנה של מוכא (ראה בח"א) נתמלאה עדן. לבד הנופלים עליהם בכל יום פליטי חרב ומתי־רעב מתימן פנימה הנמלטים מעול המרהבה. ואלה יעיקו על תושבי העיר. כי אך דלים ועניים רעבים וערומים יבואו, ומסבבים עיר אל פת לחם, ויהיו המקבלים פי שנים על הנותנים.

זה מקרוב בנאו להם ברחוב היהודים בית הכנסת חדשת גדולה ונאה בנין יפה מאד, מחזקת כאלפים איש [הנשים לא יבואו לביהכ"נ בכל ארץ התימן על כן לא יעשו להן עזרת נשים, כי לא תדענה להתפלל מן הספר — ראה בח"א — ואיזו מהנה תבואנה מול פתח ביהכ"נ להשתחוות נגד הס"ת עת תובל מההיכל אל הבימה, ומרחוק תשאינה כפיהן נגד הס"ת ותשקינה], ולפנים עורה גדולה כר נרחב בחצר משתי רוחותיה, אשר גם שמה יעמדו אנשים, להתפלל באחרם זמן התפלה פנימה המשכימים

מאה. שכתב בביהכ"נ על המהצלאות ועורות הנפרשות על הארץ באדמת קודש והולצים מנעליהם מבחוץ כמנהגם מאז — כבכל ארץ התימן. ראה בח"א —. וזה כשנה עבר עליהם הגביר הנכבד הכב ושלם כה"ר ששון בן השר הגביר הצדיק הנודע כה"ר דוד ששון נ"י (וצ"ל) מבאמבאי, עת הביהכ"נ לא נשלמה בכל תקוניה, והתנדב להם מאה לירע"ש לעשות כסאות לשבת, כמנהג שאר ארצות. ועשו כסאות גדולות להעמידן אצל הקירות ובתוך. אבל הן עומדות עדיין בחוץ בחצר ביהכנ"ס, ולא הכניסון פנימה, כי ערב וקדוש להם כנהג קדמוניהם לשבת על יריעות הארץ, וגם מחזיק יותר אנשים בשבתם על הארץ זה בצד זה. לא החליפו שמלותיהם, לא שינו מעשיהם, ולא המירו מנהגיהם, ככל אשר היו עושים הם עושים. וכן נאה להם ולכל ישראל!

מנהגם בתורה ותפלה ומצות ושאר מנהגי ישראל, כמו בארץ התימן פנימה. גם שפתם המורגלת להם היא לשון ערבי המהלכת בכל המדינה. ומבטאם בלה"ק וקריאתם בתורה, כהתימנים כולם — ולא בעלי צהות כאחיהם בצנעא —. ופה בטלו מנהגם מאז לתרגם בביהכ"נ קריאת התורה, [ראה ח"א].

להם ראש אחד, הרב הישיש הגביר הנכבד מארי מנחם משה נ"י (וצ"ל) והוא חכם וצדיק ועשיר גדול, וגם בעיני הממשלה הוא נכבד מאד. כי הראה אותות אהבה וגמל חסדים טובים בגופו ובמאדו והונו לצבאות ושרי הבריטאנים אשר באו בראשונה בכבוש העיר והשפיק צרכיהם אשר חסרו להם. על כן מצאו את לבבו נאמן יותר משאר ראשי העמים אשר היו שמה. הוא סוחר גדול בכל עניני מסחור וקנין להודו לכוש ולמצרים. לו בתים רבים בעיר והוצה, ואניות בים. ושמעו הטוב הולך בכל מדינות האלה: נאמן לאלקים ואנשים. ולו בנים ארבעה זרע ברך ה' חכמים ויראי אלקים.

גם פה בר"צ חכמים מובהקים: הרב הזקן חסיד ועניו מארי יצחק כהן נ"י — והוא סגי נהור זה מקרוב. ה' יאיר עיניו! — והרב הישיש מארי מנחם בונינו נ"י, והרב הישיש וקצין מארי שבואל דיין נ"י. רובם בעלי תורה ויראי ה', גם רובם עניים אשר בנפשם יביאו לחמם. מהם בעלי חנויות סוחרים קטנים בכל דבר, ובעלי מלאכה, צורפים, אורגים, כו' כו', ובעלי עגלות, הולכות על הדרך הנעשה זה מקרוב מכפר טוואייה חוף האניות הגדולות, עד תוך העיר (כנז'), נושאי משאות ופועלים שכירי יום בבנינים.

עוד פה גביר נכבד וסוחר איש חכם ונבון כהר"ר משה חנוך הלוי נ"י. והוא יליד מדינות תוגרמה, ובא בבחרותו לעיר צנעא ולמד שם תורה ושו"ב. ואח"כ מצא לו בהודו ברכה והצלחה והתישב פה עדן והצליח בכל משלח ידיו. וגם זכה את הרבים והשביע כל ארץ התימן בספרים רבים, חומשים, עם כל המפרשים, עין יעקב, זוהר, שולחן ערוך, מנורת המאור, ראשית חכמה — אשר בזה כל מעינם וכל ישעם וחפצם — שהביא

מליוורני סך עצום והפיצם בכל גלילות התימן אשר לא מצא להם מאז. והוא ידע הדרך לבלבל מעשהו, וגם הוא ראה בזה סימן ברכה.

ה
מצבות עתיקות

גם פה לא יכולתי להתחקות על שרשי ביאת היהודים למקום הזה. כי אין גם להם ספרי דברי הימים משנים קדמוניות להגיד הולדותיהם מקריהם ועתותיהם מדור דורים, רק ספורים והגדות וקול דברים. וקבלה אחת ביד כולם שיושבים בארץ הזאת מדורות קדומים עוד מקודם חורבן ירושלם בראשונה, ולא חזרו אליה בימי עזרא במקדש שני [ראה באהֲבה בת"א] ומני אז יושבים במקום הזה. רק זאת הבטיחו לי פה כי נמצא בבית הקברות הישן שלהם ציוני מצבות עתיקות חרות עליהן עת וזמן יותר מאלפים שנה. וזאת להם לאות נאמן שהיו אבותיהם פה מתחלת בית שני.

וזה שנן רעיוני ושלח עיני ולבי לחזות באור אישון בת עיני את העתיקה הנפלאה הזאת, ויאמנו לי דבריהם [כי זכרתי את דרך ערי המקלט אשר הראוני אצל שבאם ועמראן אשר אמרו לי שם שעל הדרך נמצאים אבנים חרות עליהן „מקלט, כקלט". ראה שם בת"א]. ולקחתי עמי שמש הביהכ"נ והבילני לבית הקברות הישן [הסה כבכל התימן קוראים לביה"ק *) מְעָרָה] „מערה הישנה", ועברתי עליה סביב סביב, כי עלתה כולה קמשונים וחרולים, הקברים והמצבות נבלעו בחיק הארמה. ועמלתי בזיעת אפי — תחת חום היום — לקצץ הקוצים ולחפור סימני הנפשות, עד שמצאתי הרבה ציונים ומצבות אבן עומדות לראשי הקברים, אבנים שחורות יבשות מאד, ופתוחי כתב אשורית — ולא מהודר ומאושר — באותיות גדולות, ועודן נברות היטיב לקרות אותן. אחרי נקתי נקרתי וטהרתי מלואת העפר, נגלו לי תעלומות את אשר לא פללתי לראות, ועתיקות אשר לא חשבתי שזפתם עיני.

המצבות האלה נחקקות למנין השטרות, אשר כן עוד היום המנהג בכל ארץ התימן [ראה בת"א] וכן הי' מנהגם גם פה עדן, עד לפני כמאתים שנה שאחזו מנין שנות היצירה במכתביהם ושטרותיהם ובהמצבות אשר על הביה"ק החדש. וראיתי רוב המצבות האלה שבמערה הישנה הן מאלף השני לשטרות, וגם מסוף האלף הראשון ומתחלתו. עד שיגעתי ומצאתי היותר קדומות, ומהם העתקתי עשרה אלה המוצגים עמך הקורא בזה, והמלות אשר לא יכולתי לקרותן נקדתי נקודות.

---

*) וכן הוא בתלמוד (ב"ב ..) לפי שגלה הוה מלין מערתא, ובמקומות רבים בב"ב ובתלמודים.

וזה תארן לפי הסדר שמצאתי והעתקתי בפנקסי — לא לפי סדר זמנן — והן בביה"ק מערה של משפחה אחת מן הרבתים כולם חכמים וחסידים·

א ברוך דיין האמת נאסף לבית עולמו האיש החכם . . . . החסיד העניו המכובד והמאושר הטוב והישר הירא שמים אדונינו שלום רי"ת [1] בר הזקן הנבון החסיד העניו הירא שמים אדונינו הוטר נע"ג [2] בחדש תמוז שנת כ' לשטרות

ב נאספה לבית עולמה האשה הצנועה הצדקת ביתי תמ"כ [3] בת הזקן הטוב החסיד הירא שמים יצחק רי"ת בחדש תמוז שנת כ"ח לשטרות

ג נאסף לבית עולמו האיש הטוב הנבון החסיד הירא שמים יעקב רי"ת בר הזקן הטוב החסיד הירא שמים יצחק נע"ג בחדש סיוון שנת כ"ח לשטרות

ד נאספה לבית עולמה האשה הצדקת האבאבא רי"ת בת הזקן יוסף נע"ג בחדש אב שנת ס"א לשטרות

ה נאסף לבית עולמו האיש הטוב הנבון משה רי"ת בר הזקן הנבון החסיד הירא שמים יצחק נע"ג חדש אלול שנת כ"ט לשטרות

ו נאספה לבית עולמה העלמה הנעימה שרה רי"ת בת הנבון החסיד העניו הירא שמים שילה זל"ב [4] בר הזקן הנבון החסיד העניו הירא שמים יעקב זל"ת [5] חדש איאר שנת כ"ח לשטרות

ז נאספה לבית עולמה האשה הצדקת לולו תמ"כ בת הזקן הצדיק אברהם נע"ג בחדש תמוז שנת אחת לשטרות [6]

ח נאספה לבית עולמה האשה הזקנה החשובה הצדקת חגלה תמ"כ בת החכם הצדיק הירא שמים ארונינו משה טובו רי"ת בחדש סיון שנת כ"ח לשטרות

ט ברוך דיין האמת נאסף לבית עולמו האיש החסיד העניו הנבון הירא שמים אברהם רי"ת בר החכם החסיד העניו הטוב והישר הצדיק ישועה נע"ג בר החכם החסיד העניו הזקן יעקב זל"ב בחדש סיוון שנת כ"ח לשטרות

י נאספה לבית עולמה האשה החשובה הצנועה הצדקת הנכבדת החסידה הסינה רי"ת בת החכם החסיד העניו הצדיק הטוב והישר הזקן טוב נע"ג בר החכם החסיד העניו הזקן שילה זל"ב בחדש איאר שנת כ"ח לשטרות·

---

[1]) ר"ת: רוח יי תניחנו. כן כותבים ואומרים בני המערבה לפעמים. — [2]) ר"ת: נשמתו עדן גן. — [3]) ר"ת: תהי מנוחתה כבוד. — [4]) ר"ת: זכרו לברכה. — [5]) ר"ת: זכרו לתחיה. — [6]) בהמליצה הזאת נתתי מקום למבקרים כי יחפשו עלילות רבות, ואנכי מה כי ילינו עלי? האנכי יצרתי המליצה הזאת אם אנכי חקקתיה? העבודה! כאשר זה מצאתי, ולא הכתבנה על ספרי? וכבר אמרו (ב"ר פ"ח) מפה כתוב בתורתך והולך לעשות ישועה.

גם ספר לי אחד מהשבט „בני ישראל", יעקב בן אברהם (תראנו הלאה) שהוא פקיד בעיר וסופר בבית המשפט, אשר זה כחמשה שנים הפרו בצד השני מהעיר מזרחה להישיר הבקעה לבניני הבתים וגם שם היה לפנים ביה"ק (מערה) של היהודים ישן נושן, והוציאו משם מצבות אבן כאלה חרותות בכתב ולשון הקדש עתיקות מאד, ושלחם הפחה (הגובערנער) ללאנדאן, והוא ראה אותן בעיניו בעמדו אז שם על משמרת פקודתו לנצח על עושי המלאכה, אבל לא התבונן לחקור עליהן היטיב כי קטנה ידיעתו בלה"ק ואין מלאכתו בחקירות קדמוניות *).

ו

חקירה על המצבות ואפשריותם.

עת"ה נשימה עין בקורת על אפשריות המצבות האלה וקיומן; ועל הזמן, והשמות והתואריכ, והמכתב, והלשון — והתועליות היוצא מהן. ובטרם אשים דברי אלה בפיך הקורא או המבקר, אודיע לכם כי בכל אשר התהלכתי עד כה בה"א, ומפה והלאה, לא אסור מן הדרך אשר סלו לפנינו כתבי הקדש וחכמינו ז"ל וסופרינו הנאמנים, אשר קראו להם שם בישראל; ועל פיהם יהיו כל דברי הקירותי, והשבנותי ומחשבותי ומעלות רוחי

---

*) הדברים האלה הדפסתי אז בהלבנון שנה ג' גליון ד', ובגליון ו' נדפס המכתב שאלת הרב החכם הגדול הנודע לשם ולתהלה ידי"נ מוה' אליעזר דר' לעווי נ"י ראש המורים ללשונות בני שם במדרש החכמה שבענגלאנד — אל המו"ל את הדברים האלה:
„ת"ו אמת ליעקב. בעז"ה פה ק"ק ברייטאן ג' אדר הרכ"ו לבה"ע. לכבוד...
„מוה' יחיאל ברי"ל שלום וברכה. על דבר אמת ועמוד צדק שמתי דרכי להצדיק הדברים
„הנזכרים בספר בית עדן (לבנון נו' 4) כי זה שנים רבות אשר נדרשתי מאת האדון
„בירטש .Samuel Birch Esq העומד על משמרת אבני קדש ומצבות מצרים בבית
„אוצר הספרים הנודע בשם בריטיש מוזעאום Britsch Museum בלאנדאן, להעתיק
„לו הדברים החרותים על ארבע מצבות שהובאו מעיר עדן, ה"ה המצוינות במספר:

47	47	47	47
4 23	4 23	4 23	4 23
4	3	2	1

„ועומדות בין אבני קדש ומצבות מצרים לעיני כל הבאים להשתעשע שם עם סגולות
„הקדמוניות הנמצאים שם לרוב — על המצבה המצויינת במספר ארבע נמצא שנת
„אתרבח (לשטרות) וצורת האות אלף משונה מצורת האות הנודע לנו היום — והיא
„כזה (כמו ה' אשורית ועל גבה באמצע קו יוצא נוטה לימין) [והוא כמו האלף שבאותיות
שאנו קורין כתב רש"י] או כזה (קו למעלה כנ' ובסוף רגל הימני יוצא קו מתוך
„פנימה) וצורת הזי"ן כזה (כשתי וערב) [ר"ל כמו זיין של משפיעי קו הארוך מתוך
באלכסון משמאל לימין וקו קצון למטה מוסבב למטה מקו הארוך]. יברכהו ה' מציון
„כעתירת מוקירו אליעזר בהרב מו"ה מרדכי הלוי זצ"ל.

זהגיוני. ולאלה אשר רוה תורה"ק וחכמינו הראשונים, זרה להם, ויחזיקו בדיעות ומחשבות סופרי זרים וספרי חצונים (אשר החזיקו על ידם להקימם רק מפני שהם נגד דברי חז"ל), וחוצבים להם בורות נשברים למען יעזבו באר מים .חיים, באר הפרוה מחוקקינו כרוה סופרינו — לא להם להעביר „אבן ספיר" על עיניהם *). כי אלה אשר מילדותם בילדי נכרים ישפיקו ובם כל מעינם, יערב להם להם סהרים, וימתקו למו מים המרים. ויהי להם הכשדי לאבן (נגף), והרומי להמר (מבית ומחוץ בכופר), וטיט היון לטית טפל, ויבנו מגדל שנער או דיק לירות על אבן בוחן למוסרות חכמינו מחוקקינו וסופרינו. ואנכי אשר מנעורי גדלתי על ברכי התלמוד וחכמי ישראל השלמים, מתקו לי .דבריהם הנאמנים. וידעתי שיש מעלה ויתרון הבשר אמת ואמונה .גם לספרי חז"ל והול שיחותיהם, על ספורי דברי הימים ושיחתם של לשונות הגוים (הראשונים) לארצותם למיניהם — כיתרון האמת מהשקר ובהבדל הקדש בן החול; כי המה סופריהם וספריהם בדברי ימיהם, לתועלת וטובת עצמם, בהנופה והפלגה, עודף וגרעון, חלוף ותמורה, בנטייתם ופנייתם, באהבתם ושנאתם לארצותיהם לאומותיהם לשריהם ולמלכיהם — על פי תבונות כאלה יגידו יספרו יוסיפו ויגרעו יקטינו יגדילו אף יחליפו וימירו. ועל כן יאמרו המושלים: המבקש האמת בספרי הרומיים כדורש בין המתים החיים". וברוך ה' אשר נתן לנו תורת אמת וחכמי אמת אשר לאורם נסע ונלך בדרך אמת. על כן אמרתי הבה ילכו איש בשם ספרו אשר בחר לו, ואנחנו נלך בשם רבותינו .חז"ל ועלינו יורה אורם! **)

---

*) במד"ר פה"ב, אבן יקרה „ספיר", סגולתו טוב להאיר עינים ולכן מעבירין אותו על העינים (אבל נזהרו מתאפל הכפירה) ולכל כאב ונפיחה בבטן (אבל אינה ממי המרים).

**) אחד חכם ומבקר נאמן אמר לי: „אלה דבריך יקרים וטעמים שאין להשיג ספק באמתת התלונות האלה, כאשר אמרת, וגם אתה נאמן בעיני — כאשר ידעתיך — כמאה עדים. אך מה שלבי אומר לי בזה, הוא: שנחסר ממנינו את האלף או המאות, ר"ל: שהי' צריך לכתוב „ה"כ לשטרות" בפירוש: אלף ועשרים. או „ב"כ": אלפים ועשרים, ובדומה, והחסירו האלף או הב' לקצר הכתיבה והחקיקה, כמו שנוהגין גם במנין היצירה שכותבין רק המאות העשיריות והיחידות ומקצרים האלפים, ובמקום התר"כ לבה"ע כותבים הר"כ לפ"ק (לפרט קטן) ומחסרים הה"א, שהיא חמשת אלפים — וקרה כן גם במנין השטרות". ואמרתי לו: „אלה ידידי, אך בהשערות אומות דקות ובדופות באים לבטל דבר ברור הנראה לעין ואין בו זרות כלל. רק למען כחד האמת ולהקנין איפה הצדק שם קדמות ובורא ימן והזק למכתב האשורי המקודש לנו, ולמאהבי ישראל הקדושים אלינו. ומדוע אין פוצה פה ומצפצף ולא ימצאו דמיונות והשערות כאלה על כתובות וחקיקות אבנים בלשונות אחרות, המתגלות עתה, מאלפי שנים, בארץ מצרים ובארץ כנען בנער ואשור ומדי. ואדרבה, גם את אותות בנקאה בהם יתפנו עלות ועלילות ופלפולים נפתלים בדיקה, וגזרת שוא

ואין לנו עתה רק לדעת מתי הי' הזמן הזה ושאר חקירותיו להתחקות על שרשיהם:

ז

עשרה חקירות

הנה כבר הראיתיכם לדעת — בבללי תימן ח"א — שהם מונים שם עד היום (וכן לפנים בעדן) רק למנין שטרות. והיתה שנת התרי"ט לברי"ע (השנה שהייתי בתימן) שנת בק"ע — שני אלפים ומאה ושבעים — לשטרות, כמו שהם מונים. ועתה בהיותי בעדן התחילה שנת הכת"ר

ונזרית לנזרות ובנין אבות ותולדות — אשר נפש היפה ושכל הישר יקוץ בהם — רק למען ימצאו יחלקו שלל, אולי ימצאו באיזה מקום שורש פורה לאיזה דעה משובשת ואריגת קורי עכביש לאיזה אמונה מזויפת, כאשר לבי ולבך יודעים. ומה נשתנינו מכל אומה ולשון ? אבל לא אעזבך עד אם תעמוד עמדי גם על מבחן ההשערה הזאת, ואלה החזקנה ידיך לתפוש בשכל הבקורת הזאת בחוזק יד :

א', כבר הגדתי לך שמתחלת האלף הזה למנין שטרות [בקע"ה — שני אלפים ומאה וחמשה ושבעים — שהיא התרכ"ד לברי"ע] ועד קודם לזה, כבר ימנו גם העדנים (בני עדן) למנין שנות היצירה. עדים היום המצבות של הבה"ק החדש ! וכל המצבות העתיקות הם למנין שטרות, ובכולם כתובים גם האלף והמאות — ומדוע נגזר שרק מאלה נחסר האלף והמאות למען יתעו אותנו או לרמאות דור האחרון, דור החכם הזה ?

ב', הנה המצבות שהובאו מעדן לבריטיש מוזעאום בלאנדאן כנז', וכאשר העתיק אותנו הרב דר. לעווי נ"י אחת מהנה מזמן אתרב"ח — אנו רואים שלא נחסר בהם האלף או המאות, וכן כל המצבות הרבות שראיתי אני שמה ;

ג', הראני נא כבודך ביאור בזה באיזה המקומות בכל הספרים הנמצא עתה בידינו מזמן הגאונים הראשונים בתשובותיהם ואגרותיהם ועד אחר זמן הרמב"ם — שכלם כתבו עפ"י הרוב למנין השטרות — איה איפו מקום אחד בנמצא שחסרו האלף או המאות, לקצר המלה או האות ? ואולם גם במנין שנות היצירה באלף הקודם ר"ל באלף החמשי, לא ראיתי מנהג זה להחסיר האלפים, ולעולם כתבו מלא. למשל : ד"א הרכ"ד וכדומה, ולא תמצא בשום מקום, בלי : ד"א, שהוא ר"ת ארבעה אלפים. רק באלף הששי הזה ובשנות מאות האחרונות, התחכמו לקצר בדבריהם ומקצרים הה"א שהוא סימן האלפים, וכותבים „לפ"ק", ומהם באו אלינו. וגם זאת רק במכתבים בין איש לרעהו, ולא בכתובות וגיטין ושטרות ומצבות אבן, ולא בנפשות החיים והמתים אשר יעמדו ימים רבים לזכרון.

והנה מלבד שבמבחן השערות אין הקושי הזה כלום, שאין מניחים רק תיבה אחת „אלף", ובשנות היצירה יש ריוח יותר „חמשת אלפים" — עוד אגיד לך ידידי את הרשום אשר בדעתי, כי סבת הקצור הזה באלף הששי, היא : יען כי המוסכם אצל כל ישראל כפי האגדה הידועה „שיתא אלפי שני הוי עלמא וחד חרוב" ושהוי בכלאיה ישתנו, ואנחנו חיים

לברי"ע, ושנת בקע"א לשטרות. ועל ראשית זמן המנין לכל פרטיו הארכתי בח"א *). ויהיה לפי זה זקנת המצבות האלה בערך הזמן הזה. ונודע מזה:

א', שהיו יהודים בעיר הזאת עוד בימי שמעון הצדיק הכה"ג, שבימיו התחילו מנין השטרות, וקרוב לזמן עזרא הסופר כהן הראש **), שהוא עלה מבבל לפי קבלתנו ג' אלפים תי"ג, חמש שנים אחר בנין הבית השני שנבנה ג' אלפים ת"ח לברי"ע שנת שתים לארתחששתא, ואלכסנדר מוקדן עלה לירושלם שנת ג"א תמ"ח, שאח"כ התחילו מנין השטרות (ראה בח"א) ל"ה שנים אחר עלית עזרא. ומזה רגלים לקבלתם הנאמנה שלא חזרו בזמן עזרא, ובאו לארץ הזאת בחרבן ירושלם בראשונה או עוד קודם (ראה בח"א) ויושבים בה עד היום הזה, ומחזיקים באמונת אבותינו וקבלת תוה"ק הכתובה והמסורה כמורשה לקהלת יעקב בלי שנוי ותמורה, עם כל מנהגי ישראל הק' עפ"י הנביאים וקבלת חז"ל, ולא ידעו לא כת הצדוקים והקראים ולא מהאמונה החדשה. גם מחוקק דת המוסלמאנים והבאים אחריו בכל הגזרות והשמדות לא השמידום לבלותם מתחת יד התורה והמצוה, ועד כה עמד טעם האמונה בם אמונה שלימה בכל עקרי הדת, וריח יראת ה' ואהבתו לא נמר מאתם.

ב', הרוהנו לדעת שהכתב „אשורי" שנכתב בו ספרי תורתינו (אשר נהרתו בו המצבות העתיקות האלה) הוא הכתב המאושר והמקודש והמקובל בישראל מאז ומלפנים. ולא שהעלוהו מאשור או עזרא שינה

באלף האחרון אבל אחרי זה אין זמן מוגבל בימים ושנים, ובאלף השביעי שבא אם אין באלכן אבל יחשוב לו כדר זמנים אלפים ומאות. ואכן לנו, דורות האלף הזה, די כי נכתוב „לפ"ק" (ולקיים האמונה הזאת) בלי חשבת אלפים, כי לא יטעו בני הדורות — בלא יהיו — באלף השביעי שכתבנו זאת באלף הששי. אבל הדורות שהיו לפנינו באלף החמשי, לא החסירו ממנינם לתת מכלול חשבון לחיי האלף השני ומכ"ש במנין השנות המתחיל מאמצע שנות היצירה, לא יתכן כלל להחסיר האלפים והמאות, כי דעת ולשון החוקקים והחורתים לפרסם להודיע לדור אחרון עת חזון הפעולה והנעשה והאיש, ואיך יעלימו עיקר כוונתם ויבטלו מחשבתם בעבור אות אחת, כמו שהדבר מוטל בספק עתה לפנינו?

אחרי האמת והדברים האלה, כמדומני שאין בכל ישר לא ילך אחרי הסבל לבקש לו, אמתות עקלקלות בעוד שיש לפניו דרך ישר להלוך לבטח דרכו.

*) תמיד (ל"א): עשרה דברים שאל אלכסנדרוס מוקדון את זקני הנגב". ואפ"ל שזו היא תימן, כידוע. ומאותו זמן התחילו למנות מנינם זה לשטרות כאשר עשו בכל המקומות לכבודו ומוראו.

**) ראיתי חכמים בעלי אסופות חוקרים אם עזרא היה כ"ג, ואם לא, ומדוע? והנה ברור שעזרא לא היה כ"ג, רק יהושע בן יהוצדק וויקים בנו אחריו כו' ככל הכתוב בעזרא ובדה"י. וראה זה מצאתי במד"ר שה"ש ע"פ קמתי אני, וז"ל: ויהושע בן יהוצדק היה כ"ג בן כ"ג אבל עזרא ע"י שהיה אדם צדיק לא היה ראוי לשמש בכהונה גדולה, אמר ר' סימון קשה היא בלבלת יוחסין לפני הקב"ה להעתיקה ממקומה.

להם, כדעת יחידים מראשונים ואחרונים — כי אלה היהודים שבתימן לא היו באשור ורחוקים המה מבבל ולא למדו מעזרא [הגם שתשלום כתבי הקדש מהתנ"ך הגיע להם בודאי אח"כ כי עזרא השליםם וחתם החזון], כי המצבות האלה נחקקו בזמן שמעון הצדיק שראה לעזרא או סמוך לו. כי אף אם נכוף את דעתנו לדעת החכם האדומי במ"ע ונעייל גם את פילון (שם) בחשבו מן עזרא עד שמעון תשעים שנה, באמרו כי שמעון הוא בן הניו בן ידוע (נחמיה י"ב) הנה עזרא ראה את ידוע שמיהשו שם (ולדעתם הנמשך אחר היוסיפון היה הכה"ג שדבר עם אלכסנדר, ידוע אבי אביו של שמעון והוא בימי עזרא); ומה גם לקבלת הראב"ד והרמב"ם וכל רבני המקבלים אשר דעתם שליםה — ועליהם אנו סומכים בכל — ששמעון הצדיק הוא בן יהושע אחי עזרא. ועכ"פ לדברי הכל היה אלכסנדר מוקדון בירושלם שנת ג"א תמ"ח שהוא (לחשבון קבלתנו) ל"ה שנה אחרי עלית עזרא לירושלם. הכי בזמן קצר כזה, ואילו היה תשעים שנה, כבר נתפשט המכתב החדש הזה בכל ישראל וקבלוהו הקרובים והרחוקים בכל ארצות פזוריהם, והגיע עד פה עדן? ועזבו חיש מהר המכתב העברי (השמרוני) שהיה מקודש ומקובל להם ממשה רבינו מקבל התורה? זה לא יתכן בעיני, ושכל הישר לא יקבלנו ברצון! *)

ג', תמונת האותיות דומות יותר למכתב אשורי אשר להספרדים, אך אינם מעשי ידי אומן כי גם האבנים שחורות ויבשות ומתפררים. למשל,

---

*) ונוסף עוד לזה את הציונים אשר בבית"ק של ירושלים ברגלי הר הזיתים אצל נחל קדרון אשר שם (לפי המקובל) קבר זכריה הנביא הכה"ג ועליו מצבת אבן גדולה מרובעת נפלאה מאד, אשר חמשים רגל יסוד אורה ושנים עשר רגל גבהה עד שפועה וכמוה רגל מהשפוע עד הראש וכולה נחצב במחובר מסלע ההר סביב משלש רוחותיה דרום מזרח וצפון (אין כציון הזה בכל הציונים והמצבות העתיקות). וגם לצפון מהמצבה נכנסים במערה אחת גדולה ומפלאה, כל רואיהן ישידון על קדמות מלאכתן. וגם מערב של המערה פתוחה נגד הר הבית ותמונת ירושלם אין לה קיר שמה רק שני עמודים גדולים עומדים בתוך, ועליהם המשקוף וכפת המערה אשר גם הן עמהם נחצבות מסלע ההר אבן אחת, וקוראים להמערה הזאת „בית החפשית" של עוזיה המלך אשר ישב בה אחרי שנצטרעה זרחה במצחו (דה"ב כ"ו). והנני מצאתי זה מקרוב כתובי לשה"ק ת"ו על המשקוף אשר על העמודים גבהו שתי קומות מקרקע המערה, ומאחר אשר למטה בדרך המלך ההולכת לפניה הוא גבוה הרבה קומות עד שלא היה אפשר לראות ולהתבונן אם יש שם איזה רשימות. והנה הגיעה העת ומצאתי בעזה"י חקוק וחתום שם שלש שורות אותיות אשורית יהודית. ואחרי העמל והיגיעה לעלות אל המשקוף דרך סולמות וזקוקות ולטהר מלואת העפר והאבק הנדבק שם ימים רבים ואשר שן הזמן הכביר אכלה רוב חומר האותיות ומהן אשר עבר עליהן זרמי מים שנות מאות והבנים בתוך מים היורדים מההר למעלה מהמערה, עד שלא נשאר גם רשומן נכר, ואחרי כל הטורח הזה הוצאתי (ע"י אמצעים שונים) בחוד בעליל אלה המלות

האלף נעשה קו אחד באלכסון מעט משמאל לימין וקו שני עובר עליו בהיפך מימין לשמאל ישר מעט, ואות הויין אין לו ראש למעלה רק קו קטן מושכב למטה תחת הקו העומד, ההא מדובק לגגו וכן הקוף.

(והמלות שא"א עוד להבין הנחתי בזה נקודות תחת האותיות) ועתה כל אדם יחזה, כן, כזה:

שורה הראשונה , נק . . וה . . ר . . **לאלעזר הניה יועזר יהודה שמעון יוחנן.**

, שניה , . . . **סם . . פ . . ואלעזר בני הניה . . . . .**

, שלישית , . . . **הכהנים מבני חזיר . .**

(עיין דבה"א כ"ד ט"ו, נחמיה י"ב מ"ב. והלבנון שנה ב' גליון י"א, י"ב, העתקתי משם בזה). וגם הכתוב הזה הוא במכתב אשורי אך אינו מעשה אומן כלל, שבוש וקלוש, כי נחקק על סלע קשה ובגובה, וכמעט דומות לאותיות של המצבות הנ', רק היוד משונה מאד שהיא ארוך שוא"ו ונוטה לאחור והאלף ארוך ומתעקם למטה, והיא נדמה יותר ליוד השמרוני רק אין לה קו רחב באמצע כבשמרוני והעי"ן, עומדת על רגל אחת חד וארוך למטה והלמ"ד באמצע גבוה מעט, והתי"ו יש לה שני קוים תגים למעלה משני צדדיו, וגם הוא מלוק מתה"א. וכן יש מערה גדולה לדרום הר ציון, וזכרוני לפני שלשים שנה עודני נער לא ידעתי לחקור ולדעת, ראיתי על פתח המערה במבקוק הרוחים מלות יהודית בכתב אשורי עתיקות מאד והיה נכר עוד רשימת „**שלמה בן דוד מלך ישראל**". ועתה כבר נפתחה המערה ונסתלו האותיות ונכר אך מעט מהן, וזקני הארץ מגידים שהיו עוד כתובות כאלה בכמה מקומות. וכן מה שהבאתי לעיל את הכתוב על האבן בהר גבוה שתי שעות מעין הזאת „**אני שלמה בן דוד באתי עד הנה**", וכן המסופר מאבני מערב הפנימי (הביא ג"כ הרי"ש ז"ל בתבוה"א ח"ג) מאבנים הכמים ואמנים הבאים תמיד לירושלם, והכל גלוי ומפורסם הוא שסמוך לספר סגוריאה במדינת פאס מלכות מארוקא נמצא תבות על אבן בכתב אשורית אלה הדברים „**עד הנה רדפתי אני יואב בן צרויה את הפלשתים**". והעתקתי עוד מ"ש החכם האדומי במ"ע פ"ם מעדות הרב בן הרב בדרכי נועם, וז"ל: „ומעיד אני עלי כו' כי בהיותי במלכות ווליניה בעיר מוחילוב הגידו לי כל העם והזקנים כו' פי שם מצבת קבורה בה נמצא אמציה מלך יהודה ובשמעי הבאתי כו' לראות מצבתו כו' ואחר העמל והטורח קראתי כו' „**שאו קנה בקול מרה לשר גדול לקחו יה**". ולא יכולתי לראות עוד כי היתה נמחקה אבל הי' מסיים השיר **לאמציה**." הנה עינינו הרואות מכל זה ברור כשמש כי המכתב האשורי מכתב קדמון הוא אצל אבותינו עוד קודם עזרא וסיעתו, ולא נשתנה כל עיקר. ועי"ע בה' מהר"מ אלאשקר סי' ע"ד שהאריך בזה לדינא. ואם אמנם על המטבעות העתיקות (שאחר עזרא) נמצא עליהם מכתב השמרוני — העברי — כידוע, ואשר בעיני ראיתי הרבה מהם בירושלם ת"ו, כמו אחת ראיתי כתוב מצד א' **שמעון הכהן** ומצד השני **שנה ד' לגאולת ציון**. ואחרת **יהודה הכהן, ואלעזר הכהן**, ומצד השני **שנה ב' לחירות ישראל, ירושלם**. וכן מטבע השקל, שנכתב מצד אחד **ירושלם הקדושה** ומצד השני **שקל ישראל** ובאמצע **צנצנת המן** ואותיות **שד**. וראיתי מהם אמתיים גם מזוייפים [שנמצאו באלה הימים הרבה מהמטבעות האלה. כי בהוסיף הרי הארץ לחפש את ירושלם בנרות ולקנות בכסף מלא דברים עתיקים וגלורות ועל כל פנה יארבו לבקש נסתרות ואחר כל קדמוניות ידרשו ויחקרו, כן הוסיפו אנשי הארץ לחפור ולבקש אחריהם בחיק האדמה

ד', ידענו כי כבר בימים ההם נהגו לכתוב ראשי תיבות, כאשר ראיתם באלה הכצבות „רי"ת": רוח ה' תניהנו ; „נע"ג": נשמתו עדן גן ;

במערות ישנות ובחורבות שוממות, וימצאו מינים ממינים שונים, וכן יזייפו אותם המלמדים ידיהם לזייף, והמבין הרגיל בהם יכיר בין אמת למזויף]. ומש"כ החכם הנ' במ"ע שראה השקל והיה כתוב מצד אחד באמצע אותיות שד"ר (ויש שם גם התמונה של השקל כצורתו) אבל לדעתו ר"ל „שקל דוד" ע"ש — גם אני ראיתי כמוה ועוד אחרות כתוב אותיות שב. ובספיקתי בצדק שזה מספר השנה ר"ל שנה ב', שנה ד' (להמנין שמנו אז), כאשר כן כתוב מפורש על המטבעות האחרות של יהודה, שמעון ואלעזר כנז' (והדעת נוטה שהם המכבים קדושי ה' בני מתתיהו). וגם המ"ע הנ"ל מביא מת' מהר"מ אלאשקר הנ"ל שראה מאלה המטבעות ויש מהם שטבוע עליהן שנת קך לנחמות ציון, וכל אלה בכתב השמרוני [אבל יפוג לבי להאמין מש"כ החכם הנ"ל פ' כ"ו במ"ע: „וכבר ראיתי בין כמה מטבעות לדוד שגלי הזהב מכמובה מטבע כסף אשר בצדו האחד צורת ראש אדם וסביבותיו כתוב המלך שלמה בלשון הקדש וכתיבה מרובעת (ר"ל אשורית) ובצדו השנית צורת היכל וסביבו כתוב היכל שלמה" — תא ודאי בדותא או ברותא היא, כי ברור הוא שאבותינו לא עשו צורת ראש אדם על המטבעות וכדומה אשר האיסור התמור מפורש בתורה ובעשרת הדברות. וחלילה להם לעשות כל תמונה ומסכה בפרסום ובפגם מיד מלך צדיק וחכם כשלמה. וגם בימי בית שני לא ראינו מטבעותיהם בצורת כל סמל, רק תמונת צומח ודומם, כמו שבלים שהוא לסימן ברכה (ראה בח"א בהערה לדף פ' ע"ב) או צנצנת (זכר למן) וכיור וכדומה, ותלאכת הצורות פני אדם על המטבעות לא לנו הם מאז עד היום. וגם הישמעאלים לא יעשו שום צורת אדם ובעלי חיים על מטבעותיהם, מצד האיסור, רק צורת חצי לבנה וכוכב בתוכה (אשר זאת היא גם אות דגלם כידוע). גם התמונה של ששה שמנה צלעות שקורין מגן דוד — שלמה, אעפ"י שלא ראינו אנו ראי' גמורה אבל אסמכתא היא, ואני בכל נסיונותי וחקירותי לא ראיתי ולא שמעתי מטבע בעולם מזמן קודם אלכסנדר המקדוני, מאיזה כתב ולשון. ולדעתי היה הוא הראשון שהנהיג — ככל אשר עשה בגודל לבבו כלבב אלהים — להטביע צורתו על המטבעות של כסף וזהב העוברות לסוחרים לזכרון עול מוראו וכבודו, ולפנים לא היו המטבעות רק כמו משקלים בזמן הזה. והשקל והגרה האמורים בתורה, והאדרכון בעזרא וכדומה, היו שמות משקלים, כמו היום: דערהעם, אונסה אקע, כאשר עד היום המטבעות של ארץ הסינים (כינא) שהיא חתיכת כסף עגולה ככדור או מגולגלת, ועליה חותם, כמו טומר, מכמות משקלה. והיה בידי כמה מהם, שלמים, חצאים, רביעים ושמינים, ואין עליהם כל צורה ודמות, רק אותיות הכמות וחותם המקיים, כמו שעושים במדינות האלה קיום וחותם על המשקלות והמדות. וע"כ רחוק רחוק בעיני שימצאון מטבעות מימות שלמה המלך — ורק ממנו ולא מהמלכים שאחריו ולפניו — ובצורתו והיכלו ובמכתב מרובעת. והנני מבהיש ח"ו את החכם הגדול האמתי בעל מ"ע ז"ל שעיניו לא ראו המטבע הזאת בצורה כנז', אבל ברור אצלי לדעתי כי מזוייפת היתה מיד בן נכר אשר רצה לצחק בנו, כאשר ידענו הרבה זיופים כאלה למען כתם ולמלאות דברי בדוייהם בעדים בגד אסהן, או למען בוצע בצע אשר יעגה את הכל. ועוד לבי אומר לי כדבר ברי שהיא היתה מיוחדת לחברת הבונים החפשיים (פריימויערער) שזאת יסוד חברתם להתיחם לשלמה המלך בונה ההיכל והמקדש כאשר כבר

„זל"ת": זכרו לתחיה; „זל"ב": זכרו לברכה; „תמ"ב": תהא מנוחתו בכוד.
ומנהג קדמון הוא לישראל ללה"ק לכתוב בר"ת לענינים ידועים ורגילים או

הספרים אינם מעניניהם. ואשר ראיתי וידעתי הרבה מכתבי תעודותיהם ומעשי מסחריהם, והוכל לאמר בפה נכון כי מעולם היא]. וכן ראיתי גם אני בירושלם מטבע כסף חקוק עליו מצד אחד שם „הויה" ב"ה באותיות מרובעות ובינותיה דמות השמש מבהיק בקרניה, (ע"ד כי שמש ומגן ה') ומצד השני צורת שלמה המלך ושמו עמו. ונמצאו פתאים שהאמינו כי קדוש הוא, והרואה יראה כי חדש ממש הוא.

והנה אמת נכון הדבר שהמכתב אשר על המטבעות של מלכי וכהני בית שני הם במכתב עברי שומרוני. אף נראה לומר כדבר ברור וודאי הגמור שהיה לאבותינו בימים ההם שני מיני הכתבים, האשורי והעברי (שמרוני), והיה האשורי קדש לה' לכתוב בו ספרי תורתנו הק' וכל דבר יקר וקדוש אשר נשמר מכל בזיון וטומאה, ולא השתמשו בו לדברים הדיוטים ועניינים חלים ובטלים — כי קדוש הוא האשורי, כאשר הוא אתנו היום — לבלי יהי' מוטל באשפה; והמכתב השמרוני, השתמשו בו לדברי חול וצרכי בני האדם, כפי הנהוג היום בכל תפוצות ישראל אשר בדו להם לכתיבות אגרות ושטרי הדיוטות כתב אחר כמו הכתב שקורין: רש"י, ופרובינציא (שנקרא אצל אחינו הספרדים „חצי קולמס"), ואשכנזיא, אצל האשכנזים. וכמוהם היה לפנים בישראל כתב השמרוני הזה להדיוטות [ולדעתי מ"ש רש"י (זבחים ס"ב:) בעדות מהגולה: על התורה שהכתוב אשורית, ר"ל דוקא אשורית להחזיק קדושתה ולא התגזה עוד בכתב העבריית ההדיוטי שהורק לאשפה. ואנו נוהגים היום לפני ולפנים בחקירה הזאת לבל אתן אצבע בין שני המבקרים] וכ"כ ביו"ד סי' רפ"ד „וי"א דאין לכתוב דברים של חול בכתב אשורית שנתנה בו התורה. טור בשם רבינו ירוחם" [ולענ"ד כק"ו שאין לכתוב התורה בכתב אחר שמשתמשים בו חול]. ובשה"ג שם כ': על כן הספרדים שינו כתיבתם ושמו אותותם אותות אחרות עד שנעשה כתב אחר להתיר להשתמש בו דברי חול", עכ"ל. ובאמת הם דברי הרמב"ם בתשובה הביאה מהר"מ אלאשקר בס' סי' ע"ד וז"ל: ואסור לכתוב בכתב אשורי שבו נתנה תורה באמת, אלא כתבי הקדש בלבד. ומעולם לא זזו ישראל להיות נזהרים בזה. אמנם אגרותיהם וספרי חול וכל מה שחוקקין על המטבעות ושקלי הקדש הכל בכתב עברי ובעבור זה נהגו הספרדים צורות אחרות באותיות עד שחזר כולו כתב אחר כדי שיהיה מותר להשתמש בו", עכ"ל הרמב"ם ז"ל בתשו'. והרב אלאשקר ז"ל סיים וכתב „אמנם הכותיים ס"ת שלהם וכל ספריהם שכותבים באותו כתב עברי. ועד היום מתאמצים לומר שבאותו כתב נתנה תורה ושם להם ס"ת בשכם כתוב מימות פינחס בן אלעזר וכאלה רבות", עכ"ל. ואני ראיתי הספרי תורה שלהם עם ס' יהושע (שהוא דבה"י שלהם, כי אין להם מכתבי הקדש זולת אלה) וספרי תפלותיהם ושיריהם, בהיותי כמה פעמים בשכם בביהכ"נ שלהם (ראה מ"ש על אודותם בח"א), וראיתי כהניהם וסופריהם, ורובם שמותיהם פינחס ואלעזר. והנה ראיתי דבר פלא בס"ת הקדומה שלהם אומנות גדולה מהסופר ההוא, אשר בעמוד האחרון סוף סוף התורה בפרשה האחרונה של חומש הברכה עשה סימן בשיטי השורות של העמוד ההוא אותיות פינחס בן אלעזר הכהן, שהסופר דקדק וצמצם בכתיבתו שהשיטים שורה האמצעית של העמוד באות פ', והשניה באות יו"ד והשלישית בנו"ן כו', על זה הסדר כל העמוד עד שמגיע סוף השורות בשם „פינחס בן אלעזר הכהן".

לסימנים וציונים. *) כמו (שקלים פ"ה) שהי' נכתב על כלי המקדש: א', ב', ג', ובב"ב (דף קס"ז) ספ"ל מלמעלה וקפ"ל מלמטה, ר"ת סאה ופלגא, קב ופלגא. ובח"מ אה"ע סי' קמ"ב מביא בשם שה"ג שלמד מזה שהיו רגילים לכתוב ר"ת בשטרות. ובפ"ד דמעשר שני: המוצא כלי וכתוב עליו ק'

ובאמת היה הסופר אומן גדול. אבל הם אומרים שזה נכתב עפ"י הגנוזה מיד פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן הראשון!! ועכ"פ ספר קדמון הוא מאד. והנראה מזה שגם המלאכה הזאת להניח זכרון שם הסופר והשתבח בתוך דפי הספר היה נהוג עוד להקדמונים. ואף כי זה עשה זאת רק כדי להתעותם.

*) לחז"ל בתלמוד ומדרשים נמצאו שתי מדות בזה: א', לדרוש המלה בר"ת, ר"ל לקחת אותיות מלה אחת ולעשות ממנה מלות הרבה, ונקרא אצלם נוטריקון; ב', לדרוש מספר המלה בחשבון הגמטריא, ונקרא גימטריאה. במדה הא', מצינו דרשות רבות בברייתא דל"ב מדות: מנין שדורשין נוטריקון בהגדה ה"ל אברהם אב המון גוים. כרמל, רך מל. כו', נמרצת: נואף, מואבי, רוצח, צורר, תועבה, כו'. ועי' (שבת ק"ה) מנין ללשון נוטריקון מן התורה שנאמר כי אב המון גוים נתתיך: אב נתתיך לאמות, בחור כו' מלך כו', ותיק כו' נאמן כו'. אנכי: אנא נפשי כתבית יהבית, אמירה נעימה כתיבה יהיבה. ועי"ש עוד דוגמאות. ובתנחומא פ' תרומה „מזבח": מ' מחילה, ז' זכות, ב' ברכה, ח' חיים. ובמד"ר למה נקרא שמו מזבח, מ' מוחל עונותיהם, ז' זכרון טוב לישראל, ב' ברכה לישראל, ח' חיים לישראל. ובס' בלק פ"כ ע"פ „ירט": יראה ראה נטתה. ד"א ירט בא"ת ב"ש מגן [והילוף א"ת ב"ש וא"ל ב"ם נמצא כמסורת במקרא: בן טבאל (ישעי' ז' ו', ועי' ברד"ק) — רמלא, באלב"ם. וכונ' על פקח בן רמליהו הנזכר שם. ששך (ירמי' כ"ה כ"ו): בבל, בא"ת ב"ש. לב קמי (שם נ"א א'): כשדים, בא"ת ב"ש. ואולי היה מוכרח אז לדבר כן ברמז]. ושם בפ' משפטי ע"פ נחית כאן עמך, נסים עשית עמהם, חיים נתת להם, ים קרעת להם, תורה נתת להם, ע"ש חמשה פנים בנוטריקון עד"ז. ובפסחים (ד"נ) ולא יהי' כנעני עוד (זכרי' י"ד): אין כאן עני. ובמסורת הנ"ך כ"י יען לאותי על בשגם הוא בשר (ברא' ו' ג') ר"ת: באבר גם. ובב"ר פ' כ"ו בשגם זה משה, חושבנא דין הוא חושבנא דין. והרבה כיוצא בזה בתלמוד ומדרשים על דרך הדרש. והנה נאה ומתקבל כ' הרב מהר"א ז"ל על מ"ש (ברכות מ"ז ע"ב) תשעה וארון מצטרפין ע"ש בגמ', שהוא ר"ת: ואחד רואה ואינו נראה. וכן אומרים בשם הגר"א ז"ל על מ"ש שם מ"ה ע"א שפה ודאי לא מיבעי לי', שאין לו ביאור, ויש מהמגיהים מוחקין זאת, והוא ג"כ ר"ת: ור' אכלו ירק, ע"ש כי טוב הוא. וראי' להרגה מהמטבעות העתיקות שהבאתי למעלה בהערה: ש"ב — שנת ב'; ש"ד — שנת ד'. והחוקר ע"ד ימלא תאנו מר"ת כאלה. אבל מדה השנית שהיא גימטריאות, עשו חז"ל ג"כ סמוכין לכמה דינים והלכות, כמו למנין נזיר (ה') יהיה: בגימטריא תלתין (ברכות ל"א ב'); אסור לישב בד' אמות של המתפלל: למדו מהנצבת עמכה בזה (שמואל א' ב') גימ' י"ב, ע"ש בתוס' ומהרש"ל; שכן של שהייה צריך שיהי' י"ב נהלין מן והמתחם בזה (שם י"ד, ל"ד); ט"ל מלאכות דשבת למדו (שבת ג') מאלה הדברים ע"ש וביותר ביאור בירושלמי שם ר' אבהו אומר אלה א' חד ל' תלתין ה' חמשה דבר חד דברים תרין מכאן לארבעים מלאכות חסר אחת שכתוב בתורה רבנן דקסרין אמרין מן אתרא לא חסרין כלום, א' אחת ט' ח' בשמנה היינו ל"ט אבל לא מתמנין

קרבן, מ' מעשר, ד' דמאי, ט' טבל, ת' תרומה. ר' יוסי אומר וכולן שמות אנשים הם: ק' קרח קין, מ' משה, ד' דוד, ט' טוביא, ת' תרח, ע"ש [והוא ר' יוסי האומר שבת פ' הבונה לא חייבו „שתי אותיות אלא משום רושם שכך היו כותבין על קרשי המשכן לידע איזה בן זוגו].

ה', מבואר מזה שהיו מאמינים בתחית המתים ובהשארת הנפש ובשכר ועונש בעוה"ב וגן עדן, והיו עושים נפשות למתים כמו שאנו מאמינים ועושים היום.

ו', כן נלמוד מהתוארים של הציונים האלה, שהיו גם בימים ההם חכמים, צדיקים, חסידים, ענוים, יראי ה'. ומעולם לא נשתכחה ח"ו התורה והחסידות והחכמה מישראל *).

ז', ידענו עוד מזה שאלה התוארים היו גם לדורות הראשונים, וכמו שמצינו באלה במקרא ובתלמוד: והאיש משה „עניו"; שמרה נפשי כי „חסיד" אני; שומר נפשות „חסידיו"; „וענוים" ירשו ארץ; אי „חסיד" אי „עניו" (ברכות י', ב'); שמעון „הצדיק"; גדול הנהנה מיגיע כפו יותר „מירא שמים" (שם ה', א') **); „חכם" בא לעיר (עירובין וביצה); כל המכבד את התורה גופו „מכובד" (אבות פ"ו) „מאושר" במדות. וכדומה — אבל לא מצאתי בכל המצבות תואר: רבן, רב, רבי, גאון, מורינו, רבנו', שכל אלה הם תוארים מאוחרים בבבל ובא"י. גם תוארי הנשים: צנועה, חסידה, צדקת, נמצאו להראשונים: כל כלה שהיא „צנועה" (מגילה י' ב') והוא מלשון המקרא

רבן בן ה' לא', [וזה כמש"כ למעלה שבכתובת אבורי הלבונה היה רגל שמאלי של הה"א נדבק לגגו כחי"ת וכמ"ש (מנחות) חזיתי לספרא דוקא דתלי' לכרעא דה"א] ועוד רבים. וע"ד הדרש אמרו בב"ר, רדו שמה (בראש' מ"ב ב') שישבו במצרים מאתים ועשר שנים מנין רד"ו, וכן ונושנתם בארץ (דברי' ד') סימן שישבו בא"י מנין ונושנתם התמ"ו שנה עד גלות יוכנין. ע"ש באגרת תימן להרמב"ם ז"ל ועי' בה' פאר הדור להרמב"ם ז"ל בסופו. בן שנה שאול במלכו (שמואל א' י"ג) סימן „בן" שנ"ב שנה הי' במלכו ע"ש, וכן לדעתי מ"ש (ר"ה ד') הוא כורש הוא דריוש; כי מספר אחד להם.

*) והאומרים שבימי בית ראשון נשתכחה התורה כי מצאו במלכים ב' (כ"ב ח') „ספר תורה מצאתי", מלבד שיש להשיב ע"ז מכמה פנים גם ע"ד הפשט, ואין כאן מקומו — הנה זה היה בימי המלכים מנשה אמון יהויקים, אבל קודם לזה ומה גם בימי יחזקיהו היה חזון התורה נפרץ מאד למדנה, ואלה שגלו מעצמם — זולת החרש והמסגר — ורבים מהם שהאמינו לדברי נביאי האמת, תורת ה' היתה אתם וגלתה עמם מכבר והחזיקו בה בכל כחם. גם הביאו תורתם וקבלתם בידם ולכל מקום שגלו שכינה עמהם.

**) לדעתי התואר „ירא שמים" היה להם למי שתורתו אומנתו עובד ה' כל ימיו ולא פנה אל מסחור וקנין מלאכה ועבודה ומצפה לפרנסת אחרים (להיות כאליעזר). והורונו חז"ל בזה שיפה ת"ת עם דרך ארץ להיות מיגיע כפו ויקבע עתותיו לתורה (כמאמר) ולא ישליך עצמו על הצבור. וכאשר כבר נשאלה שאלה זו בין הפוסקים, עי' מ"א בא"ח סי' קנ"ו. ובזה תתיישב קושית המפרשים במאמר הזה, ע"ש.

(סיכה י' ח') והצנע לכת; כלה נאה „וחסידה" [בצ"ל] (כתובות ה' א'). אבל תואר „מרת" וכדומה לא ראיתי.

ח', נראה משמות הנשים: האבאמא בלשון ערבי, שהוא „יונה" בלשה"ק; „לולו" בערבי היא „פנינה" (ברולח) בלה"ק (פערל, באשכנזי עי' ח"א); „הסינה", בערבי הוא „חנה" בלה"ק, מלשון חן וחסד—שכבר אחזו אז בשפת הארץ שהוא ערבית, כאשר אחזו הגולים לבבל עד מהרה הכשדי והארמי. אבל שמות האנשים לא שינו. ואלה השמות: חוטר, שילה, טוב, טובו, בונינו — לא ראיתי ולא שמעתי בשאר ארצות, ולא בתימן פנימה. זולת השם: טובו", „בגינו", נשמע גם היום פה עדן ובמיכה.

ט', נלמוד מזה שהי' להם גם אז שמות החדשים „ניסן" „איאר" (כל „איאר" נכתב כן). ואף שאמרו (בירושלמי ריש יומא) „שמות החדשים עלו עמהם מבבל", אין פירושו (לדעתי) כמו שיפרשוהו החוקרים החדשים: שקודם גלותם לבבל לא היה בלשון יהודית שמות להדשים — כי ידענו אשר שמות החדשים האלה: ניסן איאר כו' היו להרבה לשונות בני שם בארצות הקדם, כאשר עוד היום המה בלשון ערבי המדוקדק, הסורי והגיפטי. ועד היום ישמשו בהם בספרי זכרונותיהם ובמקום המשפט, כידוע. זולת לחשון קוראים „תשרין" (ר"ל תשרי שני), ולכסלו „קאנון". ובודאי נחלו זאת מבית אמם והדר הורתם היא שפת קדש לשון עברי שהיא ראשית לשונות בני שם, ואם כל שפתי בני קדם, אשר כולן תולדותיהן כיוצא בהן שנשתבשו בדור הפלגה ונתרחקו מעט מעט, כקוים היוצאים מן הנקודה, אבל שבים הם אליה בשרשם ועיקרם. ולא בראו להם בריאה חדשה בכללי הלשון (וכאשר כתב הרמב"ם על לשון ערבי באגרתו לר"י אבן תבון: ויהיה מהיר כמו כן בלשון ערבי שהוא ודאי לשון עברי שנשתבשה". וכן הוא הארמי והסורי והכנעני, וכאשר אנו מוצאים מאות מלות בלשונות האלה מתדמות ממש ללה"ק, בשרשם או בשמושם), וירשו גם שמות החדשים משפת אמם לשון העברי. הכי אפשר שלא היה לשפת עברי שמות להדשי השנה, לפי תכונתם אותות למועדי ותקופות השנה? ואם נעמיק עוד להתבונן על שרשי ותוארי שמות החדשים האלה נמצאם רובם אשר ממעי שפת יהודית יצאו; כמו „ניסן" מלשון נס להתנוסס (והנו"ן היא מאותיות האמנתי"ו הנוספות בשמות לה"ק לרוב) שהוא תחלת האביב וראשית נעימות העת; „איאר", מלשון אור, כחום צח עלי אור. וכמו שאמרו על זיו, זיותא לאילנות; „תמוז" נמצא במקרא (יחזקאל ח', י"ד): מבכות את התמוז" — האליל שהי' להם בחדש תמוז (שבו יום הארוך מימי השנה והגיפטים מתחילים ראש שנתם מיום הארוך בשנה הנקרא אצלם חדש טאט ראה בח"א פ"ה). ועי' בשרשי הרד"ק בשם הרמב"ם במו"נ שהוא שם אדם, או שם חיה. עכ"פ שם הוא בעברי, כמו: עגיל וכומז; „אלול" ג"כ תמונתו עברית; וכן „תשרי", מלשון: ותשורה אין להביא (שמואל א' ט',ז'), או: תשורי מראש אמנה (שה"ש ד',ח')

גם „חשון" שרשו חוש, כמו: והש עתידות (דברים ל״ב, ל״ו). אולי מפני שהיכים חשים ומתקצרים; „כסלו", שרשו: כסל — בטחון ותקוה. והכוכב הגדול מזל כסיל: עיש כסיל וכימה (איוב ט׳, ט״ו). ובשרשי הרד״ק בשם ר׳ יונה נקרא בערבי סוהיל והכוכבים המתחברים אליו נקראים על שמו כסילים, ע״ש (וגם בערבי יש חדש נקרא שואהל). ועי״ע שם בשורש כום בשם הראב״ע כי כימה הוא כוכב גדול יקרא עין השור השמאלי וכסיל הוא כוכב גדול והוא לב מזל עקרב. עוד שם בשם רז״ל: כימה יש בו צנה גדולה כו׳ וכסיל יש בו חמות גדולה, וזה היפך הראב״ע כי ידוע שהעקרב קר ביותר, ואולי לבו הם. עכ״פ כימה וכסיל סמוכים זה לזה, ולפי סדר מע״ק גד״ד כו׳ מזל חשון עקרב, וכסלו קשת. — לא ארחיב בדרוש פן ילעיגו עלי החוקרים; „טבת", מצינו שם עיר בא״י (שופטים ז׳ כ״ב) טבת, בנקוד אחר; „שבט" יש לו כמה פנים במקרא; וכן „אדר" הרבה פנים במק״א, ועקרו גדולה ותפארת, וחדש הזה הוא אחרון לחדשי השנה ולו נאוה תהלה וברכה. וכמדומה לי שגם במעט התבוננות נוכל להכיר ששמות אלו אינם פרסית, ולא סורסית, אבל יש להם שורש וענף ביהודית ועבריות היות הנה. ומי שיש לו חיך יטעם בהם טעם לשון הקודש. גם אוהבי הדרוש והרמז ימצאו עליהם דים. כי עוד זאת יש לנו לדעת שכל שמות העצמים שבלה״ק הם נגזרים כפעולות ותכונות עניניהם, אשר לא נדעם מקוצר ידיעתינו בחכמת הטבע ובמתוריה, וחסרון הכרתנו בידיעת הלשון והכמתה, אשר לא ידעוה רק בורא הלשון ונותן הדעת ית״ש ליציר כפיו אדם הראשון אשר נתן עליו מהוד רוחו כביכול ויפח באפיו נשמת חיים, והוא הבין לקרות שם לכל אשר נברא לפי טבעו ותכונתו ענינו ופעולתו, וכל אשר קרא לו האדם היה שמו הראוי לו מבריאתו, והכל כאשר היה בכונה נכונה ובחכמה עליונה, ולא במקרה ובלתי טעם וסבה. ואנו רואים כי אפילו בשמות בני אדם קראו להם עפ״י המעשה והפעולה אשר קרה להם, ומכש״כ אבי כל היצור אשר בראו, קרא שמות תולדותיו לפי פעולתם הראוי להם. ומבהר ברואיו ידע והבין כל זאת מחכמת אלקים אשר נתה עליו, ואיזה מהם מפורשים במקרא, ומובנים בטעמם. וגם חז״ל אמרו (חולין ס״ב): חסידה, שעושה הסידות עם חברותיה; שלו, ששולה דגים מהים. וכן כל חי צומח ודומם נקרא שמו על פי סגולתו ותכונתו. והמלך החכם מכל האדם אשר הקב״ה האציל עליו מהחכמה העליונה רוח מלא חכמה ותבונה ודעת כל מפעלי וסתרי הטבע ושלמעלה כמנה, נאמר עליו (מלכים ה׳ ל״א): וידבר על העצים מן הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר בקיר וידבר על הבהמה ועל העוף ועל הרמש ועל הדגים", ר״ל הוא בא מן המאוהר אל הקודם, ועל פי שמות כל או״א למד והבין וידע תכונת וסגולת כל הנבראים טבעיהם ועניניהם.

על כן קרוב הדבר בעיני מאד שגם להדשים נתנו שמות על פי כוכבי השמים ומזליהם, כמו שהיה סדר זמניהם. אך היהודים לא היו

משתמשים בהם, עד שגלו לבבל והורגלו בהם כאשר הורגלו שם לדבר גם בשאר הלשונות. והיותר קרוב אצלי מה שלא נזכרו בתורה ובנביאים הראשונים שמות להרשים — כי לא הוצרכו להם. כי בעוד ישבנו על אדמתנו ולשוננו היתה גברת ומנין החדשים היו נמנים ומתחילים מחדש ניסן (כידוע בדת תוה"ק) ראשון לחדשי השנה, על כן כשהיו הנביאים והסופרים (וביהוד בתוה"ק) כותבים הימים והחדשים לא היו צריכים לפרש ולבאר גם שמות החדשים בעצם, רק היו כותבים למשל: בחמשה עשר להדש הראשון, וידעו כולם שהוא ניסן; בעשור לחדש השביעי, ידעו שהוא תשרי, וכן ע"ז הדרך והיתה זאת להם לדעת החק והמשפט שמנין החדשים צריך להיות מניסן, גם מבואר יותר ובקצור. וכאשר עושים גם היום הסופרים המהירים גם בשאר לשונות הגוים, שאינם נוקבים בשם עצם החדש, רק למשל: בתשיעי לעשירי, והכל יודעים שהוא אקטאבר, ובדומה. אבל אחרי אשר גלו לבבל ולשארי ארצות וחצים מדבר אשדודית פרסית ובשדית ומנין מספר שנות העמים לא היה מניסן, כי מהם התחילו השנה מתשרי (וכמאמרם ז"ל למלבי אוה"ע מתשרי מנינן) ומהם התחילו שנות המנין מניסן כמו בהודו שר"ה שלהם נקרא „מידם" (שם החודש) ויבא לעולם בניסן (שגם הם מונים ללבנה ועושים עבור לשנים ויגיע קרוב למנין שלנו), והגיפטין ר"ה שלהם חרש „טאט" (שנותנים כבוד ליום הארוך למנות ממנו), ויבא בערך תמוז שלנו. ובאלה מפקר ומנינים שונים לאומותם בארצותם ללשונותם. והיהודים בבבל כשנתבלבלה שפתם ומנינם כשהיו צריכים לכתוב למשל: חדש העשירי", אם לא יפרש הכותב שם החדש בעצם לא ידעו באיזה עשירי הוא חושב אם לחשבון ישראל שהוא מניסן כמנהגם הראשון או לחשבון העם אשר הוא יושב בקרבו כמנהגם עתה. ויהיה מזה בלבול בכל עניניהם ומשפטים שונים — ולכן היו צריכים לפרש שניהם בנוקב שם החדש בעצם. למשל: חדש העשירי הוא חדש טבת", ועל זה הדרך כל המספרים. ועד נאמן לזה: שבכל המקומות (בזכריה ואסתר) שנזכרו שמה שמות החדשים, אינם כתובים לבדם רק אחרי מספר הימים בחדש לראש שנתנו, כמו: לעשתי עשר חדש הוא חדש שבט" (זכרי' א', ז'), „לחדש התשיעי בכסלו" (שם ז', א'), „בחדש העשירי הוא חדש טבת" (אסתר ב', ו'), „בחדש הראשון הוא חדש ניסן", „לחדש שנים עשר הוא חדש אדר", „בחדש השלישי הוא חדש סיון", וכן כולם שם. ופשט המאמר: שמות החדשים עלו עמהם מבבל", ר"ל: אחר שגלו לבבל ונתבלבלה שפתם ומנין השנה החדש, הוצרכו להזכיר בכתביהם שם החדש מפורש סימן תוך סימן ולא היה די להם לכתוב „ראשון, ושני" כו' כמלפנים. *)

---

*) ראיתי לאחד חכם גדול בספרו הנכבד יסוד"ע בהערה, כותב בזה"ל: „שמות החדשים המצוים כעת אצלנו הם באים לנו בירושה מן הסוריים וכנודע מדברי חז"ל

ובן מה שנאמר שם: שמות המלאכים העלו עמהם מבבל" יתפרש על זה הדרך: כי הנה כל מבין עם תלמיד רואה ששמות המלאכים הנזכרים בדניאל, „גבריאל" „מיכאל" הם מיסוד לשון עברי ושרשם ביהודית,

———————

שמות החדשים העלו עמהם מבבל, ובאמת עוד היום נמצא סדר החדשים האלו בשמותיהם אצל הסוריים, ויתכן עוד שמהם קבלו ג"כ שלא בצדק לקבוע יום התרועה לר"ה אצלנו כמו שהיה נהוג אצל הסוריים מאז הר"ה באחד בתשרי הזה אבל מלפנים היה בשנת כפי התורה החדש ניסן ראשון לחדשי השנה". עכ"ל. והנה הדיעה הזאת כבר שמעתי מחכמי אשכנז החדשים, מלאכותו בגבורי לשפה, וגם משכילי רוסיא לקחו ממנה מלא האומר וחגוהו בגלגלה לשמרת. וגם זאת אחת מעלילות דברים אשר שמו על חז"ל ומנהגי ישראל הקדמונים, לאמר שהנהגו לנו תורה חדשה, בשנותם את יום התרועה ליום גדול וקדוש בשנה להקדישו ולהעריצו ליום דין ומשפט ולחרדת אלקים גדולה מאד להשפיע בו כל בשר ורוח, ומשמיעים את העם בתפלות אמורות חדשות ובקשות ופיוטים רבים, משברים את הלבבות ביגיעת בשר ונפש אשר אין להם שורש וענף בדת ישראל מלפנים ולא זכר בתורת משה, רק למדו זאת מהסוריים (הכשדים) ובחוקותיהם הלכו, ומשפטי הגוים אשר הגלו ביניהם קימו וקבלו עליהם לעשות כמעשיהם להקדיש יום ראש השנה שלהם, אשר לא כתובה בספר התורה. ולא עוד שבטלו דין מפורש בתורת משה, למצוה מיוחדת לעשות חדש ניסן לראש השנה, ובנגדו הקדישו ר"ח תשרי לר"ה — משפטים אשר לא יעשו עשה לנו עזרא ונחמיה !! ולו איבר הליכו (כל אלה החדשים מעמינו) יכלולו ! כי מה להם עתה למנהגי הפרסיים והסוריים שכבר אבד זכרם, הלא טוב להם עתה לעשות ר"ה בחדש יאנואר כהנוצרים שביניהם ישוב בני ישראל יושבים לבטח אתם כמחסיהם! העבודה, כראיתי עושים כן.

וגדעתי, גם מזה לך תואנה הם מבקשים. כי אם נחנה ראש ושנה אל דין התורה והמשנה נמצא כי לא חדשו לנו דבר, ומעולם היתה זאת על ישראל, תשרי ראש השנה לישראל לכל המצות והדינים התלוים בארץ ובאדי עניים — ולא עוד [„שנה" נקראת מלשון „שנית", מאחר שנים עשר חדש בשוב השמש בתקופתה אל מקומה הראשון והסבול לסבב שנית זהו שנה, מתחיל מניסן או מתשרי מטבת או מתמוז, לעולם סבוב כזה הקיף כלם שהתחבר אל המעגלה נקראת שנה תמימה]. וזה ידוע אשר סדר עתות ותקופות השנה בא"י וסביבותיה הם סובבים ומקיפים והולכים על סדר הזה, מתשרי והלך מתחילים הגשמים, הנקרא „יורה", ובמשנה „רביעה", אח"כ חורשים וזורעים וגשם יגדל; באדר וניסן הולך מעבר המלקוש ואז תבא עת האביב, השדות יעטפו בר, ירקרק דשא ימלאו העמקים ויכסו הר וגבעה, האלנות יציצו פרחם, האכרים ועובדי האדמה יצאו מבתיהם וילכו לפעולותיהם בשדה ולעבודתם כל ימי הקיץ והחום; באייר בסיון קציר השעורים ואח"כ קציר החטים וגרניהם, קיץ תאנים ובציר הגפן ומוקצי זית; תשרי עת האסיף הכל מגורן ויקב הביתה, לנוח בצל קורתם, ולאכול בשמחה וברנה. ואחרי כן חוזר חלילה, וזהו שנה. ולפי סדר טבע העולם למדו שמהלכו להתחיל מנין השנה מחדש תשרי, כבריאת והנהגת העולם: גשם, חרש, זרע, גדול, וקציר, גורן, ואסיף. ושבע הכתובים בספור בריאת העולם הם כר' אליעזר שבתשרי נברא העולם, (בראשי' ב' ד') „אלה תולדות

ואינם לא ארמי ולא כלדי, לא סורי ולא כשדי, שפת קדש הורתם וילדתם, ולא בבל בראם. אמנם הכונה בזה כי הנביאים הראשונים אשר התחלתם

———

השמים והארץ בהבראם וגו' וכל שיח השדה טרם יהי' בארץ וגו' כי לא המטיר ה"א על הארץ וגו' ואד יעלה מן הארץ והשקה וגו' וייצר ה"א את האדם וגו' ויטע וגו' ויצמח וגו' ויניחהו בג"ע לעבדה ולשמרה, ויצו" וגו'. הנה במדומני שכל קורא בצדק סדר הפרשה ביושר שכלו באורח הפשט והנגלה ולא יפנה דרך האחרים על הדרשות והסודות והרמזים הטמונים (בהרכת בכונה שניה במעשה בראשית כולה) בה, יבין ויגיד שכל הנברא והנעשה הלז מחדש תשרי והולך על סדר הנהגת העולם, כאשר הוא היום לפנינו נוהג על משטרו בארץ ובשמים, ושם נאמר: יהי מארת וגו' והיו לאתת ולמועדים ולימים ושנים". וכן מזה אל ספור המבול (שם ז', י"א) „בשנת שש מאות שנה לחיי נח בחדש השני בשבעה עשר יום לחדש (הוא זמן הרביעה בא"י) נבקעו כל מעינות וגו' וארבת השמים נפתחו ויהי הגשם על הארץ (דבר בעתו, ואם ישובו ונחמו הי' היורה לברכה) ויגברו המים וגו' חמשים ומאת יום" (עד סוף אייר שאין עוד זמן מטר כלל), ושם (ח' י"ג) „ויהי באחת ושש מאות **שנה בראשון** באחד לחדש (הוא תשרי שנה החדשה של **באחת**) חרבו המים מעל הארץ" וגו' (בכל ימי החם והקיץ כמשפטו) ושם: עוד כל ימים הארץ זרע .. וקור . . וחרף . . . לא ישבתו" — הנה גם בזה כל עין רואה במבט ישר הולך אל הפשט ומנהג העולם יאמר בפה מלא: שדברי ר"א הם כפשוטן ומכוון יחד המבול, וקורא אותו חדש השני לתשרי. ובראשון באחד לחדש הוא תשרי שהתחילה לשנה האחרה הוא **אחת** ושש מאות. כי קודם יציאת מצרים היה מנין השנים מתשרי לפי סדר הזמנים. וכמו בנהוג מעולם ועד עולם חשבון התקופות והמולדות כו' ממולד תוהו בהר"ד של תשרי [ראה מ"ש בזה בה"א].

עתה נעמוד למשפט התורה בדינים התלויים בארץ ובין איש לרעהו, איזהו היום קבוע לראש השנה. והנה כתוב בתורה (שמות כ"ג) „שש שנים תזרע ארצך ואספת את תבואתה והשביעית תשמטנה" וגו' (ושם ס"ז) „וחג האסף **בצאת** השנה באספך את מעשך מן השדה" (שם ל"ד כ"ב) „וחג האסיף תקופת השנה" וגו'. הנה נעלה מכל ספק שהשנים האלה מנין ותחלין מתשרי, כאשר מגביל הזמן מן הזרע עד האסיף תקופת השנה. עוד (ויקרא כ"ה) „שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמור כרמך ואספת את תבואתה ובשנה השביעית שבת" וגו' (שם ח') „וספרת לך שבע שבתות שנים שבע שנים" וגו' „שבע שבתות השנים תשע וארבעים שנה והעברת שופר תרועה **בחדש השביעי** בעשור לחדש" וגו' „וקדשתם את שנת **החמשים שנה**" וגו' „יובל היא שנת החמשים שנה" וגו' „בשנת היובל הזאת", וגו' „במספר שנים אחר היובל" וגו' „לפי רוב השנים תרבה" וגו' „וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית" וגו' „וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית" וגו' „לשלש השנים וזרעתם את השנה השמינית" וגו' „עד השנה התשיעית, והשב את שני ממכרו, עד שנת היובל", ושם עוד ועוד וכל הפרשה שם לענין עבדים. כמדומני שאין אין בארץ אשר יתעקש ויתפתל לאמר שאין מנין כל השנים האלה למשפטיהם, מתשרי — כי המקרא צוח ואומר: מזמן הזרע אני מונה ולא מן האביב! וכן שם לענין ערלה ורבעי: „וכי תבאו אל הארץ ונטעתם" וגו' „שלש שנים יהי' לכם ערלים" וגו' „ובשנה הרביעית" וגו' „ובשנה החמשית" וגו'. וכל זה רק מתשרי, כי זמן הנטיעה בתשרי קודם היורה. (דברים י"ד) „עשר תעשר

וסופם היתה בארץ הקדושה, היתה נבואתם יותר גלויה כי רוח קדשם היתה אצולה ומושפעת ממקור עליון במראה בהירה, וכאמרם ז״ל: משה רבינו ע״ה ראה באספקלריה המאירה ושאר נביאים למטה ממנו אבל לא היו צריכים לראות מלאכים וחזיונות משלוים ע״י אמצעיים וחלומות וחידות,

---

את כל תבואת זרעך היצא השדה שנה שנה" וגו׳ „מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך בשנה ההיא" וגו׳ „מקץ שבע שנים תעשה שמטה" (מתחלה, כי קץ הוא תחלה וסוף). וגם (ט״ז) „חג הסכת תעשה לך וגו׳ באספך מגרנך ומיקבך". כל אלה הענינים באין על תקופת שנים ומתחילים מתשרי והוא ראש שלהם שהוא זמן האסיף. ואחר כן מתחיל עולם חדש מתשרי חדש ז׳. וזהו שנה כאמת מלבד שנית כאמור למעלה. וכן אב לכלם (דברים ל״א) „מקץ שבע שנים במעד שנת השמטה בחג הסכות" — הכתוב קורא אותו קץ, תחלה או סוף. — ויש לשאול בענין: למה לא קבעו ר״ה בחג הסוכות, בחמשה עשר לחדש? תשובה כהלכה: א׳, כי לא יתכן לעשות ר״ה באמצע החדש. לפי שכל מנין והחשבון מתחיל מראש החדש, עפ״י חדש הלבנה והמזלות, הנראה וידוע לעין כל; ב׳, הלא גם ר״ח ניסן שהוא ר״ה לישראל (כדבר אחד כאשר יבואר הלאה) רק בשביל זכר ליציאת מצרים, והיה ראוי יותר לקובעו בחג הפסח יום חמשה עשר בניסן שבו נגאלנו, יום הפדות והחרות. והתורה קבעה אותו בראש החדש הזה, ואין בו לא חג ולא מועד? ורק מפני שכל מנין מתחיל מראש החדש. ובפרט כי זמן האסיף אינו יום מיוחד לכל הארצות שבזה יש מקדים ויש מאחר ולא יוכל לומר יום האסיף נעשה ר״ה כאשר יוכל לומר יום צאתך מארץ מצרים. והיה נכון לקבוע ראש השנה הזה על סדר העולם, רק מתחלת החדש; ג׳, לפי הראותנו למעלה שבאמת בר״ח תשרי נברא העולם, הנה הוא קודם וראשון לכל והוא ענין היום שראוי לקבוע בו ר״ה זכרון לבני ישראל המאמינים בחדוש העולם ובריאה חדשה יש מאין על פי ה׳ ראשון ואחרון ית״ש.

ונשוב מעט להראות על ר״ח ניסן מה הוא. והנה נפגש במצוה הראשונה (שמות י״ב) „החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה" — המקרא הזה מכריז ואומר כי מצוה חדשה היא ורק לבני ישראל, וקודם לזה לא מנו מניסן לחשבון, וזה שאמרו במכילתא גם „החדש הזה לכם, לא מנה בו אדם הראשון (שהוא נברא באחד בתשרי) ראשון הוא לכם ולא לגוים" כו׳ (שלכל העמים והלשונות נשאר חוק זכרון למנות מתשרי שבו נברא העולם) ע״כ. וכל ענין הוא שעיקר המצוה הזאת לזכר גאולתנו ופדות נפשנו ממצרים שלא השכחת מסיבם ומפי זרעם לעולם, כמש״כ: למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים וגו׳, שהוא מ״ע בכל יום ורק למנין החדשים, אבל מנהג העולם לשארי ענינים גם לישראל לא היה כן, לא קודם לכן ולא אחרי כן. ולכן בכל מקום בתורה שאמר מנין החדשים, הוסיף הסימן „לצאתם מארץ מצרים" — הנראה כשפת יתר, כמו (שם ט״ז), „בחמשה עשר יום לחדש השני לצאתם מארץ מצרים", (שם י״ט) „בחדש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים", (במד׳ א׳) „באחד לחדש השני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים", (ושם ט׳) „בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים בחדש הראשון". הנה בכל מקום נתן סימן בתוך סימן להודיע שאינו מנין הרגיל בכל העמים והמנויים רק מנין המצוה לחשבון לחדשי השנה זכר ליציאת מצרים.

וכמש"כ בשמואל "ויקרא ה' אל שמואל, ויהי דבר ה' אל נתן, ודבר ה' הי' אל גד". ובישעי' "ואראה את ה'," ובירמיה "ויהי דבר ה' אלי לאמר", "היה דבר ה' אל יחזקאל," "דבר ה' אשר היה אל הושע" וגו'. וכן כולם. אבל זכרי' שנתנבא בשובו מבבל בעת כתימת החזון ונעילת שערי הנבואה, היו רוב חזיונותיו בחידות ולא במראה ועל ידי מלאכים: ויעד מלאך ה', וישב המלאך, ויען המלאך," וגו'; וכמש"כ דניאל אשר חזה בעילם על אדמה טמאה ורחוק ממקור העליון שורש הנבואה ותהיסתה [וחז"ל (מגילה ..)

ועתה נשוב אל שאלתנו של יום הזכרון הזה הוא אחד לחדש השביעי (תשרי) ונראה מה ענינו בתורה, ומה טיבו של יום זה, מה יום מיומים? ומה קדושתו וכבודו? כי שלשה הרגלים הכתובים בתורה מפורש טעמם בצדם; חג המצות, זכר ליציאת מצרים, חג השבועות מנחת בכורים מקציר חטים וזמן מתן תורתנו; חג הסוכות עת האסיף גורן ויקב; יום הכפורים לסליחה ולמחילה — אבל היום הזה, באחד לחדש השביעי, כתיב: זכרון תרועה, יום תרועה, מקרא קדש", ולא ידענו מה הדבר המסור בו, ובמה נקדש זה היום עשה ה' לזכירה ולתרועה. גם נחמי' ועזרא אמרו: היום קדוש הוא לה'." "כי קדוש היום לאדונינו" "כי היום קדש" (נחמי' ח', ט', י', י"א.)

והנה כתיב (במדבר י', ט') "וכי תבאו מלחמה בארצכם וגו' והרעתם בחצצרות ונזכרתם לפני ה' ונושעתם וגו'. וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשכם **ותקעתם**" וגו' (תקיעה היא קולה פשוטה רק, כמבואר שם, ולענינים אחדים היתה התקיעה ולזולתם התרועה כמו לדבר גדול, שהתרועה מעוררת ומבהיל יותר ושמה מורית עליה ואף שאין התרועה בלי תקיעה לפניה ולאחריה מדברי חז"ל — עיקר ההתעוררות הוא התרועה). ויש להתבונן מדוע פרט הכתוב זכרון תרועה יום תרועה לחדש השביעי, הלא גם היא בכלל כל ראשי החדשים שכתוב בהם (כנ"ל) "ותקעתם"? ולמה שם "תקיעה" וכאן "תרועה"? עוד יש להבין שחלוק הוא גם בקרבן מוסף היום: שכל המועדים פרים בני בקר שנים, ובאחד לחדש השביעי פר בן בקר אחד כמו ביוה"כ וש"ע. הלא דבר הוא?

על כן לדעתי נעלה מכל ספק, שדבר הזה היה ידוע ומקובל באומתנו הק' מאז ומעולם שבר"ה תשרי נברא העולם. וזה היום תחלת מעשה כל יצורי תבל ומלואה. ולמען חק בלבב בני ישראל מקבלי אלהותו ומלכותו ית"ש אמונת חדוש העולם עפ"י בורא יחיד אשר יצר את הכל מאין ומחיה את כל, אשר האמונה הזאת היא פנה יקרה ויסוד מוסד לכל דברי התורה והמצוה, ולכן היתה המצוה הזאת לקדש את היום הזה באחד לחדש השביעי שהוא ראש השנה האמתי, לזכרון ויום תרועה ומקרא קדש. ומלכותא דרקיע כעין מלכותא דארעא, אשר ביום ר"ה ישב המלך על כסא מלכותו וכתר מלכות בראשו וכל שריו וקדושיו עמו, לשפוט מעשי ומנהג עמו, וישא מדברותיו לפניהם על עתים עברו וימים יולדו, וספרי הזכרונות פתוחים לפניו לגמול לעבדיו נאמניו אשר עשו טוב בעמם גמול טוב באותות כבוד ויקר, ולענוש עושי רשעה כמפעלם, וכל מעשי אלה ואלה בספר כתובים. והנה עינים מיחלות ולבבות מחכות ליום הדין הזה אם לחסד אם לשבט, מי יזכה ומי יתחייב, מי ישפל ומי ירום. וזה היום עשה ה', יום התרועה הוא באמת זכרון תרועה לכל הלבבות היראים את ה', מרעיד ומעורר כל אשר רוח חיי נשמה בו נשמת

אמרו עליו דאיהו לאו נביא — ולפיכך נמנה בכתובים שנאמרו רק ברוה"ק למטה מהנבואה], באו לו חזיונותיו בתנובות עלי משכב בחזיון לילה ועל ידי אמצעים דמות מלאכים בקוראו בשם גבריאל, מיכאל, וכמשל חידות למו [וכן גדעון ומנוח שלא היו נביאים רק נאזרו לפי שעה בגבורת רוח ה' הגיעה להם השפע הזאת בדמות כמראה מלאכים אמצעים]. וזהו כונתם ז"ל: שמות המלאכים — ר"ל שהזכירו הנביאים האחרונים ואנשי רוח הקודש בנבואתם והזיוני ליל — העלו מבבל", ר"ל מאז היו בבבל על אדמה טמאה ובסוף התימת ההזון הגיעה להם הנבואה והחזיון רק על זה הדרך ע"י מלאכים ואמצעים. לא כהנביאים הראשונים שלא הזכירו בנבואתם כלאכים רק שם ה' לבד, כמקבלים ממקור העליון הנשגב לבדו ב"ה וית"ש ונאצלים מן הרוח עילות כל העילות ב"ת. וזה שאמר ישעי' (מ"ח, ט"ז): ה' צבאות שלחני „וברוחו" (בבי"ת — כן כתוב בהתנ"ך הכתר שלי כ"י העתיק הנפלא שתבאתי מתימן), ר"ל בכבודו ובעצמו כביכול, לא ע"י מלאך ואמצעי. וז"ש עוד (ישעי' פ"א): רוח ה' אלקים עלי". והבן זאת, כי היא פנת יקרת להשובת המינים.

י', אתן שם וזכרון בספרי זה לאלה הצדיקים שכבר מתו אשר אין זכרון להראשונים ההסידים האלה, בגבול ישראל. ואפית רוח חיים בעצמות האלה המונחים פה זה יותר מאלפים שנה ואדם לא זכר אותן. וזכותם תעמוד לי ולכל קו"א בצדק. ולכם אחי ורעי, המשפט בכל אשר כתבתי בזה, ואתם תבחרו לרחק ולקרב. אך הביטו נא בעין טובה על אחיכם הקטן יעקב סל"ה

ה

יום הכפורים וחג הסוכות

פה עשיתי כל חדש תשרי לנוח מעצבי ומרוגזי ומעמל דרכי, גם לשבות פה הימים היותר קדושים לנו. בשמונה בתשרי אמרתי להאיש אשר התגוררתי בביתו שיקנה לי תרנגול לכפרה, ולא ידע מה. כי אין להם פה המנהג הזה. וכבר הגדתי כלל גדול שכל דין ומנהג אשר הרמב"ם ז"ל לא זכרהו, גם הם לא קבלוהו. אך עיו"כ בבוקר השכם מרבים

תלוי ממעל, הנפקדים ביום הזה, גדול וקדוש היום אין כמוהו בכל מועדי ה'. ולכן גם משה השני הוא עזרא כהן הראש אשר רק נפח רוח חיים בתוה"ק אשר נתוספה בידם ונתקדשה בלבבם, וכרת את הברית שנית עם בני הארץ בקדושה שניה לשמור תורת ה' אשר קבלו מאז בנעשה ונשמע בצאתם ממצרים — בחר לו יום הזכרון והקדוש הזה, להביאם במסורת הברית בכתוב שמה, וגם הוא דבר בקדשו ואמר „כי קדוש היום לאדונינו" אדון כל הארץ!

בסליחות תוקעים ומריעים, אוכלים כדת היום. הטבילה והטהרה במקוה, כמנהג כל ישראל וביראת אלקים. והמלקות, לא ראיתי.

בליל יוהכ"פ אחר תפלת ערבית יגש אל רעהו בביהכ"נ ויחבקו זה לזה (כמנהג הישמעאלים עוד היום בימי חגיהם בפגשם זה את זה. והוא מנהג קדמונים), ויברכו זה את זה בזה הלשון: „העתרו בתפלתכם ותחתמו לחיים טובים". סדר ליל יוהכ"פ ויומו, תפלותיהם ופיוטיהם, הכל כמנהג הספרדים, כי אין להם פה סדורים ומחזורים כתבי יד כבארץ התימן, ובצנעא, פנימה (ראה בח"א), כי אין בזה סופרים מהירים כשם, רק מאשר יביאו להם מתימן. ובאשר העיר הזאת תשכון לחוף ימים ושעריה פתוחים למסחור, ומה גם היום, הביאו להם הרבה ספרים מודפסים ובזול והחזיקו בהם, והכתיבות ידות כי יקרות הנה ספו תמו. ע"כ קבלו נוסח הספרדים ופיוטיהם, ככל דבר חדש המוציא מפניו את הישן.

מחרת יוהכ"פ, הביאו השמשים לביהכנ"ס שקים גדולים מלאים אתרוגים גדולים, מהודרים, המובאים מפרדסי ההרים בדרך יום מפה, הנמצא שם לרוב, גם לולבים הדס וערבה הרבה מאד. האתרוגים מגודלים כל צרכם גם לתופשם בשתי ידים, מראיהם ירוק כשעוה, כי הם בגמר בשולם, והחתל לא החתלו בפשתן כמנהגנו, ולא נשמרו ממכות ופצעים. וכל החפץ למלאות שתי ידיו במצוה זו יבא ויבחר לרצונו במחיר מעט אשר יושת עליו. ובעיני היה רע לראות אתרוגים מהודרים, והמה מדוקרים, מנוקבים וחזוים, ובמצוה זו אינם זהירים וזריזים. והגדתי להם איכה יעבדו אצלינו בחבוב המצוה הזאת בזמנה בנקיון ושמירה טובה מכל מום, וכי אנחנו אין מברכים על כאלה מהיות טוב לשומרם נקיים ויפים. *) אף הם אמרו לי: גם אלה כשרים ע"פ הדין, לא זה חסר ולא זו חזזית, ולא זה שנוי מראה, זה כך גדולו וזה כן מראהו, אל הרבה עלינו נוספות אשר לא שערום אבותינו" — ושמתי ידי למופי.

סוכות החג יעשה כל אחד בהצרו או על גגו כמשפט, אוכלים וישנים בהן כדת. ההושענות הערבות וההקפות, בחג ובהושענא רבה ובשמחת תורה, כמשפט וכמנהג כל ישראל ואין כל חדש.

הנשים תתקשטנה ערב יו"ט בהעבירן על פניהן ידיהן ותגליהן, (ויש כל גויותיהנה) בצבע אדום ירקרק הנקרא בערבי אל־הינא**), וזאת תפארתן ויופי תארן. ואומרים שגם מחזק את הגוף. ותכשיטיהן:

———————

*) וז"ל הרב הירחי בס' המנהיג: נקב ניקב מפולש ס' בכל שהוא ושאינו מפולש בכזיסר, והחמירו עליהם כל ישראל אף אם אינו מפולש ונקב כפי המחט כל שהוא שפוסלין אותו בימים טובים הראשונים.

**) בכל ארצות הקדם המנהג שהנשים (יהודיות וישמעאליות) הצבענה רק לפרני ידיהן ורגליהן בצבע חנא להן לקישוט, וכבר נשאלה להראשונים (מובא בספרי הפוסקים) אם הוא חוצצה לענין טבילה.

נזמי און, עגולי כסף, וצמידים על זרועותיהן וידיהן, גם על רגליהן. כי בשבתן בבית, זרועותיהן ורגליהן חשופות ויחפות. רק בלכתן ברחוב תלבשנה מעל לבושיהן כתונת גדולה ארוכה ורחבה המכסת כל הגוף, וצניף גם צעיף בראשיהן ושערותן לא תראנה החוצה, והכבודות תכסנה גם פניהן במסוה דק, כהישמעאלות. ידיעתן בתורה כמדות ובר"א, ככל נשי ארץ התימן [ראה בה"א]. וגם פה ישאו להם נשים שתים כבכל ארץ הקדם.

כמה מהיהודים התאוננו לפני על דלותם ועניותם. וכאשר ראיתים הנם באמת בשפל המצב מאד, רעבים וצמאים, ערומים ויחפים, ובתיהם ריקם מכל, והעניות תקרא מארבע פנות הבית. אשר לא ראיתי כזאת גם בארץ התימן פנימה. ואמרו לי כי התפשית והחירות הבאה להם לרגלי האדומי (כן יקראו לכל מלכי איירופי „אדום"), אין שוה להיוקר וההוצאה המרובה והכותרות אשר באו להם לרגלם. כי גם לפנים בהיותם תחת תגרת יד עול מלכי הערביאים לא הכבידו עליהם עול כבוד כמלכי שאר ארץ התימן וצנעא, כי היו מלכי חסד בהתראם לפניהם עניים ודלים. וכבר מעולם לומדו להיות שפלים ונבזים לעיניהם, וכן נאה להם. וישבו בבתי אופל וצריפים באין מחריד, ולא במחיר; להם דוחק, באין כסף, וכל דבר אוכל בזול. „זכרנו את הדגה — אמרו לי — אשר אכלנו הנם (כי פה עוד עתה דגים לרוב מאד ובזול), סיר בשר בעשרים גרה, שתינו יין שבר תמרים בלי תשלום. והמשתכר שקל כסף, מחציתו היה לו לאכלה לשבעה כל השבוע, גם למכסה עתיק (שלא היו צריכים לבגדי כבוד, אך בלויי סחבות לכסות מבראה מתניו ולמטה, וטלית שחורה מצויצת לכסות מראשו ועד רגליו וסרה על הארץ, בה מכסה כל היום ועושה מלאכתו ובערב יציענה תחתיו למצע ולהשתרע. ראה בה"א), ומחצית השקל היה אוצר לפקדון ועושה נזמי כסף אצעדה וצמיד ופעמונים לנשיו ולבנותיו (ללובשם במקום שאין רואה ובשעה שאינה לא יום ולא לילה, מפחד הרואים הערביאים), וטוב להם אז מעתה. אשר ממשלת בריטאניה יר"ה הרסה העיר העתיקה עם בתי הצריפים, ותישר המעקשים ורוכסי הבקעה, ומדדה העיר והרחובות באורח מישור, ונתנה להיהודים מקום רחבת ידים בתוך, והוכרחו לבנות בתיהם גזית ולבנים, תחתים ושניים, לשיידם וליפותם מבית ומחוץ, לנקות החצרות והרחובות מכל צחנה חלאה וסרחון — כפקודת הממשלה הטובה הדורשת שלום העיר וטובת יושביה.— וכל זאת להם למשא כבד, כי לא נסו באלה. גם צריכים לשלם מכס אדמת בתיהם בכל שנה. אף כי מעט מזעיר הוא התשלום, א' פענא לכל אמה. וצריכים לכסות כל גופם בבגדים נקיים, שלא יהיו לבוז ולקלון בעיני העמים החרשים האלה לבושי מכלול וכבוד, כי סורו טמא יקראו למו וכל יוכלו להשתכר מהם מאומה. וכן כל דבר אוכל נפש וצרכי חיי האדם עלה בשער שלשה וארבעה, מהמון עם וערב רב אשר עלו ונאספו

ובאו באלה הימים, ומרוב הספינות ואניות הקטור הבאות בכל יום לסביב. ואף שרב המסחור ויקרה המלאכה והכסף רב בעיר ונקל להשתפר, ואיזה מהיהודים העשירו, אבל אין העמל שוה להם בחשבר, כי המשתפר משתבר אל צרור נקוב בלי נשאר בידו. ונוסף עליהם השילוח תרב אשר תושת על היין והשכר שהורגלו באז לשתות כמנו לסרבת. והעולה על כולנה, הוא הצער והלחץ מאחינו אלה אשר בפנים ארץ תתימן וצנעא, הבורחים מפני התרב ועול המדהבה, ובאים פה לשמועה טובה, והנם למאות מסבבים על הבתים מבקשים להם ואוכלים שארם ועצמותיהם.— ככה התאוננו לפני על הימים הראשונים. ואמרתי להם: לא אוכל להבינכם מה בין הימים הראשונים לאלת, כי לא הבינו. אך אבטיח לכם שבעוד שנים אחדות, לא תאמרו עוד שהימים הראשונים היו טובים מאלה; אז תפקחנה עיניכם ותדעו מותר האדם מן הבהמה; ובניכם אשר יקומו אחריכם אשר לא ידעו וראו הימים—הטובים—הראשונים שלכם, המה יתעננו על הימים האלה בהיותם לאנשים בין אנשים". ואולם רוב היהודים יושבי העיר מברכים כבר עתה על הטובה, ומודים לה' שהוציאם מאפלה לאור גדול, ומברכים ומשבחים למלכות החסד, בדעתם והכרם הטובות והחסדים אשר נטה להם.

ט

אנשים מבני ישראל

ראיתי פה אנשים עברים הנקראים בשם „בני ישראל", תוצאותם מהודו (הינדיען) ובאו לפה מקרוב לעבוד בעבודת הצבא בחיל הבריטאנים— לרצונם — המה יושבים בקצה העיר ברחובות המיוחדות להם, גם מחוץ לעיר, כי מהמה אנשי החיל ושומרי העיר והמבצרים. והביאו הנה גם נשיהם וטפם ואוכלים מנת המלך וטוב להם, ונכבדים מאד בעיני הממשלה, בהיותם נאמני רוח (כטבע בני ישראל) ובלי לב ולב יעבדו הממשלה. רבים מהם עלו לגדולה ונעשו לשרי עשרות שרי מאות, ומהם למדו כתב ולשון ויהיו פקידים בעיר וסופרים בבית המשפט. נודעתי לאחד מהם איש טוב ומטיב, האדון יעקב בן אברהם נ"י [אין להם שם המשפחה רק כל איש על שם אביו], והוא סופר במקום המשפט ופקיד על משמרת העיר ונכבד לכל, וגומל חסדים טובים עם היהודים האזרחים ועושה עמהם משפט וצדקה. גם בקרתי איזה מהם בבתיהם, אברהם בן יחזקאל, שמעון בן יעקב, יחזקאל בן אברהם, ועוד. וראיתי הליכות ביתם. נשקו ידי וכבדוני מאד בשפת לא ידעתי. ראיתי לבבם שלם לאלקי ישראל אך דבר ה' אין אתם, ולא ידעו לשמור את התורה והמצוה על משפטה. ועליהם קראתי דברי החוזה (ישעי' מ"ד) „זה יכתוב ידו לה' ובשם ישראל יכנה". מהם ימצאון פה עדן כשלש מאות איש ומהם כמח

בתי אבות נשים וטף. והיהודים התימנים תושבי העיר מלפנים לא יתערבו עמהם. מי המה אלה וממעי מי יצאו — תראו אי"ה בבואכם עמדי לעיר באמבאי בהודו, כי שם מקומם.

בליל הושענא רבה, היינו נעורים על טוב ה' בלמוד וקריאה בסוכה נאה ומהודרת מאד אצל החכם הנכבד הגביר הנעלה כהר"ר משה חנוך הלוי נ"י, והשתיה כדת ופירות ומגדנים כיד ה' הטובה עליו. בליל מוצאי החג ש"ת עבד לחם רב לנכבדי העיר לכבוד אורח נכבד מהודו שהתאכסן אצלו, וגם אני נקראתי בלילה הזה, ומאד התענגתי על השירים והפיוטים אשר שרו בריקודים ומחולות כטוב לבם במאכל ומשתה.

והנה כבר הארכתי בה"א מדרכי שיריהם ונעימותיהם, והבאתי שם למראה כמה שירים ופזמונים, כלים מכלים שונים, אשר הוטבו וערבו לנבונים. גם בזה שמעתי שיר חדש אשר מצא חן לפני, וביותר צללו אזני מנעימות, עת המשורר עמד בתוך ושר את השירה כרע ורקד כמנהגם והמקהלה ענו אחריו כל סוגר וסוגר, ברעו ורקדו כמשפטו, וכה האריכו לשתות ולשורר עד אחר חצי הלילה.

ואציגה השיר הזה עמכה בזה, אולי גם גלמו יערב לך במחזה. ואשר יכיר שירי ערב, יהיה לו השיר הזה ערב. וגם הוא למארי סאלם אל־שיבזי [ראה בח"א את המדובר שם ממנו].

הראיתם ברק בא משעי
להיו ירח הוא אדוני

יום בבת זהב שיחרני   יערב לי זכרון איש המודות
כום מלואו להב שברני   איש לבבו ארון לתעודות
ובדברי אהב בשרני   דת למענו תרון שיר ידידות
מתנת פה הלק שחדני   את פארי וענק צוארוני
ואני פקח עורני   צפנת פענח החכמוני

שיר פניני מזרק מפניו   על לבבי יוסף בעלותך
מלחייו הורק על ימינו   אור בלי יאסף לדמותך
אש על יד ברק מין במינו   כל אשר יכסוף לראותך
כום במראה בזק על מכוני   יאזין ממרחק פעמוני
רץ ושב זורח על ימיני   בך וירח ריח קנמוני

ליל אשר אראה בתנומות
צלמך הנראה בחלומות
אצעקה למראה שיר עלמות
יא המאם! יא הלאק! יא חנוני!
אן גבת אל בארח לא תגיני! *)

---

*) שני טורים האחרונים הם בלשון ערבי והם במשקל השיר שלו, ומשירי חשק, דוגמת כנ"י, והבאתים כלשונם ולא העתקתים ללה"ק.

ובהיותי מעתיק לי השיר האמור מתוך ספרו של המשורר, מצאתי ראיתי אז עוד שיר (או פיוט) למארי סאלם אל־שיבזי גם הוא, וישר בעיני להעתיק גם אותו אלי. והנני נותן לו מקום בזה וזקנתו לא אבדה חנו, אף כי לא עמד טעמו בו. ויש בראשי חרוזיו סימן שלמה, ופנים חדשות להשיר הזה.

מי ישמעה בת קול שהיא נצפנת
מבית פנימה היא ומתרוננת
אז נשאה קולה ומתלוננת
מי נשקני ואני יושנת
ואומרה לי את היי סובבת

שחר יבקשני בקול מה תעני
אם תשבי אתי ואל תתלונני
ערב וגם בקר בצלי תחני
ואומרה אל תגע בי כי אני
מעם מקודשת ובת כהנת

שלש מזמות אדרשה אתפרשה
אתנפצה מהתנומות אנעורה
אבא למהצבי וגם אתעטרה
בין הקדושים אשכנה אתחברה
בקהל קדושים גונזי צנצנת

—

לא תגעה אלי ומעלי שטה
כי כל יצור חומר אויל זה משפטה
ואני מבקשת תשובה אעטה
סרו עונותי ולא אוסיף חטוא
כי להצר מלך אני מוכנת

לכת לאציליהם סעיפי דורשים
לשיר בשיריהם אשר הם רוחשים
אברח כצפור נמלטה מיוקשים
נכנע לבבי עת ראיתים לובשים
ואני ערומה אין מעיל וכתונת

—

מה לך לאסרני בסהר הלהך
כי אין אני רוצה לשבת נגדך
אברח ואמלט אני מנגדך
פן תכספה מהר הליך ליסודך
ואני בבית אבי אחי שוכנת

[משוררים ?] (שרים) בנגון עם נעימה עריבה
ואשמעה אותם וגם אתקרבה
יערב כמו קרים לצמא אשאבה
ישאו לדגלי מלאבי רום אהבה
וזכות אבות לי כמו משענת

—

הן לא דרשת באמרות אמרות
השם, אשר הק לאבי חוק מעשרות
הזה ושוק מן השלמים אחרות
אוכל בבית אבי תרומות נבחרות
מקרבנות האל אחי נזונת

הלום וגובה להם ועולמם ארוך
רואים בלי עין מקורעת בפוך
מאור לבוש האל עליהם הוא משוך
שרים בקולם יענו לי בא ברוך
ואני במר בוכה ומתחננת

חבר אני לכל אשר יתחברו
יראי ה׳ בפיהם אז נדברו
יודו ויתודו ועל חטא יאמרו
רבו פשעי וחטאי גברו
משערות ראשי בלי מתבונת

יחיד עשה לשמך ותחש לי פדות
מכל עממים וגם מטוב וכות
החש משיחי מבני פרץ ורות
נסים עשה עמי ואם אין לי זכות
זכרה לבנך ברית נושנת

—

רחום זכור אבות בגנך נצפנו
תוך המערה שבחברון נצפנו
כי את בחנתם לך עלילות נתכנו
אבות בזמרה על עלמות יענו
ומקלסים יחד בשיר על יונת

מהסדך עליון ורוכב על כרוב
המשך לגוי אחד אשר נקרא עלוב
וזכור ואל תאחר לעם עצור עזוב
צדקת אשר עקד יהידו האהוב
נפשו בעדן גן אמת נצפנת

—

ותגאלה אותם למענך משבי
מבן אמתי כי בפיך ירד בי
ותאמרה להם אמתי כמעט חבי
להם לבדם נתנה ארץ צבי
ביום ובלילה זמיר נותנת

עיקד ונעקד לעקדה נועדו
לעשות רצון קונם ולשמו יהדו
יצחק ואביו לערוגה ירדו
בנים שנים עשר לנינו נולדו
דומים למרכבה בעת שחנת

—

זכרה זכות אברהם האהב [הנעתב?]
וזכות אשר נעקד לבניו מקרב
מאש, וישראל אשר פרה ורב
תבנה להיכל קדשך הנחרב
כמה תאחר ואני ממתנת

מלא ידיהם טוב ובמן פרנסם
כי בטחו בשמו והוא אל מחסם
שמם כבת עינו ובשמו ייחסם
הקיף עליהם ענני כבוד ושם
להם שכינתו כמו אומנת

פה נפשתי מעט מעמל נפשי בתלאות תימן. גם חליתי אחרי הרגשתי עצמי ובשרי המפולחות והמוקדחות, ומשנוי האויר פה הבוער ככבשן גם בחדש תשרי, ומים מתוקים אין לשתות. כי כי הבארות אשר בכל רחוב הם מלוחים ומרים, ומי הברכות המתמלאות ממטר השמים — כאשר ראית למעלה — ספו תמו, באין פה גשם תמידי בעתו. כן רוח צח אין בעיר פנימה, המוקפת מכל עברים הרים נשאים לשמים. ונהייתי ונחלתי מאד והקדחת אחזתני בשבץ גדול, ורופא אין פה ליהודים ואנכי גר בארץ. אבל קראו לי איש יהודי תימני אשר יש לו לחש וכתיבה סגולית לקדחת, וכתב סביבות כפות רגלי שמות והשבעות. אבל שתיתי גם סמי רפואות מאשר ידעתי מארצנו. וברוך רופא חולים שהחלימני

והחייני. ובעש"ק פ' לך לך ו' השון עזבתי העיר הזאת ועליתי באנית הקטור העומדת אצל החוף בכפר מאיואייה אשר הוא כמהלך שעה במרכבה מפה. וביום ש"ק בערב עלה קטור האניה ותשם בים דרכה. עזבתי עדן, נטשתי ארץ התימן, ארץ מאפליה עם. חצר מות — ללכת באמבִי בהודו המזרחית. וב"ה שהצילני מכל פגע ואסון בים הגדול הזה. ואחר שמונה ימים באתי לשלום עיר התהלה באמבִיי.

הודו

יא

היהודים בעיר באמבִיי

יום א' מו"ב חשון שנת כת"ר באתי לשלום עיר באמבאיי בהודו המזרחית [י"ח מעלות ברוחב וצ"ח באורך]. פה שפת לא ידעתי אשמע, גוי אשר לא אדע לשונו אראה. אך בעברי על החוף ובעלי העגלות הבירוני כי עברי אנכי, הובילוני לביהכנ"ס של היהודים, והשמש פתח לי שם חדר קטון בצד עזרת נשים המיועד להכנסת אורח נכבד. כי הגדתי לו (אחרי שאל כמני) „אנכי שליח כולל מירושלים". והביא לי גם ארוחה מביתו להשיב נפשי מעמל הדרך.

תכונת הארץ הטובה הזאת בכללה, יקר תפארתה גדולתה ורוב עשרה, תבואותיה ופירותיה ומשקותיה, אוירה החם והלח; ותכונת העיר באמבִיי בפרט, המהוללה ברבת מכחריה וסוחריה מכל אום ולשון, — אין לי לספר ולהוסיף על אשר ספרו חוקרי הארצות ותארוה תרי המדינות. ואנכי אתנהלה לאטי לרגל מלאכתי לרגל ולתור אחרי אחינו היהודים, ושבט „בני ישראל" אשר בעיר הזאת וסביבותיה. ולספר מאשר יביא הענין להזכיר דרך הלוכי ספור פה מיתר העמים והלשונות בדרך קצרה כדרכי עד כה. ואף שראיתי לאחד מבני עמנו וגוסע מפורסם שהרבה לספר בזה, אך לא דרכיו דרכי וספוריו ספורי, כי מלבד שבלבל העמים והלשונות, ודברים הנוגעים לשרשי מישראל ומנהגיהם לא נודעו לו — עוד בדה דברים מלבו, למען תפוש לבות השואפים להרשות ורק להשמעית אזני הקורא בבלי דעת.

כל היהודים היושבים בעיר הזאת „באמבִיי" ובכל ארץ הודו (לבד בעיר קוגין במלבר. תראה הלאה), הם ידשים אשר מקרוב באו הנה. רובם מבאגדאת ומבצרה, ומעט מפרס ומתימן. זה כחמשים שנה אשר תקעה ממשלת חסד ענגלאנד האדירה יתד נאמן במדינות הודו ותרב מסחרה והפשיותה, ומאז באו גם אלה היהודים לרגלי מסחרם, ומהם גדלו והצליחו והעשירו עושר רב. בתחלה באו לעיר „סוראת" חוף גדול בים הזה לצד פרס, אשר היתה אז עיר המסחור לסוחרי באגדאד, פרס, מישקוט, (העומדת על ים הפרסי מדינה קטנה לכושל ערבי. וגם שם עוד היום איזה

בתי אבות מיהודים). ואחרי אשר היתה העיר באמביי בירת הגוף הזה — הודו מזרחית צפונית — וישב בה הגובערנער הראשי עם בית המשפט הכללי לממשלת ענגלאנד, ונסבה כל המסחור לעיר הזאת, — עזבו היהודים האחרים עיר „סוראט" ובאו לשבת פה ונאחזו בה לאורחים.

עתה (בשנת התר"ך לב"ע) נמצאים פה יותר מחמשים בתי אבות (יה"ע!) שנעשו תושבים איש וביתו. רובם יושבים תוך העיר במבצר אשר שמה בתי מסחור הגדולים וכל הכבודה; ומהם יושבים בפני העיר הנקרא „באייקילי" הגדולה מאד, והיא העיר העתיקה; ומהם יושבים גם רחוק מהעיר בבתי גנות ופרדסים, בכבוד ובהענוגים.

שפת היהודים בבתיהם ובניהם, היא ערבית, שפת אמם. ומנהגם ומעשיהם בדרך ארץ ובכל עניני דת משה וישראל, כלשונם ומנהגם ומעשיהם בארץ מולדת אבותיהם בלי חלף ותמורה. לא שינו את לשונם, לא החליפו בגדיהם, ולא המירו מעשיהם.

רב ומורה אין בעיר הזאת ולא בכל המדינה. וכל הדבר הגדול ישאלו באגרות מרבני וחכמי באגדאת (אף כי רחוקים היו מהם מאד בימים ההם, ושני חדשים יעבורו בכדי שהלך השאלה ותבא תשובתם), כי מתיחשים ומתחשבים עדיין לבני בבל, ואחרי דבריהם לא ישנו.

אך חכמים שלוחים — לכולל או לעצמם — מאה"ק לא יחסרון פה תמיד, וכל החפץ מהם ימלא את ידיו לקדש ולגרש, לדון ולהורות, להבדיל בין קדש להול, ובין טמא לטהור יודיעום. ואף שיש גם בין יושבי העיר יודעי תורה ומביני דת, אולי יותר כאיזה מהבאים מאה"ק — אבל אין להם שם תואר „חכם" ולא תקיפות דארעא דישראל; כי כל היוצא ממנה: חכם ורבי מתקרי, ובגדיו ומצנפתו מכריזים עליו. ומזה רבה המכשלה, כי לא כל הנושא על ראשו רמצנפת (אשר יקראוה: עטרת חכמים), חכם הוא לדון ולהורות; ולא כל הלובש הלוקא דרבנן, רב הוא לסדר גיטין וקדושין. אבל מאין יקחו להם רב אמתי ומורה צדק? דבר ה' יקר בימים האלה, ובשגם בארץ רחוקה וחדשה, ואנשים בה מעט. וגם רב מבגדאת לא יוכלו להביא, כי המה רוצים וצריכים פה היום רב חכם שיהיה שלם בכל ושידע הלשונות והידיעות הנהוצות במדינה הזאת, שיהי' ראוי להתיצב לפני שרים להיות נאה להם גם מהאומות השונות שוכני העיר רבתי הזאת; וידע גם לנהל בית ספר בטעם העת החדשה. ובאמת הרב בעיר הזאת צריך שיהי' בלול מאזיע ומאיירופי; ראשו מבבל וגופו כבריטאניא. ורב ארוך כזה לא נולד להם עוד. אבל יש להם שוחטים מומחים מובהקים וחזנים ומלמדים ומשמשיהם כנכון לקהלת ישראל כזו. תוך מבצר העיר יש להם שתי בתי כנסיות קטנות בשבירות, עבור האנשים הדרים בתוך המבצר, ובכל יום בשחרית מתפללים בהן בצבור. גם בפני העיר בין בתי הפרדסים יש להם בית תפלה קטנה להאנשים

הדרים שמה. ועתה עומד הבן להגמר בנין בית הכנסת הגדולה והמפוארת (תראה הלאה).

יב

חסדיו דוד

נשיא אחד וראש לכולם, הוא השר הישר באדם, הן גביר הן צדיק, זקן ונשוא פנים, נדיב ושוע איש אפרתי מן הרמתים כהר"ר שיך דוד ששון צאליח יצ"ו (וצ"ל). ואלה הדברים אשר כתבתי על אורותיו באחת מאגרותי לירושלם עה"ק ת"ו:

הן רבים עתה בישראל שרים אפרתים נכבדי ארץ במדינות איירופי ותוגרמה, קרובים למלכים וקסרים, יועצים סגנים ורוזנים, העושים רב טוב לבית ישראל ומוטות כנפיהם פרושות לכל רוח מזרה ישראל להושיעם בכל צרתם ולעזרם במשענת גופם ומאדם, וצדקת פורונם נודע ביהודה ובישראל גדול שמם, ואולם האדם הגדול הזה, דוד ששון הי"ו, דגול הוא מרבבות קדש. הוא אשכול הכופר, זית רענן, יפה פרי תאר, עפיה שפיר ואינביה שגיא, כל עצי עדן לא ידמו בגדלו, ארזים לא עממוהו בגן אלהים. באיש האפרתי הזה נאספו ונצמדו כל המעלות והמדות הטובות — פנימה וחוצה — כראוי להמצא בנשיא ישראל.

הנשיא דוד, ואביו הנשיא הגביר הצדיק כהר"ר ששון צאליח זצ"ל, היו נשיאים נכבדים בעזב"י בגדת יע"א. ממיוחסי דורות נשיאים גבירים נכבדים בעיר ההיא. ועמדו בפרץ לישראל עוד בימים ההם אשר כבדה על ישראל תגרת יד הפחות התוגרמים ורבתה עול המדהבה. ולפני שלשים שנה בא לבגדת פחה עריץ אשר הצר מאד לישראל, ובחמת קנאה על הנשיא הזה שהיה שמו גדול ונכבד גם בגוים, בא עליו בעלילה וצוה להרגו ולתלותו (כאשר כבר נעשה כן לכמה נשיאים בעתים ההם), וברח הוא ואביו הזקן בלילה — דרך נס — ובאו לעיר בצרה, אשר היתה תחת מושל פחה אחר, ונשיהם וילדיהם באו אחריהם. ומשם נסעו לבינדר אבושעיר על חוף ים הפרסי עיר הנמל הפותחת למדינת פרס וישבו שם ימים לא כבירים. שם נפטר לח"ע אביו זצ"ל זקן ושבע ימים, ודוד וביתו נסעו עד הודו ובאו להחסות בצל חסדי ממשלת בריטאניא, פה בעיר הגדולת באמביי. ועם הכסף אשר הביא עמו סחרו באמונה פה בארץ רחבת ידים. ושני בניו הגדולים: השר המרומם חכם וגביר ושוע כה"ר שיך עבדאלה נ"י (הוא הגדול קצין עם, אשר אביו נקרא על שמו „אבו אבדאלה, במנהגם) ואשר על ידו השני ברומה לו כה"ר אליהו נ"י, הלכו לרגלי מסחרם עד למדינת כינא, ונר ההצלחה האיר לפניהם כעמוד אש, ובכל אשר שלחו ידם ה' מצליח. ויהי דוד לכל דרכיו משכיל וה' עמו! כפי

הנודע, הגיעו היום לרכוש והון רב לערך המשה מיליאן לירע שטערלינג. יוסף ה׳ עליהם ויצו אתם את הברכה.

לו, שמונה בנים. ארבעה מהם כבר נשאו נשים והיו לאנשים גדולים ונכבדים: טובים השנים הנז״ל; והגביר המהולל החכם השלם ובר הלבב כה״ר ששון נ״י (ז״ל) היושב עתה על גפי מרומי עיר הבירה לאנדאן, ושמו גדול ונכבד מאד גם שמה בחריצת מסחרו ונדבת לבבו; והגביר הנכבד חכם משכיל וטוב לב כה״ר ראובן נ״י אשר הוא לרגלי מסחרם בעיר שאנגהיי במדינת הינא; וארבעה עודם באבם הולכים וטובים עם ה׳ ואנשים, זרע ברך ה׳ המה. וארבע בנות לדוד הראש. שתים כבר נשואות לאנשים יקרים ונכבדים: הגביר היקר מאד נעלה כה״ר מאיר עזרא ששון נ״י; והאברך החה״ש במעלות ומדות נעלות כה״ר פרג יהוקאל ברוך נ״י; ושתי בנות בתולות אשר נכבדות מדובר בהן. שכולן מלומדות ושולמות, ובזודן בנות מלכים פנימה, וכן בניהם ובני בניהם. הבית הזה יקרא עליון לכל גבירי ושרי ישראל, שכולם יודעים את התורה ויראי ה׳ והולכים בעקבות אבותינו ז״ל עם כל דקדוקי ומנהגי ישראל, כאשר היו באבנה בבגדת עיר מולדתם, היושבת על כלאת תורה ועבודת ה׳. בכוד עשרו לא היה לו לאבן נגף בדרך התורה, וגדולת בניו לא היתה לו לצור מכשול באורה ישרה; כרוב רכושו רבו צדקותיו, וכרוב כבוד ביתו רבו חסדיו— חסדי דוד הנאמנים — אוהב התורה ולומדיה, את יראי ה׳ יכבד פזר יתן לאביונים, וצדקתו עומדת לעד!

כאז שבתי פה באמביי זה ששה ירחים, ראיתי ונתתי את לבי על כל דרכי דוד ודרכי ביתו ודרכי כל תושבי העיר, מעשיהם מנהגיהם ותהלוכותיהם. וזה הזיתי ואספרה:

והנה דוד וביתו יצאו ראשונה כי להם משפט הבכורה. בכל ש״ק ושני וחמשי יבא בהשכמה לבית הכנסת שבעיר להתפלל בצבור. ובשאר הימים יסע במרכבתו הלאה מרחוק לביהכ״נ אשר לבניו הגדולים ושארי הגבירים היושבים בבתי הפרדסים בפני העיר. גם לעת מנחת ערב הייתי פעמים רבות בבית מסחרו הגדול והתפללו שמה גם מנחה וערבית בצבור. ברדת יום ערב ש״ק תסגרנה דלתות בית מסחרו עד בוקר יום ב׳ (כי גם ביום ראשון לא יפתח, כחוק הממשלה). שלחן בית דוד כשלחן המלך, וכל החצר למטה ימלאו עניים רבים הבאים בכל יום הנה מכל הארצות, והיה הנשאר לברכה די והותר להשביע הרעבים הנקהלים שמה. ולעניים הגונים הנשארים בחצר ביהכ״נ או בבתיהם ישלחו להם מנות בכבוד. בש״ק אחרי סעודה שלישית יתאספו אל בירת ביתו כל נכבדי העיר והאורחים. החכמים יושבים אצלו בראש ויתענגו בדברי תורה וחכמה ויזמרו מזמורי תהלים עד שיגיע זמן ערבית, ויתפללו שמה, ויבדיל בפיוטים וזמירות, והזמר „אליהו הנביא זכור לטוב", הבא להם בארוכה עברית וערבית. אח״כ

יתן לכולם כוסות קאהווא ומקטרת עשן כמנהגם. והכל בפנים יפות באותות אהבה ובאמרי נועם.

האיש זקן כבן שבעים שנה ה׳ יאריך ימיו (תנצב״ה), משכמו ומעלה גבוה מכל העם, יפה תואר נשוא פנים וזקנו יורד על פי מדותיו, בגדיו ארוכים ורחבים ומצנפת גדולה בראשו, כמלבושיו מלפנים בעיר בגדת והטהרה והכבוד חופף עליו. האיש הרגול מרבבה הוה, נכבד מאד גם בעיני כל בני האומות השונות אשר פה, וכל עשירי העיר גדוליה וסוחריה משכימים לפתחו. ובעיני הממשלה ונסיך המדינה יקר שמו, עד דוד הגדיל. והוא גם מהיושבים ראשונה למשפט בבית המחוקקים ובית המועצה. אם יבא משפט ישראל לפני השופטים יאמרו: לכו אל ששון, ואשר יצוה עליכם תעשו״. וכל משפטי ישראל נתתכין על פיו, ואת הדבר הקשה ישאל מהחכמים, אם ימצא חכם מצויין מאה״ק, או מב״ד הגדול שבבגדת.

רוב בני העיר כל מחיתם ופרנסתם מבית דוד ומחסדיו הנאמנים בדרך כבוד, כאמרם ז״ל „ויהיו עניים בני ביתך״. הסופרים והסוכנים והמשרתים אשר בבית מסחרו הגדול פה ובכינא, כולם יהודים, ובשכר מלא יותר מאשר יתן לשאינם יהודים, למען יעניקום בדרך כבוד וחן. לא יחדלו פה תמיד עניים ואביונים רבים הבאים גם ממרחק לשמע בית דוד ששון, מבגדת, בצרה, פרס, בוכאריא, תימן, ארם צובא, דמשק, לבד שלוחי אה״ק לכולל ולעצמם. וכולם לא יבושו מתקותם ולא ישובו ריקם; לאיש איש יתן מנה יפה הראויה לו, וצדה לדרך וספינה אל אשר רוחו ללכת. לבד הנדבות הרבות אשר שולח שנה שנה להחכמים והישיבות שבבגדת ולבני משפחתו הקרובים והרחוקים, ולדברים טובים שבאה״ק, וכל שואל מרחוק לא ישוב ריקם. אבל ביתר שאת ויתר עז יגדל חסדו עם בני העניים והיתומים אשר בעירו; בעין חמלתו ישקיף עליהם להטיבם בראשיתם ואחריתם טובה קיימת ומתמדת בכל ימי חייהם על הארץ ולעולם ועד, כי יסד להם בית ספר גדול לנערים ונערות עם מורים ומלמדים יהודים מבינים, מן התחלת א׳ ב׳, עד קרוא מקרא הלכה ואגדה, בסדר ראוי עפ״י מעלותיהם כפי מנהגיהם בלמודיהם, על הסדר; וסופרים מהירים ללמדם גם כתב ולשון: שפת קדש, לשון ערבית (שהיא שפתם בביתם ובינם לבין עצמם), לשון הודו (שהיא שפת המדינה), לשון ענגליש (למסחרם ופרנסתם), וחשבון, ידיעות העולם, מפת הארץ — ככל אשר ילמדון עתה באייראפי. וגם אומנת השחיטה הצריכה להם מאד בנסיעותיהם הרחוקות לרגלי מסחרם בעירות ומדינות שאין שם יהודים. וככה יוגדלו עד היותם לאנשים ראוים לעשות מלאכה מסחור וקנין, ואז יאספם בבית מסחרו ומלאכותיו; איש איש לאשר מוכשר עפ״י ידיעותיו ומדותיו. ומהם ישלח לסופרים ומשרתים אל בניו והסוכנים הגדולים אשר במסחרם במדינת כינא ושארי מקומות. (כי ידם אוחזת ושלטת בכל מסחור וקנין

לכל המדינות). ולא תעבורנה שנים הרבה ויהיו לאנשים, ימלאו שקיהם עושר ונישאים נשים יושבים לבטח ואוכלים מיגיע כפיהם בבית המסחור הגדול הזה. ועליו אמר דוד: אשרי משכיל אל דל!"

גם בית מלאכה גדולה הכין הנשיא דוד על הוצאותיו — רב מאד — לכל בני העניים מכל האומות הרוצים להתלמד מלאכת יד בכל מלאכה. בבית הזה ימצאו כל צרכם, והכל תחת פקודות מלמדים ומשגיחים מועילים. והחסד הנכבד הזה גדול מאד בעיני כל האומות פה אשר לא ראו ולא שמעו מעשה צדקה והסד כזה משארי שרי וגבירי העמים הרבים והגדולים אשר בארץ הזאת. וכן בנה בית חולים גדול מאד עם כל ההצטרך לזה עפ"י מנהג איירופי. גם הדבר הזה יקר ונכבד בעיני כל הגוים, ומכבדים ומנשאים פה את היהודים בעבור שם: שיך דוד ששון (או: אבו עבראלה) יצ"ו, וזה קידוש ה' גדול מאד! זה עתה נגמר מקרוב בנין הבית הכנסת הגדולה והמפוארה בנויה לתלפיות, עם בית תלמיד גדול ובית הכנסת אורחים יפה ופרדס להם סביב. בנין גדול ונחמד למראה. הבית הכנסת הזאת עם שאר הבנינים נבנו בכל הדרם מאבני גזית ולבנים על תואר בניני ארצות איירופי, ומגדול גבוה על פניה בו בראה שעות יקרה מאד, ונראה עד למרחוק. הוצאת הבנין החיצוני עד בה עלה לערך המשה עשר אלף לירעש שטערלינג. ועוד צריבה הוצאות לתקונים הפנימים לפאר ולרומם, כטוב לב הנודר והנדיב הזה. וכמעט כל הכסף להוצאות הבנין הוא ממנו ומבניו והתנו. מכל אלה לא גבה לבו ולא רמו עיניו. מדי יעלה מעלה כן יגדל רב טובו לבית ישראל ויוסף לכבד התורה ולומדיה. כאשר ראיתי פעמים רבות כבוא לפניו ת"ח יקום מפניו ויושיבהו לימינו, משתעשע לשמוע ממנו דברי תורה והכמה פשטים דרשות וספורים. גם את כל האדם מקבל בפנים שוחקות. ועליו נאמר "ישראל אשר בך אתפאר".

הוא הדבר אשר אמרתי מראש: עשרו וגדולתו לא היתה לו לאבן נגף בדרכי התורה והמצוה, וכבודו ורוחב לבבו לא הניחו לו צור מכשול בעבודת ה' ומנהגי ישראל הקדושים. גם הייתי פה בימי חג הפסח, וראיתי הטהרה הנקיות והקדושה: בהדר מיוחד תלוי שק חטים שמורים מתבואה ישנה משנה לשנה כרוך ונשמר מכל משמר; אפית המצה בכל הדקדוקים, גם יאפו מצות מצוה בערב הפסח בכל המהדרין.

בחצרו בית טבילה במקוה טהרה של מים חיים כשרה כדת. ובשרות וטהרה ונקיות מאירות ונוצצות מכל עברים. יהי שמו לעולם וזכרו לדור דורים, אמן סל"ה!

יג

עוד מראשי ונכבדי העיר איש זקן קנה חכמה נשוא פנים ונבון דבר ירא ה' ומשביל להיטיב הגביר כה"ר משה ת"ר מרדכי גבאי יצ"ו

מיקירי ק"ק בגדת, וחתנו הוא ידי"נ הגביר היקר איש ירא ה' טוב עין ונדיב לב הו"נ כה"ר דוד חי מצליח יצ"ו [בביתו מצאתי ספרים רבים ויקרים חדשים גם ישנים, ובינֵיהם ראיתי ספר דיוואן גדול כתב יד עתיק, מראשי גדולי משוררי קדמונינו: הר"ש גבירול, ר"י הלוי, בני עזרא, הענ"ק לרבנא טודרוס הלוי, ר' שלמה בונפיה, נחמיאש, ועוד רבים מגדולי משוררי ספרד. ובטובו הרשני להעתיק ממנו ככל חפצי. גם המה עלי חסד טוב וקרבני בימין צדקו (יגמלהו ה'!)] והישיש הנכבד גביר יקר ויר"א כה"ר דוד חכם משה נ"י מבצרה ובנו חיקר גביר מפואר ושלם כה"ר שלמה נ"ג, אשר בביתו מצאתי מנוח ירחים אחדים וחג הפסח, והוא זכה אה"כ לעלות ירושלימה עם רעיתו הגבירה היקרה מרת גאלא יחיו; וזה ידידי איש נבון וחכם משכיל וחריף מיקירי בגדת ומאציליה, הן גביר ויראת ה' אוצרו בהר"ר יחזקאל יהושע יצ"ו התנא דבי נשיאה השר הגביר הנכבד כה"ר עבדאללה ששון יצ"ו; והגביר הנכבד איש חסד כה"ר יצחק פרג יצ"ו; והגביר היקר ישר לבת כה"ר ראובן ישראל יצ"ו; והגביר הנכבד כה"ר יצחק דוד יצ"ג, ועוד ועוד.

כל אלה מילידי בגדת ובצרה אשר זה אך כשלשים שנה שהתישבו פה, וה' עזרם לעשות חיל. יברך ה' חילם ופועל ידם יצליח!

עוד פה גביר יקר יר"א כה"ר מולא אברהם יצ"ו (גבאי הועד וביהכ"נ) והוא מילידי עיר „מעשיד" בפרס גדול, אשר שם יכבד על היהודים עול גלות ישמעאלי פרס במאד מאד, עד אשר הבריתו משם שם יהודי, מהם הרגו בשצף קצף, מהם הגלו, מהם הכריחו שימירו דתם, ובהם, מעט מזעיר עוד שומרים דת יהודית בצנעה ובסכנה גדולה. וזה כחמש עשרה שנה עת להמה ממלכת ענגלאנד עם מלך פרס באו צבאות ענגלאנד גם מדרך הודו ביבשה עד העיר מעשיד ושם נפלו שדוד בידי הפרסיים אשר הקיפו עליהם עם הקור הגדול אשר שם, רק שר הצבא עם מעט מאנשיו נמלטו, והאיש חיקר הזה מולא אברהם נ"י מלט אותם בחכמתו והחביאם בצל תבונתו, ובא עמהם לשלום לעיר באמביי. ממשלת בריטאניא הכירה טובת איש הסדה לגמול אותו חסדים טובים, ותתן לו מנת המלובה מדי הדש בחדשו כל ימי חייו. גם הפקידתהו לפקיד בבית המכס להעריך מחיר בגדי צמר והמטפחות היקרות הבאים לסחורה מפרס מקאשמיר ומבוכאריה, כי מבין הוא באלה, כי באלה הסחורות היה מסחרו שמה. וה' מצליח בידו ומצא חן ושכל טוב, ונשא פה אשה בת טובים מנכבדי העיר, והנהו היום עשיר גדול ונכבד לכל, ירא ה' ומחזיק תוה"ק, והוא גבאי הועד והביהכ"נ.

בעת הזאת באו אליו שני אחיו הקטנים ממנו אשר היו אנוסים שמה, ולשמע אחיהם הגדול כי טוב לו בזה באו הנה. המה במעט שכחו דת ישראל, והקטון לא ידע אף קרוא התפלה, ורק בלבבם המה יראים את ה' ומבקשים מקום שיוכלו לשבת בשלוה ולשמור דת ישראל בגלוי.

לשמע ספורי הגזירות הקשות ורעות אשר היו להם מידי הפרסיים, תספר שערות ראש. תכלית שנאת ישמרו בלבבם על היהודים וכל מגמתם ועצתם רק להעבירם על דתם. ה' יפר עצתם !

יד

על אודות בני ישראל

פה באמביי אברתי לנות מעט מעצבי ומרוגזי, ששה חדשים. כי מחצי החורף עד חצי הקיץ, הים שקט ושאנן, ורוח הרישית מערבית מנשב ליורדי הים מנגד לדרכי, כי פני היו מועדות ללכת לעיר כלכתא בדרום הודו, והנסיעה בספינת הרוח בימים האלה תאריך כמה ירחים, ושכר אנית הקטור מהלך י"ג ימים יקר פה מאד אשר לא יכולתי שאתו. ובאשר מצאתי לי פה מנוח וקורת רוח, נשארתי כל ימות החורף עד אחר חג הפסח, ובימים האלה נתתי את לבי לחקור ולהתחקות על שרשי השבט מאחינו הנקראים בשם „בני ישראל" היושבים פה באמביי, ובפונא, וסביבותיהן, מימי קדם, והיהודים שבאו לפה מקרוב לא יתערבו עמהם.

בני ישראל אלה יושבים בעיר הפרזי של באמביי חוץ להמבצר אשר שם דירת רוב יושבי העיר האזרחים, ושם גם להם רחוב מיוחד נקראה „רחוב בני ישראל". לשונם היא שפת „הינדי" שפת המדינה, וביניהם ידברו גם בלשון „מוראטי", שפות לא ידעתין, ובלה"ק לא יבינו. ועל כן לא יכולתי להשתעות עמהם רק על ידי המליץ בינותינו. והוצרכתי בכל פעם שהלכתי אצלם להוליך עמדי איש יהודי היודע לשון המדינה להיות לי למתורגמן, עד שנודעתי לאחד מהם שמו יוסף בן יחזקאל אשר הוא מורה כתב ולשון ענגליש בבית הספר של היהודים, שהוא כבר למד בבית הספר של הממשלה ושאר רוח לו בהלכות דרך ארץ, וגם הוא כבר חקר מעט והתחקה לדעת שרשם ומטעם ומצבם הקודם בארץ הזאת— ועמו יכולתי לדבר פה אל פה ולהתבונן בדברים. ונתתי לפניו כל חקירותי ושאלותי על אודותם ויחד חתרנו להגיע ולדעת מהם מה שהיה באפשר להודע. ורק עפ"י הגדות וקבלות איש מפי איש, כי לא נמצא להם ספרים עתיקים ודברי ימיהם לא בלה"ק ולא באיזה לשון, ורק מהמנהגים והספורים מאז והיום.

ואלה הדברים אשר הצעתי והצגתי לראשית בקורי וחקירותי על אודותם, ורשמתי לפניו בזה"ל: בקשה מאהובי המבין יוסף יחזקאל מבני ישראל נ"י לחקור על אלה הדברים בהקירה אמתית ונכונה ולכתוב על ספר באמונה כאשר תשיג ידו:

א', ראשית מוצאם וביאתם של בני ישראל אלה אשר בארץ הודו, ואם הם מזרע יהודים או משארי אומות אשר קבלו עליהם דת ישראל.

ב', אם נמצאו אצליהם איזה ספורים והגדות בכתב מדברי הימים והעתים אשר עברו עליהם מאז ועד היום.

ג', להעתיק לי איזה מצבות של קברים ישנים ואת הכתוב עליהם.

ד', אם היו אצליהם התורה או כל התנ"ך ושאר ספרים כתובים בלשון „מוראטי" (הוא הלשון המתהלכת בינהם) בטרם הגיע אליהם זה מקרוב הס"ת והתנ"ך שלנו בלשון הקדש.

ה', מה היה סדר התפלה אצליהם בימות החול שבת יום טוב ר"ה ויו"כ, בטרם באו אליהם סדרי תפלות של היהודים בלה"ק.

ו', מה היא אמונתם בביאת המשיח, ומתי, ואיך.

ז', מה היא אמונתם בהשארת הנפש אחרי מות הגוף, ומה יהיה משפט המת בעניני גיהינם וגן עדן ותחית המתים ועולם הבא, לפי קבלתם.

ח', מה היא אמונתם בעניני המלאכים והשדים ושמותיהם.

ט', האיך היה להם סדר הנשואין וקדושין וכתובה וגיטין ויבום וחליצה ועניני נדה, ואם נושאים יותר מאשה אחת, והרחקת העריות.

י', איך שמרו מצות המעשיות כמו שבת, מועדים, תפלין, ציצית, וכדומה.

א, איך מנו קדמוניהם (קודם הדור הזה) סדר חדשי השנה, לחמה אי ללבנה, והדש העבור, והתחלת השנה, ומנין השנים לבריאת עולם או לזמן אחר.

ואחרי התבונן היטב על השאלות האלה, אמר לי שעל איזה מהשאלות האלה כבר דרש עליהם לפני שנה הבישאף של כת המשלחת (מסיאנארע) היושב פה והרבו לחקור ולדרוש עליהן, וכתובין אצלו לזכרון. ועתה יוסיף עוד דרישות וחקירות עליהן ועל שאר השאלות, מזקניהם וחכמיהם, ומהצר מות שלהם (אשר הלכנו שם גם יחד). ואחרי כל הבקורת והדרישות והחקירות נודעתי את כל האמור להלאה, ולא עוד. ואשיב על ראשון ראשון:

טו

ראשית בואם מארץ נגב ערב — תימן — זה כאלף ושש מאות שנה. [ועדה להגדה שבאו מתימן, היא: כי במראה ודמות פניהם ומנהגיהם שוים הם לאנשי תימן; כמוהם, פניהם ארוכים ושחרחורת, וכן מבנה גופם ישוו למו; מניחים פאותי שערות הצדעים (כדת היהודים) ארוכות כהתימנים; וחיזוק האמונה בענינים הרוחנים ג"כ כמוהם]. אומרים שאבותיהם הראשונים יצאו ממדינת ערב מפני הגירוש וגזירות שמד, ובאו בספינות לארץ הזאת עד העיר „נוגאם" בחוף הים (הקרובה לפה באמביי כעשרים מילים), ושם נשברו האניות והרבה מהם מתו ונקברו שם בשתי בורות, ועדיין קייבות ונודעות להם עד היום. ואשר נצולו

להיים התיישבו שמה, ומשם התפזרו בהערים סביב אשר במזרח הודו וביחוד בעיר „סוראת" על חוף הים שהיתה מעולם עיר הנמל היותר גדולה.

ויען כי צאתם מארץ ערב אשר גרו שם בתחלה, היתה מפני גזירת שמד וגירוש ובהלות, על כן לא לקחו עמהם מכל מחמדיהם וספרי תורתם אולי אך מעט מזעיר, ואח"כ משטף מי הים בשברון אניותיהם לא נשאר להם כל מאומה מספרי התוה"ק ודברי ימיהם — אם היה להם — ולא ידעו רק כאשר היתה בידם שומה בפיהם בדורות הראשונים ההם, ואח"כ הלכה והתמעטה גם הידיעה והקבלה הזאת והיתה הלוך והסור עד שלא נשאר אצלם לזכרון רק מעט מזעיר ממצות ה' אשר לא תעשינה — בדרך כלל — וממצות המעשיות והתלויות בלב ובאמונה ג"כ מעט על פי הקבלה מאבות לבנים דור לדור יודיע אמונת האומה בדרך כלל.

מכל דבריהם ועניניהם מנהגיהם ואמונתם, נראה ברור בעליל שהם מזרע בית ישראל יוצאי ירך יעקב אבינו, ככל היהודים הנפוצים בגולה, ולא התערבו עם כל אומה ולשון, כי אינם מתחתנים עם העמים אשר סביבותיהם — רק הם ביניהם — ואינם אוכלים ושותים עמהם, ולא יתערבו עם הגוים כלל. כמו שלא נשאר להם מאז שום ספר מספרי התורה הק' ודת ישראל בכתב, רק זכרון דברים של דינים, ומנהגים, ואמונות, בעל פה (כאשר אבאר הלאה), כן אין להם בכתב ספר מדברי ימיהם וקדמוניותיהם. והימים אשר עברו עליהם מרחוק ומקרוב, רק ספירות דברים והגדות, כאמור.

גם סדר תפלה לא היה להם לא מחול ולא משבת ויו"ט ר"ה ויו"כ, כי לא נשאר בידם כל ספר מספרי ישראל, וגם את הלשון הקדש שכחו ועזבו. והחזיקו בשפת הארץ „מוראטי", „הינדי". כן לא היה להם בית תפלה להתאסף יחד בביהכ"נ, לשמוע אל הרינה ואל התפלה, כי לא ידעו להתפלל. ובכל זאת שמרו את יחוסיהם לכל קדשי בני ישראל ולא נתערב זרע הקדש בעמי הארצות והיו תמיד לעם ולשבט לבדם, לא התחתנו בגויי הארץ ולא אכלו ושתו עמהם, וגם נזהרו ממאכליהם ומשקיהם, ותמיד שמרו את המצות אשר החזיקו בידם ונשאר להם חוק זכרון למורשה בלב ונפש.

מז

ואלה המצות והמנהגים אשר שמרו מכל משמר והיו להם קדש:

שמרו את השבת לבלתי הבעיר בה אש, גם נחו ממלאכת ידיהם (אומנתם ומלאכתם היה ועוד היום, עפ"י הרוב בחרושת עץ ובבנין ולעצור את השמן משומשמן ושארי גרעוני פירות), והיו נכנעים מזה ביום השבת. ומשארי פרטי איסורי מלאכת שבת לא ידעו. יום הכפורים היה להם קדש

לה' והיו מתענים בו ויושבים סגורים ומסוגרים כל היום איש בביתו, וקורים אותו בלשונם „דאר פאל ני צא צאן" ר"ל: צום סגור הדלת" [עמדתי משתאה על זה השם ואין מגיד לי, עד שהתבוננתי ושערתי שהוא בעבור שהיה להם בקבלתם שביום זה צום כפור יש תפלה נוספת, והוא „תפלה נעילת שערים" ובעבור זה קראו את היום הזה בשם „צום נעילת השער". וברבות הימים שנשכח מהם הכל, השבו שנקרא כן בעבור שצריכים להיות סגורים איש בביתו לבלי צאת החוצה]. כן ידעו מחג הפסח אשר בשבעת הימים אסור בחמץ, ולא ידעו מה הוא, והיו מטמינים החומץ שבבתיהם. גם בתשעה באב ובצום גדליה ידעו להתענות לזכר חורבן בית המקדש.

הימים האלה וראש השנה וראשי חדשים היו מונים כמו אנשי הודו אשר חשבונם עולה כמעט שוה להשבון ישראל; שגם הם חושבים ומונים ללבנה ומעברים החדשים והשנים, ולא יתפרדו רק לפעמים יום יומים מלפניו או מלאחריו, ועפ"י הרוב ישתוו בר"ח ניסן שהוא ר"ה שלהם הנקרא אצלם „פירואם" והשנה הזאת ה' תר"כ ליצירה למנינו הוא ד' אלפים תשעה מאות וששים, למנינם הנקרא „כליוגם" (שפתרונו: עולם ערוב," יגיע בערך לימי חנוך. וידוע אשר חכמי הודו הראשונים היו ראשונים למלאכת וחכמת תכונת השמים ובמיליהם).

מצות מילה שמרו כראוי למול לשמונה ובשמחה רבה עשאוהו כחק לישראל.

בהתגלחם את ראשם — כמנהג המדינה — יניחו פאתי הצדעים ארוכות לא יניפו עליהן ברזל. ובסימן הראשי הזה המה נכרים מיד לכל רואה אותם.

אמונתם חזקה אז ועוד היום בביאת המשיח — בדרך כלל — כאמונת כל ישראל. וידעו שיש עוד יהודים, וארץ ישראל, וירושלם, וחורבן בית המקדש, ובביאת המשיח יהיו נגאלים ויאספו כולם לירושלם.

האמינו בהשארת הנפש אחרי מות הגוף, ובשכר ועונש, גיהנם וגן עדן, ותחית המתים כפי אמונת כלל ישראל, גם במלאכים ושדים כו'.

המצבות שעל קברו מתיהם (שיש להם חצר מות לבדם) היותר עתיקות שבעיר הזאת, הם לא יותר משלש מאות שנה וחרותים בכתב ולשון „מוראטי". לא שינו את שמותם, ואשר יקראו בהם, הם שמות האבות ובני ישראל שבטי ישורון, ועפ"י הרוב גם בשם יחזקאל. ואין להם כנוים, רק פלוני בן פלוני, יחזקאל בן אברהם, וכדומה. הנשיא והזקן קיראים דרך כבוד „באבא".

המה נושאים להם נשים גם שתים ויותר. ומעניני חופה, כתובה, גיטין, יבום וחליצה לא ידעו, רק שהחתן נותן טבעת על יד הכלה ובזה היא מקודשת לו לאשה, והשאר כמנהג הגוים ההודים בנשואיהם. ואם תזנה או כי ימצא בה ערות דבר ישלחנה מעל פניו ושבה לבית אביה

ותשב שמשה באלמנות חיות עד יבא יומה. ועוד היום עושים כן, כי אין להם עוד סדר גט ולא יבום וחליצה, והיבמה נשאת לשוק בלי דבר.

בעניני נדה היו מחזיקים שבעה ימים בפרישות ואח"כ רוחצת, בלי מקוה, כי לא היה להם.

מלבושי האנשים והנשים, כמו ההודים יושבי הארץ, כן מנהגי בתיהם והתהלכות נפשם במוסר ודרך ארץ הכל כמנהג המדינה, ומרבים באמונת הבל ופעולות הזיות מעונן מנחש ומכשף על דרך ההפלגה כמנהג ארצות הקדם, עד שרבים מבני ישראל אלה התערבו בגויי הארץ עובדי האלילים ולמדו ממעשיהם ומנהגיהם בעבודת הזרות האלה. וביותר הנשים שדעתן קלות דבקו בהן לאהבה לעבדן ולשמרן, והחזיקו בבתיהן צלמי ע"ז ועבדום בהצנע כמשפטי הגוים האלה, כאשר מאז ועוד עתה רבה הע"ז והכשוף בהודו כמלפנים. והגידו לי שעוד היום יש מנשיהם (של בני ישראל אלה) אשר לא הוניחו ועזבו מעשי אמותיהן ומחזיקים עוד היום ע"ז בבתיהם ועובדין אותן בצנעה והיו במחשך מעשיהן, כי יראו מאנשיהן. (ירמי' מ"ד, ט"ו, י"ט) „ומקטרות להם" וגו'.

יז

לפני חמש שנים בא להם לעיר „נוגאם" איש יהודי חכם וצדיק מעיר קוגין במאלבאר, ולמד תורה ומצות לשלשה נערים מבני ישראל אלה (ברם זוכרים אותו האיש לטוב, כי אלמלא הוא כבר נשכחה מהם תורת ישראל מכל וכל). אבל לא ארכו לו שם הימים, הפעם הלך על שפת הים להתבודד ביראת ה' ועמד להתפלל מנחה בכונה גדולה ועבר שם מלך המושלמאני „מחבשי הבשי" והתקנא בו על גודל דבקותו בתפלתו והרגו שמה על שפת הים. ומני אז לא באו עוד אליהם יהודים משאר מקומות ללמדם תורה ומצות.

מזה כשבעים שנה מאז נפתחו שערי הארץ הואת לפני חברת הבריטאנים ממלכות ענגלאנד, החזיקו לשבת בעיר הואת באמביי. כאז באו הנה גם איזה יהודים סוחרים מעיר באגדת ובצרה לסחור את הארץ, והתודעו להם והתקרבו אליהם, ובשבאו אח"כ לשבת ולהשתקע פה הביאו להם ספרי תורה כתובים כדת, והמה עשו להם בית הכנסת ולמדו להם דת משה וישראל ככל התורה והמצוה, והם קבלו עליהם לשמור ולעשות ככל אשר יורו להם היהודים האלה. ועתה כבר יש מבניהם שיודעים את התורה, ויש להם בתי ספר לקטנים, ומלמדיהם וחזניהם ושוחטיהם כולם מאנשי בגדת ותימן. ולא יסורו מכל אשר יורו להם היהודים ימין ושמאל. ומתקרבים בכל לב ונפש להיהודים האלה ולכבוד הוא להם לבא בחברתם ולהתפלל עמהם (וגם זאת היא לעדה ואות אמת כי זרע קדש מחצבתם וממעי יהודה יצאו ובשם ישראל יתפארו), וגם נותנים נדבותיהם ונדריהם לעניי

ישראל ולמשולחי אה"ק הבאים לשם כמתנת ידם. אבל היהודים לא יתחתנו עמהם, כי לא היה ולא יש להם עד היום גיטין וחליצה, וסדר העריות והשניות כמצות תוה"ק.

בהיותי פה השלימו בנין בית הכנסת — שניה — נאה ומהודרה לתפארת, והוציאו עליה סך רב, והיא בנויה לתלפיות ככל משפטי בתי כנסיות של היהודים, עם עזרת נשים לבד, ובית ספר לילדים, וסמוך לה גם מקוה טהרה לטבילה לנשים עשויה ומתוקנת כדת תוה"ק. ועשו חנוכת הבית והכניסו בה ספרי תורה ברוב שמחה והודות והלל ובבלי שיר ברוב כבוד ויקר, ונדבות רבות, כמנהג ישראל.

גם בעניני נדה וטבילה החזיקו עתה כדת, כאשר למדום היהודים בכל פרטיהם, עד שבאו לשאול אותי: אם מותר לטבול בלתי הסיר הצמידים אשר על ידיהן, אם לא נחשב לחציצה. כמה מהיהודים היושבים בשכנתם יבואו להתפלל עמהם בביהכ"נ, ולקחו להם חזן נכבד חכם דוד אשכנזי מהיהודים הלבנים אשר בקוגין (תראה הלאה). הנשיא שלהם הוא, הגביר „באבא יהזקאל בן אברהם קאסאדאן," איש עשיר סוחר ונבון דבר.

וכמשפט הזה עושים גם בהערים האחרות, „פונא", וסביבותיה אשר יושבים שם מבני ישראל אלה. עשו להם שם בתי תפלה ומתפללים בצבור, וקוראים בתורה ולוקחים לחזנים שוחטים ומלמדים מיהודי בגדת ותימן, ושומעים להם לכל דבר.

מנהג קדום אחוז בידיהם: לא יגלחו שער ראש בניהם עד יהיו לבני ארבעה וחמשה שנים, ויגדלו פרע שער ראשם, וביום הגלחם לראשונה יעשו יום משתה ושמחה, כמו ביום הכניסם לברית קדש. את הנער המתגלח ילבישו בגדי כבוד ותכשיטים, ובלהקת מטיבי נגן תוף וכנור וחליל ירכיבוהו על סוס מקושט ואחריו עוד נערים בסוסים ומרכבות ויוליכוהו ברחובות העיר עד בית הכנסת, ושמה יגלחו את כל ראשו במספרים וכל אחד מהמיודעים זוכה במצוה לגזוז מעט מהשער, וישקלו את כל שערו בכסף או בזהב איש לפי ערכו ויתנו את כסף מחירו להקדש ביהכ"נ או יחלקום לעניים. ומני אז והלאה יניחו לו פאות הצדעים לבלתי יגלחום בהתגלחו את ראשו אח"כ. ובאמרי להם שגם בפעם הראשון יניחו שער הצדעים ולא יגלחום שגם בקטון עובר המקיף בלאו *), לא אבו שמוע לי, באמרם: כי כל השער הראשון קודש הוא לא יותר מהם בראשו אף שערה אחת. ומי יעמוד נגד המנהג כי קודש הוא!

כאשר נפתחו שערי העיר הזאת לפני ממשלת ענגלאנד, ולרגלה הרבו שלוחי הפראטעסטאנטען — מיסינארע — לבא הלום כמנהגם, —

---

*) ואולם לדעת המור בשם הרמב"ם (יו"ד סי' קפ"א סעיף ג') שגם בפיאות הראש אינו חייב במספרים אפי' כעין תער, אמרתי הנח להם כו'.

התקרבו שלוחי הממשלה הזאת אל „בני ישראל" אלה והתאמצו בכל עֹז להביאם במסורת ברית החדשה: אספו מבניהם לבתי ספר שלהם וילמדום כתב ולשון ענגליש גם עברית ועוד תחבולות באלה. אבל בכל הטבת חסר עם פתויי דברים והסתה לא יכלו להם להדיחם מאמונתם ולהביאם בברית החדשה, ואף אחד מהם לא המיר דת ישראל בדת הנוצרית. כי מחזיקים המה באמונתם שהמשיח לישראל עוד יבא, ולא נתנו אימון לדבריהם שכבר בא. ואם אין שורש לא יקומו הענפים. ולכן התקרבו יותר אל היהודים היחידים אשר באו אז (מקֻבת בוד נוקרו כמנה) וקבלו עליהם עול תוה"ק לשמור לעשות כאשר יורום היהודים האמתיים האלה.

כפי אשר הגידו לי, ימצאון מבני ישראל אלה בבאמביי ובפונא ובהערים סביב כחמשה עשר אלף. רובם עובדים עתה בצבא חיל הבריטאנים, ואהובים ונכבדים בעיני הממשלה באימון עבודתם וישרת לבבם למלכות ענגלאנד, כי הבינו לדעת כי טוב להם עתה מאז.

לפני שנתים עת מרדו ההודיים והמושלימאנים יושבי הארץ הזאת בממשלת בריטאניא וגם אנשי חיל ההודים אשר עבדו בצבא המדינה מרדו בהממשלה ונספחו על המורדים ופרצו בה פרץ גדול, — „בני ישראל" אלה הראו אמונת לבבם ואומץ רוחם, ועמדו על נפשם בגבורת נצחונם מול המתקוממים והצליחו במלחמותיהם אל כל אשר נשלחו שמה. רבים מהם עלו לגדולה, נהלו כבוד ומעלה, ויש מהם עתה שרי עשרות ושרי מאות, גם סופרי ופקידי החיל ושומרי העיר, שוטרים ושופטים, ואיזה מאות מהם שלחה הממשלה לעיר עדן (כמש"כ למעלה בבית עדן), כי באמונה הם אתה מאד. ואלה מהם שכבר השלימו ימי צבא עבודתם, משכורתם מאת הממשלה שלמה בידם, ויושבים בבתיהם שלום ועושים מסחור וקנין, בהם עושי מלאכה בחרושת עץ ואבן ואומנים בבנין, גם עובדי אדמה ומעצרי שמן ובכל מלאכת יד.

יח

אחרי כל הדברים והאמת האלה יוכח כל קורא מבין לבקר, בין אמת לשקר, אשר יספר בנימין השני בס' מסעי ישראל (ליק, התרי"ט), על אודות „בני ישראל" אלה, ויבחן את הראיות שמביא שם שהם מעשרת השבטים. הוא אומר שם עליהם (צד 61) „מכבדים מאד את ספרי התורה הנמצאים בבתי תפילותיהם כו' הספרים ההם עתיקים מאד, מראה הכתב הוא אדמדם כפי הנראה מרוב הזקנה, וביתר הדברים שוים לספרי התורות הנמצאים אצלינו".

ובאמת, ספרי התורה שיש להם אינם „עתיקים" ולא „מאד" אבל חדשים מקרוב שהביאו להם היהודים שבאו מבגדת כאמור. גם מראה הכתב איננו אדמדם רק הנם כרוב ספרי בגדת [אשר בה מעולם סופרים

רבים טימהים מובהקים ואומנים אשר מהם תצא ספרי תורה גם לארם צובא דמשק וארץ ישראל כו' כו'] שהם גדולים מאד יותר משׁשׁה טפחים, וכתובים על גויל עב ורך כמו עור ומראה הגויל הוא אדמדם שצובעים אותו כן. אבל הכתב, הוא שחור מאד. אבל מקצת אמת נמצאה בספורו, והוא אשר ספר: שהמה — הספרים שלהם — שוים לספרי התורות הנמצאים אצלינו". כי האמנם תורה אחת לכולנו, אחת היא בבבל ובירושלם בספרד ובאשכנז; אחת היא לאומה הישראלית בכל מקום שנגלתה עמהם. וזאת התעודה והאות היותר נאמן על אמיתתה ונצחיותה.

עוד יספר הנוסע הנז' בס' הנז': „נהר גוזן הנזכר ב ת ו ר ה הוא לפי דברי בני ישראל האלה נהר גאנגעז" כו' כו' — בזה ידבר כמלומד וחוקר, ע"ש. ואנכי לא ידעתי איה נכתב ב ת ו ר ה נהר גוזן? (וראה הלאה אצל עיר כלכתא מה שדברתי בזה); ומה זה דוקא לפי דברי „בני ישראל" האלה, שהם אינם יודעים מאומה מנהר גוזן ולא מגנגז הרחוק מפה מהלך ימים רבים, ולא קרב זה אל זה גם במבטא ובאותיות, כאשר יאמר שם. ויתר דבריו שם, פטומי מילי בעלמא הם.

עוד הביא שם לראיה שהם מעשרת השבטים „כי לא נמצאו ביניהם לא כהנים ולא לוים כו' כבין הספרדים והאשכנזים ובכל מקום יכבדום — לכהנים וללוים — אחיהם באיזה עניני הדת לזכרון כבודם בזמן שביהמ"ק היה קים". *) הנה מלבד שאין זאת ראיה לאלה „בני ישראל" אחרי אשר הרבה מאות שנים לא היה להם ביהכנ"ס ותורה ועבודה ושכחו רוב דיני ומשפטי ישראל ואיך ישאר להם שם וזכרון לכהנים ולוים שהיה ביניהם,— מלבד זאת תמיהני על השכלתו באמרו „שאנחנו מכבדים הכהנים והלוים באיזה עניני הדת לזכר כבודם בזמן שביהמ"ק הי' קיים", והוא מ"ע מן התורה גם היום, זיל קרי בי רב! ולא לזכר כבודם.

ועוד תשוב ותראה עד היכן הגיעה ידיעת הנוסע הזה בספרות ישראל: בצד 73 יספר אודות היהודים בתימן (יעמאן) בזה"ל: „עוד בימי

---

*) גם כן אלה המשפחות מאחינו הספרדים שבאו מספרד לשבת בפאריז ללונדון ולאמשטרדם, לא ראיתי כהנים ולוים. ובנימין השני אשר ראה את אלה אחרי ראה את „בני ישראל" בהאדיי, מדוע לא התאונן גם על אלה שהם מבני עשרת השבטים, כי גם בתוכם לא נמצא כהנים ולוים ?!

ואנכי לא עמדתי משתומם על הדבר הזה אף רגע, בדעתי כי אחינו אלה הם מאנשי האנוסים בספרד, אשר שנים רבות היו אבותיהם נוצרים למראה עינים, ושכחו את מוצאיהם, ומי אשר בשם כהן או לוי היה מכונה בהיות יהודי, לא הוריש את השם הזה לבניו אחריו אשר נולדו לו בהיותו אנוס, גם רבים מהם נשאו נשים נכריות ואולי גם נשים ויגאלו מן הכהונה — על כל אלה בברחם אחרי שנים רבות מספרד אל הארצות אשר נתן להם לשמור את דת היהודים, לא נמצאו בתוכם כהנים ולוים.

ברי"ל [illegible] המחבר

הרמב"ם ידעו כי נמצאים יהודים במקומות הנזכרים (כיעמען) ובידי היה העתקה ממכתב הנשלח אז אל יהודי יעמען". בזה רצה לשקר בהרחקת עדות, ולא ידע מהאגרת תימן (פתח תקוה) ששלח הרמב"ם אז בעת גזרת שמד שמה, אשר כבר נדפסה פעמים רבות, וידועה לכל יודע ספר. מאלה תקהו היקש על שאר ספוריו ואמיתתם.

יט

גויי הארץ

בלכתי בראשית בואי לבאמביי ברחובות העיר, פגשתי אנשים לבנים, נשואי פנים, ראשם גלות, וזקנם מגודל גם פאות הצדעים ומגבעת גבוה על ראשם, ונדמו לי כיהודים, בדמות פניהם ומחזהו תארם, — נתתי להם שלום, ולא ענוני בפיהם, כי לא הבינו דברי. ושאלתי על אודותם, והגידו לי שהם פרסיים, וזה שמם עד היום, והם עובדי השמש והים. בעת כבש מחמד נביא הישמעאלים את מדינת פרס ואכף לכל הנכבשים בחרבו הקשה לאמונתו אשר הדש — כידוע — אז רבים מהפרסיים ברחו על נפשם ואמונתם מארץ מולדתם, ויבואו לגור בארץ הזאת, אשר לא השיגה אז פה יד המנצח הזה. ונשארו באמונתם הקדומה עובדי עבודה זרה, וכה יחיו עד היום הזה, ודבוקים מאד בעבודת האלילים. המגבעת אשר על ראשם עשויה בדמות השמש ועליה נקודות לבנות בדמות הכוכבים בשמים שמשתחוים להם. בכל בוקר וערב יוצאים אל הים ונכנסים במים עד קרסוליהם ומשתחוים לשמש ומתפללים לצבא השמים. המה מתיהשים לשבט אחד לבדם, לא יתערבו ולא יתחתנו בשאר עמי הארץ, וחיים יחד ברוב אהבה ואחוה וגומלים חסד זה לזה, ואילו האחד שיפול ויש שני להקימו, ועוזרים אלה לאלה בכל עניניהם. ועל כן אין ביניהם עניים ומסבבים על הפתחים. רובם עשירים סוחרים נכבדים בעלי אמונה ודרך ארץ, בעלי דעת, חכמים וסופרים. ואין מהם בארץ הזאת רק בעיר באמביי. האמנם ראיתי מהם גם בעיר „עדן", אבל גם הם מילידי באמביי וגרים בעדן רק לרגל מסחרם. יש מהם אומרים שגם הם מצאצאי בני ישראל אשר הגלו בגלות הראשון, וברבות הימים שכחו אלהי אבותיהם ועזבו דתם ואמונתם ותורתם ודבקו בעבודת האלילים (כדרכם גם בשבתם על אדמתם) אלהי העמים האלה. ועוד נשאר בידם איזה סימנים ומנהגים מתורת ישראל, כמו פאות הראש והזקן (אשר אין לכל האומות הרבות פה), גם לובשים מתחת למדם בגד קצר ועל הכנף עושים חוט ארוך אשר בכל בוקר מנשקים וכורכים אותו סביב מתניהם, (כדמות הציצית לישראל)*).

---

*) אכן ידוע שהרבה נימוסים ומנהגים היו לעכו"ם הקדמונים כדמות מצות תוה"ק לבני ישראל.

בחדש כסלו, עושים חנוכה, שבוע אחד שמדליקין בכל לילה נרות הרבה על הפתחים והחלונות מבחוץ, ואומרים שהוא זכר לנס שנעשה לאבותיהם מלפנים בימים האלה. וכן בחדש אדר עושים פורים, מכים ושורפים להמן. (ויש בהודו עוד איכות שעושים פוריב).

זולת אלה, רבים מיושבי הארץ נפרדים באמונותיהם דתיהם ודיעותיהם, בעבודת האלילים ותועבותיהם, לכל צבא השמים, לחית ולבהמת הארץ, לקרן השור, לצלמים וכל מעשי תעתועים, מינים ממינים שונים, כאשר היו בימים הקדמונים. וכאשר התבוננתי על איזה מעבודתם וימי חגיהם, הבנתי כמה מאמרים כתובים ואגדות, במקרא ובתלמוד אשר לא ידעתים מקודם.

בכל בית יש ע"ז, דמות אשה ושני ילדים, או זכר ונקבה מער ולויות, הצובים מאבן, מעץ או מתכות, ועומדות בכותל או על השלחן, ונר תמיד דולק לפניהן. ובכל בוקר קודם כל מעשה ועבודה אכילה ושתיה, נותנים לפניהן תרומת מהאוכל — וזה תקרובת ע"ז — ואז השאר נאכל ויוצאים לעבודתם. וכן עומדים אלילים אלה בכל ראש דרך, בכל עבר ופנה בשוקים וברחובות. בימי חגיהם עושים צורות גדולות כמו אלה, ומלבישים אותן בגדי כבוד ויקר ומקשטים אותן בתכשיטים יקרים כסף וזהב וכל אבן יקרה ונושאים אותן על המוטות ברחובות העיר ברוב עם וקול המון חוגג, ובכל כלי שיר בשירים ורננים, עד יבואו אל חוף הים ושם יסירו מהצורה את המעטפות והתכשיטים וישליכוה אל הים ערומה. וכהנה מעשים רבים. להצלמים העומדים בבתיהם ובבתי גלוליהם מציירים ומקשטים בעשר רב במעטפות משי יקר ואבן טובה הנמצאות בארץ הזאת. ספרו לי אשר הפעם נקר משרת בית ע"ז שלהם עין אחת מאחר הפסילים שהיתה אבן יקרה מאד וברח לאירופי ומכרה באלפי אלפים.

בהחצר אשר גרתי שמה ראיתי לאחד משכני החצר איש הודי שהיה לו פרה שמנה מאד אשר עבד אותה, ולא רצה למכור מחלבה, בכל בוקר רחץ אותה במים והוליכה לשוק ולוקח פת נקי ומאכילה ומשקה, ואחר כן הביאה אל הבית ומחבבה ומנשקה. בעת תשתין לקח מימי רגליה ורוחץ פניו ולבו, וצאתה אסף בחפניו ומשך בהם קו ארוך על מצחו ושני קוים שתי וערב על לבו ומניח כן להתיבש, ובזה יוצא לשוק! העבודה הזאת קדושה היא להם! וכן רוב אנשי המדינה עובדי אליל הזה הולכים בשוק מצחיהם ולבביהם מגולים משוחים בצאת הבקר. ואין מכלים דבר, ועוד קדוש יאמר להם!

רובם יתעבו מאכל הבשר וכל היוצא מהחי. ויחיו את נפשם בתבשיל אורז, כי גם להם הטה כוזר להם. ועל כן מראיהם ובשרם דל ורזה והלושי כח ואינם גבורים למלחמה. אבל הם בעלי דעת אנשי מסחור וקנין, בעלי עבודה ומלאכה. וכבר נודע בעולם המעשה מלאכת מדינת הינדי', במלאכת חרש וחושב, האריגה והציור כו' להלל ולתפארת. ומה

שנפלאתי יותר כי ראיתים עושים מלאכתם בלי כלי אומנות: מלאכות אשר להאירופים לא ישפיקו כל כלי אומנות לעשותן, — הם עושים בידים רקניות וברגלים ערומות! ראיתי חרשי עץ עושים כל כלי יקר, תיבות נאות, מטוה, כבאות, שלחנות, מעצים טובים אדום ושחור הקשים מאוד למלאכה ואין בידם רק קרדום, ומחליק, ומהוגה. יושבים על הארץ מחזיקים העץ בין אצבעות רגליהם היחפות ומוציאים כלי למעשהו! וכן רבה עבודתם בשדה ובחכמת הנטיעה וההרכבה, לעשות את פרי הארץ לגאון ולתפארת. לא ראיתי בכל הארצות אשר עברתי מינים רבים מפרי האדמה ופירות האילן כבארץ הזאת, מינים ממינים שונים אשר אין כמוהם בשארי הארצות. אמנה גם הארץ שמנה, והוסיף תת כחה להעם היושב עליה לעבדה ולשמרה לאכול מפריה ולשבוע מטובה.

בחכמות עיוניות וחקירות לא רבה ידיעותיהם, כי הולכים שולל אחרי מצות ופקודות כומריהם ושופטיהם, ומהם לא יסורו. הרופאים הגדולים אשר ראיתי פה (וכן בכל המדינה) הם חרשים מאנשי איירופי ומצליחים מאד. מהם אשר באו הנה עניים ודלים ובמשך שנים אחדות גדלו והעשירו. כי תחלואי הארץ רבים הם (מכמה סבות: אויר החם והלח, מתק ודשן הפירות, פרעות המוסר, וקלקול ההנהגה), ורובם בחולי מעים, נפיחת כלי הזרע, הידים, הרגלים, והגרון אשר לא ינקה מזה רק השומר נפשו מכל משמר — והכסף בזול, ורופא איירופי לא תשבע עינו מכל אשר תשיג ידו. וכן כל הבא למלאות ידו ומרמה בפיו לעשות מעשי רופאים, ותיבה עם צלוחיות סמים במלתחתו, לרופא יחשב ולא ישוב ריקם. כן מרבים הבל בהזיות כשוף נחשים לחשים וקמיעות כאשר היו עושים לפנים. עשירי הארץ יתעדנו במרקחת בשמים וזנים בהרכבת מרגלית ואבני יקר כתושות, ואגוזי „באטעל" להאות המשגל, (כי הרבה מיני בשמים עורם לחים והרשים נמצאים בארצות הודו). גם אוכלים ומעשנים „אפיון" הנעשה בארץ הזאת, אשר הרגיל בו יוסף אומץ וכח גברא לתאות בשר ותאות האצטימכא, אבל אינו מדשן הגוף ואוכליו לא יאריכו ימים. לא ראיתי זקנים ושבעי ימים בארצות האלה כי אם מעט מזער.

מסחור האפיון הוא הגדול שבמסחרים בארץ הזאת, ורוב היהודים סוחרים בזה. כי תצאותיו הוא מפה, והוא נעשה מחלב הגבעולים של הפרי הנקרא „מון", ראש עגול מלא זרעונים קטנים כשומשמין — המסוגלים להביא שינה לאוכליהם — ואלה הגדלים בארץ הזאת הם יותר גדולים מבשארי ארצות כפלי כפלים, וכן הגבעולים שלהם, ומלאים ליטד לחלוחית מיץ חלב לבן (וזורעים פה שדות רבות מאלה), ובגמר בישולם חותכים בסכינים מעט מעט בגובה הגבעולים ושוחטים מהם התחלב לבן העצור בהם, והחלב הזה מבשלים במכונות העשוי לכך בהרכבת עוד מינים עד שנעשה עב כמו עסה. יוקר מחיר האפיון ידוע, וברוב יוקרו

נמכר במשקל הגראהן. ומי שאינו רגיל בו לא יוכל לאכול ממנו יותר מכפי רבע עדשה, כי ישן שנת עולם, ומתרגלים בו מעט מעט עד כדי גרעין קטנית אחת. גם מעשנים אותו על הטאבאק, ומעלה עשן כל שהוא יכרע יפול ישן, ואנשי בינא רגילים בו במאד — כאשר יסופר הלאה — ולכן רב המסחור בזה מפה לשם.

ח

מעשי כשפים

ההודיים מהירים מאד במלאכת אחיזת העינים וכל מעשי כשפים. כל העושים דברים כאלה באירופי, על במות המשחוק בקירקסאות נחשבים לחכמים גדולים ומפלאים שקיהם כסף, ופה יעשום ההודיים הערומים בעד פתותי לחם ואגורות נחושת, בכל רחוב ובפתחי הבתים, כחזות נפלאות ישתוממו עליהן כל רואיהן. ואם אגידה ואספרה כל אשר ראו עיני יאריכו הדברים ולא תמלא האזן משמוע. רק אחת שתים אספר בזה, להיות למשמרת לדורשי רשימות:

הפעם ישבתי בבית איש חמדי אחר הצהרים, ובאו ארבעה אנשים הודיים חשופי שת, פרועי ראש חזיהם ואציליהם מגולות, ויבקשו להראות אותותם ומלאכתם. בידיהם חניתות ושבינים חדים ומלוטשים כמראה הבזק אשר לא תגע בם יד, וידקרו איש חניתו בבטנו ובצדעיו ואצילי שחיו וישלפו מצדו השנית, ועוד מעשים כאלה. אחרי כן לקח איש איש מהם ארבעה שבינים גדולים מחודדים ומלוטשים ויציגום בהודיהם שנים על כף יד הימין ושנים על השמאל ויורקום למעלה עד הקורה ויקבלום עוד בהודיהם על כפות ידיהם הליפות מימין לשמאל ומשמאל לימין במהירות וחריצות נפלא כזורקים תפוחים או אגוזים, ובכל זאת לא נראה על כפות ידיהם כל מכה ופצע, ויהי בעיני לפלא. במחיר הפלאות האלה קבלו פתיתי לחם אורז ואגורות נחושת.

עוד הפעם ישבתי בבית אחד ממכירי ביום ראשון (יום מנוחה מעסקים) בגן ביתו לרוח היום אשר מחוץ לעיר. והנה איש הודי עם נער קטון דופקים על שער הגן בקול זמר ושיר להכניסם להראות מלאכתם באחיזת עינים, והכניסום. האיש כליו בילקוטו על כתפיו הערומות, ונערו עמו, בידו שופר חצוצרה ותוף. וישבנו כולנו — בני הבית — על הכסאות בתוך הגן, והמה מהרו לעשות מלאכתם: האיש הריק כליו מילקוטו, והם כדורים קטנים כאגוזים, בצים, מקלות, שבנים, חניתות, עורות אשר בהם יעשה מלאכתו, ובכל כליו אלה הראנו נפלאותיו: לקח חמשה כדורי עופרת או ברזל, ואכלם בפיו לעינינו ובלעם, ואינם. וברגע הוציא עשרה בצים מתחת אצילי ידיו הערומות אשר משמשתי אותם בתחלה ואין מאומה (והאיש ערום ועריה בלתי שמלה בלואה תלויה עליו ממתנים

עד ירכים לכסות ערותו מלפניו ומלאחריו), ואח"כ בלע הבצים והוציא הבדורים הראשונים. וכהנה עוד רבות ענינים שונים. ועל כל מעשה, לחש בפיו והכה בתוף והנער תוקע בשופר והולכים במחול ומזמרים. ככה האריכו במעשים כאלה כחצי שעה. אחרי כלה מעשיו אלה והכנים כליו לילקוטו, הביאו לו קדרת חרס רקה וסים אין בה, ויקחה בידו ונפח בה ברוח פיו, והנער הכה בתוף ומצלצל והוא לוחש, והנה הקדרה מלאה מים. וישב לרגלינו על הארץ, מקום חלק רצוף באבני חול בדרך ההולך בגן מקום אין שם צמח וכל עשב, ויחפור שם בחניתו להעלות עפר ושפך עליהם המים שבקדרה, ושנה ושלש לנפוח בהקדרה ולשפוך המים — הנהיו מרוח פיו — על העפר, והנה פרח יונק אילן, ולעינינו הולך וגדל ויעש בדים וישלח פארות ותארכנה יונקותיו הנה והנה, ועליהן עלי פרחים ויצץ ציץ בעץ עושה פרי. והוא עבר אליה סביב סביב והנער אחריו מכה בתוף ומריע בחצוצרה והאילן נשא ראשו בגובה ארבע רגל. אח"כ כסהו באדרתו, וסבב בהתוף על כל היושבים והעומדים שם לראות לבא על שכרו איש כמתנת ידו — ואנכי לא הסבתי עיני מן האילן החדש הזה — אחרי סבב כולנו הזר אל האילן ולקח את אדרתו המכסה עליו, והאילן איננו עוד ואבקשהו לא נמצא ולא נכר עוד מקומו; העפר שב כשהיה, יבש המקום ואבני הול מפוזרות כאשר בתהלה! ואשתומם על המראה. „מה תאמר על המראה הגדול הזה" — שאלני אהובי זה, בדעתו שאינני מהאמינים לכל דבר — „אראך כזאת בלי קשיטה" — עניתיו. והראתי לו המשנה (סנהדרין ס"ז ע"א) שנים לוקטין קשואין (בכשוף) אחד לוקט פטור ואחד לוקט חייב. העושה מעשה (בשפים) חייב והאוחז את העינים פטור". ושם בגמ' (ס"ח ע"א): אמר ר' אליעזר חוץ מעקיבה בן יוסף פעם אחת אני והוא מהלכין היינו בדרך אמר לי רבי למדני בנטיעות קשואין אמרתי דבר אחד ונתמלאה כל השדה קשואין אמר לי רבי למדתני נטיעתן למדני עקירתן אמרתי דבר אחד נתקבצו כולן למקום אחד", עכ"ל.

והנני אומר קבל עם: שאין אני חכם בעיני להמציא ולהגיד פשר דבר בין המתחכמים המכחישים את כל ובין הפתאים המאמינים לכל. כי אמנם ידענו את סתרי הטבע כי רבים הם, ובסוד כפעלות מפלאות תמים דעים ית"ש מי עמד. צר שכל בן אדם להגיע עד הקר תכליתם. ואם יאמר איש מצאתי הידותיו, הוא שוטה וגם רוח.

כא

מנהגי היהודים

היהודים פה אף כי ילידי ארצות אזיע המה, קבלו עליהם כל מנהגי איירופי לכל דבר. בדירתם מערכי בתיהם, בטות שולחנות ובכאות בכל

פאר והדר, מאכלם ומשתיהם שבתם וקימתם והליכתם, וגידול והנוכי בניהם ובנותיהם וכל תהלוכותיהם, — מתדמים לעשירי עם ואצילי ארץ שבאיירופי, ולא יבושו לשבת אתם ולבא בסוד דרך ארץ רוזניהם. לכל אחד משרתים ומשרתות מגויי הארץ הנמצאים לרוב לכל עבדות ושירות, ומבשלים ומבשלות יהודים מעניי תימן הבאים לפה ועבדים משוחררים מעיר קוגין [תראה הלאה].

רוב יושבי הארץ מתנהגים בבילות מאד, מאכלם ומשקם דל ורזה, ורבים ינזרו מכל מאכל היוצא מבעלי חיים, וממשקה המשכרת. כן מלבושיהם דלים וקלים מצמר גפן — בויםוואהל — או משי דק הזול ונמצא הרבה בארץ הזאת, כי לבגדים חמים ומלבושי צמר אינם צריכים לעולם, כי החום גדול מאד [18 מעלות רוחב לקו השוה], וגם בחדשי טבת ושבט. אך בבוקר עד שעה ט׳ בטרם תתנשא השמש, ירגישו מעט קור ויתעטפו בשמלת צמר. וגם מכנסים לא ילבשו, ורגליהם עד הברכים ערומות. ורק שמלה אחת עוטפת סביב אמצע גופם מתחת החזה עד למטה מהברכים ועליה חגורה על המתנים, וקצה השמלה האחורנית כופלים בין רגליהם לפניהם על הבטן לכסות הערוה ותוחבים בהאזור, ונראה כמו מכנסים. על כתפיהם ואצילי ידיהם בגד תפור קל רק לכסות הבשר. וכן מצנפת קלה למכסה הראש המגולה. מבנה גויתם ישר וארוך ודק, ואצים ברגליהם לרוץ אורח.

רק האצילים והשרים הגדולים נהוגים בעגלה רתומה לסוסים, כמנהג איירופי, או נשואים בתיבה הנקראת „פאלקי״ הנשואה בכתף ארבעה בני אדם. התיבה ארכה באורך איש ומכוסה גם מלמעלה ולה פתח וחלון כתפארת אדם לשבת בית, ובדים יוצאים מלפניה ומלאחריה. הנשוא נכנס לתוכה ויושב או שוכב כבחדרו וארבעה הודיים ינשאוהו על כתפיהם במרוצה כמרוצת סוסים גם מהלך כמה מילים, ולא רב מחירם ממחיר עגלה בסוסים. והנסיעה בזה טוב ונוח מבעגלה כי ישב או ינוח במנוחה נכונה בלי נענוע ויוכל לעשות בה כל חפצו גם לקרוא ולכתוב, וגם על ידי מרוצתם יביאו בתוכה נשיבת רוח, ורוח להיושב בה בחום היום. ותיבות עם נושאים כאלה עומדים להשתכר בכל פרשת הרחובות. ולגדולי האצילים מוכן להם כאלה בבתיהם עם משרתים נושאי התיבה מיוחדים, כמו להעשירים באיירופי עגלה וסוסים ורכב.

בחג הפסח (גם לפנים) ישבתי בכבוד בבית הישיש הנכבד איש ירא ה׳ הגביר כהר״ר דוד חכם משה יצ״ו ובנו הגביר איש שוע ויקר המעלות כה׳ שלמה יצ״ו. שני ימים הראשונים של פסח היו עש״ק ויום השבת ק׳, ובית מושבם בבית פרדס רחוק מהעיר כארבעה מילים. ופה מנהגם כמנהג בגדת שאינם הולכים לפקוד מיודעיהם וגדוליהם בברכת החג (תזכו לשנים רבות) ביום הראשון מהחג, רק מיום השני והלאה. ביום השני (יום השבת) חלכנו כולנו — האנשים והנשים — לברך בברכת

החג הק' את פני האדון הנשיא והשר כהר"ר דוד ששון יצ"ו (וצ"ל) אשר מושבו בתוך העיר במבצר. אבל הילך איש נכבד במדינה זו ברגלים, ומה גם מהלך ד' מילים? (ובימות החול היינו הולכים בכל בוקר וערב בעגלת צב רתומה לשני סוסים יקרים, שלהם). והביאו לנו תיבות הפאלקי רנזבר, וישבנו איש איש לבדו והובאנו לבית הנשיא. שם מצאנו כל נכבדי העיר שמחים בשמחת החג והנשיא בראשם כמלך במסבו, חן והדר סובבים בביתו, וכבוד ה' חופף עליו. כמנסה ובוחן שאלוני „מי הביאך הלום? חכם!" — „הפאלקי" עניתים. „הלא החכם פ' אסר לנו לצאת בפאלקי בשבת ויו"ט והראה לנו הדין מפורש בשו"ע (סי' תקכ"ב, ס"ב)". ואנכי בלי מתון — אשר לא כדת — עניתים: „החכם שאסר לכם יכול להיות מנושאי הפאלקי, כי לא אסרו רק בנושאים ישראל ומשום עובדין דחול, ורק ביו"ט. אבל אם הנושאים גוים ובשבת מותר" [החפץ לירד לעומקא דדינא יעיין בעצמו שורש הדין, כי לא באתי בזה להורות הלכה לרבים]. וערב להם הלצתי עם כיהא דהיתרא, בדבר אשר בטרם הוריתי להם לא שמעו לחכם שאסר. ככה הם נבוכים בהוראות החכמים הבאים אליהם, זה אוסר וזה מתיר ולא ידעו אל מי לפנות. כאשר יאמר המשל ההמוני „אם אמות רבות להיונק נושא חרפת רעב". שם ישבנו כל היום על טוב ה', ובלילה אחר תפלת ערבית והבדלה — כמסופר למעלה — שבנו בעגלת סוסים שלהם אל הבית.

ארכו לי ימי שבתי פה אחר הפסח כי הגיעו ימי הקיץ ימי תור, ועת לנסוע לדרכי הלאה — ושמתי אל ארחות הים פני ללכת למדינת מאלבאר. יום י"א אייר התר"ב יצאתי באנית הקטור. והלכתי בה חמשה ימים בשלום.

כב

היהודים בקוג'ין

יום טו"ב לחדש זיו שנת התר"ב באתי לקוג'ין (Cochin) היושבת על הנהר הגדול כאנגאטה בהצי האי מאלבאר. פה מושב אחינו בני ישראל מימי קדם (כאשר תראה הלאה). הביאוני לרחובות היהודים אשר מחוץ להומת העיר הלאה, אחוזות נהלתם משנים רבות, ונתנו לי בעל הבית והדר לנות כמנהגם הטוב לכל האורחים הבאים מא"י ובפרט לשליח הכולל. בלילה ליל ל"ג בעומר נקראתי לבית הנשיא לעשות שם סדר הלילה כמנהג, ועוד שני חכמים מירושלם מצאתי פה, והיה לנו הלילה למשמר לקרות בס' הזוהר כל האדרא רבא (פטירת הרשב"י) ושארי למודים ממאמרי הרשב"י, ואכילה ושתיה כדת. פה ישבתי עד ט"ו תמוז וצלחה לי העת להעביר על פני הקירותי כל טבע וטיב הארץ הזאת, וביחוד דרכי ומנהגי היהודים וכל קדמוניותיהם, מכל אשר הי' אפשר

לדעת. ואותם אעביר בזה לפניכם קוראים אהובים אשר למענם קראתי אתכם הנה.

ולראשונה אציגה נא עמכם בזה את הדברים שהעתקתי מהלוח (או „חלילה", כאשר יקראו הסופרים, מלשון: חוזר חלילה") אשר בקיר הביהכ"נ שלהם, משנת התרי"ח, הנצרכים להבנת הספורים הבאים:

שנת ויזכור להם בריתו וינחם כרוב חסדיו

„היא שנת ד'ין נ"ח לכליוגם [1]) מן מירם [2]) שעבר. ג"ין ס"א למבול „נק"ע ליציאת מצרים ולמתן תורה. נק"ל לפטירת משה רבינו ע"ה „ב"ם צ' לבנין בית ראשון, ב'ר"פ להרבן בית ראשון. ב'רי"א לנס „פורים, ב'ר"ו לבנין בית שני, ב'קס"ט לשטרות [3]) א"ין פ"ה למלכות „השמינאי ולנס חנוכה, א'ף נ"ח לשנת נוצרים מן ינורו הבאה, א"ן צ' „לחרבן בית שני תובב"א, ובאותו זמן באו יהודים לארץ הודו, א'ת פ „שניתן טס נחושת מיד מלך שיראן פירומאל, א'רע"ד לישמעאלים מן „מוחרם הבאה, אר"ג למיבר מן שינגז [4]) שעבר. ותק"י לפורבייפו, „ש"נ לביאת פיטיגיזי לקוגין. ש"מ לגירוש שינגילי, ר"צ לבנין בית „הכנסת של קוגין. הצ"ן לשריפת ביהכ"נ הנז' ע"י פורטיגיז, הצ"ה „לביאת אולנדיז לקוגין, הצ"א לבנין ביהכ"נ הנז' ע' שם טוב קשטיאל „תנצב"ה, הכ"ח שהשלימו כל תיקוני בנין כ"ה הנז' ע' יחזקאל רחבי „ויוסף חלינאה וחיים כהן ודוד אשכנזי תנצב"ה. צ"ח לבנין המגדול הטורה „שעות. צ"ן לרצפת אבני קערות בביהכנ"ס הנז'. ע"ב להגעשת עיר קוגין „ס"ג לביאת ינגליז לעיר קוגין. נ"ג לנתיצת מבצרי חומת קוגין ע"י „אינגליז הנז', נ"א לחליפת הגג של בהכנ"ס הנז' ושנתן דלווא [5]) במתנה „א' כתר זהב של ס"ת ובירגיל מיכאל [6]) א' תיק כסף של ס"ת. י"ח „לחליפת רעפים של ביהכ"נ הנז', ד' לשטיטה. ח"י ליובל וקי"ב יובלות. „ק"ב שמטות עברו מיצירת העולם, י"נ למחזור קטן, רצ"ן ללבנה. „ח"י למחזור גדול ר"א להמה, ימיה שנ"ה וסימנה כי בשמחה „תצאו ובשלום תובלון, ושבועותיה נ"א, וסימנה אנא ה' הושיעה נא. „וקביעותיה רש"ג פשוטה, וזה סדרה ..... וליצירת העולם ה'תרי"ח.

[1]) פתרונו עולם ערוב (מעורב) ומתחיל בערך מימי חנוך. — [2]) הוא אדם ניסן פלגו. — [3]) הלכתי בזה כה"ל. — [4]) הוא אדם המית עפ"י הרוב מיני האלוק. [5]—[6]) שמות נכרים.

כג

משפחות הלבנים

היהודים בעיר הזאת נחלקים לשני מינים, או: קהלות, לבנים ושחורים. לא יתערבו זה בזה ולא יתחתנו זה עם זה, אף לא יתדבקו אלה לאלה; הלבנים המה לבנים, יפי תואר, ונשואי פנים, בעלי מדע ודרך ארץ ויודעי תורה, ודומים לאנשי איירופי בכל דבר. מהם בחמשים בתי אבות, וחיים היי שלוה עושר ואושר. רובם מתפרנסים בנחת ובכבוד מעמל נפש ישבעו להם, סוחרים את הארץ בכל מרכולת בסחור וקנין. ולהרבה מהם נחלות שדות גנות ופרדסים, ויושבים לבטח. רב ואב"ד אין להם, רק מתנהגים עפ"י המשה זקנים חכמים, והנשיא בתוכם הישיש הנכבד חכם ויר"א כהר"ר דוד רחבי נ"י, והזקן כהר' שמואל רחבי נ"י, והזקן כהר"ר יצחק מזרחי נ"י, והגביר הנכבד חכם ושלם כהר"ר יצחק האלעגווי נ"י, והגביר כהר"ר אלי' רחבי נ"י, ואחד חזן שו"ב ומורה וסופר איש חכם ונכבד כהר"ר דוד שם טוב האלעגווי נ"י. וכל הנהגת הק"ק וכל הדברים והמשפטים שבין אדם למקום ובין אדם לאדם, הכל יובא לפני הנשיא והזקנים, ועל פיהם יקום דבר בלי לנטות, ואין פרץ ואין צוחה.

ששה ראשי משפחות להמה: משפחת זכאי, משפחת קאשטיליה, משפחת אשכנזי, משפחת רוטונבורג, משפחת רחבי, משפחת האלעגווי. הראשונה היא קודמת לכולן, והיא עודנה מפליטי העיר כאראנגור (בשנת ד"א תתקע"ט. [תראה הלאה]; והשני' אחריה, לא נודע תחלת בואה לפה. אך מהשיר שמצאתי חרות על כותל הביהכ"נ בכפר פארו (תראה הלאה) ידעתי שהם מגלות קאשטיליה. וכבר בשנת השע"ז היו שמה מהמשפחה הזאת אנשים גדולים ונכבדים, והמה מעטים כעת; השלישית והרביעית יושבות פה משנת ה"א ומאתים, בערך, ובאו מאלמאניה (אשכנז). וגם המה נשארו אך מעט מזעיר; החמשית והשישית אחריהן, ובאו מארם צובא, והמה עתה יסוד המעלה ורוב הישוב. עוד יש שם מעטים מקרוב באו מבגדד ומתימן והתישבו בה, ובתוך הלבנים הם יושבים ואליהם יתחשבו.

לאלה, בית־תפלה אחת גדולה ומפוארה עד להפליא כלילת יופי, ונבנתה משנת ה"א שכ"ח לב"ע. בה כסאות לשבת, והבימה באמצע, והחלונות יפות שקופות אטומות בזכוכית מצבעים, ועזרה לפניה, ועזרת נשים מלמעלה, ועוד הדרים סמוכים לה לקרואי העדה ובהקהל הקהל וללומדים בשיעורים — הכל במנהג איירופי. אך ראה זה חדש ראיתי פה, מה שלא ראיתי זולת הנה: כשנכנסים בפתח הביהכ"נ פנימה (שהיא בכותל דרום, שהם מתפללים לרוח צפון כנגד ירושלם וארון הקדש בכותל צפוני) בימין הפתח עולים במעלות לתא אחד הבנוי על עמודים [illegible] התחתיו בביהכ"נ, ובותל צפוני מהתא פתוח לתוך הביהכ"נ,

(כמו עזרת נשים) ושם בימה גדולה לקריאת התורה ובסאות לשבת, נעשה בטוב טעם ודעת. ומנהגם שבשני והמישי קוראים בתורה על הבימה שבאמצע הביהכ"נ ששם עומד החזן להשמיע תפלתו בכל יום. ובשבת ויו"ט קוראים בתורה על הבימה הגדולה אשר בהתא הזה ושמה יעלו הקוראים, ומשם ישמעו כל העם.

הביהכ"נ הזאת רב עשרה מאד. בה הרבה ספרי תורה חדשים גם ישנים, (שיש ביניהם סופרים מהירים וכתיבתם אשורית כאותיות הדפוס) וכולם מקושטים בעדי עדיים. התיקים *) מכסף וזהב משיבצים באבנים יקרות, וכן רמונים, ידות, רקועי פחים, זפרוכות, ומנורות רבות תלויות, ועומדות — הכל מכסף וזהב במלואת אבנים טובות. הייתי פה בחג השבועות, והוציאו את כל העושר לפאר מקום המקדש מעט, עושר אשר לא תשבע עין מלראות, מנורות רבות גדולות ויקרות מעשי ידי אמן נפלא מלאו על הקירות ופני התקרה, ותכשיטי הס"ת כולם האירו והזהירו בביהכ"נ, לשמח אלקים ואנשים. לא ראיתי כהנה בשאר ארצות! והכל מנדרים ונדבות יושבי העיר מאז עד היום. גם יש להם אחוזות נחלות שדות ופרדסים אשר תבואת פירותיהן קודש היא לביהכ"נ, ומוסיפים עליהם תמיד. גם העבדים המשוחררים עשו הבנסה לא מעטה לביהכ"נ [תראו הלאה].

אצל הבהכנ"ס בכותל דרומי עולה מגדול גבוה הנושא בראשו מראה־שעות הנשקפה מארבע רוחותיה על פני כל העיר, והחת השנים עשר אותות (ציפרין) הודיית, כתובות אותות עברית אשורית: א', ב' ג', עד י"ב. ומלמטה על הלוח כתוב: „ימינו כצל עובר בלינו שנינו כמו הגה".

ההיכל אשר בו עומדים הס"ת בכותל צפון גדול כמו חדר לעצמו, (כי הרבה ס"ת להם), בנוי מאבנים ולבנים כמו הביהכ"נ. והגידו לי שההיכל בנתה אשה אחת עשירה מהוגה, אשר לכבוד ולחזוק ההיכל גבלה הומר הטים לבנינו עם חלב שמן אגוזי קאקוס, תחת המים שמגבלים שאר החומר, למען יעמוד ימים רבים. ולכבוד גדול הוא בתוכם.

סדר התפלה, מנהגיהם ומבטא שפתם בלה"ק, ונגוניהם — קרובים למנהגי הספרדים. אבל לא יבטאו בצח שפתים כמוהם: הקו"ף יבטאו כחי"ת, והחי"ת כה"א, ובדומה, וכן בהנקודות. ולא יוכלו לדבר כן. ומדות נגוניהם בלולות מספרדי ואשכנזי, כי הם יוצאי ירך פורטגאל ואשכנז. וגם באשר יושבים פה זה רבות בשנים תחת ממשלת מלכי איירופי: פורטיגזו, הולאנדי, ובריטאניה — התקרבו להדמות להם בכל מנהגיהם, ועד זה

---

*) כמנהג הספרדים אשר הס"ת נתונה תוך תיק של עץ כמו ארון עגול מצופה נחושת קלל או כסף, זהב, — כאשר הגיע יד הבעלים — ועליו מכסה בגד והס"ת מתגלגלת בתוכו למקום הקריאה, ובעת הקריאה כמו בארון הקדש הס"ת עומדים.

מקרוב היו גם מלבושיהם אירופיים, ועתה רובם לבשו בגדים ארוכים ומצנפות כהבאגדדים.

בתפלת מוסף ר"ח שבת ויו"ט והקדיש שלפניה יחליפו הנוסח ומבטא האותות והנקודות והניגון למנהג אשכנז. וישאלתי להם „מה נשתנה מוסף מכל הימים?" ואין מגיד לי פשר דבר, „כך המנהג והקבלה" יענו כלם. ואמרתי להם: כי אין כל ספק כי מוצא המנהג הזה הוא: יען שמלפנים בראשית התחברם יחד בביהכ"נ היו ספרדים ואשכנזים גם יחד, ורובם היו ספרדים, ע"כ עשו ביניהם כפשרה לצאת ידי שניהם, שלא ישתכחו שתי המבטאות והנגינות מבניהם אחריהם. וכה יקדישו המנהג הזה עד כי ילמדו גם את הנערים בבית הספר להתפלל מוסף כמנהג הזה. *)

רובם בעלי תורה מוסר ודרך ארץ, מבינים בשפת קדש. הלשון המדוברת ביניהם היא „מלברית" שפת המדינה. ובהם מכירים גם שפת ערבי ואנגליש. גם אינם ערומים משאר ידיעות התבל, ויש להם ספרים רבים, תנ"ך ש"ס ופוסקים, ומדרשים. כי מאז נכבשה הארץ הזאת תחת יד ההולאנדים ובל מסחור הארץ יצא למדינת האלאנד, וגם בין היהודים היו אז פה עשירים גדולים וסחרו גם המה לארץ ההיא — מאז החליפו אגרות עם יהודים סוחרים נכבדים בק"ק האג וק"ק אמשטרדם, והמה שלחו להם הרבה ספרים נדפסים אשר שאלו. כתבי יד לא ראיתי אצלם לא חדשים ולא ישנים, רק ספרי תורות רבים מאד חדשים גם ישנים, והדר אחד מלא ספרי תורות ישנים שבלו מרוב ימים. (וגם פה הספרים מתקלקלים מהרה מפני האויר החם ולח). וכולם כתיבה יפה אשורית ובמנהג כל ישראל, מהם כתובים על גויל ומהם על קלף, ואין בהם כל חדש, כאשר אמרתי לטעלה, רק ההי"ת גגו יטר מלמעלה ותג עליו.

כד

דברי ימיהם ולוחות הנחושת

אך ראה זה מצאתי פה ביד הר"ר דוד שם טוב האלעגווי נ"י הנז' „ספר דברי הימים של קוגין" *) אשר אסף ולקט אחד מקדמוניהם חכם גדול כהר"ר דוד רחבי ז"ל (אשר הי בערך ה"א ת"ן לב"ע), ספורים הרבה מהיהודים האלה ומלוחות הנחושת שיש להם, ואשר העתיק מכותבי

*) בכפר בערי־פזרא הסמוך ובלאה לסמאתבל, ישנו ביהכ"נ הנקרא בשם „קהל אלמאן". וראיתי כי בם עושים הגבהת ס"ת אחר הקריאה (מנהג הספרדים להגביה הס"ת לפני הקריאה). ושאלתי את הרב בשם על אודות השנוי הזה, והגיד לי כי בימים הראשונים היה הביהכ"נ לאשכנזים — ושם „קהל אלמאן" מוכיח — ומנהג אשכנז בדבר הזה לא הוזז ממקומו גם, הספרדים הבאים אחריהם.

ברי"ל הכהן יצ"ו המחבר

ההורות מחכמי העמים למסעיהם, הכל נקבצו ובאו בזה הספר בסדר ישר, נח"ק לפרקים, והוא בכתיבה מעשיתי פורטיגיזית (פרובינציאלים). וממנו לקטתי ואספתי איזה דברים אשר הברתים אמתים וראיתים נכונים לדעת ולהודיע. ואציגם לפניכם בזה ככתוב בספר הנז', מלה במלה.

בפרק א': „נמצא בסיפורי המילטון, שעבר במלבר בשנת דהתתק"ע ליצירה, שכתב מצא יהודים קדמונים בעיר כארגאנור [הוא מהלך יום מקוגין דרך הנהר]. היה להם מלכות עצמם כשמונים אלף, ובזמנו מצא כארבע אלפים בקוגין קרוב להצר המלך חוץ לחומה, אשר אתם לוחות הנחושת, ומצא ג"כ בספרי היהודים שמציאותם שם מזמן נבוכדנצר, וכשהזמן חלף עליהם דלו עד מאד ונפל קטטה בין שני אחים נשיאים ומסרו מלכותם לאנשי מלבר ושללו אותם אנשי מלבר ובבשו את עירם לכן נפלו בעניות גדולה עד שרובם המירו דתם. עוד כתב שמצא ישמעאלים ויהודים, והיהודים יותר נכבדים בכל אותן המקומות בגאווא ובקוגין ובמקומות אחרים שבארץ הודו, יש מהם שנולדו שם ומהם שבאו

---

*) בס' מסעי ישראל אשר קרא שמו בזמן השני (ראו למעלה בבאמביי) צד 61, יספר: „בני ישראל היושבים בהודו היה להם לפנים ספר דברי הימים אשר היו כותבים בו תולדותיהם עד עת בואם לארצות האלה אך ע"י המלחמות כו' נאבד מידם ספר יקר הערך ההוא" כו' — ואנכי לא ידעתי מי הגיד לו כל זאת אחרי שכבר נאבד. הראה עוד אחד מאלה שהיו לפנים וראו את הספר? גם לא פירש מי המה אלה „ב"י היושבים בהודו", אלה היושבים עתה בבאמביי ובכלכתא, הדרים מקרוב באו, כאשר ספרתי למעלה; והשבט „בני ישראל", ערומים באו וערומים נשארו, ואין אתם יודע עד מה, כנז' שם. עוד יספר בס' הנ"ל: „אחינו ב"י היושבים בקאטשין על חוף מלבר יש בידם ספר דברי הימים אשר ידעו לספרו מכל מאמר מימי עולם עד היום, בספר דה"י הזה כתובים כל מקריהם ותולדותיהם מעת אשר הגלו מארצם בימי הושע בן אלה עד ימינו אלה, ימים רבים היה הספר הזה בידי משפחת האלאגי ?) כו', מה ערגה נפשי וכלתה רוחי לראות ס' דברי הימים הזה אך לא עלתה חפצי בידי" כו'; ובצד 65 יספר עוד: תכלית נסיעתי לקאטשין היתה לראות את ס' דה"י לשבט בני ישראל הנזכר למעלה אבל לא עלתה בידי אף אם הגידו לי ילידי הארץ על אמונתם כי עוד נמצא הספר הזה בידם" כו' עכ"ל — וכל זה ללא אמת, כי לא היה ולא נמצא ס' כזה שם, וגם הוא לא היה בעיר הזאת כאשר נודעתי, ולכן לא ידע איך כותבים שם העיר הזאת בעברית. ולכן הוא מאחד שם תמיד השבט ב"י שבבאמביי עם היהודים שבקוגין לאחדים אשר לא קרב זה"ז. ואולם הספור ממציאות ס' דברי הימים מימי הושע בן אלה, לקח מפי השמועה ממה שנדפס כבר בסוף ס' אורחות עולם, ד' פראג בשם מגיד הדשות (נעתק מהמאסף שנת תקמ"ה מ"ש בזה הרנ"ה וויזיל ז"ל). ולא ידע שהרנ"ו לא שמע ע"ז ולא נתן אימון לדברי רוח אלה. ובהמאסף לשנה האחרת הדפיס שנתברר לו אשר כל שורש אמת אין בזה. אמנה השמועה הנפלאה הזאת על כנפי רוח ממלבר לאמשטרדם אודות זה, הוא הספר אשר דברתי בזה, ואשר מגוף הס' הזה העתקתי בידי כל הצרך לענינו.

מארץ אחרת יושבים בהשקט ונהת לעשות חוקי דתם בגלוי ומכובדים ובתי כנסיותיהם מאבנים ומפוארים וספר תורה תורת משה עצמה בכ״ב של איירופי כמש והיהודים שם סוחרי הארץ ומהם באו מירושלם ומהם מארץ פלשתים והוגרמה ורגילים לדבר בלשון שפאניאלי ושומרים שבתות והגים ומועדים ואינם מאמינים כי המשיח בא.״

עוד שם בפ״ה :„ יגיע הזמן להיהודים אשר עתה נמצאים בקוגין שקדמוניהם באו לזאת מלבר אחר חורבן שני שהיה בשנת ג׳ תתכ״ח ליצי׳ ס״ח. לנוצרים, מארץ פלשתים ישר לארץ הינדיא כשמונים אלף נפשות. שבשנת דק״ל ליצי׳ היא שנת שס״ט לנוצרים הגיעו לארץ הינדי׳ שמונים אלף נפשות, וכפי שסיפרו היהודים בשנת ד׳ ר״נ ליצי׳ היא תפ״ט לנוצרים באו רוב היהודים שם ונודע שהם נסעו מגירוש פורטגאל לפי דברי ספר הישר שלהם שהפורטיגעז גרשו אותם מעיר לעיר, ובשנת ד׳ התקע״ו ליצי׳ היא אלף וי״א לנוצ׳ באו מהם לקוגין וישבו שם ובנו להם כנסיות מפוארה.״

עוד שם בפ״ו : „בשנת הכ״ו ליצי׳ היא ארפ״ו לנוצ׳ נמצא שם שתי נפשות ממשפחת ישנה מיוסף אזאר מלך אחרון של כארגאנור שהוא אבי זקניהם עם מטרוניתא אחת הנולדה מאהרן אזאר [שתי בנות ובן אחד ממשפחה הזאת עדיין בחיים בירושלם] שהם ישבו בקוגין עם אלה המשפחות שבאו לקוגין ממשפחת ארם צובא ודמשק וקושטאנטינא והושפאניא ואלמאניא ומערי אדום [כן קוראים שם לאומות הנוצרים] שבאו לגור שם.״

עוד שם בפ׳ י״א : „יהודים הקדמונים היו מושבם בהרבה מקומות העיקר כראנגור ואחריו מאטור ומאדאי *) וגם שינגולי ווהדן, ובאו לעיר כאראנגור חמשה עשר אלף נפשות אשר היו אומרים שהם מזרע המלוכה אנשים מבינים בחיל כאד. ואחרים שעברו נהר פתגם למאדאי ושיראנצאהדם, וסוף נמצא מקום קבור ר׳ שמואל הלוי, והרבה חסד והנאה מצאו מהשולטאן שיראנפירמאל.

עוד שם בפ׳ י״ח : „ העתק מלוחות הנחושת שניתן ליוסף רבן מהמלך מלבר בשנת דקס״א ליצי׳ ג׳ תפ״א לכליוגם [ראה בהלוח] שפ״א לנוצרים.״

„בעזרת הבורא עולם ועושה המלכים אנו נוצח אנחנו שיראנפירמאל שלטון של מלבר בשנת ששה ושלשים למול ממשלתו בארמון של

---

*) אולי היא מדי הכתוב (מלכים ב׳ י״ז ו׳): נהר גוזן וערי מדי״. כי על נהר גוזן אומרים שהוא הנהר הגדול גאנגא היוצא מטיבעט ומתחלק בכל ארץ הודו הפנימית והחיצונית, [וגם ד׳ חז״ל (קדושין ע״ב.) גוזן זו גינזק״, קרובים במבטא] ואינה רחוקה גם ממלבר הזאת.

„סודיריבונא זה הכתב נתננו להועלת אותו יהודי יוסף רבן שיוכל להשתמש
„בחמשה גוונים ולהגבות אמונתו בתוך חמש מינים ובזרעם ובכל אותם
„שמחות מוציא קולות ולרכוב על הסוסים והפילים ולעשות שמחת תורתם
„בגדולה ולצהל לכבוד החיים ודולק נרות עבות לאור היום ומשתמש בכל
„כלי זמר ומצלצלות גדולות ברחובות ופוסע על בגדים לבנים מוצעת
„ושוחק בעצים ויושב על כן המעלה, זה המעלה נתננו אנו לאותו יוסף
„רבן ולאותן שבעים ושנים משפחות בתים יהודים בתנאי אשר אחרים
„מאומתי מחוייבים לשמוע מאמר שלו ושל זרע זרעו כל זמן שאור השמש
„בעולם זה השטר היה כותב לפני המלכים טיריינגור וברבנגיר ויבליבוילאן
„ארינא סאמוריטל שירי ובולסטריי כתיבת של הכותב כאלומבוי
„בולטאפין".

הלוחות הנחושת האלה ראיתין בעיני ואחזתין בידי והתבוננתי עליהן היטב, והן לסגולה ואוצר נחמד לפליטת היהודים האלה, והם נשמרין אצלם מכל משמר ביד הנשיא שבכל דור ודור. ועתה הן ביד החכם והזקן הנשיא כהר"ר דוד רחבי נ"י. אורך האחת כעשר גודלים ורחבה ששה, ועביה אצבע. מעבר האחד בכתב ולשון מלבר הקדומה, אשר עתה לא יבינו לקרות בו רק המלומדים הגדולים דורשי רשומות. ובשנת ה'רס"ח כשבאו הפורטוגיזים וכבשו את הארץ, היו אז היהודים בצרה גדולה כי הרעו והצירו מאוד לישראל לבלותם, והשתדלו אז היהודים להעתיק מכתב הלוחות האלה ללשון פורטוגיז, להראות לממשלת הרשעה את כבודם וגדולתם מני אז תחת המלכים הקודמים, ועל אחוזתם ונחלתם מימי קדם. ויש מהן שתי העתקות, האחת אשר ראיתי והעתקתי בזה מהספר דברי הימים הנז', ועוד אחרת ראיתי ביד הנשיא הנז', ונראה שהיא מדוקדקת יותר. ואציגה גם אותה בזה עם הוספת דברים הנוגעים לזה הכתובים על הספר שביד הנשיא הנז' לפני ההעתקה הזאת. וז"ל:

„בשנת ד"א ק"ל ליצי' באו היהודים למלבר הנקרא הודו שהם
„שי"ב שנים אחר החורבן מגלות בית שני שהי' בשנת ג' תתכ"ח ליצי'
„היא שנת ס"ח לנוצרים, שהם כמו עשרת אלפים יהודים איש ואשת
„ונתישבו בארבע מקומות, כנגנור, פאלור, מאדאי, פאלאטא, קרובים
„לכנגנור הנקרא מאגודירא פאטנאם וגם קורין שינגילי שהיו תחת ממשלת
„שיראפירמאל, ובשנת ג' תצ"ט לבליוגם היא שנת ד'קל"ט ליצי' שע"ט
„לנוצרים *) שניתן להם מן מלך שיראפירמאל גנג ושמו אירויברמן
„חוקים ופרטגמאות בטס של נחושת הנק' שיפודא למנהגם ולגדלם

---

*) ולמעלה על העתק שבדה"י הנ' כתוב: ד' קמ"א ליצ', ג' תפ"א לבליוגם, שפ"א לנוצרים"? ואולי כל ההפרש הזה מפני טעותי הסופרים שטעו להעתיק, והאחד דקדק יותר.

"זבאותו הזמן הנשיא שלהם שמו יוסף רבן שקירין אותו איש הריח וזה
"שם גדולה שנתן לו המלך, שזה המלך חלק כל ארצו לשמונה חלקים".

וזאת היא העתקה של הלוחות מלשון מלבר ללה"ק הנמצאה ביד
הנשיא כהר"ר דוד רחבי נ"י:

"בשלום האלוה הוא מלך שעשה הארץ כרצונו ולזה האלוה נשאתי
"את ידי אירויפירמאן שגוזר בפריטגבא זה שהרבה כאד אלף שנים שנרג
"בממשלה שנה והצי בזה היום יושב בבאנגנור וגוזר ששה ושלשים שנה
"למלכו בגבורה אבייך גזר בגבורה אמיין הרשה ליוסף רבן המשה מיני
"צבע תורה רכיבת סוס ופיל וקריאה לפנות שרר ולגייר כן המשה אומות
"נר היום כצעות בארץ מצעות הקשיטים ומגדול הפורח צל — דאבאן —
"הצוצרה תוף שמכה בשני עצים הכל נתתי לו ולשבעים ושתים בתים,
"שכירות ארץ והמאזנים עזב, ושאר מדינות שיש בו יושבים ובתי כנסיות
"יהיה הוא ראש ומושל מבלי שום שנוי וערעור, מעשה טס הנחושת
"שניתן לאדון של המשה צבעים הוא יוסף רבן לו ולזרעו בנים ובנות חתן
"וכלה כל זמן שזרעו בעולם וכל זמן שהירח קייב, אלו המשה זרעים
"יקיים ויברך האלוה ואלו העדים מלך באנאדא כוברטין כאטאדין והוא
"טירונגור מלך בנבלה נאדה כוטן שוריגדין והוא בבנגנור מלך מידלא
נאדוי מאכה" ע"כ.

סמוצא כל החקירות זאת נודעתי שהיהודים היושבים עתה במלבר
כחוץ לחומת העיר קוגין ובהכפרים סביב הם כהפלטים אשר נמלטו מערי
שינגילי שישבו בן מלפנים בראשית בואם לארץ הזאת, כאמור למעלה.
בן ראיתי אצלם סדורי תפלות ומנהגים שנכתבו על מנהגי שינגולי, וספר
קטון אחד של שירים ומנהגי ברית מילה ונשואין וש"ד (כבר נדפס להם
בעיר האג), ונקרא ג"כ מנהג שינגולי, שמחזיקים בו עוד היום (תראה
הלאה), ובעת אין שם איש יהודי. וגם אלה שבעיר הזאת קוגין וסביבותיה
נשארו מעט מהרבה, כמסופר למעלה. ומהמשפחות הקדומות נשארה רק
משפחה אחת "בית זכאי", והאחרות ספו תמו ואין זכרון לראשונות. ואלה
הלוחות הנחושת אשר נשארו ביום בנם הן עובדין וקיימין כל זה הזמן
קרוב לאלף ות"ק שנה, והנה להם לכבוד ולתפארת, וכל המלכים מכבדים
אותם בגללן, ונותנים להם חופש ודרור עפ"י הלוחות האלה. זולתי בימי
ממשלת הפורטיגיזים אשר צררו לישראל בפורטגאל צררו גם להם פה
וכלה ונהרצה חשבו להם עד עת בא חסדי ממשלת האללאנד אשר הם
מלבי חסד מעולם ובצלם ישבו בטח העשירו והצליחו. וכן היום בצל כנפי
חסדי בריטאניה האדירה שבעים חופש והרות כבוד ויקר. ואף כי ממשלת
בריטאניה היא רק בפנים עיר המבצר, ומקיר העיר והוצה אשר שם גם
דחובות היהודים, ובן כל הנוף הזה היא תחת ממשלת מלך מגויי הארץ (הנקרא
ראג'ה), כמלפנים, רק נותן מס שנה שנה לממלכת ענגלאנד, — אבל גם
הוא נוטה עליהם חסד ואין מפריעם מעבודתם גל כאוכה, והם שלוים

ושקטים במעונותיהם. והוא מכבד להלבנים יותר מהשחורים, והמה עליהם אלופים לראש.

כה

משפחות השחורים

ווה משפט היהודים השחורים אשר פה קוגין וסביבותיה, אשר רב מספרם מהלבנים: ברחוב הזה למטה, דרים גם כששים משפחות יהודים שחורים (לא שחורים כעורב וכבושיב, רק כמראה נחושת, כמראה פני הגוים יושבי הארץ הזאת), ולהם שתי בתי כנסיות לבדם, כי הלבנים לא יתערבו אתם לכל דבר שבקדושה, אף שגם אלה מתנהגים בכל דת משה וישראל וחוקי תוה"ק ומנהגיהם כמו הלבנים. מעט בהם בעלי תורה ומעט בהם ביר"א, ורובם מתפרנסים ברוחק מעבודת האדמה, ומעטים בסחורה ומלאכה. גם המה מתנהגים עפ"י חמשה זקנים, ובהם: הזקן הנכבד אליהו ובנו איש נכבד אברהם גבאי הביהכ"נ; והגביר הנכבד אליהו מאראי. והוא ממשפחה ישנה על שם העיר „מאראי" שישבו שם היהודים בראשית בואם לארץ הזאת, כאמור למעלה. ועוד יש מהם מספר יותר בכפרים ועירות קטנות מעבר הנהרות והלאה.

מעבר הנהר למזרח העיר אֶנְגִיכַיְמָאל — אֶרְנָאלִים, שם ארמון גדול ויפה בית מושב מלך מאלבאר הנקרא ראגָע. בהעיר הזאת דרים כמאה ועשרים משפחות מהיהודים השחורים, ולהם שתי בתי כנסיות ושוחטים, חזנים, ומלמדים. בהם סוחרים ובעלי מלאכות, ובהם גם עשירים, וכולם מתפרנסים בכבוד, ומתנהגים ג"כ עפ"י זקנים, אשר המה המנהיגים השופטים והראשים עליהם.

דרך יום משם במהלך רפסודות משוט על הנהר הפונה קדימה, עיר שְׁיָנוּט ובה כשלשים משפחות מהיהודים האלה וביהכ"נ נאה ושוחט חזן ומלמד וזקנים עליהם.

מהלך שתי שעות משם והלאה — הולכים על הנהר ברפסודה וגם ביבשה—עיר קטנה פַּארוּד, בה כעשר משפחות מהיהודים האלה. והם יותר קדומים, כי בעיר הזאת היתה לפנים מושב גדול מהרבה יהודים מהלבנים. כי פה ראיתי הביהכ"נ גדולה ומפוארה ועתיקה, ולה נחלות שדות וגנות המוקדשות לצרכיה מני אז — יותר משארי עירות. כי לכל ביהכ"נ יש להם הקדשות קרן קיים באחוזת נחלה ופירותיהן לצרכי הבהי כנסיות — ובקיר מזרחה של הביהכ"נ הזאת מצאתי חרות על אבן אחת שמנה שורות בשיר מחוצבות באותיות אשורית מהודרות ובלשון הקדש אשר רוח השיר מרחפת עליהם. משקל השיר לא ידעתי. וראשי החרוזים „אליה עדני".

אשר שכן בצר בסנה
למענו ישכון ביתי
יהי אור בו לבית יעקב
הכי חשבו בגלותי
ענה דוד בנו יעקב
דגלות של קשטיאל,
נוה קדש בעת הושלם
יהי רצון ובא גואל.

מלת „הושלם" נחקקה באותיות גדולות ונקודות עליהן, רומז לדעתי לשנת בנינו השע"ו ליצירה, והאיש „אליה" הרשום בראשי הטורים, „דוד בנו יעקב" הנקובים בשורה החמשית, תראה הלאה, אשר אבי אביהם היה מקאשטיאלי, וישבו לפנים בעיר כארנגור וברחו משם מפני חמת המציק ורדיפת השחורים, ובאו למחוז הזה קוגין וסביבותיה. והנראה שהם ישבו בעיר „פארור" הזאת בתחלה ובנאו הביהכ"נ הזאת. אך גם פה לא הונח להם ובאו לשבת בעיר הגדולה קוגין קרית המלך, והשחורים אחזו בביהכ"נ הזאת עד היום. ואולי גם מלפנים היו עמהם באגודה אחת בבנין הזה.

מפה בדרך הנהר לרוח צפון כהלך יום, עיר מַלאָה. בה כעשרים משפחות מהשחורים, עם ביהכנ"ס ושו"ב והזן ומלמד וזקנים, ובהם עשירים ובעלי פרנסה. ועוד מעטים מהם דרים בשאר הכפרים ועירות. בין כולם הם כשלש מאות משפחות, ובכללם הם הולכים על דרך אחד והנהגה אחת לכולם עם הלבנים, ולא יסורו מנתיבתם, וגם המה מבאי „שינגולי" ותושבי הארץ מלפנים.

ובטרם אדבר מהם ומעניניהם אעתיק בזה את אשר מצאתי כתוב על אדותם בספר דברי הימים הנזכר, כלשונו:

„השחורים לא קבלו אותם הלבנים בכנסיותיהם והיו להם בתי „כנסיות ומקומות לבדם, ואח"כ נאבדה מלכות הלבנים בעיר כרנגור בסבת „מחלוקת שנים אחים מלכי הארץ ועשו חורבן גדול, לסוף מלך האחרון „יוסף אזאר ברח לנהר ושט במים ובא לקוגין, ולעומתם השחורים היו „מצליחים ובשבאו הפורטעגעז לזאת הארץ (שנת הרס"ח) מרדו השחורים „בלבנים בשנת השכ"ה ליצי' א'תקס"ה לנוצרים, עד שהוכרחו הלבנים „לעזוב את מקומם בכרנגור ובאו לקוגין תחת המלך (מגויי הארץ) וחסו „בו ונמצא להם אהוזת נחלה אחת מיוחד לפני ארמון המלך ובאותו זמן „היו להם ארבעה נשיאים, שמואל קאשטיאל ודוד בליליא ואפרים סלה „ויוסף הלוי ומזרע קאשטיאל הי' דור רביעי אליה, דוד, ושם טוב, אשר „אבי אביהם מקאשטיליא, ודוד בלילא אבי אביו הי' מירושלם חיים בלילא

„חזן. ואפרים סלת אבי אביו הי׳ מש..... ויוסף הלוי אבי אביו הי׳ סודליאר
„אבי אביו הי׳ פאלמאניא, ובעבור גלות היהודים מהפורטגעזין בקוגין היו
„בעניות גדול עד שבאו ההולאנדי בשנת התכ״ב ליצ׳ אתרס״ב לנוצרים
„ונכנסו תחת מחסיהם חסד ולרוע מזלם לא עזר הזמן לכבוש חומת קוגין
„כי הי׳ זמן הגשם ואחר חדש ימים לבואם עזבו את קוגין והלכו להם
„ובין כך אחר צאת ההולאנדי שלחו הפורטגעזין חלוצי צבא אל רחוב
„היהודים והחריבו הבתי כנסיות והבתים והרגו אנשים ונשים וטף ושללו
„כל אשר להם והנשארים מהפליטה ברחו על ההרים ועירות הקרובות והיו
„שם עד אשר שב עוד ההולאנדי וספרו כל מה שקרה להם, כי היהודים
„עזרו מתחלה להולאנדי לברות סן העיר, ואז נשארו תחת מחסיהם״.
ע״כ בדה״י שלהם הנז׳.

עד היום הזה רבה השטמה בין הלבנים והשחורים. הלבנים אומרים כי השחורים היו עבדי אבותיהם, והנשיא הגדול יוסף רבן (ברשות השולטאן המלך שיראפורמאל שנתן להם להיות הנחושת עם הרשיום לגייר משארי האומות וחייבים לשמוע בקולו) ובני דורו לקחו מהאומות יושבי הארץ לעבדים ולשפחות והכניסום בדת משה וישראל כמשפט עבדים כנענים, ואח״כ כשחור עליהם הגלגל מרדו בהם — ולא השתחררו — והצירו והרעו להם מאד, על כן מחזיקים אותם בעיניהם כעבדים עד היום [אף שמהדין יצאו לחירות רק צריכים גט שחרור]. אם יבא השחור בבית הלבן לא ירשהו לשבת בביתו ויעמוד לפניו כעבדא קמי׳ מארי׳. ואם יבא פעם לביהכ״נ של הלבנים לא יתנוהו לשבת על הכסא וישבו כעבדים על הארץ אצל הפתח. לא יעלום לס״ת ולא יצרפום למנין לכל דבר שבקדושה, ולא יתנום ללבוש בפניהם טלית ותפלין, כדין עבד כנעני לכל דבר. ולא יתחתנו עמהם בשום אופן. יותר קל להם לשחרר שפחותיהם ולקחת אותן לנשים, מקחת לנשים בנותיהם של אלה. כה נשרשה השנאה בלבם, עד שיחשבו לסכנה אם יתחתנו עמהם. ספרו לי: פעם אחת לא מצא לו אחד מהלבנים עזר כלבבו מבנות הלבנים, וגם בהעיר אשר ישב לא נמצאו שמה רק השחורים עד שהיה מוכרח כמעט לקחת לו אשה מהם, וארס בתולה אחת אשר ישרה בעיניו וקדשה קודם הנשואין (כמנהגם לקדש בעת האירוסין) זמן מה קודם החופה, ומת האיש קודם שהכניסה לחופה. ותחשב להם זאת למופת וזכות גדול (שהאיש ההוא הי׳ מגדולי מיוחסיהם) כי לא התערבו בזרע פסול. ועד היום לא נמצא אף אחד מהם בכל השנים הרבות האלה אשר התחתן עמהם. — מני אז ועוד היום נפרדים אלה מאלה תכלית הפירוד, וגם בעיני הממשלה נכבדים הלבנים מהשחורים ומחשבת אותם כאדונים להם בכל דבר חוק ומשפט. ובאמת תואר פניהם ודמות תבניתם כמו תכונת נפשם במדות ובדרך ארץ, תענה ותאמר כי לא ממעי יהודה יצאו, אף שמחזיקים בכל חוקי התורה כיהודים גמורים, ויש מהם גם מעט בעלי תורה שלומדים ש״ס ופוסקים, ומהם

שוחטים וחזנים וסופרים. אבל רחוקים המה מהלבנים בנקיות הדעת ולב מבין ושכל ישר ורחמים וחנינה, ובשאר סימני טהרה וקדושה אשר בהם מסומנים ומצויינים צאצאי יהודה וישראל בשארי האומות, בארצות הקדם.

ואלה השחורים יאמרו, כי רק המה המיוחשים מבני ישראל מזרע הקדמונים הראשונים אשר באו או הובאו מגלות ירושלים וא"י לגור בארץ הזאת, ולהם משפט הבכורה, והלבנים באו אחרונים מארצות אדום (איירופי) ואין להם יחש בית אבותיהם, ובאו להשיג גבולם בלי משפט ומתגאים בלבנינותם להיות אלופים לראשם ואדונים להם למשול עליהם בחוקה כאז באו עד היום. אבל אין לבנות ושחרות לפני יוצר אור ובורא חושך. כן הם מתוכחים תמיד, וברוך היודע!

והנה גם בארץ התימן, באגרת, קורדיסטאן, ופרס, [מלבד שבט הפלאשת אשר במדינת האבאש אשר לדעתי גם המה מזרע בית ישראל]*) ישנם יהודים רבים הדומים בתוארם ותבניתם לאלה השחורים אשר במלבר, ובני תימן הלא מוחזקים המה ליהודים היותר מיוחשים שבעולם, ובכל זאת שחורים המה מעט. כי אמנה השחרות הזאת איננה כשחרות של אומה הכושית הנחשבת למין אדם לבדו, רק ברוב שוכני ארצות החמות על פני חוצות תחת חום היום בשרב ושמש שעור בשרם חרה מני חורב, והמראה הזאת מורישים ההורים ליוצאי חלציהם לדורותיהם, וכל דור מוסיף מעט. כי גם בהם לא כולם שוים במראה השחרות, כאשר גם באיירופי אינם שוים בלבנינות. וכן עם הפורטוגיזי וההולאנדי תושבי הארץ הזאת משנות מאות, דומים בשחרותם לאלה היהודים ויותר מהם. ואף גם זאת ראיתי בארצות האלה: איש פורטוגיזי שחור ואשתו מראיה עמוק ממנה, ובתם הלבנה מעט מהוריה השיאוה לאיש ענגליזי הלבן מחלב, ובניהם אשר הולידו כולם הפכו לבן יפי תואר ויפי מראה, עד כי לא יאומן שהבנים האלה הם צאצאי אבות אמם השחורים והנבזים; וכן ראיתי גם ההיפך. וגם זו ראיתי בעיר באטאוע באי יאווא, אנשים יהודים מהאללאנד אשר באו שמה זה כעשרים שנה בעבודת הצבא וכאשר שלמו שנות עבודתם הרשות להם לשבת שם להאחז בה ולסחור את הארץ (כמשפט המדינה הזאת לפי חוקי האללאנד בימים ההם) ונשארו גם אלה היהודים שמה לשבוע מטוב הארץ, ובהיותם רחוקים מאד מארץ מולדתם לשוב שמה לקחת להם נשים, היו מהם אשר נשאו מבנות הארץ (תראה הלאה בבואך עמי לארץ ההיא), וילדו להם כתואר שניהם שחרחורת לבנות. ואם אלה יתחתנו עוד בילידי הארץ והיו הבאים אחריהם כתושבי הארץ מלפנים, כפי הצורות המתראות תמיד לעיניהם אשר עליהן ישגיחו עליהן יתבוננו ויתציירו בדמיונם בבטן ובהריון, כידוע.

ועל כן לא רחוק בעיני, לאמר שגם האבות הראשונים מאלה

---

*) ועי' והדב"ן הימעות ס'!

היהודים יושבי הארץ מלפנים נשאו נשים מבנות הארץ וילדו להם כדמותן. ואלה הם היהודים השחורים המתיחשים להם ליהודים קדושים! ולדעתי בלי כל ספק, המה מזרע בית ישראל מצד אביהם ואת אלהי אבותיהם הם עובדים, וחלילה להרחיקם מגבול ישראל ועליהם נאמר „זה יאמר לה' אני ובשם ישראל יכנה" (ישעיה מ"ד, ה'). ואליהו יקרבם בזרוע ויאמר להם עמי אתם *). אבל גם הלבנים אשרי חלקם אשר שמרו עד כה יחוסיהם ובכל צרתם לא התערבו בגויי הארצות ולא עם אלה אשר לא ידעו גזע מטעם מטע ה' להתפאר, ותוכן לבנים המה עושים עד היום הזה.

בין היהודים השחורים האלה אין כהן ולוי, ושוכרים מהכהנים העניים הבאים מתימן (אשר שם רבים הם) ומפרס, לבקש נדבות, להתפלל אצלם ולברכם בברכה המשולשת. (וזה מקרוב התחתנו בשני אנשים כהנים עניים מתימן ויהיו להם לכהנים). וגם בעבור שאין מהם כהנים ולוים אומרים הלבנים עליהם שאינם מזרע היהודים, כי הלא בכל מקום שגלו ישראל גלו עמהם גם כהנים ולוים אשר היו גלוים ונאחזים בכל שבטי ישראל בעריהם וערי מקלט אחוזתם, **) ובפרט אלה שגלו בחורבן בית שני. וכאשר ידענו, הנה בכל נפוצות יהודה וישראל בכל הארצות הנודעות לנו נמצאים גם כהנים ולוים. אבל גם זאת אינה ראי' נצחת, כי אפשר בעבור שגם הכהנים הראשונים שבאו לפה נשאו נשים מבנות הארץ ונגואלו מכהונתם ונשכח יחוסם. ואם אין כהנים נתפרדה החבילה גם מהלוים.

זאת תורת היהודים הלבנים והשחורים בארץ הזאת.

כו

העבדים והמשוחררים

גם גויי הארץ (זולת המחמודנים) מכבדים ומנשאים את היהודים הלבנים ולכבוד להם להתמכר להיהודים לעבדים ולשפחות בעד פת בגם ואגורות כסף. ויש לכל היהודים פה עבדים ושפחות מקנת כסף בשטר (עפ"י חוקי הממשלה ממלך הארץ, כי עדיין סחר־אדם נותן להם) לכל

*) ולפע"ד שמדין תוה"ק כגון זאת הולד הולך אחר הפסול, אבל אם התגיירו ונמולו כדת מותרים לבא בקהל ואינם פסולים רק לכהונה.

**) אף שהרבה מהם ברחו מאחוזתם בעת שהדיחם ירבעם מעבודתם (מלכים א' י"ג ל"ג, דה"ב י"א, י"ד) בכל זאת נשארו עוד שם הרבה, כי הנראה שלא כל הכהנים והלוים הרחיק והדיח אבל גם מהם — ואולי הרוב — לקח ועשה אותם כהני הבמות לעבודה הזרה בעבור שהמה היו מוכשרים ומלומדים כבר לעבודות האלה. וכן נראה שם (מלכים ב' כ"ג ח' ט') שגם הכהנים מבני לוי היו כהני הבמות. ולדעתי ברור שגם בין גלות עשרת השבטים היו כהנים ולוים.

צרכיהם, וימולום ויטבלום כדין עבד ושפחה כנענים, ובאשר יעבור איזה ירחים או שנים, יהנו לארוניהם ערך מכסת בכסף ויתנו להם שטר שחרור כר"ת, ובחותם הביהכ"נ (אשר גם מזה יש הכנסת הקדש לביהכ"נ חמשים רופיע) ויצאו לחפשי, והם נקראים עבדים משוחררים, ועושים כדתי היהודים, אבל לא ירצו היהודים לניירם חנם — לספות ולספוח עליהם גרים — עד שישתעבדו בהם בתורת עבד, ואח"כ ישחררום. ואף לאמהותיהם יעשו כן. ויש להם גם ילידי בית, אשר יולידו להם שפחותיהם בביתם, וגם המה עבדים לאדון הבית וצריכים שחרור.

אמנם רבה המכשלה מאלה המשוחררים והמשוחררות אשר ימצאון פה למאות (ומהם שאין להם שחרור), כי מתפזרים לבאמביי ובלכלתא ושארי מקומות ישראל, ויש בהם יודעי תורה והעבודה ומתערבים ומתחתנים בישראל, ורובם יהיו למשרתים ומשרתות רקחים וטבחים בבתי ישראל העשירים שבערים האלה. אבל הלבנים שבעיר קוגין לא יתערבו ולא יתחתנו גם בהמשוחררים האלה ולא יתנו להם ישיבה בביהכ"נ ולא יצרפום לכל דבר שבקדושה, כי אם איש למטה אבותיו ידבקו היהודים הלבנים, וזר לא יבא ביניהם. ובזה להם היתרון והבשרון שישארו לעולם על טהרת הקדש.

בימים ההם היו גם המשוחררים האלה לקהל לעצמם, בגלל איש עשיר מהלבנים שהיתה לו שפחה ימים רבים בביתו וילדה לו בן — נקרא „יליד בית" — והתגדל בביתו והיה לבן משק בית ארוניו — אביו — בבית ובשדה, כי היו לו נכסים רבים, ואח"כ כאשר שחרר את האמה ואת בנה, נשארו גם אז בביתו. וגם אשתו היהודיה ילדה לו בן, ובעודנו נער מת אביו העשיר ולא יכול להנהיג את הבית, ובן האמה המשוחרר עמד על כנו, והנהיג את כל הבית והמסחור וכל היה בידו, עד שהתגדל בן הגבירה והיה לאיש חכם ומשכיל, אז אמר להנהיג בעצמו כל עניניו ועסקיו ולהרחיק את בן האמה מביתו ומנחלתו. ובן האמה התנשא לאמר: „הלא אנכי אחיך הגדול, כי כן אמרה לי אמי אשר אביך אבי, — ומדוע לא אנחל גם אנכי נחלה בבית אבינו?" אנשי העיר היהודים הלבנים קמו לעזרה ועומדים על ימין בן מינם ועמם *) — והעבדים המשוחררים עזרו לבן האמה, כי מעשים כאלה יקרה בכל יום. וכאשר הגיע דבר המשפט אל המלך הראג'י ושופטיו, הצדיקו את הלבנים הארונים, ויגרשו את העבד המשוחרר, באשר לא נודע מי אביהו (?) מהסתפח בנחלת בן הגבירה. ובעבור זאת נאספו כמה משפחות מהמשוחררים ויצאו מרחובות היהודים אשר תחת ממשלת המלך הראג'י מעם הארץ, ויבואו לשבת בתוך העיר

*) וגם בעפ"י דת הוה"ק, אם אפי' יהי' כדברי העבד שנולד מהאדון אין לו חלק ונחלה בירושתו, כי נולד בעוד אמו היתה שפחה קודם שנשתחררה, והולד כמוה, ובכשנשתחרר אח"כ הוא כאלו עבד משוחרר.

הגדולה אשר שם מושלת ממלכת בריטאניה עפ"י משפטיה וחוקיה, והיא לא תכיר אדון לפני עבד, ומה גם אלה שכבר השתחררו ויצאו לחפשי. ויעשו להם שמה קהל מיוחד, ובית הכנסת לעצמם, והכינו להם גם שוחט, וחזן, וגם סופר מהיר ראיתי מהם כותב ספרי תורה נאים ומהודרים, ויש גם ביניהם מלומדים, ומתנהגים כדת היהודים בכל תהלוכותיהם. רק מוהל לא היה להם, והיהודים גזרו עליהם שלא למול את בניהם.

ויהי בעת היותי במקום הזה הלכתי לראות את העיר ולתור אותה כדרכי, ולבקר גם משכן המשוחררים ועניניהם ולהתבונן על תהלוכותיהם ומנהגיהם, ונודעתי כל אשר חפצתי לדעת, גם כבדוני מאד וכל טובם העבירו על פני, ושאלוני אם אוכל למול, ויבבדוני למול אחד מבניהם אשר למחרת יהיה יום השמיני ללידתו. ואני בכל חשק לבבי קבלתי לעשות את המצוה הגדולה הזאת, כי לא ידעתי מהגזרה הרעה שנגזר עליהם מהיהודים, ואמרתי שאשוב אליהם למחר השכם (כי משכני היה בין היהודים, ותפצתי לשוב לביתי ללון שמה), אבל באשר רב הדרך יותר ממהלך שתי שעות ברגל, וגם הם דאגו שאם אלך בין היהודים ואספר להם יכנעו אותי מלמול, על כן פתוני ויכלו לי להשאר אצלם גם הלילה, אשר ליל שמורים הוא להם שלומדים וקורין, אוכלים ושותים — כמנהג הספרדים — ובכן נשארתי ללון שם בבית בעל הברית איש עשיר בעל נכסים ואיש מבין, כי כרובם מלומדי עבודה ומלאכה מטבעם וגם ערמה ותחבולה קנו להם, וחותנו אבי היולדת, המיועד להיות הסנדק, ושמו יצחק, הנהו איש זקן ומבין בספר כי התגדל בבית אדוניו החכם והעשיר על ברכי התורה כאחד מבניו, וגם בהיותו לאיש היה הוא המוציא והמביא, ואצל גם לו — או הוא האציל לעצמו — מברכת הבית כדי הענקה, והוא עתה עשיר ברכוש ובדעת, ובתו השניה השיאה לאיש כהן עני מתימן אשר היה מחזיר בעירות, ופזר עליו הון ומתנות להשינו שיהיה גם להם כהן לברך (אשר לא כדת) וגם בנותיו הנה מלומדות, כי נשי היהודים פה כולנה מלומדות הנה לקרוא ולכתוב ומבינות לדבר בלה"ק, גם בנו של זה הזקן איש מבין בתורה ומתפרנס בכבוד מיגיע כפו ועמלו, ויש מהם שכבר קנו להם עבדים מהגוים והיו להם עבדים לעבדים. אבל עתה עפ"י חוקי בריטאניה לא יעבדום בפרך כעבד הנסכר לצמיתות רק כשכיר שנה.

בבוקר יום ג' ה' המוו שנת כת"ר, נעשה הברית מילה, ואני מלתי פרעתי ומצצתי כדת של תורה, וכל העבדים המשוחררים הדרים בפנים העיר והדרים שמה בין היהודים, וכל אוהביהם באו אל הברית שמחים וטובי לב, ועשו משתה ולחם רב כמנהגם. אחר הצהרים לעת רד היום, שבתי לבית משכני בין היהודים וספרתי להם כל אשר עשיתי, ויקוצו עלי ברעם ורוגז לאמר: איך מלאני לבי לעבור על גזרתם שלא למול את העבדים המשוחררים האלה אשר מרדו בתם ונעשו קהל בני חורין לעצמם

לִמראות עיניהם! ואני הגדתי להם שלא ידעתי מגזרתם, וגם הוכחתי להם שאין בי עון אשר חטא, אבל כתורה ובמצוה עשיתי. ובעודני מתוכח עמהם בא אלי רץ אחר רץ לאמר: הילד הנמול הולך למות, כי דם המילה ישטוף ממנו מאין הפוגות ואין מעצור מכל התרופות שכבר עשו! אז אמרו: אצבע אלהים הוא, להראות לדעת שהדין עמנו, ולא יוסיפו עוד בני עולה לעבור על גזרתנו". בלי התמהמה רצתי נחץ מקשת, במרכבה העירה אל בית הילד, וארכובותי דא לדא נקשן, ובבואי וראיתי את הילד מתעלף והדם נוזל כמעין, מת לבי בקרבי. עשיתי לו רפואה מהנודע לנו לעצור בעד הדם, אף מהרתי אל הרופא העננלזי אשר שם בהוספיטאהל, ויבוא עמי אל הילד ויתן על המכה אבן מעצור שהביא עמו, ובע"ה ברגע נעצר הדם, ותחי רוח הילד, ואחר איזה ימים שב הילד לאיתנו והחבורה התרפאה — אז רפתה רוחם ממני.

כז

סדר ברית מילה

הרבה שירים יש להם שמשוררים לפני המילה ואחריה. ואביא בזה מעט מהנה. קודם המילה מזמרים השיר: כי ילד יולד לנו" בו', הידוע אצלינו שחבר ר' יהודה הלוי על ברית מילת ר' יצחק ב"ר ברוך, ונדפס עתה בהדיוואן שהו"ל הרשד"ל, על בן לא אשנהו בזה. ואחרי שברך האב „להכניסו — ושהחיינו", עונים הקהל: כשם שהכנסתו לברית כן תכניסהו לתורה ולמצות ולחופה ולמעשים טובים", אח"כ יברך על הגפן, על הבשמים, וברכת: אשר קדש ידיד וכו' צִוָּה *) להציל ידידות זרע קדש שארנו וגו', ישמח האיש ביוצאי חלציו ותגל האשה" וכו'. הרבה משיריהם ראיתי אצלם בחוברת שכבר נדפסה (על ידי בקשת זקניהם) פעם א' באמשטרדם ש' תקנ"א, ולא נמצאה בשאר המדינות, כי לא נדפס רק בעבורם, אך באשר לא כולם טובים ונעימים, לכן לא אעתיק בזה רק שלשה וארבעה מהם אשר מצאתי בהם נועם וטעם שירי קדש:

על בן ברית על בן ברית בהניפכם תער, שמע אלהים קול הנער
נמצא בתבל מן בצנצנת, שירה היתה בשמו מרננת,
גם להיות לו לאומנת
חושי וקומי שאי את הנער על בן ברית ....
ילד אבל כוכב בתבנית איש, על עקבות האבות יחיש
לצאת, ולא אחר הנער, על בן ברית ...
נולד לאתנים ונדיבים, יזכה לשלש בני אהובים,
תורה והופה ומעשים טובים,
ויהי אלהים את הנער, על בן ברית ....

---

*) ונוסח בני תימן : צוה בגולת קהובים

עיד ס״ו א מתחיל: היום בהתבוסס בדמך, ישמח אביך ואמך כו׳.

« ב « יום המילה יום ברכה, סימן טוב סימן ברכה כו׳

« ג « אשבח יום המילה, לפני אל הגדולה כו׳.

« ד « ירושת נחלה, לשם טוב ותהלה, כברכת המילה כו׳.

« ה « נשיר בצהלה, נשמח ברוב גילה, אל דר בכם געלה,
ביום ברית מילה כו׳.

« ו « היום נגרת ממטה ערלת אמה, יעבור אדון רומה,
יצר מלמעלה כו׳.

וכמו אלה עוד רבים, ולא מצאתי בהם חפץ, להעתיק כולם או מקצתם, רק עוד שנים אביא בשלימותם, אף שלא מצאתי גם בהם טעם ונועם. ראשי הטורים בשניהם נחמיה:

נוגנים שרים, שוררו שירים, לפני אדון כל היצורים יום המול כל הזכרים
כי אות שלום לדור דורים

חזקו נא למול בשמונה, כן זה הקריבו קרבנם לפני אל שוכן במעונה
ירצה בשורים ופרים

מיד אחר עשות מילה, תשימו בעפר ערלה, ודעו כי זה ערלה
נחלתו של סמאל ראש צרים

יזכה בן נולד לתורה, ולהקים כל מצות נורא. ישא אשה יפה וברה
תהיה בעלת מעשים ברים

הקץ יחיש אל בימינו, ישלח משיח משמינו, צור יקיים כל נאמיו
אזי נשיר שיר השירים, נוגנים שרים....

נגינותי ושירותי אעורר נגדך. אלהי יום עשות משפט המון הוא הודך
כי חוק לבן יחידך, משפט ליעקב עבדך

חקור כי בימי גלותי עטרת יניד בתוך. קלפות רע כן ערל אשר בו לחתוך,
משיחי אז בבא ערלות יתפזרו, ותגלה עטרת עמך ינזרו,

יהי כימי עץ בנצור אות הברית, בא יבא ברוך האל ואותו סברית,
כי חוק לבן יחידך משפט ליעקב עבדך

כה

סדר הנשואין

בימי שבתי שם היתה חתונה לאחד מנכבדי העיר הלבנים, ואבי החתן הוא גביר נכבד ואיש חכם מוה' דוד האלעגווא נ"י. להאיש הזה עושר ונכסים רבים גם חכמה ודעת ושלימות. הוצאות חתונה רבה מאד שם, כי שני שבועות יעשו משתה ושמחה חג ומחול ושיר. והאיש הזה באשר יש לו מסחור וקנין עם הגדולים והעשירים מעם הארץ, וגם עם הסוחרים והשרים הבריטאנים היושבים בקוגין, וקרא גם לנכבדיהם להראותם את כבוד עשרו ושמחת לבו, ובאשר יש לו הרגש וידיעה גם מסדרי ומנהגי איירופי לרגלי מסחרו וחברתו עם אנשי ענגלאנד היושבים שמה, — לכן הגדיל מעשהו לצאת גם ידי חובת מנהגם ומנהג איירופי, והיתה החתונה הזאת בלולה בהדרה עד להפליא. בכל לילה כבדוה באורים רבים ובכלי שיר שרים ושרות, רקודים ומחולות, אנשים ונשים מכל בני העיר ומהיהודים, איש לא נעדר. לא אאריך בשמחת החתונה, ממאכליהם ומשתיהם ומטעמיהם, כי לא באתי לספר ספורי מעשיות רק להשמעות אזנים, כי אם להודיע מעניני היהודים ומנהגיהם בכל מקומות מושבותיהם, ולכן אספר רק מהמנהגים אשר לחוק והלכה אחת לכל בני העיר הזאת בקטון כגדול כעשיר כרש, מאלה אשר הם בעיני פנת יקרת לתולדות הימים בכלל ולדת ישראל בפרט. מהמנהגים האלה יוכיחו המבינים ויקחו האוהבים לחקור שורש כל ענין, גם צור מחצבת אחינו אלה פה אתנו חים היום.

ואעתיק לפניכם סדר הנשואין הכתוב אצלם בספר, וכבר נדפס הספר הנז'. אך לא אעתיק בזה כל הסדרים והשירים כי רבים הם, וגם הרבה שירים ופיוטים לא יטעמו לחכי ולא רוחי נוחה מהם, ולכן אבחר דרכי לקצר גם במקום שדרך אחרים להאריך.

בראש הספר כתוב: „סדר חופה שנהגו אנשי שינגולי". ולמטה מזה כתוב „זה הסדר של שבעת ימי החופה וסדר שבחות וזמירות שנהגו לומר „הקהל הקדוש שבשינגולי בבית החופה". *) ואח"כ כתוב:

מיום שתבע החתן את הכלה לישא מונה שבעה ימים וטובלת בליל שמיני והוא ליל ב'. ונהגו להתקבץ נשים בבית החופה מבעוד יום וחופפים הכלה ורוחצת בבית החופה והנשים משוררות כמנהגם. ובליל ב' יוצאות הנשים עם הכלה והולכות לבית הטבילה בתופים ובמחולות וטובלת הכלה במעין שיש בו ארבעים סאה וזה הלילה נקרא קאפא וחוזרות הנשים עם הכלה וכשיגיעו לבית החופה מתחיל הרב „יפה כלבנה" [סימן ראשי הטורים יצחק]

---

*) וככל הגדתי מראש בכל מנהגי היהודים בעיר קוגין באו להם משינגלי כי היא העיר העתיקה והקדומה שהתישבו בה היהודים בראשונה בבואם לארץ מלבאר הזאת.

יפה כלבנה, יונה ממעונה, רנו כי בנה, ה׳ עירך

קומי אורי כי בא אורך.

צאי מתוך בבל, אום נחלת תבל, בכנור ונבל, אחדש את שירך,

קומי אורי כי בא אורך

חושי ברננה, אל קרית חנה, ושורי נאמנה, מראש שנירך

קומי אורי וגו׳

קומי מעפרך, ההפתחי מוסרך, והללי ליוצרך, ערבך ושחרך

קומי אורי וגו׳.

ונכנסות הנשים עם הכלה לבית החופה ופותחין הספר לפני הכלה ממקום עשרת הדברות ומנחת ידה על עיניה ומנשקת ואח״כ יניח הרב את ידו על ראש הכלה ואומר „קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה׳ עליך זרח בכתוב: כי אתה תאיר נרי ה׳ וה׳ יגיה חשכי נר לרגלי דברך ואור לנתיבתי, כי עמך מקור חיים באורך נראה אור ה׳ עוז לעמו יתן ה׳ יברך את עמו בשלום. וה׳ פקד את שרה כאשר אמר ויעש ה׳ לשרה כאשר דבר, ויברכו את רבקה ויאמרו לה אחותינו את היי לאלפי רבבה ויירש זרעך את שער אויביו. ותעדי זהב וכסף ומלבושך ששׁ ומשי ורקמה סלת ודבש ושמן אכלת ותיפי במאד מאד ותצלחי למלוכה ויצא לך שם בגוים ביפיך כי כליל הוא בהדרי אשר שמתי עליך נאם ה׳ אלהים, יהי שלום בחילך שלוה בארמנותיך למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך למען בית ה׳ אלהינו אבקשה טוב לך וראה בנים לבניך שלום על ישראל, שלום על ישראל שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול ה׳ עוז לעמו יתן ה׳ יברך את עמו בשלום. כלל הברכות האמורות בתורה ובנביאים ובכתובים ובעשרים וארבע ספרים *) אותן הברכות הכל יבואו ויתקיימון ביך ובזרעך וזרע זרעך כן תהא רעוא מן קדם מרי׳ שמיא וארעא ואמרו אמן. תפרי ותרבי ותזכי ותתגדלי ותאריכי ימים בבנים ובבנות בבנים ובני בנים עוסקי בתורה ומקיימי מצות בישראל. וידבר ה׳ אל משה לאמר דבר אל אהרן ואל בניו לאמר כה תברכו את בני ישראל אמור להם, יברכך ה׳ וישמרך יאר ה׳ פניו אליך ויחנך ישא ה׳ פניו אליך וישם לך שלום ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם, יהי שלום גדול אורך ימים טובות ושבע שנים נעימות משפיע ברכות ברוב מתנות, רם קרן קומה זקופה והליכות קוממיות. אורה ברכה גילה דרור הוד והדר זכות חכר טהרה ירושה כבודה לוית חן מאירת עינים נחת רוח סוד ענוה פדות צדקה קרן רוממה שקט תמימה **) יתן לך הקב״ה שבר טוב בעוה״ז

---

*) תורה ונביאים וכתובים, הלא הנה העשרים וארבע ספרי קדש ?

**) מסודר עפ״י א״ב.

והלק טוב לעוה״ב ואת שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, תראת בעינך עוז ושלום כי אורך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך·

וסועדים בבית החופה ואומרים אלו שבחות.

[השבחות האלה רבים הם ולא מצאתי בהם טעם לשבת, יש מהם עפ״י א״ב, מהם ראשי החרוזות שלהם „יצחק״, „שלמה״, „עלי״, „אברהם״. ואציגה עמכם בזה רק שנים קטנים אשר בחרתי מהתשעה הנאמרים בלילה הזה, כי טובים הם].

ראשי הטורים אברהם

אמון ישנה בי קץ פדותו, קרוב וסרה[1] כל מחלתו, ובחלום היו ימי גלותו,
ויקץ יעקב משנתו. אמון וגומ׳

באו מכל עבר בני, ושובו בקדם שבטי המוני, ויאמר יהודה אורו עיני,
הפעם אודה את ה׳, אמון וגומ׳

ראה ה׳ את מכאיבי, ולי מגלעד צרי הביא, ודבר טוב על לבבי,
ושבתי בשלום אל בית אבי. אמון וגו׳

הוציאני אל להפשי, ירום ראשי, ותגל נפשי, ואדמה לכלה בבית מקדשי,
כי אתה יאהבני אישי, אמון וגומ׳

מהר יקדמונו רחמיך, ורומה אלהים על שמיך, וחושה לגאול את עמך,
גואלנו מעולם שמך· אמון וגומ׳

וזה סימן שלמה

שער אשר נסגר קומה פתחהו, וצבי אשר ברח אלי שלחהו·
ליום בואך עדי, ללון בבין שדי, ישם ריחך הטוב אל תניחהו, שער וגו׳
מה זה דמות הודך כלה יפה פיה, כי תאמרו אלי שלחה וקחהו· שער וגו׳
הבא[2]) יפה עין אדם וטוב רואי רעי ודודי זה קומה משחהו, שער וגו׳

ונוטלים ידיהם ואומרים ברכת המזון והולכים לבתיהם לשלום. וביום השלישי אחר חצות היום מתקבצים אנשים ונשים בבית החופה והתתן ישים זהב וכסף בתוך הכלי ונוטל הצורף ונותן על האש ונוטל ונותן ביד הזקנים ורואים אותו[3]) ונשים משוררות כמנהגם והולכים לבתיהם לשלום. ועוד מתקבצים אנשים ונשים בבית החופה והחתן מגלח שער ראשו ורוחץ גופו ולובש בגדים נאים ומתעטר[4]) וכן השושבינים לובשים מלבושים נאים ועושים סעודה בבית החופה וכשיבא החתן בסעודה אומרים שיר המעלות לדוד שמחתי באומרים לי וגו׳ עד אבקשה טוב לך. ומעמידים את החתן במקום שסועדים ואומרים ומרדכי יצא מלפני המלך

---

[1]) בנדפס וצרה. — [2]) בנדפס תבא. — [3]) אם יש בו מה פגומה לקוגין. —
[4]) זוהי המלבשת כמנהג הישמעאלים בקוגין „פורבקין״.

וגו' ליהודים היתה אורה וגו' ואח"כ מברך את החתן ואומר: וה' אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם, ה' מלך, ה' מלך ה' ימלוך לעולם ועד.[1] אברך את החתן הזה מרשות הקהל הקדוש האלו ברכה אשר אברך את החתן הזה, יהי רצון אל ה' ועל החתן הזה יתקיימו עליך מקרא שכתוב, ואעשך לגוי גדול ואברכך ואגדלה שמך והיה ברכה, ועל החתן הזה יתקיימו עליך מקרא שכתוב ואברכה מברכך ומקללך אאור ונברכו בך כל משפחות האדמה, ואברהם זקן בא בימים וה' ברך את אברהם בכל, בן יברכך בכל, ועל החתן הזה יתקיימו עליך מקרא שכתוב ויגש וישק לו וירח את ריח בגדיו ויברכהו ויאמר ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה', ועל החתן הזה יתקיימו עליך מקרא שכתוב, ויתן לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ [וגו' עד: אשר נתן אלהים לאברהם] ועל החתן הזה יתקיימו עליך מקרא שכתוב, מאל אביך ויעזרך [וגו' עוד: נזיר אחיו] ואתה באלהיך תשוב חסד ומשפט שמור וקוה אל אלהיך תמיד, אל יתן למוט רגליך [וגומ' עד: מעתה ועד עולם] לא תאנה אליך רעה [וגו' עד: לשמרך בכל דרכך] רפאות תהי לשרך ושקוי לעצמותך ולכל בשרך מרפא, אשרך ישראל [וגומ' עד: תדרוך] ועל החתן הזה יתקיימו עליך מקרא שכתוב, שיר המעלות אשרי כל ירא ה' [וגומר עוד: על ישראל] ועל החתן הזה יתקיימו עליך מקרא שכתוב, וידבר ה' אל משה לאמר דבר אל אהרן ואל בניו לאמר כה תברכו [וגומ' עד: ואני אברכם] יהי שלום גדול אורך ימים טובות [וגומר הכל במובא למעלה אצל ברכת הכלה בשינוי לשון קצת].

ואח"כ יושבים וסועדים סעודה שנקראת איוגי יחד עם החתן ומתחיל הרב: „בליל החתן לברכה, בליל החתן לברכה. בליל חתן לברכה, ינה בראשך כהלכה, מי כמשה שובה, כשעלה למלוכה, בליל חתן וגומר, אהוב יברך החתן בליל חתן לברכה כלה"ל, ברוך יברך החתן, בליל וגו' גבור יברך החתן כלה"ל, כבוד ר' פב"פ החתן כה"ל, דגול יברך החתן בליל וגו', הדור יברך החתן בליל וגו'.

[ועל זה הסדר כל הא"ב. ועוד שירים כאלה אשר נלאתי להעתיקם. ובברכת המזון עוד שירים והרחמן בברכות להחתן והכלה והשושבינים].

ואח"כ מוליכים הקהל את החתן באותו הלילה שהוא ליל רביעי בתופים ובמחולות לביהכנ"ס ומנהג ללבוש החתן מלבושים נאים ולבנים ומקשט ושני שושבינים לובשים מלבושים נאים וצבעונים ומקושטים, ומדליקין לפני החתן ארבעה נרות של שעוה ומתקבצים כל הקהל ללותו ולהכניסו לבית החופה אל הכלה למצות קדושין.

וכשיצא החתן משם מתחיל הרב הודו לה' כי טוב וגו' כל הלל

---

[1]) כמו קודם ברית מילה. ומנהג הספרדים לומר קודם כל תפלה והכל מוזה פסוק זה ה' מלך וגו'.

הגדול. [ועוד שירים ושבחים לה׳, וברכות להחתן, כתוב על הספר], ומכניסים את החתן לבית הכלה ויושבים, ואח״כ יביאו את הכלה למקום מוכן לה לקדושין ואומרים ג״כ שיר המעלות שמחתי עד סיפו, ומושיבים את הכלה ע״ג הכסא ומעטפים את הכלה בעיטוף גדול ומוליכים את החתן ומעמידים לפניה ואומרים ומרדכי יצא וגו׳ ליהודים היתה אורה תום׳, ומביאים כוס יין ונותנים הטבעת כסף של קנין וקושרין בחוט לבן ונותנין את הכוס ביד החתן ואוחז החתן את הכוס בידו עם החוט ראשו אחד בכוס וראשו אחד בידו עם הכוס מלא יין ויברך [1] „ברשותכם", ועונים „ברשות השמים" ואומר „מרשות רבותינו" ועונים „מרשות השמים" ואומר „הודו לה׳ כי טוב" ועונין „כי לעולם חסדו" והוזר ואומר „ירבו שמחות בישראל" ועונין „בהיום הזה בירושלם" ואומר „ששים ושמחים וטובי לב בבנין בית המקדש ואליהו הנביא משיח בן דוד בהיינו ברוך אתה ה׳ אמ״ה בורא פרי הגפן, ברוך אתה האמ״ה אשר קדשנו במצותיו והבדילנו מן העריות [2] ואסר לנו את הארוסות והתיר לנו את הנשואות [3] על ידי חפה וקדושין. בא״י מקדש ישראל [4] על ידי חפה וקדושין. מאורסת לי מקודשת לי אנת בתולתא כלתא פ׳ בת כביד ר׳ פ׳ דילי אנא פ׳ בר כבוד ר״פ בכסא דמשתיא הדין ובכספא הדין ובכל מאי ראית בי׳ דתעלין בי׳ לרשותי באנפי סהדי ורבנן כדת משה וישראל". וטועם החתן ואח״כ נוטל החתן טבעת הקנין מן הכוס ונותן הכוס ביד הכלה ואומר „בא קדושיכי" וטועמת הכלה את היין ומחזרת הכוס ליד אחד מן הקהל ומכנים החתן את הטבעת בזרת ימין של הכלה ואומר „בא קדושיכי", וקורא הרב את הכתובה ואומר הקורא „ברשותכם" ועונים הקהל „ברשות השמים" וקורא כמנהג, ואח״כ יתפוש הרב את הציצית בטלית של החתן ויקנה מן החתן ויתפוש גם החתן ראש הציצית בכנף ויאמר הרב „בפי קדוש ומקודש מפי הגבורה דת שהעידה בסיני שארה כסותה ועונתה לא יגרע". ויאמר החתן „שארה כסותה ועונתה לא אגרע" והוזר הרב כמו כן שלשה פעמים, וגם החתן אומר שלשה פעמים, ואומר הרב „קבלת" ואומר החתן „קבלתי" גם זה ג״פ, ואומר הרב „קנין שמים וארץ" והחתן אומר ג״כ „קנין שמים וארץ" וגם זה ג״פ, ואומרים הקהל „ברוך מקדש ישראל" ומשלים הרב קריאת הכתובה וחותם החתן הכתובה וגם שני עדים כשרים עמו וגולל הרב את הכתובה ויתן ביד החתן ואח״כ יתן החתן את הכתובה ביד הכלה ואומר „סבי כתובתיכי בידיכי ושטריכי ובכל מאי דכתיב בי׳ ליכי דתעלין בי׳ לרשותי באנפי סהדי ורבנן כדת משה וישראל" ואומר הא „כתובתיכי", ונותן הכתובה ליד הכלה, ואח״כ

---

[1] החתן בעצמו מברך ברכת אירוסין כדת וכן המנהג בתימן. — [2] כן הוא נוסח הרמב״ם עי׳ פ״ג הכ״ד מה׳ אישות וכל״מ שם, ובשו״ע סי׳ ל״ד סב״י. וכן הוא נוסחת תימן. — [3] ונוסח תימן: הנשואות לנו. — [4] ונוסח תימן „בא״י מקדש את עמו ישראל".

משוררות הנשים כמנהגם עד שישלימו, והקהל אומרים שירות ושבחות.

[וזה אחר מהם בקצור]

החתן במלבושים, והכלה בקרושין, הוא יאה באנשים, והוא נאה בין הנשים, מקדישים בקרושים, על הר סיני מקודשים. אהוב נגלה על הר סיני הנחיל תורה לחמושים, ברוך נגלה על הר סיני הנחיל תורה לחמושים. גבור נגלה על הר סיני נגלה [וגומר על זה הסדר כל הא"ב עד אות ת' שמתחיל :] תקיף נגלה על הר סיני הנחיל תורת לחמושים.

ואח"כ פותחין את העטוף ורואים אנשים ונשים את הכלה ואח"כ מוליכין את הכלה לאפריון ומשימין אותה על המטה והנשים סביבותיה והקהל אומרים כשפותחין את העטוף „יפה כלבנה" [וגומ' כבתוב לעיל] ואח"כ מביאים שתי כוסות מלאים יין ונותנים כוס אחד ביד החתן והשני ביד הרב ומברך הרב שבע ברכות „סברי מרנן וגומר בנוסח ברכה השביעית „קול מצהלות חפות התנים ממשתה ונערים מנגינתם בא"י משמח חתן עם הכלה ומצליח. הא מצלחתא. הא מקשטא. בכימרא דשמיא ישויה תקנה באורחא הרא, יהא הצלחה באורחא הדא, יהא סימנא טבא באורחא הרא, יהי סימנא מעליא באורחא הדא, הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו. ירבו שמחות בישראל כהיום הזה בירושלם ששים ושמחים וטובי לב בבנין ביהמ"ק אב הרחמן יצליח לחתן הזה ולכלה הזאת יטע שלום ביניכם ואמרו אמן. ישמח חתן בכלה וכלה תשמח בחתן יפרו וירבו גם שניהם בבנים ובבנות בבנים ובני בנים עוסקי תורה ומקיימי מצות בישראל, וכופלין ומסיימין בשנית „ומקיימי הדת בישראל" ומשלשין ומסיימין „ומקיימי שם טוב בישראל" הללויה והללויה, אל אחד ואין שני בעם אחד ונחלה.

[וזה עפ"י א"ב]

אישמח ברודי אמרה איומה. בחר בי מכל הבתולות, גאל אותי מכל צוררי, דבר עמי פנים בפנים, הלבישני בגדי ישע, וגלה לי מכל סתרי, זכר לי חסד נעורי, חבב אותי כחתן וכלה, טיהר אותי מכל טומאה, יד ימינו עלי פרש. — כאן משליך הרב טפת יין מכוסו בכוס שביד החתן וטועם החתן ואח"כ לוקחים השושבינים מיד החתן ומוליכים אותו להטעים להכלה, ואח"כ שותים השושבינים, והרב משורר [סוף השיר] — כתר מלכות בראשי קשר, לבבתיני אחותי כלה, מה יפית ומה נעמת, נטף לפי דבש וחלב, שמני לעוז ולתהלה, עטה אותי מעיל צדקה, פאר אותי בבגדי כהונה, צהלה ורינה השמיעני, קרן אור פני, רחב פי על אויבי, שדי גאלני מיד אויב, תפארת שמני על האומות. הללויה והללויה, זה היום זה היום זה היום עשה ה', [אח"כ בסדר זה מזמרים כל המזמור (תהלים קי"א) אודה ה' בכל לבב זה היום וגו'. בסוד ישרים ועדה זה היום וגו'. גדולים מעשי ה' זה היום וגו' (עד סוף המזמור) תהלתו עומדת לעד זה היום עשה ה'

כבתוב זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו. אשת חיל כי ימצא [וגומ' עד סוף הפרשה] ויהללוה בשערים מעשיה „שתה מים מבורך ונוזלים מתוך בארך יפוצו מעינותך הוצה ברחובות פלגי מים יהי' לך לבדך ואין לזרים אתך יהי מקורך ברוך ושמח מאשת נעורך אילת אהבים ויעלת חן דדיה ירווך בכל עת באהבתה תשגה תמיד. ונודע בגוים זרעם וצאצאיהם בתוך העמים כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה', וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך, בית והון נחלת אבות ומה' אשה משכלת, אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך בניך כשתילי זתים סביב לשלחנך [וגו' עד שלום על ישראל] ואומרים „יברכך, יאר, ישא, נ"פ, ועומדים הקהל ומכניסים את החתן לאפריון [1]) אצל הכלה ויברך את החתן ואת הכלה כנו' ואומרים הקהל לחתן לחיים ולשלום, והחתן עונה לכו לשלום והולכים לבתיהם לשלום.

[סדר ליל חמשי ובכל לילה משבעת הלילות ברכות בקשות ושירות. ובאשר יש מהם שלא ארע ענינם ויחוסם לברכת חתנים ולשמחת חתן וכלה, לכן לא העתקתים. ובכל לילה מתחיל הרב בשיר „ישמח חתן בכלה וכלה תשמח בחתן יפרו וירבו גם שניהם בבנים בבנות בבנים ובני בנים עוסקי תורה ומקיימי מצות בישראל, אהוב שלום על החתן יברך שלום על הכל, ברוך שלום על החתן, גבור שלום על כל ישראל ברוכים אתם לה', ישמח וגו' דגול שלום על החתן, וגו', הדור שלום על כל ישראל וגומ' על סדר הא"ב. תמים שלום על החתן תוסף שלום על הכלה תקיף שלום על כל ישראל ברוכים אתם לה' ישמח וגומ', יעלה יעלה חתן לראש, אהוב יעלך לראש, ברוך יעלך לראש וגומ' עפ"י א"ב] ומביאים שתי כוסות [2]) וניתן א' ביד הרב ואחר ביד החתן ומברך ברכת המזון, וכן בכל לילה, ובליל ש"ק שירים ופיוטים השייכים לשבת.

שבת שחרית בבוקר ילך החתן לביהכנ"ס עם אנשים מקרוביו וכשיגיע החתן לביהכ"נ יתחיל הרב „שיר המעלות לדוד שמחתי וגומ' עד אבקשה טוב לך" וכשקורא החתן לקרות בתורה אחר שקרא שבעה אנשים אומר החזן זה הפיוט: ארבעה כלילין נחתין מן שמיא כליל אורייתא כליל כהנתא כליל מלכותא כליל שמא טבא, כליל אורייתא נטל משה נביאה, כליל כהנתא נטל אהרן כהנא, כליל מלכותא נטל דוד מלכא, כליל שמא טבא נטלו צדיקיא, ובענותנות משה נטל תורה, ובתמימות אהרן נטל

---

[1]) כן הוא מנהג הספרדים בכל מקום שהחתן והכלה יושבים כל שבעת ימי המשתה תחת החופה העשויה בבית. וזהו האפריון: מתקנים מטה כבודה גדולה במלאכת גאות, ועל ארבעת צדיה עומדים עמודים, ועליהם וסביב להמטה מחוץ להעמודים פרושות יריעות יקרות מרוקמות, לכבוד ולתפארת. ע"ד: אפריון עשה לו המלך שלמה וגו' עמודיו, מרכבו ארגמן, [הם היריעות הפרושות למכסה ולארבע הרוחות], וכהז"ל כלי (או קלעי) המטה.

[2]) זה כמנהג האשכנזים הרמ"א עי' אה"ע סי'.

כהנתא, ובחסידות דוד נטל מלכותא, ובשפלות דעתיהון דצדיקיא נטלין שמא טבא, שמא טבא טב, משחא טבא טב, משחא טבא בלי ושמא טבא לא בלי, יבא משיח בן דוד בחיינו ובימינו בחייכם ובחיי כל בית ישראל ואמרו אמן, קום התן כבוד ר"פ ההתן עמוד לקרוא בתורה בכבוד. ויאמר מיד ברוך אתה בבואך וברוך אתה בצאתך, ואומר החתן „שלום עליכם" [1]) ועונין החזן „עליכם שלום ברכה וטובה", וקורא בס"ת.

אחר שקרא קודם שיברך קורא על פה כן ואברהם זקן עד ולקחת אשה לבני משם. ואח"כ מברך ונודב והולך ויושב במקומו, אחר שקרא הפטרה של שבוע קודם שיברך ברכה שלאחריה קורא המפטיר הפטרה של שוש אשיש עד ישיש עליך אלהיך ואח"כ מברך.

וכשיצא החתן מביהכ"נ מתחיל הרב — שלשה שבתות — ברכת אשרי תמימי דרך וגו' וברכת ישמח אביך ואמך וגו'. ונהגו לומר עוד שירים וברכת ילך חתן [וגו' כאמור] ומכניסין את החתן לבית החופה ומברך הרב את החתן ואת הכלה [ככתוב לעיל] ויושבים לאכול עם החתן ואומרים שבחות „כי אשמרה שבת" [וגו' כבלילה, ועוד זמירות. ואעתיק בזה אחד מהם כי ראיתי כי טוב הוא].

על אהבתך אשתה גביעי, שלום לך יום השביעי, וכופלים: על אהבתך וגומ'
ששת ימי המעשה לך כעבדים, אם אעבוד בהם אשבע נדודים, כולם בעיני הם ימים אחדים, מאהבתי בך יום שעשועי, על אהבתך אשתה גביעי וגו'
אצא ביום ראשון למלאכה, לערוך ליום שבת המערכה· כי האלהים שם צוה את הברכה, אתה לבד חלקי מכל יגיעי. על אהבתך וגו'
מאור ליום קדשי, אור קדושי, שמש וכוכבים קנאו לשמשי, מה לי ליום שני או לשלישי, יסתיר מאורותיו יום הרביעי. על אהבתך וגו'
אשמע מבשר טוב מיום החמישי, כי מחרת יהי חופש לנפשי, בקר לעבדותי ערב לחפשי, קרוא אלי שלחן מלכי ורעי. על אהבתך וגו'
אמצא ביום ששי נפשי שמחה, כי קרבה אלי עת המנוחה, אם נע ונד אלך למצוא רוחה, ערב ואשכחה כל נודי ונועי· על אהבתך וגו'
מה נעמה לי עת בין השמשות, לראות פני שבת פנים חדשות· באו בתפוחים הרבו אשישות, זה יום מנוחי זה דודי ורעי· על אהבתך וגו'
אשיר לך שבת שירי ידידות· גם יאתה לך כי אתְּ יום חמודות· יום תענוגים יום שלש סעודות, תענוג לשלחני תענוג יצעי — על אהבתך וגו'
תמיד לפניך אל מול פני המנורה, גם ליהודים את שמחה ואורה [2])
אתה כליל ראשי וצמיד זרועי. על אהבתך אשתה גביעי וגו'

---

[1]) כן מנהגם — ומנהג כל הספרדים — לאמר לכל העולה לקרות בתורה. [בקושטא ואזמיר וכמדומני גם בדמשק וירושלם, מנהג הספרדים שיאמר העולה לתורה קודם שיברך: ה' עמכם" והחזן עונה „יברכך ה'". בריל חתן הרב המחבר].

[2]) כנראה חסר כאן חרוז אחד.

[וכן להפלת המנחה זמירות ושבחות ושירים, ואין את נפשי להעתיק רק אחד מהם אשר ישירו כשיוצאים מביהכנ"ס, ואוהבי בקורות ישימו עליו עין].

כי זרע שלום, כי אתה שלום, וביתך שלום וכל אשר לך שלום,
ראובן אצר אוצר, באודם [1] לב צר. יצר סמוך תצור, שלום שלום.
כי זרע שלום וגו'
שמעון בני אל חי, פטדה יופי משובחי, ואמרתם כה לחי, ואתם שלום.
כי זרע וגו'
לוי בגון רטוב, כברקת להטוב, סור מרע ועשה טוב, בקש שלום.
כי זרע וגומ'
יהודה דלי מבור, בנופך מנו לשבור, פלא יועץ אל גבור,
אבי עד שר שלום. כי זרע וגו'
יששכר הוד אמתו, בספיר [2]) מבון שבתו, בריתו היתה אתו,
החיים והשלום. כי זרע וגו'
זבולון באומר אלי זה, כיהלום גבורת אל יחזה, וגם כל העם הזה,
על מקומו יבא בשלום. כי זרע וגו'
דן בחוריו הצבאו, כלשם טוריו מלאו, שלום לכם אל תראו, שלום שלום.
כי זרע וגו'
נפתלי מבין עמוסי מעים, ושבו [3]) נבחר מן השמים, בורא ניב שפתים.
שלום שלום, כי זרע וגו'
גד הרחיב על דגלו, באחלמה גדלו, הנני נותן לו, את בריתי שלום.
כי זרע וגו'
אשר חשוק מעם, בתרשיש זכה בטוב טעם, דרכיה דרכי נועם,
וכל נתיבותיה שלום. כי זרע וגו'
יוסף זרע נבשר, כשהם מאשר, שמר תם וראה ישר,
כי אחרית לאיש שלום, כי זרע וגו'
אפרים נגיד ושרי השבטים להתעשר, הנה על ההרים רגלי מבשר,
משמיע שלום, כי זרע שלום וגו'

ואומרים כי בשמחה תצאו וגו', וברכת „ילך חתן וגומ'" והולכין לבית החופה, וסועדין סעודה שלישית, ואומרים: אל טוב וגו', אמרי נא לי עדה וגומ', ועלי כל וגומ', וטוב ה' וגומ', וברכת המזון, יברכך וגומ', ומברכים את החתן והכלה כנז'.

ליל שני שהוא ליל שישי לחופה מתחיל הרב בסעודה „ישמח החתן בכלה וגו'. [פיוט בלי נועם. ועוד שירים, ואחד קטן אציגה בזה כי ממנו

---

[1]) יחוס האבנים לשמות השבטים, עי' במד"ר חזית ובכתובו בחיי וריקאנטי. [2]) עי' בביאור לנחה"ש פ' תצוה. [3]) בנדפס ושמו, וטעות.

נרע דבר גדול, שמחבר השיר או גם כל העדה היו מגולי ספרד ובימים ההם היה בעיר שינגולי הזאת מלך ישראל, כמסופר למעלה מהס׳ דברי הימים -- והסימן נסים בראשי הטורים].

נאמר שירה בשירים, משבע שיר השירים, עיניך כעיני תורים.
ברוך כבוד ה׳. נאמר וגומ׳
סמוכה את בלבבי, כמו כסף וזהבי, בזכות משה הנביא
שהוא עבד ה׳. נאמר וגו׳
יקרה את כנפשי, עבדך אני לא אצא חפשי, מכרו אותי כבושי
אברך את שם ה׳. נאמר וגו׳
מספרד הלכתי נסעתי, עיר שינגולי שמעתי, ישראל מלך תאבתי
אותו יראו עיני. נאמר וגו׳

[וישארי פיוטים וברכת המזון וברכת החתן והכלה כנז׳]

ליל שלישי שהוא ליל שביעי לחופה מתקבצים אנשים ונשים ומוליכים את החתן והכלה לבית הכנסת בתופים ובמחולות הנקרא פַלִיפוֹכָא. ומתחיל הרב למנצח על שושנים וגומ׳, ומתפלל החתן ערבית, ואח״כ חוזרים לבית החופה וכשיגיעו לבית החופה מתחיל הרב: יפה כלבנה וגו׳ ומכניסים את החתן והכלה ויושבין עם החתן בסעודה ואומרים: ישמח חתן בכלה וגומ׳. [לא נחה עלי רוח השירים האלה, ע״כ אעתיק רק ראשי פרקים מהם], כליל חתן וגו׳, עלי כל וגו׳. אמון ישמח וגו׳, טוב ה׳ וגו׳. וברכת המזון, ומתחיל הרב: סימן טוב, סימן טוב, סימן טוב, סימן טוב, וסימנן למשיתי׳ יתזינן, ובחדוי׳ יחדינן, עשו טליל חתנא דנן, ישראל ורבנן, אהוב גם סימן טוב סימן טוב וסימנן, ברוך גם סימן טוב וגו׳, גבור גם סימן טוב וגו׳, [וגו׳ שיר פשוט עפ״י א״ב] בתופים ובמחולות, בזמר והלילות, וגומ׳, אהוב דר במרומא, [וגומר עפ״י א״ב ובארמית. ועוד שירים ופיוטים רבים אינם שוה להעלותם ושכבר נדפסו, רק שלשה שירים האחרונים אציגם בזה שהם נפרדים במינם, בטעמם, ובענינם, אחד חול ועוגב, השני חידה והלצה, השלישי טהור קדש, ויש בהם שנוים רבים מהנדפס].

חתני שש וגיל נא, בשושנת העמקים, לך חיתה למנה, ואתם הדבקים. נשיר לך חתני, עם כלתך ארוסה, כי אתה בבת עיני, למצותך ארוצה. חבוק ונשוק ואל תצא החוצה, קרב דרך ההרה לשם גיא העמקים, לך חיתה למנה ואתם הדבקים.

סעוד לבך כארי, ותרכב על סיסך, וגם הזק כלביא, לעשות מצות בוראך, וגם מהר כצבי, ושמח באשת נעוריך, לך היתה למנה ואתם הדבקים, ירווק בבשר כבשים ושתה יין ענבים, המם גופך בבשמים וטעם מיני תבלים ואל תישם דאגה ולבש מיני בגדים, נשוק שפתי העלמה והסדין את מקים, לך היתה למנה ואתם הדבקים.

[השיר הבא נודע מאז בשם שיר המים, או שיר היין, מיוחס להראב"ע, אשר שר לאיש כילי שמו „משה" שנתן למקוראיו מים תחת יין. ומים גימטרי' תשעים, ויין, שבעים. אך בזה הוא בשינוי לשון קצת מאשר ראיתי כבר, וסימנו שלמה, ולא ארע מה ענין שיר ההלציי הזה לשירי קדש ושבחות שאומרים בחופות חתנים].

כבלות ייני, תרד עיני, פלגי מים,
שבעים המה הגבורים, ויכהידום תשעים שרים, שבתו שרים,
כי פה כלים מלאים מים, מלא מים,
לחם לאכול ביד ינעם, או איך לחיך מאכל יטעם, בגביעים לפני העם,
יותן מים, יותן מים.
מי ים סוף בן עמרם הביש, ויאור מצרים הבאיש, מלפני משה זה האיש.
יזל מים, יזל מים,
הנה אני לצפרדע, עמו אזעק ואשוע, מי במוהו יודע
שיר המים, שיר המים.
נזיר יהיה לפני מותו, או מבני רכב דתו, כי כל בניו ובני ביתו
שואלי מים, שואלי מים,
הפושעים הצפרדעים, נמלט בו הלק נעים, גם מעשי מן המה תובעים,
בין המים, בין המים.

[וזה כולו טהור קדש]

שולמית שובי, שובי נא שובי, הררי ציון, עם אליהו הנביא, אל מעון עליון,
שיר, שיר, שיר, שיר ידידים, צאו מבשדים, ועלמות שיר,
לקאת מדבר אדמה, כמה שנים הרריציון הומה, כים יהמה, הכלי ציון וגו', שיר וגו',
מאהבתך אחרי לכתך, עת דודים היתה לי עתך, הכלי ציון וגו', שיר וגו',
בגרי תפארתך לבשי נא, גם הרימי ציונה, הכלי ציון וגו', שיר וגו',
נאנחים צאן מיד מונה, עוד תעבורנה על יד מונה, הכלי ציון וגו', שיר וגו',
מגדל בנוי לתלפיות, וברוב מער ולויות, הכלי ציון וגו', שיר וגו',

חסדי דוד ופנה (?) לתפלת ערער פנה. הללי ליון וגו', שיר וגו',
לך עיר חומת אש לה סביב, ארמון אחרון יהי' חביב, הללי ליון וגו', שיר וגו',
טורים ארבעה על חושן, נחת שלחן מלא דשן, הללי ליון וגו', שיר וגו',
מנורה תאיר על עברה, ולעולם לא יכבה נרה, הללי ליון וגו', שיר וגו',
בין האלם ולמזבח, ירון וישמח יקרים על את, הללי ליון וגו', שיר וגו',
שיר על דוכן. השב על קן. אל מעולם כסאך הוכן. הללי ליון וגו', שיר וגו',

ואח"כ אומר שבע פעמים זה השיר

שבע ברכות ינחילך, משש צרות יצילך, ואור צפון יהיה לך,
אל תירא שלום לך,
בחן וכבוד יגדילך, נצח צור יהיה צלך, בנוה טוב יהיה לך,
כי מלאכיו יצוה לך,
פאר חתנים יכלילך. צור בנים יהיה חבלך,
אשרך וטוב לך,
נועם קול יהיה לך, כי אורך ימים
ושנות חיים יוסיפו לך,

ואח"כ אומרים ברכת „ילך החתן" וגומר, ומברכים את החתן והכלה והולכים לבתיהם".

הנה הוגעתיך ידידי הקורא בסדרי ברית מילות וחתונות, הלאיתיך ברוב שירות וזמירות, והשמעתיך שבחות וברכות, אשר לא ידעתן ולא שמעתן, ומהן אשר לא תנעם לחכך ולא תערב לאזניך. אך לא להרגיזך באתי באלה, כי אם למען הראותך קדושת דת משה ומנהגי ישראל בכל דור ובכל מקום שהם אשר גם מהם נקח לעבוד את ה'; למען תתבונן איך יקר וקדוש לישראל עם קרוש דרכי הנשואין, לעשותם על טהרת הקדש, לשם ה' לתת חלק כבוד ויקר למי שעשה לנו את הנפש הזאת. ולא כמשפטי הגוים בארצות הקדם וכעלילותיהם המתהללים בהוללות וסכלות כל פה דובר נבלה וכל שיריהם עגבים, ובמעשיהם אין יתרון להם מהבהמה. ומזה משרים נשפוט גם על שאר מנהגי ישראל אשר בקדש יסודותם, ללמדנו ולהרגילנו בטהרת הנפש וזכוך המחשבה שיהיה בכל מעשינו חלק אחוז לשם ה' יוצרנו ובוראנו ית"ש.

כאשר סבבתי על הכפרים במסבי קוג'ין, נקראתי לדיין ושופט בין היהודים השחורים משני כפרים, על עסקי ריבה אחת. וזה דבר הריב: תורה אחת ומנהג אחד לכולם, כי למחר אחר לילה הראשונה של נשואי בתולה יפרשו בתולי הנערה בשמלתה לפני אוהביהם ויקראו גם שכני הכפרים, להראות כי טהורה היתה ומום אין בה. ומשתה גדול יעשו להם ביום ההוא, והקרואים מחלקים לה מתנות איש כנדבת לבו, וזאת עומדת

לחוב לשלם בעת נשואי שכניהם. *) ויהי מימים לא קראו לשכניהם על הנשואין להשיב המתנות כמנהגם, ופרצה מריבה רבה כפר בכפר עד אשר קראו למהלומות. וב"ה העושה שלום שעזרני לעשות שלום ביניהם.

כט

משפט גויי הארץ ללשונותם

היהודים ביניהם מדברים בלשון גויי הארץ: מלברית, שינגולית. השפה הזאת קשה ללמדה מכל לשונות הקדם אשר שמעתי. גם איננה לשון מדברת גדולות, כי אין התוך לשון ושפתים במבטאה, רק יוציאו קולות והברות פשוטות כנהמות החיות, והרבה רמיזות להם באצבעותיהם בזרוע ובשפתים, ובטרם ישמע ההגה יוצא מפיהם כבר ידעו כמה רמיזות מעקימות השפתים ונדנוד הידים. גם דקדוק אין ללשון הזה. ועתה מקרוב עמדו חכמי הלשון הבריטאנים, להעתיק ספרי התנ"ך לכתבם וללשונם ויסדו להם בתי ספר ומורים לקרבם לדת הפראטעסטאנטית, וחוקרים לתקן להם גם דקרוק הלשון. ואחינו בני באגדת ותימן שהתישבו פה מדברים ביניהם ערבית כלשון ארץ מולדתם. רוב היהודים גם השחורים גם הנשים מבינים בלשון הקדש ומהם גם ענגליש.

החום גדול יתר מאד בארץ הזאת [היא 10 מעלות הרוחב. 101 באורך], ועשירי העם יצאו בקיץ לשבת רחוק מהעיר כמהלך יום בגנות ופרדסים על נהר מים מתוקים, וגם בתיהם מרוחים בנוים רק תחתיים ושניים, ולרוח היום. ואחורי בתיהם גנות ופרדסים באלנות מצל אשר בצלם יחסו רוב היום למגן וצנה משמש ושרב, ושם בארות מים חיים מתוקים לכל צרכיהם, ובהם ירדו לרחוץ ולהתקרר כחום היום. גם בלילה לא ינוחו על משכבותם, ואין נסתר מהחום השליט גם אז והזבובים והפרעושים יצאו חוצץ ויעלו ויבואו בחדרי משכבותם ובכל עבר ופנה.

גם הנכבדים שבהם ושבין היהודים, כשיושבים בבתיהם וכשיוצאים להוץ למקום קרוב, הם ערומים עד חציים, רק ממתניהם ולמטה יכסו בשרם בשמיכה דקה ובלא מכנסים, ועל ראשם מצנפת לבנה קטנה. גם פרועי ראשם המגולח ילכו. רק כשיוצאים לשוק ולביהכנ"ס, ילבשו בגד עליון ארוך מכסה כל הגוף. כן נשיהם — גם נשי היהודים — תלכנה פרועי ראש ובגדים דקים וקלים כהאנשים לכסות בשרן, ונשי הכפרים מעמי הארץ תבאנה גם להשוק שבעירות ערומות עד חציין ולא תתבוששנה גם אין מבלים דבר, כי ההרגל נעשה טבע.

---

*) כ"ב קמ"ה ע"א בשבועות יוצאה בדיינים, ובלח"מ פי' ס' שלא נוהג בזה"ז.

כולם נושאים בידיהם מגן שמש למגן ולמחסה על ראשם הגלוי מתבערת השמש הקודרת עליהם, והוא מעשה עבות מעלי האילנות הרחבים והארוכים הגדלים פה, ובו תקוע גם מהעלים שכותבים עליהם בחרט אנוש.

רוב אנשי הארץ הזאת יכתבו אגרותיהם וספרי חשבונותיהם, בבתי מסחרם, ובבתי המשפט, על העלים של מין אילן גבוה אשר מראהו כתמר ועליו ארוכים ורחבים מכפות תמרים, ותארם לבן וחלק. עליהם יחרתו בעט ברזל — לא בדיו — המובן לכל אחד בשבינו אשר במתניו בצד השכין או מאחריו, או במרצע וחרט בתיק מיוחד לכתיבה הזאת, והמה מהירים בכתיבה זו יותר מהכתיבה על הנייר ובדיו, והכתיבה על העלים הנז' תעמוד לימים רבים יותר על הנייר; לא ירקבו ולא יתעפשו ולא יתמחו*). וראיתי בחנויותיהם ובבית המשפט תיבות גדולות מלאים מאלה, והאגרת יכפלנה שלש וארבע והכתב בפנים, וכורך עליה חוט וחותמה על החוט וגם נשלחה כן על פאסט.

ל

צרכי חיי האדם

צרכי חיי האדם הם פה בזול, כי הארץ כולה משקה פוריה וענפה, ויבול הארץ כמו פרי העץ הם לשובע. רוב מאכלם מאורז אשר תוציא הארץ די תושביה, והותר גם למדינות אחרות, ושנה שנה יוציאו מפה אורז למכביר בספינות לארצות רחוקות. גם חטים יש פה לרוב אבל לא יאכלו לחם חטה כי לא טוב הוא לבריאות גופם בגלל החום והשרב אשר גדול יתר מאד פה. רק היהודים יעשו בשבת ויום טוב חלות קטנות מלחם הטה לברך המוציא על לחם משנה. האורז יאכלו מבושל כמו שהוא גם יטחנוהו ברחים ויעשו ממנו כל מעשה קדרה ומעשה אופה ומעשה מחבת ומרחשת, גם שמנים ובשמים נמצא להם לרוב.

---

*) ובפ' י"ג דכלים על מכתב שהוא טמא וע"ש בפי' הרמב"ם ז"ל, שהוא חרט ברזל מצד אחד וסכין מצד אחד, ועי' ערוך ערך מחק וערך דגל. ובמד"ר איכה ב' ע"פ בלע ה' „במכתבין הללו אנו יודעין ודוקרין אותם". כוונתו על עטי ברזל שלהם שחדים כחצים. וזהו ששנינו (אבות פ"ה) עשרה דברים נבראו כו' הכתב והמכתב", „הכתב" הוא האותיות, „והמכתב" (הַמִּכְתָּב) הוא העט שכותבין בו ונקרא כן בעבור שהוא חורט וחוקק על דבר שכותבין עליו. ותוכן המליצה (ישעי' יו"ד, א') „החוקקים חקקי און ומכתבים עמל כתבו" וזהו ג"כ (שמות ל"ב, ט"ז) והלוחות מעשי אלהים המה והמכתב מכתב אלקים הוא חרות על הלוחות", אבל לפ"ז נעימה המליצה מאד. וזה שאמר איוב (י"ט, כ"ג) „מי יתן אפו וגו' מי יתן בספר ויוחקו בעט ברזל" וגו', ובדברי חז"ל (גיטין) כתב לה על הטבלה.

הארץ הזאת מבורכת מאד באגוזי „קאקו". מהם יעשו הרבה צרכי בני אדם, למאכל ולמשקה ושארי צרכים. ומאשר ראיתי וידעתי אוכל לספר עשרה: 1) כשהוא יניק ורך אצור בתוכו מים מתוקים ושמנים כמו הלב, והוא ערב ומועיל, טוב לשתיה לרות את הצמאה, ולרפא כל חולי מעים וביחור להגרת השתן. ויש שמחזיק בתוכו מהמים האלה בערך שתי מאות דרעהם. הרבה פעמים בצאתי ברחובות ומחום היום תקפתני הצמאה, קניתי באיזה אגורות אחת מהאגוזים השטוחים כגלים ע"פ חוץ למכירה, ורויתי בו צמאוני ורעבוני, כי גם בשרו בעודו רך ודבוק לקליפתו טוב ומתוק למאכל ומשביע. וכל אשר יעמיד על האילן ויגדל, יתקשה הבשר וימעטו המים שבתוכו כי מהם יתעבו והיו לבשר לבן ושמן עד אשר ישאר חללו קטון עם מעט מי חלב; 2) והבשר הלבן הזה הרבוק להקליפה שהוא תכלית האגוז יפה מאד למאכל ומשביע מאד, אבל מפני שמנו ומתקו יקוץ בו כל אוכל ממנו לשובע. בתהלה אכלתי החצי ממנו (אשר גדלו כראש כבש, עם הקליפה העליונה והתחתונה) וקצתי בו עד כי היה לי אח"כ כמה ימים לזרא, כי לא נסיתי. את הבשר הזה יטחנו או ידוכו במדוכה והיה לקמח דק ולבן כצמר ושמן כשמן הטוב, ויערבוהו עם מעט קמח אורז ויעשו ממנו כל אוכל, מעשה מרחשת, מעשה קדרה, גם עוגות מצות ולהם, והוא נחמד למראה וטוב למאכל; 3) ממנו יוציאו גם שכר שרוף (אקוואוויטא) החזק מאוד ומתוק יפה לבטן וללב וכן יעשו כמנו שאר מיני משקה. גם החומץ הנעשה ממנו חזק ותם מאד; 4) וביותר יצלח אל השמן, כי רוב השמנים שבארץ הזאת יוציאו מהאגוז הזה. ואניות רבות לאלפים ורבבות תוציאנה משמן הזה ומהאגוזים האלה לעשות מהם שמן גם לכל מדינות איירופי, כידוע; 5) קליפת האגוז קשה כעצם ומחזיק חום רב ויסיקו ממנו בתנור וכרים (כי עצים להסקה מאלני סרק ביער אך מעט מזעיר פה); 6) וגם יעשו מהקליפה כלים מכלים שונים; 7) עץ האילן קשה וחזק ומראהו מנומר ונכבד בגדלו ותארו כמלך בארזי הלבנון, גדלו וגבהו כעצי תמר, ובהם עד עשרים ושלשים אמה, ולבו כלב עצי זית בהר המשחה, תארו וצבעו כאבני שיש, והסון הוא כאלונים, וממנו יעשו כל כלי יקר; 8) צמרתו הגדלה סביב לקליפת העץ תצלח לחבלים גדולים וטובים אשר יעשו למפרשי ותרני האניות ולכל מלאכת הספינות, ונשלחים מפה לסחורה לכל קצוי ארץ, כי הם המובחרים שבחבלים; 9) גם יוציאו מצמרת העץ משקה טובה כמו שכר שעורים והוא לבן ודק, ואותו ישתו לפתוח הלב ולשבור צמאון; 10) גם עלהו לא יבול ואותו יקחו לכתיבה במקום ניר, ולמכסה אהלים ומלונות סוכות וצריפים — לרוב יושבי הכפרים והגנות והפרדסים — ולמכסה הספינות והעגלות ולכל מלאכה במעטפות הסחורות והחנויות. כל השנה לא יתום פריו. ששה ירחים ילקטו מהאילן מהעבר מזה וששה ירחים מעבר השני, כן חוזר חלילה תמיד, כי נגד הענף הנלקט מהעבר האחד יעלה פרי הענף בצד

שבנגדו, וביום שנקטף אגוז מזה יציץ פרח אגוז בענף שבנגדו, וזה פלא! ויען כי הארץ הזאת בפרט וארץ הודו בכלל עומדת על מים רבים נהרות ויאורים נמשכים לכל רוח, על כן תצלחנה בה האלנות האלה הגדלות על כל מים, ספינות גדולות לאלפים ולרבבות יטענו מהן ולכל הארצות ישלחון. ושאר פירות האילן (זולת הפוחים מאמיריקא יביאו) וירקות וזרעונים נמצאו פה לרוב ולא יראו ולא יִמצאו כהנה בארצות איירופי, גם הרבה מיני בשמים וזנים, קדה וקנמון צפורן ופלפלין למיניהם ואגוזי מוסקאט וביטיל, רב בארץ, והעץ עושה פרי אנינאס *) איננו נחשב פה ליקר ערך כי רב מאד בארץ, עליהם גדולים ורחבים כקומת איש, והמה להם לתשמישים וצרכים רבים: לפרוש תחתיהם לישיבה, ולכסות בהם אוכלים ומשקים, וגם בהחנויות ישמשו בהם — במקום ניר בשאר מדינות — להתחיל בהם כל ממכר יד.

בשר בהמה ועופות תרנגולים ואוזים — ובפרט דגים — רב מאד בארץ, אין נחשב. אבל לא יאכלו מהם לשבעה מפני החום החזק השולל תאות המאכל וגם קשים לבריאת הגוף, ובשגם שכל מאכלם הם בשמן אגוזי־קאקו החם, ובבשמים רבים וכרכום ופלפלי הודו המרבים הבל וחום, על כן ישפיקו להם לעת הרגיל לאכילה במאכלים קלים, רק לעתים ידועים ומזומנים יבינו למו מאכלי בשר מבהמה ועוף. ובכל זאת מאריכים ימים ושנים, והרבה זקנים ראיתי פה יותר מבשאר ארצות, ושפחה אחת זקנה ראיתי מתגוררת בבית איש יהודי בת מאה וחמשה וארבעים שנה והיא הלכה שחות פניה ועיניה לארץ כהולכת על ארבע, גם בן יש לה בן תשעים שנה.

להתקרר מיקוד השמש וחום המאכלים אשר יבשמום בפלפול הודו וכרכום קנה וקנמון, יקוססו וילעסו תמיד בפיהם עשב הטאבאק או עלי עץ „ביטיל". וזה מעשהו: לוקחים עלה מאלה ומושחים אותו מעבר האחד בסיד שרוף ומניחים בתוכו חתיכות קטנות מאגוזי „ביטיל" או „עריקה" הנחתכת לחתיכות קטנות במספרים וכורכים יחד ולועסים בפה עד שתהפך בפה לרוק אדום כדם, וזאת מרקחת גם מבטנם חום מאכלם. ותמיד כל הימים יקוססו וילעסו הכריכות האלה, לא ינוחו מהם רק בעת האכילה, ויריקו מפיהם דם בשפע תוך צלוחית או בקבוק של מתכות המובן עם כל איש ואשה בשבתו ובלכתו, (לבלי טנף הבגדים והבית) ויש לכל איש ואשה בחיקו ארגז או שק עור יפה, ובו סיד בלול ועלים ואגוזים הנז׳ ומספרים

---

*) והיא מין תאנה. היהודים אומרים עליה שהיא התאנה של חוה, וזהו ויתפרו עלי תאנה ויעשו להם חגורות (בראשית ג׳, ז׳) וחגורה היא סינור המכסה כל׳ חל׳ הגוף ממתנים עד השוקים, כמנהג הארץ אשר ראית למעלה, ומשלשה וארבעה עלים יוכלו לעשות החגורות.

לערוך ההרבבה הזאת בכל עת. ופיהם לא ינוח מזה כי יעלו גרה כבהמה, גם בעת ידברו וישתעו, שפתותיהם נעות כמעלה גרה ומבטנם יורישו התום עם ההבל העולה אל פיהם ויריקו שפע דם, ושפתותיהם אדומות כדם מהרוק האדום הזה אשר יוציאו מקרבם ומפיהם בלי די. ולכן לא יוכלון לדבר כן, ואך חצאי מלות והגה יוציאו מפיהם, ולהם הוא לתפארת ובבוד!

לא

הנסיעה במדינה

בקוגין עשיתי חג השבועות, (והכל כמנהג כל ישראל כמסופר למעלה) ושם אתי עוד שני יהודים הכמים מירושלם, וחשבנו דרכנו לנסוע יחד בהארץ הנכריה לנו ושפתה לא ידענוה. ונשם פנינו לבוא ביבשה לעיר הגדולה כלכתא ראש ערי מדינת באנגאלה במזרחית דרומית הודו, והרוקה מפה גם דרך הים מהלך חדשים, כי אניות הקטור אינן הולכות מזה לכלכלתא (רק לבאמבאיי אשר באתי משם) ורק ספינות הרוח הנושאות אגוזי קאקו וחבלי הספינות, אורז, קנה צוקער, ובשמים, ושארי סחורות הארץ לבאנגאלה, תצאנה מפה לעתים רחוקות ללכת ישר לכלכתא. האמנם כי בר"ח תמוז מצאנו ספינת הרוח הטוענת משאה ופניה מועדות ישר לכלכתא ושברנוה ללכת אתה ולהוחיל בט"ו יום עד אשר תגמור טעינתה. אבל בטרם כלתה מלאכתה באה עת הגשם. ופה יבא המטר בחדש תמוז כמבול שוטף טורד יומם ולילה באין מעצור ימים רבים. ואז גלי הים יעלו רפש וטיט והחול ישים גבול והומה במקום אשר הנהר משתפך אל הים וברבות הגשם יהיו הרפש והחול כחומה בצורה מהעבר מזה והוסמת היא את העוברים, ותבאנה הספינות הרוח העומדות אצל העיר תוך הנהר במצור סוגרות ומסוגרות בל תוכלנה לצאת עוד עד סוף חדש אלול כי יכלא הגשם וינות הים מזעפו. הוחלנו עד ט"ו תמוז אשר רב החובל הבטיחנו שיהתור לו אז דרך לצאת, ובראותנו כי אפס עוד כל תקוה לנסוע דרך ים, ולהוחיל בזה עד סוף חודש אלול לא יכולנו, על כן אמרנו ללכת ברפסודות על הנהרות עד חוף עיר „אילפא" נמל גדול בים הודו אשר דרך שם תעבורנה בעת הזאת הספינות הגדולות הנוסעות ברוח מגירא לכלכתא ותעמודנה שם איזה ימים להוריד ולהעלות סחר הארץ ולהכין אוכל ומים. ושכרנו רפסודה עם שני מלחים מנהיגיה, ללכת על הנהר הגדול מאנגאמה השוטף ועובר על פני קוגין ואניות גדולות וגם ציא אדיר יעברנהו והוא משתפך אל הים הגדול ים הודו אצל עיר החוף אילפי וקאליאן. (מנהר הגדול הזה נמשכות עוד נהרות ויאורים להרבה רוחות. ועליהם יעברו בספינות קטנות וסירות דוגה). ועברנו בדרך הזה

לילה ויום ולילה, לעונג נפשנו כי עוברים דרך הארץ אשר היא כגן עדן פוריה וענפה, מזה ומזה גנות ופרדסים. וכל השנה לא יתום פרים וכל הכבר ירקרק דשא נחמד למ־אה, וכל היום נשמע קול מצהלות אנשים ובהמה בתוך הגנות והפרדסים אשר שם ביתם בקיץ ובחורף, וכמה פעמים עלינו על פני השדה לקנות פירות ומשקה, ודגים חיים אשר עשאנום צלי על האש אשר בערנו ע"פ השדה. בבוקר יום עש"ק פ' בלק באנו לנמל אילפי.

לב

נמל אילפי והנסיעה על היאורים

פה ימלוך מלך — ראג'י — מושלימאני, והוא למס תחת הבריטאנים. העיר גדולה מאד משתערת על חוף הים, ורוב יושביה מושלימאנים, גם הודיים מכל משפחות הארץ הזאת. והיא רבת המסחור בכל תוצאות הארץ הלזו (באשר ספרנו למעלה) לכל המדינות.

למחרת ביום השבת קרבו אל החוף הזה שתי אניות גדולות הבאות מעיר ג'ירא (בארץ ערב על הים סוף. ראה א"ס ח"א) נושאות סחורות ארץ ערב לכלכתא, ושם יטענו משא רב סחורות ארץ הודו להביא לארץ ערב. ותעמודנה פה אילפי איזה ימים להוריד איזה מסחורתן ולהעלות עוד משא מהסוחרים מפה, ולמלאות כליהם מים לשתיה וצדה לדרך, כי עוד רב הדרך מפה והלאה. בעלי האניות הם מיושבי ג'ידא ומושלימאנים ככל יושביה (ראה מה שספרתי מהם בח"א) גם רבי החובלים ומלחיהם וכל עושי המלאכה באניות האלה כולם מושלימאנים והם עבדי עולם לבעלי הספינה, ושם יהודי מוזר וטמא להם.

היהודים הסוחרים אשר בקוג'ין העושים מסחור וקנין עם גדולי הסוחרים המושלימאנים שבעיר הזאת ואשר להם משא ומתן עם בעלי האניות, נתנו בידינו מכתבי מליצה למכיריהם פה אשר ישתדלו בעדינו למצוא לנו אחת מהאניות אשר תעבורנה דרך עליהם שנעבור בה לכלכתא. ביום באנו נתנו להם המכתבים, והמה הבטיחונו להורידנו באניה הראשונה אשר תבא שמה. אכן לשוא הוחלנו, ותקותנו ללכת באניה הנז' נכזבה, כי בהודע למנהיגי האניות כי יהודים אנחנו לא אבו לקחת אותנו גם בעד כל מחיר. רבות התחננו אליהם וגם אחד מהסוחרים הגדולים פה הרבה להפציר בהם אבל הכל לשוא וללא הועיל, באמרם כי הם עבדים לבעלי האניות והיה אם יקראם אסון בדרך ויחטאו לאדוניהם בעלי האניות באמרם כי בשל היהודים הטמאים נטמאה האניה ובאה עליהם הרעה. בשבר רוח ישבנו פה עוד חמשה ימים ואחרי ראותנו שהספינות האלה הלכו לדרכם, ולנו אין עוד תקוה שתבואנה בקרוב עוד ספינות מאלה, כי

זמן מעבר האניות הלפו כמעט, ובעיר הזאת אין איש יהודי גם אחד, ולשון הארץ זרה לנו, — על כן יעצונו ונועצנו ללכת ביבשה ודרך הנהרות עד העיר הגדולה קאלומבו, באי ציילון אשר שם נמצאו ספינות נוסעות הלאה על דרך „מאדראש" העיר הגדולה, ומשם תלכנה גם אניות הקטור לכלכלתא.

בארץ הזאת מאלבאר ימצאון גם חיות הטורפות לרוב וביותר הנמר הפריץ שבחיות, גם הצפרדע — התמסח — הנורא (עי' בח"א) נמצא בנהרות האלה, על כן יראתי לרחוץ בהנהרות כי הפילו עלי אימה ממקרים רבים, ואת הנמר ראיתי פה בכלוב ברזל נורא על כל סביביו ולמאכלו ישליכו תוך המצודה הזאת בכל בוקר וערב כלב חי, וברגע יפול לרגליו מפחדו ולא יוסיף קום, ויטרפהו באפו. ונמצא פה עורות נמרים למרבה וישטחוהו להם שטוח למושב ולמשכב ולרכיבה, ותובלנה לסחורה לשאר ארצות, כי יצודו פה רב מהם. גם השנהב — הפיל — החכם והחזק מכל חיות השדה ימצא פה לרוב, ואותו ירגילו וילמדוהו לעשות מלאכתם וכל עבודתם בבית ובשדה, כי עבד נאמן הוא ושומע לקול בעליו, לו זרוע עם גבורה, חכמה ותבונה להתהלך במישרים, עצמיו כמטילי ברזל ושניו עשת שן, ובחוטמו הארוך יעשה כל מלאכה גם מלחמת התנופה, ועל גבי עבי מגיניו ירכבו בני אדם ומשאם אתם. גם אנכי רכבתי עליו לטייל שעות אחרות וישבתי על גבו כיושב על המטה, כי מהלכו בנחת ובכבוד.

בחוף הזה יבנו אניות גדולות, ותרני האניות ועצים הגדולים יובאו משארי מדינות דרך הים, ויורידום מהספינות סמוך להוף אל תוך המים כי לא תוכלנה הספינות לגשת עד היבשה וצריכים להוציאם מן המים ולהוליכם עד מקום מבנה האניות על החוף ביבשה, וראיתי איש רוכב על השנהב בא עד שפת הים, ואחר בא אל תוך המים מקום התורנים ועצים הגדולים (כל עץ משא חמשים איש) ויאמר הרכב אל הפיל „קשור החבל אשר על הוטמך בהעץ וסחבהו אל היבשה". וישלוף חוטמו הארוך וירם בו את העץ באמצעו ויכנוס תחתיו את החבל העבות וקשרו היטב מלמעלה בעניבה ובתוך העניבה הכנים חוטמו ויחזור פניו אל היבשה הלוך וסחוב כחצי מיל עד מקום הבנין, ופה אמר לו הרכב „התר החבל", ויתר, ויוציאהו מתחת העץ ויגביה ויתנהו ביד הרכב אשר על גבו, ויאמר „קום ולך" וחזר אל החוף לעשות כמעשהו בעצים האחרים. וכבר ידוע מחכמת הפילים וגבותם ואומץ כחם, וגם במלחמה היו מוליכים אותם. וכן עושים פה מסחור גדול עם שן הפיל אשר רב ערכו והולך למרחבי ארץ וביחוד למדינות כינא.

יום ב' ח"י תמוז בערב ירדנו עוד בסירות דוגה על יאורים לא עמוקים ונהגנו והלכנו כאשר נהגנו מקוגין לפה, ארבעה ימים וארבעה לילות. גם הנסיעה הזאת היתה לנו לנחת ועונג, כי היאורים אינם רחבים ועל

שפתם מזה ומזה ארץ פוריה וענפה, מכל צמח וכל עשב וכל ריח טוב, כגן ה׳ מלא חמד, אלני אגוזי הקאקו רב מאד. באנאנים, ביטיל, ואלנות גבוהות ורחבות אשר בצל דליותיהן ישכנו שומרי הגנות והפרדסים, כי כל הדרך מזה ומזה כולה ארץ מישור ואין חלקה ריקה, כולה מזרע על פני היאורים אשר כולה משקה, ואנשים רבים יושבים בצריפים בינות הגנות והפרדסים המה וכל קנינם. לחם למדי היה אתנו בכלינו, ומים מתוקים לשתות הביאו לנו המלחים בכל עת ממקומות הידועים להם — כי מימי רוב אלה היאורים מלוחים ואינם טובים לשבור הצמאון — ולעת אזלו לנו המים היו לנו חלב האגוזים לרות צמאוננו, גם שכר שרוף הנעשה מהאגווים האלה חזק וטוב מצאנו לקנות בין יושבי הצריפים האלה, גם מין חומץ משקה קלה היפה בעת שרב עושים להם מפרי העץ, כמו יין תפוחים באיירופי, והיתה לנו הנסיעה הזאת לטיול ועונג, באין פחד ומורא כי במשפט תעמוד ארץ, ופחד ממשלת בריטאניא ומורא אנשי איירופי תפול גם על המושלים מעם הארץ אשר הם למס לממשלת בריטאניה.

יום עש״ק פ׳ פינחס ב״ך תמוז לעת ערב באנו לעיר הגדולה „טובאנדרום״, קרית מלך — ראג׳י — מגויי הארץ עובדי אלילים, ואותו ראיתי ביום ההוא בעברו בשוק יושב במרכבתו הקטנה רתומה לשני סוסי ערב מקושטים, מלפניו ומלאחריו רכבו על סוסים קלים עשרים אנשי חיל משומרי ראשו, ואך הוא לבדו ישב בעגלה הרכב מלפניו אוחז רסני הסוסים ושנים עמדו מאחורי העגלה, ולפני הסוסים שלשה עבדים רצים ברגליהם כצבאים, (כאשר כן הוא גם לפני כל השרים והעשירים אשר להם עבדים רצים לפני מרכבתם. המלך מראהו שהרחורת כנחושה, מבנה גויתו דל ורזה לא תואר ולא הדר. בגדיו משי צבעונים עד למטה מארכבותיו, ראשו מגולת ומכוסה במצנפת קטנה אדומה המשובצת באבני נזר אודם ספיר ונופך, וזר זהב משובצה סביב לה. ככה עבר בין הרחובות במרוצה בין המון אדם רב אשר לא פחדו ולא רהו משאתו והדרו.

רוב יושבי העיר המה עובדי אלילים, ומעט נוצרים פורטוגיזים וסוחרי בריטאניא, ושלוחי הפראטיסטאנטען מענגלאנד המשתדלים פה כמו בכל הארץ הזאת להביא את עמי הארץ בברית דת החדשה. ולהם פה (כמו בכל הארץ) בית ספר גדול מטעם הממשלה — ממשלת בריטאניא — לנערי העיר. ונחנו פה ביום השבת. ביום הראשון שכרנו עגלה הנמשכת בשורים לנסוע ביבשה הלאה. כן פה רוב העבודות בשדה ובדרך הכל בבקרים, והם גדולים מאד ורבי כח, ולהם גב גדול ושמן כמו הגמל ומתנועע הנה והנה, וגם קרניהם גדולים ומצופים נחושת. וקלי המרוץ כסוסים ויש מהם אשר אנשי הארץ יעבדו להם, מגדלים ומכבדים אותם ומצפים קרניהם כסף ואינם עושים עמהם מלאכה

כי קדושים המה להם, וזהו הע"ז „שור אפיס", והעובדים, האנשים והנשים ישאו על ראשיהם דמות קרן *).

הלכנו בדרך הזה שני ימים עד העיר הגדולה קאנדהור ומשם עד העיר הגדולה טוטעגרי, העומדת על שפת הים, והגענו אליה ביום עש"ק פ' מטות ר"ח אב בבוקר. כל הדרך הזה ארץ מישור וגבעות קטנות, וכל הארץ מלאה זרע ירק דשא ואלנות מכל מאכל, אורז, שומשמין וצמר גפן וכל פרי העץ. יושבי המדינה מרובים, ועברנו הרבה כפרים ויושבי צריפים גם עירות וכרכים אשר רבבות אנשים הודיים יושביהם. ועמדנו רק לנוח ולרעות או ללון. בכל רחוב ושוק ואצל כל פינה ועל גגות הבתים עומדים אלילים שונים ומשונים פסילי עץ ואבן בציורים נפלאים מעשי ידי אמן, וביותר על גגות בתי תעתועיהם, כולן מצופות בפסילים ואלילים מכל מין בהמה חיה ועוף שקץ ורמש וכל אשר באדמה, ומחוץ לפני שער העיר עומדים גלגלים גדולים של עץ כקומת שלשה איש, ואופנים קטנים להם, ועליהם מכל הציורים וכל פסילי תמונת אלה סביב סביב להגלגלים והאופנים, ובימי חגיהם יתאספו כל בני העיר וינשאום על כתפיהם, כי המה משא לעיפה למאות איש, ויסבוהו בעיר בכל רחוב בקול המולה גדולה שירים ומחולות **).

בעיר הזאת טוטעגרי שכרנו ספינה גדולה וביום ב' בערב פרישה נס והרוח עזרנו.

לג

עיר קאלומבו ויושביה

ביום עש"ק ה' אב באנו לעיר הגדולה קאלומבו, אצל פאינטינאליע באי המבורכה ציילאן. העיר הזאת בצורה בחומה גבוהה דלתים ובריח בנויה בנאוה כלולה בהדרה על מנהג איירופי, כי היא נבנתה מקרוב אחוזת נחלה למלכת ענגלאנד הנתונה לה במתנת נדה מאת אביה אשר לקחה במתנה מאת מלך האללאנד ביום מלחמת נאפליון הראשון קיסר צרפת, כנודע, ובנאה על תילה לתלפיות כאחת ערי הממלכה, ובה עומדים על המשמר אנשי חיל בריטאנים, וכל משפטיה ומנהגיה והמטבעות הכל על משפט ענגלאנד. בתוך עיר המבצר יושבים העשירים והסוחרים הגדולים ורבים מאנשי איירופי ובתי המסחור והשולחנים ובתי המלונות כו', וחוצה לה בפני העיר סביב לה רבתי עם מכל עם ולשון רובם מהלאום הנקרא שינגולי, מלברים, והודיים, ומושלימאנים, ונוצרים פורטיגיזים והוללאנדים יושבי הארץ מלפנים. כי מאות בשנים היתה למלכות פורטיגיז

---

*) וזה שאמרו „כתבו לכם על קרן השור שאין להם חלק לעוה"ב".

**) וזה שאמרו על מרכבה שעשה ע"ז משא אלף איש, וכן בע"ז שהקים נבוכדנצר.

ואח״כ להוללאנד, ועתה לענגלאנד. ומסחרה רב מאד על הים — כי נמל טוב נבנה אצלה — בכל סחורות הודו וביותר בקאהבה, אורז, ובשמים, והקאניאק הטוב הנעשה מאורז וצוקער.

פה מצאתי שני אחים יהודים אשכנזים, הגבירים הסוחרים ה׳ ווארעמסער נ״י מלאנדאן היושבים פה לרגלי מסחרם הגדול בקאהבה. כי באי ציילען הזאת נטעו נוטעים הרבה פרדסים של קאהבה ויוצא לאירופי בשפע רב. ואת גדול האחים איש נכבד וישיש יושב פה קאלומבו בבית הקיץ אשר בגן נחמד בפרדסי העיר, בקרתי בבית החומה אשר שם בבית מסחרו יבא בכל יום, וקבלני בפני רצון, והקטון ישב בעיר קאנאדה (בירת מחוז הזה לפנים) אשר שם רוב פרדסי הקאהבה. גם העיר הבירה הזאת נכבשה זה מקרוב לפני הבריטאנים בעלילה שמצאו קשר במלכה נגד ממשלת ענגלאנד, ותפשוהו וכבשו העיר ועושר גדול ירשו שמה, ובעיר פאנטענאליע ראיתי צלם המלך והמלכה חצובים מאבני שיש, מעשה ידי אמן.

פה קאלומבו ישבנו עד י״ג אב ונמצאה לנו ספינה גדולה ההולכת לעיר נאגא־פאטנאם, על דרכינו הלאה. בימי שבתי פה הכרתי אנשים ישרים מהפורטיגיזים והוללאנדים, אשר לשונם לא מוזר לי, והם הגידו לי בלי חנף ומתהלות רק לתומם, שיש פה ביניהם (ואולי גם הם) כמה וכמה משפחות הידועים מזרע היהודים אשר באו ואשר הביאו הפורטיגיזים ספורטגאל בעת משלו בארץ הזאת מזה שנות מאות, ובהמשך הזמנים ומרשעת המושלים אשר הכבידו אכפם עליהם המירו דתם והיו לנוצרים, אבל זכרון יחושם ובית אבותיהם עוד לא נשכח מהם ונחשבים לאנוסים. אבל יותר נפלאתי לשמוע הרבה שמות יהודים גם בין הגוים יושבי הארץ מלפנים, בין השינגולים המאלבארים, כמו: אברהם, יצחק, יעקב, יוסף, משה, אהרן, דוד, שלמה״, והם עובדי האלילים. ואחשוב שיש גם ביניהם שם ושאר מזרע בית ישראל הרבים גולי הארץ הזאת מלפנים ומאז מזמן הורבן הראשון. ונדע מספור מגילת אסתר שהיו בימים ההם יהודים גם בהודו, ועם עזרא והבריו לא עלו רק יהודים מעטים מגולי בבל, ואיה איפו כל ההמון הרב שגלו והתפרדו לכל הארצות האל וגם פרו ורבו אחרי כן? וגם מהמון העצום שבאו אחרי כן (כאשר ספרתי למעלה בקוגין) המירו דתם בימי הצער והשמד וגם הם התפזרו לכל רוח התערבו בגויי הארצות וילמדו מעשיהם עד שנשכחו מעם ולא נשאר לאיזה מהם רק שמות אבותיהם אשר החזיקו בהם לאות זכרון, וגם איזה מנהגים כמסופר למעלה.

יום ח״י אב באנו בספינה הזאת — אשר הרוח היה טוב לנו — לעיר גדולה נאגאפאטנאם היושבת על חוף הים ובנויה לתלפיות. גם היא היתה להאללאנד עד זה מקרוב אשר ירשוה הבריטאנים, ונמצאים בה פורטיגיזים והאללאנדיזים. מרבית יושביה הם הודיים קדומים, ומסחרה לא

רב על הים. וביום הזה הקרה ה׳ לפנינו אניה גדולה בריטאנית אשר עברה דרך הנה במלאכות הממשלה, ונבוא בה והרוח עזרנו והגענו ביום השלישי לעיר הגדולה מאדראש.

העיר הזאת היא אחת משלשת הנפות הגדולות אשר לענגלאנד במדינת הודו, ובה מושב גובערנער המושל גם על חבל מאלבאר. אניות תורן גם אניות הקטור עוברות דרך הנה לכלכתא. בכל המקומות האלה לא יראו ולא ימצאו יהודים, והלשון תהלך בארץ לא ידענו. כי בכל עיר ומדינה לשונות שונות, ומספר העירות השפות. רק בכל מקום נמצאו ענגליזים מהמושלים ומסוחרי הארץ היושבים בה תמיד, והשלוחים המיסיאנארין להרחבת דת הפראטיסטאנטית ומלמדי בית הספר אשר לשונם לא מוזר לי. וגם מהפורטוגיזין יש היודעים עדיין שפת אמם, אשר גם הוא מובנת לי. אבל פה מצאנו גם איזה סוחרים מושלימאנים היודעים גם שפת ערבי לשון עמם [כי אצל המושלימאנים לשון ערבי קדושה להם שבה נכתב הקוראן וגם תפלותיהם רק בלשון ערבי יתפללו ומחוייבים הם ללמוד קריאתה, על כן רבים הם גם במדינות אשר שפה אחרת להם היודעים גם לשון ערבי, ורובם הם ממדינות ערב אשר שפתם ערבית מלידה] ועמהם היה לנו קירוב הדעת יותר מזולתם.

פה ישבנו שמנה ימים, תרתי את העיר הגדולה והמפוארה הזאת לארכה ולרחבה, ואין כל חדש מאשר ראיתי ותרתי כבר. גם דבר אין לנו עם אנשי העיר וסוחריה, עד שמצאנו ספינה טובה ההולכת לכלכתא, ונבא בה. עתה באה העת אשר הספינות ההולכות דרומה נשואות על כנפי הרוח הבאה מאחרינו מצפון באין מעצור, ובשבעה ימים הגענו לשלום לעיר בירת הודו תהלת כל הארצות וכלילת יופי משוש הארץ הזאת, היא כלכתא אשר בבאנגאלא, היושבת על נהר גאנגא [הוא „גיחון" לדעת החוקרים. ראה למעלה] המשתפך פה לים הגדול המתלכד עם ים האטלאנטי. ויען כי מי הנהר אינם עמוקים, ובבוקר המים נופלים ומתמעטים ואחר הצהרים עולים ומתרבים, ע״כ הספינות הגדולות ההולכות אך ברוח תעצורנה לפעמים איזה ימים אצל הנהר ולא תוכלנה להכנס במי הנהר לגשת אל החוף והנמל, עדי תמצאנה הרוח נכון מאחריהם נושב בחוזק אחר הצהרים, וכן בעת היציאה. אבל עתה, תחת ממשלת בריטאניא, יש חברות אשר להם ספינות קטנות רבות למאות ההולכות במכונות הקטור העומדות הכן רק למען להכנים ולהוציא את הספינות הפשוטות האלה ההולכות לרוח. וכאשר באנו בבוקר יום ז׳ אלול עד הנהר הזה, ועמדנו עד אחר הצהרים ולא באה הרוח מאחרינו, הרימה נס והראתה אות ובאה אלינו אנית הקטור וקשרה את ספינתנו הגדולה מאחריה בחבלים עבותים ומשכה אותנו עד חוף הנמל, ובתחלת הלילה ח׳ אלול נכנסנו אל הנמל הזה מקום מצב הספינות הגדולות, עוד רחוק מן החוף ועלינו על היבשה בספינה קטנה במנהג.

לד

בואי לכלכתה

בחוף הזה תעמודנה ספינות לאלפים ורבבות שורות שורות, כרחובות עיר הומיה בטירותיה ומגדליה, כי רבים מיושבי הארץ ועושי מלאכה במים, דירותיהם ומושבותיהם בהספינות המה וכל ביתם בקיץ ובחורף. ביום, יתראה כל שטח הנהר כחורש מצל גדול מאד מתורני הספינות, ובלילה, נראו הנרות והאבוקות המאירות מהספינות ככוכבי השמים וכסיליהם. מחזה נפלא לעונג עין הרואה! העיר כלכתה כלילת יופי, נחשבת לאחת מערי הממלכות הגדולות אשר בתבל, ובערך מאה רבוא יושביה, ובה אנשים מכל עמי הארצות. ווה רבות בשנים היתה לאחוזת ממלכת בריטאניא והיא הרחיבה והגדילה עוד מסחרה ורבו תושביה ע"י החכמה והחופש אשר נטעה בה.

לא אספר ולא ארחיב אמרים מתכונת העיר ויושביה גויי הארץ דתיהם ומנהגיהם, רק בדרך מהלכי אחרי הקוצרים. ואדברה ברחבה מאחינו בני ישראל היושבים פה עתה:

בבואי הנה שכרתי לי חדר קטון למנוחתי *). כי זה לא כביר אשר בטלו פה המנהג הטוב שהיה להם מלפנים לאסוף את השליח מא"י או חכם נכבד אל בית אחד מהגבירים ובביתו מצא לו מנוח כבוד ויקר, וכל ימי שבתו בעיר עד השלימו לאסוף הנדבה היה כל מחסרי השליח עליו ויצא ממנו מלא ברכת ה', ועל פי הגורל היו מחלקים את החכמים והשלוחים — ועתה הפרו זה החוק ואין איש מאסף אותם הביתה והם ילכו ויגורו באשר יגורו. והנה בטרם פקחתי את עיני לראות בטוב העיר ויושביה, מצאוני הכירוני בעלי אסופות המה נגעי בני אדם המקבלים פה פני כל אורח הבא מארץ רחוקה באהבה, ומכף רגל ועד ראש שערות ראשי מלאתי שחין אבעבועות — אשר לא יעשו כן חרטומי מצרים בלהטיהם — וכאורח נכבד כתרוני ולא הניחוני לצאת החוצה, כי בושתי ממראות הנגעים אשר גם על פני ברכוני. גם בלילה על מטתי לא יכולתי לשכב כי כמחטים דקרו בעורי ובבשרי, ובלילה הוסיפו עוד לענות אותי הפרעושים והבקים אשר אין להנצל מהם. ותושבי העיר עושים בלילה סביבות מטותיהם אפריון וכילה המכסים כל המטה סביב סביב עד אפס מקום להפרעושים להכנס אליהם. עשרים יום ולילה שכבתי רק על גבי ועל מצע עור, כי אין לשכב על כר וכסת מפני החום הגדול, ולא נהפכתי מצד לצד. לשוא שתיתי סמי כוסות מרורות וסמי מריקות להחלץ מהם „רפואות תעלה אין למו" —

*) בשכונת איש בליתי חכם נכבד מיקירי ירושלים יזכר לטוב שמו הטוב — כי לא הניח זרע — מוה' אפרים ז"ל שנפטר בדרך שם בלכתו מכלכתה למדינת בוכאריא אצל עיר קאבול ונקבר שמה תנצב"ה.

אמרו לי הרופאים, רק להוסיף להוציא איתם מגו ההוצה. ובזאת נחמוני בעניי לאמר כי זה מנת ונורל כל אנשי איירופא הבאים בשערי כלכתא אין נקי, ואתה תנקה ? יבוא יום סגריר ויכלו מאליהם. ויהי ביום ז"ך אלול, בלילה ההוא היה גשם שוטף כטרות עוז ברק ורעם (כטבע הארץ הזאת אשר כל מחסוריה יבאו אליה בשפע רב וברכה גדולה) ובין לילה זה ברחו מכני ולא נשאר עד אחד, וקמתי בבוקר ואני נקי מהם והנה טוהר בשרי ומום אין בי. ותהי לאות נעמן !

בחג הסיכות הזה הכירני לטוב החכם השלם האיש היקר להלל מארי אלעזר הכהן עראקי יצ"ו (תראנו הלאה) ובחסדו אספני אל ביתו, ועמו מצאתי מנוח מנוחת הגוף עם מנוחת הנפש כי השתעשעתי עמו בעת פנותו מעבודתו בדברי תורה וחכמה אשר היתה לו למנה אחת אפים. ישלם ה' פעלו ומשכורתו שלמה !

גם הלום ראיתי השגחת ה' ית"ש (אחרי רואי בעיר חודידא על שפת ים סוף. ראה ח"א שם) שתנצל נפשי ממצולות ים. בבואי בחוה"מ הזה אל בית הגביר היקר כהר"ר שמעון אנבאר נ"י ראיתי אצלו יושבים שני ערביים מושלימאנים מעיר גידא. ובהתבונני עליהם הכרתים שהם רבי החובלים משתי האניות הגדולות אשר ראינום בנמל העיר אילפי במאלאבאר בהתחננו אליהם שיקחו אותנו באניותיהם שהוליכו לכלכתא ולא קבלו אותנו לאמר כי יהודים אנחנו ויפחדו שנטמא האניה ויקרם אסון בדרך (ראה למעלה פ' ל"ב). ועתה ספר לי זה הגביר את אשר עבר עליהם בדרך הזה: שתי האניות האלה הלכו אהווי יד מנמל אילפי אחרי טענו משם את הנדרש להם. ויהי עוד לא הרחיקו ללכת רק מהלך חמשה ימים ויקם על הים סער גדול ותעו מן הדרך והלכו כמה ימים נעים ונדים, ואניה אחת נשברה לרסיסים ונצולו על השנית, וגם הלחם והמים אזלו מכליהם ואחרי יגיעות רבות הגיעו אל חוף מאדראש וכל אשר היה בספינה הלך לאבדון וכליון, ולסוף שלשה ירחים באו בנפש לכלכתא והנם עתה ברעה גדולה. הגביר הזה הוא הסוכן (אגענט) מהאדון שלהם היושב בגירא (כמסופר למעלה) ובאו לחסות בצל קורתו. אז התודעתי אליהם והזכרתים מכל המדובר אז בהתחננו אליהם באילפי והמה בגאות רוחם ורוע לבבם עטו בנו ופחות מן הבהמה נדמינו בעיניהם, עתה כסתה כלמה פניהם והורידו לארץ ראשם. ואני ברכתי ברוך הפודה ומציל !

לה

היהודים—מסחרם ומנהגיהם

מעת תקעה ממלכת בריטאניא יתד ממשלתה בעיר הזאת ותהי סחר גוים ועיר דרור ובטחון לכל באי שעריה באין פרות והבדל לאום כלאום. התישבו בה גם אחרים מאחינו היהודים יושבי באגדאר גבירים

נכבדים יודעי מסחור וקנין בסחר הודו, ולרגלם הביאו עוד יהודים סופרים שוחטים ומשרתים, והיו לתושבים פה. ולשמעם הטוב באו עוד כפרם ומהיזן מאחלב ומדמשק, עד כי הם עתה לקהל נכבד בערך מאתים בתי אבות, לבד אורחים עניים ומשולחים מאה"ק ומשאר ארצות המזרח אשר חליפות למו אלה יוצאים ואלה באים, ולא יחסרון ממאה שנה ושנה.

שתי בתי כנסיות לעדת היהודים· אחת ישנה, שעשו להם בתהלת בואם בעוד היו מעטים וכגרים, והשנית, בנאו זה מחדש גדול ומפואר מאד עם כל צרכי ישראל לקהל ועדה מאושרה. ואותו בנה כרובו על הוצאותיו החכם והגביר הנודע ברוב צדקותיו וטוב לבבו כהר"ר יחזקאל יהודה זצ"ל (ונפטר בשם טוב בחדש סיון תר"כ), אשר זה כחמש ושלשים שנה התישב פה עם בני ביתו. הוא היה הראשון פה לכל דבר שבקדושה, כי היה חכם בהורה והלמודי (שהיה חתן הגאון הצדיק כמוה' משה חיים זצ"ל האבדק"ק באגדת) ויר"א מרבים, ועשיר מופלג נדיב רוח וטוב לב, וצדקת פזורנו נודע לכל באי העיר הזאת ובאגדת ואה"ק. ועתה ממלא מקומו בנו הגדול כהר"ר ששון יצ"ו. ולו ז"ל פה עוד שני בנים גבירים ושרים כה"ר ניסים וכהר"ר פרג הי"ו, ואחיהם הבכור יושב בבאגדת ונחשב בין גדולי העיר כהר"ר ראובן יצ"ו (אשר אביו ז"ל היה נקרא על שמו „אבו ראובן" כמנהגם) ואחר יושב בעה"ק ירושלם ת"ו חכם בתורה וצדיק תמים כהר"ר שלמה יצ"ו, ולו ישיבה גדולה מיסוד אביו זצ"ל בית מלא ספרים, מיוסדת לתורה ולתפלה, ועשרה תלמידי חכמים מובהקים שוקדים בה תמיד על התוה"ע.

ומנכבדי עשירי היהודים פה, הוא הזקן הגביר האדיר שר וגדול כהר"ר דוד עזרא יצ"ו. ונחשב להם לנשיא, כי גדול שמו בין כל האומות פה, ועשרו ומסחרו גדול ורב מאד, גם בנו הממלא מקומו איש חכם יקר ונכבד השר אלי' נ"י, הגביר הנעלה כהר"ר ראובן שכר נ"י, הגביר הנכבד ויר"א כהר"ר שמעון חיים נ"י, הגביר הנכבד חו"ש כהר"ר יחזקאל צאליח גבאי נ"י. הגביר הנכבד ויר"א כהר"ר ראובן צאלטון נ"י, והאחים הגבירים הנכבדים, כהר"ר אהרן גבאי נ"י וכהר"ר אלי' גבאי נ"י, וכהר"ר ששון דוד גבאי נ"י, והגבירים היקרים כהר"ר שמעון אנבאר נ"י, וכהר"ר יעקב רחמים נ"י. ועוד רבים נכבדים עשירים ונדיבי לב. ורובם מילידי באגדאת. מנהגם פה כמנהגם שם, לא שינו לשונם לשון ערבי, ולא החליפו מלבושיהם וסדר הנהגת בתיהם. וכן בסדר היהרות והדיעות והמדות כמעשיהם בבאגדת, כן בכלכתא. והיא תהלתם!

רוב מסחרם הוא באופיום הנשלח מפה למדינת כינא במקנת „מיוא מינדא", ר"ל: יוקר וזול. שבכל לילה יש בערוץ שנמכר האפיום בערבון אם יתיקר או יוזל, והמסחור הזה עפ"י הרוב אינו תלוי בחריצות ידים ושכל, רק במקרה ובמזל, ומזל לילה שולט על המסחור הזה שבלילה אחד יכולים

להתעשר גם להתדלדל. וביותר רב מסחרם בצבע „אינדוג" הוא הצבע הירוק הגדול פה ויוצא לכל המדינות הקרובות והחוקות, גם במשי ובצמר גפן ובגדי חופש יקרים הנעשים בבתי המלאכה פה ויוצאים לכל המדינות, ובכל אבן יקרה. סדרי חייהם בבית ובחוץ הם בהרחבה ובפזור רב ואין כסף נחשב. דירותיהם מרווחות וכלי בתיהם ותשמישיהם בעושר רב, וברוב משרתים ומשרתות מבשלים ומבשלות יותר משועי והורי הארץ הזאת. והנם מכובדים בעיני הממשלה ותושבי הארץ.

אף כי בארץ הודו הנשים רבות הנה ונקלות ונבזות בעיני בעליהן יותר מבכל ארצות הקדם כנודע, אך לא כן אצל היהודים פה, כי מעטות, יקרות ונכבדות הנה. יען כי לכצער אשר התישבו פה ורובם ממדינות אחרות רחוקות מאד ולא כולם הביאו נשיהם ובני ביתם עמהם. וגם מפני חום ואויר הארץ הקשה מאד לאנשים ילידי ארצות אחרות ויותר לנשים רכי המזג, ורוב ימיהן בתפנוקות רבות וענוגות ולא תחסר מהן כל מחלה ולא תאריכנה ימים עליה. וגם אינן מולידות פה למרבה. והבתולות מעט מזער ויוקר המציאות בין הנכבדים והגבירים של היהודים, ולא ימצא להם נשים בתולות בעיר הזאת לפי כבודם. כי הבאגדאדים לא ישאו כי אם נערות בתולות, אשר לא עברו עליהן שבע עשרה שנה. וגם בודקים במשפחה ביופי ובכשרון. ועל כן נקיי הדעת שבהם יביאו ממרחק לחמם מבאגדד מארם ומא"י, ואינם נותנים עיניהם בממון. ודרך כלל היהודים המעטים אשר בהודו אינם פרים ורבים עליה כי לפי ערך השנים אשר יושבים פה זה כחמשים שנה ובכל שנה באים גם חדשים ונעשים תושבים יכלו להיות קהל גדול כפלים כפלים מאשר המה היום.

בשבתי בזה נקראתי איזה פעמים לבית אבל להספיד להם על מת, וראיתי מנהגיהם בהלכות אבלותם: הנשים תעשינה מספדות גדולות מאד ותקראנה גם למקוננות אשר זאת פרנסתן מענות ומטפחות [1]) ומתאספות כל בנות המשפחה ועושות מספד תמרורים המשבר כל גוף ונפש. ומרוב התמהון והשממון וגודל התמרורות תקומנה מעל הארץ ותלכנה אחוזי יד במחול ובקול ענות. אחת מקוננת בקול זמרה ובולן עונות [2]) ונופלות לארץ. קורחות ראשן ופניהן ותשרוטנה בשרן. קרוב לחוקותיהם רח"ל. הוצאות רבות יפזרו האבלים בימי האבל כי בכל יום משבעת ימי האבלות יעשו סעודות גדולות לעניים ולעשירים כמו סעודות מלות וחתונות, עם הרבה פרפראות ומיני פירות להרבות בברכות. וזאת ליקרא דשכבי לעלוי נשמת הנפטר. וכן יעשו ביום השלשים וביום כלות הי"ב חדש. ויעלו עליהם הוצאות האבלות כהוצאות החתונות. רק שבסעודות האבלים לא יסבו הקרואים על השלחנות והכסאות אך יפרשו להם סדינים על הארץ ושם יאכלו המסובים. וכראותי רוב ההוצאות האלה אמרתי לא להנם

[1]) מו"ק ח' ע"א ובה ספדן ועמד על פתח ביתו כו' ע"ש. — [2]) מו"ק כ"ח ע"ב.

יעשו מספד גדול וכבד על המת כי יריקו שקיהם במנהגיהם אלה עד שהעניים ימשכנו וימכרו כל אשר להם למען מלאת המנהגים האלה כתומם. ואמרתי בהלצה „אל תבכו למת ואל תנודו לו בכו בכה להולך" (ירמי' כ"ב, י') ר"ל אינם בוכים על המת רק על רוב הכסף ההולך ולא ישוב.

אבל יסוד המִנהג הזה בהררי קדש יסודתו ופנת יקרת לדת תוה"ק היא השארת הנפש להורות כי הנפש לא תמות ולא תברת כרוח הבהמה היורדת לכלה ולהפסד אבל נפש האדם היא העולה למעלה לאור באור החיים הנצחיים ושם חביון עוזה שתולה בבית ה' ושרשה במקור עליון היא שבה אל בית אביה אשר משם לוקחה מאוצר החיים, וכל אשר עושים פה צדקה וחסד לעניים והם אוכלים ושותים ומברכים ראשונה ואחרונה ומכוונים לעלוי נשמת המת ותחשב לו לצדקה *) כאילו עשת הוא בעצמו להוסיף לו זכיות ומעשים טובים לנחת רוחו ונשמתו (כאשר האריכו בזה קדמונינו ז"ל). ועל כן בכל שבעת ימי האבלות יקרשו עשרה חכמים יראי ה' אשר ישבו תמיד בבית האבל וילמדו משנה וזוהר ולימודים אחרים הנהוג אצלם, ולא יפסיקו ממשנתם כרגע, וישימו לילות כימים בלי הפסק. וחליפות למו אלה יקראו בגרונם ואלה ינוחו על משכבותם, אח"כ יקומו אלה ויקראו בקול ואלה ינוחו. והאבלים שומרים עליהם שלא יבוטל התמיד ולא יחשו כל היום וכל הלילה, ולא יחסר המזג, מתת לפניהם בכל שעה קאהבה וכעלה עשן ומיני פירות. ובזאת תקון גדול להנפטר. ומי אשר היכולת בידו יעשה כן כל השנה הראשונה.

בשנה הזאת נפטר פה החכם והגביר הנדיב והשוע כהר"ר יחזקאל יהודה ז"ל ועשו לו בניו הכבוד והתועלת הזאת כל השנה והקדישו כמה מעניי העיר והת"ח שבאו מא"י מארם ומבאגדאד, בבית אביהם הנפטר ונותנים להם כל מחסורם ושכר כסף כיד ה' הטובה עליהם, והם לומדים שם יום ולילה על הסדר, ובכל ש"ק מתאספים גם רבים אוהביהם ומיודעיהם ולומדים שיעור מתנ"ך משנה ומוסר, וזה נקרא „משמרה". וגדול האחים פה החכם היקר ויר"א וגביר נכבד הממלא מקום אביו כהר"ר ששון נ"י דורש להם בכל ש"ק אחר המשמרה מסדר היום, כי מבין הוא ומכבד אביו גם במותו. וביום היאצ"ט כבדוני ודרשתי דרוש ארוך ליקרא דשכבי ודחיי ואח"כ אמרו תהלים ומשנה, וסעודה גדולה כיד ה' הטובה עליהם.

בימי אבלותם ישאו מטפחת לבנה על צואריהם עד החזה (רדב"ז ח"ב סי' צ"ד) ואיש אשר ילבש כן זולת אבלות חוששין לו סכנה. כן

---

*) ועי' שו"ע או"ח סי' תרכ"א סעי' ו' בב"י ובט"ז, וביו"ד סס' רמ"ט. — ובדרושי הגדתי להם מליצת קדמונינו על הפסוק: והלך לפניך צדקך, שהצדקה צריכה ללכת לפני המת ר"ל שיעשה אדם צדקה ומע"ט בעודו בחיים ואז הולכים הם לפני מטתו וימצאם צבורים ועומדים לפניו בשער העליון לאוצרות ה' וימליצו טוב לפניו. וזהו ג"כ והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך.

בעמדם מהשבעה ימי אבלות יסורו מעליהם הבגדים אשר לבשום בימי האבלות ולא יעלום עוד עליהם כל ימיהם לעולם. ויחשבו גם זאת לסכנה. ויתנום לעניים, ותחשב לצדקה. ומנהגים רבים להם אשר יסודתם בהררי קדש ישראל אבל ברבות הימים פשטו צורתם ולבשו צורה אחרת הנדמה לחוקות הגוים. ובן נתוסף על העקר כמה טפלות עד שהשורש נתערב ברוב הבלים, והמשכיל יברר ויבחר את הקדוש והקריב אליו.

לו.

ספור כריתות

בימים האלה עברו על ידי איזה ענינים אשר לא למותר יהי׳ לספרם בזה: גם פה באין להם רב ודיינים כל ההפץ מהתחכמים האורחים הבאים מארץ רהוקה, ימלא ידו והיה חכם מורה ללא תורת מסדר קדושין וגיטין, ויודע בינה לעתים אוסר ומתיר מטמא ומטהר. ויש בהם שמעוטף לבנים מבחוץ ושחורים מבפנים ועושה מה שלבו חפץ. ובאלה היה אחד חכם בא מן המערב איש לשון ובעל תחבולות נאה דורש ואינו מקיים, וקנה לו מתחלה שם טוב בין הגבירים ויהי להם לדורש ולדיין וסדר כמה גיטין לקרוב ולרחוק, גם אחרי שמצאו בו ערות דבר לא הורידוהו והוא עשה את שלו. ויהי כאשר הכירו גם אותי להכם בקשו ממני איזה מיראי ה׳ ונכבדי העיר שאחקור ואבקר על עניניו ואם יודע הוא בטוב גיטין וקדושין. ואנכי אחור נסוגתי, בדעתי שאין בידי, למחות ולא עלי לגדור פרצות אך אחרי ימים מועטים כאשר בא אלי האיש החכם הנז׳ לדרוש ממני בעסק גט שבא אל ידו והמגרש הוא אשכנזי ולא ידע מה שמו אשר יקרא לו — אף כי מפורש הוא בשו״ע — אז מצאתי מקום לבקר אחריו ולתהות אקנקני׳. וראיתי כי ערום הוא לא למד ולא שמש ואינו יודע בטוב גיטין כלל. ואח״כ הביאו לי איזה מהגיטין אשר סדר מכבר, ומצאתי בהם בהשקפה ראשונה כמה פסולים ובטולים. ובהיותנו בבהכ״נ אחר התפלה שאלתיו ובפני ראשי העדה והמבינים על איזה דברים מהל״ג וראו כולם שהוא פסול והביא פסולים לכלכתא. אז הודעתי ברבים שהגיטין שנסדרו על ידו פסולים הם. ובכל זאת לא הרהיב איש מהם לבטל מעשיו ואין איש שם על לב. ועוד נמצאו מהגבירים — שטעו אחריו מתחלה ועתה הי׳ להם לבושת ולהרפה — אשר החזיקו על ידו. ולכן מהרתי וכתבתי כל הדברים בשו״ת, ושלחתי להרבנים הגאונים ובד״צ דעה״ק ירושלם ת״ו ובאגרת עם גט אחד מאלה שכבר נתגרשו, למראה ולעדה. והשיבוני בהלכה וגם כתבו לראשי הקהלה ביחוד שהגיטין פסולים כמו שהורותי אני בעזה״י. ואך למותר להעתיק בזה כל דברי ודבריהם שבאו בארוכה, ואציגה נא עמכם בזה רק

מכתב הקצר אלי כתיב מכבוד הגאון האמתי סבא קדישא מוה' משה יהודא ליב שליט"א (זצ"ל) שהי' אבד"ק קוטנא וכעת בעה"ק ירושלם ת"ו בעהמ"ס תשו' זית רענן ותפארת ירושלם על משניות. וז"ל הזהב :

בעזה"י כ"ו כסלו שנת תרכ"א לפ"ק פה ירושלם קרתא קדישא רבתי תובב"א.

שוכט"ס למעלת הרב כו' חכם ומושלם כמוה' יעקב הלוי ספיר נ"י. את מכתבו למן טו"ב חשון שנה זו הגיעני במוצש"ק העבר וקראתי בו שנים ושלש דלתות בשער הספר אז השמחה והעצב יחדיו לקחו עמדתם. שמחתי משלומו כי טוב ונתעצבתי על המעשה הנעשתה בישראל בדיני גיטין וקדושין דברים התלוים בשערות חכמים וסופרים והחכם להרע.... חשבם כקלות שבקלות, והנה מה יש לנו לדקדק על כל קוץ וקוץ הנתחבים בהגט כי נראה בעליל מפעולות המסדר שאינו יודע בין ימינו לשמאלו כבהמה רבה. וזאת היא הלכה למעשה : אם המגרשים עפ"י המסדר הזה עודם שמה, לית דין צריך בושש כי צריכים גט אחר. כי גם ראיתי מצאתי בהגט פסולים ובטילים יותר על מה שהעיר מעלתו, מלבד פסול המסדר כנראה מפעולתו המעיד על הפועל. ואחת אבקש ממעלתו אשר ידבר בשמי אל מעלת הגבירים השלמים אשר יראת ה' קרית מעוזם, כי אל תהי נקל בעיניהם עניני גיטין וקדושין וישתדלו בעוז כי יהיו בעירם דיינים מומחים שלשה לסדר גיטין וקדושין. כי לדעת הבעהמ"ס נודע ביהודא גט הנעשה באין שלשה פסול הוא ומביא ראי' מריש מס' סנהדרין ד"ב ברש"י ד"ה מיאונין, וז"ל יתומה קטנה שהשיאוה אמה ואחיה לדעתה יוצאה בלא גט במיאון כל זמן שלא גדלה תחתיו ובשלשה בעינן דכל דתיקון רבנן כעין דאורייתא תיקון ומבאן ראי' כי בגט צריך שלשה. והן אמנה כי אנכי העלתי מבאר העיון כי מה שכ' רש"י בעינן שלשה היינו בגט דומיא דמיאון כמו גט מעושה, והדבר מבואר. יהי' איך שיהי' עכ"פ דיין אחד מומחה וי"א בעינן. ונאה לעיר כלכתא המלאה ברכת ה' אשר יכבדו את ה' מהונם למנות בד"צ מומחים ומסוכים מרבנים ולא תהיה בעיר פרוצה ח"ו. ואיה איפוא עיר קטנה בישראל שלא יהי' להם בד"צ. — והנה פה מקום אתי לקצר בפלפול הלכה, וברצות ה' כי יבא שלום לנוה השלום או פה אל פה אדבר בו בדברים המצודקים אשר ראיתי בהשאלה של מעלתו, ואולם זאת פשוט שהמסדר פסול להטפל בכל דבר שבקדושה הלמענו... ועתה שלום על ישראל ושלום על כל בני עיר התהלה כלכתא. ומהר הצופים אצפה להתבשר כי דברי אלה מצאו קן להם בלבבם וישמח לבי גם אני... אכפיל עתירתי לבל ישימו לאל מלתי כי ימנו דיינים שלשה לסדר גיטין ואל יחשבו... ובזאת אבטח כי יתנו דברי אלה על לבבם, וע"כ יהי' ה' עמהם לברך את מעשי ידיהם, ובשוב ה' שבות ציון וירושלם תחזינה עיניהם, בב"א.

דברי ידידו הדורש שלומו בלב ונפש הפצה הק׳ משה יהודא ליב בן הרבני מוה׳ בנימין זללה״ה אב״ד דקוטנא ובעת פעה״ק ירושלם תובב״א.

גם ידי״נ הרב הגאון החריף המפורסם מוה׳ שמואל סאלאנט נ״י כתב לפה דברים נמרצים בענין זה והדברים ארוכים להעלותם בזה. ולקול המכתבים האלה התעוררו אלה אשר המגרשים והמתגרשות היו עדיין בעיר ובאו אלי לסדר להם גיטין אחרים וצרפתי עמי עוד שני חכמים ועדים כשרים וסדרתי להם גיטין אחרים בחנם, אף כי שכר סדור הגט רב מאד פה, לבלי יאמרו שלטובתי פסלתי הקודמים.

בהתעסקי עמהם בעסק הגיטין ראיתי מנהגם ואולתם שם איך יראים מהגט ואפי׳ מריח הגט ספחדים ובורחים כמו מחולי המדבק ולא יניחו לסדר הגט באחד הבתים שדרים שם בני אדם פן תדבק בהם רוח רעה מאלה, וגם החלונות יסגרו בהבתים הפתוחים להמקום שמסדרים בו הגט שלא יכנוס הקול והריח של הגט. הבגדים של המגרש והמגורשת טמאים הם להם כבגדי המנוגע, ולכן מיד אחר גמר מעשה הגט ממהרים אל המים לטבול במקוה טהרה. ומי שמקדים אל המים — בנשוך מהערוד (ברכות ל״ג ע״א ברש״י) — המגרש או המגורשת הרי זה משובח. וכל דאלים מרבה מתן לשמש המקוה שיכניסנו תחלה. והבגדים שפושטים אצל המים לא יעלום עוד עליהם והם הפקר לעניים, ובצאתם מהמים ילבשו בגדים אחרים מכף רגל ועד ראש. ולכן לובשים בעת הגט בגדים פחותים.

לז.

סדר ט״ו בשבט

ואלה הדברים אשר כתבתי מפה לביתי בעה״ק ירושלם תובב״א:

בשם ה׳ ט״ז שבט מוצש״ק תאר״ך לפ״ק. כלכתה.

שלום שלום לכם בני אהובי והתני יקירי איש חמודות, ולכל בית יעקב שלום וברכה סל״ה. התבשרו משלומי, עוד יעקב חי! בלב מרוקר מהשבטים אשר נתקעו בו והחצים שנונים אשר נחתו בי ממרירות מכתבכם על דבר הבצורת אשר בעה״ק ת״ו, ועל אחי אנשי הסגולה אשר הם ברעה גדולה, נתונים נתונים המה ביד זלעפות רעב וצמאון, באכזריות חמה. — הוספתם יגון על יגוני והגיון על הגיוני. ואנכי מה עמדי לעזור, כי גם פה כשל עוזר ונפל עזור. לא אדע נפשי, אנה אפנה מודשי, כל מחשבותי התקלקלו, ועשתנותי התבלבלו. מאין אושיעכם, יושיעכם ה׳ המרחם את ירושלם!

נתתם שמחה בלבי אשר שלחתם לי תשובות הרבנים הגאונים יצ״ו ע״ד הגיטין, כחות דעתי והוראותי. ואם כי דברי ודבריהם לא הועילו הרבה, ה׳ הטוב יכפר בעד — ולאלה אשר ישנן פה סדרתי גיטין אחרים כד״ת ואני מייחל לנסוע מזה בקרוב אי״ה.

ותדעו שאין פה במדינה רב ומורה וחבר לשעשע אתם בדת וחכמה, אין אשכול בגפן, בכורה אותה נפשי ואין, גם שדים אין לאחותינו זאת (פסחים פ"ב ע"א) ואף שדי צמקו פה את מי יורה דעה וגומ' ואף שארץ הודו היא מלאה גלולים ואלילים,לא מצאתי מרקולים לזרוק לה אבן ולהעמיד גם תלמיד שאינו הגון, אין דורש ואין מבקש אולי אחד בעיר ושנים במדינה. ולבי נוה ומתגעגע אל אחי ועמי בני ציון היקרים אשר עמהם התורה היראה והחכמה יחד רוכבים צמדים, ולהם כל חמדת ישראל החמודים, עיני ולבי שם כל הימים!

וראו זה מצאתי פה מרגלית טובה אבן חן וכבוד איש נלבב אחד מבני עליה אשר ידיו רב לו בתנ"ך ומפרשים הראשונים בכל דקדוקיהם השכל וידוע אתו, גם בהלכה ואגדה, ידו הדה, חכם וסופר מהיר ומשורר מנעים זמירות בפה ובכתב [כמנהג הראשונים המחברים שירים ופיוטים עם חין נגוניהם] גם אומן יד חרש חכם בכל מלאכת מחשבת, והוא איש יאמאני (תימני), זה שמו הטוב מארי אלעזר בן מארי אהרן עראקי הכהן נ"י (וצ"ל) ש"ץ ושו"ב ומורה, והאיש נכבד בא בימים והוא מילירי עיר קוגין במאלבאר, ואביו איש ימיני מארץ התימן מאצילי עיר צנעא. ומפני חמת המציק ברח משם לפני ששים שנה ובא לעיר קוגין [אשר כבר הודעתי בח"א ממעשי אבי זקנו השר הצדיק מארי אהרן עראקי זצ"ל בעיר צנעא והתנ"ך כ"י הנפלא שלו שהגיע לידי], גם יש לו דפוס נאה מעשי ידיו. הלום ראיתי איש מהיר במלאכתו! והדפיס כמה ספרים יקרים, ובאפס פה קונים לספרים (כי מעט יהודים במדינה הזאת) נשבת מלאכת הדפוס, ונהרס מזבחו. בביתו מצאתי מנוחה לגויתי ומרגוע לנפשי לשעשע עמו בלילות ושבתות ה', כי עסוק הוא כל הימים במלאכתו. ישלם ד' פעלו ומשכורתו! ולו אח גדול זקן מופלג וקנה חכמה הרבה ודעת ויר"א מנעוריו ושלם גם בחכמות ולשונות וסופר מהיר מוה' שלום עראקי נ"י (וצ"ל).

במכתבי הקודם הודעתיכם מהעוברות עלי מקוגין עד כה, אפס קצתם — ופרטי הדברים למועד שמורים — גם בזה אקטוף לכם יונק מראש אמיר להפיק רצונכם כי חמודות אתם לי. אך לא תבקשו ממני גדולות כהיום כי יאריכו פארותיהם ותרבינה דליותיהם, והלילה אמר לי לקצר הפעם, כי עיני טרודות ותנומה על עפעפי. רק אשתעה לכם על אודות היום הזה כי עבר, הוא היה יום ט"ו שבט. ואספרה סדר היום הזה ומנהגו שהחזיקו בו אחינו הספרדים בתורקיה כאשר ידעתם, והבבלים הוסיפו עליו במדה גרושה. בדבר הזה נחלפה השיטה, הנה הרב במג"א סי' קל"א ס"ק י"ו מביא בשם ס' תיקון יששכר (כי לא נמצא מקור לדין זה לא בפוסקים ולא במקובלים) „אשר האשכנזים נוהגים להרבות במיני פירות של אילנות בט"ו שבט", אבל האשכנזים עזבו המנהג והספרדים אספוהו והוסיפו עוד כהנה וכהנה, ויביאו לו גם יין גם לחם רב וגם מנחה מפרי האדמה וירק עשב והוסיפו לו (על ט"ו) ב' ונעשה יום „טוב" ורבים יחשבו

שהוא יום הדין עפ"י מ"ש במשנה ר"ה חמשה עשר בשבט ר"ה לאילנות, אשר פירושו לענין מעשר שנה שנה, אבל לא לאבול ולא לדין — כי בעצרת נדון על הפירות (ר"ה ט"ז ע"א). וכבר נדפס על סדר היום הזה ט"ו שבט ותיקונו ספר מיוחד „פרי עץ הדר" מבעל חמדת הימים.

היום ש"ק כי עבר נקראתי אל בית המרוחם' הגביר הנודע ביהודה ובישראל בצדקותיו ונדבת לבבו תורה וגדולה נצמדו בהמנוח הזה כהר"ר יחזקאל יהודא זצ"ל מילידי באגדאד (שנפטר לח"ע בקיץ העבר) ובנו היקר ביר"א גביר והכם נכבד כהר"ר ששון נ"י (יבדל לחיים!) ממלא מקומו. [וכן הייתי אשתקד בלילה הזה — כי בלילה יעשו התיקון כמו בליל שמורים — ט"ו שבט בבאמבויי אצל השר הגביר המהולל בכל כהר"ר דוד ששון יצ"ו] ולזכות נשמתו ברוב ברכות והודאות באשר הוא עדן תוך שנתו, העריכו ביום — כי שבת היום ולא יכלו לעשות התיקון בלילה כמצותו — שולחן גדול לכבוד יום הדין (!) מכל מיני פירות ומגדים גם לחם רב כיד ה' הטובה על הבית הגדול הזה. ונאספו שמה רבים מנכבדי העיר ואציליה גם עניים הגונים וערב רב, לעשות הסדר כתקונו. בס' הזה „פרי עץ הדר" מונה על הסדר שלשים מיני פירות האילן בשם מהרח"ו ז"ל (וכן ראיתי בס' לקוטי תורה כובאים לענינו — והוא מס' בן סירא השקר אשר ידי נשים רחמניות החזיקו בו ובוכים עליו, ושם נמנים באופן אחר מינים ממינים שונים), ומחלקם לשלשה סוגים ובונה מהם שלשה עולמות יב"ע יש מהם לגבורות נוטים, ומהם רחמים פשוטים. ואילו היה בן סירא הזה ובעל „פרי עץ הדר" בהודו וראה עוד מיני פירות למאות אשר לחרשיו יבוכרו שלא נראה מהם בשאר ארצות כי עתה הי' צריך לברוא עולמות חדשות. גם היה בונה ומחריבן כי לא היה לו מקום להעמידן לא ברחמים ולא ברין, והיה נאנח חבל על דאבדין! על השולחן הזה היו כחמשים מיני פירות בין מפרי הארץ הזאת כי רבים הם ובין מהמובא משאר ארצות, כי לא תחסר כל בה ואין דבר נעדר מעיר הזאת הרוכלת וסוחרת לכל הארצות הקרובות והרחוקות. גם אין כסף נחשב, אם שני תפוחים קטנים או מלא חפנים ענבים להים באחד שיללינג. והביבה מצוה בשעתה יותר מאתרוג ולולב ביום הראשון!!

וזה סדרו: כל אחד מהחשובים היושבים ראשונה אומר יה"ר וי"נו, ופרק ופרשה מהקריאה המסודרת בספר הזה „פרי עץ הדר" על כל פרי מהשלשים. ומברך ברכה הראויה לה ואוכלה בכונה כמצה ומרורים בליל שמורים. וכל המסובין יעשו כמשפטו ואוכלין אחריו מזה המין, מהם מכונים לצאת בברכתו ומהם מברכים לעצמם והוטפים ואוכלים. וכן השני וכן השלישי, גם כל ההררים על השלחן. על כל פרק פרי הדש ועל כל פרי ברכה עד תשלום הסדר, ואח"כ מברכים על היין — קרושא רבא — ונוטלים לידים ואוכלים סעודה שלימה איש אשר כברכתו ובכונה רצויה. אז אמרתי מי יתן איפו ויודפסו גם עשרת הדברים — כללי תוה"ק — על

ספר מיוחד עם יהי רצון, ויהי נועם, ולשם יחוד כו׳ ואיזה הגדות והערות, אולי יעשו גם להם חוק זכרון פעם אחת בשנה ויחזיקו בהם כאחד המנהגים האלה.

ועתה ראו כמה מקלקלים בזה התקון ואת הישרה יעקשו: מהפכים הברכות גם מברכים לבטלה. הלא זאת ידוע (או״ח סי׳ רי״א) אשר דברים שברכותיהן שוות צריך להקדים ברכת החביב לו תמיד להרמב״ם ז״ל או על מין שבעה להרא״ש ז״ל, אבל בזה הסדר שכל אחד ירדוף הקורא על מין פרי מהשלשים הכתובים בספר הזה וממילא מגיע לכמה מהם לברך לא על מין שבעה ולא על החביב. ואף אם יאמר מפני חיבוב מצוה בשעתה זה חביב לו כי קרא עליה את הקריאה, בטלה דעתו לשאר עתותיו — כמבואר שם — ועוברים על דינא דגמרא לכתהלה. ועוד כיון שקרא הראשון על פרי העץ וברך ואכל והאחרים המסובים אכלו עמו בין שברכו לעצמם בין שנפטרו בברכתו נפטרו מעתה כל מיני פירות העץ אשר על השולחן ואינם צריכים עוד ברכה לאכילתם אח״כ וכל מה שמברכים זולתו על שאר המינים כולם ברכות לבטלות הנה, ברכו ולא ראו טובה, ומעות לא יוכל לתקן. וכל התקון של הספר והסדר הזה אינו שוה לתקן אף ברכה אחת לבטלה ועוברים על לא תשא לשוא. ואתה תחזה כמה ברכות לאלפים ורבבות בכל שנה ושנה גורם הספר הזה, הדל והרזה „פרי עץ הדר״ לא תואר ולא הדר. ואם אולי כונת בעהמ״ח חמדת הימים היתה לטובה רק להשרידים אשר ה׳ קורא ליודעים חן אשר כח בידם שלא יכשלו לעבור על הדין ולא יעמדו על הפרק להכריז ש״ש לבטלה, אבל ראו היוצא ממצות חדשות נוספות עברות קלות וחמורות. ה׳ יכפר בעד!

עתה יקירי קחו לכם מנחתי זאת העניה, ועוד חזון לשעשועים, אם יחייני ה׳ ויוציאני מאבן הטועים, ויקם על סלע הר ציון רגלי. אברך את ה׳ במקהלי — ידעתי יקירי כי תאמרו אבי רמנו, מתת שקר הבטחתנו, חדשות להשמיענו, ועתה ריקם השיבנו. אבל מה אעשה לכם בני. כי ה׳ עצרני, יש ויש מאשר תאבה נפשכם אך עתה הלאני, והמם גלגל עגלתי ויסר אופני. ובכבדות ינהגני, גדר דרכי ונתיבותי עותני, יהי שמו הגדול מבורך!

היו כולכם שלום רכבו על במתי הצלחות בגוף ונפש וחייתם ורביתם וה׳ אלקיכם ירצכם. ואני תפלה לאל צור ישעי ומנוסי ובו חסיתי. וחכיתי לה׳ וקויתי לו להשיב שבות יעקב סל״ה.

לה.

טבע הארץ, מנהגי יושביה וקורותיה בשנים האחרונות

הארץ הזאת כולה משקה וכשחופרים באדמה אך בעומק שלש רגל מוצאים מים העולים מאליהם, וגם בבית הקברות אף שיגעו להשיג

מקום רחוק אשר המים אינם רבים סביב לה ובכל זאת כשמעמיקים להפור כדי גניזת ארון המת יצופו המים. ועושים סביב בנין ומצבות אבן שיש לכבוד ולתפארת.

בלילה, האויר עכור ועב עד כי הארים יכסו הבנינים והרחובות ולא יראו איש את רעהו בהתהלכם בחוצות, וגם המנורות שעל העמודים המאירות בהרחובות לא תתראנה במרחק חמשים רגל מפני האדים אשר יכסום. ברוב עתותי השנה החום גדול מאד וליוצא ולבא אין נחת. העשירים אינם יוצאים ברגליהם לחוץ רק בעגלות צב רתומות לסוסים דוהרים או במטות מכוסות הנקראות „פאלקע" הנשואות על כתפות ארבעה אנשים. (ראה למעלה בבאמביי).

בבתיהם יושבים ספונים בהדרים רבים ומרווחים אשר חלונותיהם פתוחות לרוח היום אלה מזה ואלה מזה, ועד הצהרים יפתחו הדרומים והצפונים סגורות ואחר הצהרים יפתחו אלה ואלה יסגרו, להגן מחום החמה שלא תבקיע אל הבית ולהביא אויר ורוח מהצד אשר ישב שם. כל קירות הבית מכוסות במחצלאות נאות אשר ירטיבו אותם במים בכל עת, וזאת תביא אל הבית קרירות ואויר חדש. ממעל להשולחנות והמטות תלויות מתחת להמקרה מנפחות גדולות, שהיא יריעת צמר גדולה המתוחה במסגרת עץ יפה סביב. ארכה כארבע אמות ורחבה שתים, והלוי' לתקרה לאורך המטה ולאורך השולחן אשר יסבו עליו לאכול. ובעת האכילה והשינה גם בלילה יעמוד משרת אחד מחוץ להחדר ומושך בהחבל הקשור בהמנפח היוצא דרך החור שבכותל ומוליך ומביא את המנפח אנה ואנה ממעל לראשי המסובים או השוכב על מטתו להביא עליהם רוח חרישית ולהבריח הזבובים והפרעושים.

הכבוד היותר נכבד שמכבדים פה אורח יקר הוא בפתיתי כפור תוך כוס מים, לשתות. כי הכפור הוא פה יוקר המציאות שמביאים אותו מאמעריקא בספינות גדולות ההולכות ערך מאה ועשרה יום עד תגיענה לפה, ויובא מחותל בקש ותבן ובשמירה מעולה שלא יתמוגג בדרך הגדול הזה. הכפור נמכר פה במשקל הליטרא, כמו הצוקער. וסוחרים גדולים יסחרו בזה לאלפי אלפים. המשקה הראשונה אשר יציגו לפני האורח הוא כוס מים ובהוכו פריסת כפור לקרר המים אשר הם חמים תמיד מחום היום, והאיש מסלה בה עם כף קטנה ושותה מעט מעט כמו קאהבה ומלקק הכפור להשיב את נפשו בבשמנים וממתקים. גם ההולך ברחובות קריה ולשונו צחה צמא ימצא לפניו בכל עבר ופנה נמכרים אגוזי קאקוס חרשים המלאים לשד חלביהם ויש שמחזיק לוג, והוא מתוק ושמן ויפה לשתיה משביר הצמאון טוב ללב ויפה להזה ומזיל השתן ומרוה גם היא יורה. (ראה למעלה פ' ל'). וגם תפוחים יובאו בספינות האלה עם הכפור מאמעריקא. כי עם כל ברכת הארץ הזאת בכל יבול ופרי מגדים פירות האילן ותבואות האדמה ומכל ראשי בשמים המבורכת מכל הארצות, אינה מגדלת תפוחים

טובים כמו באיירופי ואמעריקא, אך ממרחק יביאום. וכן ענבים הם פה יוקר המציאות כי יובאו מחוץ למדינה.

גם מנהגי הגוים ללשונותם לאמותם פה כמו בכל המדינה, וכאשר ספרתי בבאמביי; אלה עובדי אש ואלה עובדי מים, אלה לשמש ואלה לכל צבא השמים, גם לבהמה ולחיה, ולכל אשר בו אופנים ברוח החיה. וכל אומה ואמונה יש לה כומרים והיכלי אליל, להוליכם שולל, ורודים על ידיהם בתגיהם וימי אידיהם, וכמלפנים דרכם ומעלליהם, כן עוד היום מחזיקים בטומאתם ודתיהם. ואף כי ממשלת בריטאניא יר"ה הקימה בתי ספר ובתי חנוך הרבה מאד ללמדם לשון וספר חכמה ודעת והושיבו בישאפים ודרשנים ומורים למרבה ושלוחי הפראטעסטאנטים עוברים ושבים ממקום למקום ומתאמצים בכל עוז להביא הקטנים עם הגדולים בברית דת נוצרת — לא יכלו להעבירם עד כה מדעתם ואמונתם ואף אחד ממאה לא הביאו בבריתם. ואולי דורות הבאים אשר יחנכו על ברכי בתי ספר והמורים האלה וילמדו מנהגי ודרכי אירופא ויהיו קוראים ומתענגים בספרות האירופים, או אולי אז יפתח לבבם הערל ויכירו וידעו כי שקר נחלום אבותיהם ויתעום מני דרך לעשות אלילים אלמים לקטר ולזבח לאין ואפס ולעבור מעשי ידיהם עץ ואבן. והיותר נפלא אשר יש בהעמים האלה כי יחיו עם אמונת הבליהם חיי צער ועמל ואינם טועמים מטוב חיי עולם הזה כל מאומה. כמו הבשר וכל היוצא מן החי לא יובא אל פיהם כל ימי הייהם, ויין ושכר לא ישתו, ונזורים מתענוגות בני האדם, ובכל זאת לא ישכילו ולא ישליכו שקוציהם וגלוליהם ועצביהם, לאחוז בדת אחרת אשר לפניהם המלמדתם דעת והשכל ללכת בדרכי החיים ולראות חיים בעמלם ויגיע נפשם.

ילידי הארץ ההודיים רובם דלי בשר וחלושי כח וגם רכי לבב נמוכי רוח ורפויי נפש, כבדי התנועה אוהבי המנוחה הסתפקות והתבודדות, ועיניהם על מלאכתם הליכות ביתם ואמונתם, וזאת תביא להם טבע אויר הארץ השמנה החמה והרטובה העומדת על מים רבים המחלשת כח ומעברת הרוח, וממעטת תאות האכילה, וגם הבלי אמונתם אשר תעצור בעדם כל עונג החיים והרחבת הלב. על כן לא ירוממו לבקש להם גדולות.

לפני שנתים התקוממו כל יושבי הארצות האלה אשר תחת ממשלת חברת הבריטאנים, וימרדו בהם. כי עד העת הזאת לא היתה מלכות בריטאניא מושלת על ארץ הודו בשם הממלכה כולה, כי רק חברת סוחרים גדולים אשר סחרו את הארץ לפני שנים רבות ומצאו עלילות ותאנות על מושלי הודו הקדמונים אשר גזלו וחמסו כל הגרים והסוחרים ממדינות אחרות, ועל כן התחברו כל סוחרי ענגלאנד ושכרו להם אנשי חיל וכלי קרב ובאו עליהם מן הים וכבשו ערי החוף הגדולות במסחור וקנין ומשלו בם והפקידו שם מושלים בשם „גובערנער". ותהי כל סחר הארץ והמסים וההכנסות בידם וגם כבשו עוד מדינות קטנות אשר מושליהם

נקראים ראני והניחום על ממשלתם, אך שמו אותם להם למס — כאשר עשו עוד לפניהם שנים רבות ממלכת פארטגאל והאלאנד אשר כבשו כמה איים וארצות בהודו הזאת ותהיינה להם לאחוזת עולם — וכה התרחבה והתפשטה ממשלת החברה הזאת בהודו המזרחית עד להלאה וכל האיים אשר בתוך. וערי החוף הגדולות כלכתא, מאדראש, ובאמביי, היו לראשי המדינות ובהם ישבו הפחות והסגנים, וגם הרבה איים ומחוזות אשר החזיקו בהם מאז הפורטוגיזים וההאלאנדים היתה לאחוזה לחברת הבריטאנים האלה. ויהי להם ממשל רב על יותר מחמשה ושבעים מיליאן איש, ורק בארבעים אלף אנשי חיל איירופים עצרו בעד כל ההמון הרב הזה אשר מהם גם המושלים והשופטים ובעלי הפקודות. ועוד ערך עשרים אלף נפש מאיירופי יושבים תמיד לסחור את הארץ ומורי ומנהלי בתי הספר ופקידיהם וכהניהם ודרשניהם, וכמאה וחמשים אלף אנשי צבא המושכרים להם מאנשי הודו העומדים על משמרת המדינה ביבשה ובים. והחברה הזאת גדלה והצליחה במאד מאד בכל הארצות יצא קוה ובקצה תבל מליה, ואנשי איירופי היו פה לגאון ולתפארת, בהדרת כבוד ירוממום וביראת המעלה שמום אלופים לראש. אבל לא לעולם חוסן החברה הזאת ולא לנצח יגברו חיילים בהבל פיהם למשול על עם רב וארצות רבות כאלה. כי התאוששו כל עם הארץ ונחמו מהיות נכנעים ולמס עובד להבריטאנים. ויותר מהמה הפיחו בהם המושלימאנים רוח קנאה ונקמה, כי גם מושלימאנים הרבה מאד אלפי אלפים הם תושבי הארץ מלפנים וגם להם היה ממשל בהרבה מדינות מאלה והבריטאנים הורידו לארץ נצחם. וקמו כולם כאיש אחד ומרדו במושליהם חברת הבריטאנים. אבל כפראים במדבר עמדו על שפאים וכחיתו יער לטרוף טרף באף ובאכזריות המה שפכו דמי אדם רב מהבריטאנים מכל אשר השיגה ידם. ובחרב נוקמת הרגו ולא חמלו איש ואשה עולל ויונק, כי הבריטאנים היו נפוצים בערים אחד ושנים בעיר במסחרם וקנינם ואנשי הארץ קמו עליהם פתאום ויהרגום וישללום ויבוזום. ומעשים אשר לא יעשו עשו עמהם, זולתי בערים הגדולות והבצורות אשר עמדו שם חיל צבא בריטאניא נמלטו בחיים אבל אימת מות היה גם להם, כי בני החיל אשר היו להם מאנשי הארץ מרדו בהם ותהי ידם בקושרים ונוספו על שונאיהם. וכי לא היה להבריטאנים האלה כח לעצור בעד המרידה הזאת ואבדו הונם ואונם בענין רע ועמהם נשברו ונלכדו סוחרים רבים וגדולים גם בכל מדינות איירופי, אז ראתה ממלכת ענגלאנד לאסוף את חרפתה ולנקום דם הנקי אשר שפכו בארצם ושלחה חיילותיה מלומדי מלחמה וכלי קרב באניות גדולות וצלחה להם להכניע המורדים ולהשקיט הסיתם בימים מועטים ושלמו להם כפעלם. אז נראתה רפיון כח ורכות לבב ההודים וחוזק יד וגבורת לב הבריטאנים, אשר מאה ינוסו רבבה, וכאריה בבהמות יער פרצו הבריטאנים על ימין ועל שמאל ואיש לא עמד בפניהם רמסו ודכסו באין מציל. בעיר אחת גדולה ובצורה — אלאבאד —

אשר יושביה אלפי אלפים והתבצרו בה שבעים אלף אנשי חיל הודים ומחסראנים, ובאו עליהם רק עשרת אלפים מחיל הבריטאנים עם כלי הנשק אשר להם והכניעו גאון עוזה. אז כאשר ראו ההודים והמחסראנים תנופת יד הבריטאנים הקשה שבו למנוחתם ולא יוסיפו למרוד עוד ולהרגיז הארץ.

גם היהודים היו באסון גדול בעת המרידה כי גם עליהם חרקו שן להכחידם מן הארץ, באשר היהודים בכל מקום שהם נאמנים הם לממשלת הארץ וידם תכון עם הממלכה, וגם משנאת הדת. ואולם היהודים לא היו פזורים בהמדינה רק בשתי הערים הגדולות על חוף הים בבאמביי שהיא עיר בצורת ומושב הגובערנער ואנשי חיל וכלי נשק והתבצרו בתוכה אבל בפחד ואימת מות כי סביב שתו עליה המורדים עד בוא חיל חדש מענגלאנד, וכן בכלכתא היתה יד אנשי חיל הממשלה חזקה ואניות מלחמה עמדו הכן לעת תכין מלחמת המורדים בשעריה ולא יכלו לנגוע בה לרעה, והיהודים בבאמביי וכלכתא הרבו בתפלה כל הימים להצלחת הממשלה.

אמנם לממשלת בריטאניא היתה שכר לה ולפעולתה. כי עתה כל הארצות האלה הן אחוזת נחלה לענגלאנד, ואין להחברה עוד חלק ונחלה בהן, ועל שם ממלכת בריטאניא תקראנה וכל ההכנסות ורמס לאוצר המלוכה יובאו. גם כסף ענושים לקחה מהמורדים ועוזריהם, וסגולות מלכים והמדינות אספה מהמרידה הזאת. וכן נמצא קשר באיזה מהמושלים הקטנים — ראגי — אשר עד כה היו לממשלות לבדם והיו נותנים רק ערך קצוב מדי שנה ועתה הורדו מכסאם ונשאו את עונם וארצם היתה להממלכה. וגם בהכומרים נמצא קשר אשר ידם היתה במעל, ועשתה בהם שפטים ובתי עבודתם נלקחו מהם להמלוכה. כי בהם נמצאו כלי נשק אשר הכינו המורדים, והממשלה מצאה בהם עושר רב כי אליליהם ופסיליהם יש מהם מכסף וזהב ואבן יקרה.

מצנפת אחת של אחד מהמושלים הקטנים הנגרשים נמכרה אחרי המלחמה בשוק המעריכים בשמונה עשר לעק רופיעס. ומעיל אחד קצר בכ"ה לעק. והלעק הוא מאה אלף רופיע ועשרה רופיע הם א' לירע שטערלינג והלעק עשרה אלפים לירע שטערלינג, ויהיה חמשה ועשרים לעק, מאתים וחמשים אלף לירע שטערלינג מחיר מעיל אחד קטון שנמכר בשוק בהכרזה, ואמרו המבינים ששוה כפלים). והמעיל והמצנפת היו רק כמשי אבל משבץ באבנים יקרות הנערך בערך הנז'.

ההודים אינם מצויינים במלבושיהם. כי אינם צריכים לבגדים חמים ומעטפות. כי אך בחדשי טבת ושבט בלילות ובתחלת היום עד ב' שעות אחר עלות השמש נרגש מעט קור כמו באייראפא בחדשי תמוז ואב ואז לובשים בגד מטוה צמר, ויסירוהו כחום היום, ועל כן כל בגדיהם הם שש לבן ומשי דק, קצרים ובלי בתי ידים רק לכסות מערומיהם, ובמלבושיהם לא נכר שוע לפני דל, כי השש והמשי הם פה קלי הערך. והעשירים מצויינים רק באבני חפץ פנינים ומרגליות אשר הארץ הזאת מבורכת בהם.

והיהודים גם פה כמו בבאמביי מלבושיהם כמנהג באגראת במלבושי ערב ארוכים תחתים שנים ושלישים ובראשיהם מגבעה ארומה צנופה במצנפת לבנה של משי (טורבאן), ומכובדים בבגדיהם ותהלוכותיהם ומנהגיהם, בנדיבות רוחם ודרכי חייהם במוסר ונעימות דרך ארץ, בתואר הפנים ויופי המראה והליכות ביתם וסדר מסחרם — יותר מכל שאר האומות הגרים והושבים פה, וגם יודעים הלשון אשר תהלך בארץ ומלומדים גם בשפת ענגליש, ועל כן סוחרי ערב וסוחרי באגדאת ופרס ישימו בטחון מערכות עזבונם ובטחונם על היהודים.

פורטיגיזים ישנם פה; ובכל ארץ הודו לרוב, כי זה מאות בשנים אשר יסחרו את הארץ הזאת כי הם היו הראשונים בזה. והמה מחזיקים באמונת אבותיהם דת נוצרת, ומלבושיהם בגדי איירופי. אך פניהם כפני ההודים נהפכו לירקון, כי מתחתנים בבנות עמי הארץ, ומדברים בשפת הארץ וגם בלשון עמם פירטיגיזית. המחמדאנים הרבים אשר גם הם תושבי הארץ מלפנים, מחזיקים בדת הקוראן ובכל מנהגיהם וגאותם כטבעם. מלבושיהם ולשונם כמנהג הארץ ואינם יודעים בשפת ערבי ואף כי תפלותיהם והקוראן נכתב רק בכתב ולשון ערבי, והמלומדים שבהם יודעים לקרותו, ומצוה עליהם להתפלל חמש פעמים ביום ובהקוראן קוראים בשפה ברורה ובנעימה וחשק, והכל בכתב ולשון ערבי אבל אינם מבינים מה שידברו. הם אינם מתערבים עם ההודיים ולא מתחתנים עמהם כי טמאים המה להם. ונכרים המה בתואר פניהם ובמנהגיהם ומעשיהם כי ישמעאלים מחמדאנים המה. וגם שופרים לעלות למיכא ומודינא (בערב) מקומות קדשיהם וקבר נביאם ומחוקקם בעליצות המונם ומפזרים על זאת כסף רב. כי עשירים הם ועושים לשם ומשם מסחור וקנין;

גם כינייס נמצאים פה לרוב, ורובם בעלי עבודה עושים בכל מלאכת מחשבת גם סוחרים גדולים יודעי מסחור וקנין. לשונם לבושיהם ומנהגיהם ואמונתם ועבודתם כאשר בארצם, ויסופר מעט מהם עוד להלאה. זולת אלה ימצאון פה מכל לשונות הגוים ולאומי תבל, פרסייס, ארמענער, סולאייער, גם איירופיים מכל המדינות תושבים וגרים וכולם רצים ושבים ואיש במסלתו יעלה לעבודתו ולמסחרו והעיר רחבת ידים לתת לכל איש די מחסרו. ועושר הארץ ישביע רצון לכל. וביותר להבריטאנים יודעי מלאכה ומסחור אשר לאיירופא וטוב הארץ בידם והם כאדוני הארץ ויודעים להסב הצלחת המדינה אליהם, ומהם בעלי הפקודות והרופאים (אשר ימלאו אמתחותיהם זהב, כי תחלואי הארץ ומכותיה רבים הם בקיץ ובחורף לא לא ישבתו ושכר הרופא אין די) ומורי בתי הספר הרבים קטנים וגדולים אשר לכלם שכר רב מהכנסת המדינה ואין כסף נחשב, ויחיו פה חיי נחת ועונג, בתיהם מלאים כל טוב, עליות מרוחות בגנית ופרדסים ולכל אחד משרתים ומשרתות מההודים ילידי הארץ אשר רבים המה ולא ירבו בשכרם וגם אכילתם ומשקיהם לא תכבד כי ישפיקו מחייתם באורז וירק ומים.

גם מרכבות וסוסים ועבדים רצים לפניהם. וכגן עדן הארץ לפניהם.

רוב ילידי הארץ בנוף הזה מסובלים בחולי מעים או במחלת הצבה תמידי בכל הגוף או רק בצואר, או ביד או ברגל או באשך, וכמעט אין נקי מזה. בכל פנות נראה אנשים עבים ושמנים אשר נדמו בריאים וטובים, והם מעונים ביסורים וחלושים וילכו בלא כח, שהם רק נפוחי רוח. ויש אשר צוארו עב מכל גופו או ידיו או רגליו. ויש אשר כיס האשכים שלו גדול כחצי גופו ויפריעהו מלכת ברגליו וצריך לתלותו על מתניו מזה זמוה ולהחזיקהו לפניו בעת לכתו ובשבתו, ואלה סובלים מכאובם ביתר שאת בסוף כל חדש אשר יחלו בקדחת כל הגוף קור וחום יום יומים, ולתחלואי אלה אין כל מזור ותרופה, רק יש אשר יאכלו או ישתו האפיום כפי אשר ירגילו עצמם לזה וזאת תקל עליהם את המכאוב והקדחת למצער. והבאים הנה מארצות אחרות צריכים להשמר מלשתות מים רבים ולאכול פירות המתוקים, אשר הם ראש לכל התחלואים האלה.

גם כי ממשלת בריטאניא בטלה המנהגים הרעים שהיו פה מאז לעובדי אליל בשריפת המתים והחיים והשלכתן אל המים, בכל זאת רואים תמיד גופות מתיהם צפים על פני הנהר גאנגא כי קדוש הוא להם, ועושים במחשך מעשיהם.

בימי החורף יבואו לפה אנשים מארץ קאבול המביאים למכור מיני פירות האילן הגדלים שמה ואינם פה: צמוקים, תאנים, שקדים, אגוזים. ובהיותי הפעם בבית איש יהודי ממיודעי בא איש קאבולי עם משא פירותיו על שכמו הסובב למכור בהבתים, ונפלאתי על מראהו: גדול הקומה, ארך האבר, גדל כח, רחב הכתף, ושמן החזה, ובריא אולם, מגודל בזקן, ונשוא פנים, מראהו אדום ועוז פניו לא ישונה. והם שוכנים שם בהרים ועובדים את האדמה ובאים לפה בכל שנה בחורף למכור פרותיהם. איש הבית הגיד לי שאלה מגידים על עצמם שהם מזרע בית ישראל ומשבט בנימין ובאו לארץ ההוא בימים קדמונים ומתגרת יד נוגשיהם בגלותם (או מפחזותם) עזבו דת אבותם. והנם עתה בדת המחמאדאנים אשר השלוט בארץ קאבול — בין פרס והודו — ועוד נשאר בידם מקצת מדת ומנהגי ישראל. לא ידעתי לשונו להשתעות עמו ולהתחקות על שרשי הדברים, אך זו שמעתי.

שבתי בזה היתה לי על אפי ועל חמתי, כי לא נמלאה עצתי, ואויר הארץ העכור עכר שארי רוחי ומותי והכשיל כחי. ונועצתי ללכת לאוסטראליע עולם החמישי, אבל באשר ספינות הקטור לא תלכנה מפה לשם — כי דרך אי „ציילאן" תעבורנה — וספינות הרוח לא תפרושנה גם בדרך הזה בימות החורף, ע"כ ישבתי משמים פה עד אחר הפסח, וגם אז לא מצאתי אניה הולכת מזה ישר לאוסטראליע, ונועצתי ללכת לסינקאפור כי משם ספינות יותר מצויות לשם.

יום ט"ו אייר עזבתי כלכתא ונסעתי באנית קטור ועברנו ארץ

אפא ופענו. ושם דרים היום מעט יהודים סוחרים מכלכתא ילידי באנדאת בעיר מולמיין וראנגון, עיר גדולה בנויה בנוה והיא היתה לפנים עיר מלוכה. באחרונה ירדתי כי בה ישב איש גביר נכבד ונדיב לב כה"ר אברהם שמעון נ"י ועוד איזה סוחרים ונתנו לי נדבתם לירושלים ת"ו, וישבתי בה ג' ימים. (ומן מולמיין שלחו לי כבר הנדבה לכלכתא). בשני מקומות האלה אף כי מעטים המה היהודים הגרים שם, יש להם שוחט ומתנהגים בדת יהודית כראוי, ומטהרם פרץ שם מאד. גם הארצות האלה היו זה מקרוב לממלכת בריטאניא ומושליהם מקרבה, ויש בהן גם פורטיגיזים ומשארי אומות, כי היא עיר סוחרת לכל מדינת פענו ואפפע פנימה אשר שם עוד ימלוך מלך מעם הבירמאני תושב הארץ מלפנים עד היום.

לט.

עיר ראנגון ומשפט המלך. פילא פינאנג ומקריה.

בעיר הזאת מצאתי איש יהודי מאונגארן איש חכם בתורה ומבין בהרבה לשונות, איש גבור חיל ושתים עשרה שנה השכיר א"ע בעבודת הצבא להבריטאנים והאללאנדים אשר בהודו הזו, והיה גם שר מאה, ועבר בכל המדינות האלה. ועתה עזב עבודת הצבא ויסחור את הארץ באבנים טובות ובמסחרו זה עבר עתה פנימה בארץ הלזו פענו ואפפע אשר בהן התצבנה אבנים יקרות וביחוד האודם — רובין — אשר שם לרוב. ויספר לי שהוא בא עתה מעיר הבירה מארפארם אשר באפפע המדינה מושב המלך הגדול הבירמאני. המלך הזה תקטן בעיניו להקרא בשם מלך או קיסר, רק: מלך מלכים לכל מלכי האדמה, והוא הממליך מלכים ברוח שפתיו ומחלק את התבל בחבל לאשר ישר בעיניו לשריו ועבדיו העומדים לפניו, ולכולם בשם יקרא, לזה: מלך אשכנז, מלך צרפת, מלך שפאניאן כו' מלך תוגרמה מלך ערב כו'", כי הוא כושל בדמיונו בכל אפסי ארץ והים ולבו כלב אלקים ולכל אשר יחפוץ יתנם. עשרו רב מאד כי הוא מושל במכמני הזהב וכל אבן יקרה אשר בארצו ובידו כל טוב הארץ העשירה מאד גם בכל ראשי בשמים. וכל מלכי הודו הקטנים אשר סביבות מדינתו יביאו לו שי למורא, ונוהגים לו כבוד אלקים. ואיש לא יראה פניו ריקם. וגם בבואם אליו לא יביטו בפניו ורק בכריעה ובהשתחויה יגישו לפניו בשבתו על כסא מלכותו רם ונשא.

הפעם ביום הששי עמד האיש — המספר לי — ברחוב העיר ושמע מאחריו קול פרש ורכב ומרכבה מרקדה וקול קורא בלשונם „כרעו, ברכו!" וכל העם אשר עמדו שם כרעו ונפלו על פניהם ויפול גם הוא עד עברם. זה היה מלך המלכים אשר בעברו בעיר במרכבתו רצים לפניו רגלים ורוכבי סוסים לפנות לו הדרך וקוראים לפניו שיכרעו ויפלו על

פניהם שלא יראו בפני המלך, וכל אשר לא יכרע ויפול על פניו אחת דתו להמית בחרב אלה הרצים. כשמעי הספור הזה אמרתי לו: עתה אבין המקרא (בראשית מ"א, מ"ג): וירכב אתו במרכבת המשנה אשר לו ויקראו לפניו אברך"; כי באין ספק כה היה משפט כל המלכים בימים הקדמונים אשר לקחו להם כבוד אלקים ובפרט פרעה אשר אמר: לי יאורי ואני עשיתני" (יחזקאל כ"ט ג'). וכשהיה עובר ברחובות קריה היו רצים לפניו וקוראים בקול „אברך!" (כמו: וקרא לפניו ככה יעשה לאיש אשר המלך חפץ ביקרו: אסתר ו' ט') והמלה הזאת „אברך", היא ערבית כמו שהיא, כשאומרים לאדם או לגמל (ויברך את הגמלים) שיכרע על ברכיו, וגם בעברית צ"ל הברך. הצוי משורש „ברך" בבנין הפעיל. וםספר הכתוב שפרעה צוה שגם לפני יוסף אשר יעבור במרכבת המשנה יקראו לפניו גם כן „אברך !" כמו שהיו קוראים לפני פרעה.

משם נסעתי לעיר הגדולה סינקאפור אשר בארץ מאלאכה העומדת תחת קו המשוה ועברנו בעיר פיליפינאנג עיר חדשה ונאוה מאד תחת ממלכת בריטאניא אשר מלך הארץ מלפנים בסוף המאה העברה נתן העיר הזאת וסביב לה שלוחים לבתו אשר השיאה לרב החובל קאפיטאן „פאן לייט" והוא מכרה אח"כ לחברת הבריטאנים, אשר לטשו עיניהם על המקום הזה. כי האי הזה עומד אחורי הודו על הדרך העובר למאלאקה. ולמדינת כינא. והבריטאנים יסדוה לקאלאניה פוריה וענפה ובנו את העיר והמבצר בכלילות היופי ונמל נאה וגדול לכל האניות העוברות, ומושלת על המעברות למאלאקה ומגנת על המסחור של כינא. הרים גבוהים סביב לה כחומה נשגבה. הגשם ירד עליה תמיד לבד חדשי שבט ואדר ולכן אורה ממוזג כי הגשם יקררה בכל עת. פה יגדלו כל הפירות הנמצאות בהודו באזיא ובאיירופי, והארץ טובה מאד. בתוכה גרים שתי משפחות יהודים עשירים מסוחרי כלכתא והמה אנשי חסד והנכבד כהר"ר אלי' מרדכי גבאי נ"י. ועמדנו פה יום תמים והלכנו לדרכנו.

מ.

סינגאפור. תולדותיה והנהגתה ואומותיה. והיהודים

ביום כ"ח אייר באנו לעיר הגדולה סינקאפור, העומדת בראש לשון ים הנמשך ברחבה עד תוך העיר. לה חוף נאה ורחב לאניות רבות וגדולות, כי פה הנמל הראשי להאניות העוברות במצר הים הזה אשר בין הודו לכינא בחצי האי מאלאכה, וזה רק כארבעים שנה אשר שכרוה חברת הבריטאנים ממושל הארץ בשכר ארבעת אלפים פייאסטער לשנה, ובזה חוברה לה יחדיו עם האי פילא פינאנג הנזכר להיות לה חוף בטוח ומעבר נכון במצר הים הזה לדרך כינא. ואח"כ ירשוה לנחלה אחוזת עולם ויסדו אותה לעיר גדולה ואסיפת סוחרים רבים וגדולים ומקובצת עתה מעמים

רבים: בריטאנים, מאלאיים, כינאיים, קוכין־כינא פורטוגיזים, ערביים מאחמודאנים, הודיים ארמעניים, ותהי לסחר עמים כבירים כמו בלכתא הגדולה, והארץ טובה מלא ברכת ה׳ ורחבת ידים לפניהם. עשרה רב מאד בפלפלין וקנה בשם — ציטרינג אינגבער — וכל ראשי בשמים גם קאבה ואילני סרק רבים.

בה נמצאו כעשרים בתי אבות מאחינו היהודים בגדאתים, אשר מתהלה ישבו בכלכתא ואחרי נפרץ הססהור גם פה באו הנה ועושים בסחור וקנין ומהם גדלו והצליחו במאד מאד. ומתוכם כעין החשמל איש זקן ונכבד להלל גביר ויר״א כהר״ר אברהם שלום שלימאן נ״י באגרתו והגביר הנכבד סי׳ יוסף אמבאר דמשקי, והגביר היקר בה׳ שלום נבאי, אנשי שם. ועמהם סופריהם ומשרתיהם שו״ב ומורה לילדיהם כו׳. והמה דרים בבתי פרדם את פני העיר לרוח היום. בתוך העיר יש להם בית הכנסת יפה אשר עלה שממית כי רק לפעמים בשבת ויו״ט יתאסף שם מנין להתפלל, אף כי שומרי דת ישראל המה ונדיבי לב וכסף תועפות למו. כי מסחרם וקנינם פה כמו בכלכתא ינשא על כנפי רוח ועזבונם על קרן הצבי, ופה עוד ביתר שאת שרוב מסחרם רק באופיום למדינות כינא. והסחר הזה כאשר יעלה בשכרו כן ירד במחסרו, בין לילה היה ובין לילה אבד, כאשר ספרתי למעלה. גם פה שפתם אתם מלבושיהם ומנהגיהם כדרכי אבותיהם בארץ מולדתם, אבל גם משפטי הארץ למדו, ויתדמו לעשות גם כמנהגי איירופי כאשר יראו מהבריטאנים.

כן פה כבכל ארץ הודו ויותר, רבים המה שלוחי הפראטעסטאנטען — כי טוב להם במרבית שכרם — אשר כל מעינם להביא באמונתם מכל הבא בידם, והמה עושים חיל רק בגויי הארץ לאומותיהם, כי הכינה הממשלה בתי ספר רבים לילדים ולגדולים וילמדום לשון וספר בשפת בריטאנית וכל הידיעות וההכמות הנלמדות בבתי ספר באיירופי ומוריהם ומלמדיהם בריטאנים ויד הממשלה שלטת ועושה כל מאמצי כח להביאם במסרת דתם. והשלוחים יסבבו תמיד לדרוש להם ולמשוך את לבבם, וגם להם הרבה בתי תפלה ומדרש אשר יתאספו בהם רבים מעמי הארץ והמה ידרשו להם בשפת המדינה, ורבים מגויי הארץ מתנצרים. רק מהמחמודאנים לא תשיג ידם, כי הם בכל מקום שהם, בארצות ממשלתם וחוץ לארצם גם בארצות מגורותיהם מחזיקים באמונתם לעין כל לא יראו ולא יתבוששו ונותנים כסף סוררה לכל המפתם להמיר דתם, והמה לא יאבו שמוע לדרשות השלוחים ולא ללמוד הלשונות והחכמות בבתי ספריהם. גם מאחינו היהודים אשר גם עליהם יסבבו ויכוננו חציהם לא השינה ידם גם אחד בכל המדינות הודו אשר ידעתי. המסינארים האלה להגדיל כבודם ומותרות צרכיהם, יקחו שכר גדול מחברתם הגדולה והעשירה, ומתנהגים בגדולות דירות מרוחות בגנות ופרדסים משרתים ומשרתות וחייהם חיי עונג נחת ושלוה בלי כל עמל ויגיעת בשר ורוח וגם נפשם לא תשבע.

העיר הזאת אף כי יושבת היא סמוך לקו המשוה שתי מעלות והיום והלילה בה שוים, לא נבדל הקיץ מן החורף. ולא נכר תמוז לפני טבת, וחום היום יבער בה, וטובה אוירה מכלכתא שאיננה לחה ומעוכרת באדים, והגשם יקרה בכל עתותי השנה ורוח צח יהלוף בה תסיד. ובלילה האויר ממוזג ונותן שנה ומנוחה לעוף מחום היום.

מא.

הנסיעה לבאטאויע.

עשיתי פה גם חג השבועות והגיע ר"ח תמוז ולא מצאתי אניה ההולכת לאוסטראליע, ויעצוני ללכת עיר הגדולה באטאוויע אשר במדינת יאווע בהודו האחרונה אשר לממשלת האללאנד — נעדערלאנד — כי משם ספינות מצויות הנושאות תבואות הארץ ההיא לאוסטראליע. וכי ידעתי שגם שמה נמצאו מאחינו היהודים החיים חיים נפרדים ואשר עוד לא נכנס שם איש זר, בהיות הארץ סגורה לפני האורחים ממלכות אחרת אם לא באופנים ידועים ובערבות ושלום על זמן, חשקתי ללכת שמה לראותם ולחקות על שרשיהם ולדעת מחסורם, והקאנסול פרוסיא המליץ בעדי לפני הקאנסול ההללאנדי היושבים פה לתת לי הרשיום עם מכתב תעודה ללכת שמה.

עש"ק פ' חקת ו' תמוז התרכ"א ירדתי באנית קטור האללאנדית גדולה ומפוארה תחתים שנים ושלשים, ופנינו מערבה. עברנו קו המשוה על עבר אי זומאטטרו הדרומית, וביום החמישי נכנסנו בגבול יאווע. המעבר הזה מלא תחתחתים ומעקשים בדרך הים ואבני נגף העומדות לשטן להאניות ואסון לעוברי ארחות הים הזה. כן אנחנו לא נמלטנו אף כי היה יום צח והשמים טהורים והים שקט ובוטח. בבוקר היום הזה אשר היה יום המוגבל להכנס באטאוויה עלו כל הנוסעים הגגה לרוח היום להתענג ממראה היבשה הנשקף מרחוק, העמקים והגבעות אשר מימין ומשמאל הליכותנו עטופים בירקרק דשא ואילנות, נחמד למראה עינים! ועינינו צופות לנוכח ומחכים כי בטרם הצהרים עומדת רגלינו בשערי עיר המהוללה באטאוויע אשר רק כחמשים מיל רחוקה מאתנו — והנה האניה פגשה בשן סלע אשר נגע באופן הימיני והכהו לרסיסים. וגם המוכנה אשר בתחתית הספינה המנהגת ומולכת את הכל, נבקעה וגלגליה אשר בסופה עולים ויורדים בקול המון נהו שקטו והאניה עמדה מלכת. על האניה כי עמדה פתאום ולקול האופן והמוכנה כי נשברו, רעדה אחזתנו, אמרנו נגזרנו מצולה תבלענו, ומרפיון ידים לא ראה איש את אחיו לא הפנו אבות אל בנים, ואיש איש רץ ושב לבקש מפלט לו ממצולת ים. אך אנה נברח איפה ננוס לעזרה? אז יחשב איש את קנהו, והתודה את חטאתו בעוד נפשו בכפהו, ואימת מות תבעתהו. רבי החובלים והמלחים חשו וימהרו

להוריד הסירות התלויות בצדי האניה — כי ספינה גדולה היתה ולה שש סירות מצדיה, וירדו בהם אל הים לבדוק ולבקר סביב האניה אם נעשה בה בדק. ומעל האניה השמיעו קול תותח — קאנאנע — בלבת אש פעמים רבות. הוא אות לבקש עזרה מרחוק, גם הרימו נס בראש תורן להראות אותות למרחוק להחיש כפלט. אבל אין קול ואין עונה, כי עוד רחוקים היינו מארם העיר ואניות זולתנו לא נראה אז על הים, ונסו לפרוש נסים על התורנות להוליך את האניה ברוח. אבל גם הרוח לא נשף בהם כי היה יום נח וצח והים עמד כשמן בלי נוע, גם נסו לסחוב האניה בחבלים והיא לא זזה ממקומה כי כבד עליה משאה. ואחרי אשר סבבו האניה ותרו חוצה לה בשרו בקול כי לא נמצא בה בדק! אך מי יודע מה יולד עוד, כי עמדה על הצור. ותהי נפשנו בכפנו, לבבנו לשמים, ועשתונותינו מתחת למים. ורב חובל אחד מהר עם חמשה מלחים לשום בים דרכו בסירה אחת להגיע עד החוף הנראה מרחוק לימין, שם בית אשר נצור נצורה. ומשם הודיע בטעלעגראף להעיר להחיש עזרה, ועמדנו מרעידים מצפים לתשועה. ואחר הצהרים עפפה אלינו אנית קטור וקשרה אניתנו אליה בעבותת הספינה. כי הבטיחהו רב החובל שאין אסון באניתנו, והיא הוליכתנו עד החוף. בערב עמדנו מנגד לעיר ולא יכולנו לעלות היבשה אז עם חשכה. כי עוד רב הדרך ביאורים קצרים (קאנאלען) עד נכנס אל הנמל, אשר האניות תעמידנה שם לבטח. ולמחר השכם עלינו ובאנו לשלום לעיר קרית מלוכה באטאוויע, בירת מדינת יאווע הנקראת הודו האחרונה (נארד קיסטע) שש מעלות לרוחב, מערבה. ובטרם דרכה רגלי על אדמת ממשלת האללאנד הזאת שאלוני על הרשיום ועל התעודה ומצאו בידי אמת גכון ונתנו לי אות אמת כנימוס לבא העירה.

מב.

הערביים והעבריים

ביום י"א לחדש תמוז עמדו רגלי על יבשת עיר באטאוויע, ואנכי גר בארץ לא ידעתי דבר, ודבר אין לי עם אדם. הלשונות המתהלכות פה: מולאי, כיני, יאפאני, מוזרים לי. גם שפת האללאנדית אשר לממשלת הארץ וסוחרי איירופי לא ידעתיה, ורק בסינקאפור הוגד לי שיש פה רחוב של מאהמודאנים ערבים ומהם יש יודעים שפת ערבית. וכתבתי לי בפינקסי איזה מלות משפת עם הארץ הנצרכות לדרוש על רחוב הזאת. והיא שעמדה לי למצוא את הרחוב וגם הכסף היה לי למורה דרך — הכסף היא בתי עינים לחכם ומאור לכסיל — וכשתי שעות הלכתי עם מורה דרכי ברחובות רחבות וצרות ובינות גנות ופרדסים עד בואנו לרחוב הערבי. היום הזה היה יום חגם ראש שנתם. ובבואי אל הרחוב הנדרשת לי, והנה צהרים, אין איש בחוצות. כי כולם נאספים בבית המסגד

(מישקיטא) מתפללים כדתם. וישבתי ברחוב עדי יצאו. ומראש חשבוני לבן דתם, בזקני ובבגדי ובלשוני כאנשי סוריא וטירקיי *), ובהגידי להם כי עברי אנכי, נסונו אחור — כמובן. — עד שמצאתי אחד מהם אשר יכין לדבר בשפת ערבית, ודבר לי טובות וישכור לי עליה אחת בבית אכסנאי בִשכֻנתו. כי פה המדבר מקרב הלבבות והכסף יענה את הכל. אז חזרתי אל הנמל והבאתי חפצי אל הבית. ויהי ערב, ושנתי ערבה לי.

למחרת שאלתי איה פה בית יהודי, ואמרו לי: לא שמענו שיש בזה יהודים! ויצאתי לשוט בעיר ובאתי אל הקונזול פרוסייא והגיד לי על סוחרים אחדים כי נראה לו משמם אשר יתכנו בם שהם יהודים איירופיים, ונתן לי האדרעססא לאחד מהם איש זקן ה׳ ווילעהם האבגיזונד, עיר מולדתו אמשטרדם בהאללאנד והנהו תושב בעיר חזאת זה יותר משלשים שנה אשר מסבות הזמן הסיבוהו עד הלום וגם אשתו באה עמו משם, ולו פה בנים ובנות נשואים ואינם נשואים והוא סוחר גדול ושמו נככד. בבואי אליו קבלני בפנים יפות ועל פיו נודעתי תולדות רוב היהודים אשר פה במדינה. אחת לאחת נודע לי כי יש בעיר הזאת כעשרים בתי אבות יהודים, לבד עוד רבים שאינם ידועים. וכולם מצאצאי איירופי, ויבושו להגיד יתושיהם כי ממעי יהודה יצאו. מדי זכרי זאת יחם לבבי בקרבי, רוחי עלי תתהפך: מדוע יבוש ישראל ויכלם איש יהודי מהגיד שם כבודו ותפארת יחושו כי הנהו יהודי מזרע ירך אברהם יצחק ויעקב? מי בכל עמי הארץ יכול להגיד התיחשו אי מזה בא, שורש אילן נטעו מטע להתפאר, ומקבת בור חוצבתו, כישראל שבטי יה אשר מני אז עד בלתי שמים לא יקיצו לא יסוף זכרם מצאצאיהם ושם אבותיהם לא ישכח מני דור ודור! גם תורת אל־חי כירח יכון עולם וכימי השמים על הארץ תזרח ותופיע ובה יתהללו כל זרע בית ישראל — ולמה תתנכר יעקב, מדוע תתחפש ישראל? למה תבוש לאמר: עברי אנכי! מדוע תכלם להגיד את אלקי ישראל אני עובד? אם את האלקים אתה ירא! —

גם אתה ידידי הקורא אם תחפוץ לדעת את היהודים הנמצאו בארץ יאווע ובעיר באטאוויע בפרט, אעתיק לפניך את המכתב אשר כתבתי על אודותם לבית יעקב לירושלם עה״ק ת״ו. קום קרא ותשבע רצון:

מג.

שלום לבית יעקב.... בחדש העבר בשרתי לכם העוברות, ועתה

*) הכותים אותם בכל שנה בעיר מיכה, ומדינה מקום מקדשיהם, כי גם אלה מפה ממרחק הגדול הזה ילכו בכל שנה לשם ונסיעתם תארך על המעט ארבעה ירחים. יש מאלה שנוסעים רק לשם מצוה כמצוה עליהם שכל מחמודלגי מחוייב לעלות פעם אחת בימי חייו למקום ההוא — כאלה בח״א כל סדר העבודה — ויש שנוסעים במסחרם, כי המסחור רב להם מפה לשם ומשם לפה.

אבשרכם מביאתי הנה לשלום.... והנני מתבודד בעלייתי זאת זה חדש, לא ידעתי איש ואיש לא ידעני, ועוד לא מצאתי אניה הולכת אוסטראליה ויום לשנה אחשוב. הוצאות ישיבתי ומחיתי — אך למחית נפש — רבת מאד ועל לחם ומים לבד לא יספיק לי א' גולדען ליום. אחרי הדרישה נודעתי כי נמצאים פה יהודים רבים אבל בשם ישראל לא יכנו ובניהם כמעט שכחו כי ממעי יהודה יצאו. מאלה אשר נודעו המה כעשרים בתי אבות ומהם סוחרים עשירים כולם ילידי איירופי מהאללאנד ומאשכנז אשר מלפנים באו הנה בעבודת הצבא למלכות האלאנד, כי מאז נטתה ממלכת האללאנד קו ממשלתה על הארץ הזאת לא נתן הרשיון לבני איירופי להאחז בה רק אנשי הצבא אשר כלו ימי עבודתם ובניהם אשר יולידו שמה או סוחרים גדולים אשר ידם משגת להראות בצרור כספם סך הקצוב להם ויהיו לתועלת המדינה בהאחזם בתוכה. והיהודים האלה גם המה משלשה פנים, מהם סוחרים עשירים, ומהם עובדים בצבא ומהם שכבר שלמו ימי צבאם או בניהם אחריהם, כי יש בהאללאנד אנשים סוחרים הרוצים לסחור את הארץ הזאת ואין ידם משגת לסך המסויים, הם משכירים עצמם לעבודת המלך לישלחם הנה והנם פה בשם איש חיל ועושה גם מסחרו. מעטים מהם נשואים נשים עבריות אשר הביאו עמהם או נשאו אחרי כן ורובם לקחו למו נשים מבנות הארץ או נוצריות ונותנים גם מבנותיהם.... אין להם פה לא ביהכנ"ס ולא בית הקברות, לא מורה ולא חזן, לא שוחט ולא מוהל. והתערבו בגוים בכל מעשיהם. אף שבלבבם הם יהודים ואינם כופרים חלילה. וגם בפיהם לא יכחשו לפני מכיריהם, אבל עזבו האות והטופפות אשר אות היא לבני ישראל כי גם את בניהם לא ימולו ואומרים אנוסים הננו באין לנו מוהל. ואמרתי להם אני אמול לכל הרוצה להכנס בבריתו של אברהם אע"ה. ויענוני כי מנהג ישראל (!!) בידם מאשכנז והאללאנד שהמוהל צריך מכתב תעודה וסמיכה מהרב ומהממשלה. בניהם לא ילמדו ספר ואף תפלת ישראל לא ידעו וע"כ יכחשו ויבושו בדת אבותיהם. וכאלה נמצאים עוד בעיר סמראנג ובעיר סורבאחר ערי מסחור גדולות במדינה זו, ומנהג אחד לכולם. והדורות הבאים לא ידעו עוד אם ממעי יהודה יצאו ולא יזכר עליהם עוד שם ישראל חלילה. — ככה התערבו רבים מבני ישראל בימים הקדמונים במדינות מדי והודו פעם באונס פעם ברצון, פעם מרוב עבודה ועול קשה פעם מטוב לבב ורוב כל.

הנכבד בהם בעיר הזאת הוא איש זקן וסוחר ולמד בנעוריו דעת ה' כה' וויללעם האכגיזאנד מילידי אמשטרדם. ומסבות הזמנים הסבו אותו ואשתו עד פה. ועתה כבר נולדו להם פה בנים ובנות ומהם נשואים ונשואות פה. ואין אחד מהם נמול ויודע תפלת ישראל. הגדול מבניו נשא זה לא כביר אשה יהודית בת טובים הבאה עם אחיה מאמשטרדם. ובבית אביה התנתנה בדת יהודית בכשרות ובכל מנהגי ודקדוקי ישראל, ופה גם היא

כקטון שנשבה. וגם ילדה לו בן ולא נימול. כן נודע לי איש נכבד רק בשנים בא מקריב בעבודת הממשלה בתואר פקיד בחיל הצבא והכין לו בית מסחור גדול, ה' אברהם זייהענדלער מעיר האג, אשר גם אביו איש סוחר ונכבד בעירו, והוא הראני שעוד יש אתו הטלית והתפלין וסדור תפלה, אבל היוכל לבדו לשמור דתו ? עוד מעט ועש תאכלם, גם הוא התאנח באזני מה יעשה ליום פקודה שהגיע עתו להשיא וגם הוא יהיה אנוס ח"ו לקחת אשה מבנות עמי הארץ באין לו מבנות עמנו. וכמוהו ידעתי שני אחים סוחרים עשירים רכים בשנים מעיר פפר"ם ואיש נכבד מהנובר ועוד ועוד. ואחרים מסתירים פניהם ונכלמים להגיד בית אבותם בשכבר נטמעו והתיאשו. — המו מעי לי ולבי כסיר נפוח ירתיח דמי עורקי. איכה במקום חפשי הזה תחת ממשלת חסד ורחמים כמלכות האללאנד אשר חופשה נתן ליהודים לשמור דת תוה"ק באין מפריע וכל טוב הארץ גם בידם, מרוב כל וטוב לבב ישליכו אחר גום כל מוסדות הדת ויפרקו מעליהם עול מלכות שמים בלי השאיר שריד ופליט ! אשר לא כן חזיתי לאחינו הבנדאתים אשר בהודו שבכל מקום אשר נאספו מהם רק כנין ראשית דבר יעשו להם ביהכנ"ס ושוחט וקהלה לעצמם ולא יבעטו במצות ה' ביד רמה. ויהי כאשר הוכחתים על פניהם פעמים רבות, לאמר כי תקחו מוסר מהמחמוראנים שגם המה גרים בארץ הזאת ומארץ רחוקה באו מערביה, ממיסקוט, וחדארמות כו' וגם הם גדלו והעשירו כמוכם כמוהם ; והלא תקחו מהם כלימות מוסר איך ישמרו דתם גם פה בכל חוקיהם והבליהם, ונפרדים מגויי הארץ גם במשבותם ויבנו בתי מסגד להם ולא ידעו בושת עבור שמירת דתם, כי כל העמים ילכו איש בשם אלקיו — ואתם בני עם ישראל אשר אבותינו לא בושו מהגיד כי עבדי ה' המה ובכל מקום בואם קראו בשם ה', אתם, אין די כי לא תשמרו דת אל חי, עוד תבושו להגיד כי עברים אתם ! ? אז הזקן הנז' הצטדק כי כבר התעוררו על זאת ואיש נכבד ועשיר היה ביניהם לראש ה' ליאון מאמשטרדם, והוא הקדיש בביתו חדר אחד לבית תפלה ובר"ה ויו"כ היה מאסף אליו כל היהודים שבעיר גם העובדים בצבא ברשיון נשיא הארץ והיו מתפללים שמה, ובשנת העברה נסע לאמשטרדם והוציא רשיון מהממשלה לתת ליהודים פה מקום אחוזה לבית הכנסת ובית הקברות, ובשובו הביא אתו גם טליתים ותפלין סדורי תפלה מחזורים חומשים סליחות קנות כו', ובחפצו היה ליסד להם קהלה כדת, אבל השטן הפריע מחשבתו הטובה כי לא ארכו לו הימים אחרי שובו הלום והלך בדמי ימיו בדרך כל בני חלוף, ועם מבחר שנותיו נאספה מחשבתו הטובה ואין בנו איש כמוהו לעשית עוד כמעשהו. והזקן הזה הוסיף לי לאמר כי מצפה עוד ליום אשר הצא הדבר הזה לאור. אך מה תתן יכה תוסיף נפש המתאוה אם לא תעש בחפץ כפיה וביד הרוצים תעשה את אשר נטל עליה, וכה נקל הוא ליסד פה קהלה לישראל אשר היתה לכבוד ולתפארת, ואין איש מתעורר ומתחזק על זה !

עוד ספר לי האיש הזה על אורות ה׳ ליאון הנז׳ כי צוה לפני סותו לאשתו הנוצרית אשר לקחה פה (והיא מבנות אצילי האללאנד וילדה לו שני בנים ושתי בנות) כי כבלות השנה לאבלותם תסע עם בניה לאמשטרדם ותתיהד שמה היא וילדיה, וכן הבטיחתהו. הפעם הביאני האיש לבית האלמנה הזאת והיא מתאבלה על בעל נעוריה, על פתחי החדרים ראיתי מזוזות קבועות. הראתני את החדר המהודר אשר הכין בעלה לבית תפלה ושם הטליתות והתפלין והספרים אשר הביא עמו להאנשים אשר יתנדבו לבא להתפלל בו. רק ספר התורה לא מצאתי כי הניחה באמשטרדם לשלחה הלום. דברתי עמה (כי מבינה היא בשפת אשכנז ועננליש, והיא מלומדת ומכובדת), ואמרה כי בהבטחתה עומדת ללכת אמשטרדמה להתיהד. וחזקתי את לבה להנסיעה הארוכה הזאת. לכבוד היה לה אשר באתי לבקרם, והיא יושבת בבית גינה רחבת ידים. ובקשתני להשאר שמה לרוח היום עד הערב. ובערב קראתני אל השלחן לסעוד וכי ידעה כי לא אוכל אתם אמרה שהכינה בעדי רק קאהווע בלי חלב, ולחם והמאה. כי גם המה לא יאכלו מאכל בשר בערב, והראתני כי מלמדת ילדיה, אשר הגדול שבהם בן שמונה שנים, בדרכי דת יהודית לברך על הלחם ועל כל מאכל ברכה ראשונה ואחרונה. וגם היא עושה כן שכבר למדה בעלה וקוראת עמהם שמע ישראל, וגם הילדים אמרו שרוצים להיות יהודים וילכו לאמשטרדם. יצליח ה׳ חפצם ! ואחר האוכל שלחתני במרכבתה עד בית מלוני הרחוק משם כשתי שעות.

בבית הזה נמצאת עוד נערה יהודית היא בת אחיו של ה׳ ליאון שהביאה זה מקרוב מאמשטרדם, וימס לבבי מבכיותיה אשר תבך על דודה שעזבה בלי משען ועל כשרות בית אביה חגה חדשה ושבתה, וכי נפשה מטומאה במאכלות אסורות. שאלתני מתי יהיה ת״ב — כי היה ג׳ ימים קודם ת״ב — ברצותה לענות נפשה ביום הזה כי כן הצום בכל שנה ולא תעזוב תורת אבותיה, והראתה שיש אתה סדר תפלה מחזור קינה וסליחה. גם כבדוני לסעוד אצלם אחר התענית כי יכינו לי. „ומה תכינו״— שאלתים — „בשר ויין וכל אשר תשאלך נפשך״ — ענוני. „הזה צום אבחרהו, זהו אגרא דתעניתא ? לא תצומו ולא תאכלו לברות בשר טרפה — יאמר ה׳ —״ והנערה בכובד אנחה ועינים זולגות דמע ענתה : „מה אעשה לאבי העני כי שלחני לעזאזל ואני אנה בא, אם אולי תרצה דודתי ללכת אמשטרדמה אשובה עמה אל עמי ואלהי, ואם אין מי ישיבני מן המהדפה הזאת״. מכל היהודים הנמצא פה לא צמו בת״ב בלתי הנערה הזאת. ומכל שלוחי אה״ק אני הייתי הראשון אשר באתי למדינה הזאת.

הגדתי לכם היום, אולי יסע מי מירושלם לאמשטרדם יקח לו המצוה למנה לספר דברי אלה לפני הרבנים הגדולים והגבירים הצדיקים שמה־ אשר לדעתי יש לאל ידם להחזירם אל התורה והמצוה. כי אחיהם היהודים מאמשטרדם יקר מאד בעיני היושבים פה (והאיש הנכבד הנז׳ הגיד לי

שבימים מלפנים היה מאסף פה נדבות לאה"ק ושלחם ליד הרב הצדיק רצ"ה לעהרין ז"ל עפ"י בקשתו), ואם יכתבו להם תוכחת מוסר יקבלו ויתאמצו לשלוח להם משם שוחט חזן ומוהל אשר בנקל יפעלו זאת ע"י דממשלה, ויטיבו להם פה כי עשירים המה. וייסדו להם קהלת ישראל ויקבלו בשמחה. כי אך בהפיח רוח טהור בלבות זרע ישראל תתלהב הגחלת העמוסה בקרבה והיתה לבער בשלהבתיה. ואינני צריך לעורר בדברים רבים, כי הלא כל המקיים נפש אחת מישראל בחיי הגוף בעוה"ז כאילו קיים עולם מלא ומה גם לקיים נפשות רבות לחיי עולם. ומי אכזר אשר לאל ידו ובאונו לעשות חיל ולא יעשה ? ובשנם קהלה קדושה כאמשטרדם אשר רבניה ונשיאיה, גבירים גדולים חקרי לב לעשות אך טוב לישראל הלא יתעוררו להקים לאחיהם הרחוקים בקצה הארץ שם ושארית בישראל. ואך למותר לי להמליץ הדברים כי מה ידעתי ולא ידעו. אך את הדבר אשר עיני רואות אינני רשאי להעליםם ולכובשם, כי כאש עצור בעצמותי כלכל לא אוכל. ואני תפלה נזכה כולנו ליום שפיכת הרוח על כל בשר לעבוד שכם אחד שם ה' אחד בהר הקדש בירושלים תובב"א.

אביכם המיחל לתשועת ה' ולישועת יעקב סל"ה.

וכזה כתבתי ביחוד לרבני וראשי ק"ק אמשטרדם, ודברי לא שבו ריקם, כי שמעתי ששלחו מהאללאנד אחד חכם ורב ירא ה' ובא ויסד קהלה לבני ישראל פה ובסמאראנג והממשלה נתנה להם מקום לביהכנ"ס ובית הקברות. ויהיו לשם ולתפארת. אך להרב הזה לא ארכו שם הימים כי לא יכול נשוא אויר הארץ הקשה ונפטר שם בשם טוב.

מד.

טבע הארץ אוירה ויושביה, ומסחרה ותוצאות הארץ

העיר הזאת עומדת על מים רבים, והיא אחת האיים אשר אדמתה כסתה את הים ותהי לארץ נושבת אשר על ימים נוסדה והתהום תהתיה לכן אוירה לח ועכור וקשה לבריאות הגוף. ויושביה מסובלים בחלאים רעים וביחוד חולי מעים והכווץ וקדחת בוערת. גם מרבית פירותיה המתוקים והספוגיים ושתיית המים הרעים יוסיפו להשחית. וביותר לאנשים גרים הבאים ממרחק אשר אינם יודעים להזהר מהרבות אכול הפירות ושתיית המים. ותבא כארם בקרביהם וכעצם במעיהם. שלשה ערביים מתמודאניב סוחרים עשירים ממיסקוט באו עמי באניה ועמדנו יחד ברחוב הזאת ובביאם עטו אל הפירות המתוקים לחיך ועפו אל המים לשבור צמאונם מהמתוק ולא ארכו להם יומים והובלו שלשתם לקברות, ואנכי כל ימי שבתי בה לא טעמתי מים חיים בלתי מבושלים בעלי טהע או קאווע ומהפירות רק כדי טעימה, גם בּיחס חטה לא הרביתי, ורוב מאכלי פה אורז מבושל קשה ודגים חיים מטוגנים, בשמן אגווי קאקו אשר הכינותי לי

לעצמי בחדר עלייתי, ומהאראק הטוב הנעשה פה מצוקער ואורז — אשר אין כמוהם — לא משכתי את ידי, ועם כל משמר אשר נצרתי בריאותי בעיר הזאת, מכל אשר לפני — לא נצלתי מקרחת ורפיון בני מעים כי אין אדם שליט באויר המזיק לכלוא את הרוח מבוא אל תוכו ומהרתי לדרוש ברופא והרפו ממני. ואך רוב הזהירות ממאכלים כבדים ושתיית מים חיים עמדה לי בעזרת ה' ית"ש לצאת בחיים ממקום הזה. ויושבי המדינה יודעים להזהר, וגם מהמים לא ישתו אלא מעט אחרי הסנן באבן מאבני המקום החלולית.

העיר גדולה מאוד יותר משתי פרסאות הקיפה וחומת אבנים סביב לה, ומחוצה לה סביב הרבה בתי גנות ופרדסים וכפרים אשר להעיר נחשבים, והוא עומדת אצל הנהר הגדול יאקאטארע הנמשך לתוך העיר יאורים נהרים בכל הרחובות אשר בהם יעברו בסירות דוגה ועל שפתו מזה ומזה אילנות מצל ולפניהם הרחובות אשר לפני חבתים שם תעבורנה המרכבות והעגלות ומדרך לרגלי אדם, הבתים בנוים מאבני גזית ולבנים ובמבנה בתי הגדולים שבאיירופי. כמאתים אלף תושביה מחציתם הבאטאוויער תושבי הארץ מלפנים, ומאלאייער והם מאחמודאנער וערביים. ומחציתם יאפאנער, כינעזער ואנשי איירופי, אשר מהם המה גם שרי הפקודות ואנשי הצבא והסוחרים הגדולים לכל ארצות איירופי וחיים בה חיי עונג ושלוה.

יושבי האי יאווע נחשבים לאחד עשר מילליאן נפש ומלכות האללאנד תמשול עליהם ותעצור בעדם בארבעים אלף אנשי צבא איירופיים אשר עיניהם פקוחות על כל דרכי ומנהגי המדינה ונאהבים ומרוצים לכל יושביה כי בהסד ובמשפט יעמידו ארץ ולא יכבידו עול קשה על תיישבי הארץ וכל מעיינים להגדיל המסחור ולהרבות אושר הארץ ולהרחיב גבול החכמה, ומאז שנת 1730 בערך אשר ממלכת האלאנד הקעה יתד במקום נאמן הזה רחבה ונסבה מסהרה למעלה ותהי סחר גוים ומדינות והצלחתה תעלה כפורחת יום יום.

עושר ואושר הארץ רב מאד. כל התבואות והפירות הגדלים בהודו העליונה נמצאים גם פה ובשפע יותר. ומבורכת עוד ממנה ברוב פרי העץ וקאהווע הטוב, ויערות דבש קנה צוקער הרבה מאד, והרבה בתי מלאכה לאלה אשר רבבות אנשים עושים בהם מלאכה גדולה ואלפי אניות יוציאו ממנה צוקער לכל המדינות, גם אורז רב אשר יעשו מהם גם אוכל גם משקה רב, והרבה משקאות הטובים אראק ורום הנעשה פה מצוקער ואורז יוצא באניות רבות עד למרחוק והמסחור עצום גם בזה כמו באגוזי קאקוס והשמן והמשקאות הנעשה מהם אשר המה מבורכים פה באיכותם וכמותם. גם פלפלין גדולים וקטנים, אגוזי משקוט קדה וקנמון מור וקציעה וקנה בושם וכל ראשי בשמים. ופירות האילן אנאנאס. בעטעל אגוזי ארעקא (אשר יקססו בפיהם תמיד כמסופר למעלה) גם מין תמרים הדומה

ללחם ומשביע. גם השמן הטוב ממור ואפרסמון אשר צנצנת קטנה ערכה עשרה לירע שטערלינג, והמסחור רב בזה. ועוד הרבה מיני פירות וירקות אשר לא ארע ולא אוכל לפורטם. גם עלי טהע גדל פה לרוב אבל לא כמו בכינא ולא כמראיתם. כי אלה הגדלים פה הם עלים שחורים ויותר גדולים ולכן אין עושים בהם מסחור לאייראפי אבל בני הארץ גם האיירופים היושבים פה יאהבו אלה יותר משל כינא, שאינם מיבשים ליחות הגוף כהכיניי, וכל משקיהם פה לרוות הצמאון רק הטהע מבושל ושותים ממנו קר ובלא צוקער. כמה פעמים בלכתי בחוצות העיר וצמאה נפשי למים, ונכנסתי לאחת החניות לבקש מים להשיב נפש ונתנו לי כוס גדול מלא טהע מהמוכן להם לשתייתם, בבטן האדמה יחפרו. ויוציאו אבנים יקרות וביחוד אבן הדימאנטו ומלטישים אותו פה כי הבאטאוויער יודעים במלאכת הלטישה הזאת, כאשר ראיתי.

אבל רב מאלה האבנים בלתי לטושות מובאים לאמשטרדם אשר שם אומנים גדולים כל לוטש אבן יקרה. וזאת תביא להם עושר גדול. וכידוע שרוב עשירי אמשטרדם מסחרם ואומנתם באבנים טובות ולטישתם, וביחוד מצויינים בזה היהודים שבהאללאנד, כי ישולח להם בלתי לטושות ומתוקנות מפה באטאוויע ויתקנום שמה באמשטרדם.

זולת הטאבאק והציגארען הטובים המובאים לפה מהאי מאנילי הקרוב לפה, תוציא הארץ הזאת מין טאבאק אשר לא ראיתי כמוהו. אנכי כי הרגלתי לעשן הציגארעט מהטאבאק הנחתך דק דק מחותל בנייר, (שאין במנהג מדינת הודו. שהם יעשנו רק בשופפרת או ציגארען) ולא נמצא לי בכל מדינות אלו הטאבאק הנחתך כנצרך לי. והפעם נכנסתי פה לחנות מוכרי טאבאק ושאלתי אם נמצא ממין זה הדק, והראו לי בתכריך קטן טאבאק מחותך דק היטיב כמשי הדק או כשערות הראש, גם מראהו יפה כטאבאק טורקי הטוב. ונפלאתי על מלאכת החתך אשר הוא נשגב ממלאכת יד אדם, והגידו לי שהיא כן מלאכת הטבע שכך גדולו באילן ותולשין אותם כן ומשום רק האורך למדת תכריך. וכן ראיתי אח"כ דרך גדולו בהגנות אשר פה, וכאשר עשנתי מהם הרגשתי בלבול הראש כשכור ממשקה המשכר ולא ידעתי מה, ואמרו שמזלפין על הטאבאק מי אופיום. וכאשר הרגלתי בזה לא הרגשתי עוד.

מה.

רוב יושבי המדינה הם כיניים ויאפאניים אשר אמונתם דתם הנהגתם והזות פניהם אחת היא והם גדולי הסוחרים והאומנים ועושי המלאכה והפאבריקאנטען והסרסרים כו'. במשך שבתי פה ז' שבועות היה לי עת וזמן לראות ולהתבונן עליהם ועל מנהגיהם. הכיני יוכר בתואר פניו בין אלפי אנשים זולתם: פניו שקוע רחב מלמעלה וצר מלמטה חוטמו חרום מעט קטן ורחב

שפתיו עבים ורחבים. עיניו קטנות וארוכות ושחורות ושקיעות, ומראהו ירקרק — נעלב — כל רואיו יאמרו „זה סיני". מגלחים זקנם וראשם ומניחים פאה באמצע הראש ומגדלין הבלורית וקדוש היא להם. ויש שאורך הבלורית מאחוריו עד הארץ נגעת. וגודלים אותה מקלעת אחת וכורכה על הראש בעגל וראשם מגולה תמיד, גם מגדלים צפרניהם ומנקים ומיפים אותם תמיד, *) וצבועים ירוק — נעלב — ליופי. בגדיהם ארוכים ושחורים ולא יקרים, כי אינם מצויינים במלבושים, אוהבי המלאכה וכל עבודה אבל אינם זריזים ובהירים במעבדיהם רק במתון לאט וההתבוננות, ובלי יגיעה וטורח רב, כי הם כבדי התנועה, באשר ידיהם ורגליהם דקות וקצרות וגויתם עבה גושב מוצק וגס, גם גסי הרוח אדוקים בהבלי אמונתם, וגם אכזרים לא ירחמו, ועד מהרה יקראו למהלומות ומכותיהם בלי חמלה. אוכלים כל תועבה כל נבלה וטרפה, וכל גועל נפש גם השקץ והעכבר. ונמכרים בגלוי בחנויותיהם במשקל. ומזוהמים המה גם בחיצוניותיהם באין טהרה ונקיות, וגם הדרת הטבע לא שפכה עליהם רוח חן וכבוד. ועם כל גאותם וגאון רוחם לא משכו עליהם עין הרואים לרוממם בהדרת כבוד אשר יחשבו למו. המה מרבים בסעודת מרעים ומסבים לאכול בתוך הגן או החצר לעיני כל עובר. לא ירבו במאכלים ומטעמים ומשקים משכרים. ויאכלו לחמם ותבשיליהם — אורז ופולים — חצי מבושל ועב בלי מרק. ומבושם חד ובכרכום. כפות ומזלגות אין להם רק בידי כל אחד שני עצים

---

*) יבמות מ"ח ע"א: וגלחה את ראשה ועשתה את צפרניה. (דברים כ"א) ר' אליעזר אומר תקוץ ר' עקיבא אומר תגדיל כו' ע"ש וברש"י דלר"א לאו משום ניוול אלא בזה"כ. ורש"י בחומש מפרש כרע"ק „תגדלם כדי שתתנוול" (וגם אונקלס תרגם כן, וחדש הוא כי אונקלס תרגם מפי ר"א ור"י) וכ"פ הרמב"ם בה' מלכים להלכה, אבל בגמ' מסיים ורמי' לדברי ר' אליעזר (ש"ב י"ט) ומפיבושת וגומ' לא עשה רגליו ולא עשה שפמו מאי עשיה העברה. אך פשט הכתוב הוא שהטעם משום ניוול כד' רע"ק כמו גלוח הראש כי אין ניוול גדול באשה יותר מזה וכמ"ש (נדרים . . .) אין לנוי באשה מגולחת.

ואולם אחרי ראותי למנהג סיני שמגדלים הצפרנים ליופי והדור כמו הבלורית של הראש, וקציצתם לנוול יחשב, אמרתי דברי שניהם צודקים אלו ואלו דא"ח. שר"א מפרש הכתוב באשר שמגדלים הצפרנים ליופי כמו אנשי סיני ותהי העברתם וקציצתם לניוול ואבל. ורע"ק מפרשו במקום שנהגו כמנהגנו שגדול הצפרנים לניוול ולבושת החשב. ואף שמלשון המקרא לא עשה רגליו ולא עשה שפמו שמשם ראי' לר"א, משמע דגדול הצפרנים לצער ואבל יחשב; אפ"ל דשם בצפורני הרגלים שמכוסים במנעל ולא שייך בהו הדור ויופי, אבל צפורני הידים קבוע הוא להם.

. תמה מלשון הגמ' „רע"ק אומר נאמר עשיה בראש ונאמר עשיה בצפרנים מה להלן ניוול אף כאן ניוול" משמע דר"א לא ס"ל משום ניוול. ויל"ב. שוב ראיתי ברמב"ן בפי' התורה קרוב לדברי והנאני. אך תמיהני שכ' וז"ל „אבל בספרי אמר ראי' לדברי ר"א לא עשה רגליו ולא עשה שפמו והיא ראי' גדולה" עכ"ל ובתלמודנו מסורת כן גם בש"ס. וגם מפשט הגמ' לא משמע כן כח!

עגולים עם כפתורים בראשיהם מעשי אמן ובשניהם יגרפו האוכל אל פיהם ואשר לא יוכלו להביא בהעצים יביאו בידיהם. העשירים ונקיי הדעת יעמידו משרת לאחוריהם בעת האוכל ואחר כל מין מאכל יושיט ידיו הסגואלות מהמאכל לאחוריו והמשרת ינקם בהמטפחת אשר בידו. הטאבאק יעשנו במקטרת — פיפע — קטנה מאד מבדיל בקנה עץ פלפלין דקה וארוכה. והטאבאק מזוקף בסי אפיום או יניחו חתיכה קטנה ממנה למעלה מהטאבאק אשר אחרי ישאפו ממנה מעט ישכרו ויחכמו וישנו שנה כבדה וארוכה. בבתי המשתאות ישנם חדרים קטנים ומטות אשר שם יעשנו האפיום במרה גרושה וישארו הוזים שוכבים על המטה בתרדמה גדולה ומיד בהקיצם ימצאו מוכן לפניהם אכילה רבה אשר יאכלו לתאבון נורא מאד ואם לא יאכלו בהרגע יפתחו עיניהם מתרדמתם יאחזום בולמס מגודל הרעבון אשר תסוב להם האפיום והשנה הכבדה אחריה. איש זר אשר לא רגיל בהאפיום ויכנס בבית משתה מאלה ישתכר ויתהלל גם מהריח המתחולל בהם.

אף כי עבודות זרות רבות להם אבל העבודה הגדולה היא לאש, אליה ישתחוו אליה יתפללו ואליה יקריבו את קרבנם, ועל כן אש תמיד תוקד בבתיהם ובחנויותיהם לא תכבה ועון פלילי לכבות את האש. ולכל אחד בביתו ובחנותו בקיר שבנגד הפתח עומד צלם תבנית זכר ונקבה מעשי ידי אמן ומשוח בששר כפי טעם ידיעתם אשר להם בחכמת הציור, ואצל הדמות הזה עומד שולחן ונר דולק עליו תמיד יומם ולילה לא תכבה. והמכבה עובר משום מכבה. בלילה אחד בעד חלון עלייתי נשקפתי וארא אור גדול ברחובות קריה עד כי להב העיר עלה השמימה. והוגד לי כי חג להכיניים היום, ויצאתי לשוט בעיר לראות משפט החג הגדול הזה מכל חגיהם, אשר באורים יכבדוהו (אולי הוא יום מיתת אחד מנביאיהם) וזאת היא עבודתו: כל אחד מדליק לפני פתח ביתו וחנותו שתי נרות גדולות של שעוה גם בפנים הבית והחנות ידליקו עששיות גדולות. וכל אחד מכין לו חבילות של ניר מכל מיני צבעים ובכסף ובזהב ייפהו ויציירהו ויושבים אצל הנרות ומבערים הנירות וירקדו סביב להאש בכל מיני שחוק, ולכל עובר עליהם יכבדו באגודת נייר מאלה לשימה על האש קרבן כליל לאליליהם. ובעמדי על אחת החנויות לראות ולהתבונן מה העבודה הזאת להם, כבדני אחד מהם בחבילה נאה לתתה על האש וכאשר מאנתי לקחת מידו ולעשות נכריה עבודתי קצף עלי בחימה שפוכה. אז לקחתי הנייר וטבלתי במימי היאור העובר בהרחוב ונתתי לו שיבעיר, ורמזתי לו בזה שיעבוד לימים המכבה האש, ואהי כמצחק בעיניו. אלה עובדי האש אינם מקברים מתיהם באדמה קרוב למיתתם. רק ישימום בארון עץ מאילן אחד עב וקשה אשר יחוקקו אותו בתוך ומכסים היטיב בקרש עב עד שאין הריח יוצא ומניחים בהצרות בתיהם תחת השמים עד עת וזמן קצוב להם, אשר יקברו הארון באדמה ועושים שם מצבת אבן.

גם בארץ הזאת הסמוכה לקו המשוה בשש מעלות, היום והלילה הקיץ והחורף שוה בכל עתותי השנה. חום היום יבער עליה כאש אך הגשם ומטרות עוז יבא לה בכל שבעה ושמנה ימים אשר יקרר אוירה אחריו איזה ימים, ואם לא יבא הגשם לה חמשה עשר יום לא יוכלו שאת החום החזק אשר גם בעצי יער תאחז איש בוער. אנכי לא יכולתי לצאת מפתח חצרי החוצה משעה תשיעית בבוקר עד שעה רביעית אחר הצהרים מפני החום, וכן אצילי הארץ וביחוד אנשי אייראפא לא יתראו החוצה בין השעות האלה, אבל לעת הערב ובלילות האויר ממוזג כי ישב הרוח והלילה ארוכה שתים עשרה שעות. אז רגעי ארץ יצאו מבתי תענוגיהם, לשוח בגנות ופרדסים עץ עושה כל פרי אשר רבים המה מאד פה והמרכבות מרקדות ובתי המשחק מאירות ורחובות העיר מלאות צאן אדם.

בימי שבתי פה נודעתי למשנה הגובערנער מושל העיר -- אשר ה' האבגיזאנד הציגני לפניו — והוא איש טוב וחכם מלומד. ונשאתי חן בעיניו ודבר לי טובות וגם רב חסד עשה עמדי. והוא צוה לו כי כל מחסורי עליו עד אשר אמצא לי ספינה למחוז חפצי. גם בעת חליי שלח לי רופא גם מתת. ושכר לי הספינה לנסוע לאוסטראליע וצוה עלי את רב החובל לשום עיניו על מחסורי כי משמרת אני אתו. יהי גם מכירי זה ברוך! פעמים רבות נקראתי אליו וישב עמדי להשתעות בדרכי העולם וסוף דבריו היו תמיד בוכות הדת, כי פראטעסטאנט הוא וזה תכלית מעשיהם, וביותר במדינות האלה אשר גם דבר מדיני יצוק ביה.

אף הוא הראה לי בנן ביתו הרבה מיני חיות ועופות שאינם באיירופי, וחיה אחת גדולה כחמור והיא מעלה גרה ולא מפרים פרסה. וגם היא צעירת הרגלים שידיה קצרות הרבה מרגליה. ואמר לי שעל דעתו היא הארנבת שבתורה ולא כמורגל בפי המתרגמים שהיא „די האזע" בלשון אשכנז. כי האזע איננה מעלת גרה, וכאשר גם בשפן יש מהכתרגמים הראשונים שאינם מתרגמים „קאנינכען" כמתורגם אצלנו. אבל אנכי בדקתי „די האזע" והיא באמת מעלת גרה. וגם בערבי נקראת כן „ארנב", והראב"ע כ' שהמין הזה לעולם נקבות או שמתהפכת מזכר לנקבה. (ר"ל בעבור שהיא כתובה בלשון נקבה בין הזכרים). וכן הרנ"ו בביאורו לויקרא כ' „גם בספרי חכמי הטבע ראיתי שארנבת הנקבה כופה את הזכר לתשמיש וכמעט אין זכרות הזכר נכר בו" כו', וכל זה הוא בהאזע המתורגם אצלנו מאז עד כה (ועי' בחדא"ג מהרש"א מגילה פ"א בשם המדרש שהיא כנגד מ"י).

ביום נסעי הלכתי אליו לברכהו בברכת הפרידה ועל החסד שגמל עמדי, וגם אז לא הרפני מהוכיח, והעתיר עלי להבטיחו לאמר בכל יום הקאפיטל 22 מזמירות דוד בתהלים — אשר לפי דעתו שכל האומר בכל יום המזמור הזה (שלדעתם אמרו משיחם על עצמו) תבא בלבו אמונתם, ואמרתי לו יפה דברת שהמזמור הזה מעורר הלב לאמונה בהשגחת ה' ית"ש ושוב לאומרו על הים.

מו.

הנסיעה לאוסטראליע בים

שבעה שבועות ספרתי פה, ומבלי נמצא גם פה אניות־קטור נוסעות לאוסטראליע אף לא אניה גדולה מאלה הפורשות נס מאיירופי לים העולם בעלת שלשה תורנים שבהם תחתים שנים ושלשים והדרים רבים ומטות לאלפי אנשים — נתתי בים הגדול דרכי בספינה קטנה שאטלאנדית בעלת שני תרנים אשר הוכנה ללכת סידנא עיר הגדולה, נושאת סחר הארץ הזאת לשם: קאווע, צוקער־קמח בלתי מבושל — מושקאבעט, פלפלין, אורז, וראשי בשמים, אגוזי קאקוס ושמניהם. גם עשרה סוסים מסוסי ערב הקטנים אשר יקרים הם באוסטראליען, ושלשה צבים (שילקרעט) גדולים אשר מלאו מכסה הספינה מלמעלה. ונוסעים זולתי לא היו בה, בלתי רב החובל ואחיו ועשרה מלחים.

ביום ג׳ להדש אלול ירדתי בספינה הזאת אחרי הכינותי לי צדה לדרך חמשים יום. אף כי הבטיחו לי שלא תארך הנסיעה יותר מארבעים יום. הקורא יבין שלא הכינותי לי בשר ויין ומיני מטעמים, רק לחם יבש — בישקוט — ודגים מלוחים — סארדינען — קאווע, צוקער, חמאה, ואורז, ספירימוס לבישול, ואראק הטוב למשיב נפש, וכלים לבשל, ובנאנעס ירוקים — גרין — בעודם פגים אשר יתבשלו אחרי יניחום תלושים כמה ימים ואז יאכלום. רב החובל הכין לי מקומי למטה באמצע הספינה, אשר בתחילה חשבתי לרע לי ואחרי כן היתה לטובתי. באותו היום פרשה נס והרוח נשב מעט, והתנהלנו לאט. בחמשה ימים הראשונים אשר עברנו במעבר ים הודו בין איי יאווע ובין זומאטרא ישבתי על מכסה הספינה למעלה לשאוף הרוח, ולא עצרתי כח לשבת למטה בהמקום אשר הכינו לי אף רגע, מהחום הקשה והאויר האטום. וביום הששי יצאנו מנגד האיים על פני הים הגדול ופנינו דרומה, אז חזק עלינו הרוח ואויר קר החל לנשוף; גלי הים התנשאו עברו ושטפו למעלה והאניה נוע התנועה. אז נסתמו כל החלונות והארובות, ואנכי ירדתי אל ירכתי הספינה במקום אשר הוכן לי ולא נשאר לפני אור ואויר בלעדי מהארובה אשר יורדים בה המלחים על משכבם בירכתים. וכאשר הרחקנו עוד צפונה בלב ים היה הרוח הזק מאד מאחרינו והספינה עפפה כחץ מקשת, וכשנים עשר מיל הלכה בשעה. ומפני כי הספינה שקעה הרבה במים לא פרשה רק נס אחד, אך כאשר התקרבה עוד אל הדרום הגדיל עלינו הקור מאד. כל בגדי וכסתי לא חממו לי גם התבן אשר הכינו למאכל הסוסים לא הגין עלי בקרה, רגלי היו לאבן וידי מטיל עופרת ושני דא לדא נקשן. לא יכולתי עוד לעלות לבית התבשיל לבשל לי האורז כאשר עשיתי עד כה כי מכסה הספינה היתה מכוסה במים וגם המלחים הלכו יחפים עד הברכים. כי המים באים לה מעבר הזה ויוצאים בהשנית והיא מלאה מים והקור חזק מאד עד כי המלחים לא אכלו תבשילם רק מהקדרה שעל האש אשר

תהתיתה רותח ועליה קפאון. כאסיר הבור שבבתי מעוטף ומהותל שנים עשר יום על מקומי ורק בלחם יבש וקאווע אשר בשלתי לי על ספיריטוס החייתי את נפשי, וככהה לכנו עד יום ח׳ תשרי בלי אסון. ביום הזה הגידו המלחים כי נכון לנגדם ליל חושך ומר. לעת ערב החל הסער הלוך וגדול רעמים וברקים יכסו הים, האניה תעלה שמים ותרד תהום גם גשם שוטף ואבני ברד התחוללו עם הסער ותחשך הלילה. הכוכבים במסלותם אספו נגהם והירח לא יהיל אורו, וממעל להספינה שמעתי קול שברים ותרועה. כי דופניה העליונים נשברו ותורניה נדו גם נעו, והנסים נקרעו. כל חכמת רב החובל התבלעה כי אבד גם הדרך, ויהי הוא עושה הנה והנה נפל ונשברה זרועו ורק אחיו והמשה מהמלחים נשארו על רגליהם להעמיד מנהיג הספינה. ואנכי כל גופי אספתי מפני הקור והפחד, ובשמעי מאחרי הקיר המלחים מתלהשים לאמר: אם בחצות הלילה לא תקום הסערה לדממה אבדנו כולנו אבדנו!" אז גם דמי לבבי קפאו. ואיפו היו עשתונותי? מסרתי רוחי ונשמתי ליוצרי, ודמיתי: אתה ה׳, אסוף רוחי אליך אם גופי לא יאסף אל עמיו ואל העיר קברות בית אבותיו; אמרתי בלבי: הנה הלילה הזה יעשו בני ביתי שבירושלם סדר הכפרות, ואם ידעו כי אני עתה כפרתם כי אז היו עושים בסדר אחר —. וברוך ה׳ אשר ברחמיו גמלנו ויהי אחר חצי הלילה והים עמד מעט מזעפו, וכאור בוקר אז ראינו מה היה לנו: החדרים העומדים למעלה נשברו לרסיסים, ודופני האניה למעלה התפרקו מהגלים אשר הכו בם, ששה מהסוסים מתו והשליכו נבלתם אל הים וגם אחד מהצבים מת. וימהרו המלהים לחזק בדקיה ולהשעין תורניה, ורב החובל לא יכול עוד לעמוד על משמרתו כי חלה, ואחיו ממלא מקומו התנהל לאט ויהתור להתקרב מזרחה אל יבשת אוסטראליען, וביום עשירי לתשרי הוא יוהכ״פ היה יום שקט ובוטה וזרחה לנו שמש צדקה ומרפא, הספינה התנשאה על הים הנח כשכן, וכל נסיה פרושים לרוח מצויה הנושף בהם לדרכנו. אז הסירו מכסה הארובות ופתחו החלונות ושאפתי רות צח ותחי רוח יעקב, עד כי לא הרגשתי בהצום ויכולתי לעשות סדר עבודת היום הקדש והנורא הזה בשמחה ובטוב לבב בהתבודדי לבדי במקומי, בטחתי בה׳ שיעלה לרצון לפניו ית״ש.

בערב חג הסוכות תרכ״ב ראינו ראשי הרי קאפ ווילסאן ובאנו בגבולות אוסטראליען ועברנו על פני ארצות גם ספינות פגענו בדרכנו זה. ובימים האלה לא עזרנו הרוח ותהי האניה הולכת לאט לאט עד יום השמנה ועשרים בתשרי. ביום הזה הגענו לשלום נגד עיר סידניי בירת הנוף ניי־סיד־וואלעס. וראיתי סדנא דארעא ואורו עיני, ושכחתי את כל התלאה אשר מצאתני. והרימו נס לאות ויצא לנגדנו מורה הדרך והביאנו לעת ערב אל החוף. ובו בלילה עליתי אל היבשה כי כמעט קצרה רוחי מעמל הנסיעה שלשה וחמשים יום, כאסיר אל בור, ורבת שבעה לה נפשי גם קור וקפאון, גם רעבון וצמאון, גם פחדים ואימת מות ומשאון.

ברוך הגומל לחיבים טובות, ולישועתך קויתי ואקוה אלהי! יעקב סל״ה

אוסטראליע ונוי זיילאנד

בחלק הארץ החדשה הזאת, אף כי חדשה היא וגם ישבתי ועברתי בה חמשה עשר ירחים, אין לי לחדש בה דברים רבים ולהרבות בספורים, כי אין מטרתי לספר חדשות רק לגלות עתיקות וישנות וביחוד מאחינו בני ישראל ומאלה אשר למצער נודעו בארצות איירופי. אבל באלה אשר פה, אין כל חדש, כי אך מקרוב באו הנה, וידועים הם לנו ולבנינו ומעט התועלת אשר יגיע להקוראים בהרבות דברים, ולכן רק בדרך קצרה אעבור על הארץ הזאת ודרך הלוכי אגע בקצה עטי בטבע הארץ ויושביה, ומעט מהעוברות עלי במשך ימי היותי פה.

מז.

עיר סידני ויושביה, היהודים ומעשיהם.

העיר סידניי עומדת על החוף בלשון ים פארט יאקקסאן, ובה מושב הגובערנער לכל הנוף נוי זיד וואלעש, וזה רק כשבעים שנה אשר היתה לארץ נושבת — כי בערך 1790 נאחזו בה הבריטאנים, ועשו אותה לעיר מקלט ומושב כלא לאנשי און פושעים ועושי רשעה אשר נחרץ משפטם לשלחם אל ארץ גזרה ונשלחו לפה לשאת את עונם ולהכין קאלאניע, ויהי כי ראו את הישוב כי טוב ואת הארץ כי נעמה ויטו שכמם לסבול את עבודת אדמתה והארץ נעתרה להם ונתנה את יבולה ותבואתה ופריה ויכוננו להם ערים לשבת, ואחרים שלחו גם במסחור ידיהם, וכולם גדלו והצליחו, ותהי להם העונש והמוסר לעושר ואושר, והחובה והאסון לטובה ולששון, כי ישנם מאלה ורבים הם אשר נשלחו הנה ביד פשעם ונשאו את עונם ועתה המה תורי הארץ אציליה ושועיה. ואחרי אשר נודעה טוב הארץ באו אליה מאיירפא וביחוד מענגלאנד ואירלאנד גם רבים בני חורים, לעבוד את האדמה ועדרי צאן ובקר עושי מסחור וקנין. וכאשר פצתה האדמה את פיה וגלתה את מסתוריה וצפונותיה וסגולות הזהב הטוב הנאצר בבטנה קרוב לעיר באטהורסט בשנת 1850 עד היום נהרו אליה המונים מכל אפסי ארץ וימלאו שקיהם זהב. ולתשוקת בת מי זהב ועול המרהבה נכספו גם אחינו היהודים — אשר לשמה ולזכרה תאות כל נפש — ויבאו לעשות בזהב. וגם המסחור פרץ בארץ. כי כל אלה היו צריכים לחם ושמלה ובתים לשבת, והכסף אינו נחשב. וזהבם בחוצות השליכו. והיהודים על פי הרוב לא הפרו בארץ להוציא את הזהב מבטנה, רק הם היו מספיקים כל צרכי החופרים למחייתם, וגם קנו את הזהב מיד החופרים. ותהי שברם רב משכר החופרים. ולכן היהודים כרובם יושבים הנה רק בהערים הגדולות אשר שם פרץ המסחור, וגם הם גדלו והעשירו. ודרך כלל כל הבאים אוסטראליעה לא הביאו אתם כסף וזהב, ופה מהם

גדלו והצליחו בעושר ונכסים וכבוד ומהם מתפרנסים בריוח ונחת מיגיע כפיהם ומעמל נפשם, כי המלאכה והאומנות יקרה מאוד. ופה עניות לא יהלכון ורק מעט מזער כמו זקנים וחולים הצריכים למתנת בו"ד.

החופש והדרור ישתרר פה בכל דבר, והממשלה לא תכביד אכפה על יושביה, וכל מגמתה רק להרבות ישיבת הארץ. לא נכר שוע לפני דל ולא בן עם הארץ לפני שר, חוקים טובים וישרים לכל באי שעריה באין פרות והבדל בין עם לעם. וגם היהודים יושבים לבטח עליה ולוקחים חלק בכל טוב הארץ וגם במשרת הממשלה וכהונת מדיניית, ואף שרוב הנוצרים אשר פה הם ממדינת אירלאנד — קאטאליקים — השונאים שמה את היהודים תכלית שנאה מאז ומלפנים, ובכל הארץ ההיא אין יהודים מאז גלו ממנה בימי הבינים עד היום הזה, ומאשר לא ידעוהו שמה יחשבו את היהודי לבריה בפני עצמו אשר יסכן כל הנוגע בו — אבל פה הכירו גם את היהודי לטוב והשנאה חלפה כליל מהארץ הלזו.

בעיר הזאת יושבים היום כחמש מאות יהודים, ידועים — לבד אינם ידועים — רובם מענגלאנד ומעוטם מגליל פאזען (הערצוגטוהם פאזען) וגם המה באו לפה מענגלאנד כי רבים מגליל ההיא גרים בענגלאנד, וכל הבאים לפה יבואו באניות העוברות ישר מענגלאנד דרך ראש הרי תקוה (קאפ גוט האפפינונג) ויוסיפו לבא מדי חדש בחדשו, וכל הבאים לפה נאחזו בתוכה כי טוב להם הנה משם.

היהודים האלה מהם כנענים סוחרים עשירים נכבדי ארץ. ומהם רוכלים היוצאים בילקוטיהם על שכמם או בעגלות ומסבבים על הערים והכפרים למכור סחורת ידם דברים קטנים, כמנהג הגרים הבאים לענגלאנד ואמעריקא, אבל פה יעשו חיל יותר כי תחת הכסף יביאו זהב. וגם מאלה יש אשר גדלו והעשירו אך כזה.

להם פה בית הכנסת גדולה ומפוארה על מנהג אייראפי, בשם „בית ישראל" ובעבור דברי ריבות נפרדו יחידים מהם ועשו להם עוד ביהכ"נ קטנה. רב ומורה אין בעיר הגדולה הזאת. רק חזן וקורא בביהכ"נ הגדולה כה' גרין נ"י ובביהכ"נ הקטנה כה' פיליפ נ"י והוא גם מוהל אומן, ושניהם מלאנדאן, ושו"ב אחד להם כה' ליב מעיר ווֹרעשנא בגליל פאזען. הפרנס הראשון בביהכ"נ הגדולה איש ישר הגביר כה' נתן מענדילסאהן איש ווארשא, ומשנהו הגבאי הגביר כה' אדווארט לוי איש לאנדאן. ובביהכ"נ השני הפרנס הגביר כה' מאזעס מאס והגבאים כה"ר פי' גי' כהן וכה' מאיר בראדויק. מנהגיהם והליכותיהם בביהכ"נ וסדר התפלה הכל כמנהג לאנדאן ופולין ואין כל חדש. אך רחוקים המה מאחיהם שבלאנדאן וגם מדרכיהם אשר הלכו בה בעודם שמה. כי שמה רובם ככולם שומרים את השבת מחללו ואוכלים מן המותר לישראל, ופה ככבל המדינה הזאת אשר בתחלת בואם הנה לא היו קהלות ישראל, לא שוחט ולא ביהכ"נ ועשו עצמם כאנוסים ולא שמרו גם את השבת, והיה גם אחרי כי רבו בני

ישראל ונתנו לבבם לעשות להם שם בישראל ועשו להם קהל ועדה כדת היהודים, נשארו רבים מהם על מצבם לא טוב ואך בשם ישראל יכונו. והרוצה להחזיק בדת משה וישראל ימצא לפניו עדה שלימה והדת על מכונו באין נגרע דבר. גם עושים צדקה וחסד בטוב לבב עם אחיהם אשר מטה ידם ועם הבאים ממרחק למצוא פה מחייתם, ומצויינים בסימני בית ישראל הרחמנים.

אחרי נחתי ונפשתי איזה ימים אחרי בואי בבית איש יהודי ה' בראזיק מפאוזן, הרגשתי כאב עצמותי המפולחות ומדוה עורקי ועורי המבוקעות מני חורב וקור, גם חלתי ושכבתי על ערש דוי כי כל בשרי ודמי קודחו מתלאות הנסיעה הנוראה הזאת, ודרשתי ברופאים ארבעים יום. ובה"ה שהחייני החלימני וקיימני והשיבני לאיתני. אך אויר הארץ פה בעת הזאת לא נתנני לשבת בה ולתור אותה. כי עתה מרחשוון והלאה הוא פה עת הקיץ והחום, כמו החורף והקור בעולם הישן, כי המה בחצי הכדור הדרומית מזרחית ובעת לנו הלילה להם היום, והזמן לנו החורף להם הקיץ. והחום גדול מאד כי קרובה לאזור החם, שהיא בשלשים ושלש מעלות דרומית ברוחב, ועל חוף ימים תשכון ויש ימים אשר החום בוער בה כתנור. ולכן מהרתי בעבודת מלאכותי לירושלם, מאשר התנדבו בטוב לבם ושלחו לעה"ק ת"ו. אך מעט אשר יכולתי לתור את העיר ולהתבונן על העם היושב עליה בפרטיות כראוי לאיש אשר חלק לו בבינה ובבקורת. וראיתי את העיר גדולה ומפוארה כאחת ערי איירופי היפות, כי נבנתה בטעם בניני איירופי. בתים גדולים ונאים מאבנים ולבנים תחתים שנים ושלשים גם רבעים, חוצותיה ורחובותיה רחבות, ומיושרות על המחוגה אף כי עומדת היא בבקעה ובהר, מרכבות ועגלות צב וסוסים דוהרים משתקשקין ברחובותיה, אנשים נשים וטף רצים ושבים, חניות מלאות כל טוב, גם אוכל למכביר והשתיה כדת, ולא תחסר כל בה. גנות ופרדסים רבים נטועים בה פנימה וחוצה לה לשאוף רוח צח. ובערך מאה אלף כמספר תושביה. גם בפנים הארץ כבר התישבו ערים וכפרים רבים מעובדים את האדמה ומגדלים עשתרות צאן ועדרי בקר ויעשו מסחור רב בארץ, גם צמר רב וטוב יוציאו בכל שנה לאיראפי, וגם במקומות ההם יושבים יהודים יחידים בסחורות ידם, אבל אין להם קהלה כי מעטים הם. וכשצריכים למוהל יביאוהו מסידני או יבואו אליו.

בעיר הזאת נמצא לי בראשית בואי איש מושך חסד אוהב ורע אשר היה לי לעינים בעת היותי פה. זה שמו כה' צאליח נ"י והוא מילידי באגדת וישב איזה שנים בהודו ומעיר כלכתא בא לפה בגפו זה כשש שנים והיה איש עני ולרש אין כל. והיהודים האיירופים עזרוהו בסך מצער לסחור בעיר כדרך הרוכלים. ובאמונה היה עושה וגם הוא הצליח ובין עשירים יתחשב, והוא הכירני לטוב. זכרה לו אלקי לטוב! אף הוא הגיד לי שיש לו עוד אשה ובן אשר עזב בבגדאת מעוני וקול נוגש זה כשמונה

שנים. ודברתי על לבו להביאם אליו. וכן עשה ושלח להם על הוצאות הדרך הגדול הזה, כי יוכלו לנסוע מבגראת לפה באנית הקטור דרך האי ציילאן. וגם אני הוספתי דברים במכתב להרבנים בד"צ של באגדת שיעורו בדבר, ואם לא תאבה האשה ללכת אליו ורצונה בספר כריתות יעשה רצונה גם בזה, והוריתי להם את הדרך בשליחות הגט על הפאסט.

עשיתי פה עד ט"ו טבת והלכתי באנית קטור ארבעה ימים לעיר מעלבורנע, וביום י"ט טבת באנו אל החוף פארט פיליפ בלשון הים, נמל יפה מאד עיר הומיה ובנינים נאים, ולנתי בה, ולמחרתו הלכתי במסלת הברזל לעיר הגדולה מעלבורנע בירת הנוף וויקטאריע.

מט.

מעלבורנע ויושביה

העיר הזאת נבנתה אך זה מקרוב כשבע שנים. אחרי אשר מצאו סביבות המקום הזה מכרה זהב הרבה מאד יותר מבסביבות סידניי והקול נשמע באיירופי כי בחוצן יביאו אבני זהב ועפרות זהב מזוקק, עפואליה המונים המונים מאפסי ארץ, וחבורות אנשים התאגדו ומצאו להם עפ"י הבחינה בברות אדמה מתנוצצת מזהב אשר בבטנה. והכינו להם שמה אוהלים לשבת לפי שעה ויחפרו את האדמה והיא ענתה להם בלשון זהב ותראם את טוב לבבה כי ברכה בקרבה. והממשלה ראתה את ההמון הרב הזה נפוצים על פני השדה — לחורב ביום וקרח בלילה וגם האוהלים אשר נטו לשבת לא מצאו להם. וגם חברי גנבים ישוטטו בלילות ויבואו מאחריהם להריק את אשר באהליהם. ומאמעריקע הביאו סוחרים בתי ברזל ויצינום על פני השדה ושכרם ערך רב — ע"כ נועצה הממשלה לכונן לה העיר הזאת. אשר היתה מישור רפש וטיט ארץ חרבה ושממה, ותמדד בחבל נחלה ובמחוגה תארה רחובותיה וחוצותיה ומכרה אדמתה באמת הבנין. כל מקום לפי עפרתו בשוק הימין או בשמאל, קרוב או רחוק על פי גרם המעלות, ומכרה בזול מאד למען יקפוצו הקונים, וגם הממשלה בנתה בתים גדולים בראש כל רחוב, ולא עברו ימים מועטים ונבנתה העיר על תלה. ומחיר האדמה והבתים עלה עשר מעלות. וגם מזה התעשרו רבים. כי אלה אשר קנו בתחלה הרויחו עשרת מונים. ויש אשר השכירו אדמתם לאחרים והם בנו הבתים, יקחו עתה שכירות כל שנה רק בעד האדמה את אשר נתנו במחיר כולה.

העיר הזאת בנויה לתלפיות כלילת יופי רחובותיה רחבות וישרות על המחוגה, ובטוב טעם איירופי, בתיה ומגדליה גדולים וגבוהים' נטועה בעצים ואלונים ובכל יום הולכת ומתרחבת לכל צד. מספר תושביה לא נדע כי בכל שבוע יבואו אלי' ספינות מרחוק ומקרוב מלאות

אנשים. עד כי עתה כבר גדולה היא מסידניי ויחשבו דריה למאה ועשרים אלף, ותגדל ותרבה יום יום, ונודעת ברוב עשרה ומסחרה. כי בשנים הראשונות בעוד לא היתה ארץ נושבת, ארץ לא זרועה ולא נטועה, לא בגד ולא עור. וכל הבאים האלה — אשר יותר ממאת אלף איש באים בכל שנה — צריכים צרכי החיים לאכול ולשתות ללבוש ולנעול, ופה היה אך מדבר שממה. והיו סוחרי איירופי מביאים להם כל צרכיהם אלה מלאנדאן ושאר ארצות. ומאשר אין כסף נחשב בימים ההם והזהב כעפר לדוש הרבו הסוחרים במחיר כל דבר עשרת מונים, הפונד לחם בשיללינג כי מטבע פחותה מזה לא ידעו, כוס שכר כמוה, ציגארע אחת בחמשה שיללינג. ובערכך הזה כל הצרכים, ושמלה ומנעל כיוצא בהם, והיה ביום יעמלו עם הארץ להוציא זהב מן הארץ ובערב יביאום אל בתי המאכל והמשתה וחניות שמלה ונעל, ושמה יהיו.

אמנם גם לזהב שם קץ ואשר הרתח האדמה אלפי שנה המליטת בשנים אחדות, ועתה בעמל רב יחפרוהו עמוק עמוק אלפי רגל מתחת לארץ באורך ורוחב והאבנים יטחנו ברחים ובזעת אפים ירחצו עפרות הזהב. הימים הראשונים אשר משלו במכמני הזהב ובתופן והוצן אספו זהב סופז מתחת רגליהם חלפו הלכו למו. אך שם ושם עוד נמצא, ובכל זאת העיר עוד תפרח כשושנה ותרב ישובה יום יום ובנינים חדשים לבקרים נוצצים ברחובותיה. ומסחרה הולך הלוך וגדול. כי האדמה תוציא צמחה ופרי הארץ לגאון ; העץ יתן פריו, הגפן ודם ענב לרויה, והשכר לא ימר לשותיו, הבשר שמן וטוב משורי (בופפעל אקס) אבוס אשר אין באיירופי שוה להם. הסוסים הגדולים והעזים אשר פראים היו ושאפו רוח במדבר, יצודום במכמרתם וילמדום למשוך בעול ומשא לעיפה, עשתרות צאן ירביון על מיטב מרעה ומגזת צמריהם יחממו גם איירופא ותשביע את בריטאניא בצמרה ויבול ארצה. וגם פה התכוננו הרבה בתי מלאכה לכל מעשה ועבודה רבה ולא תצטרך עוד להביא ממרחק לחם ושמלה.

פה נמצאו כאלף איש יהודים נודעים, רובם מענגלאנר ומעוטם מפולין. להם שתי בתי כנסיות האחת גדולה ומפוארת בשם „שארית ישראל" ורוב המתפללים בה המה ילידי ענגלאנד. ולהם ש"ץ וקורא, ולפעמים גם דורש ומורה, איש חכם ונכבד כהר' ע' מ' מאייער והפרנס הגביר הנכבד כה' ע' כהן, עם ועד מאנשים עשירים ונכבדים, מנהלי הקהלה. והשנית גם היא נאה וקטנה ממנה ורוב באי הבית הזה הם ילידי פולין, גם ראשי קהלתם אנשים נכבדים בעלי עושר ואנשי מדע, ולהם חזן וקורא ולפעמים גם דורש ומורה. החכם השלם מוה' משה רינטל הכהן מילידי פולין והתגדל בלאנדאן וגם הוא היה פה שו"ב מתחלה, והאיש נכבד בעירו כי הוא גם עשיר שהיה מראשוני באי הארץ, אשר היה אנוש יקר מחרוץ. שו"ב אחד לכולם איש ישר הולך וירא ה' מרבים הרבני המופלג מוהר"י אייזיק ליב נ"י גאלדשטיין יליד טיקטין בפולין. וגם הוא חזן שני בביהכ"נ

הגדולה, והוא מרוצה בעיני כל. גם פה אין להם רב ומורה וראש אחד, ולכן הלק לבם.

קהל היהודים אשר פה מעלבורנע הם יותר חדשים מבסידניי, כי אך מקרוב באו וגם מסידניי באו רבים לפה ויותר עשירים כי הזהב והמסחור פריץ פה לרוב. מעט מזער מהיהודים אשר לקחו חלק בחברת חופרי האדמה אחר הזהב, מפני עבודת יום השבת וחוסר המאכל הראוי להם, כי בראשית בואם הנה היו חסרים מכל טוב, ורק פה מעלבורנע הכינו להם שוחט בתחלה וביהכ"נ וקהל כראוי לעדת ישראל. ובכל זאת זו רעה חולה ראיתי גם בין יראי ה' התמימים ומחזיקים בדת תוה"ק בכל לב משכימים ומעריבים לביהכ"נ, אשר ענין השחיטה והכשרות נחשב להם בקל שבקלות. מפני שהשתרשו בחטא זה בראשית בואם, שגם פה לא היה להם שוחט ונעשה להם כהיתר. וראיתי אנשים ישרים ותמימים שמדקדקים במצות (?) ולוקחים בשר טרפה מהגוים ומולחים אותו יפה כדין להוציא הדם. וגם נזהרים מבשר וחלב וכלים מיוחדים להם בכל האזהרות. ואחד מהם הגיד לי שמתהלה היה לוקח בשר משהיטת ישראל ואח"כ נודע לו על השוחט ההוא מעשים רעים והטאים וגם שחיטתו נבלה ומאס לאכול משחיטתו ומצא לו היתר לקחת מגוי ולמלות רק משום הדם! וגם אחרים עשו כמוהו. ואף שיש להם היום שוחט טוב וירא ה' נשארו על מנהגם הרע כי בשר הטרפה מצוי להם בכל עת ובכל מקום, והכשר רק לעתים מזומנים ורחוק מקום. ועוד תשובות רקות ונבערות אשר התאוה וההרגל ילדתן. וידעתי שאם היה פה רב ומוכיח איש חכם וירא ה' היו כולם שומעים לקול דבריו ושומרים דת משה וישראל בשלימות. והמכשלה הזאת תחת יד מי שיש בידו לעשות אשר בידו כהונת משמרת כל היהודים במלכות בריטאניא, כי גם פה המה שומרים פקודתו.

רוב האנשים אשר באו הנה בראשונה אך בגפם באו ונשים לא היו להם. וגם אלה שהיו להם נשים בלאנדאן לא הביאון עמהם בתחלה כי לא ידעו מה יהיה עמהם. והיו כל המושבות זכרים בלי נקבות עד שנודע בענגלאנד כי גם הבתולות תמצאנה מנוח ושכר גדול באוסטראליען ושם רבות הנה מאד מאירלאנד אשר תחזיקנה שבע נשים באיש אחד, ותבאנה באניות למעלבורנע והיו לנשים, גם למשרתות לרקחות ולטבחות ולסוכנות הבית, וגם מהיהודים לקחו מהן אל בתיהם רק לשירות ומהם גם לסוכנת, וילדו להם, והחזיקו אותם לבניהם, ואם בן הוא וימולו אותו, והתנהגו בדת ישראל. ויש אשר באו להתגייר אח"כ וגירון ונשאו אותן, אך מעשים רבים נעשו בזה גם אשר לא יעשו עפי"ד תוה"ק, ואין חפצי להאריך בזה ולספר בגנות החכמים שמורים כן כי אולי כונתם לטובה, ואדבר עוד להלאה. ובדרך כלל, הקהלה הזאת גדולה ונכבדה בכל הארץ הלזו טובה וישרה עם אלקים ואנשים, ותוכל להחשב בין הקהלות הנכבדות אשר באיירופיי. יברך ה' חילם!

ובזה אוכיר לטוב איזה מהאנשים הנכבדים אשר גמלוני חסד וקרבוני בימין צדקם כל ימי היותי פה: ה"ה המופלג נגיד ורב תבונות מוה' יוסף ליב אווינסקי נ"י, הגביר הנכבד מוה' אייזיק נ"י מווארשא, הגביר החכם מוהר"ר מיכאל פערלים נ"י הגביר היקר כה"ר פיליפ נ"י. ועל כולם ידידי זה המופלג ויר"א מוהר"י אייזיק ליב נ"י שו"ב הנז'. ישלם ה' פעלם ומשכורתם שלימה, כי הגדילו לעשות עמדי אך טוב.

בהנוף הזה „וויקטאריע" נמצאים עוד פראי אדם מילידי הארץ הקדמונים אשר שכנו פה בטרם החזיקו בה הבריטאנים. וראיתי איזה מהם באים בעיר, וגם על פני השדה ראיתים. כאשר הנם על פני השדה הולכים כולם ערומים בלי לבוש ומכסה, כבהמות שדה. מראה פניהם ועור בשרם שחרחורת ארמדמת, או שחום, ומבהיק. בדי עורם עב וקשה, בינוני הקומה וגויתם עבה, ושערותם ארוכות ועבות. חזות פניהם משחת מאיש, ראש גדול ומצח קטין, עינים רחבות ושקועות וגבות ארוכות, חוטם רחב ושרוע נחורי' גדולים, פה רחב מעבר לעבר ושפתים עבות. ועל הלחי מעט שער, ותמהון ושממון על הכרת פניהם. אין להם קצין שוטר ומושל לכולם. רק יגורו משפחה או שבט שטוחים על פני כל הארץ, ואין להם לא כתב ולא לשון רק צפצוף וקולות ורמיזות שמבינים זה את זהי מאכלם הוא מה שמוצאים מוכן לפניהם כל עשב וכל פרי וכל חי, ולא יבוזו את כל, ועל הרוב יאכלו דגים מהים ויש להם מכמרות ורשתות אשר יצודום, והכל חי כמו שהכינה להם הטבע. בימות ההורף יעשו להם שמלה מעורות ומאריגת חציר שדה כאשר תמצא ידם, גם מעונות למכסה מזרם מטר וקור בין אלנות אשר יעשום כסוכה ובנקיקי הסלעים כמערות. והמה לא הרעו ולא השחיתו את אנשי איירופי בבואם הנה בתחלה, והניחו להם לשבת אתם. כלי קרב יש להם מקל ומגל וגם המגל של עץ קשה וחזק ומשונן על האבן וחד כברזל ואת המגל ישליכו על איש חרמם מרחוק ויודעים לקלוע אל המטרה להביא את המגל על צואר אויבו ולהסיר בכח הקליעה את ראשו מעליו פעם אחת והמגל יד תשוב אליו. כי כח ידם רב להם. אבל מפני אנשי איירופי ינוסו מנוסת הרב, ומי יעמוד לפני קני רובה? וגם בטבעם אינם בעלי ריב ומלחמה ונוחים לבריות וטובי לב. ולכן כשבאו אנשים מאתנו להתישב בהמקומות אשר מצאו את הזהב ואשר בחרו למושבות „קולוניות" וגדרות צאן ונמצאו שמה אלה שוכני הארץ הפראים עזבו להם את מקומם ברצונם והמה נסעו והלכו למו לפנים הארץ באשר ימצאו, כי עוד הארץ רחבת ידים לפניהם, וגם לא יכלו לשבת יחדיו אתם. כי לא יוכלון נשוא את האויר אשר יביאו אנשי איירופי אתם. כי כאז באו אנשי איירופי ויאחזו בה ופתחו ושדדו את האדמה זרעו ונטעו ובנו את הערים ומסלולי ברזל, ועשאו לארץ נושבת ורב אדם עליה, גם משכו את הנהרות והסירו אגמי רפש וטיט, ונהיה ארץ מלחה לפרי, והנשמה תעבד ותתן אוכל למכביר — מאז, נשתנו בה גם סדרי בראשית ופשטה צורתה הקודמת ותלבש צורה

איירופיית ופנים חדשות באו לה גם באוירה מהאדים העולים מן הארץ. ובראשית בוא האיירופיים לפה לא יכלו המה לשאת האויר שהיה ברוב עתותי השנה חום נורא בוער כתנור ולפעמים הצית בעצי היער, ובעת בא הגשם לה היה מטרות עוז למבול מים שטף ועבר — ובזה הורגלו והטבעו יושבי הארץ לפנים. ועתה רוח אחרת היתה איתה, בתוך הערים והכפרים האויר ממוזג ורוח צח יחלוף בה וגם על פני השדה לא תבער כאיש כל חמתה; העמקים יעטפו בר, עץ נושא פרי מאכל, עדרי צאן ובקר ירעו בבקעה ובהר. והאויר הזה לא יוכלון נשוא עוד אלה הפראים, ויכלו מאליהם, או בורחים אל המקום אשר ישא להם הרוח. אנשי איירופי האכרים והרועים רצו לכרות להם ברית אשר ישרתו אותם בעבודת האדמה ובמרעה הצאן ולא נשא אותם הארץ לשבת יחדיו, וגם איזה רועים איירופיים בהיותם רועים בשדה בעלו מנשי הפראים האלה והתעברו ומתו כי לא להן הזרע ולא להון דבקין דנה עם דנה, ולא נשאר מהם בנוף הזה רק מעט מזעיר שם זעיר שם. מהם אנשים נשים וטף יסבבו על הערים והכפרים לבקש נדבות מכל אשר ינתן להם. ובבואם בשערי העיר ערומים, הוק הוא להם מהממשלה לכסות מערומיהם, וילבישום בשמלת צמר אשר תעטוף גויתם מן הצואר עד הברכים, וככה יסבבו עיר מפתח לפתח בידים פשוטות לבקש נדבות. ומהם כבר למדו איזה מלות ענגליש, ויש אשר להם דעת להגיד בגורל לבב בלשונם וברמזותיהם למי אשר לא יתן אל פיהם „הלא אנחנו ארוני הארץ הזאת ואתם באתם בגבולנו". ומי לא יחון פראים עזובים כאלה ואשר בפתותי להם ואגורת נחושת שמן חלקם — ואנחנו עם כל משמני תענוגותינו ומלאות תאותנו. ומותרות חמדתנו לא נמלא שפקנו ולא נדע שבעה ולא נבלום פינו מן הב! הב! — אחד מאלה ראיתי פה משרת בחנות מוכרי בגדים חדשים, אשר הטה שכמו לסבול עול עבודה, ונעשה איש בין אנשים, למד את הלשון המדוברת ומבין בהסחורות ואת אשר יצוו עליו יעשה, לבוש בגדי כבוד ויושב בבית אדוניו.

אך בהאי „פאן דימענס לאנד" אשר שם העיר הגדולה „האבארט און" וגם היא התיסדה מקרוב מהבריטאנים שם היו רבים אלה הפראים אשר הרעו והשחיתו להאיירופיים אשר באו שמה והיו אויבים ואורבים להם על הדרכים להמיתם ולאבלם, עד אשר גרשום משם ביד חזקה, והרבה כלו מאליהם עד כי עתה לא נשאר מהם איש, והארץ טובה מאד וגם יהודים רבים ועשירים יושבים שם ולהם ביהכנ"ס וקהלה כראוי.

נ.

באללאראט, סאנדהורסט (בענדיקא)

פה מצאתי חכם אחד מעה"ק הברון ת"ו אשר קדמני בשליחותו

ג"כ לטובת אה"ק. ולמען לא נהיה כצירות זל"ז, פניתי לו את הדרך. ועזבתי מעלבורנע והלכתי לערים אחרות אשר גם שם אחב"י חונים, ונסעתי בעגלת הקטור על מסלול הברזל לעיר באללאראט בתוך הארץ כעשרים פרסאות מפה. אשר סביבות העיר ההיא מחפורות הזהב. גם בעיר הזאת יושבים כשלש מאוה יהודים, והיא חדשה ממעלבורנע ועוד לא נבנתה על תלה ורבים עוד יושבים בבתי קרשים, ופרזות על פני חוצות. מפה הוציאו בשנים הראשונות זהב לרוב מאד. ועוד לא כלו.

דרכי היהודים פה כמו במעלבורנע ומעשיהם כמעשיהם. כי ממקום אחד יהלכו. גם פה הכינו להם קהלה כדת, בית הכנסת חזן ושוחט, ואיש נכבד להם לראש חכם ויר"א עשיר ונדיב לב כהר"ר שמעון האמבורגער נ"י. פה מצאתי ידידי המשכיל חכם וסופר המופלג מוה נחמן פרידעל הלוי שפילפאנעל נ"י, אשר ידעתיו מאז בהיותו בהודו. והי' לי פה מושך חסד. יושבי העיר הזאת כולם אהובים ואיש על מקומו יבא בשלום.

עשיתי פה שבעה ימים והלכתי כארבעים פרסאות במסילת הברזל לעיר בענדיקא (סאנדהורסט). גם היא זה מחדש נבנתה אצל מוצא הזהב שמצאו פה מקרוב ותעש לקמצים. היהודים פה מעט וכדרכי הקודמים הכינו להם קהלה בית תפלה חזן ושוחט, אנשים ישרים ועשירים. ה' א' אליכסנדר הראש, ומשנהו ה' נ' יאזעף. וכה' פיליפס, והישיש הנכבד התורני וי"א כה' גדליה יצחק פרידמאן הכהן נ"י חזן ושוחט.

פה בא לפני שני ענינים לענות בהם ולא למותר לספרם בזה: אחרי יומים כי נודע בעיר הזאת שבא איש רבי מירושלם נקראתי לאנשי הועד אשר התאספו לדבר מצוה רבה. וראשונה הציגו לפני אשה אחת עצובת רוח אשר בעלה עזבה זה ששה ירחים ולא נדע איהו. ומחוקי הארץ בנימוסיהם אשר האשה העזובה מאישה ורצונה להנשא לאחר תודיע במכתבי העתים גלוי לכל שהאיש הלך לו ומעידה בו שאם לא יחזור אליה עד סוף שלשה ירחים היא מותרת ומופרדת ממנו ותנשא לאשר טוב בעיניה. והאשה הזאת כבר עשתה כן. ובידה ספר פטורין מבית המשפט שתוכל להנשא לכל מי שתרצה. אך החזן והשו"ב אמר לה יען שהיא יהודית אינה מותרת להנשא לאחר עד שתקח ספר כריתות על ידי רב ישראל. ובכן מבקשת ממני שאתן לה גט. ושאלתי לפי תומי „ואיה האיש ונשאלה את פיו ואחר אדע מה לעשות?" אז פירשו לי: שהבעל איננו פה ואינם יודעים איפה הוא עד היום, ולכן מבקשים שאתן לה הגט — בחשבם שהרב יכול לתת גט גם אם הבעל לא נודע ובלתי רשותו! — אמרתי להם: דעו לכם אחי מי שמקדש הוא בעצמו צריך שיגרש או בידו או על ידי השליח. אבל אם הוא אינו ידוע לא יוכל הרב לעשות דבר. ואין לה תקנה עד שיבא הבעל או שיתודע שמת. ולא האמינו להחזן והשו"ב הנז' שאמר להם כבר גם הוא כן, כי השדוהו מפני שאינו יודע לסדר הגט. האשה התאנחה ויצאה.

אח"ז אמרו לי: „עוד דבר גדול לנו לבקשך: פה יש איש יהודי מקהלתנו אשר לפני שבע שנים בהיותו במעלבורנע הבנים גויה נערה לביתו — כאשר רבים עשו כן כמסופר למעלה — ותהי לו סוכנת. וגם ילדה לו שני בנים ונמילו אז שם ונקרא להם שם בישראל, שכן הורה ועושה מעשים בכל יום איש חכם ונכבד היושב במעלבורנע מני אז וגם מגייר הוא את הנשים אחרי כן כשמתרצות להכנס ברת יהודית, כאמור. וגם האשה הזאת כבר רצתה להתיהד עם שני בניה וגם עתה מתנהגת ברת יהודית וגם צמה ביוה"כ ושומרת שבת, ומחזקת עצמה ביהדות. אך פה אין מי שיודע ורוצה לגיירם. כי רק במלבורנע מושב החכם המגייר כי יבא על שכרו בכסף מלא, והאיש הזה — כי אך רוכל הוא על הכפרים ומכרי הזהב — אין ידו משגת לנסוע הוא וביתו למעלבורנע ולבטל זמן רב ממסחרו אשר זאת פרנסתו רק ללחם חוקו יום יום". ועוד, ועיד. אמרתי להם: לדבר הזה צריך ישוב הדעת ודרישה וחקירה ואמ"ך בזה. והנה את החזן והשו"ב הנז' ואשר הוא להם גם למורה, הכרתי לאיש ישר ותמים ירא ה' באמת, והאיש זקן ובילדותו שמש חכמים בישיבה באונגרן ונועצתי עמו וקראנו אלינו את האיש והאשה והבנים, ואחרי חקרתי ודרשתי היטיב ידעתי כי אמת נכון הדבר כמו שהגידו לי. והוספתי לאמר להם שגם אם תתגייר אינו רשאי לישא אותה לאשה רק תהיה מותרת להנשא לאחר ובניה יהיו גרים כמוה, לכן אין רצוני לגייר אותה רק הבנים לבדם. יאמרה האשה שאם לא יגיירו אותה לא תניח לגייר גם את הבנים. ואחרי כל ההתבוננות לפי הענין גמרתי אומר שיכולים לגיירם עפ"י הדין. וצרפנו עמנו עוד שלישי איש יר"א ומבין בספר למדן מילידי פולין אשר לו פה אשה ובנים, וגיירנו האשה וילדיה במקוה טהרה וקבלת המצות כדתוה"ק, (ובצע כסף לא לקחתי. רק הנדבה אספו מהקהלה לשם ירושלם והקיפות אשר תקנתי לזה כמו בכל הערים שעברתי) וצויתי להפרישם תשעים יום וגם אח"כ אסירים להנשא מצד הדין. ואנכי שבתי למעלבורנע ונודע להחכם דשם שאומנתו בכך ולהחכם מחברון הסומך בידו, מדבר הגיורת, והשב שקפחתי פרנסתו, ומשנהו התחסד עם קנאה, והפיחו עיר שעשיתי שלא כדין, וגם כתבו שטנה להרב הכולל דק"ק לאנדאן הפורש מצודתו גם על המדינה הזאת. ומאז היה מערער על הגרים שעושים פה שלא ברשותו —, וכי ידע את החכם המתיר אסורים שלא הגיע להוראה ומורה ללא תורה. — ולא אחר הרב וכתב לראשי הקהלה דפה מעלבורנע, גם אלי כתיב, שמעשי בטלים ואינם מחשיבם לגרים. אף אני השבתיו כהלכה, תשובה ארוכה, שמורה בכל וערוכה. שעשיתי כיושר ובהלכה, הלא היא כתובה בסוף הספר.

נא:

אי נוי זיילאנד

ביום ב׳ לחדש אדר״ש נסעתי בספינת קטור לאי נוי זיילאנד מזרחית דרומית לוויקטאריע. ובעשירי בו באתי לשלום לחוף דונידען בעיר החדשה „אטאגא" אשר גם היא אך זה מקרוב התישבה, ולא מלאו לה שנתים, שגם פה מצאו מקום לזהב יזוקו תחת הפשרת השלג ומורד הנהרות, פה יאריך החורף תשעה ירחים בשנה אשר השלג יכסה ארץ, מתשרי עד תמוז, אף כי קרח וקור גדול אין בה, וכאשר יתחיל השלג להמוס והמים · מוגרים ימצאו על הארץ במקומות הסמוכים אל הנהרות פתיתי זהב מזוקק. וכהשמע קול מחצצים בין משאבים נהרו שמה המינים המונים הקרובים מאוסטראליען, והרחוקים מבריטאניא עפו כנשרים עלי אוכל. בקשו את הזהב ונמצא למו שטו העם ולקטו איש לפי מזלו אשר הקרה ה׳ לפניו. גם המסחור פרץ פה מאד, כי אלפי האנשים הבאים גדוד אל מקום אחד צריכים מדור, מאכל משתה, כסות, ומנעל, ועוד, ועוד. ומאלה נבנתה העיר „אטאגא" אשר עוד לא סדרים לה, בתיה ורחובותיה מפוזרים הנה והנה. מעלות ומורדות בגבעה ובשפלה. ורפש וטיט משלג וגשם, והחוצות עוד לא רצופות באבנים.

גם היהודים פתחו אזניהם לקול צלצלי הזהב ובאו בתוך הבאים, והנם פה כמאה והמשים איש, ויעשו להם קהלה ושכרו להם בית לתפלה ועדיין לא נגמר תקונו. ולפי שעה מתאספים רק ביום השבת בהחדר אשר פינה להם ויחדו לבית תפלה, ראש העדה הישר באדם גביר נכבד כה׳ י׳ לוי נ״י והוא להם גם החזן והקורא כי מבין הוא, והוא מילידי לאנדאן ובא משם עם בני ביתו זה כשנתים. ועוד פה אנשים נכבדים מענגלאנד גם מפולין מחוז פיזען, ומתוכם ידעתי למודע איש יקר רוח חכם וסופר ועשיר מוה׳ מרדכי קוטנער נ״י ואחיו.

באתי לפה ביום הרביעי ונכנסתי לבקר את ראש העדה מיס׳ לוי הנז׳ בחנותו וקבלני בפנים יפות והראני את נוהו ואת החדר אשר הבין לבית התפלת ושם ארה״ק וס״ת. ושאלתי על מגלת אסתר כי בליל מוצאש״ק יהיה פורים. ואמר כי המגלה אין לו. והגדתי לו שאכתוב לו מגלה עד השבת, כי היה עמדי מוכן קלף כשר הרבה אשר לקחתי עמי מצנעא בתימן לכתיבת ספר התורה אשר כתבתי בססעי זה, ומהרתי לבית מלוני ועד השבת כתבתי המגלה אשורית כשרה כהלכתה. ובליל הפורים מוצש״ק התאספו שמה כארבעה מנינים וקראתי לפניהם את המגלה כמנהג ישראל. אבל למחרתו לא היה כ״א מנין בצמצום.

הנכבד הזה כבדני לאכול בשבת אתם: „אבל שוחט אין אתנו" — אמר לי — „כי לא נוכל להשיג פה רק להביא מלאנדאן בהוצאה ושכר רב והקהלה עוד מצערה ולא תשא בעול כבד, ולנו בנין ביהכ״נ וחזן כו׳

קודמין לשוחט (!)". האשה גם היא — ממשפחה טובה וגזע ישרים — התנצלה באנחה כי השנה הראשונה בבואם לפה לא אכלו בשר עד אשר היתה יולדת, ונעשה להם כחיתר אח"כ. והראתני שהיא נזהרת מאד למלוח את הבשר (טריפה) ובכלים מיוחדים לבשר וחלב, ושומרים שבת כהלכתה.

לא יכולתי לנסוע מזה קודם הפסח והזמן היה קור ושלג וההליכה שמונה ימים בים, ונשארתי פה גם בפסח. המצות יובא להם מסידנא' ובקשני הנכבד הזה ואשתו לעשות הפסח אצלם ולהכין להם יין כשר ולהכשיר כלי הבית „ואיה הבשר הכשר" ? — שאלתים — „אשר נוכל לעשות אותו נעשה" — השיבוני. בשלתי להם יין צמוקים ללילי שמורים, רחצו הנקו כל כלי הבית והגעילו הצריך הגעלה הכל כדת. והכינו כל הראוי לסדרים. בלילי פסח היו מסובים על שולחנו כארבעים איש מאלה אשר אין להם בית ומשפחה ועשו עמו את הסדר כראוי. אנכי לא אכלתי בפסח הזה רק הכזית מצה בליל ראשון. וכל ימי הפסח החייתי נפשי בתפוחי אדמה ודגים אשר אפיתים בשבתי אל תנור בית החורף להתחמם מהקור אשר חזק בימי הפסח הזה.

באי נוי זיילאנד הגדול הזה מצאו הבריטאנים את יושבי הארץ מלפנים עם שוקט ובוטח, עם בינות במספר רב. לא כאלה הפראים אשר בהאיים הראשונים. על אלה יאמרו שבאו מהודו לפה ודמות פניהם וחזותם דומה להם ובני אבות בני דעה הם, אלה יכסו מערומיהם בגד אשר יארגו יארגו מצמי הארץ גם יזרעו את האדמה אשר תוציא יבול וירק למאכלם ומציד חית השדה יאכלו בשר. אבל יותר רגילים המה בציד דגים מהים אשר בזאת כל מעיינם ומלאכת מחשבתם, ויודעים לעשות סירות דוגה ואני שיט, אשר יפרשו בם בים לפרוש מכמרות. וראיתי כלי אומנתם אשר בהם יעשו את אניותיהם וכל כלי עבודתם בבית ובשדה: הם כלי אומנת של אבן קשה ממין השיש אשר ישננום ויחדדום זה על זה עד יהיו חד וחלק *) והוא כדמות הקרדום ובזה יעשו כל מלאכת חרש עצים וכל צרכיהם ואניותיהם, שהן מעץ אחד גדול אשר יעשוהו לספינה. וגם מחרשות אתים ומזמרות הרבות ורמחים יעשו מאבנים האלה. והמה בעלי זרוע ואנשי גבורה למלחמה, ולהם לשון מדברת ונימוסי מדינה.

בראשית באו הבריטאנים אל האי הזה קבלום יושבי הארץ מלפנים, באהבה והניחום להאחז בתוכם אך אחרי ראו והתבוננו על פעולות הבריטאנים להכין מושבות וערים לשבת בצפון האי לחוף הים הנקרא „אויקלאנד" אז התקנאו בהם או יראו לנפשם כי המה ירדו מטה ויעלו מן הארץ כאשר הגרים יעלו מעלה — והחלו לקצץ בהם והתנפלו עליהם בכל עת ויהרגו מהם רב. עד אשר נאכפו הבריטאנים לרצותם ולכרות להם

---

*) וזהו שאמרו חז"ל חולין פ"א השוחט כו' בצור כו', ושם בדק צור ושחט בו כו' כשר ע"ש, והרי זה לפנינו.

ברית ויושבי הארץ ההודיים נתנו להם מחוזות אויקלאנד להאחז בם. ועתה אחזו גם במחוזות דונעדען מהעבר מזה בדרום האי השני אשר מצאו שם את הזהב, ותהי להם לנחלה.

עשיתי פה גם חג השבועות כי הזמן לא נתנני ללכת בים וגם אנשי המקום אמרו לי לחוג אתם חג חנוכת בית התפלה החדש אשר יהיה בחג השבועות הזה. ואז עוררתים בדברים נמרצים שיכתבו ללאנדאן לשלוח להם שוחט משם, וכן נמנו וגמרו. למחרת החג שבתי באנית הקטור למעלבורנע ובאתי אליה בששה עשר בתמוז. יום השבעה עשר בתמוז, הוא פה כיום עשרה בטבת בירושלם. כן באורך היום כן באויר העת. כי לנו היום ולהם הלילה, להם החורף ולנו הקיץ. וירושלם מכוון כנגד מעלבורנע: זו ל"ב מעלות רוחב מן הצפון וס' באורך וזו לעומתה ל"ו מן מן הדרום, וקס"ה באורך.

בר"ח אב נסעתי מפה באנית הקטור לעיר אדעלעידע אשר בדרום אוסטראליען ומזרח וויקטאריע אשר גם שם יושבים לא מעט מבני ישראל, ובאתי שמה ביום הרביעי. העיר הזאת יושבת על חוף הים יפה נוף משוש אוסטראליען והיא נוסדה קודם מעלבורנע. ותהי בירת כל המחוז ההוא המבורכת בכל, אוירה צח וטוב, ותבואות הארץ רבה גם בפרי העץ ופרי הגפן ויינה הטוב, באדמת הארץ הזאת נמצא הרבה מיני מתכות, כסף ונחשת ובדיל, אבל זהב אין בה. והרבה מושבות קאלאניות במחוז הזה מעובדי האדמה הענפה ופוריה. ועשתרות צאן ומקנה ועבודה רבה. וגם מהפרות הרבה ממיני המתכות המעשרות את בעליהם.

העיר גדולה בשטחה לארכה ולרחבה, אבל עוד לא סדרים לה כי לא נבנתה ישר על המחוגה ובמשטר נכון וחומותיה אינן גבוהות. והעיר פוורה הנה והנה. ורבים מהעשירים יושבים מחוץ לעיר בבתי גנות ופרדסים וכל היום הם בעיר במסחרם וקנינם. וגם בערוץ יש בה, ומסחרה פרץ לרוב. מספר תושביה כארבעים אלף. ומתענגת על רוב טוב ושלום.

מהיהודים ימצאון פה כשלש מאות איש ורובם איש וביתו וממדינת ענגלאנד אנשים סוחרים נכבדים תמימי דרך וטובי לב. ולהם קהלה מיוסדה בבית תפלה נאה והזן וצרכי עדה כמנהג. גם פה אף כי קדומה היא ממעלבורנע אין להם שוחט ואמרו לי שהיה להם והלך מהם. ראש העדה גביר מכובד ה' אליכסנדר ומשנהו ה' פיליפ, הגביר היקר חכם ונדיב לב כהר"ר אברהם אברהמ'ס נ"י מלאנדאן ובטוב. לבדו הכירני לטוב ואספני אל ביתו אשר בקצה העיר בין הפרדסים, מפתו אכלתי ומן המותר בפי השביעני רצון. ישלם ה' פעלו! במצש"ק קודם ר"ח אלול כי ישבו ראשי בבית ועדם לפקח בצרכי הקהלה הוכחתים על כי אין להם שוחט ואוכלים מאכלות אסורות. והתנצלו כדרכם. ואחד מהם חכם בעיניו ענה בגודל לבב „בעשרת הדברות לא כתובה מצות שוחט". זה פרי העדה אשר אין לה מורה ומוכיח וכל איש לדרכו פונה והישר בעיניו יעשה! בשבעה באלול

חזרתי באנית הקטור למעלבורנע ועשיתי פה ר״ה יו״כ וחג הסוכות.

בימים האלה מצאתי — אחרי יגעתי והפשתי — את האיש אשר עזב ועגן את אשתו ברוסלאנד זה שמונה שנים ובקשו אותו בכל הארצות, כי אשתו ממשפחה גדולה ועשירים, ולא מצאוהו כי התחפש בשם אחר ובמעשים אחרים. וכבר בהיותי בהודו בקשוני לחפש אחריו בכל מקום עברי ולא מצאתיו עד כה. והנה אינה ה׳ אותו לידי פה, ואחרי אשר הגיד לי את כל לבו וירעתי את מכאוביו פתיתיו ויכולתי לו שישלח ספר כריתות לעזובתו. ואולם אם כי יכולתי והורשיתי מגאוני עה״ק ירושלם ת״ו אשר במקום עגון גדול אוכל להיות בעצמי המסדר והסופר והשליח (להולכה גם לקבלה ראה בסוף הספר בהערות), אבל מטעמים אחרים ובפרט כפני העדים, ושלא לתת יד להרואים אשר לא ידעו בטוב גיטין — לא ערבתי את לבבי לעשות כן במקום הזה. ומהרתי להודיע להעזובה כל הדברים והאופנים, וגם להגאבד״ק לאנדאן נ״י, אשר גם היא ידע מאז את המבוקש ויבקש עצה לזה. וקרובי העזובה לא שקטו עוד, וע״י הגאב״ד הנז׳ השיגה ספר כריתות.

נב.

שיבתי ירושלימה—הנסיעה בים לציילאן

אחרי שבעתי נדודים וראיתי כי השעה לא עמדה לי פה והעמל והתלאה יתרה על השכר, חשבתי דרכי לשוב לביתי ירושלימה. בט״ו טבת התרנ״ג עזבתי העיר מעלבורנע אשר ימי עמל מניתי לי פה, והלכתי באנית־קטור גדולה בריטאנית אשר נתתי שכרה עד עדן. נסיעתי הזאת היתה לי לעונג ונחת רוח. הים היה שקט ובוטח, השמים צחים והמים זכים, האניה הלכה בדרך הישר והנוסעים הרבים כולם עשירים מבני ענגלאנד הולכים בשמחה ובטוב לבב לשוב לארץ מולדתם. ואנכי היהודי היחידי מתגודד ומתנודד על מטתי בהחדר אשר ארבע מטות בו, או יושב לבדי על הכסא אשר בירכתי הספינה, וספר קטן בידי, ודבר אין לי עם אדם. גם לעת האוכל אשר לקול הפעמון ירוצו כולם לסבות על השולחן הגדול בהדר המאכל בצהרים ולפניהם בשר ויין וכל מטעמים. אנכי היחידי היושב בקצה השולחן וראש לי מכוסה ולפני לבדי מן המאכל המותר לפי: לחם דגים, מלוחים, חמאה, תפוחי ארמה צלויים, י״ש ושכרי, ואוכל פתי לבדי. ביום הראשון אשר הסבנו אל השולחן היה יום הששי, והאיש אשר ישב בצדי כי ראה שאין לפני קערת בשר אמר לכברני לקחת חלק מאשר אתו. ואמרתי לו „הן לך, יהילך אשר לך!״ חברו לחש לו: ראה זה נוצרי ישר אשר לא יאכל בשר ביום הששי כמצוה עלינו!״. אף אני אמרתי להם „גם ביום הראשון לא אוכל, כי עברי אנכי״. היושבים אצלי שמעו כן התמהו, הילך איש בספינה ימים רבים ולא יטעם מבשר ומרק?

ובעין אהבה וחמלה הביטו עלי, ולא הייתי רע בעיניהם. בימים הראשונים היו שכני הישנים עמדי בחדר אחד חולים במחלת הים ולא שמו עלי לבם, אך אח"כ התקרבו אלי והקיפוני בשאלות וויכוחים וספורים כמנהג הולכי הים אשר בזה יבלו ימיהם, ואחרי כל הדברים והאמת היו לי כרעים כאחים ויהללוני בפיהם לפני כל הנוסעים עד כי לכבוד היה להם לספר עם מיס' ספיר מירושלם. גם רב החובל הטה עלי חסד וכל אשר שאלתי מאתו לא אצל ממני. אחרי הלכנו חמשה ועשרים יום ועברנו קו המשוה הגיד לי רב החובל: תדע כי נתוסף עלינו יום אחד ואנחנו העברנו יום השבת שלנו למחרתו, וגם אתה תעשה כן בשבת שלך". ואמרתי לו: כדברך כן הוא. אבל אני מונה ששה ימים ויום השביעי שבת. וכשאבא בעיר אשר שם יהודים אשבות עמהם" (הדברים ארוכים בענין הזה ואין כאן מקומם). ואחר שנים ושלשים יום בח"י שבט בערב באנו אל עיר נושבת פאנטע גאלע על נמל חוף אי ציילאן המבורך. האניה השמיעה קול שמחה מהכלי תותח והבריקה חזיזי אש לששון כי באנו לשלום.

נג.

ציילאן והנסיעה הלאה

בבוקר עלינו כולנו אל העיר, כי האניה הזאת תסוב מפה לכינא והנוסעים צריכים להמתין פה בעיר כשבעה ימים עד אשר תבוא האניה מכינא ונסע עמה לעדן. בשמנה ימים האלה תרתי את העיר וסביבותיה הכרתי את הארץ ויושביה. העיר גדולה והיא בצורה וחוצה לה סביב תשב פרזות הרבה מאד, בתי המסחור והחניות תוך המבצר. רוב יושביה הם בני שינגאל ובעדאס, עובדי אליל כלם ככל ההודים. גם מחמודאנים גם פורטיגיזין רבים אשר נאחזו בה זה מאות בשנים, ומאז החזיקו בה הבריטאנים פרו ורבו עליה גם הם.

גם פה האויר חם מאד כי עומדת היא במעלה החמשית רוחב בצפון קו המשוה. אבל ממוזג וטוב משארי האיים כי הרים רמים בתוך הארץ אשר יביאו לה רוח צח והארץ יבשה. אנשי הארץ יקראו לה „גן עדן" כי האי הזה טוב ומובחר מכל איי הודו, בו נמצאו כל הפירות אשר בהודו ומבורך ביתר שאת, גם כל ראשי בשמים וביחוד הקנמון הטוב (צימּמערינג) המשפיע לכל הארץ בכמה מיליאן ליטרא בכל שנה. גם העץ השחור הנקרא „עבען", וגם האמוץ הנקרא „סאנדאל" יגדל פה לרוב, ומהם יעשו כל כלי וכל מעשי חרש עץ תמונות ופסילים. גם אורז צוקער ופלפל הרבה, קאסיע, מאנע, וכל מעשי רוקח המובאים לאיירופי. וזה לא כביר אשר הבריטאנים נטעו בו הרבה יערים מעצי קאווע וימצאו בהם מאה שערים לברכה. גם כסף וזהב יחפרו בבטן אדמתו, וכל אבן יקרה ימצאו במחצביה וביחוד האודם רובין והספיר השמימי והכרתי, אטובים, ואמבטיזין וגראנאט

לרוב. גם השנהב והשן, הטוב שבארצות הודו, ישנו פה ומהם יעשו כל כלי וכל ציור ופסל. וכל העובר דרך העיר הזאת (כי היא מעבר ומעמד לכל האניות ההולכות להודו הפנימית ובענגאלען, לכינא ולאוסטראליע, וההולכות משם לאיירופי ואפריקא) ימלא שקו שעשועים כלים מכלים שונים ופסילים ותמונות מעשי ידי חרשי חכמים העושים בעיר הזאת מאבני שיש ועצמות שן ועצי עבען וסאנדאל גם טבעות עם אבני יקר. ועל שפת ים הזה יצודו באניות גם הבדולח פערל אשר יאספום במכמורות. ראה בח"א.

עושר הארץ רב מאד ויושביה יעשו ביד חרוצים ויודעי מסחור וקנין גם אומנים ובעלי מלאכה במלאכת חרש בכסף בזהב באבנים טובות ובשן ובעץ אשר אין כמוהם, וגם רמאים שאין כמוהם מלומדי זיוף ומחליקי לשון וכל תרמית וגנבה מהם לא יבצר. גם בבתי המלונות הגדולות — האטעלן — יבישו על האורח בשבע עינים לרמותו ולהריק את שקו. וגם אנכי לא נמלטתי מהם, ובבית מלוני בחדרי לבדי נפתחה תכתי הסגורה ונגבו דים.

בכל האי הזה אין איש יהודי, אבל שמות עבריים שמעתי רבים בין לאום שינגאלי הנזכר אשר לא שמעתי כמוהם בין שאר האומות בהודו. כמו שמות האבות והשבטים דוד ושלמה. ולמעלה הגדתי שבאומה הזאת התערבו בני ישראל שבאו להודו בימים הקדמונים.

ביום כ"ו שבט באה אנית הקטור מכינא, כי התאחרה הפעם, ולמחרתו ירדנו בה והלכנו לדרכנו. ובעשרה באדר באנו לשלום עיר עדן על חוף ים סוף בערב אצל באב אל מינדיב המסופרת בראש הספר.

נג.

שמועה רעה בעדן: איש מבית לוי נהרג על קדוש השם.

פה עדן עליתי להנפש ולנוח מעמל דרכי בין אחינו היהודים התמנים התמימים אשר דבקה נפשי לאהבתם מאז הייתי פה לראשונה, ושמחתי אתם ימי הפורים. אבל נהפך לאבל ימי ששוני, כי כאשר העירוני רעיוני ברגשת לבבי ללכת מפה דרך היבשה ולתור עוד על אחינו אלה בדרך הזה עד צנעא, אשר לא עברתי עליהם בתחלה, ולהשיב ידי על סלסלות ולבצור פרי עוללות אשר השארתי במסעי וסבובי בראשונה — הנה חזות קשות הוגד לי. כי מצאתי פה אנשים מתימן פליטי חרב אשר ברחו על נפשם מצנעא ושאלתים על אחינו שמה אשר עזבתים ברעה גדולה, ובפיהם בשורה רעה מרה כלענה, רחפו כל עצמותי ותחתי ארגז נעויתי משמוע. והחת קויתי לאור, אהה! ויבא רוגז. תצלנה אזני כל שומע, וכל עין פלגי מים תדמע, וכל לב לגזרים תקרע, על דם נפשות צדיקים נקיים נשפך כמים.

בח"א ספרתי מהמשפחה הנכבדה. בית הלוי אל שיך" אשר בק"ק צנעא בירת תימן, ולפני מאתים שנה חי שמה מארי יהיא הלוי אל שיך ראש

המשפחת הזאת נשיא וראש גולת אדם גדול בתורה ביראה בחכמה ובעושר והוא החזיר גלות צנעא מן תיהאמי אשר הגלו שמה (ראה בח"א פ' מ"ג). ובהיותי שמה חורף התרי"ט הכרתי מבני בניו איש זקן חכם נכבד ועשיר (לפי דרכם) מארי סלימאן הלוי אל שיך נ"י מגדולי העיר ויקוריה. והתפללתי בביהכ"נ הגדולה שלהם הנקראת „בית אל שיך", ובה ספרים רבים חדשים גם ישנים, נדפסים וכתבי יד, כי המה עשירים מעולם. ולו ארבעה בנים כולם בעלי תורה ויראה, האחר שמו יוסף, והוא חתן הרב הגדול מארי סלימאן אל קאהרה נ"י האבדק"ק צנעא וכל מדינת תימן. והמה מאז עד היום צורפים בכסף, (היא המלאכה הנכבדה והמעשרת בארץ הזאת. ראה בח"א) ועושי מלאכת המטבע בבית המלך. ובהיותי בעיר תילא אשר שם ישב אז המלך החדש „איממ סידי אל האדי" אשר מבית הסורים יצא למלוך והתנשא לכל לראש, ראיתים שמה שעשו המטבעות בבית המלך ההוא (ראה בח"א פ' ל"ו). המלך הזה אחרי בואו לצנעא עיר הבירה לא האריך ימים וגורש מכסאו כי קם עריץ אחר והתנשא למלוך. אבל עוד היו לו מימינים ומשמאילים ולא ישב עוד על כסא המלוכה. ויקרא לשלשת בני מארי סלימאן הלוי הגדולים, יוסף, סאלים ויחיא, ויצום לבא לעשות לו מטבעות חדשות על שמו. וכי אין להם כסף בארצם להטביע המטבעות יתיכו שקלי כסף הושפאניא ואויסטרייכו ויסיגום בבדיל ונחושת למחצה ולשליש, ויעשו אגורות קשיטות למספר ששים או שבעים בשקל. ותהי מזה שבר רב להמלך (גם לעושי המלאכה אשר המה ילוו את השקלים למלך מאשר תשיג ידם), כי עני הוא, וזה פרנסתו לגנוב ולחמוס. האחים האלה בתום לבבם ופחדם ענוהו: „עבדיך אנחנו, העליון ינצרך וימלא מאויך ויתנך עליון למלך יושב על כסא כבוד ואז נעשה ככל אשר הצוה עלינו". כי יראו להניח שקליהם על קרן הצבי בטרם חזקה הממשלה בידו. — הדברים האלה החרו הציתו אש חמתו עד להשחית, ויאמר להם: „עתה שובו לכם לבתיכם ולעת מצוא אפקוד עליכם!" לא ארכו הימים והשעה עמדה לו ויהי למלך לאסון האנשים הנקיים האלה. כי לא אחר פקודתו לאסור האחים היקרים בזיקים ויענם בבבל ומכות אכזריות כמנהגם, לאמר: „כי בחן וצרף את המטבעות אשר עשו להמלך הסוסר מלפניו והנם סיגים יותר מהערובה אשר ערבו לו, וגזלו כל בני המדינה". ואחרי אשר חשב (!) את הגזלה מצא כי עולה לשמונה עשר שקלי כסף הושפאני, ויצו עליהם כי ראשונה ישיבו את הגזלה לבית המלך, ואחר יראה מה יחרץ משפטם עפ"י דתם. והנה נמכר כל רכושם ובתיהם מבית ומחוץ גם ספרי הביהכ"נ שלהם היקרים וכל אשר נודע להם ולמשפחתם ועוד לא הגיע לחמשת אלפים שקלים. אחרי כן כתב שאלה להכוזר הגדול ראש השופטים — קאהדי — להגיד לו על פי דת מחוקקם מה משפט האנשים. אף הוא בטומאת לבבו ושנאתו ענהו בכתב: „אחת דתם להמיתם בחרב בראש כל חוצות למען יוסרו והנשארים ישמעו

ויראו, או יפדו גויתם מידי חרב ונפשם מרדת שחת בהמיר דתם למוסלימאנים ואז גאולת עולם תהיה להם" — זה דרכם כסל בכל משפטיהם ! — המלך בכל חשק נפשו קבל וקיים חריצת המשפט ושלח גזר דינם לבית מאסרם על ידי אחד מגדולי השופטים וקרא באזניהם משפט הקאהדי. ובאמרו להם : „עתה בחרו לכם דרך החיים וטוב לכם לעולם, אך תנו דתכם בחייכם" — לא פחדו ולא רהו ; האחים הנאהבים בחייהם לבבם נאמן לאל חי שמו הזק משמיר איש את אחיו עזרו ויחזקו להקדיש חיי בשרם על מזבח כפרה ולכבד את אלקים קרוש בישראל להעריצו נגד כל הגוים, ובאימון נפשם ענו ואמרו : „נבחר מות הגויה להחיות נפשותנו בחיי נצח !" בדברים האלה עוד העלו חמת המציק ויצו ליסרם על אחת שבע· והאמונים עלי אש־דת־קדש גם אחרי נצרפו תחת מכל חובלים ורגליהם נפחו תחת שבט מרצחים ונכפפו ערפיהם ושכמיהם תחת עולים מכבידים מעצרים כפי עונשיהם באכזריות הימה, לא נכבה איש אהבת ה' ויראתו מקרב לבם ולא נכזבה צדקת אמונתם מכליותיהם. ובפיהם מלאו לאמר אך „שמע ישראל ה' א' ה' אחד ! הננו לטבח !"... לא עברו ימים רבים ובחדש כסלו העבר הוצאו שלשתם אל רחוב העיר העליונה, וראש הכומרים — הקאהדי — וכל מתקדשיו עמו עמדו עליהם ויפתום בפיהם בהבטחות ויעודים טובים למען העבירום על דעתם ועל דעת קונם. אבל האחים הנעימים קרושי שבטי־יה את זה חזקו ואמצו לאמר : „זה היום להעריץ ולהקדיש קדוש ישראל ! נזכור נא ראש בית אבותנו הקדוש החסיד מארי יחיא נשיא הלוים, המתיחשים לצאצאי גלות ירושלם בראשונה, וכבודנו לא נתן לשמצת קמינו וקיקלון שונאינו !" ומאריות גברו להוציא לטבח צואריהם וחייתם לממיתים· כל עמל היהודים וגדולים מהמושלימאנים מכיריהם (כי היו האחים אהובים וישרים לכל יודעיהם) לא עמד למו להציל ממות נפשם. וכי ראה המלך והקאהדי כי לא יכלו להם להעבירם מדעתם ולהדיחם מדתם, צוו להסיר ראש הגדול שבהם בחרב נוקמת. ולא אחר המרצח לעשות וכשה טבחה הסר התז ראשו והוא מתבוסס בדמו. — ארץ, אל תכסי דמו ! צור ישראל מגבוה ראה דם נקי וצדיק מוגרים ללעג ברחובות קריה ! אך עליך אלקי ישראל ולמען שם קדשך ! ה' מה מאד עמקו מחשבותך !

אחיו טובים השנים עוררו בזעקתם : „מהרו ועשו גם לנו כרת היום ! גם במותנו לא נפרד, וגורל אחד יהיה לנו בצל שדי !" — אבל אימה חשכה גדולה נפלה על כל עמדו שם ולא פגעו עוד בנפשם. ויושיבום לבית מאסרם ועודם מעונים בכבל עדי ירצו את עונם (?) ויפדום בעונש הכסף אשר הושת עליהם. וכן הושם עונש ומס גדול נוסף על כל היהודים לבד התמידים כסדרם ומוספים כהלכתם, עד לא יוכלון שאת.

רוב יושבי העיר ברחו לנפשם אל אשר יהיה הרוח ויהיו כשיות נדחות וכיוני הגאיות הומות מכאב לב ואנחת מתנים. ומאלה נמצאו גם פה עדן (שהיא מרחק חמשה עשר יום ביבשה דרך אסון נורא)

אשר רבים יסובבו עיר ומבקשים לחם. ככה תכבד שם עתה תגרת יד נוגשיהם ולוחציהם ואפס עצור ועזוב. אל שדי יתן להם רחמים!

ואחרי שמעתי כל אלה נערתי חצני מלראות עוד את הארץ הארורה הזאת מרעת יושבי בה, וגמרתי אזמר: אשובה ירושלימה.

נד.

משיח שקר

עוד זאת חזיתי ואספרה: כי כעצמת עול הגלות וכובד נטל משא מלך ושרים אשר על אחינו אלה הכושלים המדוכאים הנאנחים ונאנקים בארץ התימן, כן חזק לבבם אל עבודת ה׳ ואל אמונת ביאת משיחנו וקרבת גאולתנו (יסוד פנת יקרת חזקת אמונת דת ישראל בכלל ובפרט). עד כי רגע לא ישיחו דעתם, ואינם נואשים מתוחלתם גם בתנומות עלי משכב ובחזיון לילה. ותהת אשר איזה מאחינו בצפון ומערב יחשבו על התופש והדרור הבא בעת הזאת, לגאולה שלימה או לאילת השחר שהיא ראשית חזיוני היעודים הטובים אשר נקוה למו, ותוחלת גאולה לקץ הפלאות — יחשבו אלה בני תימן ומזרח את קשה יומם ומצוקות זמנם בתוקף גלותם, לסוף כל הצרות וקץ הימין. ועל כן נקל למו להאמין לכל חולם חלום, ולכל משוגע הולך רוח ומתנבא לטוב להם לחלצם מן המצר. כן היה לפני שנות מאות רבות ובזמן הרמב״ם ז״ל (כאשר יספר באגרתו פתח תקוה באגרת תימן), וכן פעמים רבות אחרי כן, כאשר ספרו לי שמה [ראה ח״א], וכן הוא בימינו אלה, בארץ הזאת. וזה הדבר אשר הוגד לי פה עדן:

בעיר הגדולה צנעא, קם איש אחד לבשר על הגאולה ועל תמורת הזמן. האיש הזה נקרא בשמו יהודה בר שלום ובערבי: מארי שוכר אל כחיל, והוא אחד מחכמי העיר הזאת, בעל מקרא ואגדה, זוהר וקבלה מעשיות בצרופים וגמטריאות [וידעתי את האיש ושיחו ומכירו הייתי מאז היותי בצנעא לפני ג׳ שנים וחצי]. והוא יוצר כלי חרש על קנה מקטרת הטאבאק, ככל רבני וחכמי הארץ הזאת, אשר תורתם ואמונתם כבדים גם יחד [ראה ח״א]. לפני ירחים עבר רוח קנאת ד׳ צבאות על האיש הזה, ובא ויספר להם את חלומו במחזה נוראה לאמר: כמלאך נראה לי בחזיון ליל, ויצוני לשלח את אשתי בספר כריתות ולנזור מדרך העולם ולהתבודד במקום שאין אנשים ולסבב בערי ישראל לעוררם על התשובה, ולבשרם על הגאולה כי קרובה לבא״. וכששמעו הכמים בדבר זה לא אחרו כמלאות רצונו לגרש את אשתו (הגיטין נעשה שמה בזריזות ולמרבה ואף גם שלא לרצון האשה. ראה בח״א). והמבשר לקח עמו מקלו וילקוטו והכין מחוץ למחנה מושבו בדד ישב, לא יברך לאיש ולא יעננו, ומסבב מעיר לעיר, וכה דרכו בכל המקום אשר יבא שמה: יקרא בגרון או יכתוב בספר לקצרי רוח ורפויי ידים בארץ תימן, לאמר: השתדלו בתפלה התעוררו בתשובה כי קרובה ישועת ישראל לבא וגאולתנו לא תאחר. וכמו זרה

דברתו, ככה נכריה עבודתו. בעיר לא ילין, לחם אנשים לא יאכל, מאכלו לחם יבש שיאפה לעצמו ומים ישתה מדלעתו [ראה ח"א], ומפליא לעשות נפלאות עצמו מספר. גם לפה עדן בא המשוגע הזה ושאל בית הנשיא הרב היקר והנכבד מארי מנחם משה יצ"ו, ולא מצאהו, ובבואו שנית ולא מצאהו התעבר ועבר לו ועקבותיו לא נודעו. כי לא יתאחר יום יומים במקום אחד.

גבורות האיש הזה ועזוז נפלאותיו ורבבות מופתיו המסופרים מאנשים הבאים מתימן פנימה — אשר גם המה שמעו או נדמה להם כי ראו — מחול ירביון. ולא אגיעך בהם יקירי הקורא בדעתי דרכי ההמון בכלל ואנשי תימן בפרט, כי בהאמינם בשוא אשר נתעו בו ידברו בזה גבוהות ויספרו ממנו נפלאות. אך זאת אגיד לך כי כיהודים כישמעאלים יגידו אותותיו ולא ינכרו, ומופת אחד שנעשה על ידי המשוגע הזה אותו אגיד לך, כי ידעתי נאמנה אשר אמת הוא: ויהי כי הגיע שמע המשמיע ישועה לישראל אל המלך החדש, שהתחדשו גזרותיו, היטיב חרה לו על היהודים ויתן עליהם עונש כסף ותכבד עוד על אנחתם חמת המציק ושנאת הגוים, ונוסף גם הוא על שונאיהם לרדות את בני ישראל בפרך ולאכלם בכל פה, ולעשות שם ישראל ואמונתו ללעג ולקלסה; כי המשוגע הזה אחרי הוציא את כל רוחו, ויעבור והנה איננו ולא נודע מקומו איה. ואלה המאמינים לכל דבר, ומכל אשר קרה להם בכל דור ע"י אנשים כאלה — עוד לא למדו דעת להבדיל ולהבחין. וגם על זה האויל, עוד יאמרו שיש בו ממש, וכי בן קשת לא יבריחנו וכל כלי נשק עליו לא יצלח. וכן מתנחמים על שוא אשר הוא העיד במכתב אל המלך שלא יגע ביהודים לרעה כי מרה תהי' אחריתו, והמלך השיב אחור ימין רשעתו מפחדו ! ועוד שמועות כאלה מעופפות על כנפי רוח הדמיון והדבר אין בהם.

[והנה אחרי בואי לירושלם ועברו שמנה שנים התחדשו עוד דברים רבים במשיח השקר הזה, והתפרסמו על ידי בהלבנון שנה ששית, ומשם בארה כל המכתבים שהגיעו מתימן על אודות משיחותו אשר כולם האמינו בו וגם מכתביו אשר כתב בעצמו לעדן למצרים לאליכסנדריא לירושלם ולצפת וגם במכ"ע העמים דברו על אודותו. ואנכי בעזה"י ערכתי נגדו מכתב ארוך לחכמי צנעא, אשר בו בקרתי את כל מעשיו ודבוריו והראתי להם לדעת כי שקר הוא ושוא תהיה תמורתו, והזהרתים מהלכד בפח שגעונו וזדונו כי בנפשם הוא. ורבני גאוני ירושלם הסכימו על ידי וזכו בהותמיהן. המכתב הזה נדפס ונשלח לעדן להפיצו לכל ערי תימן להזהיר את העם לבלי האמין בו כי מרה תהיה באחרונה חלילה.

ולמען תהי' לעדה לדור אחר אשר לא יתעו בשוא נהעה אספר בקצרה ריש מלים את אשר קרה בזה כפי אשר נודע לי בבירור אחרי הדרישה והחקירה היטיב נכון מאנשי אמת שבאו מצנעא וידעו כל עניניו מתחלה ועד סוף:

אחר חג השבועות שנת תרכ"א החל רוח השגעון לפעם באיש העני הזה אשר היה נודע בעיר לירא ה' מאד גם לחסר דעת קצת, והתחיל להתנבאות ולעשות זר מעשהו כמסופר למעלה, וכל דבריו בהגדת עתידות אך לא לעתים רחוקות, והראה רמזים בתנ"ך ובזוהר על עניניו ועל שמו כדרך המהבילים. ומלאו לבו לאמר שבפסוק (ישעי' מ"ה): כה אמר ה' למשיחו לכורש", צ"ל „לשוכר". ופעמים היה אומר שהוא משיח, ופעמים היה אומר שהוא רק שליח מאליהו הנביא לבשר על הגאולה ולעורר על התשובה. וכתב על פס ידו הימנית „משיח בן דוד" ועל פס ידו השמאלית שם מלך ממלכי ישמעאל אשר ברה מלבו שזה יפול ביד מלך המשיח. כמעט כל היהודים יושבי תימן האמינו בו וספרו ממנו דברים נפלאים מבהילים ומהבילים, כטבע ענינים כאלה אשר כל המרבה לספר גדולות וגבוהות ה"ז משובח. ואחרי סבב כמה חדשים על עירות וכפרים במנהג השגעון הזה ישב לו רחוק מצנעא דרומה מהלך יום והצי בעיר בני גובר אשר בה רק עשרה יהודים עניים יושבים לבדם, ושם אומה קשה ועזה של ערביים אנשי חיל וגבורים, אבל טובים להגרים הבאים להחסות בצלם כטבעם. וישב שם קרוב לשנתים, ומשם הגיעו לצנעא שמועות גדולות מהפלאת מעשיו בכל יום על ראש ההר הרם אשר אצל העיר הזאת, שאנשי הארץ מפחדים לעלות עליו מפני השעירים אשר ירקדו שם והוא עולה בלי פחד וזובח את השעירים ומפליא לעשות ושם מתקן כל התקונים כו' כו', כו'. לא תמלא אזן משמוע פתיות והבלים. עד שבסוף כאשר היה בהר ארבו עליו הערביים ויורו עליו בקנה רובה ויהרגוהו והסירו את ראשו ושלחו לעיר הבירה צנעא להראות את גבורתם שהרגו המשיח של היהודים. (כי המלך הבטיה להם כתן על זאת), ואת גויתו לקחו היהודים שם ויקברוה בקבורתם. תהי מיתתו כפרתו! אבל היו מהפתאים שאמרו שלא נהרג ולא חלו בו ידים ורק לפנים הרגוהו, ומהם אמרו שנהרג אבל ישוב ויחיה ויעשה נפלאות שכן נבא בעצמו. וישקוט הדבר שלש שנים. ובשנת תרכ"ז בא עוד אחד לעיר תנעם (מהלך יום למזרח צנעא. ראה בה"א) ואמר כי הוא מארי שוכר אל כהיל שנהרג וחי, ושלח לצנעא להביא אשת הנהרג ובנו ובאו אליו. וגם זה מדבר כדברי הראשון ומתעה את הפתאים בחזיונות והבלים עוד יותר מהראשון. וערום יערים לשלוח שלוחים לפרסם שקריו וכזביו והבליו ומאספים בעבורו נדבות כי גזר לתת לו איש איש ממעשרו והוא מחלקם גם להערביים שיחזיקו בידיו.

ובחג הפסח הרכ"ה הוליך השמועה לכל המדינה שבער"ח אייר יבא הוא ועמו חיל גדול לרוב מבני גד ומבני ראובן ומכל הגוים אשר סביבותיו ויצורו על העיר צנעא לתפשה, ובעבור זה כתב המלך לכל שרי המדינה הזאת להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים, ורבים משרי המדינה התמו עמו לקיים עליהם, והיתה עת צרה לישראל ולא האמינו בחייהם. וברוך שומר הבטחתו לישראל: „ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם" וגומ',

ושר העיר צנעא עמד עליהם למליץ יושר לאמר: האיש אחד יחטא, וכל היהודים מה חטאו". ומנעום מבוא בדמים. וקרא להרבנים וראשי עיר צנעא ואמר להם שיתאמצו להעביר את הרעה הנשקפת עליהם. מובן שהשר הזה לא עשה זאת בחנם. והיהודים השתטחו שלשה ימים על בית הקברות והרבו בתפלה ובבכי ובער"ח אייר התענו כולם אנשים, נשים וטף. והיתה הרוחה שהנוכל הזה הלך מעיר תנעם הלאה מהלך יום למזרח לעיר אל טוילה, אשר שם מלכות אחרת ומשם היה שולח שלוחיו ואגרותיו כמקודם להרעיש את הארץ. עד שגם בארץ מצרים וא"י וטירקיא ובבל נמצאו הרבה עניי הדעת ורקי השכל אשר האמינו בו. ואז התעוררתי להדפיס מכתבי הארוך „אגרת תימן השנית", אשר בה נפצתי על הסלע כל מזימותיו ונכלותיו והפצתיה בכל גבול ישראל. ורבים שמעו וחדלו מפתיותם. והוא עודנו יושב בעיר ההוא ומחזיק בטומאתו. ה' יפר עצתו וכלמה תכסהו סלה!

ואנחנו מאמינים בני מאמינים נעמוד על גבעת המצפה בצפיתנו נצפה להמבשר האמתי אשר נבא מלאכי (ג' כ"נ), כי האמנם כי נטו צללי ערב וקרובה העת אשר יהי אור, וכל האותות קרבו ויאתיון לרגלינו בעקבא דמשיחא, קרוב יום ה' יום קומו לעד. ועל משמרתנו נעמוד ונחכה כי ה' ייסד ציון, ויכונן אפריון. לא נקוה לאיש ולא ניחל לבן אדם, כימי צאתנו מארץ מצרים יראנו נפלאות, הארץ הנשמה יקומם, והרבות יהודה ירומם, אבליו ינחם, ועני יעמו ירחם, בב"א].

נה.

בכ"ה באדר ירדתי באנית קטור צרפתית ללכת לזועץ על גבול מצרים. האניה באה באמצע הים וביום השלישי הבין רב החובל כי יש בדק בהאניה ולא תעצור כח ללכת עד זועץ אם יבא לנו רוח סערה או אסון ח"ו ולכן הסב דרכנו וחתר לבא אל חוף עיר גידא לתקנה שמה, ולמחרתו ר"ח ניסן בערב הגענו אל הנמל ועלינו כולנו אל העיר המחמודאנית הזאת ונשב בה עד יחזק בדק האניה. העיר הזאת לא מוזרה לי, שכבר לפני ארבע שנים ישבתי בה שמונה ימים בפחד ואימת מות כמסופר בח"א. ועתה נשתנו העתים, הפחה התורגמי מושל ביד רמה, דגלי קונזולי בריטאניא וצרפת מתנוססים על הנס, ויושבי העיר הערבים שלוים ושקטים ואיש לקנינו ומסחרו פונה. העיר הומיה מבאי מועד רבבות מחמודאנים מכל אפסי אזיע ואפריקא ההולכים דרך הנה לערי מקדשיהם מיכה ומדינה, וגם היא עיר סוחרת להודו ולמצרים בקאווע ובושם, ואינדגא ורוב יושביה עשירים ולהם ספינות ועבדים ושפחות, כי גם סחר האדם עוד ירב בארץ הזאת. מהנוצרים התישבו עתה בעיר הזאת, הקדשה היא בעיני המושלימאנים, כעשרים וחמשה בתים, ומהם מוכרים י"ש ויין ושכר בריש גלי בחנויות פתוחות. כי רבות עתה הספינות הגדולות ואניות קטור הבאות

לפה תמיד, וגם מהמושלימאנים מתגנבים ומתחבאים באלה בתי המשקה ושותים לרויה. אך מיהודים לא מצאתי פה איש כי דבר אין להם פה. ולעצבון רוחי ומרת נפשי ארכה מלאכת האניה עד ערב הפסח.

ביום הזה הודיע רב האניה כי נכון הוא לאחוז בים דרכו הלאה למחוז חפצנו. „ערב פסח היום! ליל שמורים הוא הלילה הזה! לעשות הסדר ככתוב! שבעת ימים נאכל מצות ולא יאכל חמץ! ואני ארד בספינה? אשים בים דרכי? באין סדר, באין מצה, באין כל? לא ארד!" כה חשבתי דרכי אל לבי — „הלא פה אשב! ואם אשאר פה, מי לי פה ומה לי פה; אם תרד לי מצה מן השמים, וארץ המלחה תוציא לי יין בין לילה? ועל מה אשב פה?"... הכנתי לי צדה לדרך שבעת ימים בים: תמרים טובים הנמצאים פה, בצים, קאווע וצוקער נאבאט (בלתי מבושל) וכלי לבשל עם שפירטוס, ובערב ירדתי באניה. מכל הנעשה בסדר הלילה הזה לא היה כי רק הבצים. אבל תה"ל עברו עלי גם ימי הפסח בשלום ובמנוחת הלב. האניה הלכה דרכה לבטח, והים היה שוקט ובוטח. וביום השביעי הגענו לשלום לנמל זועץ ועליתי היבשה כל עוד נשמתי בי. זה ארבע שנים וארבעה ירחים מעת הייתי פה לראשונה והעיר היתה קטנה מאד (ראה בח"א) ורגל איש יהודי לא נראה בה, עתה בהיות חפירת היאור — זועץ קאנאל — קרוב להשלמתו וגם מים טובים הובאו העירה, וירבו יושביה על אחת שבע, ובתי מלון גדולים וטובים נבנו בה, כי נוספו האניות הבאות לפה וגב מעושי המלאכה על היאור רבו. והיתה לעיר גדולה וסוחרת. וגם איזה יהודים איירופיים ישבו בה. נחתי פה יום האחרון של פסח ולמחרתו באתי בכסלת הברזל לעיר קיירא במצרים הגדולה. פה מצאתי את שאהבה נפשי מכירי ומיודעי ומאז, הרב הגדול מוהר"ר אליהו ישראל (ז"ל) אב"ד ומדברנא דאומתי' בק"ק מצרים ובנו ידי"נ הרב המובהק החכם הכולל מוהר"ר יום טוב יצ"ו הממלא מקום אביו בכל, (ראה בח"א) ובביתו מצאתי מנוחה שבועים, עד שבתי לאיתני. כי עתה פה הרגשתי מכאובי מתלאות הדרך הגדול הזה, כל אברי התפררו, ועורקי כמוקד נחרו. ברוך הנותן ליעף כח, ולנודד וגולה נופש ומנוח!

גם פה מצאתי פנים חדשות: מושב העיר בכללה נסבה ורחבה ברחובות ובתים חדשים גדולים וטובים, ואצל היהודים בפרט. וחמשה מבתי כנסיותיהם הגדולות אשר עמדו בשפל המצב ובסתר המדרגה מימים הראשונים אשר היתה יד הגלות שלטת על היהודים בכובד משאה ובתי תפלותיהם היו מושפלים ונמבזים; ועתה בחסדי ה' עליהם, הרסו הישנים ובנו במקומם בתי תפלה גדולים וגבוהים ומעוטרים באבני שיש טהור כלילות יופי כתפארת בתי תפלה הנהדרים שבאיירופי. יברך ה' חילם!

בשבעה באייר נסעתי בעגלת הקטור ממצרים, ובערב באתי לעיר הגדולה אליכסאנדריא של מצרים על שפת ים הגדול. העיר הזאת נודעת למדי, וכתבתי על אודותה בחלק הראשון. גם בתובה מצאתי השתנות

לטובה ולברכה: מיום ליום תפרח ותשגא וגם היהודים יעלו במעלות עשירים סוחרים נכבדי ארץ. וזכור לטוב ידידי החכם השלם סופר מהיר כהר׳ פרג חיים מזרחי נ״י מורה ומלמד להועיל וטוב לב, אשר בכל עת בואי לאליכסנדרי׳ (זה ארבע וחמש פעמים) ביתו פתוח לפני ולכבוד אשכון בתוכו.

בעשרה בו ירדתי בים באנית הקטור ההולכת ליפו ובערב עזבנו את החוף וביום השנים עשר בבוקר באנו לשלום אל חוף ארץ הקדושה בנמל יפו ת״ו.

אין מלה בלשוני ובפי אין דברים להגיד רגשות נפשי והמית לבבי עת השקפתי מרחוק על העיר הקטנה הזאת, ובעת עליתי על החוף בנשיקות עפרת קדש ורצות אבני טהור. למחרת רכבתי על סוס ולנתי בקאלניע. קמתי קודם עלות השחר ובשלש שעות ביום הארבעה עשר, הוא פסח שני, ואני אצל שער ציון (או שער יפו) אשר בחומת ירושלם עה״ק תובב״א, אחרי עברו ארבע שנים ותשעה ירחים מיום צאתי ממנה ועיני לא ראתה בהקיץ, אך בסעיפים בחזיון ליל בסרעפי לבבי שכנתי בתוכה. ירושלם עיר הקדש! חיי רוחי והיי בשרי! בך אהגה תמיד ואת שעשועי ותענוגותי ימותי ולילותי! אספני נא אתך והניחני עמך להחסות בצל חומותיך לאורך ימים.

סל״ה, אמן

שער המים

הקנה אשר נשאתי בשובי לירושלם י"ד אייר תרכ"ג.

שפכי כמים לבך נוכח פני ה׳ (איכה ב׳ 19)

בעלותי על חוף ים יפו :

אֶרֶץ צְבִי ! מֵרָחוֹק נַפְשִׁי אִוִּיתִיךְ,
מִמִּזְרָח וּמִדָּרוֹם אֵלַיִךְ נִכְסַפְתִּי,
עָרַיִךְ לָשׁוּב, עוֹז הִרְהַבְתִּי.
עַתָּה אָרְחִי זִכִּיתִי וְעוֹד עֵינַי חֲזִיתִיךְ !

אַךְ, צַר לִי עָלַיִךְ רְאוֹתֵךְ עֲטוּיָה !
עַל עֶדְרֵי חֲבֵרַיִךְ תֵּשְׁבִי אֲמוּלָה,
שֶׁכֻּלָּם מְלֵאוֹת וְאַתְּ שַׁכּוּלָה.
מַר לִי עַמֵּךְ עוֹדֵךְ לֹא בְנוּיָה !

—

בלכתי מיפו לירושלם :

דַּרְכֵי צִיּוֹן, אָז הֱיִיתֶם דֶּרֶךְ הַקֹּדֶשׁ,
מַסְלוּל יָשָׁר לְפַעֲמֵי עוֹלֵי רֶגֶל,
מְחוֹלוֹת מַחֲנֵימוֹ הֵרִימוּ נֵס דֶּגֶל,
הָלְכוּ בֶּחָלִיל לָחוֹג שַׁבָּת וָחֹדֶשׁ,

אֶתְנַגֵּף רַגְלַי עַל הַרְרֵי בַּת יְהוּדָה,
אֶעֱבוֹר בְּסַף נָשַׁמּוּ מְסִלּוֹת,
אֲהַדֶּה בְּדַרְכֵי צִיּוֹן אֲבֵלוֹת,
אֲרַצֶּה אַבְנֵי נֶגֶף אֲחוֹנֵן אֶרֶץ חֲמוּדָה.

עָרֵי מְצָדוֹת — אֲשֶׁר לִיהוּדָה וּבִנְיָמִין -
אַיֵּה מָעוּזְכֶן ? אָבֵל חֵל וָחוֹמָה !
אֵיפוֹ תִּפְאַרְתְּכֶן ? לִבִּי הוֹמָה !
שַׁמָּה וּבָתָּה עַל שְׂמֹאל וְעַל יָמִין !

עָלַי נַפְשִׁי תִשְׁתּוֹחָח בְּלִבִּי אֵשׁ יוֹקֶדֶת.
אֶזְכְּרָה קֶדֶם עֵת יָשַׁבְתְּ עַל מְלֵאת,
בְּנֵי יְהוּדָה רוֹמְמוּךְ, עַד מָרוֹם נִשֵּׂאת —
הָיְתָה, מִבְחַר חוֹמוֹתַיִךְ עָרוּ, וְהִנֵּךְ בּוֹדֵדֶת !

בבואי נוכח שער ירושלם קרעתי מעילי ואקונן:

שַׁעֲרֵי צִיּוֹן, אֵיךְ אֶרְאֲכֶם נוּגוֹת!
אֵיפֹה הַזְּקֵנִים יוֹשְׁבֵי שַׁעַר?
שָׁבְתוּ בְּרוּחַ סוֹעָה וָסַעַר;
עֵינִי דָּמוֹעַ תִּדְמַע מֵאֵין הֲפוּגוֹת.

—

נגד מגדול דוד אשר בשער ציון:

מִגְדּוֹל דָּוִד — בָּנוּי לְתַלְפִּיּוֹת וְצוֹפֶה —
בָּךְ תָּלוּ מְגִנֵּי בֶּן יִשַׁי כִּנּוֹר וָנֵבֶל.
אֵיךְ מְעוֹן פְּרָאִים הוּשַׁמְתְּ, קִנָּה וָאֵבֶל,
אַיֵּה שִׁלְטֵי גִּבּוֹרַיִךְ, נוֹטְרַיִךְ אֵיפֹה?

—

בהכנסי תוך העיר נשאתי נהי:

צִיּוֹן בֵּית חַיֵּינוּ, אַתְּ הָיִית כְּלִילַת יוֹפִי.
מִקַּדְמֵי אֶרֶץ לִסְגֻלָּה נִבְחַרְתְּ
מֵרֹאשׁ עַפְרוֹת תֵּבֵל לִמְלוּכָה נִכְתַּרְתְּ
מִקְדַּשׁ מֶלֶךְ, וְעַל עַם יְשֻׁרוּן תְּחוֹפְפִי.

(קֶדֶם מִפְּעָלָיו עַד שָׁמַיִם נִמְתָּחוּ
מָכוֹן לְשִׁבְתּוֹ מִנֵּי אֶרֶץ מְמַדֶּיהָ
הֱכִינָהּ וְגַם חֲקָרָהּ כָּל מַחֲמַדֶּיהָ
צִיּוֹן וִירוּשָׁלַיִם לְהֵיכָל וּלְקֹדֶשׁ נִמְשָׁחוּ.

קָצְרָה רוּחִי וְכוֹר מִפְלְאוֹת סְגֻלָּתָהּ
עָצְמוּ מִסַּפֵּר כְּלִילַת הַיּוֹפִי
כָּל מוּם אֵין בָּהּ אֵין דּוֹפִי
כִּי יַד ה׳ עָשְׂתָה כְּלַל יִפְעָתָהּ.

לֵב מִי יָכִיל חֲקוֹר מָה אֲדָנֶיהָ הָטְבָּעוּ
מִי עָמַד בְּסוֹד צֵל שַׁדַּי
יָדַע דַּעַת עֶלְיוֹן אֵל חַי
שָׁם חֶבְיוֹן עוּזוֹ אוֹר עוֹלָם נִבְקָעוּ)

יְרוּשָׁלַיִם עִיר הַקֹּדֶשׁ! הֻקְדַּשְׁתְּ לִסְגֻלָּה
חָסְנֵךְ וִיקָרֵךְ הַרְרֵי אֵל
עַל כֵּן נִקְרֵאתְ קִרְיַת מַלְכִּיאֵל
בָּךְ קוֹנְנוּ מַלְכֵי צֶדֶק כָּבוֹד וּגְדוּלָה.

צִבְאוֹת גּוֹיִם הָיִיתְ גְּבֶרֶת מַמְלָכוֹת
כָּל יוֹפִי לֹא עֲמָמוּךְ
כָּל נוֹעַם לֹא דָמוּךְ
בָּךְ חַיֵּי עוֹלָם מְקוֹר הַבְּרָכוֹת.

חַיֵּי נְפָשִׁים גַּם רְפָאוֹת בְּשָׂרִים,
עִיר הָאֱמֶת בָּהּ צֶדֶק נוֹבַעַת,
כְּלִיל הַחָכְמָה גַּם יְסוֹד הַדַּעַת —
גּוֹיַיִךְ אֵיךְ שִׁכַּלְתְּ? יָזוּבוּ מְדֻקָּרִים!

נַפְשִׁי חֶהֱמָה עָלַי לִבִּי הֵחִילִי
אֶגּוֹז נִזְרִי אֵלֵךְ מִשְׁתּוֹלֵל,
אֶקּוֹד אֶתְנַפֵּל בַּמְּסִלָּה אֶתְגּוֹלֵל,
אֶקְרַע סְגוֹר לְבָבִי גַּם מְעִילִי.

סְבִיבוֹתֶיהָ בַּלָּהוֹת מִחוּץ תְּשַׁכֵּל חֶרֶב
תּוֹכָהּ מוּטָּה קָרְחָה לְרֹאשׁ גֶּבֶר
יֵרָקוֹן לְכָל פָּנִים הַשְּׁאֵת וְהַשֶּׁבֶר,
מְחַדְּרִים אֵימָה מִבֹּקֶר לָעֶרֶב.

חוּצוֹת יְרוּשָׁלַיִם, אֵין קוֹל הָמוֹן חוֹגֵג!
לְאוֹם מִלְּאוֹם מִלְאוּ רְחוֹבוֹתֶיהָ,
וּבָנֶיהָ הַיְקָרִים לֹא נִכְּרוּ בְּחוּצוֹתֶיהָ
קוֹל שָׁאוֹן מֵעַמִּים, וְעַם ה' מְמוֹגֵג!

אֱדוֹם וְיִשְׁמָעֵאל עָתְקוּ גָּבְרוּ חָיִל,
וּבַת צִיּוֹן לֹא מָצְאָה מָנוֹחַ
מְנוּחָה הִדְרִיכוּהָ וַתֵּלֶךְ שְׁחוֹחַ
שִׁמְשָׁהּ לֹא עָלָתָה עוֹדָהּ בְּחֶשְׁכַּת לָיִל

לֹא תִדּוֹם בַּת עֵינִי, אֵיךְ תַּבְלִיגָה ?
עֵת תִּרְאֶה זָרִים כְּעָב תְּעוּפֶנָּה
אַחַי וְעַמִּי לְעֻמָּתָם תִּשְׁתַּחֲוֶינָה
עַל עֶדְרֵי חַבְרֵיהֶם יָד לֹא תַשִּׂיגָה.

מֵעַי יֶהֱמוּ רְאוֹת שִׁפְחָה שַׁלֶּטֶת,
הַגְּבִירָה אֲחוֹרֵי הַדֶּלֶת נִרְצַעַת,
כַּעֲזוּבָה אִשָּׁה תַּחְתֶּיהָ נִכְנַעַת,
וְכַעַסָהּ צָרָתָהּ וּבְרַגְלֶיהָ בּוֹעֶטֶת.

—

ואשים אל המקדש פני ואאנח בבכי:

אֵיךְ יֶעֱרַב לְחִכִּי פַּת, אָכוֹל וְשָׁתוֹת,
וּמִקְדַּשׁ־אֵל חָרֵב לְזָרִים מוֹרָשָׁה.
הַהֵיכָל נָמוֹג לְנָכְרִים נִכְבָּשָׁה
עָרָה יְסוֹדוֹתֶיהָ נֶהֶרְסוּ הַשָּׁתוֹת !

אֲרִיאֵל אֲרִיאֵל ! עֲזָרָה וּמִזְבֵּחַ !
תַּחַת קָרְבָּנִי דַּם וְחֵלֶב,
אֶשְׁטַח לְךָ כַּפֵּי נֶפֶשׁ וָלֵב
אֲדַדֶּה עַד בֵּית אֱלֹהִים אֶתְיַפֵּחַ.

—

אצל כותל המערבי

תַּחַת קִיר נָטוּי גָּדֵר הַדְּחוּיָה
אֶשְׁפּוֹךְ לָךְ שִׂיחִי וּתְפִלָּתִי קְטֹרֶת
אֲמָרֵר בִּבְכִי תְּמוּר שְׂעִירָה מְכַפֶּרֶת
אַחַר כּוֹתֶל הַמַּעֲרָבִי עֵינִי צוֹפִיָּה.

אֲנַשֵּׁק אַבְנֵי קֹדֶשׁ נִשְׁאַר חָק־זִכָּרוֹן
אֲלַחֵךְ עֲפָרָהּ רְגָבֶיהָ מַה־מָּתָקוּ
בְּמוֹ־פִי אֶתְחַנֵּן, שְׂפָתַי יִשָּׁקוּ
מִי יִתְּנֵנִי מְחַבֵּק אַשְׁפָּתָהּ מְקוֹם לוּחוֹת וְאָרוֹן.

כִּי אֶזְכְּרָה מִקֶּדֶם גְּדוּלַּת מְשָׁרְתַיִךְ
כֹּהֲנַיִךְ וּלְוִיַּיִךְ תַּמּוּ סָפוּ
יָדַי וְרַגְלַי נָמַסּוּ רָפוּ,
עֵת אֶחֱזֶה שׁוּעָלִים מְחַבְּלִים לוּחוֹתַיִךְ

מִי יִתֵּן רֹאשִׁי מַיִם מְקוֹר דִּמְעַ עָיִן,
וְאֶשְׁפּוֹךְ נַפְשִׁי בְּחוּצוֹת יְרוּשָׁלָיִם
אֲיַלֵּל אֲקוֹנֵן כְּשִׁבְרוֹן מָתְנַיִם
עַל עַם ה' כִּי נָפְלוּ וְתוֹמֵךְ אָיִן.

אֶת כָּל זֹאת אֶחֱזֶה וְאֵיךְ אֶנָּחֵם ?
עַד יֹאמַר לְצִיּוֹן קוּמָה
וּלְבַת יְרוּשָׁלַיִם רוּחָמָה
אָשִׁיב שְׁבוּתָהּ וּבָנֶיהָ אֲרַחֵם.

במהרה בימינו אמן ואמן :

תפלה ליעקב

צור יוצר הכל, בנית עולמך בהשכל, והכנת מקום היכל
ירושלים עיר ה קדש 1)

ישראל מכל אום בחרת, לעבדך אותם יצרת, תורתך למו מסרת
בהדרת קדש 2)

ארץ צבי הורשתם, ארצות גוים הנחלתם, בכל טוב מלאתם
על אדמת ה קדש 3)

לתלפיות מקדש בנה, קרית דוד חנה, ועיר ציון כוננה
להיכל ול קדש 4)

את הברכה שם צוה, לשכון עד קוה, כי שם ביתו אוה
נאוה קדש 5)

אדם להבל דמה, נפשו עליו הומה, מלא תוך ומרמה
אשר חטא מן ה קדש 6)

תורת ה' עזבו, אלקי נכר קרבו, ולחם טמא אהבו
כהניה חללו קדש 7)

---

1) ישעי' כ"ב ח'. — 2) תהלים כ"ט ב'. — 3) זכרי' ב' י"ו. — 4) יחזקאל מ"ה כ"ג. —
5) תהלים נ"ג ה'. — 6) ויקרא ה' י"ו. — 7) צפני' ג' ד'.

ואף ה' חרה; חמתו כי בערה, בית המקדש ערה
יסודתו בהררי קדש 1)
בעון בצעו, שלח כאש חצו, ובא עד קצו
ואחלל שרי קדש 2)
נהרגו בשלח; נשרף מקדש מלך, והיה נציב מלח
כבלע את ה קדש 3)
חומת ירושלם בקעו; התורה בחלף גדעו, והמקדש באש נשאו
בערתי ה קדש 4)
ציון שמה ובתה, רעד אחוה ובעתה; שמש יעקב כסתה
הרע אויב ב קדש 5)
משכן קדש איכה; דם שתית דיך, אן פה יברכך
אלי מלכי ב קדש 6)
אי לך ארץ, למה פרצת פרץ; לבלוע דמי קרץ
והתערבו זרע ה קדש 7)
שמש וירח בכו; הסירו נגהם וחשכו, ראו ישורון נדחו
מאת פני ה קדש 8)
בעון חרבה ירושלם, ותהי פרוצה חומותים, עיר לא דלתים,
להר צבי קדש 9)
ומלכות ישראל גלה; מדור לדור זלה, כמעט קט כלה
נפץ יד עם קדש 10)
נשא נא כפים; אל אל בשמים, בנשף בין הערבים
שאו ידיכם קדש 11)
צאנך ה' נפוצים; עמך בבלא רצוצים, וחומת ציון פרוצים
שומם הת ו קדש 12)
ראה גלות בניך, שים עליהם עיניך, הלא עתוהם בידיך
פתוחי חותם קדש 13)
הבט מזבול קדשך, כנה נטעה ימינך, ופקוד גפן שתילך
נאדר ב קדש 14)
אתה התחונן ותרהם, אבלי ציון תנחם, קחם נא ותברכם
וכפר את מקדש ה קדש 15)
צפה ישורון ותשמח, יבא איש צמח, כי עתה יצמח
ישלח עזרך מ קדש 16)

---

1) תהלים ס"ז א'. — 2) ישעיה מ"ג כ"ח. — 3) במדבר ד' ך'. — 4) דברים כ"ו י"ג. — 5) תהלים ע"ד ל'. — 6) תהלים ס"ח כ"ה. — 7) עזרא ט' ב'. — 8) ויקרא י', ד'. — 9) דניאל י"א מ"ה. — 10) שם י"ב ז'. — 11) תהלים קל"ד ב'. — 12) דניאל ח' י"ג. — 13) שמות כ"ח ל"ו. — 14) שם ט"ו י"ח. — 15) ויקרא י"ו ל"ג. — 16) תהלים ך' ג. —

התנערי מעפר התעוררי, זמרי למלכך זמרי, האויב שבר תשברי
והוציאו את הנדה מן ה קדש 1)
יעקב יגיל וישיש, גם שב גם ישיש, ישובו מאיים ותרשיש
הר ה' צבאות הר ה קדש 2)
בן ישי יציץ, מחרכיו יציץ, ויצא הכהן בציץ.
ונתת את נזר ה קדש 3)
נתן תתן מחסרו, יגה ענן אורו, ויקבץ פזורו
והשתחוו לה' בהר ה קדש 4)
הלוי ישוב לשירו, לנצח בנגינות כנורו, על דוכנו ומשמרו
יתד במקום ה קדש 5)
מציון תצא תורה, מקרא משנה וגמרא, יפה תמה וברה
טהור קדש 6)
וירושלם תבנה ותכונן, העליון עליה יגונן, ועפרה יחונן
בבואו אל ה קדש 7)
במהרה בימינו אמן

---

1) ד"ה ב' כ"ט ה'. — 2) זכרי' ח' ג'. — 3) שמות כ"ט ו'. — 4) ישעיה כ"ז י"ג. — 5) עזרא ט' ח'. — 6) שמות ל' ל"ה. — 7) שם כ"ח ל'.

וזה דבר השמטה

בסוף הערה בצד י׳ : והנכון כי הוא כ״ח (אחת או אחח) א׳ ת״ח לשטרות. וזה אמת ויציב.

בצד י״ב שורה 16 אחר תיבות „זרח אורם" נשמטו אלה הדברים:

ולאשיה אומר שאין לחשוד אותי שמלבי בדיתי המצבות האלה, כי הנה עיר עדן הזאת לא בשמים הוא, והבית הקברות לא מעבר לים הוא שנה, והלא אלפי אנשים עוברים תמיד דרך העיר הזאת מכל לשונות הגויים, וקרוב הדבר לכל עובר ושב בדרך הזה לראות בעיניו ובידו להעתיק ולברר לעין השמש האמת הגדתי אם לא. גם איכה אוכל לספר ברבים שקר כזה גלוי בעליל לעיני אנשים יהודים מאחינו היושבים בעיר הזאת ואשר הודעתי שמותם בזה, ואקוה כי ספרי זה יגיע גם אליהם, ולא יוכיחוני על פני? כן אין לחשוב שהמצבות האלה נעשו בידי זרים מאוחרים, כי מי הוא זה יאמר שיקום איש ויעמול לרוח לחצוב לו קברות לחרוה ולחקוק מצבות אבן אשר רבות הנה על פני הבקעה הזאת, ולבדות שמות תוארים וזמנים ללא תועלת וללא ענין? ואם נשים מקום בלבבנו למחשבות פגול כאלה, לא נשאר לנו שם ושארית בתבל, והיינו כולנו ילידי יום, את אבינו לא ראינו ואת אמנו לא נדע, ואת אחינו לא נכיר; אין זאת חי נפשי! ואין לכל איש משכיל על דבר אמת בדעה ישרה להיות לבו נוקפו באמתתן. ואולם לא באתי הנה להתוכח לנצח או להנצח, כי גולה אנכי ממקומי ואינני מחבר רק מספר, אבל הגדתי לכם את זאת לגול מעלי חרפת מצירים המבקרים על עדרי חבריהם ואת נפשם לא ידעו, יראו מומי אחרים ועל השבירה ופועל ידם לא יבינו. ידעתי כי לא להם יהיו אמרי לרצון כי תאוה המה מבקשים ותואנות עלי ימצאו; אף לא אל המתחכמים במה שימאנו להאמין, פן יקראו למו פתאים, ויכפרו בכל, ואך זאת חכמתם ללא אמונה גם במה שאפשר ונמצא. ואנחנו גם אנו נמאן במה שנמנע אבל נאמין במה שאפשר ונמצא.

והנה אחרי עברו חמש שנים מעת שיצא לאור עולם ספרי חלק הראשון ע״י חברת מקיצי נרדמים, וגם המאמר „בית עדן" מח״ב הזה נדפס בשבוע הלבנון שנה שלישית (הרכ״ו לב״ע) בפאריז ע״י חתני המו״ל הרב החה״ש מוהר״ר יחיאל בריל נ״י — דברו החכמים בעלי אסופות (האקאדעמיע הגדולה) בפאריז לשלוח איש עתי במלאכות והוצאות הממשלה למדינת תימן לשוב ולתור אותה ולהתחקות גם על שרשי השפה האמיריתית אשר התהלכה לפנים בארץ הזאת ולהביא משם רשימות וכתיבות עתיקות מהשפה הזאת. ועלי שמו את פניהם לשוב שנית בדרך הזה, והמלומד הגדול בחכמי האקאדעמיע פרופיסור דר׳ ע׳ רענאן הנודע כתב אלי לירושלם *) אם אעמים עלי שנית הנסיעה הזאת. והשבתי לו כי לא אוכל עוד. והחכם ר׳ יוסף הלוי נ״י מאדריאנופלי הנודע מנסיעתו לכוש חפש במלאכות

---

*) גם בעת יצא לאור החלק הראשון מספרי שלחתיו חתני הרב החה״ש מוהר״י בריל נ״י מו״ל הלבנון בפאריז, להחכם הנזכר הזה, וזאת אשר השיב לו בכתב אשורית ולשון יהודית (נדפס בהלבנון שנה ג׳ נו׳ 21):

„הנה הספר אשר אמרת להביאו אלי יקר מאד הוא ולא יסלה בכתם אופיר בשהם „יקר וספיר ועין המחבר הביטה מקום כפיר והוא מן תמימי דרך וכל אשר ספר בחדרי „תימן אמנם כי רחוק מפנינים מכרו וזה דבר אשר יאמר ראה זה חדש הוא וה׳ שומר „ארמות בני ישראל. שלום עליך ועל כל ביתך

אני כתבתי בידי ארנסת רנן

הזאת ובא לספארי ונטל עליו לנסוע גם לתימן. ואחרי כ"י הנ' נתן לו את ספרו להורות לפניו את הדרך, וגם מכתבים נתן לו בשמי למכירי בעדן ובתימן אשר היו לו לעינים, ובבואו לעדן כתב לאחרי כ"י את הדברים האלה (ונדפסים בהלבנון שנה ששית נו' 45):

"עדן ר"ח כסלו. תר"ל לפ"ק.

"אל ידידי בעל הלבנון שלום וברכה. — עתה אקים את דברי אשר הבטחתיך לכתוב לך "מעיר עדן, והנני מודיעך כי זה לי ארבעה עשר יום אשר נעצרתי באי הזה ואנכי "מצפה בכל יום על האורחות הבאות מתימן להלות אליהם וללכת אל הארץ פנימה, ומי "יודע כמה ימים יעברו עד אשר יגיעו העירה, כי בעת הזאת התקוממו איזה שבטים "משבטי הערבים להרים מלחמה על שעך "לחג" אוהב האנגלים ולא יתנו לאיש לעבור "בגבולם לעדן. —

"ע"ד אחינו ב"י בעיר עדן, אין חדשות רבות כי מי יודע יותר ממך את משפט "היהודים בארץ קדם ועניותם בכסף ובחכמה. יושבי העיר הזאת יתפארו לאמר כי הם "באו הנה לפני חרבן הבית הראשון, אבל אין להם אות ומופת לחזק את האגדה הזאת. אני "הלכתי ובקרתי את בית הקברות שלהם ולא מצאתי בו אבנים ישנות. המצבה הקדומה "מכולם היא משנת התקי"ו לשטרות ורק אבן אחת אשר ראיתי חרות עליה כו"ל לשטרות "והיא אשר יצאה השמועה עליה כי עתיקה היא מאד, אין ספק כי חסר בה שני האלפים, "ואת הכרתי מצורת האותיות אשר כולנה חדשות ומחודשות, וגם מצד אחר לא יתכן "אשר אבני המקום יעמדו ימים רבים כאלה כי כלן מחברות מיסודות להוואה ומתפוררות "בנקל. מדי דברי בבה"ק זה יכאב לבי בקרבי לראותו פרוץ והרוס עד אשר היה מקום "להבערת האשפות ושאר חלאה אשר יביאו הערבים אליו כי צעקת היהודים לא תעלה "באזני המושל המחניף לישמעאלים בכל אשר יוכל. אכן מלבד בית הקברות גם בית "הכנסת ידאיב עין רואה כי מלא הוא אבק וקירותיו חשכו משחור תארם, כל האנשים "ישבו על הארץ והישיבה בספסלאות בב"כ נחשבה אצלם לעון גדול. הרבה עמל ויגע "הגביר הא' הכ"ר משה מנוך לשום סדר וחק בעניינים כאלה ודבריו לא עשו פרי. "המושבות והכסאות אשר עשה להם הגביר ד' ששון ז"ל מבומבאי עודם שטוחים בחצר "ההיכל שדופי קדים ויבושי שמש ואין מביא אותם הביתה מפחד החטא הגדול לשנות "ממנהג אבותיהם בגלות ישמעאל. ובטחתי בצדקת אנשי עדן ובתמהם הגדולה כי לו היו "הם מיוצאי מצרים עוד היום נזהרים עתה לאכל בפסח רק בצלים ושומים וקשואים לבד "לזכר מה שאכלו בגלות מצרים.

"לא אאריך דברי בפעם הזאת כי אם אומר שלום לך ולכל ביתך ואבקשך לדרוש "בשמי לשלום כל אוהבינו. יוסף הלוי"

להשיב על דבריו אודות המצבות יכולני לאמר עם הכלל הנשגב בהגיון "לא ראינו אינו ראיה" אבל בושני מדבריך אחי הלוי! הלא איש אתה ומשא גדולה העמסת עליך, ומדוע לא הלכת אל המערה (בית הקברות) הישנה אשר ציינתי בבית עדן, ועמדת שם לפני ההר וסבבת על הציונים שלשה ימים לבער את הקוצים והחוחים הסובבים את מצבות האבנים הנבלעו באדמה, לנקותם ולטהרם. ואם עשית כמוני לעמול בזיעת אפים ויגיע כפים כי אז נגלו לפניך את אשר ראיתי אני וכל יושבי עדן מצבות עתיקות אלה וכאלה אשר העתקתי בבית עדן ולא היו לך לזרא. ואבני מצב הם אבנים יקרות שחורות וקשות אשר לא יתפררו באלפי שנים, אכן בצדק אשפטך כי השמש אשר רק שמה בעוגם חומה על

ראש העומד על פני השדה תחת רקיע השמים — ואיש איירופי לא יוכל שאתה — לא נתנתך לעמוד על חקר הדבר הגדול הזה.

אבל על זאת אתפלא שכתבת „המצבה הקדומה מכולם היא משנת אתתי"ו לשטרות. ורק אבן אחת אשר ראיתי חרות עליו כו"ל (?) לשטרות והיא אשר יצאה השמועה עליה כי עתיקה היא מאד, אין ספק כי חסר בה שני האלפים" — ראשית, התיבה „כו"ל" אין לה מובן כלל. ואם היא מספר ומנין שנת חמשים ושש בר"ת היה נחרת נ"ו. (ומדוע לא העתקת את כל הנחרת בהם כאשר עשיתי אני כי עכ"פ ישנות הם). שנית, מדוע חסרו בה „שני האלפים" וכי מלאכה גדולה היתה לחרות גם בכו"ל בבית (שהוא ב' אלפים כמו שהם מונין וכותבים היום) כמו אתתי"ו הקודמת„ שהאלף הוא סימן האלף לשטרות כידוע. ושלישית הלא ראית שם עוד הרבה מצבות שנחרתו שם גם שני האלפים, כמו המצבה של אתתי"ו ומדוע בכולם ואתתי"ו לא חסרו האלפים ורק על זה של כו"ל יצא הגורל לגזול ממנה האלפים ? ואם „לא ראינו ראיה" גם אני אומר לראש אין כול, כי לא ראיתן דוגמתה בכל המצבות הרבות שעמלתי בהם.

גם אשוב אתפלא על החכם הנכבד הזה, שאחרי שובו לשלום לפאריז הדפיס בזורנאל אזייאטיק בלשון צרפתית ממסעותיו בתימן, וכל מי שקרא באבן ספיר וקורא עתה בזורנאל הנזכר רואה ומבין אשר האבן ספיר היה לו לעינים, ולא זכר יוסף את יעקב וישכחהו !

צד י"ד בהערה נשמט בדפוס כזה: „ד' במנין ליצירה אנו מסמנין „לברי"ע" (ר"ל לבריאות עולם) וכשמחסרים האלפים מסמנין „לפ"ק" (ר"ל לפרט קטון) אבל בהמנין לשטרות אין סימן לזה ובמה יודע איפו חסרון האלף ובאיזה אלף. ע"כ לדעתי לא יתכן כלל שנחסרו האלפים.

צד י"ח בהערה שורה 19 בהמוסגר נשמט: ולזה אמרו (גיטין דף ז') שירטט וכתב לו קרא אשמרה לפי מחסום בעוד רשע לנגדי. יען כל המכתב היה בכתב אחר הרגיל אז אצלם, אבל הפסוק מתנ"ך לא רצה לכתוב בכתב חול ההוא רק באשורית ולכן הי' צריך לשרטט כדין. ועי' בהרא"ש פ"ב דמגילה דמייתי מהירושלמי כשכותבין באגרת שלומים איזה פסוק צריך להפוך התיבות שלא לכתוב המקרא כסדר.

צד כ' בהערה על ענין הר"ת והגימטריא, יש להוסיף: ובפ' נשא פ"ג ימים בגימ' מאה יו"ד יו"ד עשרים מ"ם מ"ם שמונים הרי מאה. ביומא כ' (וכ"ה במדרש במד"ר פט"ו) השטן בגימ' שס"ד כו' וע"ש עוד רבים. תורה גימ' תרי"א (וכ"ה במס' מכות) ועם אנכי ולא יהי' לך שמפי הגבורה שמענום הרי תרי"ג מצות. ושם ומנין למקוה שצריך מ' סאה מי השלוח ההולכים לאט בגימ' ארבעים. ושם טוב בגימטריא נפש (באת בם). ושם שפך בא"ת ב"ש בבל טבאל באלב"ם רמלא. והוספת עה"ת ראיתי שהנונין הפוכים שקודם ואחר פ' ויהי בנסוע הארון (במדבר י"א ל"ו) שאמרו (שבת קט"ו) עשה לו סימניות מלפניו ומלאחריו לומר שאין זה מקומו כו' ע"ש וברש"י מורה הנו"ן הפוכה למנות חמשים פרשיות לאחריו ושם מקומו בפ' במדבר במסע הדגלים אצל דגל מחנה ראובן דכתיב שם ונסע אהל מועד מחנה הלוים.

צד כ"א בענין שמות החדשים ראיתי בס' אהלי יהודה ז"ל: בחדש ניסן (נחמיה ב') בעבור רוב הניסים שנעשו בו לישראל. או כמו ניצן מלשון צץ ופרח, וגומל יהיה נצה, שבו מתבשלים הפירות גם השמש בחדש הזה ברום מזלו עלה ויהי מלשון ההנשאות — ושים אותו על נס. **תמוז** (יחזקאל ח') מין כוכב יאיר בח' תמוז עת החם על הארץ ימשם כל.

נמס ויהיה לשון תמח כמו תמס (יהלך) ענינו המסה. כסלו (זכרי' ז' נחמיה א') ע"ש המזל כסיל — כי בשביל י"א יום שיש לימות החמה יתרים על ימות הלבנה יתאחר עקרב בשתי שנים הפשוטות ג' רביעי החדש תוך כסלו [ראה בפנים]. טבת (אסתר ב') הוא החדש יחזק בו הקור לרחוק החמה מכדור הארצי ולא טוב לשבת בית ויהיה טבת כמו טוב בית. שבט (זכרי' א' אסתר ג') ילבלבו פרחי האילן ויוציאו חטר מגזע והשבט יקום למטה מלשון שבט מושלים, [ועי' אוצה"ש לב"ז שהביא כן בשם ר' יהודה קרפנטראסי, וב"ז מביא מהתרגום אסתר שנקרא ריש שתא לאילנא. ונעלם ממנו משנה ראשונה דר"ה]. אדר הוא חדש סוף השתיו וכבר בא כח ומוח לצמחים ואלנות מלבלבין בהדור כו' ויהיה אדר מלשון והדרת פני זקן כו' ויכול להיות אדר כמו הדר כו' לדעת האומר בניסן נברא העולם".

צד כ"ח שורה 12 נדפס בטעות וברוחו. צ"ל „ברוחו" בלי וא"ו. וידידי הרה"ג מוהר"י אייזיק ראבינאוויץ נ"י מווילנא העירני, שכן מתאים עם הכתובים (יחזקאל ל"ז) היתה עלי יד ה' ויוציאני ברוח ה' (זכרי' ד' ו') לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי, (ושם ח' י"ב) אשר שלח ה' צבאות ברוחו.

הערה לצד ס"ז שורה כ': מנהג המדינה שהעבד נכנס לבית אדוניו יחף בלי מנעלים. והמצאתי בזה מאמר חז"ל לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו ויקנה מנעלים לרגליו. מלילת „נעל" במקרא מורה על שררה ורשות לעצמה. והסרת הנעל הוא הכנעה ועבדות. ומזה מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב" (שה"ש); „על אדום אשליך נעלי" (תהלים) ר"ל שררותי וממשלתי; „ואנעלך תחש" (יחזקאל י"ז) ר"ל הוצאתיך לחירות; ובקרבן פסח „נעליכם ברגליכם" (שמות י"ב), לאות שהם בני חורין. וכן מלילת (ישעיה י"א) „והחרים ה' את לשון ים מצרים והניף ידו על הנהר וגומ' והדריך בנעלים, והיתה מסלה לשאר עמו" וגומ', ר"ל שמלכות מצרים הרד ובני ישראל ימשלו בם. וזהו שאמר דוד על יואב (מלכים א' ב'): ויתן דמי מלחמה בחגורתו אשר במתניו ובנעלו אשר ברגליו"; ר"ל שהרג לאבנר בעד עהשאל שהכהו על החומש (בחגורתו אשר במתניו) ולעמשא בן יתר הרג בעבור השררה אשר דוד הבטיחהו לשום אותו לשר הצבא תחת יואב והוא במנעלו אשר ברגליו. וזה קנין החליפין שלמדו מהכתוב: „שלף איש נעלו ונתן לרעהו" (רות ד' 7) שהמקנה יוצאת מרשות המוכר ונכנסה לרשות הקונה ונעשה השני בעליו. וזה ענין החליצה: „וחלצה נעלו מעל רגלו", שבזה היבמה תשליך את רשות היבם מעליה והעמוד ברשות עצמה. ודוד כאשר ברח מפני אבשלום והתפטר ממלכותו נאמר בו (ש"ב ט"ו) „והוא הולך יחף". וזה שנאמר במשה ויהושע: „של נעלך מעל רגלך, כי המקום וגומ' אדמת קדש הוא"; ר"ל להראות הכנעה ועבדות לפני מי שעומד במקום הקדש הזה. והנה הכתוב אומר: „הרכבת אנוש לראשנו באנו באש ובמים" (תהלים ס"ו 12) ר"ל טוב לבא באש ובמים ולא להרכיב אנוש לראש. כי לעולם צריך אדם לעשות כל מאמצי כח שיהיה עומד ברשות עצמו ולא להיות לעבד נמכר תחת יד אדונים. והיא המליצה הנעימה „לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו ויקח מנעלים לרגליו", ר"ל שיהיה אדון לעצמו ולא יקנה לו אדונים זולתו.

הערה בצד פ' לסוף שורה כ"ד: ראה בח"א ד' פ"א סדר נשואי הימן. כמו שם כן פה אין מיחדין את החתן והכלה עד ליל שבת ק' ושאלתי לחכמים ואין מגיד לי. כי אדרבה איכא דס"ל דלא לבעול בתחלה בשבת, ועי' ט"ז סי' ר"פ ס"ק ב'. וג"ל שגם זאת נעשה לפנים בישראל להוציא מהצדוקים והקראים שאוסרים כל בעילה בשבת, מטעם בחריש ובקציר תשבות. עי' בספ' הראב"ע שמות ל"ד כ"א מה שטען עליהם בזה. וכנגדם עשו

הרבנים הפרושים למצוה וחובה עונת ת"ח מלילי שבת לל"ש. ולפרסם היותר תקנו כן בבעילה מצוה הראשונה להורות הלכה. וכן עשו חז"ל מצוה וחובה להרבות נרות בליל ש"ק (והוא קודמת לקדוש היום) נגד הקראים היושבים בחושך מטעם לא תבערו אש, ואוסרים להדליק בע"ש להאיר להם בלילה. וכבר טען עליהם רב סעדיה גאון ז"ל כי טעם לא תבערו הוא רק על התלת ההבערה כידוע. וכן צוו על אכילת חמין בשבת. ועי' הרמ"א סימן רנ"ז וז"ל: ומצוה להטמין לשבת כדי שיאכל חמין בשבת כו' וכל מי שאינו מאמין בדברי החכמים ואוסר אכילת חמין בשבת חיישינן שמא אפיקורס הוא", ר"ל צדוקי, כי הקראים אוסרין לאכול החמין אפי' שהוטמנו מע"ש, כנ'. וכן המצוה לישא בת אחותו ובת אחיו וחז"ל אסמכוהו אקרא ומבשרך לא תתעלם (יבמות ס"ב:) הוא לדעתי ג"כ נגד הצדוקים שהיא להם בכלל העריות במוקש מן דודה, כידוע. ואולי היתה ג"כ ענין שמחת בית השואבה שהיתה הגדולה שבשמחות ורק משום ניסוך המים (עי' סוכה נ' ברש"י ובגמ') — והיתה ג"כ להוציא מהצדוקים שאינם מודים בניסוך המים עי' סוכה מ"ח במשנה „שפעם אחד נסך על גבי רגליו" כו' וע"ש ברש"י, וכן ענין קצירת העומר שדוחה את השבת והשמחה שהיו עושים לזה. עי' מנחות ס"ה במשנה ובגמ' שם. וברמב"ם פ"ז מה' תמו"מ.

לצד ק"ג: ובשולי מכתבי מן י"א שבט הרכ"א להגאון תפארת ירושלים ז"ל במענה על מכתבו הנז' כתבתי בזה"ל: „אשר אמר כת"ר עם הספר דעת הגאון בנו"ב להצריך שלשה בגט מהא דרש"י ריש סנהדרין ד"ה מיאונין „ובשלשה בעינן (למיאון) דכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון", ומפרש הנו"ב דר"ל כעין גט דבעי ג'. ולענ"ד נראה דאיפשר לומר דמ"ש רש"י כעין דאורייתא קאי על חליצה דתני להו התם במתניתין כי הדדי ובחדא מחתא, וחליצה יליף לה (יבמות ק"א) מקרא דבעינן שלשה והיא דאורייתא, ועל זה פי' רש"י שגם מיאון דרבנן צריך ג' כמו חליצה דבעי ג' משום דלא בעי ספר רק דבור פה שאין בה ממש ולפרסומי מלתא בשער בעי ג' וכן מיאון לא בעי ספר ומשם אחד הוא דחליצה הוא ממאן בה ומיאון היא ממאנת בו ודמיין אהדדי ולפיכך אם הי' מיאון מדאורייתא ודאי דהי' צריך ג' כחליצה ולכן גם שהיא תהון דרבנן צריך ג' דכל דתקון רבנן כו' אבל גיטין לא תני במתניתין בהדי הנך דבעי ג' כי לא נמצא שום למוד במקרא דגט לבעי ג' רק וכתב ונתן וכל שהוא בכתיבה ונתינה כעין שטר לא בעינן שלשה. וכמ"ש אנו כל דמגרש בב"ד מגרש. וכעין זה כתבו התוס' יבמות ק"א ע"ב ד"ה אי הכי וז"ל „וי"ל דחליצה ומיאון דמי להדדי שהגאה ע"י מעשה שלהם ומיתני נמי בהדי הדדי". וכזה נמשכין היטיב הדק דברי רש"י דמרים כתב יוצאה בלא גט במיאון כו' ובשלשה בעינן (וא"ת למה זה צריך ג' הלא אפי' בגט עצמו לא צריך ג'. לזה כתב:) דכל דתיקון רבנן כעין דאורייתא תקון (ובדאורייתא כה"ג דבגי במיאון בלא ספר כגון חליצה בעי ג') וזה שמסיים „ומיאונין דרבנן דמדאורייתא אפי' מיאון לא בעי" כו', דלכאורה הוא שפת יתר. וזה כונתו: דאם הי' המיאון מדאורייתא ודאי דבעי ג' כעין חליצה ולכן אף שהוא מדרבנן כעין דאורייתא תקון. והלכתא כאותו הזוג דמיאון סגי בתרי (יבמות ק"א ע"ב) ומה לאו לחלוק מחליצה, ונלענ"ד דבהא פליגי דב"ש וב"ה מדמין מיאון לחליצה כנ' ור"י ור"א מדמין לגט דסגי בתרי, והסברא נותנת שלא יהי' מיאון חמור מגט. זהו מה שנראה לענ"ד הקל"ה ואי לא ניחא קמי' דמר שמי מכאן. — בן לוי דמחוי קדה חמש מאות קדם ירושלם האות נפשי עיני ולבי שם כל הימים, וקדם מרן מלכא רבנן קדישי זיו רענן תפארת ירושלם. איש נודד ממקומו, ולבו כל עמו, מקוה לתשועת ה' ועמו ולישועת יעקב סל"ה.

לסוף צד ק"ם:

מעלבורנע חמוז דהאי שתא ברכ"ת ה' עליכם לפ"ק:

אל כבוד הרב הגאון המפורסם כו' כו' מוהר"ר נתן אדלער הכהן יצ"ו האב"ד ומדברנא דאומתי' בע"מ לאנדאן וכל מלכות בריטאניא, שלום וברכה.

אחדשו"ט כראוי להדר"ג, מכתב כבודו מן 5 אפריל קבלתי פה אחרי שובי מדוכדען בנויזיילאנד. הודתי וברכתי תהלה לראשו על מיטב חסדו לאחיו ועמו עניי צאן קדשים בציון ובקדש. יהי משכורתו שלימה מהשוכן בעמו ובירושלים.

ועל תלונותיו עלי בדבר הגיורת ובניה. הנני רואה כי לשוא אוסיף עוד התנצלות אחרי התבוננתי ממכתבו כי לא שם עינו ולבו על דברי הראשונים אשר יש בהם די נקיון, ואם לא ינקני באלה כל הדברים יגעים. ואולם במה שנוגע לדינא, לא אשא פנים בתורה, כי לא אדע חנופה גם לאשר גובה ארזים גבהו. ותורת ה' התמימה חופשה נתן לה להיות כל איש שורר בביתה ומבקר בהיכל קדשה, היא בית אמנו וחדר הורתנו, שעריה ודלתותיה פתוחים לכל דופקיהם ודורכי ספיהם, עוד על גפי מרומים תקרא „ברוך הבא בשם ה'!

אי לזאת אהיב עוז בנפשי לאמר כי במחילת כבוד הדרתו הפריז על המדה בכתבו: שאינו מחשיב הגרים ההם לישראלים (?) ואף בדיעבד אינו כלום (?) יען לא נעשה בשלשה ת"ח וכמו שהוכיחו התוס' קדושין ס"ב ד"ה גר" כו', עכ"ל. והנה כבר הראתי במכתבי הראשון שמדינא לא בעי מומחין וגמרא ערוכה (יבמות מ"ו ע"ב) „ונימא ש"מ נמי בעינן מומחין דילמא דאיקלעו". והאי מומחין ודאי דר"ל ת"ח ולא סמוכין כי בזמן האמוראים לא היו עוד סמוכין. ועי' סוף תוס' קדושין הנז' וז"ל וא"ת א"כ ליבעי מומחין כו' וי"ל דשליחותיהו עבדינן עוד אמר הר"נ כו' דע"כ השתא ליכא מומחין שהרי אין סמוכין כו' ע"ש. ומ"ש בשו"ע רס"ח סעי' ג' „צריך שיהי' בג' הכשרים לדון", פשוט שר"ל ישראלים ולא גרים וכמבואר שם בש"ס. גם מ"ש שם בסעיף ב' „ושלשה (תלמידי חכמים) עומדים על גביו ומודיעים אותו" כו', זה שהוסיף הרמ"א „ת"ח" הוא ג"כ לכתחילה ולמצוה. וגם זה רק לקבלת המצות, דלא סגי בלא"ה ולא לטבילה. ועי' מכל זה בארוכה בטור ובמרן ב"י סי' הנז'. וגמרא גמירי דאפי' מי שנתגייר לשם אישות ולשולחן מלכים וכדומה ואפי' בפני הדיוטות הם גרים גמורים ועי' ברמב"ם פי"ג הל' א"ב ובטור ומרן ב"י סי' הנ"ל. והנה באתרא דלא ידעין לי שרי לי למימר צורבא מרבנן אנא (ואם רצון מעכ"ת בב"ד של חו"מ סי' ז' סעי' י"א יחפש אחריהם חפש מחפש שם ושם) וגם השנים שהיו עמדי למדו בילדותן בישיבה ומיסברי להו וסברו והם יראי ה'. ותנא דאמרי מי ירחיק בזרוע את אשר קרבה התורה בימין חסדה, ומשפט אחד כתיב ותורה אחת.

ואמנה מה שכ' מעכ"ת „מה זה כבוד שמים לילך ולעשות נגד משנה ערוכה הנטען על השפחה" כו', הנראה שגם בזה לא שת הדר"ג את לבו

אל האמור נומי במכתבי הראשון, ואשנה פרק זה ואתהלכה ברחבה:

הנה מלבד כי אנכי לא סדרתי להם קדושין ולא התרתי להם הנשואין ועדיין לא נשאו, כי אנכי הלכתי משם מיד והגדתי להם להפרישם לע"ע ג' חדשים, מטעם המשנה והדין הפשוט בשו"ע — אבל גם אם ינשאו יכולני לפטור מן הדין בתשו' הרמב"ם ז"ל סי' ק"ל שהשיב על בחור אחד שקנה שפחה ויחדה לו, וז"ל „ודאי מדין תורה צריך לגרשה משם ואפי' בגויתה כו' או שישחררנה וישאנה ואף כי הנטען על השפחה ונשתחררה אינו יכול לישאנה לכתחילה אכן כאשר פסקנו בדברים כאלה שיגרש וישא פסקנו כך מפני תקנות השבים ואמרנו מוטב שיאכל רוטב ולא שומן עצמו וסמכנו על אומרם ז"ל עת לעשות לה' הפרו תורתך ויכול לישאנה, והא-ל ברחמיו יכפר עונינו כאשר דבר לנו „ואסירה כל בדיליך", עכ"ל הרמב"ם. ועל זה סמכו עצמם בהאללאנד ובאשכנז ובמק"א אשר המלכות אינה מקפדת על הגרים ומעשים בכל עת וכידוע להדר"ג (אף שידעתי שמעכ"ת במקומו מישתמיט מזה ושולחם לאמשטרדם). ועי' בתוס' יבמות ק"ט ע"ב ד"ה רעה וז"ל אמר ר"י דהיינו היכא שמשיאין אותן להתגייר או שמקבלין אותן מיד אבל אם הן מתאמצין להתגייר יש לנו לקבלם שהרי מצינו שנענשו אבו"י שלא קבלו לתמנע וגם יהושע קבל לרחב הזונה כו' (וזו ודאי היתה מפני הפחד, ונשבה יהושע, ויצאו ממנה נביאים) ובריש פ' במ"ד שגייר הלל כו' ע"מ שתשימני כ"ג ואותו דע"מ שתלמדני כו' ואעפ"י שלא היו מתאמצין להתגייר יודע הי' הלל בהן שסופם להיות גרים גמורים" כו'. וכ"כ התוס' שם ד' כ"ד ע"ב ד"ה לא בימי דוד וגם מהאיא דמנחות מ"ד דאתא לקמי' דר"ח גיירני ע"מ שאנשא לאותו תלמיד ע"ש (ועי' במהרש"א חא"ג שבת ל"א ד"ה אמר לי' מקרא שמקשה ג"כ קושיא זו ומתרץ בפנים אחרים ולא זכר את התוס' בשני מקומות הנז'. והנה על מה שהקשו בתוס' מאתי הגתי ובת פרעה ותירצו, תמה בגליון הש"ס שכל זה מבואר להדיא בגמ' לקמן ע"ו מתיב רב יוסף כו' מדי הוא טעמא כו' ע"ש, ויותר קשה לי דשם בגמ' לא קיימי הך תירוצא דגיורת דפריך עלה ואיפוך דהא מצרית היא כו' ומסיק אמר ר"פ אכן משלמה ליקו וכתיב שלמה לא נסיב מדי כו' כאלו נתחתן בה וע"ש ברש"י, ואולי לפי' התוס' שם ד"ה ואיפוך אפשר לדחוק לקיים התירוץ של גיורת וצריך עיון, גם למה לא הקשו מנעמה העמונית שמסתמא גיירה דאם לא היה בנה רחבעם ראוי למלוכה שאינו מקרב אחיך, וכן איתא שם ע"ז ע"א „אמר דוד כו' שני מוסרות שהיו עלי פתחתם רות המואביה ונעמה העמונית כו' מלמד שהיה רחבעם (ובן שנה היה) יושב בחיקו של דוד אמר לו עלי ועליך נאמרו שתי מקראות הללו" ולא ידענו בה שהיתה בת מלך). ומרן הרב"י בטוי"ד סי' רס"ח מביא דברי התוס' אלה ומסיים בה „ומכאן יש ללמוד דהכל לפי ראות עיני ב"ד".

ואנה כמדומני שמפני הרואים כבר יש בזה די השיב, ולא די שבדיעבד

הם גרים גמורים אלא אף לכתחלה א״צ למיעבד הא — במקום שאין
המלכות מקפדת על הגרים —. אבל כשאני לעצמי כתבתי למעכ״ת בראשונה
שלא חתרתי למצוא התירות, (כי בלע כסף לא לקחתי ומה מני יהלוך וגם
גר אנכי בארץ ומצפה בכל יום לשוב ירושלימה נוה הקדש ת״ו). אך אמרתי
מלוה קא עבידנא ולש״ש כונתי. ועל זה תפש עלי הדר״ג מהמשנה דהנטען
על השפחה ונשתחררה או על הנכריה ונתגיירה ה״ז לא יכנוס״. ואומר בזה
שמלבד ד׳ הרמב״ם והתוס׳ וב״י שהבאתי לעיל, אין הנדון דומה לראי׳
א׳, ממ״ש מרן בב״י טוא״ע סי׳ י״א ח״ל כתב נ״י בפ״ד דיבמות כו׳ ולאו
דוקא רננה (לא יוליא) אלא אפי׳ בא על השפחה ועל הנכרית בודאי כו׳
וטעמא דלא יוליא דכיון שנתגיירו וקבלו עליהם חזקה היא דאגב אנסייהו
גמרו וקבלו דגמרא גמיר לה דאחד האיש שנתגייר לשם אשה ואחד האשה
שנתגיירה לשם איש גרים גמורים הם וכיון דגיורת מיהא הויא ומוקפת היא
לו ל״ש יש לה בנים ממנו או אין לה בנים לא יוליא וכ״כ הרמב״ן ז״ל עכ״ל.
עוד גם כתוב בת׳ הרשב״א שאלת הנטען מן הנכריה דהנן ה״ז לא יכנוס
ואם כנס לא יוליא אם עמד זה וגירש מהו שיחזיר כו׳ תשובה טעמא דלא
יכנוס לכתחילה אינו אלא משום לזות שפתים שלא יאמרו בשביל זה נתגיירה.
וזה הפירוש הנכון אעפ״י שרש״י לא פירש כן. ועכ״ל הי׳ מן הדעת שתהא
מותרת לחזור לו דכיון דמעיקרא לא חששו לרננה כ״כ שיוליאנה מיהו אותה
רננה כבר נתבטלה ומעתה בנשואין השניים אין כאן רננה כו׳ אבל מה
אעשה וגבי הנטען כו׳ בירושלמי כו׳ דנשואין שניים כראשונים כל שאין לו
בנים ממנה לא יכניס כו׳ עכ״ל עש״ב. ולפ״ז בגיורת זו שיש להם בנים
שכבר נמולו והחזיקום לישראלים ועתה גם נטבלו והם גרים גמורים ואם
נאסר אותה עליו אחרי התגיירה יהי׳ לעז על הבנים שיאמרו שגם הם
אינם גרים. והוה זה כמו כנסה דלא יוליא אפי׳ אין לה בנים וכ״ש הוא:
ב׳, הטעם דלא יכנוס לכתהלה אמרו שם בגמ׳ משום הסר ממך עקשות
פה ולזות שפתים ופירש״י דאתו לאחזוקי לקלא קמא והרשב״א הנז׳ כ׳ שהפירוש
הנכון של לזות שפתים שלא יאמרו בשביל זה נתגיירה. והנה כגון זו שיושבת
תחתיו זה כמש שנים וילדה לו שני בנים ודאי לא שייך בזה הטעם של
לזות שפתים כפירש״י דאתי לאחזוקי לקלא, דאין כאן רננה אלא ברי וברי.
רק שייך לומר פי׳ הרשב״א שלא יאמרו בשביל זה נתגיירה, אבל גם
זה אינו כיון שכבר יושבת תחתיו בפרהסיא זה כמה שנים וילדה והיא
מובטחת שלא ישלחנה עוד אף אם לא תתגייר כאשר עד כה ובכל
זאת הוא מתנהגת בדת יהודית עד שלמה גם ביוה״כ (ואולי גם טובלת
לנדתה, דהוי׳ כגיורת), ואינה חסרה כלום רק הטבילה והיא מוכנת מכבר
לטבול לשם יהדות ולקבל עול המצות, ובזה ודאי דלא שייך לומר שנתגיירה
לשם אישות שכבר היא נשואה לו ואין בנדון זה משום לזות שפתים כלל גם
לפי׳ הרשב״א ומותר לתת להם עתה חו״ק אפי׳ לכתחלה. כן נר׳ לענד״ב;
ג׳, מלוה נמי איכא, כי הבנים כבר נמולו ומחזיקים. אותם לישראלים, ובאמת

עפ"י דין אינם ישראלים כי לא טבלום עדיין והמה יתערבו בישראל. ועל הבנים ראיתי שיש מלוה וחובה להטבילם ולגיירם, אבל האם איננה מניחה לגייר את הבנים עד שיגיירו גם אותה, ובזה ודאי המלוה לגייר גם אותה עם הבנים.

ואמנה אשר אמר מעכ"ת עם הספר „שעשיתי בלי רשות בהערים הסרות למשמעתו", נכון הוא אשר הדר"ג באנגלאן ומולדתו פרושה באוסטראליען; אבל חלילה לו להדר"ג לשום לב על זה ולקבל את הערים האלה תחת רשותו ומשמעתו, ויהיו כל המכשלות תחת ידו ח"ו. ואם באמת יש ביד מעכ"ת למחות או לתקן הלא הודעתיו בראשונה שהרבה יש למחות ולתקן. ובפרט בענין הכשרות שיש כמה ערים גדולות שאין להם שוחט כלל ואוכלים בשר התאוה לתאבון. והא נקל מאד לתקן. כן ידעתי שגם להח"ס מ"ר לא נתן רשות לסדר גיטין ולגייר וכמה גיורות גייר פה וגם נתן קדושין בלי גירות כלל (ואולי לא ידע). וגם זה מקרוב ואני פה בא אחד מהמדינה עם אשתו גויה והביאו עמהם בן ובת ומלו אותו ונקראו שם בישראל ולא נתגיירו כלל. ואלה נטמעים בישראל גם במשפחת כהנים כי מחזיקים עצמם ליהודים גמורים. ועל כן יותר נכון לגיירם ויודעים לכה"פ שהם גרים.

ישלח לי הדר"ג את שאלותיכם בדברים, כי פטפוטי דאורייתא אינן. ואתם שלום ושלום תורתו יגדל נגה וירום עד כי יבא שילה. כ"ד המיחל לרחמי שמים להשיב שבות

יעקב סל"ה איש ירושלם תובב"א.

לצד קמ"ד למאמר המוסגר בשורה העשירית, ול"ל „או" לקבלה.

וזה העתק שטר השליחות לקבלה הנשלח לי לשמי עם המכתב אשר כתבו אלי הרבנים הגאונים הנז' שאזדקק לזה :

זכרון עדות שהיתה בפנינו עדים חתומי מטה בשני בשבת בששה ועשרים יום לירח סיון שנת חמשת אלפים ושש מאות ועשרים ואחת לבריאת עולם למנין שאנו מנין כאן במתא ירושלם דיתבא על מי שלח ועל מי בורות, איך שבאתה האשה גיטיל בת משה הלוי העומדת היום בירושלם הנזכרת, ומינתה בפנינו עדים את יעקב בן נתן הלוי (שלא בפניו) להיות שליח לקבלה לקבל גט כריתות עבורה מיד בעלה מרדכי בן יוסף בכל מקום שהוא. וכה אמרה האשה גיטיל הנזכרת. אתם הוו עלי עדים שאני ממנה לשליח לקבלה את יעקב בן נתן הלוי בכל מקום שהוא עומד לקבל גט כריתות מיד בעלי, מרדכי בן יוסף בכל מקום שהוא עומד ותהא יד השליח יעקב בן נתן הלוי הנזכר כידי וקבלתו כקבלתי וזכיותו בהגט כריתות עבורי כזכיותי. ומיד כשיגיע הגט כריתות לידו מיד בעלי מרדכי הנזכר, אהיה מגורשת מבעלי ומותרת לכל אדם ובלב שלם ובנפש חפצה אני עושה זאת. ואנחנו עדים מה

שנעשה בפנינו ושמענו מפיה כל האמור כתבנו וחתמנו והכל שריר ובריר וקיים
נאום אהרן בן אברהם מלאמזע עד
ונאום יוסף בלא"א ברוך צבי הלוי הורוויץ עד

במותב תלתא כחדא הוינא וחתמו בפנינו תרי סהדי החתומים לעיל ה"ה אהרן בן אברהם מלאמזע וה"ה יוסף בלא"א ברוך צבי הלוי הורוויץ וגם בפנינו נעשה כל הכתוב לעיל כדת וכהלכה ולראיה חתמנו ביום וחדש ושנת הנזכר בתוככי ירושלים עיר הקדש ת"ו.

נאם הק' משה יהודה ליב בן הרבני מוה' בנימין זללה"ה
ונאם שמואל סלאנט
ונאום אבא במ' חיים.

בתוככי עה"ק ירושלם ג' לסדר ובה אדע כי עשיתי חסד ח"י חשון שנת וזכרתי את בריתי יעקב לפ"ק.

שלום שלום לכבוד הרב הגד"ל מוהר"ר יעקב הלוי ספיר נ"י יברכהו ה' מליון בכט"ס.

על עתה באנו לזכותו במצוה אחת מן המצות אשר חכז"ל רבות שקדו לה. היינו על אודות תקנת עגונה. הוא הדבר אשר כתבנו לו בירח סיון העבר. ולפי הנאמר לא הגיע אליו דברינו לזאת הננו גם היום בדברינו אשר כתבנו אליו אז „הנה פה נמצא אשה אחת ושמה גיטיל בת משה הלוי אשר היא עגונה מבעלה (זה שנים) מוה' מרדכי בן יוסף הנקרא פה מרדכי סטאליר והאשה הזאת באתה לפנינו להמציא לה עצה אשר תצא ממאסר העיגון. ולפי השמועה הרחיק בעלה נדוד באחד הערים אשר במדינת אוסטראליען. ואחרי כי שמענו אשר מע"ל נוסע לשם בשם ה'. לזאת ידרוש נא אחריו אולי ימצא המעגן הנז'. ואם יראה ויבין אשר אין רצונו לשוב השלום לביתו אז ידבר על לבו אולי יעתר לגרש את אשתו הנז' בג"כ כד"ת. — והנה לוטה בזה כו"ה אשר האשה הנז' מינתה אותו להיות שליח לקבלה לקבל גטה מבעלה — ובמקום עיגון כזה גם דעת האחרונים מכרעת לעשות שליח לקבלה, ושלא בפניו — וכאשר שמענו אשר במדינת אוסטראליען קשה למצא אנשים כשרים כד"ת הראוים לכתוב ולסדר גט — לזאת הרשות נתונה מאתנו למע"ל, להיות במקום עיגון כזה גם הסופר והמסדר — וזאת צריך להיות זהיר ונזכר לאמר להמגרש שיעשהו שליח לכתיבת הגט — הגם שהוא בעצמו גם השליח לקבלה מהאשה. וכן האשה בעצמה כותבת את גטה והיא שליח של בעלה לכתיבת הגט. ועין בב"ש סי' קכ"ג סק"א. ואחר הכתיבה יקנהו הגט להמגרש. — ויחפש חפש מחופש אחר עדים שיהיו כשרים כד"ת ואם לא ימצא עדים כשרים היודעים לחתום, אזי יחפש אחר שני אנשים כשרים הראוים לעדות כד"ת. ויאמר להם בנייר הגט בדבר

הכתב לשירטוט דווקא צורת אותיות של חתימתם. והעדים ימלאו אותיות חתימתם בדיו. או יקרע להם בנייר אחר תמונת האותיות של חתימתם. ויניחו זאת על הגט והמה ימלאו בדיו מקום הקריעה. — ובזאת יזהר למאד שעכ"פ בשעת המסירה מהבעל לידו יהיו שני עדים עדי מסירה כשרים ויראים כד"ת, ומה טוב כי ישתדל אולי ימלא להשיג עוד שנים שישבו עמו בשעת סידור הגט. וישלח נא הלום גבית עדות ומעכ"ד שנתגרשה האשה הנז' על ידו כד"ת. ויקבל בזה רוב שלום מאדון השלום כמשאלות לבבו לטובה ויהי ה' עמו וישוב לשלום לנוה השלום. ואלקי יעקב יהי' בעזרו, כחפץ הדוש"ט.

הק' משה יהודה ליב בן הרבני מוה' בנימין זללה"ה

שמואל סלאנט

ובשנת התר"ל השליך הרב הגאון מוהר"ש סלאנט נ"י הנ"ל נוסח שטר שליחות לקבלה לרב אחד מחו"ל אשר דרש ע"ז, בזה הלשון: „זכרון עדות שהיתה בפנינו עדים חתומי מטה היום יום.... בשבת... לירח... שנת.... לבריאת עולם למנין שאנו מנין כאן במתא.... דיתבא על נהר... איך שבאה לפנינו האשה.. בת... ואמרה לנא הוו עלי עדים איך שאני ממנה את האיש פב"פ הדר בעיר.... (ואם יש להשליח סימן מובהק או כנוי משפחה או מלאכה יכתבו ג"כ) להיות שלוחי לקבל גט כריתות מיד בעלי פב"פ בכל מקום שהוא עומד ותהא יד השליח פב"פ הנזכר כידי וקבלתו הגט כריתות מיד בעלי עבורי כקבלתי בעצמי ובכל מקום שיגיע ליד פב"פ שלוחי הנזכר גט כריתות מיד בעלי פב"פ הנזכר עבורי תיכף אהיה מגורשת מבעלי ומותרת לכל אדם ואתם עדים כתבו וחתמו שטר שליחות לקבלה ככל האמור ושלחו השטר שליחות על פאסט באופן שיגיע ליד שלוחי פב"פ הנזכר בכל מקום שהוא עומד ככל האמור לעיל ובלב שלם ונפש חפצה אני עושה כל זאת ואנחנו עדים שמענו מפי האשה פב"פ הנזכרת כל הדברים הכתובים בזה וליתר תיקף קבלנו מאתה קנין גמור על מינוי השליחות לקבלה ככל האמור למעלה ומה שנעשה בפנינו כתבנו וחתמנו יום הנזכר פה מתא.. הנזכרת והכל שריר ובריר וקיים.

נאם ... עד ונאם ... עד

במותב תלתא בי דינא כחדא הוינא ובפנינו חתמו שני העדים פב"פ ופב"פ בחתימת ידיהם ממש ואשרנוהו וקיימנוהו כדחזי ובפנינו נעשה כל האמור לעיל כדת וכהלכה [וכאשר כן איפסקא הלכתא ונהוג עלמא כעת במקום עיגון למנות שליח לקבלה וגם שלא בפני השליח ולשלוח השטר שליחות לקבלה ע"י הפאסט וחתימות ידינו יקויים שמה כדת] ולראיה מהימנא באנו על החתום יום הנזכר פה מתא הנזכרת.

נאם ... ונאם ... ונאם

ולמודעי אני צריך שהגם שבנוסח השליחות לקבלה הנדפס בטור סי' קמ"א כתוב „ושליח שליח" אולם זה טעות הדפוס, כי בשליחות לקבלה לא יכול השליח למנות שליח שני אפי' ברשות האשה כי מילי לא מימסרי משליח ראשון לשני וכמבואר בפוסקים.

גם הרב הגאון ראשון לציון מוה' אברהם אשכנזי יצ"ו האבדק"ק ספרדים הי"ו כתב במכתבו להרב השואל הנ' בזה"ל „רק מעכת"ר חושש לסדר הגט ע"י שליח לקבלה והיא לא תוכל לנסוע למח"ק לקבל גיטה וגם א"א לעשות שליח להולכה ומי יודע מה יולד יום, אי לזאת הנני מן המודיעים ולפנים להגיד לכת"ר אשר אנחנו אלה פה כבר נהגנו זה כמה לסדר ולתת גט ע"י שליח לקבלה וגם ע"י הפוסטא בלי שום פקפוק כלל וכלל. וכבר הלכה זו רווחת בישראל בכל מקום במקום עגון, ובאופן שיתברר היטב החתימות כדת וכתורה יעשה ואין להרהר ע"ז כלל. והיה זה שלום כנה"ר ונפש נא"ה הדוש"ת כה"י.

הצעיר אברהם אשכנזי ס"ט

כן גם אנכי הנני להודיע אשר גם אנחנו ק"ק האשכנזים הי"ו אם כי קבלנו עלינו חומרות ומנהגי הרמ"א ז"ל בכל זאת בדבר הזה כבר נהגנו והלכה רווחת בדייני ישראל גם במדינת פולין לסדר גט ע"י שליחות לקבלה במקום חשש ועגון, ואנכי בעצמי סדרתי בעה"ק ירושלם ת"ו כמה גיטין וניתן בפני מהבעל ליד השליח לקבלה אשר מינתה האשה שמה בחו"ל במכתב ע"י הפאסט כד"ת, ובעה"ח יום הנז' ח' טבת שנת למישרים לפ"ק פעה"ק ירופלים ת"ו).

שמואל סלאנט

חותם בד"צ

דק"ק אשכנזים פרושים בעה"ק ירושלם ת"ו

הצגתי זאת בזה לעיני הקורא להראות מעשי הצדיקים הגאונים האמתיים עד כמה חששו לתקנות עגונות ותרו בכל עוז להמציא מנוח לעזובות, אבל עכ"ז לא כל הרוצה ליטול את השם יטול. ומאד מאד צריך להזהר שלא לעשות מעשה כגון זה אלא במקום עיגון גדול ואין תקנה אחרת ואופן אחר. ורק מי שהוא בקי באמת בטיב גיטין וקדושין שיגע ולמד היטב הלכות גיטין כללותיה ופרטותיה וידע להזהר שלא יכשל באחת מעקריה הרבים והחמורים. אשר בקל יכולים להכשל ולהכשיל באיסור חמור כזה ולהביא ח"ו פסולים לעולם. ושומר ישראל ישמרנו מכל פגע ותקלה ולא יאונה כל און ליעקב סל"ה.

דברי חפץ

אחרי אשר הניח לי ה׳ וישבתי בביתי בירושלם, נתתי את לבי לבקר את הספרים כתבי יד עתיקים מתנ״ך ומחוברות כתיבות ורשימות מסמרות ומערכות ודקדוקים אשר הבאתי בידי מאת אשר אספתי מכל עמלי בדרכי זה, ואם אמצא בם דברי חפץ אוציא אותם לעיני כל ישראל. ונתתי חלק מעתותי הטפחות לעבור עליהם כקורא להגיה וללקוט מהם אורות במסרות וחלופי נוסחאות ופרפראות אשר לא באו עדיין בדפוס, ובני יקירי הרב השנון הנעלה האברך הצעיר בנימין זאב הלוי ספיר יאיר נרו היה לי לעזר רב במלאכה זו, ורשמתי בספר מלא דבר מכל אשר מצאתי.

והן ידעתי כי לא השלמתי חוקי בדבר הזה, כי מלאכה גדולה היא לא ליום ולא לשנה, לעבור על התנ״ך כולו בכמה כתבי ידות ולבדוק על כל המסרות ולדקדק על כל קוץ בתיבות בנקודות ובטעמים, ולראות ולהתבונן איזה יכשר. ולחפש חפש מחפש אנה ואנה למנות ולפקוד כל תיבה וכל יתר וחסר וכל נקוד ותלוי בכתבים, ובשגם בכתבי יד עתיקים הכתובים לפני מאות שנים, בכתבים ותמונות שונים, מעקשים ומפולתלים על הגליונים ובינות העמודים, ובלולים יעלו סימנים וציונים, והעין תלא לראות איפו הם פונים, ועל מה הם מרמזים וחונים, ועל כל קוץ ואות כמה פנים, והיא יגיעת בשר מחלשת אונים ומבלה הזמנים. נוסף לזה חולשת עיני הרכות ומיעוט זמני הנתונות לבקש טרף לביתי, וגם בימים האלה פניתי רוב עתותי לילותי וימותי לסדר אלה מסעי בספרי אבן ספיר הראשון אשר יעדתי להדפיסו ולא ארכו לי עוד ימי שבתי בירושלם רק תשע ירחים עד סדרתיו על מכונו ונסעתי לאיירופי — זאת היתה פעם הראשונה שבאתי לאיירופי — לבקש מקום ועזרה להדפסתו ולהציגו למשפט לפני החוקרים והמבקרים גדולי חכמי הארץ המחוכמת הזאת, אם תישר פעלי בעיניהם.

והמה ראו גם מלאכתי זאת ואמרו כי טוב היא ויאיצו בי להוציאה אור. אמנם חסרוני אני ארע שאינני בעל מלאכה זו ודרכיה ושביליה לא נהירין לי. וידעתי גם אני כי לא אצא ידי חובתי ולא אכלא מלאכתי ככל הראוי לענין הזה. ולכן כאשר פניתי היום מקום בספר השני הזה למלאות רצון דורשי להוציא אור גם את האסיפה מדברי חפץ אלה, לא הרהבתי בנפשי עוז להביא את כל הרשום אתי בספר, כי לא האמנתי בעצמי אם כלם יכשרו ואם גם אחד מאלף ימצא בהם תועלת וחפץ, כי דורשיה מעטים ואין עליהם קופץ. וגם הוצאות הדפוס רבה עלי, והזמן יקר ומנוחה אין לי. וספרים אין עמדי לעיין עוד על כל דבור ודבור כראוי למלאכה הזאת, וכבר אמרו אין אומן בלי כלים.

ומה גם אחרי אשר הכרתי את החכם המופלא כהר״ר יצחק בער

ג"י מעיר ביכריך על נהר רהיין בעל המגיה ברעדעלהיים, אשר נהירין לי' שבילי הדקדוק והמסרות כחד מן קאמייא והוא יחיד בדורו במלאכה הזאת ולו חבור גדול בכ"י על כל המסרות אשר הפליא והגדיל לעשות, ויצחק מצא בארץ לא נעבדה הזאת מאה שערים. אז אמרתי אניח השדה הזאת לזרע יצחק ויאכל פרי מגדיו. ואנכי אקבל שכר על הפרישה.

על כן הנפתי ידי לנפות את אסיפתי הראשונה ברחת ובמזרה, לא חמלתי על מעשה ידי ולא נשאתי פנים ליגיעי ועמלי, והרימותי מהם אך מכס קטון אשר אציגה עמכם בזה. וביחוד עזבתי כל החלופים והמסרות הנוגעים להטעמים ומתגים געיא ומקיף וגם הרבה בהנוגע להנקודות, ולא לקחתי גם מהם רק את היותר הכרחים לענ"ד. ואך את הנוגע לתיבות שליכות, מלא וחסר, והמסרות החדשות אשר לא מצאתים במקומם במקראות הנדפסות, או אשר בנדפס באו בטעות, או שהמפרשים טעו בהם והטעום — אלה אספתי בחוברת הקטנה הזאת ועמהם עוד העתקות עתיקות אשר לא ידעתי ולא שמעתי שבאו פעם בדפוס; ואם באו אינם נמצאים כלל. ואחשוב כי שומרי החומות בעלי המסרות, ודורשי רשימות עם גנזי נסתרות, ימצאו בהם חפץ והיו למאורות, כי יהיה מעשה ידי להם לחומר אשר יעשו ממנו צורות, וכלי יוצר להבין ולהורות.

אקוה כי כל קורא בצדק ישפטני לצדק אם ימצא במלאכתי חסרון ומגרעת, ולא יחשידני להסר דעת. אך תברכני נפשו על הכרם הקטון אשר חשבתי לטעת. ויבאו בעלי אסופות ישדדו ויפתחו ותרבה הדעת.

ואלה הם הספרים כתבי יד אשר מהם לקטתי ואספתי את המסרות וחלופי הגרסאות וכללים בדקדוק והערות שונות, אחת לאחת למצוא דברי חפץ :

א'. אחד המיוחד הוא התנ"ך השלם יחיד בהדורו יפיו ותפארתו אשר קניתיו בעיר צנעא (ראה בח"א פ' מ"ג), ואותו אני קורא בזה „שר שלום, (ובר"ת : ש"ש) עפ"י הכתיבה והרשום אשר בראשיתו שהיה לאחוזה להנשיא הגדול רב שר שלום. ונכתבה הרשימה הזאת ביום ז' לאדר שנת ויכתב משה את השירה הזאת ליצי' (בגימט' תשפ"ג או תשס"ב לפי מנין האותיות שהקו משוך עליהם דהיינו „כתב מש" כי הקו המשוך על שתי מלות האלו הנכתבות שם באותיות גדולות מתחיל מהכף ומסיים בהשין). ויהיה זה: שבע מאות וששים ושתים שנה לאלף החמשי, והגיע היום (תרל"ב) לימי זקנה ערך שמנה מאות ושבעים שנה. וכן גם בפנים הספר מצאתי בתורה בסוף איזה סדרים האותיות „דהכמד" או „דסתמד" (בפ' צו וקרח) ולא ידעתי אם הוא סימן שנת הכתיבה (ד' אלפים שבע מאות וארבע וארבעים) או איזה סימן מהמסורה, ושאלתי על זה ואין מגיד לי. ובח"א בדברים עתיקים פ"ו העתקתי כל הרשימה הזאת אשר שם שלשלת היחש של הנשיא הגדול הזה עד שאלתיאל ועד דוד המלך ועד אדם הראשון. וזמן היות הנשיא הזה יגיע בערך לזה העת, כי נחשב שם לדור שנים עשר לר' בוסתנאי שהיה בערך

ד׳א ארבע מאות. ושנים עשר דורות יתחשב לפי המורגל ערך ארבע מאות שנה (כל דור משלשים עד ארבעים שנה כאשר יחשבו קוראי הדורות בימים ההם, אף שבכתוב (בראשית ט״ו 16) נאמר ודור רביעי ישובו הנה ובמצרים ישבו רד״ו שנה ויתחשב לפי זה כל דור בערך שבעים שנה כימי שנותנו, אבל לשון תורה להוד ולשון חכמי המחקר לחוד). אמנם שם בח״א הגדתי שהרשימה הזאת איננה מכתיבת יד הסופר שכתב ונקד ומסר את התנ״ך הנפלא הזה. ולכן אינני נוטע בסברות בזמן כתיבתו ואינני סומך על הרשימה הזאת *). אבל לכל הפנים ישן נושן הוא כאשר תעיד מלאכתו הנשגבה ותמונת הוד פניו. וזה תארו: גדלו כמו פוליע, שני שלישי אמה ארכו וחצי אמה רהבו, כתוב על קלף (פערגאמענט) נאה מאד דק וחלק שוה משני עבריו, ויודעי מלאכת עבוד העורות יאמרו שהקלף הזה הוא חצי עובי העור שנחלק לשתים אשר ידעו אז המלאכה הזאת (והוא הנקרא בתלמוד (שבת ע״ט) דוכסוסטוס) והסופרים שלנו בזה״ז לא ידעו לעשות כן. ובבתי מלאכת העבוד הגדולים אשר בפאריז הגידו לי שעושים כן גם היום פארגאמענט כזה, כאשר הראוני.

בדף הראשון ממנו היא הכתובת מהרשימה הנזכרה המועתקת בח״א. ברף השני מצוייר צורת המזבח וכל כליו במלאכת המשכן, וסביבותיהם על הגליון בארבע הרוחות כתוב באותיות גדולות המקרא „ועשית את המזבח עצי שיטים" וגו׳. בדף השלישי צורת השולחן וכל כליו ומעשה לחם הפנים אשר עליו, וצורת המנורה עם כל כליה, וסביבותיהם המקראות „ועשית שולחן וגום׳ ועשית מנורת זהב טהור „וגום׳". ואלה הציורים והמקראות אינם בכתב ובדיו, אלא מעשה דפוס ע״י מכבש מעבר השני, כי המה שקועים מצד ובולטים מצד, ועל הבולטות מצופה צבע זהב שיש בה ממש ונכר זאת במקומות שנקלף הזהב. וכל זה מעשה ידי אמן וציר חכם במלאכת מחשבת. אחריהם שלשה עשר דפים כתובים משני עבריהם על כל צד ספר תהלים באותיות זעירות מאד אשר לא נקראות רק ע״י זכוכית המגדלת ואינן כתובות שורות שורות, אך מהאותיות עשה ציורים סובבים הולכים בעגולים ומרובעים ומשולבים זה בתוך זה מעשה עבות כמעשה פתוחי חותם וחרות נחושת (קופפערשטיך) הכל מעשה ידי אמן חכם מופלא במלאכה הזאת. וכל צר מאלה הששה ועשרים, ציור לבדו בתמונה

---

*) וראה בהלבנון שנה ה׳ גליון 18, שגם בגליל טונים נמצא תנ״ך כ״י שכתבו ר׳ שם טוב בר׳ אברהם בן גאון (בעל מגדול עוז) לעצמו בשנה שבעים ושתים לפרט. וגם עליו כתוב הדר כפל הרשימה הזאת — באיזה שנוים קטנים — רק חסר שם הסופר האחרונה שנכתב אצלי, „נכתב כו׳ „ויכתב משה" כו׳. ועל כן דעתי נוטה שהיה אז תנ״ך יקר ומדויק שנכתב להגאון הרב שר שלום בזמנו. והסופרים המאוחרים שכתבו תנ״ך העתיקו ממנו הנוסחאות והדקדוקים המדויקים, ולהשבית מקחם כתבו ג״כ על ספריהם זה הנוסח שהיה כתוב על התנ״ך ההוא.

מיוחדת לא ראי זה כראי זה. לא תשבע עין מלראות! ובאיזה מאלה הדפים באמצע עגול על המחוגה או שני עמודים מצוירים ג"כ מן המכתב הזה ובתוך העגול ובינות העמודים כתובים בכתיבה גדולה אשורית איזה מערכות מעניני מסורות וכללים בקריאה. ואחריהם מתחיל כתיבת התנ"ך כולו מבראשית עד זכרה לי אלקי לטובה (ודברי הימים כתובים אחר תרי עשר. וארבר מזה להלאה). על כל צד שלשה עמודים, לבד תהלים איוב משלי שהם בשני עמודים מפני שהם כתובים ע"ד השיר. ולא יכולתי לעמוד על אופני השיר הזה שאינו אריח ע"ג לבנה כשירת הים ולא אריח ע"ג אריח כשירת האזינו ולא כשירת דבורה ודוד. כי אין לו סדר, פעם שורה שלימה והשניה פתוחה באמצע ופעם שתים ואחת ופעם שלש ואחת ופעם האריח באמצע והלבנים מהצדדים. גם להנחלקים לא אדע הסדר שאינם בהפסק מאמר ולפעמים גם באמצע המאמר אשר לא יפרד כלל. ושאלתי לחכמים ואין מגיד לי. ובני תימן יודעים הנגון בטעמי אמ"ת על פי דרכם (ראה בח"א) ודרך כתיבת השיר לא ידעו [ועי' תוס' ב"ב י"ד ע"ב ד"ה בפורענותא: „ואומר ר"י דמשו"ה כתבו (איוב) בהדי תהלים ומשלי לפי שהוא מענין אחד כתובין מעין שירה ומקראות קצרים וניגון אחד" כו', ע"ש]. והכתב נפלא מאד מעשה ידי סופר מהיר מכתב אשורי (מרובע ככתובת הבבלים והספרדים) אשר אותיות כל התנ"ך דומות זל"ז כאילו נכתב בעט אחד וכמעשה הדפוס. והדיו עודנו מבהיק ומבהיר כיום הכתבו, כמו מלאך ה' היה נצב עליו לשומרו מכל אסון ופגע מאז נכתב בקדושה עד היום. והוא כולו גם נקוד ומוטעם ומסור ומוגה, לא תחסר כל בו. כפי הנראה ברור כך היה סדר כתיבתו: תחלה כתב כל התנ"ך כולו האותיות לבד, ואח"כ עבר עליו להגידו ונקדו כולו, שכן נכר מהדיו, וכן הניח אח"כ הטעמים בפעם אחרת לבדם. אמנה בכתיבת המסרות עוד הפליא לעשות למעלה מיכולת אנושי: המסורה קטנה, היא על הגליון בינות העמודים, וגם בעת כתב המסרות נכר שדקדק על כל תיבה ואות המלא הוא אם חסר וכן על הנקודות, כי באיזה מקומות שכתב תחלה מלא ועפ"י המסורות צריך להיות חסר תקנם בעת שכתב המסורה בצדו, ולא הניח תיבה ואות נקוד וקוץ שלא דקדק בה כהלכתה; אבל המסורה גדולה כתובה על הגליונים הגדולים סביבות הדף לשלש רוחותיו בכתיבה דקה מן הדקה אשר רק בעין חדה או בזכוכית המגדלת נוכל לקרות וגם היא בציורים מעשה עבות בחכמה ובתבונה ואין דף אחר דומה לחבירו, ובכל התנ"ך המחזיק יותר מארבע מאות דפים לא ימצא שני ציורים דומים. ועל הגליונים מסביב שורת הים כתובים כל השירות שבתנ"ך וכל הללויה שבתילים בציורים פטורי ציצים ואריגות, והאותיות קטנות מאד מאד אשר לא תוכל עין לראות בלתי זכוכית המגדלת על אחת שבע. ונדמו רק כנקודות דקות. ועל זאת ישתוממו רבים ולא יאומן כי יסופר אשר יד ילוד אשה עשה זאת בחרט אנוש על הספר כדיו. התנ"ך הזה הוא

*13

לכבוד ולתפארת בני ישורון להראות העמים והשרים את יפיו והדרו וכי היו לבני ישראל עוד בימים קדושים סופרים חכמים ואומנים נבונים אשר לא היה כן לכל גוי חכם ונבון מהעמים זולתנו. גם בכמותה המסורה הזאת יתרה על הנדפס אצלנו בהטקראות ולפעמים גם חסרה וגם מתחלפת וגם לא על מקום אחד העמודנה. ורוב המסרות וחלופי הנוסחאות אשר בזה העתקתי מהתנ"ך היקר הזה, ולא אעשה בנפשי שקר כי את כל יקר ראתה עיני, באשר לא עברתי על פני כל המסרות רק בדרך העברה זעיר שם זעיר שם, אבל לא אשקר באמונתי כי תה"ל את אשר עשיתי באמונה עשיתי ולא אבוש *).

---

*) מצאתי חובה לעצמו להודיע בזה גם את זאת: ויהי בבואי אז מנסיעתי הארוכה והתנ"ך הזה היה עמי, בא אז לירושלם ת"ו החכם הזקן ראש חכמי הקראים ה' אברהם פירקאוויץ נ"י (אשר הדפסתי הסכמתו על ספרי בח"א) הנודע בכל הארץ אשר העשיר ספרות הקראים בהרבה כתבי יד עתיקים מתנ"ך ומפרשיו מצבות ורשימות אשר אסף וקבץ ימים רבים במסעותיו במדינת קרים ומקצת פרס וקוקאז ירושלם ומצרים. והוא בקש ממני להשאיל לו את התנ"ך הזה על ימים אחדים להתבונן עליו. ולעשות רצונו הפצתי והיה אצלו שלשה ימים. ואחרי החזירהו לי שבתי על עבודתי בו לראות כל בני הלוף והולדות המסורות כאשר עשיתי. ולמורת רוחי מצאתי בו בשני מקומות אשר תלו בו ידי החכם הזקן הזה: א'), והוא (מלכים ב' כ"ג 9) כי אם אכלו מצות בתוך אחיהם, ועשה מהצדיי של מצות שתי אותיות נ' י' (כי קל הוא לעשות כן שכל הצדין שם הוא כנו"ן ויו"ד כדינו) ונעשה מניות. וגם מסר על הגליון צ' (?). וקודם לזה הגיד לי שמצא כן בכ"י עתיק שלו, והראתי לו במשנה מנחות ק"ע מובא זה הפסוק ככתוב מצות ועי' גם ברד"ק, (ואולי רצה להראות בזה שגם זה התנ"ך נכתב מקראי ?) ; ב', (בדבהי"ב כ"ו 19) על המקרא: לצפונה ליום ארבעה לנגבה ליום ארבעה", כתב על הגליון „נ"ל לוים". (אמנה שגם בש"ס דפוס ביניציאה כמדומני במס' תמיד מובא זה הפסוק ונדפס לוים. אבל לא ראיתי כן בשום תנ"ך כ"י ודפוסים שראיתי והפצתי למצוא). ויען כי קודם לזה עברתי על התנ"ך הזה כולו כמה פעמים בדקדוק וידעתי על נכון שלא היה כתוב כן וכאשר הבטתי היטיב ידעתי שהחכם הזקן הזה עשה זאת בידו ומדעתו, והוכחתיו על פניו מדוע ישלח ידו גם במה שאינו שלו, למחוק ולכתוב כרצונו, השיבני כי מתקן הוא (?) ומאותו מעשה נחסד בעיני על כל חדושיו ורשימותיו, כי ראיתיו אומן גדול במלאכה זו — ויהי אחרי שלש שנים ואני בעיר הבירה פעטערסבורג וגם החכם הזקן הזה היה אז שמה והראני את כל בית נכאתו אוצר ספרי גנזי כ"י (ושם הראני שהוא מעתיק ספר האגרון מהרס"ג ז"ל — והגוף לא הראני — למען דפוס אותו לפני הרבנים, וגם זאת נפלאת היא בעיני והדברים עתיקים) ובקשתיו להראות לי בהכ"י את הנוסחאות השונות אשר הגיד לי מאז בע"פ וגם הדפיסם כבר. ואמר לי כי אותם כבר מכר להביבלאטייק של הממשלה יר"ה אשר לא בנקל יוכל איש זר לראותם. ואנכי תשקתי מאד לראות רק שתי נוסחאות בתורה אשר הגיד לי בירושלם וטענתי עליהם. והם בפ' וירא (כ"ב 13) איל אחר ואמר שבתנ"ך וס"ת עתיק מאד כתוב „אחד" ובפ' בא (י"ג 13) ואם לא תפדה וערפתו כתוב אצלו „וערכתו" מלשון הערכה, וגם בזה

אחר השלמת כל התנ"ך היה עוד קונטרס מכתב יד סופר אחר לא ידעתי אם מוקדם או מאוחר הוא, ובו כתובים ג"כ באשורית, כל חלופי בן אשר ובן נפתלי, ופלוגת' מערבאי ומדינחאי וחלופי הפסוקים הדומות בתורה ובנו"כ וכיוצא בזה כמה שיטות וענינים, וביחוד העתקת מספר הללי וירוש' מכל מלא וחסר שבתורה, (אשר זה לבדו העתקתי כלו בזה) וסדרי ופרשיות ופסוקי הספרים וזמניהם וכותביהם (אשר גם מאלה העתקתי בזה) ומספר הנקודות והטעמים וחלופיהם, ועוד ועוד.

חפצו להתנגד לחז"ל אשר אמרו (בכורות י' ע"ב) עורפו בקופיץ וגם יליף שם ג"ש מעגלה ערופה. והוא אמר שזה אכזריות אשר לא כתובה בתורה. והה"ל אשר עשה רצוני בזה להאות הנכונה. כי נודעתי שם בפ"ב לאוהב ומודע הרה"ח המלומד מוה' חיים יונה מכונה דר. ח"י גולדאגד נ"י והוא היה הממונה על ספרי ישראל בבית עקד הספרים של הממשלה, אך הספרים כ"י אשר קנתה מהחכם פירקאוויץ במאה אלף רוכ"ף היו סגורים על מסגר לבדם תחת יד הפקיד העליון, והאיש ח"י בטובו הגיגני לפני הפקיד ופתח לפנינו גם האוצר הזה והרח"י נ"י עמד עמדי לחפש ולמצוא — אין הח"י יכול להכחיש את החי — ותהי ראשית בקרתי על ספרי התורה העתיקים והרשימות אשר עליהם (העומדים שם לבדם במגדול ולהות זכוכית) ושם ששה ושלשים ס"ת עתיקים ובלואים כתובים על גויל אדום אבל לא אחד מהם שלם רק שברים ותתיכות ספרים, והרשימות אשר על איזה לפניהם או לאחריהם מחוקות ומטושטשות לא יוכל איש לדעת פתרונם בלתי הוא לבדו (ונפלאת זאת בעיני איך כתבו שמות אנשים וחמנים ודברי חול על הס"ת שנפסלת בכך אפי' באות אחת שאיננה מספר התורה). ופתחנו ס"ת אחת אשר פ' וירא היתה שלימה ושם ראינו תיבת **אחר** כאשר אמר. אבל אחרי העיון היטיב ראינו שבתחלה היה כתוב **אחר** כדינו ואח"כ נתוסף מעט דיו כהה על גבו של רי"ש ונעשה ד'. כן ראינו בס"ת אחרת בפ' בא כתוב **וערכתו** בכ"ף ואחרי התבוננו ראינו ג"כ שהיה **וערפתו** כמשפטו ואח"כ נמחק היו"ד מתוך הפ"א ונעשה כ' — וגם לפי הדקדוק אינו נכון כלל וערכתו שהוא בקל ולפי הגהתו ז"ל והערכתו בהפעיל כמו והעריך.

עוד הראה לי הרה"ח חי"ג נ"י מה שהעתיק מאסיפת זכרונות (דאקאמענטין) של פירקאוויץ (1797) נו' 95 בזה"ל אות באות:

„לזכרון שהרב מוה' ליב אריה (?) במוה' ישראל אב"ד של ק"ק ליחאווין מכת החסידים.
„המתנגדים לתורה שבע"פ (?) נתפלפל עם הר"ר משה בן מוהר"ר שמעון אב"ד דק"ק
„פינסק (?) מכת בעלי התורה שבע"פ עד שהגיע זה הוויכוח לעיר פטרבורג לפני
„המלכות בימי האדון פוולו פטרוויץ אימפרטיר י"ל ובאותו הוויכוח והפלפול שאל החסיד
„מוהר"ר ליב הנ"ל המכחיש את המשנה והתלמוד מן הר"ר משה הנ"ל עשר שאלות כנגד
„עשר הדברות וגם בקש מאתו שיפרש ויודיע בראיות ד' דברים או אמור מצות מן ז'
„מאות מצות (?) שנתבארו במשנה ובתלמוד והר"ר משה הנ"ל לא יכול להשיב תשובה
„נכונה אפילו לשאלה אחת מן השאלות ששאל ממנו החסיד מוהר' ארי' ליב דק"ק ליחאווין".

והנה כל ישראל יודעים שאין מחלוקת ח"ו בין המתנגדים והחסידים בעקרי הדת כלל וכלל, לא בתורה שבכתב ולא בתורה שבע"פ, וחלילה שהחסידים מכחישים או מתנגדים

ב' חמשה חומשי תורה כתבי יד תימני בעיר אוזל אשר מהם היו לי שלשה ספרים (עקסמפ'): א'), על נייר עב צמר גפן אדמדם נכתב בשנת א' הש"א לשטרי מהסופר בניה (ראה בה"א סו"פ ס"ג) ; ב', כזה. נכתב שנת א"ת שנ"ה לשטרות מהסופר משה. וזה בלוי וטלוי ; והשלישי הכי נכבד שנכתב על קלף לבן וטוב בשנת א"ת שנ"ה... וכבודו חדש אתנו והכל יפה בעט סופר מהיר. וזה מה שכתוב בסופו בכתב יד הסופר :

„נכתבה זאת התורה הטהורה התמימה לחבר הטוב והנעים, נטע „שעשועים, אורי ומחמד עיני האהוב הנכבד והנחמד חלפון יש"ל (יהי „שמו לעולם) בן סעדיה רי"ת (רוח ה' תניחנו) בן דוד נג"ע (נשמתו גן עדן) „בן חלפון תנצב"ה הידוע אל טוילי (הארוך) אלהים יזכהו להגות בה הוא „וזרעו וזרע זרעו וישימיה עליו סימן טוב וברכה ועל זרעו ויקים עליו קר' „דכת' לא ימו' ספ' התו' הז' מפי' והגי' בו יו' ולילה אמן נצ' לעד ויזכה לכל „מדה טובה ולזקנה ושיבה ולשמחת בית השאובה ולחיי העולם הבא אמן „כן יאמר אל נערץ בסוד קדושים רבה, אמן כן יאמר האל קדוש ישראל" „ספרא חלשא דוד בירב בניה יש"ל בן סעדיה רי"ת בן זכריה נג"ע בן „בניה רי"ת י"י יזכה אותי ללמוד וללמד ולהשיג אמיתת עניניו אמן. „ונשלמה בחדש סיון שנת א"ת שנ"ה לשטרי ישע יקרב ששון יערב.

„ואם שגיתי וטעיתי. במעשי ירחמני אלוה עושי

„צופה עלומי ובוחן מעשי, בו חסיתי מכל שוסי".

ובדף האחרון שיר ארוך ומנוקד אשר אציגנו בזה הלאה ואדבר עליו ביחוד. ובהחלת הספרים כתובים בשני עמודים המזמור תהלים קי"ט,

---

לשום דבר קטן וגדול מתורה שבע"פ ואפי' לדקדוק קל מהמשנה והגמרא והשו"ע, והרשימה ההפלה הזאת הוא כמכחיש זוהר השמש לאור יומם.

גם זאת מצוה להודיע ברבים, שיש מההרים בירושלם ת"ו המחשבים (או עושים) דברים עתיקים, ויש בהר הזתים נגד הר הבית אשר שם בית הקברות של היהודים, מערה אחת גדולה ששם גונזים מקדמת דנא כל בלויי ספרים וס"ת שנפסלו וא"א לתקנם עוד. וכמעט בכל שנה מוציאים לשם גניזה וסותמים פתח המערה. והיו שפתחו המערה הזאת והוציאו משם ס"ת מאלה הבלויים והוציאום לחו"ל והוציאו קול שמצאו במערה אצל ירושלם ס"ת עתיק יומין כתוב על עור אדום וכתיבה עתיקה משונה מכתב של היהודים באיירופי (כי רוב ס"ת של הספרדים ובפרט התימנים הם גדולים מאד וכתובים על גויל עב אדום שעושים עוד היום בבגדת ובתימן., וכתיבתם אשורי בבלתי לא כהאשכנזים כתיבה תמה) ונמצא בהם אותיות שנויים וכדומה, וזה יכול היות שנמצא בהם כמה טעיות הסופר, כי עינינו הרואות תמיד ס"ת שקראו בהם שלשים שנה והגיהו אותם מגיהים וסופרים חכמים ובקיאים פעמים רבות, ואח"כ ימצאו בהם כמה טעיות סופר, ואין לתמוה על זה — וכן יש באמת אותיות שנויים במלא וחסר ופתוחות וסתומות כמו בספרי תימן כאשר הראו בזה. על כן אין לנו לקחת ראיה ולסמוך על דברים כאלה, אם לא באו עליהם הדבור מפורש מחכמינו הראשונים בעלי המלאכה הזאת. ועל זה אני קורא „חכמים הזהרו מזייפנים שמהם תפוג תורה" !

תמני אפי וט"ו שיר המעלות באותיות קטנות בציור עגולים ומרובעים כמנהגם, ואח"כ כתוב בכתב רש"י קונטרס גדול עם רוב כללי הדקדוק בנקוד פעלים מלות ושמות וטעמים וחלופי אותיות ותיבות זה בזה ובינת המקרא בדרך פשט ישר. כאשר כתבתי בח"א בהערה פ' ו' דף י"ב ע"ב ובפ' כ"ה דף נ"ה ע"ב. אבל מה שכתבתי שם לדבר ברור שהוא מהרס"ג היא ללא אמת, שרק השיר האחרון אשר על מנין כל האותיות שבתורה עפ"י א"ב והפירוש אשר עליו (ורא"ב בס' מסהס"ם אומר שהפירוש הוא עשהו, התהלל בשקר) מפורש בו שהוא מרבינו סעדיה גאון והשאר לא נדע למי מקרושים. ובזה של קלף יש ג"כ כללי דקדוק בלשון ערבי. התימנים יקראו לקונטרס הזה „מחברת התיגאן" שכל חמש או תנ"ך כ"י יקראו תיגאן, ר"ל כת"ר בלה"ק, ע"ש בח"א. וזה כמו פתח והקדמה לקריאת המקרא, ולא אלה הסופרים שכתבו אלו החומשים חברו זאת המחברת, כי כל סופרי חומשים מעתיקים להם זאת המחברת המקובלת אצלם מסופרים קדמונים. גם מה שכתבתי שם בהערה בח"א אשר ספר התיגאן שמזכיר הרב מנחת שי אינו ספר בפ"ע רק חומש כ"י תימני שנקראו כן אצלם, טעיתי בזה כי באמת ידענו היום שיש קונטרס קטון בשם תגין המיוסד על זיוני האותיות שבתורה ויצא לאור זה כחמש שנים עם הקדמה מושכלת מהרה"ח והמבקר הישר מוה' שניאור זקש נ"י ונדפס ע"י חתני בעל הלבנון נ"י בפאריז. ומה עז ומה מתוק הכלל הגאמן „לא ראינו אינו ראיה" וכמה דברים וכמה ספרים אשר חשבנום שלא היו ולא יהיו נגלו ויצאו לאור ונתפרסמו לכל.

המחברת הזאת אשר הבטחתי אז בח"א להוציאו לאור נתתיו בעין יפה להחכם הגדול הבלשן הנודע כוה' נפתלי (מכונה יוסף) דירינבורג נ"י בפאריז ועשה לה מסגרת בהערות ישרות והקדמה מוחכמת בשפת צרפת ונדפסה בגורנאל אזייאטיק (מכ"ע חדשי) אשר להממשלה שם (בשנת 1870 נומ' 6) והוא העמיק הרחיב בענינה כיד החכמה הטובה עליו. ואנכי אתנהלה לעטי לרגל מלאכתי כפי מה שנראה בעיני ולפי שכלי. ובלשון קצרה שלא אהיה מאריך טרחה.

מאסף המחברת הזאת היה איש תימני. זאת נראה מיד מסגנון לשונו ודיעותיו בקראנו בו אך שתים ושלש דלתות בראשית מבוא המחברת. וז"ל: בשם ה' אל עולם,

„יהי שם ה' מבורך. אשר בחר בנו מכל עוברי דרך, ושלחן תורתו לפנינו ערך, ובה לשוננו כקשת דרך, כי היא אורח סלולה בלי סרך. דורשה לבו לא ימרך, חוקרה תלמורו לעד מבורך, וללהג הרבה ויגיעת בשר לא יצרך, נוהלה נרו סלה יערך ומנהילה שמו יתברך.

אתחיל לכתוב גבורה, של אותיות התורה

הנתונות משמי שפרה, על יד ציר עניו נקרא.

אפידת חבור הכל, ודבור אמירת הכל, תחת האותיות עשרים ושתים

מנויות, אשר משמים אתויות, על יד עניו קנויות, ישובם עשרים ושתים. ובכפל יוסיפו המשתים, וכולם הקוקות על לוחותים. מהם כפילות בכפלים, בכתב ובהגיון שפתים. מהם אותיות ברשימה מעמיקים לתהומה. ומהם סתומות כננה התומה, ואחד מיוחד בהן תלול לרומה, זקוף בגובה קומה. ומהם אותיות עדופות, פתוחות וכפופות ומהם אותיות כפולים בלשון, ננאמים ביופי לחשון. שבעה עומדים בדגשן. והם שבעה כפולים, אשרמכולם סגולים, בנד כפרת כלולים. בשתי דרכים, במקרא ערוכים, כהצים דרוכים, בשני פנים סמוכים, בדגשה נסובים וברפי רפים ומכים. ומהם ארבעה. כנפן נטועה. במקרא תקועה. ממעיני הישועה, על שני דרכים יוצאים, והם למאד נפלאים, כי כל אות אשר במקרא, יוצאים בדבור ואמירה, הוץ מן אויה המאושרה. כי סודם נפלא, ובהם הוא נבלא. ועוד ארבעה מהם. אין באותיות כמוהם, כי עוד שני דרכים להם, כי האותיות, אשר ממשה קנויות, כל אות מלך אחד לבדו משרתו. בדרך אחד שבילו, בנועם דבר מלולו, חוץ מן אחה"ע הידועים, אשר במקרא קבועים, כי שני כתרים, נחלו בארבעה ועשרים ספרים, בלמיד נביאים וסופרים, ועוד שלשה מן הארבעה. חה"ע דרך אחת להם קבועה, מן האותיות גרועה. כי הם מן הרגשה פרושים, ובה לא נדרשים, וגם לא נגשים, ומהם אותיות רחבות ידיכ, והם מאירות עינים, מחכימות לבותים, והמודות לשמע אזנים. ומהם מוספות בראש, לברר ולדרוש. נצבות בתיבות לפרש. מרוות דגן ותירוש, כולם כבדות, בחיך ובלשון ממדות. סתורות כמים בכרות, וכעדי לבעליהן ענודות. מזהב ומפז חמודות, אשר הנחיל צופה עתידות מספר כולם שבעה ועשרים אותיות, ויסודם עשרים ושתים אות, מן הכלל אחת עשרה אותיות נקראים שרשים. והן ח"ט ספ"ר גז"ע צד"ק נדרשים, והן הנקראות נקבות. כי הם הולכי נתיבות. ובראש הקרואים נצבות, ואחת עשרה מהם ענפים, פעמים הם עיקר ופעם נוספים, והם שמלאכת"ו בינ"ה ידועים (במקום אחר בפנים קורא אותם שלומ"י א"ך תבנ"ה) והם כנהלי מבועים, והן הנקראים זכרים לפי שהן מורכבים ברוב הדברים, וכולם גלוים לעיני כל, ודורשי ה' לא יחסרו כל.

אלה הם האותיות שלכל דבור ודבור, נפרד או חבור ואי אפשר שיחסר אחד מהם, כי לשון הקדש בנויה עליהם, ולא להוסיף עליהם, כי אין הלשון צריכה להם, והכתב הזה שלנו והלשון, אינו ככתב שבעים לשון, כי הוא מרום מראשון. ככה ירד מן השמים בצורותיו ובשמותיו, והוא הנקרא אשורי כי אותו קרשו גואלי וצורי :

ועוד יש לומר כי צורות האותיות האלו ושמותם כבר חברו עליהם הראשונים, מדורות קדמונים, ונתבלבל בפי האחרונים, עד שנגלה השם ברוך הוא על אבותינו פנים בפנים, ושמעו קול מן השמים, וירד חקוק על הלוחות הראשונים והשניים, אזי ידעוהו והכירוהו, וחקרוהו והשיגוהו. ואי אפשר לומר מה הטעם והעילה כי אות זה יורד וזה עולה, או זו קטנה

וזו גדולה, או למה זו שמה כזו, ולמה לא היה שם זו כשם זו, או למה נקראו בשמות אלו ולא נקראו בזולתה. כי זאת השאלה אין קץ לתשובתה, שאם היתה חלוף זו, עדיין יש לומר ולמה כזו. וסוף התשובה כבה חברו עליו העליונים והתחתונים. אבל על דרך המדרש יאמרו כו׳ (ומביא דרשות על כל הא״ב „כמו שדרש ר׳ עקיבה וכל זקני כסיבה כמו שאמרו״ כו׳) הנה למרת שאין לאותיות טעם גדול ועיקר אלא על דרך המדרש בלבד והמשכילים יבינו״.

1) מהלשון והשיטה הזאת יבין כל משכיל ויודע באחינו התימנים (ואשר מעט מהם ראה בא״ס ח״א) שכותב הדברים האלה היה תימני (אוהב ההרוז הדרוש הרמז והסוד גם יחד וכן הוא כל סדר המחברת), לא ספרדי: ולא צרפתי. גם לא מצינו דוגמה לזו בספרי המדקדקים אשר בידינו ראשונים ואחרונים. והמבוא הזה הוא כלל לכל כללי הדקדוק אשר אחרי כן מבאר פרטיהם אחת לאחת.

2) שמות האותיות והנקודות והטעמים הוא קורא אותם בשם אשר יקראו להם התימנים לבד. למשל בי, (גם בית) דל, וו, הי, זאי (גם זין), חי, פי, צד, תא (גם ת״ו), קמצה, פתחה, טרם, (הוא גרשים) אתנחה, צנורי (זרקה), ענלה עם גלגל (ירח בן יומו), שני טפחא אחד במלכים ואחר במשרתים, שני לגרמיה במלכים ובמשרתים, אוגירה, (הם השבעה תיבות הדגושים בבג״ד כפ״ת אחר יהו״א בלי מבטל כמו גאה גאה. מי כמוכה. ידמו כאבן כו׳), דרבן התזה (הוא פשטא קטון במלה אחת). עוד שם „ודע שיש לבני ארץ ישראל באות ריש דרך אחרת כו׳ וכן יש להן זין נקרא מכרוך ואינו ידוע אצלינו״. „מלת האפודה״ „צבותות״ (כפולות), ועוד שמות אשר לא נזכרו בספרי הדקדוק הידועים לנו.

3) דרכים אחרים אשר יתאר במבטא האותיות והנקודות, למשל: „החלק השני גיכ״ק והם אותיות החנכים והם באמצע הלשון ובזמן שאותיות ג״ך רפים יהיו בשליש הלשון הסמוך לחניכים כו׳ (ראה בח״א פ׳ כ״ד דף נ״ד) דטלנ״ת והם בקצה הלשון עם בשר השינים כו׳ וד״ת להם דרך אחרת כו׳ ודע שאעפ״י שיש להן חמשה הלקים אין אותיות כל חלק יוצאים ממקום אחד בשוה כו׳ ואות נון יש לה עיקר בחוטם כו׳, מהם שרשים והן ח״ט ספ״ר גו״ע צד״ק ונקראים נקבות לפי שלא יהיו לעולם מוסף על התיבה ולא טפל לה כו׳, שמלאכת״ו בינ״ה ונקראים זכרים לפי שיורכבו על אותיות התיבות ונוספות עליהן״ כו׳. ובחלק הנקודות ז״ל: „הראשון הוא החולם עקרו עיקר הלשון ובית הבליעה כמו אותיות אחה״ע והוא מהלך על כל הפה כולו ולכך נקרא מלוא־פום. השני והוא הקמץ בשליש הלשון ותנופתו למעלה לחניכים ולכך נקרא קמץ. השלישי והוא פתח והוא פותח הפה ומניף הלשון למטה. הרביעי והוא הסגול יוצא בצדי הפה ומניף צד הלשון וקצתה למטה. החמישי והוא צרי בוקע בין השנים ויוצא. הששי והוא חרק חורק את השנים בחזקה. השביעי והוא שרק

מקבץ את השפתים ושורק, בהן למעלה. נמצא סדורן כך הוא. אוֹ המפוארה גם אָ הגבירה. גם אַ הגדורה. גם אֶ הקשורה, גם אֵ הסבורה. גם אִ הצעירה וסופם אֻ החמורה. והשוא משמש עם כולן בכל המקרא: ודע כי יש לאלה המלכים דרכים נסוכים, אחת באחת נסמכים, ועיקר תולדותם על שלשה דרכים. דרך הרום ודרך נצב ודרך שחיה. דרך הרום אוֹ אוּ ודרך נצב אָ אַ אֶ ודרך שחיה אֵ אִ והשוא פעמים הוא נח ואין לו תנופה, ופעמים הוא נד, ויוצא בשפה" כו׳.

ובהלק השלישי: „שער הטעמים, הם שנים עשר רשומים, כמאורות מסויםים, מהם קטנים ומהם רמים, חרוזים ולא נעלמים. ספי נבונים וחכמים בשום שכל חתומים, הראשון נקרא פזר, על התיבה כנזר, מגביה וחוזר, ובלשון מתפזר", כו׳. ולבסוף אומר: „ודע שיש לבעלי הדקדוק לכל טעם וטעם הנפה ביד יתר על הנעימה הגלויה בפה כמו שאמרו צנורי חוטף בה באצבע יחידי, סגולה מניף בשלש אצבעות לפניו, שופר מנענע בשתי אצבעותיו הנפה קצרה, פזר בשתי אצבעותיו הנפה גדולה, קרני פרה מניף בשתי אצבעותיו למעלה, תלשא חטפה באצבע, זקף קטן באצבע מלמעלה למטה, טרם תופש המלה לאחריה, תלשא מושכת המלה לאחריה. ועל דרך זו יש לכל הטעמים והמשרתים כמו שאמרו בענין אין מקנהין בימין מה טעם מפני שמראים בה טעמי תורה" כו׳ כו׳. (וכן המה עושים שם עד היום. ראה בח"א דף נ"ו ע"ב) „והאל הגדול ברוב גדלו יזכה אותנו להגות בתורתו ולדקדק בה כראוי ולידע צפוניה וסודיה, ועקריה ויסודותיה ויגלה לעינינו כל סתריה. ויעזרנו ויזכינו לדעת כל שאפשר לדעתו וללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תורתו באהבה ולעשות משפטיו וחקיו ומצותיו אשר צוה את אבותינו ויתן חלקינו בתורתו עם עושי רצונו ויבנה עירו בחיינו ובימינו ויקבץ גליותינו וישפיע שלומינו ותרבה דעתינו. ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו. אשרי המחכה ויגיע. זה שראינו לכתבו והכל בדרך קצרה".

המחברת הזאת מחזקת ארבעה ושלשים דפים פוליע בכתב רש"י, ועל הגליונות כתוב באיזה מקומות „ובמחברת אחרת הנוסחא" כו׳ או „יש נוסחא כך" כו׳. או „נוסחא אחרנא" כו׳. ואדמה שכל הקורא בספרי הדקדוק חדשים גם ישנים ובקי בהם ובשמותיהם יכיר וידע כי לשון קדומים הוא ומלאכת קדמוני המדקדקים אשר בלשון כבר ובשפה מליצית ידברו בענינים האלה.

המחבר או המאסף הזה אינו מזכיר בשם שום ספר ומחבר רק בשתי מקומות כותב „והכל מבואר בספר הקרחה", „והכל מבואר בכתבי בעלי הלשון והדקדוקיין כל שכן בספר הקרחה". ולא ידענו מי הוא. ואולם מכותלי ספרו נכר שראה ספר הרקמה לר"י בן גאנח, כי הסימן של אותיות המשמשות „שלומי אך תבנה" מבטן בן גאנח יצא. וכן נראה מבין ריסי עיניו בשרשי הפעלים שהם משלש אותיות, שהיא שיטת דונש. וכבר

חשב החכם המופלא דר׳ דינעבורג נ״י שמ״ש ספר הקרחה צ״ל „הרקמה״ ולא הסכימה דעתו לזה. ועל כל פנים גם מספרים שלפני פניו היו לפניו וגם מבן אשר ומרבינו סעדיה גאון, אשר מלתם על לשונו אסף וחבר המחברת הזאת אשר כולו אומר כבוד. ויתבאר עוד הלאה.

ג׳. נביאים וכתובים נכתב בטוליטילא בשנת חמשת אלפים אחד ותשעים ליצירה מאת הסופר יוסף בר׳ משה, לרבינו יהודה בן רבינו הרב ר׳ אשר (הרא״ש) ז״ל. בפוליע גדול על קלף לבן ואותיות גדולות בנקודות וטעמים ומסרה קטנה ומס״ג. נאה מאד. אבל אין כל חדש.

ד׳. נביאים אחרונים נכתב על קלף בגודל אקטאף גדול. כתיבה אשורית נאה ומהודרת מאד מנוקד ומוטעם ומסור מס״ק ומס״ג. והמס״ג בציורים נאים על האופן של התנ״ך הנזכר לראשונה והמס״ג על הגליון אשר בס׳ ישעיה ו׳ מצוייר מהאותיות דמות השרפים הנאמר שם, וביחזקאל א׳ דמות ארבע החיות הנאמר שם. וכן בזכריה א׳. וגם ביה לא מצאתי כל חדש, כי גם זה נכתב באורופי לפי הנראה מהכתב והמלאכה כהנזכר לפני זה. ואלה שנכתבו בספרד בצרפת ובאיטאליא (אשר מהם ראיתי הרבה בכל הביבלאטייקען באורופיא) דרך אחד ונוסחה אחת להם. ועל פיהם נדפסו כל התנ״ך אשר בידינו.

ה׳. נביאים ראשונים ואחרונים אשר ראיתי במצרים בכנסת הקראים הנכתב מיד ר׳ משה בן אשר לקץ שמנה מאות ועשרים ושבע שנים לחורבן הבית השני, (הוא ד׳ רנ״ה לב״ע) אשר כתבתי טיבו וענינו בח״א פ״ו מאמר „דברים עתיקים״ ד׳ י״ד. וממנו העתקתי איזה נוסחאות בזה וקראתיו רמב״א (ר׳ משה בן אשר). והוא העתיק מכל התנ״ך, כתבי יד אשר ראיתי ושמעתי מהם.

ו׳. תהלים קטון כ״י על קלף חסר בראשיתו עד פ׳ כ״ג בכתיבה אשורית יפה מאד, בנקוד וטעמים. ועל הגליונות באותיות קטנים בציורים ספר משלי ואיוב. וזמן כתיבתו לא ידענו אבל נכר מתוכו שישן נושן הוא מאד. ובו מצאתי חלופים רבים גם בתיבות וניקוד הבאים בזה. ואותו קראתי״ „תהלים קטון״ (ת״ק).

והנה פה מקום אתי לדבר עוד דבר על אודות האיש הזה ר׳ משה בן אשר ועל אודות המסרות והנקוד והטעמים. — ואתה הקורא בטובך תסלח לי אם אאריך מעט בזה ולא יהיו עליך גם דברי אלה למשא, כי כמוני הלא תבקש לבא בחקר הענין אף כי לא נוכל להגיע עד תכליתו ונקבל ברצון גם את המעט.

על אודות בן אשר הזה עמדתי על ימינו בח״א להוכיח כי רבני היה ולא קראי. ראה שם (דברים עתיקים) בארוכה. אבל בחנם יגעתי שם להפוך בזכותו על הברכות שברך את בעל הדפתר יעבץ בן שלמה אל כלפי בירושלים שהקדיש זה הדפתר (הספר) ללקראין אשר בירושלם; כי באמת הרשום הזה של ההקדש הכתוב שם פעמים בסוף הספר אינו מכתיבת יד

הסופר ר' משה בן אשר ולא מפי עטו יצאו ולא לשונו דברה בהרשימות, כאשר כתבתי שם בפירוש בדף ט"ו. ואין אנו אחראין לזה שנכתב אחרי כן, ומי יודע כתי ואם היה קראי, ואם הקדישו להקראים? כי הרבה ספרי תנ"ך באו להרבנים מהקראים ומהרבנים להקראים, כי לא נחלקו בתורה שבכתב בשום דבר ותנ"ך אחד לנו. והרב בכפתור ופרח אומר שראה בירושלם סופרים קראים כותבים תנ"ך וגם הרבנים קונים מהם, וכן היה גם להיפך. ומזה אין להביא שום ראיה כלל וכלל.

והנה אחרי יצא לאור ספרי ח"א יצא החכם רצמ"פ להשיג על דברי בזה שעשיתי את בן אשר לרבני והעמדתיו על חזקתו, וכתב בהצופה להמגיד שנה י"א נומ' 5, בזה"ל: וע"ש (אבן, ספיר) שהעתיק כל הברוי והציג סימן התמיהה (?) ומה אעשה לו שנזדמנה לפניו נוסחא מוטעת ובהמגיד שנה ז' גליון ו' העתקתי בשם החר"ד גרעץ שהעתיק כך מדברי החרל"ד (רוקעש) בזה"ל „ללמדך שכל הכתוב הבטוי והמוקש דומה לכתב הקדש" וע"ש שהיא בעיני הראיה היותר נצחת שהיה קראי כי בלשון הזה „והמוקש" יכנו כל הקראים את הלכות התורה היוצאים לנו מן ההיקש וברחז"ל לא נמצא דוגמתו כ"א „ההיקש". ועפ"י דרכי שגליתי שמה כי בן אשר היה קראי ואעפי"כ כל מצוה שהחזיקו בה מדקדקין בה יותר מישראל כדעת רשב"ג (גיטין מ"א א') [זה אמרו על הכותים ולא על הקראים. י' מל"ה] תנוה דעת כל המעינים" עכ"ל הרצמ"פ. ובמגיד שנה ז' כתב עוד הרצמ"פ בסוף דבריו בזה"ל: ואין להוסיף רק להעירך על דברי החכם נ"ק במגיד כו' על התיקון סופרים ששלח הרב"י מצפת להרמ"א בקראקא שכתבו סופר קראי לכבוד נשיאי הקראים הכתובים שם בסופו בשמותם והרמ"א כתב לו ס"ת עפ"י תק"ם זה ועודנו נמצא כיום בביהכ"נ של הרמ"א בקראקא עם התק"ס ההוא והנך רואה כי גם הרב"י והרמ"א ז"ל לא הרחיקוהו רק סמכו עליו בכתיבת ס"ת באמרם כי ברכה בו ע"ש עכ"ל. ואחריהם החזיקו עוד חכמים אשר גם לצון חמדו להם וחזקו הדבר בראיות צנומות ושדופות לקוח מחכמי הקראים אשר זה דרכם כסל למו להביא בבריתם כל הכמי וסופרי ישראל לאמר כי להם המה ומבטן ענן ושאול יצאו.

ויען כי הדברים נאמרו בפרסום כדבר ברור והלכה פסוקה, למרות רוח האמת ועיני הצדק, אמרתי להסיר המסכה ולגלות פני הלוט בחקירה ישרה ובקורת נאמנה וברורה. ובאבן ספיר הזה אמחה את אבן התועים שנכשלו בו איזה מהחכמים שלא שמשו כל צרכם בכ"י הראשונים שלא היה למראה עיניהם אך נשענו זה על זה כסומא הנשען על הסומא והאחרונים קבעו זאת להלכה, ונמצא שם האמת מתחלל. ועתה יראו כל מבין עם תלמיד כי עוד צדקי בי ושפת אמת תכון לעד סלה.

ולמען יראה הקורא את זה לעומת זה אעתיק שנית בזה את הרשום בכתב יושר דברי אמת על הדפתר הנזכר בידו של ר' משה בן אשר ובלשונו:

„אני משה בן אשר כתבתי זה המחזור של מקרא על פי כיד אלהי

הטובה עלי באר היטב במדינת מעזיה טבריה העיר ההוללה כשהבינו עדת נביאים בחורי ה׳ קדושי אלהינו המבינים כל נסתרות והמשפירים סוד חכמה אילי הצדק אנשי אמנה לא כיחדו דבר מסה שניתן להם ולא הוסיפו מאמר על כה שנמסר להם והעצימו והגדילו המקרא קדש עשרים וארבעה ספרים וייסדום באמונתם בטעמי שכל בפירוש דבור בחיך מתוק ביופי מאמר יהי רצון מלפני יוצרנו שיאיר עינינו ויגיה לבנו בתורתו ללמד וללמד ולעשות בלב שלם ובנפש חפצה ולכל ישראל אמן. נכתב לקץ שמונה מאות ועשרים ושבע שנים לחורבן תבית השני" כו׳ (ראה בח"א).

עוד שם: „וכל המשנה מן הכחזור הזה או מן הנשתוון הזה דבר או מוחק ממנו אות או קורע ממנו דף אלא אם כן יבין וידע שיש בו דבר ששנינו בו בכתב או בניקוד או במסרת או בחסר או ביתר אל יהי לו לא מחילה ולא סליחה ואל יחזה בנועם ה׳ ולא יראה בטוב הצפון ליראיו ויהיה כאשה נדה וכמצורע מוסגר לכתת אבריו ולשבור גאון עוזו ולכלות בשרו מראי ולשפות עצמותיו שלא יראו, אמן. הקורא ישמע והשומע יבין והרואה ישכיל שלום".

עוד שם בכתב יד הסופר משה בן אשר: „סדר המקרא תורת האשמרת הראשונה קדמניות וסדוריו כתורה משנה תורה כתורה סיום התורה כתורה סדר הנביאים האשמרת התיכונה שילום התורה כמעמד התורה ולומדים ממנו הורייה כתורה משיבי נפשות צירי אמונה שלוחי מצות עומדים במגדול מעל לעם וכל אחד ואחד דבר אמת בפיו באשמרת התיכונה יושבים בכבוד סדר הכתובים והאשמרת האחרונה קבלה של אמת וזכרון ראשונות ושמותן מלמדים עליהם על היחוד בראשיהם ועל הכלל על גבוליהם תורה נביאים וכתובים וכ"ז להודיע לכל באי העולם כבוד קדושתם וגודל שבחם ועיצם תפארתם שכל חברוי [ר"ל: הנחות] וכל העליונות והתחתונות והעתידות והקדמוניות והחדשות שהן על סידורן ועל חלקם ועל גבולם וכל העליונים והתחתונים אם רבו בשמות ובמיניהם הם שכים לסידור הזה בבית קדש הקדשים והקדש וחצר אהל מועד", עכ"ל. ואבאר הדברים כפי מעוט קט שכלי, בתוספת ביאור על מ"ש בח"א. וצריכני להקדים שתי הנחות: א׳ שסדר תורה נביאים וכתובים הם במעלה זה למעלה מזה. התורה מעולה מהנביאים והנביאים מהכתובים. וז"ל הרא"ש בפ׳ יו"ט „אנו נוהגין למימר (במוסף ר"ה) של כתובים תחלה משום שאנו אומרים פסוקי הכתובים בספר תהלים ודוד קדים להני פסוקים דנביאים דאמרי׳ כו׳ דבכל דוכתא מזכיר של נביאים תחלה כדאמ׳ מגילה ל"א (וכן הוא בתענית כ׳ קולמס לכתוב בו תורה נביאים וכתובים, וכ"ה בב"מ) דבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים כו׳. ובמסכת סופרים תניא בכל מקום דברי נביאים קודמין לדברי קדושה חוץ מכאן שדברי קדושה קודמין לדברי נביאים עכ"ל. והנה בקרבן נתנאל שם כ׳ שהוא ראי׳ לסתור שגירס׳ מ"ס דילן הוא איפכא, ואולם

מלבד שלא נוכל לדחות דברי הרא"ש בגירסא אחרת שבידינו כי גם הרא"ש לא מבטנו הוציא הגירס' הזאת וידענו שהס"ס כשובשת מאד, אבל גם הר"ן בשם הרמב"ן כ' כדברי הרא"ש והוא מביא הס"ס כפי הגירס' שלפנינו ראי' לדבריו. וכ' שם עוד וז"ל ואפשר דטעמא (שמקדימין במוסף כתובים לנביאים) משום מעלים בקדש ואין מורידין והילכך מתחיל בתורה דהתחלה מעליא היא ואח"כ כתובים דליכא לעילוי אתורה וקודמין כתובים לנביאים כדי שיהי' אח"כ מעלין בקדש. ושם בחידושי אנשי שם כ' וז"ל כתובים קרי דברי קדושה שנאמרו ברוה"ק נביאים דברי קבלה שכן קבלו מפי הגבורה ומפני זה קדושת הנביאים חמורה מן הכתובים" ע"ש. וכבר ביאר הרמב"ם ז"ל בם"נ מה בין נבואה לרוה"ק, שהנבואה למעלה מרוה"ק. וכן אמרו (מגילה ג') אינהו (הזו"ם) עדיפי מיני' (דניאל) דאינהו נביאי ואיהו לאו נביא (אלא בין הכתובים ברוה"ק) ולא על הנם הקדימו בכל מקום נביאים לכתובים אף שרוב הכתובים קודמין בזמן לנביאים, ואף שהרמ"א ביו"ד סי' רפ"ג כ' דמותר להניח גם כתובים ע"ג נביאים כמו נביאים על כתובים, והם דברי התוס' ב"ב י"ג ד"ה ר"י אומר וז"ל לא מפני שאסור להניח זה ע"ג זה מצריך שיהא כל א' בפ"ע דלא אשכחן שיהא אסור להניח אלא נו"כ ע"ג תורה אבל נביאים ע"ג כתובים או איפכא לא עכ"ל הרי שלא אמרו מפני שאין להם קדושה זע"ז רק מפני שלא מצינו איסור. כי איסור הנות זע"ז לא שייך אל הקדושה. שהרי תושבע"פ מותר להניח על תנ"ך אף שבודאי קדושת תנ"ך חמור, והומשים אסור להניח ע"ג ס"ת אעפ"י שהם ממין אחד, ועי' במ"א סי' קנ"ג שהניח בצ"ע דברי הרמ"א ביו"ד הנז' ודעתו לאסור. עכ"פ זה ודאי ופשוט שמעלת הנביאים למעלה מהכתובים. ב', הרמב"ם ז"ל בעקר הראשון מי"ד שרשיו כתב וז"ל ,,וכבר התבאר שכל מה שתקנו הכמים ונביאים שעמדו אחרי משה רבינו הוא נ"כ מדרבנן" ועל זה טען עליו הרמב"ן ז"ל מכמה סוגיות ערוכות בש"ס. והוא יצא לחלק ביניהם שתקנת הנביאים שלא נכתבו במקרא בנבואה, כעירובין וידים וכו' הם בל"ם מדרבנן, וכן הנכתב במקרא בדרך מעשה מן המעשים כמעשר פירות האילן וירק (דה"י ל"א) שבות דשבת (עזרא נחמי') נקראים נ"כ מדבריהם. כי זה עשו דרך חומרא וסייג. אבל מה שכתוב בנביאים בדרך מצוה שמזהירין על עשה ומתרין על לא תעשה דבר תורה הוא כגון פרועי ראש בכהן שבמיתה (יחזקאל מ"ד) וערל שפסול לעבודה (שם מ') ובגדי כהונה של בוץ (שם מ"ח) ומי שנתחייב שתי מיתות נידון בחמורה (שם י"ח) והפקר ב"ד מואלה הנחלות (יהושע י"ט) [ונ"ל דר"א דלא רצה למילף (גיטין ל"ו) מוכל אשר לא יבא לשלשת הימים כרבא, מפני שהוא כתוב מעזרא דרך תקנה וקנס] ובדיקת הסכין מן התורה ושחטתם בזה (שמואל א' י"ד) ועוד כמה דיני קדושין וגירושין וקרבנות למדו מפסוקי הנביאים והם דין תורה ממש. חתימת עדים בשטר מן הכתוב וכתוב בספר וחתום והעד עדים, (ירמיה ל"ג) דין תורה הוא (קדושין כ"ד) וממיתין

ועונשין על זה. עונג שבת מוקראת לשבת עונג (ישעי׳ נ״ח) וסו״ד הרמב״ן ז״ל „נלמוד מזה כי פסוקי הנביאים להם ע״ה תורה הם ולומדין מהם ועושים מהם ג״כ אסמכתות וכו׳ והלאוין והאזהרות שבדברי נביאים הם גמרא בידם מסיני והסמיכו אותם לכתוב בנבואה״ עכ״ל הרמב״ן עש״ב. וגם הבאים אחריו להצדיק את הרמב״ם פירשו דבריו באופן זה, וכן מטין ומוכיחין דבריו שלא דבר כי אם על תקנות החכמים והנביאים בעל פה המובא בש״ס ולא על מה שנכתבו בנבואתם בפירוש, ואכמ״ל. ואם נשגיח על פרטי הדברים נראה שהרינין שהכניסו בדברי תורה הם מפסוקי הנביאים (חוץ מחליפין מבועז ושם כתיב וזאת לפנים בישראל, לעדות שכבר הי׳ לפנים בישראל דין התורה) ומה שהניחו לדרבנן הם מפסוקי הכתובים, ועי׳ רש״י תענית ט״ו ע״א ד״ה ובקבלה כו׳ מכל מקום שהנביא מצוה ומודיע ומזהיר את ישראל קרוי לי׳ קבלה ובכל דוכתא דלא איתפקד נביא כי האי כו׳ שמספר והולך דיליף מיני׳ אגב אורחא מילתא לא קרינן לי׳ קבלה״. ועי׳ רש״י חולין קל״ז ד״ה אנן, ומה שאמרו (ב״ק ב׳, חגיגה י׳ נדה כ״ג) „דברי תורה מדברי קבלה לא ילפינן״, הוא רק לענין גזרה שוה אם רוצה לעשות מופנה מן מלה בתורה ומלה בנביאים, וע״ז דוקא אמר שם ד״ת מד״ק לא ילפי׳ ר״ל שאין למילף מתורה לנביאים כי לשון תורה לחוד ולשון נביאים לחוד והמלה שמופנה בזה אולי אינו מופנה בזה, אבל אין הכונה שאין למדין דין תורה מן הנביאים. ופשוט הדבר וממקומו מוכרע וגם הלשון אומר כן: „דברי תורה מד״ק לא ילפי׳״ ולא אמר „דין תורה״ וכן פי׳ שם גם הרמב״ן ז״ל.

ואחרי הדברים האלה יתבארו לנו דברי ר׳ משה בן אשר והם נדרשים כמן חומר (כמ״ש בח״א) וזה: „תורה האשמרת הראשונה קדמניות וסדוריו בתורה משנה תורה כתורה סיום התורה כתורה״ (ר״ל שגם ס׳ בראשית והרבה מס׳ שמות שהם רק ספורי מעשיות קדמוניות יש בהם ג״כ קדושת התורה כמצות התורה — וכדעת חז״ל. וכן משנה תורה שאפ״ל ח״ו משה מפי עצמו אמרם היא ג״כ בקדושת התורה (וכן סיום התורה שמונה פסוקים האחרונים כד׳ חז״ל ב״ב ט״ו) „סדר הנביאים האשמרת התיכונה שילום התורה כמעמד התורה ולומדים ממנו הוריה כתורה״ (ר״ל שגם מנביאים אנו למדים מצות ודינים כמו מהתורה כמ״ש למעלה) „סדר הכתובים והאשמרת האחרונה קבלה של אמת״ וכו׳ (ר״ל אעפ״י שהכתובים הם למטה מהנביאים והאשמרת האחרונה שנסתלקה הנבואה מישראל — באשר אמר שם להלאה — בכל זאת גם הם דברי קבלה של אמת וזכרון קדש להם אבל אינם כמעמד התורה ללמוד מהם הורייה כנז׳) וזה שקורא להם „בית קדש הקדשים, והקדש, וחצר אהל מועד״. וכבר הוכחתי בח״א עם ראיות נצחות למרי שזה האיש משה בן אשר היה רבני בכל עניניו, והעתקתי הזאת היא אמיתת ונכונה נעלה מכל ספק וערעור, ואינה נוסחא מוטעת, רק ישרה ונאמנה.

ועתה נשובה אל דברי הרצמ"פ הנז' ועל העתקתו שהביא בשם החר"ד גרעץ שהעתיק מדברי החל"ד (דוקעש) שהעתיק מדברי בן חיים — בן חיים הזה הוא (אשר לפנים היה שמו בישראל) יעקב בן חיים בן אדוני' בעל המגיה בדפוס וויניציא שהעריך המערכת והמסורות בהמקרא גדול שנדפס שם בשנת רפ"ק לפ"ק ונדפסו הדברים עוד קודם לזה בסק"ג שם שנת רע"ח וכתחיל שם „זה ספר מדקדוקי הטעמים שהחביר רבי אהרן בן אשר ממקום כעזיה הנקראות טבריה אשר על ים כנרת מערבה אלהים יניחהו על משכבו ויקיצנו עם ישני אדמת עפר המשכילים והמזהירים יזהירו כזוהר הרקיע בגן עדן. ואח"כ מתחיל „סדר סוד הטעמים, כו' (בשנויים כמה שהעתקתי למעלה) סדר המקרא תורה האשמורה הראשונה קדמוניות וסדורים כתורה. משנה תורה כתורה סיום תורה כתורה סדר הנביאים האשמורה התיכונה שלום התורה כמעמד התורה ומורים בה הורייה כתורה, משיבי נפשות צירי אמונה עומדים במגדל מעל לעם כחוקת התורה וכל אחד ואחד דבר אמת ובענינו באשמורת התיכונה יושבים באמת. סדר הכתובים האשמורת האחרונה קבלה של אמת זכרון ראשונות ושמותם מלמדים עליהם תורה נביאים וכתובים כתובים כפי הנביאים על היחידים בראשיהם ועל הכלל על גבוליהם להודיע שכל הכתוב והבטוי והמוקש לכתב הקדש והנקוד והטעמים ואותיות תלוים ואותיות קטנים ועקומים והנקודות וההצונים וסתומות ופתוחים ונכתב ולא נקרא ונקרא ולא נכתב ואותיות מנוזרות כי הם על חלקם ועל גבולם ועל סדורם ועל שנונם אם רבו בשמות ובמנין הם שבים לסדר הזה בבית קדש הקדשים וחצר אהל מועד והמשכילים יבינו".

הרי לפנינו שהנוסח הזה כתב אחד אשר לא נדע מי הוא ומתי היה ואימר „שהחביר (!) ר' אהרן בן אשר" (וכבר מת) וכשנעריך את זה לעומת זה יראה ויבין גם תינוק דלא חכים שלא קרב זה אל זה ומה שבתוב בזה אינו בזה. והחכם המבין מדעתו ישפוט בעצמו מישרים שהנוסח שהעתקתי אני מספרו של משה בן אשר מכתב ידו, הוא הנוסח הקדמון ובסגנון לשונו הולך באופן אחד כלשונם, והנוסח האחרון הוא מלוקט ומחובר בתוספות וכגרעות ולא על טהרת הקדש כי עלו בו ערב רב, כמו „עומדים במגדל מעל לעם כחקת התורה" שאלו השתי מלות נוספות ואין להם ענין לזה כלל. וכן „יושבים באמת" תחת „בכבוד" וכן „ושמותם מלמדים עליהם תורה נביאים וכתובים כתובים מפי הנביאים" אלה הג' תיבות אין להם ענין וסגנון בזה. וכל היתר „הכתוב והבטוי והמוקש" כו' הוא הוספה אחרונה וערבוב דברים שאין כתוב מר' משה בן אשר, והכתוב שם אינם פה. כן לבסוף „הם שבים לסדר הזה בבית קדש הקדשים והצר אהל מועד" חסר תיבות „והקדש" כמובן שהם כנגד תו' נבי' וכתו'. — קצר המצע מהשתרע כל הדקדוקים והבקורת שיש לדקדק ולבקר על כל תיבה ואות שנשתנו בזה. עכ"פ כל אדם יחזה

שהנוסח האחרון הוא אחרון וחלו בו ידים. ובעיני ברור הדבר כעצם השמים לטוהר שזה המאסף שהדפיס הדברים האלה; במק"ג רע"ח שתי יותר מישש מאות ועשרים שנה לאחר ר' משה בן אשר הזה, מצא איזה רשימות ומסורות אשר היו מיוחסים לבן אשר ומר' אהרן בן אשר הנודע בספרים (יותר מר' משה בן אשר) וזולתו ואספם יחד וקראם על שם ר' אהרן בן אשר. ועל כן ממנו לא נוכל לקחת ראי' ואפי' זכר לדבר לדעת מי היה בן אשר רבני או קראי, אפי' אם היו נמצאים דברים המראים באצבע כה או כה, אחרי אשר דבריו הורקו בכמה העתקות ונתוספו ונגרעו בהם תיבות וענינים אשר לא מבטנו יצאו. (ובשגם בן חיים זה ידענו מה הי' לו) ורק עלינו לחזור על הראשונות את הדברים אשר יצאו מפי כתבו בעצמו לראשונה והוא הנוסח הישר והנאמן שהעתקתי בח"א ובזה, ובו כל אדם יחזה שהיה רבני ודברי חז"ל על לשונו ובדרכיהם הלך.

ואף גם זאת הוכחתי בח"א שר' אהרן בן אשר אחר הוא והיה זמן רב אחר ר' משה ב"א, ויש שקוראים אותו ר' אהרן בן משה בן אשר, וי"א משבט אשר. וכולם לא ידעו מי הוא, ושגם זה ר' אהרן ב"א המוזכר על התנ"ך כ"י היקר שבארם צובא היה ג"כ רבני ולא קראי (ראה מכל זה בארוכה בח"א בדברים עתיקים), והוא נעלה מכל ספק, והרשימה שהעתיק לי משם הרב ר' יעקב זאב נ"י היא הנוסחא האמיתית כאשר נודעתי גם אח"כ מנאמני רוח, וההגהות שהצגתי שם בהערה אשר הגיה החכם פירקאוויץ, הם ללא אמת וכאשר קיימתי זאת מסברה, ע"ש.

הנה הראת לדעת שגם אם היה תיבת „מוקש" מיוחד רק להקראים לבד לא נוכל לשפוט מזה על בן אשר שהיה קראי. כי באמת הוא לא כתב התיבה הזאת כנזכר, ואולי בין הכתיבות שאסף בן חיים או הקודם לו היה גם כתיבה אחת מקראי וערבב הכל יחד כאשר עשה בכל המאמר ההוא. ואפשר שגם הוא לא ידע מה זה. אבל לדעתי מוקש הוא ועמל זאת בעיני להתלות בהשערה הזאת כהררים התלויות בשערה. ואפי' זכר לדבר אינו ככל הראיות האחרות שאין בהם ממש — (וכאשר לקחו לעד נאמן את המלות „רי"ת" [רוח ה', תניחנו] שבותבים אחר הפטירה, ונתפתו לומר שרק הקראים כותבין כן, ולא ידעו שנוסח קדמון הוא ביד אחינו הרבנים הבבלים והתימנים ועד היום הזה, וכאשר יראה הקורא בספרי זה לרוב, וגם על הרס"ג כתבו כן. וגם נוסח ההשכבה בסדר התפלה מתחיל „רוח ה' תניחנו". ולפלא על מבקרים וחוקרים בדור נאור כזה אשר לא ידעו מזה ונתעו בשוא והטעו גם אחרים). — ואינו כדאי להאריך בביטולם, אמנם זאת ראיתי כי אך דבר אחד הניא לבב החוקרים האלה לעשות כל בעלי המסורה והמקרא והדקדוק לקראים, בעבור שרצונם לומר שגם המסורה והנקוד והטעמים כולם חדשים מקרוב באו אלינו מידי הקראים אשר רק המה היו בעלי המלאכה הזאת, וע"כ ארגו נימא בנימא מקורי עכביש ועשו שלשלת מאפס ואין. אך אנכי בתומי אלך ולא אוציא ישן מפני חדש! ואתה אהובי אשר אספת את ספרי אל תוך ביתך, כל עון

תשא ממני אם עוד רגע אדבר בענין הזה, יאם ימצאו דברי טובים בעיניך תברכני נפשך, והיה זה שכרי.

והנה בה"א שם נגעתי בפינה הזאת וחזקתי יסודותיה בראיות נאמנות שהמסורה אשר בידינו כביר לימים היא ועוד לפני חז"ל בתלמוד ומדרשים מצאה לה קן, מסה שמצינו במסורה שמות בעלי התלמוד וספריהם כמו רב יהודה בר יחזקאל, רב נחמן, ילתא (אשתו), נהרדעי, סוראי, מערבאי. ובכ"י תימן מצאתי במס"ק על הרמתי: (בראי' י"ד כ"ב) בזה"ל „ג' מיפלג' באות' תרץ מר שמואל בר שילת בנהרדעי" *). ואולם גם בכל פינות שאנו פונים בתלמוד ומדרשים אנו רואים שהמסירה היתה נר לרגלם בין בדינים ובין בדרשות, כמו בסוכות בסכת (סכהו' ב', ט' ב' וע"ש

*) ר"ל ג' פעמים במקרא ומחולקים באותיות. חד הרמתי (דהכא) והוא ת"י ות"ו. וחד הרימותי קולי (בראשית ל"ט ט"ו) והוא מ"י ות"ו. וחד הרימותי בחור (תהלים פ"ט כ') והוא ת"י ות"ו. — רב שמואל בר שילת היה מלמד תינוקות באמונה דלא חזי לגינתי' תליסר שנין, ורב קרי עלי' ומצדיקי הרבים וגו' (ב"ב ח' ע"ב). והוא היה בנהרדעי מקומו של רב. ושם אמר לי' עד השתא לא תקבל מכאן והילך קביל ואספי לי' כתורא (שם כ"א א'). ובירושלמי מגילה פ"א ה"ט „מוחק כו' שמואל בר שילת משמי' דרב הלכה כמי שאומר פתוחה" (ושם כמה מאמרים מרב בהלכות כתיבת ס"ת, שנראה שגם הוא היה סופר ובעל מסרה). עוד שם ר' זעירה שמואל בר שילת בשם רבא ובלבד מקום התפר". ורב יהודה (בר יחזקאל) היה תלמידו (עירובין כ"ה א'. אמר רב יהודה משמי' דרב שמואל בר שילת משמי' דרב" כו' ע"ש). וגם היה בעל מברה כמו שהבאתי ממנו למעלה, ולא הגיע לדמותה באלו עובדא עם רב נחמן (קדושין ע' ע"א) — ובשבת (קנ"ג ע"א) א"ל רב לרב שמואל בר שילת אחים בהספדא דהתם קאימנא. ופירש"י „בשעת מיתתי התחמם בהספד שלי שיתחממו". כי תלמדי התינוקות היו גדולי בעלי מקרא ולפיכך היו גם דרשנים וספדנים. כי אין דרשן בלי מקרא שכל דרשותיהם בנוים על המקראות. וכ"ה בילקוט הושע סי' תקל"ג על פסוק קחו עמכם דברים „קחו טובים דרשנים טובים כגון לוי בר סיסי (הוא לוי סתם) וחבריו. ובירושלמי פ"פ מגלת תענית „סימנאי אתון לגבי רבי כו' הן לנא חד ב"נ דליהוי דיין וחזן ספר מתניין (מלמד) כו' ויהיב לון לוי בר סיסי (וכ"ה בב"ר פ' פ"א בשנוי לשון). ובמדרש חזית ה' „כד דמיך ר' אליעזר בר' שמעון הי' דורו קורא עליו מי זאת עולה וגומ' מכל אבקת רוכל ש' דהוה קריי ותניי ופייטן ודרשן".

ולא תתבונן בדרשותיהם והספדיהם ז"ל, על זאת יתפלא כשפתחו באיזה פסוק לנשא הדרוש איך היו חורזים ומשלשלים מענין לענין ומפסוק לפסוק ומתיבה לתיבה בדומה לו בעליו או במלותיו או בהברתו ובתמונת נדפסים כאילו התנ"ך כולו עומד לפניהם כמו חי ונגד עיניהם כל מליצות המקרא כל תיבה ואות במנין ובמספר, למעלה מזכרון והשגת בן אדם! ורק להם ז"ל היוי ליתם מעשה המסורה אבל גם הוא נעלה ונשגב ממעשה שכל אנושי, כאשר יתבונן כל משכיל על דבר אמת ודק.

והנה כי בעלי המסורה היו נקראים לפעמים בעלי מקרא והם היו המלמדי התינוקות ונקראים גם סופרים, כמ"ש (ילקוט שה"ש) קורות בתינו ארזים אלו הסופרים רהיטנו ברותים אלו התינוקות. ובירושלמי מגילה ובמד"ר איכה „נטורי קרתא ספרין ומתניין (מלמדים) כה"ד אם ה' לא ישמור עיר" כו'. ובעירובין (כ"א ב') דרש רבא כו' פרחה הגפן אלו בעלי מקרא פתח הסמדר אלו בעלי משנה הנצו הרמונים אלו בעלי גמרא ושם דרש רבא לימד דעת את העם דאגמרי' בסימני טעמים, ופירש"י קבע לה מסורת וסימנין בתיבת המקרא כו'). ובב"מ (ל"ג ב') אחיכם אלו בעלי מקרא שנאיכם אלו בעלי משנה (נ"ל דדרש שנאיכם מלשון משנה), ובברכות ל' ב'. כתובות כ"ו א', יתיב ר' חנינא קרא קמי' דר' ינאי כו' א"ל קרא קראך לברא. גם ר' חייא קרא באד"ר איכה. אין כאן המקום לפורשם ידי בהערה זו.

בתוס') אשר תקראו אתם שלשה פעמים — ר"ל ח"ו — (ר"ה כ"ד וכ"ה). כפת תמרים כפת כתיב (סוכה ל"ב וע"ש בתוס') אשר לא חמה, אעפ"י שאין לו עכשיו והי' לו קודם לכן (מגילה ג' ע"ב. ערכין ל"א ב' ועי' בס' מ"ש בארוכה) ועל כל נפשת מת ורבנן נפשת כתיב אשר ירשיען ורבנן ירשיען כתיב (סנהדרין ד' א') אשר ישבבן כתיב, מעבירם כתיב (שבת נ"ה ע"ב) וע"ש ברש"י ותוס'. זה שמי לעלם כתיב (קדושין ע"א א') ובב"ר פי"ב כל תולדות שנאמרו בתורה חסרים בר מן תרין, וכ"ה במסורה שלנו, ועפרון ישב ר' יצחק אמר ישב כתיב (ב"ר פנ"ח) ושם, נבהל להון זה עפרון כו' ולא ידע כי חסר יבואנו שחיסרו הכתוב וא"ו (ר"ל שעפרן שני ח"ו כתי') ובמדרש ילמדנו פ' בהעלותך, מקשה תיעשה המנורה יו"ד מלא *). ועוד ועוד תקצר הספר מהכיל את כל הנפוצים בכל הש"ס והמדרשים, והרב מ"ש מביא כמה פעמים ממדרש חסרות ויתרות והנראה מלשונו שהוא מדרש קדמון. וכן נראה מספר התגין. ואם לא נרחיק ללכת אחרי המעקשים ארחות יושר הפשט, נמצאם מפורש בתלמוד (נדרים ל"ז, מגילה ג') ושום שכל אלו הפסוקים ויבינו במקרא זה פיסוק טעמים ואמרי לה אלו המסרות'. ואין הכלה הזאת יוצאה מידי פשוטה וכמו שאמר אח"כ אמר ר' יצחק מקרא סופרים ארץ כו' עטור סופרים אחר תעבורו כו' קריין ולא כתבן פרת דבלכתו כו' כתבן ולא קריין נא דישלח כו'. וכל אלה הם במסרות המקרא אשר בידינו, והוא מה שאמרו (אבות פ"ג) מסורות סיג לתורה, כי בוראי הם סיג גדול שלא תתוסף ולא תגרע, כי מהם תורה שלמה יוצאה בהינומה, ולא תתחלף מאומה. והוא שאמרו בכ"מ אם למקרא ואם למסרות. ובקדושין (דף ל') לפיכך נקראו ראשונים סופרים שהיו סופרים כל האותיות שבתורה שהיו אומרים ואו דגחון חציו של אותיות כו', וכל זה הוא במסורות שלנו. ושם: אינהו בקיאי בחסרות ויתרות כו', וזה עיקר המסרות. ובמדש"ר איש חרבו על ירכו אלו המסורות והסימנים שלא תשתכח תורה בגלות. ואף הנקודות שעל האותיות מצינו להם (ב"ר פע"ח ובתוי"ט ע"פ כמגדל דוד) וישקהו כולו נקוד אמר ר' שמעון ב"א כל מקום שאתה מוצא הכתב רבה על הנקודה כו' אלא כולו נקוד כו' מלמד שלא בא לנשקו אלא לנשכו. ובסנהדרין מ"ג למה נקוד על לנו ולבנינו ועל עין שבעד מלמד שלא ענש על הנסתרות עד שעברו ישראל את הירדן כו' וע"ש בתוס'. ובפסחים (צ"ג ב') ר' יוסי אומר לפיכך נקוד על ה' כו', וכן כל העשרה נקודות מובאים בתלמוד ובמ"ר. וכן הפסיק נזכר להם ז"ל במ"ר שמות פ"ב: אתה מוצא באברהם אברהם יש בו הפסק יעקב יעקב

*) ובמדרש הזה דרש ל' פעמים לקשותי גרעני פרעה, לשמתי כתיב אמר הקב"ה כמה שמתי על המצרים כו' כך שמתי כו' ס"ל ל' עקומה דרך פעמים כל מקום שנאמר מקשה כתיב בחן ושם בסמ"ך כו'. אבל בילקוט בשם המכילתא הוא לסיקך, דרש ל' פעמים לקושתי גרעני כו' שום נקבה כו' ס"ל ל' עקומה דרך פעמים לקושתי לשמתי כתיב כמו שמתי על מצרים כו'. ר"ל כי לשמתי כתיב מ"ו ולכן לכן שום רק לשמתי בחן שמאל, והוא כתי' ושמתי במני (שמות ס"ב י"ט) וכן הוא בספרים תשה, ולמדינתו מלא, ומשם דף' לתמרנה.

כו' שמואל שמואל כו' אבל משה משה אין בו הפסק כו'. וכן הוא במסרות שלנו. וכן החמשה פסוקים שאין להם הכרע (יומא נ"ב) איסא בן יהודה אומר חמשה מקראות אין להם הכרע שאת משקדים כו' [ע"ש בתוס' תימה דלא נקטינהו כסדר שהם כתובים בתורה כו'. ומ"ש בגליון מהרי"פ במדרש חזית בפ' כי טובים דודיך הסדר ככתוב] וכ"ה במסורה שלנו וסימן איטיבו שבטיא (בשמעם ולא ארור) ליהושע, בנהורא, דמשה. ועי' מ"ש פ' וילך ט"ז. ובהגינה (ו' ע"ב) למאי נ"מ כו' לפיסוק טעמים ופירש"י בנגינות א"ת שני מינין צריך אתה לפסוק הטעם של ויעלו עולות באתנחתא כמו שאנו קורין אותו או בז"ק טעם שמפסיק הדבור מפה שלאחריו ואם מין אחד הוא צריך אתה לקרותו באחד משאר טעמים שאין מפסיקים כגון פשטא או רביע. ועי"ע רש"י שבת נ"ה ע"ב ד"ה מעבירם כתיב. וז"ל קשה בעיני שם החכם הנזכר כאן כי אומר אני שטעות גדול הוא ול"ג לה להא מילתא שהרי בספרים מוגהים כתיב מעבירים וגם במסורה הגדולה במקום שמנוין שם כל התיבות דלא כתיב בהן יוד וקורין ולא נמנה זה והם מנוין ע"פ החשבון כו' וע"ש בתוס'.

ולא עוד אלא שגם הנקודות והטעמים זקנים המה לימים. ובזמן התלמוד כבר היו גלוים וידועים, ואומר אחרי שלשה"ק יש לכל אות שבעה הברות כמו אוֹ אָ אֶ כו' וא"א לבטא שום אות או תיבה בלתי סימני תנועות אשר נציין לכל אחד, כי אין ללה"ק אותיות וואקאלען כשאר לשונות וכן יש לכל אות מלה"ק שם עצמי. כמו אלף. בית. גימל, הלא בהכרח שנקרא שמות גם להתנועות, כמו קמץ חולם, כו' (או בשם אחר) אשר אך על ידם נוכל לדעת לעצמנו ולהסביר לזולתנו אופני הבטוי וההברה והקריאה כי האותיות והתנועות צריכות זו לזו כמו הוואקאלען להבוכשטאבען בשאר לשונות. אשר בלעדן לא תכון המבטא כלל, ושתיהן לגוף אחד נחשב. ואף אם נדחוק לומר כי ההרגל נעשה להם טבע ואחרי אשר הורגלו מקטנותם לבטא המלות על האופן אשר למדו להם אבותיהם ומוריהם לא היו צריכים עוד לדעת תנועות וטעמים, והיה להם חזות הכל כמושכל ראשון. אך זאת יתכן בדבור או בקריאה בעל פה. אבל אם אחד רוצה לכתוב להברו או לדורות איזה ענין הבאים בהם איזו מלות שהם שלא על מנהג הרגיל בתנ"ך או להורות על איזה מלה איך צריכה להקרא, וכמו שנמצא הרבה מזה הענין במסורות או רוב אל תקרא שבתלמוד, איך נוכל להבין זאת אם לא נקרא בשם סימני וציוני התנועות. למשל כאשר רצו בעלי הלשון או המסורות לכתוב הכלל או ההרגל שבהפסק מאמר (אתנח וסוף פסוק) יבא אָ תחת אַ (קמץ תחת פתח) או יפרץ בם בסמיכות תחת פן יפרֹץ בהם בנפרד או דודיך לזכר, ודודיך לנקבה, הלא בהכרח היו מציינים בתנועות האלה (או בדומה להם) תחת האותיות וקראו להם שמות כאשר קראו שמות להאותיות. וכאשר לא נדע אל נכון טעם שמות האותיות כן לא נדע טעם שמות התנועות והטעמים. וכן בכל אל תקרא שבתלמוד. ואחרי נודע שהמסורה קדומה היא, כי

בלעדה לא נדע לכתוב אפי׳ פסוק אחד בתנ״ך במלא וחסר, ומלות ופסוקים דומים אשר רק המסורה תבדיל ביניהם, וכמה דיני תורה והלכות מרובות תליות בהם, והמסורה צריכה בהכרח גם לתנועות וטעמים כמו שבאמת נפגע בהם בכל פרשה וסדר, ודאי שגם התנועות והטעמים נולדו על ברכי המסרות וכבר היו בזיונן וצביונן לפני חז״ל בעלי תלמוד.

וגם החכם הבחור אשר עליו תלו החוקרים החדשים לחדש את המסורה והנקודות, כי גם הוא חקר והתפלסף בזה — ובאמת עליו יש לסמוך בענין הזה כי הוא הי׳ בעל מלאכה זו כל ימיו ועיניו ראו הרבה חכמה ודעת בענינים האלה בכ״י רבים ועתיקים, — כתב וז״ל „והאמת כי בעלי המסרות היו למאות ולאלפים דור אחר דור כמה שנים לא נדע זמן התחלתם וגם זמן חתימתם אך עוד היום מי שיחפוץ לקרב אל המלאכה ולעשות סימנים וכללים למצוא חשבון ממלות או ענינים ממסרות הרשות בידו אך בתנאי שלא יוסיף ולא יגרע על מה שהסכימו עליהם אנשי כנה״ג במלאים וחסרים ובקרי וכתיב ובאותיות גדולות וקטנות פתוחות וסתומות בתורה וכדומה לאלה גם לא יכחיש דברי בעל המסרות בענין הנקודות והטעמים וסכומי המלות שמנו הם ונתנו בהם סימנים כו׳ והנה דע לך כי המסרה הגדולה הנמצאות כמעט אין לה קץ והאמת שאם יהיו כל דברי המסרות הגדולה שראיתי אני בימי כולם כתובים וקשורים יחד על ספר ירבה כמותו בכמות כל העשרים וארבע כו׳ וגם מה שנמצא כתוב בגליונות הספרים אינו אלא קצור מהמסורה הגדולה כי ודאי בעלי המסורה לא כתבו דבריהם סביב הגליונות כי קצר המצע מהשתרע והיריעה מהכיל את כל דבריהם אך כתבו דבריהם קונטרס קונטרס ולמדום ברבים ונתפשטו ההעתקות ההם הנה והנה והסופרים כותבי המקרא לקטו מהם איש כל הישר בעיניו וכתבום סביב כל הגליונות למעלה ולמטה יש האריך ויש קצור״ כו׳ עכ״ל הבחור. וכן ראיתי גם אני הרבה תנ״ך כ״י אשר מסורותיהם משתנות יש מאריך ויש מקצר יש מוסיף ויש גורע ומה שנמצא אתנו בדפוס מעט הוא וגם מוטעה.

הנה גם דברי הבחור בהירים שראשי בעלי המסורה קדמונים מאד ויגיעו עד אנשי כנה״ג וגם הנקודות והטעמים הם מבעלי המסורה כאשר אמר מפורש: ואין רשות להאחרונים להוסיף ולגרוע, כי הסכימו עליהם אנשי כנה״ג״.

והם הם דברי ר׳ משה בן אשר הקדמון ואזהרתו באמרו שכתב (הספר ההוא) „באר היטב כשהבינו (כמו שהבינו) עדת נביאים בהורי ה׳ כו׳ והעצימו והגדילו המקרא קדש עשרים וארבעה ספרים וייסדום באמונתם בטעמי שכל (ר״ל טעמי הנגינות הנתון בשכל *) בפירוש דבור בחיך מתוק ביופי מאמר״ (הם התנועות והנקודות חסר ויתר דגש ורפי כו׳) הרי דעת שפתי ר׳ משה בן אשר ברורים ומזהירים שיסוד המקרא עם

---

*) כמ״ש בעזרא (ח׳ י״ח) איש שכל מבני מחלי בן לוי וגומ׳ וכ״ה גירסת התוס׳ (ב״ב י״ד ע״ב) ד״ה בפרשעותה „ושום שכל פסוקי טעמי״ כו׳ ע״ש שלא כגירסתנו.

הטעמים והנקוד יסדו אלה בחירי ה' כו' שהשלימו המקרא עשרים וארבעה ספרים. וכן מה שכתב עוד שם „וכל המשנה כו' דבר אי מיחק מסני א״ת כו' אלא אם כן יבין וירע שיש בו דבר ששגינו בו בכתב או בניקוד או במסרת או בחסר או יתר אל יהי לו מחילה" כו' מורה באצבע כי לא סלבו ברא את כל אלה אלא הכל כבר היה לעולמים תורה התומה בניקוד וטעמים ומסרות. וכן הוכחתי בה״א מספר הללי שנכתב בזמן חתימת התלמוד כבר היו בו נקודות וטעמים ומתגים ודגושים ומסורות. ואוסיף בזה מה שראיתי עוד בס' מנחת שי שמביא ג״כ להללי כמה פעמים בענין הניקוד. בתהלים ק״ט י' ז״ל: כתב ר' יעקב בן אליעזר כי בספר הללי אשר בטוליטילא (נכתב בערך ד״א ש' ליצי') כתוב עליו במסורה לית כוותי' חטף. עוד שם ל״ז מ': יפלטם בהללי בלא דגש, ועוד ברומה לזה בכ״ם שם. גם התוס' שבת נ״ה ב' ד״ה מעבירם כתיב, כתבו „הש״ס שלנו חולק על ספרים שלנו שכתוב בהם מעברים כו', ובס״א כתבו שאנו סומכים על המסורה נגד הש״ס. והבאתי למעלה מרש״י שם שמוחק המאמר בתלמוד מפני שהוא נגד המסורה. והנה הם ז״ל היו קרובים לזמן יציאת הקראים הוא ענן ושאול בנו רק כמו שלש מאות שנה ולמטה, ואם המסירה והנקודות נתחדשו על ידם ודאי שלא הי' נעלם גם מעיני הרבנים האלה אשר שמשו גם במקדש המסרות והדקדוק כידוע, והאיך יפסקו הלכה כמותם נגד התלמוד, השכל הישר לא תקבל זאת! וגם הראב״ע אשר לא נשא פנים לאיש כתב „אין חכם כבעל הטעמים". ובסוף מס' מגילה אמ״ר יוחנן כל הקורא בלא נעימה כו' ופירש״י כגון טעמי המקראות. ובסנהדרין ק״א א') ת״ר רבנן הקורא שה״ש ועשה אותו כמן זמר ופירש״י „שקורא בנגינה אחרת שאינו נקוד בה ועושה אותה כמן שיר" כו' ע״ש. ומה נאמנו דברי רש״י ברכות ס״ב א' מפני מה אין מקנחין בימין כו' ר״ע אומר מפני שמראה בה טעמי תורה. ופירש״י נגינות טעמי תורה של תנ״ך בין בנקוד שבספר (מפני שהם נקודות קטנות למעלה ולמטה ובאמצע האותיות צריך המלמד להורות לתלמידיו באצבע) בין בהגבהת קול ובצלצול נעימות הנגינה של פשטא ודרגא ושופר מהפך מוליך ידו לפי טעם הנגינה ראיתי בקוראים הבאים מארץ ישראל עב״ל. ושניהם נכונים ואמתיים. כמו שהעתקתי לעיל ממחברת התיגאן.

ואלה דברי המחברת הזאת בחלק השני ע״ד הניקוד והטעמים, ז״ל:
„ואם יאמר אדם מי חבר אלה המלכים (של התנועות) וכן הטעמים והתקין צורתן כמו שהן עתה בידינו ידע תחלה כי צורתן הוא כמה שחברו עליו הג.תרונים ואמרו זו היא צורת הקמצה וזו היא צורת הפתחה וכו' וכן זה צורת הזקף וזה צורת האתנחה וכולן הסכימו על זה ועשו אותן סימנין ללמיד וללמד בהן יש מי שאומר סימות עזרא הן שכתבו אותן והעלו להן אלו הצורות כמו שנאמר ויקראו בספר בתורת אלהים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא. ואמרו חכמים מפורש זה התרגום ושום שכל אלו המסרות ויבינו במקרא אלו פסקי הטעמים כמו שתיקן התרגום וחיברו וכן תיקנו

כל התפלות והברכות כך תיקנו אלו המלכים והעמידום על צורה זו. ויש מי שאומר מקודם עזרא. וזה שאמרנו בצורתן ושמותן אבל ענינם ממשה מסיני כמו תורה שבעל פה והיו על פה כותבין תיבת הפיסוק בלא מלכים ולא טעמים וקירין אותו כתקון כמו ששמעו ממשה בדרך הרום ובדרך שחיה ובדרך נצב ומיציאין אותו על הענין וכן קבלו איש מפי איש וכיון שראו שהתחילה הגלות ונתבלבלה הלשון עמדו וסימנום והקקום ונקרו בהן החומשין כדי שילמדום הכל במהרה תהיה לשון הכל צחה בלשון הקדש על פי הדקדוק ששמעו ממשה מסיני ונשאר ספר תורה המקודש בלא נקודות בעיקר נתינתו מסיני כמו שהוא בלא תרגום" כו' עכ"ל. וכמיצא הדברים יבינו כל שמה שכתוב כאן „שחברו עליו האחרונים" הם עזרא ואנשי כנה"ג, והם בכלל התורה שבע"פ שלא נתנו לכתוב ממשה, ולפיכך ס"ת שכתבו בה נקודות התנועות וטעמי הנגינות פסולה עי' בפוסקים — כי התורה נתנה לדרוש עפ"י המקרא והמסרות. כמו שאמרו יש אב למקרא ויש אם למסרות. כנזכר, ובהם תלוים עיקרי הדינים ותילי תילי הלכות, ואם תהי' מנוקדת אין עוד אם למקרא. ובזה סרה תלונת חכמי המבקרים בזמנינו מהמדרש חזית ע"פ תורי זהב. וז"ל ד"א תורי זהב נעשה לך זו התורה כו' עם נקודות הכסף ר' אבא בר כהנא אמר אלו האותיות ר' אחא אמר אלו התיבות. ד"א תורי זהב זה הכתב עם נקודות הכסף זה הסרגל (השרטוט) עכ"ל המד"ר. והקשו למה לא דרשו נקודות הכסף אלו הנקודות (ממש, התנועות שלנו) והוכיחו מזה שחז"ל בש"ס ובמד"ר לא ידעו עוד מהנקודות, אבל לפי האמת לא קשה ואין מזה הוכחה כלל. כי המדרש דורש הפסוק הזה על יום מתן התורה שבכתב בהר סיני, כמבואר שם, ואי אפשר לדרוש על הנקודות שהם מתורה שבע"פ ואסור לכותבם בספר התורה. ובחר לו לדרוש על התיבות או האותיות והשירטוט שגם הוא הלכה למ"מ שצריכה שירטוט וס"ת שאין בה שירטוט פסולה. וזה ברור ופשוט. וכן דרשו שם על פסוק ראשו כתם פז „אלו דברי תורה כו' קווצותיו תלתלים זה הסירגול שהורות בעירב אלו האותיות. ובויק"ר פי"ט הגירסא „קוצי האותיות" וכן נראה נכון כמובן. שגם קוצי האותיות הם הלמ"מ וס"ת שחסר בה אפי' קוצי של יו"ר פסול.

על כל פנים אנחנו לפי דרכנו רדפנו לדעת כי בעלי התלמוד והמדרש כבר ידעו מהמסרות והנקודות והטעמים הידועים לנו היום, ואם כי לא נוכל להראות ברור שהיו להם התמונות והשמות ממש כמו שהם בידינו עתה בלי שום חילוף ותמורה, אבל כל עוד שאין לנו עדות אחרת להכחישנו וראיות ברורות על ההיפך, עלינו ללכת בדרך הכבושה ולהעמיד כל דבר על חזקתו. ובטח נוכל להגיד בפה מלא, שכמו שלא נשתנו ולא נתחלפו מזמן ר' משה בן אשר זה כאלף שנה ועוד מזמן ההללי יותר מאלף ושלש מאות שנה, כבה לא נשתנו ולא נתחדשו עוד לפני זה. כי לא נוכל לתת להם ראש עד עזרא וסיעתו. ומצד אחר יש לנו להתקיים על קדמותן ונאמר אחרי שזמן חבור המשנה והמחברה נודע וגלוי לנו, וכן

חבור התלמוד ירושלמי והבבלי ידועים וברורים למדי, וגם את כל הנעשה וכל המאורעות שהיו לישראל המה וספריהם מאז נחתם התלמוד עד היום הזה הכל גלוי וידוע לפנינו כללותיהם ופרטותיהם, בכתב יושר דברי אמת. ואם היתה מלאכת המסרות והנקודות והטעמים נעשה אחר חתימת התלמוד ואפי׳ בזמנם, האיך לא היה זכר לדבר הגדול הזה באחד מספרינו הראשונים, ואיך לא היה משתמיט איזה סופר או מחבר מקדמונינו להגיד דבר מזה, כי אמנם יודה כל מבין עם תלמיד שמלאכת המסרות והנקודות והטעמים היא מלאכה גדולה וחכמה נפלאה נשגבה ונעלה עד מרום, ואשר תוקף גדולת קדושת תורתנו תלויה בהם. ורק אנשי מופת אשר רוח אלהים מרחפת עליהם יכלו לעשות הענין הגדול הזה. והמופת היותר חזק שקבלו עליהם כל ישראל בכל מקום שהם ושפה אחת ודברים אחדים להם (רק בדברים קלי הערך מאד שנפל החילוף בין יושבי מדינות רחוקות כמו שהוא בטבע כל הענינים) והסכימו עליהם בלב אחד כאילו קבלום מהר סיני.

אי לזאת לחכמה ודעת תחשב לנו אם נאמין באמת ובתמים שהנקודות והטעמים והמסרות (שנשארו מעט מהרבה) שהם עתה בידינו לנו ולבנינו, היו גם לפנים בישראל עוד בימי חז״ל התלמודיים והמשניים, והאומר שנתחדשו אחר חתימת התלמוד ברוב ימים או שחכמי הקראים עשו את אלה ומידיהם היתה לנו זאת, אינו אלא טועה. וה׳ יכפר בעד!

והנה בהיותי בתימן ראיתי סדורי תפלות כתבי יד עתיקים (אשר הודעתי ענינו בהלבנון שנה שישית, ומכרתיו לבית עקד הספרים בעיר אוקספורד בריטאניא עם חומש כתבי יד ומחברת התיגאן). גם תרגום התורה. ושירים עתיקים כתבי יד (ועוד שיר אחד מאלה עמדי) והם מנוקדים בניקוד משונה משלנו. היינו שהנקודות הם בתמונה אחרת ועומדים כולם ממעל להאותיות. והם רק ששה תנועות, קמץ פתח, חולם, צרי, שורק, חירק (והסגול אין שם. כי היא להם בהברה אחת עם הפתח כמ״ש בח״א) והגידו לי שהניקוד הזה מחזיקים לחול ומנקדים בהם רק התרגום והתפלות אבל לא בתנ״ך, ואני אמרתי מפני שהוא יותר קל ועשאו אותו סופרים אחרים להקל מעליהם. וכשבאתי לאירופי ראיתי שכבר דברו בזה חכמי הזמן ובשנה האחרת נדפס הספר „מבוא אל הנקוד האשורי״ והרבה לדבר על הענין הזה, וגם הוא לא ירד אל חקר תכלית הדבר בהיותו תוקע את עצמו יותר מדאי על ספרי הקראים כאשר הראה בספרו הראשון לקוטי קדמוניות. — ועכ״פ לדברי הכל הנקוד שלנו שלם וקודם לזה במעלה ובזמן. ועתה כי ארכו דברי מוכרחני לקצר היום, וה׳ אלקים אמת ינחנו בדרך אמת מפני קשט סל״ה.

מספר הללי הסופר מלאים וחסרים בתורה

זה העתקתי מהקונטרס האחרון שהיה מחובר להתנ"ך רש"ש שהודעתי ענינו אות א' (צד קע"ה—קע"ח) [אותו מכרתי להקסרית עגענייע אשת נאפוליון הרביעי והיא נתנתו לתועלת הרבים בהביבלאטייק הגדול שבפאריז, ומונח שם למראה תחת מכסה זכוכית במחלקה העברית נו' 7] אבל הקונטרס הזה (כאשר הודעתי למעלה אות א') הוא בכתיבה אחרת ישן נושן מהתנ"ך גם מין קלף אחר ותמונה אחרת, וכנראה השיג בעל התנ"ך הקונטרס הזה ממ"א וחברו אליו בהנחה לבד, כי לא היה כרוך עמו יחד. וממנו העתקתי זה ועוד דברים אשר יובאו הלאה בשמו. הקונטרס הנז' מכרתי להביבלאטייק היקר של הגביר האדיר השר החכם השלם כהר"ר נפתלי הערץ בארון פאן גינצבורג נ"י. ובראשו כתובות באותיות גדולות אלה המלות: „מספר הללי הסופר מלאים וחסרים בתורה", אבל פעמים רבות מאוד מביא נוסחא אחרת „ובירושלמי" כו' שאינה כנוסחת ההללי. ובפ' וישב, בא, ויקהל, מביא גם ספר „בן זנבוק" לנוסחא אחרינא. ואפשר שסופר מאוחר אסף וגבר מספר הללי אשר היה מוחזק להם למדוייק ומוגה, אלה המלות ממלאים וחסרים והניגן לבדנה והיה לו ג"כ ספר ירושלמי ובן זנבוק, ובמקום שנחלקו הביא גם נוסחאותיהם; או שהסופר הללי בעצמו חבר זה הקונטרס וכבר הי' לפניו ס' הירושלמי ובן זנבוק והביא גם דיעותיהם.

קונטרס כזה היה גם למראה עיני הרב בעל מנחת שי שמביאו הרבה פעמים בשם „העתק הללי" ובפרט במקומות שיש גם נוסחת הירושלמי ובן זנבוק. והנה החכם המדקדק והמגיה כה' יצחק בער נ"י מביבריך, שאל לי בטובו הס' מנחת שי (ד' ווין), וראיתי שרשם המקומות שמביא המ"ש את ההללי והירו', ואחרי הרשימה כותב: „אבל לא היה בידו אלא העתק מס' הללי, ר"ל ספר שהיו מועתקות בו הנוסחאות המיוחדות של ס' הללי, וכנראה משמות ל"ד, ז', גם נדפס העתק הזה בפיזארו, וכן מה שכתב דברים ג' י"א, כ"ח ס"ח, ל"ב א', ל"ג כ"ט, „העתק פיזארו" דעתו על העתק זה מספר הללי", עכ"ל. ואולם אנכי לא כן עמדי, כי ההללי הזה הוא לפני ובודק אנכי ובודק עד מקום שידי מגעת. ואומר כי מה שמביא מס' דברים שהעתק פיזארו הוא ההללי, משם ראיה לסתור: כי שם ג' א' מביאו על שין של ערש שהוא רבתי, ובזה הקונטרס שבידי אינו מצוין ומזכיר כלל מאותיות רבתי וזעירי. וכן שם כ"ח, מביאו (להעתק פיזארו) לענין הכ"ף רבתי של והתמכרתם, שאינו ג"כ בהללי. ושם באותו פסוק על מלת „לראתה" כתב: „בהעתק הללי ובכל הספרים חסר וא"ו" (וכן הוא באמת בכ"י הזה). הרי שהעתק הללי לחוד והעתק פיזארו לחוד. וכן שם ל"ב א' לענין מנין השורות של שירת האזינו מביא ההללי וגם העתק פיזארו, הרי ששני העתקים נפרדים הם. וכן שם ל"ג כ"ט על האלף של אשריך שהיא רבתי מביא העתק פיזארו, ואין זה בהללי. — אמנם מה שמביא משמות ל"ד ז', וז"ל: „אבות מלא וא"ו כתיב ובהעתק הללי מדפוס פיזארו וגם בספר א' כ"י כתוב אבת חסר וא"ו ויצא להם טעות זה כי מצאו כתוב לבון מסרה א' אבת ב' והסר כו' והטועים" כו', עכ"ל המ"ש — נראה ברור שט"ס קטון נזדקר בהדפוס, כי חדא שבהללי הזה כתוב אבות מלא וא"ו; שנית, לא יתכן כלל שהרב מ"ש שמכבדו ומחבבו בכל מקום, יאמר עליו (על ההללי) ויצא להם טעות", „והטועים"; שלישית, הלשון בעצמו מגומגם: „ובהעתק הללי מדפוס פיזארו", שהמס הוא יתכון; גם מה לו להזכיר מקום הדפוס אשר לא עשה כן בכל הספרים שמזכיר. אבל ברור שכן צ"ל: אבות מלא כתיב בהעתק הללי (והוא האמת) ובדפוס פיזארו (שהיא העתק מספר אחר להוד כנז') וגם בספר א' כ"י כתוב אבת חסר וא"ו, ועליהם הוא אומר שטעו, כן נ"ל. והעתק הללי הזה לא בא עוד בדפוס מעולם. ואם אולי בא הוא יקר במציאות, וגם זכרונו לא בא ברושמי הספרים.

ודע שהקונטרס הזה היא רק ממלאים וחסרים ובתורה, אבל בגליון התנ"ך כ"י (המצוין באות א) מביא מהללי עוד חלופים גם בתנועות ודגשים ומתגים וטעמים בכל התנ"ך, ויובא מהם להלאה בהחלופים. וגם הרב מ"ש בשם או"ת מביא ממנו כאלה.

אבן מספר חללי ספיר

בראשית

יהי מארת, והיו למאורת, המארת; הגדלים, המאור הגדל, ויתן אתם, לאתת ולמועדים, את התנינם הגדלים, למינהם, ויברך אתם. ברא אתם; ויברך אהם, וכבשה, ולכל רומש, אלה תולדות, וייצר, יצא מעדן, פישון הוא הסבב, הוא הסובב, ההלך, וינחהו, אכל תאכל, ויצר, שמות, ויבאה, ערומים ובמסרה ב׳ מלאים וסי׳ ובגדי ערומים תפשיט ודין; יתבוששו, ובירו׳ יתבששו, ימתון וחברו; כי ידע, ידעי; כי עירמים, חגרת, את קלך, עירם, צויתיך, נתתה; נחנך תלך, ישופך ראש, תשופנו, והרנך, אשר צויתיך, בזעת אפיך, כתנות עור, וילבשם, לעלם, ותסף, מבכרות ירו׳ מבכרת; וישע; הלא אם ירו׳ הלוא, לא תוסף, מנשוא ירו׳ מנשא, מצאי, מצאו, בארץ נוד, לחנוך, ישב, לטש; חרש, ויברך אתם; שמנה מאת דאדם; שתים ושמונים דמשותלח, ממעשינו, וחמש מאת דלמך; כי טבת, לעלם; הנפלים, מחשבת לבו ירו׳ מהשבות, עשיתם.

תולדות נה

קומתה, תחתים, שנים, ושלשים, והקמותי, להחיות, אתך: להחיות ירו׳ להחית, בא אתה, מכל הבהמה הטהורה, לא טהרה, מן הבהמה הטהורה, איננה טהרה, כל מעינות יר׳ מעינת חסר וו המסרה כל אורי׳ חסרי׳, ארבת, מעינת, וארבת. הלוך ושוב, הלוך וחסור, יצוא, למשפחתיהם; הטהרה, הטהור ירו׳ הטהר, עלת, אסף, מנעריו, אסף; וקר, וחם, יצא, התבה, והקמתי, לדרת, אשר הקמתי ירו׳ הקימתי; וייקץ נח, תולדת, ותבל ירו׳ ותובל, ותגרמה, ודדנים; ללשונתם בגויהם ירו׳ ללשנותם; וסבתה, ורעמה; וסבתכא ירו׳ וסבתא, להיות, גבר, גבר ציד; כנמרד גבור; רחבת, עיר, הגדלה, נפתחים, פתרסים, כסלחים, צידן, משפחות הכנעני; וצבים ירו׳ וצביים כת׳, ללשנתם, בארצתם, בגויהם, יפת הגדול; אופר; באכה; ללשנתם בארצתם בגויהם ירו׳ לגויהם, הראשון והשני בגויהם בגויהם; לראות את העיר ירו׳ לראת ח׳ ו״ו המסרה ב׳ חסרי׳, אתם, לבנות:

ויאמר ייי׳ אל אברם

אהלה, הלוך ונסוע, לבא מצריםה, אתך, אתי, ואתך, כבא, ושפחות ירו׳ ושפחת ואום׳ מן ריש ספרא עד ויפרץ האיש מאוד מאוד שפחת ושפחת כ׳ חסר ומן ויפרץ האיש עד סוף כל אורי׳ שפחות השפחות כל לישנא כתי׳ מלא; ואתנת, גדלים; ולא נשא אתם. ישב בארץ; ובינך; ואימנה; הימן ואשמאילה, צביים כ׳, בארת בארת; רכש ירו׳ רכוש, רכשו, ישב, הרכש ירו׳ הרכוש; ורכשו; שובו, ואת המלכים כי יש ספרים והמלכים; והרכש, הרמת, הולך, ערירי, לא נתתה, ויוצא; לספר, אתם, והאמן בייי׳, ותר; וגוזל; ויבתר אתם, הצפר, . וישב אתם, לבוא; גדלה, וענו אתם ירו׳

אותם ואו׳ המסרה ט״ל מלאים בתורה, ברכש, תבוא מלא, ישובו, הנהר הגדל, הקיני הקדמני, בא נא, ובינך נקוד על יוד בתרא, ביני ובינך אותך, והפרתי אתך, והקמתי, ובינך, לדרתם כולהון חסרים, מגריך והקמתי והפריתי, נשיאם.

וירא אליו

ישב, כחם, ענת, שוב, בלתי, וישקפו, הלך, היו, עודנו, צדיקם, צדיקם, חללה לך, מעשת, חללה לך, למקמו, ישב, ברחוב, ונדעה אתם, ויצא אליהם, בצל קרתי, שפוט, אלהם, קרבה, לעשת דבר ירו׳ לעשות, עד באך צוער, ישבי, קיטר, בקיטר, מצוער, לבא, ותבא, ובאי, ובקומה נקוד על ואו ובקומה, ובקמה, בחלום, ובנקין, והיא גם הוא, בחלם, אותך, גדלה, וייראו, והרגוני ירו׳ והרגני, נבוא שמה, ועבדים, ושפחת, היניקה בנים, אודת, בקלה, השיחם, קלה והוכח, אדות, כבשת, כבשת, כבשת, וישבו, המריה מרחק, החמור, בקלי, וירש, ויקמו, ופילגשו.

ויהיו חיי שרה

קברינו, בתוככם, לעפרן, ארץ ארבע מאת, גבלו, יושב, יוצאת, השאבת, הכחת, טבת, הגמיאיני, לשתות, צמידים, כראת, הצמדים, בוא, ועבדם, ושפחת, וישבעני, ישב, אלי תבוא, ואבא, הלך, הכית, ותורד בתרא, ואשם, והצמידים, ויוצא, ומגדנות. ויקומו, אליהם, שלחני לאדני, שלחוני, אחתם, מנקתה, אחתנו, וירש ירו׳ ויירש, ואו׳ המסרה לית מלא, מבוא, יושב, ויבאה, אשורם, ולטושם, ולאמים, עפה ירו׳ עיפה, וחנך, הפילגשים, מתנת, בעודנו, עפרן, בן צחר, תלדת ישמעאל, בשמתם, לתולדתם, בכר ישמעאל, נבית, שמתם, ובטירתם, נשיאם, לאמתם, באבה.

ואלה תולדת יצחק

גויים כתי׳, ולאם מלאם, תומים, אדמוני, אתם, ידע, ישב, בכרתך, הולך, הארצות ירוש׳ הארצת חסר, בקלי, חקתי ירו׳ חקותי, ותורתי, יהרגני, טובת ירו׳ טבת, הלוך, וגדל, ועבדה, הבארת, בארת, שמות. בשמת, רחבת ירו׳ רחבות, והרביתי כלהו כת׳ כן, אלהם, ראו, בינותינו ובינך כולהון כתב כן בר מן חד ישפט ייי׳ בני ובינך, ויגדו, על אדות, אילן, מרת, מראת, הגדל, צידה כת׳, בקלי, אתך, טבים, אתם, בעבר, שער, ימשני, בקלי, הגדל, החמדת, ערת, בברך, למצא, ואמשך, וימשהו, הקל, שערת, הגשה לי, ותירש, וישתחו כת׳, אך יצא, יקם אבי, בעבר, בכרך, גדלה, אפוא, תביא, גדלה, ותירש, ולכה איפה, קלו, הגדל, בקלי, אתך, מגריך.

ויצא

עולים, וירדים, וצפנה, והשבתיך, הולך, גדלה, למקמה, כי רעה,

קלו, ויביאהו, הגדלה, ואבואה, במקומנו, שבע, שבע, באחתה, בא אליה, בקלי, נפתולי, בגד כתיב, ויבא אתם, שברי, יסף ה׳, מקומי, אתך, אתך, נקד, ונקד, תבא, נקד ירוש׳ נקוד מלא, כדברך, והטלאים, הנקדות, והטלאת, הנותרת, פצלות, לבנות, המקלות כלהון מלאים, בשקתות, תבאן, לשתות, לשתות, עקד, המקשרות, העטפים, והקשרים, ושפחות, הכבד, כתמול, של״ים ב׳ מלאים בתורה פן ירדף גאל הדם, אבותיך, כתמל, שלשם, וההלף, טנים, אביכם, בחלום, העלים, בחלום העלים, ותאמרנה, הלוא, נכריות, אבול, רכשו, לבא, בחלם, כשביות, ובשרים, ותף, עשו, נבספתה, בנתיך ירוש׳ בנותיך מלא, האמתת, ותשמם, כי לוא ב׳ מלאים בתורה אם לוא יגיד ונשא עונו ודין, מה חטאתי (עמ״ש), לכה, נכרתה, וירימה ואו׳ המסורה לית הסר, ולבנותיו, למקמו.

וישלח יעקב

ויצו אתם, וגם הלך, אם יבוא, ואיטיבה, פן יבוא, איטיב, מיניקות אתנת, ועירם, במצאכם, ההלבת, ויעברם, השפחות וחברו וחברו, כראת, הבאת, אשר אבא, סכת, סכות, בבאו, אהלו, והחרש, באם, ויאמרו אליהם, אחתנו, כמנו, להמל, להמול, בנתם, בהמל ירוש׳ בהמול, נמלים, מקנהם וקנינם, הלא לנו, יצאי, יצאי, כאבים, אשר טמאו אחותם ט׳ מלאים בתורה, בישב, אחותנו ירוש׳ אחתנו, הסרו, בתכבם, ויטמן, אתם, סביבותיהם ירוש׳ סביבתיהם, דברה, מינקת בבאו, לבוא ירוש׳ לבא, בהקשתה ירוש׳ בהקשותה, אוני, בנימן, אהלה כתיב, תלדות, אילון, יעיש כתיב, בכור עשו, יעוש, ואלה אלופיהם, החרי, ישבי, ודשון, ודישן, חרי, והימם, ברעתו, דשן, דישן, דישן, דישן ירוש׳ דשן, דישן סי׳ דאוריתא דישון כל יום דספר תורה ודישן כל יום דלית ביה ספר תורה ומתהילין מיום השבת, חשם וחברו, לאלפיהם, מרחבות, למקמתם בשמתם, פינן, למשבתם.

וישב

תלדות, לשלם, ויוספו, ויאמר אליהם ירוש׳ אלהם, תסבינה, אם משול, ויוספו, הבוא נבוא, הלוא אחיך, ואשלחך אליהם, החלמית, ונשלכהו, הברות, ויצלהו, אלהם, ולט, הולכים, וידנו, ויכרה, ויקמו, שאלה, ותכף, בכורו, וימתהו, בא אבא, תבא, מקמה, והיא שלחה, והפתילים מלא, תאומים, הורדהו, ויפקדהו, אשר הוא אוכל, אותך, הגדלה, כראותה, עד בוא, אסורי, כתיב, האסירם, ועל שר האופים ירוש׳ מלא כך נמצא מלא בספר בן זנבוק, ויתן אתם, חלמו, ויבא אליהם, וירא אותם, אלהם, הלוא לאלהים פתרנים, בחלומי ב׳ מלאים ובעני׳, שלשה שרינים ירושלמי שרגים, אתם, השרגים, ונתה, בחלומי ב׳ מלאים, אפה, אבל אתם, אותך, הלדת.

ויהי מקץ

חלם, עלת, ובריאת, עלות, ודקת בתראה, יפת בתראה, והבריאת,

עלות, עלות, וטבות, ושדופת, ותבלענה קדמא מלא, הבריאית, והמלאות, פותר, אותם, וירצהו, בחלמי ב׳ חסרים, עלות, ויפת, הבריאת, בחלמי ב׳ ח׳, עלות, וטבות, שדופות, צמחות, אחריהם, הטבות, פרת ירוש׳ פרות מלא, הטבת, הטבת, הרקות, והרעת א׳ חסר בלישנא ירוש׳ והרעות מלא, שדפות, לעשתו, פקדים, הטבות, הבאת, אותך, אתך, רבד, ונתון, אן, תבוא, און, הבכור, לבוא, בכל הארצות לית מלא בתורה, ואת בנימן, ויכרם, ויתנכר אלהם ירוש׳ אליהם, לא הכרהו, החלמות, אלהם, אלהם, אלהם, בבא, אתם, אלהם, המוהו, אתם, הלא אמרתי אליכם, בינתם, אלהם וחברו, ויגדו ירוש׳ ויגידו מלא, הקרת אתם, מריקים, צררות, אלהם, שאולה, ויאמר אליהם, שבו, העד, שאול, הידוע, טפנו, לולא, אלהם, אפוא, ולט, וקומו, שובו, ואת בנימין, ואת בנימן, ויקמו, את בנימין, ויראו ירוש׳ וייראו, להתגולל, באמתחתנו והברו ירוש׳ באמתחתינו והברו, ויוצא, אלהם, באמתַחתיכם, ויקדו וישתחו כתי׳, הבכר, כבכרתו, כצערהו, משאת, משאת בנימן, ממשאת, ידות, אלהם, הלא זה, וישנם, אלהם, מעשות, נקים ירוש׳ נקיים. ויורדו, בגדול, שמלתם, וישבו, הלא ידעתם, מעשות.

ויגש

הורדהו ב׳ וחסרים יוד, תספון, שבו, שאלה, כבאי, כראותו ירוש׳ כראתו, קין, גדלה, אהך, בנימין, כבודי, עלהם, והקל, עגלות, חלפות, ובירוש׳ שניהם חסרים ו׳ו והראשון ביוד חליפת חלפת שמלת, אתנת, נשאת ירוש׳ נשאות, אלהם, ויגידו, אלהב, העגלות, במראת בעגלות, בכר, והצרן, חצרן, ושמרן, ובנותיו, ואצבן, אחתם, אן, חשים, להורת, ראותי, מנעורינו, ויצגם, רעה צאן, גם אבותינו, ויעמדהו ואומר המסרה ב׳ וחסרים, מגוריהם, בכל מקנהם, כי חזק עלהם, בתבואת, חמישית, הירת, החיתנו.

ויחי מקץ

והרביתך, באי, בבאי, לבוא ירוש׳ לבא, אתם, ויוצא, אתם, הבכור, כי זה הבכור ירוש׳ הבכר, לאמור, ישמך, בסדם, תבא, וברצנם, עירה, לבשו, סותה, זבולן אנית צידן, חמר, מנחה, שפיפן, יגד, שלחה, הנתן, זרעי, גבעת, בנימין, ויברך אותם, אתם, ויצו אותם, אלהם, מאת עפרן, לצות, וירא יוסף, מאת עפרן, אלהם, לטבה, להחיה, וינחם אותם, והעלתם.

ואלה שמות

מסכנות, פתם את העבריות, והמתן, אליהן, המצרית, וכל העבריות חסרים בר מן חד מלא, בילדכן, וכל המילדת חסרים, תבוא, אלהן ואומרת המסורה לית חסר, הילוד, היארה, תשליכהו, מרחק, הלכת, מינקת, ותינק, משיתהו, בסבלותם, ויגרשם ירוש׳ ויגרשום, ויושען, ותבאנה, בא, אסרה, הלם, רגליך, עומד, מכאוביו, אבותיכם ואומר המסרה לית מלא בתורה, אלהם,

לעלם, אלהם, לקלך, העבריים, נקרה ואומר המסורה לית כתיב ה', והכיתי, נפלאתי, בקלי, מזה כתיב וקרי מה זה, ויוצאה וחברו, לקל האת וחברו, האתות, מתמול, והוריתי, האתת, שב מצרים ואומר' המסורה ב' חסרים שבע פעמים (מלכים ח' י"ח מ"ג) והדין, וירכבם על החמור, בקלו נקרא אלהם, תאספון, כתמול, שמו עלהם, כתמול, ותכן, אתה, אלהם, ריחנו, הרעתה ירוש' הרעת חסר ה'.

וידבר אלהים

הקמתי, מגריהם, סבלה, גדלים, מעבדים, סבלות, בא, בכר, בכה, חצרן, לתלדתם וחברו, צבאתם, אתתי, מופתי, אלכם, צבאתי, גדלים, בנטתי, אלכם, וישליכו, לתנינם, אלהם, יצא, לשתות, אלהם, לשתות, לשתת, בא, גבולך, ובמשארותיך ירוש' ובמשארתיך, ובכה, הנהרת. מן החצרת, השדת, אתם, חמרם, חמרם, לכנם, כנים, הכנים, התרטמם, אלהם, יוצא, והפליתי, פדת, האת, יוצא, יסף, בא, אבעבעת וחברו, בחרטמם, אלהם, ואך אותך, הראתך, וירד עלהם, קלה, אלהם, מהית, קלת, תספון, הקלות ירוש' הקלת, גבעל, הקלת, והקלת, ויסף.

בא אל פרעה

שתי אתתי וחברו, לענת, בגבלך, הפלטה, אלהם, ובבנותינו ירוש' ובבנותנו, ובספר זנבוק חסר י', ובבקרנו, אלהם, אתם, במושבתם, יצג, ועלת, מקננו, באנו ל' וחסר, הסף, ראתך, אסף, כחצת, יוצא, מבכור, הישב, נדלה, תסף, לשנו, אלכם ירוש' אליכם, מופתי, בעשר, מהיות, הקרב, נפשת, המזוזת, והנתר, חגרים, לאת, ופסחתי עלכם, הראשן בתרא, השבעי, צבאתיכם, כראשן, מצת, אלהם, המזוזת וחברו, לבא, מבכר, הישב, גדלה, קומו, משארתם, צררת בשמלתם, ענת, ומלתה, לעשתו, יצאים, מצת גבלך, הוצאך, כי יבאך תניינא, חמר, מבכר, ידכה.

ויהי בשלח

בראתם, וחמשים, באתם, וישבו, החירת, מגדל, צפן, נבכים, ושלשים ירוש' ושלשם ואומר המס' לית חסר, כלו, יצאים, וישינו, אותם, צפן, תספו, לראתם עוד, תחרשון, ויולך, ממתנו, חומה, אפן לית חסר, בכבדות, וישבו, וישבו, חמה, הגדלה, מרכבת, שלשיו, תהמת, יכסימו, במצלות, (עמ"ס) חרנך, אפיך, נזלים, תהמת, כעופרת, אדירים, כמכה, באלם, כמכה, תהלת, ישבי, ישבי, זרועך ירוש' זרעך, תבאמו, לעלם, עלהם, התף, ותצאן, ובמחולת, לשתת, שמע, אילמה, עינת, מאילם, אילם, וילינו כת', אלהם, תלונו כת', מלינם, תלונת, אליהם, ככפר, אלהם, אלהם, ויותרו, וירם, ויגידו, אלהם, אכלהו, תמצאהו, תלקטהו, ללקט, ותורתי, מסכמו, ביום השביעי, וישבתו העם ביום השביעי, כצפיחית, העדת, באם וחברו, עשרית, ברפידים, לשתת, וסקלני, נסתם, ברפידם, אהרן, וחור, בא, מדר דר,

וישמע יתרו

שלוחיה, ויצלני, אורת ירוש' אדות, ויצלם, יושב, בקלי, תורתיו כן כתב, והזהרתה, ושמת עלהם, מקמו ישפטו, מרפידים ירוש' מרפידם, ותגיד, ואבא, שמוע ירוש' שמע, בקולי, לעולם, כי ביום השלשי, הקול, היבל, נכנים, בהית, קלת, וקל שופר, ויוצא, קול, השפר, לעלת, העדתה, לעלת, ירוש, לעלות, לעלות שניהם מלא, אלהים, עון אבת, יארכון, הקולת, הלפידם, השפר, וינעו, מרחק וחברו, במעלת.

ואלה המשפטים

ובשבעת, יבא, לעלם, אשר לא כתי', וענתה, יזה, יריבן, ענוש ירוש' ענש, בפללים ירוש' בפלילם, ונתתה, סקול, מתמל ירוש' מתמול, שלשם פדין, איש בר בתרא, מתמול ירוש' מתמל, בעירה בתראה, קצים, הסבער, ירשען, שבעת, יבאהו, הבתולת, יתמים, בא, כסותה, לערו, לשרך, ביום השמיני, תשלכון, להיות, לרעת, רב, לנטת, להטת, אבינך, צדיקים לית מלא בתורה, והשביעת, אבינה וחסרך, לא ישמע (עמ"ס), צויתך כולהון חסרים יוד תניין בר מן ב' ואנן בפ' בראשית, האסף, האדן, הכנתי לית והסר, בקלו, שמוע ירוש' שמע, תבא, את הכנעני ירוש' ואת הכנעני, ישבי, אתך, עלת, באגנת, לחת, להורתם.

ויקחו לי תרומה

וערת וחברו, אילם, לאפה, אותך, קמתו כל אוריתא חסר, ונתתה אתם, כרבים כל אוריתא הסר, ונתת כ"ט חסריב, העדת, ונועדתי, ארן העדת ירושל' ארון, אותך, הפאת, אתם, וקשתיו, ומנקיתיו, תיעשה בספר מוגה ירוש' תעשה חסר יוד, המנורה, יצאים וחברו, וקנתם, ותלעת דואת המשכן, ללאת כלהון חסרים, הקיצונה קדמא מלא, אתם, הקיצנה, לכסתו, ערת, אילם, ערת, ידות, משלבת, תאמם, המקצעת, בריחם כולהן כתיב כן, התיכן, מברח, הראית, ונתתה, ונתתה ארון העדות, ונתת ארן העדת, אתם, ונתתה, אתם, לחת, אתך, ועמדיו, העמדים, וחשקיהם, ועמדו כתיב, העמדים כלהון חסרים בפרשה זו, וקמה.

ואתה תצוה

להעלת, העדת, ואפוד, תולעת דויעשו את האפד, כתפת, חברת, משמתם, כתולדתם, חתם ירוש' חותם, על שמת, מסבת, משבצות, אתם, כתפת האפד, זכרן, שמתם, לזכרן, משבצת, שרשרת העבתת, המשבצת. אפד, מלאת, במלואתם, שמת, שמתם, שרשת, גבלה, עבת כלהון חסרים, טבעת, ונתתה, הטבעות, ונתתה המשבצות, ונתתה על כתפת האפד ירושלמי כתפות, שתי טבעות, אתם, האפוד ירושלמי האפד, וטבעות, ונתתה אתם על שתי כתפות האפור, האפוד, מטבעתו כתיב, האפור, להיות, האפוד, לזכרן,

ונהת, דאפיד, רכני ופעכני, פעמן ורמון, פעמן ורבון, קילו לית מלא בתורה, חתב, מתנה, כהנה, ומגבעות ירושלמי וכנבעת, אתם, אתם, אתם, ירכים, בבאם, אהב, ואילם הכיכם, כצות, והלת כצת, אהב, ונתת אותם, אהם, האילם, האפד והברו והברו, ונתת את נזר, אהב, כהנת, כנבעת, אהם, כהנה, ונהתה על קרנה, הבלית ירושלמי כל אורי׳ דסר, ערו, ונתת על, ריח ניחח, במקם קרש, אתם, אהם, אתכה, ועשרן, רביעת, ונעדתי, בכברי, אתם, קרנתיו והברו, אתם, ונתתה, ארן העדת, העדת, ובהעלות, בהיטבו,

כי תשא

אתם, אתם, לזכרון, כיור, ונתת והברו, בבאם, ואת ארון העדות ירוש׳ העדת, הכיר, אתם, אהב, מעשה רוקח בהראר, לפני העדת, דארן לעדת, זאת הכיור, לעלם י׳ הפרים בתורה, לחת, העדה, להת כתובים כל אוריתא חסר, וישכימו, עלת, ויגשו, וישתו, צויתם, אהך, אהנ, אלהם, לעלם, לחת, העדת, להת, הלחת, ברעה כתיב ומהלה, מידו כתיב, הלהה, אהם, גדלה, ואשלכהו, כי פרע, פרעה, ושובו, קרבו, גדלה, עליהם ירוש׳ עלהם ואומרת המסורה י״ג חסרים בתורה, וכליתיך, חורב לית מלא בתורה, קומו, באו, הורענו, את דרכך, והנחתי, הלכינ, הלוא, כבדך, אחן, לראת, בעבר כבדי, והסרתי, לחת, הלחת והברו, לחת והברו, אבות, לעוננו ולהטאתנו, נפלאת ליושב, ליושב, שבעת, האסיף, הארן, גבלך, בעלהך, לראות, הלחת, לחת העדת, וישבו, הנשאים, אלהם, ובבאו, באו.

ויקהל משה

לעשת, משבתיכם, בריחו כתיב, מנרת, נרתיה, הכיר, עמדיו, אתנה, והנשאם לית הסר דרסר בזנבוק, לאפוד ירושלמי לאפד, אהם, מחשבה, לעשה, ולהורה, אתב, עשי, לעשת אתה, אתם, הקיצונה והברו חסר, להית, עשר אמת, שתי ירת, תואמים, יהיו תמים, טבעתם, ואת עמודיו המשה, צלעת, אתב, קצוותו כתיב, אתב, את המזלגת, המהתה, אהב, להה, את הכיור נחשת, במראת הצבאת, עמודיהם, ווי העמודים, והשקיהב, עמידיהם, עמדיהם ירוש׳ עמודיהם ואו׳ המסורה ד׳ מלאים, לעמדיה, ווי העמודים, וחשוקיהב, עמדיהם, וקומה לית מלא בתורה, ועמדיהם, והשקיהם.

אלה פקודי

העדת, לעמידים, אתם, האפר, פתילם, קצוותו כתיב, מסבת, מפתחת, חותב, אתם, כתפת האפד, זכרון, אפד, מוסבת, במלאתם, על שמת, חתם, ויתנם על כתפת האפד, האפד, האפד והברו, להית, האפד, האפד והברו כולהון חסרין, רמוני, הרמנים כולהון חסרים באוריתא, ורמן והברו, המגבעות ירושלמי המגבעת, חיתם, בריחו כ׳, עורת האילם לית כתוב כן באוריתא, ארון העדות, הכיר, בבאם, לבוא ירו׳ לבא חסר, ובהעלות, העלתו.

ויקרא

אלהם, ריח ניחוח קדמא מלא, אתם, **לא יבדיל**, וכי תקרב לית חסר, **חלות מצת** ירושלמי מצות, אתם, ונתת עליה, הכלית, עלהן, הכליות, הכליה עלהן, הכלית, הכלית, עלהן, הכלית, הכלית, עלהן, הכלית, מושב..ניכם ירוש' מושבתיכם, על קרנות ירוש' קרנת, הכלית, עליהן, הכליות, קרנת ירוש' קרנות ואומרת המסורה ד' מלאים בתורה, וכפר עלהם, קרנת, קרנת, אתם, אם לא *) יגיד, בשבעה, אתם, ראשנה, עשירת האפה, חמישתו, יוסף לית מלא בתורה בלשון הוספה, וחמשתיו.

צו את אהרן

במקום קדש, עשירת האפה, במקום קדש, תכבס במקום קדש, כל זכר במקום קדש ירוש' קדוש, עלת, הכליות ירושלמי הכלית ואומר' המסורה ט' מלאים בתורה, עליהן, הכלית, אתם, חלת בלולת, על חלת, תביאינה, אתם, אתם, אתם, ולמלואים, שני האילים, אתם, אתם, ויניפהו לעשת, ולא תמותו.

ויהי ביום השמיני

תמימם וחברו, עלתך, ויקרבו, קרנות, ואת הכליות ירושלמי הכלית, וימצאו וחברו, והכלית, את ידו כתיב, מעשת אתם, אותם, בקרבי, אלהם, וישאם, תמתו, תמתו, תמתו, בבאכם, החל, אלהם, הנותרם לאמר, במקום קדוש, אכול, עלתם, פרסת, וממפרסי ירושלמי וממפריסי ואומר' המסרה ב' חד מלא וחד חסר, אתם, הולך על כפיו, במתם וחברו, אשר יבוא, ירושלמי יבא, היא לכם, הולך על גהון וחברו, ונטמתם, להית, הטהר.

אשה כי תזריע

סימן דמטעים בענין דמים מכסים ימים מגלים **), תבא, ממקר, והיא הפכה, יסגירנו ירושלמי יסגרנו, פרוח, והיא כהה דשחין, לבנת וחברו, פרמים.

זאת תהיה

המצרע, טהרות, ואזב, הצפר, האזוב ירוש' האזוב, אותם, השחטה,

---

*) ובספרינו עפ"י המסורה הוא בוא"ו והל"ף (לוא), ובגמ' (שבועות ל"ה): אם לוא יגיד כתיב, אם לו לא יגיד כו' ע"ש.

**) פי': שבפרשה זו כתיב פעמים דמי טהרה בלא מפיק ה"א ופעמים ימי טהרה במפיק הא, ונתן סימן שלא לטעות בהם: „דמים מכסים" ר"ל ההא שאחר דמים הוא מכוסה (וכסינו את דמו), ההא בלא מפיק. „וימים מגולים" ר"ל אחר ימים מפיק הא.

יבוא, נבת, ואתם, אתם, ועשרון, אתם, יבא הכהן קדמאה, יבוא הכהן ירוש' יבא, יקצע, הטוח קדמאה, בא יבא, הטח, וביום, הטהר, ואזב ירוש' ואזוב, האזב, אתם, השחוטה, אלהם, והישב, בטהר ירוש' בטהור, זבה, ישבת, זובה, וכל הנוגע בם, והנשא אותם.

אחרי מות

ואל יבא, יבא אהרן, והשעירם וחברו, גרלת, על העדות, קרנת, שתי ידו כתיב, עונות, עונתם, עלתו, עלת, יבוא, שבתון היא, אליהם, והביאם, אותם, לשעירם, זנים, אחותך וחברו, לצרר, למלך, ותקא, הנפשות ירושלמי הנפשת, העשת, מחקות.

קדשים תהיו

האלילם, מכשל, בעמיך, הרביעת, החמישית ירוש' החמישת ואומר' המסורה כן כתיב, תקפו, להזונתה, האבת וחברו, לזנות, לונת, מקרה, דדו, ערירים וחברו, בחקת, ואקץ, לטהר, ואבדיל.

אמר אל הכהנים

הקרב, הקרובה, מקריבם, כי קרש, קרש, לונת, הגדול, נפשת, יבא, זנה, חרם תבלל, מקדשים, כנעוריה, חמשיתו ירוש' חמישתו, אותם, נדבותם, להיות, רביעית, משבתיכם, תמימת, השביעת, ממושבותיכם, הבכרים, הכפרים, משבתיכם שבתת, מתנתיכם ירושלמי מתנותיכם, כפת, עבת, בסכת, בסכות, בהוציאי אותם, מעדי ה', להעלת, הנרות ב' מלאים בתורה, ושמת אתם, שתים מערכות ונתת, הטהר, יאכלהו ג' וחסרים וסמן יעקב, אהרן ובניו, איביכם, במקום קדש, ויניחהו, רגום, ויוציאו.

בהר סיני

השביעת, תקצור, השבעי, נזריה, היובל, תשבו וחברו, היובל, תבואת וחברו, השמינת, התשיעת, בוא, לצמיתת ירושלמי לצמתת, ביבל, חמה, וביבל, להית, היבל, הוצאתי אותם, לעלם, חיבל, היבל, היבל, היבל, הוצאתי, אותם, אלילם.

אם בחקתי

והפריתי, אתם ירוש' אתכם (?), והקימתי, מטת, ואולך, ומדיבת, והביתי ירוש' והכתי, והשמותי, והשמתי אני, והריקתי, בארצות וחברו, אבתם, יעקוב ה' מלאים, לכלתם, והתורת, יפלא ב' חסרים, נפשת, חמישתו, כי יקדש, חמישית ג' מלאים *), היבל, היבל, הנותרת, היבל, חמישית, ביבל, היבל, בשנת היובל, חמשתו, יתרם, חמשיתו, יסף.

---

*) וכן נמסר במס"ק בספרי תימן, אבל בספרינו נמסר ב' מלאים ובפסוק י"ט נמסר מי"ק ומי"ת, ואכן כתוב להלן גם זה מלא דמלא, והמ"ש לא העיר ע"ז מאומה?

במדבר סיני

שמות קדמאה, קריאי כתיב, אבותם ב׳ מלאים בתורה, שמות דואת כל העדה, בכר, שמות דראובן, שמות דשמעון, שמות דגד, שמות דיהודה, שמת דיששכר, שמת דזבולן, שמת דאפרים, שמות דמנשה, שמת דבנימן, שמת דדן, שמת דאשר, שמת דנפתלי, פקודי, על משכן העדת, יורידו, ובחנת, העדת, העדות, באתת, והחונם דשמעון ולית כתוב כן, והחנים, המחנת, הבכר, בהקרבם, נתונם נתונם, שמנה, והמזבחת, ועמדי, בכר זכר, כל בכור, שמת, הפדיום, הפדים, והורדו, ארן העדת, הקערת, הכפת, המנקית, וכסו אותם, מחתת, מזלגת, מזרקת כולהון חסרים, לכסת, ושמו אותם.

נשא

תפקוד אותם, ופקדתם עליהם ירושלמי עלהם חסר ואומר׳ המסרה י״ג חסרים בתורה, ובריחיו, ובשמת, למשפחתם, ופקודי בני גרשון, פקד אותם, וישלחו אותם, וחמישת, יסף, והיא נטמאה, עשירת, קנאת וחברו כלהון חסרים, והעמדה, אתך, אותך ירושלמי אתך, והשבעה, ירכך, ולנפל, האלת, וטהרה, יפלא, מלאת, הימים ירושלמי הימם, קדש, יבא, קדש הוא, יבא, שתי חלת, הזרע, והנף אותם, המטת ירושלמי המטות, עגלת, הנשאם, ונתתה אותם, העגלת, ויתן אותם, שתי העגלות, העגלת, עליהם, הנשאם, הנשיאים, עתודים מלא דיהודה, הקרב את, חלן כולהון חסרים, מלאת, הכפת, ובבא, ארן העדת.

בהעלותך

המנורה קדמאה, הנרות, המנורה תנייא, נתנים נתונים, יבא, במעדו, ככל, לעשות הפסח, לעשת הפסח, במעדו, רחקה, העדת, או ימים, חצוצרת, המחנות, הנשיאים, המחנות, בחצצרות, בחצצרת וחברו, העדת, באם, בן גדעוני לית מלא בתורה, המחנת, לחבב, לכה, והטבנו וחברו, ויפצו, וינסו, ובנחה כתיב, וישבו, השומים, במדכה, מצתי, הינק, ותנח עליהם ירושלמי עלהם, השלו, חמרם, סביבות, אדות, כשית, בחידת, ותמנת.

שלח לך

ויתרו, שמותם, בן חורי, הישב, ישב, ישב, ויתרו, צן, רחב, לבא, האשכל, אשכול ירושלמי אשכל, אדות, האשכול, הישב, בצרות, גדלת, יושב וחברו וחברו, לעלות מלא בתורה, יכול, ויציאו, ישביה, הנפלים ירושלמי הנפילים, הלוא טוב ירושלמי הלא, תיראם חסר, לרגום ירושלמי לרגם, ינאצני, האתת ירושלמי האתות, ואורשנו, אתך ירושלמי אותך, יושב, עמד עלהם, ובעמד ענן קדמאה, נשאתה, כדברך, כבד ירושלמי כבוד,

כבדי, אתתי, בקולי לית מלא בתורה ירושלמי בקלי, והביאתיו, יורישנה ירושלמי יורשנה, יושב, מלינים וחברו, תלנות, הלינתם, והביאתי לית כתיב כן, ימתו, וישבו, וילונו כתיב, ויפתו, מוצאי, וישכמו ירושלמי וישכימו, ויעפלו, מושבתיכם, ובמעדיכם ירושלמי במועדיכם, ברבעת ירושלמי ברביעת, רביעית ירושלמי רביעת, שלשית וחברו ירושלמי שלישת וחברו, בבאכם, ערסתיכם קדמאה בתראה ערסתכם, לחטת לי׳ חסר, רגום, ויציאו, ציצת כל ג׳ כתיב כן, תתורו, זנים.

ויקח קרח

ואון ויקמו, קראי ירושלמי קריאי מלא, וידע, הקדש וחברו, מחתות, אתך, הנעדים, תלונו כתיב, מהתת, וישימו עליהם, הרוחת, ימתון, שאלה, הרכוש, שאלה, לקלם, המחתת, את מחתת, בנפשתם, רקעי, הקריבם, מחתות וילנו, המתם, והולך, נשיאהם ב׳ חד מלא וחד חסר, מטותם, המטת ירושלמי המטות, העדת, העדות, ויצא וחברו, המטת, העדות, תלנהם ירושלמי תלנותם ימתו, העדת, ימתו, נתנים ופדרו (וחברו ?) תמותו.

פרה אדומה

ואזוב ב׳ מלאים בתורה, יבא ירושלמי יבוא, אזוב, ועל הנפשות ירושלמי הנפשת, לשתות, אליהם ירושלמי אלהם, ויקהלו, קלנו, ויצאנו ירושלמי ויצאינו, גבולך, ושמאול ירושלמי ושמאל, גבלך, נתן בגבלו, יבא, ישב, נתן, וישמהו, באבת, מאבת, ארנן, אתוהב כתוב מלה חרא בספר ירושלמי, ארנן ירושלמי ארנון, הישימן, גבלך, מארנן, עד ארנון ירושלמי ארנן, עיר סיחון ירושלמי סיחן, ארנן, פלטם, סיחן, דיבן, ויירש בתי׳, לסיחן, יושב, בניו, ויירשו, בערבות לית מלא בתורה.

וירא בלק

ויאמר אליהם, והשבתי, צפר, היצא, ויקומו, מה יסף, הולך, להכותה ירושלמי להכתה, במשעול, ויוסף מלאך ה׳ עבור, ושמאול ירושלמי ושמאל, הלוא אנכי אתנך, שלפה דויגל ה׳, שלוש רגלים קדמאה תני׳ שלש, אתכה, ואותה, ארנן, היכל, מזבחת כולהון חסרים, אילים, לך נא אתי, עלתך, בנו צפר, כתעפת וחברו ירושלמי כתועפת והב׳ מלאים, לכה נא, הישימן, אילם, בנו בער ירושלמי בעור, מלכתו, כי מראש צרים בספר מונה, הולך, בער ירושלמי בעור, משמו אל, למקמו לזנות, אותם.

פנחס

אמות, אותם, היצאים, לחצרן, החצרוני, קרואי כתיב קריאי קרי

ביזר, לחצרן ירושלמי לחצרון, החצרני, הישבי, לשמרן, השמרני, האלוני ירושלמי האלני, האשראלי ירושלמי האשריאלי, השותלחי, פקדיו, הולד את עמרם, ימתו, הנשיאם, אחי אביהם, הקרב, וראיתה, עמיך, הרוחת, יבא, וצויתה, ונתתה, ויעמדהו, ניחחי, ועשירית, רביעת וחברו, העשיה, ועשרן, ושלישת, ורביעת דזאת עלת חדש, על עולת התמיד לית מלא בתורה, הבכורים, עולה לית מלא בתורה דבכורים, מנחתה קדמאה, מנחתם, מנחתה דרביעי מנחתה דשישי, ונסכיהם, מנחתה דשביעי, מנחתם דשמיני, במועדיכם.

ראשי המטות

שבעה, היצא, בנעריה, והחריש, ואסריה דושמע, יניא אותה, והחרש, שבעת, לענת ירושלמי לענות, כי החרש לה, בנעריה, וחצצרות, מקנהם, ויבאו, ערבת, ויאמר אליהם משה, וממחצית קדמאה, אחז, וממחצית, מחצת, ויבאו אתו, ודיבן, ובען, תנואון כתיב, בא, וינעם, תשובן, חשים, הביאנם ישבי, ויאמר אליהם, תשבו, נקים ירושלמי נקיים, והיצא, חלצים אתכם ירושלמי חלוצים וחברו, בגבלת, דיבן, עטרת וחברו ירושלמי עטרות, עטרת, שופן, וגדרת, אלעלא, מוסבת, בשמת, וילכדה.

אלה מסעי

בסכת, מסכת, באתם, מאתם, צפון, איתם, ברפידים, לשתות, מרפידם, בקברת מקברת ירושלמי בקברות מקברות, בחצרת, מחצרת, מן הים הגדול, תוצאת הגבל, הגבל תוצאתיו, הגבל, הגבל, וירד הגבול משפם, תוצאותיו, ולרכשם, ומדתם, ימתנו, הכהן הגדל, ומגדל, ונסב הגבל, במקהלת, כמקהלת, במסרות כמסרות, בעצין, מעצין ירושלמי בעציון מעציון, ישב, בבא, מאבת, הישמת ירושלמי הישימת, ישבי, במותם, ישבי, ולצנינם, ישבים.

אלה הדברים

וחצרת, יושב וחברו, אלכם, אבותכם לית כתוב כן, יסף, וידעים וחברו, ואשמם, אותם, כגדל, את כל המדבר הגדול, ונגא, וישבו, נבא, וירדו ירושלמי ויורדו, וישבו, גדלת, ובצורת, אלכם, באכם, מאמינם, לראתכם, תבא, ינחלנה, לעלת, ותזדו, הישב, בקלכם, ידך, המדבר הגדל, ומעצין, האמים, והמאבים, אמים, וישמידום, קמו, תצרם, והעמנים, ויירשם וחברו, השמידם, קומו, אל סיחון, ושמאול, העברנו, ואת בנו בתי', מתם, שרין, המישר, הלה הוא ירושלמי הלא קרי' על נחל ארנן, וגבול וחברו, ומקנכם יהושוע, תיראום.

ואתחנן אל ה'

וכגבורתיך, והלבנן, אל תוסף, ינחיל אותם, הראות, הגוי הגדול,

צדיקם, יסורו ירושלמי יסרו, ואשמעם, לחות, תשחתון, ויוצא, בא, העידתי, האריכן, יריחן, בקלו, בדבר הגדול, לבוא ירושלמי לבא, במסת, באתת, ובמופתים, ובזרוע, קלו, הגדלה, לנס, רוצח, המישר, ראמת, יושב, שיאן, לעשתם, אבות, ויצאך, ובזרע, כבדו, הגדלה, קלו, לעלם, ישבו, יארכן, לטטפת, מזזות, גדלות, וטבת, וברת, סביבותיכם, שמור, הטבה, ויציאנה, אותת, ואותנו, להיתנו, ועצומים.

והיה עקב

ואשירהם, מצותו כתי׳, וירעבך, ויאכלך, עינת, ותהסת, יצאים, הטבה, ירבין, המאכלך, גדלת, ובצרת, לוחת, לוחת, לחת, לחות, לוחת, הלחת, שכן, ואשלך, מקצפים, בקלו, ומשנאתו אותם, להמתם, הגדל, ובזורעך, לאהבה אותם, הגדל הגבר, הגדלת, הנראת, הראות, הגדל, ובקעת, מרשית, הטבה, לטוטפת, מזוות.

ראה אנכי

הישב, אלני, מרה, המקמת, ירשים, ואשריהם, ובכרת, עולתיכם, ותבוא, ותרמת ידכם, גבלך, צויהך, לרשת אותם, תסף, אל חולם, תחוס, בראשונה, ויראון, יוספו, ישבי וחברו, תתגדדו, ודישן, פרסות, וממפריסי ירושלמי וממפרסי, טהרה, ובכרת, שמוט, שמוע, נתון, לעניך, ולאבינך, העניק, בעניך, גבלך, כבא, שבעת, שבעות, הסכות, שלש.

שפטים

צדיקם, כי תבא, וישבתה, תספון, ושמאל, מוריש אותם, מעננים, אסף, אלהם, יזיד, יבא, שלש, לנוס, יבא, מתמול, שלשום, גבלך, ויראו, יספו, ככלת, הרחקת, תועבתם, יבא, הקרבה, בעל, והורדו, שפכה כתיב.

כי תצא

תבא, הבכר וחברו וחברו, אנו, אליהם, מקמו, ומרה בתראה, בקלנו, זולל וסובא, ויראו, קבור, ביצים, הבצים, ובחמר, גדלים, כנפות, עלילת, והוצא, והוציאו, לאבי הנערה, דכה, יבא וחברו וחברו, עמוני, שלמם, וטבתם, לעולם, יבא, יחבל, מלילת, כריתת וחברו, תבא, עבטו, העבוט וחברו, בעבטו, כבא, תבוא, בן, יסף וחברו, יבא, הבכור, במבשיו, תחוס, גדולה, עשה.

תבא

קלנו, ענינו, ויוצאנו, ובזרע, ובמורא גדל, ובאתת, מפתים, ויבאנו, נתתה, באני, נתתה, עשיתי, אתם, בקלו, ולהיתך, קדש, גדלת, אותם בתראה, עולות, מצותו כתי׳, לעשות אותם, והשיבך, ועשתרות, ינוסו,

והותירך, ושמאול, ובחרחר, ובעפלים כתיב, ישגלנה כתיב, חמרך, נתנות, נתנים, ראות, וכלות אליהם, ידך, השקים, ההלעת, גבולך, על, אתך, מרחק, לשנו, יחן, תירוש, אתך, הגבהת והבצרות, איבך, והענג, היצאת, מכתך, גדלת, וחלים, תלאים לך, לראתה, המסות הגדלת.

אתם נצבים

מחניך, אתך, גלליהם, בשררות, יקומו, יבא, תחלאיה, תצמח, וצביים כתוב, האף הגדול, ויישלכם, הנסתרת, והנגלת, והטבך, והותירך, רחקה, לעשתו, תאריכן, העדתי, בקלו, ולבא, לסיחון, תנחלנה אותם, ויצו משה אותם ירושלמי אתם, במעד, הסכות, בבוא, ומצאהו, לקת, בעודני, היותם, תשחתון.

האזינו

כשעירם, הלוא הוא, ויכננך, זכר, דר ודר, גבלת, ישמן, יסבבנהו, יבננהו, ירכבהו, במותי, תנובת, וינקהו, ואילם, ישרן ירושלמי ישרון, ישעתו יקנאהו, אלה מקרב, מחללך, תהפכת, אמן, ויבלה, בהמת, ומשדמת, ענבמו, רוש, אשכלת מררת, תנינם, כמס, באוצרתי, עתדות ירושלמי עתדת, יקומו, לעלם, שנותי, פרעות, יקום, ומת, עמיך, אותי, תבא.

וזאת הברכה

מרבבת, לרגלך, בישרון ירושלמי בישורון, ואת בנו כתיב, קטורה, יקומון, חפף, תבואת, גבעות, ומלאה, תבואתה, ושפני טמוני, מנעלך, זרעת, ותירושי במותימו, בגי, קבורתו, במתו, לחה, והמופתים, המורא הגדול.
הל י״י, לסוראי ה׳ לחוד לי״י לחוד לנהרדעי הל לחוד י״י לחוד, ובספרים אחרים הלי״י חרא מלתא.

נשלמו חסרות ויתרות מחמשת חומשי תורה מספר הללי ת״ל.

החרוזים האלה והמאמרים הבאים אחריהם העתקתי מהתנ"ך והקונטרס האחרים. ועל דעתי כולם או רובם הם מבן אשר, וחזותו ושפתו מוכיחים עליו כי מעשה ידיו הם, ולהלאה אביא רמזים וזכרונות לדבר. והנה לא מצאתי לי חובה והכרח להעיר ולבאר החרוזים והמאמרים האלה, כמנהג הסופרים החוקרים והמבקרים בזמננו, כי פי המחבר מסיים „והמשכילים יבינו", וכן הוא האמת, המשכיל והמבין יבין מדעתו, ויקוץ בהרחבה דברים וביאורים ללא צורך לו, והמה הלא רוב הקוראים בענינים האלה. ולבאר עמא דבר יהי' הביאור ללא תועלה וללא ענין, וגם הוצאות הדפוס רבה עלי וכלכל לא אוכל. כן לא ראיתי הכרח לציין כל הפסוקים בתנ"ך, כי הקונקורדאנץ אצל החכמים מצויה שכיחי, ועלי המלאכה וההוצאה כבדה מאד.

סדר סוד התורה

הנאמר מפי הגבורה   על יד ציר אמונה [1]
בחיך נעים [2] ובשפה ברורה   מכל חפצים ופנינים יקרה
תחלה הנחיל אל דברות עשרה   ועוד משפט ואזהרה
וגם קלה וחמורה   באר היטב מבוארה
על שלשה דרכים אמורה   דובב בדעה קשורה
ומהם בצווי אסורה   ומהם בערה עצורה
לא ישתנו עד בלתי שמים שפרה   וכל אחת באחת קשורה
בכתב [3] ולשון ואמירה   באותיות ותיבות מסורה
ונקודות [4] עד לאין ספירה   ובטעמים ובדקדוק גדורה
ובשבעה מלכים אזורה   ובמסורת [5] אשר הם סיג לתורה
בה חסרה ויתרה [6]   כאומר זקני חבורה
ומקצת (?) סופרי תורה   ואם יחקרו בה חקירה
ובדעת וביופי סקורה   ידעו כי אין במקרא
תיבה אחת הסורה   ולא מלה שבורה
כי אם שלימה מפוארה   אחת באחת מחוברה
כי כל תיבה מלאה בתורה   באותה מלאה מאושרה
לכן צריך להזכירה   כי היא באותה קשורה
ערוכה בכל ושמורה   ואין הדבר אלא כחסרה
כדברי ספרי תורה   זעתה באסרה (?)
ודבר לא נשאירה   ידע הדורש בדעה ומורה
ולא יתאונן ולא יהרהרה   ויטה אזנו ודעת יקוררה
ומן הדרך הזה לא יסורה   ועל דברי חכמים לא יעבורה

---

1. 2. 3. 4. 5. 6). כל אלה הלשונות מלאים לר' משה בן אשר בהרשימה שהעתקתי מספרו בלד קפ"ז, ועוד אחרים מסגנון הלשון שבקונטרס אחרון בהמק"ג של רע"ח המיוחסת ג"כ לבן אשר כמו שהעירותי עליהם למעלה.

ומסת וריב יסירה כי זאת דרך ישרה
לאשר דרכו יכשירה וידע כי כל המקרא
שלם בלי חסרה כי נקודה זעירה
תעמוד במקום האות כקורה תועיל וסבר תכבירה
חסרון האות הגרורה כמו עצר וחצה ואשה עצרה
וירושלם בית הבחירה ונב ושלה הבירה
וכמדומה להם בכל המקרא ואם יתאנה באמירה
הדורש זאת התורה וידבר ויערערה
אם אמת תאמרה מה טעם נקודה על מלה יתרה
כמו דרך מלה חסרה תשובתו היא מהרה
בלי מאוחרה כי הנקודה למוד ואזהרה
ותלמידי תורה למען לא ישנו במקרא
בין נורא לנורא ובין שורה לשורה
ובין צור לצור העירה ובין בעור לעור אדם הנברא;
ועל זו הדרך הישרה תורת ה׳ תמימה מפוארה
מלאה בלי מחסרה יראת ה׳ טהורה
מצות ה׳ ברה והמשכילים יבינו *)
ועוד נוסף להורות חוקים ומשפטים ותורות
למאור (למאוד ?) מפוארות כזהירות כנרות
עינים מאירות מפנינים יקרות
אמרות ה׳ אמרות טהורות

מכאן ואילך נמצא כתוב גם במחברת התיגאן של ספרי תימן הנז׳ באות ב׳. ומצאתי איזה חלופים ביניהם, גם מלות ומשפטים שלמים שיש בזה ואין בזה. ועשיתי להם שתי מסגרות. זה של רש"ש הבא לראשונה בסוגר מרובע [] ושל תימן בחצי עגולה (), והקורא יבחר הנוסחא הישרה. וגם הערותי מעט באיזה ענינים כפי אשר השיגה ידי.

סדר סוד התיבות

אשר במקרא חצובות, בעדר הקצובות, על דרכים הרבה נצבות, מתחלפים בהרבה אותות ונכתבים בכמה פנים, מהם חקוקים באות ונקראים

---

*) כל ישר יחזה כי פי המדבר אלה הדברים היה רבני ולא קראי, וביחוד ישפוט מישרים מהמלות „קלה ותמורה" „מסורת סיג לתורה" „על דברי חכמים לא יעבורה" „בית הבחירה" וכן מכמה מאמרים אשר יובאו עוד הלאה. ולא הייתי צריך להעיר על זה, רק להוציא מלב הטועים אשר בדו מלבם כלל גדול — אשר לא באמת אמרו — שהלשון „והמשכילים יבינו" מיוחד הוא רק להקראים, ועל יסוד נופל הזה בנאו בתים להקראים משלומי אמוני הרבנים להמיר את כבודם; וגם זה כמו הכלל של מלות רי"ת שנהגו להקראים ללא אמת, כאשר הוכחתי למעלה, וידעתי שכל זה גרם להם מפני שלא שימשו כל צרכם בספרים וכ"י הראשונים של מזרחיים ובבליים, אשר להם מנהג הלשון הזה מימי קדם. ואם גם הקראים כותבים כן מפני שמהם למדו.

באות אחר. ומהם שווים בלשון ומוחלפים בכתב, כמות אלהי העברים נקרא עלינו, אלהי העבריים נקרה עלינו, כל אשר יקרא (עלינו) בשם יי"י [*]), את אשר יקרה לעמך. כי ביצחק יקרא, אולי יקרה. כי שבעת ימים ימלא, עד ימלה שחוק פיך. הלא אם תטיב שאת, הלה היא ברבת בני עמון. ופא ישית בגאון גליך, ופה אשליך לכם גורל. כי היא כסותה, ובדם ענבים סותה. אסרי לגפן עירה, ויקברהו ברמה ובעירו. [וזיזא] (וזיזה) בן שמעי [*]) בן אלון, ויהי יחת הראש [וזיזה] (וזיזא). יתרא [הישראלי], יתרה [עשה]. — [זה נמצא וידוע] (הנמצא והידוע) בכל המקרא כי אלף יעמוד במקום הי והי יעמוד במקום אלף, כי כן בנין המקרא כולו ומהם [אשר] (אפשר) פתרונו מתחלף מחבירו ומהם אשר לא יתחלף [כמו] (כמות) ופא ופה וזיזא וזיזה ואין אחד מהם סותר את חבירו כי היא זו דרך המקרא כי אלף ישרת במקום הי והי במקום [אלף והי במקום] ו'ו [כי] (כמות) עירה ועירו [ראה ראו] על דרך זה כל המקרא כולו [ואין] (ולא) לאדם שיתאנה בזה. [ועוד אשר הוא נכתב באות אחד ונקראו באות אחר] ועוד [דברים] כתובים ולא נקראים ונקראים ולא נכתבים וכולם ברוח הקדש מפי צירי אמונה לא הילפו ולא שינו ולא המירו ולא נמצא אחד מהם סותר את (דברי) חבירו (אלא) כדברי זה כן דברי זה בתורת משה איש האלהים אבי הנביאים (כמות) היצא הוצא [10]), וכן נבואת ישעיה ושאר כל הנביאים על זה הדרך נמצא זה לפד מזה, כי הדברים המיוחדים היצא הוצא, עפלים טוחרים [11]), לבג [12]) לבז, הכיר [13]) יכיר, דביונים חורי יונים [14]), שניהם מימי רגליהם [15]), נלמד שני ענינים ושתי דרכים ושתי [שמות כי יש לזו התיבה שתי תיבות] (תיבות שמות) עפלים טחרים למדנו מזה כי יש לזה האבר [שתי] (שני) שמות וכן לחורי יונים דביונים וכן לשניהם מימי רגליהם אם אמר טחרים אמת

---

[*]) הקדמונים היו כותבים תמורת שם הוי' ב"ה שלשה יודין וקו למטה יי"י או יוד ואו יוד יו"י שהוא בגימ' כ"ו. ובנביאים ראשונים ואחרונים עם פי' הרד"ק שנדפס לראשונה בעיר בולוניא שנת הרמ"ו לב"ע (והוא בידי), כתב המדפיס בזה"ל „ואשר כוננו בשמות הקדש כשם יוד הא ויו הא שסמנו תחת הא ראשונה דלת וקוף תחת הא לשם אלקות כוונתו היתה לכבוד ולהפארת לשם ה' בעבור היות לפעמים קצת מהם נמחים ואובדים אין בהם צורך כלל". וכן הוא בנביאים א' עפ"י האברבנאל שנדפס לראשונה בחיי המחבר שנת גרי"ם לפ"ק. והמדפיסים האחרונים לא חשו לזה ומדפיסים את השם הק' באותיותיו ונמצא ש"ש מתחלל ומושל... ה' יכפר בעד! ומזה יצא עון פלילי אשר לא יוכלו כפרה. שבהרבה דפוסים הדפיסו בישעי' (מ"ז, י"א) והפל עליך הוָה לא תוכלי כפרה, והוסיפו יוד על הוה בנקוד שוא, והדפיסו שם ה' מלא, ומדפיסים אחרים אחריהם הכניסו בזה והנה בשנים הוה, ועל הגליון בנ"א ה' מלא.[*]) — דהי"א (ד', ל"ז) ושם כתוב שפעי. ובכל הארבעה כ"י שהעתקתי מהם כתוב „שמעי" וזיזה השני (שם כ"ג י"א) הוא בן שמעי. והראשון באלף והשני בהא. — [10]) בראשית ח', י"ז. — [11]) דברים כ"ט, כ"ז. — [12]) יחזקאל כ"ה, ז'. — [13]) דניאל י"א, ל"ט. — [14]) מלכים ב' ו', כ"ה. — [15]) שם י"ח, כ"ז.

דבר ואם אמר עפלים אמת דבר וכן לבג לבז לבג לשון אוכל והיא מלה [הצודה] (חצויה) מפת בג המלך ולבז (היא) לשון [בזה וכולן לשון אוכל הוא] (אכילה) וכן הוא אומר ואכלת את שלל אויבך [זה ינוה וזה ינוה] (נמצאו שניהם שוין) ואין אחד מהם סותר דברי חבירו ולא משקר בו. וכן האסורים האסירים [16]). הכלוא הכליא [17]) שלמות שלמית [18]) ישוב ישיב [19]) הוא כמותן. ויש לנו דבר אחר [לומר] כי בשתי עתים ובשני זמנים דבר הנביא ובשני מקומות פעם (אחד) דבר והוכיח בעפלים ופעם דבר והוכית בטחרים וצוה לכתוב אחד מן החוץ ואחד מבפנים. וכי מה יש בין לבג לבז [בין ישגלנה לישכבנה [20])] (אלא הכל שוין) ובין וענתך תרבני [21]) וענותך תרבני [22]), זכור [23])(את יום הש') שמור [24]) (את יום הש'). ועל שלשים [25]) על שלשים [26]). וכל תמונה [27]). כל תמונה [28]) ותאזרני [29]) (חיל) ותזרני [30]) (חיל), תתבר תתברר מגדול מגדיל. כל אחד ואחד לא יצא מענינו לא זה נסתר ולא זה נסתר. וכל כתיב וקרי אשר במקרא תצא על זה הדרך חוץ מאחת על אומר מקצת [הפותרים] (הסופרים) והוא מדד רוח הקדים בקנת המדה חמש אמות קנים [31]) היא מאות. וזה הפותר שגה ולא ידע ולא טוב אמר ולא הוא כאשר חישב כי יש במקרא כמות זה ארבעים ושבע תיבות נכתבים מוקדם ומאוחר. [כגון] (כמות) גולן גלון [32]). ויקהלו ויקלהו [33]). האלה האהל [34]). יחבר יבחר [35]). בערבות בעברות [36]). והמישני את הע' והימשני [37]) ותארנה. ותראנה [38]). תצרנה תרצנה [39]). חץ שוחט שחוט [40]). וכן בכולן וזה כמותן; מאות אמות ואם הקדים למד על ו"ו כמו גולן גלון לא חילף אלא הכתב והענין אחד וכן שארן והלילה לנביא שיטעה או ישגה ויאמר במקום מאות אמות כי [פאת] (פנת) ים חמש מאות קנים וכן [פאת] (פנת) צפון וכן [פאת] (פנת) [נגב] (מורח) ואיך יהיה [פאת] (פנת) קדים חמש אמות זה לא יעמוד בדיעה [וכן הוא] (ואין זה אלא) אומר הנביא וצוויו שיכתב מוקדם ומאוחר כמות ויקהלו ויקלהו בערבות בעברות והענין אחד בלא שגגה ובלא חלוף. והמשכילים יבינו.

---

[16]) שופטים ט"ז, כ"א. [17]) ירמי' ל"ז, ד'. — [18]) דהי"א כ"ג, ט'. — [19]) שם ז'. א'. — [20]) דברים כ"ח. — [21]) שמואל ב' כ"ב, ל"ו. — [22]) תהלים י"ח ל"ו. — [23]) שמות כ', ח'. — [24]) דברים ה', י"ב. [25]). שם ה', ט'. — [26]) שמות כ' ה'. — [27]) שם שם ד'. — [28]) דברים שם ח'. — [29]) תהלים י"ח מ', — [30]) שמואל ב' כ"ב מ'. — [31]) יחזקאל מ"ב ט"ז. — [32]) יהושע כ', ח'. — [33]) שמואל ב', כ', י"ד. [34]) מלכים א', ז' מ"ה. — [35]) קהלת ט' ד'. — [36]) שמואל ב' ט"ו, כ"ח. — [37]) שופטי' ט"ז כ"ו.— [38]) שמואל א' י"ד כ"ז. — [39]) משלי כ"ג, כ"ו. — [40]) ירמי' ט', ז'.

המאמר הזה היה גם לעיני הרב מגהת ש״, כי היא מביאו כצורתו בכל העשרה מקומות אחת לאחת. ולהלן את הנוסח הכתוב בהג״ך רמ״ב, כי בכל מקום מביא כפי שהוא מוסגר בכאן במרובע, ובשמואל ב׳ ח׳, ד׳, וט״ז כ״ג, כותב מפורש „כך מצאתי בסדר קרי ולא כתיב ופירושו ועלתו״ ככתוב בנוסח רמ״ב.

[סדר קרי ולא כתיב ופירושו ועלתו

כי עשרה דברים במקרא נקרים ולא נכתבים וסימנהון]

(כבר ביארנו קרי ולא כתיב וכתיב ולא קרי ועתה נבאר פירושן בעזרת שדי) ולא אבו בנימן [41] [בני בנימן קרי ולא אבו בנימן כתיב] חסרם הכתוב (בני) כי עשו תבל זמה ונבלה בישראל [לכן] (וראוי להם) לגרוע יחשם מבנימן הצדיק ולהרחיקם מתולדתו ומכללו ולא כנם בני בנימן כי לא אבו לשמוע בקול אחיהם, ובשאר המקומות שקראם בני בנימן נתן להם תקוה [כדרך] (ודרך) תשובה אם [ישובו] (יחזרו) מסעשיהם ויעשו תשובה יקראו על שם אביהם בני בנימין. בלכתו להשיב ידו בנהר [42] כתי׳ [בנהר פרת קרי] (בספר שמואל) עלתו שהזכירו (הכתוב) בשני מקומות [בספר] שמואל ובדברי הימים ואמרו הכתוב בשני זמנים ובשני עתים פעם ראשון אמר להשיב ידו בנהר ופעם שני אמר להציב ידו בנהר פרת ולא עסק הכתוב בפעם ראשון להודיע שהוא נהר פרת [ולא] (או) נחל מצרים כתוב חוצה לו פרת קרי. [באשר ישאל איש בדבר האלהים [43] קרי] כאשר ישאל בדבר האלהים [כתי׳] חיסרו הכתוב איש בפנים כי בן אדם מחוסר מאלהים וכן הוא אומר ותחסרהו מעט מאלהים ולא דברו יקום כדברי אלהים [ולא עצתו תקום כעצת אלהים כי עצת אדם בחקירה ומחשבה לא מפי אלהים] לכך חסרו הכתוב מבפנים איש ותלה לו הכתו׳ איש מבחוץ אם [יכיר] (זכה) מעשיו [ויועץ] (ועשה) לשם שמים תהיה עצתו כדבר אלהים. [כי על כן בן המלך מת קרי] כי על בן המלך [44] [כתיב] חסרו „כן״ לפי רוע מעשיו כי בקש להמית אביו וכפר בעיקר ובא בזדון אל פילגשי אביו ואמר יואב כי על כן בן המלך מת, כי על אמת בן המלך מת תלה לו מבחוץ כי באמת הומת בן המלך וכן הוא אומר כן בנות צלפחד דברות, כי עתה כדבריכם כן הוא. [ואדרמלך ושראצר בניו הכהו קרי] ואדרמלך ושראצר הכהו [45] [כתיב] (בחרב) נכתב מבפנים (ושראצר) בניו נקרא מבחוץ ואלו נקרא ואדרמלך ושראצר הכהו לא נדע מי הכהו אם בניו אם אחרים ותלה לו מבחוץ בניו להודיע לכל באי העולם נקמת אלהים בו ולקיים עליו הנני מקים [עליו] (עליך) רעה [מביתו] (מביתך). [קנאת יי״י צבאות תעשה זאת קרי] קנאת יי״י תעשה [46] כתיב הוסיף צבאות ותלה לו מבחוץ כי נקמה גדולה יעשה יי״י בו בראשונה ואחרי כן על

---

[41]) שופטים כ׳ י״ג. — [42]) שמואל ב׳ ח׳ ג׳. [43]) שם ט״ז כ״ג. — [44]) שם י״ח כ׳. — [45]) מלכים ב׳ י״ט ל״ז. — [46]) שם ל״א.

ידי צבאות מלאכיו וכן הוא אומר ויצא מלאך יי"י ויך במחנה אשור מאה ושמינים וחמשה אלף לכן תלוהו מבחוץ להודיע כי שתי נקמות נקם בו אלהים. [הנה ימים באים נאם יי"י ונבנתה קרי] הנה ימים נאם יי"י [47]) כתי' עלתו כי הנה ימים נאם יי"י דבר סתום הוא [והיינו אומרי'] (והיה לנו לומר) כי זאת הבשורה לעתים רחוקות ולימים רבים וכאשר נקרא באים מבחוץ קרב הקץ וקרב הבשורה בקריאת [באים] (ימים) בצווי הנביא (הרחמן ימהר הקץ אמן). [אל יהי לה פליטה קרי] אל יהי פליטה [48]) כתיב בפנים עלתו כי בבל היא כסא המלוכה ובית המלכות וכן הוא אומר הלא דא היא בבל רבתא די אנא בניתה לבית מלכותי ובה שקעה גלות ישראל ובטלה מלכותם [ונכחדו מלכיהם] ובשר ירמיהו לשארית ישראל בנקמת אלהים אשר ינקום ממנו בעולם הזה ולעתיד לבא וכתב אל יהי פליטה בעולם הזה והוסיף מבחוץ אל יהי לה פליטה לעתיד לבא. כל אשר תאמרי אעשה [49]) כתי' [מבפנים כל אשר תאמרי אלי אעשה מבחוץ נוכל לומר] (יצא מזה) כי צותה נעמי את רות שתי פעמים בראשונה אמרה רות כל אשר תאמרי אעשה ובצווי השני אמרה כל אשר תאמרי אלי אעשה לכן הוא תלוי מבחוץ [ונקרא אלי]. [כי אמר אלי אל תבאי ריקם קרי] כי אמר אל תבאי ריקם [50]) כתי' מלמד כי רות הגידה לנעמי חמותה הדבר שתי פעמים בראשונה לא אמרה [לה כי אמר] אלי ובשניה אמרה [לה כי אמר] אלי לכך נתלה מבחוץ [ונקרא אלי בצווי].

המאמר הזה לא ראה הרב מנחה שי כי אינו מזכיר ממנו עוד דבר גם במקומות שהיה לו להזכיר בהכרח אם היה רואה זאת, כאשר יוצא להלאה. ועי' מ"ש רות ג', י"ב.

וזה פירוש כתיב ולא קרי

כי אם אמנון מת [51]) כתי' לפי שבראשונה אמר יונדב בן שמעה כי אמנון לבדו מת שלא נודע לו הדבר על אמתתו כי אמנון לבדו מת וכשחשב בלבו אמר אל ישים אדני המלך אל לבו דבר לאמר כל בני המלך מתו כי אם אמנון לבדו מת לפי שהוא היה ראש המדבר על אמתו והיסרו הכתוב תיבה לפי ביעור מעשיו ומיתה משונה לכך אם כתי' ולא קרי. כי אם במקום אשר יהיה שם אדוני המלך [52]) כתי' [עילתו] כי אתי הגתי דבר בכל לבבו ובכל נפשו והיזק דבריו כי אם במקום אשר יהיה שם אדני המלך אם למות אם לחיים כי שם יהיה עבדך והיה בלב דוד הצדיק כי נכרי הוא והיסרו המקרא א ם וכן הוא אומר שוב ושב עם המלך כי נכרי אתה וגם גולה אותה למקומך לכך כתי' אם ולא קרי. יסלח נא יי"י לעבדך [53]) היסרו הכתוב תיבה אחת כי נעמן דבר דברים שלא כהוגן

---

[47]) ירמי' ל"ה, ל"ז. — [48]) שם נ' כ"ט. [49]) רות ג', ה'. — [50]) שם י"ז. — [51]) שמואל ב' י"ג, ל"ג. — [52]) שם ט"ו, כ"א. — [53]) מלכים ב' ה' י"ח.

לכן לא השיבו אלישע הנביא על דבריו כאשר אמר בבוא אדני בית רמון להשתחות שמה חסרו הכתוב נ א לפי חסרון דעתו ודבריו לכך כתי' ולא קרי. חי יי"י את אשר לנו את הנפש הזאת [54]) כתי' חיסרו הכתוב א ת לפי שנשבע פעם ראשון וכפר וכן הוא אומר וגם במלך נבוכדנצר מרד אשר השביעו באלהים ועוד הוכיח יחזקאל אם לא אלתי אשר הפר וגומ' ועוד אמר ירמי' ואם חי יי"י יאמרו אכן לשקר ישבעו לכך חיסרו הכתוב וחיסר שבועתו שהיה בה תיבה נכתבת ולא נקראת. אל ידרך ידרך הדרך [55])כתי' זה ילמוד על שתי נקמות ועל שתי פורעניות אשר ינקום יי"י לעמו ממלכות כשדים ונכתב שתי פעמים ידרך הראשון נקמת העולם הזה במהרה וכן הוא אומר הנני רב את ריבך ונקמתי את נקמתך ידרך השני כתי' ולא קרי כי הוא צפון ותלוי לעתיד לבא. עשיתי ככל אשר צויתני [56]) כתי' תלמד מזה כי אומר כאשר צויתני יש בו תקוה וחוסה וחמלה מעט מהרבה ואין הוא דבר כליה ויש בו תקוה ותוחלת לתשובה וכאשר צפה המלאך לבוש הבדים גודל רוע מעשיהם וכן הוא אומר עון בית ישראל ויהודה גדול במאד מאד עשה בהם כליה ואמר והשיב דבר עשיתי ככל אשר צויתני כי ככל לשון כליה היא ואין שם פליטה וכן הוא אומר זקן בחור ובתולה טף ונשים תהרגו למשחית. ופאת נגב חמש חמש מאות וארבעת אלפים [57]) כתי' תלמד מזה כי חמש מאות הוסיף בשורה רמיזה כי אמר הכתוב ואלה מדותיה ונתן חק וקו ומדה לבית השלישי למגרשיו ולתולדותיו למוצאיו ומובאיו ותלה בנינו עוד בתשובה וכן הוא אומר אתה בן אדם הגד את בית ישראל את הבית ויכל' מעונ' ואומר ואם נכלמו מכל אשר עשו כל זה הכבוד הצפון להם הוא ויש ליי"י לתת הרבה מזה ויכול להוסיף חמש על חמש ואלף על אלף וכן הוא אומר יום לבנות גדריך יום ההוא ירחק חק ואומר יום הוא ועדיך יבא לכך נכתב חמש חמש, כן יאמר בעל הרחמים אמן. ועתה כי אמנם כי אם גואל אנכי [58]) כתי' עילתו כי ידע בעז כי שם גואל קרוב ממנו לכך אמר כי אם גואל אנכי [כתי'] (אם) על ספק אולי יגאל טוב או לא יגאל ולא היה בטוח שהוא יגאל כי הוא אומר ואם לא יחפוץ לגאלך וגאלתיך אנכי לכן כי אם גאל אנכי נכתב כי גאל אנכי נקרא, שלים.

---

[54]) ירמי' ל"ח, ט"ז. — [55]) שם כ"א, ג'. — [56]) יחזקאל ט', י"א. אבל במסורה שלנו רות ג' אשר מנה שם כל השמונה דכתבין ולא קריין לא מנה זה בתוכם ומביא במקומו „אם כאשר" (ירמי' ל"ט י"ב) אם כתיב ולא קרי. ולפי הנראה שכן נכון כי זה דיחזקאל „עשיתי כאשר צויתני" כתיב, „ככל אשר צויתני" קרי. ואין בזה תיבה שלימה כתיב ולא קרי, כשאר התיבות, רק אות הכ"ף של כאשר לבד ותמורתה נקראו ככל. ועי' מ"ש בירמי' ל"ב [י"א] לענין „ואת המצוה" דמייתי בש"ס נדרים ל"ח. ואם נחשוב גם אלה השנים, שלא נמנים במסורה שלנו יהיו עשרה כתיב ולא קרי, כמו קרי ולא כתיב. — [57]) שם מ"ח ט"ז. — [58]) רות ג' י"ב.

המאמר הזה כתוב בהתנ"ך של רפ"ש גם בכל מחברות התיגאן בספרי תימן. וגם אותו ראיתי בספר הנביאים שבמצרים בכתב יד ר' משה בן אשר, המובא למעלה דף קפ"ה א' ה' ובמ"א בדברים עתיקים. ואולי גם הוא העתיק מספרים שקדמוהו. ובסוף המק"ג של רע"ח סוף הקונטר' המתחיל „זה ספר מדקדוקי הטעמים שהחביר ר' אהרן בן אשר" (הבאתיו לעיל צד ק"נ) נדפס ג"כ מעט, מזה. אבל נלקה בחסר ויתר וכולו מוטעה. וכאשר מעיד שם המגיה בעצמו שלא היה יכול לנקותו משגיאות. — כי האמנה רשימות כאלה שהובאו לאיירופי נעתקו כמה פעמים מידי אנשים אשר אולי לא שמו לבם לאמונה, ויד ליד לא ינקה ועלה כולו קמשונים. והנני נותן לכם בזה העתקה טהורה וברורה כאשר לקטתי הבר והזוהר. והחלוף המעט שמצאתי בין הנוסחאות שבתנ"ך והמחברת הצגתי שניהן, הראשונה בסוגר מרובע והשניה בעגול, והערותי באיזה דברים מאשר השיגה ידי בעה"ת, אשר אקוה שיהיו לרצון לקוראי באמת.

[מספר השנים של ספרים]

(פירוש סדר הספרים עד החרבן נתחיל בחומשי התורה) ספר [בראשית] ראשון והיא ספר הישרים [1]) משנברא העולם עד שמת יוסף (הצדיק) אלפים ושלש מאות ותשע שנים [2]). ספר שני [ואלה שמות] והוא ספר הברית [3]) משמת יוסף (הצדיק) עד השנה השנית לצאת בני ישראל [מארץ מצרים] עד שהוקם המשכן מאה וארבעים [שנה] [4]) (נמצא משנברא העולם עד שהוקם המשכן ב' תמ"ט. והסימן ב' תמ"ח גאולים). ספר [ויקרא] שלישי והוא ספר תורת כהנים משהוקם המשכן באחד לחדש הראשון עד ההדש השני (יהיה) חדש ימים ככתוב באחד לחדש השני בשנה השנית. ספר [במדבר] רביעי והוא [ספר] חומש הפקודים [5]) מאחד לחדש השני בשנה השנית עד ארבעים שנה בעשתי עשר חדש באחד לחדש שלשים ושמונה שנה ותשעה חדשים (נמצא סימן בתח"ף ליצירה). ספר [ואלה הדברים] חמישי והוא [ספר] משנה תורה מת אהרן [הקדוש [6])] וחיה משה [העניו] אחריו שבעה חדשים ושבעה ימים וביום [השבת] (השביעי) מת החסיד [זצ"ל] ונקרא זה הספר ספר משה ככתוב ביום

---

[1]) בע"ז (כ"ה ע"א) מאי ספר הישר א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן זה ספר אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים שנא' כו' והיכן רמוזה וזרעו יהיה מלא הגוים כו' ע"ש ובפירש"י היינו ספר בראשית שמעשה אבות כתובים בו. ועי' רד"ק יהושע (י' י"ג) וכנראה שנעלם ממנו באותה שעה הגמ' הזאת. — [2]) וזה חשבונו עפ"י ס"ע מבריאת עד המבול אלף תרנ"ו מן המבול עד שנולד יצחק שנ"ב שנה, ועד שנולד יעקב ששים שנה, ועד שנולד יוסף (היה יעקב בן צ"א שנה וחיי יוסף מאה ועשר, בס"ה ב' ש"ט. — [3]) וכה"א (שמות כ"ד ז') ויקח ספר הברית וגו' וספר שמות ראוי לקרותו ספר הברית בעבור קבלת התורה הנקראת ברית, וע' רש"י ורמב"ן. — [4]) כי רד"ו שנה ישבו במצרים ויוסף היה בעת שבא יעקב ובניו מצרימה ל"ט שנה, נשארו משני חייו שבעים שנה הוציאם מרד"ו נשאר ק"מ שנה. — [5]) במשנה יומא (ס"ח ע"ב) ובעבור שבחומש הפקודים וע"ש ברש"י. — [6]) תהלים כ"ו ע"ז.

נקרא בספר משה ככתוב ביום ההוא נקרא בספר משה [7]) וכל התורה נקראת על שם משה (החסיד) הנאמן ככתוב זכרו תורת משה עבדי [8]). [והוא] מעשתי עשר חרש באחד לחרש עד והעם עלו מן הירדן בעשור לחדש הראשון [9]) הרי שבעים יום [הוצא] (יצא) מהם שלשים יום (שבכו בהן) ושלשה ימים שהכינו להם צידה שנא' כי בעוד שלשה ימים, הרי שלשים ושלשה [ימים] נשתייר שבעה ושלשים [משבעים יום] (מן השבעים) הרי (זה) מת משה החסיד בשבעה [באדר] (ימים מהדש שנים עשר רי"ת) ומת אהרן הכהן בראש חודש אב [ככתוב] (שכך כת') ויעל אהרן הכהן אל הר ההר בחדש החמשי באחד לחדש [10]) (זכרונם לטובה ולברכה הישרים והחסידים). ספר יהושע (הנביא הוא ספר ראשון) משעברו בני ישראל את הירדן (בימי יהושע החסיד) עד שכת יהושע עשרים ושבע שנה. [11]) [ואם תרצה לדעת] (ואם לא תדע מאין) מנה מנין השופטים עד בשבת ישראל (בחשבון ובבנותיה ובערער ובבנותיה ובכל הערים אשר על ידי ארנון) שלש מאות שנה [לכפרע והכצא החשבון מכוין] (ואתה תדע) ואומר [12]) בימיו בנה חיאל בית האלי את יריחו [וגומ'] (באבירם בבורו יסדה ובשגוב צעירו הציב דלתיה כדבר ה' אשר דבר ביד יהושע בן נון). זו הנבואה. ספר שופטים מעתניאל בן קנז עד שכת שמשון בן מנוח (הדני) ובימיו [של עתניאל בן קנז] היה עלי הכהן בשילה אחר פנחס בן אלעזר (הכהן) שכך כתוב ואחיה בן אהיטוב אחי אי כבוד בן פנחס בן עלי כהן יי"י בשילו [13])

---

[7]) נחמי' י"ג א' ושם נאמר „ונמצא כתוב בו אשר לא יבא עמוני" ומואבי וגומ' וזה הפסוק הוא בספר דברים (כ"ג ד'). — [8]) מלאכי ג' כ"ב. — [9]) כל זה בגמ' קידושין (ל"ח ע"א) ע"ש, ובס"ע. — [10]) במדבר ל"ג ל"ח. — [11]) בסדר עולם פי"ב אמר: יהושע פרנס את ישראל כ"ח שנה". ועי' רש"י שופטים (י"א כ"ו) במנין השלש מאות שנה עד יפתח. ואולם בס"ע אומר מפורש פעמים שהם עד השנה השנית ליפתח ע"ש ובפ' ע"ו ומוכרח שצ"ל כ"ז שנה אחת כ"ח. לא וחשוב! וגם רש"י הרגיש בזה של כ"ח ואמר „ואין לי מקרא ממי ללמוד". ע"ש. וע"ש ברד"ק שמביא ג"כ הס"ע וחושב השלש מאות שנה עם שש שנים של יפתח וזה פלא! כי יפתח אמר זאת בהתחלת נעשה שופט בשנה ראשונה או בשני' כנז'. אבל כנראה שכח לחשוב השבע שני שעבוד של מדין בימי גדעון שאינם בכלל כמפורש בס"ע והוא כללם. וגם לא חשב השנה שנבלע בין תולע ליאיר. ונחסרו לו שש שנים ולכן הוכרח להוסיף השש שנים של יפתח. ואינו נכון. — [12]) מלכים א' ט"ז, ל"ד. ומביא המקרא הזה להגיד אשר יהושע היה נביא לה'. כי בס' יהושע (ו', כ"ו) נאמר רק „וישבע יהושע בעת ההיא לאמר ארור האיש וגו' את יריחו וגו' בבכרו ייסדנה" וגומ', והיה אפ"ל שיהושע עשה זאת מדעתו. — [13]) שמואל א' י"ד ג'. על כרחך כהן ה' בשילה נאמר על עלי ולא על אחיה. כי ביום שמת עלי חרבה שילה וכ"ה בס"ע פי"ג והיה מעתניאל עד עלי (כל ספר שופטים) שכ"ה שנה לפי החשבון שבס"ע פי"ב ומ"ש שם בסוף הפרק „ביד פלשתים ארבעים שנה ב' שנה בימי יפתח" בודאי ט"ס כי ו' שנים ליפתח וא' לאבצן חשב שם מקודם, וכל ימי יפתח ששפט לא היו רק שש שנים, וצ"ל בימי „אילון ועבדון" ועד השנתיים בנתיים.

(מי כהן יי"י בשילה אלא עלי) ויום שמת עלי חרבה שילה דכתיב [14]) ויטוש משכן שילה אהל שכן בארם ואומר כהניו בחרב נפלו ויך צריו אחור (וכל ענינים שבספר תלים) (וכן הוא אומר) [ואומר] ועלי בן תשעים ושמונה שנה [15]) ושם שני בני עלי (חפני ופנחס כהנים ליי"י) [וגומ'] נתמנה שופט והיו [בימיו] בניו כהנים במקומו והוא זקן לא יוכל לראות (והוא) [ו]כהן ארבעים שנה ושפט (ארבעים שנה) ומת [ז"ל] ומן עתניאל עד שעמד עלי שופט שלש מאות ועשרים (וארבעים שנה) [וארבע שנים]. ספר שמואל משנתמנה עלי שופט בשילו עד שמת דוד מלך ישראל (תשעים ושלש שנה) ארבעים לעלי ואחת עשרה (שנה) לשמואל ושתים לשאול וארבעים [שנה] לדוד המלך [16]). ספר מלכים משמלך שלמה בן דוד עד שחרב הבית הראשון ארבע מאות ואחת עשרה שנה וששה חדשים ועשרת ימים [17]) אמת ואמונה (צדק) נכון (ברור) וישר. שמוש יהושע עשרים ושבע שנה המזבח והארון עשו בגלגל ארבע עשרה שנה שבע שכבשו ושבע שחלקו. בשילו שלש מאות וששים ותשע שנה בנוב שלש עשרה שנה בקרית יערים [עשה הארון] עשרים שנה אחת עשרה (שנה) לשמיאל (הנביא) ושתים לשאול שבע שנים לדוד המלך, ובשנה השמינית העלה דוד את הארון מקרית יערים לירושלם שנא' [18]) אבל

---

[14]) תהלים ע"ח, ס'. — [15]) שמואל א' ד' ט"ו. — [16]) החשבון הזה לא אדע לפרשו, אם כי הוא אמת ויציב. כי אם נחשוב מן עלי עד שמת דוד נ"ג שנה, ומן יפתח עד עלי כ"ב שנה היינו י"ב שנה ליפתח ואבצן וארבעים שנה לפלשתים בימי אילון ועבדון ושמשון כמבואר בס"ע פי"ב המ' וכמ', ועוד ארבע שנה לשלמה עד בנין הבית — יהיה בין הכל מאה וארבעים ותשע שנה. והס"ע בפט"ו יאמר: ומן השנה הב' ליפתח ועד שנבנה הבית מאה וארבעים שנה וארבעים שנה שהיו ישראל במדבר (שלש מאות שנה עד יפתח הרי ארבע מאות ושמונים שנה ע"ש), וההכרח לעשות השנים מקוטעות מפה ומפה עד שישתוה החשבון. — [17]) בדבר הזה, כמה עמד הבית הראשון, רבו המדברים לפי שאינו משתוה חשבון השנים של מלכי יהודה וישראל ולא ספר מלכים עם דבה"י ולא נוכל לעמוד על פרוטרוט החשבון. והמוסכם מחז"ל כי ת"י שנה עמד הבית ראשון, ות"כ השני, (ב"ב ג' ע"ב רש"י ד"ה בשנים) וסימן בזאת יבא אל הקדש. ות"ן שנה או תתנ"ב מספר ונושנתם בארץ ישבו בארץ וגלו בשנת ג' אלפים של"ח לב"ע, וסימן של ח מעל פני ויצאו. לא מהם ת"מ שנה עד הבנין (דכתי' ויהי בשמנים שנה וארבע מאות שנה לצאת וגו' מארץ מצרים והיו ארבעים שנה במדבר) נשארו ת"י או תי"ב כחשבון הספר עם החדשים שנכנסו לשנת השתים עשר. אבל החשבון הזה מתחיל מעת שהחל לבנות הבית שהוא בשנת ארבע למלכות שלמה. אבל משמלך יהיה ארבע או שלש שנים יותר. ובעל הספר הזה אומר „ספר מלכים משמלך שלמה" כו'. וזה טעות לענ"ד, גם מה שאומר „וששה חדשים" נ"ל לענ"ד ושלשה חדשים. שהם מחדש השני שיסד הבית עד עשרה בחדש החמשי שנחרב. ומהס"ע שרוב דברי זה הספר לקוחים משם אין להוציא דבר ברור כי כולו מעורבב. — [18]) דהי"ב א' ד'. ועי' זבחים (קי"ח ע"ב) ששם מבואר כל זה החשבון ביתר ביאור ובפירש"י שם, ובס"ע פי"ג. ואולם לא זכיתי להבין

ארון האלהי' העלה דויד מקרית יערים [וגו'] (כי נטה לו אהל), המזבח (עשה) בגבעון ארבעים וארבע שנה הארון בציון (עשה) שלשים ושבע שנה עד שהעלה אותו שלמה לבית עולמים °°) [ככתוב] (שנא') והמלך שלמה וכל עדת ישראל (הנועדים עליו) וגו' ויביאו הכהנים את ארון ברית ה' אל מקומו [ואהל מועד והמזבח] (המזבח ואהל מועד) הביא [שם] (אותן) ככתוב ויעלו את הארון ואת אהל מועד ואת כל כלי הקדש [וגום'] (אשר באהל) °°). ספר ישעיהו מעזיהו יותם אחז יחזקיהו עד שנה [אחת] למנשה מאה וארבע עשרה שנה. לא נתנבאו שנים הרבה [כי אם] (אלא) ישעיהו (בן אמוץ) והושע (בן בארי) [ומיכה]. ספר ירמיהו מן שלש עשרה שנה ליאשיהו בן אמון (מלך יהודה) עד שחרב הבית הראשון ארבעים ואחת שנה וששה חדשים ועשרה ימים והוא אומר אחר חורבן הבית בשנת [שמונה עשרה לנבוכדנצר, ובשנת שלש ועשרים שנה לנבוכדנצר] °°) (שלש ועשרים לנבוכדנצר, בשנת שמונה עשרה לנבוכדנצר) חרב הבית והגלה צדקיהו לבבל וכן הוא אומר ויהי בשלשים ושבע שנה לגלות יהויכין מלך יהודה. °°) היא השנה שמת בה (שחוק עצמות) נבוכדנצר הרשע ומן שלש עשרה ליאשיהו עד שמת נבוכדנצר ששים ושבע שנה. ספר יחזקאל מן בחמשה להודש היא השנה החמשית [לגלות המלך יויכין] (ליהויכין מלך יהודה) עד בעשרים [וחמש] (ושבע (?)) שנה לגלותינו) °°). ספר הושע (בן בארי) [והיא] ספר שנים עשר נביאים שלש מאות ועשרים ושבע שנים מן עוזיהו המלך עד השנה שבא [אלסכנדרר] (אלכסנדרוס מוקדון). עד כאן [נתנבאו] הנביאים בבית שני בימי דריוש וארתחששתא ובטלה הנבואה. ספר דברי הימים משנברא העולם עד [שקם] (שעמד) כורש מלך פרס שלשת אלפים ושלש מאות ותשעים [ושנים] (ואחת שנה). ספר עזרא [בשנת] (מן שנת) אחת לכורש מלך פרס עד שנת שלשים ושתים לארתחששתא המלך (מלך פרס) חמשים

שמחשבים העשרים שנה שעשה הארון בקרית יערים מזמן שנחרב שילה עד שהביאו דוד משם לירושלם, והמקרא הזה (שמואל א' ז', ב') ויהי מיום שבת הארון בקרית יערים וירבו הימים ויהיו עשרים שנה וינהו כל בית ישראל אחרי ה', ויאמר שמואל וגומ', נאמר עוד הרבה קודם שמלך שאול. — °°) המזבח בא לגבעון כשחרבה נוב במות שאול, והיה שם כל ימי דוד מ' שנה וארבע של שלמה עד שהתחיל לבנות הבית. והארון העלה דוד לירושלם בשמיני למלכותו ועמד שם ל"ג של מלכותו וד' של שלמה, הרי שלשים ושבע. אבל באמת העלה שלמה את הארון לבית קה"ק כשנשלם בנין הבית אחר שש שנים ותאי לבנינו ככתוב מפורש במלכים (א' ח', ב'. ובדהי"ב ה', ה', ג') וא"כ עשה הארון בציון ארבעים ושלש שנה ועוד. ובזה נבין על נכון מ"ש בס"ע פי"ד המתחיל ויהי דוד כו' בשחר היו אומרים כו' וכך היו אומרים כל מ"ג שנה בצדרן (נ"ל בציון) לפני הארון עד שהביאו שלמה לבית העולמים". — °°) שם ג', ה'. — °°) ירמיה נ"ב כ"ט ל'). — °°) שם שם, ל"א. וע"ש ברד"ק. — °°) יחזקאל (מ', א').

ואחת שנה [ככתוב] ולקץ ימים נשאלתי מן המלך שתי שנים.
משה איש האלהים כתב [ספרו [24]) ספר] חמשה חומשי תורה (וספר) איוב. יהושע כתב ספרו [ושמונה פסוקים של תורה מן וימת שם משה עבד ה' [25])]. שמואל (הנביא) כתב ספרו (וספר) שופטים ורות. דוד ועשרה [זקנים] [26]) (נביאים) [כתבו] (חברו) תליפ. ישעיהו [27]) כתב ספרו ומשלי ושיר השירים וקהלת [28]). ירמיה כתב ספרו (וספר) מלכים וקנות. [אנשי כנסת הגדולה] (חגי זכריה ומלאכי) כתבו (ספר) יחזקאל ותרי עשר (וספר) דניאל ומגילת אסתר. עזרא כתב ספרו [ויחוס] (וספר) דברי הימים [29]) (ברוך בוחר בישראל ומנחילם תורה תמימה שלימה ומאושרה ערוכה בכל ושמורה דרשו מעל ספר יי"י וקראו אחת מהנה לא נעדרה).

גם המאמר הזה נמצא כתוב בסוף ספר הנביאים של ר' משה בן אשר הנזכר. ובהתנ"ך רס"ם שבפאריז. ובהמחברת המיגאן שבאוקספורד ושבידי.

אלו הנביאים שנתנבאו על ישראל.

במדבר נתנבאו משה ואהרן מרים ואלדד ומידד ושבעים זקנים בימי השופטים יהושע בן נון ודבורה וברק בן אבינועם בימי שאול אלקנה ושמואל הרואה בימי דוד נתן ואסף וידותון והימן וגד בימי

---

[24]) עי' ב"ב (י"ד ע"ב). — [25]) שם. — [26]) שם: דוד כתב ספר תהלים ע"י עשרה זקנים כו' וע"ש בתו' ד"ה וע"י, ובמהרש"א שם מפירש"י דרש תהלים ושם בגמ' פירש"י „כתב בו דברים שאמרו זקנים הללו שהיו לפניו ויש שהיו בימיו" כו'. ובמדרש חזית ע"פ כמגדל דוד ובקהלת ע"פ החכמה תעוז לחכם „עשרה בני אדם אמרו ספר תהלים אדם הראשון ואברהם משה ודוד ושלמה על אילין חמשה לא איתפלגין (אין חולק בזה) אילין חמשה אחרנייתא מאן אינון כו' רב אמר אסף והימן וידותן ושלשה בני קרח אחד ועזרא ר' יוחנן אמר אסף והימן וידותן אחד ושלשה בני קרח ועזרא כו' מכולהון לא נאמר על שמותם אלא ע"י דוד, כו' ע"ש. ועפ"י המדרש הזה היה עזרא אחד מהעשרה אליבא דכו"ע, ובזה יונח לנו מהרבה שאלות וחקירות שנתחבטו בהם החוקרים האחרונים עד שהעלו עפר על קדושתו, והמשכיל יבין. — [27]) אבל בגמ' שם (ט"ו ע"א) „חזקיהו וסיעתו כתבו ישעיה מש"ק". וע"ש ברש"י ותוס'. ומצאנו בדהי"ב (ל"ג, ל"ב) ויתר דברי חזקיהו וחסדיו הנם כתובים בחזון ישעיהו בן אמוץ הנביא על ספר מלכי יהודה. ומכאן קצת ראי' לבעל המחברת הזאת, ואולי מצא גם באיזה מאמר חז"ל כן כי כל דבריו מיוסדים עפ"י קבלת חז"ל. — [28]) ובמדרש חזית „ג' ספרים כתב מק"ש אי זה מהם כתב תחלה כו' תני ר' חייא רבה רק לעת זקנות שלמה שרתה עליו רוה"ק ואמר ג' ספרים משלי וקהלת ושיר השירים ר' יונתן אמר שיר השירים כתב תחלה ואח"כ משלי ואח"כ קהלת כו' כשאדם נער אומר דברי זמר הגדיל אומר דברי משלות הזקן אומר דברי הבלים. ובש"ע שם"ו אומר כדברי ר' חייא. — [29]) ובגמ' ב"ב (ט"ו ע"א) „ויחס של דברי הימים עד לו".

שלמה אחיה השילוני ועדו [30]) החווה בימי רחבעם שמעיה איש האלהים ויעידה [31]) החזה בימי אביה הנני הראה בימי אסא עזריהו בן עודד [ועודד] [32]) ואליעזר בן דודוהו בימי יושפט יהוא בן חנני ומיכיהו בן ימלא ויחזיאל בן זכריהו בימי יהורם אליהו ואלישע ועובדיהו בימי יואש זכריהו בן יהוידע ויונה בן אמתי בימי עזריה הושע בן בארי וישעיה בן אמוץ ועמוס בימי יותם מיכה המורשתי בימי יחזקיהו יואל בן פתואל בימי מנשה נחום האלקושי וחבקוק בימי יאשיהו ירמיה וצפניה וחלדה הנביאה בימי יהויקים אוריהו בן שמעיהו בימי צדקיהו יחזקאל בן בוזי ואלו הנביאים שנתנבאו בבבל בירידתן מירושלם חגי זכריה ומלאכי ודניאל כל נביאי ישראל מן משה רבינו [איש האלהים] ראש הנביאים ואבי הסופרים עד [דניאל] ומלאכי מאה ושבעה עשר [33]) [מכן ולך]

---

[30] — [31]) דהי"ב (ט' כ"ט) „ושאר דברי שלמה וגומ' ובחזות יעדי (כתי', יעדו קרי) החזה על ירבעם ב"נ". וברש"י מגילה י"ד ע"א ד"ה נביאים כו' „שלמה עידו קרא אל המזבח בבית אל. ועדו החוזה" וברד"ק מלכים א' (י"ג, כ) „והנה איש האלהים אחז"ל שהוא עידו הנביא כו' ובחזות עדוא" כו'. ועי' בס"ע פ"כ ובסנהדרין פ"ט ע"ב. ועוד מצינו דהי"ב (י"ב ט"ו) בדברי שמעיה הנביא ועדו החזה. ושם (י"ג כ"ב) „ויתר דברי אביה וגומ' במדרש הנביא עדו". עכ"פ שנים היו עדו ויעדו והם שמנאם בעל המחברת הזאת, רק בהיפוך אהוון. — [32]) הוספתי מצלי למלאות המנין כי חסר אחד. — [33]) אעיר בזה על הדבר אשר עמדתי עליו זה ימים רבים ולא אוכל לפרשו. במגילה (י"ד ע"א) ת"ר מ"ח נביאים וז' נביאות נתנבאו להם לישראל כו'. וברש"י שם „ובה"ג מנוין מש"ע אברהם יצחק יעקב" כו' כו' ומסיים „שנים לא ידעתי". ואנכי לא זכיתי לדעת את המנין ובעיני הרבות כולה מקשה. א' הני ושייר כמה נביאים אשר נקבו בשמות לנביאים. כמו 1 שמעיה איש האלהים, מלכים א' (י"ב, כ"ב) ובדהי"ב (י"א, ב'. וי"ב ט"ו) ורש"י אומר שם לבסוף „אלא אפיק דניאל ועייל שמעיה" ומדוע לא עיילוהו בתחלה והוא מראשי הנביאים? ואם יחשוב שניהם לא יחסר רק אחד. 2 עודד הנביא שנבא לאסא דהי"ב (ט"ו, ח'). 3 עוד עודד נביא בימי פקח כמאתים שנה אחרי אסא. והוא בדהי"ב (כ"ח, ט'). 4 חנני הרואה שנבא ג"כ לאסא בדהי"ב (ט"ז, ז'). 5 זכריה בן יהוידע הכהן שהרגו יואש (שם כ"ד, כ'). 6 יעדי (כ', יעדו ק') החזה בימי שלמה וירבעם (שם ט', כ"ט). הרי ששה נביאים מפורשים במקרא שרש"י ז"ל לא הביאם במנין. ב' לעומת זה הביא לנביאים שלא נזכרו מפורש במקרא, ואייתי להו מדרשה. ואגדות חלוקות הן. כמו ברוך, נריה, שריה מחסיה, דניאל, ומרדכי בלשן. הן אמנם באלה כשני שם ט"ו ע"א מיתיבי ברוך בן נריה ושריה בן מעשיה [בירמי' נ"א נ"ט כתוב שריה בן נריה בן מחסיה] ודניאל ומרדכי בלשן וחז"מ כולן נתנבאו בשנת שתים לדריוש" אבל לא חשב כאן נריה ומעשיה (מחסיה) לנביאים. ואם תפש זה הכלל דאמר (שם) עולא „כל מקום ששמו ושם אביו כו' נביא בן נביא" יש לו לחשוב עוד הרבה אבות נביאים שנזכרו. ובפרט חלקיה ושלום שנזכרו בהברייתא. אבל רש"י כ' בתחילה שאלו המ"ח נביאים הם שהוצרכו נבואתם לדורות. כי נביאים כפלים כיוצ"מ עמדו לישראל ע"ש. ומדוע מנה את אלה ביניהם שלא נכתבה נבואתם? ג' רש"י ז"ל שם ט"ו בד"ה בשלמה כ' שנבואת חנמאל מפורש „דכתיב ויבא אלי חנמאל בן דודי כדבר ה' ירמי' ל"ב" ולמה לא מנה לחנמאל

(מכאן ואילך) ולחתום חזון [ונביא מכן והלך הט אזנך ושמע דברי הכמים]
(רוח יו"י תניחם אלהים יחיש הקץ אמן).

בהמ"ת ? ד. עוד כ' שם „ברוך ושריה מצינו שהיו תלמידי ירמיה (שם ל"ו ונ"א) ומצינו בתלמידי נביאים שהיו נביאים כו' אלישע ויהושע" ורש"י בירמיה (מ"ה, ג') מביא מהמכילתא שהתאונן ברוך על שלא זכה לנביאות כיהושע ואלישע כו' ואמר לו ה' כו' אם אין צאן אין רועה, ע"ש. וא"כ במחלוקת שנוי כדניאל. ה' גם מרדכי בלשן לא הוזכרו לנביאים רק רב נחמן אמר שם מלאכי זה מרדכי ולמה חשב הרווייהו ? ועלי לא נזכר כלל לנביא ? ו. ראה זה חידוש שם ברש"י ד"ה בשלמא הנז' ז"ל „ירמיה וחנמאל דכתיב ויבא אלי חנמאל בן דודי בדבר ה'" ומוכיח מזה שחנמאל בא לירמיה בדבר ה' והיה ג"כ נביא. אבל בכל ספרי הדפוס ובכ"י אשר ראיתי כתוב כדבר בכ"ף. והפי' הפסוק שחנמאל בא אליו כאשר דבר ה' תחלה לירמיה הנה חנמאל דודך בא אליך. ועי' ברד"ק שם.

והנה בס"ע אשר בידינו מוטעה ומעורבב עוד יותר כי בפכ"א כ' אלו מ"ח נביאים ח' נביאות שנתנבאו להן לישראל ונכתבו בכתובים כו' ושם ובפ' כ' מונה אותם, ולא על על הסדר שמנה ברש"י ואין שם מהממויין רק ארבעים ואחד, וביניהם אסף הימן וידותן. ולא חשב אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן יהושע דוד ושלמה אליהו ואלישע ראשי אבות הנביאים, ועוד עוד.

עכ"פ עינינו הרואות כי בס"ע וברש"י נפלו בזה הרבה שגיאות וטעיות וערוב פרשיות מסופרים ומדפיסים שלא עשו מלאכתם באמונה. והיודע ליישר המעקשים יזכה במצוה ויתקן. ובעל המחברת שלנו אשר מנה מאה ושבעה עשר נביאים ובתוכם השבעים זקנים, וכשתסירם נשארו שבעה וארבעים ועוד הסיר שלשה הנביאות מרים דבורה וחלדה ישאר מ"ד והם נקובים בשמותם על נבואתם במקרא ועליהם יש להוסיף פינחס, דוד, שלמה, ועודד השני (כנזכר. או אמוץ אחי אמציה או עזרא). אבל אין לחשוב אברהם יצחק יעקב, כי לא מנה אלא משה ואהרן שהתנבאו במדבר וכו'.

עוד דבר לחש עמדי, בס"ע פ"כ מתחיל „הרי הוא אומר ונסתם גיא הרי כי יגיע גיא הרים אל אצל וגומ' חזון ישעיהו בן אמוץ" וגומ' ואח"כ סופר ומונה כל הנביאים והמלכים עד פ' ל', ושם הוא אומר „והצפיר השעיר מלך יון כו' הוא אלכסנדרוס מקדון כו' עד כאן היו הנביאים מתנבאים ברוה"ק מכאן ואילך ולחתום חזון ונביא (דניאל ט' כ"ד) מיכן והילך הט אזנך ושמע דברי חכמים" כו'. והנה כל מתבונן ישתומם על המראה מה ענין ונסתם גיא הרי אל הנביאים ? ונראה לענ"ד ברור שהס"ע קרא וְנִסְתַּם [כהתרגום ורש"י ורד"ק וראב"ע והמזרחיים שהוא לשון סתימה וחתימה. ודרש גיא על הנבואה כמו גיא חזיון, והרים על הנביאים (כמו שת"י על שמעו הרים והאיתנים : אבהתא ועקריא). ובזמן זכריה (שאמר המקרא הזה שם י"ד) נסתם החזון ונסתלקה הנבואה בימי הצפיר השעיר הנז' וכו כתיב ולאיתיו מגיע אצל האיל (דניאל ח' ז').

גם זאת הלא היא כתובה על מחברת הגאון. וגם בא בדקך ארוכה שמניין בכל פרשת מנין הפסוקים וחילופי והתחברות המלות שבין ב"א וב"נ שבכל פרשה. ואנכי מוכרחני לקצר בזה. ובררתי רק מנין הסדרים ומקומם. ודע שבהמערכת שבמק"ג המה מובאים ג"כ במנין וסדר אחר. כי שם הם קנ"ג ויש הבדל רב במקומותם. וצר לי המקום בזה לעמוד על בירור הדברים, כי הוא אומר שהם מאה וחמשים וארבעה לשבתות של שלש שנים, ובפרטן אתה מוצא מאה וששים ושנה. כן יש בהסדרים האלה שלא הגיעו לכ"א פסוקים, כמו „ויזכר אלהים את נח" עד צא מן התיבה שאינו רק י"ד פסוקים. וכן בדין הג' פסוקים שלפני ואחרי פתוחה וסתומה, ובהמ"ג אינו כן. והרוצה לעמוד על פרטי הענין, יעיין ויבחר לעצמו הדרך הישרה. ועי' מגילה (כ"ט ב') „לבני מערבא דמסקי לדאורייתא בתלת שנין" „ומהדרי להו פ' צו את את קרבני" (במדבר כ"ח) הסמוכה לר"ח אדר מלפניו או לאחריו. לא יתכן שיבא כן למספר קנ"ד עם העבור. והנה בעל המחברת הזאת קורא את החלוקה שאנו עושים לנ"ג „פרשיות" (וכן קורין הספרדים פְּרָשָׁה כמשפטו. לא כקריאת האשכנזים פְּרָשַׁת בטעות), והקנ"ד חלקים אשר לשלש שנים נקראים „סדרים" אבל האשכנזים רגילים לקרא כל החלק שקורין בשבת „סדרא" והחלק ממנו שקורין לכל אחד מהעולים לס"ת „פרשה" וכן מצינו במשנה (שבת פ"ח) פרשה קטנה שבתפלין, ובתענית (פ"ד) פרשה גדולה קורין אותה בשנים, ובמנחות (סוף"ג): ארבע פרשיות שבתפלין וכן פרשת ק"ש, פרשות מועדות, פרשת סוטה, פרשה פתוחה, סתומה. והוא רק על חלק קטון ופרק אחד. והסדר הוא כל מה שקורין באותו שבת או יו"ט, כמו יומא (פ"א): „וקורין לפניו בסדר היום", שהוא כל סדר אחרי מות, וכדומה. ולכן גם החלוקה שלנו של נ"ג ראוי לקרותם סדרים, ומה שאמרו ברכות (ח', א') לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הצבור, נוכל לפרשם ג"כ בשני פנים: א', על הסדרים כולם ור"ל הפרשיות של כל השנה; ב' על כל פרשה מהסדרא ר"ל פרשיותיו של סדר היום כמ"ש.

והנה בתוס' מנחות (ל"ב ע"א) ד"ה והאידנא ח"ל „סדורה כל שכותב והולך השיטה עד חציה או עד שלישיתה ומניחה ומתחיל לכתוב בשיטה שתחתיה כנגד הנחה של שיטה העליונה וזו היא סדורה זה מצא ר"ת בסדור קדמונים" עכ"ל, ומובא גם בסמ"ק ובמכן ב"י טוי"ד סי' רע"ה. ולא נדע מה הוא, שהיא צורה שלישית לפתוחה וסתומה, ואיה מקומה. ובא"ם ח"א בדברים עתיקים דף י"ג בהערה 16 כתבתי „בעלי המסורה יקראו „סדור" המקום שאינו לא פתוחה ולא סתומה רק כסדר כל התורה" וטעות הי' בידי כנז' אבל יש לה צורה בפ"ע כמו פתוחה, וסתומה. וכמו שחושב שם „סדור או סתום או פתוח" ולא ידענו הסדורה מה היא משמשת. ולכן נ"ל היום שצורת הסדורה היתה לפני הסדרים שקורין בכל שבת, ר"ל לפני סדר היום שלם, והפתוחות והסתומות לפני הפרשיות הקטנות כמסומן אצלינו, ודי בזה.

סדר הסדרים

דע כי המנהג הפשוט *) ברוב העולם שמשלימין את התורה בשנת אחת מתחילין מאחר חג הסוכות בפרשת בראשית וחותמין בסוף חג הסוכות בוזאת הברכה לכך חילקו את התורה שלשה וחמשים פרשיות

---

*) וכ"כ הרמב"ם פי"ג מה' תפלה.

כנגד שבתות השנה התמימה המעוברת כדי שיהיו קוראין פרשה בכל שבת ושבת ובשנה הפשוטה קוראין במקצת שבתות שתי פרשיות כדי שישלימו את התורה בשנת הפשוטה זה הוא מנהג רוב העולם, ויש מקומות שמשלימין את התורה בשלוש שנים *) ומחלקין את התורה למאה וחמשים וארבעה פרשיות והן הנקראין סדרים כדי שיקראו בכל שבת סדר ונמצא משלימין את התורה בסוף שלש שנים והרני מבאר מנין הפרשיות שבכל חומש וחומש ומנין פסוקי הפרשיות ונעשה לכל מנין פרשה ופרשה שם איש ידוע כנגד המנין כדי שיהיה המנין שמור לכל אחד ואחד ולא ישתבש בטעות הסופרים ואבאר החילוף והחבור שבין שני המלמדים ז״ל.

ספר ראשון והוא ספר הישר. דע כי הספר הזה שנים עשר פרשה כולם חמשה וארבעים סדר והוא אלף וחמש מאות וארבעה ושלשים פיסוקים סימן א״ך ל״ה, כו׳. פרשת בראשית יש בה ארבעה סדרים, ריש הפרשה. ואלה תולדות השמים. והן האדם. וזה ספר תולדות. אלה תולדות נח. יש בה חמשה סדרים, ריש הפרשה ויזכור אלהים את נח. וצא מן התיבה. ויהיו בני נח היצאים, ויהי כל הארץ שפה. פרשת לך לך יש בה ארבעה סדרים ריש הפרשה, ויהי בימי אמרפל, ואחר הדברים, ושרי אשת אברם. פרשת וירא יש בה חמשה סדרים וחמשה פסוקים. ריש הפרשה, ויבאו שני המלאכים. ויסע משם אברהם, וי״י פקד, והאלהים נסה, ומנין אלו חמשה, וחמשה פסוקים מן הסדר האחרון והוא סדר ויגד לאברהם. ויהיו חיי שרה יש בה ארבעה סדרים תחסר חמשה פסוקים אשר הם בפרש׳ וירא סדר ויגד לאברהם הוא סדר ראשון מזו הפרשה עד ואברהם זקן בא, הסדר השני ואברהם זקן, השלישי ואבא היום אל העין, הרביעי ויוסף אברהם. ואלה תולדות יצחק יש בה שלשה סדרים, ריש הפרשה, ויהי כי זקן יצחק, ויתן לך האלהים. פרשת ויצא יעקב. יש בה ארבעה סדרים, ריש הפרשה, וירא יי״י כי שנואה לאה, ויזכור אלהים את רחל, ויאמר אלהים **) אל יעקב. פרשת וישלח יעקב יש בה שלשה סדרים. ריש הפרשה, ויבא יעקב שלם, וירא אלהים אל יעקב. פרשת וישב יעקב יש בה ארבעה סדרים, ריש הפרשה, ויהי בעת ההיא וירד יהודה, ויוסף הורד מצרימה, ויהי אחר הדברים האלה חטאו. פרשת ויהי מקץ יש בה ארבעה סדרים, ריש הפרשה, ויאמר פרעה אל עבדיו, ויאמר אליהם יוסף ביום השלישי, ואל שדי יתן להם רחמים. פרשת ויגש, יש בה שני סדרים תחסר ארבעה פסו׳, ריש הפרשה, ואת יהודה שלח. פרשת ויחי יש בה שלשה סדרים וארבעה פסו׳ תשלום הפרש׳ הראש׳ ואלו הן ויהי אחרי הדברים האלה. ויקרא יעקב אל בניו. בנימין זאב יטרף. נשלם ספר הישר.

---

*) וכ׳ הרמב״ם „ואינו מנהג פשוט".

**) בראשית ל״ה, ג׳. ושם כתוב ויאמר יי״י אל יעקב.

נתחיל בספר הברית יתחלק אחד עשר פרשה תהיה שלשה ושלשים סדר ומנין הפסוקים אר"ט *) פרשת ואלה שמות יש בה ארבעה סדרים ריש הפרשה, וילך איש מבית לוי, ומשה היה רעה, וילך משה וישב. פרשת וארא, יש בה שלשה סדרים, ריש הפרשה. כי ידבר אליכם פרעה. השכם בבקר. כי אני הכבדתי יש בה שלשה סדרים והצי. ריש הפרשה, עוד נגע אחד, ויהי בהצי הלילה, קדש לי כל בכור. פרשת ויהי בשלח, יש בה שלשה סדרים וחצי תשלום הסדר המוקדם ואלו הן מה תצעק אלי, הנני ממטיר לכם, עד אנה מאנתם. פרשת וישמע יתרו, יש בה שני סדרים, ריש הפרשה, ואתם תהיו לי ממלכת. פרשת ואלה המשפטים, יש בה שלשה סדרים. ריש הפרשה, אם כסף תלוה, הנה אנכי שלח. פרשת ויקחו לי תרומה, יש בה שלשה סדרים, ריש הפרשה, ואת המשכן תעשה, ועשית פרכת. פרשת ואתה תצוה יש בה שני סדרים ועשרה פסוקים מן הסדר הבא, ואלו הן ריש הפרשה, וזה הדבר, ועשית מזבח. פרשת כי תשא יש בה ארבעה סדרים, ריש הפרשה תשלום סדר ראשון שהוא ועשית מזבח, ראה קראתי, ויפן וירד משה, ופסל לך, ותשעה פסוקים מן הסדר הבא והוא ויאמר יי"י אל משה כתב לך. פרשת ויקהל יש בה שלשה סדרים התסר תשעה פסוקים תשלום סדר ויאמר יי"י אל משה כתב לך ויאמר דראו קרא יי"י בשם, ויעש בצלאל את הארן. פ' אלה פקודי יש בה שני סדרים, ריש הפרשה, ויביאו את המשכן. נשלם ספר הברית. נתחיל בתורת כהנים, דע כי הספר יתחלק עשרה פרשיות תהיה חמשה ועשרים סדר ומנין הפסו' נט"ף. פרשת ויקרא יש בה שני סדרים והצי, ריש הפרשה, נפש כי תחטא, וחצי סדר ונפש כי תחטא ושמעה. פרשת צו יש בה שני סדרים וחצי סדר המוקדם, זה קרבן אהרן ובניו, וחצי סדר הבא והוא סדר קח את אהרן. ויהי ביום השמיני יש בה שני סדרים וחצי, חצי הסדר המוקדם ויקח את אהרן, וידבר דיין ושכר, וידבר דזאת תהיה. אשה כי תזריע, יש בה שני סדרים, ריש הפרשה ואיש **) כי יהיה בו נגע. זאת תהיה, יש בה שלשה סדרים ותשעה פסוקים ריש הפרשה, וכי תבאו אל אר' כנ', דברו דאיש כי יהיה זב, ותשעה פסוקים מן סדר ואשה כי יזוב זוב דמה. אחרי מות יש בה שלשה סדרים תחסר תשעה פסו' תשלום סדר ואשה כי יזוב, איש איש מבית ישראל אש' ישח', כמעשה ארץ, פרשת קדשים יש בה שני סדרים, ריש הפרשה, וכי תבאו אל הארץ ונטע'. פרשת אמר יש בה שלשה סדרים והצי, ריש הפרשה,

---

*) הם אלף ומאתים ותשעה. אבל בפרטן כפי המנין שאחר כל פרשה תמצא רק אר"ז פסוקים, וזה שיש ג' פסוקים יותר בטעם התחתון מטעם העליון שבעשרת הדברים, ואחד לא ידעתי. החומשים כתבי יד בתימן כולם בטעם העליון לבד וכך הם קורין לעולם ואין להם טעם התחתון.

**) שם (י"ג כ"ט) כתוב ואיש או אשה כי יהיה וגו'.

דבר דאשר יקריב קרבנו, וידבר דוקצרתם את, וחצי הסדר הבא מן ויקחו אליך שמן. פרשת בהר סיני יש בה שני סדרים וחצי הסדר המוקדם, וכי תמכרו ממכר, וכי ימוך אחיך ומטה. פרשת אם בחקתי יש בה שני סדרים ריש הפרשה, וידבר דאיש כי יפלא. נשלם תורת כהנים בעזרת אדוני האדונים. נתחיל בחומש הפקודים, דע כי הספר יתחלק עשרה פרשיות תהיה שלשה ושלשים סדר ומנין הפסוקים ארפ״ח. במדבר סיני יש בה שלשה סדרים וארבעה פסו׳, ריש הפרשה, איש איש על דגלו, ואלה תולדות אהרן ומשה, והארבעה פיסוקים מן סדר אל תכריתו. פרשת נשא יש בה חמשה סדרים תחסר ארבעה פסו׳, תשלום סדר אל תכריתו, דבר דאיש *) כי יפלא, דבר דכה תברכו, ביום השביעי. פרשת בהעלותך יש בה ארבעה סדרים, ריש הפרשה, עשה לך שתי חצוצר׳, אספה לי שבעים, היד יי״י תקצר. פרשת שלח לך יש בה שלשה סדרים, ריש הפרשה, עד אנה ינא׳, וידבר דנסכים. פרשת ויקח קרח יש בה שני סדרים, ריש הפרשה, וידבר דקח מאתם. פרה אדומה יש בה שני סדרים, ריש הפרש׳, וישלח משה מלאכים. פרשת וירא בלק, יש בה ג׳ סדרים, ריש הפרשה, מי מנה עפ׳, וישב ישראל בשטי׳. פרשת פנחס, יש בה ארבעה סדרים, ריש הפרשה, וידבר דלאלה תחל׳ האר׳, וידבר דיפקד יי״י, וביום הבכורים. ראשי המטות יש בה ד׳ סדרים, ריש הפרשה, וידבר נקם נקמ׳, ויאמר דשא את ראש, ומקנה רב. אלה מסעי יש בה שלשה סדרים, ריש הפרשה, וידבר דזאת הארץ, וידבר דוהקריתם לכם ערי׳. נשלם חומש הפקודים, נתחיל במשנה תורה. דע כי הספר יתחלק עשרה פרשיות והוא אחד ושלשים סדר ומנין הפסו׳, הצ״ץ. אלה הדברים יש בה שלשה סדרים, ריש הפרשה, ויאמר דרב לכם סב, ויאמר דראה החלתי. פרשת ואתחנן יש בה ד׳ סדרים, ריש הפרשה, כי תוליד, אז יבדיל מש׳, שמע ישראל. והיה עקב יש בה שלשה סדרים ושלישית סדר, ריש הפרשה, שמע ישראל את׳ עו׳, בעת ההיא, ושלישית סדר כי הארץ אשר את׳ בא שמ׳. פרשת ראה יש בה ה׳ סדרים תחסר שלישית סדר שבפרשת והיה עקב, כי ירחיב יי״י אלהיך, כי יקום בקרבך, בנים אתם ליי״י, כי יהיה בך אביון. פרשת שופטים יש בה ד׳ סדרים, ריש הפרשה, אשימה עלי מלך, כי הגוים האלה, כי תקרב אל עיר. פרשת כי תצא יש בה ה׳ סדרים, ריש הפרשה, כי יקרא קן, כי תצא מחנה, כי תדר נדר, כי תקצר קצירך. פרשת והיה כי תבא יש בה שני סדרים, ריש הפרשה, והיה אם שמוע תשמ׳. אתם נצבים **) יש בה שלשה סדרים, ריש הפרשה, כי המצוה, הן קרבו ימ׳. שירת האזינו יש בה סדר אחד. וזאת הברכה יש בה סדר אחד.

---

*) שם (ו׳, ב׳) כתוב איש או אשה כי יפלא. — **) בכל התנ״ך וחומשים כתבי יד אתם נצבים עם וילך לסדר אחד ואין וילך לפרשה בפ״ע כמו בדפוס, ולפיכך הם רק נ״ג.

בסוף התיגאן התימנים נמצאת השירה הזאת מנוקדת. והנה בנוסח הזה נמצא „כתבתיה אני דוד לשירה", ובכ"י אחר מצאתי ראיתי „אני משה לשירה". על כן אחשוב שמחבר השיר היה קדמון, כי עתיק יומין הוא כאשר יבין כל חיך טועם לו. והסופרים שאחריו העתיקו גם השיר וכל אחד הכנים שמו חתמו במקום הראשון. משקל השיר הוא: יתד וב' תנועות יתד ותנועה בדלת וכן בסוגר.

שירו לייי שיר חדש

אֱמוּנָה יוֹצְרָהּ אֶצְלוֹ אֲמָנָהּ — וְעַד לֹא נוֹסְדָה אֶרֶץ הֱכִינָהּ
וְעַד לֹא טִפְּחָה יָדוֹ שְׁחָקִים — בְּחֶבְיוֹנוֹ מְאוֹרוֹתָיו צְפָנָהּ
מְשַׂחֶקֶת לְמוּל יוֹצְרָהּ בְּכָל עֵת — מְשַׁעְשַׁעַת בְּטוּבוֹ שַׁאֲנָנָהּ
לְאוֹרָהּ חָפְרוּ כָּל־כּוֹכְבֵי אוֹר — וְהֵשַׁח כָּל בְּנֵי אֵלִים גְּאוֹנָהּ
וְעָבִים נָטְפוּ מַיִם בְּרִדְתָּהּ — וְאֶרֶץ רָעֲשָׁה יוֹם צוּר נְתָנָהּ
וְשַׁחַק זָע וְרָהוּ כָּל־שְׁכֵנָיו — וְצוּרִים נִתְּכוּ מֵאֵשׁ חֲרוֹנָהּ
וְהַשֶּׁמֶשׁ בְּצֵאתוֹ שָׁב לְאָחוֹר — וְעַיִשׁ שָׁכְחָה רִבְצָהּ וְקִנָּהּ
תְּדַמּוּהָ בְּטוּב אֶרֶץ וְאֶרֶץ — נִקְלָה מֵעֲרוֹךְ נֶגְדָּהּ פְּנִינָהּ
הֲתַעֲרוֹךְ לָהּ זְהַב אוֹפִיר וְסַפִּיר — וְצוּפָה אוֹ חֲבַצֶּלֶת שְׁרוֹנָהּ
וְאֵלֶּה טִיט וְעָפָר מִשְׁכְּנוֹתָם — וְהִיא עַל כּוֹכְבֵי שַׁחַק מְכוֹנָהּ
פְּרִי עֵצָהּ מְבַכֵּר לַחֲדָשָׁיו — וְלֹא יֵבוֹשׁ לְעוֹלָם מַעְיָנָהּ
אֲשֶׁר נַפְשׁוֹ לְפַת חָכְמָה רְעֵבָה — וְלִרְווֹת מִמְּקוֹר בִּינָה רְצוֹנָהּ
רְדָה אֶל־גַּן סְתָרֶיהָ וְתִמְצָא — פְּרִי חָכְמָה יְחַיֶּה לֵב מְבִינָהּ
וּמַעְיָנָהּ שְׁאַב לְךָ מֵי תְבוּנָה — תְּרַוֶּה נַפְשְׁךָ בּוֹ צְמֵאוֹנָהּ
וְיִזְרַח בַּחֲדָרֶיהָ לְךָ אוֹר — אֲשֶׁר יִפְקַח לְעֵינְךָ עִוְרוֹנָהּ
וְתִמְצָא דַעְתְּךָ דַּעַת אֱלֹקִים — וְתָנוּחַ וְתִשְׁקוֹט מִשְּׁאוֹנָהּ

פרשיות בכלל. ומנין הפסוקים של נצבים עם וילך בס"ה הם שבעים והסי' אדניה. אבל המדפיסים הראשון שחלקם לשנים, הניח אחר נצבים מנין הפסוקים ארבעים וסימ' לבבו. ואחר וילך הניח המנין כמו שהיה שבעים (ואינו אלא שלשים) והסימן אדניה. ואת גרם שגיאה וטעות להחכם האמתי ונאמן רוח הרוו"ה ז"ל שכ' בסוף ס' דברים על סכום פסוקי דברים התקנ"ה הנ"ן סימן וז"ל „א"ה גם בשני כ"י מסור בלשון זה והוא קשה שהרי בסוף כל סדרא וסדרא מסור מספר הפסוקים של אותה סדרא וכאשר נצרפם יחד יעלה מספר הפסוקים של כל ס' דברים התקנ"ב", ר"ל והנם יתרים מ"ב פסוקים? וזה היה לו מפני שמנה המ' פסוקים של נצבים לבד ושבעים פסוקים לוילך לבד, כנז'. ועוד שני פסוקים שבטעם התחתון בואתחנן כנז'. עוד כתב שם הרוו"ה „ופרשיותיו י"א (נ"א י')" והם הם נכו"ל.

לְבוּשָׁהּ שָׁם אֱלֹהִים עוֹז וְהָדָר   וְתוֹרַת חֵן וְחֶסֶד עַל לְשׁוֹנָהּ
עֲטֶרֶת פֶּז וְלִוְיַת חֵן לְרֹאשָׁהּ   וְרָבִיד וַעֲנָק הוֹד עַל גְּרוֹנָהּ
וּבִשְׂמֹאלָהּ מְצוֹא עֹשֶׁר וְכָבוֹד   וְחַיֵּי עוֹלָם בְּמַתַּת יַד יְמִינָהּ
וְעֵץ חַיִּים לְמַחֲזִיק בָּהּ וּמַרְפֵּא   לְנֶפֶשׁ חָלְתָה מֵרוֹב יְגוֹנָהּ
וְלִמְעַקֵּשׁ דְּרָכָיו אֵשׁ וְגָפְרִית   תְּצוּ עָלָיו לְהַמְטִיר אֶת עֲנָנָהּ
כְּאֵשׁ תָּאִיר וְגַם תִּשְׂרוֹף וְכֵן הִיא   עֲנָוִים יִמְצְאוּ אוֹרָהּ וְחִנָּהּ
וְלֵצִים יֵרְדוּ לִשְׁאוֹל בְּעוֹצֶב   וְיִהְיוּ מַאֲכוֹלֶת אֵשׁ בְּבִטְנָהּ
לְזֹאת אַשְׁרֵי אֱנוֹשׁ מַחֲזִיק בְּחוּקָהּ   וְעוֹשֶׂה מַאֲמַר דָּתָהּ וְדִינָהּ
וְאַשְׁרֵי אִישׁ לְמִשְׁמַעְתָּהּ יְהִי סָר   וְלֹא יַמְרֶה דְּבַר צוּרָהּ וְקוֹנָהּ
תְּהִי עָלָיו בְּיוֹם צָרָה לְמֵלִיץ   וְיִתְכַּפֵּר לְנַפְשׁוֹ בָּהּ עֲוֹנָהּ
וְיִשְׁגֶּה בְּאַהֲבָתָהּ וְיִשְׁקוֹד   בְּכָל לִבּוֹ עֲלֵי דַלְתֵי מְעוֹנָהּ
הֲכִי בָהּ תְּחַיֶּה נַפְשׁוֹ וְתַשִּׂיג   רְצוֹן צוּרָהּ וְלֹא תֶחְסַר מְזוֹנָהּ
וְאַשְׁרֵי אִישׁ כְּתָבָהּ עַל לְבָבוֹ   וְעַל סֵפֶר חֲקָקָהּ וְהֱבִינָהּ
כְּתַבְתִּיהָ אֲנִי דָוִד צְעִירָה   יְלוּד רַבִּי קָטָן חֶבְרֵי הֲמוֹנָהּ
חֲתַמְתִּיהָ שְׁנַת אַ"תְ שְׁצַ"ה לְמִנְיָן   לְאוּם זָרָה [1]) תְּהֵא סוֹף תְּשׁוּבוֹנָהּ
וְתִהְיֶה רֹאשׁ לְפִדְיוֹן אוּם עֲנִיָּה   יְזָאֵל [2]) גּוֹלָה וְסוּרָה מִמְּכוֹנָהּ
עֲדֵי יַשְׁקִיף בְּרַחֲמָיו אֵל וְיִקְבּוֹץ   פְּזוּרֶיהָ וְעַד יִרְאֶה בְּעָנְיָהּ [3])
וְיָחִישׁ לָהּ מְבוֹא יֶשַׁע וְיָשִׁיב   עֲלֵי קָדְקֹד אֲמָתָהּ אֶת זְדוֹנָהּ
וְיִשְׁמַע צַעֲקָתָהּ חֵלֶף חֲנוּתָהּ   בְּרֹב צִדְקוֹ וְיוֹשִׁיעָהּ לְמַעֲנָהּ
וְיַעֲלֶיהָ לְעִיר קָדְשׁוֹ וְכִימֵי   נְעוּרֶיהָ יְחַדֵּשׁ אֶת־שְׁשׁוֹנָהּ.

בית אל

אחרי אשר רבו עלי הוצאות הדפוס ותששתי את כל כחי ולא מצאתי הון לי להדפיס עוד בזה את המסורות וחלופי הנוסחאות וההערות, אשר אמרתי עם הספר „בדברי חפץ", הנחהים לעת מצוא מוצא לכסף. יחייני ה' ואחיה ונתן לי כסף לדפוס ואמלא לכם גם את זאת ובעין יפה אתן לכם כהנה וכהנה דברים יקרים. ועתה אתם אהובי ומיודעי המכירים כי שאין אני כלי ונוכל, בטובכם תמחלו לי על לא שמרי הבטחתי היום, ואוסם רחמנא פטריה. ואציגה בזה שנים שלשה גרגרים כאשר יכיל הגליון האחרון הזה.

בהיותי בעיר כלכתא בהודו נקראתי לס"ת בס"ק פ' לך וראיתי „בין בית אל" שהיה נחלק בשני שיטין, בית מכא ואל מכא. ואמרתי שהס"ת צריכה תיקון ולא יקראו בה לשבת הבא עד שיתקנו. וכתבתי אז לירושלם להרב הגאון מוהר"י זוגדל ז"ל מה ראיתי על ככה טעמי ונמוקי. והוא ז"ל השיבני דעתו הישרה להכשיר כמו שהוא. וראייתו ממ"ס פ"ה „אל

---

[1]) למנין שטרות. — [2]) היא עיר נכונה הנקראות אחל (ראה בח"א) ולמשכל העיר של היחד כת"ב יואל. והיא היא. — [3]) כמו: אולי יראה ה' בעיני (שמ"ב פ"ז ב').

שמות הנחלקים בית אל כו' ר' יוסי אומר אין נחלקין" וכן מכת היענה (חולין ס"ה) „אפי' בשני שיטין נמי פסיק להו". ואחה אבל כתבתי לו עוד: „שבתי לעיין בדברי כת"ר, ועל משמרתי אנכי עומד ונראין לי דברי שצריך תיקון. ואף להמ"ס (אבל המסורה והטעמים פליגי עליה) אין משם ראי' רק לחלק בשתי תיבות ולא לב' שיטין ומהגמ' דחולין סיוע לדידי, כי בית אל דמיא לכדרלעמר שם דלא מיחלקא ולא לבת היענה. והנה ידוע ששמות העצמיים לאנשים ועירות בימי קדם נקראו על שם המקרה והפעולה, כשמות האבות והשבטים, והם באחד ויש בשנים כמו עמינדב אליצור אבשלום כו' וכן לשמות הגוים ללשונותם כמו כדרלעמר אסרחדון נבוכדנצר כו' ויש להם ביאור ענינם בארמי וכשדי. וכן בערים כמו חצרמות (עד היום בנגב הימן) ובית אל כו' ולכן שם אחד הוא ואין לחלקו בב' שיטין. רק בבת היענה לפי שנמצא בכתוב גם בלא בת לקחו הבת לדרשא דבינת עמלה והביאו ראי' גם מהסופר שמחלקו בב' שיטין ועשו סבה מהמסובב כדרכם בקדש. ובס' פי' על המסורה כ"י כתוב בזה"ל „ודע שכל תיבה שנמצא בתורה תיבה אחת שנראה חלוקה לשתים כמו כדרלעמר עמינדב כו' שהדין נותן שצריך לכתוב תיבה אחת בחד שיטה לפי קבלה הסופרים אם נמצא כתוב בשני שיטין פסולה וצריך להוציא אחרת [וכ"כ בא"ר סי' קמ"ב „כיון דקי"ל שהוא פסול לענין גיטין וא"כ ה"ה בס"ת"] אבל אם הוא בשיטה אחת רק נחלק לשתי תיבות אין להוציא אחרת ומ"מ אחר השבת יש לתקן כו' כידוע לסופרים שיש שנכתב תיבה אחת ממש ויש שמניחים קצת ריוח שנראה כאלו הוא שתי תיבות כו' עכ"ל וכ"כ שם על חצרמות שהיא מלה חדא. ועי' להרב מ"ש בפ' לך (י"ב, ח') לענין ביתאל ושם י"ד, א' לענין כדרלעמר. והרו"ה בעין הקורא שם וכמה שכתבתי לראשונה. ע"כ לענ"ד שגם לאלה שמחלקין בית אל לשתי תיבות אבל בשני שיטין פסול לכו"ע.

גם מ"ש אחינו ידי"נ הרב הגאון מוהר"ש סלאנט נ"י וז"ל „הנה יש מחלוקת אם הוא קדש או חול והסכימו לקדש השם מספק ולכתחילה בשטה אחת ובשתי תיבות ולכן אם נכתב בב' שיטין כשר" — ולענ"ד אינו נכון לקדש השם מספק. כי אף שכ' הרמ"א סי' רע"ו (מובא במגן ב"י מהרשב"ץ) „כתב שם אלהים אחרים לשם קדושה אינו פוסל דהוי כמקדים בעלי מומין למזבח דאינו קדושים" זהו רק בדיעבד שהס"ת לא נפסל בכך אבל איסור לאו הוא ולוקה כמ"ש הרמב"ם פ"א מאיסורי מזבח, וק"ו הוא. וגם עובר משום לא תשא. וניזול לאידך גיסא שאם כתב השם הקדוש בלי קידוש אף שכ' מגן בשו"ע שפסול אפי' כשאמר בתחילה שכותבו לשם ס"ת זהו דוקא כשלא אמר בפירוש „וכל האזכרות שבו" אבל אם אמר מהני גם במחשבה בעלמא כמ"ש האחרונים והרמ"א באו"ח סי' ל"ב ומהט"ז ביו"ד רסי' רע"ד נשמע דסבר אפי' שכח ולא חישב ג"כ. ולכן נלע"ד דכפי אשר נהגו עתה הסופרים לומר בתחילת כתיבת ס"ת וגם בכל יום כשיושבים על מעשי הכתב לאמר בפה מלא „הנני כותב לשם קדושת ס"ת וכן כל האזכרות שבו לשם קדושת ה' הקדוש ב"ה" דטפי עדיף שלא לקדש עוד השם הספק שהס"ת כשר והוא לא עבר על כמה לאוין מלקדש את החול ואף שהס"ת לא נפסל הוי מצוה הבב"ע ובצרוף לס"ס דעת הרדב"ז (אף באינו הלכה) דרק שם הויה ב"ה צריך קידוש. ועי' להרב מ"ש (ש"ב י"ב, כ"ה) שגם בידידיה דלרב (פסחים קי"ז) הוה תרין מלין ויה קדש „דבנוסחי דהשתא חדא מלה" וגם אל דבית אל הוא חול ודאי עפ"י התרגום שמתרגם בית אל כשמה ולא בית אלהא כמו שמתרגם „אל ראי" ע"ש. וזה הכלל בכל השמות המסופקים לסמוך בזה על התרגום, על כן בבית אל אין ספק כלל ואין לקדשו. וגם בשמות המסופקים באמת צריך קידוש על תנאי כמ"ש הרב מ"ש כו"פ ויצא בשם ר"מ הסופר כו' כשיש ספק לסופר כו' יאמר לשם קדושת השם אם הוא קדש ע"ש, ואופן התיקון בזה לגרור האל שבראש השיטה ולהניחו פנוי שאין בו אפי' כדי אשר א' ולמחוק הבית שבסוף שיטה והמלה שלפניה ולכתוב אח"כ באמצע שיבא גם האל כולו בתוך הדף ולא יוצא לחוץ כלל כי אולי קדש הוא. וה' אלהים אמת ינחני בדרך אמת ליעקב של"ה.

כבוד מלך

—

השירה הזאת כתבתיה בהדרת יופי ונתתיה ביד הוד מלך אדוננו הגדול

פרידריך ווילהעלם הרביעי

יורש כתר קיסר אשכנז ומלך פרוססיה ירום הודו, בהיותו בעה"ק ירושלם ת"ו בר"ח כסלו התר"ל לב"ע.

אלהים משפטך למלך תן וצדקתך לבן מלך
יהי שמו לעולם לפני שמש ינון שמו.
(תהלים ע"ב 1—7)

מלך ביפיו תחזינה עיניך תראינה ארץ מרחקים
חזה ציון קרית מועדנו עיניך תראינה ירושלם.
(ישעי' ל"ג 17—20)

1

פֹּה אַדְמַת קֹדֶשׁ נֶחֱזֶה מֶלֶךְ בְּיָפְיוֹ,
בְּצִיּוֹן וִירוּשָׁלַםִ נַבִּיט צְבִי עֶדְיוֹ,
פֹּה נִצָּב הַסֻּלָּם וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמַיִם!
רַבָּתִי עָם, מֵאָז „מִקְדַּשׁ מֶלֶךְ" קְרָאוּהָ,
מֶלֶךְ שָׁלֵם מַלְכֵּי צֶדֶק לְבֵית אֵל קְדָשׁוּהָ,
זֶה הַר הַמֹּרִיָּה, וְהַמִּקְדָּשׁ בְּיַרְכָתַיִם!

2

(יְרוּשָׁלַםִ עָדָה חֶמְדַּת כָּל הַגּוֹיִם,
עַל אֶבֶן אַחַת שִׁבְעָה עֵינָיִם;
שָׁם צִוָּה ה' אֶת הַבְּרָכָה וְחַיִּים.
עַל הַר צִיּוֹן שֶׁשָּׁמֵם, רַבִּים יִשְׁתּוֹמֵמוּ:
„מֶה חָרֵךְ מֵהָרִים"? שֶׁכֻּלָּם יְרוֹמֵמוּ;
שֶׁכָּכָה הִשְׁבַּעְתָּנוּ „אִם אֶשְׁכָּחֵךְ יְרוּשָׁלָםִ").

3

דָּגוּל מֵרְבָבוֹת אַשְׁכְּנַז, בֶּן מֶלֶךְ אַדִּירִים,
יוֹרֵשׁ עֶצֶר מֶלֶךְ פְּרֵייְסֶן נִזֶרֶת סַפִּירִים.
בָּרוּךְ הַבָּא בְּשֵׁם ה׳ **פְּרִידְרִיךְ וִילְהֶעֶלְם !**
רוּחַ אַפֵּינוּ מְשׁוּחַ מֶלֶךְ אַדִּיר וְנִשְׂגָּב,
נִכְבָּד בַּלְאֻמִּים וּלְעַמּוֹ מָעוֹז וּמִשְׂגָּב.
פִּתְחוּ שַׁעֲרֵי צִיּוֹן וְיָבֹא שָׁלוֹם עִיר שָׁלֵם !

4

יוֹם מַלְכֵּנוּ תֶּחֱזֶה עֵינֵינוּ, רָחַב לְבָבֵנוּ,
נִשְׂמַח כֻּלָּנוּ בְּהוֹד מָגִנֵּנוּ וּכְבוֹד מָעֻזֵּנוּ,
נְקַדְּמֶנּוּ תוֹדָה וּלְפָנָיו נִכְרְעָה בֶרֶךְ.
כְּבוֹד מְלָכִים וְהוֹד קֵסָרִים לוֹ יָאֲתָה,
מוֹסַר עַמִּים פִּתַּח וְהֵאִיר עֵיפָתָה,
נִתַּק עוֹל אַבִּירִים אֲשֶׁר הֶעֱבִידוּ בְּפָרֶךְ

5

וְעַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הָדְרֵי אַרְצוֹתֶיךָ
מַה יָּקְרוּ חַסְדֵי וְרַחֲמֵי אֱמוּנָתֶךָ.
זֹאת מֵעוֹלָם מַלְכֵי פְּרֵייְסֶן עָלֵינוּ חוֹמָה !
יְהוּדִים אִם אֲנַחְנוּ לֹא מְאַסְתָּנוּ,
אֶזְרָחִים וְתוֹשָׁבִים עִמָּכֶם חֲשַׁבְתָּנוּ.
גַּם לְפָנִים אֶרֶץ פְּרֵייְסֶן קְרָאתְנוּ „רוּחָמָה".

6

לְפָנִים עֵת לְיִשְׂרָאֵל „סוּרוּ טָמֵא קָרָאוּ",
עֵת דָּמָם נִשְׁפַּךְ כַּמַּיִם וְלַנְּזָרִים נִקְרָעוּ,
בְּצָרְפַת כָּלוּ, מִסְּפָרַד גָּלוּ וּבְאַשְׁכְּנַז נִקְבָּרוּ —
הָהּ לַיָּמִים הָהֵם אַרְצָם מִדַּם יְהוּדָה רָוְתָה —
וְאַדְמַת פְּרֵייְסֶן מִדַּם נָקִי נִקָּתָה,
שָׁם בְּנֵי יְהוּדָה לֹא צָעֲקוּ אֲשֶׁר דֻּקָּרוּ.

7

עוז מַלְכֵי פְּרַייסֶן מַלְכֵי צֶדֶק מֵעוֹלָם.
וּמָה יָקְרוּ חַסְדֵי מַלְכֵּנוּ ווילְהֶעלֶם.
הִגְדִּיל לַעֲשׂוֹת מִכֹּל אֲשֶׁר לְפָנָיו!
לֹא רַק בְּחַיִל לֹא אַף בְּכֹחַ,
אֲבָל בְּחָכְמָה וָחֶסֶד פְּקַח קוֹחַ,
וּבְרִית אַשְׁכְּנַז בְּתוֹדָה תְקַדֵּם פָּנָיו.

8

מוֹטוֹת בַּרְזֶל שִׁבֵּר בְּלִי עוֹד לִצְרוֹר,
חוֹפֶשׁ נָתַן לַעֲשׁוּקִים וְקָרָא לָהֶם דְּרוֹר.
עַל כֵּן יְכַבְּדוּהוּ כָּל זֶרַע יִשְׂרָאֵל,
כִּי עֲלֵיהֶם עוֹד גָּבַר חַסְדּוֹ וַאֲמִתּוֹ;
רַבִּים מֵאַרְצוֹת אַשְׁכְּנַז יְתַנּוּ צִדְקָתוֹ,
וִיהוּדָה בְּצֶדֶק יִקְרָאֵהוּ „מוֹשִׁיעַ וְגוֹאֵל".

9

וַאֲנַחְנוּ גָּרֵי יְרוּשָׁלַיִם בְּחָסוּת צֵל כְּבוֹדוֹ,
נַעְתִּיר לְחַיֵּי מַלְכֵּנוּ הֶחָסִיד ווילְהֶעלֶם יָרוּם הוֹדוֹ
וְרַעְיָתוֹ הַחֲסִידָה גְּבֶרֶת הַנָּשִׁים אַגוּסְטָא
וּבְנָם יוֹרֵשׁ עֶצֶר אֲדוֹנֵנוּ פְרִידְרִיך
הָעוֹמֵד פֹּה אִתָּנוּ הַיּוֹם שְׁנוֹתָיו יַאֲרִיךְ
עִם נְוַת בֵּיתוֹ הַמְעַטְּרָה וִיקְטָארְיָע אֶרְעֶלַייְדֶא.

10

אָנָּא ה' אֱלֹהֵי כָּל בָּשָׂר!
בְּעָזְּךָ יִשְׂמַח מֶלֶךְ צַדִּיק וְיָשָׁר,
יְהִי שְׁמָם לְעוֹלָם לִפְנֵי שֶׁמֶשׁ זוֹרֵחַ
הַגְדִּיל יְשׁוּעוֹת מַלְכֵּנוּ רָצוֹן תְּעַטְּרֵמוֹ,
אוֹרֶךְ יָמִים וּשְׁנוֹת חַיִּים תַּשְׂבִּיעֵמוֹ,
וְרוֹב שָׁלוֹם עַד בְּלִי יָרֵחַ! אמן